

OKTOBRSKA REVOLUCIJA
IN SLOVENCİ

NACIONALNO VPRAŠANJE
V JUGOSLAVIJI
V TEORIJI IN POLITIKI KPJ — KPS

ZBORNİK RAZPRAV IN OBRAVNAV ZNANSTVENEGA
POSVETOVANJA OB DVEH OBLETNICAH
V LJUBLJANI OD 2. DO 4. NOVEMBRA 1967

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1967
1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK VII

LJUBLJANA 1967

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L' HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Marjan Britovšek, Ferdo Fischer, Milica Kacin-Wohinz,
Ivan Knižnar, Bogdan Osolnik, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn
Odgovorni urednik Bogdan Osolnik

(Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
SFR Jugoslavija

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj: Bogdan Osolnik, direktor

Tiskalo ČZP »Soča« v Novi Gorici

ZBORNİK
RAZPRAV IN OBRAVNAV
ZNANSTVENEGA POSVETOVANJA

OB 50. OBLETNICI OKTOBR
SKE
REVOLUCIJE IN OB 30. OBLETNICI
USTANOVNEGA KONGRESA
KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

V LJUBLJANI OD 2. DO 4. NOVEMBRA 1967

PREDGOVOR UREDNIŠTVA

Zbornik *Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1967* prinaša referate, koreferate in obravnave z znanstvenega posvetovanja, ki je bilo posvečeno dvema zgodovinskima obletnicama: 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije. Posvetovanje je bilo v dneh od 2. do 4. novembra 1967 v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Pri njegovi organizaciji so sodelovali: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Filozofska fakulteta ljubljanske univerze. Visoka šola za politične vede in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Udeležili so se ga poleg znanstvenih delavcev iz Slovenije in drugih krajev Jugoslavije tudi nekateri družbenopolitični delavci, ki so sodelovali v dogajanjih, katerim je bilo posvetovanje posvečeno, med njimi udeleženci ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije.

Posvetovanje je bilo organizirano na pobudo odbora za proslavo obeh obletnic. Njegova pobuda je odločilno vplivala tudi na fiziognomijo posvetovanja v tem smislu, da je bilo posvečeno hkrati dvema zgodovinskima dogodkoma, čeprav sta potekala v različnih zgodovinskih razmerah in seveda različni svetovni razsežnosti. Združitev obeh tem je omogočila, da se je obravnava pomena oktobrske revolucije povežala z obravnavo revolucionarnega razvoja v Sloveniji in Jugoslaviji. Na svoj način je bil v prostoru in času pa tudi drugih okoliščinah nadaljevanje revolucionarnega procesa preobrazbe sveta, ki se je začel z zmago prve socialistične revolucije. Obenem je omogočila, da se oceni pomen specifičnega razvoja delavskega gibanja v Sloveniji, še posebno od ustanovitve Komunistične partije Slovenije, za izoblikovanje idejnopolitičnih in akcijskih izhodišč, ki so omogočila, da je Komunistična partija Slovenije — v okviru Komunistične partije Jugoslavije — postala osnovni dejavnik združitve vseh progresivnih in demokratičnih sil slovenskega naroda, voditeljica njegovega osvobodilnega boja in zmagovite revolucije.

Uvodno besedo o pomenu obeh obletnic je imel Boris Zihlerl. Težišče posvetovanja je bilo na dveh glavnih referatih: Oktobrska revolucija in Slovenci dr. Dušana Kermavnerja in Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in praksi Komunistične partije Jugoslavije — Komunistične partije Slovenije dr. Janka Pleterskega.

Vse referate in koreferate objavljamo po vrstnem redu, kakor so bili podani na posvetovanju in kakršne so za objavo predložili avtorji. Iz obravnav smo povzeli samo to, kar je bilo mogoče oceniti kot bistveni prispevek k obravnavi tematike posvetovanja. Besedila so v jeziku, v katerem so bila prebrana. Kratki povzetki v tujih jezikih na koncu so namenjeni institucijam in posameznikom v zamejstvu. Pripravljeni so bili v sporazumu z avtorji, ki se jim redakcija tudi sicer zahvaljuje za sodelovanje.

Uredniški odbor

Bogdan Osolnik

UVODNE BESEDE

Tovarišice in tovariši, dovolite mi, da objavim začetek posvetovanja, ki je posvečeno dvema zgodovinskima obletnicama — 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije.

V imenu prireditvenega odbora in še posebej v imenu inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki ima to čast, da ste se zbrali pod njegovo streho, pozdravljam vse udeležence posvetovanja, zgodovinarje iz vse Slovenije in še posebej tovariše iz drugih republik, ki bodo sodelovali v našem delu. Pozdravljam vse goste, ki so se zbrali k otvoritvi. Posebno nas veseli, da so ob tej priliki med nami tudi udeleženci in vodilne osebe dogajanj, katerih zgodovinski pomen bo osvetljevalo naše posvetovanje, med njimi udeleženci ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije. Pozdravljam tovariša Miho Marinka, predsednika odbora za proslavo obeh obletnic, odbora, ki je dal pobudo za ta slovesen delovni sestanek ter podprl njegovo pripravo, in vse navzoče člane tega odbora, predstavnike republiških forumov družbenopolitičnih organizacij Slovenije.

Med gosti so predsednik predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije tovariš Albert Jakopič, sekretar izvršnega komiteja centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije Franc Popit, član izvršnega komiteja centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije tovariš Mitja Ribičič, predsednik republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije tovariš Janez Vipotnik in drugi ugledni družbenopolitični delavci, ki jih vse najlepše pozdravljam. Prav tako pozdravljam predstavnike republiške skupščine Slovenije, podpredsednika dr. Joža Brileja, predstavnika izvršnega sveta podpredsednika dr. Franca Hočvarja in vse druge predstavnike republiških ustanov in mesta Ljubljane, ki so našemu posvetovanju s svojo navzočnostjo ob otvoritvi pokazali svoje zanimanje in upoštevanje. Pozdravljam profesorja Jura Andrassyja, predstavnika Jugoslovenske akademije znanosti in umetnosti iz Zagreba, rektorja ljubljanske univerze dr. Romana Modica in druge predstavnike te najvišje znanstveno-pedagoške ustanove.

V imenu prireditvenega odbora se zahvaljujem vsem tovarišem, ki so s svojimi referati, koreferati in drugimi prispevki že podali osnovo za delovni program, ki je pred nami, in omogočili, da smo to gradivo vnaprej razposlali vsem udeležencem. Njihovi prispevki opravičujejo upanje, da bo naše posvetovanje ne le pomemben dogodek za slovensko zgodovino, zgodovinarje in pedagoge, ampak da bo tudi sicer v našem javnem in posebej kulturnem življenju pomenilo prispevek za razumevanje dobe in dogajanj, iz katerih se je rodila naša revolucija. Dejstvo, da bomo na posvetovanju razpravljali o dveh zgodovinskih dogodkih, ki sta se odigrala v različnih zgodovinskih okoliščinah in seveda v različni svetovni razsežnosti, ima globok simboličen pomen. Poudarja namreč, da je revolucionarno

dejanje slovenskega ljudstva pod vodstvom komunistične partije v času druge svetovne vojne bilo na svoj način in v naših okvirih nadaljevanje revolucionarnega procesa preobrazbe sveta, ki se je začel z zmago velike oktobrske revolucije v takratni Rusiji. Hkrati opozarja na zgodovinsko nujnost, da si tokovi napredka, ustvarjalne misli in prakse iščejo vedno nove poti in oblike uresničenja in da je usoda revolucionarnih gibanj in z njimi povezana usoda narodov v veliki meri odvisna od tega, ali pravočasno spoznajo svojo posebno pot in opravijo svoje lastno zgodovinsko poslanstvo.

Boris Zihlerl

Dve obletnici

Naše današnje srečanje je posvečeno dvema zgodovinskima dogodkoma, zmagi velike oktobrske socialistične revolucije leta 1917 in ustanovitvi Komunistične partije Slovenije leta 1937.

V prvem primeru gre za najpomembnejši dogodek našega stoletja, za revolucionarno dejanje delovnih množic prostrane Rusije, ki je pred petdesetimi leti pretreslo svet, odprlo občo krizo kapitalističnega družbenega sistema in oznanilo začetek novega razdobja v zgodovini vsega človeštva, razdobja socializma.

V drugem primeru gre za odločitev politično organizacijskega značaja, ki so jo sprejeli predstavniki najnaprednejših sil v malem slovenskem narodu, za eno tistih odločitev, ki so bile najdaljnosežnejšega pomena za bodočnost tega naroda, odpirajoč mu pot k slovenskemu Oktobru, v socialistično skupnost narodov in narodnosti Jugoslavije.

Govoriti o dveh zgodovinskih dogodkih, ki se po svojem značaju in najneposrednejšem namenu vendarle močno razlikujeta, pomeni, postaviti ju na skupni imenovalec in govoriti o dveh revolucijah, o njunem medsebojnem razmerju, o tistem, kar jima je bistveno skupno, neogibno ponovljivo, in o tistem, kar ju loči glede na posebnosti časa in prostora.

I

V zvezi z oktobrsko revolucijo in z njenimi dosedanjimi rezultati na ozemlju nekdanje Rusije, v Sovjetski zvezi, je bilo v marksistični in nemarksistični publicistiki večkrat načeto vprašanje »modela« socialistične revolucije in socializma.

Prvikrat je bilo to vprašanje postavljeno takoj po oktobrski revoluciji, ko so nekateri avtorji na zahodu in v sami Rusiji izpodbijali socialistični značaj Oktobra in s tem tudi njegovo občečloveško pomembnost, sklicujoč se na sorazmerno nizko raven v razvoju produktivnih sil, značilno za ekonomiko stare carske Rusije. Razprava je odtlej dostikrat zašla v dve skrajnosti. Po eni plati so trdili, da Oktober s svojimi rezultati v nobenem pogledu ne more biti »model« socialistične revolucije in socializma. To stališče je med obema vojnama zavzel dobršen del teoretikov II. internacionale.¹ Po drugi plati smo imeli opravka z absolutiziranjem sovjetske izkušnje kot obveznega »modela« za vse dežele sveta, ki stopajo ali bodo stopile na pot socialističnih preobrazb. Ta skrajnost se je zlasti razodevala v teoriji in pa v usodni praksi stalinizma po letu 1945.

¹ Prim. npr. H. Cunow, Die Marx'sche Geschichts, Gesellschaft- und Staatstheorie, zv. II. Berlin 1921, str. 325—326.

Med najnovejšimi razpravami, ki med drugim obravnavajo tudi to vprašanje, naj omenim prispevek znanega madžarskega filozofa G. Lukacsa v dunajski reviji Forum in pa referat, ki ga je imel sovjetski zgodovinar I. I. Minc letošnjo pomlad v Moskvi, na znanstvenem posvetovanju o mednarodnem pomenu oktobrske revolucije.²

Nadaljnjemu razpravljanju o zgodovinskem pomenu oktobrske revolucije bo vsekakor v prid, če upoštevamo argumente, s katerimi je Lenin — nedvomno najbolj angažirana osebnost v tedanjem prelomnem dogajanju — zavračal abstraktno postavljanje »modelov« proti konkretni življenjski stvarnosti.

V dolgoletnih razpravah o značaju ruske revolucije na raznih stopnjah njenega razvoja je Lenin vselej uveljavljal stališče, da je treba značaj vsakega revolucionarnega gibanja presojati po njegovih osnovnih gibalnih silah, po množičnih nosilcih in pa po ciljih, ki si jih postavlja, se zanje dejansko bori in jih praktično uresničuje. S teh vidikov mu je bila oktobrska revolucija s svojimi neposrednimi rezultati *edina*, v konkretnih zgodovinskih razmerah imperializma in prve svetovne vojne dejansko izpeljana združitev proletarske revolucije z novo izdajo kmečke vojne. Z drugimi besedami rečeno, bila je najbližja »modelu«, kakršnega si je sredi preteklega stoletja zamišljal Marx, ko je pisal o perspektivah revolucije v tedanji Nemčiji.³

Lenin je izhajal iz dejstva, da se je kapitalizem konec 19. stoletja razvil v svetovni sistem, ustvaril svetovno tržišče kapitala in vanj vključeval celine, na katerih so dotlej prevladovali drugi, predkapitalistični gospodarski sistemi s svojo patriarhalnostjo, lokalno razdrobljenostjo, zaprtostjo navzven itd. V sila kratkem članku Za kruh in za mir, ki ga je bil na prošnjo švedskega levega socialnega demokrata Höglunda napisal dober mesec po oktobrski revoluciji in ki je bil prvič objavljen v nemščini, maja 1918, v listu Jugend-Internationale, poudarja: »Mi smo zdaj dosegli to stopnjo v razvoju svetovne ekonomike in ona je neposredno predverje socializma. Zato socialistična revolucija, ki je izbruhnila v Rusiji, predstavlja zgolj začetek svetovne socialistične revolucije.«⁴

Revolucionarni izhod iz imperialistične vojne, ki ga je izbojevalo delovno ljudstvo Rusije, je bil od vsega začetka izraz do kraja zaostrenih nasprotij v svetovnem sistemu kapitalizma. Osnovno nasprotje tega sistema, nasprotje med delom in kapitalom, se je najtesneje prepletlo z mnogoterimi nasprotji fevdalnega ali predfevdalnega značaja, ki so ostala nerešena v zaostalejših in kolonialnih deželah. Ta kompleks nasprotij je dosegel vrhunec svoje zapletenosti prav v Rusiji.

Visoko razviti kapitalizem je na ruskih tleh, zlasti v evropskem delu Rusije, prestavljalo nekaj večjih industrijskih središč, ki so zrasla konec 19. in v začetku 20. stoletja. Čeprav sorazmerno na redko posejana, so bila vendarle tolikšna, da so lahko hkrati postala močna središča ruskega delavskega gibanja. Z njim je

² Prim. G. Lukacs, Die Sowjetunion ist nicht typisch. Forum 1967, št. 160—161; I. I. Minc, Velikaja oktjabr'skaja revolucija i progres čelovečestva (referat na znanstvenem posvetovanju o mednarodnem pomenu oktobrske revolucije v Moskvi od 27. do 30. marca 1967).

³ »The whole thing in Germany wird abhängen von der Möglichkeit, to back the Proletarian revolution by some second edition of the Peasants war. Dann wird die Sache vorzüglich.« (Pismo Engelsu z dne 16. aprila 1856. Glej Marx-Engels, Werke, zv. XXIX, stran 47.)

⁴ Lenin, Polnoe sobranie sočinienij, zv. XXXV, str. 169—170.

bila na tem edinstvenem stikališču Evrope z azijskim vzhodom ustvarjena trdna hrbtenica kmečkemu boju za zemljo in pa boju zatiranih narodov Rusije za svobodo in enakopravnost.

Prav spričo te in takšne zapletenosti družbenih nasprotij je postala Rusija *najšibkejši* člen v svetovnem sistemu kapitalizma.

Na izjemnost tega zgodovinskega položaja Rusije, iz katerega je lahko izšla in se zmagovito uveljavila njena občečloveško progresivna pobuda, je opozoril Lenin v vrsti svojih spisov. Naj med njimi omenimo krajši sestavek O naši revoluciji, ki sodi med tri njegove zadnje članke. Odgovarjajoč nasprotnikom, ki so opozarjali na sorazmerno nerazvitost modernih kapitalističnih odnosov v Rusiji, iz katere so izvajali brezupnost naporov, usmerjenih v socialistične preobrazbe, pravi: »Če je za ustvaritev socializma potrebna določena kulturna raven (čeprav nihče ne more povedati, kakšna je prav za prav ta določena »kulturna raven«, saj je v vsaki zahodnoevropski državi različna), zakaj ne bi smeli začeti s tem, da najprej po revolucionarni poti izbojujemo prve pogoje za to določeno raven, da pa se *potem*, na podlagi delavsko-kmečke oblasti in sovjetskega reda, spustimo v dohitevanje drugih narodov.«⁵

In potem zaključí z Napoleonovim načelom: »On s' engage et puis... on voit.«

Vsaka revolucija je dejavno angažiranje človeka za eno od danih možnosti, je zgodovinsko tveganje. Kolikor več je objektivnih in subjektivnih komponent, ki večajo realnost, uresničljivost izbrane možnosti, toliko uspešnejši je človeški angažma. Mimogrede rečeno, pod objektivnimi komponentami ne gre pojmovati nečesa izvenčloveškega in stihijsko protičloveškega, kakor mislijo nekateri sodobni in včasih močno površni kritiki historičnega materializma; gre marveč predvsem za rezultate predhodnih, zavestnih ali nezavestnih, vsekakor pa *človeških* naporov, ki jih sleherna nova generacija *mora* — za ceno uspešnosti svojih lastnih prizadevanj — upoštevati kot nekaj danega, pred njo in brez nje izvršenega, kot izhodišče svojih angažmajev, tveganj in dejanj.

Angažma ljudskih množic mnogonacionalne Rusije, zavestni, v globoki analizi dobe in konkretne situacije utemeljeni angažma Lenina in boljševikov, je imel pred petdesetimi leti za rezultat prvo zmagovito socialistično revolucijo v zgodovini človeštva.

Oktohrska revolucija je v marsičem postala »model« socialistične revolucije. Bila je prva in še četrto stoletja edina. Vse njene osnovne črte, kakor so predvsem: ukinitvev kapitalističnih lastninskih odnosov, spremembe v socialnem nosilcu oblasti itd. — so v naslednjih desetletjih razodele svoj splošni, mednarodni pomen. In še mnoge druge, sekundarnejše črte so sredi našega stoletja doživele svojo ponovitev povsod, kjer se je revolucionarno delavsko gibanje v novih zgodovinskih okoliščinah združilo z bojem kmečkih množic za zemljo in z bojem za sužnjenih narodov za nacionalno osvoboditev.

V svojem vsekakor najbolj antidogmatičnem delu, v Otroški bolezni 'levičarstva' v komunizmu, se Lenin takoj uvodoma dotakne problema oktobrske revolucije kot »modela«, vzorca socialistične revolucije, s tem ko postavlja vprašanje, v kakšnem smislu je mogoče govoriti o mednarodnem pomenu ruske revolucije: »V najožjem smislu besede, tj., če pod mednarodnim pomenom pojmujeemo mednarodno pomembnost ali zgodovinsko neogibnost ponavljanja — v mednarodnem

⁵ Prav tam, zv. XLV, stran 381.

merilu — tistega, kar je bilo pri nas, moramo tak pomen priznati nekaterim osnovnim črtam naše revolucije. Bila bi kajpak največja napaka, če bi to resnico pretiravali, če je ne bi raztezali le na nekatere od osnovnih črt naše revolucije. Prav tako bi bilo napak, če bi spregledali, da bo po zmagi proletarske revolucije vsaj v eni izmed naprednih dežel zelo verjetno prišlo do ostrega preloma, in sicer: Rusija kmalu po tem ne bo več vzorna, marveč spet zaostala (v »sovjetskem« in v socialističnem smislu) dežela.⁶

Problem »modela« je tu postavljen povsem konkretno, v vsej njegovi zgodovinski prehodnosti.

Iz pravkar rečenega povsem jasno izhaja, da Lenin nikakor ni nasprotoval glavni postavki svojih nasprotnikov, trditvi, da Rusija ni dosegla takšne stopnje v razvoju produktivnih sil, na kateri je možen socializem. Kar je trdil, je bila le neizpodbitna resnica, da je prva svetovna vojna do kraja zaostrila vsa mnogotera notranja nasprotja carske Rusije in ustvarila revolucionarno situacijo, ki je od vseh glavnih subjektivnih dejavnikov revolucije terjala zgodovinsko tveganje, angažiranje za najprogresivnejšo možnost. In ta možnost se je v revolucionarnem dejanju razodela kot povsem realna, uresničljiva, ter zares uresničena. Dejstvo, da Rusija tedaj še ni dosegla stopnje v razvoju produktivnih sil, na kateri je možen socializem, je navzlic vsemu temu slej ko prej ostalo dejstvo, ki ga je vojno puščanje v letih od 1914 do 1922 samo še bolj poudarilo. In to dejstvo je narekovalo mnoge posebne zakonitosti v razvoju prve socialistične države. Od teh so se nekatere — kakor npr. tako imenovani zakon socialistične industrializacije — z vso neogibnostjo uveljavljale tudi v drugih deželah, ki so pričele svoj socialistični razvoj s približno enakih izhodišč. Zato še danes ponekod veljajo za osnovne zakonitosti socialistične graditve nasploh, za občeobvezne zakone socializma, ne glede na izhodiščno stopnjo v razvoju produktivnih sil te ali druge dežele. Tovrstne dogmatske absolutizacije posebnih razvojnih zakonitosti so imele zlasti težke posledice v letih po drugi svetovni vojni, ko so revolucionarne preobrazbe kapitalističnih lastninskih razmerij prodrle v osrčje Evrope in ko je bilo vedno manj mogoče govoriti o edinem in izključnem »modelu« socialistične revolucije in socializma.

Ob tem zamenjavanju posebnih in obćih zakonitosti družbenega razvoja pa je socialistična teoretična misel dolgo puščala skoraj povsem v nemar usodne zakonitosti, na katere je opozarjala že klasična misel marksizma. Te zakonitosti se uveljavljajo kot zakonitosti prehoda iz kapitalizma v komunizem, kot protislovja in nasprotja, ki imajo svoje vozlišče v upravljanju družbene lastnine. Uveljavljajo se v obliki nasprotij in konfliktov med progresivnimi, socialistično demokratičnimi tendencami in pa konservativnimi tendencami, ki jim pravimo birokratsko-eta-tistične in iz katerih se porajajo vsakovrstne deformacije, »kulti osebnosti« itd. Dosedanja praktična izkušnja vseh socialističnih dežel daje tem zakonitostim prehodnega obdobja dovolj splošno veljavnost.

Neposredne, čeprav šele začetne praktične izkušnje državne in družbenoekonomske graditve v Sovjetski Rusiji so že kmalu po zmagi oktobrske revolucije navrgle mnoge probleme, izvirajoče iz novih protislovij, ki so se že tedaj pojavila in se kasneje razrasla v glavna protislovja prehodne dobe iz kapitalizma v komunizem. Ta problematika je zaposlila nekaj najvidnejših teoretičnih delavcev v mla-

⁶ Prav tam, zv. XLI, str. 3—4.

di sovjetski republiki, ki so se lotili vprašanj, kakršni sta npr. vprašanje o značaju družbene lastnine v sistemu diktature proletariata ali pa vprašanje o oblikah delavskega upravljanja. Tem in podobnim vprašanjem je posvečenega precej prostora že v skupnem delu Buharina in Preobraženskega Abeceda komunizma iz leta 1918, ki je tudi onstran sovjetskih meja dolgo služilo kot idejno-politični priročnik za mlajše komunistične kadre. Med dela te vrste sodi tudi knjiga Ekonomika prehodnega razdobja, ki jo je leta 1920 napisal N. I. Buharin. V njej so mnoga vprašanja, ki sodijo v to problematiko, postavljena in načeta, vendar pa večidel dovolj abstraktno obravnavana. Opazke, ki jih je Lenin zapisal ob branju te knjige, vsebujejo marsikatero dragocene korekture in konkretizacije, npr. v zvezi s predvidevano zgodovinsko logiko odmiranja države.⁷

Upoštevaajoč dejstvo, da Rusija tedaj še ni dosegla stopnje v razvoju produktivnih sil, na kateri je možen socializem, je Lenin povsem realistično predvideval ogromne težave, s katerimi se bo morala spoprijemati na poti k socialističnim ciljem. Glede tega ni dopuščal nobenih iluzij, zavračajoč vse utopične predpostavke o proletarski revoluciji kot o velikem skoku »iz carstva nujnosti v carstvo svobode«. Poudarjal je, da »so Rusi v primeri z naprednimi deželami lažje začeli veliko proletarsko revolucijo, da pa jo bodo težje nadaljevali in jo privedli do končne zmage, v smislu popolne organizacije socialistične družbe«. ⁸ Že leto dni poprej, na sedmem izrednem kongresu Ruske komunistične partije (boljševikov), 7. marca 1918, je to postavko utemeljeval takole: »Kolikor zaostalejša je dežela, v kateri je bilo treba zaradi vijugave poti zgodovine začeti socialistično revolucijo, toliko težji je zanjo prehod iz starih kapitalističnih odnosov v socialistične... Socialistična revolucija se loči od buržoazne prav v tem, da v drugem primeru so gotove oblike kapitalističnih odnosov, medtem ko sovjetska oblast — proletarska — teh gotovih odnosov ne dobi, če ne štejejo najrazvitejših oblik kapitalizma, ki so v bistvu zajele majhne vršičke industrije in se prav malo dotaknile poljedelstva.«⁹

To je nasploh izhodišče, ki sorazmerno zaostalim socialističnim deželam narekuje dolgoletno, z velikimi žrtvami in samozatajevanjem zvezano graditev materialno-ekonomskih osnov socializma, medtem ko so v visoko razvitih kapitalističnih deželah te osnove že v glavnem dane kot rezultat kapitalistične industrializacije in podružbljenega dela.

Praksa naslednjih desetletij pa je v polni meri potrdila tudi drugo Leninovo predpostavko, ki je zadevala perspektive socialistične revolucije v visoko razvitem in visoko organiziranem kapitalističnem svetu z njegovimi stoletnimi tradicijami vladanja, zatiranja in izigravanja delovnih množic: tam se bo revolucija mnogo težje začela, imela bo opraviti z mnogo resnejšim in izkušenejšim sovražnikom, v mnogo težjih razmerah.¹⁰

Vijugava pot zgodovine je v začetku našega stoletja ustvarila razmere za zmago socialistične revolucije, močno drugačne od tistih, o katerih sta v devetnajstem stoletju razpravljala Marx in Engels. Revolucionarna misel Oktobra se je pred in

⁷ Glej Leninskij sbornik. Moskva-Leningrad 1931, zv. XI.

⁸ Tretja internacionala in njeno mesto v zgodovini. Polnoe sobranie sočinienij, zv. XXXVIII, stran 306. Podobno postavko najdemo tudi v Otroški bolezni 'levičarstva' v komunizmu. Prav tam, zv. XLI, str. 47—48.

⁹ Lenin, Polnoe sobranie sočinienij, zv. XXXVI, str. 5—7.

¹⁰ Prav tam, stran 97.

po letu 1917 spoprijemala z mnogimi problemi, o katerih ni bilo dotlej v nobeni knjigi nič zapisanega, ali pa vsaj ni bilo zapisano tako, da bi odpiralo njihovo dejansko progresivno razrešitev. Zato je misel Oktobra lahko zmagovala in je dejansko zmagovala samo kot dialektična, po vsem svojem bistvu antidogmatična, leninska misel. To je bilo njeno najpomembnejše izročilo revolucionarnemu delavskemu gibanju v drugih deželah sveta.

S svojimi daljnosežnimi rezultati in posledicami je oktobrska revolucija bistveno preoblikovala vsa mednarodna razmerja. Vsak dejanski uspeh, ki ga je prva socialistična dežela dosegla v graditvi novih medčloveških odnosov, je krepil sile družbenega napredka po vsem svetu. In narobe, vsak očitnejši odmik od socialistične prakse v njeni notranji in zunanji politiki jih je pomagal razdvajati in hromiti. Vsekakor pa je že sam obstoj in razvoj Sovjetske zveze ustvarjal zanje novo zgodovinsko situacijo in jim odpiral nove možnosti, ki jih je bilo treba doumeti kot nove in njim ustrezno oblikovati strategijo in taktiko revolucionarnega delavskega gibanja.

Velika oktobrska revolucija in revolucionarni izbruhi v vrsti evropskih in izvenevropskih dežel, ki so jo spremljali in krepili, so tudi mednarodno reakcijo potrjevali v prepričanju, ki raste iz vsake revolucionarne situacije, v prepričanju, da po starem *ne more* več naprej. V zmerom globlji krizi vsega svojega bivanja in svoje politike so se buržoazni »družbeni vrhovi« zmerom pogosteje pričeli posluževati metod vladanja, ki so pomenile oster prelom s tradicijami buržoazne demokracije. Pojavil se je fašizem kot najreakcionarnejša oblika buržoazne razredne vladavine, ki se je v nemškem nacionalnem socializmu razvil do svojih skrajnih konsekvenc. Ta je imperialistično prakso kolonialnega zatiranja in iztrebljanja prenesel v osrčje Evrope, pripravljal in izzval drugo svetovno vojno, pri čemer je proti sebi osredotočil vse neposredne in posredne rezerve demokracije.

To je bilo, če rečemo s Heglom, obče stanje sveta, v katerega sodi dogodek na tej naši slovenski zemlji, katerega tridesetletnico smo praznovali letošnjo spomlad.

II

Revolucionarno dogajanje v Rusiji, ki je doseglo svoj zgodovinski razplet v oktobru-novembru 1917, je silovito odmevalo tudi v deželah današnje Jugoslavije, pospešilo vrenje v širokih plasteh delovnega ljudstva, ki so jih najneposredneje prizadevale vse mogoče oblike razrednega in nacionalnega zatiranja, do skrajnosti stopnjevanega v razmerah prve svetovne vojne. Val stavk, množičnih demonstracij proti lakoti in vojni, za samoodločbo narodov, je zajel tudi slovensko zemljo. Vojski slovenskih polkov v avstro-ogrski vojski so se puntali, pri čemer so imeli važno vlogo povratniki iz Rusije, bivši vojni ujetniki, ki jih je bila revolucija osvobodila, ti »bacili boljše vizma«, ki so učinkovali prevratno, včasih tudi ne glede na stopnjo njihove zavednosti.¹¹

¹¹ V svojem referatu o nekaterih vprašanih zgodovine internacionalističnega gibanja v Rusiji 1917—1920 (stran 17) navaja sovjetski zgodovinar A. J. Manusevič podatke, po katerih sta nemška in avstro-ogrška stran na mirovnih pogajanjih s Sovjetsko Rusijo večkrat protestirali proti političnim svoboščinam vojnih ujetnikov v Rusiji, boječ se posledic, ki bi jih to osveščanje imelo po njihovem povratku v domovino (Arhiv vnane politike SSSR, f. 413).

Vsa ta gibanja so nedvomno prispevala k razpadu Avstro-Ogrske v oktobru 1918. Ponekod so kasneje pripeljala celo do kratkotrajnih »sovjetskih republik«, kakor v Prekmurju, Beli krajini itd. Nastopili so tako imenovani prevratni dnevi, ki jih znani slovenski politik in publicist Albin Prepeluh dovolj točno označuje, ko v svojih Pripombah k naši prevratni dobi pravi: »Ljudstvo je hotelo vreči s sebe vse, kar ga je tiščalo, ali o čemer je mislilo, da ga tišči... Z nekaj tisoč discipliniranih oboroženih mož bi lahko zavladal vsej deželi kdorkoli in ji vsilil svojo politično voljo, če bi le ne bila v opreki s splošno ljudsko tendenco, ki je kratko in malo zavračala stare razmere. Tako imenovana Centralna vlada v Zagrebu, Narodno vijeće, je to dobro vedela; bala se je nemirov, ropanja, imovinske in osebne negotovosti ter socialnih požarov, skratka — bala se je lastnih narodov. Edini gotovi izhod zanjo je bila takojšnja in brezpogojna združitev s kraljevino Srbijo. Pa ne zaradi kakega idealističnega političnega patriotizma, marveč zato, ker je domnevala, da razpolaga kraljevina Srbija z urejeno, čeprav ne preveč številno vojsko. V Zagrebu in Ljubljani so se meščanski politiki, ki niso poznali dejanskih razmer v lastni deželi, bali socialnih prekucij in državljanske vojne in so v strahu za svoja premoženja hrepneli po varnem zavetju, ki si ga sami niso znali zgraditi.«¹² Predvsem pa je točna njegova zaključna ugotovitev: »Manjkalo je, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje ljudstva organizirano zagrabi in vodi.«¹³

Vse te negativne komponente tedanje družbene situacije na jugoslovanskih tleh bivše Avstro-Ogrske in posebej na Slovenskem so se konec leta 1918 izšle v prvodecembrskem aktu o združitvi južnoslovanskih dežel nekdanje Avstro-Ogrske s kraljevino Srbijo. Rodila se je stara Jugoslavija, ki so jo po pravici imenovali miniaturno carsko Rusijo, tipična dežela kapitalistično-veleposestniške eksploatacije in nacionalnega zatiranja. Kakor je bila carska Rusija v dobi pred in med prvo svetovno vojno najšibkejši člen v verigi svetovnega imperializma, tako nedvomno velja za dobo pred drugo svetovno vojno, da je bila »stara Jugoslavija... po svojem notranjem političnem stanju in odnosu sil vsekakor ena najšibkejših točk v predvojni Evropi.«¹⁴

Poleg osnovnih nasprotij kapitalistične družbe, ki so se v stari Jugoslaviji zaostrela od vsega začetka, se je na njenih tleh nakopičilo mnogo drugih družbenih problemov, med njimi zlasti problemi zemlje in kmeta, ki so ponekod v večji, ponekod v manjši meri ostali nerešeni iz prejšnjih razdobj. Nacionalna nenakopravnost in zatiranje sta ponekod, kot npr. v Makedoniji in na kosovsko-metohijskem področju, prehajala v sistem kolonialnega suženjstva in iztrebljanja. V imenu oblikovanja nekakšnega enotnega »jugoslovanskega naroda« je bila zaničkovana individualnost narodov, ki so bili — kakor Slovenci ali Hrvati — zgodovinsko že povsem izoblikovani imeli lastno nacionalno kulturo in sorazmerno visoko razvito nacionalno ekonomiko. Skozi prizmo teh nacionalnih razlik in nasprotij so se lomila in poglobljala vsa razredna protislovja družbenih odnosov v

¹² A. Prepeluh — Abditus, Pripombe k naši prevratni dobi, stran 150. Spomini Prepeluha, enega najvidnejših predstavnikov revizionistične struje »mladih« v tedanji slovenski socialni demokraciji, po letu 1920 ideologa slovenske kmečke stranke, so pod tem naslovom izhajali v Sodobnosti od 1934 do 1937, po njegovi smrti pa so leta 1938 izšli v knjigi, z obširnimi komentarjem dr. Dušana Kermavnerja.

¹³ Prav tam, stran 152.

¹⁴ E. Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Ljubljana 1946, stran 475.

stari Jugoslaviji. Njeno zunanjo politiko je označevalo dosledno usmerjanje njenih vladajočih krogov na središča mednarodne reakcije, najprej — v času relativne stabilizacije kapitalizma — na anglo-francoski imperializem, potem pa na fašistično os Berlin—Rim, aktivno vključevanje v zaroto imperialističnih sil proti Sovjetski Zvezi in proti mednarodnemu revolucionarnemu delavskemu gibanju. V teh in v mnogih drugih bistvenih vprašanjih notranje in zunanje politike je vladajoča velikosrbska buržoazija uživala vso podporo reakcije iz vrst slovenske in hrvatske buržoazije.

V boju za demokratično preosnovo Jugoslavije in za njeno spremembo v državno skupnost enakopravnih narodov in narodnosti, za njen izhod iz igre imperialističnih sil, je od vsega začetka odločilna vloga pripadla revolucionarnemu delavskemu gibanju, Komunistični partiji Jugoslavije. Ta se je kalila v dveh desetletjih težkih bojev in preizkušenj, premagovala svoje otroške bolezni, zlasti kar zadeva kmečko nacionalno vprašanje, in dozorevala kot dejanska avantgardna sila socialističnega in vsega demokratičnega osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. Dajala je svoj pečat mnogim množičnim akcijam v prvih letih Jugoslavije, boju za socialno-ekonomske interese delavskega razreda, proti udeležbi Jugoslavije v intervencijskem pohodu »štirinajstih držav« zoper Sovjetsko Rusijo, proti antidemokratičnim zarotam buržoazije; leta 1929 je prva na udaru reakcionarne vojaškomonarhistične diktature žrtvovala mnogo najboljših kadrov v boju proti njej in za demokratični prepород Jugoslavije.

Ce je Prepeluh v svojih spominih moral za leti 1917—1918 ugotoviti usodno pomanjkanje glavnega subjektivnega dejavnika revolucije, resnično revolucionarne stranke, je taka stranka v naslednjih dvajsetih letih doraščala in dorasla. Ustanovitev Komunistične partije Slovenije, katere tridesetletnica pada v leto, v katerem vse svobodoljubno človeštvo slavi pol stoletja velikega Oktobra, je s svojimi daljnosežnimi politično-organizacijskimi sklepi v nekem smislu zaključila dobo doraščanja komunističnega gibanja na slovenskih tleh. Pričela se je doba njegovega zgodovinskega konstituiranja kot vodilne nacionalne politične sile v slovenskem narodu.

Jasno opredeliti mesto in vlogo slovenskega delavskega razreda in njegovega revolucionarnega gibanja v slovenskem narodu in pa slovenskega naroda v celotni mednarodni, jugoslovanski in svetovni situaciji, odkriti bistvo in aktualni smisel ozkosrčnih prizadevanj, ki so slovensko narodno vprašanje trgala iz zgodovinske konkretosti svetovnega dogajanja, na katero je tako odločilno vplivala oktobrska revolucija s svojimi najprogresivnejšimi rezultati — to je bila tisti čas glavna naloga marksistične misli na Slovenskem. Zavest o zgodovinski odgovornosti slovenskega delavskega razreda za bodočnost slovenskega naroda, ki se je tako močno pokazala v Manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije, je kmalu nato našla svojo globljo utemeljitev v delu Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je nedvomno največ prispevalo k vsestranski teoretični pripravi slovenskega osvobodilnega dejanja v letih 1941—1945. V predgovoru k prvi izdaji tega dela, napisanem v novembru 1938, beremo:

»Slovensko vprašanje... ni samo naše lokalno vprašanje, marveč je člen v verigi nasprotij, ki prepreza ves svet. Slovenski narod torej ni osamljen, marveč ima svoje zaveznike v celoti svetovnega družbenega dogajanja. Najti in nasloniti se na take zaveznike, znati pravilno oceniti vse posredne in neposredne rezerve, ki nam jih nudi današnje družbeno stanje, to bi moralo biti osnovno načelo stra-

tegi je in taktike slovenskega narodnega boja za popolno uresničenje njegovih smotrov, ali bolje rečeno, strategije in taktike avantgarde delavskega razreda, ki nujno mora biti vodilna sila slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.«¹⁵

V ta namen se je bilo treba spoprijeti z dvema pojmovanjima, ki sta bili skoraj enako nevarni za praktično uresničevanje neposrednih ciljev, ki jih je slovenskim komunistom začrtal Manifest ustanovnega kongresa KPS. To je bil po eni plati nihilizem glede nacionalnega vprašanja, ki se je bil ohranil še iz časov stare slovenske demokracije z njeno zdaj bolj zdaj manj poudarjeno »razrednobožno ortodoksnostjo« in ki je v dobi med obema vojnama večkrat praktično pomenil podporo buržoaznemu jugoslovanskemu unitarizmu. Po drugi plati je šlo za absolutiziranje nacionalnega vprašanja, s katerim je buržoazija od nekdanj prikrivala dejanska razredna nasprotja, opravičevala svoj teror nad delavskim razredom in drugimi naprednimi silami in se je bila v obrambo tako pojmovane »nacionalne enotnosti« pripravljena zvezati z najkonservativnejšimi silami tega sveta, z izpričanimi sovražniki nacionalne svobode in napredka. Proti nacionalnemu nihilizmu v delavskem gibanju in proti buržoaznemu absolutiziranju nacionalnega vprašanja je Kardelj v že navedenem uvodu poudarjal, da »je treba pri analizi narodnega vprašanja razlikovati njegovo *socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja* na posameznih etapah družbenega razvoja. Od medsebojnega razmerja teh faktorjev so v prvi vrsti odvisne oblike tega ali onega narodnoosvobodilnega gibanja in njegov razvoj«.¹⁶

Analizi teh dejavnikov in njihovega medsebojnega razmerja v zgodovini slovenskega naroda, vse tja v čas pred drugo svetovno vojno, je predvsem posvečeno Kardeljevo delo o razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Zato so njegovi sklepi hkrati lahko postali izhodišče za strategijo in taktiko slovenskih komunistov v odločilnih revolucionarnih bojih, ki so prihajali.

Socialistična revolucija je potemtakem na Slovenskem in v vsej Jugoslaviji dozorevala in se uresničevala v povsem novi zgodovinski situaciji, o katere mednarodnih značilnostih smo že prej govorili. To sta bili, prvič, zmaga oktobrske revolucije in z njo obstoj ter razvoj Sovjetske zveze kot prve socialistične države, in drugič, nastop fašizma kot najreakcionarnejšega in najbrezobzirnejšega sredstva za obrambo buržoaznega družbenega reda, nastop fašizma, ki je od leta 1938 naprej z dvema svojima najmočnejšima državnima tvorbama neposredno mejil na slovensko zemljo in ogrožal obstoj slovenskega naroda. Obe značilnosti novega razdobja sta sila vplivali na razvoj notranjepolitičnih razmerij v predaprilski Jugoslaviji, na razpored in polarizacijo družbenih razredov, plasti in posameznikov v času pred in med osvobodilno vojno 1941—1945. V Jugoslaviji in posebej v Sloveniji sta ti dve značilnosti, poleg drugih, zgodovinsko nastalih posebnosti glede na doseženo stopnjo v političnem, ekonomskem in kulturnem razvoju, ustvarjali notranjo situacijo, dokaj različno od tiste, v kateri se je spočnela oktobrska revolucija v Rusiji.

Neposredna nevarnost, ki jo je za obstoj slovenskega naroda predstavljal fašizem, je vsekakor močno vplivala na vse tesnejše povezovanje slovenskih protifašističnih sil pod vodstvom delavskega razreda in na pobudo njegove komuni-

¹⁵ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, str. VI—VII.

¹⁶ Prav tam, stran IX.

stične avantgarde. Tisto, kar je ta proces zbiranja slovenskih ljudskih množic pod novimi vodniki še posebej pospešilo, je bil popoln politični polom domače buržoazije, ki se je v svoji veliki večini in v najusodnejšem razdobju slovenske zgodovine vrgla v naročje fašističnim okupatorjem.

Najpomembnejši rezultat tega združevanja je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda, v kateri se je popolnoma pokazala enotnost najširših plasti slovenskega ljudstva. Ta se ni razodevala samo v odporu proti fašističnim osvajalcem, marveč tudi v tem, da so a limine odklanjale vsako misel o vrnitvi na staro, se pravi, vsako buržoazno reševanje njihovih najbistvenejših življenjskih vprašanj. To pomeni, da tudi za Slovence v polni meri velja, kar je tovariš Tito zapisal leta 1942 v znanem članku o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji v luči narodnoosvobodilnega boja: »Naša narodnoosvobodilna borba ne bi bila tako žilava in tako uspešna, če narodi Jugoslavije ne bi videli v njej razen zmage nad fašizmom tudi zmago nad tistim, kar se je godilo za minulih režimov, nad onimi, ki so tlačili in hočejo še nadalje tlačiti narode Jugoslavije.«¹⁷

Iz vsega tega sta po logiki stvari izšli dve glavni posebnosti socialistične revolucije v Jugoslaviji nasploh in posebej v Sloveniji: prvič, spočela se je v razmerah osvobodilne vojne proti tujim fašističnim okupatorjem in se razvijala v neolčljivi povezanosti z nalogami in cilji te vojne, ki jo je bojevalo ljudstvo, medtem ko je bila buržoazija večidel za mir z okupatorji; drugič, odločilna bitka med osnovnimi eksploatacijskimi razredi in naprednimi silami naše družbe ni bila izbojevana na fronti »čistega« razrednega boja, marveč na fronti vseljudskega boja proti tujim osvajalcem in proti nacionalnemu izdajstvu, na fronti boja, ki so mu stali na čelu glavni družbeni nosilci socializma. Z drugimi besedami rečeno, logika razrednega boja med osnovnima razredoma kapitalistične družbe, med buržoazijo in proletariatom, se je v naši revoluciji razodevala kot prevladujoča tendenca v opredeljevanju do osvobodilnega boja proti tujim fašističnim okupatorjem. V tem boju se je do kraja skovala razredna zveza delavcev z neproletarskimi plastmi delovnega ljudstva, ki jo je imel Lenin za eno od bistvenih obeležij diktature proletariata.¹⁸

To posebnost naše revolucije med drugim ilustrira tudi dejstvo, da je bila zlasti pri nas, v Sloveniji, v industrijsko najbolj razvitem delu Jugoslavije, izvršena ekspropriacija najpomembnejših kapitalističnih podjetij takoj po končani vojni. Osnovni fond socialističnega sektorja v našem narodnem gospodarstvu je bil ustvarjen na podlagi sklepa o razlastitvi okupatorjevih sodelavcev, ki ga je sprejelo predsedstvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije dne 21. novembra 1944, v osvobojenem Beogradu.

Po rezultatih, ki so bili doseženi z našim osvobodilnim bojem proti tujemu in domačemu fašizmu, po rezultatih, ki zadevajo spremembe v socialnem nosilcu oblasti in v njenem sistemu, kakor tudi korenite spremembe v lastninskih odnosih, sodi naša revolucija navzlic vsem posebnostim časa in prostora med revolucije *istega tipa* kakor je bila velika oktobrska socialistična revolucija v Rusiji. Ti rezultati jo potrjujejo kot *socialistično* revolucijo. Navezujoč na tradicije Oktobra je s svojimi posebnostmi hkrati odpirala razdobje socialističnih preobrazb v razmerah, kakršne je ustvaril čas po drugi svetovni vojni, ki ga zlasti obeležujejo:

¹⁷ Josip Broz Tito, *Borba za oslobodjenje Jugoslavije 1941-1945*. Beograd 1947, stran 136.

¹⁸ Lenin, *Polnoe sobranie sočinjenij*, zv. XXXVIII, stran 377.

spreminjanje socializma v svetovni sistem, razpad kolonializma in z njim v zvezi vse večja raznovrstnost oblik, v katerih si ljudstva utirajo pot k družbenemu napredku in človeški svobodi.

Za slovenski narod, ki je s socialistično revolucijo pričel prvikrat praktično uveljavljati svojo nacionalno individualnost v lastni državni tvorbi, pa to zgodovinsko dogajanje še posebej priča o tistem, kar je pri nas prvi izpovedal Ivan Cankar, o načelni skladnosti socialističnega družbenega interesa, čigar glavni nosilec je na naših tleh slovenski delavski razred, z nacionalnim interesom vsega naroda.

Ko je Marx pisal o pariški komuni, je govoril o treh lastnostih, ki so mu bile neogibni pogoji slehernega velikega revolucionarnega dejanja: o zgodovinski iniciativnosti, prožnosti in pripravljenosti na žrtve.¹⁹

Tudi v tem pogledu je mogoča primerjava med oktobrsko revolucijo v Rusiji in revolucijo v Jugoslaviji, ki se je odvijala v novih zgodovinskih okoliščinah, ustvarjenih po zmagovitem proboju, ki so ga sile socializma izvršile na šestini zemeljske oble. Kakor se oktobrška revolucija v znamenju Leninove ustvarjalne misli ni ustavljala pred ničemer, kar je bilo v konkretni zgodovinski situaciji novega, še ne izkrcenega, tako so glavne gibalne sile revolucije v Jugoslaviji in na Slovenskem, prežete z istim duhom ustvarjalnega marksizma, na vseh stopnjah njenega razvoja, med in po osvobodilni vojni, izpričale maksimalno prožnost in smelo zgodovinsko iniciativo, ki je ne morejo in ne smejo ovirati nobeni pred-sodki, preživele oblike in dogme. Kar je bilo doseženo v boju in graditvi, je bilo doseženo s požrtvovalnimi napori vseh najnaprednejših sil naše družbe, z njihovo vsestransko angažiranostjo v boju za socialistične cilje.

To je vsekakor najvažnejše napotilo za bodočnost, ki nam ga dajejo zlasti zadnja tri desetletja naše slovenske zgodovine, od ustanovitve Komunistične partije Slovenije sem.

¹⁹ Pismo Kugelmannu z dne 12. aprila 1871. Glej Marx-Engels, Werke, zv. XXXIII, stran 205.

I

Dušan Kermavner

Oktobrska revolucija in Slovenci

Pri obravnavanju odnosa Slovencev do oktobrske revolucije smo se doslej pretežno ali pa sploh omejevali na njen vpliv na delavsko gibanje v času revolucionarnega vala v letih po prvi svetovni vojni. V takšni omejitvi sem pred desetimi leti na zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ravnah razpravljal o Odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921 in sem nanjo v uvodu opozoril z besedami, da »se osredotočujem na le eno, toda važno sestavino tedanjega družbenopolitičnega dogajanja, ki ji naša meščanska zgodovinska publicistika ni posvečala ustrezne pozornosti, to je na slovensko delavsko gibanje«.¹

Ko zdaj tu zametujem omejitev izpred desetih let, ne delam tega iz razloga, ker bi bil zavrgel spoznanje o njeni relativni upravičenosti, ampak zaradi tega, ker hočem zajeti odnos Slovencev do oktobrske revolucije v najširšem okviru.

Že vrsto let obsojam — z dveh nasprotnih koncev gojeno — strogo ločenost narodne zgodovine po eni in zgodovine delavskega gibanja po drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja in skušam uveljaviti nov pogled na zgodovino delavskega gibanja kot na integralno sestavino narodne zgodovine — ne šele za čas NOB in socialistične graditve, ampak tudi že za meščansko obdobje.

Po tem načelu, ki ga priporočam drugim, naj tu še sam poskusim osvetliti odnos Slovencev do oktobrske revolucije v okviru slovensko-ruskih odnosov in zadržati slovensko recepcijo boljševizma v specifično slovenskih razmerah.

1. O slovensko-ruskih stikih do oktobrske revolucije in ob njej

Brž ko zastavimo zadevo tako — po novem — nam ne more več biti izhodišče revolucionarna teorija socializma in kar je z njo v zvezi, marveč moramo izhajati iz tradicionalnega bližnjega odnosa Slovencev do slovanske Rusije, to je do velike, narodno svobodne države velikega slovanskega naroda. Z njo smo bili Slovenci kot Slovani v značilnem čustvenopolitičnem ali moralnopolitičnem odnosu, ki bi ga na kratko označil takole:² Naša narodna prebuja se je razvijala v slovanskem

¹ Naša obzorja 1957, stran 593.

² a Uvodni del do vključno tega stavka se je v okrajšanem besedilu referata, kakor sem ga bral na posvetovanju, glasil takole:

Kadarkoli smo doslej razpravljali o odnosu Slovencev do oktobrske revolucije, smo se kar izključno omejevali na njeno vplivanje na delavsko gibanje v času revolucionarnega vala v letih po prvi svetovni vojni. Pri tem se nismo zavedali, da tako silno zožujemo kompleks odnosov med oktobrsko revolucijo in Slovenci na eno samo — resda važno, toda nikakor ne vseobsežno — prvino. Vendar drugače ni bilo mogoče, dakler smo po inerciji

okviru in naš narodni ponos, ki nas je odvrčal od utapljanja v obeh velikih in kulturno močnih sosednih narodih na severu in na zahodu, je v znatni meri rasel iz naše pripadnosti k slovanstvu, iz našega čustva sorodnosti z ruskim narodom-velikanom, obdarjenim s tolikšno državo in s tolikšno literaturo, z bratskim narodom, ki nam utegne postati tudi neposredno učinkovit zaščitnik, ko bi nam šlo še bolj za biti ali ne biti. Zlasti to zanašanje na rusko pomoč »v zadnji inštanci« nas je približevalo tako oddaljeni, vendar mogočni Rusiji. Simpatije do Rusov, s katerimi smo se imeli Slovenci le redko priliko srečati, je naše narodnjaštvo — v najširšem pomenu te besede — na široko posejalo v ljudstvo. Ves naš narodnjaški tisk je prinašal, kar je le bilo mogoče najti pohvalnega o Rusiji in Rusih v listih in knjigah. Pravi ali skrajni rusofili celo niso hoteli nič slabega verjeti o zloglasni caristični, absolutistični vladavini — te je predstavljala zlasti tržaška Edinost — medtem ko so bili zmerni rusofili kritični do carizma tako med delom liberalcev kakor splošno pri bolj skeptičnih klerikalcih, ki so se deloma vneli posebej za Ukrajince;² izrecno pa so bili nasprotni stari Rusiji kot trdnjavi evropske reakcije socialni demokrati z nekaterimi radikalnimi demokrati — ti so simpatizirali z ruskimi revolucionarji in pričakovali njihovo zmago.

Toda pri vsem tem različnem odnosu do državnega sistema stare Rusije bi se Slovenci vseprek radi srečali z daljnimi brati le kot s prijatelji. Tega pa jim ni privoščila država, v kateri so živeli, to je Avstro-Ogrska.

Nikakor jim ni moglo biti in jim tudi ni bilo prav, ko so leta 1914 morali riniti na bojišče proti Rusom kot njihovi »sovražniki«, uvrščeni v tujo vojsko, da bi na tuje povelje z orožjem odbijali ruske vdore h Karpatom in prek njih v Avstro-Ogrsko. Takrat so slovenski vojaki v sila veliki meri ravnali skladno s svojimi čustvenimi simpatijami do daljnih bratov. Iz njihovih številnih pripovedi, kako so se »v Karpatih« — v skupinah in posamič — rajši vdajali v rusko ujetništvo, kakor da bi v obrambi ali v napadu prodajali svojo kožo, lahko razberemo, kako malo so ne glede na strankarsko pripadnost imeli vojno zoper slovansko Rusijo za svojo vojno (za razliko od vojne na soški in kraški fronti od spomladi 1915 dalje, kjer so bili umljivo prebegi Slovencev v italijansko ujetništvo sila redki). Ne samo v liberalnih sokolskih društvih posebej za slovanstvo navdušeni, ampak tudi fantje in možje iz kmečkega ljudstva, do katerih je dotekalo slovansko čustvovanje v tanjših tokovih, in carizmu poudarjeno sovražni socialni demokrati³ so izkoriščali in ustvarjali prilike za prebege na rusko stran fronte in za vdajo.

vztrajali pri strogo ločenem obravnavanju narodne zgodovine na eni in zgodovine delavskega gibanja na drugi strani kot dveh docela tujih si vzporednih tokov preteklega dogajanja. Sodim, da je vztrajanje pri tem zmotnem vidiku največja ovira na poti k pravemu razmahu našega političnega zgodovinopisja, in bi predvsem rad okreplil svoj odpor proti še jako močni inerciji, ko zastavljam vprašanje odnosa Slovencev do oktobrske revolucije po novem, ko skušam tudi slovensko recepcijo boljševizma zasidrati v specifično slovenskih razmerah.

Odnosa Slovencev do oktobrske revolucije ne gre obravnavati odtrganega od slovensko-ruskih stikov v preteklosti, čeprav se ti stiki skorajda niso nanašali na rusko revolucionarno dogajanje, marveč poglavitno na dejstvo, da tako velik narodno svoboden slovanski narod, kakor je ruski, je. Z njim smo bili Slovenci v posebnem čustvenopolitičnem ali moralnopolitičnem odnosu, ki ga naše politično zgodovinopisje nikdar ni podcenjevalo.

² V tem odstavku dajem seveda samo prerez in raznih etap ne ločujem.

³ Pred očmi mi je zlasti takšna pripoved Solkanca Jožeta Srebrniča, poznejšega komunističnega poslanca v rimskem parlamentu in dolgoletnega konfiniranca (jeseni 1940 so ga jugoslovanske oblasti vrnile v Italijo, od koder je pribežal; po rešitvi iz konfinacije ob italijanski kapitulaciji se je pridružil NOB).

Strmoglavljenje carizma v februarški revoluciji jim je Rusijo še bolj približalo, v stališčih pa so se začeli razhajati že ob nadaljnjem ruskem revolucionarnem dogajanju v letu 1917 pred oktobrom.

Ko so se poleg menjševiško-eserskega desnosocialističnega tabora, ki je vztrajal pri zavezi s kadetskim meščanstvom v želji, da bi zagotovil zmago v vojni, začeli vse bolj uveljavljati boljševiki v svoji revolucionarni zvezi z vojaškimi, delavskimi in kmečkimi množicami s ciljem, da bi končali vojno, dali kmetom zemljo, delavcem kontrolo nad proizvodnjo in neruskim narodom avtonomijo, so se morale simpatije celo med slovenskimi socialisti — doma in v Rusiji — ločiti. Tisti, ki so bili bolj socialisti kot narodnjaki, so težili predvsem za protimeščanskim in protiimperialističnim izhodom iz vojne ali — prav tako kakor boljševiki — za mirom in za globljo družbeno preobrazbo, ker so le od tako preobražene Rusije mogli pričakovati novih pobud za akcijo v negibnost pogreznjenih socialistov v srednji in zahodni Evropi. Drugi pa so se vnaprej zadovoljevali z narodnjaškomeščanskim plodom vojne in so želeli predvsem zmago antante, ker so v zvezi z njo pričakovali razpad Avstro-Ogrske v narodnostne države. Na tej strani najdemo predvsem iz vrst inteligence prihajajoče vnete antantofile, med katerimi so nekateri potem našli pot v protirevolucijo.⁴ Na drugi strani pa množic v pretežni večini iz kmečkega ljudstva izhajajočih Slovencev v Rusiji ni oviralo nobeno antantofilstvo, da ne bi sprejemale oktobrske revolucije enako kakor rusko ljudstvo, med katerim

⁴ Naj naveden takšen primer solkanskega abiturienta Rudolfa Trusnoviča, ki je kot disident iz dobrovoljskega korpusa prestopil spomladi 1917 v rusko armado, se znašel poleti 1917 v najbližnji okolici generala Kornilova in je skušal ob njegovi aretaciji zaradi pripravljenega protirevolucionarnega puča organizirati neke vojaške ovacije zanj (Edinost št. 216 z dne 10. avgusta 1919 v Ferdinandu L. Tume, takrat emigranta iz Petrograda, prikazu ruskega revolucionarnega dogajanja). Trusnovič je kot gimnazijec pred vojno sprejel pod vplivom dr. Henrika Tume socialistične nazore in ta njegov učitelj je od njega »veliko pričakoval!« ter je bil »seveda silno iznenaden«, ko je od Trusnovičeve sestre zvedel, da je brat postal »častnik bele armije« v Rusiji (H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 304—305). Teга Tumovega spominjanja nisem mogel kontrolirati in več o Trusnovičevi usodi nisem zvedel. — Morda kaže omeniti tudi še primer Korošca iz Gornjega Roža dr. Jakoba Stefančiča, ki si je tudi pred vojno nekaj dopisoval z dr. Henrikom Tumo o nacionalizmu in socializmu. Udeležil se je »kot četni komandant« bojev v Dobrudži in je bil baje edini v tistih bojih z redom Karadjordjeve zvezde odlikovani Slovenec. Takoj po februarški revoluciji je bil dodeljen srbskemu poslanstvu v Petrogradu »kot samostojen slovenski politični delavec« in si je skupaj s srbohrvaškimi sodelavci prizadeval vplivati na silno slabo informirano rusko javnost v smislu jugoslovanskega zedinjenja. Po preselitvi sovjetske vlade v Moskvo se je preselil s srbskim poslanstvom tja in je bil avgusta 1918 med 35 aretiranci, ki so jih prijeli v prostorih »srbske vojne misije«, po enajstdnevnem zaporu izpuščen na prostost po izjavi, da se niso hoteli »vmešavati v ruske notranje razmere«, in je po nadaljnjih dveh mesecih dobil potrebne potne listine, da je lahko odpotoval v Ukrajino, se med raznimi bojnimi črtami prebil do Odese in nato prek Carigrada čez Krf v Beograd in v Slovenijo (prim. Jugoslavija št. 73 z dne 22. marca in št. 91 z dne 12. aprila 1919). Ljubljanskemu narodnjaškemu dnevniku Jugoslaviji (št. 85—91 med 5. in 12. aprilom 1919) je dal na voljo daljše razpravljanje o boljševizmu v antantofilskem protiboljševiškem duhu, vendar brez kakšnih simpatij za prej vladajoče veleposestniško-kapitalistične, birokratsko-militaristične razrede. Čeprav so se intelektualski povratniki iz Rusije umljivo po vrnitvi vključevali v svoje meščanske poklice in kroge, je komaj kdo med njimi pomagal utrjevati tisto brezmejno sovraštvo do Sovjetske Rusije v meščanskih, zlasti liberalnih časnikih.

so bili raztreseni, saj je ustrezala enako njihovim kakor ruskim mirovnim težnjam, vrh tega pa jih je spreminjala iz vojnih ujetnikov v enakopravne goste in jim je odpirala možnost vrnitve domov.⁵

Številni slovenski vojni ujetniki, ki jih je v evropski Rusiji osvobodila oktobrska revolucija, so se po sklenitvi miru v Brest Litovsku vrnili iz države, ki je končala vojno, v domačo državo, ki jih je znova pognala »v klavnico«, kakor se je tedaj reklo. Iz uporov v Judenburgu in drugje lahko razberemo, kako so se — »okuženi« od gesel oktobrske revolucije — usmerjali predvsem protivojno in protiaavstrijsko.

Začetna protiboljševiška gonja v letih 1917—1918 v našem meščanskem tisku je izhajala predvsem iz antantofilstva in bi lahko bilo zelo sporno, ali se je poleg tega takrat tudi že uveljavljala zaskrbljenost meščanstva, da bi utegnil boljševiški zgled zvlabljeni ljudstvo izpod njegovega vodstva, ali bojazen, da bi množice začele težiti po ljudskim koristim ustreznimi družbeni preureditvi. Videti je, kakor da bi bilo naše meščanstvo pred prevratom računalo, da se bo vse ljudsko vrenje v vojaških množicah izživelo proti tuji državi in da bo oblast domačega meščanstva v narodni državi imela opraviti spet s pokornim »dobrim« ljudstvom. Meščanstvo se je v zadnjem letu vojne čutilo še trdno v sedlu spričo tako odločilne pomoči, ki mu jo je dajala socialna demokracija, ko se je podrejala njegovemu političnemu vodstvu pri nerevolucionarnem prehodu od Avstro-Ogrske k Jugoslaviji in italijanski zasedbi Slovenskega primorja. Značilna za takratno vsemoč meščanstva je znana osamljenost dr. Henrika Tume, ki je jeseni 1918 v Trstu skoraj sam med socialisti nasprotoval sodelovanju z italijanskim in slovenskim meščanstvom nasploh in posebej še pri skupni deputaciji, ki je odplula na torpedovki slovenskega narodnega sveta v Benetke s prošnjo za naglo antantno oziroma italijansko pomoč in zasedbo. Kako je moralo biti šele drugje, če je celo v Trstu naletela na gluha ušesa misel, naj bi tržaški socialisti — ne meneč se za meščanstvo in vojni izid — prevzeli v mestu oblast in tako dali zgled za posnemanje oktobrske revolucije v Srednji Evropi!

Polna optimizma je bila v začetku 1919 objavljena beseda bistrega meščanskega misleca o zgolj trenutnem pomenu vplivov oktobrske revolucije na tiste, ki so jo imeli priliko videti od blizu. »Neizbrisen vtis pa so prinesli domov,« je zapisal takrat Anton Melik,⁶ »tisti naši ljudje, ki so v Rusiji kot ujetniki bili priče velike ruske revolucije. Tam so videli enega največjih političnih ter socialno gospodarskih prevratov, kar jih pozna zgodovina. Nanje, ki so bili doma iz... kapitalistične države, ki jih je tudi pognala proti njihovi volji na krvavo bojišče, so napravili ti veliki dogodki silen vtis. Vzbudili so v njih celo vrsto političnih ter socialno-gospodarskih nagnjenj, katere zaznamujemo danes navadno s terminom »boljševiški« instinkti. V njih so deloma osnovni pojmi moderne socialnopolitične vzgoje, večinoma pa prvine prekipelega odpora proti nasilju, ki je šlo preko naših ljudi tekom vojne. So pa verna sled ravnokar završene dobe in koreninijo bolj

⁵ Spominjam se pripovedi enega od ustanoviteljev Društva študentov komunistov na ljubljanski univerzi leta 1920 in poznejšega mariborskega pedagoga Franja Zgeča, ki je bil prišel s kmetov — iz Dornave pri Ptujju — v mariborsko gimnazijo in potem s provincialno-katoliškim obzorjem v vojnoujetniško taborišče v osrednji Rusiji, kako ga je tam pritegnil boljševizem že v času, ko se je oktobrska revolucija šele pripravljala; v njem je brž uzrl edini ljudski izhod iz vojne — v Rusiji in doma.

⁶ Anton Loboda (Melikov psevdonim), O našem notranjepolitičnem stanju. Ljubljanski Zvon, januaraska številka 1919, str. 29—30.

v prvotvornih instinktih, kakor v organično razvitih samostojnih spoznanjih intelekta. Zato bodo toliko bolj bledele in ginile, kolikor bolj se bo oddaljevalo pretrpljeno gorje, dasiravno seveda ne podcenjujemo njih trenutnega pomena.«

Brž po tako imenovanem »prevratu«, to je po razpadu Avstro-Ogrske, je meščanstvo začelo čutiti, kako tuje je ljudskim množicam povratnikov iz vojne in delavstvu, in se bati naraščajočih valov ljudske razgibanosti, izhajajočih od velike revolucije na vzhodu. Po nekaj kratkih mesecih je videlo, kako je začela v množicah nakopičena revolucionarna energija tudi pri nas potiskati krotko socialno demokracijo v levo, proč od njene zveze z meščanstvom k socialističnim ciljem, kakršne je razglasila oktobrska revolucija, in k zvezi z levimi socialisti drugih narodov Jugoslavije oziroma v Slovenskem primorju z italijanskimi levimi socialisti.

Ko so se tako ljudske množice nagibale k revolucionarni perspektivi in je — z drugimi besedami — iz oktobrske revolucije, ki je bila sprva videti zgolj ruska zadeva, zrasla ljudska potreba o njenem razširjenju tudi k nam, pa so se v prav tistem času — spomladi 1919 — mnogi nagnili tudi še k »narodnostnemu boljševizmu« iz razočaranja v antanto zaradi neizpolnenih upov v narodnostnem pogledu.

2. O slovenskem »narodnostnem boljševizmu«

Ta pojav slovenskega nagibanja k boljševiški mednarodni revolucionarni perspektivi iz narodnostnih razlogov nikakor ni bil le obrobnege pomena, čeprav je bil deloma »modne« narave in kot takšen le prehodn.

Rodila ga je okolnost, da je slovenski narod spadal tudi med poražence v prvi svetovni vojni. Brž se je začelo kazati, da se ne bo posebno dobro rešil kot »del jugoslovanskega naroda« v skupno državo z zmagovalko Srbijo. Z zahoda so bili dotlej Slovenci pričakovali pravične izvedbe samoodločbe narodov, kakor jo je svetu obljubljal Wilson, spomladi 1919 pa so spoznali, da so se le slepili, da se je med drugimi zavezniki in Wilsonom začelo le trenje, ali bo Italiji prisojena dobra ali pičla tretjina slovenskega naroda in ozemlja; k temu silnemu udarcu za slehernega Slovenca tostran in onstran začasne demarkacijske meje blizu težko določljive razvodnice med Jadranskim in Črnim morjem, se je kmalu pridružila še negotova usoda Slovenske Koroške, ki je bila Slovencem vseprek močno prirasla k srcu.

Ob spoznanju, da se bo v Jugoslavijo torej rešil le tako obsekan trup Slovenije, je prišlo do pravcatega izbruha »narodnostnega boljševizma« najbolj pri tistih, ki so dotlej slepo zaupali v Wilsonovo pomoč, in teh je bila ogromna večina. O pripravljenosti, da bi se s takšno razkosanostjo Slovenije pomirili, ni bilo govora, toda kje je pomoč? Poprava krivice z zmago jugoslovanskega orožja v vojni je bila v neki nedogledni prihodnosti in v hudem nasprotju s pacifističnim povojnim razpoloženjem. Bližnjo pomoč je bilo mogoče pričakovati samo od tako imenovane »svetovne revolucije«, to je od razširjenja boljševiške revolucije v srednjo Evropo in dalje na zahod — ta revolucija bi mimogrede popravila Slovencem z razkosanjem njihove domovine prizadejano krivico! Umljivo se nam zdi, ko beremo, da sta pri spontanih množičnih protestnih demonstracijah v Ljubljani dne 16. marca 1919 nastopila kot edina govornika dva nepolitika »pesnik Fr. Albreht in pisatelj Kozak« in da sta oba »poudarjala, da od zahoda ne smemo pričakovati

pravičnega miru, nego od vzhoda«. Socialistični Naprej, ki je edini o njunem nastopu poročal, jima je pritegnil.⁷ Lahko si mislimo, kakšen bi bil glas Ivana Cankarja, vendar ga, žal, ni bilo. Takrat se je baje tudi Oton Župančič nekaj učlanjeval v socialistično stranko. Odlično nam približa takratno razpoloženje narodnostnoboljševiški izliv Vladimira Levstika iz junija 1919. Temu se je bil v Slovenskem narodu zahvalil neki ruski belogvardejec za prevod Dostojevskega Besov kot knjige, ki je »po njegovi černosótenjski pameti in belogardistovskem literarnem okusu ‚propagandno sredstvo‘ zoper boljševizem«. Levstik se je v svojem ugovoru, objavljenem v Napreju,⁸ sklical na svojo nekaj tednov prej objavljeno razlago tega »Revolucijskega eposa Dostojevskega,«⁹ ocenil »reakcionarno tendenco ‚Besov‘ kot »zelo pogojno in naperjeno proti konfužnemu demagoštvu, ne proti revoluciji nasploh«, in opozoril, da »v vsej knjigi ni niti enega stavka, s katerim bi se bil izrekel avtor za tačasni družbeni red«. Levstiku se je upiralo, da se mu je zahvalil za prevod Besov belogvardejec, to je »človek, za katerega Rusija nima mesta sredi najusodnejše borbe, ki jo bije za svobodo, pravico in odrešenje človeštva proti nasilju in laži vesoljnega sveta«. Zlasti med Slovenci nimajo takšni ljudje kaj iskati: »Simpatij zoper zmagonosno stvar ruskega proletariata naj iščejo takšni ‚pravi ruski ljudje‘ pri pariških konferenčnih apaših, ne pa v izdanem in posiljenem narodu, proletarcu med ljudstvi, ki leži v agoniji pod krvavo peto zavlačugane kapitalistične Evrope!« Pri Slovencih je prezira vreden, »kdor se nastavlja tistim, ki so z vlado justificiranega mesarja Nikolaja II. vred sopodpisali v Londonu smrtno obsodbo slovenstva«. Levstik je končno svoj narodnostnoboljševiški konfiteor zgostil v stavku: »Boljševik ali ne — kot slovenski kulturni delavec, ki je dovolj trpel za slovensko svobodo, jo vidim stokrat rajši pod zaščito Leninovih rdečih gard, kakor da bi je iskal bok ob boku s podrepniki njenih morilcev!«

V svojem narodnostnoboljševiškem izbruhu, ki je izražal razpoloženje vse literarne srenje v takratni Ljubljani — pa tudi njenih »podružnic« v Trstu in drugje! — je izrazil Levstik le mimogrede neko zaskrbljenost v zvezi s tisto revolucijo, namreč: »Vem sicer, da je pri nas iz mnogih razlogov potrebno razmotrivati problem socialne revolucije z bistro previdnostjo in tenko vestjo«. Takrat ta stavek ni bil nejasen glede na okolnost, da je sleherni bralec mislil na nevarnost, da bi s tujim ali potujčenim meščanstvom in delavstvom naseljena mestna središča — Župančičevi »mejniki štirje«! — utegnili nagriziti slovensko ozemlje na severu in zahodu in hudo okrniti zamišljeno celotnost slovenskega ozemlja tudi v porevolucijskem svetu. Toda ta pridržek ni Levstika prav nič odvrčal od stališča, ki ga je bil tako odločno zavzel: »Vem pa tudi, da nam, poteptanim in zapuščenim ne preostaja drugega kakor radikalen preokret na levo in vobče zaupanje v zmago kumunistične internacionale, v iztrebljenje svetovnega kapitalizma po diktaturi svetovnega proletariata.«

Tudi v stolpce tržaške Edinosti, o kateri moramo reči, da se je držala daleč od vsakršnega narodnostnega boljševizma, se je vrinilo nekaj boljševikofilstva. Proti koncu leta 1919 je neki V. P. pod zaglavjem Od carja do Lenina¹⁰ skušal preu-

⁷ Naprej št. 63 z dne 17. marca 1919. — Fran Albreht je bil takrat urednik socialistične revije Svoboda, »pisatelj Kozak« pa je bil vsekakor razgibani Juš Kozak, ki se pa takrat še ni štel med socialiste, čeprav jim je bil idejno zelo blizu (prim. njegov — nepodpisan — uvodnik v prvi številki liberalnega srednješolskega lista Preporod leta 1919).

⁸ Naprej št. 141 z dne 24. junija 1919.

⁹ Slovenski narod št. 122 z dne 24. maja 1919.

¹⁰ Edinost št. 343 z dne 17. novembra 1919.

smeriti tradicionalno rusofilsko glasilo na nova pota. Najprej je zavrnil mnenje, češ »da sloni boljševiška oblast na tako majhnem številu voditeljev, kakor se po navadi govori in piše«. V starem stilu Edinosti ga je »pretresala tragika vele-dušnega ruskega naroda, ki preliwa kri za najvišje ideale človeštva«, in »z ginjenim srcem« se je spominjal »velikih predbojnikov« ruskega naroda Tolstoja, Gorkega, Dostojevskega in drugih, ki so mu veljali za »duševne povzročitelje ruske revolucije«. Rusija se mu je vse bolj pomikala v »središče vsega sveta«, kamor »so dandanašnji uprte oči vsega sveta« in »od nje pričakuje vsak rešitev iz tega obupnega stanja, ki ga je povzročila vojna«. Tako je nekoliko prikrito izrazil svoj slovenski narodnostni boljševizem. Menil je končno, da »nesrečnemu ruskemu narodu, ki nam s svojo srčno krvjo piše novo, boljšo zgodovino trpečega človeštva«, »želijo boljšo in lepšo bodočnost vsi dobromisleči brez razlike narodnosti in razreda«!

Nekaj mesecev pozneje, spomladi 1920, je skušal v dobro sklenjeni argumentaciji približati rusko revolucijo tržaškim narodnjakom neki njen boljši poznavalec »Tergestinus«, to je Tržačan, pod zaglavjem Kaj si je treba misliti o ruski revoluciji?¹¹ Spričo piščeve res odlične informiranosti o ruskem dogajanju moramo domnevati, da je bil Slovenec, ki se je v Rusiji docela približal boljševizmu in ki ga je želel po svoji vrnitvi v domovino približati še drugim rojakom. Ugotovil je tri različna stališča v zahodni Evropi do ruske revolucije: Enim je »ravna barbarstvu, kateremu veljaj samo preziranje s strani ‚demokratskih‘ držav in kateremu je treba ... napovedati neizprosno borbo na življenje in smrt«; drugi, to je socialni demokrati II. internacionale, jo sprejemajo »s tako številnimi pridržki, da se ne ve, kaj pravzaprav mislijo«, tretji pa »so postali pristni ‚boljševiki‘ ali »leninovci«, pri čemer pa so lahko »včasih ravno tako daleč od Lenina miselno, kot so daleč od Moskve zemljepisno«. Po tem uvodu je zastavil vprašanje, kaj naj mislijo o ruski revoluciji neruski Slovani »s splošno slovanskega, potem z jugoslovanskega in nazadnje s čisto slovenskega stališča«? Le slovenskih socialnih demokratov ni treba tako povprašati — pač zaradi tega, ker so se naravno odločili za rusko socialistično revolucijo. Pač pa »si mora vsak slovenski narodnjak izprašati vest v tem pogledu«, ali ni »šel na limanice zapadnjakom«, katerim je »boljševištvu« troje: strašilo, slepilo in »cel politični program, ki se mu drugače lahko reče: mržnja proti slovanstvu«! Odgovor pisca na zastavljeno vprašanje je bil enoumno proboljševiški brez pridržkov ne samo za vse slovenske, marveč za vse slovanske narodnjake: ti »niso imeli nikdar prej večje pravice biti zares ponosni na svoje slovansko pokolenje« kakor zdaj, »ko je eden slovanskih narodov položil temelj novi civilizaciji, ne samo za Evropo, temveč za ves svet«, ali z drugimi besedami, ko »smo postali Slovani zgodovinski narod v pravem pomenu te besede«. Zato mora slovenski (slovanski) narodnjak, »če že noče ali ne more dejanski nastopiti v prilog ruski revoluciji«, paziti, »da vsaj ne stori ničesar, kar bi ji moglo škodovati«. Zavedati se mora, da »Kolčaki, Judeniči, Denikini itd. niso samo izdajalci ruske revolucije, temveč in predvsem izdajalci ruskega naroda in vsega slovanskega plemena sploh«. Pisec pa se ni gibal samo v tem splošnem miselnem krogu, marveč je stopil tudi v ožja kroga družbenega in narodnega vprašanja.

¹¹ Edinost št. 69 in 70 z dne 20. in 21. marca 1919.

Dobro se je zavedal, da bi se mogla takšna — recimo — novoruska zanesenost, ki jim jo je priporočal namesto dotedanje starorusofilске, dobro zakoreniniti le pri takšnih narodnjakih, ki bi bili pripravljeni sprejeti tudi družbeni značaj nove Rusije, kakršna je vzrasla iz oktobrske revolucije kot vstaje izkoriščenih ljudskih množic. To njeno bistvo je predstavil s priporočilno formulo: »Proti pravici izkoriščanja je nastopila ruska revolucija z vso brezobzirnostjo, katere je zmožna dobra in poštena slovanska duša ruskega naroda.«

Hkrati je še opozoril tudi na pozitivni pomen ruske revolucije v narodnostnem pogledu, na okolnost, da ustava ruske sovjetske republike »izraža narodnostno načelo« in da je nova Rusija »svobodna zveza svobodnih narodov«. Potemtakem tudi s svojega narodnega stališča »nima slovenski narodnjak prav nobenega vzroka postati sovražnik Rusije zaradi onega dogajanja, za katero se rabi pri nasprotnikih slovanstva psovka ‚boljševištvu‘«. Presodil je kot »logično, da se vsak Slovan lahko ponaša z rusko revolucijo, ne da bi moral pri tem obvezno biti komunist«, in da bi »na drugi strani ravno tako ... vsi pristaši komunizma, ki so našega plemena, bili prav [lahko] slovenski komunisti, in to brez nobene nevarnosti za nauk sam«. S tem stavkom in s poudarjeno besedo »slovenski« si je pisec zagotovil ali vsaj olajšal objavo svojega tudi nekoliko prikrito narodnostnoboljševiškega rusofilskega sestavka v Edinosti. Ta je namreč v nekajkratnih gonjah odrekala slovenstvo komunističnim internacionalistom, ki niso bili voljni svojega slovenstva poudarjati po narodnjaškem zgledu. Toda bistri pisec se očitno tudi sam ni strinjal s tradicionalnim tržaškim internacionalizmom, ko je v nadaljevanju najprej zapisal: »S tem da namenoma zanemarjajo čisto narodno vprašanje, zdi se mi, da hočejo protestirati proti narodnemu šovinizmu,« potem sicer vzkljnil: »Kdo bi jim to mogel zameriti!«, nato pa jih vendarle posvaril, naj pazijo, da ne bi v pretiravanju zapadli »protinarodnemu šovinizmu«. Tako je svoj zanimivi sestavek nekoliko mejasno zaključil z odprtim vprašanjem, ki je v neki drugi obliki potem vrsto lét zaposlovalo primorske komuniste, namreč, kot vprašanje komunistične strategije in taktike v narodnostnem vprašanju. Takrat — spomladi 1920 — pa ni mogel noben komunist misliti, da si bo moral s tem vprašanjem še toliko beliti glavo; vsi so namreč računali z razširitvijo oktobrske revolucije še v vzgonu takratnega revolucionarnega vala, ki je bil še videti neustavljiv. Tako so se slepili vsi, ki niso želeli videti odporne sile ogroženih vladajočih razredov.

V viziji takšne mimogredne rešitve slovenskega narodnostnega vprašanja v mednarodni revoluciji, ki bi zajela tako Jugoslavijo kakor tudi sosedne države, se je obnovila vera v Rusijo; bolj živa, kakor je bila nekdanja v staro Rusijo, pričakovanje, da bo razširjenje ruske revolucije prineslo pomoč razkosanemu in ogroženemu slovenstvu, pripomoglo k združitvi Slovencev, k ohranitvi malega naroda med velikimi.

Toda »narodnostni boljševizem« je bil nujno zgolj prehodni: sam po sebi ni pomenil družbenoidejnega preloma z meščanstvom in njegovim izročilom. Do takšnega preloma je mogla privedi le poglobljena družbenorazredna preorientacija k novi Rusiji, odločitev za oktobrski enako (podobno) družbeno revolucijo tudi doma, ne samo pri sosedih in drugje, pridružitve k delavstvu in delovnemu ljudstvu v njegovem boju zoper staro družbo. Nova družbena smer je morala rasti iz širine ljudskega razrednega gibanja, narodnostnoboljševiške ideje so ji mogle biti samo v pomoč.

Ko tako odkopujem iz pozabe pojav »narodnostnega boljševizma«, se čutim opravičenega in dolžnega opozoriti, da je k tej pozabi prispevalo zlasti narodnjaštvo, ki mu je njegovo zamolčavanje silno olajševalo zaganjanje v orientacijo komunistov na mednarodno revolucijo kot na nekaj, kar nima s slovenstvom in njegovimi koristmi ničesar skupnega. Proti takšnemu neumevanju, ki nikakor še ni izginilo med nami, naj poudarim predvsem mednarodno ali »univerzalistično« naravo protivojne in protiburžoazne oktobrske revolucije, kateri je bilo mogoče slediti samo mednarodnostno (internacionalistično), nikakor pa ne nacionalistično omejeno v zgolj jugoslovanski ali zamišljeni vseslovanski okvir z ostjo proti tujim narodom, katerih narodnostnega ali raznarodovalnega pritiska so se Slovenci imeli otepati prej in slej.

Drugačne revolucionarne perspektive z izhodišča oktobrske revolucije ni moglo biti kakor le mednarodnostna komunistična, v kateri je bila bistvena sestavina bolj proti lastni buržoaziji v soglasju z bojem revolucionarnega gibanja pri sosednih narodih proti njihovim vladajočim razredom. Vsaka komunistična stranka je imela pred seboj nalogo »domače« revolucije in vse te skupaj so v zamisli sestavljale mednarodno ali »svetovno« revolucijo, ki bi —prav tako v zamislih— zagotovila popolno prijateljsko sožitje med imperializma osvobojenimi narodi brez vsakršnega šovinizma. Tako bi na slovenskem področju zamišljena revolucija sestavila po več državah razmetane ude v zedinjeno Slovenijo in hkrati zagotovila malemu slovenskemu narodu narodnostno varnost. Tako se je v revolucionarnem internacionalizmu kot v lupini krila rešitev narodnostnega vprašanja Slovencev. Tu je tičala možnost slovenskega narodnostnega boljševizma, to je prehajanja k boljševizmu z narodnostnih pozicij razkosanega malega naroda.

Okolnost, da je po takrat nepredvidljivem — fašističnem razvoju med obema vojnama prišlo končno do druge svetovne vojne, ker je izostalo razširjenje oktobrske revolucije v srednjo Evropo in dalje na zahod, nikakor ne jemlje vrednosti revolucionarni orientaciji za nazaj kot orientaciji na možnost boljšega razvoja! Ves nasprotni razvoj je samo utrjeval stališče tistih, ki so od vsega začetka napovedali boj imperialističnemu svetu, in sicer ne samo za primer, da zmago v prvem revolucionarnem valu. Upadanje tega vala ni moglo prav nič oslabiti revolucionarnega koncepta komunistov, iz njega izhajajoča perspektiva je veljala prav tako za daljši rok: če ne bi prišlo do odločilnih obratov ali —bolje— prevratov pred drugo svetovno vojno, ki bi zaradi njih odpadla, pa so jih z gotovostjo pričakovali ob tej vojni in po njej.

Revolucionarna perspektiva se tudi nikoli ni vezala na določenega pobudnika revolucionarne akcije ali na zmago takšne akcije v določeni deželi. Komunisti so bili le dolžni biti pobudniki, kjerkoli in kadarkoli bi jim objektivni položaj to omogočil, in pa z vsemi silami so morali nasprovti intervencijam lastne buržoazije zoper revolucionarne sosedne; morali so biti nenehoma v bojni poziciji zoper lastne vladajoče razrede ali pa so nehvali biti komunisti privrženec idej oktobrske revolucije in borci za njeno razširjanje.

Položaj v dvajsetih letih moramo spoznavati takšen, kakršen je bil, in ne smemo vanj vnašati drugačnih možnosti in nujnosti, ki jih je prinesel razvoj v tridesetih letih, ko so se zvrščale evropske države glede na vprašanje vojne in miru v dva tabora. Položaj v dvajsetih letih je nespravljivo ločeval privrženec idej oktobrske revolucije od narodnjakov, ki so se oklepali — navzven in navznoter protirevolucionarne — kraljevine Jugoslavije kot narodne vrednote in ki so celo v

nekem krajšem času — terorja »or-ju-ne« v letih 1923—1924 skušali ravnati z rojaki komunisti kot z narodnimi izdajalci. Vendar se njihovo posnemanje metod italijanskega fašizma ni obneslo in domači komunisti niso obveljali v naši javnosti kot sovražniki domovine niti takrat, niti pozneje, ko so pod šestojanuarsko diktaturo policijski organi in sodniki sodišča za zaščito države ravnali z njimi kot s takšnimi. V raznih oblikah se je razodevalo, da so tudi mnogi starejši rodoljubi gledali na revolucionarno in za Sovjetsko Rusijo vneto mladino v glavnem z neko prizanesljivostjo, ker se je tudi v njihovih glavah nekoliko mešala nekdanja predstava o Rusiji kot zaveznici z željo, da bi nekoč nova Rusija, ki je niso razumeli, ustregla pričakovanju, ki ga carska ni izpolnila. Če so kaj odrekli mladim zanesencem, ko so jih videli pripravljene tvegati in prenašati policijsko-sodna preganjanja zaradi dejavnih simpatij za revolucionarstvo v smislu idej oktobrske revolucije, je bila to »pamet«, ne pa rodoljubje!

V poglavje o našem »narodnostnem boljšeizmu« spada tudi zgodba o informativnem romanju v Rusijo leta 1924 enega izmed najbolj intenzivno razmišljajočih predstavnikov takratnega mladega slovenskega pokolenja Ivana Grahorja in o pomembnih posledicah njegovega romanja v narodnostnoboljševiškem smislu v zvezi z revijo Mladina. Grahor je bil pred maturo predsednik liberalne srednješolske organizacije Preporod v Ljubljani,¹² ko pa je odslužil vojaški rok v italijanski vojski, je sklenil, da se pred začetkom javne dejavnosti najprej na lastne oči prepriča, kakšen je novi ruski svet, ki so ga eni blatili na vse pretege, drugi pa se vнемali zanj in črpali iz njega vero v boljši svet in hkrati v pomoč za razkosani slovenski narod. Odpotoval je na Poljsko, kjer se je nekaj časa prebijal po nekih pisarnah in čakal na sovjetsko vizo. Ker pa te ni in ni bilo, je poleti 1924 prekoračil sovjetsko mejo ilegalno in si novo Rusijo najprej ogledoval iz zaporov v Minsku in Moskvi. Po šestih tednih izpuščen¹³ se je preživljal z fizičnim delom, toda nepripravljen za zimo se je moral nerad — vrniti konec 1924 domov. V domovini so njegovi številni prijatelji in znanci — le prav redki, če sploh kateri, z začudenjem, pač vsi z zanimanjem, nekateri pa še z olajšanjem ali z zadoščenjem — ugotavljali, da je Grahov odnesel iz rdeče Rusije nasploh prav ugodne vtise. Da se je kot moskovski romar spreobrnil iz narodnjaškega Savla v boljševiškega Pavla, je razkrival bolj v osebnih stikih z znanci, ki so se nagibali v levo; le nekaj ugodnih vtisov se mu je posrečilo vtihotapiti v liberalni dnevnik Jutro med tam zahtevanim dvoumnim pisanjem.¹⁴

¹² Ko se je Grahor v Moskvi »spreobrnil«, so se znašli v komunističnih vrstah kar štirje zapovrstni predsedniki srednješolskega Preporoda: prvi je bil Stane Melihar, ki se je preusmeril komunistično kot študent na Dunaju v družbi srbohrvaških komunističnih študentov, drugi Ivan Grahor, tretji Andrej Lasič in četrti Stane Krašovec.

¹³ Grahor ni vedel, da so ga izpustili zaradi jamstvene izjave Vladimira Martelanca, takrat študenta na Dunaju in honorarnega uslužbenca dunajskega urada sovjetske tiskovne agencije, ki je izključil sleherno možnost suma, da bi bil Grahor prišel v Sovjetsko zvezo kot sovražen ogleduh. — Svoje spomine na Grahorjevem zaslišanju na ljubljanskem sodišču dne 17. oktobra 1919 (zapisnik je objavil Vasa Dobrosavljevič v Knjigi drugova. Novi Sad 1957, stran 162 ss.).

¹⁴ Prvi in poglobitni »izvirni opis [anonimnega] očitavca za 'Jutro'« pod naslovom Vtisi iz Rusije koncem leta 1924 v rubriki Po slovanskem svetu (št. 1 z dne 1. januarja 1925) je Grahor zaključil takole: »Končno dejstvo pa je le to, da Rusija živi, da se socialistični družbeni red organizira in vzgaja in da je draginja v Rusiji enaka draginji v Srednji Evropi. Tudi uspehi v zunanji politiki so precejšnji in vse to je sad diplomacije, katero vodi Čičerin. On je prepričan, da Rusija prenese še poslednji udarec, katerega ji ravnokar

Grahorjevo poročanje iz Rusije je bilo za vplivi Vladimira Martelanca odločilno za končno preorientacijo Srečka Kosovela v tistem času od narodnjaštva na levo. Kosovelova književniška skupina je jeseni 1925 prevzela revijo Mladino¹⁵ in se je pri tem želela opreti tudi na publicistično sodelovanje marksistov, kakor smo se takrat komunisti v študentskih in kulturniških krogih imenovali, in tudi drugih demokratičnih nasprotnikov hegemonističnega sistema v Jugoslaviji in gnilega stanja v slovenski javnosti. Mladina je postala zanimivo torišče sodelovanja komunistov in demokratičnih levičarjev. V skupno fronto jih je družila zamisel demokratičnega, ljudskega boja proti neenakopravnosti slovenskega naroda v Jugoslaviji, proti fašističnemu zatiranju slovenstva na Primorskem, proti razkosanosti slovenskega ozemlja med več držav, za popolno združitev in svobodo slovenskega naroda. V središču miselnega sveta Mladine sta bila slovenstvo in vera v slovensko ljudstvo; izražati smo hoteli tudi vse samoraslo v njegovem odporu zoper vsiljevano mu tujo in domačo neljudsko oblast. Revija Mladina je bila široko ali — ljudsko »revolucionarna«. Vtisnili smo ji močan pečat sovjetofilstva. Za deseto obletnico oktobrske revolucije je prinesla uvodnik Ludvika Mrzela pod naslovom Nova Rusija¹⁶ in Frana Oniča Nekaj misli o ruski socialni revoluciji v istem duhu.

V naslednjih dveh zvezkih¹⁷ je izšlo moje za isto desetletnico napisano razglabljanje pod naslovom Rusija in mi. V njem sem močno poudaril narodnostne nagibe za našo revolucionarno orientacijo, pozival, naj bi »pogledali na novo Rusijo kot Slovenci, ki... smo se za naše nadaljnje boje za narodnostno in socialno osvobodjenje učili iz bankrota vseh imperialističnih koncepcij«, in naj bi »utrli pot orientaciji na revolucionarno protiimperialistično Rusijo«, da ta orientacija ne bi ostala omejena samo na delavstvo in revno kmečko ljudstvo.¹⁸ Ta preorien-

pripravljajo. Zato v vsakdanjem življenju sodobne Rusije velja deviza, da se mora do prihodnje vojne razvijati šport in kemija.« Na ta Grahorjev sestavek je opozarjala jeseni 1929 ljubljanska policija beograjsko sodišče za zaščito države (V. Dobrosavljević n. n. m., stran 260), ne pa tudi na njegova manj izrazita nadaljnja poročila v Jutru o proslavi sedemletnice oktobrske revolucije v Moskvi, o gledališču, glasbi in poeziji v Moskvi in o rdeči vojski (št. 9, 15 in 21 z dne 11., 18. in 25. januarja 1925). Zanemarila je tudi Grahorjevo bolj propagandno predavanje Vzgoja po ruski revoluciji ljubljanskim študentom, ki ga je objavila tedaj komunistično usmerjena Svoboda (št. 1 in 2 iz leta 1926) s temle narodnostnoboljševiškim koncem (str. 23—24): »Z ozirom na slovenski narod si oglejmo vzgojo narodov. Imperialistični svet je ne dovoljuje, ker ne koristi kapitalizmu. Socializem je internacionalen, po konstituciji ZSSR vidimo, da je kulturno-kozmpolitski, ker omogoča svobodno sožitje vseh narodov. Če zmaga, bo torej dokazana resnica, ki so jo izrekli največji učenjaki novega veka: enakovrednost vseh narodov. Mali slovenski narod ne more mimo dogodkov, ki odločajo tudi njegovo usodo. Osvoboditev ruskih narodov mu daje novo upanje in ga krepi in boju z imperializmom, grozečim s severozahoda. Mi smo poznali do danes samo Lenina boljševika, a spoznali in priznali ga bomo kot vzgojitelja narodov.« (Mimogrede bi rad opozoril, da številke iste Svobode, ki so izšle za št. 4—5 iz leta 1926 — najmanj ena je izšla v letu 1927 — ni v nobeni ljubljanski knjižnici; kdor jo ima, naj bi jo prodal ali daroval Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.)

¹⁵ Prim. moj sestavek O našem delu v krogu [revije] Mladine. Naši razgledi št. 3 z dne 6. februarja 1960, str. 64—65.

¹⁶ Mladina 1927—1928, str. 25—27. Mrzel je tudi pisal o »samoodločbi narodov v revolucionarni Rusiji« in o Leninovi misli, da »hočejo svobodni delavci in kmetje Rusije brez kake zahrbtnje misli pomagati vsakemu narodu, da se osvobodi in da zavzame svoje mesto pod soncem«.

¹⁷ Revija se je iz nekih vnanjih razlogov medtem preimenovala v Svobodno Mladino.

¹⁸ Svobodna mladina 1928, str. 24—25.

tacija k Rusiji »ne le glede socialnega, temveč tudi glede našega nacionalnega osvobodjenja« je potrebna vsemu narodu, ker »so imperialistične koncepcije slovenske buržoazije bankrotirale« in »je njen imperialistični eklekticizem nesposoben, da pomakne tudi le za malo naš nacionalni problem naprej« in »dejansko tudi nikogar ne zadovoljuje več«. ¹⁹

Kar sem tako izrazil leta 1927, ni bilo nič novega, kar bi se mi bilo šele takrat odkrilo. Le nepoznavalcem komunističnih političnih razpravljanj — in takšnih je bilo dovolj — se je moglo zdeti moje pisanje idejno novo. Ko sem v naslednjem zvezku Svobodne mladine objavil svoj zagovor pravice samoodločbe za slovenski narod pred sodiščem, sem pripomnil, da so to pravico »v našem političnem življenju zastopali predvsem neodvisna delavska stranka Jugoslavije in po njenem razpustu dekalisti [obe imeni sta kriptonima za KPJ] ter Komunistična stranka Italije« in pri tem opozoril na dva članka v reviji Zapiski delavsko-kmetске matice iz leta 1925 o narodnostnem vprašanju v Slovenskem primorju. ²⁰

3. Nekaj o nasprotovanjih vplivom oktobrske revolucije

Za opozorilom na »narodnostni boljševizem« je treba opozoriti še na neko novost, ki je prišla v zvezi z vdorom idej oktobrske revolucije k nam, namreč na pripravljenost njenih privrženecv tudi na žrtvovanje, na pripravljenost — ki ni imela skoraj nobenega izročila med Slovenci — da sprejmejo nase eksistenčno negotovost in policijskosodno preganjanje. Ko jih je prepoved komunističnih organizacij v Jugoslaviji z obznano konec 1920, poostrena s strogimi kazenskimi sankcijami zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi sredi leta 1921, prisilila k ilegalni dejavnosti, so se morali začeti ravnati tudi še po zgledu ruskih revolucionarjev iz časa carske Rusije, ki so z životarjenjem in tudi umiranjem v zaporih in pregnanstvih potrjevali vrednost svojih idej. Naj vpletem tu anekdoto iz obsežne obravnave v začetku leta 1920 v ljubljanski organizaciji socialnodemokratske stranke, ki se je prav takrat razcepila, torej iz časa pred obznano in zakonom o zaščiti države, ko ljudje na preganjanja sploh še niso mislili. Delavski člani so želeli dobiti najbolj sprejemljiv odgovor na vprašanje, zakaj je zmagala proletarska revolucija v Rusiji; dobili so toliko odgovorov, kolikor je bilo razpravljalcev, in v vsakem je bil bržčas delček resnice. Eden izmed najneutrudnejših propagatorjev idej oktobrske revolucije na Slovenskem — Jaka Žorga — je skušal

¹⁹ Prav tam, stran 67.

²⁰ Prav tam, stran 105. Eden teh dveh člankov je bil D. Anina, to je Dragotina Gustinčiča K taktiki o narodnostnem vprašanju v Primorskem (Zapiski Delavsko-kmetске matice št. 1, str. 27—32), drugi pa Vladimira Martelanca razpravljanje K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine (št. 2, str. 49—54 in št. 3, str. 118—128 oziroma Zbornik Delavsko-kmetске matice 1925, str. 26—36). — To revijo so skupaj zasnovali in pisali slovenski komunisti z obeh strani jugoslovansko-italijanske meje, ki so tudi že prej in pozneje imeli druga skupna glasila in so skupaj reševali in reševali skupne slovenske politične probleme. Še nenapisana zgodovina njihove dejavnosti v dvajsetih letih bi razodela, kako so se čutili duhovno eno, in bi odvrnila mlajše proučevalce od krivega strogo ločenega prikazovanja slovenskega komunističnega gibanja v okviru KP Italije in KP Jugoslavije. Iz praktične enotnosti slovenskih komunistov v obeh strankah je izhajala večkratna ali stalna pobuda k njenemu skupnemu stališču v slovenskem vprašanju, pobuda, ki se je pokazala v sklepu V. kongresa kominterne leta 1924 in deset let pozneje v razširjeni obliki skupne deklaracije treh komunističnih strank za našo samoodločbo in zedinjenje.

odbrani tezo, češ da je bila poglobitni razlog za revolucionarno zmago v Rusiji — »tridesetletna ilegalna organizacija«, to je v treh desetletjih neutrudno grajena ilegalna organizacija, za katere zmago je napočil čas po tridesetih letih. Ta teza se je zdela pač vsem poslušalcem — sredi takratne vsesplošne revolucionarne situacije — docela teoretska, ker si nihče ni niti hotel niti mogel misliti, da bi na zmago revolucije pri nas moral čakati še pet ali celo deset let. Toda v Žorgovi tezi je bilo anticipiranih dvajset let ilegalne organizacije in okroglo petletje oboženega boja do zmage revolucije pri nas!

Za jugoslovanskimi so prišli tudi komunisti v Italiji najprej pod posebne oblike fašistovskega terorja, nekaj pozneje pa tudi v fašistične ječe in pregnanstva, kjer so se srečali v tridesetih letih tudi z narodnimi revolucionarji, s katerimi sicer niso mogli imeti skupne poti, na katerih aktivizacijo pa so s svojim obstojem in dejavnostjo odločilno vplivali.

Nekaj tednov po očitani ljubljanski obravnavi o poglobitnih razlogih za zmago oktobrske revolucije je prišlo do zanimive polemike proti komunizmu in zanj v našem tisku. Sprožil jo je — v času, ko se je meščanska oblast pripravljala, da s krvavim nasiljem ukroti delavsko boljševiško »drhal« — dr. Ivan Tavčar kot vodja liberalnega meščanstva v uvodniku Komunizem in naša mladina.²¹ Sprva ni hotel verjeti — je zapisal — »vestem, da je naša omladina posebno na dunajski univerzi²² — in tudi na drugih visokih šolah začela srkati vase nezrele in nejasne komunistične nazore«, zdaj pa je na lastna ušesa čul ljubljansko študentko, ki »je z veliko [samo] zavestjo dejala nekako tako-le: ‚Mi‘ akademična mladina, ljubimo Francijo, ker se je v nji izcimilo seme, ki poganja sedaj na Ruskem tako krasne sadove«. Tisto v Franciji vzkliklo »seme« socializma je bilo meščanu dr. Tavčarju že vse življenje napoti, k navedeni pohvali socialistične revolucije v Rusiji pa je takoj »krvavo« pripomnil, da »so krasni sadovi ruskega boljševizma izrasli iz zemlje, prepojene s krvjo mož, žensk in otrok, ki so bili zverinsko umorjeni in zaklani!« Meščanski listi so se bili takrat že navadili slikati vso boljševiško oblast iz dneva v dan kot zgolj — ropanje in morjenje! S takšnim pogledom na socializem je Tavčar svaril »našo akademično mladež« pred »naziranjem, ki morejo pokončati njo in zanjo vred tudi našo slovensko zemljo«. »Če bi ta omladina gorela za komunistične ideale« — se je dalje vmišljal vanjo — »potem bi komaj pričakovala dneva, ko bodo razbite in zapaljene kočice, kjer danes še stanujejo očetje in matere te omladine, in plašila se tudi ne bo pred zadnjo konsekvenco: da bodo pri tem pobiti in pomorjeni tisti, ki so jo rodili!« S takšno grozljivostjo je skušal vplivati na bralce in bralke, tiste pa, ki so bili iz »posedujočega razreda«, v katerem »se je naša akademična mladina po ogromni večini rodila«, je skušal mobilizirati takole: »Ali s komunizmom se na Slovenskem ne bo prišlo daleč! Prvič je dosti premalo teh komunistov, in drugič se bo posedujoči razred že vendar enkrat zbudil iz svojega spanja ter bo napravil protioorganizacijo...« Nato je označil »slovenske boljševike« kot »najkrutejše sovražnike naše države, ki se z ruskimi sredstvi ne bo dala zgraditi«; z njimi — tako jih je obsodil — »bi zavladalo brezdomovinstvo« in bi postal »rabelj s svojo sekiro glavni reprezentant slovenstva!« Tako jim je očital prav tisto, kar je zanje pripravljala meščanska

²¹ Slovenski narod št. 69 z dne 25. marca 1920.

²² Na Dunaju je v začetnih mesecih 1920 Lovro Klemenčič vodil jugoslovansko Društvo študentov socialistov, ki je docela prevladovalo in so se mu prilagajali tudi z njim ne strinjajoči se slovenski narodnjaški študentje.

oblast in kar je začela izvajati natanko 30 dni po objavi te »krvave« poslanice, ko je dala 24. aprila 1920 s svinčenkami obsuti neoboroženo demonstracijo ljubljanskega delavstva na Zaloški cesti.

Tavčarju je odgovorilo kratek čas pred tem ustanovljeno ljubljansko Društvo študentov komunistov v lahkotnem tonu²³ malo skladnem z razredno zaostritvijo, ki se je razodevala v Tavčarjevem napadu. Pohvalilo se je, da se je s 50 člani uvrstilo med naraščajoče komunistične organizacije na visokih šolah in da se posveča izobraževanju delavske mladine in preučevanju marksizma.²⁴ Tavčarjevo očitanje »morij, ropov in požigov« ruskim boljševikom je zavračala s podatki iz takrat v hrvaškem prevodu izšle knjžice nekega Antonellija Boljševička Rusija in iz Gorkega Apela kulturnemu svetu proti intervenciji in proti blokadi Sovjetske Rusije; zlasti pa se je lahko sklicevalo na »sodruge, ki so pred kratkim prišli in še vedno prihajajo iz Rusije«. Dejansko so pripovedi očitidcev potrjevale, kar so o Rusiji uveljavljali komunistični študentje, in postavljale na laž Tavčarjeve grozljive obtožbe boljševikov, ki kajpak niso niti »razbijali in palili koč« niti v njih vsevprek »pobijali in morili« staršev ruskih študentov. Proti Tavčarjevemu pozivu, da bi morali slovenski študentje »dati poslednjo kapljo svoje krvi, da se obdrži današnji družbeni sistem«, je društvo komunističnih študentov opozorilo na bogatenje peščice ob siromašenju množic in napadlo »iste hlapce kapitalizma«, ki so prej v Avstro-Ogrski zapirali pripadnike jugoslovanske revolucionarne mladine, zdaj v Jugoslaviji pa »zapirajo... jugoslovanske prostovoljce«.²⁵ Končno so pisci odgovora, ki so pozabili uveljaviti od Tavčarja umljivo prezrti narodnostnoboljševiški argument, spomnili visokega nasprotnika, kako je nekdanj označeval ideale jugoslovanske revolucionarne mladine kot »fantom« prav tako, kakor sedaj predstavlja komunizem, in so mu pomirjevalno — v nasprotju s Tavčarjevo priostrenostjo — napovedali, »da bomo morali čitati v bodoči človeški družbi izjavo lojalnosti, pisano z Vašim peresom kakšnemu jugoslovanskemu Leninu«, to je voditelju v bližnji prihodnosti pričakovane revolucije v Jugoslaviji kot členu v verigi med seboj povezanih revolucij.

Naj tu preskočim dve desetletji — od leta 1920, ko se je v srednji Evropi zdela mednarodna revolucija tistim, ki so jo želeli, neodvrnljiva, pa do leta 1940, ko je bilo nekdanj močno revolucionarno delavsko gibanje po velikem delu Evrope zatrto od železne pete fašizma in ko se je že začela revanšistična vojna nacistične Nemčije — in hkrati naj prestopim od dr. Ivana Tavčarja k drugemu predstavniku istega narodnjaškega liberalnega meščanstva Ivanu Hribarju — ne zato, da bi zabil razlike med dvema tako vsaksebi oddaljenima položajema in med tema dvema neenakima osebnostima, ampak zato, da bi osvetlil usodo slovenskega narodnjaštva. Lahko si zamislimo tudi Hribarja, da bi bil leta 1920 pisal v enakem duhu kakor Tavčar stilistično seveda slabše protiboljševiške spise, toda leta 1940 ga najdemo na čelu odbora Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki so ga ustanavljali slovenski komunisti, in prostodušnega zagovornika naše zunanjepolitične naslonitve na tedaj še izven vojne stoječo Sovjetsko Rusijo, v kateri je spet kakor nekdanj uzrl drago mu slovansko Rusijo! Napoved komunističnih študentov Tavčarju iz leta 1920 bi se bila nedvomno uresničila pri Hribarju, če si ne bi bil v

²³ Ujedinjenje št. 4 z dne 31. marca 1920.

²⁴ Ta samohvala je bila preuranjena, ostalo je namreč bolj pri dobrih naklepih.

²⁵ Šlo je za takšne bivše prostovoljce, ki so se vrnili v domovino kot boljševiki kakor npr. Lovro Klemenčič, Vladimir Čopić idr.

obupu po aprilski katastrofi kraljevine Jugoslavije sam končal življenje; ni si mogoče zamisliti, da bi v letih 1941—1945 ne bil na strani NOB in sovjetske domovinske vojne ali da bi bil tudi le nevtralen do tistih, ki so iz sovraštva do Sovjetske zveze in do osvobodilnega boja lastnega ljudstva pod vodstvom komunistov podpirali fašistične in nacistične okupatorje.^{25a}

V ta okvir bi bil omejil svoj pregled odnosa Slovencev do oktobrske revolucije in zaključil bi bil z Ivanom Hribarjem, če mi ne bi bila neka letos izšla knjiga pripisala neka stališča v času ob začetku druge svetovne vojne, ki so mi bila docela tuja. Tako pa moram še popraviti kriv prikaz Edvarda Kocbeka v Listini²⁶ nekih točk iz kontroverze v slovenski levici po sklenitvi nemško-sovjetskega nenapadalnega pakta z dne 23. avgusta 1939.

Jeseni 1943 — beremo v njegovi knjigi — se je Kocbek spomnil politične korespondence, v kateri sva »zadnja leta pred vojno« — kar je pa čudno raztegnjeno iz enega samega četrtertletja v jeseni 1939 — z Lojzetom Udetom obravnavala neka nesoglasja v najinih pogledih na takratni mednarodni položaj in ki jo je tudi Kocbek z drugimi krščanskimi socialisti »močno zasledoval«. Žal si Kocbek pred objavo svoje spominske obnove tistih raznoglasi ni šel ogledat po naključju ohranjenih kopij vseh takratnih štirih mojih pisem Udetu in treh njegovih meni; če bi bil to storil, mi ga ne bi bilo treba tu popravljati.

^{25a} V okrajšanem besedilu, kakor sem ga prebral na posvetovanju, se je konec od tu dalje glasil takole:

Tako uspešno ustanavljanje Društva prijateljev Sovjetske zveze junija-julija 1940, ki ga je protinarodni režim sicer prepovedal, ni pa mogel nevšečnega mu političnega dejanja preprečiti in onemogočiti, v prepovedanem društvu začeto zbiranje političnih zaveznikov, ki so leto dni pozneje sestavljali od komunistov vodeno OF, že samo po sebi zavrača neko pripovedko, ki se je prav v zadnjem času začela širiti in ki smo jo imeli priliko brati pred nekaj dnevi tudi v Delu (št. 294 z dne 28. oktobra 1967) — v feljtonu o III. konferenci KPS na Vinjah — namreč pripovedko o tem, kako da naj bi bilo neumevanje sovjetsko-nemške nenapadalne pogodbe iz avgusta 1939 in njej sledečega »ozemeljskega širjenja« Sovjetske zveze povzročilo »precej nejasnosti« ali zmedo med slovenskimi komunisti in kako naj bi bilo »povzročilo mnoge pomisleke med partijskimi zavezniki« ali — z drugimi besedami — razpršilo ljudskofrontovske zaveznike KPS.

Vprašamo se lahko: Je mar pisec zamenjal Slovenijo s Francijo, ko je to zapisal? Vsega tega pri nas ni bilo in doslej o tem tudi ni bilo mogoče nikjer ne čuti ne brati. Domnevno je k taki pripovedki napotila pisca Kocbekova konstrukcija v Listini, ki sem jo razčlenil v razmnoženem referatu in ki se je verjetno tudi rodila iz prenosa francoskih razmer v jeseni 1939 na Slovensko. Glede na odmerjeni mi čas za ustni referat se omejujem le na ugotovitev, da je bilo tistega nekaj spornega odmeva na sovjetsko-nemški pakt le na obrobju slovenske levice; tja sodi korespondenčna polemika jeseni 1939 med tovarišem Lojzetom Udetom in menoj, kakor tudi najina poznejša javna polemika med tednikom Slovenija in Sodobnostjo in prav tako sodijo tja neki predvsem pesimistični komentarji Edvarda Kocbeka v Dejanju. Vsa ta raznoglasi so komaj kaj zavrli proces zlivanja slovenske levice v en slovenski narodnoobrambni tok, ki si ga brez moralnopolitične naslonitve na Sovjetsko zvezo ne moremo zamisliti.

²⁶ E. Kocbek, Listina, str. 295—296. — S tem polemičnim ekskurzom zoper dve strani v knjigi ne izražam celotne sodbe niti o njej, ki sem jo z velikim zanimanjem prebral, niti o tujem mi piščevem družbenopolitičnem konceptu. Opraviti hočem samo kot zgodovinar z njegovim zanikanjem zgodovinskega dejstva o nepretrganem živem toku od prvih simpatij iz globin slovenskega ljudstva za oktobrsko revolucijo prek dveh desetletij policijskosodnih preganjanj tistih, ki so bili revolucionarno dejavni za gesla te revolucije tako v kraljevini Jugoslaviji kakor v fašistični Italiji, do vsenarnodnega protifašističnega osvobodilnega boja, ki ga je v tolikšni meri navdihovala moralnopolitična zveza s Sovjetsko zvezo in ki se ga je pisec Listine udeležil na tako odličnem mestu.

Najprej me ne bi bil presodil, češ da sem »bil po sovjetsko-nacističnem paktu prepričan, da se bo kapitalistični sistem zrušil sam od sebe«. Niti sledu kakšnega »avtomatizma« v družbenem razvoju ne bi bil odkril pri meni in zavedel bi se, da je bilo takšno pojmovanje docela nasprotno naziranjju, za katerega sem se izpostavljal takrat že okrog dve desetletji in ki mu je ustrezala le neodnehljiva dejavnost v pripravah za zrušenje kapitalističnega sistema. Videl bi, da se nisem prevesil k nobenemu »avtomatizmu«, ko sem jeseni 1939²⁷ ocenil novi položaj tako, da »je imperializem napravil velik korak k svojemu propadu« — k tej oceni sta me pripravila dva nova momenta: vojni zaplet Nemčije z zahodom in naglo narasla moč Sovjetske zveze na vzhodu — in ko sem preprosto zvest idejam oktobrske revolucije lahko nadalje prispeval k zbiranju demokratičnih ljudskih sil za nespremenjene osvobodilne cilje. Sovjetski zvezi sem prisojal bolj odločilno vlogo v nadaljnji svetovni politiki, kakor jo je imela dotlej. Izmaknila se je nevarnosti, da bi se osamljena spopadla z Nemčijo, in ostala je začasno izven vojne, z njo vred pa je ostala izven vojne tudi še jugovzhodna Evropa z Jugoslavijo, kar je tudi za nas pomenilo pridobitev na času. Nadaljnji razplet vojne je bil še negotov. Najbolj zaželena mi je bila kajpak perspektiva, da bi z Nemčijo opravil že zahod sam. Prav tam sem omenil kot »zelo mogoče«, da bi »se vojna zahoda proti nacional-socialistični Nemčiji v primeru mogoče stiske te Nemčije nujno podaljšala v vojno zahoda proti nacional-boljševiški Nemčiji, ki bi dala svobodo potlačeniim Čehom, Poljakom, koroškim Slovincem, Lužiškimi Srbom in se zvezala s Sovjetsko zvezo«. Tako sem si zamislil na temelju poraza nacistične Nemčije v vojni z zahodom kot mogoč vznik podobne Nemčije, kakršna se je po porazu Nemčije v vojni z antihitlerjevsko koalicijo vzhoda in zahoda pojavila samo v delu Nemčije, v današnji Nemški demokratični republiki. To mojo možnostno kombinacijo pa je Kocbek tako močno obsekal, da je ni več mogoče prepoznati kot takšno, kar v — »prepričanje, da bo nacional-boljševiška Nemčija [tu ni videti, od kod naj bi se ta vzela!] osvobodila Čeha in Poljake in koroške Slovence«! Tudi to pripisano mi »prepričanje« bi bil Kocbek odvrigel, če bi bil šel brat moja pisma Udetu, in prav tako ne bi bil položil v Udetov odgovor na moje razpravljanje zanikanja, da za sovjetsko-nemškimi paktom »ni nikakršnega mesijanstva, temveč zgolj računi in koristi obeh režimov, in da je za Slovence prav zdaj nadvse važna treznost«. Tu se niti najmanj ne oddaljujem v kakšno primerjanje Udetovega stališča s Kocbekovimi povzetki, marveč le zavračam Kocbekovo krivo prikazovanje mojih stališč skozi Udetov odgovor: Ker namreč nisem niti črhnil o nobenem »mesijanstvu«, ga Udetu ni bilo treba zanikavati in prav nič se tudi nisva razhajala v presoji, da je pakt izšel iz računov o koristih obeh sil, ki sta ga sklenili, pa tudi o »treznosti« v najinih presojah ni bilo med nama nobene besede. Tako se je Kocbek vse bolj oddaljeval od kontroverze med menoj in Udetom, o kateri, žal, ni pisal, zato, da bi jo prikazal takšno, kakršna je bila, marveč zato, da bi si pripravil tarčo za potreben mu napad. V takšen svoj objekt me pa ne bi bil smel spreminjati, dekler sem še kakšne presoje sposoben!

Na čelu vse svoje argumentacije sem uveljavljal vodila, da »je naloga politike ustvarjati in izrabljati ugodne položaje«, da »politika pomeni slabiti sovražnika, razdruževati sovražne sile, usmerjati udarec po najhujši nevarnosti, izbirati pravi trenutek za prava dejanja«, in v vsem tem mi je Ude pritegnil: »Vse to je res« —

²⁷ V pismu L. Udetu z dne 26. septembra 1939.

je zapisal²⁸ in še potrdil: »Politika mora biti taka, ako hoče dosežati uspehe.« Ni hotel »grajati politike Sovjetske Rusije, kolikor se drži teh principov uspešne politike«, toda zaradi poteptanih Poljakov in od znova zmagovalne Nemčije bolj ogroženih drugih malih narodov ni prav nič cenil koristnega prediha, ki ga je na račun spletkarskega zahoda izbila iz njegovega nasprotja z Nemčijo zase Sovjetska zveza. Po mojem takratnem in sedanjem mnenju Sovjetska zveza ni mogla in ni smela ravnati drugače, kakor v nekem smislu podobno ni mogla in ni smela odklanjati sklenitve in podpisa za Nemčijo tako ugodnega miru v Brest Litovsku leta 1918, če ni hotela samo sebe ogrožati in se siliti v samomor!

Mimo prav lahko ulovljivega bistva najine kontroverze je šel Kocbek tudi v nadaljevanju, iz katerega hočem obravnati še nekaj mest. Najprej je še politično-zgodovinsko krivo spremenil razhod med ljudskofrontovcem Udetom in komunisti v razhod med dvema »deloma« komunistov, in je »delu« komunistov, h kateremu me je prištel, krivo postavil nasproti neko »večino naprednih mladinov« okoli sebe! Niti tistih dveh »delov« niti takšne »večine« ni bilo. Med slovenskimi komunisti — če jemljem tiste, ki so takrat držali skupaj, to je brez nekaterih posameznikov, ki so že bili zaradi drugih vprašanj v odkritem sporu s KPS — ni bilo nobenega razhajanja, da, niti najmanjšega omahovanja zaradi pakta ni bilo opaziti, niti niso komunisti izgubili dotedanjih ljudskofrontovskih zaveznikov — z izjemo Udeta — čeprav so nekateri med njimi nekoliko omahovali.²⁹ Izkonstruirani »večini naprednih mladinov« — ki je v resnici bila le manjšinska skupina »dejanjevcev«, s katero se krščanski socialisti okrog Delavske pravice niso strinjali — in prikonstruiranem »delu komunistov« — dejansko morda nekaj posameznikom, ki so se že v drugih vprašanjih huje razšli s KPS — je Kocbek pripisal, da »sta se začela nagibati v samostojen slovenski realizem« zaradi dvojnega razočaranja tako nad zahodom ob Münchnu, kakor nad vzhodom ob paktu. O teh »samostojnih slovenskih realistik« nato pove, da so sicer »razumeli reagiranje Sovjetske zveze kot države«, da pa »taktike sovjetskega režima niso več istili s koristmi revolucije«.

Na kakšno »revolucijo« je tu mislil Kocbek, tudi sam ne bi mogel pojasniti. Revolucijo so imeli dotlej na dnevnem redu *edini* komunisti, in sicer v smislu razširjenja oktobrske revolucije z osvobodilnim programom za lastni narod! Njim — ne pa tudi nekomunistoma Kocbeku in Udetu — je umljivo bila poglavitna zaskrbljenost, da se ne bi — kakor sem prav tam zapisal — »vse sile imperialističnega sveta združile za napad na Sovjetsko zvezo, za uničevalno vojno združene reakcije proti sili napredka in miru«, za vojno, ki bi utegnila imeti za posledico tudi vsesplošno poteptanje osvobodilnih gibanj. Z vseh vidikov uspešni »taktiki sovjetskega režima«, da se ogne tej nevarnosti, ni bilo mogoče očitati, da bi bila v katerem si bodi pogledu kaj prizadela »koristi revolucije«. Prav tako ni bilo in ni moglo biti v takratni Udetovi polemiki proti stališču, ki sem ga zastopal, prav

²⁸ V pismu L. Udeta z dne 8. oktobra 1939.

²⁹ Ponovno sva o tem razpravljala s Ferdom Kozakom tudi še potem, ko se je moja korenspondenčna polemika z Udetom pretrgala, ne pa več po času, ko je sredi 1940 postala javna (L. Ude je pisal v Slovenijo, jaz pa pod psevdonimom Andrej Beličan v Sodobnost). — Spominjam se, da me je avtor Zapiskov o položaju v prvem Političnem obzorniku leta 1940 v Sodobnosti (str. 61—65) pooblastil, da se zanj sporazumem z urednikom glede črtanja nekih »spornih« mest; še tisto leto sem čul (ne od avtorja) očitek, da sem privolil v takšna črtanja, ki so spreminjala smer celotnega sestavka, vendar očitanje ni bilo utemeljeno, ker so bilo črtanja le malenkostna.

nobenega razpravljanja o nevarnosti, da bi Sovjetska zveza kogar koli »izigrala zaradi revolucionarnega cilja«, saj ni bilo zanj še nobenega razloga. Ko Kocbek nato govori o »spoznanju, da revolucija ne sme nikdar in nikjer biti odvisna od režimsko interesne politike neke države, čeprav je socialistična in še tako zaslužna za napredek«, in o razhajanju »moralnega nagona« in »ideološkega navodila«, se je zaskočil v same anahronizme, v prenašanje iz poznejših situacij nazaj vprašanj, ki jih prej ni bilo: takšnih razmišljanj in razpravljanj namreč v letu 1939 in tudi še v nekaj nadaljnjih letih, dokler je obstajala ena sama socialistična država, ki je bila ogrožena, pa je vendarle bila — hvalabogu — velesila, ni bilo nikjer na Slovenskem.

Težko se mi je vzdržati hujše oznake spričo tistega, kar se je Kocbeku »posrečilo« na koncu pridelati na temelju krive spominske obnove moje polemike z Udetom. Za svoj namen je moral storiti predvsem nekaj, čemur se je doslej ognil še sleherni resni kritik sovjetsko-nemškega nenapadalnega pakta, namreč potisnil je Sovjetsko zvezo v času veljavnosti tega pakta kar v vlogo nekakšnega priveska nacistične Nemčije; v resnici je v takšni vlogi ni uzrl nikdar niti sam niti Ude, ki je spadal med resne kritike sovjetske politike. Ko je tako postavil Sovjetsko zvezo tja, kjer nikdar ni bila, pa je mislil, da lahko komunistično vztrajanje pri orientaciji nanjo in nasprotovanje preorientaciji na zahod predstavi kot — težko je verjeti svojim očem! — »podpiranje hitlerizma«!

Če bi bilo tako, kakor je stvari tu na glavo prestavil Kocbek, potem bi menda — po mojem in pač tudi po njegovem mnenju — komunisti v letu 1940 ne pridobili nikogar za svoje Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ne Hribarja, ne drugih sopodpisnikov prijave tega društva, ne krščanskih socialistov, ne demokratičnih sokolov, in to društvo ne bi bilo neposredni predhodnik že v aprilu 1941 ustanovljene protiimperialistične fronte ali Osvobodilne fronte.

Slabo si je pridelal Kocbek za nazaj svoje pravo »slovensko vrednotenje« v jeseni 1939 in v letu 1940, ko je tako hitro-prstniško komuniste kot »del komunistov« izključil od nekega spoznanja, ki je bilo takrat skupno vsem količkaj politično mislečim Slovincem,³⁰ da jim preti najhujša nevarnost od hitlerizma bodisi samega, ali pa zvezanega z laškim fašizmom. O tem ni bilo prav nobenega spora niti v slovenski levici niti izven nje! Sporno je postalo po paktu — v najinem dopisovanju z Udetom — le, zakaj naj bi ali zakaj naj ne bi odnehali od orientacije na Sovjetsko zvezo, ali lahko v njej še gledamo oporo za naš osvobodilni boj ali ne več!

Političnozgodovinsko naravnost absurdna Kocbekova konstrukcija nam stopa nasproti še v stavku: »Teza, da je podpiranje hitlerizma pravilnejše od podpiranja Anglije in Francije, se je razodela kot plod abstraktne logike [le čigave?!], ne pa kot plod izkušenskega mišljenja, kajti v politiki ne izbiramo med dobrim in zlim, temveč med večjim in manjšim zlom.« Kakor ne bi mogel Kocbek niti z lučjo ob belem dnevu odkriti takšnih slepcev, ki bi skušali zanikati ali zmanjševati nevarnost hitlerizma za Slovence, tako ne bi mogel pokazati tudi na nobene sledove takšne »abstraktne logike«, ki bi bila koga tako oslepila. Kocbekova konstrukcija pa se vendarle v eni točki prislanja na mojo kontroverzo z Udetom,

³⁰ Tu izključujem ljudi, ki so bili brez minimalne politične kulture in brez političnega instinkta, ko so iz socialnega nezadovoljstva gledali na temelju popolne zaposlenosti v Nemčiji in zaposlovanju tudi naše odvečne delovne sile tam — v hitlerizmu neko socialno odrešenje!

namreč v zadnji, tam, kjer sem odklanjal njegovo preusmerjanje k zahodu kot manjšemu zlu v primeri z večjim zlom nacizma. Za razliko od njega mi je veljala družbena in narodna osvoboditev v smislu oktobrske revolucije za dobro proti zlu, izpovedoval sem vero v dobri svet, ki sem ga vezal z idealizirano socialistično Rusijo, vero, ki mi je takrat še ni načelo marsikaj neumljivega v zvezi s Stalinovim despotizmom, vero, brez katere si nekoliko težko zamislimo naš narodnoosvobodilni boj in ki je bistveno prispevala k narodnozgodovinsko tvorni vlogi slovenskih komunistov na čelu tega boja.

Ta njihova vloga je izrasla iz ideje, ki jo imenuje Kocbek »abstraktni revolucionarni univerzalizem« v svoji krivo začetni pohvali »slovenskim komunistom«, češ da »so se [šele?] ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo otresli abstraktnega revolucionarnega univerzalizma in na hvalo prècej spravili v sklad napredne družbene interese z interesi ogroženega naroda«, in da so šele takrat »začeli« misliti na širši okvir svojega boja, namreč na »narodni«, ne zgolj »proletarski kolektiv«.

Zgodovinska resnica je, da so komunisti že od vsega začetka »spravljali v sklad napredne... interese z interesi ogroženega naroda«, že od prvega sprejemanja ideje oktobrske revolucije kot smernice za svojo dejavnost, in da jih je v njihovem »abstraktnem revolucionarnem univerzalizmu«, ki je bil po njihovi misli najboljši okvir za vsestransko osvoboditev njihovega naroda, vedno znova utrjevalo tudi »izkušensko mišljenje«, čeprav so imeli tudi »abstraktno logiko« zase. Od njihove smeri jih ni prav nič odvrnil sovjetsko-nemški pakt leta 1939 in jih ni mogla odvrniti takratna Udetova nasprotna argumentacija, kakorkoli so sicer pozitivno ocenjevali njegove nagibe.

V nasprotju s Kocbekovim neumevanjem komunistične ideje, češ da je do 22. junija 1941 predstavljala nekakšno oviro za boj »majhnega in ogroženega naroda«, ker da ga je obvezovala k nekemu »čakanju na strategijo in taktiko svetovne revolucije« in k nekakšnemu opičjemu posnemanju oktobrske revolucije, je zgodovinsko dejstvo, da je bila ta ideja največja pobuda za razvijanje slovenskega ljudskega boja za družbeno in narodno osvoboditev ustrezno posebnim slovenskim okoliščinam.

Marjan Britovšek

Lenin in zimmerwaldsko gibanje

Na večer pred prvo svetovno vojno se je socialistično gibanje izredno razmahnilo. Število članov socialističnih strank in sindikatov, ki so bili povezani s strankami, je šlo v stotisoče, milijone. Ta rast gibanja je pri članih izzvala precenjevanje moči socializma. Podcenjevali so moč konservativnih tradicij nacionalizma in precenjevali internacionalno solidarnost delavskega razreda in njegovo revolucionarno zavešt.

Vojna je zatekla socialistične stranke v glavnem nepripravljene. Samo boljševiki (in pod njihovim vplivom menjševiška dumska frakcija), srbska socialna demokracija pod Tucovičevim vodstvom in nekaj članov Neodvisne delavske stranke Anglije so ob izbruhu vojne ravnali po načelih, ki jih je proklamirala druga internacionala v svojih protivojnih resolucijah. Te stranke so se uprle glasovanju za vojne kredite in niso hotele moralno in politično podpreti vojne politike svojih vlad. Skoraj vse socialistične stranke v vojskujočih se deželah pa so se izrekle za obrambo kapitalistične države. Obvezale so se, da opustijo razredni boj in sprejmejo državljanski mir. Povezale so se z vladajočimi razredi in podprle vojno z vsemi silami, moralno in politično. Mednarodno razredno solidarnost proletariata je izrinila socialnošovinistična ideologija. Ta dramatični preobrat v duhovnem in političnem vedenju socialističnih strank je Lenin z vso upravičenostjo označil kot izdajo voditeljev II. internacionale.

Vladajoči razredi so podcenjevali delavsko gibanje in niso računali na možnost socialistične revolucije. Šli so v vojno, ne da bi vedeli, kaj jim bo prinesla. Deset milijonov mladih ljudi je bilo žrtvovanih na bojnih poljanah Evrope in Srednjega vzhoda, preden sta splošna onemoglost in revolucionarno razpoloženje med delavstvom in vojaštvom izsilila mir. Ton temu dogajanju je dajala oktobrška revolucija. Njene ideje so nakazovale perspektivo delovnim slojem, predvsem delavskemu razredu, ki je prenašal najtežja bremena vojne.

Nastajanje in oblikovanje Leninove revolucionarne koncepcije

Ob izbruhu vojne nobena stranka II. internacionale, z izjemo ruskih boljševikov, ni bila duhovno in organizacijsko pripravljena na revolucijo; nobena ni imela revolucionarnega akcijskega programa.

Reformisti so napisali pred vojno ogromno knjig, v katerih so razčlenjevali in povečevali krepitev družbene stabilnosti v imperializmu. V svojih analizah kakor da so spregledali povezanost med močno kapitalistično ekspanzijo ter imperializmom; niso videli bistvenih sprememb, ki jih je prinašal imperializem.

Samo levo krilo v delavskem gibanju je opozarjalo na zvezo med kapitalizmom in imperializmom ter na vojno nevarnost, ki iz tega izvira. Poudarjalo je, da se v imperialistični fazi kapitalizma družbena nasprotja zaostrejejo. Svetovno oboroževanje, kolonialno politiko in imperialistične vojne je razglašalo za sestavni del kapitalizma. Kot edino učinkovito sredstvo v boju proti imperializmu je priznavalo dosleden razredni boj revolucionarnega proletariata. Zavzemalo se je za množične politične akcije in stavke ter zavračalo pacifistična prizadevanja za reševanje miru v mejah kapitalistične družbe (propagiranje mirne ekspanzije, mednarodna razsodišča, kulturna kolonialna politika).

V dneh najgloblje krize socialističnega gibanja je Lenin z vso jasnostjo dojel naloge in perspektive revolucionarnega delavskega gibanja. Po besedah Gorkega je iskreno verjel v možnost pravičnosti na svetu in se odrekal vsemu veselju sveta zaradi težkega dela za srečo ljudi.¹ Revolucija — železna metla, ki naj pomete z revščino, njena priprava, njeno načrtovanje, njena izvedba — to je postalo sinonim njegovega življenja. Boj proti imperialistični vojni in kolonializmu je bil njegovo življenjsko, borbeno geslo.

Vojna je Lenina zatekla v Karpatih, v vasi Poronino blizu Krakova, kjer je živel skupaj z ženo Krupsko in njeno materjo. Nekaj dni po izbruhu vojne so Lenina aretirali in ga osumili, da je ruski vohun. Na prizadevanje nekaterih avstrijskih socialistov so Lenina po desetih dneh izpustili. Viktor Adler je izposloval dovoljenje, da je zapustil Avstrijo ter se skupaj s Krupsko preselil v Bern.

Že drugi dan po Leninovem prihodu v Švico so se vsi boljševiki, ki so tedaj živeli v Bernu: Sklovski, Safarov, Samojlov, Goberman in drugi, zbrali na zborovanju v nekem gozdu, na katerem je Lenin govoril o vedenju socialistov do vojne. Nekaj dni zatem, 6. ali 7. septembra, je bila na stanovanju Šklovskega zaupna seja majhne skupine boljševikov, na kateri je Lenin razvil svoje teze o vojni.² Vsebovale so osnovne misli o taktiki partije v boju proti imperialistični vojni.

Teze pod naslovom Naloge revolucionarne socialne demokracije v evropski vojni in s podpisom Skupina socialnih demokratov, članov ruske socialnodemokratske delavske partije (RSDDP) so nato krožile med boljševiškiimi sekcijami v inozemstvu.

Samojlov je s tezami nekaj dni po sestanku odpotoval prek Italije in Balkana v Rusijo z namenom, da o njih razpravljajo tamkajšnji člani centralnega komiteja in boljševiška dumska frakcija.

Omenjene teze so postale v carski Rusiji povod za aretacijo petih boljševikov, članov dume, in nekaterih drugih članov partije, vključno Kameneva. Sodišče jih je obsodilo na zaporne kazni ali na pregnanstvo v Sibirijo.³

Evropska in svetovna vojna je bila buržoazno-imperialistično-dinastična vojna. Edina realna vsebina in značaj te vojne, je v tezah poudaril Lenin, je v boju za

¹ M. Gorki, Spomini na sodobnike. Ljubljana 1955, stran 291.

² G. L. Sklovskij, Bernskaja konferencija 1915 g. Proletarskaja Revolucija, 5/40. Moskva 1925, str. 134—149.

³ F. N. Samojlov, Vospominajja IV. Procese boljševiškoj frakcii IV Gosudarstvennoj Dumy. Moskva 1927, stran 8; D. Baevskij, Očerki po istorii oktjabskoj revoluciji. I. Moskva, Leningrad 1927, str. 354—360.

tržišča in ropanju tujih držav ter v težnji, da se zadušijo revolucionarna gibanja proletariata in demokracije, da se nahujskajo mezdni delavci enega naroda proti mezdnim delavcem drugega.⁴

Lenin je ostro obsodil voditelje nemške socialne demokracije zaradi glasovanja za vojne kredite, češ da so »direktno izdali socializem«, njihovo politiko je označil kot »nacionalno-liberalno«. Prav tako je ožigosal voditelje belgijske in francoske socialdemokratske stranke, ki so z vstopom v buržoazne kabinete izdali socializem. Večini voditeljev II. internacionale je Lenin očital, da so s svojim vedenjem pripravili idejnopolitični polom II. internacionale.

Lenin je razkrinkal tudi fraze o »obrambi imperialistične domovine«. Predvideval je, da bodo ogromne človeške žrtve, ki jih bo zahtevala imperialistična vojna, in hudo pomanjkanje, ki ga bodo občutili delovni sloji, predvsem pa delavski razred, izzvali protivojno revolucionarno razpoloženje, ki bo preraslo v državljansko vojno.

»Boj moramo voditi zlasti proti carski monarhiji ter velikoruskemu in panslavističnemu šovinizmu, oznanjati moramo revolucijo v Rusiji in zahtevati samoodločbo zatiranih narodov. Demokratična republika, konfiskacija zemljiško-gospodarskih zemljišč in osemurni delavnik morajo biti najaktualnejša gesla,« je poudarjal Lenin.

Leninova revolucionarna taktika je bila sprejeta v glavnem z razumevanjem pri boljševiških organizacijah in pri naprednih delavcih. V bistvu so bile bernske teze poziv na boj proti kapitalističnemu svetu. Sestavljene niso bile zato, da bi se zaprastle v kakem predalu, je o njih duhovito pripomnila Krupska.

Takoj po prihodu v Švico je Lenin začel iskati zvezo s partijskimi tovariši v Ženevi, da bi teze natisnili v ruščini. Pismo se je obrnil na Karpinskega s prošnjo, naj se pozanima, če je v Ženevi še ruska tiskarna in če je mogoče tam izdajati letake. Po treh tednih mu je Lenin poslal teze v objavo. Vendar je bila ženevska sekcija boljševikov s tem nekoliko iznenadena; imela je tudi nekaj pomislekov glede formulacij.

Leninu se je zdelo izredno pomembno, da se med boljševiški sekcijami v inozemstvu čimprej začne izmenjava mišljenj, da si je članstvo čimbolj na jasnem o vprašanih taktike in da se kar najhitreje ustvari enotnost idejnih pogledov. Zavedal se je, da je mogoče enotna stališča doseči prej s tovariško neposredno izmenjavo mnenj kot z dopisovanjem. Revolucionarne taktične poglede je bilo treba kar najhitreje približati delovnim slojem, ki so nosili glavna bremena vojne.

Lenin tedaj ni zamudil nobene priložnosti, da bi navezal stike s strankami in skupinami, ki so zavzemale bolj ali manj internacionalistične pozicije. S predavanji po raznih švicarskih mestih je osvetljeval resnični značaj vojne in pojasnjeval taktiko revolucionarne socialne demokracije. Z velikimi težavami je vzdrževal zveze s političnim vodstvom v domovini, kar je razvidno iz njegove korespondence.

Večino tez, ki so bile sprejete v Bernu, je Lenin predelal v manifest, ki je izšel pod naslovom Vojna in ruska socialna demokracija.⁵ V njem je Lenin poudaril, da je dolžnost socialne demokracije, da razkrije resnični pomen vojne in neusmiljeno razkrinka laž, sofizme in patriotske fraze, ki jih v obrambo vojne širijo

⁴ V. I. Lenin, Sočinenija IV/21, stran 1.

⁵ Manifest je bil prvič objavljen v 33. številki Socialdemokrata dne 1. novembra 1914, stran 1; glej V. I. Lenin, Vojna in ruska socialna demokracija. Izbrana dela II. Ljubljana 1949, str. 370–371.

gospodujoči razredi, zemljiški gospodje in buržoazija. Ostro je obsodil roparski pohod nemškega imperializma, ki je z vojno hotel pokoriti Srbijo in zadušiti nacionalno revolucijo južnega slovanstva. Nacionalni element v avstrijsko-srbski vojni pa je bil za Lenina povsem sekundarnega pomena, poudarjal je splošni evropski značaj imperialistične vojne. Razredno zavedni proletariat je pozval, da brani svojo, razredno enotnost, svoj internacionalizem in svoje socialistično prepričanje proti razbrzdanosti šovinizma, 'patriotične' buržoazne klike v vseh deželah. »Če bi se zavedni delavci,« je pisal Lenin, »odpovedali tej nalogi, bi to pomenilo, da so se odpovedali vsem osvobodilnim in demokratičnim težnjam, da o socialističnih sploh ne govorimo.« Ostro je napadel izdajstvo voditeljev II. internacionale in socialistični tisk, ker sta stopila na »buržoazne šovinistične in liberalne pozicije«. Največjo krivdo za to je pripisal nemškim socialnim demokratom, pa tudi francoskih socialistov ni izvzel.

Lenin je v manifestu opozoril na ogromne žrtve ruskih socialistov zaradi vojne, na uničenje vsega legalnega partijskega tiska, na aretacije in pregnanstva partijskega članstva, na načelno zadržanje socialnodemokratske frakcije v dumi in na prve ilegalne protivojne razglase. Z zadovoljstvom je ugotavljal prve začetke odpora proti šovinizmu in razkrinkal taktiko odkritih šovinistov. Poudaril je, da morajo socialisti osredotočiti boj predvsem proti prikritim branilcem šovinizma, »centristom« s Kautskim na čelu.

V govorih, tisku, privatnih pismih in na zborovanjih je Lenin ostro napadal oportunistem in pozival na boj proti njemu.

Pomembno mesto v manifestu je zavzemala Leninova revolucionarna formulacija o vprašanju poraza lastne vlade, Lenin je svoje stališče zelo jasno opredelil, ko je zapisal, da s stališča mednarodnega proletariata v sedanjem položaju ni mogoče določiti, poraz katere izmed obeh imperialističnih skupin bi bil ugodnejši za socializem. Poudaril je, da bi bil za ruski delavski razred in delovne množice vseh narodov Rusije ugodnejši poraz carske monarhije, najreakcionarnejše in najbolj barbarske vlade, ki zatira največje število narodov in največjo množico v Evropi in Aziji.

Geslo socialistične revolucije je Lenin v manifestu zagovarjal le za najrazvitejše dežele, medtem ko je za Rusijo, ki še ni dokončala buržoazne revolucije, postavil zahtevo postopne demokratične preosnove v demokratično republiko, zasnovano na popolni enakopravnosti in samoodločbi narodov, na zaplembi veleposestniških zemljišč in osemurnem delavniku.

O internacionali pa je Lenin v manifestu pisal: »Delavske množice bodo prek vseh ovir ustvarile novo internacionalo. Sedanje zmagoslavje oportunistov ne bo dolgotrajno. Čim več bo vojnih žrtev, tem jasneje bo delavskim množicam, da so oportunisti izdali delavsko stvar in je nujno obrniti orožje proti vladam in buržoaziji takih dežel.« »Ne glede na težave,« je zapisal Lenin, »se socialisti nikdar ne bodo odpovedali sistematičnemu, vztrajnemu, neutrudljivemu pripravljalnemu delu v tej smeri, odkar je vojna postala dejstvo.« »Samo po tej poti se bo mogel proletariat iztrgati iz odvisnosti od šovinistične buržoazije ter v tej ali drugi obliki, bolj ali manj hitro odločno napredovati k resnični svobodi narodov in k socializmu.«

Takoj po prihodu v Švico si je Lenin prizadeval, da bi čimprej obnovili izdajanje glasila centralnega komiteja. Lenin se je razburjal in godrnjal, ker nihče od boljševikov z njim vred, kot je pisal Sklovski, ni izdal niti ene številke Socialde-

mokrata, ki je prenehal izhajati leta 1913. Po dolgih naporih je slednjič 1. novembra 1914 izšla 33. številka v 1500 izvodih.⁶ Z veseljem je Lenin poročal Karpinskemu, da je uspelo časopis spraviti v bližino ruske meje in da ga bodo kmalu prenesli prek nje.⁷

Globoko prepričan v pravilnost svoje revolucionarne poti in prežet z revolucionarno strastjo je Lenin z železno logiko nadaljeval dosleden boj proti socialnemu patriotizmu, proti 'branilcem domovine'. Ta boj ni bil le notranjepartijski, ni šlo le za ruske zadeve, temveč je imel mednarodni pomen. V svojih spisih, govorih, korespondenci je Lenin dosledno poudarjal, da je II. internacionala doživela polom in da je treba zbirati sile za novo, III. internacionalo, ki bo očiščena oportunitizma.

Pred mednarodno delavsko gibanje se je postavljalo vprašanje, na kakšne sile naj se opira ta nova internacionala. Skoraj vse socialistične stranke v vojskujočih se deželah so se izrekle za obrambo kapitalistične države. Večinske množične stranke vojskujočih dežel je zajel val socialnega šovinizma.

V prvih vojnih mesecih so zveneli internacionalistični glasovi, ki so se dvigali proti šovinizmu, zelo slabotno, negotovo, prihajali so posamič. Lenin pa ni nikdar podvomil, je izjavila Krupška, da bodo ti glasovi nekoč močnejši.

Že 10. septembra 1914 so Karl Liebknecht, Franz Mehring, Roza Luxemburg in Klara Zetkin podali izjavo, v kateri so protestirali proti stališču, ki ga je zastopala večina nemške socialne demokracije.⁸ Sklenili so, da bodo pričeli boj proti vojni in vojni politiki vlade.⁹ To novo seme je kmalu vzkliko. S težkimi napori jim je uspelo izdati mesečnik *Die Internationale* (Mesečnik za prakso in teorijo marksizma; izdajatelja sta bila Roza Luxemburg in Franz Mehring).¹⁰

Liebknecht je 2. decembra 1914 glasoval proti vojnim kreditom in s tem kršil frakcijsko disciplino.¹¹ V svoji izjavi je poudaril, da je vojna imperialistična, vojna za kapitalistično gospodarjenje nad svetovnim trgovom, za politično gospodovanje nad važnimi naseljenimi področji, za industrijski in bančni kapital. Ožigosal je zlaganost gesla o boju proti carizmu. »Osvoboditev ruskega in nemškega ljudstva mora biti njuno lastno delo.« je zapisal.

Podobno kot Lenin je tudi Roza Luxemburg ugotavljala, da je II. internacionala sramotno propadla.

Lenin je vso jesen leta 1914 razvijal svoje mednarodne načrte, razpravljal s tovariši, pisal koncepte za svoje govore in članke ter preciziral formulacije. Boj in študij, študij in znanstveno delo je stalno povezoval v trdno celoto.

⁶ Glej V. A. Karpinskij, *Zapiski Instituta Lenina II*. Moskva 1927, str. 75–78. Primerjaj tudi Leninovo korespondenco s Karpinskim. Sočinenija V/49, in sicer Leninova pisma Karpinskemu z dne 17. oktobra 1914, str. 11–12; z dne 18. oktobra 1914, str. 17–18; z dne 20. oktobra 1914, str. 18–19; z dne 23. oktobra 1914, str. 19–20.

⁷ Leninovo pismo Karpinskemu z dne 14. novembra 1914. Sočinenija V/49, str. 28–31; prim. tudi N. K. Krupškaja, *Erinnerungen an Lenin II*. Berlin 1959 (v nadaljnjem besedilu: Krupškaja, *Erinnerungen*), stran 332.

⁸ J. Humbert-Droz, *Der Krieg und die Internationale*. Wien 1964 (v nadaljnjem besedilu: Humbert-Droz, *Der Krieg*), stran 67.

⁹ P. Frölich, *10-Jahre Krieg und Bürgerkrieg*. Berlin 1924 (v nadaljnjem besedilu: Frölich, *10-Jahre Krieg*), stran 70. Primerjaj tudi P. Frölich, *Roza Luxemburg*. Ljubljana 1965, stran 238.

¹⁰ V *Casu vojne* je izšla samo ena številka.

¹¹ Humbert-Droz, *Der Krieg*, stran 59.

V dveh in pol mesecih vojne je Lenin izdelal jasno in brezkompromisno taktično linijo za vso svojo nadaljnjo dejavnost. Dolgotrajno naporno delo za izgradnjo stranke in organiziranje delovnih slojev Rusije, predvsem delavskega razreda, je Leninu omogočilo, da je hitro in brez tavanja odkril in formuliral pravilno taktično smer.

Zbiranje boljševikov na leninskih revolucionarnih taktičnih osnovah

Vojna je v prvih mesecih vplivala tudi na boljševiške sekcije v inozemstvu. V njihovih vrstah je bilo opaziti zmedo, neodločnost, negotovost in pomanjkanje koordinacije. Okoliščine boja so zahtevale, da se boljševiške sekcije v inozemstvu čimbolj strnejo, da v vseh vprašanih dosežejo brezpogojno enotnost — tako v oceni vojne kot glede novih nalog, ki so stale pred partijo, in glede poti, po kateri bi jih mogle uresničiti. Zelja, da izoblikujejo jasna in precizna stališča glede vojne, da čim uspešneje propagirajo ideje CK o spreminjanju imperialistične vojne v državljansko in da okoli tega gesla zberejo vse, ki so ostali zvesti socialistični zastavi — to je bil razlog, da so se odločili za konferenco boljševikov, ki je trajala od 17. februarja do 4. marca 1915 v Bernu.

Dnevni red konference je vseboval bistvena idejno-taktična in organizacijska vprašanja. Po poročilih sekcij je poročal Lenin »o najbolj zapletenem vprašanju časa«, o vojnem vprašanju in o drugih vprašanih, ki jih je prinesla vojna. Osnova njegovega referata in na konferenci sprejetih resolucij o vojni in nalogah stranke so bile njegove teze in manifest CK. Zlahka so rešili organizacijska vprašanja, ki so zadevala partijski tisk in izvolitev članov komiteja boljševiških organizacij v inozemstvu. Do resnejših razlik pa je prišlo glede gesel in taktike. Zlasti geslo o združenih narodih Evrope je povzročilo dolgotrajno razpravljanje. Nekateri boljševiki (Kasparov, Sklovski in Inèss Armand) so menili, da je to geslo v razmerah imperializma neuresničljivo. Končno so se sporazumeli, da razpravo o njem odložijo, to točko črtajo iz tez in pričnejo razpravo o njej v osrednjem glasilu. Do obravnave v tisku pa ni prišlo. Centralno glasilo je objavilo samo Leninov članek O geslu Združenih držav Evrope.¹²

Lenin je pojasnil, da je bilo to geslo vključeno v manifest centralnega komiteja kot najaktualnejše politično geslo s stališča revolucionarne perspektive in je nesmiselno, če se z revolucijo ne strmoglavijo nemška, avstrijska in ruska monarhija. S stališča ekonomskih razmer imperializma, to je izvoza kapitala in delitve sveta med »naprednimi« in »civiliziranimi« kolonialnimi državami, so Združene države Evrope pod kapitalizmom ali nemogoče ali pa reakcionarne. Opozoril je, da je uredništvo osrednjega glasila po vsestranskem obravnavanju tega vprašanja na bernski konferenci in po njej prišlo do sklepa, da je geslo Združenih držav Evrope nepravilno.¹³

Do večjih razlik je prišlo med Leninom in Buharinom v zvezi z vprašanji taktike in gesel o minimalnem programu, o pravici narodov do samoodločbe in

¹² V. I. Lenin, O geslu Združenih držav Evrope. Izbrana dela II. Ljubljana 1949; str. 383—387.

¹³ V. I. Lenin, O geslu Združenih držav Evrope, stran 387.

porazu lastne dežele. Buharin je konferenci predložil svoje teze O nalogah in taktiki proletariata.¹⁴ Sekcija iz Baugyja (Buharin, Krilenko in Rozmirovič) pa je predložila resolucijo O nalogah stranke v imperialistični vojni.¹⁵

Buharin je svoje teze predložil v osmih točkah. V primerjavi z bernsko resolucijo, ki jo je konferenca sprejela, vsebujejo vrsto polanarhističnih postavk. Buharin je obšel minimalni program za Rusijo, ki ga je Lenin razvil v manifestu CK,¹⁶ in zelo zožil socialno osnovo, na kateri naj bi se zbirale sile za socialistično revolucijo. V svojih tezah je povsem zanemaril vprašanje zaveznitva proletariata z drugimi delovnimi sloji, predvsem s kmeti. Podprl pa je Leninovo geslo o Združenih državah Evrope. Izhodišče za to geslo mu je bila teza o evropski revoluciji, ki jo bo omogočila svetovna vojna.¹⁷

V resoluciji baugyjske sekcije, katere soavtor je bil Buharin, so se prav tako pokazala nesoglasja glede strankine taktike in gesel. Opozicija je najostreje nasprotovala načinu razlage gesla »o porazu Rusije«, kot je bila objavljena v 38. številki osrednjega glasila.¹⁸ Na posvetovanju se je v majhnem krogu izoblikovala začetna smer »imperialističnega ekonomizma«, ki jo je tedaj ob nasprotovanju večine drugih udeležencev zastopal le Buharin.

Da bi izgladili taktične razlike med Leninom in Buharinom, so Buharina izvolili v komisijo za sestavo resolucije konference. Lenin si je na vse načine prizadeval, da bi se z njim sporazumel.¹⁹ Po dvodnevni ostrni obravnavi so dosegli začasen sporazum.²⁰ Soglasno sprejeta resolucija je ustvarila osnovo, ki je postala osnova za zbiranje internacionalističnih elementov med vojno. V njej so osvetlili ekonomske vzroke imperialistične vojne in napadalne cilje obeh vojskujočih se grupacij. Opredelili so pomen gesla obrambe domovine v nacionalnih vojnah in zlaganost tega gesla v razmerah imperializma. Lenin je zlasti podčrtal geslo preraščanja imperialistične vojne v državljansko in postavil zahtevo po demokratični revoluciji v Rusiji. Mnogim so se ta gesla zdela neuresničljiva, Lenina pa so navdajala z neomajno vero v revolucionarno perspektivo.

Polanarhističnim postavkam Buharina in njegovih somišljenikov so Lenin in njegovi privrženci postavili nasproti jasno formulirano taktiko. Opozorili so, da se ne sme, ne glede na počasen ali hiter tempo revolucionarnega gibanja, prezreti niti ena od nekdanjih metod razrednega boja. Od revolucionarne socialne demokracije so zahtevali, da v duhu revolucionarnega množičnega boja usmerja tako

¹⁴ Tezisy Buharina predložennye im na bernskoj konferencii zagraničnih sekcij R. S. D. R. P. 27. februarja 1915 g. Proletarskaja Revoljucija, št. 1/96. Moskva 1930 (v nadaljnjem besedilu: Tezisy Buharina), stran 44.

¹⁵ Bernskaja Konferencija 1915 g. Proletarskaja Revoljucija, št. 5/40. Moskva 1925, str. 170—172.

¹⁶ Manifest je zahteval: vzpostavitev demokratične republike, pravico vseh narodov do samoodločbe, konfiskacijo zemlje fevdalcev in osemurni delavnik.

¹⁷ Tezisy Buharina, stran 44.

¹⁸ Vojna i sudby našego osvoboždenija. Social-Demokrat, št. 38, 12. februarja 1915, stran 1.

¹⁹ E. B. Boš, Bernskaja Konferencija 1915 g. Proletarskaja Revoljucija, št. 5/40. Moskva 1925, stran 82.

²⁰ Ideoloških razlik med Buharinom in Leninom tedaj niso dokončno izgladili, med vojno so se v raznih obdobjih in oblikah ponovno pojavile. (D. Baevskij, Borba Lenina proti Buharinskih šatamj mysli. Proletarskaja Revoljucija, št. 1/96. Moskva 1930, str. 25—29; Očerki po istorii I, str. 365—366; M. M. Karitonov, Zapiski Instituta Lenina II. Moskva 1927, str. 119—120.

parlamentarizem kot ekonomski boj v boj proti oportunističnemu. Formulirali so tudi prve ukrepe, ki se jih morajo lotiti na poti k preraščanju imperialistične vojne v državljansko.

Potem ko so v resoluciji razčlenili vire oportunističnega, ki je privedel do zloma internacionale, so pozvali rusko socialno demokracijo, da mora podpreti vse internacionalne in revolucionarne akcije proletariata in da si mora prizadevati za zблиžanje vseh socialističnih elementov internacionale. Perspektivo za rojstvo nove internacionale so videli le v popolni ločitvi od oportunističnega. Zavrnilo so gesla pacifistov in abstraktno besedičenje o miru.

Na vprašanje, kakšno stališče morajo boljševiki zavzeti do drugih socialističnih strank in skupin, so odgovarjali, da je njihova naloga krepiti proletarsko enotnost.²¹

Konferenca je s soglasno sprejetimi resolucijami dala močno pobudo za ideološko strnitev in okrepitev inozemskih sekcij boljševikov na jasno začrtani internacionalistični osnovi.

Dejavnost Lenina in levih internacionalistov na mednarodnih srečanjih s „socialisti“

Kmalu po izbruhu vojne so si pričeli socialisti nevtralnih dežel prizadevati, da bi obnovili mednarodne socialistične zveze. V prvih mesecih vojne so se sestali socialisti nevtralnih dežel v težnji, da obnovijo II. internacionalo, socialisti antantnih dežel in centralnih sil pa so se zbirali s ciljem, da proklamirajo svoja socialno-šovinistična gesla. Vsem je bilo skupno, da so videli osnovni vzrok vojne v kapitalizmu z njegovimi imperialističnimi in militarističnimi manifestacijami. Socialisti večinskih strank vojskujočih se dežel so z gesli »obrambe domovine« in »državljskega miru« podpirali svoje imperialistične vlade in s tem izdali načela socializma. Socialisti nevtralnih dežel si niso bili edini glede stopnje krivde obeh imperialističnih grupacij. Niso si bili na jasnem, ali nosi glavno krivdo za vojno antanta ali centralne sile.

Lenin je tedaj tako v nacionalnem kot v mednarodnem merilu z budnim očesom sledil najrahljšim premikom v delavskem gibanju. Globoko ga je prizadelo, da se je nemška socialna demokracija prelevila v cesarske socialiste in sklenila zvezo s kajzerjem in z generalnim štabom. Voditelji nemške socialne demokracije so postali neuradni zastopnik nemškega imperializma v nevtralnih deželah.

Z ogorčenostjo je sledil spletkam in diplomatiziranju socialnih šovinstov v zvezi s premestitvijo sekretariata Mednarodnega socialističnega biroja in njihovim pripravam na kopenhagensko konferenco.

Centristi so si tedaj namreč z veliko vnemo prizadevali, da bi sedež sekretariata M. S. B. premestili iz Bruslja v Amsterdam. Upali so, da bodo z »nevturalizacijo« sekretariata M. S. B. obudili k življenju internacionalo. 11. oktobra 1914 so se v ta namen v Stockholmu sestali socialisti skandinavskih dežel. Sestanka se je udeležil tudi Trölstra, predstavnik nizozemske stranke. Konferenca je med drugim pretresala predlog holandskih socialistov o premestitvi sekretariata M. S. B. iz Bruslja v Amsterdam in o kooptiranju nekaterih holandskih desnih socialistov v biro. Sklenili so, da skličejo mednarodno konferenco, ki naj bi rešila to vprašanje.

²¹ V. I. Lenin, Konferencija zagrančnih sekcij RSDRP. Sočinenija IV/21, stran 142.

Francoski in belgijski socialisti ter sekretariat M. S. B. so nasprotovali premetitvi sekretariata. Zadevo so nato skušali rešiti z začasno premetitvijo sekretariata iz Bruslja, ki so ga zasedli Nemci, v Haag.²²

Lenin je ostro obsodil priprave na kopenhagensko konferenco. Pobudo zanj je pripisal nemškimi centristom. »Sedaj moramo izvajati načelno linijo,« je pisal Šljapnikovu. »Zavest petrograjskih delavcev je trdnejša — prežema jih sovraštvo do izdajalcev nemške socialne demokracije. Z vsemi silami moramo podpreti in okrepiti ta občutek in zavest o nujnosti trde, odločne borbe z mednarodnim oportunizmom. Doslej je bila nemška socialna demokracija avtoriteta — sedaj je primer, kako ne smemo delati!« Z ogorčenjem in zaničevanjem je pisal o Trölstri. »Ne podpirajte teh nevarnih sovražnikov delavskega gibanja, ki v času krize 'teoretično' branijo šovinizem in ki se ukvarjajo z mizerno in odvratno diplomacijo.« V nekaj pismih je odsvetoval Šljapnikovu, da bi se udeležil konference,²³ zakaj udeležba na konferenci je priporočljiva le tedaj, če jo je mogoče izkoristiti za propagiranje idej revolucionarne socialne demokracije.

Udeležba na kopenhagenski konferenci²⁴ (17. in 18. decembra 1914) je bila zelo slaba. Delo konference je potekalo za zaprtimi vrati v veliki tajnosti. Danski predstavniki so zatrjevali, da je tajnost konference potrebna zaradi vojne in danske nevtralnosti.²⁵

Konferenca, sklicana na socialnošovinistični osnovi, ni mogla premostiti krize, v katero je zapadla internacionala. Nasprotovali so ji francoski in belgijski socialni patrioti, katerih dežele so okupirale nemške armade. Ti 'socialisti' niso hoteli sedeti skupaj za mizo z nemškimi 'socialisti'. Tudi 'angleški socialisti' se niso hoteli srečati z 'nemškimi socialisti'.

Dva meseca po kopenhagenski konferenci so se srečali 14. februarja 1915 v Londonu predstavniki socialističnih strank antantnih dežel.

Deklaracijo boljševikov, ki jo je na konferenci prebral Litvinov, je skiciral Lenin.²⁶ V njej je razkrinkal ozadje sklicanja konference in se ostro distanciral od namenov in ciljev konference. V deklaraciji je rečeno: »Preden začnemo razpravo glede obnove internacionale in preden poskušamo obnoviti mednarodne zveze med socialističnimi delavci, smo kot socialisti dolžni, da zahtevamo: 1. da Vanderfelde, Guesde in Sembat takoj izstopijo iz buržoaznih kabinetov Belgije in Francije; 2. da belgijska in francoska socialistična stranka zapustita tako imenovani »nacionalni blok«, ki pomeni izdajstvo socializma in služi prikrivanju orgij šovi-

²² M. Fainsod, *International Socialism and the World War*. Cambridge Mass. 1935, stran 44; Golos št. 53, 13. novembra 1914, stran 2.

²³ Primerjaj Leninovo korespondenco s Šljapnikovim Sočinenija V/49 in sicer Lenina pisma Šljapnikovu z dne 27. oktobra 1914, str. 21—22; 31. oktobra 1914, str. 23—24; z dne 3. januarja 1915, stran 47; z dne 17. januarja 1915, stran 51.

²⁴ Humbert-Droz, *Der Krieg*, stran 99; Naše slovo št. 1, 29. januarja 1915, stran 2.

²⁵ V resoluciji konference, ki so jo soglasno sprejeli, je rečeno, da je bil njen cilj najti skupno osnovo za socialistično mirovno akcijo. Rešitev miru so videli v obveznem mednarodnem razsodišču, odpravi tajne diplomacije in v deklarativnem priznanju pravic narodov do samoodločbe. Del teh gesel so si izposodili iz kopenhagenske resolucije, sprejete na mednarodnem kongresu II. internacionale leta 1910. Pri tem pa so načrtno povsem obšli revolucionarne sklepe iste resolucije, ki jih je obvezala, da z vojno izzvano politično in ekonomsko krizo izkoristijo za strmoglavljenje kapitalističnega razrednega gospodarstva.

²⁶ Leninovo pismo redakciji Naše slovo z dne 9. februarja 1915. Sočinenija V/49, str. 60—63.

nizma, ki jih izvaja buržoazija; 3. da vse socialistične stranke prenehajo zatiskati oči pred zločini ruskega carizma in nudijo svojo pomoč boju proti carizmu, ki ga vodijo ruski delavci, ne ustavljajoč se pred nikakimi žrtvami.« Litvinov je pozval socialiste, da podajo roko tistim revolucionarnim socialnim demokratom Nemčije in Avstrije, ki odgovarjajo na vojno s propagando za revolucionarno aktivnost, in obsodil demagoške fraze socialnih šovinistov, s katerimi so ti opravičili vstop v vojno. Opozoril je na nujnost zbiranja resničnih internacionalističnih sil na revolucionarni osnovi, zbiranje sil, ki so kos premostiti krizo, v katero je padla internacionalna.

Ko je Lenin ocenjeval konferenco, je zapisal: »Naloga nasprotnikov socialnih šovinistov na londonski konferenci je bila jasna: zapustiti to konferenco v imenu jasnih antišovinističnih principov, ne da bi pri tem zapadli v germanofilstvo, kajti germanofili so zaradi šovinističnih, ne pa iz kakih drugih razlogov odločni sovražniki londonske konference!«²⁷

13. in 14. aprila 1915 so se sestali na Dunaju socialisti centralnih sil. Prav tako kakor v Londonu je tudi na Dunaju večina delegatov nasprotovala revolucionarni taktiki.²⁸ Podobno kakor antantni socialisti so tudi socialisti centralnih sil izjavili, da so narodi vseh dežel kljub dolgotrajni vojni trdno odločeni, da z vso silo branijo svojo neodvisnost, kar naj bi v manj diplomatskem jeziku pomenilo, da so se tudi 'socialisti' odločili bojevati se za stvar svoje buržoazije oziroma za imperialistične cilje vojne. Sredi vojne vihre so pričakovali, da bo mir lahko rešilo mednarodno arbitražno razsodišče, ki naj bi urejalo konflikte med državami.

Obe srečanji 'socialistov', v Londonu in na Dunaju, sta pokazali, da med njimi ni mogoč sporazum o skupni mirovni politiki tako dolgo, dokler bodo socialni šovinisti v obeh vojskujočih se taborih zagovarjali imperialistično politiko svojih vlad in si postavljali v zavezništvu z vladajočimi razredi svojih dežel za vojni cilj zmago svojih dežel oziroma svojih imperialističnih grupacij.

Nekaj mesecev po obeh konferencah je Lenin o njih zapisal: »Resnična politika londonskih in dunajskih junakov socialnega šovinizma je v tem, da zagovarjajo udeležbo v imperialistični vojni, da zagovarjajo pobijanje nemških delavcev po francoskih in obratno, češ da bo tako odločeno, katera nacionalna buržoazija naj ima prednost pri ropanju tujih dežel. Za prikrievanje te politike in za zavajanje delavcev služi londonskim in dunajskim junakom fraza »mi vendar priznavamo samostojnost narodov, ali drugače izraženo, priznavamo samoodločbo narodov, zavračamo pa aneksije itd.«²⁹

Pojem obrambe domovine bi bilo po Leninovem mnenju mogoče uporabiti le za vojno proti imperialističnim velesilam, absurdno pa bi bilo, da bi ga uporabljali za vojno med imperialističnimi velesilami, za vojno, katere namen je, kdo bo znal bolje izropati balkanske dežele, Malo Azijo itd.

Leninovi revolucionarni taktični koncepti na mednarodnih konferencah socialistk in socialistične mladine

Prva mednarodna konferenca, na kateri so se prvič po začetku vojne srečali socialisti iz vojskujočih se in nevtralnih dežel, je bila konferenca socialističnih žensk v Bernu (od 26. do 28. marca 1915).

²⁷ Sočinenija IV/21, stran 156.

²⁸ L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie V. Wien 1925, stran 221.

²⁹ V. I. Lenin, O Programme mira. Sočinenija III/19, stran 49.

Pobudo za sklicanje te konference so dali boljševiki. Njen namen in cilj je Krupska označila takole: »Pomembno ni bilo zgolj, da je do takšne konference prišlo, ampak da konferenca ne bi imela pacifističnega značaja in da se postavi na dosledno revolucionarno stališče.«³⁰ Centralni komite boljševikov je že v novembru leta 1914 prek uredniškega odbora časopisa *Rabotnica* poslal pismo Klari Zetkin s predlogom, da skliče neuradno konferenco, ki bi strnila vrste leveice. Mesec za tem pismom, ki je vsebovalo glavne zahteve manifesta CK in v katerem so pozivali ženske vsega sveta, da ostanejo zveste socializmu in pritegnejo delavske ženske v boj proti državljanskemu miru in proti vojni, so sestavili in razposlali še okrožnico levih socialističnih žensk.³¹

Klara Zetkin je kot sekretarka mednarodnega socialističnega biroja sklicala izredno konferenco socialističnih žensk,³² katere se je udeležilo okoli trideset delegatk.

Prevladujoča koncepcija na konferenci je bila boj za mir na pacifističnih osnovah. Razen ruske delegacije nobena ni postavila zahteve po prehodu k državljanski vojni, nobena ni predložila razcepa z voditelji, ki so izdali socializem.

Vprašanje mirovne akcije je bilo najpomembnejše vprašanje na konferenci. Predložena sta bila dva osnutka resolucije: resolucija mednarodnega sekretariata ženskih socialističnih organizacij in osnutek resolucije CK boljševikov. Klara Zetkin je branila pacifistično resolucijo, ki jo je napisala s soglasjem nizozemskih socialistk in jo predložila že pred konferenco v pregled britanski sekciji.³³ Krupska je upravičeno označila resolucijo kot »zelo sentimentalen pacifizem Angležinj in Nizozemk«.³⁴

Osnutek resolucije CK boljševikov je bil sestavljen na osnovi manifesta CK. Inès Armand je s presenetljivo natančnostjo in jasnostjo branila in pojasnjevala posamezne zahteve, izražene v ruski resoluciji. Apelirala je na socialistično zavest delegatk. Poudarila je, da je cilj konference, da koordinira delo za mir in okrepi celotno socialistično aktivnost.

Razprava, ki je sledila, se je vrtela okoli resolucije ruske delegacije. Govornice niso imele resnih protidokazov. Nekatere so poudarjale, da je vprašanje sicer pravilno zastavljeno; da pa revolucionarne poti konference ne bo sprejela; druge so trdile, da mirovna konferenca ni mesto, kjer bi razpravljali o takšnih problemih, ker spada razprava o taktiki socialističnih strank predvsem v kompetenco socialističnih mednarodnih kongresov. Izrazito pacifistično usmerjene delegatke so zahtevale, da konferenca ne sme postati razsodišče za izrekanje enostranskih razsodb,

³⁰ Krupskaja, *Erinnerungen*, stran 338.

³¹ D. Baevskij, *Borba za III Internacional do Cimmervalda. Proletarskaja Revolucija, Istoričeskij Žurnal Istparta št. 4. Moskva 1934*, stran 28.

³² D. Baevskij, *Lenin i Cimmervald'skaja levaja. Borba Klassov, Istoričeskij masovjy ežemesjačnyj žurnal št. 3. Moskva 1934*, str. 35–36.

³³ M. Philipps, *The Women's International. The Contemporary Review št. 593, maja 1915*, stran 650. — Težišče resolucije Klare Zetkin je bilo v prikazovanju grozot in posledic vojne. Povsem je obšla vprašanje revolucionarnih perspektiv, ki jih poraja vojna. Pozvala je socialistke, naj vodijo vojno proti vojni; to geslo je razglasila že II. internacionala. Zavzemala se je za mir brez aneksij, ni pa omenila izdaje socialističnih voditeljev in poloma II. internacionale. Povsem je obšla vprašanje razcepa z oportunisti in zahtevo po boju proti šovinizmu — skratka v resoluciji se ni dotaknila niti enega od osnovnih vprašanj, ki so jih tedaj že postavljali ruski socialisti.

³⁴ Krupskaja, *Erinnerungen*, stran 341.

ker bi obravnavala o teh vprašanih po njihovem mnenju izzvala nepotrebno zaostri-
tev in ustvarila nove zapreke v prizadevanju za mir. Čas, da bi pozivali k revoluciji,
še ni prišel.

Osnutek ruske resolucije je bil zavržen z 21 glasovi. Samo šest rok ruskih
delegatk, je pisala Olga Ravič, se je dvignilo zanjo. Za resolucijo mednarodnega
sekretariata ženskih organizacij je glasovalo 21 delegatk, 6 jih je bilo proti.

»Glasujemo,« je rečeno v izjavi ruske delegacije, »proti resoluciji, ki jo je kon-
ferenca sprejela, iz tehle razlogov: mednarodni socializem kot celota preživlja
strašno krizo; naša konferenca se je zbrala v trenutku, ko je delavska internaci-
onala razpadla, ko moramo z velikimi težavami ustanoviti novo, tretjo internaciona-
lo.« »Naša konferenca,« je nadalje rečeno v izjavi, »bi lahko postala temeljni
kamen bodoče, tretje internacionale, če bi se odločno postavila proti oportunistu.
To želimo izraziti z našim osnutkom resolucije.«

S pozivom k revolucionarnemu boju proti šovinizmu je ruska delegacija opozo-
rila na pomanjkljivosti v sprejeti resoluciji. »Podali smo svojo izjavo, ki jo je
branila Inèss. Samo zastopnica Poljske Kamenska se je opredelila za našo izjavo.
Vse druge so obsojale našo politiko odcepitve. Toda resničnost je kmalu pokazala
pravilnost našega stališča. Sentimentalni pacifizem Angležinj in Nizozemk ni pre-
maknil mednarodne akcije naprej niti za korak. Revolucionarni boj in ločitev od
šovinistov pa bi lahko privedla do prenehanja vojne,« je zapisala Krupska.³⁵

Lenin je z veliko pažnjo zasledoval potek konference in za boljševiško delega-
cijo sestavil osnutek resolucije. »Čutiti je bilo, kako težka mu je vloga voditelja,
ki stoji za kulisami ob strani, ko se odloča o stvari izrednega pomena in ga vsa
njegova bit sili k temu, da bi bil udeležen neposredno,« je zapisala v spominih na
te dogodke Krupska.

Večjo enotnost so delegatke dosegle v vprašanju boja proti visokim življenj-
skim stroškom. Ta resolucija je bila soglasno sprejeta. — Razhajale pa so se v
vprašanih boja proti nacionalizmu in šovinizmu. Obravnavanje tega vprašanja ni
prišlo prek pacifističnih okvirov. Govorice so sicer poudarjale potrebo boja proti
šovinizmu, katerega vzroke so iskale v pomanjkljivi socialistični vzgoji, apelirale
so na socialistično zavest, toda v glavnem so ta gesla izzvenela v prazno. Ruska
delegacija je takšnemu govoričenju nasprotovala in opozorila na konkretne kore-
nine šovinizma.

Ko je Krupska ocenjevala rezultate konference, je zapisala, da je prevlado-
valo pacifično razpoloženje. Toda v primerjavi z londonsko konferenco je bil
dosežen velik napredek. Pomembno je bilo že dejstvo, da so se sploh zbrale na
skupni konferenci socialistke vojskujočih se dežel.³⁶ Socialdemokrat je opozoril,
da konferenca ni povsem izpolnila nalog, katere ji je postavljaj razvoj dogodkov.
Ni postala kašipot za socialiste raznih dežel, ni položila vogelnega kamna za bo-
dočo internacionalo. Po mnenju Socialdemokrata so naredile predstavnice večine
na konferenci boječ in neodločen korak; toda življenje jih bo porivalo naprej in
bo terjalo, kar je potrebno.³⁷

Teden dni po mednarodni konferenci socialistk se je v Bernu pričela medna-
rodna mladinska socialistična konferenca (od 5. do 7. aprila 1915). Tudi ta ni

³⁵ Ibidem, stran 341.

³⁶ Ibidem, stran 340.

³⁷ Socialdemokrat št. 42, 21. maja 1915, priloga stran 2.

dobila »blagoslova« uradne socialistične organizacije — biroja mednarodne socialistične lige, ki je konferenci celo nasprotoval.

Voditelji nacionalnih mladinskih organizacij so bili zato prisiljeni delati na lastno odgovornost. »Prepričani smo bili,« je pisal Münzenberg, organizator konference, »da ni mogoče sklicati konferenco s pomočjo mednarodnega biroja in zato smo se odločili, da jo skličemo brez njega.«³⁸

Na konferenci se je zbralo 14 delegatov. Glavni predmet obravnave je bilo vojno vprašanje in trenutni položaj socialnodemokratskih strank in socialističnih mladinskih organizacij. Sprejeli so protivojno resolucijo, ki je izrazila globoko protivojno razpoloženje in proklamirala zahtevo po miru. Resolucija pa ni vsebovala akcijskega programa. Ugotavljala je, da je vojna nezdržljiva z interesi delavskega razreda in obsodila politiko državljanskega miru.

Ruska delegacija je konferenci predložila svojo resolucijo o vojni in o nalogah socialističnih mladinskih organizacij. Armandova je v dolgem govoru branila in utemeljevala to resolucijo, ki je bila sestavljena na zahtevo manifesta CK. Ostro je kritizirala resolucijo biroja. Zahtevala je, da zaostrijo v resoluciji formulacije proti socialnim šovinistom in se izrečejo proti vsaki vojni z imperialističnim namenom, metode taktike pa izrazijo odkrito. Po dolgotrajni obravnavi je večina zavrnila rusko resolucijo.³⁹

»Prav ob mladinski konferenci,« je zapisala Balabanova, »sem imela priložnost opazovati, s kakšno neverjetno resnostjo se je tovariš Lenin na vsakem, še tako nepomembnem forumu, udeleževal vsega, kar je zadevalo sprejem resolucije, ki jo je sestavil. Posvetovanj se je udeleževal posredno; zastopnike svoje frakcije, ki so izmenoma prihajali k njemu, je vodil iz kavarne Narodni dom. Nisem se mogla zadržati, da mu ne bi izrazila začudenja in občudovanja.«⁴⁰

Antimilitaristična akcija mladine se je hitro razmahnila. Novoizvoljeni biro za mednarodne zveze socialističnih mladinskih organizacij v Zürichu s sekretarjem Münzenbergom na čelu je pričel 1. septembra leta 1915 izdajati revijo Jugend-Internationale, ki je izhajala štirikrat letno v treh jezikih.⁴¹

Čeprav je imela konferenca močan pacifističen prizvok, je pokazala, da je socialistična mladina odločena, da s preosnovo mednarodne socialistične mladinske organizacije premosti nacionalizem in najde nove oblike, ki bi jo združevale v boju proti vojni.

Ko je Lenin vrednotil rezultate konference socialističnih žensk in konference mladine, je opozoril, da konferenci nista določili bojne linije internacionalistov. Proletariata nista opozorili na nevarnosti, ki mu grozijo od socialnošovinističnih pojmov. V glavni resoluciji, ne da bi delavcem povedali, da je stvar socializma brez boja proti socialnemu šovinizmu brezupna. »Te konference so pomenile stopicanje na mestu,« je zapisal Lenin.⁴²

³⁸ V. Mjuncenberg (Münzenberg W.), S Libknektom i Leninym. Pjatnadcat' let v proletarskom junošeskom dviženii, 2. izd. Moskva, Leningrad 1930, str. 92—102.

³⁹ Internationale sozialistische Jugend-Konferenz in Bern. Offizieller Verhandlungsbericht, Die Abrüstungstrage. Berner Tagwacht št. 88, 17. aprila 1915, stran 1.

⁴⁰ A. Balabanov, Erinnerungen und Erlebnisse. Berlin 1927 (v nadaljnjem besedilu: Balabanov, Erinnerungen) stran 102.

⁴¹ V nemščini in italijanščini z naklado po 10.000, v skandinavskih jezikih pa 30.000 izvodov.

⁴² V. I. Lenin, Socializm i vojna. Sočinenija IV. izd., tom 21, stran 295.

Zimmerwaldska konferenca in formiranje zimmerwaldske levice

Srečanja socialistov iz nevtralnih in vojskujočih se dežel na nacionalnošovinističnih in pacifističnih osnovah niso uspela. Konference s takšnimi izhodišči niso mogle premostiti krize, v katero je padla internacionala.

Pobudo, da se ohranijo mednarodne zveze med socialisti, so tedaj imeli italijanski in švicarski socialisti. Prizadevali so si, da s premestitvijo M. S. B. v Haag oživijo njegovo dejavnost. Oddino Morgari, sekretar socialistične frakcije v italijanskem parlamentu, je v aprilu leta 1915 po naročilu italijanske in švicarske socialistične stranke odpotoval v Francijo in Anglijo z namenom, da pridobi francoske in angleške socialiste za mednarodno konferenco.⁴³ Podporo za svoje predloge pa je Morgari dobil samo med manjšinskimi skupinami socialistov v Franciji in Angliji.⁴⁴

Zaradi odpora socialnih patriotov je Morgarijeva misija spodletela. Teden dni pred vstopom Italije v vojno je predsedstvo italijanske socialistične stranke na seji 15. maja 1915 sklenilo, da bo šlo mimo opozicije večinskih skupin 'socialistov' in dalo pobudo za sklicanje mednarodne konference na kraju, ki bo določen pozneje. Na kongres bi povabili vse socialistične stranke oziroma njihove sekcije in vse delavske organizacije, ki so proti državljskemu miru, se zavzemajo za razredni boj ter so pripravljene bojevati se na osnovi vzajemne mednarodne akcije za cilj, ki ne pozna niti nasilnih aneksij niti spreminjanja državnih meja proti volji ljudstva. V smislu intencij te resolucije je prišlo 11. julija do preliminarne konference v Bernu, na kateri so sestavili smernice za bodočo konferenco. K sodelovanju so povabili samo organizacije, ki so imele uradne predstavnike v M. S. B., niso pa povabili resnično doslednih internacionalistov. »Vprašujem se: zakaj tako?« je pisal Zinovjev. »To končno ni uradna konferenca, temveč konferenca levice. Med konferenco sem na to vprašanje dobil odgovor.«⁴⁵

Na bernskem srečanju so sklenili, da skličejo drugo preliminarno konferenco, na kateri bi določili sestavo konference, dnevni red in osnutke resolucij. Zinovjev je na tej konferenci predložil tri predloge in preliminarni dnevni red za bodočo konferenco.⁴⁶ Po večurni razpravi so sprejeli samo predloge, ki jih je vsebovala že italijanska resolucija, predlog Zinovjeva o povabilu levih predstavnikov na konferenco pa so zavrnili. Druga vprašanja so 'odložili'. Večina navzočih, razen Zinovjeva, se je zavzemala za to, da povabijo na konferenco tudi 'centriste': Haaseja, Brantinga in Troelstro.

»Tako imenovana konferenca levice,« je poln ogorčenja pisal Zinovjev, »bo dejansko konferenca 'spravljivcev' centra s socialnimi šovinisti.« »Nihče ne želi resno sklicati konferenco levih,« je dodala Krupska. »Nihče od navzočih ni pripadal levici in vse besedičenje daje vtis, da nihče od udeležencev ni resno mislil, da bi sklicali konferenco levice.«⁴⁷

⁴³ L. Trotzki, *Mein Leben*. Berlin 1930, stran 238.

⁴⁴ L. Trockij, *Vojna i Revolucija*. Krušenje vtorogo Internacionala i podgotovka tretjega I. Petrovgrad 1922, stran 108.

⁴⁵ G. Zinovjev, Otčet delegata TsK RSDRP o predvaritelnom soveščani sostoiaivšemsja 11. julia 1915 g., po voprosu o sozive međunarodnoj konferencii. Leninskij Sbornik XVI (v nadaljnjem besedilu: Zinovjev Otčet delegata), str. 161—164.

⁴⁶ Zinovjev, Otčet delegata, str. 163—164.

⁴⁷ Krupskaja, *Erinnerungen*, stran 348.

Lenin je bil v času med preliminarno konferenco in zimmerwaldskim zborovanjem, zlasti v času ko so pričakovali sklicanje druge preliminarne konference, zelo razburjen.⁴⁸ Pisal je pisma Zinovjevu, Radeku, Berzinu, Kollontajevi in tovarišem v Lausannu z namenom, da bi dobili mandate za konferenco resnični 'levi' in da bi bile vrste levice kar najbolj strnjene. Poln optimističnega pričakovanja je v la-konskem stilu pisal Kollontajevi: »Vprašanje konference levičarjev napreduje. Prva konferenca je že bila, druga, odločilna, se približuje. Izredno pomembno je pri-tegniti na levo Švede (Höglunda) in Norvežane... Po našem mnenju mora nasto-piti levica s splošno ideološko deklaracijo: 1. z odločno obsodbo socialnih šovinis-tov in oportunistov; 2. s programom revolucionarnih akcij (lahko rečemo: držav-ljanska vojna ali revolucionarne množične akcije, to ni važno); 3. obsoditi je treba geslo 'obramba domovine' itd. — Velik pomen bi imela ideološka deklaracija »levih« v imenu nekaterih dežel. (Seveda ne v duhu plehkosti K. Zetkin na ženski konfe-renci v Bernu, Zetkinova je obšla vprašanje obsodbe socialnega šovinizma!! Morda iz želje po miru s Südekumom-Kautskim??) ...«⁴⁹

Za Lenina je bilo sklicanje mednarodne konference zastopnikov levega krila socialističnih strank dogodek prve vrste. »Druga konferenca je predvidena za sedmi avgust,« je poln pričakovanja pisal Radeku. Kollontajevi pa: »Kaže, da pripravljalne konference 5. septembra ne bo, temveč konferenca sama. Storititi morate vse, da pošljete sem ali Höglunda ali kakega zelo levega in zelo trdnega Norvežana... Če je res nemogoče, da kdo od njiju pride, tedaj mi pošljite takoj priporočeno pismo... V njem naj sporočijo, da prepuščajo svoj mandat našemu CK... ali... naj dajo izjavo o solidarizaciji s CK + svojo Prinzipienerklärung + (spremno) pismo za konferenco z naročilom našemu CK, da prečita pismo na glas (ali glasuje o njem, če je mogoče). Zelo pomembno bo, če bodo objavili v Prinzipienerklärung brez-kompromisen boj (vkjučno razcep) oportunistu-socialšovinizmu. Dosezite prav v tej točki kar največjo možno jasnost in trdnost formulacije. Pošljite nemudoma dopisnico, ali ste dobili to pismo, ali se nadejate (ali ste prepričani), da se bo nekaj teh stvari izpolnilo.«⁵⁰

Lenin je v optimističnem zanosu upal, da bo postalo srečanje zimmerwaldov-cev ustanovna konferenca tretje internacionale ali da bo ustvarilo osnove zanj. Dva dni pred začetkom konference je odpotoval v Bern, da bi v privatnih razgo-vorih pridobil nekatere delegate za svojo taktiko. Oba francoska delegata, Mer-rheima in Bourderona, ki ju je Trocki označil za zelo umirjena pacifista, je dal Lenin pričakati na postaji in privedi k sebi. Po izjavah Merrheima sta z Leninom obravnavala celih osem ur točko za točko stališča, ki bi jih bilo treba zavzeti na zimmerwaldski konferenci.⁵¹

Lenin je vodil tudi privatno konferenco z delegati, ki so predstavljali levo krilo na konferenci in so se pozneje priključili zimmerwaldski levici. »V Bernu so mene in Höglunda na postaji pričakali ruski boljševiki,« je zapisal Ture Nerman, zastop-nik švedske socialistične mladine. »Se istega večera smo imeli v emigrantski sobi Zinovjeva zasedanje v navzočnosti Lenina, Radeka, Berzina, Zinovjeva, Švicarja Plattena in drugih. Odločili smo se za enoten, radikalen nastop.«⁵² Po izjavah

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Leninovo pismo Kollontajevi, napisano julija 1915. Sočinenija V/49, str. 94—95.

⁵⁰ Leninovo pismo Kollontajevi z dne 19. avgusta 1915. Sočinenija V/49, str. 128—129.

⁵¹ D. S. Saposs, *The Labor Movement in Post-War France* New York 1931, str. 35—36.

⁵² Berner Tagwacht, 5. septembra 1935, cit. v Humbert-Droz, *Der Krieg*, str. 150—151.

Trockega, ki se je tudi udeležil te konference, so se na njej sporazumeli, da bodo obsodili uradne socialistične stranke, da bodo formulirali načela razredne politike in na tej osnovi združili vso levico. Lenin je govoril o značaju vojne in o nalogah socialne demokracije.⁵³

Organizacija konference je bila v rokah Roberta Grimma, enega od vodilnih članov švicarske socialnodemokratske stranke in glavnega urednika časopisa *Berner Tagwacht*.

Konferenca je dala pobudo in simbol gibanju, iz katerega je zrasla III. internacionala. Trajala je od 5. do 8. septembra. Po ideološki sestavi je bila zelo heterogena. O konferenci so na voljo raznovrstni viri: Leninovi članki, spominsko gradivo Leninovih sodelavcev (Zinovjeva, Sklovskega, Radeka itd.) in Grimmova zapuščina.

Že v začetku so se na konferenci izoblikovale tri skupine. Levo krilo z Leninom na čelu je predstavljalo tesno povezano skupino, ki je štela sedem članov. To krilo je bilo dobro organizirano, enotno in solidarno. Branilo je integralen program. Čeprav je bilo v manjšini, mu je uspelo moralno in ideološko vplivati na potek konference. Desno krilo je vključevalo večino nemške delegacije, nekaj Italijanov in Poljakov ter ruske menjševike; to skupino je sestavljalo okoli dvajset delegatov. Zavzemali so se za pacifistična gesla in nasprotovali odkritemu razcepu s socialnimi šovinisti. Boj na konferenci je potekal med levim in desnim krilom. Med tema dvema skupinama je bila manjša skupina 'centra' (Grimm, Trocki, Balabanova in Roland-Holstova), ki so ji pripadali organizatorji konference.

Konferenca je med mnogimi pozdravi prejela tudi pismo Karla Liebknechta; v Švico ga je prinesla njegova žena.⁵⁴ Liebknecht je v pismu izrazil soglasnost s tezami zimmerwaldske leveice, pozval k razcepu z oportunisti, k solidarnosti francoskih in nemških socialistov ter ustanovitvi nove, to je III. internacionale. Zahteval je, da se brez prizanašanja obračuna z izdajalci internacionale v Nemčiji, Angliji, Franciji in drugod. Pozval je socialiste v neizprosni boj proti imperializmu. Njegovo pismo, polno revolucionarnega poleta, je izzvalo vihar navdušenja pri vseh delegatih. Izjema sta bila Ledebour in Adolf Hoffman, ki sta bila — ne brez razloga — bolešno vznemirjena in sta si šepetala nekaj 'o Liebknechtovi prenapetosti'.⁵⁵ Lenin je bil navdušen. Podzavestno je ponavljal: državljanska vojna in ne državljanski mir.⁵⁶

Glavna tema konference je bila mirovna akcija. Zimmerwaldska levica je predložila osnutek manifesta — podroben bojni načrt za preraščanje imperialistične vojne v državljansko. V njem so bila poudarjena načelna stališča, za katera naj se odloči konferenca. V uvodu je Lenin opozoril na imperialistični značaj vojne in zlaganost gesel o 'obrambi domovine' in o boju za nacionalno neodvisnost, s katerimi so vlade in buržoazije skušale slepiti proletariat.

V manifestu so poudarili, da boj proti svetovni vojni vključuje vrsto konkretnih zahtev, kot so zavračanje vojnih kreditov, izstopenje socialistov iz ministrskih kabinetov, izkoriščanje parlamentarne tribune za razkrinkavanje protisocialističnega značaja vojne, propagiranje mednarodne solidarnosti v strelskih jarkih itd.

⁵³ Trockij, *Vojna i Revoljucija*, stran 56.

⁵⁴ E. Meyer, *Liebknecht und die III. Internationale*. Die Rote Fahne št. 12, 15. januarja 1925, str. 1—2.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

Te zahteve v Leninovem strateškem načrtu naj bi pospešile uničenje imperialističnega in državnega aparata vladajočih razredov, revolucionarna propaganda med vojaki pa razkrojila imperialističnega duha armad. »Samo socialna revolucija lahko privede do trajnega miru in osvoboditve vsega človeštva,« je rečeno v sklepu manifesta.⁵⁷

V obrambo svoje resolucije so predstavniki leveice poudarili, da je poziv k miru brez načelnega stališča do svetovne vojne in do poloma internacionale komaj mogoč. »Potrebno je, da smo si povsem na jasnem o predpostavkah in o ciljnih mirovne akcije. Ta jasnost je najprej potrebna delavskemu razredu. Boj za mir je mogoč šele po osvoboditvi iz okovov buržoazne politike vztrajanja v vojni. Ta boj mora biti po svoji vsebini in po sredstvih revolucionaren. Mirovna akcija se ne more omejiti le na mirovni cilj. Ob velikih socialnih protislovjih se bo mirovna akcija spremenila v boj za socializem. Druga naloga socialne demokracije je, da vsebino mirovne akcije tudi agitacijsko določi. V okviru meščanske družbe ni mogoče krotiti nevarnosti imperializma, zato mora biti boj za mir hkrati tudi revolucionaren boj proti kapitalizmu.«

Leninova resolucija je izzvala živahno obravnavo. Iz zapisnika zimmerwaldske konference in spominov udeležencev se vidi, da je pri pacifistih zadela na nerazumevanje. Večina nemške delegacije se je odločila proti Leninovi resoluciji in potrdila svojo centristično pozicijo. Opozicija v vrstah francoskih delavcev se je šele začela oblikovati. Italijanska delegacija prav tako ni imela poguma, da bi odkrito nastopila proti oportunistu in podprla idejo o ustanovitvi tretje internacionale. Večino na konferenci so predstavljali pacifisti, ki nikakor niso bili pripravljeni opustiti svojih stališč.

Levica je dokazovala polom druge internacionale, žigosala je oportunistične voditelje kot povzročitelje njenega zloma in postavljala vprašanje o potrebi nove internacionale. Pozivala je na boj z oportunisti. »Tega koraka,« je zapisal Šklovski, »so se bali kot ognja.«

Pri glasovanju o predaji načrta resolucije zimmerwaldske leveice v obravnavo komisiji je glasovalo 19 delegatov proti, 12 pa za. Uradna verzija poročila konference je prikazala razpravo o Leninovi resoluciji v centrističnem duhu.

Konferenci so bili predloženi trije osnutki manifestov. Predložili so jih: zimmerwaldska levica, desno krilo nemške delegacije in predstavnik časopisa Naše slovo. Te osnutke so nato izročili posebni komisiji sedmih članov (Lenin, Grimm, Ledebour, Trocki, Merrheim, Rakovski in Modigliani),⁵⁸ ki je izdelala nekaj osnovnih tez in nato pooblastila Grimma in Trockega, da sestavita dokončno besedilo.

»Dnevi konference so bili viharini,« je pisal Trocki. »Revolucionarno krilo, ki ga je predstavljal Lenin, in pacifistično krilo, ki mu je pripadala večina delegatov, sta se le s težavo zedinila za skupen manifest, katerega osnutek sem izdelal. Manifest še zdaleč ni povedal vsega, kar je bilo potrebno reči. Toda kljub temu je pomenilo velik korak naprej. Lenin je stal na skrajnem levem krilu konference. V vrsti vprašanj je ostal sam v okviru zimmerwaldske leveice, ki ji formalno nisem

⁵⁷ V. I. Lenin, Proekt manifesta, vnesennyj na meždunarodnuju socialističeskuju konferenciju v Cimmerval'de levoi gruppoj delegatov. III. izd., tom 18, stran 419. — Glej tudi A. Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung 1914—1919. Grünberg, Archiv für die Geschichte des Socialismus und der Arbeiterbewegung, 12. Jahrg. Leipzig 1926 (v nadaljnjem besedilu: Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung), str. 321—323.

⁵⁸ Leninskij Sbornik XIV, stran 187.

pripadal, čeprav sem ji stal v vseh osnovnih vprašanih blizu. V Zimmerwaldu je Lenin ostro napel pero za poznejše mednarodne akcije. Lenin je tu položil prve temeljne kamne za revolucionarno internacionalo.⁵⁹

V manifestu, ki ga je konferenca soglasno sprejela, so vojno označili za imperialistično, zavrnilo državljanski mir in zahtevali boj proti buržoaznim vladam, da se tako izsili mir. »Mir brez aneksij in vojne odškodnine,« je bilo geslo manifesta. »Samoodločba narodov mora postati neomajna osnova nacionalnih odnosov,« je rečeno v manifestu.⁶⁰ Besedilo manifesta je predstavljalo kompromis med različnimi, celo protislovnimi tendencami — med pacifisti, ki so bili proti vsaki vojni, in revolucionarnimi internacionalisti.

»Manifest, ki ga je sprejela konferenca, nas povsem ne zadovoljuje,« je poudarila zimmerwaldska levica v posebni dodatni izjavi. »Manifest ne vsebuje karakteristike ne odkritega in ne prikritega oportunizma, ki se skriva za radikalnimi frazami, oportunizma, ki ni samo glavni povzročitelj zloma internacionalne, ampak ki hoče ta zlom tudi ovekovečiti.« Poudarili so, da manifest ne vsebuje jasne karakteristike sredstev boja proti vojni. Zimmerwaldska levica se je v svoji izjavi obvezala, da bo v socialističnem tisku in na zborovanjih internacionalne še dalje odločno branila marksistično stališče do nalog, ki jih pred proletariat postavlja doba imperializma. »Za manifest glasujemo zato,« je rečeno, »ker vidimo v njem poziv k boju, ta boj pa želimo biti skupaj z drugimi pripadniki internacionalne.«⁶¹ »Kljub nedodelanosti smo podpisali kompromisni manifest,« je zapisal Lenin. »Bilo bi sektaško, če ne bi hoteli napraviti tega koraka naprej skupaj z manjšino Nemcev, Francozov, Švedov, Norvežanov, Švicarjev, ako si ohranimo popolno svobodo in možnost, da kritiziramo nedoslednost in da se bojujemo še za več. Slaba vojna taktika bi bila, če ne bi šli v korak z rastočim mednarodnim gibanjem protesta proti socialnim šovinistom, ker je to gibanje počasno, ker je naredilo samo en korak naprej in ker je pripravljeno storiti jutri korak nazaj, da privoli v mir s starim M. S. B. Mi se nismo odrekli niti besedici svojih pogledov, gesel, taktike. Na konferenci je bila razdeljena nemška brošura 'Socializem in vojna'. Širili smo, širimo in bomo širili svoje poglede — prav tako kot jih bo širil tudi manifest. Da predstavlja ta manifest *korak naprej* k stvarni borbi z oportunizmom, k razcepu z njim — to je dejstvo.«⁶²

Konferenca je osnovala mednarodno socialistično komisijo s sedežem v Bernu (M. S. K.). Predlog zimmerwaldske levice, naj pooblastijo mednarodno socialistično komisijo, da bi občasno sklicevala zasedanje s stalnimi zastopniki strank, so zavrnilo z utemeljitvijo, da komisija ne sme na noben način nadomestiti M. S. B. Predvideli so celo, da bodo to komisijo razpustili takoj, ko bo M. S. B. sposoben, da izpolni svoje obveznosti.⁶³

»Mednarodno socialistično gibanje se v dobi neverjetno težke krize, ki jo je izzvala vojna, počasi razvija,« je pisal Lenin, ko je povzemal rezultate zimmerwaldske konference. »Toda kljub temu se razvija in to prav k razcepu z oportunizmom in socialnim šovinizmom. Mednarodna konferenca v Zimmerwaldu je to

⁵⁹ L. Trotzki, *Mein Leben*. Berlin 1930, stran 239.

⁶⁰ Balabanov, *Die Zimmerwalder Bewegung*, str. 323—327.

⁶¹ V. I. Lenin, Dva Zajavlenija na meždunarodnoj socialističeskoj konferencii v Cimerval'de. Sočinenija III/18, str. 419—420.

⁶² V. I. Lenin, Pervyj šag. Sočinenija IV/21. Moskva 1948, stran 350.

⁶³ Internationale Kommission zu Bern. Bulletin št. 1 z dne 21. septembra 1915, str. 7—8.

jasno pokazala.« Z zadovoljstvom je ugotovil, da so dogodki potrdili pravilnost ocen, danih pred letom dni v manifestu CK. Lenin je poudaril, da vsebuje v Zimmerwaldu sprejeti manifest kljub nedosedlosti in nedodelanosti vrsto osnovnih misli revolucionarnega marksizma in pomeni dejansko korak naprej k idejnemu in praktičnemu razcepu z oportunistom in socialnim šovinizmom. V svoji analizi je opozoril na pomanjkljivosti manifesta v primerjavi z osnutkom resolucije zimmerwaldske leve. ⁶⁴ Manifest ni pojasnil vzrokov oportunizma. Boj za mir brez revolucionarnega boja je puhla fraza. »Ali je objektivno možen mir med strujami socialnega šovinizma, kautskijanstvom in revolucionarnim internacionalnim marksizmom, med strujami, ki se vse globlje in globlje razhajajo?« se je spraševal Lenin in odgovoril: »Mislimo, da to ni mogoče.«

»Življenje je na naši strani,« je pisal tedaj Zinovjev. »Objektivni tok dogodkov bo storil svoje. Gospodje socialni šoviniisti in gospodje iz 'centra' bodo s svojim ponašanjem sami poskrbeli za to, da dokažejo pravilnost taktike, ki smo jo predlagali... Razvoj dogodkov vodi k temu, da bo prav ta konferenca — proti volji večine — postala temeljni kamen novi, III. internacionali. Marksisti bodo potrpežljivo nadaljevali delo, ne da bi privolili v idejne koncesije in ne da bi se odpovedali praktičnemu gibanju. Prišel bo čas, ko bodo vsi resnični socialisti vzklikali z nami: Druga internacionala je mrtva, okužena z oportunistom. Naj živi III. internacionala, osvobodjena oportunizma!« ⁶⁵

Lenin je na zimmerwaldski konferenci formiral in strnil vrste zimmerwaldske leve. Po izjavah Ture Nermana, zastopnika švedske mladinske organizacije, je po koncu konference sklical skupino levih in ustanovil zimmerwaldsko levico. Skandinavske mladinske organizacije so ji obljubile finančno pomoč. ⁶⁶ Zinovjev je omenil, da je začela zimmerwaldska levica svojo dejavnost z neznatnimi finančnimi sredstvi, s sto franki, ki so jih zbrali ruski boljševiki. Miselno in organizacijsko povezana in strnjena je začela razvijati in širiti svoje ideje v okviru organizacijskih skupin zimmerwaldskega gibanja. Ena prvih njenih publikacij je bil letak Internationales Flugblatt, ki je vseboval osnutek manifesta in resolucije leveice ter kratek uvodni članek pod naslovom Die Zimmerwalder Linke über die Aufgaben der Arbeiterklasse. Zur Einführung. ⁶⁷

V programatičnem uvodnem članku so opozorili na nujnost, da najširše plasti razredno zavednih delavcev jasno dojamajo cilje in pomen revolucionarnega boja med vojno in po njej: »Objavili smo osnutek in resolucijo manifesta zimmerwaldske leveice. Vabimo delavce, da o njih razpravljajo, pozivamo tiste, ki sicer mislijo drugače, toda nasprotujejo socialnemu patriotizmu, da pojasnijo svoja stališča. Določanje metod proletarskega boja ne more biti naloga majhnega krožka voditeljev. Osvoboditev delavskega razreda morajo doseči delavci sami! Zato torej razpravljajmo, kako bi to lahko storili. Ne želimo, da bi mislili, da smo že velika, združena sila. Predstavljamo počasi se prebujajočo sekcijo mednarodnega proletariata. Kljub vsem oviram cenzure nas vsak dan dosegajo glasovi iz vojskujočih se dežel, ki nas prepričujejo, da so internacionalistične skupine, ki mislijo in delujejo kot mi, močnejše, kot mislimo. Z velikim zaupanjem gledajo na revolucionarni razvoj in krepitev zimmerwaldske leveice. Ta skupina bo rastle iz dneva

⁶⁴ V. I. Lenin, Pervyj šag, stran 35.

⁶⁵ Humbert-Droz, Der Krieg, stran 174.

⁶⁶ Ibidem, Der Krieg, stran 152.

⁶⁷ Jahrbuch der sozialdemokratischen Partei der Schweiz 1915. Zürich 1916, str. 54—59.

v dan, dokler ne bo postala velika armada borcev. Stališča in sredstva boja, ki jih proletariatu priporoča zimmerwaldska levica, niso magično zdravilno sredstvo, ki smo ga iznašli. Ta stališča si morajo utreti priznanje med proletariatom kot rezultat učinkov posledic vojne, rastočih bremen, povečanja socialnega antagonizma in rastoče reakcije. Kljub prepričanju socialnih patriotov, da med vojno ne more biti mednarodnega revolucionarnega gibanja, gledamo v političnih stavkah v Rusiji, v demonstracijah proti visokim življenjskim stroškom v Nemčiji, v stavkah v Angliji in Italiji šele njegove začetke. To je res. Toda takšni začetki se na primer lahko razvijejo s pomočjo revolucionarnih elementov v množično borbo proletariata proti vojni in kapitalizmu. Socialni patrioti kričijo, da ne more biti revolucije zato, ker ne želijo podpreti njenega začetka . . . Danes razglašajo naša gesla za revolucionarne iluzije, jutri pa bodo naša gesla z rastočim revolucionarnim gibanjem postala last razredno zavednega proletariata . . .«

Po zimmerwaldski konferenci je levica na predlog nizozemske marksistične skupine, ki se je pridružila levim zimmerwaldovcem,⁶⁸ začela izdajati tudi teoretično glasilo pod naslovom *Vorbote*. V njem so sodelovali tudi levičarji drugih narodnosti.⁶⁹

Lenin je z revolucionarnim optimizmom gledal v bodočnost in trdno veroval v uspeh revolucionarne taktične linije. V tem optimističnem zanosu je zapisal: »V septembru 1914 je kazalo, da je manifest našega CK osamljen. V marcu 1915 je sledila mednarodna ženska konferenca, ki je sprejela malo pomembno pacifistično resolucijo, v septembru 1915 pa se zbira cela skupina mednarodne leveice; razvijamo svojo taktiko v skupnem manifestu, uresničujemo vrsto naših osnovnih idej, sodelujemo in ustanovljamo M. S. K., to je dejansko novi mednarodni socialistični biro.«⁷⁰

Odmevi na zimmerwaldsko konferenco

Zimmerwaldsko gibanje se je v naslednjih mesecih razraščalo v širino med socialističnimi in delavskimi organizacijami, ki so bile nezadovoljne s socialno-patriotsko politiko strankinih vodstev. Rastoče nezadovoljstvo je bilo posledica razočaranja in trpljenja, ki ga je povzročala vojna. Nič ni kazalo, da se bo vojna končala. Nasprotno, z vstopom Italije (maja) in Bolgarije (oktobra 1915) v vojno, se je vojna vihra razširila. Vojaške operacije so preplavile z vojno bližnji in srednji vzhod. Vojne izgube v življenjih in materialu so silno naraščale, življenjske razmere za delavce in družine, katerih očetje so bili na frontah, pa so postajale vse težje.

V takih okoliščinah so zimmerwaldske ideje padle na ugodna tla. Čas je delal za zimmerwaldsko levico, postajala je čedalje močnejša. Cenzura v Rusiji, Nemčiji in Franciji je sicer onemogočala, da bi javno in legalno razpravljali o manifestu in ga objavili. Toda v večini vojskujočih se dežel so ilegalno tiskali in razširjali

⁶⁸ Glej Henriette Roland-Holst, *Der Kampf um Zimmerwald in Holland*. *Vorbote* št. 1, januarja 1916, str. 64–68.

⁶⁹ Primerjaj Leninovo pismo Roland-Holstovi z dne 21. januarja 1916. Sočinenija V/49, str. 177–178; nadalje Leninovo pismo Šljapnikovu z dne 23. maja 1916. Sočinenija V/49, str. 234–235.

⁷⁰ Lenin, *Pervyj šag*, stran 351.

zimmerwaldsko gradivo. Konspirativna dejavnost je še povečala zanimanje za te manifeste in resolucije, ki so jih brali in širili z vse večjo vnemo. Kot se vidi iz okrožnice M. S. K., so prevedli in objavili poročila in manifest v več jezikov. Prvo številko svojega časopisa so poslali predvsem časopisom strank in sindikatov v nevtralnih deželah. Nekaj delavskih časopisov je dokumente ponatisnilo. V vojskujočih se deželah je te dokumente v celoti objavil le del socialističnega tiska.⁷¹

Mednarodna socialistična komisija je tudi poskrbela, da so bile vse stranke, vključene v M. S. B., obveščene o konferenci in njenih sklepih.

Glasila socialnih patriotov večinskih strank pa so konferenco, kolikor so jo sploh omenjala, razglašala za sektaško gibanje samozancev. Camille Huysmans, sekretar druge internacionale, jo je označil kot „bojevnika brez čet“.⁷²

Zimmerwaldska konferenca je nemalo prispevala, da se je nemška levica močnejše oddaljila od centra, hkrati pa je vplivala tudi na omahljivce, na centristično usmerjene predstavnike, ki so v Zimmerwaldu dajali ton nemški delegaciji. Zimmerwaldsko srečanje je kljub šovinističnim izjavam uradnih predstavnikov oživilo protivojno opozicijo tudi v Franciji.

Prizadevanja večinskih socialistov, da zanikajo ali zmanjšajo pomen zimmerwaldskega srečanja, niso uspela. Zimmerwaldovci so povsod izredno aktivno propagirali svoje ideje. Mednarodni socialistični biro ni mogel preglasiti v svoji nemoči njihovih sklepov. Huysmans kot sekretar izvršnega komiteja M. S. B. je na kongresu holandske socialnodemokratske stranke v Arnhemu (8. in 9. januarja 1915) v dolgem govoru branil sekretariat pred očitki. Aktivnost biroja v tem obdobju je bila v resnici zelo majhna. Omejevala se je na zbiranje socialistov na socialno-šovinistični podlagi. Na zahtevo po sklicanju biroja je Huysmans odgovarjal, da udeležba ne bi bila polnoštevilna, ker nekateri predstavniki ne bi prišli. Če bi biro poskusili sklicati, bi to utegnilo pomeniti popoln polom.

Skupno z Vanderveldejem je Huysmans odšel na agitacijsko potovanje v Pariz, kjer sta si zaman prizadevala, da bi pridobila francosko večino za svoje stališče. Iz Pariza sta nadaljevala pot v London, kjer so jima člani laburistične parlamentarne frakcije in stranke povedali, da ni upanja za mirovna razpravljanja in ju poučili, da je edina stvar, s katero naj se ukvarja delavska stranka »nadaljevanje vojne do zmagovitega konca«.⁷³ Ob tej priložnosti sta Huysmans in Vandervelde skušala tudi pregovoriti voditelje Britanske socialistične in Neodvisne delavske stranke (I. L. P.), naj se ne udeležijo kienthalske konference, ki so jo pripravljali zimmerwaldovci.⁷⁴

Pol leta po zimmerwaldski konferenci je protivojno razpoloženje kljub oviram zelo napredovalo. To razpoloženje je bilo izraz teženj množic po miru, njihovega revolta proti strašnim človeškim žrtvam, ki jih je povzročala vojna, in proti pomanjkanju, ki so ga občutili delovni sloji. Socialno-pacifistično gibanje, ki je v začetku dajalo ton zimmerwaldskemu gibanju, je z nadaljevanjem vojne dobivalo vse močnejše socialnorevolucionarne znake.

⁷¹ Okrožnica M. S. K. z dne 22. novembra 1915: Communications de la C. S. I., Commission socialiste internationale à Berne. Bulletin št. 2, 27. decembra 1915, stran 1.

⁷² C. Huysmans, The Policy of the International. London 1916, stran 6.

⁷³ Report of the Sixteenth Annual Conference of the Labour Party, Manchester 1917. London 1917, stran 44.

⁷⁴ Huysmans auf der Reise. Berner Tagwacht št. 74, 28. marca 1916, str. 2—3.

Vloga zimmerwaldske leveice na kienthalski konferenci

Mednarodni socialistični komite, ki je bil postavljen na zimmerwaldski konferenci, se je znašel pred vprašanjem, kako uresničiti zimmerwaldske sklepe. V smernicah manifesta ni bilo podrobnih napotkov glede izvajanja teh sklepov. Manifest je vseboval samo splošna stališča, ki so usmerjala dejavnost zimmerwaldovcev.

Da bi vzpostavili kar najtrdnjše organizacijske zveze, so predlagali ustanovitev posebnega telesa. Temu novemu telesu — razširjenemu komiteju, so začrtali točno določene naloge. Na osnovi v Zimmerwaldu začrtanih načel bi komite moral vzdrževati zveze med organizacijami, ki so se priključile zimmerwaldskemu gibanju; v izrednih primerih bi sprejemal sporazumno s priključenimi organizacijami in skupinami nujne odločitve.

Predlog M. S. K. je pri zimmerwaldovcih zadel na razumevanje. »Povsem se strinjamo z vami,« je pisal Lenin, »da so splošna gledišča, postavljena na konferenci v času od 5. do 8. septembra, nezadostna. Kategorično je treba podrobneje razvijati te principe.« Naloga M. S. K. in strank, ki so ji bile priključene, je bila po Leninovem mnenju v tem, da množicam pojasnjujejo vprašanja: »Prizadevati si moramo,« je poudarjal Lenin, »da natanko opredelimo osnovne struje in smeri v sedanjem mednarodnem socializmu, da se delavske množice spoznajo s temi strujami, da jih vsestransko pretresejo in preverijo v praksi.« Po Leninovem mnenju bi morala to biti glavna naloga Mednarodne socialistične komisije.

Lenin je nadalje opozoril, da je boj za mir tesno povezan z bojem za socializem na osnovi nepomirljivega razrednega boja. Razširjena komisija in bodoča konferenca naj bi po Leninovem mnenju pretresali tudi vprašanja boja za mir v povezanosti z množičnimi revolucionarnimi akcijami, vprašanje samoodločbe narodov in povezanosti socialnega patriotizma z oportunistom.⁷⁵

Pripravljalno delo za drugo konferenco zimmerwaldskega gibanja je opravila razširjena mednarodna socialistična komisija,⁷⁶ ki je na svojem zasedanju v Bernu (od 5. do 8. februarja 1916) obravnavala ta vprašanja. Težišče njenega dela je bila formulacija okrožnice oziroma manifesta. Po dolgih razpravah, ki so se vleklye dve seji, je bilo sklenjeno, da manifest spremenijo v preprost poziv in ga izdajo v obliki okrožnice. Za osnovo so vzeli Grimmov osnutek, zimmerwaldska levica pa je vnesla vanj vrsto popravkov in dopolnitev.

Manifest prikazuje v uvodu, kako se protivojno gibanje v vojskujočih in nevtralnih deželah razrašča in postaja ‚signal za zbiranje‘ idejno živih proletarskih sil. Govori o ogromnih človeških in materialnih žrtvah, ki se s podaljševanjem vojne le večajo. Z navdušenjem omenja revolucionarne protivojne nastope v Nemčiji in Rusiji in opozarja na potek osveščanja delavskih množic, ki se otesajo lažnih gesel o nacionalni obrambi. Ostro obsoja politiko razredne pomiritve in državljenskega miru: »Internacionala ne more obstajati, dokler njene sekcije podeljujejo kredite za uničenje delavcev obeh strani. Fraze o miru bistva ne spremenijo.« Opredeljuje se proti amnestiji socialnih šovinistov. Zahteva, da je treba

⁷⁵ V. I. Lenin, V Internacional' nuju socialističeskuju komissiju (I. S. K.). Sočinenija IV/21, str. 340—341.

⁷⁶ Uradno poročilo M. S. K. navaja, da je bila od 5. do 8. februarja. (Bulletin št. 3, 29. februarja 1916, stran 4); primerjaj tudi Berner Tagwacht št. 37, 24. februarja 1916, str. 2—3; glej tudi Lenin, Sočinenija III/19, stran 470, op. 102.

zavrnuti vojne kredite ne glede na strateški položaj. Priporoča tudi odkrit ekonomski in politični boj (stavke in demonstracije) proti vladajočim razredom in njihovim vladam.

Manifest je s takšnimi formulacijami pomenil korak naprej k zimmerwaldski levici. Boj proti vojni naj bi postal množičen revolucionarni boj. Nedvomno je bilo rečeno, da bo uspelo prisiliti imperialiste k miru samo če bodo stopile v akcijo množice, če bodo izrazile učinkovito svojo voljo po miru.

Zinovjev je z zadovoljstvom zapisal, da pomeni ta manifest zmagoslavje stališč levice. Menil je, da je v njem sicer mnogo konfuznega, nejasnim frazam manjka enotnosti, vendarle sledijo orientaciji levice. Zimmerwaldska večina je bila po oceni Zinovjeva, čeprav nerada in uporna, prisiljena slediti smeri zimmerwaldske levice zaradi poteka dogodkov.

Druga pomembna točka na bernskem preliminarnem srečanju so bile priprave na drugo konferenco zimmerwaldovcev. Po dolgi razpravi je bil sprejet dnevni red, ki je zajel poleg proceduralnih točk tudi bistvena vprašanja. Predlog boljševikov,⁷⁷ ki je po navedbah Zinovjeva postavljaj na dnevni red bolj splošna vprašanja, so zavrnilo s pripombo, da so ta vprašanja že zajeta v dnevnem redu.

Zimmerwaldska levica se je začela intenzivno pripravljati na konferenco. »Dva meseca še manjkata do začetka konference,« je pisal Zinovjev Sljapnikovu, Buharinu, Pjatakovu in drugim. »Takoj se moramo začeti pripravljati politično in tehnično. Desni center Zimmerwalda je mobiliziral vse svoje sile, tudi mi bomo mobilizirali svoje. Za nas je vsekakor najbolj pomembno dejstvo, da bo to naša konferenca, konferenca levice. Zato je potrebno, da zberemo čimveč privržencev. Če se vam zdi ta mednarodna konferenca pomembna (nedvomno je pomembna), pridite osebno. Drugače ne bomo mogli ničesar storiti.«

Zinovjev je opozarjal, da je treba začeti z razpravljanjem o vprašanjih in izvoliti čimveč delegatov iz organizacij in skupin, ki soglašajo z levico, tako da se bo lahko levica pojavila na konferenci kot vplivna skupina. Vključeni naj bodo tudi delegati sindikatov in mladinskih lig, ki so predani levici.⁷⁸ Takšna so bila navodila Zinovjeva levim zimmerwaldovcem na večer pred kienthalsko konferenco.

Lenin se je tedaj z vso intenzivnostjo ukvarjal s pisanjem brošure o imperializmu. Bil je mnenja, da je nemogoče podati resnično, podrobno oceno svetovne vojne, ne da bi izčrpno pojasnili bistvo imperializma z njegove politične in ekonomske strani. Studij ekonomije imperializma, analiza tega gibanja, dojemanje celotne svetovne podobe imperializma, vse to je Leninu omogočilo, da je vrsto političnih vprašanj na novo obravnaval in probleme temeljiteje osvetlil. Sredi tega znanstvenega dela je našel dovolj časa, da se je predal pripravam na kienthalsko konferenco.

V imenu CK je poslal na vabilo M. S. K. drugi socialistični konferenci Predlog CK R. S. D. R. P.⁷⁹ in napisal članek o mirovnem programu.⁸⁰ V obeh prispevkih je Lenin ponovno podčrtal stališča levice do vseh bistvenih vprašanj, ki jih je

⁷⁷ V. I. Lenin, Projekt postanovljenja o sozive vtorej socialističeskoj konferencii. Sočinenija IV/22, stran 109, 351, op. 22.

⁷⁸ Pismo Zinovjeva. Zinovjev G., Sočinenija V, stran 256.

⁷⁹ V. I. Lenin, Predložnie CK R. S. D. R. P. 2—oi socialističeskoj konferencii. Sočinenija III/19 (v nadaljnjem besedilu: Lenin, Predloženie), str. 57—63; 457, op. 59.

⁸⁰ V. I. Lenin, O Programme mira. Sočinenija III/19 (v nadaljnjem besedilu: Lenin, O Programme), str. 49—54.

vseboval dnevni red kienthalske konference. Težišče analize je usmeril v razkrivanje mirovnega programa Kautskega, Huysmansa in drugih predstavnikov druge internacionale in hkrati formuliral marksistični mirovni program revolucionarne socialne demokracije.

Po Leninovem mnenju je bilo treba socialistični mirovni program, prav tako kot boj za dokončanje vojne tesno povezati s socialistično revolucijo. Pisal je: »Dokler ostanejo nespremenjeni temelji buržoaznih družbenih razmerij, vodi lahko imperialistična vojna samo k imperialističnemu miru.«

Lenin je nato razložil in določil pojem aneksije. Zahteval je, da je množicam treba pojasniti, kaj so to aneksije, zakaj in kako se morajo socialisti bojevati proti njim. Za Lenina je bil pojem aneksije nerazdružljivo povezan s pojmom samoodločbe narodov.

Lenin je opozarjal, da ni mogoče obenem priznavati nujnost revolucionarnega boja množic in se zadovoljevati izključno z legalno dejavnostjo socialistov v parlamentih. Opozoril je tudi na nedoslednost zimmerwaldske večine v zvezi s sklicanjem M. S. B. Zavrgel je Grimmovo mnenje, da bi morali razpustiti M. S. K., če bi se sestal biro. Na koncu predloga je Lenin zapisal, da je dolžnost socialistov pojasnjevati množicam nujnost razcepa z vsemi, ki izvajajo politiko buržoazije pod zastavo socializma.⁸¹

V istem tonu so bile sestavljene tudi teze, ki jih je napisala Roza Luxemburg. Obsodila je taktiko socialnih šovinistov kot izdajo temeljnih načel mednarodnega socializma, življenjskih interesov delavskega razreda in vseh demokratičnih interesov narodov. Svetovnega miru, po mnenju Roze Luxemburg, ni mogoče jamčiti z utopičnimi ali v osnovi reakcionarnimi načrti, kot so mednarodna razsodišča kapitalističnih diplomatov, diplomatske pogodbe o ‚razorožitvi‘, o svobodi morij itd. Za glavno nalogo proletariata so teze razglasile strnitev proletarskih sil in ustanovitev III. internacionale, zasnovane na razrednem boju in na mednarodni solidarnosti. Kljub bistveno marksistični vsebini so teze vsebovale pomanjkljivosti glede nacionalnega vprašanja, obsodbe oportunizma in v organizacijskih vprašanjih. — Roza Luxemburg je izrazila mnenje, da v obdobju imperializma niso mogoče nacionalne vojne in da nacionalni interesi služijo kot varljivo sredstvo, s katerim si imperializem podreja delavske množice.

Organizacijske priprave za konferenco so bile tudi tokrat v rokah Roberta Grimma. Zaradi vojnih razmer so potekale v največji konspirativnosti. Da bi prikrili kraj srečanja, so konferenco najavili v Holandiji, bila pa je v dneh od 24. do 30. aprila v vasi Kienthal v Švici. Po uradnem poročilu M. S. K. je bilo na konferenci navzočih 44 delegatov. Mnogi delegati se konference zaradi težav s potnimi dovoljenji niso mogli udeležiti.

Zapisnika o govorih in razpravah na konferenci, žal, ni, poročila in delne informacije pa so razmetane v objavljenih spominskih prispevkih nekaterih udeležencev, kot tudi v polemični literaturi nasprotnikov zimmerwaldskega gibanja.

V središču obravnav na konferenci sta bili peta in šesta točka dnevnega reda, ki sta obravnavali stališče proletariata do vprašanja miru in boja za dokončanje vojne. Vojna naveličanost se je med množicami vse bolj širila, zahtevale so mir, česar so se zavedali tudi socialni šovinisti. Konferenca je morala jasno razložiti, kako bi se dalo nehati svetovni pokol. Odgovor na ta vprašanja so skušali dati trije

⁸¹ Lenin, Predloženie, stran 167.

osnutki resolucij, ki so jih komisiji predložili: levi zimmerwaldovci, skupina internacionalne iz Nemčije in Robert Grimm. Za osnovo razprave so vzeli Grimove teze. Čeprav nepopolne, so se po izjavah Zinovjeva v mnogih pogledih nagibale k resoluciji zimmerwaldske levice.

Zinovjev je zapisal, da se v Kienthalu socialnopačifistični elementi niso mogli več oklepati starih metod. Člani desnega krila revolucionarnim socialistom niso mogli nuditi resnega odpora. Morali so se omejiti na predloge in omilitev formulacij.

Teze, ki jih je sprejela konferenca, so razkrinkale buržoazni pačifistični program postopne razorožitve in arbitraže. Razglasile so, da je revolucionarni boj za socializem edina metoda za ohranitev trajnega miru, in nakazale program proletarske akcije za socializem in mir.

Teze so bile rezultat kompromisa s francoskimi gledišči. Manjkala jim je eksaktnost in jasnost. Njihova najboljša stran je bila po mnenju Zinovjeva obsodba socialnih šovinistov. Zinovjev je zapisal, da bodo teze vsekakor nudile zimmerwaldski levici oporo v propagandnem boju proti socialnemu pačifizmu.

Zimmerwaldska levica je v svojem osnutku resolucije opozorila na reakcionarno vlogo finančnega kapitala v imperialističnem obdobju, razkrinkala socialni pačifizem in pozvala k državljanski vojni in k organiziranemu boju za odločilni napad na kapitalizem.⁸² Ta osnutek resolucije zimmerwaldske levice je podpisalo 12 delegatov.

Še do večjih nasprotij kot v razpravah o vprašanju miru je prišlo glede sklicanja M. S. B. v Haagu. To je bila najpomembnejša točka dnevnega reda. »Tu so se razvele vse strasti,« je zapisal Zinovjev, »vsakdo je čutil, da se bo tu obravnavalo vprašanje II. ali III. internacionalne.« Zimmerwaldska večina (center in desnica) je še vedno upala, da lahko M. S. B. obnovi svojo mednarodno dejavnost. V uradnem poročilu zimmerwaldske konference so sprejeli formulacijo, da bodo M. S. K. razpustili, čim se bo sestal M. S. B. Zimmerwaldska levica je to poročilo kritizirala kot samovoljno in nepotrjeno.

O vprašanju sklicanja M. S. B. so se v razpravah izoblikovale tri smeri: levica je predlagala, naj se stranke, ki so sprejele zimmerwaldske sklepe, ne odzovejo povabilu za sklicanje M. S. B. Zinovjev je ostro obsodil sklicanje biroja: »Biro v Haagu je embrio, kvas bodoče mednarodne delniške družbe s ciljem, da zavede delavski razred vseh dežel. Pod geslom združitve in obnove II. internacionalne bo ta družba prerokov vodila boj proti internacionalistom... Razcep je absolutno potreben, je neizogiben, razcep je postal že napol dejstvo. Samo s pozivom delavcem vseh dežel, da hrabro in odkrito prelomijo z izdajalci in ustvarijo svojo lastno internacionalo, je mogoče rešiti čast socializma. Tretja internacionala se lahko poraja v viharju in uporu množičnega gibanja,« je poudaril Zinovjev.

Druga smer je zastopala stališče, da ne bodo zahtevali sklicanja M. S. B. V primeru pa, da bi izvršni komite sklical biro, bodo vabilo sprejeli in se energično spoprijeli s socialnimi patrioti, ožigosali vsebino socialnega patriotizma in njegovo usodno prakso.

Privrženci tretje smeri so soglašali s kritiko M. S. B. in bili mnenja, da je treba prav zato sklicati biro. Menili so, da lahko uspejo, če bodo dobili večino v biroju in s tem pridobili internacionalo za načela zimmerwaldskih sklepov.

⁸² V. I. Lenin, Proekt rezolucii, vnesennyj cimmerval'dskoj levoj po voprosu ob otnošenii social-demokratii k voprosu o mire. Sočinenija II/19, stran 437.

Zinovjev je opozoril, da je težko natanko odgovoriti, katero od navedenih stališč je imelo večino na konferenci. Relativna večina je bila po njegovem mnenju na strani levih zimmerwaldovcev. Po dolgi obravnavi so sprejeli resolucijo, v kateri so ostro obsodili socialno šovinistično pozicijo izvršnega komiteja M. S. B.

Kienthalska konferenca je pomenila korak naprej v primerjavi z Zimmerwaldom. Vpliv leve se je okrepil, predsodki proti levi so se zmanjšali. Zimmerwaldovci so dokončno stopili na pot razcepa z uradnimi socialisti. Lenin in njegovi sodelavci so opozarjali, da je množicam treba vedno povedati resnico neokrnjeno, neolepšano, brez strahu, da jih to lahko prestraši. Prav na delovne množice, na delavski razred je Lenin gradil svoje upe; samo množice bodo zmogle izbojevati socializem.

»Grigorij (Zinovjev —op. pisca) je zelo navdušen nad Kienthalom,« je pisala v pismu z dne 1. junija 1916 Krupska Šljapnikovu. »Seveda lahko sodim le po pripovedovanju. Na konferenci so mnogo govorili, notranja enotnost pa manjka, tista enotnost, ki bi bila lahko jamstvo za uspeh stvari. Vidi se, da množice še ne sledijo, kot se je izrazil Badajev, samo pri Nemcih je nekaj opaziti.«⁴³

Na kienthalski konferenci niso izoblikovali stališče glede konference socialistov nevtralnih dežel, ki jo je nameraval sklicati M. S. B. v Haagu. Razpravo so prenesli na razširjeno M. S. K., ki se je sestala 2. maja 1916 v Bernu. Po dolgi obravnavi so se omejili na opozorilo delegatom, da morajo, če bodo šli v Haag, delovati v skladu z resolucijami II. zimmerwaldske konference. Zaradi različnih okoliščin se konference ni mogel udeležiti noben predstavnik leve. Udeležba desnih socialistov pa je konferenci dala izrazito socialnošovinističen pečat. Potrdila je politiko izvršnega komiteja M. S. B.

Leninovo taktično stališče do Zimmerwalda in spojitve zimmerwaldske leve s komunistično internacionalo

Proti koncu leta 1915 in v letu 1916 so se v boljševiških vrstah v inozemstvu izoblikovala nesoglasja v teoretičnem in praktičnem pogledu. Ta idejna nesoglasja so zaviralno vplivala na krepitev pozicij leve. Holandci, Švedi, Norvežani in poljska levica so se razhajali z boljševiki v vprašanjih samoodločbe narodov, razorožitve in oborožitve ljudstva. Spori glede teh vprašanj, ki so se razvili med boljševiki, so Lenina zapletli v ostro debato z Buharin-Pjatakovo skupino. Najostrejšje so bile te razlike s Pjatakovim, ki je v avgustu napisal članek Proletariat in samoodločba narodov. Potem ko je Lenin v rokopisu prečital ta članek, je takoj sedel in sestavil odgovor, ki je narastel v brošuro z naslovom O karikaturi marksizma in o imperialističnem ekonomizmu. Brošura je bila napisana v zelo ostrem tonu. Lenin je tedaj že imel jasno izdelano stališče glede odnosov med gospodarstvom in politiko. Podcenjevanje političnega boja v tem obdobju je označil kot imperialistični ekonomizem. Predstavniki te smeri so zatrjevali, da so proti pravici narodov do samoodločbe, to je proti osvoboditvi zatiranih narodov, da je življenjska zmožnost malih narodov, ki jih zatira imperializem, izčrpana, da podpiranje njihovih povsem nacionalnih teženj ne more voditi nikamor; zavračali so tudi boj proti aneksijam. Nasprotovali so minimalnemu programu, to je boju za reforme in de-

⁴³ Krupskaja, Einnerungen, stran 366.

mokracijo, češ da nasprotuje socialistični revoluciji. Lenin je opozarjal, da so predstavniki te smeri zašli v močvirje, da njihove ideje nimajo nič skupnega niti z marksizmom niti z revolucionarno socialno demokracijo. Vztrajal je, da je treba vprašanje imperialističnega ekonomizma do kraja razmisliti in razčleniti.⁸⁴

Te spore so vodili z neverjetno ostrino. Šljapnikov poroča v svojih spominih: »V času mojega bivanja v Rusiji so se razvili ostri spori med našimi delavci v inozemstvu. Nekdanji uredniški odbor Komunistov je razpadel na račun kontroverz o nacionalnem vprašanju.«⁸⁵

Buharin je pred odhodom v Ameriko v oktobru leta 1916 pisal Leninu v zvezi z omenjenimi nesoglasji: »Nekaj vas vsekakor prosim. Če želite polemizirati, ohranite takšen ton, da ne bi izzval razcepa. Bilo bi mi zelo mučno, nadvse mučno, če bi postalo vzajemno delo v bodoče nemogoče. Gojim največje spoštovanje do vas, na vas gledam kot na svojega revolucionarnega učitelja in vas ljubim.«

Krupska je zapisala: »Nikdar Lenin ni bil tako nespravljivo nerazpoložen kot v zadnjih mesecih leta 1916 in v prvih mesecih leta 1917. Bil je globoko prepričan o tem, da se revolucija približuje.«

Lenin je bil tedaj mnenja, da je dozorel trenutek razcepa v mednarodnem merilu, da je treba prelomiti z II. internacionalo, z M. S. B., da je za vselej treba prelomiti s Kautskim in Co. in da je treba iz sil zimmerwaldske levice zgraditi III. internacionalo. »V Rusiji je nujno potrebno izvesti razcep s Čeidzejem, s Skobelevim, z okisti in tistimi, ki podobno kot Trocki niso razumeli, da je trenutno vsak sporazum in vsako prizadevanje po združitvi nedopustno. Treba je voditi revolucionaren boj za socializem, oportuniste pa brezpogojno razkrinkati.«⁸⁶

Februarska buržoazno-demokratska revolucija v Rusiji je odprla nove perspektive revolucionarnemu boju. Najgloblje je dojel te spremembe Lenin v svojih člankih Pisma iz daljave, v katerih je nakazal smer stranke po februarški revoluciji. Nove razmere so od boljševiške stranke zahtevale novo orientacijo, nov strateški načrt, drugačno taktiko in druga gesla. Lenin je pisal, da revolucija še ni zaključena, da se morajo delavci junaško boriti in da morajo izbojevati zmago tudi v drugi etapi. Zahteval je, da ustanovijo delavsko milico ali delavsko stražo, da onemogočijo buržoazni vladi, da ponovno vzpostavi policijo in reši monarhijo. Zahteval je do provizorne vlade taktiko nezaupanja in da ji odrečejo sleherni podporo. Bil je proti slehernemu zblizanju z drugimi strankami; zlasti je Lenin bičal vsak poskus združitve z menjševiki. Razpoloženje za združitev, ki je obstajalo med posameznimi skupinami, je po Leninovem mnenju predstavljalo nevarnost za nadaljnji razvoj revolucije.

3. aprila 1917 so se Lenin, Zinovjev in skupina ruskih političnih emigrantov (okrog 30) vrnili iz Švice v plombiranem vagonu prek Nemčije v Rusijo. Množice so z navdušenjem sprejele svojega voditelja, ki se je po devetih letih vrnil v domovino. Leninov povratek je bil za usodo revolucije izrednega pomena. Naslednjega dne (4. aprila) je pred člani CK, pred petrograjskim partijskim komitejem in boljševiški delegati vseruskega kongresa sovjetov pojasnil svoje poglede na vojno

⁸⁴ Glej V. I. Lenin, O roždajuščemsja napravljennii »imperialističeskogo ekonomizma«. Sočinenija V/30, stran 60.

⁸⁵ A. Šljapnikov, Kanun semnatcatogo goda I. Moskva, Petrograd 1923, str. 153–156.

⁸⁶ D. Baevskij. Borba Lenina proti Bukharinskih šatanij mysli. Proletarskaja Revolucija št. 1/96, 1930, str. 42–43 in Bolševiki v borbe za III Internacional. Istorik Marksist, št. 11, 1929, str. 12–48; Krupskaja, Erinnerung, stran 377.

in revolucijo ter začrtal naloge delavskega razreda v drugi etapi revolucije. Svoj govor je nato povzel v kratke teze, ki so prišle v zgodovino kot aprilske teze. V njih je nakazal naloge stranke v poteku preraščanja buržoazno-demokratske revolucije v socialistično. Postavil je politično in ekonomsko osnovo stranke v novi razvojni etapi revolucije ter določil politično organizacijsko obliko nove oblasti. Lenjinove teze so zajele vse strani boja za prehod od buržoazno-demokratske k socialistični revoluciji. Poudarile so gonilne sile proletarske revolucije, nakazale etape prehoda in določile stališče stranke do vseh tekočih problemov. Vsebovale so teoretično natančno zasnovan, konkreten načrt za prehod k socializmu.

Posebno mesto v tezah je zavzemala ocena mednarodnega delavskega gibanja. Lenin je v tezah zahteval, naj proletarske partije postavijo proti internacionalizmu reformistov z vso jasnostjo in natančnostjo internacionalizem v dejanjih. Potem ko je v tezah razčlenil razredno bistvo socialnih šovinistov in centra, je poudaril, da stališče internacionalistov najbolj izraža »zimmerwaldska leвица«. «Njena glavna, značilna poteza je: popoln prelom tako s socialnim šovinizmom kakor tudi s 'centrom', neizprosna revolucionarna borba proti imperialistični vladi in proti imperialistični buržoaziji. Njeno načelo je: Glavni sovražnik je v lastni deželi.» Napovedal je neusmiljen boj socialno-pacifističnemu frazerstvu in najrazličnejšim pretvezam, s katerimi bi nasprotniki revolucije radi prepričali proletariat, da sta revolucionaren boj in proletarska socialistična revolucija med vojno nemogoči, neumestni, neaktualni.

Lenin je opozoril, da v času strašne imperialistične vojne ni lahko biti resničen internacionalist. Takih mož je malo, toda na njih sloni bodočnost socializma. Z vidikov nove etape preraščanja v socialistično revolucijo je v tezah dal tudi oceno zimmerwaldskega gibanja. Zahteval je, naj se takoj ustanovi III. internacionala. Lenin je poudaril, da je kienthalski manifest sicer obsodil socialni pacifizem, kljub temu pa je vsa zimmerwaldska desnica, vsa zimmerwaldska večina zdrknila v socialni pacifizem. Opozoril je, da so levi zimmerwaldovci iz več dežel na dveh posvetovanjih januarja in februarja leta 1917 formalno obsodili to čudno dvolično vedenje zimmerwaldske večine. »Zimmerwaldskega močvirja ne smemo več trpeti,« je pisal Lenin. »Zaradi zimmerwaldskih 'kautskijancev' ne smemo dalje ostati napol v zvezi s šovinistično internacionalo Plehanovov in Scheidemanov. S to internacionalo je treba takoj pretrgati vse vezi. V Zimmerwaldu je treba ostati samo toliko časa, da bomo o vsem informirani. Ravno mi in ravno sedaj moramo brez odlašanja ustanoviti novo, revolucionarno, proletarsko internacionalo — pravičneje, ne smemo se bati povedati na ves glas, da je ta internacionala že ustanovljena, da že deluje.«

Zimmerwaldsko gibanje je s svojo centrumaško in desno večino v novih razmerah revolucionarnega gibanja doživljalo razkroj.

Na VII. vsruski partijski konferenci, ki je bila od 24. do 29. aprila, so z večino glasov sprejeli aprilske teze. Lenin je predlagal, naj konferenca prekine z zimmerwaldskim združenjem in se takoj loti osnovanja III. internacionala. Pozval je konferenco, naj organizira pogumno, iskreno, proletarsko tretjo internacionalo, kot bi jo želel imeti Liebknecht, internacionalo, ki se bo ostro distancirala od vseh izdajalcev, socialnih šovinistov in omahujočih 'centristov'.

Zinovjev, ki je predlagal udeležbo na tretji zimmerwaldski konferenci, ki so jo tedaj pripravljali, je svoj predlog utemeljil s tem, da bi bilo taktično pametneje izvesti razcep z zimmerwaldsko večino na konferenci skupno s spartakovci in z

zimmerwaldsko levico ter šele nato ustanoviti tretjo internacionalo. Razcep z Zimmerwaldom bi po mnenju Zinovjeva boljševike izoliral od množic zimmerwaldskega gibanja. Ti argumenti so konferenco prepričali. Sklenili so, da bodo boljševiki ostali v zimmerwaldskem združenju in se v njegovem okviru borili za takiko zimmerwaldske levice. Lenin je menil, da je ta sklep napačen in je edini-glasoval proti temu predlogu. Svoje stališče je v epilogu k brošuri Naloge proletariata v naši revoluciji podrobneje preciziral: »Sedaj postaja povsem jasno, da je aprilaska konferenca storila napako in da jo bo potek dogodkov hitro popravil. Če ostanemo v Zimmerwaldu (čeprav proti svoji volji), pomagamo zavlačevati ustanovitev tretje internacionale, indirektno, ker smo zvezani z bremenom Zimmerwalda, ki je idejno-politično že mrtev... Položaj naše stranke pred vsemi delavskimi strankami vsega sveta je sedaj prav takšen, da smo dolžni takoj ustanoviti tretjo internacionalo. Razen nas sedaj tega ne zmore nihče, zavlačevanje pa je škodljivo. Če bi ostali v Zimmerwaldu le zaradi informacije, bi si takoj razvezali roke za takšno osnovanje... Sedaj čakamo zaradi napake, ki jo je storila konferenca, prisiljeni, da pasivno čakamo najmanj do 5. julija 1917.«⁸⁷

V začetku maja je centralni komite soglasno sklenil, da pošlje delegate na zimmerwaldsko konferenco in jih pooblasti, da konferenco takoj zapustijo, če bi se izrekla za zblížanje s socialnimi šovinisti ali posvetovanje z njimi.

Polom zimmerwaldskega gibanja je pospešila Grimmova afera. Robertu Grimm, predsedniku zimmerwaldskega gibanja, je na priporočilo menjševiških ministrov Zeretelija in Skobeleva vlada Kerenskega dovolila, da je prišel v Rusijo. Toda v Petrogradu je zaradi dvoličnega vedenja izzval nezaupanje pri političnih prijateljih. Grimm je poslal prek švicarskega poslanika v Petrogradu šifriran telegram švicarskemu zveznemu svetniku Hoffmannu, v katerem je prosil za sporočilo o vojnih ciljih vlad centralnih sil. Omenil je tudi, da bi nemška ofenziva na vzhodu otežkočila mirovna pogajanja. V svojem odgovoru je Hoffmann med drugim sporočil, da Nemčija ne bo vodila ofenziv na vzhodu, dokler bo možen sporazum z Rusijo. Te telegrame pa je dešifrirala protiobveščevalna služba antante in prišli so v roke ruske provizorne vlade; Grimma so nato »kot nemškega agenta« izgnali iz Rusije. Prisiljen je bil odstopiti s položaja predsednika M. S. K. Posebna komisija M. S. K. je nato 5. julija 1917 objavila poročilo, s katerim ga je rešila obtožbe, da je nemški agent, dala pa mu je ukor, ker ni seznanil s svojimi nameni Balabanove ali ruskih zimmerwaldovcev, ter je brez njihove vednosti poslal telegram Hoffmannu. Komisija se je v imenu zimmerwaldskega gibanja odrekla vsaki odgovornosti za Grimmovo akcijo.⁸⁸

Grimm je dal svoj mandat v M. S. K. na razpolago švedskim levim socialistom. Höglund je v imenu švedske leve socialno-demokratske delavske stranke 20. junija 1917 izjavil, da sta prezidij stranke in švedska socialdemokratska mladinska liga imenovali komite, ki naj začasno opravlja posle M. S. K. Za tajnico tega komiteja je bila imenovana Talabanova.

Na zasedanju tega komiteja so obravnavali stališče zimmerwaldovcev do konference, ki jo je nameraval sklicati rusko-nizozemski-skandinavski komite. Pobuda za to konferenco je namreč prišla iz vrst desnih socialistov Nizozemske in skandinavskih dežel, ki so osnovali nizozemsko-skandinavski komite, in petrograjskega

⁸⁷ Glej V. I. Lenin, Posleslovie, Sočinenija IV/24, stran 67.

⁸⁸ Erklärung der Untersuchungskommission in der Angelegenheit des Genossen R. Grimm. Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, str. 368–369.

sovjeta delavskih in vojaških odposlancev. Ustanovili so skupen rusko-nizozemski-skandinavski komite, ki je pričel s pripravami na konferenco. V posebnem razglasu Proletarcem vseh dežel, ki so ga izdali 11. julija, so pozvali vse socialistične stranke, ki so bile priključene M. S. B. in M. S. K., ter strokovne organizacije, ki so bile včlanjene v sindikalni internacionali, naj se udeležijo mednarodne socialistične konference v Stockholmu, ki so jo nameravali sklicati za 1. avgust.⁸⁹

M. S. K. je odklonila udeležbo, češ da ne more prevzeti odgovornosti za osnovo in sestav konference in zato tudi ne more sodelovati pri pripravah.⁹⁰ Sporazumeli so se, da bodo sklicali v Stockholmu tretjo zimmerwaldsko konferenco pet dni pred splošno konferenco.⁹¹

CK boljševiske stranke pa je soglasno sklenil, da pošlje delegata na zimmerwaldsko konferenco z nalogo, da to konferenco takoj zapusti in izstopi iz zimmerwaldskega združenja, če se odloči za kakršnokoli zблиžanje ali pretresanje vprašanj s socialnimi šovinisti.⁹²

Ko je Kamenev v svojem govoru v centralnem izvršnem komiteju sovjetov 6 avgusta 1917 v lastnem imenu branil sklicanje stockholmske konference socialnih šovinstov, ga je Lenin ostro napadel: »Ne smemo dopustiti, da stranka internacionalistov, ki je pred vsem svetom odgovorna za revolucionarni internacionalizem, kompromitira sebe, ko koketira z mahinacijami ruskih in nemških imperialistov... Sklenili smo osnovati tretjo internacionalo. To moramo storiti kljub vsem težkočam. Niti koraka nazaj k pogodbam med socialnimi imperialisti in dezertjerji socializma.«⁹³

Predstavniki zimmerwaldske levice (C. K. R. S. D. R. P. boljševiskov), pokrajinsko predsedstvo socialnih demokratov Poljske in Litve, bolgarska socialnodemokratska stranka [tesni], švedska socialnodemokratska levica in mladinska liga) so izdali 20. julija resolucijo, ki je izšla v švedskem levem socialističnem tisku. V njej so odločno odklonili stockholmsko konferenco. Razkrinkali so namene in cilje te konference.⁹⁴ — »Socialni patrioti Nemčije in Avstrije in socialni patrioti Rusije, ki jim gre najbolj za nohte, čutijo, da jih lahko prebujajoče se množice zaradi njihovega sodelovanja s kapitalističnimi vladami strmoglavijo skupaj s predstavniki kapitala. V zadnji uri skušajo rešiti situacijo. Poskušajo pripraviti kapitalistične vlade k sporazumnemu miru in poravnavi.« Podobno izjavo je 22. julija podala M. S. K.⁹⁵ (s poudarkom, da je zavrnitev sodelovanja pri pripravah za stockholmsko konferenco logična posledica izvajanja zimmerwaldskih sklepov). Kritizirali so proklamacijo rusko-nizozemsko-skandinavskega komiteja z dne 11. julija. Očitali so njenim avtorjem, da v proklamaciji, v kateri napovedujejo združitev svetovnega socializma pod zastavo ruske revolucije po treh letih imperialistične blaznosti, po popolnem bankrotu večine strank, ki so priključene k drugi inter-

⁸⁹ Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, str. 375—377.

⁹⁰ I. S. K. und die Einberufung der Arbeiterrats Konferenz. I. S. K. Nachrichtendienst št. 14, 15. julija 1917, str. 3—4; Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, str. 374—375.

⁹¹ Dritte Zimmerwalder Konferenz. I. S. K. Nachrichtendienst št. 15, 22. julija 1917.

⁹² Glej V. I. Lenin, Posleslovie. Sočinenija IV/24, stran 67.

⁹³ V. I. Lenin, O vystuplenii Kameneva v CIK po povodu stokol' mskoj konferencii. Sočinenija IV/25, str. 220—221.

⁹⁴ Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, str. 381—388.

⁹⁵ Die I. S. K. und die vom russischen Arbeiterräte und holländisch-skandinavischen Comité einberufene Konferenz. I. S. K. Nachrichtendienst št. 15, 22. julija 1917, str. 1—3.

nacionalni, niso povedali niti besede o osnovah, na katerih sklicujejo konferenco. Nadalje so opozorili na nedoslednost in protislovnost stališč proklamacije do socialnih šovinistov. Poudarili so, da vodi pot k miru samo prek Zimmerwalda.

Iz uradnih poročil zasedanj M. S. K. je razvidno, da je zimmerwaldska levica z vso ostrino razkrinkovala projekt stockholmske konference socialnih šovinistov, desnica pa je bila za pomirjenje in se je odločila za njeno sklicanje.

Vojnim ciljem antantnih vlad stockholmski projekt ni ustrezal, zato so delegatom odklonile vizume.⁹⁶ Tudi britanski tradeunistični kongres v Blackpoolu je odklonil stockholmsko konferenco.⁹⁷ M. S. K. je nato sklenila sklicati tretjo zimmerwaldsko konferenco.

Ta se je po odlaganju končno sestala v dneh od 5. do 12. septembra 1917 v Stockholmu.⁹⁸ V zgodovini nastanka tretje internacionale je manj pomembna kot prejšnji konferenci v Zimmerwaldu in Kienthalu. Po Leninovih izjavah je bila, sestava konference ideološko zelo pisana — celo absurdna.⁹⁹ Sestali so se ljudje, ki niso soglašali niti v bistvenih vprašanjih. Na predlog Ledebourja so sklenili, da o konferenci ne bodo niti govorili niti dali intervjujev. Zato o konferenci ni prišla v dnevno časopisje nobena informacija razen uradnega poročila.¹⁰⁰

To poročilo je Balabanova dopolnila v svojih spominih z nekaterimi podrobnostmi. Tudi tokrat je bila v ospredju razprava o stockholmskem projektu, ki ga je levica odločno odklonila, center je omahoval, desnica pa je konferenco s socialnimi šovinisti z vso vnemo podpirala. Konferenca je soglasno sprejela manifest z naslovom Mirovna poslanica iz Stockholma. V njej so pozvali k množičnim akcijam »Mednarodni proletarski množični boj za mir pomeni hkrati rešitev ruske revolucije,« je rečeno v manifestu.¹⁰¹ Sklenili so, da manifesta ne bodo objavili vse dotlej, dokler v to ne bodo privolile zimmerwaldske stranke v vojskujočih se deželah.

Medtem ko so pričakovali odgovor zimmerwaldovcev iz antantnih dežel, je Radek zahteval, da manifest takoj objavijo. Predstavnica Neodvisne nemške socialnodemokratske stranke (L. Ziets) je iz strahu pred represalijami vlade zoper stranko, ki so ji očitali podžiganje k uporu v mornarici, moledovala, naj z objavo manifesta počakajo.¹⁰² Radek je bil prisiljen, da je kopijo manifesta objavil v levem finskem socialnodemokratskem časopisu brez privoljenja Balabanove, toda s ciljem, da podpre oktobrsko revolucijo, ki so jo pripravljali v revolucionarnem poletu.

⁹⁶ M. Fainsod, *International Socialism and the World War*. Harvard 1935 kap. VII.

⁹⁷ Report of Proceedings at the Forty-ninth Annual Trades Union Congress, 1917, stran 70, 90.

⁹⁸ Die Internationale und der Krieg. Eröffnung des Zimmerwalder Kongresses. Beilage zur Berner Tagwacht št. 210, 8. septembra 1917, stran 1.

⁹⁹ V. I. Lenin, Zadači naše partii v internacionale (Po povodu III zimmerwal'dskoj konferencii), Sočinenija IV/26, stran 191.

¹⁰⁰ Offizieller Verhandlungsbericht. Zur Vorgeschichte. I. S. K. Nachrichtendienst št. 23, 24. septembra 1917, str. 1—8.

¹⁰¹ Friedenskundgebung aus Stockholm I. S. K. Nachrichtendienst št. 28. 10. novembra 1917, str. 1—4; Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, str. 403—406.

¹⁰² Balabanov, Die Zimmerwalder Bewegung, 13. Jahrg., str 232—233.

Za Balabanovo so pomisleki glede objave manifesta odpadli šele po zmagi oktobrske revolucije.¹⁰³ M. S. K. je 8. novembra leta 1917 čestitala k zmagi petrograjskemu sovjetu delavskih in vojaških odposlancev.¹⁰⁴

Z zmago oktobrske revolucije je postal razkroj zimmerwaldskega gibanja vse očitnejši.

Zelo se je okrepilo levo krilo v evropskem delavskem gibanju. Za Lenina je bila važna komponenta pri organiziranju oktobrske revolucije revolucionarna situacija v evropskih deželah, zlasti v Nemčiji. Verjel je v revolucionarno razpoloženje evropskega delavstva in v njegovo pripravljenost na revolucionarne akcije. Oktobrska revolucija za Lenina ni bila dogodek, ki bi ostal omejen le na Rusijo. Bil je prepričan, da se bo svetovna vojna končala z revolucionarnim gibanjem v svetovnem merilu. Oktobrska revolucija naj bi se vnela hkrati s socialistično revolucijo v Evropi. Za Lenina sta bili ruska in evropska revolucija neločljivi.

S krepitvijo levega krila delavskega gibanja v Evropi in ustanavljanjem komunističnih strank so bili ustvarjeni osnovni pogoji za ustanovitev komunistične internacionale.

Lenin je določil nastajajoči internacionali pomembno nalogo v organiziranju, povezovanju in razvijanju revolucionarnih akcij v mednarodnem obsegu. Leto 1918 je poteklo v intenzivnih pripravah za ustanovitev nove internacionale.

Ustanovni kongres internacionale je potekal v izredno težkih razmerah od 2. do 6. marca 1919 v Moskvi.¹⁰⁵ Na njem je prišlo do reintegracije levega krila zimmerwaldskega gibanja v tretjo internacionalo.

Predstavniki zimmerwaldske levice so na ustanovnem kongresu izjavili, da sta bili zimmerwaldska in kienthalska konferenca v svojem času velikega pomena za združitev vseh tistih proletarskih sil, ki so bile pripravljene, da v tej ali drugi obliki protestirajo proti imperialistični vojni. V sestav zimmerwaldskega združenja so prišli poleg komunistov tudi centrumaši, pacifisti in omahljivci. Opozorili so, da so se združevali centrumaši s socialnimi patrioti proti revolucionarnemu proletariatu in izkoriščali Zimmerwald v interesu reakcije. Zimmerwaldsko združenje se je zato preživelo. Vse, kar je bilo v zimmerwaldskemu združenju resnično revolucionarnega, se je pridružilo komunistični internacionali.¹⁰⁶

Zimmerwaldska levica — mednarodna arena leninizma med vojno — je izpolnila svojo nalogo. Glavne gonilne sile nove internacionale od prvega dne njenega obstoja so bili Lenin, boljševiki in oktobrska revolucija.

¹⁰³ A. Balabanov, *My Life as Rebel*. New York, London 1938, str. 168—170; *Erinnerungen*, str. 172—173.

¹⁰⁴ Balabanov, *Erinnerungen*, stran 175.

¹⁰⁵ V. Mujbegović, *Prvi kongres komunističke internacionale i komunistička partija Nemačke*. Prilozi za istoriju socializma I. Beograd 1964, str. 197—222.

¹⁰⁶ *Prvi kongres treće internacionale*. Beograd 1953, str. 157—158.

Seljaštvo u februarskoj i oktobarskoj revoluciji

1917. godine Rusiju su potresla dva velika udara gnjeva. U februarском razriješene su protivrječnosti izazvane agrarnim i drugim reformama XIX. vijeka i zaoštrene poslije prve ruske revolucije 1905—1907. godine. Oktobarski udar bio je izraz i rasplet poslijefebruarskih protivrječnosti, ovaploćenje koncepcija onih snaga koje su bile razočarane u kompromisnost i nedosljednost Februara prema osnovnim pitanjima svake revolucije. Prvi udar je izvukao mase na ulice, a drugi sa ulica na stepske prostore. Prvi je stao na pola puta, ograničen zahtjevima klasnog bića nosilaca, drugi je išao do kraja, u interesu onih koji nisu imali šta da izgube. Svjetski rat bio je »svjetski režiser« čitavog procesa koji je razgolotio nedosljednost jednih (buržoaskih i malogradjanskih partija) i potvrdio dosljednost drugih (boljševika) prema osnovnim pitanjima ruskog društva.

I u februarskoj i u oktobarskoj revoluciji seljaštvo je zajedno sa proleterijatom bila osnovna snaga. Dok je u prvom slučaju ono manje više iskorišćeno i izgubljeno u političkim kompromisima, u drugom slučaju ono je od početka sistematski vodjeno u procesu rušenja osnova buržoasko-spahijske eksploatacije. A to je bio proces i njegovog revolucionisanja.

U sovjetskoj historiografiji pitanjima seljačkog pokreta posvećivana je velika pažnja (uglavnom u vezi obrade revolucionarnog procesa u cjelini), pri čemu su radovi Lenjina činili i čine glavnu metodološko-teoretsku i istorijsku osnovu. Najviše je obradjeno ekonomsko, političko i kulturno stanje ruskog sela do revolucije, pitanje odnosa gradjanskih političkih partija i boljševika prema seljaštvu u periodu februarske i oktobarske revolucije i, posebno agrarna politika u tom periodu. Medju tim djelima posebno treba istaći dvotomnu knjigu P. N. Peršina »Agrarna revolucija u Rusiji«.

Naš je cilj da koristeći se tekovinama sovjetske istorijske nauke, publikovanim i djelomično na nepublikovanim izvorima damo pregled ovog problema u cjelini, u okviru februarskog i oktobarskog revolucionarnog procesa. Osnovnu oblast našeg interesovanja predstavljala je centralna republika SSSR — Ruska Federativna Sovjetska Socijalistička Republika, u kojoj je počeo i formirao se socijalistički revolucionarni proces.

Još u prvoj polovini XIX. vijeka seljačko pitanje počinje izmicati oficijelnoj kontroli, pod uticajem reformnog talasa koji je dolazio iz buržoasko-demokratske Evrope. Kreposnička Rusija bila je prezrela za reforme i njena zgrada brzo počinje pucati pod udarcima kapitalističkih robno-novčanih odnosa. Krimski rat najbolje je pokazao njenu trulost. Zato je ukidanje kreposnog prava 1861. godine bila sudbonosna odluka ruskog samodržavlja.

Period koji je slijedio obilježen je dosta brzim razvitkom kapitalizma, prije svega industrije. To je izazvalo promjenu odnosa klasnih snaga, starim klasama —

spahijama i seljacima, priključuju se nove — buržoazija i proletarijat. Reforma iz 1861. godine nije bila dosledna pa će rusko društvo dugo biti društvo velikih kompromisa. Ona se realizuje u interesu održavanja starih privilegija spahija. Seljaci su prilikom »oslobodjenja« opljačkani, više od jedne petine zemlje koju su ranije obradivali spahije su uzeli za sebe, ostali dio seljaci su dužni bili otkupiti tri puta skuplje. Dakle, reforma nije riješila dosljedno osnovno pitanje — agrarno. Spahije na čelu sa carem — najvećim spahijom, sačuvali su ogromne zemljišne posjede; seljaci su bili dužni raditi kao arendatori na njihovoj zemlji, pod najtežim uslovima: svojim konjima obradivati spahijsku zemlju i davati jednu polovinu roda. Samo pod pritiskom prve ruske revolucije carska vlada ukida otkup.

Brzi razvoj kapitalističke privrede zahvatio je i selo; njegova privreda sve više se potčinjava tržištu. Selo se raslojava — izdvajaju se »kulaci« (seoska buržoazija) i sirotinja (»seoski proleter« i »poluproleter«), kako ih je nazivao Lenjin. Po popisu iz 1897. godine Rusija je imala 125,600.000 stanovnika, pri čemu su seljaci činili osnovnu masu (među njima dvije trećine bili su siromašni). Gotovo jednu petinu stanovništva činili su radnici sa svojim porodicama, približno toliko bilo je bogatih — kulaka, vlasnika malih preduzeća, buržoaske inteligencije, činovnika i dr. Oko 2 % činila je krupna buržoazija, spahije i viši činovnici.¹

Naročito so bili teški ostaci krepesnštva u društvenom i političkom životu zemlje. Carska monarhija u suštini je bila diktatura spahija, revnosno podržavana od crkve. Kulturne prilike bile su teške — krajem XIX i početkom XX vijeka na škole je trošeno samo 80 kopejki na jednog čovjeka.² Nacionalne kulture mnogih neruskih naroda podvrgavane su svirepom gonjenju, zabranjivano je izdavanje knjiga i novina na nacionalnim jezicima.

Prva ruska revolucija 1905—1907. godine bila je izraz gnjeva onih koji su probudjeni reformama postali svjesni društvenih nepravdi i kompromisa na njihov račun. To je, u prvom redu, bilo seljaštvo i radnička klasa, pa će oni u periodu stolipinske diktature doći pod udar ornostotinaškog terora. Ali revolucija je prisilila carsku vladu da se prilagodi kapitalističkom razvitku Rusije; ona počinje provoditi novu — stolipinsku politiku, u centru koje je bio agrarni problem. Cilj je zaštititi spahiju i dati zemlju seoskoj buržoaziji i time je pretvoriti u glavno uporište carskog režima. Seljaci dobijaju pravo da izidju iz »obščine« i dobiju dio zemlje u ličnu svojinu. Pri razbijanju stare obščine kulaci³ dobijaju bolju zemlju. U periodu od 1907—1915. godine oko 2,5 miliona seljaka izišlo je iz obščine i dobilo u ličnu svojinu oko 17 miliona desjatina zemlje.⁴ No, glavna masa u tom izlasku nije vidjela spas, u evropskoj Rusiji izišlo je samo 1/4 svih seljačkih domaćinstva.⁵ Izlazeći iz obščine sirotinja nije bila u stanju samostalno obradivati zemlju pa je jeftino prodaje bogatašima i odlazi na rad u gradove.

Po riječima Lenjina stolipinsko zakonodavstvo bilo je posljednji pokušaj da se spriječi revolucija, da se carizam prevrati u buržoasku monarhiju. Ali to nije postignuto: on je i dalje ostao diktatura spahija — krepesnika u tijesnom savezu sa buržoazijom. Diktatura je samo zaoštrila borbu na selu između seljaka i spa-

¹ Istorija komunističeskoj partiji sovjetskogo sojuza. Moskva 1963, str. 15.

² Isto, str. 14.

³ Izraz »kulak« označava bogatog seljaka, seoskog buržuja; on je u sovjetskoj istoriografiji udomačen, pa ćemo ga i mi u tom značenju upotrebljavati. (Primjedba autora.)

⁴ Desjatina — 1,09 hektara.

⁵ Istorija KP SS, str. 128.

hija, što je naročito došlo do izražaja u politici različitih partija u Trećoj državnoj dumi. Od 429 deputata desnih je bilo 144, oktjabrista 148, kadeta i njima bliskih grupa 104, trudovika 14, socijaldemokrata 19. Desni su bili otvoreni pristalice samodržavlja. Oktjabristi, partija krupne buržoazije i spahija, koji su gazdovali kapitalistički, otvoreno je podržavala politiku Stolipina. Kadeti su izražavali interese liberalne buržoazije, bili u opoziciji, ali su po svim važnim pitanjima podržavali režim. Trudoviki, koji su predstavljali seljačke mase, bili su slabo organizovani, nestabilni — kolebaju se između kadeta i socijal-demokrata. Radničku klasu predstavljali su socijal-demokrati (boljševici i menjševici).

Proces kapitalističkog razvitka odvijao se ubrzano. U 1910. i 1911. godini dolazi do uspona industrijske proizvodnje, pojačala se koncentracija kapitala, uvećao priliv inostranog kapitala. Oko 3/4 nacionalnog dohodka zemlje prisvajali su spahije, kapitalisti, kulaci, dok su stotine hiljada Rusa išli da rade van granica zemlje.⁶ Porasli su troškovi života, na selu dolazi do brzog bogaćenja bogatih na račun siromašnih. Broj domaćinstva bez radnih konja od kraja XIX vijeka do 1912. godine povećao se na gotovo dva miliona.⁷ Poslije 1910. godine klasne protivrječnosti na selu još više se zaoštavaju ne samo među spahijama i seljacima nego i među siromašnim i bogatim seljacima. Cesti su slučajevi paljevine spahijskih i kulačkih imanja. 1911. godine situaciju je pogoršala strašna glad. Uglavnom su propadali pokušaji vlade da preseljavanjem nekoliko miliona zemljoradnika u Sibir sredi situaciju. Seljaci su prodavali svoju imovinu, odlazili, da bi se ubrzo vratili zbog nedostatka sredstava da organizuju život na novom mjestu.

Stolipinska diktatura nije mogla ugušiti težnju ka slobodi i boljem životu. Prva je počela akciju radnička klasa (1913. godine samo u industriji radilo je 3,5 miliona radnika), prekrivajući zemlju štrajkovima. Iza nje dolaze seljaci sa širokim buntovima i uništavanjima spahijskih i kulačkih imanja. To stanje ilustrujemo tabelarnim pregledom dinamike seljačkih istupanja u evropskom dijelu Rusije za period 1905—1913. godine:

God.	Forme istupanja u poredjenju sa 1905. godinom		Sve forme istupanja sa paljevinama
	% u odnosu na		% prema 1907.
	1905. god.	1907. god.	
1905	100	—	—
1906	80,5	—	—
1907	41,4	100	100
1908	26,5	63,9	81,0
1909	25,4	61,3	98,1
1910	28,8	68,6	252,8
1911	15,7	37,9	194,6
1912	9,5	22,5	702,3
1913	4,0	9,6	26,1 ⁸

Drugi podaci govore da je u periodu od 1910. do 1913. godine bilo 1433 slučaja paljevine spahijskih imanja i 6027 slučajeva paljevina po selima.⁹

⁶ Isto, str. 153.

⁷ Isto.

⁸ P. N. Peršin, Agrarnaja revolucija v Rossiji, tom I. Moskva 1966, str. 272.

⁹ Isto, str. 274.

Prvi svjetski rat ubrzava sazrijevanje pretpostavki revolucije. Lenjin je jasno vidio karakter epohe koja dolazi. U svojim predrevolucionarnim djelima on osnovnu pažnju posvećuje problemima teorije revolucije — pitanju o hegemoniji proletarijata, o savezu proletarijata i seljaštva i njihovoj revolucionarno-demokratskoj diktaturi u buržoaskoj demokratskoj revoluciji, o prerastanju buržoaskodemokratske revolucije u socijalističku i savezu proletarijata i siromašnog seljaštva u tom procesu, o diktaturi proletarijata uopšte itd. Po njemu revolucija je nezamisliva bez društvene krize koja bi zahvatila sve slojeve, a takvu krizu je izazvao Prvi svjetski rat. Revolucija ne traži proletersku većinu stanovništva jer nju čini čitava epoha klasnih sukoba, zadatak je proletarijata da rukovodi tim procesom. »Ko čeka »čistu« socijalnu revoluciju, taj je nikada neće dočekati. To je revolucionar na riječima koji ne razumije stvarnu revoluciju.«¹⁰

Februarski dani 1917. godine bili su pogodan trenutak za juriš. Nezadovoljstvo radnika u fabrikama prenijelo se na ulice grada i ubrzo se spojilo sa nezadovoljstvom seljaka u vojničkim šinjelima. Samodržavlje je palo. Vlast preuzimaju sovjeti radničkih i vojničkih deputata (1905. godine oni su bili odvojeni). Pobijedio je savez radnika i seljaka, ali je državna vlast prešla u ruke sitnoburžoaskih partija. Tako je počelo dvovlašće koje će u periodu od februara do oktobra rasplesti osnovne društvenopolitičke konce probudjene Rusije. »Svojeobraznost tekućeg momenta u Rusiji,« pisao je Lenjin odmah poslije februarske revolucije, »sastoji se u prelazu od prve etape revolucije, koja je dala vlast buržoaziji zbog nedovoljnog saznanja i organizovanosti proletarijata, ka njenoj drugoj etapi, koja treba da da vlast u ruke proletarijata i siromašnog seljaštva.«¹¹ U tom procesu jasno se kristališu stavovi svih političkih snaga prema osnovnim pitanjima ruskog društva, medju njima i seljačkom.

Političke partije i seljačko pitanje

U revoluciji su političke partije ušle sa raznim platformama za rješenje seljačkog pitanja. Kao što smo istakli stolipinske partije su to pitanje posmatrale kroz prizmu održavanja samodržavlja ili su raznim kompromisima odlagali njegovo konačno rješenje. Na selu su uoči februarske revolucije najuticajnije bile sitnoburžoaske partije, one su najadekvatnije održavale socijalno-ekonomsku strukturu carske Rusije, zemlje u kojoj su tri četvrtine stanovništva bili seljaci, zanatlije i trgovci. Najbrojniji socijalni sloj bilo je srednje seljaštvo, sitna buržoazija, koja u borbi protiv ostataka feudalizma izgleda revolucionarna, ali je hiljadama niti vezana za proletarijat i izaziva njegovo diferenciranje; javljaju se desna krila koja izražavaju interese sitne buržoazije, oportunistima i socijaldeformizma. Tako su u Rusiji, u isto vrijeme, iz jednog socijalnog izvora nikle dvije sitno-buržoaske partije: socijalisti — revolucionari (eseri) i socijal-demokrati (menjševici).

Na osnovama »Narodne volje«¹² iz »Sjevernog saveza socijalista-revolucionara« i »Južne partije socijalista-revolucionara« u 1902. godini niče partija esera, koja je

¹⁰ V. I. Lenjin, Sočinenija, tom 22, str. 340.

¹¹ Isto, tom 24, str. 4.

¹² Narodna volja je postala od ilegalnih narodnih grupa i kružoka devedesetih godina XIX vijeka. Ustanak seljaka u Ukrajini 1902. god. oživio je staro narodnjaštvo, pa je iste godine formirana partija Socijalista-revolucionara (esera). K. V. Gusev: Krah melkoburžoaznih partij u SSSR. Znanie, Moskva 1966, serija I, 9—10, Istorija, str. 5.

od samog početka razdirana uticajem raznih struja u njoj. Dok su »narodnjaci« priznavali samo ulogu velikih ličnosti, eseri priznaju i klasnu borbu, ulogu masa. Ali oni su i za terorističke metode borbe. Pošto i proletarijat i seljaštvo i inteligencija žive od ličnog rada oni odriču klasne razlike među njima i smatraju da je moguće stvoriti »natklasnu«, »trojedinu« partiju, u kojoj glavnu snagu treba da predstavlja seljaštvo. Oni su vidjeli proletersku revoluciju ali se nisu znali odrediti prema njoj; po njima ona nije dužna biti ni socijalistička, ni socijaldemokratska nego »socijalna revolucija«. Slijedeći Bernštajna i Kautskog, opredjeljuju se za mogućnost poboljšanja kapitalizma.¹³

Njihova agrarna platforma izražena je u programu »socijalizacije« zemlje koji je objavljen još 1902. godine u listu »Revolucionarna Rusija«, ali potpuni program se pojavio tek na Prvom kongresu partije u januaru 1907. godine. Oni se izjašnjavaju protiv buržoaskog vlasništva, ističu specifičnost puta Rusije, zasnovanog na temeljima stare »obšćine« i tradicionalnog života ruskog seljaka, koji smatra da je zemlja ničija. Zato su za socijalizaciju zemlje, za njen prelaz pod upravu centralnih i mjesnih organa narodne samouprave — počinjući od demokratskih organizacija (seoskih i gradskih obšćina) i završavajući sa oblasnim i centralnim ustanovama. Na riječima su protiv kulaka, a na djelu za »krepkog mužika«. Po njima »jako seljaštvo sa njegovom ekonomskom snagom može rukovoditi stihijnim seljačkim pokretom.«¹⁴

Socijalisti revolucionari (boljševici), na čelu sa V. I. Lenjinom, od početka su kritikovali njihov program. Još 1902. godine Lenjin piše članak »Zašto je socijaldemokratija dužna objaviti odlučan i nepoštedan rat socijalistima — revolucionarima« i ističe da njihov program obmanjuje seljake, sije nevjericu kod radničke klase u stvarni karakter seljačkog pokreta. Po njemu njihova »obšćina« je običan nastavak ruskog narodnjaštva, njihov agrarni program proizilazio je ne iz seljačkog pokreta nego iz niza opštih postavki sitnoburžoaske teorije, što je on nazvao »staro narodnjaštvo podmladjeno mladim evropskim oportunistom (revizionizam, bernštajnovština, kritika Marksa)«. To nisu odricali ni sami eseri. B. Korenj ističe da se oni oslanjaju na učenje Hercena, Černiševskog, Leseviča, Mihajlovskog, Gleba Uspenjskog, zatim na učenje Kanta o »carstvu cilja«, neokantovaca Rilja, Rikarta, Zimelja. Drugi dio se više opirao na radove empirokriticista Avenariusa, Maha, Puenkarea. Treći su pozivali u pomoć pragmatičare Bregeosa, Džemsa i Silera.¹⁵

Eseri su dobili izvjesnu popularnost na selu zbog svog programa socijalizacije zemlje. Osnovnim orudjem socijalizacije smatrali su »obšćinu« koja je trebala zemlju iskoristiti na osnovama pune ravnopravnosti; ona bi se dijelila seljacima po potrebi i prema radnim mogućnostima. U svom radu »Razvitak kapitalizma u Rusiji« Lenjin je osvijetlio bezizlaznost ovih koncepcija dokazujući da se time ne mogu zaustaviti ekonomski procesi na selu. Po njemu nacionalizacijom se može likvidirati samo spahija da bi se poslije toga borba produžila unutar seljaštva, pa zato program nacionalizacije ne treba zaustaviti na toj buržoasko-demokratskoj etapi nego ga dovesti do kraja.

Bojeći se seljačkog pokreta, koji je već bio počeo da plamti, eseri su poslije februarske revolucije otkazali svoj agrarni program.

¹³ K. V. Gusev, Krah partii levih eserov. Moskva 1963, str. 23.

¹⁴ Isto, str. 24, 25.

¹⁵ K. V. Gusev, isto, str. 21.

Druga po broju sitnoburžoaska partija u Rusiji bili su socijaldemokrati (menjševici). Formirana je kao frakcija u vrijeme cijepanja Ruske socijaldemokratske radničke partije 1903. godine, na njenom Drugom kongresu. No, menjševici su imali svojih prethodnika u licu narodnjaka — »ekonomista« devedesetih godina XIX vijeka, koji se od početka drže Bernštajnovе revizionističke formule »Pokret — sve, končni cilj — ništa«. U teoriji »ekonomisti« se koriste marksizmom u duhu revizionizma i bernštajnovske kritike marksizma, a u taktici odriču hegemoniju proletarijata u revoluciji.¹⁶

Poslije II kongresa RSDRP mjesto »ekonomista« u partiji zauzimaju menjševici. Zvanično oni su otjerani iz partije tek 1912. godine kada ih je praška konferencija isključila, a samostalni Centralni komitet formiraju tek u avgustu 1917. godine. Njihov program sastoji se u slijedećem: 1) Proletarijat prije svega dužan je voditi ekonomsku borbu jer se Rusija nalazi uoči buržoasko-demokratske revolucije kojom je dužna rukovoditi buržoazija, koju proletarijat treba da podržava. 2) U zaostaloj zemlji kakva je Rusija socijalistička revolucija je nemoguća, ona može uspjeti samo poslije pobjede u zapadnoj Evropi. 3) Oni istupaju protiv saveza radničke klase i seljaštva, smatrajući seljaštvo reakcionarnom snagom.¹⁷ Poslije februarskog sitnoburžoaskog talasa menjševici postaju jedna od glavnih političkih snaga, zajedno sa eserima, uvećavajući se, uglavnom, na račun inteligencije. Oktobarska revolucija najviše je pogodila njene snage pa će poslije revolucije brzo iščeznuti sa političke pozornice. I jedna i druga partija nisu osjetile novo vrijeme u kome pobjeđuju koncepcije »biti ili ne biti«.

Postojale su i druge sitnoburžoaskе partije sa manjim uticajem na seljaštvo. Takvi su »Narodni socijalisti« koje je Lenjin nazivao »eserovskim menjševicima«, čiju su srž činili bivši liberalni narodnjaci, za koje je eserovski program bio suviše revolucionaran. Oni su protiv socijalizacije zemlje, za otudjenje spahijske zemlje uz umjerenu nagradu.

Levom krilu sitnoburžoaskih partija pripadali su Anarhisti i poluanarhistički Savez socijalista revolucionara — maksimalista. Ovi drugi su tražili nacionalizaciju ne samo zemlje nego i industrijskih preduzeća, a u taktici priznaju teror.¹⁸

Dajući pregled partijsko-političke strukture ruskog društva uoči februarske revolucije, mi smo posebnu pažnju obratili sitnoburžoaskim partijama zbog njihove izuzetno važne uloge u februarskoj revoluciji, posebno u seljačkom pokretu:

1. one su se svojim političkim programima prirodno uklopale u poslijereformnu strukturu ruskog društva. Po svojim agrarnim stavovima one su odražavale ne revolucionarne nego demokratske interese seljaštva;

2. rukovodeći se koliko toliko revolucionarnim zahtjevima u pogledu agrarnog pitanja, one su (bilo kao partije bilo kao grupe) činile opoziciju carsko-spahijskim i velikoburžoaskim koncepcijama, zbog čega će njihov ugled u seljačkim masama biti vrlo veliki u februarskoj revoluciji, pa je i sama revolucija, po svom karakteru, značila pobjedu sitnoburžoaskih koncepcija.

Socijaldemokratska radnička partija (boljševici) od početka svog postojanja poklanjala je punu pažnju seljačkom pitanju.¹⁹ Poslije prve ruske revolucije kada

¹⁶ K. V. Gusev, Krah melkoburžoaznyh partij v SSSR, str. 11.

¹⁷ Isto, str. 13—14.

¹⁸ Isto, str. 14.

¹⁹ Još 1885. g. grupa »Oslobodjenje rada« izdala je svoj agrarni program koji sadrži zahtjev za radikalnom revizijom agrarnih odnosa (uslova otkupa i dodjeljivanja zemlje seljacima). Lenjin, Izabrana djela, tom III. Kultura, Beograd, 1960, str. 390.

je seljački pokret uzdrmao samodržavlje oni ovom pitanju posvećuju posebnu pažnju. Još u programu usvojenom na II kongresu (u Briselu i Londonu od 17. (30.) jula do 10. (23.) avgusta 1903. godine) ona se izjašnjava za »ukidanje otkupnih i obročnih plaćanja«, za ukidanje svih zakona koji seljaku onemogućavaju da slobodno raspolaze svojom zemljom, za vraćanje novca uzetog od seljaka na ime otkupa i obroka, za ustanovljenje seljačkih komiteta koji bi se borili za povratak zemalja koje su od seljaka oduzete poslije ukidanja kreposnog prava, za davanje prava sudovima da snižavaju previsoke arende i ukidaju sve pojave robovskih odnosa.²⁰

Na Trećem kongresu (održanom u Londonu 12. do 27. aprila (25. IV. do 10. V.) 1905. godine) ovom pitanju je poklonjena glavna pažnja jer je ono sada bilo mnogo aktuelnije zbog pojačavanja seljačkog nezadovoljstva. Trebalo je taj stihijski revolucionarno-demokratski pokret očistiti od reakcionarnih primjesa. Partija je kategorički za »samostalnost organizacije seoskog proletarijata«, za podršku svim revolucionarnim mjerama seljaštva, za podršku revolucionarnih seljačkih komiteta koji bi bili sposobni poboljšati položaj seljaka sve do konfiskacije spahijskih imanja, državnih, crkvenih, manastirnih i feudalnih posjeda.²¹ Jednom rečju partija je potvrdila svoje ranije poglede na seljački pokret, stavljajući akcenat na njegovu »samostalnost« i »organizovanost«. Neki stavovi rezolucije na terenu su izazivali nerazumijevanje. Postavljalo se pitanje odnosa između »revolucionarnih seljačkih komiteta« i »socijaldemokratskih komiteta« koji su radili među seljaštvom, i drugo — da li jednom posebnom ogradom treba spriječiti eksproprijaciju krupnih imanja u korist »seljačke sitnoburžoaske svojine«. U odgovoru na prvo pitanje Lenjin ističe da je cilj socijaldemokratije da svuda organizuje seoske komitete i svoje socijaldemokratske organizacije, koje bi uključivale sve revolucionarne elemente, jer je samo putem pune organizacije moguće preći iz demokratske u socijalističku revoluciju. Što se tiče drugog pitanja Lenjin je smatrao nerazumnim njegovo rješavanje unaprijed jer se »u demokratskoj revoluciji socijaldemokratija ne može zaricati i vezivati sebi ruke u odnosu na nacionalizaciju zemlje.«²² On je duboko proanalizirao preimućstvo krupnog zemljišnog posjeda nad sitnim. U vrijeme stolipinske diktature razvitak krupne kapitalističke privrede kočen je ostacima kreposništva. Da bi se očistili takvi odnosi, Lenjin ističe potrebu ukidanja privatnog vlasništva na zemlji i njenog prelaska u vlasništvo čitavog naroda. Izvornim načelom lenjinskog učenja o nacionalizaciji zemlje bila je Marksova teorija zemljišne rente, koja pri nacionalizaciji zemlje prelazi u raspolaganje države.

Na IV (ujedinjenom) kongresu RSDRP oko agrarnog programa razvila se oštra diskusija, u kojoj su se iskristalisala tri gledišta: nacionalizacija zemlje, municipalizacija i podjela zemlje seljacima. Protiv Lenjinovog gledišta o nacionalizaciji istupili su menjševici na čelu sa G. V. Plehanovom i P. P. Maslovom, koji su bili za predaju spahijske zemlje mjesnim samoupravama, protiv je bio i dio

²⁰ KP SS v rezolucijah i rešenijah s'ezdov, konferencij i plenumov CK, čast' I izd. 7, str. 42—43. Treba istaći da je još u februaru i prvoj polovini marta 1902. napisan agrarni program Ruske socijaldemokratije koji je štampan u avgustu iste godine u časopisu »Zarija«, br. 4. Taj program sadrži uglavnom iste zahtjeve koji su prihvaćeni u programu Partije 1903. god. Vidi: V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom III, str. 389—425.

²¹ KP SS v rezolucijah i rešenijah... str. 80—81.

²² V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom V, str. 151—157.

boljševika (S. A. Borisov i J. V. Staljin) koji su insistirali na podjeli zemlje seljacima.²³ Lenjin je vidio mogućnost ostvarenja agrarnog programa samo poslije pobjede revolucije i obaranja samodržavlja.

Stavovi političkih partija prema seljačkom pitanju omogućavaju nam da sagledamo opštu strukturu društveno-političkih odnosa u kojima je seljaštvo postajalo jedna od najodlučnijih snaga. S druge strane u koncepcijama ovih partija leži ključ za razumijevanje agrarnih i socijalnih preobražaja na selu u periodu poslije februarske, odnosno oktobarske revolucije.

Seljaštvo u uslovima prelaska od buržoaskodemokratske ka socijalističkoj revoluciji

Februarska revolucija dokazala je da sitnoburžoaske koncepcije o seljačkom pitanju nisu adekvatan izraz samog seljačkog pokreta. Stavom da revolucija nije ni socijaldemokratska, ni buržoaska nego »socijalna«, eseri se već prvih dana otvaraju prema krupnoj buržoaziji povlačeći za sobom dio seljačkih masa, zavaranih velikim obećanjima. Ali, zatalasano selo uskoro prevazilazi esersko-menjševičke želje i mogućnosti, jer februarski vlastodržci, uplašeni od tog pokreta, nisu bili spremni učiniti nikakav ozbiljan praktični korak. Zavladao je dvovlašće koje je stvorilo specifičnu situaciju. Privremena vlada je odredjivala po gubernijama svoje komesare, uglavnom iz redova predstavnika zemskih uprava — mjesnih zemljoposjednika, a mase su stvarale svoje gubernijske i sreske sovjete radničkih, vojničkih i seljačkih deputata, sazivale seljačke kongrese. Na mnogim mjestima Sovjeti se oglašuju o naredjenju komesara i idu u praktičnim rješenjima znatno dalje od privremne vlade. Počinje proces nasilnog otimanja spahijske imovine i hapšenja vlasnika. Još prvih dana poslije februarske revolucije seljaci formulišu svoje zahtjeve: za konfiskaciju i raspodjelu spahijske imovine, za saziv Ustavotvorne skupštine, za hapšenje cara Nikolaja II, za mir, za udaljavanje sa vlasti predstavnika bivše carske administracije. Poslije Prvog sveruskog kongresa seljačkih deputata (juna 1917) oni još organizovanije istupaju pod rukovodstvom Sovjeta i drugih organizacija.²⁴ Vlada je prinudjena da šalje kaznene ekspedicije u kursku, kazanjsku, orlovsku, permsku, pskovsku i novgorodsku guberniju da uguše ove pokrete, ali uzalud.²⁵ 19. marta 1917. godine privremena vlada obećava da će pokrenuti pitanje o zemljišnoj reformi u Ustavotvornoj skupštini, ne objašnjavajući kako će problem biti riješen. U zakonu od 11. aprila ona obećava zemljoposjednicima i krupnim arendatorima državnu zaštitu njihove zemlje. Njena politika se nije izmijenila ni poslije dolaska esera Kerenskog na čelo vlade a esera Černova za ministra zemljoradnje. Nova koaliciona vlada samo obećava »regulisati zemljišne odnose u interesu narodne privrede i radnog stanovništva«. Lenjin je ovako okarakterisao tu politiku: »Sa zemljom čekaj do Ustavotvorne skupštine. Sa Ustavotvornom skupštinom pričekaj do kraja rata. Sa krajem rata pričekaj do pune pobjede.«²⁶

²³ P. N. Peršin, n. d., knj. I, str. 207—208.

²⁴ *Revolucionarnoe dviženie v Rossii posle sverženia samoderžavja*. Sbor. dok, AN SSSR, Moskva 1957, dok. 377, str. 429.

²⁵ P. N. Peršin, n. d., knj. I, str. 291.

²⁶ V. I. Lenjin, *Polnoe sobranie sočinenij*, tom XXXIV, str. 57.

Radi pripreme zemljišne reforme vlada je 21. aprila donijela odluku na osnovu koje se u sistemu Ministarstva zemljoradnje ustanovljavaju zemljišni komiteti: u centru — glavni, a na terenu — gubernijski, sreski i opštinski. Glavni zemljišni komitet nije mogao samostalno donositi mjere, on ih je samo mogao predočiti Ministarstvu zemljoradnje. Lokalni organi su osim sprovođenja odluka pretpostavljenih organa imali pravo samostalno rješavati zemljišne sporove.

Vladajući krugovi vode politiku nezamjeranja, za sporazumno rješavanje svih zemljišnih problema. Od prvih dana revolucije vrlo je teško bilo pitanje regulisanja arendnih odnosa medju seljacima i spahijama. Na Sveruskom savjetovanju sovjeta radničkih i vojničkih deputata 29. III. (11. IV.) do 3. (16.) aprila 1917. godine istaknuto je da je jedna od funkcija seljačkih komiteta snižavanje arendnih cijena i nasilno davanje u arendu neobradjenih privatnih zemalja. Prvi sveruski kongres Sovjeta radničkih i vojničkih deputata stavlja u zadatak zemljišnim komitetima slijedeće: »Najbrža i konačna likvidacija svih ostataka kreposnog stroja, koji su se održali na selu, puno uništavanje svih robovskih odnosa.«²⁷ Nešto ranije Sveruski sovjet seljačkih deputata donio je rezoluciju po kojoj su mjesni zemljišni komiteti, uzimajući zemlju u svoju nadležnost, obrazovali arendni fond, uspostavili arendne cijene i red plaćanja arende. Pod uticajem tih odluka Glavni zemljišni komitet je razradio projekt o sredjivanju zemljišnih odnosa. Po njemu u neposredno rukovodjenju opštinskih zemljišnih komiteta ulazila je zemlja: prvo, koju su vlasnici dali u arendu, drugo, koju su seljaci izdvojili iz sastava poljoprivrednih dobara, i treće, ona koju vlasnici ne obrađuju. Nju opštinski zemljišni komitet dijeli seljacima kojima je potrebna.²⁸ Iako je ovaj projekt do tada najradikalnije pokrenuo agrarno pitanje, on je na Pravnom savjetovanju, organizovanom od strane Privremene vlade, odbačen. Cilj je bio zaštititi spahiju i učiniti da arenda pripada njemu. No, bez obzira na to, na terenu je samoinicijativom masa provodjen u djelo.

Privremena vlada nije mogla ništa učiniti ni po pitanju kupoprodaje zemlje (spahije su na brzinu prodavali zemlju po fiktivnim cijenama, uništavali šume itd.). 17. maja je donesen zakon kojim se to zabranjuje, a već 23. juna drugi kojim se to dozvoljava u duhu »postojećih zakona« (tj. carskih, prim. autora), 12. jula doneseno je rješenje po kojemu se stvar daje u nadležnost gubernijskim komitetima.²⁹

I na pitanju likvidacije krupnog zemljoposjeda Privremena vlada nije pokazala odlučnost, njena akcija odvija se u dilemama: da li sa otkupom ili bez otkupa, za ili protiv krupnog posjeda. Komisija Glavnog zemljišnog komiteta koja je razmatrala ovo pitanje rješava da se dobra koja daju produkte za opštu upotrebu mogu davati seljacima samo u slučaju ako su oni u stanju svojom proizvodnjom zamijeniti njihovu proizvodnju. Krupna spahijska imanja koja proizvode sredstva za proizvodnju (rasadnici, sjemeništa itd.) i druga ugledna imanja daju se na rukovodjenje organima države ili mjesnog samoupravljanja onda kada ti organi budu u stanju racionalno voditi njihovo poslovanje. Do predaje ovih zemalja bilo seljacima bilo društvenim organima komisija smatra da treba zadržati staro stanje.³⁰

²⁷ Pervyj Vserosijskij sjezd sovetov rabočih i soldatskih deputatov, tom II. Moskva—Lenjingrad 1931, str. 307.

²⁸ Peršin, n. d., knj. I, str. 300—301.

²⁹ Isti, str. 302—303.

³⁰ Isti, str. 309.

Na selu je kulački zemljišni posjed činio 15 % od ukupnog broja seljačkih dobara, 1916. godine davao je 38 % proizvodnje žitarica i 50 % hljeba za prodaju.³¹ Eseri i menjševici, gospodari u Glavnom zemljišnom komitetu, nastoje prikriti eksploatatorsku prirodu ovih gazdinstava, prikazujući ih kao »polukapitalistička«. Iako su na riječima ostali vjerni principu ravnomjerne podjele zemlje oni su i u ovom pitanju napravili stari kompromis, kao i u pitanju kapitalističkih zemljišnih posjeda, motivišući to njihovom posebnom vrijednošću. Na kraju je priprema komisija Glavnog zemljišnog komiteta sva domaćinstva i lica kojima treba podijeliti zemlju razvrstala u sedam kategorija, pri čemu se vodilo računa da se najprije dodijeli zemlja onim seljacima koji samostalno vode svoja domaćinstva, ali imaju nedovoljno zemlje, tek iza njih dolazi mjesna sirotinja i radnici koji se vraćaju iz grada u mjesta rođenja.

Februarska agrarna politika produžava stolipinsku u novim uslovima, njen je osnovni cilj razvitak kapitalističke poljoprivredne proizvodnje na farmerskim osnovama. Za razliku od stolipinske ona je bila odlučnija u likvidaciji spahijskog posjeda.

Koristeći se nedosljednošću i »gnjilim« kompromisima Privremene vlade, odnosno sitnoburžoaskih partija u njoj, boljševici otkrivaju realne društveno-političke uslove za dosljedno provedenje svojih koncepcija, posebno u agrarnoj oblasti. Još 1905. godine Lenjin ističe da će puna pobjeda buržoaskodemokratske revolucije biti »početak odlučne borbe za socijalistički prevrat«. ³² U aprilskim tezama (1917) on proglašava prelaz od buržoaskodemokratske etape revolucije ka socijalističkoj. Boljševici objašnjavaju masama kapitulaciju Privremene vlade, njen buržoasko-spahijski karakter. Sedma (aprilska) konferencija boljševika mobilise mase na pripremi socijalističke revolucije, ali se izjašnjava za mirno uspostavljanje sovjetske vlasti. Tek poslije krvavih rasprava nad radnicima u julu 1917. godine Boljševici se na VI kongresu partije izjašnjavaju za oružani ustanak. Pri tome se posebno naglašava značaj saveza radničke klase i siromašnog seljaštva. (U februarskoj revoluciji bili su ujedinjeni svi slojevi radništva i seljaštva protiv ostataka feudalizma i carskog samodržavlja.) Boljševički odnos prema seljaštvu i predstojećoj revoluciji jasno je izražen u slijedećim Lenjinovim mislima: »U početku zajedno sa čitavim seljaštvom protiv monarhije, protiv spahija, protiv srednjovjekovlja (koliko revolucija ostaje buržoaskodemokratska). Zatim zajedno sa siromašnim seljaštvom, zajedno za poluproletarijatom, zajedno sa svim eksploatiranim protiv kapitalizma, računavajući i seoske bogataše, kulake, špekulante, koliko revolucija postaje socijalistička.« ³³

Važan zadatak Partije bio je razviti klasnu svijest siromašnog seljaka, probuditi jaz među bogatima i siromašnima na selu i odvojiti seljake od sporazumaških partija. Pri tome je trebalo neutralizovati »srednjaka«, odvojiti ga od buržoazije. A to je bilo moguće putem samostalnog organizovanja seoske sirotinje i uopšte sela. O tome je, kako smo vidjeli, govoreno još na III kongresu Partije u referatu Lenjina i na IV kongresu u rezoluciji o agrarnom pitanju. Aprilska konferencija potvrdila je te postavke ističući neophodnost formiranja posebnih orga-

³¹ Isti, str. 310.

³² V. I. Lenjin, Polnoe sobranie sočinenij, tom XI, str. 120.

³³ Isto, tom XXVIII, str. 276—277.

nizacija za seoski proletarijat,³⁴ koje bi objedinjavale eksploatisane slojeve sela oko Boljševika. Odmah poslije konferencije u raznim oblastima zemlje dolazi do konferencija ili kongresa seoskog proletarijata. U aprilu i maju takve konferencije održane su u Latviji i Estoniji, u Poltavi maja mjeseca održan je gubernijski kongres poljoprivrednih radnika, a u avgustu u Kijevu Sveruski kongres radnika šećernih plantaža. Svi su oni prihvatili boljševičke rezolucije. Osnovni oblik saveza radnika i siromašnih seljaka bili su Sovjeti radničkih i vojničkih deputata i sovjeti seljačkih deputata.³⁵ U gubernijama i gradovima već od marta počinju nicati sovjeti seljačkih deputata. Krajem jula oni postoje u 52 gubernije (od 73), uoči oktobarske revolucije oni su formirani u 71 guberniji. Sreski sovjeti se organizuju sporije: krajem oktobra ima ih 422 (od 813). Opštinski se počinju organizovati u martu i aprilu, ali je glavnina formirana poslije oktobarske revolucije.³⁶

Radi učvršćenja saveza radnika i seljaka bilo je važno privući na stranu proletarijata vojničke mase, odnosno seljačke u vojničkim šinjelima. U junu 1917. Centralni komitet Partije sazvaio je Sverusku konferenciju frontovskih i pozadinskih vojnih organizacija boljševika koja je dobila za zadatak da populariše boljševičke koncepcije u armiji. Jedna od organizacionih formi saveza radničke klase i seljštva bili su »zemljačstva«, koja su objedinjavala radnike i vojnike po mjestima rodjenja i koja će biti vrlo važan revolucionarni most između grada i sela.

Aprilska konferencija jasno je formulisala boljševičku platformu nacionalizacije zemlje u uslovima nedosljednosti Privremene vlade. Partija se obavezuje:

1. da će se boriti za brzu konfiskaciju svih spahijskih zemalja (uračunavajući tu i feudalne, crkvene i kabinetske);
2. za prelaz zemlje u ruke seljaka organizovanih u sovjete ili druge organizacije;
3. za nacionalizaciju zemlje i njenu predaju u ruke države odnosno mjesnih demokratskih ustanova;
4. protiv nastojanja Privremene vlade na »dobrovoljnim« sporazumima seljaka i spahija;
5. Partija savjetuje seljacima da uzimaju zemlju organizovano i čuvaju inventar;
6. ističe da su svi agrarni preobražaji mogući samo pri punoj demokratizaciji čitave države;
7. potrebno je brzo prići stvaranju samostalnih organizacija seoskog proletarijata;
8. partija podržava sve seljačke komitete koji organizovano uzimaju zemlju od spahija i organizovano je dijele;
9. Partija savjetuje seoskom proletarijatu i poluproletarijatu da radi na stvaranju uglednih kolektivnih gazdinstva od bivših spahijskih imanja, na kojima bi se primjenjivali savremeni metodi organizacije i obrade.³⁷

³⁴ KP SS u rezolucija i rešenijah sjezdov, konferencij i plenumov, čast' I izd VII, 1953, str. 341.

³⁵ Peršin, n. d., knj. I, str. 334.

³⁶ A. A. Ericjan, Sovety krestjanskih deputatov v oktjabskoj revoljuciji, Moskva 1960, str. 15.

³⁷ Isto.

Lenjinski program nacionalizacije zemlje i njene podjele seljacima nije rješavao agrarno pitanje u cjelini. To je, kako je sam Lenjin nekoliko puta isticao,³⁸ bila privremena mjera na putu prelaza ka krupnoj društvenoj proizvodnji u poljoprivredi. Nacionalizacija nije odstranjivala ni eksploataciju na selu, putem nje je samo bilo moguće uništiti feudalne ostatke, i, dajući zemlju seljačkim organizacijama, vezati seljaštvo za sebe.

Seljačko pitanje je brzo izišlo iz političkih i organizacionih okvira Privremene vlade na ulice i stepske prostore. Seljaci samostalno počinju rješavati agrarno pitanje, pri čemu su glavnu organizacionu ulogu imale njihove organizacije — komiteti i sovjeti, formirane odmah poslije februarske revolucije sa zadatkom da ustanove evidenciju i organizuju podjelu spahijske i druge feudalne zemlje. Pod uticajem boljševika rad ovih komiteta i sovjeta je revolucionisan, oni od organa Privremene vlade, uvelikom broju slučajeva sastavljenih od »kulaka«, postaju organi seljačkog pokreta, sve više pod uticajem boljševiziranih sovjeta. Politiku Privremene vlade sprovode samo gubernijski zemljišni komiteti.

Veliku ulogu u usmjeravanju rada zemljišnih komiteta imali su seljački kongresi, obično sazivani od strane esera, mada su najčešće prihvatili boljševičke rezolucije o zemlji. Najznačajniji je bio Prvi sveruski kongres sovjeta seljačkih deputata održan u Petrogradu od 4. do 28. maja (17. V. do 10. VI.). Na njemu su eseri imali većinu: od 1115 deputata 537 su eseri.³⁹ U rezoluciji kongresa istaknuto je da »sve zemlje, bez izuzetaka, treba da predju pod rukovodstvo zemljišnih komiteta, koji dobijaju pravo određivanja reda obrade, setve, kosidbe itd.«, ali su na sprovođenje u djelo tih prava morali čekati odgovarajuće zakone Privremene vlade. No, oni ih nikada nisu dočekali.⁴⁰

Veliki značaj imali su na kongresu izrečeni odlučni zahtjevi Lenjina za brzu podjelu spahijske zemlje. Mjesni seljački sovjeti i zemljišni komiteti na terenu djelovali su u duhu ovih riječi. U proljeće i ljeto 1917. godine oni samostalno rade na regulisanju arende, razdjeli livada i ispaša, čuvanju i eksploataciji šuma, korišćenju poljoprivrednog inventara itd.

Poslije julskih događaja situacija se radikalno mijenja, mjesto dvovlašća dolazi buržoasko jednovlašće. Vlada buržoazije i spahija, uz pomoć menjševika i esera, prelazi na put represalija. Osmog jula general Kornilov izdaje frontu »obaveznu odluku« o obustavljanju samovoljnih akata seljaka radi rješavanja agrarnog pitanja. 8. septembra Kerenski izdaje naredjenje broj 911 kojim se zabranjuje samovoljno uzimanje zemlje, vinovnici se hapse ili kažnjavaju do 300 rubalja. 21. oktobra Ministar unutrašnjih poslova Nikitin naredjuje gubernijskim komesarima da vojnom silom ugušuju ove pokrete.⁴¹ Ali sve to nije pomoglo. Izvršni komitet sovjeta seljačkih deputata i izvršni komitet sovjeta radničkih i vojničkih deputata nastavljaju sa sporazumaškom politikom, saglašavaju se o obrazovanju nove koalicione vlasti i njenom ostavljanju u ruke Privremene vlade. To je još više rasplam-

³⁸ O tome je Lenjin govorio na skupštini boljševika — učesnika Sveruskog savjetovanja Sovjeta radničkih i vojničkih deputata (4. IV.), zatim u aprilskim tezama (7. IV.), u članku povodom kongresa seljačkih deputata (16. IV.), u referatu na Sveruskoj agrarnoj konferenciji (28. IV.), u članku »O samočinom zahvate zemli« (20. V.) itd. (Prim. autora.)

³⁹ K. V. Gusev, *Krah partii levyh eserov*, str. 50.

⁴⁰ Peršin, n. d., knj. I, str. 358.

⁴¹ K. V. Gusev, *Krah partii levyh eserov*, str. 64—68.

salo nezadovoljstvo. Sada i pitanje zemlje dobija oštrij karakter, seljaci više ne vjeruju da će je dobiti iz ruku vlade, oni prihvataju revolucionarne zahtjeve boljševika. Poslije kornilovskog meteža (krajem avgusta) seljački pokret se još više širi.

VI kongres RSDRP (b) od 26. jula do 3. avgusta (8.—16. avgusta) 1917 orijentisao je Partiju na likvidaciju kontrarevolucionarne buržoazije. On ističe potrebu organizovane agitacije na selu za razbijanje svih iluzija seljaštva u sporazumaške partije; on daje uputstva za organizovanje »zemljačestava« medju radnicima i vojnicima i njihovom upućivanju u sela, u vezi sa izborima za Ustavotvornu skupštinu. Iz Petrograda u sve krajeve zemlje širi se propagandna literatura. Ali, i sitnoburžoaske partije imale su po selima široko razgranata uporišta u redovima carskih činovnika, službenika zemstava, učiteljima, sveštenicima.

U želji da se stiša situacija 16. oktobra, na predlog ministra zemljoradnje Maslova u Glavnom zemljišnom komitetu razmatran je novi zakonski projekt o zemlji. Po njemu pod vlašću spahija ostaje veći dio zemlje; seljaci dobijaju samo nezasijana polja. U slučaju ako vlasnik nije u stanju voditi svoje domaćinstvo ono prelazi u nadležnost zemljišnih komiteta. Cilj zakona je da se mjesto konfiskacije zemlje stvori zemljišni fond od zemlje koja je davana u arendu. Seljaci su bili dužni platiti otkup za nju u vidu arende, od koje jedan dio ide za porez, a drugi veći ostaje vladaocu.⁴²

Ovakvi kompromis još više su potvrdjivali ispravnost boljševičke propagande u masama. Od druge polovine septembra proces boljševizacije Sovjeta odvija se ubrzano. O tome govore ankete delegata — boljševika na II kongresu Sovjeta. Na teritoriji gdje je radilo 123 sovjeta, 55 je bilo uspostavilo radničku kontrolu nad proizvodnjom, 47 su vodili borbu sa nezaposlenošću, 78 je objavilo pohod protiv špekulacije i preduzelo mjere za bolje snabdijevanje gradova prehrambenim proizvodima, 89 je uspostavilo čvrstu vezu sa radničkim organizacijama željeznica, pošta i telegrafa, 89 je na svojoj teritoriji organizovalo štrajkove. U 52 regiona registrovani su konflikti medju oficirima i vojnicima garnizona.⁴³ Uoči oktobarske revolucije seljački pokret na zemlji prekriva čitavu Rusiju.

Osvrćući se na razvoj ovog pokreta do oktobarskih dana ističemo slijedeće njegove karakteristike:

1. on je prerastao okvire stolipinskog seljačkog agrarnog bunta i zahvaljujući uticaju Boljševika postao pokret sa jasnim agrarnim ciljevima;

2. njegova stihijnost nije više izraz momenta, ona je prije svega odraz krize izazvanom I svjetskim ratom i februarskom revolucijom, pa je razvoj pokreta odredjen karakterom tog procesa u cjelini;

3. on je politički izraz već uveliko razgraničenih klasnih interesa raznih slojeva seljaštva. Samim time on prerasta sitnoburžoaske koncepcije o »trojedinom« narodu, koje ne uočavaju tu klasnu konfrontaciju, i sve više se veže za jasniju boljševičku platformu;

4. februarskom revolucijom, koja je pojačala konsolidaciju svih političkih snaga na pitanju odnosa prema seljaštvu, seljački pokret dobija vodju, u prvo vri-

⁴² K. V. Gusev, n. d., str. 68.

⁴³ E. N. Gorodetskij, Rođenje sovjetskog gospodarstva. Izd. AN SSSR, Moskva 1965, str. 46—47.

jeme u vidu predstavnika raznih partija, da bi kasnije, u procesu polarizacije snaga i ciljeva, našao pravog u licu boljševika. U tom procesu on se veže nitima širokog revolucionarno demokratskog sistema;

5. uoči oktobarske revolucije mnogo više se zna »ko je ko« na selu nego ranije. Slijedeći zadatak je organizovati selo na klasno-političkoj osnovi.

Oktobarska revolucija i seljaštvo

25. oktobra 1917. godine (7. XI.) boljševici zauzimaju vlast u Petrogradu, koja se brzo, poput lepeze širi po ogromnim prostranstvima Rusije; u februaru 1918. godine ona je uglavnom uspostavljena na čitavoj teritoriji.

Dosledni svom ranije prezentiranom agrarnom programu Boljševici već na II sveruskom kongresu Sovjeta donose dekrete o zemlji i miru i tome pokreću dva najaktuelnija problema seljaštva — seljaka zemljoradnika i seljaka-vojnika.

Dekret o zemlji od 26. oktobra (8. novembra) 1917. godine predvidio je tri načina prelaza zemlje u opštenarodnu svojinu: spahijska imanja, feudalne, manastirske i crkvene zemlje konfiskuju se bez naknade i daju na raspoloženje opštinskim zemljišnim komitetima i sovjetima seljačkih deputata. Zajedno sa zemljom konfiskuju se gospodarske zgrade, živi i mrtvi inventar.⁴⁴ Zemlje državne blagajne i one koje su pripadale različitim ustanovama buržoasko spahijske države prelaze u opštenarodnu svojinu samim faktom prelaska državne vlasti u ruke naroda. Visoko produktivna dobra treba da postanu osnova krupne društvene proizvodnje. Nacionalizacija zemlje radnog seljaštva vrši se bez primjene konfiskacije. Njeno pretvaranje u opštenarodnu svojinu dolazi kao rezultat opšteg ukidanja privatne svojine na zemlji. Sva nacionalizovana zemlja prelazi u jedinstveni zemljišni fond. U opštu svojinu prelaze i šume, rudna blaga itd.

Ideja o jedinstvenom zemljišnom fondu potiče iz predoktobarskih dana, a naročito je došla do izražaja u instrukcijama 242 deputata na Prvom sveruskom kongresu seljačkih deputata koje su bili pripremili eseri.⁴⁵ Na II kongresu sovjeta Lenjin predlaže da se one utvrde kao zakon, iako je to protivrječilo marksističkoj koncepciji rješavanja agrarnog pitanja. Lenjinov cilj bio je zadovoljiti iluzije seljačkih masa, odvojiti ih od sitnoburžoaskih partija i učvrstiti savez radnika i seljaka. S druge strane, Instrukcija je bila mnogo radikalniji akt nego projekat ministra privremene vlade Maslova, koji nije bio dosljedan ni na pitanju konfiskacije spahijske zemlje.

U tijesnoj vezi sa dekretom o zemlji stoji Zakon o socijalizaciji zemlje, koji je opublikovan 19. (6. II.) 1918. godine; on potvrđuje i razvija osnovna načela dekreta. Izdanje zakona predvidjeno je samim Dekretom, koji je poznata Seljačka uputstva bio pretvorio u »Privremeni zakon« do Ustavotvorne skupštine. Zakon o socijalizaciji pripremao se u vrijeme kad su narodnim komesarijatom zemljoradnje rukovodili lijevi eseri. Oni su bili ispravili njegov prvobitni projekat i dali ga na razmatranje Sveruskom kongresu zemljišnih komiteta 17. I. 1918. i seljačkoj sekciji III sveruskog kongresa Sovjeta. 16. januara III kongres Sovjeta ozakonio

⁴⁴ Dekrety sovjetskoj vlasti, tom I. Moskva 1957, str. 17—20.

⁴⁵ Osnovne ideje seljačke instrukcije iz 1917. izražene su još 1906. god. u zakonskom projektu o zemlji 104 deput. I drž. dume. (Peršin, n. d. II, str. 25).

ga je ogromnom većinom glasova. 27. januara na II zasjedanju Sveruskog centralnog izvršnog komiteta (VCIK) III saziva, pri učešću frakcije boljševika i lijevih esera, projekt je ponovo ozakonjen. No, pogledi na socijalizaciju su ostali različiti. Lijevi eseri je shvataju kao ovekovečenje sitnog posjeda, boljševici kao put za prelaz na socijalističku organizaciju sela. Boljševici naglašavaju stvaranje krupnih državnih posjeda, eseri su protiv, oni daju preimućstvo u dobijanju zemlje »mjesnom poljoprivrednom naselju«, boljševici »bezemljašima i malozemljašima i mjesnim poljoprivrednim radnicima (siromasima), pod jednakim uslovima.«⁴⁶

Radi sprovođenja u djelo ovih uputstava narodni komesarijat za zemljoradnju stavlja na snagu pravila o opštinskim zemljišnim komitetima koja je odobrio još Prvi sveruski kongres Sovjeta 23. juna 1917. Cilj je bio demokratizovati zemljišne komitete, prilagoditi ih novim uslovima. Prvu reviziju ovih komiteta izvršio je Sovjet narodnih komesara u Uredbi o zemljišnim komitetima, objavljenoj 13. decembra 1917. po kojoj oni dobijaju pravo evidencije, oduzimanja zemlje, zgrada, inventara, poljoprivrednih proizvoda, rješavanje sporova itd. U isto vrijeme donesena je i Instrukcija koja im daje pravo regulisanja zemljišnih odnosa i ukazuje praktične mjere radi sprovođenja Dekreta o zemlji. Sve zemlje opštenarodnog zemljišnog fonda Instrukcija dijeli na dvije kategorije — one koje treba i one koje ne treba dijeliti. U kategoriju nedjeljivih zemalja spadaju vrtovi, sjemeništa, rasadnici, posjedi na kojima se proizvode industrijske biljke itd. Razdjeljive zemlje se dijele u dvije kategorije: privatna imanja koja ne previšuju radnu normu ostaju u vlasništvu onih koji ih obrađuju, sve ostale zemlje koje se obrađuju uz pomoć najamne radne snage podliježu raspodjeli.

Preduzete su mjere da se konfiskovana imovina zaštiti od pljačke. Sav konfiskovani materijal stavlja se u nadležnost sreskim i opštinskim zemljišnim komitetima koji ga dijele prema potrebi. Oni nadgledaju i obradu zemlje. Sva pitanja u vezi realizovanja Zakona o socijalizaciji trebalo je da riješava Glavni zemljišni sovjet. I on, u duhu Instrukcije od 13. decembra, sve konfiskovane zemlje dijeli na navedene dvije kategorije. On posvećuje posebnu pažnju organizovanju poljoprivrednih komuna i društava, uprkos protivljenju lijevih esera.⁴⁷

Potrebno da se sve niti mjesne uprave grupišu u jednom centru iziskivala je ukidanje paralelizma u upravljanju zemljišnim poslovima. Iako je to pitanje pokrenuto odmah poslije revolucije, ono je riješeno nekoliko mjeseci kasnije. U Zakonu o socijalizaciji, objavljivanom 6. (19. februara) 1918. svi poslovi oko zemljišne reforme stavljaју se u nadležnost Sovjeta radničkih i seljačkih deputata, o zemljišnim komitetima nema ni pomena. Februara 1918. godine gotovo u čitavoj centralnoj oblasti, pri gubernijskim sovjetima, bili su formirani komesarijati ili odjeljenja za pitanja zemlje. No, paralelizam se i dalje zadržao, pa je narodni komesarijat zemljoradnje u aprilu 1918. ukazao sovjetima da obrazuju zemljišna odjeljenja, kao jedine organe rukovođenja ovim poslovima.

Centralni komitet partije na čelu sa V. I. Lenjinom u najudaljenije krajeve zemlje upućivao je svoje kadrove; vojnike, mornare, radnike, da šire istinu o novoj vlasti. On šalje i razna pismena uputstva svojim organizacijama na terenu. Siromašno seljaštvo je prihvatilo boljševičke odluke kao svoje, o čemu govore mnogobrojne rezolucije u prilog nove vlasti. Dio seljaštva koji je bio pod uti-

⁴⁶ Isto, str. 38—40.

⁴⁷ Isto, str. 67—68.

cajem kontrarevolucionarno orijentisanih bogataša, koji su još uvijek sjedjeli u organima mjesne uprave kao komesari svrgnute vlade, u zemstvima, u zemljišnim i prehrambenim komitetima, nije vjerovao u snagu sovjetske vlasti. Upornu borbu protiv nove vlasti poveo je eserski Izvršni komitet sveruskog sovjeta seljačkih deputata, zatim bivši rukovodioci Ministarstva zemljoradnje i Glavni zemljišni komitet. Svi se oni bore da sačuvaju spahijsku svojinu, pa pozivaju mjesne komitete da ne sprovode dekrete nove vlasti. Sovjetska vlada bila je prinudjena da 19. decembra 1917. godine raspusti stari sastav sovjeta Glavnog zemljišnog komiteta i preporuči kolegiji zemljoradnje da formira novi Privremeni sovjet Komiteta za vodjenje njegovih poslova. Kako smo vidjeli, još ranije su bile donesene odluke o ponovnom izboru mjesnih zemljišnih komiteta.⁴⁸ Snažnu podršku novoj vlasti dale su vojničke mase. Mnoge jedinice već prvih dana revolucije izražavaju svoju podršku putem vojnih komiteta i skupština vojnika.

Teže je tekla borba za uspostavljanje sovjetske vlasti u perifernim oblastima Rusije, gdje su živjeli neruski narodi. Ovdje je ona ometana nacionalističkošovinističkim i monarhističkim protivljenjima polufeudalne vrhuške. U Ukrajini i Bjelorusiji niču kontrarevolucionarne nacionalističke vlade — ukrajinska odnosno bjeloruska Centralna rada, koje su objavile sebe najvišom vlašću i krvavo ugušivale sovjetski pokret. Da bi privukla seljake ukrajinska Centralna rada 7. novembra 1917. izdaje tzv. III universal u kojem proglašava ukidanje privatne svojine na zemlji i njenu predaju seljacima. Ali to je bila obmana; poslije nekoliko dana napušta te principe i počinje surovo proganjati svako samovoljno uzimanje spahijske imovine.⁴⁹

U borbi za seljaštvo veliku ulogu igrali su Sveruski seljački kongresi u novembru i decembru 1917. g. 11. (24. novembra) u Petrogradu počeo je rad vanredni Sveruski kongres seljačkih deputata (na njemu je prisustvovalo 350 delegata od kojih su 3/4 bili boljševici) koji donosi odluku o sjedinjavanju sveruskih centralnih izvršnih komiteta sovjeta radničkih i seljačkih deputata. Do toga je došlo 15. (28. novembra) 1917. godine, čime je savez radnika i seljaka u borbi za pobjedu socijalističke revolucije bio učvršćen. 25. novembra održan je II sveruski kongres seljačkih deputata (od 790 delegata 305 su eseri centra i desni, 91 boljševici, 350 levi eseri, ostali bespartijni). Žučna diskusija vodjena je oko pitanja saziva Ustavotvorne skupštine (desni su za predaju vlasti njoj i za osudu SNK — 359 glasova, protiv Ustavotvorne skupštine bio je 321 delegat). I lijevi eseri su glasali protiv boljševika. No, nastojanjem boljševika ova rezolucija je odbačena pa su desni eseri napustili kongres, a odluke Vanrednog kongresa su prihvaćene. Do III sveruskog kongresa sovjeta seljačkih deputata 10. — 18. januarja 1918. izvršeno je objedinjavanje sreskih sovjeta u većini gubernija. Ujedinjenjem III sveruskog kongresa radničkih i vojničkih deputata sa III sveruskim kongresom seljačkih deputata završen je proces stvaranja vrhovnog organa nove vlasti i od počeo proces širokog objedinjavanja svih organa sovjetske vlasti na terenu na boljševičkoj platformi.⁵⁰

Izbačene iz seljačkih sovjeta kulačko-eserske grupe okupljaju se u zemstvima, u zemljišnim i prehrambenim komitetima, osim u slučajevima gdje je u zemstvima od ranije uspostavljen boljševički uticaj. Oni te organe suprotstavljaju Sovjetima i putem njih pokušavaju organizovati prevrate. Tako u malenkovskom

⁴⁸ Peršin, n. d., knj. I, str. 447—448.

⁴⁹ Isto, str. 455.

⁵⁰ A. A. Ericjan, n. d., str. 111—151.

srezu Vladimirske gubernije sreski kongres seljačkih deputata po predlogu desnih esera odlučuje da se ukinu opštinski sovjeti i njihove funkcije predaju opštinskim zemstvima, a sreski sovjet reorganizuje uključenjem pristalica zemstava. Zbog toga u periodu od januara do marta 1918. godine, po rješenju sovjeta, raspuštaju se zemske skupštine i ukidaju zemske uprave.⁵¹ Tamo gdje su svoju vlast pokušale iskoristiti u kontrarevolucionarne ciljeve likvidirane su odmah, u drugim slučajevima kasnije: u njižnje-novgorodskoj guberniji likvidirane su krajem januara, u vladimirskoj krajem marta, a u Vologdi krajem juna 1918. godine.⁵²

Time je srušena osnovna prepreka za širenje sovjetske vlasti na selu i ujedinjenje nižih sovjetskih organa na boljševičkoj osnovi. Dok je na Drugom sveruskom kongresu (Ujedinjenja) bilo 59 boljševika od 124 delegata, na III kongresu ih je bilo 241 od 359 delegata, bez predstavnika seljačkih kongresa i armije. Proces boljševizacije bio je još veći između III i IV sveruskog kongresa sovjeta. Desni eseri uglavnom su bili potisnuti iz gubernijskih i sreskih sovjeta. Anketa delegata IV kongresa koja se odnosi na stanje u 17 gubernija pokazuje da su 62 do 91 % sastava gubernijskih sovjeta činili boljševici, a u sreskim sovjetima od 222 ujedinjena sovjeta boljševici su preovladavali u 145.⁵³ Činjenice jasno govore da je proces širenja organa sovjetske vlasti praćen širenjem organizacija boljševičke partije, uglavnom iz redova siromašnih seljaka. U prvoj polovini 1918. godine to stanje jasno ilustruju podaci iz ankete moskovskog oblasnog sovjeta: boljševičke organizacije nisu postojale u 733 opštine od ukupnog broja 883, eserskih organizacija bilo je još manje. Uoči ljeta boljševičke organizacije su postojale u 10 % opština gubernija centralnog dijela Rusije.⁵⁴ Krajem godine stanje se radikalno izmijenilo na bolje.

Formiranjem sistema sovjetske vlasti agrarni problem konačno prelazi u ruke revolucionarnih snaga. Sovjeti, odnosno njihova zemljišna odjeljenja, organizovano sprovode Zakon o nacionalizaciji zemlje i druge mjere vlade. Najkompleksniji bio je njihov rad na evidenciji imovine, što je predstavljalo najveći dio posla na putu ka njenoj konfiskaciji. Evidencija i konfiskacija sprovode se na osnovu spomenute Instrukcije zemljišnim komitetima od 13. decembra 1917., po kojoj su neposredni organizatori tog posla komesari određeni od opštinskih zemljišnih komiteta. Taj posao je trajao do početka 1918. godine, za koje vrijeme se izmijenila struktura mjesnih zemljišnih organa: ukinuta su zemstva, mjesto zemljišnih komiteta stvoreni su u početku komesarijati za zemljoradnju, a zatim zemljišna odjeljenja sovjeta. Pri uzimanju imovine na evidenciju zemljišni komiteti i sovjeti bili su dužni sačuvati sve evidentirane materijalne vrijednosti. Slijedeća etapa bila je stavljenje imovine pod neposredno upravljanje zemljišnih komiteta, odnosno zemljišnih odjela Sovjeta, a ovi su iz nje izdvajali najkultivisanija dobra za organizovanje krupnog društvenog posjeda. Ostala imovina je dijeljena u duhu ranije navedenih uputstava.

Organizovana konfiskacija spahijske imovine u centralnim rejonima provedena je u periodu novembar-decembar 1917. godine i u januaru 1918. To najbolje ilustruje slijedeća tabela:⁵⁵

⁵¹ Peršin, n. d., knj. I, str. 469—470.

⁵² Pjatlet vlasti sovetov. Izd. VCIK, Moskva—Kremelj 1922, str. 24.

⁵³ A. A. Ericjan, n. d., str. 151—152.

⁵⁴ P. N. Abramov, Sovetskoe stroiteljstvo na sele v dokombedovskij period (oktjabr 1917 — julj 1918). Voprosy istorii KP SS, 6/1960, str. 65—66.

⁵⁵ Peršin, n. d., knj. II, str. 199.

GUBERNIJA	1 9 1 7			1 9 1 8					Bez oznake mjes.	Svega
	X	XI	XII	I	II	III	IV	V		
Tverska	22	245	240	162	20	20	21	18	62	810
Rjazanjska	24	122	178	148	43	26	20	16	189	766
Moskovska (3 sreza)	—	14	130	154	44	4	1	2	29	378
Kostromska (6 srezova)	—	2	36	81	33	79	42	16	—	289
Zbir za naved. 4 gubernije	46	383	584	545	140	129	84	52	250	2243
Procenat konfiskovanih imanja	2,3	19,5	29,8	27,8	7,1	6,6	4,3	2,6	—	100

Raspodjela nacionalizovane zemlje predstavljala je duži i teži zadatak, od čijeg rješavanja je zavisila sudbina revolucije. Trebalo je razbiti seljačke iluzije u »ravnopravnu« raspodjelu, omogućiti im da praktično osjete privremenost takvog rješenja. Trebalo je tim putem učvrstiti savez radničke klase i seljaštva i vezati selo za revoluciju. Prema tome, lijevoeserski uticaj nije jedini razlog prihvatanja ove »uravnilovke«, ona se sada sprovodila pod boljševičkim okriljem i nije ugrožavala revoluciju. »Nikada ravnomjerno korišćenje zemlje idr. mjere ne škode socijalizmu, ako je vlast u rukama radničke i seljačke vlade, ako je uvedena radnička kontrola, izvršena nacionalizacija banaka, stvorene najviše ekonomske ustanove radnika i seljaka koje usmeravaju (regulišu) čitavu narodnu privredu itd.«⁵⁶

U duhu Privremene instrukcije a radi realizovanja Zakona o socijalizaciji zemlje, koju je Narodni komesarijat zemljoradnje publikovao 11. aprila 1918., raspodjela zemlje u 1918. godini trebala se vršiti kao mjera privremenog ravnomjernog korišćenja. Na terenu se tih uputstava nisu uvijek pridržavali. U Dmitrovskom. i Livenskom srezu Orlovske gubernije zemlja je data na 9 godina korišćenja.⁵⁷ Podjela zemlje i brzina kojom je tekao proces ustanavljanja sovjetske vlasti izazvali su pojave lokalizma, želju pojedinih oblasti da žive za sebe, a često i pojave anarhizma. Januara 1918. godine rješenjem Kalušskog gubernijskog kongresa sovjeta bila je obrazovana »Kaluška sovjetska republika«. Poslije su bile proglašene »Kazanjska radničko-seljačka republika« čiji je najviši organ vlasti bio »SNK kazanjske radničko-seljačke republike«. Slične su bile kurska, tverska, altajska i druge republike. Pojavili su se planovi stvaranja povolške oblasne republike sa centrom u Saratovu, sibirске federativne republike, i drugih. Takvih tendencija bilo je i u nekim srezovima. Iz sreskog grada Nikolajevska Lenjin je 2. aprila dobio telegram da se Nikolajevski srez proglašava »Sreskom socijalističkom komunom« i da je ukinuta privatna svojina na zemlji, kućama, rudama, trgovačkim ustanovama sa kapitalom većim od 5.000 rubalja, ukida se privatna trgovina sa dohotkom većim od 3.500 rubalja, zabranjuje se izvoz raskošnih predmeta, ustanovljava se sreska banka; svi ulozi preko 3.500 rubalja pretvaraju se u prinudni zajam na 20 godina.⁵⁸

Lenjin to stanje objašnjava nedostatkom upravljačkog iskustva masa: »Radničko-seljačke mase, pozvane od vlade da upravljaju zemljom, koje su dugo vre-

⁵⁶ V. I. Lenjin, Pol. sob. soč., tom XXXV, str. 104.

⁵⁷ Peršin, n. d., knj. II, str. 224.

⁵⁸ F. V. Čebaevskij, Stroitelstvo mestnyh sovetov v konce 1917. i pervoj polovine 1918. godine. Istoričeskiye zapiski AN SSSR, 1957, str. 252—253.

mena bile po strani vlasti, ne mogu se odreći da izradjuju državu na sopstvenom iskustvu. Parola »sva vlast sovjetima« dovela je do toga da su na terenu htjeli prići opitu državne izgradnje na osnovu sopstvenih grešaka. U tom stremljenju ka separatizmu bilo je mnogo zdravog, dobrog, u smislu težnje ka stvaralaštvu.⁵⁹ S druge strane i u »Pravdi« je bio publikovan članak »Što znači vlast sovjeta« u kome se govorilo da Rusija sada ide »putem pretvaranja u organizaciju sovjetskih republika — komuna«.⁶⁰ Ovaj članak je dosta stimulisao lokalističke tendencije.

U nekim slučajevima lokalizam je značio nepovjerenje u svaku državnu vlast i prelazio je u društvenu nedisciplinu i anarhizam. Tome je unekoliko doprinijela duga odvojenost pojedinih krajeva od centra i ogromna rastojanja. Tipičan primjer te anarhije i samovolje nalazimo u jednom dokumentu iz prve polovine juna 1918. godine. Tu se saopštava da selo Bodiž (demakovska opština, orlovska gubernija) produžava kao i ranije smatrati sebe nezavisnim od bilo kakve republike. Sovjet sela »izdaje zakone i daje zapovijesti ne samo u okvirima svojih granica nego često postavlja ultimatumе okolnim selima i zaseocima. Selo samo ustanovljava granice svoje republike i šalje graničnim selima uslove prelaza preko granica republike. Saini stanovnici Bodiža mogu bespoštedno harati stokom usjeve susjednih zaselaka.«⁶¹

U drugim slučajevima neki sovjeti malo drže do odluka viših organa. Tako agitator NKVD u svom referatu saopštava da od svih srezova pskovske gubernije izvršni komitet sluša samo novoroževski.

Ove pojave interesantne su za komparativno istorijsku analizu socijalističkih revolucionarnih procesa. Slične tendencije javljale su se i u jugoslovenskoj narodnooslobodilačkoj borbi (Sovjetska Hercegovina, Drvarska republika, sovjeti u Crnoj Gori itd.), i one govore s jedne strane, o jakom uticaju oktobarske prakse i, s druge, o sličnosti društveno-ekonomskih uslova u kojima revolucionarni zanos i prkos i državno-pravno neiskustvo dolaze u koliziju, u kojima se revolucija, »spuštena« u masu, projektuje iz različitih uglova te mase, najčešće »sa kućnog praga«. No i u nas i u Rusiji te pojave nikada nisu značile antirevolucionarnu orijentaciju.

Slične devijacije pojavljivale su se na planu rekvizicije i konfiskacije, gdje ima dosta slučajeva nepoštovanja zakona.

Kriterijumi za dobijanje zemlje određeni su u Seljačkoj uredbi Dekreta o zemlji donesenoj takodje na II kongresu sovjeta. Po njoj preimućstvo imaju starosjediaci (bezemljaši ili oni sa malo zemlje), a zatim dolaze došljaci i nepoljoprivredno stanovništvo, po redu registracije od strane zemljišnog odjeljenja. Ovih kriterijuma svuda se nisu pridržavali i to uglavnom u korist starosjedilaca. Po članu 12 Zakona o socijalizaciji zemlje, dioba se vršila na osnovu radnih normi čiji razmjer nije smio prelaziti radnu sposobnost određenog domaćinstva. Pri raspodjeli po gubernijama srez je uglavnom nastupao kao samostalna jedinica. Pri podjeli dolazilo je do tvrjenja i većih incidenata između dotičnih oblasti, i to u slučajevima promjene starih granica putem dodjeljivanja dijela zemlje bogatije oblasti siromašnjoj.⁶²

⁵⁹ V. I. Lenjin, Soč., tom XXVIII, str. 19.

⁶⁰ F. V. Čebaevskij, n. d., str. 253.

⁶¹ Centralnyj gosudarstvennyj arhiv oktjabskoj revoljucii (CGAOR), f. 393, op. 4, d. 34, 1. 3.

⁶² Peršin, n. d., knj. II, str. 259.

Po dekretu o zemlji na raspoloženje sreskih sovjeta seljačkih deputata i opštinskih zemljišnih komiteta prelaze sva konfiskovana sredstva za proizvodnju; mašine, orudje, radna stoka privredne i stambene zgrade. Ta odluka je i kasnije nekoliko puta potvrđivana.⁶⁵ Konfiskacijom radne stoke prešla je u društveno vlasništvo osnovna pokretačka snaga u seljačkoj privredi. Mjesni sovjeti su se u najvećem broju slučajeva pažljivo odnosili prema plemenitoj stoci i savjesno vršili njenu raspodjelu.

U prvoj polovini 1918. godine posebnim dekretima SNK i odlukama mjesnih sovjetskih organa konfiskovan je značajni dio kapitalističkih preduzeća. 28. juna SNK donosi odluku o nacionalizaciji najkrupnijih industrijskih preduzeća.⁶⁶ Značajni dio vrijednosti konfiskovanih imanja činile su razne gospodarske zgrade, preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda i drugo. Po proračunima A. L. Vajnshtejna vrijednost gradjevina svih kapitalističkih dobara iznosila je 3,8 milijarde rubalja.⁶⁷ U najvećem broju slučajeva te vrijednosti su mjesni sovjeti ili njihovi zemljišni odredi koristili u društvene svrhe stvarajući sovhoze, komune i poljoprivredne zadruge. Tako treći duhovšćinski sreski kongres zemljišnih odjela (Smolenska gubernija) obraća posebnu pažnju organizaciji sovjetske privrede na selu, u koju svrhu su određene gradjevine i razna sredstva za proizvodnju konfiskovane imovine.⁶⁸

Jedna od najvažnijih postavki agrarne teorije V. I. Lenjina jeste preimućstvo krupnog posjeda nad sitnim. Još u Aprilskim tezama on ističe potrebu da se od konfiskovane spahijske imovine grade krupna ugledna dobra. To je ušlo u program VII (aprilske) konferencije RSDRP (b). Istupajući na I sveruskom kongresu sovjeta seljačkih deputata, on ističe dva puta zaštite interesa poljoprivrednih radnika i siromašnih seljaka — stvaranje samostalnih organizacija radnika i seljaka na selu koje bi obezbijedile prelaz opštenarodne imovine u ruke radnih ljudi i koje bi od krupne spahijske imovine stvorile ugledna poljoprivredna dobra društvenog karaktera. U Dekretu o zemlji i u Seljačkoj instrukciji pitanje stvaranja društvenih poljoprivrednih dobara posebno je istaknuto. U Uputstvu o zemljišnim komitetima od 13. decembra 1917. godine govori se o potrebi stvaranja »kulturnih imanja«. I u Zakonu o socijalizaciji zemlje (čl. 13) predviđeno je stvaranje ovih gazdinstava.⁶⁹

Na terenu su se ove odluke različito tumačile i realizovale. U najvećem broju slučajeva one su izvršene. Tako rjazanski gubernijski zemljišni kongres ustanovljavajući pravila raspodjele zemlje odlučuje da se ne dijele: prvo, zemlje koje pripadaju republikanskim, društvenim i kulturno-prosvetnim ustanovama, drugo, poljoprivredne škole i eksperimentalna dobra, treće, zemlje »specijalne kulture i industrijskog značaja«.⁶⁸ U drugim slučajevima to je išlo teže. Instruktor moskovskog oblasnog komiteta zemljoradnje koji je u junu 1918. godine obišao orlovsku

⁶⁵ Ona je potvrđena u Uputstvu o zemljišnim komitetima od 12. decembra 1917., »deklaraciji prava radnog i eksploitanog naroda od 2. januara 1918. god. i u Osnovnom zakonu o socijalizaciji zemlje. Vidi: Peršin, n. d., knj. II, str. 338.

⁶⁶ Isti, str. 343.

⁶⁷ A. L. Vajnshtejn, narodnoe bigastvo i narodno hozjajstvennoe nakoplenie predrevolucionnoj Rossii. Moskva 1960, str. 397.

⁶⁸ Peršin, n. d., knj. II, str. 384.

⁶⁹ Peršin, n. d., knj. II, str. 437—439.

⁶⁸ Isti, str. 440.

guberniju saopštava da u Karačevskom srezu »seljaci s nepovjerenjem gledaju na sačuvana imanja i često se čuju zahtjevi za njihovom raspodjelom stanovništvu«. On saopštava da se u jeleckom srezu šire vijesti da se ta imanja »čuvaju za povratak spahija«.⁶⁹

Drugog maja 1918. godine SNK donio je dekret o nacionalizaciji proizvodnje šećera, čime je udario temelj stvaranju sovjetske šećerne industrije. U Ukrajini je nacionalizacija ove industrije izvršena na osnovu odluke Sovjeta narodne privrede Ukrajine od 16. januara 1919. godine.⁷⁰

Prvi koraci na organizaciji kolektivne privrede počeli su odmah poslije revolucije. Već u decembru 1917. godine bilo je organizovano oko 50 kolhoza u pretohradskoj, novgorodskoj, moskovskoj idr. gubernijama. Zakon o socijalizaciji zemlje postavio je pred sovjetske organe zadatak za preuredjenje seljačke privrede. U periodu mart-april 1918. godine na dnevnom redu mnogobrojnih gubernijskih i sreskih kongresa nalaze se ta pitanja. Tako n. pr. III. samarski gubernijski kongres RKP (b) odlučuje preduzeti odlučne mjere za razvitak poljoprivrednih komuna, uvući u njih seljačku sirotinju i pružiti im finansijsku podršku. Ali, bilo je zemljišnih organizacija (npr. jefremovskog sreza), koje su se ravnodušno odnosile prema ovom zadatku.⁷¹ Veliku ulogu u organizovanju prvih kolektivnih imanja imali su, osim sovjeta, i komiteti sirotinje. O tome govori i činjenica da su oni prisustvovali na Sveruskom kongresu zemljišnih odjeljenja, komiteta sirotinje i poljoprivrednih komuna, održanog u Moskvi od 11. do 20. decembra 1918. godine. Tu je rješavano pitanje o ustrojstvu zemlje, organizaciji kolektivnih dobara, pomoći seljaštvu itd.⁷² Ta pomoć je bila obimna: u 1918. godini SNK dao je kolektivnim imanjima novčani kredit od 15 miliona rubalja.⁷³

Zahvaljujući stalnoj društvenoj podršci broj kolhoza, sovhoza i poljoprivrednih zadruga brzo raste. 1918. godine u 34 gubernije evropskog dijela, dvije gubernije Belorusije i 8 Ukrajine bilo je ukupno 2.950 kolektiva. Osim toga, u Sibiru, na Kavkazu i Turkestanu bilo je još 10 kolektiva; od njih 1.361 bile su komune, 1.189 poljoprivredne zadruge i 146 društva za kolektivnu obradu zemlje. U početku ovi kolektivi bili su vrlo mali, a kasnije rastu. Po podacima Zbornika »O zemlji« u 9 gubernija RSFSR u 1918. godini bilo je 950 komuna, 422 poljoprivredne zadruge i 3.101 sovhoz. U 1919. godini broj sovhoza se povećao na 3.547, zadruga do 1.935, a komuna na više od 2.000.⁷⁴ Proces socijalizacije sela tekao je dalje.

— — —

U drugačijim uslovima odvijao se proces uspostavljanja sovjetske vlasti u Sibiru i na Dalekom Istoku i u perifernim oblastima gdje žive neruske nacionalnosti. Mi ćemo se ukratko osvrnuti samo na neke specifičnosti ovog revolucionarnog procesa.

Osnovne specifičnosti uspostavljanja vlasti u ovoj oblasti određene su geografsko-demografskim razlozima, ekonomsko-političkim položajem ovih krajeva u revolucionarnoj Rusiji i nacionalnim osobenostima. Sibir je rijetko naseljena oblast nepreglednih prostranstava. 1913. godine ovdje je živjelo 6,3 % stanovništva

⁶⁹ Isti, str. 442.

⁷⁰ Isti, str. 462.

⁷¹ Isti, str. 480.

⁷² Komunističeskaja partija v rezolucijah sjezdov..., II, str. 222.

⁷³ Peršin, n. d., knj. II, str. 503.

⁷⁴ Komunističeskaja partija v rešenijah sjezdov... II, str. 220.

Rusije. Po riječima Lenjina u vrijeme carizma ovo je bio kraj »patrijarhalizma, poluidivljaštva i najvećeg divljaštva.«⁷⁵ Kraj je davao svega 1,8 % industrijske proizvodnje Rusije pa je zato i radnička klasa bila malobrojna, koncentrisana u industrijskim centrima, razdvojenim medju sobom hiljadama kilometara. U agrarnom pogledu Sibir je oblast sitnog i kapitalističkog posjeda bez spahijske vlasti nad zemljom. Naseljavanjem oblasti uoči rata ekonomsko stanje seljaštva se pogoršava, ne toliko zbog nedostatka zemlje koliko zbog nedostatka sredstava za njenu obradu. Februarska revolucija nije riješila problem seljaštva, vlast je uzela Sibirska oblasna дума i Zapadnosibirski komesarijat Privremene sibirske vlade. Revolucija je, istina, ukinula spahijsku vlast na zemlji, bolje reći onaj minimalni dio te vlasti. Po odluci Privremene vlade od 27. marta 1917. godine kabinetske zemlje, rijeke, šume i jezera prešle su u ruke državne blagajne. Krupni kapitalistički posjed je ostao, iako je on bio stub eksploatacije siromašnog seljaka. Takvo stanje je određivalo specifičnost Oktobarske revolucije u Sibiru:

1. osnovne materijalne pretpostavke socijalističke revolucije: državno-monopoliistički kapitalizam i visoka koncentracija radničke klase ovdje nisu postojale;

2. zbog minimalnog spahijskog posjeda ovdje je sukob, na selu tekao izmedju siromašnih seljaka i kulaka;

3. zbog postojanja mnogo slobodne zemlje taj sukob nije mogao biti tako oštar kao u evropskom dijelu Rusije. Zato je sibirski seljak bio politički dosta nezainteresovan.

Te specifičnosti će u periodu poslije oktobarske revolucije biti nedovoljno uvažavane, naročito u vrijeme prehrambene krize, kada je na ovu oblast vršen veliki materijalni pritisak. Ovdje rekvizicija i konfiskacija postaju obične pojave, pri čemu su pravljene grube greške, ne samo u odnosu na kulaka nego i u odnosu na srednjoimučnog seljaka. Malobrojna radnička klasa (ona je činila svega 13 % gradskog stanovništva, od čega je 10 % bilo učlanjeno u sindikate) i slabe i nedovoljno organizovane revolucionarno oružane snage učinili su da su za nekoliko dana čehoslovački korpus i sibirski reakcija uništile sovjetsku vlast (7. juna 1918), a zatim je, preko esero-menjševičkog Komiteta Ustavotvorne skupštine (Komuča) i Sibirske privremene vlade, uspostavljena kolčakovska vojna diktatura, podržavana od Amerikanaca, Francuza, Japanaca idr.⁷⁶ Ona je naslijedila »bezbojnu« esero-menjševičku vladu (novembra 1918) i odmah radikalno istupa protiv svih tekovina revolucije, u mnogo čemu stremeći ka povratku carskog zakonodavstva. Jedan dio menjševika i esera prihvata ovo stanje, drugi dio, razočaran, povlači se iz borbe, treći — počinje samostalnu borbu pod parolom »protiv boljševika i protiv Kolčaka«, četvrti zajedno sa boljševicima nastavlja borbu putem partizanskog pokreta i diverzantskih akcija. Sve tekovine sovjetske vlasti u Sibiru su uništene, neke putem novog zakonodavstva, a druge u procesu mnogobrojnih kompromisa na svim planovima, posebno na agrarnom. Seljak, koji je u ovoj promjeni u početku vidio spašenje od velikih poreza i kontribucija sovjetske vlasti, vrlo brzo se uvjerio u buržoasko-spahijski karakter novih vlastodržaca.

Agrarna politika kolčakovštine počinje sa vladavinom Sibirske oblasne du-me, poslije februarske revolucije, u kojoj su većinu činili desni eseri, koji su za osnovu svoje politike uzeli Zakon o zemlji. Tu politiku produžava Komuč, ali

⁷⁵ V. I. Lenjin, Sočinenija, tom. XXXII, str. 328.

⁷⁶ Konstantin Molotov, Kontrarevolucija v Sibiru i borba za sovjetskuju vlast. Gosud. izdav. 1921, str. 6—8.

on praktički toleriše obnavljanje privatne svojine na zemlji. Sibirska privremena vlada, poslije prevrata u kome su eseri imali glavnu ulogu, ide na uništavanje svih tekovina sovjetske vlasti na selu. Odlukom od 5. jula 1918. bili su anulirani svi dekreti i odluke ove vlasti, a dan iza toga izdat je dekret o zatvaranju sovjeta radničkih, seljačkih, kozačkih i vojničkih deputata i drugih — da se sva oduzeta imanja vrate njihovim vlasnicima. Duma se uzaludno protivila; poslije avgustovskog zasjedanja ona prelazi na likvidaciju svojih prava. Ni Direktorijum (sveruska vlada u vidu uprave od 5 članova formirana u Ufi 24. IX. 1918.), nije mogao uticati na rad Sibirske privremene vlade.

Radi sprovođenja zemljišne reforme pri Kolčakovskom Ministarstvu zemljoradnje i kolonizacije formiran je Zemljišni odjel koji je uspostavio iste takve organe pri gubernijskim i sreskim zemskim upravama. Paralelno sa njima na tom planu djelovali su zemljišni sovjeti. U »Zapisu o pravcu agrarne politike vlade« Ministarstvo zemljoradnje ističe da je dvorjanstvo dužno ustupiti mjesto seljaštvu: »Stvaranje jakih sitnih radnih domaćinstava gdje se zemljom upravlja na osnovu prava privatne svojine koja bi bila slobodna od nasilnog tutorstva obščine.«⁷⁷

Očigledno je da se radi o eserskim agrarnim koncepcijama. Ministarstvo je bilo odredilo i druge mjere u tom duhu: 1. raspodjela dvorjanske zemlje seljacima; 2. proširenje prava Seljačke pozajmne banke i njeno pretvaranje u Državnu zemljoradničku banku; 3. dozvola podjele zemlje privatnicima ako ona vodi ka drobljenju dvorjanskog vlasništva; 4. obnavljanje dještva stolipinskog zakona od 14. jula 1910. godine o izdvajanju iz obščine. U odnosu na spahijske zemlje koje su seljaci bili zahvatili određeno je da se prizna pravo na rad onima koji su ih zauzeli i odluku o prevodjenju korisnika na položaj arendatora. Oni dobijaju i pravo preimućstva u slučaju diobe te zemlje. Zakonom od 13. marta 1919. godine zahvaćena zemlja se stavlja pod privremeno upravljanje države, spahija dobija pravo da povрати oduzeti mu inventar, a seljak koji je zahvatio zemlju treba da razgovara sa spahijom ukoliko hoće da zadrži zemlju u arendi. Deklaracijom od 8. aprila 1919. godine oni koji su zauzeli zemlju dobijaju pravo da sakupe rod, ali se zabranjuje svako dalje zauzimanje.⁷⁸

Kolčakovska vlada je željela zadovoljiti sve slojeve pa je faktički prihvatila politiku Stolipina. Ona je bila namijenjena spahijama i industrijalcima Urala, to je bila politika trgovaca. Zbog davanja mogućnosti za procvat krupne trgovine sibirska kooperacija, zaštitnik sitnih proizvođača, postepeno propada što osjetno pogoršava stanje seljaštva:

1. klasni antagonizam na selu produžava se u novim uslovima — između starijih i novodošlih, između Kozaka i Rusa i drugih nacionalnosti;

2. ona je dala zemljišni fond ruskom spahiji a šumska bogastva ruskom kapitalisti;

3. stara protivurječnost između sela i grada se pojačava zbog slobodnih robnovčaninih odnosa koji su davali preimućstvo gradskom trgovcu i zanatliji;

4. situaciju pogoršavaju administrativne mjere, nasilja, bezakonja i ubistva, prisilna mobilizacija.

Već prvih dana diktature počinje otpor ovim mjerama, a u 1919. i 1920. godini on dobija široke razmjere. Ogromni prostori Sibira prekriveni su partizanskim

⁷⁷ A. Averev, Agrarnaja politika kolčakovščiny. Na agrarnom fronte. Agrarnyj institut komunističeskoj akademii, 6/1929, str. 3.

⁷⁸ Isto.

pokretom u kojemu su glavnu rukovodeću ulogu imali boljševici. Odvijao se proces revolucionisanja sela u borbi, koja će krajem 1919. godine uz pomoć Crvene armije, osloboditi čitav prostor do Zabajkalja, a u drugoj polovini 1922, poslije povlačenja Japanaca, i Daleki Istok.

Ističući neke karakteristike kolčakovske agrarne politike u Sibiru željeli smo da podvučemo neadekvatnost sitnoburžoaskih koncepcija, posebno u periodu kada je sovjetsko iskustvo bilo poznato. Zato će borba revolucionarno-demokratskih snaga Sibira imati jasan orijentir u sovjetskoj vlasti. U tej borbi revolucionari se selo i uspostavlja novi revolucionarni sistem odozdo prema gore. On je praktičan pandan kolčakovskom institucionalizmu i političkoj praksi. Kada je Crvena armija duboko ušla u sibirske prostore u 1919. godine ovaj pokret dobija široke razmjere; zahvaljujući njemu paralisan je saobraćaj na sibirskoj pruzi i jako otežano povlačenje kolčakovskih snaga na Istok.

Tako su u zori revolucije na teritoriji čitave Rusije preduzeti veliki koraci na putu ka socijalizaciji sela, što će dati dragocjeno iskustvo za kasniju opštu kolektivizaciju. Dok su na sibirskim prostorima prve mjere sovjetske vlasti doživjele privremeni poraz, u evropskom dijelu one su otvorile potpuno nove socijalno-ekonomske procese.

Osnovni značaj agrarno-političkih preobražaja krajem 1917. i u 1918. godini leži u slijedećem: revolucija se preko mnogobrojnih peripetija »spustila« na selo, diskreditujući (ekonomski i politički) one snage u njemu koje su činile osnovicu stare vlasti. To je dovelo do zaoštavanja klasne borbe, do »izazivanja« svih onih do tada nedeklasiranih idejnih i političkih protivnika, a samim time i do otvorene klasne polarizacije. Proces agrarnih preobražaja u korist radnih masa bio je pandan agrarnom i političkom sistemu starih vlastodržaca pa je sistematski revolucionirao seljačke mase, opredjeljujući ih za novu vlast.

Slijedeći korak bio je jasan: klasnodiferencirano selo klasno organizovati, odnosno konsolidovati one snage na njemu koje su po svojoj ekonomskoj prirodi predstavljale osnovnicu revolucije. Sredinom 1918. godine počinje proces organizovanja seoske sirotinje.

Revolucionisanje sela u procesu obrazovanja organa vlasti sirotinje

Do sredine 1918. godine uspostavljanje revolucionarne vlasti u najnaseljenijim oblastima zemlje uglavnom je završeno, izuzimajući oblasti pod njemačkom okupacijom.

Čvrstina nove vlasti zavisila je od brojnosti, organizovanosti i sposobnosti kadrova, kojih je u odnosu na veličinu zemlje bilo vrlo malo. Zato je u nekim krajevima sovjetska vlast dugo bila nestabilna i početnički lutala u svojoj aktivnosti. U oblastima istočno od Urala ona će sredinom 1918. godine, kako smo vidjeli, brzo pasti u jednoj organizovanoj kontrarevolucionarnoj akciji bjelogardejaca i češkog korpusa. U evropskom dijelu sovjetska vlast bila je mnogo stabilnija zbog prisustva većeg broja kadrova i zbog blizine revolucionarnih centara. Samo će pod pritiskom bjelogardejske kontrarevolucije i inostrane intervencije, koja je dolazila sa svih strana, sovjetski redovi popustiti u graničnim predjelima; njen centar će odoljeti svim iskušenjima. Ta stabilnost je formirana u periodu do sredine

1918. godine u procesu uspostavljanja revolucionarno-demokratskog sistema po horizontalnoj i vertikalnoj liniji i afirmacije boljševičke platforme. Revolucionirani grad ovladao je selom i izazvao u njemu diferencijaciju na društveno-ekonomskoj i ideološkoj osnovi.

Borba protiv ostataka spahijske vlasti bila je angažovala sve, pa i buržoaske elemente, za pobjedu februarske revolucije. Oktobarska revolucija djelo je proletarijata i siromašnog seljaštva (u savezu sa »srednjakom«). Prvih 8 do 10 mjeseci poslije revolucije traje pripremni period u kojemu je u uslovima socijalističke revolucije završena buržoaskodemokratska revolucija na selu. Seljak je dobio zemlju, radnik osmočasovno radno vrijeme itd. Ali, u tom periodu je samo djelimično likvidirana stara vladajuća klasa, uglavnom krupna buržoazija grada i sela. No, što se tiče sela ona se prilagođavala novim uslovima stvarajući svoja uporišta u organima sovjetskog revolucionarnog sistema — u sovjeticima, raznim komitetima i odborima. Stari način njenog istiskivanja iz tih organa putem ponovnih izbora sovjeta krajem 1917. i u prvoj polovini 1918. godine dao je dobre rezultate, o čemu svjedoče navedene činjenice o boljševizaciji sovjeta i drugih organa i uspostavljanje dosta široke mreže boljševičkih organizacija na terenu. To je bio period čas prikrivene čas otvorene klasne borbe. Ali, ona je do sredine 1918. godine, do likvidiranja lijevoeserskog šestojulskog meteža, bila ometana njihovim uticajem na državnu politiku, posebno na selu. Uoči V kongresa sovjeta taj uticaj je još značajan. U periodu januar — juli 1918. godine na gubernijskim kongresima sovjeta eseri su imali 16,8 % delegata, u gubernijskim izvršnim komitetima 26,8 % mjesta. Po materijalima mandatne komisije V kongresa 71,3 % delegata bili su komunisti a 26,2 % lijevi eseri.⁷⁹ Šestojulski metež je uništio partiju. Izvršavajući odluke V kongresa sovjeta, moskovski oblasni biro RKP(b) 9. jula 1918. šalje cirkularno pismo u 14 gubernija u kome traži da se lijevi eseri ne biraju u gubernijskim izvršnim komitetima. Moskovska oblast se oslobadja esera u periodu od jula do augusta 1918. godine. Novembra mjeseca u 13 gubernijskih izvršnih komiteta moskovske oblasti (osim tverskog) bilo je 320 članova, od njih 281 bili su komunisti, ostali bespartijni ili iz drugih partija. Ali lijevi eseri se nisu predali bez borbe. Samo u 22 gubernije centralne Rusije u julu je izbilo 96 kulačkih ustanaka pod njihovim rukovodstvom.⁸⁰ No, krajem 1918. godine oni nestaju sa političke pozornice kao uticajna snaga.

Već uoči meteža, 11. VI 1918. godine, VCIK prima dekret SNK o formiranju komiteta seoske sirotinje, što je bio početak radikalne politike na selu i jedan od glavnih uzroka iznenadne lijevoeserske akcije.

Dekretom od 11. juna otvoren je proces intenzivnog revolucionisanja sela koji je, po Lenjinu, značio prelaz »od zajedničke borbe protiv spahija ka opšteproleterskoj borbi protiv kapitala«.⁸¹ Ova nova etapa neposredno je bila vezana sa rješavanjem prehrambenog pitanja, u vrijeme kada su Brest-Litovskim mirom bile odcijepljene najveće žitnice Rusije i kada je zavlдалa strašna glad. U gubernijama je nedostajalo 332 miliona pudova žita. Još početkom 1918. godine sovjetska vlada centralizuje prehrambenu politiku.

⁷⁹ V. T. Osipova, *Izmenenie partiynogo sostava sovetov v 1918. godu, Borba za pobjedu i ukrepljenje sovjetskoj vlasti 1917—1918*. Sbornik statej, Moskva 1966, str. 153.

⁸⁰ Isto, str. 179—183.

⁸¹ V. I. Lenjin, *Pol. sob. soč.*, tom XXXVII, str. 354—355.

Januara mjeseca je u Petrogradu održan Sveruski prehrambeni kongres koji zaključuje da je hljeb moguće dobiti samo od kulaka, onih koji su do revolucije davali polovinu svih potreba Rusije.⁸² Ali njega je trebalo uzeti silom, jer se bogati seljak uvukao u sovjetske organe (podržavan lijevim eserima) i sabotirao rad revolucionarne vlasti. Ni drugi način borbe za hljeb putem obrazovanja prehrambenih odreda i njihovog slanja na teren nije riješio problem, mada su ovi odredi imali velikih rezultata. Oni će svoj rad nastaviti i poslije organizovanja komiteta sirotinje.

Nužno je bilo uvesti prehrambenu diktaturu. Dekretom VCIK od 13. i 27. maja 1918. Narodni komesarijat za prehranu dobija vanredna ovlaštenja za punu centralizaciju prehrambene politike u duhu vojne organizacije. Podvučena je neophodnost »bespoštedne borbe sa kulacima« za hljeb, a svi prikrivači hljeba objavljuju se »neprijateljima naroda i predaju revolucionarnom sudu koji ih kažnjava na ne manje od 10 godina zatvora i konfiskaciju imovine«. Dekretom SNK od 7. avgusta trgovinska razmjena u žitorodnim oblastima proglašava se obaveznom. Drugim dekretom SNK od 22. jula odredjuju se vrlo teške kazne za lica uhvaćena u špekulaciji. Po odluci Narodnog komesarijata za prehranu od 9. oktobra isporuka poljoprivrednih proizvoda koncentrisana je u rukama prehrambenih organa. Dekretom SNK od 21. novembra narodni komesarijat za prehranu dobija pravo raspodjele svih poljoprivrednih proizvoda.⁸³

Sve ove odluke imale su za cilj da centralistički organizuju prehrambenu politiku, zemlju izvedu iz ekonomske krize i u krajnjoj liniji spasu samu revoluciju. Poslije uspostavljanja komiteta sirotinje mjere sovjetske vlade su praćene procesom jakog zaoštavanja klasno političke borbe na selu.

Ideja o organizovanju posebnih institucija sirotinje potiče od Lenjina i starija je od odluke o formiranju komiteta sirotinje. On to pitanje pokreće još u doba februarske revolucije i poslije revolucije više puta. 22. maja 1918. godine u »Pismu petrogradskim radnicima« on piše ili će buržoazija pri pomoći kulaka uništiti sovjetsku vlast, ili će proletarijat organizovati seljačku sirotinju i uništiti njih. Lenjin odbacuje sve lijevo-eserske prigovore da su boljševici protiv srednjeg seljaka, ističući da oni čak hoće savez sa njim.

Još prije juna u nekim mjestima dolazi do stvaranja komiteta sirotinje ili sličnih organa. U tverskoj guberniji postojali su »komiteti gladnih«; slično je bilo u tulskoj i ufimskoj guberniji.⁸⁴

Poslije dekreta od 11. juna 1918. godine rad na organizaciji komiteta sirotinje postaje glavna briga partije i organa vlasti. On je počeo već u julu mjesecu da bi u avgustu i prvoj polovini septembra doživio najveći intenzitet. Poslije toga dolazi do pada, u prvoj polovini oktobra nastupa ponovni uspon, a od novembra rad je potpuno obustavljen. Najviše ih je formirano u drugoj polovini septembra, oko 70 %. Krajem oktobra bilo ih je nekoliko desetina hiljada.⁸⁵ Naj-

⁸² K. V. Gusev, *Krah partii levih eserov*, str. 171.

⁸³ *Komitety bednoty. Sbornik materialov, tom I. Gosudarstvennoe izdatel'jstvo kolhoznoj i sovhoznoj literatury, Moskva—Lenjingrad 1933, str. 71—76.*

⁸⁴ Isto, str. 16.

⁸⁵ U Zborniku »Kombedy RSFSR« (Moskva 1933, str. 19) tvrdi se da ih je krajem oktobra 1918 (po podacima NKVD) bilo 31.268. Pitanje njihovog broja izazvalo je razna gledišta. U novije vrijeme utvrđen je veći broj; u »Istorii graždanskoj vojny v SSSR« (Moskva 1957, str. 159) pominje se cifra od 80.000. B. G. Verhovenj (K voprosu o čislečnosti kombedov v RSFSR istorija SSSR, 4/1958, str. 126) utvrđuje cifru od 104.997.

češći oblik formiranja bile su skupštine sirotinje, a često i skupštine svih stanovnika, pri čemu je uticaj bogatijih seljaka na izbore bio česta pojava. Prvo su stvoreni gubernijski i sreski komiteti sirotinje, poslije čega na njih prelazi zadatak oko organizovanja nižih organa.

Socijalni sastav komiteta se mijenja. U početnoj fazi u njih ulaze i mnogi bogatiji seljaci. Na inicijativu Lenjina počinje privlačenje »srednjaka« u njihove redove. U članku »O savezu seljaka i radnika«, koji je 10. avgusta upućen svim gubernijskim sovjetima narodne privrede i prehrambenim komitetima ističe se: »Komiteti sirotinje treba da budu revolucionarni organi čitavog seljaštva, protiv bivših spahija, kulaka, kupaca i popova, a ne samo organi seoskog proletarijata protiv čitavog ostalog seoskog stanovništva.«⁸⁶ No, glavninu sastava komiteta sirotinje od početka do kraja čine siromašni zemljoradnici i članovi RKP(b).

Njihova aktivnost na ekonomskom planu je vrlo široka, zbog čega će od samog početka dolaziti do miješanja kompetencija između njih i sovjeta. Glavni zadaci su im: prvo, ustanovljenje spiskova sirotinje i organizovanje sistema njenog snabdijevanja, drugo, evidencija hljeba i dr., treće, popis njiva, ritova i nadgledanja raspodjele ispaša, četvrto, konfiskacije viškova hljeba i raspodjela stoke, peto, briga o usjevima, šesto, briga o žetvi, sedmo, borba protiv špekulacije prehrambenim produktima, osmo, stalna saradnja sa prehrambenim odredima na terenu itd.⁸⁷

Naročita pažnja obraćena je na centralnu crnozemu oblast koja je bila najbogatija rezervama hrane. U borbi sa kulacima komiteti sirotinje služe se kontribucijama imovine i porezima. Oni su imali zadatak od VCIK da realizuju vanredni porez od 10 milijardi rubalja. Komiteti dijele konfiskovana sredstva za proizvodnju po principu ravnopravnog korišćenja. Kargantinska opština jelatomskog sreza tambovske gubernije na svojoj skupštini od 22. IX. 1918. rješava da u roku od tri dana komiteti sirotinje treba da ustanove spiskove sa svim živim i mrtvim inventarom, poslije čega opštinski komiteti treba da pristupe njenoj raspodjeli na jednake djelove.⁸⁸

Teži i složeniji rad imali su da obave ovi organi u siromašnim oblastima sjevera gdje je problem gladi bio naročito akutan. Takva situacija vladala je u Komi kraju: u pečorskom srezu hljeb se skoro nije proizvodio. Komiteti su putem beskompromisnog pritiska na bogate spašavali hiljade ljudi od smrti, oni su vodili borbu protiv špekulacije i brinuli se da se konfiskovana imovina pravilno dijeli.⁸⁹

Politični značaj komiteta sirotinje određen je njihovom osnovanom aktivnošću na planu ekonomskog i političkog diskreditovanja seoske buržoazije i stvaranja uslova za širenje revolucionarnih ideja u masama. U oba slučaja oni djeluju kao jedan od institucija revolucionarnog sistema. Proces institucionalizovanja sela išao je po dvije linije: Organizovanje seoskih i opštinskih komiteta sirotinja i partijskih ćelija. Partijske organizacije gubernija i srezova davale su svoje kadrove za organizovanje komiteta sirotinje, a ovi su sa svoje strane stvarali uslove za nicanje partijskih organizacija na terenu. O tome govori veliki broj članova

⁸⁶ Komitety derevjanskoj bednoty moskovskoj oblasti. Moskovski rabotnij, 1938, str. 123—124.

⁸⁷ Komitety bednoty, I, str. 27.

⁸⁸ Isto, II, str. 38, dok. 277.

⁸⁹ Komitety derevjanskoj bednoty Komi kraja 1918. Syktyvkar 1958, str. 13.

partije u redovima komiteta sirotinje. Komiteti se vrlo često obraćaju partijskim rukovodstvima za pomoć ili im podnose izvještaje o radu. Tako odajevski sreski komitet izvještava tuljski gubernijski komitet RKP(b) o svom radu: on ističe da su nesigurni elementi zamijenjeni, da su organizovane partijske ćelije i kulturno-prosvjetni kružoci, da su za praznične dane organizovani mitinzi, da je sav kulački inventar uzet na evidenciju, da je u srezu na kulake nametnuta kontribucija od 200.000 rubalja, da je u svakoj opštini u selu izabran po jedan čovjek za širenje propagandne literature.⁹⁰

Osim uništavanja ekonomske i političke baze kontrarevolucije ovi organi neposredno su radili i na vojnim zadacima, organizujući takozvane pukove sirotinje. Takvo rješenje doneseno je na Kongresu komiteta sirotinje Sjeverne oblasti. VI kongres sovjeta odlučio je da se takvi pukovi organizuju svuda. Komiteti sirotinje aktivno su radili i na organizovanju snaga za potrebe Crvene armije.⁹¹

Odnos sovjeta i komiteta sirotinje bio je aktuelan sve vrijeme. Vidna su tri tipa tih odnosa: prvo, kada komiteti predstavljaju odjeljenja sovjeta i od njih zavise, drugo kada postoje paralelno sa sovjetima i, treće, kada oni istiskuju sovjete i faktički postaju »sovjeti sirotinje«, ili »seoski vojno-revolucionarni komiteti«.⁹²

Sama činjenica o miješanju kompetencija govori o nedovoljnoj stabilnosti revolucionarnog sistema. U vrijeme organizovanja organa sirotinje mnogi niži sovjeti (seoski i opštinski) nisu bili izišli iz etape početništva, negdje su vršili samo neke funkcije, negdje su vlast vršili izvršni komiteti sovjeta, negdje reonski izvršni komiteti, a negdje ju je vršio seoski kmet.⁹³ Formiranjem komiteta sirotinje mnogi sovjeti su potisnuti njihovom samovoljom ili su jednostavno zamijenjeni.⁹⁴

Odnos sovjeta i komiteta sirotinje pri kraju 1918. godine bio je toliko aktuelan da je tom pitanju na VI kongresu Sovjeta (novembra 1918) posvećena pažnja. U rezoluciji je rečeno: »Samo će se stvaranjem jedinstvene sovjetske organizacije u gradu i selu učvrstiti slivanje proletarijata grada sa proleterskim ili poluproleterskim elementima sela u zajedničkoj borbi protiv svih vidova ugnjetavanja«.⁹⁵ Kongres preporučuje gubernijskim i sreskim sovjetima da pristupe ponovnom izboru opštinskih i seoskih sovjeta uz pomoć komiteta sirotinje. Taj proces trajao je od decembra 1918. do januarja 1919. godine, poslije čega komiteti prestaju funkcionisati.

Da njihovo formiranje nije bilo slučajna i prolazna pojava, pokazuje činjenica o zakasnelom organizovanju ovih institucija na teritoriji Ukrajine, poslije njenog oslobođenja od njemačke okupacije. Po odluci Radničko-seljačke vlade Sovjetske Ukrajine od 9. maja 1920. godine, koju je potvrdio sveruski kongres sovjeta, na čitavoj teritoriji republike stvoreni su »Komiteti nezamožnih seljan«, koji su imali iste zadatke kao i komiteti sirotinje. I u Ukrajini i u Belorusiji njihov rad odvijao se u uslovima oštre borbe proti buržoasko-nacionalističkih snaga.⁹⁶

⁹⁰ Kom. der. bed. Mosk. oblasti, str. 178.

⁹¹ Komitety bednoty, I, str. 43.

⁹² Isto, str. 37.

⁹³ Isto, str. 190—191.

⁹⁴ Kom. der. bed. Mosk. oblasti, str. 178.

⁹⁵ Komitety bednoty, I, str. 41.

⁹⁶ Zakon o komitetah nezamožnyh seljan. Harkov 1920, str. 3—8.

Sama institucija komiteta sirotinje jedna je od najinteresantnijih tekovina socijalističke revolucije. U sovjetskoj historiografiji ona nije dovoljno izučena. Uglavnom, napisano je samo nekoliko regionalnih monografija i članaka. U svima njima ponavlja se stara teza da su komiteti sirotinje stvoreni iz ekonomskih razloga i da je njihov značaj na planu zaoštavanja klasne borbe na selu bio vrlo veliki. Naše je mišljenje da istorijska analiza druge činjenice ima presudan značaj, odredjen specifičnostima ruskog revolucionarnog procesa. Taj značaj jasno je podvučen u Lenjinovim riječima: »Menjševici i eseri su nas plašili rascjepom, koji ćemo izazvati na selu stvaranjem komiteta sirotinje. No, što znači ne razbiti selo? To znači ostaviti ga pod vlast kulaka. Ali upravo mi to nećemo i zato smo riješili razbiti selo. Mi smo govorili: da smo izgubili kulake. To je istina, od te nesreće se ne možeš sakriti, no mi ćemo dobiti hiljade i milione siromaha, koji će stati na stranu radnika«. ⁹⁷ Ovim riječima ne treba komentara; one jasno odredjuju osnovni zadatak avangarde u odnosu na selo, u borbi za selo. Samo takvom organizacijom se mogu ispraviti greške Pariske Komune i Prve ruske revolucije. U Rusiji je revolucija počela odozgo, iz grada, i poput lepeze spuštala se na selo. Samim time ona je više nego i jedna druga djelo proleterske avangarde. Selo je u početku bilo dosta isključeno iz tog procesa, pa ga je kasnije reflektovalo iz svojih različitih uglova. Zato na njemu mogu dugo i nesmetano egzistirati i menjševičke i eserske i mnoge druge koncepcije, zato su boljševici dugo morali da taktiziraju sa tim sitnoburžoaskim partijama u borbi za selo. Kada je oktobarski revolucionarni proces zahvatio svu zemlju, početkom 1918. godine, selo ga prihvata dosta dezorijentisano, sve dotle dok propagandni naponi boljševika nisu ubrzali »spuštanje« tog procesa u seljačku masu. Na domaku je bila socijalistička revolucija na selu, klasni sukob između onih koji imaju i onih koji nemaju. Tradicionalističko-psihološki odnosi između tih slojeva dugo vremena su paralizovali tu borbu, sirotinja je bila u podređenom položaju, trebalo ju je organizovati. Sovjeti su po svojoj idejnoj orijentaciji bili njeni organi, ali u početku, zbog specifičnih političkih uslova oni su dosta pod uticajem imućnih; u drugim slučajevima produžen je rad starih zemstava.

Dekretom o stvaranju komiteta sirotinje sirotinja dobija svoju vlast koja joj omogočava da povede beskompromisnu borbu protiv »kulaka«, da ih ekonomski i politički diskredituje. Ta »čista« klasna borba je osnovni dokaz »spuštanja« socijalističke revolucije u mase. U uslovima drugih revolucija, pa i kod nas, taj proces je u mnogo čemu bio obrnut — od sela prema gradu. Selo je od početka prolazilo kroz oružanu borbu u sopstvenim okvirima da bi se pobjedom revolucije proširila na grad, odnosno bila nametnuta gradu u vidu kratkotrajnog političkog obračuna. To je bio posljednji talas te borbe koji je završen političkom pobjedom. No i u ruskim i našim uslovima politička pobjeda nije rješavala sve, ona je ostavljala gotovo netaknutu »pobjedu nad sopstvenom učmalošću, raspuštenošću, sitnoburžoaskim egoizmom, nad tim navikama koje je prokleti kapitalizam ostavio u nasljedstvo radniku i seljaku«. ⁹⁸ Zato pobjedonosno selo sa malobrojnim revolucionarnim kadrovima, bez sistematske i permanentne akcije avangarde, ne može, u mirnim uslovima, odoljeti tom malogradjansko-čaršijskom pritisku nego postepeno podleže njegovom uticaju, mijenjajući fizionomiju i suštinu same revolucije.

⁹⁷ V. I. Lenjin, Rečk delegatam komitetov bednoty moskovskoj oblasti 8. XI. 1918. Kom. der. bed. Mosk. oblasti, str. 133.

⁹⁸ V. I. Lenjin, Pol. sob. soč., tom XXXIX, str. 5.

U ruskim uslovima komiteti sirotinje kao organi siromašnog seljaštva bili su organi revolucije uopšte, njene filozofije. To je bila filozofija avangardne (napredne inteligencije i radničke klase), i ona je išla odozgo prema dole, ne dozvoljavajući da se razvodni u revolucionarno nedozreloj i pragmatističkoj masi. Onog momenta kad je revolucionarni sistem na selu očišćen od kontrarevolucionarnih uticaja, preko mnogih devijacija adekvatnih stepenu opšteg razvitka masa, komiteti sirotinje prestaju funkcionisati ostavljajući za sobom jasnu situaciju »ko je ko«. Revolucija je dovedena »na čistac«.

U periodu do 1919. godine završeni su osnovi socijalističkog preobražaja na ruskom selu, seljački pokret je u najvećem broju prihvatio revolucionarnu platformu. Probudilo se vjekovima eksploatisano i kulturno-politički zaostalo selo, probudilo se u prkosu, i prvi put jasno znalo šta hoće. Ruska komunistička partija (boljševika) nije dozvolila da taj prkos podje putevima strasti, ona ga je od početka sitematski vodila u borbi protiv ostataka buržoaskih snaga. Uz pomoć seljaštva ona je obezbijedila stabilnost društva, dobijajući seljaštvo, ona je dobila Rusiju. »Mi, partija boljševika, ubijedili smo Rusiju. Mi smo Rusiju osvojili od bogatih za siromašne, od eksploatatora za radne ljude. Mi treba sada da upravljamo Rusijom,« govorio je Lenjin.⁹⁹ I kasnije (1921), kada se zbog teške ekonomske situacije našla u bezizlaznom položaju, Partija, prelazeći na Nep, okrenula se selu. Nisu je pokobile ni oštre kritike iz sopstvenih redova, od strane tzv. »radničke opozicije«, grupe »demokratskog centralizma« idr. koje na Lenjinov savez radničke klase i seljaštva gledaju kao na kapitulaciju proleterske diktature pred sitnom buržoazijom odričući revolucionarnu ulogu siromašnog seljaštva u proletarskoj revoluciji. Na V Sveukrajinskom partijskom kongresu u Harkovu, novembra 1920. predstavnik »radničke opozicije«, Antonov demagoški izjavljuje da je »CK prodao proletarijat za lećinu kašu seljacima«, okrivljuje Lenjina da u partiji ne sprovodi proletersku politiku nego lavira između seljaštva i proletarijata.¹⁰⁰

Oni nisu vidjeli da se takvim »laviranjem« osigurava pun uspjeh revolucije. Agrarno i uopšte socijalno zakonodavstvo na selu moralo je biti adekvatno usponu revolucionarnog procesa, uzajamno djejestvo raznih revolucionarnih faktora na zajedničkoj platformi revolucionisalo je svijest ljudi, osmišljavalo svaki novi korak. Oktobarski udar ostao bi običan državni prevrat ukoliko njegova svijest ne bi postala opšta. Sve mjere boljševičke partije i sovjetske vlasti imale su cilj da »spuste« revoluciju u mase; u prvom talasu, do sredine 1918. godine, te mjere su izazvale osnovnu polarizaciju i osnovni klasni obračun; od sredine godine, odnosno od stvaranja komiteta sirotinje, počinje klasna polarizacija u »mikro-razmjerama«, na selu. Njenim završetkom završava se proces klasnog raslojavanja ruskog društva.

Ali ne i konačne klasne pobjede. Stare snage su ekonomski i politički diskreditovane, ali je ostala njihova svijest, spremnost da borbu nastave u novim uslovima i na novi način. Privremeno vraćanje u doba NEP, dokaz je snage tog oportunizma, ali i dokaz svijesti novih snaga da privremenim povlačenjem privremeno iskoriste te snage, do formiranja svoje ekonomske moći i nove duhovne atmosfere. Revolucija se nije završila oružanim obračunom, sa njim ona dobija samo političke

⁹⁹ Isto, tom XXVII II, str. 214.

¹⁰⁰ M. M. Vaser, Borba, KP protiv antilenjinskoj »rabočej opoziciji« i sa raznovidnostej v pervye gody NEP (10 do 11 sjezdy partii). Vestnik Mosk. univ. 4/1957, str. 164—167.

pretpostavke da organizuje novi sistem na osnovu svojih koncepcija. Tom novom procesu prijeti opasnost od starog u vidu uticaja na duhovnom i psihološkom planu, gdje stare snage dugo vremena poslije revolucije zadržavaju svoj uticaj. To djelovanje u nerazvijenim uslovima sela, pošto prodje glavni revolucionarni talas i počnu prve ekonomske teškoće, organizovano ili pak stihijno vraća raspoloženje na stari psihološki kolosjek, potkopavajući tekovine revolucije. Oktobarska revolucija je pokazala dva puta likvidiranja tog uticaja: potpuno diskreditovanje buržoaske inteligencije ukoliko se otvoreno suprotstavlja novom sistemu, i drugi-organizovanje njenog rada na revolucionarnoj platformi ukoliko je solidarna sa njim.

Revolucionarna institucionalizacija imala je takodje za cilj da centralistički organizuje borbu onih snaga koje su socijalno-ekonomski predisponirane za revoluciju. Trebalo je sistemom raznih organa vlasti, centralistički organizovanih, kompenzirati nesposobnost tih snaga da odmah poslije revolucije duhovno nadrastu svoje protivnike i spriječiti da se miješanjem raznih uticaja rodi nova malograđanska atmosfera na zajedničkoj revolucionarnoj platformi. Osnovni je zadatak pobjedonosne avangarde, ukoliko ne želi da se razvodni u nezreloj mješavini starog i novog u čovjeku i društvu, da sistematski organizovanom i brzom kulturno-prosvjetnom akcijom formira svoje snage u gradu i na selu. Jer ideološke koncepcije ostaju da vise u vazduhu ukoliko nemaju opšteobrazovnu potku, ukoliko ih ne nosi adekvatna društvena svijest. Ključ za rješenje tih problema leži na selu kao rezervoaru najbrojnije i kulturno najzaostališe snage revolucije. Oktobarska revolucija je pokazala vrijednost takve orijentacije.

Osvrćući se na problem seljaštva u februarskoj i oktobarskoj revoluciji mi smo istakli osnovne razlike u odnosu raznih partija prema tom faktoru. Buržoaske partije shvatile su seljaštvo na stari način, kao eksponenta, u duhu svih ranijih revolucija; zato su brzo izgubile pozicije u njemu. Boljševička partija od početka ovaploćivala je koncepcije o savezu radničke klase i seljaštva čime je revoluciju brzo izvela sa ulice na ruske prostore. Ona je pobjedu revolucije shvatila kao osnovni politički preduslov za otvaranje socijalističkog revolucionarnog procesa, za revoluciju svijesti.

Pero Damjanović

Radnički pokret naroda Jugoslavije uoči osnivačkih kongresa KP Slovenije i KP Hrvatske

(s posebnim osvrtom na Sloveniju)

Skoro će proći četvrt veka od pobjede naše revolucije, a evo već je 30. godina od tako značajnih događaja u životu jednog naroda kao što je osnivanje Komunističke partije, a mi još moramo, naročito na ovakvim naučnim skupovima da konstatujemo ne baš ružičasto stanje naših naučnih istraživanja te naše savremene historijske prošlosti. Zapravo, osim Pregleda historije SKJ, te nekoliko rasprava, najviše o omladinskom pokretu i Skoju, i pojedinim ne uvek središnjim problemima, koji su uz to više fragmentarno obradjeni, zatim nekih memoarskih zapisa o pojedinim važnijim zbivanjima, prosto se može zaključiti da period 30-tih godina još nije ozbiljnije zahvaćen istraživačkim radom.

Otuda su mnogi problemi nerasvjetljeni, a o nekim pojavama i krupnim zbivanjima još se zadržavaju jednostrane i netačne predstave, ili se dugo zadržavaju pojedine istine koje su samo refleks trenutka određene situacije, a nipošto ne predstavljaju potpuniju sliku toga veoma dinamičnog, kompleksnog i događajima bogatog perioda našeg revolucionarnog pokreta. Između ostalog, ima i nekih nedoumica, pa i nejasnoća na primer, o tome kakvog je karaktera bio pokret sredinom 30-tih godina, da li je to period poleta, ili ne, i ako jeste, čime je izazvan; otkada datira i čime je sve uslovljen; kakvo je bilo tada stanje u Partiji, odnosno u partijskim organizacijama u pojedinim krajevima naše zemlje i kakvo je njihovo mesto i uopšte uloga u toj plimi pokreta. Zatim, kako objasniti što treba priznati kao tačnu činjenicu — da od tada, od sredine 30-tih godina, i pored četih udara u policijskim provalama i uopšte udara sa strane režima, u osnovi, nije bilo zastoja. Ili, drugim rečima, da li je polet istovremeno i kontinuirani razvoj, bar u nekim osnovnim komponentama revolucionarnog pokreta, prisutan već od sredine 30-tih godina, pa možda i od ranije, ili se takav razvoj može priznati tek od 1937. godine s obzirom na krupne promene koje su se tada izvršile u rukovodstvu KPJ. Itd.

Mogu se, zatim, postavljati pitanja i druge vrste, kao: u čemu su bila bitna svojstva jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, odnosno politike KPJ s obzirom na njenu specifičnu i izrazito uspešnu ulogu u sprovođenju revolucije u uslovima drugog svetskog rata, naročito ako se ta njena uloga posmatra u međunarodnim razmerima, pre svega, u konfrontaciji sa ulogom i opštim rezultatima drugih komunističkih partija. Da li je to rezultat nekih posebnih svojstava, određenih objektivnih i drugih uslova, koji su se stekli na tlu Jugoslavije u opštoj i posebnoj situaciji drugog svetskog rata, ili, pak, veliki deo odgovora treba tražiti u ovom

prethodnom periodu, po onom poznatom marksističkom stavu — da se spremnost za revoluciju jednog revolucionarnog pokreta ogleda prvenstveno u prethodnom razvitku adekvatne partije, njene osposobljenosti, nagomilanog i usvojenog iskustva u prethodnoj borbi, povezanosti sa klasom i narodom i t. sl. Ovo nas opet dovodi na uočavanje značaja i specifičnosti perioda o kome je reč.

Ovakva se pitanja mogu i dalje raščlanjavati, kao: čime su se u to vreme odlikovali pokreti naše radničke klase, inteligencije, kakva je bila uloga seljaštva, te o prirodi i značaju nacionalnih pokreta u pojedinim narodima i slično.

Naravno da ovim ne mislim da u ovom svom saopštenju odgovorim na sva ovde postavljena pitanja, što mi ne bi bilo ni moguće. U tom pogledu moja namera je daleko skromnija — želeo bih da ukažem samo na neke bitne momente razvitka revolucionarnog pokreta u našoj zemlji u rečenom periodu, da se osvrnem na neka osnovna obeležja, dostignuti stupanj razvoja pojedinih komponenta toga pokreta i da iznesem sliku stanja partijske organizacije u to vreme koji su neposredno prethodili stvaranju posebnih komunističkih partija u nacionalnim okvirima Slovenije i Hrvatske, a u sastavu Komunističke partije Jugoslavije. Pri tome ću, što moram posebno napomenuti, nastojati da iznesem, ocrtam samo bitne momente, osnovna obeležja i da ukažem na najvažnije faktore razvoja, ne zadržavajući se na detaljnijoj činjeničkoj gradnji, niti na navodjenju naučnog dokaznog instrumentarija, što će, naravno, moći da se učini nekom drugom prilikom.

Najpre, šta je karakterisalo opštu političku situaciju i unutrašnji razvitak jugoslovenskog društva sredinom 30-tih godina i šta se sa tog domena može izneti na osnovu dosadašnjih istraživanja?

I

Jugoslovenska država, s pravom se ističe, bila je bremenita elementima političke i ekonomske krize kao i širim klasičnim društvenim protivurečnostima, svojstvenim kapitalizmu, još od doba njenog stvaranja. To doba je bilo ispunjeno mnogim suštinskim obeležjima revolucionarne situacije. Ona je sredinom 30-tih godina doživela drugu po redu krupnu krizu, odnosno krah politike vladajućih vrhova (dvorske kamarile i velikosrpskog hegemonizma povezanog sa pojedinim vrhovima krupnog kapitala i finansijskih krugova ostalih buržoazija). Naime, ako su zbivanja od 1928. godine i zavodjenje šestojanuarske diktature bili pokušaj izlaza iz prve krize toga režima, onda je krah šestojanuarske diktature već do sredine 30-tih godina označio drugu krizu toga sistema. Ta nova kriza sistema se izrazila najpre sa uvodjenjem tzv. oktroisanog ustava i uspostavljanjem kvaziparlamentarizma sa partijama Petra Živkovića i Nikole Uzunovića početkom 30-tih godina («Jugoslovenska radikalno-seljačka demokratija», odnosno kasnije Jugoslovenska nacionalna stranka — JNS), potom sa situacijom koja je nastala u zemlji posle ubistva kralja Aleksandra i odlaskom glavnog nosioca i protagoniste diktature, kada su se neizbežno nametnule promene u pravcu evolucije režima, da bi se puni krah ispoljio u petomajskim izborima 1935. godine.

1. Ako bi se želeli navesti samo neki elementi toga kraha, onda je dovoljno podsetiti na izborne rezultate po kojima se udružena opozicija, i pored falsifikata izbornih rezultata, terora i drugog pritiska režima, pojavila kao moćan politički

pokret sa više od milion glasova. Zatim da su se, i pored zabrane, pojavile gotovo sve političke partije neke manje-više i sa svojim izvesnim programima, pa i aparatom. I konačno, ako se zagledaju posledice tih izbora, onda je tu zaista bio puni krah dotadašnjih režima.

I Komunistična partija — iako se nalazila u dubokoj ilegalnosti, a jedva se počela oslobadljati svojih sektaških slabosti, nešto su se nadovezale i neodlučnosti u vreme same izborne kampanje — snažno doprinela tome krah, istovremeno se sve više afirmišući kao politički pokret radničke klase.

2. U političkim previranjima — koja su prethodila petomajskim izborima, naročito ispoljenim u vreme odlaska glavnog nosioca diktature (kralja Aleksandra) — ponovo se na političku pozornicu u svoj svojoj snazi postavilo nerešeno nacionalno pitanje u Jugoslaviji, koje je inače bilo jedan od stalnih elemenata krize njenih režima. Posebnom silinom je izbio na površinu hrvatski nacionalni pokret, jasno izražen i kroz izborne rezultate, ali su se pokazali i drugi nacionalni pokreti kao u Sloveniji, Makedoniji i Crnoj Gori. Za vladajuće vrhove naročito je bilo zaprepašćenje da se »i na jugu zemlje«, tj. u Makedoniji, nešto probudilo, nešto novo desilo, da se narod i tamo pokrenuo, da traži svoje mesto pod suncem, da zahteva promene, koje će izvesti sam ako se ne nadju neka spasonosna rešenja, kako su to počeli da konstatuju pojedini nametnuti poslanici i senatori iz tih krajeva u parlamentu i senatu.

3. Ni Jugoslaviju, kao ni ostali kapitalistički svet nije mimoišla velika ekonomska svetska kriza, koja je i mehanizam njene kapitalističke privrede stavila u ozbiljnu kušnju i iz temelja ga potresla. Zastoj privredne aktivnosti, izuzev u pojedinim granama koje su radile za krupne međunarodne monopolističke krugove (pre svega, u industriji obojenih metala kojima se oskudevalo u svetskim razmerima, a na polukolonijalnom jugoslovanskom tržištu, sa jeftinom radnom snagom do njih se moglo lako doći), zatim, masovna nezaposlenost, krah poljoprivredne proizvodnje, zastoj prometa i valutarne teškoće — sve se to odrazilo na zaostalu i polukolonijalnu privredu Jugoslavije. Propadanje zanatstva i proletarizacija drugih srednjih slojeva bili su isto tako posledica ekonomske krize, koja je uz to u Jugoslaviji svoju kulminaciju doživela nešto kasnije u odnosu na druge, naročito velike evropske zemlje, kada je u njima već nastalo izvesno privredno oživljavanje. Takav dubok pad privredne proizvodnje i dejstvo krize uopšte, imali su za svoju posledicu prelaz u novo kolo krize — i bez uobičajenog novog privrednog poleta — već na početku 1937. godine. Otuda veliki i dugotrajan pad radničkih nadnica, koje su nivo od pre krize (1929. godine) ponovo dostigle tek krajem 1936. godine i to u rezultatu višegodišnjih, oštih i po mnogo čemu veoma uspešnih radničkih štrajkova, vođenih da se zaustavi dalji pad visine nadnica.

4. Vladajući vrhovi u staroj Jugoslaviji — da bi našli kakav izlaz ili bar ublažili političku i društvenu krizu, u kojoj se po mnogo čemu naslućivalo i elementa revolucionarnog raspleta — počeli su da se orijentišu prema novim saveznicima, pre svega prema Hitlerovoj Nemačkoj. Izraz te nove orijentacije bio je već jugoslovensko-nemački trgovinski ugovor od maja 1934. godine, da bi sledećih godina došlo do instaliranja istinskog profašističkog režima u Jugoslaviji čija je dalja evolucija u pravcu fašizma zavisila samo od odnosa snaga, odnosno bila je presečena silinom narodnog revolucionarno-demokratskog pokreta inspirisanog, pa i predvođenog KPJ. Ukoliko je reč o približavanju jugoslovenskog režima fašističkoj Nemačkoj u ranijem periodu, nije bez značaja napomenuti da su na to

delovali i mnogi elementi ekonomske prirode, pre svega, teškoće nastale usled agrarne krize i uopšte teškoće usled položaja seljaštva i slabe prodajne moći poljoprivrednih proizvoda. Stoga se tražilo novo tržište koje je osobito postojalo u Nemačkoj. Međutim, ukoliko je u početku bio prisutan diktat ekonomske nužnosti, nešto kasnije, u periodu tzv. profašističkih režima, preorijentacija se vršila, pre svega, u želji i s ciljem da se traži oslonac na »čvršće« režime pred narastajućim revolucionarnim pokretom. Ona je bila i u skladu sa promenama u politici zapadnih sila, prvenstveno Engleske, koja je odbranu svojih pozicija tada tražila u uspostavljanju nove ravnoteže u Evropi, što je, pre svega, značilo popuštanje pred zahtevima Nemačke i njenom orijentacijom na istok — prema socijalističkom Sovjetskom Savezu. Drugim rečima, preorijentacija u politici jugoslovenskog režima bila je u vezi i sa pomeranjima u međunarodnoj konstelaciji odnosa, pri čemu je centar svetske reakcije prelazio u fašističke sile, pre svega, u Nemačku. Ovo je, razume se, imalo svoje reperkusije i na mnoge druge sfere društvenih odnosa i socijalno-političkih borbi.

5. Dalje obeležje situacije u Jugoslaviji bilo je, kao što je već napomenuto, u pojavi nove grupacije snaga, tzv. građanske opozicije, koja je u širem smislu — u svoj sastav uključivala i nacionalne, odnosno narodnooslobodilačke pokrete pojedinih ugnjetenih naroda. Zapravo, jedan od oslonaca građanske opozicije u pojedinih jugoslovenskih naroda bio je u narodnooslobodilačkim pokretima, koji su, razume se, imali svoj širi karakter i značaj i po sadržaju i programskoj orijentaciji, prelazili su okvir građanske opozicije, povezujući se sve više, ili tačnije, postajući sastavnim delom revolucionarno oslobodilačkog pokreta radničke klase. Međutim, ukoliko se govori o situaciji od sredine 30-tih godina, onda s pravom treba konstatovati da je, kao rezultat dugih klasnih i međunacionalnih sudara i protivrečnosti jugoslovenskog društva, na površinu izbila snažna građanska opozicija, koja se, uglavnom bez svoje krivnje, odnosno bez naročitih zasluga, našla gotovo na vrhu jednog širokog narodnog pokreta, a sama je bila nesposobna da tom pokretu da jasnu programsku orijentaciju i adekvatne metode borbe. Naprotiv, pre bi se moglo govoriti da je ona, uplašena, došla čak dotle da je i pojedine svoje programske zahteve — koje je već bila istakla — počela da napušta usled bojazni da ih rešava snagom i metodima jednog borbenog narodnog pokreta, tako da se sve više orijentisala na taktiziranje, na očekivanja deobe vlasti i pogodbe sa pojedinim nosiocima režima. Otuda — nakon prvoga poleta koji je nastao posle petomajskih izbora i uspešnog, makar i kratkotrajnog, nastupa na pojedinim narodnim zborovima, koji su, pre svega, značili manifestaciju siline narodne borbe za pojedine demokratske zahteve, pa i za promenu režima — uzmićanje rukovodstva svih građanskih stranaka, izuzev zemljoradničku levicu i nekih drugih radikalnijih elemenata u pojedinim strankama.

6. Međutim, Zemljoradnička leвица u svom afirmisanju i izrazitoj aktivnosti tokom cele 1935. pa i narednih godina, više je težila za nekim užim ciljevima — za afirmacijom sebe kao partije, u čemu su se ispoljila i svojstva njenog šefa, a manje je išla za tim da se stvara i učvršćuje jedan istinski narodni revolucionarni pokret, koji bi jedino mogao da obori i promeni postojeći režim. Stoga ta akcija, iako je bila u pojedinim periodima značajna jer je pružala tribinu i za predstavnike radničkog pokreta, i uopšte bila je mesto okupljanja aktivnih opozicionih snaga, nije imala neki veći obim, tako da se je jedva razvila u jedan od izdanaka narodne borbe, koji je po svaku cenu išao svojim posebnim pravcem,

nastojeći da održi svoje posebne puteve i karakter. Veći značaj su u kasnijem stvaranju šireg narodnog fronta imala pojedina druga iako manje brojna krila ostalih, građanskih stranaka, s tim što se veliki deo i rukovodstva Samostalne demokratske stranke bio približio u mnogo čemu radničkom pokretu.

7. Ovim već prelazimo na jednu od sledećih komponenti unutrašnje situacije u Jugoslaviji i njenog revolucionarno demokratskog pokreta — na antifašizam. Javio se još u prvoj godini dolaska Hitlerovog fašizma na vlast, najpre u redovima intelektualaca pod uticajem komunista, a potom šire u radničkom pokretu, koga je naročito ohrabrilu istupanje Dimitrova na Lajpciškom procesu, kada je već razobličavana priroda fašizma i njegovi teroristički i demagoški metodi vladavine. Međutim, još veći i direktniji podsticaj je došao iz Francuske, naročito u februar-skim danima 1934. godine kada je, akcijom naroda na čelu sa radničkom klasom i radničkim partijama, presečen put fašizmu na vlast u Francuskoj, a potom su podsticaji dolazili iz Španije. Uporedno sa ovim počela je brže da sazreva svest i u komunističkom pokretu, naročito u međunarodnim razmerama, o pravoj prirodi fašizma i o neophodnosti pokretanja borbe naprednih snaga protiv opasnosti koje su otud zapretile demokratskim tekovinama i ljudskim pravima i slobodama. To saznanje je uskoro dovelo do jačanja jedinstvenog antifašističkog fronta što se potom, posle Sedmog kongresa Kominterne, izrazilo u politici stvaranja širokih narodnih frontova, a u nas u Jugoslaviji — u Frontu narodne slobode, koji je uspešno nastupio naročito od sredine 1935. godine.

II

Ovim, međutim, već prelazimo na karakteristike revolucionarnog pokreta, posebno radničkog pokreta, čija bi se bitna obeležja mogla izraziti u nekoliko sledećih tačaka, uzimajući u obzir dejstvo već navedenih faktora u samom jugoslovenskom društvu i usku povezanost za određenim kretanjima u međunarodnim odnosima.

1. Zavodjenjem šestojanuarske diktature pokret radničke klase bio je obezglavljen, naročito slabošću i razbijenošću njenog sindikalnog pokreta (nekoliko godina su gotovo potpuno zamrli i izostali tarifni, a pogotovo štrajkaški pokreti) kao i neuspelom, što se moglo i unapred očekivati, da se široki masovni sindikalni pokret radnika zameni izvesnim ilegalnim sindikatima, na šta se bio orijentisao jedan deo partijskih i revolucionarnih sindikalnih kadrova prvih godina šestojanuarske diktature. Bitnije izmene nisu nastale u tom domenu ni stvaranjem, nešto kasnije tzv. grupa RSO (Revolucionarne sindikalne opozicije). Međutim, ove slabosti bile su pod uticajem surovih pouka stvarnosti, nastalih naročito pod dejstvom ekonomske krize, brzo otklanjane time što se shvatilo da se otpor naletu kapitalizma, koji je teškoće krize prebacivao na leđa radničke klase i drugih siromašnih i srednjih slojeva društva, mogao pružiti samo organizovanom borbom. Otuda se u sindikatima video glavni izlaz, pa zato ni malo nije slučajno što su pojedini komunisti i sindikalni aktivisti — još pre shvatanja koja su sazrevala u Centralnom komitetu Partije — uvideli da je njihovo mesto u reformističkim sindikatima tj. u onim sindikatima koji su postojali, ali koji mogu pružiti bar neke uslove za zaštitu osnovnih klasnih interesa radnika. Stoga se desilo da su se u pojedinim krajevima zemlje orijentisali na rad u tim sindikatima, pre svega

u URSSJ sindikatima, zatim u Orsu (u Dalmaciji itd.) i godinu dana pre zvaničnih direktiva na takvoj orijentaciji. Ovo je uz pojačani rad grupa RSO i uopšte orijentacije komunista na rad u preduzećima, dovelo i do pojave prvih štrajkova već 1932. godine, koji su se narednih godina povećavali i po broju i po oštrini sudara, da bi 1935. došlo i do korenitog preloma. Broj štrajkova se učestvorostručio u odnosu na prethodnu godinu da bi sledeće, 1936. godine došlo do najснаžnijeg štrajkaškog pokreta, koji je ikada bio u našoj zemlji.

Osim brojnosti, ovi štrajkovi su počeli da dobijaju i mnoga druga svojstva proleterske klasne borbe kao: organizovanost u pogledu isticanja zahteva — sve do kolektivnih ugovora i do priznanja praznovanja Prvog maja, zatim do stvaranja štrajkaških straža i oštrog suprotstavljanja štrajhbreherstvu i do zauzimanja tvornica kao objekata rada (tzv. poljski štrajkovi), što je osobito došlo do izražaja ovde u Sloveniji u velikom štrajku tekstilnih radnika (leta i jeseni 1936. mada su se elementi take borbe javljali i u poznatom štrajku gladju rudara Trbovlja 1934. godine); zatim do povezivanja sa seljaštvom i gradjanstvom po gradovima u cilju podrške štrajkujućim radnicima itd., u čemu se, naravno, ispoljavala i sve veća uloga Komunističke partije.

2. Radnički pokreti, posebno štrajkovi, najpre su izbili u industrijskim najrazvijenijim krajevima, obuhvatajući prvenstveno vodeće industrijske grane kao što su rudari i metanci, zatim gradjevinari i već pomenuti tekstilci u Sloveniji. I sam štrajkaški pokret, koji je tokom 1935. i 1936. godine prerastao u štrajkaški val, svoje prvo žarište imao je u industrijski najrazvijenim krajevima Slovenije i Hrvatske da bi se potom proširio po čitavoj zemlji, obuhvatajući sve industrijske grane uključujući i zanatstvo, što je bilo od posebnog značaja. U pojedinim momentima dolazi i do velikih štrajkova solidarnosti što je već izrazito obeležje proleterskih metoda borbe. Suvišno je napominjati da su u nekim od ovih štrajkova sa strane režima bile upotrebljene sve represivne mere uključiv upotrebu vojske i žandarmerije, mobilizaciju štrajkača, hapšenja članova štrajkaških odbora, i slično, što je, opet, bilo najizrazitije u velikom generalnom štrajku tekstilaca Slovenije 1936. godine, pri čemu su se, na drugoj strani, istakli radnici, a naročito žene-radnice svojom borbenašću i organizovanim nastupom.

3. Posebno treba istaći uspon sindikalnog pokreta i uspehe komunista na sindikalnom planu. Posle orijentacije da se radi u reformističkim sindikatima, u šta su se ubrajali pre svega Ursovi sindikati, komunisti su uspeli da u roku od nekoliko godina situaciju u tim sindikatima korenito izmene u korist pristalica sindikalnog jedinstva. Uključivanjem i uspešnim organizovanjem štrajkaške borbe, zatim radom u pojedinim sindikalnim forumima počev od mesnih sindikalnih veća, Komunisti i simpatizeri Partije su sticali sve čvršće pozicije u njima. Tada je došlo i do porasta sindikalnog članstva, koje je inače niz godina stagniralo. Tokom 1935. i 1936. godine izvršene su takve promene u strukturi sindikalnog članstva i foruma Ursovih sindikata da su već kongresi, odnosno konferencije oblasnih odbora URSA za Hrvatsku, Sloveniju, Crnu Goru, Srbiju kao i u Orsovim sindikatima u Dalmaciji, u velikoj meri prešli u ruke komunista, odnosno na tim konferencijama došli su do izražaja mlađji sindikalni aktivisti pristalice sindikalnog jedinstva, često članovi i simpatizeri Partije. Isto tako, izvršena je promena u pojedinim strukovnim sindikalnim savezima, te su rukovodstva mnogih od tih saveza prešla u ruke komunista ili su oni sačinjavali dobar deo njihovih rukovodstava. Takav prodor komunista u sindikalni pokret i drugih pristalica

klasnog sindikalnog jedinstva nije moglo da zaustavi ni stalno ometanje režima sve do raspuštanja pojedinih sindikalnih saveza, kao ni otpor desničarskog rukovodstva Ursovih sindikata — sve do smenjivanja pojedinih istaknutijih komunista, kao što se dešavalo u Sloveniji, a i u nekim drugim krajevima. Sigurno nećemo pogrešiti ako kažemo da je borba za jedinstvo sindikalnog pokreta bila jedna od najvažnijih uslova za uspeh revolucionarnog pokreta u celini.

Uspeh štrajkačke borbe i prodor u sindikate odrazio se i na stanje partijskih organizacija, odnosno može se zapaziti korelativan odnos, to jest relativno održanje partijskih organizacija posle diktature i njihovo brže obnavljanje u pojedinim krajevima odrazilo se na uspeh radničkog pokreta, i obrnuto, uspeh radničkih štrajkova i uopšte tarifnih pokreta doprinosilo je snaženju partijskih organizacija. To se izrazilo, na primeru, i u mreži partijskih organizacija, kao i brojnomo stanju članova Partije u Sloveniji već tokom 1933. i 1934. godine, kada su organizacije postojale gotovo u svim industrijski razvijenijim mestima, dok se u nekim drugim krajevima tek radilo na obnavljanju partijskih organizacija.

4. Značajnu komponentu revolucionarnog demokratskog pokreta sredinom 30-tih godina predstavljao je pokret seljaštva, koji je privremeno bio prigušen zavodjenjem diktature. Svoj borbeni karakter, a i otrežnjavanje u pojedine iluzije, koje su se ispoljile u poznatoj krilatici »kralj i narod«, pod kojim je nastupila diktatura, ne bez izvesne pomoći vodstva Hrvatske seljačke stranke i ostalih tadašnjih demokratskih stranaka, pokazalo je već 1932. godine, čija je jedna od manifestacija bila izražena u oživljavanju nacionalnih pokreta, zatim pojavi tzv. punktacija (najprej zagrebačkih, zatim slovenačkih, te vojvodjanskih i drugih) i uopšte u nastojanju građanske opozicije u to vreme da bar donekle ide u korak sa pokretom u težnji da ga zadrži u svojim programskim okvirima i ciljevima. Isti uzroci, koji su u to vreme, početkom 30-tih godina doveli do oživljavanja građanske opozicije, do njene aktivizacije, kasnije tokom 1935. godine i 1936, kao što je već pomenuto, delovali su na pasivnost i povlačenje iz borbenog stroja rukovodstva te iste opozicije. Dok se u prvom periodu, kada je Komunistička partija još bila potisnuta i dosta slaba, očekivalo da će se ona svojom aktivnošću održati na kormilu narodnog pokreta, dotle je njihovo povlačenje sredinom 30-tih godina — kada je revolucionarni pokret, u kome su sve snažnije delovali komunisti, prelazio njihove okvire, bilo sračunato da svojom pasivnošću zaustave snagu narodnog pokreta čime su u suštini doprinosili stabilizaciji novoga režima, koji je iz istih razloga u to vreme bio prinudjen da nastupa sa velikim obećanjima — o zavodjenju demokratije i političkih sloboda. Ovo se naročito desilo posle veoma uspelog prodora sa politikom Fronta narodne slobode čiji su zborovi, počev od sredine 1935. godine, bili neobično posećeni i koji su svojim sadržajem izražavali novo stanje u jugoslovenskom revolucionarnom pokretu, kada su se gotovo slobodno iznosili programski stavovi Komunističke partije, posebno oni, koji su sadržani u platformi Jedinstvene radničke partije (avgust—septembar 1935), kojom je istupila Komunistička partija kako bi stvorila legalnu okosnicu za pregovore sa drugim grupacijama oko stvaranja Narodnog fronta i omogućila sebi još jednu tribinu za legalnu delatnost.

Ukoliko je reč o seljaštvu treba još spomenuti da se, — pored njegovog istupanja na izborima, ne samo u okviru nacionalnooslobodilačkih pokreta, već i u Srbiji (Šumadiji), što je bilo od posebnog značaja, — zaoštavanje odnosa između režima i seljaštva ispoljilo i u nekim drugim manifestacijama, i to u

sukobu sa velikom grupom radnika u Sibirju (Slavonija, februara 1935) u pokretu više hiljada seljaka iz okoline Bora (maja-juna iste godine), u otporu plaćanju poreza i egzekucijama, što se dešavalo u pojedinim mestima Bosne i Hercegovine, Crne Gore, i drugde, u velikom pokretu seljaka u Makarskom srezu (došlo gotovo do pobune i otpora žandarmima u nizu sela), u revolucionarnom istupanju i organizovanju seljaštva, naročito omladine i žena u Sloveniji, zatim u sukobu koje se izrazilo u poznatim belvederskim događajima u Crnoj Gori (26. juna 1936. godine), u zaoštavanju odnosa proleća 1936. godine, što je dovelo do pohoda gladnih seljaka iz mnogih sela Šumadije prema Beogradu, itd.

5. Pravi karakter gradjanske opozicije u Jugoslaviji i njeno kolebanje, a još više oklevanje da preduzme neke radikalnije mere, sve do skretanja udesno, u antikomunističke vode, takodje je postalo vidljivo tokom 1936. godine. Na to je delovao ovakav razvoj revolucionarnog pokreta, posebno u seljaštvu, kao i sve veći uspesi Komunističke partije i njeno ukorenjivanje u radničkoj klasi, u sindikalnim organizacijama, i uopšte njeno sve izrazitije delovanje na planu opštepolitičke borbe protiv fašizma, kako u spoljnoj politici, tako i na unutrašnjem planu.

Evolucija je osobito bila izrazita u Hrvatskoj seljačkoj stranci, u diferencijaciji njenog rukovodstva koje se, izloženo višestrukim pritiscima, počelo sve otvorenije da ispoljava i kao antikomunističko. To se pokazalo u često otvorenoj štrajkbreherskoj ulozi njene sindikalne organizacije HRS (Hrvatskog radničkog saveza), osobito u štrajku varaždinskih radnika 1936. godine. Tada je i rukovodstvo same HSS pokušalo da spreči saradnju seljaštva iz okolnih mesta sa štrajkujućim radnicima. To se ispoljilo i u pojedinim proglasima njenih lidera, tj. »u razradi direktiva predsednika Mačeka«, da se održi »apsolutni red i mir po svaku cijenu« radi toga »da se onemogući raznim komunističkim i drugim agitatorima da unesu u narod nemire i pokolje, pa da se pod izlikom uzdržavanja reda i mira domognu vlasti« kako se to kaže u pojedinim aktima koja su cirkulisala u redovima te stranke. Takva evolucija mogla se osetiti i u nekim drugim gradjanskim partijama kao i težnja da se sve više orijentišu na pogadjanje sa režimom za pojedina mesta u vlasti, napuštajući i onaj sve manji privid učestvovanja u oslobodilačkom narodnem pokretu.

6. Veoma značajna komponenta revolucionarnog pokreta nastajala je sa snanjenjem i organizovanjem omladinskog pokreta. Zapravo, može se primetiti da je omladinski pokret, u izvesnom smislu radnički u prvim danima šestojanuarske diktature, a nešto kasnije studentski, među prvima pružio otpor diktaturi. Počev od kraja 1931. godine za vreme izbora, pa narednih godina, studentski pokret je u neprestanom usponu, koji ima svoje centre najpre na Beogradskom i Ljubljanskom univerzitetu, a potom i na Zagrebačkom. Iz studentskog pokreta nastaju i pojedini oblici rada u drugim omladinskim nepolitičkim organizacijama (raznim sportskim i kulturnim društvima, skautskom udruženju itd.), kroz koja se u stvari odvijao rad Škoja i Partije. U sklopu studentske omladine treba posmatrati i delatnost srednjoškolske omladine, koja je takodje prisutna već 1933—34. godine, u čemu posebnu ulogu ima i pojava knjige »Srednješkolci govore«, a ona, uostalom, nastavlja svoj rad i u studentskim klupama.

Uporedo sa porastom štrajkaškog pokreta, kao i orijentacijom na stvaranje sekcija radničke omladine, sredinom 30-tih godina javlja se veća aktivizacija radničke omladine, koju potom sledi i seoska omladina. Tokom 1934. i 1935. godine

već se mogu navesti mnogobrojne zajedničke akcije studentske i radničke omladine, koje su se stapale u tokove opšteg revolucionarnog pokreta, kako u periodu oko petomajskih izbora, tako i u akcijama Fronta narodne slobode. Omladinski pokret doživeo je snažan uspon 1936. godine o poznatim tzv. mirovnim akcijama, koji je svojom organizovanošću bio obuhvatio ne samo studentsku i srednjoškolsku omladinu, već su se mirovni odbori stvarali i po preduzećima, a i po selima, tako da je to bio kompletan omladinski pokret. To je bilo utoliko značajnije što se ovo javlja u periodu privremene krize, koja je bila zahvatila Skoj na putu njegove reorganizacije, koja je otpočela posle Četvrte zemaljske konferencije Skoja (septembra 1935) i Šestog kongresa komunističke omladinske Internacionale (oktobra iste godine). U praktičnom realizovanju ponekad se to svodilo i na likvidaciju Skoja kao organizacije. Ukoliko se radi o fiksiranju, te nove orijentacije Skoja, treba potčrtati vanredno značajnu ulogu tadašnjeg sekretara Skoja Borisa Kidriča, koji je još na Splitskom plenumu KPJ (juna 1935) uočio potrebu te nove orijentacije u radu Skoja, pa je to, potom, zastupao na pomenutoj Četvrtoj konferenciji (septembra 1935) i izrazio u svom zapaženom referatu na svetskom komunističkom omladinskom kongresu i kasnije u nekim okružnicama, sve dok nije bio uhapšen sredinom 1936. godine u Beču sa grupom partijskih funkcionera. Isto tako treba istaći vanredno značajnu ulogu studentskog pokreta upravo tih godina bez obzira što se u našim naučnim istraživanjima okleva da se to prizna, a ima i nekih shvatanja koja ne sagledavaju tu veliku ulogu studentskog, a time — u širem smislu — i omladinskog pokreta uopšte.

7. Kad već nabrajamo sve komponente revolucionarnog pokreta, moraju se spomenuti i nove pojave u ženskom pokretu, nastale sredinom 30-tih godina. Tada se javlja odlučnija orijentacija na rad u tzv. feminističkim društvima, gde se stvaraju posebne omladinske ženske sekcije u kojima od početka odlučujuću ulogu imaju komunisti, u težnji da ženski pokret izvedu iz tih uskih okvira. Zatim na uključivanje ženskog pokreta na rešavanje političkih problema, na aktivizaciju u borbi za političke zahteve, osobito protiv rata i fašizma. Svemu ovome poseban podstrek dalo je uspešno uključivanje žena radnica u štrajkaški pokret. Na valovima ovog pokreta nastali su pojedini ženski listovi, odnosno listovi za žene. Pojavile su se i njihove posebne organizacije, preko kojih nastaje aktiviziranje žena kao sastavnog dela revolucionarnog radničkog i šireg naprednog anti-fašističkog pokreta.

8. Već je govoreno o antifašističkom pokretu. Potrebno je još dodati da je antifašizam postao stalan oblik aktivnosti komunista u drugoj polovini 1935. godine kada se radi i na stvaranju Narodnog fronta u Jugoslaviji, prvenstveno kroz aktivnost Narodnog fronta slobode. Tada dolazi i do nekoliko konferencija Narodnog fronta (pregovori sa ostalim demokratskim predstavnicima iz građanskih stranaka u Beogradu, proleća i leta 1936. godine, zatim u Ljubljani za Sloveniju, kao i u drugim krajevima). Pored stalnog delovanja Fronta narodne slobode, poseban izraz narodnofrontovske orijentacije ispoljio se u pojavi posebnih narodnofrontovskih grupacija u pojedinim zemljama Jugoslavije kao: Kmečko-delavsko gibanje u Sloveniji, Radničko-seljački front ili »pučka fronta« u Hrvatskoj i Dalmaciji, Makedonski narodni pokret (MANAPO) i Vojvodjanski front u izvesnom smislu.

Novi period u razvoju Narodnog fronta, odnosno antifašističke borbe, nastaje sa zbivanjima u Španiji od sredine 1936. godine, čemu i komunistička partija

Jugoslavije podređuje veliki deo svoje aktivnosti, smatrajući da podrška borbi protiv fašizma u Španiji doprinosi snaženju revolucionarne antifašističke borbe i u vlastitoj zemlji. To se ispoljava u odlasku dobrovoljaca u Španiju, u stvaranju odbora za pomoć republikanskoj Španiji, u prikupljanju priloga u okviru sindikata i po preduzećima, u nastojanju da se u štampi, u propagandi i agitaciji uopšte sve više piše o antifašističkoj borbi, što je nesumnjivo imalo dalekosežne posledice u daljem revolucionarnom razvitku u Jugoslaviji.

9. U sastavni deo ovih razmatranja — stanja i razvoja revolucionarnog pokreta u našoj zemlji, — smatram da treba uključiti i odnos prema SSSR, tj. značaj postojanja Sovjetskog Saveza, uticaj njegovih socijalističkih dostignuća i njegovu ulogu u međunarodnim odnosima. Uporedo sa saznanjem u svetskom komunističkom pokretu da se centar reakcije pomera u fašističke zemlje, tj. da je borba protiv fašizma jedan od osnovnih revolucionarnih zadataka, nastaje i izvesna evolucija u međunarodnoj politici Sovjetskog Saveza, njegovo približavanje zapadnim demokratskim silama uz izrazitije istupanje protiv agresivne politike fašističkih sila, što posebno dolazi do izražaja u njegovoj podršci republikanskoj Španiji. Uporedo sa ovim postaju sve popularnija i dostignuća privrednog razvitka SSSR kao socijalističke zemlje nasuprot krizama i nezaposlenosti, koja je bila obuhvatila čitav kapitalistički svet. To se upravo nametalo takvom snagom da su i pojedini građanski listovi počeli sve pozitivnije da pišu o Sovjetskom Savezu, ili da se javljaju pojedini građanski političari sa svojim listovima u kojima veliki deo prostora poklanjaju napisima o prvoj zemlji socijalizma, često sasvim dobronamerno i objektivno. To olakšava i rad Komunističke partije u tom pravcu, a što je naročito došlo do izražaja u platformi Fronta narodne slobode u njegovim osnovnim zahtevima, gde je jedan od temeljnih i zahtev za uspostavljanjem odnosa i saveza sa Sovjetskim Savezom. Ovo će i kasnije ostati jedna od konstanta u politici Komunističke partije Jugoslavije.

III

Analizom ovih nekoliko poslednjih komponenti revolucionarnog pokreta već sam prešao i na politiku Komunističke partije Jugoslavije, koja se upravo u tome i ispoljavala, te još ostaje da se prikaže njen razvoj sredinom 30-tih godina. To bismo takodje želeli izraziti u nekoliko sledećih tačaka.

1. Nesumnjiva je činjenica desetkovanja Komunističke partije Jugoslavije sa zavodjenjem šestojanuarske diktature. To se izrazilo ne toliko u pasivizaciji i otpadanju jednog dela njenih kadrova, ne toliko ni u prelazu njenih rukovodećih funkcionera u inostranstvo, koliko u nesprenosti njenih u to vreme dosta malobrojnih, ali većim delom borbenih kadrova da se na adekvatan način suprotstave režimu diktature, tj. pokazala se nesprenost njenih kadrova za nove oblike borbe. Izrazit primer takve nesprenosti jeste uspeh režima da gotovo posle svake akcije, na primer u delanju letaka, što nije bilo ni beznačajno i čega nije bilo malo, poapse ne samo direktne učesnike u tim akcijama već i čitave organizacije. Mnogobrojni procesi, nekoliko stotina koji su vođeni pred sudovima za zaštitu države prvih godina diktature, potvrđuju ovo stanje. Stoga je trebalo da prodje nekoliko godina sticanja bolnog, ali dragocenog iskustva kroz koje su izrasli novi uglavnom mlađji kadrovi, koji su označili i nova suštinska pomeranja u samoj

strukturi i izgradnji Partije, kao i njenom sastavu. Tako prvobitno stanje uticalo je i na dosta spor proces obnavljanja partijskih organizacija, koji samo u nekim krajevima počinje ranije, već 1932. godine, s napomenom da je ponegde uspeo uz privremene oscilacije da se održi kontinuitet u radu, da bi se u roku od dve-tri godine proces obnavljanja partijskih organizacija sa većinom njenih foruma završio u gotovo svim pokrajinama. Održavanje četvrte zemaljske konferencije, decembra 1934. godine, ovde u Ljubljani, bio je izraz te konsolidacije kojoj je prethodilo održavanje pet oblasnih, odnosno pokrajinskih konferencija u pojedinim krajevima zemlje. Nema potrebe upuštati se ovog puta u značaj samog njenog održavanja kao i vrednost njene orijentacije, jer je to manje-više dosad analizirano.

Od rezultata Četvrte zemaljske konferencije posebno treba istaći ovom prilikom samo njenu odluku o formiranju komunističkih partija u Hrvatskoj i Sloveniji, a u perspektivi i u Makedoniji. Isto tako, treba potcrtati da su u poletu partijskog rada, koji se osetio tokom 1935. godine, bile izvršene velikim delom pripreme za održavanje osnivačkih konferencija, odnosno kongresa u Hrvatskoj i Sloveniji. Već su bile održane pojedine okružne i gradske konferencije na kojima su se birali delegati, a vršene je i priprema kongresnih materijala (izveštaja, rezolucija i sl.). Medjutim, velika provala koja je nastala novembra 1935. godine zaustavila je dalji rad na osnivanju ovih komunističkih partija, što se moglo da sprovede tek dve godine kasnije u sasvim izmenjenim uslovima što se tiče stanja partijskih organizacija.

2. Kao novi moment u razvoju partijske organizacije treba navesti Splitski plenum juna 1935. godine, na kome je, uzgred da napomenem, bilo više učesnika nego na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji (15 u odnosu na 11), od kojih je 8 bilo i na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji, što je od posebnog značaja. Ovaj plenum je već usvojio antifašističku orijentaciju i bio je neposredna priprema za učešće delegacije KPJ na znamenitom Sedmom kongresu Kominterne. Od bitnih odluka treba pomenuti formiranje Zemaljskog biroa i njegov potom šestomesečni rad, koji se osećao u svim krajevima zemlje, zatim orijentaciju na Narodni front slobode i formiranje jedinstvene radničke partije, te već pomenutu kritiku dotadašnjeg rada Skoja kao »kopije partije« i sl.

3. Ukoliko se u navedenim momentima može sagledati uspon Komunističke partije, razvijanje njene aktivnosti i usvajanje adekvatnije politike u skladu sa analizom izvršenih promena u međunarodnim i u unutrašnjim odnosima, kada prelazimo na analizu sprovođenja ovih stavova, moramo konstatovati izvesne bitne slabosti koje su se vrlo brzo izrazile i u rezultatima partijskog rada na navedenoj orijentaciji. Naime, još se može primetiti bolest prethodnog perioda tj. da nije bila izživljena, izvjesna samodovoljnost Partije i njenog, rekao bih, internog rada, shvatanje da se samo Partijom mogu postići i koreniti uspesi, te izvesno sektaško gledanje na tzv. saveznike u borbi. Ovo je došlo do izražaja u pregovorima oko stvaranja jedinstvene radničke partije sa predstavnicima socijaldemokratskih organizacija, gde se pored svega ostaloga ispoljilo i nestrpljenje, a i postavljanje odredjenih uslova koji su sprečavali tada zamišljenu potrebnu širinu pokreta. Istina to nije bila samo slabost tadašnjeg rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije, već i većine ostalih rukovodstava komunističkog pokreta u svetu. To se dalje izrazilo u sporom prilagodjavanju potrebama maksimalne legalizacije partijskog rada, što je naročito došlo do vidnog izražaja prilikom analiza pojedinih slabosti u vezi sa velikim provalama koje su nastale krajem 1935. i tokom

1936. godine. Naime, rukovodstvo se pokazalo kao nedoraslo da savlada slabosti koje su nanete Partiji tim udarima režima. S jedne strane, ispoljava se nestrpljenje sa stanjem kadrova, sa pojavama nekonzpiracije i slično, a s druge strane ne preduzimaju se adekvatne mere za pariranje naleta režima time što bi se Partija u uslovima porasta njenog ugleda u narodu što više legalizovala i na taj način obezbedila uslov i za svoju ilegalnu aktivnost. Ovo se, potom, odrazilo i na međusobne odnose u partijskim vrhovima, na ponovnu pojavu izvesnog grupišenja, sumnjičenja pojedinih kadrova, isključivanjem pojedinih od njih iz rukovodstava i slično. (Već početkom 1936. godine iz Politbiroa se odstranjuje Blagoje Parović, nešto kasnije to se dešava i sa Vladimirom Čopićem, koji dolazi u izvesne sukobe sa Gorkićem i slično. Na drugoj strani, oseća se i nezadovoljstvo jednog broja partijskih funkcionera sa Gorkićevim rukovodstvom.) Tendencije za izmenom stanja u rukovodstvu Partije pokazale su se već na aprilskom plenumu CK KPJ 1936. godine, mada su tada bile neuspešne.

4. Partiji veliki udar nanosi režim stalnim provalama. Ne računajući brojna hapšenja koja su se desila u Sloveniji, u Srbiji i Makedoniji tokom 1934. godine, treba navesti da je samo aprila 1935. godine u okviru beogradske organizacije i severne Srbije uhapšeno preko 120 članova, a potom je usledila velika tzv. Zemбилjeva provala od kraja 1935. i s proleća 1936. godine, koja nije poštedila nijednu iole značajniju partijsku organizaciju, a i veliki broj skojevskih organizacija, kada je uhapšeno preko 850 funkcionera i aktivista Partije i Skoja. Zatim je usledila provala u Vojvodini (Pokrajinski i niz drugih komiteta — preko 160 uhapšenih) ponovno hapšenje u Beogradu (novembra 1936), zatim hapšenja u Hrvatskoj (u Zagrebu, u Delnicama i šire u Gorskome Kotaru i Hrvatskom primorju), te hapšenja nastala u vezi sa slanjem dobrovoljaca u Španiju, koja je zahvatila veliki broj komunista i simpatizera, opet iz svih krajeva (afera sa brodom »La. Corsse«) marta 1937. godine, ali koja nije imala veće dejstvo na samu partijsku organizaciju.

Kad se imaju u vidu ovako masovna i česta hapšenja komunista, a na drugoj strani činjenica da rad u osnovi nije prestajao, onda se može primetiti da su nastale nove pojave u razvitku Komunističke partije Jugoslavije, tj. da se njen sastav članstva proširio, da je pripadnost Komunističkoj partiji postala privlačna za sve širi krug aktivista iz redova radničke klase i naročito omladine, da je ona sve više sticala pristalice u redovima nacionalnih pokreta i da su, jednostavno govoreći, na mesto jednog uhapšenog u Partiju stupali novi članovi. Jer samo time se može objasniti kontinuitet u njenom radu. Promene su nastale i u držanju komunista pred klasnim neprijateljem, što je takodje zaustavljalo prodor policije u srž partijskih organizacija.

5. Sve ovo — na jednoj strani razmah revolucionarno-demokratskog i antifašističkog pokreta, i to po svim bitnim komponentama (sindikalni, omladinski, narodnofrontovski, ženski itd.), a na drugoj strani stalni sudari sa režimom, mnogobrojne provale i hapšenja komunista, koje su nastajale i usled odvojenosti rukovodstva od pokreta, tj. što je CK bio u inostranstvu, kao i saznanje da sam razmah pokreta i potreba sve bržeg reagovanja na stalne promene u svakodnevnoj borbi, zahtevaju da rukovodstvo Partije predje u zemlju, — imalo je određene implikacije i na neka shvatanja u samom rukovodstvu Partije. Naime, sve više je zahteva — naročito od ljudi koji su dolazili u zemlju kao članovi Politbiroa ili kao partijski instruktori — da rukovodstvo Partije predje u zemlju, a to saznanje sazreva i kod pojedinih rukovodećih ljudi u inostranstvu. Koliko se moglo utvrditi,

osim pojedinih članova Zemaljskog biroa već tokom 1935. godine, Blagoje Parović koji je često boravio na radu u zemlji stalno ističe zahtev da rukovodstvo predje u zemlju. To isto se oseća i kroz izveštaje pojedinih drugih partijskih aktivista na primer Čolakovića i Žujovića, koji tokom 1936. godine u više mahova borave na radu u zemlji, najpre kao instruktori, a potom kao članovi Politbiroa CK. Oni takodje uočavaju potrebu direktnije i bliže intervencije Centralnog komiteta na promene koje dnevno život nameće. Isti zahtevi mogu se sresti i u izveštajima pojedinih partijskih foruma bar u shvatanju njihovom da neke direktive koje dolaze iz inostranstva ne odgovaraju stvarnosti i što na toj liniji dolazi do kritika na račun CK. Nosioc ovih tendencija u najvećem stepenu postaje, u to vreme, Josip Broz Tito, organizacioni sekretar CK KPJ.

6. Tokom 1936. godine na ovoj liniji dolazi nekoliko značajnih promena. Najpre treba pomenuti neuspeli tzv. aprilski plenum CK, koji je najpre trebao da se drži u Pragu, ali je usled slabe konspiracije došlo do ometanja njegovog rada od strane češke policije a i hapšenja jednog dela učesnika (Lovro Kuhar — Prežihov Voranc i dr.), koji se potom održava u Beču. Pošto je držan u uslovima posle velike provala i već navedenog nestrpljenja ispoljenog u odnosu na saveznike na nekim pregovorima i kako nije dovoljno realno procenio političku situaciju u zemlji i zadaće pokreta, i što se već osetio navedeno grupašenje u partijskom rukovodstvu, ovaj plenum je bio, kako bi se to moderno reklo, storniran sa strane rukovodstva Kominterne. Umesto plenuma, u Moskvi je tokom leta, verovatno krajem avgusta (ne juna kako se to dosad smatralo), održano savetovanje rukovodećeg partijskog aktiva, na kome su donete nekolike odluke od dalekosežnog značaja. Pre svega, odlučeno je, uz saglasnost Kominterne, da rukovodstvo KPJ predje u zemlju i da se tamo formira CK po mogućnosti od ljudi koji bi se legalizovali, s tim da u inostranstvu ostane samo sekretar CK KPJ (odnosno generalni sekretar). Iako bi on imao izvesne prerogative veta na odluke koje bi CK u zemlji donosio, ova odluka je bila, izgleda, od sudbonosnog značaja za dalji razvoj Partije.

Na istom savetovanju, kao što je poznato, u duhu kritike dotadašnjeg rada Centralnog komiteta, izvršena je i promena rukovodstva. Ali je od starih članova uz insistiranje pojedinih faktora u Komunistični internacionali, ponovo za generalnog sekretara imenovan Gorkić, a za organizacionog sekretara CK odredjen je Josip Broz Tito, dok su za članove Politbiroa imenovani Rodoljub Čolaković, Sreten Žujovic i Franc Leskošek. U skladu sa ovim savetovanjem odlučeno je da Tito što pre podje u zemlju i stvori uslove za sprovođenje osnovne odluke — formiranje rukovodstva u zemlji i da radi na reorganizaciji Partije u duhu novih smernica, koje su prihvaćene za njen rad.

Na osnovu ovog rešenja, oktobra 1936, drug Tito je već stigao u Beč (tu se tada nalazilo sedište CK). Negde u to vreme pada i Titovo prvo putovanje u zemlju da bi krajem decembra ponovo došao u domovinu, gde je potom ostao na radu više od tri meseca, boraveći uglavnom u Hrvatskoj i Sloveniji, ali održavajući sastanke i sa rukovodećim ljudima iz Srbije, Dalmacije i drugih krajeva; ukupno sa 30 aktivista u cilju pripremanja konferencije u zemlji i odabiranja kadrova za učvršćenje partijskih rukovodstava. U to vreme ponovo počinju pripreme za formiranje osnivačkih kongresa najpre u Sloveniji, a nešto kasnije u Hrvatskoj. U tu svrhu i sam Tito je održao bar, po nepotpunim podacima, dva savetovanja sa partijskim rukovodstvom Slovenije i »sa novim članom Politbiroa«

(Leskošek) istovremeno zahtevajući da se Edvard Kardelj što pre vrati iz Sovjetskog Saveza kako bi se uključio u rad partijskog rukovodstva u zemlji. On je, potom, sproveo zaključak o osnivanju KP Slovenije, dok je osnivanje KP Hrvatske izvršio Tito nekoliko meseci kasnije.

Ovo bi, držim, bili osnovni momenti koji karakterišu kako radnički pokret u Jugoslaviji sredinom 30-tih godina, tako i stanje u Partiji neposredno pred osnivačke kongrese komunističkih partija Slovenije i Hrvatske.

Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi

I

Uporno nezadovoljstvo moštva nadomestnega bataljona 17. pešpolka, ki je bil od konca leta 1917 stacioniran v Judenburgu, se je v prvih dneh maja 1918 naglo stopnjevalo in približevalo stanju množične napetosti, ko je potrebna samo še odločilnejša spodbuda, da se sovražno razpoloženje spremeni v uporniško akcijo. Moštvo so sestavljali zvečine slovenski mošje iz bivše Kranjske. Mnogi od njih so imeli za seboj vso štiriletno trnovo pot bojev v Galiciji, Karpatih in na Doberdobo. Utrujeni in do kraja siti vojskovanja, sestradani zaradi vedno slabše preskrbe in izpostavljeni nagajanju poveljniškega kadra — tega se je prav tako lotevala živčnost zaradi položaja očitno brez izhoda, v katerem so se izživljali v surovosti do vojakov — so mošje 6. maja zvedeli, da je nadomestni bataljon znova določen za fronto in da lahko vsak trenutek pričakujejo transport. V pričakovanju takšnega povelja je obenem z zavestjo o nesmiselnosti žrtvovanja za cesarsko državo, ki je že tako očitno kazala znake razpadanja in agonije, med moštvom pridobivala vedno več privržencev ideja, da je edino možna in realna rešitev oborožen upor, ki lahko izsili konec vojne in vrnitev domov.

V nedeljo, dne 12. maja okrog 10. ure zvečer je majhno vodstveno jedro, ki se je v zadnjih mesecih izoblikovalo v nadomestnem bataljonu okrog četovodje Roglja, desetnika Hafnerja in vojaka Možine (ta je bil dodeljen bataljonu po vrnitvi iz ruskega vojnega ujetništva), dalo znak za akcijo. Oficirski kader, ki je ves ta čas le slabo registriral resnično razpoloženje vojakov, je preživel konec svojega nedeljskega počitka, ko so posamezne uporniške skupine začele zasedati strateško pomembne točke v mestu, zavzele municijska skladišča, železniško postajo in komando, prekinile telegrafske in telefonske zveze ter se pojavile v bližnji tovarni železa Danner et comp. ter pregovorile nočno izmeno, da je zapustila delo. V nekaj urah so uporniki obvladali vse mesto.

Puškarjenje je trajalo v mestu in bližnji okolici do zgodnjih jutranjih ur, vendar uporni vojaki niso naleteli na resnejši odpor. Potek akcije kaže na določen pripravljen načrt, čeprav zelo improviziran in neizdelan. Dosežen in izpolnjen je bil v trenutku, ko bi se vojaki umaknili iz Judenburga in se začeli vračati domov, predvsem v smeri slovenskega ozemlja.

Tako uporniki že od vsega začetka niti niso poskušali nevtralizirati komandni kader, ki se je v hipu, ko se je zvedelo za upor, umaknil in poskril. Dva poskusa vodilnih oficirjev, majorja Möbiusa in podpolkovnika Mettnitza, da bi na silo zaustavila upornike, sta hitro propadla, ker so enote, ki sta jih zbrala in poslala

proti upornim vojakom, odpovedale pokorščino, čim so prišle z njimi v stik. Pač pa se je manjši skupini oficirjev posrečilo doseči železniško postajo samo nekaj deset minut prej, preden so jo zasedli uporni vojaki, in vzpostaviti zvezo z vojaškim poveljstvom v Grazu ter ga obvestiti o dogodkih v Judenburgu.

Mimo tega je imel usodne posledice za potek uporniške akcije še tale dogodek. Malo prej preden so uporniki zasedli železniško postajo, se je v Judenburg vrnil z zadnjim osebnim vlakom eden od oficirjev 17. pešpolka, major Sedivy, ki je takoj, ko je spoznal, kaj se v mestu dogaja, odšel peš do bližnjega Thaihelma in od tam alarmiral poveljstvo posadke v Neumarktu ter zahteval od nje pomoč. Tako je bil Neumarkt najprej obveščen o uporu. Uporniki judenburške posadke pa so, kot se je kasneje pokazalo, računali prav s podporo posadke v Neumarktu, ki so jo tudi sestavljali slovenski vojaki.

Medtem ko so manjše skupine upornikov zavzemale Judenburg, je glavnina judenburške posadke neorganizirano razpadala. Okrog 1200 mož je že ponoči začelo zapuščati mesto, drugi pa so si pred odhodom še dali duška v navdušenju nad pridobljeno svobodo in se porazgubili po mestu.

Naslednjega dne so se prve večje skupine, ki so odšle iz Judenburga že približevale Neumarktu, Wolfsbergu in Knittelfeldu. Skupine pa, ki so ostale v mestu, so se v dopoldanskih urah, še preden so prišle v mesto zanesljive, v glavnem ogrske čete, ki jih je že poslala graška vojaška komanda, začele same zopet vračati v kasarne, deloma zaradi vesti o prodiranju čet, ki se približujejo mestu in zaustavljajo ubežnike, deloma na prigovarjanje še prisotnih oficirjev, ki so se trudili, da bi posameznike in skupine »spametovali«.

Proti dopoldnevu so čete pod poveljstvom generala von Kosela, kateremu je poveljstvo v Grazu dalo nalogo, da vzpostavi red, zasedle mesto, začele razoroževati uporno posadko in loviti ubežnike. V mestu te enote niso zadele več na odpor. Pač pa so se spopadale še ves 13. in 14. maj s posameznimi skupinami v okolici Judenburga, ki so se skušale prebiti proti domu. Večjo skupino okrog 200 mož, ki je zapustila Judenburg z vlakom in se usmerila proti Neumarktu, da bi se združila s tamkajšnjo slovensko posadko, je na pol poti presenetil major Sedivy. Ta je namreč medtem iz čet, poslanih iz Neumarkta in Muraua po lastni pobudi že formiral skupino, da bi z njo interveniral proti upornikom v Judenburgu. Obkolil jih je in brez boja razorožil. Druge skupine so bile zajete v okolici Judenburga in na področjih okrog Wolsfberga, Knittelfelda in Voitsberga.

Judenburški upor, razdrobljen in že skoraj zatrt pa je dobil čisto nove razsežnosti v trenutku, ko so se v številnih tovarnah od Judenburga do Leobna začele stavke, v istem času pa jim sledile protivojne demonstracije civilnega prebivalstva. Med uporom in omenjenimi dogodki sicer ni dokazljive neposredne akcijske zveze, toda celotno dogajanje je bilo očiten znak popolne in globoke socialne in nacionalne krize avstro-ogrške monarhije.

Delavska stavka v Judenburgu se je začela 13. maja zjutraj, v leobenskih železarnah istega dne opoldne, razen teh je prišlo do stavk še v tovarnah v Wasendorfu in Pleschi. Vojaške enote, ki so jih poslali vzpostavljat red med upornimi vojaki predvsem slovenske narodnosti, so dobile še novo, dodatno nalogo, da z vso odločnostjo zatrejo stavkovni val in protivojne nemire domačega avstrijskega prebivalstva. Tako so judenburški vojaški upor, delavske stavke in protivojne demonstracije na tem področju, kjer se je neorganizirano zadrževalo še okrog 1000

oboroženih upornih vojakov, od katerih so se nekateri že približevali lavantinski dolini in slovenskemu narodnemu ozemlju, postale sestavni deli revolucionarnega dogajanja, ki je imelo mnoge podobnosti z letom 1917 v Rusiji.

V teku 14. maja se je vojaškemu poveljstvu v Judenburgu z odločnimi očiščevalnimi akcijami in z razglasitvijo obsednega stanja posrečilo zatreti upor, stave in nemire. Že se je zdelo, da bo uporniška vojaška akcija ostala omejena samo na Judenburg, ko je na večer 14. maja prišla vest iz Muraua, 50 km višje od Judenburga na Muri ležečega mesteca, da se je tam uprla vojaška posadka, da je uporno moštvo že zavzelo skladišča municije in da se pripravlja, da bo zasédlo železniško postajo.

V Murauu je bil stacioniran 7. bataljon 17. pešpolka, ki so ga tudi sestavljali povečini Slovenci. Podobno kot v Judenburgu je moštvo v Murauu pričakovalo vsak hip odhod na fronto. Sicer ni mogoče dokazati domneve, da so bili med judenburško posadko in posadko v Murauu že pred samim uporom stiki in dogovori o njem, vsekakor pa so uporniki v Judenburgu pričakovali, da se jim bo sosednja posadka pridružila. V ta namen se je takoj po izbruhu upora odpeljalo s tovornim vlakom iz Judenburga okrog 200 mož v smeri proti Neumarktu in Murauu. Toda še preden so dosegli cilj, je bila zaradi alarma majorja Šedivyja poslana iz Muraua druga kompanija bataljona na pomoč četam, ki so se zbirale pri Unzmarktu v bližini Judenburga.

V preostalem moštvu 1. kompanije posadke v Murauu je odhod polovice bataljona očitno še stopnjeval napetost in uporno razpoloženje. Zvečer 14. maja so se med vojaki, ki so se zbirali na dvorišču kasarne v polni bojni opremi, začela oglašati gesla kot »Borimo se za svojo lastno domovino!«, »Vrnimo se v Ljubljano«, mimo tega pa še »Naj živi internacionala!«, »Naj živi Jugoslavija!«, itd.

Osrednja osebnost upora v Murauu je bil vojak Boštjan Olip iz Radovljice. Kot povratnik iz ruskega vojnega ujetništva, je prišel v Murau šele nekaj dni pred temi dogodki in je bil, ko se je upor že začel, še vedno v civilu. O Olipu je znano, da se je dal zajeti Rusom na galicijski fronti, da je kot delegat vojnih ujetnikov sodeloval s sovjetskimi oblastmi in da se je vrnil k enoti v Murau odločen, da bo nagovarjal vojake k uporu. Ko je bil po zadušitvi upora postavljen pred sodišče, je prevzel nase vso odgovornost za izbruh in potek uporniške akcije.

Uporni vojaki so v noči 14. maja krenili najprej k skladišču municije in si razdelili strelivo, nato pa se začeli približevati železniški postaji. Komandni kader ni poskušal nastopati proti njim s silo, temveč se je na razne načine trudil, da bi jih mirno prepričal, naj se vrnejo v kasarno. Deloma se mu je to tudi posrečilo, zlasti potem, ko je bilo med vojake razdeljene nekaj hrane. Samo manjši del moštva se je porazgubil po mestecu in se vrnil v kasarno šele proti jutru. Tako se je uporniška akcija zlomila še pred jutrom 15. maja, ko so se v mestu pojavile enote, poslana iz Judenburga. Te so hitro razorožile uporno kompanijo in aretirale nekaj vojakov, za katere so domnevali, da so bili v uporu najbolj aktivni, med njimi Boštjana Olipa, ki je bil edini postavljen pred sodišče, medtem ko so druge poslali nazaj v enoto.

Lov na posamezne ubežnike se je nadaljeval na celotnem štajerskem področju še ves mesec maj in tja v prvo polovico junija. Za poveljstvo v Grázu je bilo zlasti važno, da jim onemogoči vzpostaviti stik s prebivalstvom na slovenskem ozemlju. Zato je takoj z zanesljivimi četami zaprlo prostor južno od Mure in po-

slalo celo nekatere enote iz Maribora do Hüttenberga, kraja približno na pol poti med Judenburgom in Velikovcem, kjer so se ubežniki še skrivali.

V Judenburgu je 15. maja začelo zasedati vojaško sodišče. Na smrt je obsodilo kot voditelje upora: Hafnerja, Možino, Davtoviča in Štefaniča. Ustrelili so jih pred vsem moštvom dne 16. maja. Dva dni kasneje sta bila obsojena na smrt in ustreljena še Rogelj in Hrahovina. V Murauu so obsodili na smrt in ustrelili Boštjana Olipa.

Tretji večji upor med slovenskimi vojaki je izbruhnil v Radgoni 23. maja zvečer v nadomestnem bataljonu 97. pešpolka. Enotam tega polka so pripadali možje slovenske in italijanske narodnosti s Primorskega in iz okolice Trsta. Vzroki in potek upora v Radgoni so bili podobni tistim v Judenburgu. Razpoloženje v vojaških enotah je bilo tudi v Radgoni zaradi pričakovanega odhoda na fronto in prehrabnih težav zelo zaostreno. To razpoloženje so povratniki iz ruskega vojnega ujetništva, ki so bili enotam dodeljeni, še stopnjevali in moštvo usmerjali v uporniško akcijo. Z gesli kot »Boljševiki naprej«, »Evviva la repubblica«, »Abasso l' Austria« in podobnimi so uporni vojaki v Radgoni 23. maja zvečer začeli zapuščati kasarne in zavzemati municijska skladišča. Poskusi lokalnega vojaškega poveljstva, da bi samo zatrlo upor, so ostali brezuspešni, ker so enote, ki so jih pošiljali proti upornikom, odpovedale pokorščino. Podobno kot v Judenburgu je šele naslednjega dne, 24. maja zjutraj, vojaškim oblastem uspelo s pomočjo čet, poslanih iz Graza, obvladati položaj, razorožiti uporne vojake in vzpostaviti disciplino. Dne 27. maja je začelo v Radgoni zasedati vojaško sodišče, ki je obsodilo na smrt naprej dva, 29. maja pa še naslednjih šest mož, ki so bili v radgonskem uporu najbolj aktivni. Ustrelili so podoficirje in vojake: Melihna, Švaba, Ukoviča, Fraja, Liberata, Hvalo, Freba in Maniaco, vse doma s Primorskega in okolice Trsta. Večina od njih so bili povratniki iz ruskega vojnega ujetništva.

II

Vojaški upori slovenskih vojakov v Judenburgu, Murauu in Radgoni so le člani iz dolge verige podobnih dogodkov in nemirov v avstro-ogrski armadi, ki so se začeli spomladi 1918. Vojaški nemiri pa so bili sestavni del velikih družbenih gibanj v monarhiji v zadnjem letu vojne, ki so privedla do tega, da se je zgradba cesarstva dokončno sesula. Upori v armadi so po eni strani kazali zamotane politične, nacionalne in socialne boje in nasprotja, ki so pretresala habsburško monarhijo, po drugi pa so bili s svojimi specifičnimi vzroki med dejavniki, ki so pospeševali politične in družbene procese, ki so vodili v razpad avstro-ogrškega cesarstva.

Notranji, zunanji in vojaški vzroki, zaradi katerih ni bilo mogoče v zadnjem letu vojne »ničesar več spremeniti, ne da bi se sesula prazna lupina monarhije« (Taylor), so bili v glavnih obrisih tile. Poskusi, da bi se monarhija otresla svoje zveze z Nemčijo, uveljavila samostojno in neodvisno politiko ter se na ta način izvila iz vojne, so že leta 1917 propadli. S podpisom pogodbe med obema cesarjema 12. maja 1918 s mestu Spa, je bilo dokončno odločeno, da je nadaljnja usoda avstro-ogrške monarhije nedeljivo vezana z usodo Nemčije. Antantne sile, ki si sprva niso želele razpada avstro-ogrške monarhije, zlasti če bi jim uspelo razdvojiti oba glavna nasprotnika, za kar se je predvsem trudila njihova diplomacija,

so se potem, ko jim to ni uspelo, oprli na predstavnike nacionalnih gibanj v emigraciji, predvsem na jugoslovanske in češkoslovaške, ki pa so že zahtevali odcepitev od monarhije. Z vstopom Amerike v vojno ni bilo več nikakršnih upov na zmago centralnih sil. Wilsonovih 14 točk je dalo vedeti, da pomeni zmaga zaveznikov tudi konec večnarodne habsburške monarhije.

V taki mednarodni politični konstelaciji se je monarhija hitro približevala tudi popolnemu gospodarskemu polomu. Njeno gospodarstvo je bilo samo deficiten privesek nemškega gospodarstva; proizvodnja se je ustavljala, vrednost denarja je naglo padala, pomanjkanje hrane pa je bilo iz dneva v dan usodnejši in nerešljiv problem.

Posebne razsežnosti so tej krizi dajala še zaostrena nacionalna in socialna nasprotja, kar se je kazalo v narodnih in osvobodilnih gibanjih in v vedno bolj radikalnih zahtevah po odcepitvi. Ideja narodne samostojnosti in neodvisnosti kot temelj političnih gibanj v Avstro-Ogrski je vključevala tudi zahteve po koncu vojne in rešitvi temeljnih socialnih vprašanj. Ruska revolucija in zlasti brestlitowski mir naj bi po prvih pričakovanjih avstro-ogrskih oblasti okrepila vojaški položaj centralnih sil in omilila gospodarsko zmedo. Toda odmevi revolucije so pri množicah še zaostрили politično krizo, stopnjevali revolucionarno razpoloženje ter zahteve po miru in rešitvi socialnih vprašanj.

Vse dotakratne zmage nemškega orožja niso bile obet, da bi se lahko Avstro-Ogrska rešila gospodarskega in političnega poloma. Tudi ofenzivne akcije centralnih sil spomladi 1918 in delni uspehi Nemčije na zahodni fronti, niso mogli vlivati optimizma, ker je bilo očitno, da bo nadaljevanje vojne terjalo ogromne vojaške in gospodarske napore, katerim pa niti izčrpane avstro-ogrške armade, niti izrabljeni gospodarski potenciali ne bodo kos.

V teh okvirih so se začeli spomladi 1918 nemiri v armadi prav tedaj, ko bi morali začeti z novimi ofenzivami. Imeli pa so še svoje specifične vzroke, ki so bili posledica četrtega leta vojne in celotne družbenopolitične, družbene in ekonomske situacije v monarhiji.

Predvsem je že občutno primanjkovalo človeških rezerv, ki naj bi redno dotekale iz zaledja na fronto, da nadomestijo izgube zaradi padlih, ranjenih in bolnih. Ob koncu leta 1917 so morali vojaški analitiki ugotoviti, da bodo potrebe po nadomestnih moštvih leta 1918 pokrite lahko samo do polovice. To kritično stanje je stopnjevala še očitna utrujenost vojakov, pomanjkanje hrane za armado, ki je porabila že vse rezerve in živela samo še »iz rok v usta«, vedno večje število obolenj med vojaki in zlasti naraščanje pobegov iz vojske.

Od drugih političnih vplivov je bil za razpoloženje v štiri in pol milijonski armadi, ki so jo komaj do polovice sestavljali vojaki nemške in ogrske narodnosti, večjo polovico pa pripadniki vseh drugih narodnosti habsburškega cesarstva, še zlasti odločujoč vpliv narodnoosvobodilnih gibanj. Čeprav so bile vojaške enote daleč od svojih narodnostnih ozemelj in je bil neposreden političen stik praktično nemogoč, so vendar vsi pomembnejši politični dogodki doma odmevali tudi med vojaki raznih narodnosti in vplivali na njih razpoloženje.

Med prevladujočimi vzroki za radikalizacijo razpoloženja in za izbruh uporov pa je bilo prihajanje ruskih vojnih ujetnikov nazaj k svojim enotam po brestlitowskem miru. Češki zgodovinar Karel Pichlik v svojih študijah zlasti pozorno ocenjuje vlogo teh povratnikov v vojaških nemirih in uporih leta 1918. V teh ocenah pre-

pričljivo odklanja enostranske in poenostavljene razlage, češ da so bili povratniki s svojimi idejami, ki so jih prinesli iz Rusije samo nekakšni agenti boljševizma, ki so »boljševizirali« razpoloženje v enotah, ki so jim bili dodeljeni. Ne da bi podcenjeval politične življenjske izkušnje teh vojakov, pridobljene v ruskem ujetništvu in vplive dogodkov, ki so jih spremljali v Rusiji, meni Pichlik, da je bil osnovni vzrok njihove dejavnosti v uporih v socialnih in nacionalnih protislovjih, s katerimi so se srečali po svoji vrnitvi.

Isti avtor predvsem navaja, da so se avstro-ogrski vojni ujetniki v Rusiji množično pridružili mednarodnemu gibanju ujetnikov v Rusiji po oktobrski revoluciji, ker je revolucija tako dosledno začela uresničevati zahteve po miru, ki jih je razglasila boljševiška partija. S tem je izpolnjevala njihova najbolj zaupna pričakovanja. Socialistična revolucija je bila zanje pojem, ki je obsegal uresničenje zahtev po koncu vojne, svobodi in vrnitvi na domove. Zaradi tega je dobil tudi I. vseruski kongres vojnih ujetnikov tako množično podporo ujetnikov. Ko pa so v Rusiji po neuspehu pogajanj v Brest Litovsku in po nemškem napadu prejšnja gesla zamenjala nova, o potrebi boja za obrambo socialistične revolucije, se je začela med vojnimi ujetniki notranja diferenciacija. Njih manjši del se je vključil v Rdečo armado, večji del pa je po brestlitovskem miru izbral pot domov. Domov se torej niso vrnili »boljševiki«, ki so bili pripravljene razširjati vse ideje boljševiške revolucije, temveč ljudje, ki so pričakovali, da se bodo vrnili domov in da je zanje vojna končana. Namesto doma pa so se znašli po povratku zopet v taboriščih in nadomestnih bataljonih, sredi utrujenih in sestradanih mož, ki so pričakovali, da bodo v kratkem zopet premeščeni na fronto. V takšnih razmerah pa so bili povratniki s svojimi izkušnjami in spoznanji, pridobljenimi v revoluciji tisti, ki so širili uporno razpoloženje med moštvi, dvignili njih samozavest in moralo ter jim na temelju oktobrskega izkustva odpirali perspektivo v revolucionarni akciji in uporih, ki naj bi izsilili vojakom vrnitev v domovino.

Povratniki so bili tako pri vseh uporih na čelu uporniških gibanj: tako tudi v Judenburgu, Murauu in Radgoni. Mimo tega pa je za upore, ki so zahtevali posredovanje in mobilizacijo monarhiji zvestih čet, ker jih krajevna vodstva niso mogla sama zatreti, značilno predvsem še tole: do takih uporov je prišlo predvsem med vojaki, ki so pripadali narodnostim, ki so še posebej močno razvila nacionalna in socialna gibanja, v krajih, kjer so bili sedeži bataljonov razmeroma blizu narodnostnega ozemlja, ter na področjih, ki so imela razvito industrijo in je delavstvo s stavkami in demonstracijami objektivno podprlo upor z zahtevo po koncu vojne. Vse te značilnosti veljajo tudi za upore slovenskih vojakov.

Upori v Judenburgu, Murauu in Radgoni so bili del večjega števila podobnih dogodkov, do katerih je prihajalo spomladi leta 1918 v avstro-ogrski armadi. Med take štejejo zlasti še vstaje v Rumburku na severni češki meji, kjer so se uprli češki vojaki, upor v Fünfkirchnu, kjer so se uprli srbski vojaki, upori slovaških vojakov v Bratislavi in Kragujevcu ter ukrajinskih in poljskih vojakov na področju Lublina. Poleti in jeseni 1918 so upori ponehali. S stopnjevano politično in gospodarsko krizo so postajale zahteve po koncu vojne gesla množičnih gibanj. Politična in nacionalna kriza avstro-ogrškega cesarstva se je naglo bližala svojemu vrhuncu in razpletu.

Opombe

Pri prikazu dogodkov in ocenah v tem sestavku sem se opiral na izpiske, ki so mi ostali ohranjeni še iz časa, ko sem pregledoval arhiv odbora za prenos judenburških

žrtev, ki mi ga je dal pred vojno na vpogled zdravnik dr. Tone Jamar. Predvsem pa sem se posluževal dveh odličnih in temeljitih študij češkega vojaškega zgodovinarja Karla Pichlika:

1. Das Ende der österreichische Osthefte septembra 1963 in

2. Vzpouřy navrátilcou z ruského zajetí na jare 1918.

Karel Pichlik se je, kot je razvidno iz omenjenih študij, podrobno poglobil v raziskovanje nemirov v avstro-ogrski armadi leta 1918 in je mimo vse druge literature, ki obravnava posredno ali neposredno te dogodke, zlasti natančno pregledal za svoje prikaze arhivsko gradivo predvsem avstrijskega državnega in vojaškega arhiva na Duanaju in arhiva v Pragi.

Milan Ževart

Vojaški upor v Mariboru julija 1919

Najbolj obsežno in tehtno je vojaški upor v Mariboru julija 1919 doslej obravnaval Rudi Kyovsky v svoji razpravi *Upori slovenskih vojakov leta 1919*.¹ V tej razpravi je avtor postavil upor v širši zgodovinski okvir, ga na podlagi kar številnih virov opisal, ocenil in zaključil, da so bili vojaški upori leta 1919 poleg štrajkov izraz nezadovoljnosti in revolucionarnega razpoloženja ljudskih množic. Vendar je Kyovsky od razmeroma obsežnega gradiva, ki je danes na voljo v pokrajinskem arhivu v Mariboru, uporabil le manjši del, ker je bila večina tega gradiva tedaj še v registraturi okrožnega sodišča v Mariboru. Ivan Kreft pa se ob razpravi Kyovskega sprašuje, če na mariborski vojaški upor vendarle niso vplivali tudi šovinistični protijugoslovanski elementi, in meni, da Kyovsky ni dovolj upošteval posebnega položaja v Mariboru.² Ob 40. obletnici upora sem objavil oris vojaškega upora v Mariboru.³ Obširneje je obravnaval vojaški upor na Koroškem in v Mariboru tudi Janko Gačnik ter opozoril na razne probleme.⁴ Njegov prispevek lahko služi zgodovinarju tudi kot spominski vir. Vojaški upor so na kratko obravnavali ali omenjali še drugi avtorji, vendar bibliografije tu ne bi navajal.

Svoj prispevek sem zasnoval predvsem na arhivskem gradivu, ki ga hrani pokrajinski arhiv v Mariboru. Najobsežnejši in najpomembnejši del tega gradiva je v kazenskem spisu VR VII 2216/20 okrožnega sodišča v Mariboru. Del gradiva pa je v prezidialni registraturi mariborske mestne občine. Nekaj dokumentov o vojaškem uporu v Mariboru sam našel tudi v Arhivu Slovenije, v fasciklih poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo.

Upošteval sem tudi časopisna poročila o uporu. V dosedanem razpravljanju o uporu je bilo v skromni meri že upoštevano tudi spominsko gradivo. Danes še živijo priče julijskih dogodkov leta 1919, ki bi verjetno lahko dopolnile podatke iz arhivskega gradiva. Kljub temu da je arhivskega gradiva razmeroma dosti, nam to ne more odgovoriti na vsa vprašanja, ki se pojavljajo pri raziskavi vojaškega upora v Mariboru.

Vojaštvo mariborske garnizije je že pred 22. julijem 1919 očitno izražalo svoje nezadovoljstvo in tudi vojaške oblasti so bile obveščene o uporniškem razpoloženju enot. Zanimiv bi bil odgovor na vprašanje, zakaj vojaške oblasti niso v vojašnicah poskusile preprečiti izbruha upora. Vladni komisar dr. Pfeifer je v svojem poročilu o uporu z dne 25. julija 1919 zahteval, naj brezobzirno ugotovijo, zakaj ni vojaška oblast, četudi jo je opozorila policija, ukrenila nič ali premalo,

¹ Delo, glasilo KP Slovenije za marksistično teorijo in prakso, 1952, št. 2—3; razpravo je ponatisnil Slovenski poročevalec in jo objavljaj od 2. do 25. septembra 1952.

² Spomini ljudskega agitatorja. Maribor 1954, stran 13.

³ Strelji na Glavnem trgu. 7 dni, priloga Večera, 31. julija 1959.

⁴ Na smrt obsojeni se je oglasil. TV 15 1966, št. 11—15.

da bi preprečila upor. Janko Gačnik domneva v navedenem članku, vendar brez trdnih dokazov, da so pasivnost vojaških oblasti zakrivali avstrijakantsko oziroma nemčursko razpoloženi oficirji. Preiskava po uporah pa se kljub opozorilu vladnega komisarja ni lotila tega problema.

Dokumenti omogočajo precej natančno rekonstrukcijo obsega in poteka upora. Tu bom navedel le nekaj podatkov. Glavni žarišči upora v Mariboru sta bili v vojašnici 45. peškolka⁵ v Melju in v vojašnici dravskega konjeniškega polka na desnem bregu Drave. V zvezi z uporom v vojašnici 45. pešpolka je treba poudariti, da so se 22. julija 1919 uprle tudi nekatere enote 45. pešpolka na Koroškem; koroški in mariborski uporniki so bili povezani. Upor se je začel v konjeniški vojašnici 22. julija ob štirih popoldne, ko se je moštvo remontnega oddelka konjeniškega polka uprlo svojemu poveljniku Ervinu Bojancu, mu očitalo nemškutarstvo in zahtevalo novega poveljnika, in to Slovenca. Nekoliko pred deveto uro zvečer so uporni konjeniki pričeli streljati v svoji vojašnici in so osvobodili zaprte vojake. Strelji v konjeniški vojašnici so sprožili plaz. Upor je zajel še topniško vojašnico na desnem bregu Drave in kmalu zatem še domobransko vojašnico v Melju. Tudi moštvo tržaškega pešpolka je bilo uporniško razpoloženo, vendar se ni vključilo v upor. Razburjenost pri tržaškem pešpolku je še povečala vest o deputaciji konjenikov, ki je zahtevala priključitev moštva tržaškega pešpolka k uporah. Tudi v meljski vojašnici so uporniki osvobodili zaprte vojake ter vdrli v skladišče orožja in municije. Več upornih konjenikov in topničarjev, ki so se jim pridružili tudi vojaki iz vojaške bolnišnice št. 1, je vdrlo v skladišče tržaškega pešpolka.

Uporniki z desnega in levega brega Drave so se hoteli združiti na Glavnem trgu in nato osvoboditi še vojake, ki so bili zaprti v dravski vojašnici. Dokumenti ne dajejo jasne slike o tem, kaj so hoteli uporni vojaki še ukreniti v uporniški noči po nameravani združitvi na Glavnem trgu. Pač pa je policijski komisar dr. Senekovič v svojem poročilu o uporah z dne 23. julija 1919 omenil, da so hoteli napasti mestni magistrat in da je pri tem prišlo do spopada.

Združitev upornikov so preprečile enote 36. karlovškega pešpolka. V boju proti upornikom je sodelovala tudi državna policija. Glavna spopada sta bila na glavnem mostu in pri železniškem nadvozu na Meljski cesti. Na strani upornikov je bilo šest smrtnih žrtev in dvanajst ranjenih, na nasprotni strani pa je bilo pet ranjenih.

S tem da so sile 36. karlovškega pešpolka in državne policije preprečile združitev upornikov z desnega in levega brega Drave, je bil upor dejansko zlomljen. Že med potekom upora se je precej vojakov razšlo. Načelnik štaba štajerskega obmejnega poveljstva major Ankerst je 23. julija 1919 poročal vojaškemu sodišču v Mariboru, da so se uprli vojaki konjeniškega, topniškega, tržaškega in mariborskega pešpolka, da je bilo upornikov okoli 1500 in da je ostalo zvestih le okrog 130. Glede obsega upora je le nekoliko pretiraval, saj je k upornikom prištel tudi moštvo tržaškega polka, ki se aktivno ni vključilo v upor.

Od 23. julija do 28. avgusta 1919 je bilo zaradi upora aretiranih in zaprtih 136 vojakov. 23. julija je bilo v zaporu že 82 zapornikov, ubežnikov pa je bilo 224. Največ ubežnikov je bilo iz 45. pešpolka (116), konjenikov je kljub njihovi pomembni vlogi v uporah zbežalo razmeroma malo (20).

Kraljevsko vojaško sodišče za štajersko obmejno poveljstvo je kot naglo vojaško sodišče v zadnjih dneh julija 1919 na dveh procesih sodilo 21 obdolžencem.

⁵ 15. julija 1919 je bil mariborski pešpolk preimenovan v 45. pešpolk.

Obsodilo je štiri upornike. Na smrt sta bila obsojena Adolf Podkubovšek iz dravskega konjeniškega polka in Karel Toplak iz 45. pešpolka. Adolf Podkubovšek iz Loč pri Konjicah je bil po poklicu mesarski pomočnik. Ob obsodbi je bil star 21 let. Karel Toplak iz Vitanja je bil pred odhodom v vojaško službo tovarniški delavec. Bil je invalid brez desne roke. V uporniški noči je bil ranjen še v levo roko. Ob obsodbi je bil star 23 let. Prav Toplaka je meščansko časopisje označevalo za voditelja upora, ki da ga je v Maribor poslala boljševiska vojaška organizacija z Dunaja. Konjenik Jakob Turk in Maks Soršak, desetnik pri 45. pešpolku, sta bila obsojena na deset let ječe s poostritvijo kazni na vsako obletnico upora. 28. julija je smrtni obsodbi potrdil general Rudolf Maister. 29. julija 1919 sta bila na smrt obsojena v Mariboru ustreljena. Naglo sodišče je obsodbo po prvem procesu, ko sta bili izrečeni dve smrtni kazni, utemeljilo tudi s temle: »...ker so obdolženci s svojimi dejanji povzročili službi nevarno duševno razpoloženje in pripravljenost k uporu in ker je potreben odstrašilni primer zaradi tega, ker je pobuna zavzela zelo velike dimenzije in posegla v tri vojašnice mariborske posadke, ter se je pobune udeležila večina moštva.«

28. avgusta 1919 je bilo v zaporih še 80 upornih vojakov. Zaprti uporniki, ki niso bili obsojeni pred naglim sodiščem, so bili še dolge mesece v zaporih. Veliko jih je bilo v zaporih nad deset mesecev, ne da bi bili vsaj enkrat zaslišani, o čemer je poročal tudi komandant garnizijskega zapora v Mariboru kapetan Franjo Geč.

Naj v zvezi s procesom pred naglim sodiščem v Mariboru omenimo, da je naglo vojno sodišče v Dravogradu, ki je sodilo šestim upornikom iz 10. in 12. čete 45. pešpolka zaradi upora v postojankah labotskega odreda, obsodilo pet obdolžencev na smrt z ustrelitvijo. 4. avgusta 1919 pa je general Rudolf Maister vse na smrt obsojene pomilostil.

Kaj je pognalo vojaške enote v Mariboru v upor? Iz arhivskega gradiva je razvidno, da se je moštvo v vseh uporniških enotah pritoževalo zaradi slabe hrane in obleke. V topniški vojašnici so se vojaki pritoževali zaradi 12-tedenskih orožnih vaj, ki da so jih zakrivili Srbi, in zaradi strogosti pri polku, ki ne daje dopustov. Kapetan Dietz je slišal v domobranski vojašnici tudi vzklík: »Mi nočemo služiti, mi hočemo iti domov!« Največje nezadovoljstvo pa je zbudilo znižanje vojaške plače od 5 kron na 2 kroni. Prav znižanje plače se najpogosteje omenja v vojaških pritožbah in je vsekakor še podžgalo že nezadovoljno vojaštvo, da se je tako množično vključilo v upor.

V konjeniški vojašnici so se vojaki še posebej pritoževali zaradi nekaterih nemčurskih častnikov in njihovega ravnanja z moštvom. Upor se je začel v oddelku Ervina Bojanca, ki so ga konjeniki imeli za nemčurja. S tem v zvezi moramo omeniti še, da je poročnik Mirko Dujc iz 45. pešpolka, ki se je v začetku upora mudil na desnem bregu Drave, izjavil pred naglim sodiščem, da so mu uporni vojaki na njegovo vprašanje, kaj hočejo na mostu, odgovorili: »Da hočejo ubiti častnike, ki švabarijo v kavarni Theresienhof.« Tudi policijski komisar Senekovič je v poročilu o uporu 23. julija navedel, da so vojaki na desnem bregu Drave kričali: »Dol z nemškimi oficirji!« Janko Gačnik v svojem članku vprašuje, zakaj še ni noben pisec zastavil vprašanja, kako da v Mariboru niso vojaki aretirali prav nobenega izmed nemškutarskih oficirjev, ki so prav v usodni noči veseljačili v Theresienhofu. Na to vprašanje je kaj lahko odgovoriti! Pred Veliko kavarno (prej Theresienhof) je bil strojnični oddelek 36. pešpolka pod poveljstvom kapetana Amona pl. Beloševiča, ki je upornike odbil. Navedemo naj še del

poročila dr. Ivana Matka, primarija deželne bolnice. Ta je imel v uporniški noči važno vlogo pri demoralizaciji upornikov, ki so napadali glavni dravski most. O odnosih med vojaki in oficirji je dr. Matko zapisal: »V tej strašni noči so se mi prvokrat odprle oči, da sem videl strašno brezno, ki zija med oficirjem in moštvo. Imel sem občutek, da sta to dve telesi in bitji, med katerima je mogoč samo boj na življenje in smrt.« O slabem ravnanju nekaterih oficirjev z moštvo in o njihovem nemčurstvu je poročal tudi vladni komisar dr. Pfeifer.

Iz gesel, ki so jih vzklikali vojaki med uporom, vidimo, da se niso uprli le zaradi slabe prehrane, slabe obleke, zmanjšane plače in slabega ravnanja ter nemčurstva nekaterih oficirjev. Preiskava je dognala, da so vojaki v konjeniški vojašnici vzklikali proti kralju Petru, ki so ga imenovali »Čičerič«. Vzklikali so slovenski republikli. Oficir iz topniške vojašnice Jožko Slobodnik je pred sodiščem pričeval, da je bilo potem, ko so konjeniki prišli pred vrata topniške vojašnice, slišati vzklike »Živela slovenska republika« in »Srbi nas hočejo imeti pod komando, kakor prej Nemci«. Republikli so vzklikali tudi v domobranski vojašnici, le da so tu uporniki vzklikali tudi boljševizmu. Čuti je bilo vzklike »Živio boljševizem!«, »Živio republika, mi smo boljševikli!« Vzklikli boljševizmu so verjetno v zvezi z agitacijo invalida Karla Toplaka, čigar politične nazore je možno na podlagi dokumentov malo podrobneje rekonstruirati. Karel Toplak je bil na procesu po uporu obtožen, da je v nedoločenem času pred 22. julijem pripovedoval vojaštvu o dunajskih komunistih in kot pripadnik komunistične struje hujskal moštvo 45. pešpolka. Toplak je priznal, da so se v vojašnici pogovarjali o tem, kako delajo boljševikli na Dunaju in na Ogrskem. Iz dokumentov in iz Toplakovega priznanja na sodišču je razvidno, da je širil idejo o hrvaško-slovenski republikli. Policijski komisar dr. Senekovič je v že omenjenem poročilu navedel, da so vojaki, ki so drli iz domobranske vojašnice, kričali med potjo: »Proč s Petrom!« »Živio Čehoslovaki!« »Živio republika, nočemo kralja!« in da je nekaj vojakov z desnega brega, ko so napadali most, vpilo: »Živela republika!« V čevljarsko delavnico v drugem nadstropju skladišča tržaškega pešpolka je vdrl neki desetnik s tremi oboroženimi vojaki in zaklical: »Fantje, vstanite gor, vzemite orožje in pojdite z nami, gre za pravično stvar, mi nočemo kralja, mi hočemo republiko in gremo, da vržemo kralja dol!« Desetnik, ki je to vzklikal, je trdil, da je iz celjskega pešpolka. Preiskava po uporu ga ni mogla odkriti.

Major Ankerst je 23. julija sporočil vojaškemu sodišču v Mariboru med drugim tole: »Pobunili pa so se baje, ker ne marajo kralja Petra, hočejo, da se jim mezda poviša od 2 kron na 5 kron in da so za republiko.« Državni komisar dr. Pfeifer pa je v poročilu o uporu z dne 25. julija omenil, da je bil prisoten, ko je major Ankerst na vprašanje državnega pravdnika dr. Grassellija o vzrokih upora odgovoril: »Vzroki so: 1. kralj, 2. kraljestvo, 3. republika, 4. znižanje mezde, 5. slaba obleka.« Pfeifer je v poročilu še zapisal, da je Ankerstova izjava napravila na državnega pravdnika in nanj mučen vtis, ker je Ankerst posebno poudaril prve tri vzroke.

Da so imeli uporniki tudi konkretne načrte za vzpostavitev republike, bi lahko sklepali iz izjave Vincenca Pinterja, ki je sodeloval v uporu 12. čete 45. pešpolka na Koroškem ter je bil v Dravogradu obsojen na smrt in nato pomiloščen. Pinter je leta 1965 ali 1966 med drugim izjavil Janku Gačniku, da je četovodja Herzog iz 10. čete 45. pešpolka vojakom 12. čete tega polka pred uporom zaupal, da je komandant upora v Mariboru in da bodo uporniki s Koroške krenili v Maribor,

kjer se bodo združili in vzpostavili vojaški svet, nakar bodo krenili proti Ljubljani in tam razglasili slovensko republiko, ki ji bo pridružena slovenska Koroška. Pinterjeva izjava pa je doslej edini znani vir o takem načrtu upornikov in bi jo bilo treba preveriti. Poiskati bi bilo treba še žive udeležence upora in od njih izvedeti kaj več o načrtih upornikov.

Lahko zaključimo, da je bil vojaški upor v Mariboru tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva ljudstva nad razmerami v novi državi, da je bil izraz občega revolucionarnega vrenja in da je bil naperjen proti vedno močnejšemu centralizmu in monarhiji.

Buržoazija je videla v uporuh dejanje v boljševiskem duhu. Naprej, glasilo slovenske socialne demokracije, ki je že 24. julija hotel poročati o uporuh, pa mu je cenzura to preprečila, je 29. julija v članku Mariborska noč, ki ga je cenzura okrnih, označil upor za »otroško buno s krvavim koncem in resnimi posledicami«.

Medtem ko je slovensko časopisje prve dni po uporuh molčalo o mariborskih dogodkih, pa je graška Tagespost že 23. julija objavih obširen članek o mariborskem uporuh in mu tudi v naslednjih številkah posvečala veliko pozornost. V članku, ki ga je objavih v večerni izdaji 24. julija, je po ugotovitvi, da vojaški upor v Mariboru in nemiri na Hrvaškem kažejo, kako jugoslovanski državi manjka notranja povezanost, zapisala: »V tem spoznanju je za Nemce več kakor obet za bodočnost.« O tem, da se kuje iz mariborskih dogodkov v Gradcu velik kapital, je 25. julija poročal tudi policijski komisar Senekovič.

Naj omenimo še dejstvo, da sta preiskava o uporuh in razprava pred naglim vojaškim sodiščem v Mariboru le malo dognali o pripravah za upor. Po obsegu, kakršnega je imel, pa bi pričakovali večje priprave. V njem je bilo veliko spontanosti in to je verjetno pripomoglo, da je bil razmeroma hitro zadušen.

O vojaškem uporuh v Mariboru julija 1919 obširneje razpravljam v prispevku, ki bo objavljen v letošnji novembrski številki mariborskih Dialogov.

Miško Kranjec

Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju

Prvo svetovno vojno so Prekmurci sprejeli kot najbolj pravično in neizbežno povračilno, živeč pod apostolskim kraljem, v apostolski državi in v edini zveličavni katoliški veri. V okviru, ki se je že dolgo kril z današnjimi mejami Prekmurja, je živel kakih 90.000 prebivavcev, od tega, z gospodi in uradništvom vred, skoraj 20.000 Madžarov. Kar se je šolalo na Madžarskem, se je do kraja pomadžarilo. Njihova nacionalna zavest je bila madžarska. V tem se tudi duhovščina ni razlikovala od druge gospode. Celo Klekl st., ki je izdajal in urejal na Ivanoczyjevo pobudo ustanovljeni prekmurski tisk, se v tem ni razlikoval od drugih. Gre mu sicer priznanje, da je s tem tiskom v najhujših časih madžarizacije gojil med ljudmi slovensko zavest, uvedel je celo gajico, sicer pa je bil vnet privrženec svetofranske krone.

Socialni položaj tega slovenskega življa v Prekmurju je bil brezupen. Tlačanstvo je sicer bilo na Madžarskem leta 1848/49 odpravljeno, zemlja pa je ostala neokrnjena v rokah veleposestnikov, grofov in cerkve. Le nekaj malega je bilo v rokah nekaterih kmetov. Večina ljudi je bila brez zemlje ali pa je imela le kak oral. Vaški človek — in to po vsej Madžarski — je bil še dalje prepuščen na milost grofom. Socialnemu zatiranju se je v Prekmurju pridružilo še nacionalno zatiranje, to pa je bilo v dobršni večini na Madžarskem, saj je drugih narodnosti bilo na Madžarskem nad dobro polovico: Slovaki, Rusini, Romuni, Srbi, Hrvati, Slovenci, Nemci. V našem stoletju so začeli Madžari s pospešenim brezobzirnim raznarodovanjem drugih narodnosti. V takem položaju je Kleklov tisk bil le droben žarek.

Ta žalostna podoba v narodnostnem pogledu se je v zadnjih letih vojne nenadoma temeljito spremenila. Klekl sam je moral ugotoviti, da je zadnje leto vojne bilo za priključitev k Jugoslaviji v dolnjem delu Prekmurja, v širokem pasu ob Muri vsaj 80 %, v gorenjem, na Goričkem pa vsaj 70 %.

Ravno tako nenadoma in silovito pa se je budila v miselnosti prekmurskega človeka zavest o njegovem klavnem socialnem položaju, kar je maja 1918 tudi sam Klekl zapisal v Novinah: »Naše ljudstvo je do sedaj bilo daleč od puntarskega mišljenja, toda njegov žalosten položaj je kriv, da se med našimi poljedelci širi duh ruskih boljševikov.« Nacionalno prebujenje je dobilo nekaj svoje opore že v samem nasilnem raznarodovanju, majniški deklaraciji, Wilsonovih pogojih centralnim silam za sklenitev miru, v samoodločbi narodov, nekaj pa tudi v oktobrski revoluciji.

Majniško deklaracijo, posebej še misel na priključitev k Sloveniji in k nastajajoči Jugoslaviji so zanesli v Prekmurje štajerski duhovniki in študentje, vendar zanjo ni smel nihče propagirati, je pa vprašanje očitno že silno dozorelo, da je tako rekoč prek noči zajelo vso pokrajino. Za širjenje duha boljševikov, kot

to imenuje Klekl, pa v Prekmurju vobče ni bilo nikogar. Dežela ni premogla industrijskega proletariata, razen peščice delavcev v Lendavi in Soboti, ki pa, če bi že bili revolucionarno razporeženi, niso imeli nikakega vpliva na vasi. Frontni vojaki tega duha tudi niso mogli zanašati med ljudi, saj so se le redki vračali domov. In vendar, duh boljše vizma se je očitno nevarno in naglo širil med ljudmi.

Kakor je to spontano prebujanje in širjenje velikih idej, ki jih je sprožila oktobrska revolucija, dragoceno, je tragično za nadaljnji razplet, da namreč ni bilo nikogar, ki bi te sile zavestno zbiral in strnil v obči upor. Na Madžarskem so delavci-vojaki ubili vojnega hujskača in predsednika vlade grofa Tissa. Madžarska je konec oktobra sprejela Wilsonove pogoje za mir. Fronta je razpadala, prvi vojaki so se že vrnili domov. In že 2. novembra je vaški proletariat Goričanov v Medmurju začel z uporom. Četrtega novembra je zagorelo po Prekmurju, začelo se je popoldne v Beltincih, se zvečer nadaljevalo v Črenšovcih, naslednji dan, bil je semanji dan, je nekaj tisočglava množica razbijala po Beltincih grad, notaršijo, trgovine, sinagogo. Zvečer istega dne so se vzdignili Poljanci, Hotižanci, zavrelo je tudi po Lendavi in še po nekaterih vaseh. Vtem je val upora te obče ljudske revolucije zajel že celo Medmurje. Upor se je naglo širil, sedaj tudi že po madžarskih vaseh sombateljske in zalaegerseške županije, nič manj nevarno pa vobče po vsej Madžarski. Ljudski srd se je obrnil proti oblasti, notaršijam, žandarmerijskim postajam, gradovom. Ljudje so začeli zasegati veleposestniško zemljo. Bila je enkratna priložnost, da se zruši tisočletna, še sedaj napol fevdalna Madžarska, država socialnih in narodnostnih zatiranj. Toda Madžarska v tem trenutku ni premogla niti enega samega količkaj pomembnega organizatorja, ki bi bil združil vse te sile, pognal v boj še industrijski in mestni proletariat, ko je bila oblast popolnoma v razzulu.

Revolt vaškega proletariata je obtičal v slepi ulici. Buržoazija si je opomogla. Na pomoč ji je priskočila socialna demokracija, ki je imela močan vpliv na industrijski proletariat in ki je propagirala slogo. V naglici ustanovljene narodne straže po mestih, dobro oborožene, so pod vodstvom izkušenih oficirjev z mitraljezi in topništvo navalile na vasi in v krvi zadušile prve korake te obče ljudske revolucije, ki je bila vsa pod vplivom idej oktobrske revolucije. V Medmurju je z vasmi krvavo opravil prekmurski rojak nadporočnik Viljem Tkalec. Dal je obesiti in postreliti nad sto ljudi. Gospoda je obešala tudi po Prekmurju. Prekmurski revolucionarji niti na Štajerskem niso našli nikakršne opore, saj se je ljutomerska gospoda ravno tako vzdignila proti revolucionarni štrigovi in jo zadušila.

Medtem se je vrnil v Budimpešto iz Rusije revolucionar Bela Kun, ki je sodeloval v oktobrski revoluciji in ki ga je poslal na Madžarsko Lenin, da vzdigne deželo v revolucijo. Komunistična stranka se je ob občem pomanjkanju, korupciji in inflaciji naglo širila, česar vlada ni mogla preprečiti niti s tem, da ji je uspelo dobršen del vodstva zapreti. Vlada, ki se je s pomočjo socialne demokracije skušala konsolidirati, se je lotila reševanja narodnostnega vprašanja, da bi prehitela mirovno konferenco v Parizu in obšla samodločbo narodov, ko bi se narodi in narodne manjšine izrekle za neločljivost od Madžarske. V Prekmurju sta stopila v ospredje dva duhovnika — Jože Klekl st. s katoliško duhovščino, in protestantski profesor bogoslovja dr. Bela Obal, ki je postal vladni komisar za manjšinska vprašanja sombateljske županije. Klekl je z duhovščino sestavil avtonomni načrt za Slovensko krajino, kakor je imenoval Prekmurje. Posebne volje do pogajanj ni pokazal, vlada v Budimpešti pa tudi ne.

Marca 1919 se je položaj na Madžarskem na mirovni konferenci v Parizu na moč poslabšal. Medtem ko se je Hrvaška s Slavonijo, Liko in Primorjem že novembra odtrgala od Madžarske, so sedaj velesile zahtevale še brezpogojni odcep Slovaške in Erdeljske, v nevarnosti pa je bila tudi Vojvodina. Ko je predsednik republike, demokrat in zahodnjak grof Károlyi sprevidel, da Madžarske ne more več rešiti pred revolucijo, če privoli v zahteve mirovne konference, je prepustil oblast komunistični stranki in socialni demokraciji, ki sta se združili v enotno delavsko socialistično stranko. Na Madžarskem je zavladal proletarijat, da izvede revolucijo do kraja, prvenstveno pa da očuva celovitost Madžarske. Osrednja osebnost vlade sovjetov na Madžarskem je bil komisar za zunanje zadeve Bela Kun. Vlada je napovedala vojno antanti. Velikaši in najbolj zagrizeni sovražniki nove oblasti so bežali iz države. Nova oblast je bila po županijah in okrajih sestavljena čez noč brez odpora. Imenovani so bili direktoriji treh članov in ljudski komisarji. Za sombataljsko županijo, kamor je spadal tudi soboški okraj, je postal prvi član direktorija in hkrati ljudski komisar najvplivnejša, odločujoča oseba Prekmurec dr. Bela Obal, ki si je že v teh mesecih pridobil v županiji precej ugleda. Čeprav profesor bogoslovja, je bil član socialne demokracije že pred vojno, v stranki pa vidna oseba. Ta je zaupal vlogo ljudskega komisarja za Prekmurje oziroma za soboški okraj svojemu sorodniku Viljemu Tkalcu, ki je januarja postal član socialnodemokratske stranke.

V Soboti so naglo sestavili direktorij iz članov socialne demokratske stranke. Komunistov v Soboti vobče ni bilo. Edini komunist v direktoriju je bil študent Füleki: bil je sicer domačin, ki pa je živel v Budimpešti, kjer se je Obal dobro spoznal z njim. Očitno ga je Obal poslal Tkalcu v pomoč. V Soboti in sploh v Prekmurju je čez noč zavladal boljševizem. Soboško prebivavstvo je sprejelo te spremembe, ki so mu zagotavljale, da bo Prekmurje ostalo pod Madžarsko, kot neizbežno nujnost in še kar z zadovoljstvom. Grofje so tudi iz Prekmurja pobegnili, vsaj začasno, v sosedno Avstrijo.

Tkalec se je lotil dela zelo agilno. Začel je zbirati okrog sebe zgolj prekmursko, domačo inteligenco, predvsem učitelje. Kleklu je vzel njegov list Novine, dal napisati na zaglavje poziv proletarcem vsega sveta na združitev. Toda njegovi uredniki so vrgli iz lista gajico, uvedli spet madžarski pravopis, jezik pa napravili že skoraj nerazumljiv. Največ naporov pa je vložil Tkalec v to, da bi Prekmurje spravil pod enotno upravo in ustvaril iz njega avtonomno kulturno pokrajino, da bi tako izbil iz rok zahtevo po samoodločbi vsem, ki so se hoteli odtrgati in priključiti Jugoslaviji.

V tem ga je podpiral njegov stric dr. Obal, vendar oblasti ni mogel raztegniti nad Lendavo, ki je spadala pod drugo županijo. Pri delu mu je za prvi čas treba priznati mnogo dobre volje in iskrenosti. Boljševiško oblast je skušal razširiti na vasi z ustanavljanjem direktorijev. Tu pa so se mu vrivali v vodstvo bogati kmetje in celo župniki. Vaški proletarijat je ostal odrinjen. Sicer pa je bil odrinjen po vsej Madžarski že ves čas, od novembra, ko so ga v revolucionarnem poletu strli in krvavo obračunali z njim.

Revolucija Bele Kuna ga je prezrla, ko je zemljo vzela grofom in cerkvi, vendar je ni razdelila med proletarijat, pač pa jo je podržavila. Nad pet milijonov vaškega proletariata po Madžarskem, ki se je novembra pognal v upor za zemljo,

je ostal odrinjen zunaj revolucionarnega procesa. Namesto da bi bil trdna opora revoluciji, je postal zlata rezerva za tistega, ki mu bo dal vsaj dela in kruha, čeprav je sicer res, da se je madžarska »rdeča vojska« v dobršnem delu rekrutirala ravno iz njegovih vrst.

V Lendavi so v direktoriju bili poslovodja v dežnikarni, natakar in obrtnik, toda še preden so mogli karkoli ukreniti, se je meščanstvo že organiziralo v kontrarevolucijo, in sicer pod vodstvom Fanglerja in ing. Sebeščena. Že aprila jima je uspelo zbrati mnoge oficirje, odvetnike, trgovce, vobče gospodo, preslepili so obmejno vojaško posadko, se za primer poraza in potrebnega umika dogovorili z jugoslovansko vojsko v Murskem Središču in hoteli zavzeti Zala Egerszek, kjer je bilo tudi vse pripravljeno za napad na boljševiško delavsko republiko, za napad na Budimpešto. Dvema proletarcema, kaplarju Fehérju in naredniku Vargi, pa je uspelo ponovno pridobiti vojsko, da so osvobodili zaprti direktorij in zajeli skoraj ves kontrarevolucionarni štab. Na pomoč jim je iz Sobote priskočil še sam Tkalec s svojo vojsko. Toda prav isti Tkalec je konec maja v Soboti organiziral mnogo nevarnejšo zaroto proti boljševizmu. Tudi ta se je oprl na oficirje v Soboti, na odvetnike in drugo gospodo in na trgovce. Prek grofov Szapáryja in Bathianyja, ki sta si ga pridobila, se je povezal s široko kontrarevolucijsko zaroto madžarskih velikašev v Avstriji na Dunaju. Proglasil je 30. maja Mursko socialistično republiko, vladi sovjetov v Budimpešti pa sporočil, da je ne kani napasti, le da ustanavlja samostojno državo, za katero pa še ni določil jasnih meja. Za svoje kontrarevolucionarno dejanje se je zvezal tudi s črensovškim upokoženim župnikom Kleklom, ki ga je bil voljan vsestransko podpreti. Jugoslovansko vojsko v Radgoni je zaprosil ne le za nevtralnost, temveč tudi za pomoč v orožju in vojaštvu. Zaroto je odkril študent in komunist Füleki, nekoč njegova desna roka. Budimpešta je poslala delavske bataljone, ki so prodirali v Prekmurje z dveh strani in v treh dneh premagali Tkalčevo vojsko. Tkalec se je umaknil v Avstrijo, od tam pa odpotoval prek Maribora v Ljubljano, kjer se je pogajal z deželno vlado in ji ponudil svoje usluge za delo v Prekmurju.

Ne pri lendavski ne pri Tkalčevi kontrarevoluciji vasi niso sodelovale, razen Kroga in Bakovcev, kjer so vaščani podprli Tkalca. Ljudje v Prekmurju so še vedno upali, da bo prišlo do priključitve k Jugoslaviji. Vaški proletariat, čeprav razočaran, ker ni dobil zemlje, se ni obrnil proti revoluciji. Še vedno je upal, da ga ta ne bo prezrla, ko ga že ni znala mobilizirati v svoje vrste, kar se je nazadnje izkazalo za zelo usodno, ni pa bil zmožen, da bi iz lastnih sil priskočil na pomoč.

Po Tkalčevem porazu so domačini v Prekmurju bili odrinjeni od oblasti. Kurz politike je bil ostrejši. Ustanavljale so se komunistične organizacije. Pokopana pa je bila misel na kakršno koli avtonomijo.

Trije Prekmurci igrajo vidno vlogo v vsem tem revolucionarnem in protirevolucionarnem dogajanju: Jože Klekl st., dr. Bela Obal in Viljem Tkalec. Jože Klekl je bil katoliški duhovnik in kakor si je s svojim tiskom pridobil precej zaslug, vsaj pri prebujanju slovenske narodne zavesti pri kmečkih ljudeh v Prekmurju, je sam vedno bil privrženec svetoštefanske krone. Od Madžarske se ni mogel nikdar odtrgati. Bil je konservativen človek. Postal je zagrizen sovražnik boljševizma in se je s Tkalcem zlahka spletel v kontrarevolucijo.

Viljem Tkalec, doma iz Turnišča, sin slovenskih staršev, je dvajsetleten nastopil učiteljsko in kantorsko službo v Črenšovcih. Že istega leta, 1914, se je javil kot prostovoljec v vojsko, se hrabro boril na fronti, bil odlikovan, ranjen, padel v rusko ujetništvo, se po februarški revoluciji vrnil domov, služil dalje pri obmejnih stražah, novembra 1918 pa s svojo vojsko zadušil revolucijo v Medmurju. Pod vplivom svojega strica dr. Obala je vstopil v socialnodemokratsko stranko, marca pa postal ljudski boljševiški komisar za Prekmurje. Aprila je pomagal zadušiti kontrarevolucijo v Lendavi, maja se je ukvarjal z velikim gospodarskim načrtom za soboški okraj in pravzaprav za celo Prekmurje. Toda že v drugi polovici maja se je znašel v zankah kontrarevolucionarjev v Avstriji, zasnoval zaroto proti proletarski diktaturi v Budimpešti. Po porazu in umiku v Avstrijo se je zatekel v Ljubljano, vendar brez uspeha. Nato je iskal možnosti zase pri kontrarevolucionarjih v Aradu in Segedinu, vendar se je vrnil v Prekmurje in ustanavljal belo gardo, ko je vprašanje Prekmurja na mirovni konferenci v Parizu že bilo rešeno v prid Jugoslavije. Po priključitvi se je zatekel domov, kjer so ga aretirali Kleklovi legionarji, vendar mu je uspelo pobegniti iz zaporov v Lendavi na Madžarsko.

Dr. Bela Obal, doma iz Cankove, je bil profesor bogoslovja, vendar politično dejaven človek, še pred vojno član socialnodemokratske stranke. Kot takega ga je na predlog stranke Károlyijeve vlada poslala kot glavnega komisarja v Sombathely da bi rešil manjšinsko vprašanje te županije, slovensko in nemško, in organiziral obrambo zahodne meje. Za vlade ljudskih sovjetov v Budimpešti je postal ljudski županijski komisar. Po svojem sorodniku Tkalcu je skušal na svojo roko ustvariti avtonomijo Prekmurja. Pri Tkalčevi zaroti ga ne zadene nikakršna krivda, razen da ni bil dovolj buden. Na položaju županijskega ljudskega komisarja si je pridržal v svojih rokah vse pomembnejše funkcije, sicer pa je bil priljubljen med delavstvom. Delal je iskreno v njegov prid. Po Tkalčevi izdaji je bil zamenjan na položaju, moral je v Budimpešto, ostal pa je še dalje aktiven. Bil je proti priključitvi Prekmurja k Jugoslaviji, kar pa je bila vsa prekmurska inteligenca, razen nekaj študentov, ki so študirali v Sloveniji. Po zlomu proletarske diktature na Madžarskem mu je uspelo, da se je umaknil na Dunaj. Reakcija, na čelu z velikaši in z antantno pomočjo, je zrušila mlado sovjetsko republiko na Madžarskem in se je krvavo maščevala. Na veliko so obešali. Tako rekoč ni bilo še tako majhne vasi, da ne bi koga obesili.

Raziskovanje vzrokov za poraz boljševizma na Madžarskem ne spada v moj okvir. Boljševizem na Madžarskem je vsaj za nekaj mesecev zavrnil ofenzivo evropske in sploh svetovne reakcije proti Rusiji, hkrati pa opozoril svet, da je na Madžarskem premnogo vprašanj, ki jih lahko rešuje le delavski razred.

Kar se tiče Slovenije, se ta s svojo vlado v Ljubljani ni mnogo ukvarjala z vprašanjem Prekmurja, dokler tam ni prišlo do boljševizma, nakar se je z vso vneto lotila stvari, da bi pokrajino iztrgala izpod boljševiškega jarma, kot so govorili.

Ljudje v Prekmurju, zlasti vaški proletariat, je z zaupanjem sprejel oblast direktorijev, prepričan, da bo tako naposled le prišel do zemlje. Kljub razočaranju pa ni šel na pomoč kontrarevolucionarjem ne v Lendavi ne v Soboti. Nasprotno, v Lendavi je ravno rdeča vojska, zbrana iz vrst vaških proletarcev, po prvi

zmedi prišla na pobudo kaplarja Fehérja in narednika Varge k zavesti in strla gospodo. Tudi od Tkalčeve vojske, zbrane med prekmurskimi vaškimi proletarci, se je dobršen del odtrgal od njega, ko je zvedel, za kaj gre, pa tudi vasi se niso vzdignile proti sovjetski oblasti v Budimpešti, ko so zvedele za Tkalčevo izdajo. Tkalcu so poskušale pomagati le tri ali štiri vasi ob Muri — od Bakovcev do Petanjec.

Žal, se v tem pregledu dogodkov v letih 1918 in 1919 nisem mogel nadrobneje ukvarjati z nekaterimi vprašanji, čeprav so značilna in pomembna.

Franček Saje

Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917-1919

O revolucionarnem vrenju med kmečkim ljudstvom v Sloveniji v letih 1917 — 1919 je bilo možno po časopisnih virih ugotoviti le to, da je bilo v prevratni dobi na podeželju več izgredov proti gospodi, vojnim dobičkarjem, raznim oblastnikom in avstrofilskim predstavnikom meščanskih strank. Iz pomanjkljivih, nejasnih in splošnih časopisnih poročil, ki pogosto niso omenjala ne kraja in ne točnega časa, ni bilo možno ugotoviti niti najosnovnejših dejstev za skoraj vse te kmečke nastope. Še največ je tedanje časopisje pisalo o dogodkih na Vinici, ki so se tako tudi najbolj ohranili v ljudskem spominu in prešli že v legendo. Zato je v obravnavanju tega obdobja »viniška republika« bila edini konkretni primer kmečkih revolucionarnih akcij.

Pri proučevanju revolucionarnega vrenja sem pregledal časopise, anketiral vrsto udeležencev in organizatorjev kmečkih akcij, proučil sodne spise, fragmentarno ohranjene vire v krajevnih arhivih in na koncu fonde narodnega sveta v Ljubljani, predsedstva narodne in deželne vlade ter poverjeništa za notranje zadeve v Arhivu Slovenije, ko so postali dostopni.¹ Po teh arhivskih virih je v glavnem že možno ugotoviti razširjenost, intenzivnost in značaj revolucionarnega vrenja med kmeti ter oceniti njegovo pomembnost.

Obravnavano vprašanje bo potrebno še nadalje raziskovati, kar bo prineslo nove osvetlitve in ugotovitve, ki bodo omogočile popolnejšo oceno tega dogajanja.

Začetki revolucionarnega vrenja

Dolgotrajna vojna, v kateri je bilo na bojiščih največ kmečkih sinov in mož, vse več padlih in ranjenih, doma pa neprestane surove rekvizicije, slaba preskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, splošno pomanjkanje in nacionalno zatiranje, je na slovenskem podeželju povzročala vse večje nezadovoljstvo in željo po miru.

Na mirovni shod, ki ga je JSDS decembra 1917 sklicala v Logatcu, so prišli tudi okoliški kmetje in kmetice, ki so skupaj s delavci zahtevali konec vojne, sklenitev miru, vrnitev sinov, očetov in mož ter vzklikali ruski revoluciji. Do zadnje hribovske vasi pa so za ideje oktobrske revolucije o takojšnjem miru in odpravi zemljiške veleposesti zvedeli iz časopisja, ki je razmeroma obširno poročalo o dogodkih v Rusiji.

¹ Omejujem se na to navedbo uporabljenih virov, ker bi bilo njihovo podrobno navajanje preobsežno za ta kratek pregled obravnavanih vprašanj.

Oktohrska revolucija s svojim geslom o samoodločbi narodov je radikalizirala Jugoslovanski klub v dunajskem parlamentu. Hkrati se je njegova prej začeta ozka kampanja za majniško deklaracijo sredi decembra 1917 proti namenu njenih avtorjev pod vplivom oktobrske revolucije razširila v deklaracijsko gibanje, ki je politično razgibalo in radikaliziralo slovensko ljudstvo. Mirovno gibanje, ki ga je sprožilo delavstvo, se je povezovalo z narodnoosvobodilnim gibanjem za samostojno jugoslovansko državo. Za zahtevo po miru in samostojni državi se je do konca marca 1918 izreklo nad 200.000 podpisnikov.

Na številnih shodih, ki so jih pomladi 1918 prirejali poslanci Jugoslovanskega kluba, so govorniki pod pritiskom ljudskega razpoloženja tudi sami nastopali z vse bolj radikalnimi gesli. Kmečko ljudstvo so opozarjali na njegovo revolucionarno tradicijo, na kmečke upore, Matijo Gubca in na leto 1848 ter na izkušnje iz teh neuspešnih bojev. Ko se je JSDS pridružila deklaracijskemu gibanju, so na nekaterih njegovih shodih konec maja nastopili tudi socialnodemokratski govorniki.

Pod vplivom narodnoosvobodilnega gibanja in boljševidskih idej, ki so jih s seboj prinesli povratniki iz ruskega ujetništva, so se maja 1918 vrstili upori slovenskega vojaštva v Judenburgu, Murauu in Radgoni. Upor so pripravljali tudi v Ljubljani; v Mariboru in Celju pa je vojaško poveljstvo zaradi sumljivega razpoloženja vojaštva pričakovalo izgrede.

Ceprav so bili upori krvavo zadušeni, je med ljudmi ostalo uporniško razpoloženje. Z vero v končno zmago so odhajali v smrt tudi obsojeni uporniki. Tako je belokranjski kmet Alojz Stefanič pred ustrelitvijo v Judenburgu pisal materi: »... Če nismo mogli mi doseči svojega cilja, pridejo za nami drugi, ki bodo to delo nadaljevali in dovršili. Naša kri bo prelita za to, da se bo bolje godilo našim potomcem...«

Med kmečkim ljudstvom se je širilo revolucionarno razpoloženje in upanje, da bo ob koncu vojne prišlo do nacionalne in socialne osvoboditve.

Na ustanovnem zboru liberalne JDS 29. in 30. julija 1918 je mlada struja nastopila izredno radikalno in zahtevala celo socializacijo itd. Prišlo je sicer do kompromisa in do nekakšnega pomlajenega programa. O vzrokih za to pomlajenje je Ravnihar v Domovini, tedniku za podeželje, 5. julija 1918 pisal, da »je čisto jasno, da bo izginil s svetovno vojno s sveta stari družabni red. Začeti bo treba čisto novo življenje, ki se bo razlikovalo od prejšnjega kot dan od noči. Marsikaj se bo prevrnilo brez nas, veliko proti nam, a veliko tega, kar in kako se bo zgodilo, zavisi tudi od nas samih...« Zato je JDS morala »temeljito prelomiti s preteklostjo, začrtati si čisto nov program«.

Klerikalna stranka, ki je bila organizacijsko razrahljana zaradi Šušteršičevega odstopa, pa je opozarjala, naj bodo do jeseni 1918 povsod ustanovljeni odbori SLS. Slovenec je 15. junija 1918 to nalogo utemeljeval s tem, da »čas drvi kot vlak brez vlakovodje...« Domači in svetovni dogodki so »globoko razburkali tudi duše. Zastarela načela padajo, vstajajo druga, nova. Vse je v kaotičnem stanju. Da ne izgubimo krmila v tej revoluciji duhov, je zopet treba zlasti notranjega dela, trdne organizacije enako mislečih...«

JSDS se je še vedno omejevala na delavska središča, čeprav so v nekaterih krajih kot npr. v Brežicah želeli, da bi prirejala politične shode tudi za kmete.

Na ozemlju Kranjske po ohranjenih virih deželnega predsedstva ni nastal tak zeleni kader, kot ga navadno razumemo, to je da vojni ubežniki formirajo oborožene skupine, kakor je bilo npr. na Hrvaškem. Vojni begunci so se skrivali le

posamezno okrog doma. Precej jih je moralo biti na vzhodnem predelu krškega okraja, to je na Krškem polju in v okolici Kostanjevice, ker jih je konec avgusta 1918 iskalo tri dni 400 vojakov z desetimi oficirji pod vodstvom orožnikov.

Avstrijska oblast je konec maja 1918 uvedla nagli sod, prepovedala vse politične shode in poostrila cenzuro. Revolucionarno vrenje se je še bolj širilo in preraščalo v široko gibanje za nacionalno in socialno osvoboditev. Tako je vojaško poveljstvo v Gradcu 4. septembra poročalo, da po govoricah v Mariboru in Trbovljah delavstvo pripravlja splošno stavko, dunajska vlada pa je že septembra 1918 pričakovala »jugoslovanski puč«. Deželni predsednik Attems je 17. oktobra opozoril notranjega ministra, da orožništvo ne bo moglo preprečiti nenadne vstaje na Kranjskem, in je prosil za pomoč. Z Dunaja so mu šele 27. oktobra odgovorili, da ne morejo poslati okrepitev, ker so žandarji potrebni tudi v drugih deželah.

Revolucionarne akcije po prevratu

V mestih in nekaterih večjih krajih na podeželju so konec oktobra 1918 ustanavljali krajevne narodne svete. V številnih krajih so jih sestavili ljudje, ki so hoteli dosledno izvesti nacionalno revolucijo. Zato so odstavljali avstrofilske uradnike in župane, razoroževali orožnike ter s pomočjo narodnih straž uveljavljali oblast narodnih svetov. Narodni svet na Vinici je 1. novembra sklical zborovanje, na katerem je občane na svečan način zaprisegel novi svobodni državi in republiki. Narodni odbor na Jesenicah je povišal v službi nekatere slovenske oficirje, v Postojni pa je odstavil okrajnega glavarja.

Meščanska narodna vlada v Ljubljani je sklenila v strahu pred revolucionarnimi množicami in revolucijo, da ostanejo v veljavi vsi dotedanji zakoni, civilne oblasti in uradi ter tako svojo oblast naslonila na stari avstrijski upravno-politični aparat, čeprav je bil med ljudmi še tako osovražen, vendar pa ji je bil pripravljen zvesto služiti in izvajati njene ukaze. Zato ni hotela priznati oblastvenih ukrepov revolucionarnih narodnih svetov. S tem so številni krajevni sveti prišli v spore z občinskimi odbori, okrajnimi glavarstvi in samo narodno vlado, ki so bili ostrjši, kot je kasneje o tem pisal dr. Brejc.

Nekateri narodni sveti so bili razočarani in so iz protesta odstopili. Tako na primer je okrožni narodni odbor v Radovljici 10. novembra sporočil narodni vladi, da se je razšel, ker je vlada potrdila za okrajnega glavarja dr. Mathiasa, ki je bil med vojno zvest služabnik dunajske vlade. V dopisu je dodal, da so s tem dekretom narodne vlade »razblinjene naše sanje« o svobodi. Nekateri narodni sveti pa so ob podpori ljudstva še nekaj časa trdovratno nadaljevali boj in celo podpirali razne akcije revolucionarnega ljudstva.

V nekaterih krajih, kjer ni bilo narodnih svetov, ali pa so bili ti zadovoljni, da je po prevratu vse ostalo po starem, je kmečko ljudstvo samo začelo uveljavljati svojo pravico in svoje predstave o svobodi.

V Cerkljah se je 1. novembra zbralo v gostilni okoli 30 vojnih beguncev in kmetov s Krškega polja, ki so zatem napadli orožniško postajo in razorožili orožnike. Nato so krenili proti Krški vasi in na cesti pretepli nekega orožnika. Zvečer so napadli tudi orožniško postajo v Čatežu pri Brežicah. Čez štiri dni sta oborožena kmeta pri Kostanjevici skušala razorožiti nekega orožnika.

Rudarji in kmetje iz okolice Brestanice so 4. novembra pregnali uradnike iz uprave senovškega rudnika. Naslednji dan je okoli 50 delno oboroženih rudarjev

in kmetov odkorakalo v Brestanico, kjer so hoteli prisiliti trgovce, ki so skrivali blago, da jim ga prodajo po starih cenah. Razpostavili so oborožene straže in pregнали orožnike. Zatem so šli pred trgovino osovražnega župana Preskarja, ki pa je ni hotel odpreti. Zato so s silo vdrli v trgovino. 6. novembra je šlo 11 oboroženih upornikov na lov v grajski gozd v Globokem, ker je »lov zdaj vsem prost«.

V Semiču so kmetje v začetku novembra napadli orožniško postajo in pregnali orožnike. Hkrati so odstavili osovražnega klerikalnega župana in na njegovo mesto izvolili podžupana Mihelčiča, ker je bil nekaj časa tudi v vojski.

Nad 300 kmetov je 8. novembra v Libeličah pri Dravogradu napadlo in oplenilo Pugelnikovo veleposestvo, Pugelnika, ki je bil občinski komisar, pa so pretepli. Prav tako so kmetje plenili po gradovih ob premikih koroške fronte maja 1919.

Oboroženi kmetje iz Dolenje vasi pri Cerknici so sredi novembra v velikih skupinah začeli sekati v gozdovih graščine Haasberg v Planini. Gozdnemu čuvaju so 15. novembra dejali, da ne priznavajo več grajskega posestva, ker je »sedaj vse prosto«.

V Loški dolini so mnogi kmetje, ki so se vrnil s soške fronte, zadržali orožje, oboroženi hodili po vaseh in se zbirali v gostilnah. 17. novembra so šli v grad Snežnik, streljali okrog gradu in odpeljali 9 volov, 2 kravi in eno telico. Živino so razdelili po vaseh, jo pobili in meso porazdali. V naslednjih dneh so napadali orožniške patrulje in se »obnašali zelo oblastno«. Imeli so se za boljševike in izjavljali, »da hočejo imeti tako, kot je v Rusiji, da hočejo odpraviti vojne dobičkarje in one trebušnike, ki so bili med vojno doma«. Za zadušitev upora so 24. novembra poslali iz Ljubljane na pomoč 33 orožnikov, iz Čabra in Prezida pa je prišlo 60 mož narodne straže.

Kmetje so obračunavali z avstrofilsko duhovščino. Napadli so župnišča v Gorjah pri Bledu, Šentlovrencu na Dolenjskem, na Igu in v Kranjski gori. Na župniščih so pobili okna, poškodovali gospodarska poslopja in na nekatere duhovnike celo streljali. Za osovražene župnike v Dolenjskih Toplicah, Fari pri Kostelu, Šmartnem pod Šmarno goro, Vodicach in drugod so zahtevali, da morajo zapustiti fare.

Iz mnogih krajev je narodna vlada pogosto dobivala poročila, da je kmečko ljudstvo kot na primer na Robu »precej na strani boljševizma« ali da v Mirenski dolini, na Krškem polju, v Beli krajini in drugod vlada »boljševiške razmere«. Kmetje so sekali les v grajskih gozdovih, želeli razdelitev veleposestev in agitirali za republiko, ki je zanje pomenila resnično vlado ljudstva in ne gospode, izpolnitev njihovih revolucionarnih zahtev in široko svobodo. Zato so zavračali pomirjevalne nastope meščanskih politikov, razbijali klerikalne in liberalne shode na podeželju kot npr. 8. decembra v Semiču, 22. decembra 1918 v Šentjerneju in drugod. V takem razpoloženju kmečkega ljudstva so se zdaj tu zdaj tam nadaljevali krajevni upori in druge revolucionarne akcije.

Kmečki upori v kraljevini SHS

V dotlej navidez mirni občini Šmihel—Stopiče, ki je bila z nad 8.000 prebivalci največja slovenska kmečka občina, je završalo, ko je županstvo 22. decembra 1918 objavilo zvišanje občinskih doklad za 20 odstotkov. Sedlar Jože Pirnar, ki se je z vojske vrnil s socialističnimi idejami, tesar Tone Pirnar, ki se je v

ruskem ujetništvu pridružil oktobrski revoluciji, in kovač Ivan Florjančič, ki se je pred koncem vojne več mesecev skrival doma, so se dogovorili, da organizirajo pohod na sedež občine v Kandiji pri Novem mestu.

Na praznik 26. decembra so v župnijah Vavta vas, Šmihel in Stopiče kar po maši javno oznanili ljudem, naj se naslednjega jutra zbero na Brodu pri Kandiji. Na ta poziv se je kljub visokemu snegu zbralo okoli 500 kmetov, ki so obkolili hišo župana Zurca in zahtevali njegov odstop. Zatem so manjše skupine kmetov hodile po vaseh in na občino privedle tudi več odbornikov. Po celodnevni demonstraciji so župan in odborniki podpisali izjavo, da odstopajo in prevzemajo nase dolg za vojno posojilo. Zatem so uporni kmetje izvolili začasno upravo, prevzeli občinski urad in se z navdušenjem razšli. Uporniška občinska uprava je poslovala štiri dni.

Ko so orožniki 31. decembra dobili precejšnjo okrepitev, so aretirali Florjančiča. Zaradi tega je na novega leta dan prišlo pred sodišče v Novo mesto okoli 300 kmetov, ki so zahtevali njegovo izpustitev. Na množico je navalilo 26 orožnikov, ki so uporne kmete pregnali iz mesta. Popoldne 1. januarja 1919 pa je v mesto prišla še četa srbske vojske, ki je s stalnim patroljiranjem po občini Šmihel—Stopiče na videz zopet vzpostavila mir.

Po tem zgledu so se 31. decembra 1918 dvignili tudi kmetje v sosednji topliški občini. V Dolenjskih Toplicah se je pred občinsko pisarno zbralo okoli 150 ljudi, ki so pozvali župana na odgovor. Zahtevali so pojasnila glede podpisa avstrijskega vojnega posojila. Potem je šla množica v župnišče po župnika in ga privedla v občinsko pisarno, kjer je moral odgovarjati, kam je dal denar za zvonove, ki jih je oddal vojaški upravi, in za les iz cerkvenega gozda. Nadaljnji razvoj tega kmečkega nastopa je preprečil prihod 10 orožnikov iz Novega mesta, ki so aretirali nekaj kmetov.

V Posavju so kmetje, večinoma bivši vojaki, ki so jih spremljale tudi ženske, 2. januarja 1919 v večjih skupinah prišli v Krško, 7. januarja pa v Leskovec pri Krškem, Boštanj in Radeče. Demonstrirali so proti vojnim dobičkarjem in oderuhom. Nato so preiskali trgovine in skladišča trgovcev ter jih prisilili, da so prodajali skrito blago, »Ropalo se ni,« je v svojem poročilu naglasil okrajni glavar v Krškem. Orožništvu pa je glavar ukazal, ko je za okrepitev dobilo 10 srbskih vojakov, da vsako tako »boljševiško gibanje... s kruto silo zatre« in to tudi razglasil po občinah.

Že 10. januarja je prišlo do še večjih nemirov v Sevnici. Ko so delavci in kmetje 9. januarja zvedeli, da je na postaji vagon moke za izvoz v Avstrijo, so vagon zastražili. Naslednjega dne so moko odpeljali in jo razdelili med potrebne. Kmetje so se moki sami odpovedali. Preiskali so tudi trgovine, »ne da bi kaj vzeli«, čeprav so našli skrito blago. Naslednji dan so delili moko Sevnčanom, 40 vreč pa je še ostalo. Zaradi tega so orožniki, ko so dobili pomoč, začeli divjati, aretirali so kmeta Kolmana iz Šmarja, ki ga je množica delavcev in kmetov 12. januarja osvobodila iz zapore. Zvečer pa je prišlo iz Zagreba 60 srbskih vojakov, ki so v naslednjih dneh zaprli okoli 50 delavcev in kmetov.

Brežiško okrajno glavarstvo je 24. marca 1919 zaprosilo vojaško poveljstvo v Zagrebu za najmanj 30 srbskih vojakov, ker se v vaseh Veliki Obrež, Sela, Gaberje, Mostec, Miholovec, Loče in Rigonce okrog Dobove »v neposredni bližini Brežic pojavljajo v zadnjem času izgredi, ki imajo izrecno boljševiški značaj. Ljud-

stvo se ne zmeni več za uradne ukrepe in dela samovoljno popolnoma na lastno pest. Ne išče si več pravice pri kompetentnih oblasteh, splošno vlada samopomoč».

Podobno razpoloženje je že več mesecev vladalo tudi na Vinici v Beli krajini. Ljudje, ki so 1. novembra prisegli republiki, so se sklicevali na to prisego in niso priznavali kraljevine SHS, njenih uradov in gospode sploh. Ta pasivni odpor, ki ga je Peter Balkovec povezal z radičevskim gibanjem v Bosiljevu, je šel tako daleč, da kmetje niso dovolili niti otrokom, da bi hodili v šolo. V takem stanju je zadostoval le majhen povod, da so se kmetje tudi odkrito uprli.

Do tega je prišlo 21. aprila 1919, ko je viniški župan pred cerkvijo javno pozval odbornike, naj podpišejo prošnjo za gradnjo železnice Črnomelj—Vinica—Vrbovsko. Ljudje so začeli protestirati. Ko pa je župan izjavil, da bo kar sam podpisal, je med ljudmi zavrelo. Kričali so, da izrablja oblast, zahtevali štampiljko za žigonje denarja in sklenili, da bodo prevzeli županstvo. Kakih 150 kmetov je demonstriralo po Vinici, Peter Balkovec pa jim je govoril: »Mi hočemo republiko! Tudi Srbi hočejo republiko, tudi Srbi ne marajo svojega kralja!« Popoldne se je množica kmetov zopet zbrala in izvolila začasen občinski odbor, ki naj bi prevzel oblast, ko ga bo potrdilo okrajno glavarstvo. Zaradi »viniške bune«, kot so tedaj imenovali ta krajevni upor, je 25. aprila prišlo na Vinico 30 srbskih vojakov, ki so orožnikom pomagali zadušiti vstajo in aretirati njene organizatorje. Meščansko časopisje je veliko pisalo o uporuh in od tedaj revolucionarne akcije ali pa tudi navadno ropanje dlje časa označevalo kot »vinicizem«.

Pasivni odpor proti meščanski oblasti na področju okoli Dobove je pod vodstvom revolucionarnega socialista Antona Kramerja, krojaškega pomočnika iz Velikega Obreža, 9. maja prerasel v odkrit upor, ko so se vojni ubežniki uprli pozivom na orožne vaje. V Velikem Obrežu so postavili mlaj, nanj obesili rdečo zastavo, na mlaj pa pritrdili poziv, da se morata kmet in proletariat združiti v internacionalnem demokratizmu. Oboroženi uporniki so hodili po vaseh, da si orožniki sploh niso upali stopiti na to področje, dokler ni bataljon srbske vojske 5. junija 1919 upora zadušil.

V Stari Loki in Škofji Loki so vojni obvezniki 6. maja pritrdili na zidove velike razglase, da se ne bodo odzvali pozivu na orožne vaje, ker so se dosti borili, sedaj naj se pa bore vojni dobičkarji in oderuhi. Naslednji dan se je zbralo 25 vojnih obveznikov, ki so odkorakali v Škofjo Loko, demonstrirali po mestu, vzklikali republiki, se vrnili iz mesta ter se razšli.

V Moravčah, kjer so kmetje že 9. in 10. januarja 1919 oplenili graščino Belnek, so se vpoklicanci na orožne vaje 8. maja zbrali na posvetovanje in sklenili, da ustanove »uporniško stranko«. Nato so demonstrirali po Moravčah, pretrgali brzojavno zvezo, vzklikali proti duhovščini in za republiko. Šele 15. maja so proti njim poslali večjo skupino orožnikov.

Na Krškem polju je od novembra 1918 trajala neposlušnost meščanski oblasti. Orožniki so pogosto napovedovali kmečki upor, napade na sodišča, okrajna glavarstva itd. Na obširnem področju od Sentjerneja do Brežic in Krškega se vojni obvezniki prav tako niso odzvali pozivu na orožne vaje. Oboroženi so se v skupinah skrivali in se imeli za zeleni kader.

Na seji občinskega odbora v Kostanjevici 25. maja je prišlo do prvih nemirov, ko so odborniki vzklikali, da ne plačajo nikakršnih novih davkov in ne pripoznavajo srbskega kralja, ker ga ni nihče izvolil, ter sneli sliko prestolonaslednika Aleksandra.

Čez dva dni je šest orožnikov zasačilo in aretiralo pet spečih vojnih ubežnikov z Ošterca. Ko so aretirane vodili proti Kostanjevici, so ljudje za orožniki metali kamenje. Kmalu nato je prihitelo v Kostanjevico 40 do 50 oboroženih kmetov iz okoliških vasi. Najprej so šli pred sodišče. Ker tam ni bilo aretirancev, so krenili v mesto in napadli orožniško postajo. Po krajšem streljanju so orožniki napad odbili. V Kostanjevico je še isti dan začela prihajati orožniška pomoč. V kratkem se je zbralo 31 orožnikov, ki so bili v stalni pripravljenosti.

Že 2. junija je prišlo do novega upora na Krškem polju. Ko so trije orožniki pri zasledovanju vojnih obveznikov prišli v vas Gorico pri Velikem Podlogu, so jih oboroženi kmetje napadli in pregnali v Veliki Podlog. Tam so jih v šoli obkolili, ujeli in razorožili. Po tej zmagi so krenili na pohod po Krškem polju. Presekali so telefonske zveze, napadli orožniško postajo v Krški vasi in orožnikom zaplenili orožje. 3. junija so poslali proti upornikom bataljon srbske vojske, ki je s pomočjo orožništva zadušil ta kmečki upor in zajel več upornikov. Upor so vodili Anton Ivanc z Gorice, ki se je udeležil že upora v Judenburgu in je kasneje padel kot španski borec, Henrik Longo s Pristave, ubežnik iz avstrijske vojske, in Janko Vidovič z Gorice, povratnik iz Sovjetske Rusije.

Na Štajerskem je v neki meri vplivala na revolucionarno razpoloženje tudi socialistična revolucija na Madžarskem in sovjetska oblast v Prekmurju, od koder so pošiljali letake prek Mure. Tako jih je junija 1919 na primer dobil in širil Tomaž Vozlič, brodar iz Veržeja. V sodnem okraju Ormož je konec marca 1919 na splošno zavladalo republikansko razpoloženje in zato so krajevne oblasti prosile za pomnožitev orožništva. V Halozah pa so viničarji junija 1919 zahtevali razdelitev vinogradov in med seboj že določili, kaj kdo hoče.

Slovensko vojaštvo je bilo ves čas politično nezanesljivo, da ga niso mogli niti enkrat poslati za zadušitev revolucionarnih akcij in krajevnih uporov. Narodna vlada je pogosto dobivala informacije o njegovem nezadovoljstvu in pripravljajočih se uporih. Do prvih večjih nemirov je prišlo 2. in 3. junija 1919 v slovenski posadki v Ptuj, u

22. julija je izbruhnil vojaški upor v Mariboru z avoljo nezadovoljstva s hrano in znižanja dnevne plače. Upor so sicer hitro zadušili, toda skupine ubežnih vojakov so se oborožene še dolgo skrivale na Štajerskem. Značaj tega upora označujejo gesla, ki so jih uporni vojaki vzklikali: »Proč s Petrom! Živio Čehoslovaki! Živela republika! Nočemo kralja, nočemo služiti lačni, raztrgani in zastonj! Dol z nemškimi oficirji!«

Ob prisegi slovenskega in hrvaškega vojaštva 25. septembra v Mariboru je ponovno zavladalo med njim veliko nezadovoljstvo in uporno razpoloženje, ker so kot republikanci morali priseči zvestobo kralju in dinastiji. Skupine vojakov niti niso hotele dvigniti rok za prisego in so med njo dokaj glasno mrmrale proti njej. Tako je po mnenju policijskega komisarja v Mariboru »vojaštvo samo nosilo kali državne nevarnosti, namesto da bi bilo zanesljiva podpora države«.

Do manjših nemirov je prišlo zvečer 3. avgusta v Adlešičih v Beli krajini. »Nahujskani fantje« so razgrajali po vasi in nekaterim »nevarno grozili«, ker so jim svoječasnó prigovarjali, naj odidejo na orožne vaje, Ivan Adlešič, ki je vodil nemire, pa jim je to odsvetoval.

V Ratinji vasi pri Rogaški Slatini se je skupina kmečkih fantov 26. oktobra z orožjem spopadla z vojno policijo. Ko so orožniki z njeno pomočjo aretirali fante, je vojna policija surovo ravnala s prebivalstvom, kar je povzročilo veliko razburjenje ljudstva.

Zaradi ustrelitve nekega kmeta v Zgornji Hajdini 26. decembra so orožniki z Brega pri Ptujju s petimi spremljevalci prišli v sosednjo vas Skorbe. Ko so napovedali aretacijo dvema osumljencema, so ju ženske skrile, moški pa so napadli orožnike in jih razorožili. V napadu na orožnike je sodelovalo kakih 40 vaščanov.

Jeseni 1919 so skokovito rasle cene, da je draginja postajala vse neznosnejša. Hkrati je zavladalo veliko pomanjkanje vsega blaga. Med slovenskim ljudstvom se je širilo in kopičilo nezadovoljstvo, rasla je revolucionarna napetost. Medtem ko so se tedaj vrstile revolucionarne delavske akcije, so se na podeželju polegale. Kmetje so zaradi neuspehov opustili samostojen in stihijski boj ter se v večji meri vključevali v razgibano politično življenje.

Vendar pa je revolucionarno razpoloženje med kmečkim ljudstvom še nekaj časa ostalo, prav tako tudi pripravljenost za akcije. To se je pokazalo na velikem kmečkem taboru v Novem mestu 8. februarja 1920, na katerem se je zbralo kakih 4.000 kmetov, in v nastopih proti oderuškim trgovcem na dveh sejnih. Na sejmju na Veseli gori pri Sentrupertu 12. marca je neki trgovec s klobuki zahteval pretirane cene in se hkrati iz kmetov norčeval, da »berači ne morejo kupovati klobukov«. Kakih 200 kmetov je odločno zahtevalo, da jih mora prodajati po starih cenah. Ker v to ni privolil, je razjarjena množica obkolila voz s klobuki in napadla prodajalca. Množica je stalno naraščala, prevrnila voz in razgrabila klobuke, špekulantski trgovec pa je pod zaščito orožnikov praznih rok odšel domov.

Med železničarsko stavko in splošno solidarnostno stavko se je 26. aprila 1920 zbrala na sejmju na Bučki množica kmetov. Mednje so prišli tudi trije stavkajoči rudarji iz Šentjanža, ki so jim govorili o splošni stavki, ki mora zmagati. Tako se je med množico razširila govorica, da je kralj odstopil in da je v Ljubljani že republikanska oblast. Govorili so proti vojnim dobičkarjem in verižnikom ter sklenili, da morajo začeti »boljševikati«. Odločili so se za trgovca Pungeršiča v Škocjanu, ki so ga ocenili kot največjega vojnega dobičkarja v okolišu. Kakih 60 kmetov pod vodstvom treh rudarjev je odkorakalo v Škocjan, se razvrstilo pred trgovino in nato iz nje odneslo večino blaga. Plenjenju so se pridružili tudi domačini. Zatem so se kmetje razšli in poskrili vzeto blago. Po obširni in dolgi preiskavi je orožnikom uspelo aretirati le devet udeležencev, ki jih je bil spoznal Pungeršičev trgovski pomočnik, drugih pa niso mogli odkriti, niti odnešenega blaga.

Ta akcija je zadnji doslej ugotovljeni večji nastop slovenskega kmečkega boljševizma.

Sklep

Nacionalni in socialni položaj slovenskega kmečkega ljudstva med vojno ter vpliv oktobrske revolucije sta sprožila med kmeti široko revolucionarno gibanje. Do konca oktobra 1918 se je razvijalo v okviru deklaracijskega gibanja in bilo pod vodstvom obeh meščanskih strank.

Po prevratu se je revolucionarno kmečko gibanje, ki je bilo dotlej na videz enotno, razcepilo. Kapitalistični elementi na vasi so zvesto sledili klerikalnim in liberalnim političnim voditeljem. Precejšen del kmečkega ljudstva je bil razočaran, ker je vse ostalo pri starem. Zato je meščanskim strankam obrnil hrbet.

Tretjo kmečko strujo pa so sestavljali povratniki iz Sovjetske Rusije, udeleženci vojaških uporov, vojni ubežniki in nekateri povratniki z bojišč. Ti so se v

precejšnji meri imeli za boljševike. Z raznimi revolucionarnimi akcijami so si sami hoteli priboriti svoje pravice, da bi bilo »tako, kot je v Rusiji«. Do kraja so hoteli izpeljati nacionalno in kmečko socialno revolucijo. Pri tem so uživali simpatije in v revolucionarnih krajevnih nastopih dobivali tudi množično podporo kmečkega ljudstva, saj se jih je udeleževalo po več sto kmetov.

Revolucionarne akcije lahko v glavnem delimo v tri vrste: 1. nasilno izvajanje agrarne reforme, 2. boj proti vojnim dobičkarjem in verižnikom, 3. rušenje stare oblasti, njeno prevzemanje ali nepokorščina do meščanske oblasti.

Čeprav so bile te akcije spontane in stihijske, lahko povsod zasledimo neko organiziranost, krajevne pobudnike in organizatorje, ki so jih vodili kot ljudski tribuni ter skrbeli, da bi nastop dosegel željeni namen.

Spontano revolucionarno kmečko gibanje je valovilo po vsej Sloveniji. Akcije so se ponavljale zdaj tu zdaj tam. Časovno so se vrstile brez večje prekinitve od prevrata do poletja 1919, čeprav je meščanski oblasti uspevalo, da je osamljene uporniške nastope enega za drugim zadušila, ker so bila uporniška žarišča nepovezana in zato niso usklajevala svojih akcij.

Zaradi nezanesljivosti slovenskega vojaštva in šibkosti orožništva je meščanska oblast za boj proti revolucionarnim akcijam uporabljala srbske vojake, kar je v ljudeh le še okrepilo republikansko prepričanje, v nekaterih krajih pa celo sovraštvo do Srbov. V času, ko so bile razmere najbolj kritične in potrebna vojaška okrepitev na Koroškem, je narodna vlada Slovenije ves bataljon srbske vojske, ki je prvi prišel v Slovenijo konec decembra 1918, uporabila za policijsko službo proti revolucionarnemu kmečkemu in delavskemu gibanju.

Revolucionarno kmečko gibanje se je z redkimi izjemami razvijalo brez povezave z revolucionarnim delavskim gibanjem, čeprav je težilo k le-tej. Povezati bi ga mogla edino JSDS, če bi bila sama revolucionarna. Toda v svoji oportunistični politiki je celo sama dušila revolucionarno delavsko gibanje, dolgo zamenjajala kmečko gibanje in ga puščala osamljenega, da so ga meščanski oblastniki laže dušili.

Tako je umirjajoče se kmečko gibanje v precejšnji meri postajalo plen meščanskih strank, predvsem Samostojne kmečke stranke, ki je s svojimi radikalnimi gesli jeseni 1919 povsod razpredla agitacijo in kmetom dopovedovala, da si le sami s svojo čisto kmečko stranko lahko pomagajo ter jih odvrčala od povezave z delavskim gibanjem. Mnogo kmetov pa se je začelo vračati v klerikalno Kmečko zvezo, ki je vabila kmete s še radikalnejšimi zahtevami kot SKS.

K tej delitvi spontanega kmečkega gibanja se je končno pridružila tudi JSDS, ki je sicer že marca 1919 za kmečke privrženke ustanovila Kmečko-delavsko zvezo, vendar je prirejala le redke shode na kmetih in vzpostavila redke organizacije KDZ. Šele ob cepitvi JSDS, ko so njeni desničarski voditelji spoznali, da so komunisti potegnili za seboj večino delavstva, so skušali nadomestiti zamujeno. Tako so od začetka leta 1920 hoteli ustanavljati odbore KDZ, ki so bili številni zlasti na Štajerskem in v Beli krajini. S tem si je JSDS kljub izgubi revolucionarnega delavstva zagotovila veliko število kmečkih glasovalcev na volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920.

Komunistična stranka se je v Sloveniji formirala prekasno, da bi mogla v večji meri pridobiti kmečko ljudstvo. Zato se je morala zadovoljiti s kmečkimi boljševiki, ki so se ji sami pridružili, ker niso hoteli ostati v socialnodemokratični KDZ ali vstopiti vanjo.

Poprevratno revolucionarno kmečko gibanje v Sloveniji je odigralo pomembno vlogo, ker je v znatni meri zaviralo konsolidacijo meščanske oblasti in prispevalo s svojim valovanjem na vasi precejšen delež k splošni revolucionarni situaciji. S tem je hkrati preprečevalo, da bi bila vsa ostrina buržoazije obrnjena proti razvijajočemu se revolucionarnemu delavskemu gibanju.

Slovensko kmečko ljudstvo je v povojnem času z novimi revolucionarnimi dejanji obogatilo svojo puntarsko tradicijo. V uporniških predelih je med kmeti ostal živ spomin na revolucionarne dogodke v prevratni dobi. To je omogočilo, da je KPJ od leta 1935, ko je ustvarjala ljudsko fronto, svoja oporišča med kmeti hitro dobila v revolucionarnih žariščih, ki so preostala iz povojnih let in postala čvrsto oporišče kmečko-delavskega gibanja ter leta 1941 Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem v letih 1917-1920

Že pred začetkom vojne je avstro-ogrška vlada (25. julija 1914) z uredbo uveljavila vojnodajatveni zakon iz leta 1912, ki je med drugim določal, da delavci v podjetjih, ki so za državo v vojni posebno pomembna, do 50. leta starosti ne smejo odpovedati delovnega razmerja in da njihovo vodstvo lahko prevzamejo vojaške oblasti. Glede na potrebe lahko v njih zaposlijo tudi mobilizirane državljane. Z uredbo je bilo v vojnodajatvenih podjetjih prepovedano tudi vsakršno delavsko gibanje, ki bi oviralo obratovanje in določene so bile hude kazni za kršitev delovne discipline.¹ Ta zakon je bil v zadnjih letih vojne osnova za popolno militarizacijo večine delavstva, ki je bilo zaposleno na železnici, v rudnikih, težki industriji in nekaterih drugih obratih, ki so delali za vojaške potrebe. S tem so bili popolnoma podrejeni vojaški kazenski zakonodaji. Zaradi vojnih razmer je vlada postopoma razveljavila še nekaj določil glede varstva delavstva, predvsem o omejitvi delovnega časa, o nedeljskem počitku ter zaščiti delavk in mladoletnih delavcev.² Z začetkom vojne je nastopila tudi kratkotrajna velika brezposelnost v obratih, ki niso proizvajali za vojaške potrebe, ali pa so velik del izdelkov izvažali. Z vpoklici in zaposlovanjem v vojaških obratih se je brezposelnost že v drugem letu vojne postopoma končala.

Omejene možnosti delovanja, zlasti pri urejanju mezdnih in delovnih razmer, vpoklici, omejitve zborovalne in združevalne svobode ter prehajanje delavstva v vojaške obrate, so povzročili občuten padec članstva v strokovnih organizacijah in precejšnje zmanjšanje njihovega premoženja. Leta 1911 je bilo v socialnodemokratski Strokovni komisiji (SK) na Kranjskem organiziranih 2554 delavcev,³ med vojno pa je padlo število članov na 1700.⁴ Še bolj je vojna prizadela krščansko-socialno Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ), v kateri je bilo na vsem slovenskem ozemlju neposredno pred začetkom vojne vpisanih 4876 članov,⁵ konec 1915 pa le še 1045.⁶ Narodni socijalni zvezi v Ljubljani je policija prepovedala dejavnost, večina vodilnih funkcionarjev pa je morala že ob prvem vpoklicu k vojakom.⁷ Narodna železničarska strokovna organizacija, Zveza jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ), je morala sama prenehati z delom, ker je bila večina njenih funkcionarjev in zaupnikov premeščena v nemške pokrajine Avstro-Ogrske.⁸ Tudi dejavnost Na-

¹ Laibacher Zeitung, št. 168, 27. 7. 1914.

² Delavec, št. 12, 30. 1. 1915.

³ Strokovne organizacije G. R. S. J. v Sloveniji. Ljubljana 1924, stran 5.

⁴ Delavec, št. 1, 5. 1. 1918.

⁵ Naša moč, št. 15, 13. 3. 1914.

⁶ Naša moč, št. 24, 12. 5. 1916.

⁷ Jugoslavija, št. 34, 6. 12. 1919.

⁸ Ob tridesetletnici ustanovitve Zveze jugoslovanskih železničarjev 1909—1939. Ljubljana 1940, stran 13.

rodne delavske organizacije v Trstu je po izbruhu vojne skoraj povsem zamrla.⁹ Na ohromitev strokovnih organizacij so občutno vplivali tudi vpoklicji funkcionarjev in zaupnikov. Strah pred vpoklicem k vojakom in pred kaznimi je bil močnejši od volje delavstva, da si z mezdnimi gibanji zboljša svoj ekonomski položaj, ki se je zaradi velike druginje od začetka 1915 naglo slabšal. V revirjih so rudarje za najmanjšo upornost vodili uklenjene v zapor.¹⁰ Delavstvo je bilo dejansko na milost in nemilost prepuščeno delodajalcem in obratnim vojaškim poveljstvom. Vojno gospodarstvo se je razvilo v najhujše izkoriščanje.

Šele leta 1916 je strokovnim organizacijam uspelo priboriti za delavstvo skoraj vseh panog druginjske doklade. Pravi razmah delavskega gibanja v Avstro-Ogrski pa se je začel po buržoaznodemokratični revoluciji v Rusiji spomladi 1917. Podobno kot v vseh velikih industrijskih središčih monarhije je tudi na Slovenskem socialistično delavstvo v tem letu prvič v vojnem času praznovalo prvi maj z ustavitvijo dela in množičnimi zborovanji. Na prvomajskih shodih, ki se jih je delavstvo udeležilo v velikem številu, v Ljubljani in Trbovljah celo po 3000, so sprejeli resolucijo, v kateri so se zborovalci odločno zavzemali »za takojšen mir brez osvojitve in ponižanja katerekoli vojujoče se države«. Na shodih je delavstvo »s strastnim sočustvovanjem« pozdravljalo junaški boj in uspeh delavstva v Rusiji.¹¹ Prvomajskim proslavam je proti volji socialnodemokratskih strankinih in strokovnih funkcionarjev v času do avgusta 1917 sledil val stavk desettisočev delavcev v Wiener Neustadtu, Gradcu, Pragi, Brnu, Moravski Ostravi, Škodovih tovarnah in drugod.¹²

To stavkovno gibanje je bilo tudi spodbuda delavstvu na Slovenskem, da je začelo odločneje terjati ustrezno povišanje druginjskih doklad in zboljšanje preskrbe. Na porast dejavnosti strokovnih organizacij je ugodno vplival tudi zakon o pritožbenih komisijah z dne 21. marca 1917, ki je omogočal mezdna gibanja tudi v militariziranih podjetjih. 28. junija 1917 se je delavstvo železniških delavnic in kurilnice v Mariboru prvo na Slovenskem po začetku vojne opogumilo za stavko. Okrog 1700 delavcev je spontano prenehalo z delom in odšlo demonstrirati pred okrajno glavarstvo za zboljšanje prehrane in povišanje druginjskih doklad. Neposreden povod za stavko je bilo razdeljevanje neužitne moke železničarjem. Ko so delavski deputaciji na okrajnem glavarstvu obljubili, da se bodo delavske zahteve ugodno rešile, so se železničarji še isto popoldne vrnili na delo.¹³ Namesto zagotovljenega zboljšanja prehrane pa so v začetku julija železniškim delavcem zmanjšali obrok kruha. Zato so 4. julija zjutraj delavci v železniških delavnicah in kurilnici znova začeli stavkati. Pridružili so se jim tudi delavci v skladišču in delavci za vzdrževanje prog. Delavska deputacija je izročila železniški upravi in vojaškemu poveljstvu zahteve za ureditev preskrbe in povišanje mezd ter določila rok za odgovor. Opoldne se je delavstvo spet vrnilo na delo. Isti dan so stavkali tudi železničarji na postaji na Tezнем. S stavko so protestirali proti obtožbam, da so kradli iz vagonov. Hišne preiskave orožnikov so pokazale, da so bile obtožbe neutemeljene. Marburger Zeitung piše, da so se tezenski že-

⁹ Edinost, 7. 12. 1914.

¹⁰ Delavec, št. 16, 20. 4. 1918.

¹¹ Delavec, št. 18, 5. 5. 1917.

¹² V. M. Turok, Očerki istorii Avstrii 1918—1929. Moskva 1955, stran 18 (dalje navajam Turok).

¹³ Marburger Zeitung, št. 145, 29. 6. 1917 in št. 146, 1. 7. 1917; Delavec, št. 27, 7. 7. 1917.

ležničarji solidarizirali z zahtevami mariborskih železniških delavcev v drugem članku pa zanika kakršnokoli zvezo med obema stavkama.¹⁴ 6. julija opoldne je potekel rok, ki so ga železničarji določili za odgovor na svoje zahteve. Ker se ob določeni uri pogajanja niso končala, je delavstvo prenehalo delati. Na pogajanjih so nato delavski zaupniki dosegli izboljšanje preskrbe. Glede izenačenja mezd z dunajskimi železničarji pa so dobili zagotovilo, da bo o njem razpravljal upravni odbor južne železnice na prvi seji. Popoldne se je delavstvo vrnilo na delo.¹⁵ Ker pa železniška uprava ni izpolnila mezdnih zahtev, je 25. julija 1700 delavcev znova stopilo v stavko. 28. julija je graško poveljstvo izdalo ukaz o militarizaciji stavkajočega delavstva, ki je bilo že dotlej podrejeno vojnodajatvenemu zakonu. Delavci so morali od 30. julija dalje dotedanje delo opravljati kot vojaki.¹⁶ Tako so oblasti z militarizacijo zatrle stavkovno gibanje mariborskih železničarjev. Kljub militarizaciji pa so železničarji v kurilnici in delavnicah 21. novembra 1917 znova stavkali. Spet je bil vzrok stavke nezadostna preskrba. Ko so jim obljubili dobavo živil, so se popoldne vrnili na delo.¹⁷ Poleti in jeseni 1917 je delavstvo v vojnodajatvenih ali militariziranih obratih doseglo pred pritožbenimi komisijami pomembno izboljšanje zaslužkov.

Razvoju delavskega gibanja v Avstro-Ogrski je novo spodbudo dala oktobrska revolucija. Že novembra in decembra 1917 so začeli pod vodstvom levo-radikalnih socialnih demokratov v nekaterih velikih dunajskih podjetjih delavski komiteji pripravljati politično stavko proti nadaljevanju imperialistične vojne.¹⁸ V začetku januarja 1918 so med delavstvom, ki je zahtevalo takojšnjo sklenitev miru s Sovjetsko Rusijo, povzročile veliko ogorčenje zahteve nemških in avstrijskih diplomatov kot odgovor na mirovne predloge sovjetskega zastopstva v Brest Litovsku. Ko so oblasti še objavile, da bo s 14. januarjem zmanjšan obrok hrane, je delavstvo Wiener Neustadta istega dne stopilo v stavko. 14. januarja so se zmanjšanju dnevnega obroka kruha na komaj 14 dkg za osebo uprli s stavko in demonstracijami delavci ladjedelnice in drugih večjih industrijskih obratov v Trstu. Delavsko zastopstvo je na tržaškem namestništvu zahtevalo dotedanji obrok kruha in izboljšanje prehrane. Določili so osemdnevni rok za izpolnitev svojih zahtev in se naslednji dan vrnili na delo.¹⁹ Iz Wiener Neustadta pa se je stavka že naslednji dan spontano razširila v industrijska središča na Nižjem Avstrijskem, 16. januarja je zajela dunajske tovarne, nato pa se ji je pridružilo še delavstvo v Zgornji Avstriji in Zgornjem Štajerskem, v Krakovu in Budimpešti, na češkem severu pa le do Brna. Češko delavstvo se je množično vključilo v stavkovno gibanje le z enodnevno splošno stavko 22. januarja.²⁰

Socialnodemokratsko strankino in sindikalno vodstvo je spčetka poskušalo stavkovno gibanje omejiti. Ker pa v tem prizadevanju ni uspelo, je tretji dan aktivno poseglo v organizacijo stavke. Doseglo je, da so v svetih delavskih odposlancev, ki jih je na Dunaju in drugod izvolilo delavstvo, prevladali funkcionarji socialnodemokratske stranke in SK. Do velikih nesoglasij je nato prišlo med so-

¹⁴ Marburger Zeitung, št. 149, 5. 7. 1917.

¹⁵ Marburger Zeitung, št. 151, 7. 7. 1917 in št. 152, 8. 7. 1917.

¹⁶ Marburger Zeitung, št. 171, 31. 7. 1917.

¹⁷ Naprej, št. 110, 22. 11. 1917.

¹⁸ Turok, stran 25.

¹⁹ Edinost, št. 15, 15. 1. 1918 in št. 16, 16. 1. 1918.

²⁰ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Beograd 1951, str. 483—484 (dalje navajam Zgodovinski arhiv KPJ V).

cialnodemokratskim vodstvom in stavkujočimi delavci pri formuliranju stavkovnih zahtev. Voditeljem so se zdele zahteve pobudnika stavke, delavstva Wiener Neustadta, za takojšno sklenitev miru brez aneksij in kontribucij na podlagi pravic narodov do samoodločbe, odpravo cenzure in vojaških zakonov, amnestijo za politične zapornike, uvedbo osemurnega delavnika, ureditev prehrane ob sodelovanju delavskih zaupnikov, preradikalne. Ni jim sicer uspelo, da bi omejili zahteve stavkajočih na zgolj ekonomske cilje, zato pa jim je uspelo omiliti politične cilje stavke in bolj poudariti ekonomske. Na pogajanjih z vlado, ki so se začela 18. januarja, je socialnodemokratska delegacija zahtevala, da vlada informira delavstvo o mirovnih pogajanjih in mu zagotovi primeren vpliv na njihov potek ter izjavi, da se zaradi njenih ozemeljskih zahtev ne bodo pogajanja v Brest-Litovsku razbila. Dalje, da vlada preosnuje prehrambeni sistem, da demokratizira občinske zastoje z uvedbo splošne, enake in neposredne volilne pravice ter odpravi militarizacijo delavstva. Ko je na te zahteve dobila meglene obljube in zagotovila, je pozvala delavstvo, da se 21. januarja vrne na delo. Poziv je naletel na ogorčen odpor delavstva. Delavstvo na Dunaju se je šele 25. januarja pokorilo temu sklepu. Dne 22. januarja so začeli stavkati delavci v arzenalu in drugih podjetjih v Pulju,²¹ 28. januarja, ko so se na prigovarjanje slovenskih, italijanskih in nemških socialnodemokratskih voditeljev uklonili ukazu vojaških oblasti o vrnitvi na delo, pa je v Trstu in Miljah izbruhnila splošna politična stavka pod geslom: Mir in kruh.²² Na prvem shodu si je tržaško delavstvo izvolilo delavski svet, ki je sklenil, da bo izdajal poročila o stavki v italijanskem in slovenskem jeziku.²³ Predsednik sveta poslanec Oliva je na shodu 29. januarja poudaril: »Veliki dogodki v Rusiji so prešli kot dobrodejen klic v delavstvo vseh narodov, prišla je luč z vzhoda v najmrklejšem trenutku, kar jih pomni zgodovina proletariata.« V svojem govoru je tudi poudaril, da je tržaško delavstvo nameravalo stavkati že pred tednom dni. Na shodu je delavstvo pozdravilo poziv, naj se italijanski in slovenski delavci združijo v bratski solidarnosti.²⁴ Delavski svet je v svojem razglasu znova poudaril, da je gibanje rezultat velike ruske revolucije, »ki je odprla vrata miru, ki je navdala s pogumom delavstvo vsega sveta in z upom vse one, ki se bore v vrstah prave demokracije«. Tržaškemu namestniku je mimo splošnih zahtev januarske stavke postavil tudi zahteve, da se mora zagotoviti vpliv delavstva na potek mirovnih pogajanj, določiti za delavstvo eksistenčni minimum in vzpostaviti avtonomno občinsko upravo v Trstu, Istri in na Goriškem na podlagi splošne, enake, neposredne, tajne in proporcionalne volilne pravice, z aktivno in pasivno volilno pravico za ženske.²⁵ Z vladnim odgovorom na svojo resolucijo ni bil zadovoljen, kljub temu pa je »priznavajoč, da je stavka dosegla svoj smoter, da odločno protestira proti vojni in neznosnim življenjskim razmeram...«, pozval delavstvo, da se 2. februarja vrne na delo. V pozivu je poudaril, da bo delavstvo uporabilo »še energičnejša sredstva, če vlada ne izpolni svojih obljub«.²⁶

Veliko stavkovno gibanje je aktiviralo delavstvo tudi v drugih industrijskih središčih na Slovenskem. V Ljubljani je bil 20. januarja velik shod, na katerem je okrog 5000 ljudi manifestiralo »svojo neomajno voljo proti nadaljevanju vojne«

²¹ Zgodovinski arhiv KPJ V, stran 484; Turok, str. 27—44.

²² Naprej, št. 25, 30. 1. 1918.

²³ Sporočilo delavskega sveta št. 1, 29. 1. 1918.

²⁴ Sporočilo delavskega sveta št. 2, 30. 1. 1918.

²⁵ Sporočilo delavskega sveta št. 3, 31. 1. 1918.

²⁶ Naprej, št. 28, 4. 2. 1918.

in zahtevalo ureditev prehrane. Zanimivo je, da so ljubljanski socialni demokrati v svoji resoluciji spremenili vrstni red zahtev osrednjega stavkovnega vodstva s tem, da so na prvo mesto postavili vprašanje prehrane in na zadnje problem miru. Naprej je tudi »z zadoščenjem in ponosom« ugotavljal, da je vodstvu shoda uspelo preprečiti demonstracijski obhod po mestu.²⁷ Dne 22. januarja bi se morala začeti stavka ljubljanskega delavstva. Ker pa so prišle v Ljubljano vesti o »uspešnem« sklepu pogajanj z vlado, so zaupniki JSDS sklicali shod za 21. januar popoldne. Na tem shodu so zaupniki delavstvo seznanili s potekom pogajanj na Dunaju in sklepom o koncu stavke. Anton Kristan je uspel s pozivom, naj delavstvo odloži »puške sedaj le na tla« in naj bo pripravljeno na nov boj. Vodstvo shoda je tudi doseglo, da je delavstvo v resoluciji priznalo vladni odgovor na zahteve stavkajočih kot »znaten napredek«. Udeleženci shoda so še sklenili, da se iz zaupnikov tovarniškega delavstva in železničarjev v Ljubljani in okolici takoj konstituira delavski odbor, »ki bo v permanenci, dokler vlada ne izpolni svojih ... obljub in zagotovil.«²⁸ O velikem razpoloženju delavstva za stavko pričata shoda 27. januarja v Idriji in na Jesenicah. Idrijski rudarji so na shodu poudarjali, da ne bodo šli prej na delo, dokler ne dosežejo sklenitve miru, ureditve prehrane in povišanja mezd. Zastopniku Unije avstrijskih rudarjev je le s težavo uspelo prepričati zborovalce, da za stavko ni primeren čas, ker se je drugod že končala in da jo je treba temeljito organizirati, če hočejo z njo uspeti. V resoluciji so zahtevali izboljšanje prehrane, povišanje temeljnih plač, odpravo brezpravnosti delavstva zaradi militarizacije, razpis občinskih volitev v Idriji, vlado pa pozvali, naj odstrani vse ovire za sklenitev miru s tem, »da prizna nepotvorjeno demokratično pravico samoodločevanja narodov v vseh deželah.«²⁹ Tudi na Jesenicah so morali strokovni zaupniki pozivati delavce, »da se ne dajo zapeljati v kaka nepremišljena dejanja...«³⁰ Zaupniki JSDS so torej uspešno izpolnili navodila dunajskega vodstva in preprečili, da bi se ta stavka razširila tudi na Slovenskem. Omenimo naj še, da se je 28. januarja začelo veliko stavkovno gibanje tudi v Nemčiji. Tudi upor mornarjev v Boki Kotorski, ki je izbruhnil na peti dan stavke v tamkajšnjem arzenalu 1. februarja, je v novejši literaturi označen kot nadaljevanje in del velikega političnega stavkovnega gibanja.

Januarska stavka je »politično pomenila predvsem solidarnostno akcijo z rusko boljševiško revolucijo, ki je proletariatu ostale Evrope obetala konec vojne, če jo z lastno akcijo podpre«. Posebno značilno zanjo je vedenje češkega delavstva, katerega je vodstvu češke socialne demokracije uspelo zadržati, da ni stavkalo v času viška stavkovnega gibanja. Češko socialnodemokratsko vodstvo je namreč pričakovalo rešitev vprašanja češke samostojnosti od antante, od katere pa se je Sovjetska Rusija ločila, in se zato ni ogrevala za revolucionarne akcije.³¹ Socialni demokrati so torej omogočili vladi, da je svoj težaven položaj rešila z meglenimi obljubami. Tako se je to veliko stavkovno gibanje v Avstro-Ogrski končalo dejansko brez uspeha, njegovi cilji pa so ostali aktualni v nadaljnjih delavskih bojih.

Delavstvo Avstro-Ogrske je po odločnem nastopu januarja 1918 vedno pogosteje poskušalo s stavkami uveljavljati svoje politične in ekonomske zahteve. Že

²⁷ Naprej, št. 17, 21. 1. 1918.

²⁸ Naprej, št. 18, 22. 1. 1918.

²⁹ Delavec, št. 6, 9. 2. 1918.

³⁰ Delavec, št. 5, 2. 2. 1918.

³¹ Zgodovinski arhiv KPJ V, stran 484.

marca je prišlo do stavke in demonstracij v Gradcu, v aprilu je bila polurna generalna stavka budimpeštanskega delavstva s povsem političnimi zahtevami, nato pa so zlasti po zmanjšanju obroka kruha sredi junija in po velikem porastu druginje v začetku jeseni izbruhnile številne stavke po industrijskih središčih Avstro-Ogrske. Vlada jih je dušila s pošiljanjem stavkajočih na fronto, z obsodbami pred vojaškimi sodišči, nadalje tudi s streljanjem na stavkajoče in majhnimi ekonomskimi ugodnostmi. Toda stavkovnega vala ji ni uspelo zaježiti. V stavkah je delavstvo zahtevalo zboljšanje prehrane, povišanje mezd, skrajšanje delovnega časa, predvsem pa konec imperialistične vojne. Proti koncu vojne so za stavke vedno bolj prevladovali politični motivi.³²

Tudi delavstvo na Slovenskem se je v tem obdobju pogosteje s stavkami bojevalo za svoje zahteve. Naprej je 30. marca 1918 poročal, da je bila pretekli teden v tovarni P. Kozine et Co. v Tržiču stavka, s katero je delavstvo doseglo delno zboljšanje mezd. Dopisnik iz Tržiča, ki je v Napreju poročal o težkih aprovizacijskih in mezdnih razmerah tamkajšnjega delavstva, politično in sindikalno neorganiziranega, je tudi lepo odgovoril na vprašanje, zakaj si delavstvo bolj ne prizadeva za zboljšanje svojega položaja: »Tisti, ki delamo v podjetjih pod vojnodajatveno postavo, si ne upamo niti pritožiti se zaradi prenizkih mezd. Saj veste — »einrücken machen«, to je strah, pred katerim celo žegen ne pomaga. Človek raje spi doma lačen, kot drugod tudi — lačen.«³³ 11. aprila se je 80 šivalk slamnikov v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah zaradi premajhnih mezd odločilo za stavko, ki se je končala šele 6. maja. Podjetnikom je uspelo zaradi zadostne delovne sile — slamninarska industrija je bila v vojnem času v hudi krizi — ter zaradi neorganiziranega in neenotnega nastopa delavk stavko zlomiti.³⁴ Dne 21. aprila so se idrijski rudarji s stavko uprli ukazu, da morajo nositi vojaške čepice. V Idrijo je prišla stotnija vojakov z dvema generaloma, da bi jih prisilili k pokorščini. Spričo nastopa delavstva je šlo vojaško poveljstvo na pogajanja z delavskimi delegati. Dne 23. aprila je delavstvo na shodu sklenilo popustiti. Zahtevali so tudi zboljšanje preskrbe in povišanje osnovnih plač.³⁵

Dne 17. junija je prišlo do stavke v dveh obratih trboveljskega premogovnika. Povod zanjo je bil način razdeljevanja kontrolnih znamk, zaradi katerih so morali rudarji po pol ure in več čakati. Naslednji dan so rudarji na shodu zahtevali tudi več živil, obleke in obutve ter povišanje mezd. Po shodu so predložili svoje zahteve in pritožbe rudniški upravi, popoldne pa so se vrnili na delo.³⁶

Dne 26. junija je začelo stavkati okrog 1300 rudarjev v Mežici in Črni, ker niso dobili živil. Zahtevali so tudi zvišanje mezd. Dne 30. junija je poveljstvo delavskega oddelka zagrozilo s strogimi kaznimi, če se rudarji naslednji dan ne vrnejo na delo.³⁷ Ukazu se je pokorilo le nekaj rudarjev v Črni večina pa je stavkala do 4. julija. Delavstvo je odklonilo ponudbo rudniške uprave za povišanje plač za eno tretjino in sklenilo, da bo zahtevalo razsodbo pritožbene komisije. Dne 8. julija so začeli »zaradi obupnih in naravnost neznosnih razmer« stav-

³² Prim. Turok, stran 70 sl.

³³ Naprej, št. 62, 15. 3. 1918.

³⁴ Inšpekcija dela, fasc. II v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

³⁵ Delavec, št. 18, 4. 5. 1918.

³⁶ Naprej, št. 140, 22. 6. 1918.

³⁷ Delavec, št. 27, 6. 7. 1918.

kati rudarji v Idriji. Na shodu so zahtevali povišanje osnovnih plač,boljšanje preskrbe, nastavitve takega uradništva, ki bo znalo tudi slovensko, 14-dnevni plačan dopust, takojšnjo odpravo militarizacije rudnika in razpis občinskih volitev. Rudarji so za vodstvo stavke izvolili delavski svet, ki se je začel pogajati z zastopniki rudniške uprave, ministrstva za javna dela in okrajnega glavarstva. V Idrijo so prišli močni vojaški oddelki. Delavski svet je dosegel nekajboljšanja v preskrbi in obljubo, da se bodo mezde povišale. Vojaško poveljstvo je ukazalo, da se mora delavstvo vrniti na delo, v nasprotnem primeru pa bo ukrepalo po vojaških zakonih.³⁸ Del rudarjev ni bil zadovoljen z odločitvijo delavskega sveta, da se 11. julija stavka končna. Slovenec je v poročilu o stavki posebej poudaril, da sta M. Cobal in J. Petejan »z vso silo pritiskala na delavstvo, naj gre delat«. Delavstvo pa se je branilo iti na delo, dokler ne dobi zagotovil za izpolnitev svojih zahtev.³⁹ Pred začetkom dela so rudarji sklenili, da bodo čez 8 dni ponovno stavkali, če nadaljnja pogajanja ne bodo uspela. Delavski svet je v določenem roku dosegel le 15 % povišanje draginjskih doklad in nabavni prispevek. Izjavil je, da pogajanja s tem niso končana in pozval delavstvo, naj ne stavka. Naprej je poudaril, da je dolžnost delavstva, da se temu navodilu pokori.⁴⁰ Rudarska delegacija je nato konec julija dosegla na Dunaju novo povišanje draginjskih doklad.⁴¹ Oblasti so se v tem času bale novih akcij delavstva in so na Jesenicah celo prepovedale shod. Dne 15. julija opoldne so začeli stavkati železničarji v mariborskih delavnicah. S stavko je delavstvo nastopilo proti nepravilnostim v preskrbi in samovolji vodje delavnic in še enega uradnika. Ker so bili militarizirani, je vodstvo stavke zahtevalo, da morajo biti med delovnim časom vsi v delavnicah.⁴² Naprej je pisal, da je delavstvo zahtevalo tudi takojšnjo sklenitev miru.⁴³ Dne 17. julija so se začela pogajanja med delavskimi zaupniki in zastopniki direkcije ter vojaškega poveljstva naslednji dan pa so se železničarji vrnili na delo.⁴⁴ Slovenec je poročal, da so se železničarji vrnili na delo šele potem, ko so dosegli odstavek vodje delavnic.⁴⁵ 5. avgusta so zaradi slabe preskrbe začeli stavkati rudarji v Plajbergu,⁴⁶ naslednji dan pa si je s stavko delavstvo arzenala v Miljah priborilo enako preskrbo, kot so jo imeli tržaški delavci.⁴⁷ Sredi avgusta je prišlo do velikega razburjanja zaradi slabe preskrbe med delavstvom na Jesenicah. Vojaški poveljnik je zagrozil z vojaškim posredovanjem, če bi prišlo do stavke. Delavski zaupniki pa so 16. avgusta le s težavo preprečili začetek stavke.⁴⁸ Ker so 20. septembra dobili delavski zaupniki pri vojaškem vodji tovarne le obljube glede dobave živil, je delavstvo zapustilo obrate in se zbralo pred upravnimi prostori. Le težko so delavstvo, ki je bilo še posebej razburjeno zaradi prihoda orožnikov, pomirili.⁴⁹ Od 15. do 19. septembra so stavkali v Trstu delavci

³⁸ Delavec, št. 28, 13. 7. 1918.

³⁹ Slovenec, št. 156, 11. 7. 1918.

⁴⁰ Naprej, št. 162, 19. 7. 1918.

⁴¹ Delo, št. 159, 11. 6. 1960.

⁴² Marburger Zeitung, št. 161, 18. 7. 1918.

⁴³ Naprej, št. 163, 20. 7. 1918.

⁴⁴ Marburger Zeitung, št. 164, 21. 7. 1918; uredništvo je k članku pripomnilo, da mu je mariborska cenzura onemogočila poročanje o stavki in da povzema poročilo po graškem časniku. Zaradi cenzure so bila poročila o tedanjih stavkah tudi v drugih časnikih nepopolna.

⁴⁵ Slovenec, št. 165, 22. 7. 1918.

⁴⁶ Naprej, št. 186, 17. 8. 1918.

⁴⁷ Naprej, št. 178, 7. 8. 1918 in št. 179, 8. 8. 1918.

⁴⁸ Naprej, št. 186, 17. 8. 1918.

⁴⁹ Naprej, št. 219, 25. 9. 1918.

komunalnih podjetij in občinski uslužbenci. v istem času so stavkali tudi učitelji na Primorskem. Do stavke je prišlo kljub nasprotovanju Zveze občinskih nameščencev in SK. Stavkajoči so uspeli z večino svojih zahtev.⁵⁰ Zadnjo stavko pred koncem vojne so 27. septembra izvedli železničarji v mariborskih delavnicah, ki so šli tudi demonstrirati pred okrajno glavarstvo. Zahtevali so več živil.⁵¹

Med številne posredne in neposredne posledice buržoaznodemokratske revolucije v Rusiji moremo uvrstiti tudi oživitvev stavkovnega gibanja za zboljšanje ekonomskega položaja delavstva. Pod vplivom oktobrske revolucije se je stavkovno gibanje v Avstro-Ogrski razmahnilo še močneje in delavstvo je vedno bolj poudarjalo politične zahteve.

Delavec je že ob januarski stavki 1918 zapisal: »Nehote moramo priznati, da delavstvo zahteva v prvi vrsti splošen mir, ker ve, da druge poti ni iz teh razmer.«⁵² Na Slovenskem stavkovno gibanje ni bilo tako razgibano in tako burno kot v nekaterih drugih industrijskih središčih Avstro-Ogrske. To je v glavnem posledica velikih prizadevanj vodstva JSDS in SK, da bi do stavk ne prišlo. Če pa so že stavkali, so socialnodemokratski zaupniki na delavstvo pritiskali naj se vrne na delo. To so utemeljevali predvsem z nevarnostjo, da ne bi prišlo do vojaških represalij. Višek je stavkovno gibanje na Slovenskem v tem obdobju doseglo sredi leta 1918. Neposredno pred koncem vojne, ko je delavstvo v drugih pokrajinah Avstro-Ogrske vodilo številne stavke, pa je pri nas povsem prenehalo. Skupna značilnost vseh stavk je njihov spontan izbruh. Strokovne organizacije niso sodelovale v pripravah stavk, ker so se bale prepovedi svojega delovanja, so pa vodile pogajanja za zahteve stavkajočih. Njihovi funkcionarji so se tudi pustili izvoliti v delavske svete. Poudariti moramo, da je delavstvo na Slovenskem v večini stavk postavljalo zgolj ekonomske zahteve in ni sledilo zgledu številnih političnih stavk na drugih območjih Avstro-Ogrske. Pripomniti pa moramo, da je bilo slovensko delavstvo pripravljeno, da se v večji meri vključi v januarsko stavkovno gibanje 1918, vendar je to namero po sklepu o koncu stavke — razen v Trstu — opustilo.

Kljub temu pa moramo tudi stavke na Slovenskem označiti kot ekonomsko-politične, ker so zaradi spopadov z vojaškimi oblastmi dobile določen politični značaj. V okoliščinah vojnodajatvenega zakona in militarizacije pa je tudi zgolj ekonomska stavka pomenila tveganje, ker so sodišča lahko stavko militariziranih delavcev razglasila za vojaški upor.

V letu 1918 je znatno porastlo tudi število mezdnih gibanj, ki so se končala z neposrednimi pogajanja med delavstvom in delodajalci ali pa pred pritožbenimi komisijami. Z oživitvijo mezdnih bojev so strokovne organizacije znova prevzele pomembno funkcijo, kar je ugodno vplivalo na povečanje števila njihovih članov. Posebej velja ta ugotovitev za organizacije SK, ki so imele v začetku septembra 1918 na Slovenskem že okrog 10.000 članov.⁵³ Sredi 1917 je znova začela delovati ZJŽ, poleti naslednjega leta pa so oblasti dovolile delovanje tudi Narodno socialni zvezi. Ob razpadu Avstro-Ogrske so si strokovne organizacije že bolj ali manj opomogle od udarca, ki jim ga je prizadejal izbruh svetovne vojne, in pripravljene so bile na boje v novih razmerah.

⁵⁰ Naprej, št. 216, 21. 9. 1918 in Edinost, št. 253, 17. 9. 1918.

⁵¹ Naprej, št. 233, 30. 9. 1918.

⁵² Delavec, št. 4, 26. 1. 1918.

⁵³ Naprej, št. 206, 10. 9. 1918.

Narodna vlada SHS v Ljubljani si je takoj po prevzemu oblasti prizadevala z ukrepi proti druginji in z urejanjem prehrane zaježiti razmah mezdnih gibanj. Iz strahu pred nemiri je zboljšala preskrbo predvsem v večjih industrijskih središčih,¹ kjer je iz istih razlogov obdržala vojaške posadke. Narodna vlada je še posebej poskušala doseči s svojimi posredovanji, da bi se mezdni in delovni spori ne razreševali s stavkami.

Prvi neuspeh svojih prizadevanj je doživela v Mariboru, kjer so nemške železničarske strokovne organizacije takoj po prevratu s stavkami aktivno posegle v boj za usodo Južne Štajerske. Sporazumno z nemškimi meščanskimi strankami so po odstranitvi nemških sodnikov in upraviteljev poštних uradov 29. novembra 1918 železničarji že petič v tem mesecu začeli stavkati.² Narodni vladi pa je uspelo že po dveh dneh s slovenskimi železničarji, ki so spoznali, »da nima smisla štrajkati v ta namen, da bi nemškim delavcem pomagali izsiliti, da Maribor postane nemško avstrijsko ozemlje«,³ delno vzpostaviti promet. Medtem ko je narodna vlada z odpusti in namestitvijo slovenskih uslužbencev že 30. novembra končala stavko poštних in sodnih uslužbencev, pa so železničarji vztrajali do 14. decembra, ko so končno njihovi zaupniki privolili tudi v zahteve ljubljanske vlade, da mora ravnateljstvo južne železnice imenovati vodilne uslužbence po njenih predlogih in da morajo vsi železničarji priseči jugoslovanski državi.⁴ S tem je nemška nacionalistična birokracija izgubila dominanten položaj na železnicah na Slovenskem Štajerskem in pospešilo se je slovensko uradovanje. Zaradi stavke pa je bilo nekoliko oteženo vojaško zasedanje severne meje.⁵ Stavke mariborskih železničarjev so imele ne glede na dejstvo, da so v njih postavljali tudi ekonomske zahteve, predvsem zboljšanje prehrane, sredi boja za utrditev slovenske oblasti na Južnem Štajerskem izraziti politični pomen.

S preskrbo delavstvo tudi drugod ni bilo zadovoljno. 16. decembra je izbruhnila spontana stavka rudarjev v Trbovljah, s katero so po treh dneh pogajanj dosegli dobavo novih živil, znižanje cen nekaterim živilom in nadzorstvo v rudniškem konzumu. Narodna vlada je v začetku stavke poslala trboveljski vojaški posadki okrepitev.⁶ Naprej je pohvalil takojšnje posredovanje Unije slovenskih rudarjev, »da je vzpostavila red, ker sicer bi se bilo utegnilo dogoditi marsikaj neljubega«.⁷ Zaradi slabe preskrbe je prišlo 10. januarja 1919 do hudih neredov

¹ Prim. zapisnike sej narodne vlade SHS v Ljubljani, novembrske seje 1918 v Arhivu Slovenije (dalje navajam AS). Glede na značaj posvetovanja je v prvem delu koreferata nekoliko podrobneje obdelan stavkovni val v zadnjem obdobju prve svetovne vojne, zaradi velikega števila stavk po vojni pa je v drugem delu je pregled najpomembnejših stavk v jugoslovanskem delu Slovenije.

² Prim. fasc. Splošno o železnici; zapisnike sej mariborske podružnice ZJŽ; Franc Jarh, Kratek zgodovinski pregled osnovanja in delovanja organizacije nacionalnih železničarjev »zveze jugoslovanskih železničarjev«, podružnica Maribor 1910—1933, vse v Pokrajinskem arhivu v Mariboru; zapisniki sej narodne vlade v AS; General Maister, Stavke (štrajki) železničarjev ob prevratu v območju Maribora. Mariborski koledar 1932, str. 85—103.

³ Mariborski delavec, št. 17, 12. 12. 1918.

⁴ Delavec, št. 51, 21. 12. 1918.

⁵ Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19. Zgodovinski časopis XV — 1961, stran 128.

⁶ Delavec, št. 1, 9. 1. 1919.

⁷ Naprej, št. 297, 28. 12. 1918.

tudi v Sevnici. Delavstvo je zapustilo delo in si na kolodvoru razdelilo vagon moke. Okrajni glavar je poudaril, da so na nastop delavstva vplivali boljševiški izpadi v Rajhenburgu, v Smihelu—Stopičah in Krškem. Zaradi teh nemirov je bilo aretiranih 50 ljudi.⁸ 15. januarja je delavstvo ljubljanske tobačne tovarne prenehalo delati in protestiralo pred tovarniško pisarno ter pred vladno palačo proti majhnim prejemkom.⁹ Dne 27. januarja je prišlo v mariborskih delavnicah in kurilnici do novega prenehanja dela, ko so se nemški železničarji pridružili demonstracijam ob prihodu ameriškega izvedenca Shermána Milesa.¹⁰

Sredi razprav o krivdi za tragičen razplet mariborskih pronemških demonstracij je med slovenskim delavstvom močno odmeval potek stavke železničarjev na Primorskem. Dne 1. februarja so železničarji južne železnice opolnoči začeli stavkati iz protesta proti italijanski železniški upravi, ki bi morala s prvim januarjem začeti izplačevati nove draginjske doklade, pa se je temu upirala. Ker so bili med stavkajočimi večinoma slovenski železničarji, so italijanski meščanski listi stavko označili kot izraz sovražnosti do novih oblasti. Policija je začela takoj z aretacijami, tržaški guverner pa je potrdil kolektivni odpust stavkajočih železničarjev in kazenski postopek proti zaprtim železničarjem. Kljub protestom zoper podtikanje o politično-narodnostnem značaju stavke in kljub dvodnevni splošni stavki 9. in 10. februarja v Trstu, je vojaško sodišče obsodilo 56 železničarjev, med njimi večino Slovencev, zaradi oškodovanja italijanske države in zvez z Jugoslavijo, in to na zaporne kazni od 2 do 5 let.¹¹ V Ljubljani je bil 22. februarja velik protestni shod socialističnih železničarjev, ki so obsodili nasilje italijanskih oblasti in zahtevali, da se o takem ravnanju s slovenskim življem obvesti pariška mirovna konferenca.¹² Medtem so italijanske oblasti z železničarji iz notranjosti vzpostavile promet. Dne 26. februarja je bil buren shod, na katerem je 1600 železničarjev zahtevalo ponovno zaposlitev. Na prizadevanje železničarskega sindikata iz Torina je ravnateljstvo obljubilo, da bo reševalo prošnje odpuščenih železničarjev.¹³ Obsojeni železničarji so bili tudi odpuščeni iz zapora. Italijanske oblasti so torej prav tako odločno reagirale na stavkovno gibanje na zasedanem ozemlju kot slovenska vlada v Mariboru.

Pomemben prelom v ekonomskih bojih delavstva na Slovenskem je bila uvedba svobodne trgovine konec februarja 1919. Dotlej so bile strokovne organizacije deželni vladi dober zaveznik v omejevanju delavskih bojov. Po zaslugi strokovnih organizacij se je delavstvo prve mesece po prevratu v veliki meri zadovoljevalo z resolucijami in tudi v redkih mezdnih gibanjih ni s stavkami uveljavljalo svojih zahtev. Zaradi odprave preskrbovalnih uredb je zacvetela špekulacija in cene so naglo porasle. Marca 1919 je bila cena enega kg pšenične moke 2,20 K, julija 4 K, junija 1920 pa že 8 K, mast se je v istem obdobju podražila od 18 K na 40 K, sladkor od 3,20 K na 12,40 K itd.¹⁴ Nesorazmerje med mezdami in cenami se je naglo povečalo. Delavstvo je že prve mesece po uvedbi svobodne trgovine

⁸ Fond deželne vlade za Slovenijo, poverjenišтво za notranje zadeve (dalje navajam DVS pov.), fasc. 3/1919 v AS.

⁹ Delavec, št. 3, 18. 1. 1919.

¹⁰ Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19, o. c. str. 138—143.

¹¹ Edinost, št. 33, 2. 2. 1919 in št. 86, 28. 3. 1919.

¹² Naprej, št. 45, 24. 2. 1919.

¹³ Naprej, št. 70, 27. 3. 1919.

¹⁴ Naprej, št. 184, 14. 8. 1919 in Rdeči prapor, št. 4, 5. 6. 1920.

pokazalo, da ne misli mirno prenesti občutnega poslabšanja svojega položaja. V vsem obdobju inflacije do 1923 so se vrstila mezdna gibanja, ki so le ob krajših ustalitvah cen nekoliko ponehala. Obrtno nadzorništvo v Ljubljani je 1919 registriralo 38 mezdnih gibanj v 323 obratih, ki so se v osmih primerih končala s popolnim uspehom, 25 je bilo delno uspešnih, petkrat pa delavstvo ni uspelo.¹⁵ Naslednje leto so inšpektorji dela na ljubljanskem in celjskem območju posredovali v 96 mezdnih gibanjih v 552 obratih z 20.519 delavci, od katerih se jih je 18 končalo s popolnim uspehom, 57 z delnim, druga pa niso bila uspešna.¹⁶ Ti podatki ne kažejo prave slike pogostnih ekonomskih bojev v tem obdobju. Organizacije SK so npr. 1919 izvedle samo v Celju in okolici 49 mezdnih gibanj,¹⁷ osrednje društvo kovinarjev pa je v 11 mesecih leta 1919 vodilo 35 mezdnih gibanj, v katerih so kovinarji dosegli povečanje svojih prejemkov skupaj za 7 milijonov K.¹⁸ Velika večina mezdnih gibanj se je končala s pogajanjem in s podpisom kolektivne pogodbe. Medtem ko so ob začetku razmaha mezdnih gibanj mnogi delodajalci popustili že pred grožnjami s stavko, so se sredi 1919 boji že toliko zaostri, da je moralo delavstvo večkrat uveljavljati svoje zahteve s stavkami, delodajalci pa so se nekajkrat uprli delavskim zahtevam s kolektivnimi odpusti — izpori. Narodni socialista je zapisal, da so strokovne organizacije neposredno po vojni dosegle uspehe zato, »ker je bil kapitalizem brez moči in pripravljen na vsako koncesijo, samo da se reši in ohrani. Kar je popustil, ni popustil v spoznanju, da se mora delež produkcije deliti z delavskim ljudstvom, ampak izključno le zato, ker je bil prisiljen«.¹⁹ Spomladi 1919 so se oblasti bale, da bi zaradi splošnega nezadovoljstva prišlo do večjih nemirov delavstva z namenom »polastiti se vlade in važnih industrijskih objektov«. Komandant dravske divizijske oblasti je poslal vsem enotam nadrobna navodila za nastop vojske ob večjih nemirih.²⁰

Dne 7. maja je prišlo do hudih nemirov v Velenju, odkoder so zaradi katastrofe na koroški fronti začeli seliti urade. Ko so ponoči rudarji zvedeli, da hočeta dva rudniška uslužbenca odnesti tudi denar, ki da je bil pripravljen za izplačilo draginjskih doklad, so zapustili delo, si nasilno vzeli denar in odpeljali s seboj oba uslužbenca. Naslednji dan je proti rudarjem nastopila vojska in prišlo je tudi do streljanja. Po posredovanju funkcionarjev Unije slovenskih rudarjev in po doseženem povečanju mezd so se rudarji 12. maja vrnili na delo.²¹ Deželna vlada je zadnji dan stavke prosila komando dravske divizije, da pošlje v Velenje vojaštvo, 12. maja pa je razglasila v okrajnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica nagli sod,²² s čimer je hotela preprečiti podobne dogodke v drugih industrijskih središčih.

Julija 1919 je stavkovno gibanje v tem letu doseglo višek. Tega meseca so iz ekonomsko-socialnih vzrokov stavkali dvakrat železničarji v delavnicah in v

¹⁵ Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani. Ljubljana 1920, stran 40.

¹⁶ Izveštaj inspekcije rada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1920 (dalje navajam Izveštaj 1920). Beograd 1921, str. 169 in 181.

¹⁷ Naprej, št. 177, 5. 8. 1920.

¹⁸ Naprej, št. 264, 20. 12. 1919.

¹⁹ Narodni socialista, št. 21, 20. 9. 1919.

²⁰ DVS/pov., fasc. 6/1919 v AS.

²¹ Prav tam.

²² Zapisnik 97. seje deželne vlade 21. 5. 1919 v AS.

kurilnici v Mariboru, rudarji v Šentjanžu,²³ delavstvo elektrarne na Fali,²⁴ notarski in odvetniški uradniki v Celju,²⁵ usnjarji v Konjicah,²⁶ višek pa je bila dvodnevna politična stavka 21. in 22. julija, s katero se je tudi slovensko delavstvo odzvalo pozivu amsterdamske sindikalne internacionale, da protestira proti kontrarevolucionarni vojaški intervenciji v Rusiji in na Madžarskem. Ta skupna akcija evropskega delavstva je imela v Jugoslaviji glede na nevarnost, da bi jugoslovanska vojska sodelovala v dušitvi madžarske revolucije, še poseben pomen.²⁷ Naprej je zapisal, naj bo stavka tudi protest proti načinu dela pariške mirovne konference in podpora zahtevam za izvajanje priborjenih političnih in socialnih svoboščin v Jugoslaviji.²⁸ Deželna vlada se je bala neredov in je 21. in 22. julija prepovedala vsa zborovanja na prostem in manifestacije po ulicah, komanda dravske divizije pa je v zvezi s stavko ukazala pripravljenost svojih enot. Okrepila je vojaške posadke v Kamniku, Hrastniku in Zagorju ter določila čete za Jesenice, Velenje in Celje. Iz poročil policijskih komisarjev in okrajnih glavarjev vidimo, da je stavkalo v industrijskih podjetjih in rudnikih skoraj vse delavstvo, na železnici pa velika večina. Enoten nastop delavstva sta preprečili predvsem vodstvi ZJŽ in JSZ, ki sta pozvali svoje člane, naj ne stavkajo. »Narodnim« železničarjem je uspelo delno vzpostaviti promet. Zaradi tega je prišlo v Ljubljani do spopada s socialističnimi železničarji, ki so hoteli preprečiti odhode vlakov. Enota 150 srbskih vojakov je njihov poskus preprečila. Delavstvo se ni oziralo na prepoved zborovanja na prostem in prišlo je do demonstracij, med katerimi je vzklikalo Beli Kunu, internacionali itd.²⁹ V Ljubljani se je 21. julija zbralo na shodu nad 5000 železničarjev in drugih delavcev, ki jih je pozdravila tudi zastopnica beograjske socialistične mladine Živkovičeva. V svojem govoru je poudarila privrženost srbske mladine komunističnim načelom, zaključila pa ga je z vzklikom boljševiški republiki in III. internacionali, kar je izzvalo »nepopisno navdušenje in vzklikanju ni bilo ne konca ne kraja«.³⁰

5. avgusta je začelo 414 delavcev in uradnikov Strojnih tovarn v Ljubljani obrambno stavko proti znižanju mezd. Ravnateljstvo podjetja je hotelo zlomiti stavko s stavkokazi, ki jih je iskalo celo na Dunaju. Trdovraten odpor ravnateljstva je stopnjeval solidarnost delavstva s stavkajočimi kovinarji. Organizacije SK so zbrale skoraj 24.000 K podpore za kovinarje, več zaupnikov pa je predlagalo, naj SK razglasi solidarnostno stavko. Šele 4. septembra so zastopniki Osrednjega društva kovinarjev dosegli povišanje prejemkov, priznanje osemurnega delavnika, ureditev higienskih naprav in še nekoliko drugih ugodnosti. Tako se je stavka uspešno končala.³¹

Naslednja politična stavka konec oktobra 1919 v revirjih je pokazala, da se nasprotja med levico in desnico v JSDS in SK poglobljajo. 29. oktobra so iz protesta proti aretaciji komunističnega agitatorja Nina Furlana začeli stavkati rudarji v Trbovljah, naslednji dan pa so se jim pridružili še v Zagorju in v Hrast-

²³ DVS/pov., fasc. 19/1919 v AS.

²⁴ Delavec, št. 30, 26. 7. 1919.

²⁵ Slovenec, št. 171, 27. 7. 1919.

²⁶ Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani. Nav. izd., stran 41.

²⁷ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963, stran 38.

²⁸ Naprej, št. 162, 18. 7. 1919.

²⁹ DVS/pov., fasc. 8/1919 in fasc. 10/1919 v AS.

³⁰ Nova istina, št. 7, 31. 7. 1919.

³¹ Naprej, št. 184, 14. 8. 1919 do št. 204, 9. 9. 1919.

niku. Zahtevali so predvsem Furlanovo izpustitev.³² Deželna vlada je sklenila, da se mora stavkajočim energično pokazati državna avtoriteta. Že pred začetkom stavke je poslala v revirje 400 vojakov in okrepitev orožniškimi postajami. V primeru sabotaž je pripravljala uvedbo naglega sode. Ker je kljub tem preventivnim ukrepom stavka izbruhnila, je še sklenila, da je treba rudarje vpoklicati na orožne vaje, konzumu pa je prepovedala prodajati živila na kredit.³³ Uradno poročilo o začetku stavke poudarja, da je delavstvo v Trbovljah nagnjeno k levemu krilu socialne demokracije in da vse kaže, da socialnodemokratski voditelji nimajo nanj več vpliva.³⁴ Stavkajoče je prišel mirit sam minister za gozdove in rude Anton Kristan, ki mu je z obljubami uspelo doseči, da so rudarji 5. in 6. novembra »divjoo« stavko končali, ne da bi s svojimi zahtevami uspeli.³⁵

Najdaljšo stavko v letu 1919 je začelo 13. oktobra 544 grafičnih delavcev in jo uspešno končalo šele 8. decembra. Lastniki tiskarn so sprva zavrnili mezdne zahteve in vse delavstvo izprli. Šele po posredovanju deželne vlade so delodajalci popustili. Boj najstarejše slovenske strokovne organizacije, Društva grafičnih delavcev, je bil še posebno težak spričo tega, ker se je bojevalo z združenimi delodajalci, ki so se srdito upirali.³⁶ Stavka je pokazala, kako nujno je, da si strokovne organizacije ustvarijo močne stavkovne sklade, ker bi brez njih delavstvo ne moglo vzdržati tako dolgotrajnih bojov. Decembra je prišlo do velike zaostritve tudi v mezdnem gibanju državnih uslužbencev. Demonstrativna stavka 18. decembra pa je zaradi nasprotij med nižjimi in višjimi uslužbenci le delno uspela.³⁷

Sredi januarja 1920 so začeli rudarji v Trbovljah in Hrastniku s pasivno resistenco. Poglavitni vzrok za nezadovoljstvo je bilo naglo zviševanje cen po kolokovanju kron in slaba preskrba rudarjev z živili, obleko in obutvijo. Naprej je poudaril, da je prišlo do gibanja nenadoma, brez sporazuma s strokovnimi organizacijami. Od deželne vlade je zahteval, naj skliče pogajanja, rudarje pa je opozoril, naj se ne pustijo razburjati niti od deželne vlade, niti od »neodgovornih elementov«.³⁸ Dne 19. januarja je poslala deželna vlada v Hrastnik in Trbovlje orožnike ter nato še vojsko, ravnateljstvo TPD pa je rudarje 22. januarja izprlo.³⁹ Rudarji so obsodili ravnanje deželne vlade in poudarili, da se njihov položaj ne da rešiti z razglasitvijo meznega gibanja za politično. Ker so se razmere v revirjih hudo zaostrile, so rudarski zaupniki posredovali pri TPD, da je po enem dnevu preklicala izpor, deželna vlada pa je obljubila, da bo posebna komisija preučila preskrbo rudarjev in razmere v rudnikih.⁴⁰ Dne 12. februarja so nato rudarski zaupniki dosegli znatno zvišanje minimalnih plač, povečanje družinskih doklad in nabavnih prispevkov.⁴¹

Tak način dušitve meznih gibanj je povzročil med delavstvom veliko ogorčenje nad delovanjem socialnodemokratskih predstavnikov v osrednji oziroma de-

³² DVS/pov., fasc. 19/1919 v AS; Novice, št. 6, 5. 11. 1919.

³³ Zapisniki 129., 132. in 133. seje deželne vlade v AS.

³⁴ DVS/pov., fasc. 19/1919 v AS.

³⁵ Iz zgodovine rudarskih stavk v trboveljskem revirju. Ljubljana 1950, stran 41.

³⁶ DVS/pov., fasc. 19/1919 v AS; Novice, št. 1, 18. 10. 1919, št. 5, 1. 11. 1919, št. 7, 8. 11. 1919; Slovenec, št. 236, 10. 12. 1919.

³⁷ DVS/pov., fasc. 19/1919 v AS.

³⁸ Naprej, št. 15, 20. 1. 1920.

³⁹ DVS/pov., fasc. 7/1920 v AS.

⁴⁰ Naprej, št. 19, 24. 1. 1920.

⁴¹ Delavec, št. 12, 20. 3. 1920.

želni vladi. Zato je zaupniški zbor organizacije JSDS za Ljubljano in okolico 31. januarja 1920 v obrazložitvi svoje zahteve po takojšnjem koncu ministerializma in sklicanju strankinega zbora na prvem mestu očital deželni vladi, da je z vojaško silo dušila mezdna gibanja v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Kočevju in Velenju. Potem, ko je naštel še druge dokaze za protidelavsko politiko deželne in osrednje vlade, je zaupniški zbor poudaril, da v tedanjih političnih, gospodarskih in socialnih razmerah razredna delavska stranka ne sme sodelovati v vladi, če ne bo razpasti. Zaupniki so opozorili vodstvo JSDS, da grozi stranki razcep, ki mu je iskati vzrok »predvsem v sedanji taktiki in v nesrečni roki v strokovnem gibanju zlasti v premogovnih revirjih«. ⁴² Ker takim zahtevam izvršni odbor JSDS ni ugodil, je slovensko delavstvo z ustanovitvijo Delavske socialistične stranke za Slovenijo obsojilo politiko svojih dosedanjih voditeljev. V bojazni, da ne bi prišlo do razkola tudi v SK, je njeno vodstvo na sestanku z zastopniki komunističnega Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije (CDSSJ) privolilo v vključitev slovenskih razrednih strokovnih organizacij vanj. Po sklepu plenarne seje 28. marca je SK postala pokrajinska centrala CDSSJ za Slovenijo. ⁴³ Tako je bilo razredno zavedno delavstvo na Slovenskem pred viškom stavkovnega gibanja politično že razcepljeno, strokovno pa še enotno organizirano v SK.

V zgodnji spomladi 1920 je stavkovno gibanje v Jugoslaviji doseglo največji razmah. Radničke novine so v začetku aprila poročale, da je bilo v Srbiji in v Vojvodini tedaj okrog 50 stavk, v vsej Jugoslaviji pa vsaj dvakrat toliko. ⁴⁴ Aprila 1920 je stavkovno gibanje v Sloveniji doseglo višek z železničarsko in s splošno stavko. Zveza prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije (ZPTDUJ) je 28. oktobra 1919 sklenila kolektivno pogodbo — protokol sporazuma — z ministrstvom za železnice, ki se je glede velikih ugodnosti za železničarje zelo razlikovala od običajnih sporazumov strokovnih organizacij z delodajalci. Vlada in železniške direkcije so zato uporabile vsa sredstva za njeno razveljavitev. ZPTDUJ se je morala po podpisu protokola sporazuma nenehno boriti za njegovo izvajanje. Minister za promet dr. A. Korošec je ob podpori Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev izdal Začasni pravilnik in s tem razveljavil protokol sporazuma. List Ujedinjenje je zapisal, da se železničarje izziva iz najvišjega mesta v državi v usodepolne korake. ⁴⁵ ZPTDUJ je začela pripravljati stavko. Na shodih 15. aprila so železničarji sklenili začeti stavko opolnoči. Slovenec je takoj po začetku stavke zapisal, da so komunisti politični stavki spretno naredili videz mezdne gibanja in da gre z njo »prva bojna četa komunistov na delo, da omaje temelje reda in države«. Poudaril je tudi, da je s stavko prizadeta avtoriteta države in zato nikdar »nobena vlada, ne ta ne druga, ne bo smela dopustiti, da ji njeni uslužbenci diktirajo svojo voljo z grožnjo s stavko, ki ogroža državo, prehrano, gospodarstvo, vse ljudstvo in slednjič delavstvo samo«. Meščanski tisk je bil poln alarmantnih vesti, da nameravajo Italijani in Madžari izkoristiti stavko za vdor na jugoslovansko ozemlje. Z lažnimi podatki so poskušali tudi pokazati gmotni položaj železničarjev kot izredno ugoden. ⁴⁶ S tem je meščanski tisk skušal

⁴² Zapisnik zaupniškega odbora organizacije JSDS za Ljubljano in okolico z dne 31. januarja 1920 v arhivu CK ZKS.

⁴³ Ujedinjenje št. 6, 7. 4. 1920.

⁴⁴ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, nav. izd, stran 41.

⁴⁵ Ujedinjenje, št. 5, 3. 4. 1920.

⁴⁶ Slovenec, št. 86, 16. 4. 1920 in št. 91, 22. 4. 1920.

nahujskati javno mnenje proti železničarjem in opravičiti vladne ukrepe proti stavkajočim železničarjem. Deželna vlada je poskušala zlomiti stavko z vpoklicem železničarjev na orožne vaje, s prepovedjo shodov, z odpravo preskrbe z živili itd., hkrati pa si je prizadevala razbiti enotnost železničarjev. Dosegla je, da je vodstvo ZJŽ pozvalo svoje člane, naj se vrnejo na delo. Temu pozivu pa se je odzval le del »narodnih« železničarjev. Medtem pa so 21. aprila začeli iz solidarnosti do železničarjev stavkati rudarji v revirjih. Naslednji dan je odbor SK sklenil, da se 24. aprila začne tridnevna splošna stavka vsega delavstva v znak protesta proti nasilju vlade in v dokaz solidarnosti z železničarji. ZJŽ in JSZ pa sta posebno govor F. Perdana na shodu 22. aprila, v katerem je izrazil simpatije Sovjetski Rusiji in omenil, da bi bilo treba slediti zgledu ruskih revolucionarjev, spretno izkoristili za dokazovanje političnega značaja stavke in za odvrčanje svojih članov od sodelovanja v splošni stavki. Na večer pred generalno stavko je bila na predsedstvu deželne vlade konferenca z zastopniki dravske divizije, policije in orožništva, na kateri so sklenili, »da se v interesu varnosti in prestiža države ter glede na nasilnosti, javljene iz trboveljskega revirja, zborovanje stavkajočih in obhod po mestu prepreči«. V Zagorju, Hrastniku in Trbovljah so namreč rudarji zasedli železniške postaje in progo, poškodovali telefonsko napeljavo, trboveljski rudarji pa so imeli v svojih rokah tudi pošto. Naslednji dan so orožniki in policisti na Zaloški cesti s streljanjem preprečili prihod okrog 3000 demonstrantov v mesto. Smrtno je bilo zadetih 13 oseb, lažje ali težje pa je bilo ranjenih nad 30 demonstrantov. Vsi delavci in delavke, ki so bili neposredno pred kordonom, so na zasljanju zanikali, da bi videli demonstranta, ki je grozil in streljal s samokresom, kar je bilo po uradni izjavi povod za streljanje s strani orožnikov. Po spopadu se je okrog 500 demonstrantov zbralo pred hotelom Slon, kjer jih je govornik po poročilu, da pogajanja v Beogradu ugodno potekajo, pozval, naj se razidejo. Deželna vlada je po teh dogodkih odklonila vsakršno pogajanje z zastopniki stavkajočih, ker »bi s tem »poraz, ki so ga komunistični voditelji danes doživeli, znatno omilili«. Zahtevala je, da se morajo železničarji brezpogojno vrniti na delo. Sledile so množične aretacije članov stavkovnih odborov in železničarjev, ki se niso odzvali pozivu na orožne vaje. Samo v Mariboru je bilo aretiranih 220 železničarjev. Dne 27. aprila je bil v Ljubljani zadnji shod stavkajočih železničarjev in z njim je bila stavka dejansko končana.

Iz poročil okrajnih glavarjev vidimo, da je generalna stavka zavzela velik obseg in da jo je oblastem uspelo zatreti ponekod šele prvi teden maja. Poročali so o stavkah v zasavskem revirju; Rajhenburgu, Sentjanžu, Radečah, Kočevju, Ribnici, Medvodah, Kranju, Trziču, kjer niso stavkali člani JSZ, v Šoštanju, Kamniku, Mariboru in na Duplici. Poleg rudarjev v revirjih, je posebno odločno nastopilo delavstvo v Kočevju, kjer je na shodih vzklikalo Leninu in Sovjetski Rusiji ter republiki, in v Kamniku, kjer so bile demonstracije. V obeh krajih so akcije delavstva preprečili šele s pomočjo vojske in orožnikov.⁴⁷

Socialni demokrati so krivdo za potek železničarske stavke in njene posledice naprtili komunistom. Poudarjali so, da se stavkajoči niso držali navodil SK. Polemika med komunisti in socialnimi demokrati po stavki je pokazala, da je v sicer na zunaj enotnih strokovnih organizacijah vladalo veliko nezaupanje med

⁴⁷ O stavki je pisalo vse tedanje delavsko in meščansko časopisje, pomembni podatki pa so zlasti v DVS/pov., fasc. 9, 10, 11, 12/1920 v fasc. Situacijska poročila 1920 in zapisnikih 139., 141., 142. seje deželne vlade v AS.

levico in desnico. O Prepeluhovi kritiki komunistov glede njihove težnje za socialnim prevratom je dr. Dušan Kermavner zapisal: »Ta težnja je izven dvoma, a prav gotovo je, da ni šlo, kakor je med dogodki in po njih zatrjevalo vse meščansko časopisje, za noben prevrat, ampak le za vero — v bistvu reformistično —, da bo država pred strnjnim nastopom delavstva popustila. Ta vera je bila plod želja in ne političnega računa...«⁴⁸ Vodstvo stavke je storilo veliko napako, ker ni doumelo, »da generalni štrajk, zlasti mnogodnevni, časovno neomejen, pomeni vrhunec delavske moči in prizadevanj in more bodisi prerasti v politični boj za oblast, ali pa ga je treba ob smotrni organizaciji pravočasno ustaviti, da se ne bi spremenil v prisilen umik ali hud poraz.«⁴⁹ Stavkovno vodstvo pa je vztrajno zanikalo očitni politični značaj stavke in je napačno ravnalo, da je ni pravočasno zaključilo. Socialni demokrati so poskušali stavko izkoristiti za odvrnitev delavstva od »nesposobnih« komunistov. Železničarska in splošna stavka ter drugi takratni boji »so pripeljali k zmagi revolucionarno usmerjenost v delavskem gibanju Slovenije« in pomenijo »prelomnico v pogledu osvoboditve delavskega razreda izpod vpliva reformističnih iluzij.«⁵⁰ Slovensko delavstvo je poleti 1920 odločno zahtevalo, da vodstvo SK preneha sabotirati sporazum o vključitvi slovenskih razrednih strokovnih organizacij v CDSSJ.

6. junija so rudarji na shodih v Trbovljah in Zagorju obsodili postopanje delegatov Unije slovenskih rudarjev, ki so se na ustanovnem kongresu Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije 22. in 23. maja uprli združitvi. Zahtevali so, naj vodstvo unije skliče zborovanje, na katerih bi izvolili delegate za predvideni sindikalni kongres v Vukovaru.⁵¹ Funkcionarji unije pa so se še nadalje upirali združitvi. Avgusta so rudarji začeli ustanavljati podružnice ZRDJ, v katerih je bilo že naslednji mesec okrog 10.000 članov,⁵² Tako je SK za železničarji, ki so se že v začetku 1920 vključili v komunistično sindikalno centralo, izgubila še večino rudarjev. Za vključitev v CDSSJ so se na kongresih za združitev odločili tudi kovinarji⁵³ in stavbinski delavci⁵⁴ ter manjše skupine delavcev drugih panog. Toda dokončno izvedbo sklepa jim je preprečila obznana. Tako je obznana rešila SK pred nadaljnjim razpadanjem, onemogočila pa je dejavnost najmočnejšim strokovnim organizacijam v Sloveniji.

Aprilska stavka je pomembna prelomnica v delavskem gibanju na Slovenskem. Po njej je samozavest delavstva začela upadati, neposredno pa je imela posledice za gmotni položaj železničarjev in njihove strokovne organizacije. Takoj po aprilski stavki je ostrina mezdnih bojev splahnela, od avgusta dalje pa je delavstvo spet nastopalo odločneje in izvedlo do konca leta nekaj manjših stavk. Dne 17. decembra so zaradi odklanjanja mezdnih zahtev začeli stavkati rudarji v revirjih, Kočevju, Rajhenburgu, naslednji dan pa še v Šentjanžu. Dne 28. decembra so se jim pridružili tudi rudarji v Mirni. Zgledu okrog 10.000 slovenskih rudarjev so sledili tudi rudarji v Bosni. Beograjska vlada je sklenila z izjemnimi uredbami

⁴⁸ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 514—515.

⁴⁹ France Klopčič, Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, stran 96.

⁵⁰ Pregled zgodovine komunistov Jugoslavije, nav. izd., stran 44.

⁵¹ Rdeči prapor, št. 5, 11. 6. 1920.

⁵² Rdeči prapor, št. 35, 29. 9. 1920.

⁵³ Delavec, št. 41, 9. 10. 1920 in št. 45, 6. 2. 1920.

⁵⁴ Josip Cazi, Revolucionarni sindikati Jugoslavije (1919—1920). Beograd 1959, stran 122.

preprečiti velika stavkovna gibanja rudarjev in tudi železničarjev. Dne 15. decembra je izdala uredbo o militarizaciji železničarjev v primeru stavke, 24. decembra pa uredbo o ukrepih za primer neredov, stavk in uporov v rudnikih. Vlada je razdvojila stavkovno gibanje rudarjev s tem, da je bosanske rudarje militarizirala in stavko z vojaško silo ter delavskimi žrtvami zadušila. TPD pa je ukazala, naj začne pogajanja z zastopniki strokovnih organizacij. Ko je bila z obznanom prepovedana dejavnost Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije, je nastopila vlada še odločneje. Od TPD je zahtevala, da poviša plače rudarjev na višino prejemkov v državnih rudnikih, rudarjem pa je zagrozila z militarizacijo in odpusti ter jih prisilila, da so se 10. in 11. januarja 1921 vrnili na delo. Tudi komanda dravske divizije je že takoj po začetku te stavke poslala v revirje vojsko. Na pogajanjih s TPD so zastopniki rudarjev dosegli celo nekoliko večje prejemke, kot so jih imeli rudarji v državnih rudnikih.⁵⁵ Novi čas je po stavki zapisal: »Trboveljska stavka, katero je vlada končala s surovim ukazom, potem ko je uničila najmočnejše orožje delavstva — zborovalno in združevalno svobodo — trboveljska stavka je pokazala, kako se je jugoslovanski kapital v vsej tišini organiziral in razvil v moč.«⁵⁶ Rudarska stavka je pomembna prelomnica v stavkovnem gibanju, ki se je v dveh najpomembnejših panogah odslej odvijalo pod prettnjo izjemnih uredb, s katerimi so okrnili pravico delavstva do stavke.

Obrtno nadzorništvo v Ljubljani je 1919 posredovalo ali dobilo poročilo o 11 stavkah z 228 stavkajočimi, od katerih so se tri končale s popolnim uspehom, 8 pa z delnim.⁵⁷ V naslednjem letu navajata inšpekciji dela v Ljubljani in Celju v poročilih 17 stavk s 158 stavkajočimi, od katerih je bilo 7 popolnoma uspešnih, 9 delno, po eni stavki pa so se morali delavci brez uspeha vrniti na delo.⁵⁸ Po drugih virih⁵⁹ smo ugotovili, da je bilo stavkovno gibanje precej bolj razgibano, kot ga prikazuje statistika inšpekcije dela. Leta 1919 je bilo poleg političnih stavk mariborskih železničarjev in rudarjev zasavskega revirja ter velike dvodnevne politične stavke, še 35 stavk oziroma izporov, od katerih je 14 zajelo več obratov. Naslednje leto je bilo poleg železničarske in splošne stavke še 43 stavk oziroma izporov, od teh 16 v več obratih. Višek je stavkovno gibanje doseglo v obdobju od maja 1919 do aprila 1920, ko je bilo skupaj 53 ekonomskih stavk. Žal ni o vseh teh stavkah nadrobnejših podatkov o organizatorju stavke, njihovem poteku in končnem uspehu. Po razpoložljivih virih smo ugotovili, da je bilo leta 1919 v 25 stavkah, naslednje leto pa v 28, glavni vzrok zahteva za izboljšanje mezd. Nekaj stavk je bilo solidarnostnih, v nekaj primerih pa se je delavstvo uprlo delodajalcem, da bi odpustili delavske zaupnike ali druge delavce. V nekaterih stavkah je delavstvo poleg zahtev po povišanju prejemkov v obliki temeljnih ali akordnih plač, draginjskih in družinskih doklad ter nabavnih prispevkov uveljavljalo še zah-

⁵⁵ DVS/pov., fasc. 1/1921 in situacijska poročila 1920 v AS; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, nav. izd., str. 55—56.

⁵⁶ Novi čas, 26, 3. 2. 1921.

⁵⁷ Letno poročilo obrtnega nadzorništva v Ljubljani, nav. izd., stran 41.

⁵⁸ Izveštaj 1920, str. 170 in 182.

⁵⁹ Stavkovno gibanje v letih 1918—1920 je zaradi svojega obsega in pomembnosti široko odmevalo v časnikih in poročilih krajevnih in osrednjih oblasti. Od arhivskih virov je posebno pomemben fond DVS/pov. in situacijska poročila v AS ter fond Inšpekcija dela v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V časnikih je veliko poročil predvsem v glasilih strokovnih organizacij, o vseh večjih stavkah pa so poročali tudi politični časniki, tako delavski kot meščanski.

teve za krajšanje delovnega časa, priznanje strokovnih organizacij in delavskih zaupnikov, pravice do plačanih dopustov in praznovanja prvega maja, urejalo način sprejema in odpusta delavcev, plačevanje nadurnega in nedeljskega dela, vprašanje boljših varnostnih in higienskih razmer v obratnih itd. V tem obdobju je strokovnim organizacijam uspelo v nekaterih podjetjih uveljaviti indeksni sistem prilagajanja mezd porastu cen. V kolektivnih pogodbah so določili količino živil, obleke in obutve, ki je bila osnova za izračunavanje draginjskih doklad in ob zvišanju cen je komisija iz zastopnikov delavcev in delodajalcev ustrezno zvišala tudi draginjske doklade. Delavstvo se je moralo pogosto bojevati tudi za izvajanje socialne zakonodaje.

Obdobje 1918—1920 je zelo pisano glede oblik in vrste stavk: delavstvo je izvedlo največ ekonomskih, nekaj pa je bilo ekonomsko-političnih in povsem političnih, večina stavk je bila napadalnih, manj je bilo obrambnih, nekaj tudi solidarnostnih, ki so izraz visoke delavske zavesti, izvedli pa so tudi eno splošno in eno mednarodno stavko, vse druge pa so bile delne. Obliki stavke ustrezno so oblasti tudi ravnale: reševanje manjših ekonomskih stavk je vlada prepustila inšpektorjem dela, v vseh velikih stavkah, za katere se je bala, da bi prerastle v večje nemire, pa je posredovala s pošiljanjem vojske in orožnikov ter z izjemnimi ukrepi. Pomirjevalnim posredovanjem predvsem socialnodemokratskih funkcionarjev pa se je imela zahvaliti, da ji ni bilo treba z oboroženo silo večkrat nastopiti. Značilnost stavkovnega gibanja v poveljnem obdobju pa ni le v njegovi raznovrstnosti oblik in ciljev, temveč tudi v razširjenosti iz industrijskih središč v manjše kraje.

Velika večina ekonomskih oziroma ekonomsko-političnih stavk se je končala v prvih dveh letih po vojni z delnim uspehom, nekaj s popolnim, zelo malokdaj pa delavstvo do konca 1920 v stavkah ni uspelo. Kljub temu pa zaradi naglega porasta cen in doseglo predvojne življenjske ravni, znatno pa si je sevedeboljšalo svoje ekonomske in delovne razmere v primerjavi z vojnim časom. Prve poveljne stavke so večkrat izbruhnile brez večjih priprav, tudi proti volji strokovnih funkcionarjev, že kmalu pa so vodstva strokovnih organizacij posvečala pripravam veliko pozornost in šele po pretehtanju različnih dejavnikov (slabo ali dobro gospodarsko stanje podjetja, zaloge izdelkov, število organiziranega delavstva, možnost zasilne zaposlitve med stavko, premoženje podružnice, konkurenčnost ali vzajemnost med delodajalci, brezposelnost itd.) so dovolile članom, da so glasovali o stavki. Stavko pa so lahko razglasili le v primeru, če se je zanjo odločila velika večina delavstva. Ta vprašanja so natančno določali s pravilniki in šele tedaj, če je delavstvo izpolnilo vse pogoje, je bilo upravičeno do stavkovnih podpor iz osrednje blagajne. Ti pogoji pa so se zaradi naraščajočega odpora delodajalcev proti koncu obravnavanega obdobja nenehno zaostrovali. Kongres ZPTDUJ je junija 1920 npr. sklenil, da so stavke prometnega osebja lahko le splošne, razglasijo pa se lahko le v primeru, če je organiziranega 80 % vsega delavstva, v najvažnejših kategorijah celo 95 %, dalje da je delavstvo, ki namerava stavkati, preskrbljeno z živili vsaj za 20 dni in pripravljeno prenesti vse žrtve, ki bi jih povzročila državna oblast med stavko in po njej.⁶⁰ Strokovne organizacije so se dobro zavedale, da ima uspešna stavka za posledico njihovo okrepitev, neuspešna stavka pa lahko povzroči izstopanje članstva. Skrbeti so morale tudi, da so v

⁶⁰ Ujedinjenje, št. 5, 17. 7. 1920.

svojih stavkovnih fondih zbrale dovolj sredstev za podpiranje stavkajočih delavcev tudi za daljše obdobje. Prizadevanost strokovnih organizacij v mezdnih in stavkovnih gibanjih se je zrcalila v njihovi številčni moči, in zato se je največ delavstva organiziralo v razrednih strokovnih organizacijah. Veliki uspehi delavstva v bojih z delodajalci so rezultat moči delavskega razreda v revolucionarnem povojnem obdobju, predvsem pa posledica izredne okrepitev delavskih političnih in strokovnih organizacij. Povojno razporejenost delavstva se lepo kaže pri njegovi odločitvi za ustrezno strokovno organizacijo. Zanj je bil najbolj privlačen razredni program komunističnih strokovnih organizacij, za njimi je bila po številu članov reformistična SK, še manj pa se je delavstvo navduševalo za krščansosocialni in narodnosocialni program. Medtem ko se je v velikih industrijskih središčih po vojni velika večina delavstva organizirala, na podeželju še vedno visok odstotek delavstva ni stopil v strokovne organizacije. To je bila velika ovira, da se splošni položaj delavstva ni še bolj zboljšal. Drugi vzrok za delne uspehe ali neuspehe v mezdnih gibanjih in stavkah pa je bila velika razcepljenost strokovnih organizacij. V obravnavanem obdobju so delovale na Slovenskem tele pomembne strokovne organizacije: socialistične (SK), komunistične (ZPTDUJ in Zveza rudarskih delavcev Jugoslavije), JSZ, Narodno socijalna zveza, ZJŽ, Društvo grafičnega delavstva, Društvo državnih uslužbencev kraljestva SHS na slovenskem ozemlju oziroma Osrednja zveza javnih nameščencev, Društvo zasebnega uradništva na slovenskem ozemlju oziroma Društvo zasebnih nameščencev itd. Dejanska razcepljenost pa je bila še večja, ker so tudi znotraj organizacij, posebno uradniških in tudi v SK, vladala huda nasprotja ter so osrednje organizacije združevale zelo avtonomna društva posameznih kategorij delavstva. Konkurenčnost med strokovnimi organizacijami se je pokazala tudi v nekaterih stavkah, v katerih so med seboj obračunavale z namenom, da bi druga drugi izpodkopale moč in odvzele članstvo. V medsebojnem boju so se posluževale stavkolomstev, v enem primeru pa celo stavke.⁶¹ Ta nasprotja so spretno izrabili delodajalci, škodo pa je trpelo delavstvo. Posebno v nekaterih kategorijah (železničarji, rudarji, državni uslužbenci) lokalne akcije niso mogle biti uspešne. Pogoj za uspeh so bila široka mezdna oziroma stavkovna gibanja v jugoslovanskem okviru. Tega se je delavstvo zavedalo in zahtevalo povezavo slovenskih strokovnih organizacij s sorodnimi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Vodstvo SK je zato oškodovalo delavske interese, ker je sabotiralo vključitev v CDSSJ. Med dejavniki, ki so negativno vplivali na rezultat delavskih bojev, je tudi vse tesnejše sodelovanje delodajalcev v Zvezi industrijcev in njihovo medsebojno podpiranje v stavkah. Zlasti manjši delodajalci so se zelo upirali usklajevanju mezd s porastom draginje in izvajanju zakonskih določil za varstvo delavstva, predvsem glede delovnega časa. Zato so bili boji obrtniških delavcev zelo številni, saj so v letih 1919—1920 vodili kar 26 stavk, največ v Mariboru in Ljubljani, ki so praviloma zajele več obratov. To je terjalo od organizatorjev še več napora za uspešen konec stavke kot pri tovarniškem delavstvu. Doseči so morali sporazum z več delodajalci in skrbeti, da ne bi prišlo do stavkolomstev. Končno naj omenimo, da je proti koncu 1920 nekoliko popustila tudi gospodarska konjunktura, kar se je tudi kazalo v rezultatih delavskih ekonomskih bojev.

Za komunistične strokovne organizacije je značilno, da so težile za stavkami velikega obsega, ki so največkrat dobile tudi politično obeležje. SK je propagi-

⁶¹ Večerni list, št. 193, 4. 9. 1919.

rala delne stavke in je med vsemi strokovnimi organizacijami vodila v tem obdobju največ stavk. Preostale strokovne organizacije so se običajno izogibale odločnejšim spopadom.

Ob koncu naj še poudarimo, da v obdobju do obznane stavke niso bile delavstvu le najpomembnejše orožje za doseg ekonomskih ciljev, temveč tudi važno sredstvo za uveljavljanje političnih zahtev, ki so ga imele oblasti za nevarnega državi in da je v velikih stavkah tudi slovensko delavstvo izražalo svojo privrženost in podporo idejam oktobrske revolucije.

Franc Zadravec

Oktobrska revolucija in slovenski književniki

Oktobrska revolucija je kot silovit uvod iz kapitalistične v socialistično družbeno obliko učinkovala na tedanjo evropsko zavest močno evokativno. Kot družbenoetična in duhovna energija je številne umetniške duhove potegnila za seboj, ali pa jih je izzvala proti sebi. In naslov zastavlja vprašanje, kako so na revolucijski dogodek in njegovo idejo odgovarjali slovenski književniki. Na tem mestu ni mogoče navajati vsega ustreznega gradiva niti vseh imen, ki jim je Oktober narekoval kak motiv ali jim začrtal smer za prihodnost. Pomudili se bomo samo pri glavnih nosilcih odmeva in pri glavnih rezultatih in oblikah leposlovne dejavnosti, kolikor jo je mogoče navezovati na to zgodovinsko ozadje. Razumljivo je, da so književniki pobude sprejemali in zavračali v skladu s svojimi družbenimi nazori in v zvezi s slovenskimi družbenimi razmerami. Znano je, da so meščanske stranke Oktober zavrnile in da socialna demokracija, ki bi po vsej logiki morala videti v Oktobru del lastne zmage, te ni videla. Ravno tako je znano, da je bil en del sociološke publicistike progresiven, da je Ivan Cankar z družbenorevolucionarno plastjo svojega leposlovja pripravil bogato osnovo za nadaljnjo rast takega leposlovja, da je bilo med številnimi književniki močno razvito nacionalno občutje, znani so upori slovenskih vojakov v Avstriji in vzbujenost vaškega proletariata v vzhodni Sloveniji takoj po vojni. Vse to je bilo domače idejno in psihološko gradivo, na katerega se je toliko lažje cepila ideja o »svetovni revoluciji«, ki se je iz Rusije prebila v Srednjo Evropo.

Oktobrska revolucija je v leposlovje pomagala vzdigniti visok val socialnih motivov tako v Sloveniji kot v vsej srednji Evropi. Pri slovenskih pesnikih je okreplila interes za tuje uporniške pesniške koncepte in jih pripravila, da so iz njih tudi prevajali. To pa pomeni, da se pri naslovni temi ni mogoče omejiti le na leposlovne motive, ki so neposredni dialogi z revolucijo, ampak je treba vsaj za prvo polovico dvajsetih let upoštevati obseg in moč socialne tematike sploh. Toda nič manj ni treba misliti še na eno tematsko plast. Kot izreden zgodovinski dogodek, ki je stopnjeval misel o družbeno osvobojenem človeku, je oktobrska revolucija morala v narodu, ki je žejal po nacionalni svobodi, krepiti tudi osvobodilni vzgon, pri njegovih gorečih nacionalistih pa zaradi internacionalistične ideje zbuditi odpor.

Pisateljem, ki so hoteli bojvniško nastopiti za nov družbeni ideal, je oktobrska revolucija začrtala nedvoumno nalogo: odkrivati humano vlogo posameznika v skupnosti in pravice obeh uskladiti; osebnost osvoboditi v množici in množico osvoboditi od kulta osebnosti in od kulta razredne osebnosti. Ko so se odločali o tem važnem vprašanju, so se slovenski pisatelji, kot bo razvidno, razšli v dve smeri.

Dialoge posameznikov z oktobrskimi idejami je najti v Sloveniji v vseh treh literarnih zvrsteh in tudi v literarni publicistiki. Ti dialogi se delijo na dva ča-

sovna vala. Prvi val je trajal do leta 1921, do obznane in do zakona o zaščiti države, do tedaj, doklej je književnik mogel svobodno izraziti tudi svoj »za« revolucijo. Drugi val je trajal do šestojanuarske diktature, ko je revolucijska misel v literaturi vznikala in tlela sicer naprej, vendar v skrajno blokiranem položaju. Mikavno bi bilo ozreti se tudi na leposlovje v tridesetih letih, toliko prej, ker zlasti marksistično usmerjeni književniki tedaj niso prikrivali, da so črpali moč iz misli na sovjetski socializem. Res pa je, da oktobrska revolucija pisateljev v tridesetih letih več ni razgibavala kot neposreden, živ časovni ton ali kot neposredno valoveča duhovna in etična energija. Zdaj je živela v Sloveniji le še njena »metafizična oblika«, to je marksistična socialistična ideja. Ta je zmeroma bolj osvajala prozo in dramatiko. Z drugo besedo: medtem ko je bil slovenski književnik v prvem porevolucijskem desetletju za socialistično idejo bolj emocionalno zavzet in si je njegova revolucijska izpoved poiskala predvsem krajših oblik, zlasti verz in pesem, je v tridesetih letih moral revolucijo graditi iz domačega družbenega gradiva in prostora in jo pripravljati na podlagi lastne zgodovine. In iz te naloge in zgodovinske načrtnosti je poleg drugih dejavnikov, nastal premik v kvantiteti literarnih zvrsti, proza in dramatika sta revolucijsko liriko zdaj močno prerasli. To sicer ne pomeni, da književnost dvajsetih let revolucije ni pripravljala, pomeni le, da je bila ta priprava bolj lirski, druga pa bolj ideološko sistematična. Zgornji naslov zato upravičeno zajema odgovore slovenskih književnikov na socialistično idejo le v prvem porevolucijskem desetletju.

I

V ozračju splošnega narodnoosvobodilnega zagona po letu 1918 ni moglo nikogar presenetiti, da je slovenski književnik revolucijo prej pozdravil kakor pa jo odklonil.

Prvi leposlovni motiv, ki ga je mogoče imeti za dialog slovenskega razumnika z ruskim dogodkom, je bil prevod pesmi *Vstaja* Valerija Brjusova. Prevod te pesmi, ki jo je Brjusov napisal ob ruski meščanski revoluciji 1905, je oskrbel literarni zgodovinar Ivan Prijatelj in ga objavil v marčni številki Ljubljanskega zvana 1918. Motiv »revolucijskih bobnov« in podoba navaljujoče množice sta dovolj nazorno približala to, kar se je zgodilo v ruski družbi 1917, da je namreč napočil čas, ko se bo individualizem moral umikati načelom skupnosti.

Na zanimiv način so sprejeli revolucijo slovenski književniki, ki so ji bili pri-
sotni iz oči v oči in so se vrnili v Slovenijo do leta 1920.

Januarja 1919 se je vrnil iz Moskve pesnik Pavel Golia. Februarja je objavil v Ljubljanskem zvonu *Pesem poljan*, marca pa članek *Igor Severjanin in še kaj*. Ta prispevka sta bila prvo slovensko literarno gradivo, ki je nastalo v središču ruske revolucije, v Moskvi. *Pesem poljan* je Golia prinesel namreč iz Moskve, kjer jo je objavil v tedniku *Vsemirnaja revolucija* 1918. Če kakšen podatek ne bo povedal drugače, je bila *Pesem poljan* prva slovenska pesem, ki je pognala iz živega ritma oktobrske revolucije. Po estetskih lastnostih nesporna, ocenjuje ta pesem revolucijo kot delo »prarazuma«, kot »luč« in »pulz kulture« in še kot »epoh pomlad«. Bržkone bi se motil in bi ne videl pomenkega dna teh simbolov, kdor bi mislil, da je Golia revolucijo z njimi mitiziral, podobno kot ruski pesnik Razumihin, ki jo je izenačeval z »Absolut-

nim«. V njej je videl le ustvarjalno dialektiko in svetovno zakonitost. Zato je pesniško simboliko, za katero je čutiti kajpada globoko družbenoetično vsebino, hotel tudi konkretizirati:

Nalij bokal!
In pij! Iztok
je dal signal.

Četrty del pesnitve dokazuje, da si je po tihem želel, naj bi revolucijska iskra preskočila tudi v njegovo domovino. V članku Igor Severjanin in še kaj pa je med drugim popisal težnje ruskih futuristov in njihovo vlogo in ceno po Oktobru, hkrati pa vedel povedati, da so boljševiki izdajali dela ruskih klasikov od Puškina naprej in da so bile te knjige »zelo poceni«. Ta podatek je bil prvi resen opomin za tiste Slovence, ki so ruskim boljševikom začeli odrekati smisel za kulturo in umetnost. Da je Golia leta 1919 še dosti mislil na vrednost ruskega dogodka, dokazuje tudi njegovo *Pismo v Dobrudžo*, ki ga je objavil v Slovenskem Narodu za konec leta. V njem je najprej obsodil tiste Slovence, ki so se pridruževali ruskim kontrarevolucionarjem, nato pa je pobjagrovil padle tovariše v Dobrudži z besedami, ki so v tedanjih slovenskih razmerah povelečevale Oktober:

Naj vam ne bo dolgčas po domači zemlji. Pri nas je sedaj pusto in hladno, nad vašimi grobovi pa se sliši prhutanje mogočnih kril velikega in svobodnega ruskega duha.

Golia je bil med slovenskimi književniki prvi neposredni in pomembni znanilec »Iztoka«, in trditi je mogoče, da slovensko leposlovje v dvajsetih letih ni dalo nobenega revolucionarnega besedila, ki bi estetsko in idejno presešlo njegovo Pesem poljan.

Za Golio se je vrnil iz Rusije Josip Vidmar. Ta se ni spuščal v revolucijsko tematiko. Vplivu Oktobra in njegovim simpatijam zanj pa je pripisati, da je ta tedaj protistrankarski razumnik v začetku leta 1920 sodeloval v Naših zapisih Lemeževe, to je komunistične redakcije. Za njim se je vrnil Vojeslav Molé in spomladi 1920 izdal pesniško zbirko *Tristia ex Siberia*. Tisti, ki so pričakovali, da jih bo Molé presenetil s prodorno podobo revolucije v Sibiriji, so knjigo odlagali razočarani. V njej sicer je nekaj revolucijskih motivov. Toda novoklasik Molé, ki ga aktualne družbene teme v pesmi tudi prej niso zanimale, je videl v revoluciji le »krvavi kaos« in v marksistični ideji o svobodi, kot se je začela oblikovati iz proletarske revolucije, le »prazno teorijo« (V tajgi, Svoboda).

Ta ruska skupina slovenskih književnikov v naslednjem desetletju ni objavila ničesar, kar bi se vezalo na doživljajske osnove revolucijskih dni, Molé se je po-slej ukvarjal predvsem z umetnostno zgodovino. Golie in Vidmarja revolucija ni toliko prevzela in do dna pretresla, da bi se jima spremenila v generalni navdih ali da bi odločala pri prvem v poeziji in dramatik, pri drugem pa v literarni teoriji in kritiki. I v a n V u k se je kot četrti član ruske skupine vrnil šele leta 1922.

Podobno kot Golia in Molé, ki sta stala z ocenami Oktobra na dveh nasprotnih bregovih, so se polarizirali tudi književniki, ki se med revolucijo niso vojevali v območjih ruske fronte oziroma v Rusiji, ali pa so živeli v Sloveniji.

Nimamo podatkov, da bi o Oktobru pisal I v a n C a n k a r. Toda svoj socialni program, s katerim je nasprotoval Tavčarjevemu liberalizmu, je v tržaškem predavanju Očiščenje in pomlajenje in v repliki Antonu Kristanu na to predavanje

tako izostril, da pri tem bržkone ni mogoče odmisлити ruskega revolucijskega ozadja. Zdaj je Cankar zavrnil slovensko socialnodemokratsko stranko kot organizacijo, ki se ni znala zasidrati v proletariatu. Zdaj je terjal »vtelesenje socialističnih idej« in spregovoril o »mladih socialistih«, od katerih si je obetal preusmeritev stranke. In zdaj je slovensko narodno vprašanje najtesneje povezal s socialnim. Ko je govoril o jugoslovanski državi, je menil, da bi »organizirano delavstvo na slovenskem jugu« moralo biti »pripravljeno na vse«, toliko bolj, ker se je po njegovem nova država postavljala za Slovence tudi kot »krušna stvar«, saj bi se Slovenci v hipu, ko bi se rešili »političnega jerobstva tujcev, odreši(mo)li tudi gospostva tujega kapitala«. Zaradi avstrijskega državnega okvira, v katerem je decembra 1918 umrl, Cankar še ni mogel začeti javnega dialoga z oktobrsko revolucijo. S poudarkom je začrtal le odločilno vlogo proletariata tudi za slovensko narodno osvoboditev in jasno predvidel, da bo socialna demokracija ovirala preboj marksizma v Slovenijo, da bo zavajala v pacifizem in reformizem in da bo to nujno hromilo pisatelje, ki se bodo vezali na njen program. Nekaterim se je kmalu to res tudi zgodilo.

Socialni demokrati so namreč razširjali idejo, da slovenskemu značaju ter gospodarski in kulturni stopnji slovenskega naroda revolucija ne ustreza. In celo Demokracija, ki so jo urejali in polnili mladi socialisti, je priporočala kulturno evolucijo namesto proletarske revolucije. Ko je komunizem imela za humanizem, je hkrati trdila, da prekucuhi nimajo pravice, to idejo zlorabiti za »nepotrebno razdejnanje« in za »nekulturne in nehumane svrhe« (*V Ljubljani, 10. junija 1919*). V nasprotju z mladimi socialisti je en del svobodoumnih razumnikov, ki je težil za tem, da uresniči jugoslovansko državo, sicer poudarjal, da je svet zasegla »velika revolucija«. Te pa ni razumel v sociološkem smislu, ampak v nacionalnem. V skladu z nacionalnimi težnjami je za idejo XX. stoletja oklical namreč »demokratizem in nacionalizem«, torej stvar XIX. stoletja (Anton Loboda, *Naše politično življenje do sedaj in v bodoče*, Ljubljanski zvon 1918). Toda čeprav je bila to ideja XIX. stoletja, ideal meščanstva, je v celoti ustrezala krizi slovenskega narodnega vprašanja v prvih povojnih letih. Ta kriza in osvobodilna težnja sta v teh letih navdihnili velik del leposlovja. Številni književniki so vzklicali legendarnega junaka Matijo Gubca in ga v pesmih tematizirali kot simbol upora (Janko Glazer, Rudolf Golouh, Peterlin Petruška; Juš Kozak), eni v nacionalnem smislu, drugi so poudarjali njegovo razredno razsežnost.

Osrednji pesnik, ki revolucije ni doživel sredi nje, vendar jo je intenzivno pesniško interpretiral, je bil v tem prvem časovnem valu Fran Albreht. Urejal je glasilo socialistične mladine Demokracija (1918—1919), Svobodo (1920) in sodeloval v Naših zapiskih Lemeževe redakcije. Prvi val navdušenja med delavskimi publicisti je povzročil, ko je 1919 izdal v prevodu *Slezke pesmi* Petra Bezruča. V Demokraciji je leta 1919 pozdravil zagrebški revolucionarni pisateljski krog, Miroslava Krležo in Avgusta Cesarca, in kot sourednik sodeloval v njuni reviji Plamen. V oktobrski revoluciji je videl izbruh in zmago sile, ki bo v prihodnosti odpravila etično škodljivo meščansko družbo:

Rdeči vihar, ki se je izrväl iz ožganih ruskih step... je razodetje in poslednja vera človeštva, ponižanega na stopnjo brezpravne živali... Nov razred, svež in neoskrunjen od predsodkov, stopa na plan, da vzame v roko usodo človeštva.

Albreht je delal v dveh smereh: kot publicist, ki je hotel iztehtati položaj umetnika v socialistični družbi in v boju zanjo, in kot pesnik, ki je hotel potrditi pripadnost novi družbeni etiki in svojo misel o sodobni poeziji. V članku *Misli k sodobnemu slovstvu* (Naši zapiski 1920) je zapisal, da je oktobrska revolucija začela nov kvaliteten skok v družbenem razvoju, »do absurdnosti pritirani kult osebnosti« je z njo začel propadati in na mestu tega kulta bo stopila skupnostna misel. Boljševizem je etičen, je menil dalje, ker ustvarja okoliščine za to, da se uresniči ideja o mednarodnem bratstvu. To pa pomeni, da mu ustrezajo ideje v sodobnem slovstvu, ki poudarjajo, da umetnost mora biti »puntarska, sodobna in aktualna« in ki pospešujejo razkroj individualistične etike. Ko pa se je Albreht potegoval za nesubjektivistično leposlovje in odklanjal »mekko liriko«, ker po njegovem ni ustrezala »osnovnemu tonu dobe«, po katerem bi umetnost morala prerajati posameznike in celotno družbo, je hkrati odvzel pravico, da bi kdorkoli pesnika vpregel v vsakdanji aktivizem in da bi se umetnost »udinjala kakršnikoli politični struji, idejni špekulaciji ali pa socialno materialnim borbam«.

Zbirko *Pesmi življenja* (1920) je sklenil z mislijo:

Le kdor utone v nas,
v brezimno množico —
bo večno živel:
za eno smrt življenj stotero.

Središče njegove umetnostne ideje pa ni bila toliko skupnost, kolikor posameznik oziroma človek. Človek kot posameznik bi moral doživeti preporod, individualist bi se moral preporoditi v kolektivist. Ta preroditvena volja se je ujela tudi z nekaterimi tokovi tedanjega ekspresionizma, ki Albrehtu ni bil tuj. Vendar Albreht sveta ni maral krojiti po svoji podobi. Spet pa je res, da se niti v pesmih niti v člankih ni odločil za proletarsko revolucijo, ampak je klical personalno renesanso in reetizacijo posameznika. Po letu 1920 je njegovo revolucionarstvo slabilo.

Podobno kot Albreht v Ljubljani, so o razmerju med socialistično idejo in besednim umetnikom razpravljali tudi v Trstu. Jože Pahor je socialistično angažiranega književnika hotel obvarovati pred politizacijo. Tak književnik sicer mora biti glasnik etosa »onih na dnu« in iti skupaj »s tlačenimi in izkoriščanimi« *Socializem in književnost*, Njiva 1919). Toda izražati mora »vse življenje« in ne le eno tendenco v njem.

Albrehtovo pobudo, da naj se posameznik ukloni skupnosti, je najbolj prizadeto zavrnil Miran Jarc. Pobuda, naj bi posameznik odstopil mesto skupnosti, ga je tako prizadela, da je z njo vred zamahnil tudi po pesmi, v kateri je našel takšno misel. Hkrati je odločno zavračal zahteve po bojeviti poeziji, kar pomeni, da se ni strinjal s tistimi, ki so jo hoteli aktualizirati in objektivizirati. Albrehtove izraze »Car Kapital«, »buržuj«, »Prvi maj« in »Rdeči prapor« je zavračal kot izraze, s katerimi si resnična poezija ne zna pomagati. Še bolj se je uprl njegovega idejnemu motivu »Le kdor utone v nas...«, in zagledal v njem recept, ki človeka razoseblja. Spričo takšne nevarnosti je klical, naj se vsa literatura obrne ravno v nasprotno smer, to je od zunaj navznoter, zakaj preporod more priti le iz subjektivnega očiščenja, iz osebne katarze, nikdar pa ga ne bo prinesla nasilna preobrazba družbenih odnosov. Pesniki se morajo zato potegovati za personalno

revolucijo in ne za razredno. Boreč se proti Albrehtu, pa Jarc ni opazil, da tudi Albreht ni bil pravi proletarski revolucionar in da je tudi on sprejemal bolj načelo evolucije in osebnega prerajanja, kakor pa misel, da je novega človeka mogoče izoblikovati le na ruševinah meščanske države.

Ideje oktobrske revolucije so vznemirile tudi katoliške književnike. Nekateri med njimi so spoznali, da slovenski duhovno sterilni klerikalizem ne bo kos, da bi tem idejam preprečil aktiven vstop v slovensko zavest. Ko so se jim upirali, so to delali tako, da so radikalizirali krščansko etiko in terjali religiozno poglobitev. Strah pred proletarsko revolucijo jih je zavezal, da so pretresali dotedanja katoliška politična in kulturna načela. Tega presnavljanja niso mogle zaustaviti še tako negativne ocene boljševikov v tomističnem *Času* in drugod po katoliškem časopisju.

V prvem časovnem valu sta bili zanimivi zlasti stališči *Stanka Majcna* in *Jožeta Pibera*. Majcen seveda ni pridobival za proletarsko revolucijo, pozival pa je, da umetnik mora stati pri delavcu.

...dokler se snuje bodočnost in kuje novi red v tvornicah in kašmah, stoji umetnik pri delavcu. Njegov temperament, njegova naprej hiteča slutnost sta tam, kjer se pripravljata pogibelj kapitalizma in porod socialne družbe (*Umetnik in družba*, DS 1920).

In najsi je Piber v *Majski pesmi* (Novi čas, 1920) poudarjal zgolj krščansko socialna načela — usmiljenost, ljubezen, odpuščanje — je med katoliško mladino, zlasti pa med njenimi voditelji povzročil preplah, ker je Majska pesem bila kljub vsemu refleks »svetovne revolucije« in upor proti kapitalističnemu klerikalizmu v Sloveniji.

Liberalna, nacionalno in celo nacionalistično zavzeta skupina književnikov je poskušala razbliniti vtise, ki so jih napravili v letih 1918—1920 Ivan Cankar, Pavel Golia, Fran Albreht in nekateri drugi domači in tuji pisatelji o revoluciji. Predvsem G. (lonar*), Vladimir Levstik in Ivan Tavčar so od maja 1919 do marca 1920 v Slovenskem narodu storili vse, da bi revolucijo razvrednotili.

Prvi se je oglasil G. z daljšim člankom *Boljševištvu in oblomovstvo* (Sn 1919, št. 115—116). Revolucijo je poskušal razvrednotiti z dokumenti, ki jih je štel za najprepričljivejše, namreč z nihilističnimi epskimi in dramskimi junaki iz ruske klasične literature. Ker je literatura sklenjen in totalen dnevnik, ki si ga pišejo narodi o sebi, je hotel prav po njej dospeti do pravih izhodišč za oktobrsko revolucijo. In kaj je našel? Nič več nič manj kot to, da je oktobrska revolucija bila posledica ruske duševne strukture in sicer njene posebnosti, ki se je tipično izrazila v Oblomovu. »Psihološko je boljševizem pendant oblomovstva,« je G. vzkliknil ob svojem nenavadnem odkritju. Boljševiki hočejo sicer odpraviti »lenobo in apatijo«, ki sta »temeljna poteza ruskega značaja«. Toda naj se še tako upirajo pasivnemu in lenobnemu tipu ruske duše, njihov aktivizem ustreza samo tej duši: revolucionira, podira, hujska, ne priznava ne reda ne avtoritete, oznanja »analfabetskim tolпам« prevratne ideje, v resnici pa ne gradi nič novega. Da bi G. vendarle nekoliko omilil svojo psihološko diagnozo boljševizma, je še navedel, da so naivno rusko dušo zapeljali ruski izgnanci, ki so se na Zahodu

* V članku Pismo uredniku (Sodobnost XVI/1, 1968, str. 109 sl.) domneva in dokazuje Dušan Kermavner, da je članek 'Boljševištvu in oblomovstvo' napisal dr. Joža Glonar.

nasrkali idej nemškega socialnega radikalizma (marksizma). Ko so se vrnili, so »bistveno pripomogli Nemčiji premagati Rusijo na bojiščih in v diplomaciji«. Ko je objokoval takšno rusko »tragedijo«, je G. imel predvsem dvojen namen: da Slovence dokaže, kako je bila revolucija interna stvar ruske duše, in drugič, da ruske revolucije niso izvedli v socialističnem duhu, ampak so »včerajšnji sužnji« postali čez noč »despoti«, čez noč je uzurpirala oblast »vseruska glupost, neizobraženost«. Če bi revolucijo dopustili, bi torej tudi v Sloveniji zavladovala taka »neizobraženost«.

Zvičajno teorijo, da je bila oktobrska revolucija nerazredni in zgolj psihološki pojav, »bolezen ruske duše«, in da nekultivirani delavec ne more postati nič drugega kot despot, zaradi česar se revolucija Slovencev niti ne tiče, niti je, kot kulturno ljudstvo, ne morejo priznati za način, s katerim bi uredili svoje družbene odnose, je potrjeval tudi Vladimir Levstik, ko je leta 1919 komentiral idejno plat romana *Besi*. V *Besih* naj bi Dostojevski pokazal »golo dušo plemena«, ruskega seveda, in opozoril na njeno večno razdvojenost kot na podlago oktobrske revolucije. In kakor njegov zahodnjak Karmazinov, tako so se tudi ruski boljševiki »mednarodno zabuljali« in zavedli Rusijo v »brestlitovsko sramoto«. Levstik je vzdignil iz *Besov* tudi nauk, da družbenokonstruktivnega dejanja ni mogoče izvesti s silo, ampak le tam in tedaj, kjer in kadar zmagata duh in ljubezen. Pacifistična trpljenjska teorija in poudarjanje ljubezni, ki odrešuje — to je bila tedaj Levstikova oblika boja za meščanske reforme. Levstik je videl v *Besih* odrešilni evangelij za Slovence in trdil, da liberalna »Tiskovna zadruga ne bi mogla izdati boljše knjige o primernejšem času, nego je danes prevod tega dokumenta k zgodovini križane Rusije« (*Revolucijski epos Dostojevskega*, Sn 1919, št. 122). Tako razumljeni *Besi* so pri enem delu slovenskih razumnikov izzvali pravcati oddih. Na eni strani so bili uvod k vrednotenju Dostojevskega kot protirevolucionarja, zlasti liberalna inteligenca je videla v tej svetovni leposlovni avtoriteti argument in zadoščenje, da je oktobrsko revolucijo odklanjala. Na drugi strani so katoliški pisatelji hoteli imeti v Dostojevskem veliko oporo za svoj bo-goiskateljski pohod v dvajsetih letih. Eni in drugi so si ga prikrojili in godilo se mu je skoraj podobno kot domačinu Ivanu Cankarju.

Med tedanjimi slovenskimi književniki in celo politikci bo težavno najti nekoga, ki je s tršo ostrino in primitivneje naskočil oktobrsko revolucijo, kot je to opravil Ivan Tavčar. »Ruski boljševizem« ga je presunil toliko bolj dramatično, ker je dobro preštudiral članke v *Naših* zapiskih 1920, v katerih je Miloš Lemež navedel stališče ruskih boljševikov (Lenina) na konferencah v Zimmerwaldu in Kienthalu, da je mogoče socialistično družbo razviti le na ruševinah meščanske države in tako, da se odpravi privatna lastnina. Povod za izbruh pa so mu dale informacije in lastna spoznanja, da se je del slovenskih študentov močno zavzel za marksizem. Morebiti je Tavčar mislil, da bi kot ugleden pisatelj, ki je pravkar izdal romana *Cvetje v jeseni* (1917) in *Visoška kronika* (1919), utegnil vplivneje zaustavljati prodiranje socialistične miselnosti v Slovenijo. Bodi tako ali drugače, v polemiki s študenti se je spustil v odločen razrednoideološki spopad. Trdno je zagovarjal kapitalizem in utemeljeval družbeno razdelitev na delavce in posestnike kot osnovno logiko zgodovine. Egoizem je označil kot vzgon za družbeni napredek in se tako znašel na okopih meščanske sociogogije, ki povečuje individualni uspeh in ga konkurenčno postavlja proti uspehu skupnosti. V tem duhu je slovensko mladino odvrčal od prevratne miselnosti, češ

da je »za mladega človeka silno nevarna«, ker mu zmede možgane. Namesto da bi zanj veljalo edino pomembno sodobno načelo: »Narod je glavno, narod mora večno stati!« — se bo raje predajala zločinstvu proti narodu.

Ce naj se na Slovenskem najprej vse na drobne kosce razbije, če naj se vsem, ki imajo še malo premoženja, vzame zadnji košček kruha, potem bo razbita tudi Slovenija, zavladalo bo brezdomovinstvo in rabelj s svojo sekiro bo glavni reprezentant Slovenstva (*Komunizem in naša mladina*, Sn 1920, št. 69).

Tavčarjevo nacionalno stališče je bilo v danem zgodovinskem momentu brez dvoma aktualno. Kot družbeni mislec pa se je vendarle zelo slabokrvno in nazadnjaško uprl Ivanu Cankarju in njegovemu socialističnemu programu.

Naštete in druge prvine v slovenski književnosti in književni publicistiki v letih 1918—1920 pričajo, do kakšne mere je Oktober tedaj že odjeknil med našimi književniki in koliko so se revolucijske ideje povezovale tudi z narodnim vprašanjem. Do sporazumno polne besede so prišli progresivni književniki in mladi socialisti, vendar se v glavnem niso odločili za proletarsko revolucijo. Kakor meščanskim svobodoumnikom, je bila tudi njim bližja misel o kulturni evoluciji, le da so za podlago sprejeli oktobrske ideje. Revolucija se je dotaknila tudi katoliških političnih in kulturnih programov in jih deloma radikalizirala. Izzvala pa je tudi duhovno naravnost na stara načela liberalizma, zlasti na gospodarski individualizem.

II

Jugoslovanska meščanska država je z obznano (1920) in zakonom o zaščiti države (1921) poskrbela, da vsa dvajseta leta ni bilo mogoče ustanoviti leposlovnega časopisa, ki bi temeljil na marksistični ideologiji in literarni estetiki in ki bi zbiral okoli sebe marksistične pisatelje in njihove somišljenike. Prežihov Voranc, ki je tedaj delal na Ravnah na Koroškem, je še zlasti hudo občutil pomanjkanje takšnega časopisa, v katerem bi z leposlovno besedo lahko delal »za našo stvar«. Anton Podbevšek se je 1922 sicer poskušal z Rdečim pilotom in zbral okrog sebe skupino progresivnih pesnikov in publicistov, toda po drugi številki ga je prenehal izdajati. Vrh tega ga tudi ni bil marksistično zasnova. Anton Kristan je v reviji Pod lipo dopuščal sicer različna ideološka stališča, prevladoval pa je vendarle socialnodemokratični reformizem. Tudi revije Mladina ni mogoče imeti za marksistično glasilo, ne glede na to, da je ponekod bolj ali manj odkrito zastopala marksistična načela. Slovenci so imeli samo dve glasili, kjer je do leta 1923 bilo mogoče kolikor toliko neovirano objavljati tudi marksistično zasnovane študije in poglede na literaturo. To sta bili tržaško Delo in tržaški Učiteljski list. V obeh je marksistične poglede na umetnost uvajal Tržačan Vlado Martelan, ki je imel vsaj posredne stike tudi z Moskvo. Ko so fašisti v Italiji prevzeli oblast, je prenehala tudi ta »zamejska« publicistična možnost.

V takšnih kulturno in politično organizacijskih razmerah ni bilo ravno lahko v literaturi uveljavljati socialistično misel in klicati revolucijo kot »pulz kulture« in kot znanilko »prarazuma«, kot jo je bil napovedal in oznanil Pavel Golia. In vendar politična blokada ni mogla zaustaviti naraščajočega vala socialnih motivov in tudi ne takšnih leposlovnih besedil, v katerih je pisatelj postavljaj razumnika

pred odločitvev: ali za socializem ali za meščanski individualizem. Pulz oktobrske revolucije je ostajal navzoč, saj ideje o stvarnem mednarodnem bratstvu v tedanji državno razčetrjeni Sloveniji ni bilo mogoče ilegalizirati, kakor ni bilo mogoče preprečiti zveze med delavstvom in pisatelji in kot v literaturi ni bilo mogoče potišati in omejiti narodne bolečine.

Med pesniki in pisatelji, ki so tudi v takih okoliščinah, ta bolj drugi manj revolucionarno, vztrajali pri socialni in revolucijski tematiki in socialistični ideji oziroma so jo obravnavali tudi z nasprotnega stališča, so opazna zlasti tale imena: Tone Seliškar, Mile Klopčič, Srečko Kosovel, Jože Pahor, Juš Kozak, Ivan Vuk in Prežihov Voranc, Rudolf Golouh, Bratko Kreft in Anton Leskovec.

Tone Seliškar je veljal za dokaj revolucionarnega pesnika, toliko bolj, ker je razen na idejo splošnega bratstva zasidral svojo pesem tudi na trboveljsko rudarsko stvarnost. Njegov tematski objektivizem je požel soglasno priznanje tedanje literarne kritike. Nekateri sodobniki so ta objektivizem čutili kot olajšanje v poeziji, ki je tedaj težila v abstraktno simboliko in duhovnost. Seliškar se je z literarnimi nastopi in delom v delavsko prosvetnem društvu priljubil delavcem, da so organizirali zbiralno akcijo za izdajo zbirke *Trbovlje* (1923). In kako je razumel in upesnil revolucijo? Izrazoma revolucija in revolucionar je dajal večinoma litotičen in nerazredni pomen, enako »prividom«, ki jih je vezal nanju.

Ko je npr. upesnil rudarski pogreb, je v zadnjem verzu sicer poudaril razredno nasprotje: »Zakaj pa vas nikoli ne udari hudič v obraz«, namreč »cilindrov na plešastih glavah«. Toda meje očitkov v *Pogrebu* ni prestopil. Kakor tega, je tudi številne druge revolucionarno zastavljene motive hromil in omejeval njihovo udarnost tako, da je priporočal bratstvo in pomirjenje. Ljudje so se razdružili in razdelili »v same predalčke« oziroma na razrede. Zdaj vsak tak »predalček« terja z veliko začetnico pisano »Pravico«. Toda nasprotje ne bo razrešil boj za »Pravico«, ampak jo bosta dala samo »srce in ljubezen«.

Kako pa to mislite, bratje, s Pravico —
če ste zaklali srce in ljubezen?

Še jasneje je potrdil pacifistično stališče, vero v evolucijo in zmago dobrega v *Pesmi revolucionarjev*. Revolucija, beremo tu, traja že od mističnih časov, »od Kajna sem, od početka gorja«. Kajn je porazil ljubezen in dobroto. Zatorej ne revolucije, ne »morije«, ljubezni in reform je treba tudi današnjemu človeštvu:

Svečeniki smo mi
miru in ljubezni,
prostih ljudi in
popolnih ljudi.

(Pesem revolucionarjev)

Vladimir Premru ga je zato upravičeno imenoval »apostol srca in ljubezni«. Bolj revolucionarno pa je Seliškar ravnal, ko je kritiziral plast proletariata, ki se je podirala sama v sebi, se utapljala v pijanstvu in zato ni bila sposobna, da bi marksizem sprejela in bila dejaven in vpliven nosilec revolucionarne ideologije (*Plačilni dan*).

Leta 1924 je izšla pesniška zbirka Mileta Klopčiča *Plamteči okovi*. Bila je prva in edina slovenska zbirka, posvečena »Spominu Lenina«. Napisal jo je rudarjev sin, dijak, skojevec in kulturni delavec v delavsko prosvetnih društ-

vih v Zasavju. Pesmi so mu pognale takorekoč »iz duše delavstva« in iz razpoloženja, ki je leta 1924 preraslo v trboveljske protiorjunaške demonstracije. Ob oktobrski revoluciji je Klopčič štel komaj dvanajst let. Pesniški navdih mu je zato mogla biti le posredno, skupaj z upornostjo zasavskih rudarjev ter z domačo in nemško delavsko poezijo. Delo, trpljenje, boj, upor in jetnišnica — to so osrednje besede Plamtečih okovov. Pogosto se oglasi v njih tudi idejni motiv špartakovstva, torej neposreden odmev na nemško revolucionarno gibanje. V nasprotju s sočutno socialno poezijo Toneta Seliškarja je bila Klopčičeva pesem evokativna govornica razrednega upornika. Poskušal se je tudi s tipom poezije, v katerem bi združil ljubezen do ženske s socialnimi motivi in z revolucionarno idejo, vendar mu to ni uspelo. Pesnikovo lirsko točko pa je še naprej postavljal v množico, se z njo identificiral in hotel biti njen bard. Vsa ta revolucionarna zagnanost mu je določila tudi sociološko mesto. Medtem ko je Seliškar lahko od leta 1925 poučeval na meščanski šoli v Ljubljani, Albreht pa tajnikoval na pravni fakulteti in urejal Ljubljanski zvon, so njemu vse desetletje onemogočali, da bi končal gimnazijo. To dejstvo najbolj zgovorno dokazuje, kako je oblast čutila in vrednotila njegovo pesniško in politično delo. Klopčič se ni zadovoljil z reetizacijo človeka, ne s »srcem in ljubeznijo« in tudi ne z nasvetom, naj človek utopi svoj mali jaz v skupnosti, torej z nobenim od nedramatičnih osnutkov, ki so jih dajali tedanji pesniki za prerod človeštva. Klical je proletarsko revolucijo in samo v njej videl jamstvo za resničen osebni prepород.

In kako je vrednotil socialistično idejo in se opredeljeval do revolucije Srečko Kosovel?

Okoli leta 1923 je odklanjal tako imenovani »materialistični socializem« in materialistično filozofijo ter se potegoval za »etični socializem«, kot so ga po njegovem učili Kristus, Lev Tolstoj in Tagore. Toda — kot je na nekem mestu pravilno pripomnil Vlado Martelanc — Kosovel pri idealističnem pogledu na družbo ni mogel dolgo vztrajati in tudi ne pri božji zasnovi človeka, s katero je hotel obraniti pravice Slovencev pod italijanskim fašizmom. Začel je nihati med čisto človečansko oziroma personalistično in med proletarsko revolucijo. To dilemo, ki jo je mogoče zasledovati v njegovih člankih od leta 1923 do 1925, je polagoma sprejel tudi v pesem.

Sprva je bil pripravljen v pesmi slaviti vse, kar bi ljudi osvobodilo, tudi nasilnost, torej družbeno revolucijo, če bi preprečila, da bi kdorkoli človeku še lahko grenil življenje in mu odvzemał dostojanstvo. Toda kdaj bi pesnik slavil tako silo? »Toda, dragi, ne sedaj, potem...« (*Revolucija*). In kdaj potem? Ko bi se končala »borba v nas«, ko bi bila končana notranja ali etična revolucija v ljudeh. Zakaj samo ta, je veroval Kosovel, bi lahko preobrazila in počlovečila družbene odnose. Povrh se je ta pesnik toliko zaveroval v dobroto kot temeljno človeško lastnost, da je iz te idealne točke gledal v prihodnost in v njej etično lepo uskladił svet. Tam »na rdeči obali« si bodo vsi ljudje bratje, zato ljudje morajo čakati na »belo bodočnost« (*Oda na bodočnost*). Ko pa mu je romantična iluzija o lepi bodočnosti začela razpadati, je v pesmih svetoval etični pogum in kvietizem:

Trpiš krivico? Trpi jo pogumno!
preizkusi v molku svojo moč.

(Ne toži, drug)

Misel o »močnih dušah« je ponavljal kar naprej (*Ne prosí, brat*), celo v *Rdečem atomu III* je prepričeval, da bo samo »zvezda duše« pokazala pot

k pravemu človeškemu cilju. Še je vztrajal pri tolstojanski trpljenjski filozofiji, naj se človek nasilju ne upira z nasiljem, ampak le s plemenito dušo, z etosom in povečanim spiritualizmom.

Od pesmitizma in od misli, da človeka mora voditi »božje poslanstvo«, je v pesmi *Ne prosí, brat* napravil tudi že korak v levo. Tu je že dovolil upor, vendar z omejitvijo, da je najprej treba ločiti »kdo je naš« in »kdo stopa preko naših bolečin« in šele po tej spoznavni razloki izbrati »upor«. V to koncesivno obliko upornosti spadajo tudi idejni motivi, s katerimi je napovedoval, da se bodo družbene vloge neizogibno zamenjale. Takšni so zlasti nekateri verzi iz *Rdečega atoma* in *Iz cikla Peto nadstropje*. Končno je v nekaj pesmih privolil v družbeno revolucijo in na »krvav« upor:

Podor! Vse do tal in le tako
vstal bo nov tempelj, bleščeč in bogat. (Meditacije II)

In če je treba, prelij svojo kri! (Pravim ti, brat)

Mladi razumnik je naposled odklonil tudi dualistični nazor, saj ga je ta zadrževal na tleh humanistične utopije in romantičnega pomirjanja družbenih napetosti.

V *Pesmi o preobrazbi sveta v Svet* je razmišljal tudi o smislu revolucionarne in kvietistične pesmi in se spraševal, ali je ravnal pravilno, ko je začel vabiti tudi k uporu in ko je opominjal, da »Evropa umira, / Rusija vstaja«. Sklep, ki ga je naredil in z njim zadolžil resničnega pesnika humanista, je bil zanj sicer dramatičen, vendar neizogiben:

Joj, bratje, ste šli skozi
rdečo zarjo krvi?
Joj, vsak mora skozi njo,
joj, bratje in drugovi!

»Vsak mora skozi njo«, kdor hoče resnično preporejati človeka. Iz drugih verzov te pesmi je namreč razvidno, da se je kot graditelj humanističnih odnosov Kosovel znašel v tragičnem protislovju: klical je smrt, da bi človek mogel živeti, sovražil je človeka, ker je ljubil ljudi, ubijal je, da bi oživiljal. V tem ustvarjalnem protislovju je vztrajal do smrti.

V času, ko je urejal *Mladino*, se torej ni več strinjal s Tolstojevo pasivistično modrostjo, obupal je nad »duhovno revolucijo« in vsako »notranje«, v resnici pa pasivno revolucionarstvo odbil z utemeljitvijo:

Ni mogoče, da človek veliko misli na svojo dušo, če mora ves dan kopati premog... Tako trpljenje ne obuja človeške duševnosti, marveč jo otopeva (*Razpad družbe in propad umetnosti*, Mladina 1925—1926).
dina 1925—1926).

Utopistične ideologije od krščanstva do tolstojanstva, ki so na Slovenskem hromile misel o »ponosnem človeku«, so pri Kosovelu, ki se je krepil pri Ivanu Cankarju, Maksimu Gorkem in Romainu Rollandu, morale doživeti polom. Naposled je priznal marksizem kot najbolj človečansko akcijsko dediščino XIX. stoletja in oktobrske revolucije. Hkrati je dezavuiral personalistično ideologijo, za katero so se vse bolj zavzemali »križarji« in jo postavljali proti materialistični filozofiji in proti slovenskim marksistom.

Imenovati je mogoče še vrsto pesnikov, ki so oktobrskim idejam ali pritrjevali ali jih odklanjali. Bolj ali manj uporniške pesmi so pisali Karlo Kocjančič, Anton Tanc-Čulkovski, Vladimir Premru, Fran Onič in še kdo. Toda njihovi verzi teh let komaj kje dosežejo literarni interes, nikjer pa ne presežejo idejnovsebinskega pomena in vrednosti pesmi, ki so jih napisali Seliskar, Klopčič in Kosovel.

Pripovednik, ki želi napisati umetniško trajnejši socialni tekst, mora bržkone izpolniti vsaj dva pogoja: da si ustvari primerno časovno distanco do snovi in da snov — ta pogoj izvira iz prvega — tudi temeljito spozna in loči pojave, ki so bistveni, od tistih, ki so mimobežni in površinski. Iz same ideje, pa naj še tako navdihuje in je človeško dragocena, najbrž ni mogoče napisati dobre proze, saj je osnova dobre proze življenjska in družbena erudicija.

Kako so pripovedniki tačas znali oživiti socialistično idejo v slovenski sociološki snovi? Kakšne umetniške rezultate je dalo prvo soočenje te ideje in stvarnosti? In še eno vprašanje: je tedanja slovenska socialna proza rasla bolj iz ideje ali pa je vanjo vdrlo tudi že življenje?

Juš Kozak se je kot narodni radikalist in svobodoumnik leta 1922 poglobljal tudi v marksistični nazor (v pismu Dušan u Kermavnerju z dne 25. oktobra 1940). Da je to res, dokazuje roman *Tehtnica*, ki je izhajal v Ljubljanskem zvonu 1922. Dve stvari v njem osvetljuje ta tedanji čas. Najprej je to inženirjeva odločitev, da se bo boril skupaj z delavci proti kapitalistu, druga pa je slikanje revolucijskega pohoda množice. Juš Kozak je po Ivanu Cankarju bržkone prvi ostro zastavil naloge slovenskega razumnika v družbi, ki je stopila na razpotje. Ali bo razumnik izbral socialistično misel ali pa bo prvi nosilec individualizma? Kozak je vrednotil razumnika kot pomembnega družbenega ustvarjalca. Zato se mu je zdelo naravno, da ima intelektualni ustvarjalec svojega pravega zaveznika samo v fizičnem ustvarjalcu, torej v delavcu. Po takšni razrešitvi dileme je naslikal revolucionarni pohod množice in svojega inženirja pridružil vrsti evropskih revolucionarjev in upornikov skozi stoletja. Roman pa je vendarle bolj ekspresionistično simbolistična meditacija o intelektualčevi družbeni vrednosti in usmeritvi kakor pa realistična razčlenitev slovenske družbene zgradbe. Konec desetletja, ko je meščanska agrarna reforma postajala vse bolj vroče torišče jugoslovanske gospodarske politike, je Kozak vzel za junaka povesti človeka, ki se je vrnil iz ruske fronte in širil misel, da je zemlja tistega, ki je obdeluje (*Lectov grad*, 1929). Boj za zemljo je v literaturi aktualiziral snov, ki je bila epsko zanimiva že takoj po vojni. Kozak pa se je v *Lectovem gradu* spoprijel tudi že z liberalno in klerikalno ideologijo, ki sta na vasi izmalčili socialistično misel, jo razetizirali ter jo slikali le kot naravno razpuščenost, svobodno ljubezen in podobno. Ker slovenska vas še ni imela revolucionarnega vodstva, sama pa s socialistično idejo ni znala kaj početi, ji je bilo lahko slikati revolucijo kot naravno nesrečo.

Jože Pahor je »socialni roman« *Medvladje* (1923) prostorsko zamejil v nacionalno in socialno problematiko med Gorico in Trstom po prvi svetovni vojni. V sklepnih poglavjih se je upiral italijanskemu nacionalizmu, v glavnem pa je iskal novega človeka. Iskal ga je na ozadju spopadov med kapitalisti in delavci. Novega človeka je našel v obeh slojih. Njegov tovarnar Rojnik je najprej varianta Oblomova. Toda Rojnik se spreminja iz Oblomova v dejavnega človeka, se moralno obnavlja in doživlja nekakšno personalno revolucijo. Kakor da ga je avtor krojil po načrtu socialnih demokratov in pesnikov personalistov. Rojnik se

»grize«, ker je odstavil delavca, da so ga vrgli na fronto, doma pa so mu ostali lačni otroci, se »kesa« in se naposled vprašuje: »Bo li prišel oni ogenj, ki me razje in prenovi? Bo li prišel?« Pahor je naslikal razrednega spokornika, zglednega romantičnega junaka in ga na koncu razrešil še z obrabljenim obrazcem socialne povesti, z ljubeznijo. Čemu staviti umetno pregrade, ko narava vendar podira razredne meje? Najprimerneje je torej: spraviti se, pomiriti se, ljubezen naj nasprotnike poveže v harmonično skupnost. Torej »Oblomov«, ki ne ruši, ne hujška, marveč le še gradi. Kakor da je Pahor poznal človeka G. — ja Boljševištvu in oblomovstvo in iz njega dobil recept za to, kako je treba idealizirati nosilce meščanske miselnosti in jih napraviti za najbolj zveste zaveznike delavstva.

Lovra Kuharja za socialistično misel ni pridobila šele oktobrska revolucija, ampak se je ogrel zanjo v italijanskem vojnem ujetništvu vsaj že leta 1917. In ko je po vojni služboval v jeklarni na Ravnah na Koroškem, je tu delal tudi kot sekretar Komunistične stranke Jugoslavije. V črticah *Borba* (LZ 1921), *Obračun* (Kres 1921) in *V Strugi* (Pod lipo 1924) je opisal teme, ki so ustrezale njegovi ideološki dejavnosti, družbenemu nazoru in etiki. Voranc je dobro poznal kmetški in industrijski proletariat in je zato lahko opisoval problematiko obeh. Črtica *Borba* je učinkovala kot simbol, kako se je treba prebiti do socialne svobode ter si priboriti dostojanstvo in družbeno enakovrednost. V dialogu *V strugi* pa je najodločnejše zavrnil teorijo, s katero so Ivan Tavčar in drugi poskušali ohromiti vpliv marksizma na Slovenskem, trdeč, da socialistična ideja ne bo spremenila etičnih norm, ampak bo zamenjala le oblastniške vloge. Kuhar je misel, da bi bilo treba uničiti vse ljudi in ustvariti »novega človeka«, zavrnil kot prazno »filozofijo« in »besedičenje«.

Ko je Klopčiču leta 1925 poslal svoje *Povesti*, knjigo, ki zaradi realističnega stila ni doživela ustreznega odmeva v tedanji literarni publicistiki, (ob premočnih valovih simbolističnega in ekspresionistično-futurističnega stila in nazora), mu je hkrati tudi pisal, da bi bilo treba ustvariti revijo, v kateri bi lahko združili moči »revolucionarni delavci na polju ‚muze‘« in ustvarili »Proletkult«. Pismo dokazuje, da je leposlovje v tistih letih gojil tudi zaradi družbenopolitičnega učinka. O »proletkultu« je mogel brati v *Zapiskih Delavsko kmečke matice*. Misli je predvsem na kritično pisanje, na vaško in proletarsko tematiko, še zdaleč pa mu »proletkult« ni pomenil plitvo koncipirane socialne književnosti, ali pa oblikovne površnosti. Tedaj je namreč tudi sam skrbel za zgoščen epski izraz in za plastično podobo. Proze ni napenjal z lirističnim patosom in z revolucionarnostjo za vsako ceno. Kritično in neprizanesljivo je opisoval le negotovo eksistenco bajtarskega in industrijskega delavca in opominjal, da socialni nered uničuje stvariteljske ljudi in ovira duhovni razvoj sploh. Idejni podton njegove tedanje proze je bila neugonobljiva vera v prihod »drugačnega družbenega reda«. Prav nič pa ni veroyal v sentimentalne personalistične »revolucionarne« privide. Osnovno nalogo slovenskega pisatelja je videl v tem, da se kritično poglobi v antitezo dveh interesov in načel, ki sta se dramatično spopadla na vasi in v predmestju.

Podoben Lovru Kuharju je bil tudi bajtarski sin in pisateljski »samouk« I v a n V u k z vzhodnega roba Slovenskih goric. Ta je živel v ZSSR do leta 1922, sodeloval v Vsemirniji revoluciji, kot Pavel Golja, v taškentskem Crvenem barjaku in tudi v nekaterih sovjetskih časopisih. Ker je po vrnitvi začel sodelovati v odboru »rdeče pomoči«, so ga odvedli v beograjski preiskovalni zapor. Tu ga je portretiral Moša Pijade. Ko se je vrnil, je dobil službo delavskega sindikalnega funkcio-

narja v Ljubljani, seveda že v okvirih socialnodemokratske stranke, čeprav je bil tedaj še komunist. Leta 1923 je osnoval Proletarsko knjižnico in izdal knjigo krajše proze *Pravljice Iztoka*. Sprva je objavljaj tudi pesmi z revolucionarnimi motivi, vendar jim ni mogel dati umetniških potez. Pravljličnost njegovih »pravljic« je bila predvsem kriptoliterarna oblika, ki jo je uporabil zato, da je nekoliko omilil in pregrnil napadalno razredno ideologijo. V pravljicah je iskal Človeka, pozival na upor in na podiranje kulturnega družbenega razreda in kulturnih oseb, ki naj bi bile predestinirane, da vodijo druge in jim vladajo. Z njimi je potrgal teoretične obličje, s katerimi so konservativne družbene sile že v davnih časih pobožanstvile oblast. Demistificiral je razredna nasprotja in pokazal, da so zacementirane »večne« kvalitete še danes prisotne in vzdržujejo meščansko individualistične odnose in pravice. Z demitizacijo religioznih biblijskih motivov, ki jih je ljudstvo poznalo, je neprisiljeno in nazorno ustvarjal nezaupanje v kapitalistični družbeni red in s tem v bralcih demitiziral biblijske motive same. Oblika pravljice si je morebiti izbral tudi zato, ker je bila ta v tedanjem evropskem pripovedništvu dokaj moderna, zlasti še na Češkem. Dokler je Vuk predeloval biblijske in druge tuje socialno pravljlične motive ter jih uporabljal v duhu revolucionarne romantike, je pisal še užitno prozo. Ko pa je stopil korak k stvarnosti in hotel biti socialno kritični realist ter se opreti na družbene podobe v slovenskem prostoru, so mu načrti zakrnili v slabokrvno socialno tendenčnost in v črnobelega slikanice. Od socialne reportaže se ni mogel vzdigniti in se prebiti naprej k širši prozi in do kompozicije, v kateri bi lahko dramatično zapletal in razpletal slovensko družbeno stvarnost.

Ivan Vuk je bil četrti slovenski pisatelj, ki je doživljal rusko revolucijo sredi nje same in za katerega je mogoče trditi, da ga je revolucija za nekaj let v celoti pridobila zase. Vrnil pa se je v času, ko je blokada naprednega pisateljstva in komunistov še naraščala. Pašičeva in Pribičevićeva vlada je namreč 12. julija 1924, kmalu po orjunaškem porazu v Trbovljah, izdala še tako imenovano malo obznano in z njo razpustila vse delavske organizacije, v katerih so ilegalno delali člani KP Jugoslavije. Ta pritisk je zamajal tudi Vuka, da je leta 1925 izstopil iz KP, ostal pa je delavski pisatelj.

Črtice *Eksplozija duš, V plamenih* (LZ 1920) in druge, ki jih je Milan Fabjančič objavljaj leta 1920 in 1921, so zanimive le toliko, kolikor je mladi pisatelj zavljal revolucijo v ujetniške zgodbe in pokazal njen odmev v ujetniških taboriščih pri Sofiji z naturalistično-ekspresionistično simboliko in patosom. Od začetnih liriziranih črtic z uporniškimi motivi se ni mogel vzdigniti in preiti k mirnejšim pripovednim lokom. Pač zato je že leta 1923 pisateljsko pero dokončno odložil.

Slovenska socialno revolucionarna proza je v prvi polovici dvajsetih let bila potemtakem takale:

Del te proze, zlasti Vukove »pravljice« in Fabjančičeve ujetniške zgodbe motivno in problemsko niso zrasle iz notranje problematike slovenskega družbenega sestava. Vukove pravljice so podajale univerzalno resnico o družbi in so spričo tega le posredno osvetljevale tudi slovenska družbena nasprotja. Poudarjale so etično voljo in ideološki razum, ki sta spreminjala poglede na meščanski družbeni red in izpodkopavala njegovo mistično motivacijo v enem delu duhovne nadzgradbe. Kuhar, Pahor in Kozak so dobili snov in navdih v slovenskem prostoru, zlasti prva sta jo pobarvala časovno in regionalno. Kljub bogati socialni

erudiciji se Kuhar dolgo ni prebil prek črtice in krajše povesti. Poleg tehnične izkušnje mu je manjkala moč arhitekta, ki bi zanesljivo začrtal poteze in postavil nosilce večje zgradbe, v kateri bi se mogla svobodno razmahniti nakopičena nacionalna in socialna nasprotja Koroške. Osamljen v koroškem delavskem bazenu, ni mogel bistveno preseči dobe, ki je liristično razdrobljenost komaj kdaj premagala z romanom. Je pa vendarle nakazal osrednjo nalogo: da je slovenski prostor potreboval socialno kritično in aktivno umetniško prozo, ki bi odprla krizo slovenske vasi in predmestja. Jože Pahor je širšo kompozicijo do neke mere sicer obvladal in napisal prvi povojni slovenski »socialni roman«. Ker pa ni priznaval kritične realistične metode oziroma je ni obvladal, se je nagibal k idealizaciji. Hkrati je poskušal uveljaviti literarno teoretično stališče, da mora besedna umetnost odzrcaljati vse življenje in ne le eno tendenco v njem. Ta »vse« pa je Pahorja pokopal, prvič kot ne-realista, drugič zato, ker sta snov in problematika, rastoča iz načela »vse«, usodno prerasli njegove kompozicijske moči. Največ tehnične erudicije je najti pri Jušu Kozaku. Tehnica ni bil njegov prvi poskus širše proze niti ne prvi zagon meditativnega iskalca, ki je razumniku hotel najti smisel in pomen v družbi. Njegova rešitev, da sta razumnik in delavec zaveznika, je bila za tisti čas pomembna programska misel za slovensko književnost. Potrdila in nadaljevala je Cankarjevo tezo o progresivnem razumniku in bila hkrati izrazit odtenek socialistične ideje.

Na dramatsko pisateljstvo je socialistična ideja vplivala šele sredi in v drugi polovici dvajsetih let. Tedaj so nastala besedila, kot so Kreftov Tiberij Grakh, Golouhova Kriza in svojski drami Antona Leskovca Jurij Plevnar in Dva bregova.

V letniku 1925—1926 Mladine je Bratko Kreft objavil prizore iz *Tiberija Grakha* in na ozadju rimljanskega razrednega boja odgovarjal na razmere v Sloveniji. Kreftova razredna teza »Dol s partijci! Živel Grakh!« je mogla spodbudno odmevati tudi v takrat aktualno vprašanje meščanske agrarne reforme v Jugoslaviji. Prvo nadaljevanje je Kreft naslovil z besedami *Smrt ljudskega tribuna* in v zadnjem prizoru obtožil patricije-kapitaliste, ker so pobili in zmerom znova pobijajo tistega, »kdor ljubi plebejce in pravico«. Tiberij Grakh je bil Kreftov edini leposlovni prispevek v Mladini. Z njim je pokazal, da hoče v leposlovju premagovati ideologijo meščanskega humanizma in se potegovati za proletarski humanizem. Prizore je napisal v ekspresionistično zasnovanem ritmu, viharne in izzivajoče. Množični nastopi so ustrezali ekspresionistični dramatik, ki se ni odtrgala od vojne in zgodovine. Ustrezali pa so tudi novemu ruskemu gledališču, v katerem so nastopale množice.

Rudolf Golouh je leta 1926 objavil »socialno dramo v šestih slikah« *Kriza*. V uvodu je opisal snov in tendenco dramskega besedila. Iz tega opisa sledi, da je hotel razčleniti in popisati vzroke gospodarske, duševne in moralne krize v povojni Sloveniji in ublažiti posledice, ki so izvirale iz tega stanja za slovensko ljudstvo. Hotel je pokazati izhod iz napetosti in pot, na kateri bi si majhen narod lahko zagotovil prihodnost. Menil je, da more Slovence rešiti »le pogumna in nagla obnovev gospodarske konjunktore«. »Krvave socialne in nacionalistične konflikte« je v šestih slikah razrešil tako, da je spopadljivce rezonersko pomiril. Ravnal je po načelu kulturne »revolucije« oziroma revolucije, kot jo je programirala socialna demokracija. Ne likvidacija kapitalistov, ampak sodelovanje in delo med razredoma, »osvoboditev tovarne« pa je lahko le daljna perspektiva. Golouh

ni ponovil Marksove ideje »krono z glave, žezlo iz roke!«. Zato je Ivan Cankar tudi po Krizi ostal še zmerom največji družbeni revolucionar v slovenski dramatiki.

Po dramaturškem osnutku pa je Kriza prva slovenska drama, ki nima glavnega junaka oziroma je glavni junak množica, delavski razred, njegov protiigralec pa razred kapitalistov. Takšna dramska zgradba, v kateri sta si stopila iz oči v oči nasprotna družbena bregova, je postala aktualna zlasti po oktobrski revoluciji, ko je v ZSSR zamrlo meščansko salonsko gledališče Stanislavskega in ko sta odprla nov, množični gledališki oder Tairof v Moskvi in Erwin Piscator v Berlinu. Na skupinsko dramaturgijo je prežala kajpada nevarnost, da postane bolj površinska kot globinska, bolj idejno polemična in dialoška, kakor pa dramatičen spopad individualiziranih nasprotnih sil. Tudi Golouhove slike, ki se izmenjujejo kot črno-bele antiteze in kot nekoliko nasilna sinteza, so ostale večinoma pri polemični dialoški snovi. Ker je avtor reduciriral subjektivno in se omejil na »tipično«, na idejno, dramska snov ni mogla prav zaživeti in njeni nosilci so skrajno fragmentarni. Za besedo je komaj kje mogoče čutili klico osebne strasti in osebne prizadetosti. Zato Golouhove slike niso niti v posameznostih niti v celoti živa umetniška struktura. Kriza je v svojem času bržkone učinkovala na gledalca, ker je slonela na neposredni in aktualni politični snovi. Tega časa pa ni preseгла.

Zanimiv primer, kako je povojna katoliška pisateljska generacija sprejemala revolucijo, je bila dramatika Antona Leskovca. Leskovec je bil bajtarski sin, doštudiral je pravno fakulteto. Zdi se, da si je izbral dramatiko tudi zato, da bi hromil revolucijsko miselnost, zakaj drugače si miselnih osnutkov njegovih dveh dramskih besedil skoroda ni mogoče pojasniti. Leta 1927 je objavil dramo *Jurij Plevnar*. Plevnar je navidezni revolucionar, ki stavkajočemu delavstvu obljublja rešitev. Vodi ga socialno-etična emocija, občutek za krivice in upornost proti poniževanju človeka. Toda tega »etičnega« časnika, slovenskega intelektualca, spremlja pri socialnem delu »dvojniki«, ki mu v odločilnih trenutkih pomagajo, da si reče »ne morem«. Kolikor že razmišlja in v rahli polemiki s kapitalističnimi individualisti tudi dialogizira o tem, da bi družbene pravice bilo treba spremeniti, je pripravljen razumeti tudi kapitalistove argumente in opravičiti izdajstvo stavke s tem, da bi konkurenca utegnila tovarnarju odtegniti kupce in prizadeti njegove delavce. Razredni boj je Leskovec potemtakem poenostavil in sklenil, naj se oba »bregova« sporazumeta. Toda je tak sporazum bil mogoč? Čez dve leti je v drami *Dva bregova* (1929) to možnost zanikal in trdil, da teče med razredoma široka reka in ju nezdržljivo ločuje. Uvidel je, da miren prehod s proletarskega brega na drugi breg ni mogoč. Idejo pa je poenostavil tako, da sin berača Macafurja mora ostati na drugem bregu, ker je študiral; izobraženca beraški tabor ne mara medse, tudi kot revolucionarja ga ne mara. Po Leskovcu naj bi med »berači« vladal fatalizem in odpor do revolucionarne inteligence. Toda Leskovčeva ocena, da je delavstvu nemoralno vse, kar ni ono samo, in da ima tudi inteligenco za sebi sovražno, ni bila objektivna. Iz njegovih dveh dram pa je jasno videti, da je katoliška literatura polemizirala z oktobrsko revolucijo in njenimi idejami še v drugih polovici dvajsetih let.

Podrobnejši pregled po zvrsteh bi pokazal, da je socialistična ideja zapustila več sledov v poeziji, kakor pa v prozi in dramatiki. To razmerje z vidika zgodovinsko razvojnih sil in tedanje sociološke strukture na Slovenskem prav nič ne preseneča. Slovenska družba je bila premalo zdiferencirana in kot sociološko slabo

razvit organizem, z majhnimi kulturnimi centri in šibkimi industrijskimi okoliši, je tudi premalo ustrezala za naglo rojstvo družbenega romanopisja in pomembne dramatike, ki bi tematizirala notranje družbene napetosti v duhu socialistične ideje. Notranja moč slovenske družbe je narekovala bolj lirski kakor pa epski in dramatski odmev na Oktober. Drugi razlog za tak odmev je bil notranje umetniški: pesnik je lahko hitro odgovarjal na zgodovinski dogodek, ga ocenil in emocionalno odklonil ali se zanj zavzel, v pripovedniku in dramatiku pa je morala dozoreti domača družbena snov, če ni hotel živeti samo od ideje.

III

Oktobrska revolucija je poostrila vprašanje, kaj je besedna umetnost in kakšen je njen namen. Ali je samo »sredstvo«, s katerim človek odkriva in izpoveduje svoje bistvo in bistvo stvari, ali pa je tudi sila, ki pomaga spreminjati človeške odnose? Ali se omejuje na to, da podaja »resnico biti« in se njen namen in pomen v tej dejavnosti izčrpa, ali pa oživlja poleg spoznavnega in estetskega tudi etični občutek in se bije za humanizacijo človeka? Ali je objektivizacija leposlovja in humanizacijska angažiranost smrt za umetniško pesem, roman in dramo, ali pa umira leposlovje tam, kjer se preveč usmerja v »bistvo« in v »notranjost« človeka? Na ta vprašanja je mogoče najti nekaj pretiranih odgovorov, nekaj zagnanega proletkultovstva, ki pa ni dosti vplivalo na razmere v leposlovju. Vlado Martelanc je sprva družbeno pogojenost umetnosti preveč razredno determiniral (*Razredni moment v moderni umetnosti*, Učiteljski list 1923). Nekaj časa ni videl, da odraz-izraz v umetnosti nista omejena le na razred, ampak sta vsota vseh silnic časa, ki so se lahko realizirale skozi umetnika. Nekateri književniki so menili, da literatura mora zapustiti ozke meje izjemne osebnosti in sprejeti vase objektivne teme, podajati življenjski ton časa. Ne sme pa postati dnevno aktualistična in se podrežati političnim smerem in interesom strank. Ugodno je bilo, da se v teoriji ni razvila večja nezaupnica subjektivnemu v umetnosti. Pesnik, ki je terjal, da bodi pesem aktualna in puntarska, je v istem času pisal tudi intimno ljubezensko poezijo (Fran Albreht).

Kulturno ideološka zavzetost in bitka za novega človeka sta priganjali številne književnike, da so se bolj ukvarjali z družbenoaktualno publicistiko, le malo pa se je loteval vprašanj, ki spadajo v literarno estetiko. Oktobrska revolucija je na Slovenskem aktivirala le dvoje načelnih literarnih vprašanj: kakšen verz in pesniška oblika bi lahko avtentično podajala skupnostno občutje in vsebino delavčeve duše, in drugič, ali družbeni razredi kaj odločajo v razvoju umetnosti, ali pa je ta avtonomna in živi mimo njih in prek njih? O pesniški obliki je pisal Vlado Martelanc, posredno, v pesmi, tudi Mile Klopčič, o položaju umetnosti v zgodovinskih prelomih in o vplivih teh prelomov nanjo pa Fran Albreht in Jože Pahor.

Opirajoč se na prosto obliko in svobodni verz, ki sta v slovenski poeziji v letih po prvi svetovni vojni prevladovala, je Martelanc menil, da bi proste oblike proletarskemu pesniku bolj ustrezale, kakor tradicionalni rimani verz. Kako naj bi namreč gladek verz in zveneča rima adekvatno izrazila bolečino, ki se je nakopičila v delavskih rodovih? Povrh je imel Martelanc formalne znake leposlovnega dela za sekundarne. Naj bi bili namreč še tako umetelni, po njegovem ne

jamčijo umetniškosti, ker ne ustvarjajo jedra umetnine. To jedro je ideja in zato leži moč besedne umetnine v ideji, ki jo vsebina in oblika podajata skupno. In Klopčič? Ko je nehal pisati v prostih oblikah in svobodnem verzu, si je izbral — sonet. Nenadoma se je pokazalo, da arhitektonsko jasno razčlenjeni in uskladeni sonet, da klasična oblika lahko dobro služi za družbenohumanistične vsebine, vsaj tako dobro, kot za izpovedovanje elementarnih lirskih tem. V enem sonetu je razmišljal celo o tem, da harmonična tektonika soneta še kako ustreza socialni ideji, ki si je zastavila cilj, da uskladi družbene odnose. Tako je umetniški obliki priznal avtonomnost in jo imel za izrazni pojav, ki presega razredne meje. To sicer ne pomeni, da družbeni prevoji ne bi odpirali poti do novih umetniških oblik. Pomeni le, da se te avtonomizirajo v trenutku, ko zaživijo kot resnične umetniške oblike.

Iz pobud oktobrske revolucije so se v Sloveniji pojavile tri oblike: demitizirana religiozna pravljica (Vuk), kolektivna drama (Golouh) in pesem za recitacijski zbor (Klopčič). Zlasti zadnji sta hoteli dokazati, da umetniški nista le osebna izpoved in drama, ampak je lahko umetniški tudi misterij množice oziroma skupnosti. Obe obliki sta se prebili v Slovenijo iz ZSSR in iz nemškega delavskega gledališča in poezije. O gledališču množice in o zborni recitaciji je bržkone prvi pisal Stane Melihar v Zapiskih delavsko kmetske Maticice 1925 in to v članku *Nove kulturne smernice*. Menil je, da je bilo gledališče množice ali novodobni misterij oblika ruskega proletkulta, ki je spodrinila tako imenovano literarno gledališče. Novo sovjetsko gledališče se je po njegovem dalo primerjati samo še s srednjeveškimi misteriji. Množica je v tem gledališču namreč z igro vplivala sama na sebe. Ob obletnici oktobrske revolucije so igrali na kremeljskem trgu igro, v kateri je nastopalo petnajst tisoč ljudi. Takšna množica igralcev je zlahka vključevala v emocionalni sestav igre tudi stotisočglavo gledalstvo. Množično gledališče je zato začelo resnično služiti množici in hkrati tudi politični ideji. Utemeljil pa ga je režiser Meierhold. Tudi recitacijski zbor je bil ustanovljen, da bi podčrtaval skupnostno zavest in občutek. Ta vidik skupnostne deklamacije se je lepo ujemal z vzgojnimi vidiki revolucije. O recitacijskem zboru je pod naslovom *Sprechchor-deklamatorski zbor* podrobneje pisal tudi tednik *Enotnost*, 3. avgusta 1928. Pisec je opozoril na ruskega igralca Serjožnikova, ki je leta 1915 ustanovil »prvi moskovski inštitut dikcije in deklamacije« in razlagal, da so nekatera pesniška dela napisana tako, da jih ustrezno lahko podaja samo zbor, podobno kot glasbena dela orkester in baletno kompozicijo skupina plesalcev. Tudi deklamatorski zbor je bila oblika, s katero so gojili občutek za kolektivno umetnost, ta pa naj bi pospeševala duhovno revolucijo množic in v posamezniku podirala kult individualizma ter mu razvijala posluš za skupnost in za soglasje z voljo in težnjami množice.

Te oblikovno-teoretične pobude pa si, poleg omenjenih osamljenih primerov, v slovenski književnosti niso mogle pridobiti večje praktične veljave.

Idejna razpotja in umetniške težave

Izsek poezije, proze in dramatike v prvem desetletju po svetovni vojni priča, da je socialistična ideja segla sorazmerno daleč v slovensko literaturo in da je slovenske književnike razdelila v glavnem na dva tabora. Eni so se odločili za

osebnostni prepoved in menili, da vsota socialno čutečih in etično osveženih posameznikov edina zagotavlja pot v harmonično skupnost. Drugi so trdili, da socialnega zla ne bo mogoče odpraviti z renesanso posameznikov, ampak je treba radikalno spremeniti okoliščine, ki posameznika ovirajo, da bi razvil, uveljavil in zaščetil pravilno sociabilno količino in se uskladi v sebi in z družbo. Prvi so zagovarjali personalno, drugi proletarsko revolucijo. Nekateri so postopno opustili okvire personalne katarze in priznali, da družbo lahko ozdravi le kolektivizem. Večina pa jih je uperila svojo ost na individualizem kot najvišjo negativno antropološko obliko, ki jo je dosegel človek v sodobnosti. Socialistična misel je močno vplivala na to, da je pesnik obrnil pozornost v svet okrog sebe in stopil od »malega jaza« in »Samojaza« (Vuk) k skupnostni problematiki in tematiki. Lirska, epska in dramatska točka so se prenesle iz območja ožjega pesnikovega subjekta v množico. Tisočletne lirske teme kot sta ljubezen in smrt, človek in narava so se v poeziji umaknile aktualnim temam, bojevitosti in sočutnosti. Odtod špartakovski in orfejski motivi, odtod tudi utopistični idejni motivi bratstva in sprave med vsemi razredi.

Količinski razmah in smeri socialne tematike in idejnosti v povojnem leposlovju je mogoče vezati tudi na razredno osnovo avtorjev. Iz klasičnega delavstva je vzšlo le malo imen (Klopčič in Seliškar), nekaj več iz bajtarskega in kmečkega (Vuk, Kuhar, Leskovec, Kreft), nekateri iz uradništva in predmestnega obrtništva. Toda socialistična misel jih je družila in zabrisovala stanovske meje. Vse je povezovala lastnost, da so v estetsko dogajanje močneje vzdignili delavstvo, kot je bilo dotlej zastopano v slovenskem slovstvu. Zaradi te inovacije je slovensko leposlovje po vojni doživelo znaten premik in razširitev. Hkrati pa moramo priznati, da je bil ta premik vendarle močno omejen. Pavel Golia je s Pesmijo poljan namreč dokazal, da bi se slovenski socialni pesnik moral poglobiti tudi v vaški proletarijat. To pa se je zgodilo samo neznatno in večina je potencialno revolucionarno energijo slovenske vasi pozabljala, kljub dogodkom v Beli krajini in Prekmurju v letih 1918—1919. Edini Lovro Kuhar je pisateljsko stal tudi med kmečkim proletariatom v duhu revolucionarne ideje. Matija Malešič je sicer jemal motive iz prekmurskega sezonskega življenja, ni pa presegel mohorjanskega koncepta socialne vaške povesti. Z eno besedo, poziv tretje internacionale, da je kmetski proletarijat zaveznik klasičnega, je v slovenski literaturi komajda odjeknil, zaradi česar je ostalo socialno leposlovje dvajsetih let enostransko. Klasični delavec se je v njem spreminjal v kvaliteto, ki naj bi družbo humanizirala. Številni pa so humanizacijsko misel vendarle vzdignili tudi iz socioloških mej v čisto človeške in občečloveške okvire.

Zato se velja vprašati, ali to literaturo lahko imenujemo »delavska literatura«? Pesnikov — delavcev Slovenija tačas še ni imela, nekaj verzifikatorjev se je najavljalo le v tržaškem Delu, drugi, kvalitetnejši so nastopili pozneje. Socialno poreklo književnikov bi komaj kje dovoljevalo takšno terminologijo. Toda ne samo razredno poreklo pisateljev, marveč še nekaj bolj bistvenega preprečuje, da bi za to leposlovje lahko rabili izraz »delavska literatura«. Po sociološkem izvoru tipičen delavski pesnik Mile Klopčič je namreč sam odklanjal ta pojem in priznaval samo umetniško literaturo, ne pa razredne. Ko si ni izbral poklica, za katelega je bil sociološko določen, ampak besedo, ta beseda ni mogla biti več razredna, kakor hitro je hotela biti umetniška. In Klopčič se je tega zavedal. Ni si prizadeval ustvariti »delavsko« literaturo, ampak je težil za umetniško literaturo.

Obseg in kvaliteta leposlovja, ki je pognalo iz revolucijskega duha, bi bila drugačna, če bi monarhistična država manj prežala na napredne pisatelje in če bi dovolila svobodni razmah delavskega tiska. Toda že od začetka leta 1921, od obznane, se je moralo napredno leposlovje prebijati čez cenzuro, ki je sproti dušila delavske mesečnike za kulturo in drugi tisk in s tem onemogočala tudi hitrejši razvoj marksistične leposlovne miselnosti.

Zunanja, družbenopravna okoliščina pa seveda ni bila edini razlog, da je socialna literatura dvajsetih let v vseh zvrsteh dosegla tako malo umetniške kvalitete. Pregled nas namreč prepričuje, da je med mnogim gradivom le nekaj takih besedil, ki jim je še mogoče priznati literarno vrednost. Golieva Pesem poljan, pa kakšna Albrehtova, Seliškarjeva in Klopčičeva ter več pesmi Srečka Kosovela, Prežihova novelica Borba, Kozakov roman Tehtnica, ena, dve Vukovi »pravljici«, morda še Leskovčeva drama Dva bregova — in že je treba naštevanje končati, če naj beseda teče še o umetniški literaturi. Estetske pomanjkljivosti tega leposlovja so izvirale tudi iz notranjih, literarnih razlogov. Spremljata ga namreč dve slabosti, ki nasprotujeta kvalitetnemu artizmu, brez katerega besedne umetnine kratko in malo ni. Prva slabost je bila, da je avtor vztrajal pri socialni antitezi in tendenci, artistično plat dela pa zanemarjal. Nastalo je nekaj romantificiranih delavskih figur, nekaj idealizacij. Pisatelj je reduciral v imenu ideje, ali pa v imenu ideje dodajal, namesto da bi človeka, delavca, industrijca in razumnika opisoval v njegovi osebni in družbeni celovitosti. Reducirali so predvsem »meščanski« pisatelji, pri katerih družbena tema ni bila toliko del njihove osebnosti, kolikor bolj plod simpatije in ideje. Pri Lovru Kuharju pa je družbena tema zaživela skozi pisateljevo individualnost, bila je del njega samega. Druga slabost je izvirala iz futuristične in ekspresionistične poetike in iz pretiravajočega simbolizma, torej iz prevelike redukcije snovi in iz stilnih svoboščin, ki so manjše talente zanesljivo pokopale. Prenapenjali so metafore in premalo skrbeli za koncizen pesniški izraz in za svežo osvajajočo dikcijo.

Težka naloga, ki spada v sociologijo besedne umetnosti in ki ostaja pred nami, se steka v vprašanje, kako je literatura, ki je nastala iz pobud oktobrske ideje in proti tej ideji, vplivala na zavest tedanjega slovenskega delavstva in inteligence. Mogoč je teoretični pomislek, da zaradi umetniških pomanjkljivosti njen vpliv ni mogel biti prodoren. Toda to je le teoretični pomislek. Kako je dejansko učinkovala, bodo v prihodnosti morali povedati morebitni spomini književnikov in publicistov iz tistih let ter podrobnejši razbori leposlovne publicistike in druge dokumentacije, ki je to literaturo spremljala oziroma se nanjo nanaša.

Erna Muser

Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost

Vsi resnično veliki in napredni duhovi, ki so se bojevali za osvoboditev in osamosvojitvev razredno ali narodnostno zatiranih ljudi, so si prizadevali osvoboditi tudi ženske, ki so postale sužnje, preden je nastalo suženjstvo, kakor pravi Avgust Bebel v svoji znameniti knjigi *Ženska in socializem*.¹ Še pred to knjigo pa je Bebel napisal razpravo o »sedanjem in prihodnjem položaju žensk«, ki so ga po njegovih lastnih besedah navdihnili zanjo francoski socialistični in komunistični utopisti in ki naj bi bila prva razprava o položaju žensk s socialističnega stališča v tedanji nemški socialistični stranki,² v stranki, ki je na svojem zediniteljskem kongresu leta 1875 v Gothi odklonila njegov predlog, naj vnese v svoj program tudi zahtevo po volilni pravici za državljane obojega spola.³ In tako je pač Klara Zetkin na ustanovnem zborovanju druge internacionale leta 1889 v Parizu upravičeno rekla:

»Brez pomoči moških, da, včasih celo proti njihovi volji, so stopile ženske pod zastavo socializma... Toda zdaj so pod to zastavo in bodo tudi ostale! Pod to zastavo se bodo bojevale za svojo osvoboditev, za svojo človeško enakopravnost.«⁴

Ob prvem občnem zboru slovenskega Dramatičnega društva leta 1868 se je Fran Levstik zahvalil ne samo »vsem slavnim gospodom«, temveč tudi »gospodičnam«, obojim »za njih dozdanjo podporo naše narodne namere«.⁵ A ko je Matija Kunc, eden naših prvih in tedaj najbolj vnet socialist, na rednem mesečnem shodu ljubljanskega Delavskega izobraževalnega društva maja leta 1872 predlagal, naj bi tudi ženske imele pravico zahajati v društveni prostor in uporabljati knjige in časnike, je »gospod vladni zastopnik... takoj zabranil vsako razpravo« o njegovem predlogu. Slovenskemu narodu, ki je o tem poročal, se je zdel predlog — smešen, vladnemu zastopniku pa proti pravilom in tudi sicer neumesten.⁶ Morda zato, ker so prejšnje leto delavke v Ljubljani — prvič — stavkale.⁷

Skratka, dokler je slovensko ženstvo delovalo na narodnem in dobrodelnem področju, so politični in kulturni predstavniki slovenskega meščanstva in malo-

¹ Avgust Bebel, *Ženska in socializem*. Cankarjeva založba 1960, stran 21.

² Avgust Bebel, *Aus meinem Leben*, II. del. Stuttgart 1914, stran 264.

³ Prav tam, str. 331—332.

⁴ Luise Dornemann, Clara Zetkin. Založba Dietz, Berlin 1960, str. 87—88. (Slovenski prevod: Cankarjeva založba 1960, stran 72.)

⁵ Fran Levstik, *Zbrano delo*, 7. knjiga. DZS 1958, stran 7.

⁶ Anton Kristan, *O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialnodemokratske stranke*. Zadržna založba, 1927, str. 95—96.

⁷ Rudi Kyovsky, *Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871—1874*. Kronika III, 1955, stran 152.

meščanstva dovolj blagohotno in včasih celo spodbujajoče spremljali delo tistih, ki so nastopale v javnosti, saj je bilo tako liberalcem kakor klerikalcem do tega, da pritegnejo slovensko meščanko in malomeščanko v slovenski kulturni krog. Toda brž ko so ženske prestopile območje, ki jim je bilo po dotedanjih nazorih dovoljeno, je bilo blagohotnosti in naklonjenosti konec. Morda se je to najbolj razločno pokazalo leta 1900 ob knjigi Zofke Kvedrove *Misterij žene*, ki je razkrila ta »misterij« v izkoriščanju in zapostavljanju žensk, krivca tega izkoriščanja in zapostavljanja ter dvojnih meril, enih za ženske in drugih za moške, pa v — družbi in ki je po Cankarjevih besedah »dosegla poseben, nepričakovan uspeh... Zdržila je namreč ‚sovražne brate‘«,⁸ to je liberalce in klerikalce, ki so oboji knjigo grdo napadli, medtem ko so se tedanji najvidnejši socialisti — poleg Cankarja še zlasti Etbin Kristan in Karel Linhart — zavzeli zanj.

Skladno z razvojem našega gospodarskega, političnega in kulturnega življenja je bilo prvo slovensko žensko društvo leta 1887 v Trstu ustanovljena podružnica narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda,⁹ prvo slovensko žensko delavsko društvo pa je nastalo konec leta 1894 kot »plod Krekovega socialnega dela«,¹⁰ in sicer je bilo to Katoliško društvo za delavke, ki je bilo v njem največ ljubljanskih tobačnih delavk in ki mu je predsedoval moški — duhovnik.¹¹ V nekaj mesecev prej ustanovljenem Slovenskem katoliškem delavskem društvu so namreč smeli biti včlanjeni samo moški.¹² Tako je pač hotel Janez Ev. Krek kakor delavce tudi delavke obvarovati pred — socialno demokracijo, ki jo je leta 1893 v Domu in svetu v leposlovni obliki¹³ prikazal kot družčino ne samo brezvercev, temveč tudi pijancev, razvratnežev in — veleizdajalcev, kjer se delavci pod židovskim vodstvom razglašajo za »gospodarje sveta«. A to je bilo treba prav tako prepričati kakor žensko enakopravnost »z moškim spolom... v vseh ozirih«.

Ko so slovenski socialisti leta 1896 ustanovili Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko, so s hainfeldskim programom avstrijske socialne demokracije prevzeli tudi boj za »občno, enako in direktno volilno pravico... brez razlike spola za vse (javne) zastope...«, in to od 20. leta naprej, zahtevo po osemurnem delavniku, prepoved nočnega dela, za ženske še prepoved njih organizmu posebno škodljivega dela,¹⁴ ne pa tudi zahteve po enakem plačilu za enako delo, dasi je to ena bistvenih zahtev gibanja za žensko enakopravnost in dasi se je ta zahteva oglasila že šest let prej na prvi prvomajski proslavi v Ljubljani, kjer so zborovalci sprejeli sklepe pariškega ustanovnega zborovanja, ki je med drugim naložilo delavcem tudi dolžnost šteti delavke za enakopravne sobojevnice in si prizadevati, da se geslo »enaka meza za enako delo« uresniči tudi za delavke.¹⁵

Slovensko učiteljsko društvo je kranjskemu deželnemu zboru v posebni »spomenici« celo svetovalo, naj učiteljice nagrajuje po 150 do 200 goldinarjev slabše kakor učitelje. Slovenka — prvo »glasilo slovenskega ženstva«, ki je začela leta

⁸ Ivan Cankar, Literarno pismo. Zbrani spisi, III. zvezek, 1926, stran 320.

⁹ Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene. Slovenska žena 1926, stran 165.

¹⁰ Janez Ev. Krek, Izbrani spisi, II. zvezek. Družba sv. Mohorja 1927, stran 41.

¹¹ Glej op. 9, stran 182.

¹² Glej op. 10, stran 38.

¹³ Glej op. 10, povest Iz nove dobe, str. 79—186.

¹⁴ Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, str. 7, 9, 10.

¹⁵ Rudi Kyovsky, Prva prvomajska proslava, Socialistična misel 1952/3, stran 462.

1897 izhajati v Trstu, je v 24. številki prvega letnika ponatisnila iz Slovenskega naroda dopis neke učiteljice, ki je ob tem ogorčeno zapisala:

»Naši nazori so: enako delo, dolžnosti — enako priznanje, plačilo!«

Poleg tega pa še, da je zadnji čas, da se učiteljice oglase in začno terjati svoje pravice. In res so že naslednje leto ustanovile Društvo slovenskih učiteljic, po besedah Lojzke Štebijeve naše »prvo borbena žensko društvo«, in začele takoj zahtevati »za enako delo enako plačilo« ter se sploh potegovati za enakopravnost z učitelji v vsakem pogledu, a leta 1902 nastopati tudi za žensko volilno pravico.¹⁶

Leta okrog preloma stoletja so bila sploh živahna in plodna. Nekako dve leti za Društvom slovenskih učiteljic so v Idriji ustanovili prvo in dolgo edino slovensko socialistično žensko društvo Veda, leta 1901 pa v Ljubljani Splošno slovensko žensko društvo. Veda si je v društvenih pravilih 1900 takole začrtala namen svojega delovanja: ženski spol duševno dvigniti iz znanstvene, socialne in spolne nevednosti, varovati ga pred moralnim in fizičnim propadom ter podpirati ženstvo v prizadevanju za izboljšanje gospodarskega položaja.¹⁷ Iz tega društva je izšla prva idrijska čipkarska zadruga.^{17a} Splošno slovensko žensko društvo pa je imelo »feministične in socialne težnje«.¹⁸

Kakor socialno sploh tako je tudi žensko vprašanje že nekaj desetletij trkalo na slovenska vrata. Razgovor o tem vprašanju je vpletel že Josip Stritar leta 1870 v svoj roman Gospod Mirodolski, vendar odklonilno in svareč pred ženskimi prizadevanji za družbeno enakopravnost, češ da »ženskam ne pristoji javnost«. Naprednejši so bili kasnejši pisci, ki so se lotevali tega vprašanja, tako na primer Franc Celestin v razpravi o Ženskem vprašanju v Ljubljanskem zvonu leta 1884, zlasti še Danica — Elvira Dolinarjeva, pač najrevolucionarnejša sodelavka tržaške Slovenke. Dolinarjeva je v zadnji številki Slovenke leta 1897 v članku o Ženski emancipaciji, sklicujoč se na Bachofna in na Morgana, torej na ista dva raziskovalca materinega prava oziroma izvora družine, ki se je nanju naslonil tudi Engels v svojem Izvoru družine, zasebne lastnine in države, zapisala med drugim:

»Ne mož ne bodi gospodar sveta ne žena gospodarica. Enakopravno naj živita, edino le po spolu različna, a ne po pravih.«

Ko so Dolinarjevo mnogo kasneje vprašali, kaj jo je »dovedlo do feminizma«, je odgovorila: »Življenje samo. Spoznanje, da ni vse v redu v razmerju med moškimi in žensko, da tako ne sme in ne more ostati.«¹⁹

Nekako dve leti kasneje, 20. januarja 1900, je Delavec-Rdeči prapor, glasilo »jugoslovanske socialne demokracije«, v članku Kaj je bistvo ženskega vprašanja ugotavljal, da imamo pri nas ljudi, ki simpatizirajo z žensko emancipacijo, še več takšnih, ki ji nasprotujejo, najmanj pa takšnih, ki bi »vedeli in razumeli, kaj je žensko vprašanje in emancipacija«, in da zato »na Slovenskem ni nobenega ženskega gibanja«. Vendar tudi nepodpisanemu piscu ne moremo prisoditi pra-

¹⁶ Glej op. 9, stran 165.

¹⁷ Arhiv Slovenije, fascikel N 832.

^{17a} Cvetko Kristan, Paberki o kulturno-prosvetnem delovanju idrijskih socialističnih rudarjev pred 50 leti. Idrijski razgledi 1959, 3, str. 54—55.

¹⁸ Glej op. 9, stran 162.

¹⁹ Minka Govekarjeva, Elvira Dolinarjeva. Slovenska žena 1926, stran 214.

vega »védenja in razumevanja«, saj je žensko vprašanje kakor »vprašanje človeštva« sploh precej vulgarno zožil na to, kako delovati, »da zamoremo ugodno živeti, mnogo uživati«.

Temeljiteje se je tega vprašanja v članku Slovensko žensko gibanje lotil Karel Linhart v dunajskih Dokumente der Frauen 15. novembra 1901. Po njegovem to gibanje sicer »še ni stopilo v življenje«, češ da bi bilo naivno v malem slovenskem narodu, ki je šele zadnje čase kulturno napredoval, iskati žensko gibanje »v pravem pomenu besede... z značilnostmi stranke, s trdno določenimi zahtevami, z natanko označenim namenom in programom«, zlasti, ker je večina sovražna modernim nazorom o ženskah in je le malo ljudi, ki so se »emancipirali do prepričanja o emancipaciji«. Kljub temu je ugotovil »zametke« ženskega gibanja pri nas, in sicer že diferencirane zametke, ter jih pač zato razdelil na tri kroge. V prvi krog šteje ženske, ki so še isto leto ustanovile Splošno slovensko žensko društvo, jih pa ne obravnava resno, ker videvajo svet »v rožnatem blesku svojega salonskega ozračja« in bodo zato bridko razočarane. K drugemu krogu prišteva »socialne demokratke« iz društva Veda, ki ga označuje za strokovno združene idrijskih čipkaric. Šele tretji krog, za katerega duhovno vodnico šteje Zofko Kvedrovo, ki je s svojim Misterijem žene na čelu nezadovoljnih, bi se mogel v širšem pomenu poistovetiti z ženskim gibanjem, čeprav se tudi ta še ni strnil, vendar je »vsekakor poklican posamezna prizadevanja utelesiti, gibanje uresničiti«. Hkrati pa je Linhart upal, da se bo morda iz kroga Vede razvilo »splošnejše žensko gibanje, katerega najplemenitejša naloga bo dvigati duševno obzorje najrevnejšim ženskim razredom«. Toda to se ni zgodilo, saj se zdi, da je Veda leta 1912 zadnjikrat zborovala,²⁰ čeprav se je še avgusta 1913 oglasila z dopisom v Ženskem listu in se pohvalila, da pridno deluje za izobrazbo ženstva.

Kljub Linhartovim črnogledim napovedim »prvemu krogu« slovenskega ženskega gibanja se je tedaj prav ta najgloblje zakoreninil in v obliki Splošnega slovenskega ženskega društva tudi obstal vse do zloma stare Jugoslavije. In Linhart sam je v društvu celo predaval »iz zgodovine socializma in žene«. Društvo je namreč prirejalo javna in še posebna predavanja za svoje članice, povečini s temami, ki so zadevale položaj žensk in njih prizadevanje za enakopravnost, tako o dvojni morali, o ženski volilni pravici in uspehih te pravice drugod, o ženskih organizacijah, emancipaciji in še o emancipaciji, predavali pa so najrazličnejši ljudje tako po strokah kakor po političnem prepričanju. Poleg Linharta še Anton Dermota, Zofka Kvedrova, Lojzka Štebijeve in drugi, tudi dr. Ivan Tavčar, in sicer o »ženi in politiki«,²¹ dasi mu iz strahu pred klerikalci ni bilo do tega, da bi bile ženske dobile volilno pravico; in je leta 1905, ko so socialistični poslanci v dunajskem parlamentu terjali splošno, enako in tajno volilno pravico za moške in ženske, glasoval zoper. Društvo je seveda nastopalo tudi proti paragrafu 30 društvenega zakonika, ki po njem ženske niso smele biti članice političnih društev, in proti paragrafu 7 državnega zakonika, ki je ženske izključeval od splošne volilne pravice.²²

Anton Dermota pa ni predaval o ženskem vprašanju samo v Ljubljani, temveč tudi v Trstu²³ in v Nabrežini, kjer so leta 1905 ustanovili Javno ljudsko knjižnico.

²⁰ Zarja, 17. maja 1912.

²¹ Minka Govekarjeva, Petindvajsetletnica ženskega dela. Slovenska žena 1926, str. 187–188.

²² Prav tam, stran 190.

²³ Rdeči prapor, 28. decembra 1906.

Zanimivo je, da so poleg Dermote do leta 1911 v okviru te knjižnice predavali še trije drugi o ženskem vprašanju, med temi tudi Ivan Regent.²⁴

V peticiji, sprejeti na velikem delavskem zborovanju v Ljubljani ter izročeni kranjskemu deželnemu zboru za »visoko c. kr. vlado«, je slovenska socialna demokracija oktobra leta 1905 terjala »splošno in enako volilno pravico za vse nad 20 let stare državljane moškega in ženskega spola«, in to tako v državnem kakor v deželnem merilu.²⁵ Vendar je kmalu postalo jasno, da ženske te pravice ne bodo deležne. Naši zapiski so že v marčni številki naslednjega leta zapisali, da se ozira načrt za volilno reformo, ki ga je ministrski predsednik predložil državnemu zboru, samo na moške, češ »ženske so za sedaj izključene. Naloga njih samih kakor tudi vseh res naprednih mož bo graditi na temelju moške splošnosti dalje, da dospemo kdaj do kolikor možno prave splošnosti, ki bo obsegala moške in ženske«.

Na prvi mednarodni konferenci socialistk leta 1907 ob kongresu druge internacionale v Stuttgartu je tedaj ena najbolj znanih avstrijskih socialnih demokratk Adelheid Popp z Dunaja poročala o sodelovanju avstrijskih socialnih demokratk v volilnem boju, ki je »prepričalo mnogo sodrugov o njih politični zrelosti ter je mnogo koristilo«, in hkrati naznanila za jesen »živahno agitacijo za žensko volilno pravico«, in sicer v zvezi s socialističnimi poslanci. Kongres je sprejel resolucijo o ženski volilni pravici ter naložil socialističnim strankam v vseh deželah dolžnost »energično se bojevati za vpeljavo splošne ženske volilne pravice«, in to »po socialističnih načelih, torej z zahtevo splošne volilne pravice za moške in ženske«, socialističnemu ženskemu gibanju v vseh deželah pa nalogo udeleževati se vseh bojev socialističnih strank za demokratizacijo volilne pravice.²⁶

Vendar so nemški socialni demokrati, zlasti Klara Zetkin, ob tej priložnosti svojim avstrijskim tovarišem z njihovim vodjo dr. Viktorjem Adlerjem na čelu očitali, da so v pravkaršnjih bojih za volilno pravico zaradi kompromisa z meščanskimi strankami oportunistično žrtvovali zahtevo po ženski volilni pravici.²⁷ Tudi Lenin je bil teh misli in se je v poročilu o stuttgartskem kongresu zavzemal za stališče »dosledne, načelne revolucionarne taktike« nemških socialnih demokratk proti oportunističnim odklonom avstrijskih.²⁸

V Stuttgartu ustanovljeni Mednarodni ženski socialistični sekretariat je leta 1910 sklical v Köbenhavnu drugo mednarodno žensko socialistično konferenco, kjer so socialistke sklenile prirejati odslej vsako leto »ženski dan«, in tedaj ob aktualnih zahtevah proletark nastopiti proti kapitalističnim izkoriščevalcem in imperialističnim vojnim hujskačem ter hkrati s tem za žensko enakopravnost.²⁹ O tem je poročal tudi Rdeči prapor 19. novembra 1910, češ da mora vse delavstvo zastaviti vse sile »v dosego te velevažne zahteve« in da bodo najbrže jeseni »velikanske demonstracije za žensko volilno pravico« ter da naj ne bo niti enega shoda, da bi se na njem ne opozorilo tudi na to gibanje. Članek³⁰ se končuje:

²⁴ Naši zapiski, 1911, št. 5—6, stran 129.

²⁵ Rdeči prapor, 27. oktobra 1905.

²⁶ Rdeči prapor, 30. avgusta 1907.

²⁷ Glej op. 4, izvornik stran 194, prevod stran 159.

²⁸ Socializem in osvoboditev žensk. Cankarjeva založba 1960, stran 148.

²⁹ Glej op. 4, izvornik stran 207, prevod stran 170.

³⁰ Draginja in ženska volilna pravica.

»Naše skupno geslo mora biti:
Sem s splošno in enako volilno pravico za žene!«

Marca leta 1911 je državni zbor sprejel predlog socialnih demokratov za spremembo dotedanjega društvenega zakona. Odslej so mogle biti tudi ženske članice političnih društev. Rdeči prapor je ob tej priložnosti zapisal, da spričo »zakonite moške neenakosti ... ni moglo biti govora o ženski enakopravnosti«, obsodil liberalizem in klerikalizem ter poudaril, da je moral nastopiti proletariat in si izbojevati veljavo, preden se je moglo misliti na žensko politično enakopravnost, češ da je organizirani proletariat razumel zapostavljenost žensk, ker je bil sam zapostavljen, njegova splošna volilna pravica za državni zbor pa »pomeni pravi začetek boja za žensko enakopravnost«, zakaj če je državni zbor na predlog socialne demokracije priznal, da so politična društva primerna za ženske, mora tudi priznati, da so ženski politični cilji upravičeni, saj »politično društvo ni cilj, ampak sredstvo«. Članek opozarja tudi na shode za žensko volilno pravico, ki bodo 19. marca 1911 (to je bil prvi »ženski dan«, prvi »osmi marec«!) po vsej državi, in končuje z ugotovitvijo, da je socialna demokracija svojo dolžnost opravila:

»Zdaj je odvisno od žen, da izrabijo uspeh, ki ga je priborilo politično organizirano delavstvo. Žene se smejo politično organizirati; njihova stvar je, da se zdaj res organizirajo.«³¹

Približno ob istem času je Lojzka Štebijeja zapisala v Naših zapiskih,³² da je veselje »gledati, kako se širi ženska organizacija od dne do dne«, češ da je treba tistemu, ki je najbolj odvisen, najmočnejše organizacije, in hkrati obžalovala, da »naše ženstvo« še ni spoznalo svoje nesvobode, da se še ne zaveda svoje dvojne odvisnosti, da so ženske le prehitro pripravljene opraviti za manjše plačilo isto delo kakor moški, in sicer zato, ker se še premalo zavedajo svojih pravic in svojih dolžnosti in ker svojih poklicev ne štejejo za življenjski poklic, temveč le za nekakšno prehodno dobo, kasneje pa, ko se omože, »marsikateri ... ne pusti soproga, da bi se zanimala še za kaj drugega kakor le za njegov želodec«. A razmere se ne bodo spremenile, preden »ne bo seme spoznanja začelo kliti v vsaki posamezni ... Iz organizacije se bo širil mogočen glas po svobodi ...«. Toda takšno organizacijo bomo dobili takrat, ko bo med Slovenci več industrije, in kakor drugod bodo tudi pri nas delavke ustvarile zdravo organizacijo, ki bo zbudila »odpor v meščanskem ženstvu in pričel se bo boj«. In zaključila je z željo, da bi že skoraj prišel ta čas.

Ženski list, prvo »glasilo slovenskega socialističnega ženstva«, ki ga je kot izdajateljica in odgovorna urednica začela Štebijeja izdajati leta 1913, naj bi bil pač ta čas pospešil, saj si je zastavil nalogo »zbuditi ... uvrstiti v vrste socialnodemokratske armade, v svetovno armado bojujočega se ljudstva« ženske, ki so stale še mlačno ob strani, druge pa »bodriti k neumornemu delu, utrditi njihovo razredno zavest in ogrevati njih upanje na lepšo bodočnost«. Potem bo »slovensko delavsko ženstvo ponosno korakalo v vrstah socialne demokracije, ki je prva razkrila proletarcem, da so oropani pravic, ki jih imajo posedujoči razredi v tako obilni meri, ki je prva zbudila v delavstvu zavest, da so sužnji kapitalizma, a je razplamtela

³¹ 15. marca 1911 v nepodpisanem uvodniku Politične pravice in ženske.

³² Naše ženstvo, Naši zapiski 1911, št. 3, str. 91–92 in št. 4–5, str. 150–151.

tudi njihovo samozavest, da se lahko odresejo okovov, če so edini, če se mož in žena borita za en cilj: delavstvo, ki ustvarja doslej bogastvo drugim, mora priti do tega, da uživa v vse sadove svojega dela.«³³

»In ta cilj se bo uresničil,« podčrtuje, toda ne »s krvavim bojem, ne z bombami, ampak popolnoma mirno, dostojno« — prek organizacij. Zakaj ko bodo v socialnodemokratskih organizacijah vsi proletarci — moški in ženske, ko bo imela socialna demokracija večino v vseh zastopih, kjer sklepajo postave, bo brez težav uredila lastninske pravice in odpravila zasebno lastnino. Takrat bo namreč lahko razglasila, »da tovarne in rudniki, polja in gozdovi, železnice in ladje niso več last enega ali pa družbe več oseb, temveč last onih, ki delajo.«³⁴

Kakor socialno vprašanje sploh tako je hotela Lojzka Štebijeve seveda tudi žensko vprašanje reševati »mirno in dostojno« in je zato odklanjala boj angleških sufražetk ne samo, »ker želi volilno pravico le za del ženstva«, ampak tudi zato, »ker je skrajno neestetičen«,³⁵ čeprav je sicer menila, da se »proletarsko in meščansko žensko gibanje... krijeta popolnoma v političnih in socialnih zahtevah«, saj se moderno žensko gibanje »ne bori več za zgolj feministične zahteve, temveč je pričelo svoje delo organično uvrščati v delo za splošni človeški napredek.«³⁶ Strinjala pa se je z manifestacijo, kakršna je bila na prvi »mednarodni ženski dan« (19. marca 1911) tudi v Avstriji, češ da je bila impozantna in potrebna in da bo gotovo treba še veliko takšnih demonstracij in peticij, »preden bo cilj dosežen, preden bo spoznala naša konservativna vlada upravičenost političnih zahtev ženstva.«³⁶

Nasprotno pa Ade Kristanove ni bilo groza angleških sufražetk, češ — naj se o sredstvih njihovega boja sodi že kakorkoli — da se gotovo ne bojujejo iz golega veselja do boja, ampak iz prepričanja, da se na Angleškem tako najprej kaj doseže: 50 let mirne agitacije in 7 let trdega boja z vlado jih ni privedlo do cilja, torej: revolucija! »Ta pa še nikdar ni vprašala po dopustnosti in estetiki svojih sredstev.« Razen tega za »socialistke nikakor ni popolnoma irelevantno, kako napreduje gibanje meščanskih borilk. Noben privilegij ne pade na mah — tudi privilegije moških in vse predsodke, ki so z njimi združeni, je treba sukcesivno izpodkopavati. Zato nas lahko veseli sveži, pogumni boj radikalnejših meščanskih žen, ki stoje — hote ali nehote — tako in tako z eno nogo že v socializmu in od katerih je že marsikatera dosledno misleča našla pot v socialistični tabor... Ni torej slučaj, da so nasprotniki socializma obenem tudi nasprotniki vsakega daljnosežnega ženskega gibanja... Prazen slučaj tudi ni tisto ‚simpatiziranje‘ s socialnodemokratskimi stremljenji, ki se včasih prikaže v meščanskih ženskih listih.«³⁷

Vendar niso bili vsi socialni demokrati teh misli. Abditus-Albin Prepeluh, ki je sicer tudi poznal Bebla in Engelsa in poudarjal »vzajemnost« delavskega in ženskega vprašanja, je na primer izjavljal, da »emancipiranih« žensk nima rad, in se zato pač izgubljal v nekakšno megleno brezupnost in torej nepotrebno sodobnega boja za politično enakopravnost žensk. Že naslov — Prepir o ženskah — nekaterih sestavkov v njegovih Socialnih problemih, izdanih leta 1912, zveni neresno in omalovažujoče. A prav zadnja leta pred vojsko so na ženskih in splošnih shodih, čisto

³³ Ženski list, leto I, št. 1, 1. majnik 1913, stran 1 (Uvodnik: Delavke! Delavske žene in dekleta!).

³⁴ Prav tam, stran 3 v članku Kaj hoče socialna demokracija?

³⁵ Ženstvo in politika, Naši zapiski 1911, št. 7, str. 222—223.

³⁶ Socializem in moderno žensko gibanje. Naši zapiski 1912, št. 6, str. 172—173.

³⁷ O ženskem gibanju. Naši zapiski 1913, št. 3—4, str. 101—109.

govorile Štebijeja, Kristanova, v Trstu, kjer je imel Ljudski oder ženski odsek, pa Gornikova. Kljub temu je zaradi »nebržnosti nekaterih takratnih socialistov«³⁵ izšlo Ženskega lista samo nekaj števil.³⁹ Zdi se, da se je stranka preveč dobesedno oklenila ugotovitve, da je socialna demokracija svojo dolžnost do žensk opravila.

Kasneje je Klara Zetkin zapisala, da se je socialnodemokratsko žensko gibanje skupaj z drugo internacionalo dvigalo in v začetku vojske skupaj z njo propadlo.⁴⁰ Toda prav iz ženskih vrst je izšel prvi poskus znova povezati mednarodno delavsko gibanje in se upreti mednarodnemu klanju. In prav Klara Zetkin je dala pobudo za izredno mednarodno žensko socialistično konferenco, ki sta jo potem za marec 1915 sklicali v Bern v Švici Klara Zetkin in Angelika Balabanova in ki je na njej, kakor pravi Balabanova, Klara Zetkin že pet mesecev pred prvo zimmerwaldsko konferenco razložila temeljne misli Zimmerwalda. Vodilni motiv te konference je bil: Vojsko vojski! — in ker so moške z mobilizacijo nasilno odtegnili razrednemu boju, naj bi bile ženske nositeljice načel stuttgartske resolucije, ki je nalagala socialistom, če bo vojska, dolžnost izkoristiti gospodarske in politične krize za pospešitev družbenega prevrata.⁴¹ Ob tretji zimmerwaldski konferenci v Stockholmu je bil 14. septembra 1917 še poseben »mednarodni socialistični ženski razgovor«, ki je med drugim ugotovil, da so ženske v socialističnih strankah od vsega začetka pripadale najbolj radikalnemu krilu.⁴²

Že pred tem pa so — na mednarodni socialistični ženski dan, to je osmega marca 1917 — začele ruske delavke demonstrirati po peterburških cestah in s tem sprožile tako imenovano rusko februarsko revolucijo.

Leto 1917 je silno razgibalo tudi slovensko ženstvo vseh političnih naziranj. To je bilo leto majniške deklaracije in naše ženske so nabrale sedem debelih knjig podpisov zanjo.⁴³ Kakor vse naše ljudstvo sta pač tudi naše ženstvo vodili tedaj dve veliki pričakovanji — narodna osvoboditev in združitev ter socialno — tudi ženskam — pravično urejena država. Naslednje leto, ko je bilo že vse sito vojske in vse bolj lačno kruha, miru in svobode, pa so se začele ženske upirati. Najprej — januarja — delavke, nameščanke in delavske žene v Ljubljani — proti vojski, za ureditev prehrane in proti špekulantom; marca so šle železničarske žene z rdečo zastavo pred deželno vlado terjat izboljšanje prehrane; aprila so celo tri dni zaporedoma demonstrirale po ljubljanskih cestah ter zahtevale kruh in mir; marca in aprila so bile v Ljubljani splošne ženske demonstracije ne samo za kruh in mir, temveč tudi za žensko volilno pravico. 17. marca so z javnega ženskega shoda v Ljubljani, kjer so terjale mir in volilno pravico, poslale pozdrave revolucionarnemu ruskemu proletariatu.⁴⁴

³⁵ Minka Govekarjeva, Naše žensko časnikarstvo. Slovenska žena 1926, stran 207.

³⁹ Navadno beremo »pet« števil, vendar jih je izšlo vsaj šest; Josip Kopač (O preteklih dneh. Pod lipo, 15. julija 1925), pravi celo — deset; šesta številka (1. novembra 1913) v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

⁴⁰ Clara Zetkin, Die sozialdemokratische Frauenbewegung. Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands. Založba Dietz, Berlin 1958, stran 213.

⁴¹ Angelica Balabanoff, Internationale sozialistische Frauenkonferenz. Erinnerungen und Erlebnisse. Berlin 1927, str. 98—99.

⁴² Angelica Balabanoff, Die Zimmerwalder Bewegung 1914—1919. Leipzig 1928, str. 105—106.

⁴³ Glej op. 9, stran 170.

⁴⁴ Naprej, 21. in 22. januarja 1918; 18. marca 1918; 23., 24., 25. aprila 1918.

Konec vojske je prinesel prvo veliko razočaranje — še večjo razcepljenost slovenskega ozemlja. Kar so dotlej delile deželne meje, so zdaj grozile razkosati države in zato so ženske 2. marca 1919 v raznih krajih Slovenije priredile protestne shode proti londonskemu paktu. Mariborski delavec je 4. marca poročal, da je bil posebno sijajen shod v Ljubljani, odkoder so ženske poslale ustrezne resolucije naši delegaciji na pariški mirovni konferenci. Še isti mesec je bil v Ljubljani ženski protestni shod proti vse bolj naraščajoči draginji, ki so ga pozdravili tudi zastopniki socialne demokracije.⁴⁵

Naše ženske so torej budno in revolucionarno spremljale tedanje gospodarsko in politično dogajanje in pač upravičeno pričakovale, da jim bo nova država priznala človeško enakovrednost in državljansko enakopravnost. Leta 1918, še pred koncem vojske, je Lojzka Štebijeve izdala knjižico *Demokratizem in ženstvo*, kjer pravi med drugim:

»Politična enakopravnost moških in žensk je ena izmed zahtev demokratske dobe... Pri nas, kjer so se morali še moški srdito boriti za vsako širšo politično pravico, so bile seveda zahteve ženstva zelo problematične vrednosti. Doba, ki pride, pa gotovo prinese tudi ženstvu vsaj nekaj političnih pravic.«

Po razpadu Avstro-Ogrske je doba, ki je prišla, res prinesla ženskam »nekaj političnih pravic« — v Avstriji, na Madžarskem, na Češkoslovaškem, na Poljskem — ne pa tudi Slovenkam v novi državi SHS. Nasprotno, zakaj Slovenke so izpod Avstrije kljub vsemu prinesle s seboj boljši socialni in civilnopravni položaj, kakor so ga imele ženske v Srbiji, Črni gori, Makedoniji, Bosni in Hercegovini. Stara Jugoslavija ni sicer nikoli izenačila zakonodaje, ki jo je podedovala s svojimi sestavnimi deli tako različno — in vsa ta različnost zakonov je zadevala predvsem ženske — zmeraj pa se je bilo bati, da bo srbske zakone uveljavila tudi v drugih delih države.

V načrtih za prihodnjo ureditev države je samo socialnodemokratska stranka omenjala tudi ženske politične pravice. Klub socialnodemokratskih poslancev v »državnem večju« je dne 7. marca 1919 razglasil, da bo zastavil vse sile »za uvedbo splošne in enake, neposredne in tajne volilne pravice s proporcionalnim volilnim sistemom za vse državljane, stare nad 21 let, brez razlike spola, in sicer za vse zakonodajne in upravne zastoje...« Toda obrisi nove države so kmalu dali slutiti, da bodo z ljudstvom vred opeharjene tudi ženske, in tako beremo decembra 1919 ob pripravah za nov volilni red za narodno predstavništvo: »Hudo razočarane bi bile, ako bi nam meščanski politiki res hoteli odreči volilno pravico.«⁴⁶ Zato je »ljubljanško socialistično ženstvo« na javnem shodu 11. januarja 1920 resolucijo, ki se je sicer obširno ukvarjala z gospodarskimi zadevami, takole zaključilo:

»Zbrano ženstvo protestira končno odločno proti vladni nameri, da bi se z novim volilnim zakonom osleparilo ženstvo za svoje volilno pravo. Odločno zahteva, da se tudi ženstvu prizna neomejena volilna pravica, kakor jo zahteva socialistična stranka...«⁴⁷

⁴⁵ Naprej, 31. marca 1919.

⁴⁶ Poziv ženstvu (podpisana A. Čečova). Naprej, 13. decembra 1919.

⁴⁷ Naprej, 16. januarja 1920.

Shod je še pozval ženstvo, da naj se »združi v socialistični stranki ter skupno s svetovnim proletariatom poseže najenergичneje v boj za doseg vseh človeških pravic«.

Toda tedaj so se politična pota prej v Jugoslovanski socialnodemokratični stranki združenih slovenskih socialistov in socialistk že razhajala. »Mladi« so že januarja 1918 začeli izdajati mesečnik Demokracija, ki ga je urejala Lojzka Štebijeja in že v prvi (in hkrati drugi) številki objavila članek O ženskem gibanju na Slovenskem. V njem predlaga veliko organizacijo, katere naloge bi bile v prvi vrsti kulturne in bi se v njej zato lahko združile ženske različnega političnega naziranja, politično pa bi delovale v stranki, ki bi se jim zdela najprimernejša. V peti do sedmi številki istega letnika Demokracije je O ženskem vprašanju pisal še Outlaw, to je Anton Štebi, in tudi menil, da ženskega vprašanja ni mogoče rešiti na temelju naziranja te ali one politične stranke, češ da je rešitev tega vprašanja »le v pravilnem razumevanju delovnega poklica žene, v upoštevanju njene efektivne delovne sile in izenačenju krivičnih socialnih razmer«, za takšno rešitev »pa v začetku ni potrebno tega ali onega političnega prepričanja, temveč le pravega kulturnega dela«. Žensko gibanje pri nas je po njegovem nastalo, ker je bilo v kulturnem razvoju našega naroda »nekaj moči ženskega spola, ki so stremele po tem, da se javno uveljavi in upošteva njihova bitnost«, druge spet so imele preveč brezdelnega časa, a včasih je ta ali druga stranka zaradi svojih koristi trenutno upoštevala ženske kot družbeni dejavnik. Vendar tako ne smemo dalje, pravi Štebi, temveč moramo izbrati

»pot resnice in pravice... Ne smemo računati, koliko pridobimo z ženstvom, ako ga privabimo v svoj krog, ampak sklepati moramo, koliko pridobi ženstvo v svojem socialnem povzdigu, ako sledi nam. Brez te odkritosrčnosti bi bilo vsako delo negativne vrednosti in ne bi imelo posebnega razvojnega pomena.«

Čeprav je Štebijeja naslednje leto v zadnji, avgustovski številki Demokracije napovedala listu in torej tudi sebi »novo pot«, to je pot komunizma, je po vojski — pač skladno s svojimi, v raznih člankih izraženimi pogledi na žensko gibanje — delovala predvsem v Feministični aliansi, kasnejši Aliansi ženskih pokretov, ki so jo leta 1923 ustanovile zastopnice večine ženskih društev Jugoslavije. Po lastnih besedah je leta 1919 izstopila iz socialnodemokratične stranke, ko je v njej nastal spor med levičarji in desničarji.⁴⁸

»Stari« socialni demokrati pa so se — nekako tako kakor liberalci — začeli bati ženske volilne pravice. Naprej je 20. maja 1920 poročal, da dobe ženske v Sloveniji občinsko volilno pravico, a ni bil s tem prav nič zadovoljen, češ klerikalci niso dali te pravice ženskam iz pravicoljubja, temveč zaradi lastnih političnih koristi, in tako bodo ženske »volile svoje zatiralce«. Toda s to občinsko volilno pravico ni bilo nič, nasprotno — ženske so izgubile še občinsko volilno pravico, ki so jo imele v Avstriji plačevalke določenih davkov in še nekatere druge. Ob tem so protestirali klerikalci in Krekova prosveta, nekdanje Katoliško društvo za delavke, je sklicala ženski protestni shod proti ukinitvi te ženske volilne pravice. Naprej, ki je 21. februarja 1921 o tem poročal, se je obregnil obnje, češ mi smo se potegovali za žensko volilno pravico že pred 20 leti, ko niso hoteli klerikalci o njej še nič slišati.

⁴⁸ Alojz Štebi. Slovenska žena 1926, stran 219.

Medtem se je marca 1919 v Moskvi ustanovila tretja internacionala, ki se po besedah Klare Zetkin, kar zadeva ženske, ni zadovoljila le s priznanjem njihovih zahtev po enakopravnosti in s privolitvijo v sodelovanje v vrstah proletariata kakor ustanovno zborovanje druge internacionale, temveč je v posebni resoluciji poudarila, da komunistična internacionala lahko doseže svoje namere samo s skupnim bojem vsega delavskega razreda — žensk in moških, da se diktatura proletariata ustvari lahko samo z živim sodelovanjem žensk.⁴⁹

Baklja, prvi list slovenskih komunistov, je v svoji prvi (in edini) številki julija 1919 objavila članek Žensko vprašanje Milice Djurić Topalović, ki se je končal s pozivom ženskam, da morajo »po poti proletarskega razrednega boja in socialističnih ciljev«, ker pripada prihodnost delavcu in ženski. V Ujedinjenju se je 31. marca 1920 oglasilo »več proletark« z upanjem, da bo nova slovenska delavska socialistična, to je komunistična stranka, »posvetila nekaj svojih moči tudi ženskemu vprašanju«. Glasilo te nove stranke Rdeči prapor je potem 15. julija 1920 objavilo Manifest kominterne z dne 4. marca 1920, ki kliče ženskam, da naj vstopajo v vrste komunistične internacionale in ustvarjajo svoje organizacije — legalne, kjer je to mogoče, sicer ilegalne, saj so — razen v Sovjetski zvezi, kjer so osvobojene suženjstva — ženske dvojno izkoriščane — kot proletarke in kot ženske. V volilnem razglasu, ki ga je objavil Rdeči prapor 26. novembra 1920, bëremo tudi geslo:

»Glasujmo proti izkoriščanju žensk, glasujmo za popolno enakopravnost žensk!«

Konec leta 1920 se je tudi pri nas pripravljala ženska odbor Komunistične stranke Jugoslavije. Ta odbor za »žensko politično organizacijo« ali »žensko komunistično organizacijo« je vodila Tončka Čečeva. Čečeva je tudi govorila na ženskem sestanku 19. decembra 1920, kjer so komunistke sklenile pripraviti shod v ljubljanskem Mestnem domu in se razšle z »živio klici na žensko komunistično organizacijo«.⁵⁰ Zadnji dan leta 1920 je Rdeči prapor še objavil članek o tem, kaj vse je Sovjetska Rusija napravila za ženske, in v njem med drugim zapisal:

»Osvoboditev žene iz gospodarske odvisnosti in od izkoriščanja izven družine in v družini in s tem tudi osvobojenje iz duševnega hlapčevstva mora tvoriti najnujnejšo nalogo proletarske države.«

To pa je bilo že dan po obznani in s komunistično stranko vred je moralo tudi komunistično žensko gibanje v ilegalno oziroma si poiskati legalnih možnosti.

Odslej so tako legalna glasila komunistične stranke kakor razni njeni ilegalni listi in forumi — zdaj načelno, zdaj ob določenih gospodarskih in političnih dogajanjih, zdaj bolj, zdaj manj temeljito — obravnavali položaj in zahteve žensk, njih vlogo v boju za novo in tudi ženskam pravično družbeno ureditev ter nakažovali za uspešen boj potrebne organizacijske oblike.

Tako navaja centralni svet (veče) tedaj že ilegalne Komunistične stranke Jugoslavije med navodili za zgraditev strankine organizacije, ki jih je sprejel na seji 19. junija 1921, tudi »krajevni sekretariat komunistk«. Takšne sekretariate naj bi postavili povsod, kjer so podjetja z večjim številom delavk, težišče njihovega dela

⁴⁹ Clara Zetkin, Die kommunistische Frauenbewegung. Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands. Založba Dietz, Berlin 1958, str. 225—226.

⁵⁰ Rdeči prapor, 22. decembra 1920.

pa naj bi bilo v agitaciji med ženskami in v graditvi sistema strankinih poverjenic v podjetjih, ki v njih delajo ženske. Razen tega naj bi ženski sekretariati sodelovali pri delu »sklada za pomoč žrtvam kapitalistične diktature«. ⁵¹ Strankino poročilo o organizacijskih problemih iz leta 1923 pa omenja kot zadnjo točko »centralni sekretariat ženskega gibanja«. Iz ugotovitve, da mora zaradi vse ostrejših razrednih nasprotij in hitre proletarizacije množic vse več žensk na delo zunaj domače hiše, sklepa na nujnost posebne propagande med ženskami ter iskanja poti in načinov, ki bi privedli čim več proletark v komunistično gibanje. Potrebno bi bilo posebno glasilo, a v vseh drugih listih posebne ženske rubrike. V nasprotju z navodili Manifesta kominterne izpred treh let méni, da ne gre ustanavljati posebnih ženskih organizacij, češ da morajo ženske pripadati svojim sindikalnim in krajevnim političnim organizacijam. Natančno, pravi, je treba izvajati sklepe kongresa komunistične internacionale, ki morajo biti po njih v vseh proletarskih ustanovah ter partijskih in sindikalnih inštancah zastopane tudi ženske z odločujočim glasom. ⁵¹ Vendar je to bolj »navodilo« kakor »poročilo«, in zato je pač izvršni odbor KSJ na Dunaju 8. julija 1923 po pravici ugotovil, da »ženskega gibanja v resnici niti ni bilo« in da je zdaj njegova dolžnost — glede na odloke III. in IV. kongresa KI — da to gibanje oživi. ⁵¹

Še pred to sejo — 14. junija 1923 — je Glas svobode, glasilo Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki se je komunistična stranka z njo za nekaj let legalizirala, v članku žensko vprašanje podobno ugotavljal, da »poznamo skoro samo malomeščansko žensko gibanje, ki je tako žalostno, kot je pomilovanja vredna purgarija sploh«, in da proletarsko žensko gibanje ne narašča »vzporedno z naraščanjem žensk v kapitalistični produkciji« ter da ga skoraj ni. Članek je klical proletarke »po tovarnah, rudnikih, pisarnah, uradih...« v delavske vrste, gotovo pa jih je z grobim poenostavljanjem položaja žensk v kapitalistični družbi — »prosto« po Komunističnem manifestu, češ mi smo zlasti mladim preveč boljševiski, ker hočemo odpraviti družino itn., več odbil kakor pritegnil. Globlje se je Glas svobode ukvarjal z ženskim vprašanjem 6. septembra istega leta v članku Žensko gibanje NDSJ. Pokrajinsko tajništvo NDSJ za Slovenijo, ki je imelo v Ljubljani tudi svoj »ženski sekretariat«, je to žensko gibanje NDSJ razposlalo svojim krajevnim organizacijam kot okrožnico, namenjeno »krajevnim ženskim odborom«, že avgusta 1923. ⁵² Programski del govori o politični vzgoji žensk, o boju zoper brezmejno izkoriščanje žensk ter se zavzema za popolno enakopravnost obeh spolov, za čim živahnejše sodelovanje žensk v raznih delavskih svetih, za isto plačo za isto delo ter za enako splošno in strokovno izobrazbo za ženske kakor za moške; organizacijski del pa zagotavlja ženskam popolno enakopravnost v stranki, naroča ustanavljati ženske odbore tam, kjer je več članic, in to zaradi političnovzgojnih nalog. Zares poglobil se je Glas svobode v žensko vprašanje šele ob ustanovitvi Feministične alianse, ki se je z njo ukvarjal v dveh številkah (4. in 11. oktobra 1923). Njen program je sicer označil samo za »zahteve«, vendar se je z njim strinjal, toda s svojega »načelnega marksističnega stališča« je poudaril, da je že »konstatacija, da bo ta ženski pokret izrecno kulturno gibanje... popolnoma napačna«, češ da je žensko vprašanje le

⁵¹ Zgodovinski arhiv CK ZKS — fond KI.

⁵² Izvod »okrožnice«, namenjen krajevni organizaciji stranke v Zagorju, priložen sodnim spisom okrožnega sodišča v Celju v zvezi s procesom ob spopadu delavstva z Orjuno 1. junija 1924. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

del socialnega vprašanja in tedaj predvsem gospodarsko ter »eminentno politično vprašanje«.

Konec leta — 26. decembra 1923 — je pokrajinski sekretariat KSJ za Slovenijo sprejel poleg drugih tudi resolucijo »o ženskem gibanju«, ki prav tako ugotavlja hudo izkoriščanje žensk in vidi nalogo komunistov v tem, »da predre v žensko delavsko gibanje razredno zavedna borba«. Jasno je, pravi resolucija, »da se z glasovalno pravico za oba spola ne bo rešil položaj delavskih žen, ampak bo ta našel svojo rešitev šele s spremembo današnjega družbenega reda«, in še, da mora KSJ »voditi borbo proti brezmejnemu izkoriščanju preko svoje legalne organizacije in preko svojih strokovnih organizacij«, dokler v KSJ še ni zastopan ženski proletariat. Resolucija nato natančno razlaga, kako voditi ta boj, navaja načela (za isto delo isto plačilo, za popolno ravnopravnost obeh spolov itn.) in določa naloge ženskega tajništva pri NDSJ, med drugim skrbeti za stalno rubriko »žensko gibanje« v listu.⁵¹

Iz maja 1924 se je ohranilo poročilo »o delu in položaju Neodvisne delavske stranke Jugoslavije«. V poglavju Žensko proletarsko gibanje — delo ženskega sekretariata ugotavlja poročilo, da se jugoslovanskemu kapitalističnemu razredu kljub nezaslišanemu nasilju ni posrečilo zatreti jugoslovanskega revolucionarnega delavskega gibanja in prav tako ne ženskega proletarskega gibanja. Ženski sekretariati obnavljajo svoje delo in 4. avgusta preteklega, torej 1923. leta, se je spet ustanovil Ženski centralni sekretariat v Beogradu. Poročilo navaja tudi pokrajinske ženske sekretariate, med njimi slovenskega v Ljubljani. Razen svojega prosvetnovzgojnega dela prek tiska, s predavanji in krožki, ki »se še ni moglo razviti v polnem pomenu besede«, omenja tudi »celice« v organizacijah meščank-feministk in pravi, da pogosto objavlja v njihovem glasilu Ženski pokret svoje članke in razprave.⁵¹

Komunisti so v tistih letih ostro obsojali reformizem socialnih demokratov v odnosu do vprašanja enakopravnosti delavcev in delavk, ki se je kazal zlasti ob sklepanju mezdnih pogodb, ko se je reformističnim voditeljem strokovnega gibanja zdelo, »da delavka z isto kvalifikacijo kot delavec nima pravice na enako plačilo...«, in so se nekatere strokovne zveze celo branile sprejemati delavke medse.⁵³

Kljub temu so z ženskim društvom in ženskim listom socialni demokrati prehiteli komuniste. Maja 1924 je »lepo število« žensk iz tistega kroga, ki so leta 1913 izdale nekaj številčk Ženskega lista, in »nove sbojevnice« ustanovilo Zvezo delavskih žena in deklet, in sicer z namenom, »da se skupno z moškimi tovariši bore za socialna načela, da širijo med delavkami prosveto, jih izpodbujajo k samozavesti in jih uče vedno na novo terjati svoje pravice«.⁵⁴ Prvega oktobra 1924 je začela ZDŽID izdajati tudi Ženski list. V Uvodnih besedah se je uredništvo takole predstavilo: »Me stremimo za enakopravnostjo žena... Naša naloga bo... predvsem organizatorična in izobraževalna, vse ostalo pa mora itak priti kot nujna posledica tega... Zahtevamo politične pravice, zahtevamo socialno enakopravnost, zahtevamo tako socialno politiko, ki bo enako uvaževala potrebe obeh spolov... le v zmagi najširše in prave demokracije ter v jakem, neprestanem socialističnem udejstvovanju (vidimo) možnost popolne enakopravnosti vseh razredov in spolov. Naš list je torej obenem razredno glasilo socialistično mislečih žena...«

⁵³ E. B., Strokovne organizacije in žene. Delavske novice, 14. junija 1922.

⁵⁴ Štefanija Brezarjeva, Žena delavka. Slovenska žena 1926, stran 255.

Naprej⁵⁵ se je ob ZDŽID in ob Ženski list obregnil, ker se mu ni zdelo potrebno, da bi imele ženske svoje posebno društvo in glasilo, temveč bi se morale pridružiti tej ali drugi moški skupini, Jutro⁵⁶ pa je ZDŽID označilo za »Kristanovo strujo«. Prvemu odgovarja Ženski list: »Kako naj se pridružimo možem, ko so popolnoma izgubili svoje glave. Iz časopisja, ki nam ga danes nudijo, se ne bi naučile drugega nego medsebojnega sovraštva... S svojim delom so spravili ves proletariat v kapitalistične vrste, da bere povečini Jutro in Slovenca namesto delavskih listov... Nikdar ne bomo priznale mož, ki nosijo le krinko socializma.«⁵⁷ Odbor ZDŽID je sicer menil, da vnašajo razdor med delavce komunisti, kljub temu pa ni hotel, da bi Zveza veljala za »Kristanovo strujo«, češ da je »ZDŽID edinole struja izkoriščenega in brezpravnega delavskega žentstva«.⁵⁸

Komunistična stranka pa je skušala ZDŽID pridobiti zase. Jeseni leta 1925 je v Zvezi nastopila komunistična opozicija ali frakcija, ki je v njej bila tudi Tončka Čečeva in ki je hkrati delala v Ženskem pokretu, toda že na kongresu 5. septembra naslednjega leta so socialne demokratke komunistke izključile,⁵⁹ češ da je »ogromna večina žena prepričana, da rabi proletariat duševno revolucijo, ne pa krvave...«

ZDŽID je ustanovljala podružnice, zlasti v industrijskih krajih, in vse do šestojanuarske diktature prirejala ob »ženskem tednu« shode po raznih krajih Slovenije ter na njih terjala žensko volilno pravico, svetovni mir, nezgodno in starostno zavarovanje, varstvo mater in otrok itn. Te »ženske tedne« je socialistična internacionala določala vsako leto sproti — osmi marec je bil s komunistično stranko vred v ilegali — toda kljub temu sta se tako Delavsko-kmetški list kakor Enotnost, legalni glasili komunistične stranke, strinjala z zahtevami in smernicami teh tednov.

Združeno žentstvo v Sloveniji, to je 12 ženskih društev, med njimi tudi ZDŽID, je 17. junija 1925 na pobudo Narodne ženske zveze SHS v Beogradu in Splošnega slovenskega ženskega društva priredilo v Ljubljani javen ženski shod — »brez razlike strank in stanu« — zoper morebitno razširjenje srbskega dednega prava na vso državo. Hkrati z dedno enakopravnostjo žensk in zakonskih otrok so terjale tudi enakopravnost nezakonskih otrok in žensko volilno pravico ter klicale na boj proti alkoholizmu in prostituciji, manifestirale za svetovni mir ter spodbujale vse jugoslovanske ženske, da naj bi se »združile k skupnemu delu in odporu«.⁶⁰

Ko se je v začetku januarja 1926 tudi v Ljubljani ustanovil Ženski pokret, ga je ZDŽID v svojem listu pozdravila s pridržkom, »da ima meščanska žena popolnoma druge interese kakor žena delavca«, čeprav so »tudi stvari, za katere se bodo morale borovati vse žene skupno«, na primer za žensko volilno pravico.⁶¹ Po kongresu meščanskih ženskih društev oktobra istega leta na Bledu, ki se ga ZDŽID ni udeležila, češ da »ni mogoče istočasno zastopati različnih interesov, t. j. interesov dam in delovnih žena«,⁶² pa je Ženski list zapisal, da bi feministke

⁵⁵ Naprej, 15. novembra 1924.

⁵⁶ Jutro, 4. julija 1925.

⁵⁷ M. Rakovčeva, Naprej in žene. Ženski list, 31. decembra 1924.

⁵⁸ Naša struja. Ženski list, 31. julija 1925.

⁵⁹ Štefka Krašovec, 30-letnica ustanovitve »Zveze delavskih žena in deklet«. Naša žena 1954, št. 11, str. 293—294.

⁶⁰ Javen ženski shod v Unionu. Ženski list, 31. junija 1925. — Jugoslovenke za izenačenje dednega prava. Ženski svet 1925, stran 205.

⁶¹ Ženski list, 15. januarja 1926.

⁶² Ženski list, 1. decembra 1926.

»pravzaprav spadale v naše vrste, ker so se po blejskem kongresu odcepile... od bogatejših dam.«⁶³

V resoluciji KSJ o delu med ženskami z dne 28. decembra 1928 beremo, da sestavljajo delavke že 27 odstotkov jugoslovanskega industrijskega proletariata in da se to zadnje čase kaže v njihovem vse večjem sodelovanju pri stavkovnem gibanju kakor tudi pri različnih političnih akcijah, da pa je stranka doslej delo med delavkami in kmeticami podcenjevala; kolikor je takšnega dela v posameznih krajih sploh bilo, se je največkrat štelo za posebno delo za ženske. Zaradi hudega notranjega položaja v stranki pobuda strankinega ženskega aktiva ni bila dovolj upoštevana, ni bilo direktiv, ne sistema, ne trdnega stališča v odnosu do nasprotnih ženskih organizacij. Toda zdaj, »na večer pred novo imperialistično vojsko«, je ena glavnih nalog KSJ, da se tega vprašanja loti in zavouje široke množice delavk in kmetic — zaradi enotne fronte revolucionarnega razrednega boja delavcev in kmetov in zaradi popolne osvojitve Leninovih besed, da »ni mogoče mobilizirati množic za politično dejavnost, če k političnemu delu ne pritegnemo tudi žensk«, ter da je »uspešnost revolucije odvisna od tega, v kolikšni meri v njej sodelujejo ženske«. Zato je treba pri CK KSJ neogibno ustanoviti komisijo za delo med ženskami, začeti izdajati legalen ženski list in hkrati vsa vprašanja, povezana z delom med ženskami, obravnavati tudi v siceršnjem legalnem in ilegalnem tisku.⁶⁴

Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije je oblast že julija 1924 prepovedala in tako se tudi »žensko gibanje NDSJ« ni moglo razmahniti. Vlogo »ženskih sekretariatov« v tem gibanju naj bi zdaj pač prevzele »ženske komisije«. Po prizadevanju »ženske komisije« pri nas se je nekako leto dni po nastopu šestojanuarske diktature v ZDZID pokazala druga komunistična frakcija⁶⁵ brez Tončke Čečeve, ki je bila tedaj v Sovjetski zvezi.

Se pred resolucijo KSJ o delu med ženskami je Enotnost⁶⁴ podobno ugotavljala, da raste število delavcev zadnja leta zelo počasi, število delavk pa še zmeraj enako hitro, pri čemer kapitalisti starejše delavke, ki bi jih bilo treba bolj plačevati, odpuščajo in namesto njih nastavljajo mlade ter jih revno plačujejo, kar vse kaže, »kako važna je naloga pridobiti in organizirati delavke za boj proti izkoriščanju in proti kapitalističnemu jarmu. Do feminističnega ženskega gibanja pa je bila Enotnost mnogo manj strpna kakor pred leti Glas svobode, češ da »je slepo orožje v rokah kapitalizma v borbi proti proletariatu«, ker meščanske ženske ne vidijo razredov, temveč samo spol in mislijo, da moški samo iz egoizma branijo ženskam do političnih in socialnih pravic.⁶⁵

Leta 1933 je prišlo v rudarskih revirjih do dogodkov, ki so tisto leto in še potem zaposlovali ilegalni strankin tisk in razne strankine forume. Zlasti sta o njih veliko pisala ilegalni Rdeči prapor in njegova priloga Proletarka, »glasilo revolucionarnih žena«, kasneje »revolucionarno glasilo slov. delovnih žena«. Po »poročilu iz trbovskega revirja«⁶⁵ se je začelo 30. junija 1933 z »žensko vstajo« v Trbovljah in se potem proti pričakovanju razširilo tudi na Zagorje in Hrastnik. Z geslom »dela ali kruha« so šle rudarske ženske pred rudniško pisarno. Rdeči prapor je v osmi številki tega leta zapisal: »Zadnji primer proletarske solidarnosti in borbenosti trboveljskih rudarskih žen kaže, da so pripravljene odločno bra-

⁶³ Ženski list, 1. marca 1927.

⁶⁴ Žena — delavka. Enotnost, 8. decembra 1928.

⁶⁵ Meščansko žensko gibanje in proletarke. Enotnost, 11. januarja 1929.

niti svoje življenje in življenje svojih izstradanih otrok. Še več, postavile so se celo na čelo borbe delavstva...« V članku Žene, kaj nas uče trboveljski dogodki? pa je Proletarka ugotovila, da ni doslej še nikdar »v zgodovini delavskega gibanja v Sloveniji niti v zgodovini Slovencev... nastopila ženska kot odločujoč faktor, kot sila, pred katero mora kloniti vsa besnost reakcionarnih vlad«, in zatrdila, da bodo morali odslej tudi v prihodnje računati z ženskami, ker se bodo še bojevale za svoje pravice, in to v enotni fronti delavstva — »za delo in kruh, za pravico in svobodo, proti vojnofašistični diktaturi, za delavsko-kmečko vlado«.

Tudi razširjena seja CO KSJ oktobra 1933 je navezala na te dogodke, ko je v nalogah o organizacijski izgraditvi stranke nakazala »delo med ženami«, češ da so dogodki v Trbovljah nazorno pokazali borbenost delavskih žen ter vlogo, ki jo v revolucionarnem boju lahko zavzamejo, in da je zato treba posvetiti še posebno skrb delu med proletarskimi in delovnimi ženskami, ki so ga doslej strankine organizacije podcenjevale in celo zanemarjale. V vsaki strankini organizaciji mora biti odslej ženski organizator, ki naj se ukvarja z organizacijskim in agitacijskim delom med ženskami. Delavke je treba pritegniti k delu v stranki na podlagi boja za njih vsakdanje potrebe in zahteve. Posebno je treba skrbeti za delo v raznih reformističnih in drugih ženskih organizacijah, kakor so ZDŽID, Zveza kmečkih fantov in deklet, Poselska zveza itn. In v zapisniku razgovora ob tej seji lahko še preberemo: »Brez mobilizacije žensk in dela med njimi revolucija ne more zmagati.«⁵¹ Konec maja 1934 pa je CO KSJ poslal pokrajinskim organizacijam še posebno pismo o ženskem vprašanju, kjer poudarja pomembnost in potrebnost sistematičnega dela med delavkami in delavskimi ženami. Za to delo bi bilo treba pridobiti več tovarišev ali tovarišic, zlasti študentk, in mobilizirati tudi celo stranko ter vse legalne in pollegalne organizacije in skupine, ki so pod strankinim vplivom. Pismo hkrati sporoča, da bo v Parizu mednarodni kongres delovnih žensk in da naj strankine organizacije pošljejo tja svojo zastopnico — delavko, ki naj bi bila legalno izvoljena. »Brezpogojno se potrudite,« naroča pismo, »da vsaj Društvo delavskih žena in deklet pošlje eno delegatko.« A ker je v Sloveniji veliko delavk zaposlenih v industriji in ker njih število v zadnjem času raste, in še zato, ker je »v Sloveniji gibanje proletarskih žensk v zadnjem času odigralo pomembno vlogo v boju proti brezposelnosti (Trbovlje) kakor tudi prej za stavke (Jesenice itn.), je treba napreči vse sile, da se, prvič, izbereta za kongres delovnih žensk v Parizu najmanj dve ženski, da se, drugič, v zvezi s tem kongresom okrepi protivojna propaganda med industrijskimi delavkami, delavskimi ženami in med ostalimi sloji delovnih žensk, tretjič, da se poskušajo v tej akciji kakor v vsaki naslednji pritegniti najboljše delavke v aktiven boj — v vrste stranke, mladine, RSO in Rdeče pomoči«. Ker je kongres legalen in ker se ga bodo udeležile razen komunistk tudi napredne ženske iz meščanskih krogov, naj bi se o njem pisalo tudi v meščanskem tisku. Pismo želi še posebej podatke o zaposlenosti žensk v Sloveniji, o njihovem položaju in težavah za ilegalno strankino glasilo Delo, da bo lahko postalo vodilno glasilo tudi za vse slovenske proletarke.⁵¹

CO KSJ je 19. julija 1934 ponovno pisal v zvezi z delom med delavkami pokrajinskemu komiteju za Slovenijo, kjer »ženska delovna sila narašča kljub brezposelnosti in kjer delovne ženske bolj kakor v katerikoli drugi pokrajini Jugoslavije kažejo in so pokazale svojo pripravljenost in odločnost za boj«. Delo mora biti množično in mora zajeti vse sloje delovnih žensk, zaposlene in brezposelne,

neorganizirane in organizirane, tudi v reformističnih in klerikalnih organizacijah, delavke in nameščenke. Delo med ženskami mora postati pomemben del splošnega strankinega dela in komisijo za delo med ženskami mora vsestransko in vsak dan podpirati vsa strankina in mladinska organizacija. Pismo ponovno opozarja na pariški kongres in ponovno terja odgovore na vprašanja v zvezi s poglobitvijo in razširitvijo dela med slovenskimi ženskami. Terja tudi vse številke Proletarke, da bi ji CO lahko pomagal s članki ali jo po potrebi kritiziral.⁵¹

Četrta pokrajinska konferenca PK za Slovenijo septembra 1934 v Goričanah se je tedaj nujno ukvarjala tudi z delom med ženskami. In tako beremo v referatu o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah: »...demonstracije v Trbovljah, štrajk v tekstilni tovarni Doctor in drug, štrajk v Duplici in naposled štrajk v Rušah so nam z vso jasnostjo dokazali, da so žene silno revolucionaren element, ki so mestoma pokazale celo večjo pripravljenost za borbo od moških. In kaj smo storili mi, da bi te borbene sodružice uvedli v stranko, bodisi v masovne organizacije? Nič! Tudi to je eno tistih sramotnih dejstev, ki si jih mora stranka v Sloveniji pripeti na svojo zastavo. Edino naše delo je ZDŽID, toda še tam delajo pravzaprav žene brez nas, brez naše direktne pomoči. Kako malo smo zagrabili revolucionarno razpoloženje žena organizacijsko, to dokazuje že samo to dejstvo, da ni tu v naši sredi niti enega ženskega delegata.« Vendar: »Nedvomno govore poedini slučajji za to, da se simpatije v delovnih množicah za stranko vedno bolj množe...« Zato je konferenca sklenila odločno se lotiti dela med ženskami.⁶⁶

Vendar vsaj komunistična frakcija, ki je medtem delovala v ZDŽID, tega sklepa ni takoj občutila. Zakaj še pred majem 1935 je na pokrajinski komite KSJ za Slovenijo naslovila »protest«, češ da ne pošilja zastopnika na seje frakcije in da frakcija ne dobiva direktiv, dasi se ZDŽID »lahko izkorišča po vsej Sloveniji za najširše stike z masami«, in da jih sploh šteje PK za frakcijo samo tedaj, kadar morajo njegove članice izpolnjevati dolžnosti, njihovih predlogov pa ne upošteva.⁵¹ Hkrati ali malo za tem — aprila ali maja 1935 — je napisala tudi poročilo za CK KSJ o svojem delu v ZDŽID in o svojih »hudičih načelnih bojih in sporih« z ostalim odborom, zlasti ko je hotelo vodstvo ZDŽID izkoristiti ženski list za agitacijo ob ustanavljanju socialnodemokratske stranke in komunistke, ki so se temu uprele, celo izključiti, česar pa zdaj kongres (3. maja 1934) ni potrdil, nasprotno, izvolil je vse tri, ki naj bi bile izključene, v centralni odbor. Poročilo navaja tudi akcije, ki se jih je ZDŽID udeležila skupaj z drugimi ženskimi društvi, in še druge spopade z večino v odboru, tako ob tem, kdaj naj bi bilo zborovanje zoper vojsko in fašizem, ob osnutku predloga Delavske zbornice o minimalnih mezdah, ob razprtijah v trboveljski podružnici in zaradi ustanavljanja podružnice med delavkami v murskosoboški tovarni perila. Frakcija si je prizadevala, da bi se tudi v Ljubljani ustanovila podružnica, toda policija tega ni dovolila »z utemeljitvijo, da so v pripravljalnem odboru članice, ki so bile in so še v zvezi s komunisti«, in tedaj ni garancije, da bi podružnica delovala v okviru pravil ZDŽID. Frakcija se je pohvalila še s tem, da se je to leto prvič, kar obstoji ZDŽID, »ženski dan« skoraj po vseh podružnicah praznoval osmega marca in da na članskih sestankih obravnavajo knjigo A. Vodetove Žena v sedanji družbi »pod nadzorstvom policije«. O ZDŽID nasploh méni poročilo, da do nedavnega ni bila razrednoborbena kulturna organizacija, temveč bolj feministična, vendar bi se dalo marsikaj

⁶⁶ 4. pokrajinska konferenca PK za Slovenijo. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

napraviti, če ne bi skušali socialnodemokratski voditelji kakor večina centralnega odbora ZDŽID vsakega dela že v kali zadušiti, češ da jim ni za napredek delavskih žensk, temveč le za to, da se obdrže na svojih mestih. Frakcija pa si je prizadevala usmeriti ženske — ob njihovih dnevnikih gospodarskih zahtevah — v borbeno delovanje.⁵¹

Na to poročilo je odgovoril CK KSJ pokrajinskemu komiteju KSJ za Slovenijo — komisiji za delo med ženskami že 11. junija 1935. leta. Pohvalil je sicer delo frakcije, ker je okrepila svoj vpliv v »množičnih« ženskih organizacijah, kakor so Zveza akademsko izobraženih žensk, Ženski pokret, Jugoslovanska ženska zveza in ZDŽID, in ker so ji uspele skupne akcije proti vojski in fašizmu, proti mučenju političnih zapornikov ter za amnestijo političnih in vojnih obojencev in razne gospodarske akcije, kljub temu pa ga označil za ozko frakcijsko in sektaško, češ da so v tej množični organizaciji, to je v ZDŽID, poudarjale strankino stališče, jo torej skušale spremeniti v komunistično organizacijo, namesto da bi pridobivale članstvo ob akcijah in skupnih vprašanjih, sprejemljivih za vse oziroma za večino. Zato posledice niso izostale — izključitev frakcije in razpust podružnic, kjer je frakcija dobila večino in prevzela vodstvo. Pokrajinskemu komiteju nalaga odgovor ponovno dolžnost čim pogosteje svojim strankinim in mladinskim forumom konkretno predlagati, kaj in kako naj delajo med ženskami, ti pa morajo v vseh poročilih povedati, kaj so na tem področju napravili.⁵¹

Tudi poročilo centralne komisije za delo med ženskami (z datumom 15. junija 1935) omenja delo ženske komisije pri pokrajinskem komiteju za Slovenijo, njeno ilegalno glasilo Proletarka in komunistično frakcijo v ZDŽID, ki jo je ta komisija ustanovila, potem, da je razširila svoj vpliv na druge ženske organizacije, in prav tako pove, da je bilo njeno delo pri tem ozko sektaško. Tudi to poročilo govori o množičnih nastopih zlasti tekstilnih delavk in žensk v rudarskih revirjih ter o njihovi borbenosti, ki prekaša borbenost moških. Dalje pravi, da protivojnega in profitašističnega množičnega ženskega gibanja v Jugoslaviji ni, samo v Zagrebu in Ljubljani sta bila v ta namen ustanovljena komiteja, od katerih je zagrebški bolj delaven kakor ljubljanski. Drugo »centralno« poročilo iz 1935 ugotavlja, da se je delo med ženskami leta 1934 premaknilo z mrtve točke, in sicer zlasti v Sloveniji. Na Hrvaškem naj bi bilo malo napravljenega, dasi je bilo tam do leta 1929 najbolj razvito sistematično delo med ženskami; prav tako malo se je naredilo v Srbiji in drugih pokrajinah, vendar zadnje čase posvečajo v Srbiji temu delu nekaj več pozornosti. Toda z navodili (Navodila za delo med ženskami, okrožnice pokrajinskim komitejem) in z nekaterimi izdajami (Delovne ženske proti vojski in fašizmu, Proletarka v Sloveniji itn.) naj bi bil to leto — 1935 — postavljen ideološki temelj za uspešno delo med ženskami.⁵¹

Že novembra 1935. leta pa je oblast ZDŽID z vsemi podružnicami vred razpustila, češ da deluje politično, čeprav je bila ustanovljena kot nepolitična organizacija, da njene podružnice v ugodnem smislu predavajo o Sovjetski zvezi in kličejo delavstvo v boj zoper kapitalizem, in še, da je v zvezi z ilegalno komunistično stranko, saj se je njena delegacija udeležila ženskega kongresa v Parizu.

Od oktobra 1934 je komunistična stranka izdajala legalno Ljudsko pravico in ta je pogosto poročala o nevzdržnih razmerah, ki so v njih delale delavke, ter o hudem življenju kmečkih žensk in tudi o ženskih političnih zahtevah. Tako je 15. novembra 1935 objavila članek Žena in politika, kjer beremo, da »danes najširše ljudske množice zahtevajo soodločanje v politiki ... zahtevajo demokratične

svoboščine in svobodo tiska, govora in zborovanja in tajno volilno pravico... Zelo malokrat pa čujemo ob tej ljudski zahtevi po volilni pravici pristavek: za oba spola. Najbolj dosledni borci za ljudsko svobodo delavci in kmetje premnogokrat pozabijo zahtevati tiste svoboščine, ki jih hočejo zase, tudi za svoje žene... Kako to? Ali morda delavska in kmečka žena sedi prekrižanih rok in ne zasluži volilne pravice? Nasprotno! Vidimo, da na ženi sloni še več trpljenja in dela kot na moškem. V naših tovarnah dela 40 odstotkov žensk. Navadno so v vseh industrijah, kjer delajo žene, mezde nižje kot v tovarnah, kjer delajo moški, izrabljanje še večje. Prav tako kmetica opravlja ista dela kot kmet... Uradnice, trgovske pomočnice se v rastoči brezposelnosti vedno teže bore za kruh... Zahtevajte volilno pravico tudi za žene, ki se bodo neustrašeno borile za izboljšanje našega položaja, za pravično delavsko kmečko stvar!« Tudi legalni strankin mladinski list Mlada pota je že v svoji prvi številki 8. novembra 1935 v »proglasu slovenske mladine« zapisal, da je »ena bistvenih zahtev slovenske mladine zahteva po ženski enakopravnosti«. Književnost pa je leta 1934 objavila članek Feminizem in borba delovne žene M. Knapove, to je Poldke Kosove, tedaj članice komunistične frakcije v ZDŽID.

Mednarodnega ženskega kongresa v Parizu proti vojski in fašizmu (avgusta 1934) se je udeležila ena sama slovenska zastopnica, zato pa je Jugoslovanska ženska zveza v Ljubljani že novembra istega leta priredila žensko zborovanje — sodelovala je tudi ZDŽID — proti vojski in fašizmu; takšna zborovanja so bila tudi drugod po Sloveniji. V oktobrsko-novembrski številki 1934 ilegalnega Dela je o tem kongresu »antifašistinja iz Ljubljane« poročala pod naslovom Prestavimo sklepe ženskega kongresa v dejanje. Glede na vse, kar se je dotlej na Slovenskem že govorilo, pisalo in storilo, pač nekoliko naivno izzvenci zatrjevanje, da je ta ženski kongres »brez dvoma zelo vplival na naše žensko gibanje«, češ da ženske same prej niso jasno videle svojih ciljev in poti do njih, da so se čutile zapostavljene in iskale leka v meščanski emancipaciji, in da je kongres pokazal, da »rešitev ni v reformistični emancipaciji, temveč v pravi, resnični enakopravnosti žen, ki je dosegljiva samo v borbi skupaj z možmi«.

O tem, da se je tako pokrajinski komite za Slovenijo kakor centralni odbor komunistične stranke v letih 1934 do 1936 pogosto ubadal z ženskim vprašanjem oziroma vprašanjem dela med ženskami, nam poleg že omenjenih pričajo še nekateri drugi ohranjeni dokumenti.³¹ Tako Kardeljevo poročilo iz decembra 1934, poročilo slovenskega PK iz septembra 1935, poročilo centralne komisije za delo med ženskami pri CK KSJ in poročilo CK — oboje iz leta 1935, instruktivno pismo CK »tovarišici iz Slovenije«, ki se je udeležila prvomajske proslave v Sovjetski zvezi 1935, in poročilo politbiroja CO KSJ »Rdeči sindikalni internacionalci« leta 1936. Kardeljevo poročilo govori o nevzdržnem položaju zlasti tekstilnih delavk, o stavgah, predvsem novomeški, o »ženskem komiteju proti vojski in fašizmu«, ustanovljenem v Ljubljani ob pariškem mednarodnem ženskem kongresu; poročilo PK pa predvsem o ZDŽID ter njenih notranjih bojih med socialnimi demokratkami in komunistkami.

Lahko rečemo, da se je že do razpusta ZDŽID kljub raznim idejnim in taktičnim razločkom v boju zoper omejevanje starih in za pridobivanje novih ženskih pravic ter v boju zoper grozečo vojno nevarnost in zoper fašizem ustvarila enotna napredna ženska fronta. Navadno so skupaj nastopale ZDŽID, Jugoslovan-

ska ženska zveza, Društvo akademsko izobraženih žensk, Ženski pokret, Zveza gospodinj. Tako so na primer leta 1933 priredile v Ljubljani veliko zborovanje zoper paragraf 171, to je za legalizacijo splava iz socialnih razlogov; leta 1934 protestni shod zoper redukcijo žensk v javnih službah in protestno zborovanje zaradi zapostavljanja žensk z glavno zahtevo: enako plačilo za enako delo ter že omejneno zborovanje zoper vojsko in fašizem; leta 1935 protestno zborovanje proti nameravani ukinitvi ženske gimnazije v Ljubljani, proti ukinitvi ženskega prvega letnika na učiteljskih in proti uredbi, ki je zmanjševala draginjske doklade poročenim javnim nameščenkam; oktobra 1935 pa shod za žensko volilno pravico. Takšni shodi so bili tedaj prav tako drugod po Sloveniji in po državi. Omenja jih poleg stavk tudi poročilo politbiroja CO KSJ iz januarja 1936, češ da so bila oktobra in novembra po vsej državi ženska zborovanja za volilno pravico in druge posebne ženske zahteve in da so se v zvezi s tem ženska društva zelo aktivizirala ter da so celo »tovariši v Dalmaciji, ki sicer niso še nikoli niti malo delali med ženskami, začeli ustanavljati ženske organizacije«.⁵¹

Skupni nastopi so se nadaljevali tudi po razpustu ZDŽID, saj je bilo samo v slovenskem delu Jugoslovanske ženske zveze včlanjenih okrog 20 društev, ki so bila nekatera manj, druga bolj revolucionarna, nekatera bolj, druga manj sumljiva oblastem, ustanavljala in tudi razpuščala so se še nova. V letih 1938, 1939, 1940 so bile zlasti demonstracije proti draginji, na katerih so ženske protestirale tudi zoper izvoz živil v Nemčijo in hkrati demonstrirale za mir in demokracijo ter za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Vse bolj pa se je delo ženskih društev usmerjalo v narodnoobrambno prizadevanje, prav v smislu resolucije ustanovnega kongresa KSS leta 1937, ki med drugim ugotavlja, da »slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes«. Društvo Dom visokošolk, ki so ga klérikalci že eno leto po ustanovitvi — 1935 — v svoji Straži v viharju razglasili za »nekakšno žensko ekspozituro marksizma in komunizma v Ljubljani«, je začelo prvo prirejati tako imenovane delovne tabore, najprej v socialno in potem zlasti v tudi narodno ogroženih obmejnih predelih Slovenije.

Marca 1939 je 67 ženskih in 185 mešanih društev podpisalo posebno spomenico, ki je v okviru narodnoobrambnihih akcij poudarjala enotnost slovenskih žensk in manifestirala za narodno državo, češ da hočejo »spričo resnosti položaja obiti vsa trenja in delati skupno za skupne koristi«.

Poudariti je treba, da kakor pri prejšnjih tudi pri tej akciji, ko se je ustanovil poseben Meddruštveni odbor slovenskih ženskih društev, katoliška ženska društva niso sodelovala. Krščanski ženski zvezi se je namreč zdelo, da ni za državo nobene nevarnosti, in je zato sodelovanje odklonila, medtem ko je centrala Jugoslovanske ženske zveze v Beogradu nasprotno mislila, da je država v preveliki nevarnosti, da bi jo smele nadlegovati še ženske s svojimi političnimi zahtevami. Kljub temu so bili decembra 1939 po vsej državi shodi za žensko volilno pravico. In že isti mesec je Nova ljudska pravica v članku Ženskam volilno pravico ugotavljala, da so načrti novega volilnega zakona pokazali, da je bila »bojazen upravičena: — ženska volilna pravica v njih ni priznana!«

Na konferenci julija 1940 je KSS ponovno ugotovila, da je »skrb za dotok in vzgojo ženskega kadra... odločno nezadostna, kar postaja za stranko resna nevarnost zlasti v času mobilizacij in imperialistične vojne«. Še isto leto se je V. državna konferenca KSJ z znanim referatom Vide Tomšičeve temeljito ukvarjala tudi z delom med ženskami in ponovno poudarila pomembnost dobrega žen-

skega lista. In tako se je konec leta 1940 začel pripravljati prvi slovenski legalni ženski list, ki je zanj dala pobudo komunistična stranka. Z ZDŽID je seveda prenehalo tudi njeno glasilo Ženski list, Ženski svet pa, ki je izhajal že od leta 1923 (sprva v Trstu) in kamor se je dalo marsikaj napisati, se je sredi leta 1940 zaradi finančnih težav prodal Jutru, ki je skušalo iz njega napraviti nekaj malomeščansko neizrazitega in omednega, in so ga zato sodelavke, ki so se potem pridružile novemu, komunističnemu ženskemu listu Naši ženi, že tedaj zapustile.

Prva številka Naše žene — januarja 1941 — je v uvodniku pisala o »poteh in ciljih ženskega gibanja«, Ljudska pravica, ki je spet izšla — ilegalno — konec februarja 1941, je objavila članek Živel osmi marec — mednarodni ženski dan! Še posebej pa je CO KSS za osmi marec 1941 izdal letak, naslovljen na »delavke, kmetice, vse delovne žene Slovenije«. Vsebino vsega trojega lahko povzamemo z mislijo, ki se kakor rdeča nit vleče od začetkov tako imenovanega delavskega ženskega gibanja: od osvoboditve proletariata je odvisna osvoboditev žensk in ni osvoboditve proletariata brez osvoboditve žensk.

Lenin se je po oktobru 1917 pogosto zadovoljno spraševal: Kdo je v tako kratkem času napravil za ženske toliko kakor sovjetska oblast! Naše ženske pa bi se bile po končani osvobodilni vojski lahko spraševale: Katere ženske so toliko napravile za osvoboditev svojega naroda, svojega ljudstva, svojega spola! Kljub temu se mora človek danes le prepogosto spomniti Beblovih besed: »Tudi kadar govorimo o ljudstvu, mislimo navadno samo na moške...« In če že mislimo na ženske, potem še zmeraj ne mislimo nanje socialistično, komunistično. Na dokaze za to naleti človek lahko na vsakem koraku, tako v vsakdanjem »drobnem« življenju kakor v kulturni »vrhnji stavbi«. Pač zato, ker gospodarske in politične preobrazbe v zavesti večine ljudi — tako moških kakor žensk — še niso zbudile ustreznega razumskega in čustvenega odseva. Očitno se pri tem vse preveč zanašamo na to, da bodo zlasti razne gospodarske spremembe same od sebe povzročile v naših glavah nekakšen preskok kvantitete v kvaliteto. In zato ne delamo med ženskami in za ženske ter s tem za ljudi sploh kakor nekoč iz žgočega hotenja resnično osvoboditi človeštvo, temveč bolj samo po »službeni dolžnosti«.

Nadrobnejše raziskovanje našega ženskega gibanja, tako meščanskega kakor delavskega, ter deleža naših socialistov in komunistov v tem gibanju bo gotovo razkrilo še marsikaj — dobrega in slabega, vsekakor pa lahko priznamo že zdaj: bilo je veliko poguma in iskrenega prizadevanja, in to s a m o s t o j n e g a prizadevanja, bilo je veliko znanih in neznanih ljudi, ki so se iz gorečega prepričanja in iz ljubezni do svojega zatiranega naroda, do svojega izkoriščenega ljudstva, do zapostavljenega spola bojevali za boljše, resnično enakopravno in enakovredno prihodnost obeh spolov, za medsebojno razumevanje, upoštevanje in spoštovanje.

Naj dodam še eno — v zvezi z referatom tovariša Kermavnerja: ne samo zgodovina delavskega gibanja, temveč tudi zgodovina ženskega gibanja bi morala biti zmeraj in povsod najprej integralna sestavina zgodovine delavskega gibanja in s to vred del splošne in narodne zgodovine, zlasti še v učnih načrtih in v šolskih knjigah.

Slavko Kremenšek

Za enotno in demokratično študentovsko fronto

Ne gre zavreči teze, da je slovensko študentovsko gibanje v obdobju med obema vojnama v veliki meri tedanje slovensko politično življenje v malem. Dodati je le, da pa bi bilo povsem zgrešeno videti v tej podobi v malem le odsev dogajanja zunaj univerze in zunaj študentovskih krogov. Nedvomno je tedanji in dotedanji položaj slovenske narodne skupnosti povzročal, da so študentje trošili dobršen del svojih sil za reševanje lastnih eksistenčnih problemov in v nič manjši meri tudi za obstanek in razvoj univerze. Kolikor so bila prva vprašanja vsaj navidezno in v določeni meri prvenstveno njihova, so s svojimi akcijami za izpopolnitev slovenske univerze in v njeno obrambo posegali daleč prek svojih in univerzitetnih okvirov. Te akcije so bile, kot je znano, tako rekoč stalne; z njimi se srečujemo od junijskih dni leta 1920, ko so bili študentje prisiljeni zaradi počasnega reševanja vprašanja predavalnic razglasiti protestno stavko, pa do zadnjih predvojnih zavzemanj Slovenskega kluba za univerzitetno avtonomijo.

Vrsta akcij proti nameravani ukinitvi posameznih fakultet ali drugačnemu razbitju univerze, odlično organizirana akcija za univerzitetno knjižnico, ki po uspešno zaključenem boju preraste skupaj z akcijo za popolno medicinsko fakulteto in kliniko v Ljubljani v akcijo za izpopolnitev univerze nasploh, je po svojem objektivnem pomenu in naravnavi v tedanjih razmerah pomenila konkretno manifestacijo naprednih družbenopolitičnih sil. Univerza je bila le eno od torišč njihovega boja. Problemi univerze so bili člen v kompleksu nalog, ki so si jih napredne družbene sile zastavljale.

Že v dvajsetih letih je študentovska levica načenjala problem nepolitičnih študentovskih domov in menze, študentovske bolniške blagajne in političnega izrabljanja študentov na temelju gmotnih podpor. Med razlogi za študentovske nastope v obdobju velikih demonstracij v letih 1931—1933 so bile tudi šolnine, študentom krivični deli univerzitetnega zakona in drugih univerzitetnih uredb. Ta in njim podobna vprašanja so bila na dnevnem redu študentovskih prizadevanj še vsa naslednja leta. Kakor so, kot rečeno, videti ti problemi na prvi pogled bolj ali manj »sindikalne« narave, je vendarle res, da so pomenile študentovske zahteve po ustrezni rešitvi omenjenih vprašanj sestavni del boja širokih ljudskih slojev za svoje pravice. Ob tedanji socialni strukturi slovenskih študentov v primerjavi s socialno strukturo, kakršno smo imeli takrat pri nas, so študentovske zahteve po strankarsko neodvisnih ustanovah za študente, po znižanju oziroma odpravi visokih taks in šolnin, imele neizpodbitno širok pomen.

Študentovski položaj in slovenska univerza pa sta bila le del problematike, ki je prizadevala študentovsko mladino ljubljanske univerze med vojnama in tudi zbujala njen odziv. Dokaj široka panorama notranje in zunanjepolitičnih dogajanj bi se razgrnila pred nami, kolikor bi si skušali predočiti poseganje slovenske štu-

dentovske mladine iz obdobja med obema vojnama v življenje zunaj univerze. Soudležba študentov pri vseh poglobitvenih političnih dogajanjih, ne v kabinetih, salonih, temveč na ulici, pri zborovanjih, je bila dovolj očitna. Z dodatkom pravilno vrednotenega družbenopolitičnega pomena dolge vrste problemov, ki so študente zaposlovali v univerzitetnem in njihovem stanovskem okviru, je podoba družbene dejavnosti predvojnih študentovskih generacij osupljivo bogata.

Velika povezanost študentovskega gibanja, žal, tudi konservativnega, s tedanjim splošnim družbenim razvojem in njegovimi političnimi manifestacijami je imela izrazito aktiven značaj. V odnosu obstoječega družbenopolitičnega sistema, z vsemi njegovimi pojavi so imele posamezne študentovske skupine velikokrat jasno izoblikovana stališča, spremljana z dokaj radikalnimi akcijami, pogojenimi s študentovskimi možnostmi in močmi. Odmev omenjenih stališč in omenjenih akcij v družbenem življenju je bil nedvomno precejšen in večkrat tudi učinkovit. Ne more pa biti namen tega koreferata, da bi kakorkoli načenjal vlogo naprednega študentovskega gibanja s te strani. Omejimo se lahko le na skromno opozorilo, da pomena študentovskega sodelovanja v nekaterih fazah slovenskega družbenozgodovinskega razvoja med obema vojnama v resnici ne gre podcenjevati. Tako naj bi bila široka, napredno usmerjena študentovska fronta v boju proti šestojanuarski diktaturi spodbuda tudi bolj ali manj širokemu sodelovanju drugih demokratičnih sil.¹ Velike študentovske demonstracije so bile nadalje tako rekoč že od samega začetka v resnici »neposredni plod množičnega delovanja partijske organizacije«. ² Po prekinitvi kontinuitete v vodstvu komunistične partije pa so v letih velikih demonstracij sestavljali pokrajinski komite izključno mladi člani, »v začetku v glavnem študentje ljubljanske univerze«. ³ Nizanje nadaljnjih, morda res malce manj izrazitih, vendar številnih razpoložljivih dejstev se zdi skoraj odveč.

Z omejitvijo našega pričujočega zanimanja zgolj na študentovske organizacije in skupine, na idejnopolične procese, ki so se odvijali v njih, na njihove medsebojne odnose, bi nas morale v večji meri zaposliti nekatere značilnosti slovenske študentovske mladine obravnavanega obdobja. S tega vidika bi bila za nas posebej zanimiva socialna struktura študentov po posameznih političnih skupinah. Koristna bi bila podoba njihove srednješolske vzgoje. Naravnost nujen bi bil kolikor mogoče nadroben razvid vloge raznih starešinskih in drugih kongregacij obeh dveh meščanskih skupin glede gmotnih podpor, zakaj njihovo idejno vodenje študentov univerze ostaja prejkone manj zanimivo. Nadrobnejši razgled po omenjenih vprašanih nam ostaja, žal, neznan. Vemo le to, da je bila socialna struktura ob poltretjem odstotku študentov iz delavskih in osemnajst iz kmečkih družin sredi tridesetih let⁴ povsem neustrezna. Znana so prizadevanja vodstev nekaterih političnih grupacij, da so si v določenih srednješolskih zavodih vzgojila kadre za okupacijo nekaterih nezaželeno usmerjenih študentovskih društev. Skupaj z Rdečimi signali⁵ smo nadalje prepričani, da je študentovska mladina postajala plen meščanskih političnih taborov, za kar bi bilo med drugim potrebno iskati raz-

¹ Edvard Kardelj, Posle dvadeset i pet godina. Četrdeset godina 2. Beograd 1960, stran 28.

² Miha Marinko na II. kongresu KPS. II. kongres Komunistične partije Slovenije. Ljubljana 1949, stran 42.

³ Edvard Kardelj, n. d., stran 19.

⁴ Akademski glas, 5. aprila 1935.

⁵ Rdeči signali, revolucionarno glasilo študentov, I, št. 8.

loge še zlasti v revščini in gmotni odvisnosti precejšnjega dela študentov. V kolikšnem obsegu so bili ti činitelji po posameznih obdobjih dejavni bo pokazala šele morebitna bodoča raziskava. Več luči je bilo naravnane v tisku, ki je spremljal študentovsko gibanje, na delež študentov, ki so se študentovskega bolj ali manj politično obarvanega življenja tudi v resnici udeleževali. Pa tudi tukaj nam vzroki za abstinenco niso vedno dovolj jasni. Prav iz gmotnih razlogov je precejšen del študentov živel daljša obdobja zunaj Ljubljane ali je bil s skrbjo za vsakdanji kruh zaposlen do te mere, da mu ob študiju ni preostajalo časa še za organizacijsko življenje. Ker pa je bil največji del slovenskih študentov iz uradniških družin, je bilo verjetno vsaj v neki meri res, da je zunaj študentskih društev, klubov in akcij ostajala v veliki meri skupina »za sodobno življenje nezainteresiranih izpitnih kandidatov« oziroma »idejno popolnoma neorientirana masa«, kakor je to jeseni 1935 trdil razčlenjevalec tedanjega idejnega obraza ljubljanskih študentov v Akademskem glasu.⁶ Res pa je tudi, da so bili številni študentje aktivni v najrazličnejših oblikah družbenega življenja zunaj univerze oziroma zunaj študentovskega gibanja. Pomanjkanje nadrobnejše podobe tovrstnih zvez s splošnim družbenopolitičnim tokom ter nerešenost prej navedenih in še nekaterih dodatnih vprašanj onemogočata za sedaj bolj utemeljeno razlago neskladnosti med socialnim poreklom predvojnih slovenskih študentov in njihovo politično usmeritvijo. Le-ta je bila namreč dovolj izrazita in sodi v okviru študentovskega gibanja med najzanimivejša dejstva.

Med prilagajanjem obstoječemu oziroma podedovanem stanju, med prizadevanjem za njegov nadaljnji obstoj in bojem za nove, drugačne družbene odnose je bil razpet del študentovske mladine, ki si je oblikoval svoje klube, društva in je tudi delal v njih. Pomanjkanje analitičnih prikazov vprašanj, ki so bila načeta v prejšnjem odstavku, nam prav tako ne dopušča bolj poglobljene razlage premikov, ki so bili za študentske grupacije kljub razmeroma kratki dobi dobrih dveh desetletij značilni. Za sedaj smo se prisiljeni ustavljati predvsem le pri rezultatih idejnopolitičnih iskanj in pregrupacij, ki sestavljajo pisano podobo slovenskega študentovskega gibanja med obema vojnama.

Idejnopolitična organizacijska struktura, ki se je v najosnovnejših potezah kazala skozi nadaljnji razvojni proces, je bila med študenti izoblikovana kmalu po ustanovitvi univerze v Ljubljani. V svojem bistvu je bila nasledek dotedanjega idejnega razvoja slovenske inteligenčne plasti, ki je vse dotlej prebijala svoja študentska leta na tujem. Katoliškemu društvu Danica in »jugoslovanskemu naprednemu akademskemu društvu« Jadran, ki naj bi predstavljali med študenti obe meščanski politični grupaciji na Slovenskem, se je že marca 1920 pridružilo Društvo študentov komunistov. Medtem ko sta Danica in Jadran obetali ostati v organizacijskem in tudi vsebinskem pogledu na starih, predvojnih tirih, je snovanje komunističnega društva pomenilo za slovenske študentske vrste dejansko novost. Tako je Crvena zastava zapisala v poročilu o ustanovitvi društva: »Pred kratkim — morda ni niti leto dni od tega — je slovenski akademik s strahom izgovarjal besedo »komunizem«. Naši inteligenci je »komunizem« označeval pojav negativnosti na celi črti. Danes pa se 40 slovenskih akademikov s ponosom naziva komuniste. — Prebili smo led!...«⁷ To vznemirljivo novost je, da navedemo primer, po svoje izrazil dr. Ivan Tavčar z ugotovitvijo, da ve, da že trideset let ni

⁶ P., Idejni obraz slovenske akademske mladine. Akademski glas, 5. in 19. oktobra 1935.

⁷ Crvena zastava, 1. aprila 1920.

priljubljen pri slovenski mladini in ga zato prav nič ne moti, da je brez privržen-
cev na univerzi. Ne more pa ostati ravnodušen ob širjenju komunističnih idej med
slovenskimi študenti,⁸ kar je bilo pač v skladu z njegovimi siceršnjimi politični-
mi nazori.

Število komunistično usmerjenih študentov in njih simpatizerjev je raslo iz
diferenciacije v meščanskih vrstah. Tako se je npr. v slabem letu število Jadrano-
vinih članov zmanjšalo za polovico. Iz sprva enotnega Društva jugoslovenskih aka-
demikov v Mariboru so za klerikalnimi študenti iz idejnopolitičnih razlogov izsto-
pili tudi komunisti. Za nadaljnje razvijanje Vstajenja, kakor se je Društvo komu-
nistov preimenovalo, pa sta bila usodna obznana in zakon o zaščiti države. S 1. ja-
nuarjem 1921 so iz statuta društva črtali vsa mesta, ki so govorila o njegovi poli-
tični povezanosti s Komunistično partijo Jugoslavije in SKOJ. Tako je Vstajenje
skušalo ustvariti videz, da gre v njem le za teoretično preučevanje marksistične
literature in si je na tak način hotelo ob udarcih buržoazije ohraniti življenje.

Zunanja intervencija je, kot kaže primer Vstajenja, očitno zavrla začetni dife-
renciacijski proces. Obe meščanski politični grupaciji sta imeli ob tem seveda vs-
možnost za nadaljnji razvoj. Katoliški Danici se je pridružila (leta 1901 v Gradcu
ustanovljena) Zarja. V šolskem letu 1922/23 je bila v klerikalnem taboru osnovana
še Borba. »Napredni«
Jadran je ostajal po prvih temeljitih pretresih, ki so po-
menili veliko izgubo članstva, vendarle še vedno najmočnejše ljubljansko študen-
tovsko društvo. Ponovno Jadranovo krizo je sicer spomladi 1922 povzročilo nekaj
štajerskih študentov z ustanovitvijo podružnice Jugoslovenskega akademskega dru-
štva Triglav, kateremu se je uspelo z blizu sto člani kaj kmalu prebiti po šte-
vilčni moči na drugo mesto med ljubljanskimi študentovskimi društvi. Kljub ne-
katerim nesporazumom pa naj bi v tistem času veljalo tako za Triglav kot za
Jadran načelo nekompromisnega jugoslovenskaga anacionalizma in pa geslo: Lo-
čeno korakati, pa skupno udariti.

V zvezi z nekaterimi novejšimi pojavi v slovenskem političnem življenju sta
nato v letu 1923 ustanovljeni še društvi Njiva in Slovenski Jug. Sprva oslonjena na
Samostojno kmetijsko stranko je Njiva takoj razvila kljub maloštevilnemu član-
stvu intenzivno organizatorično dejavnost. Z radikalno stranko je bil povezan Slo-
venski Jug, v katerem se je zbiralo nekaj študentov iz Srbije in Dalmacije. Sicer
pa so imeli spomladi 1924 na rektoratu univerze v evidenci kar štiriintrideset raz-
ličnih študentovskih organizacij s strokovnim in tako imenovanim kulturnim zna-
čajem. Med njimi je bil od marca 1924 tudi Akademski klub Orjuna. Po podatkih
v liberalnem glasilu Vidovdan⁹ je bilo tedanje razmerje med »naprednim«
in kle-
rikalnim študentovskim taborom 361 : 222 v korist prvega. Ob okroglem številu
1200 na ljubljanski univerzi vpisanih študentov v študijskem letu 1924/25 je to po-
menilo, da je ostajalo vsaj formalno 51 % študentov zunaj meščanskih političnih
skupin. Komu v čast in komu v sramoto je tolikšno število neorganizirancev, so
se spraševali v Vidovdanu.

Vidovdanova statistika ni mogla več zajeti komunističnega Vstajenja. Po za-
konu o zaščiti države je bilo društvo Vstajenje močno omejeno v svoji dejavno-
sti, čeprav spričo v pravilih izvedenih popravkov ni bilo prepovedano. Kljub temu
je veljalo Vstajenje v študentovskem organizacijskem življenju kaj kmalu za pre-

⁸ Dr. Ivan Tavčar, Komunizem in naša mladina. Slovenski narod, 25. marca 1920.

⁹ Vidovdan, IV, stran 119.

minulo. Ko pa so leta 1924 tudi v dnevnem tisku zabeležili njegovo regeneracijo in je društvo že vabilo na svoja predavanja, ga je veliki župan ljubljanske oblasti avgusta 1924, z zavito logiko razpustil, »ker ne deluje in ker zaradi nezadostnega števila članov nima pogojev za pravni obstoj«.

Medsebojni boji za ugled in veljavo med liberalno in klerikalno študentovsko skupino so bili velika ovira v prizadevanju za ustanovitev enotne reprezentančne organizacije. Uresničenje te zamisli so iz leta v leto odlagali. Vrzel so le, do neke mere mašili meddruštveni odbori. Za prvim velikim spopadom med ljubljanskimi študenti še v okviru Podpornega društva leta 1922 se je čez dve leti ponovil spopad večjega obsega in tudi odmeva. Decembra 1924 so se namreč društva Jadran, Slovenski Jug, Triglav, Klub jugoslovenskih naprednih akademikov iz Italije in Akademska Orjuna uprla protestu proti napadom Pribičevićevega ministrstva na univerzitetno avtonomijo v Zagrebu. Medsebojne fizične obračune ob razglašeni stavki, v katerih so se posebej »izkazali« člani Orjune, je zaključil brutalen nastop policije. Ko so nekaj dni kasneje sprejemali resolucijo proti policijskim nasilstvom nad študenti v Beogradu in Zagrebu, je bila le-ta sprejeta z 204 glasovi proti sto enemu. Na meddruštveni seji vseh kulturnih in strokovnih društev pa so z 11 glasovi proti štirim sklenili, da ne bodo Akademskega kluba Orjuna več vabili na meddruštvene seje.

Decembrski dogodki leta 1924 so tako pokazali da vlada med ljubljanskimi študenti močan odpor do politike jugoslovanskega unitarizma. Številčna premoč federalističnega bloka se je pri vseh posameznih akcijah izkazala kot neizpodbitno dejstvo. Fašistične metode orjunašev so našle na oster protest, kateremu so se vsaj pasivno pridružili tudi številni študentje liberalnega tabora. V konkretni politični akciji je postala enotnost liberalnih vrst hudo problematična. Ob decembrskem dogajanju pa se je prvič pokazala skupina z imenom Akademski blok levih, ki se je skupaj z demokratično usmerjenimi študenti iz klerikalnega in delno tudi liberalnega tabora uprla policijskemu in orjunaškemu nasilju na jugoslovanskih univerzah.

Vse kaže, da ni z razpustom Vstajenja zamrlo tudi obnovljeno delo marksistično usmerjenih študentov. Čeprav sodi formalno priznanje Kluba študentov marksistov šele pod konec leta 1925, je društvo dejansko obstajalo že leto dni prej.¹⁰ Organiziranje študentovske leveice v okviru omenjenega bloka levih pri orisanem dogajanju in kasneje je bilo nedvomno njegovo delo. Klub študentov marksistov je v tistih letih sestavljalo kakih trideset študentov, katere so šteli za člane SKOJ. Tako je bil kot skojevski organizacija klub izjemno legalen. V partijsko delo so bili zajeti trije ali štirje člani, ki so klub tudi vodili.¹¹ V neposredni zvezi s številčno sorazmerno majhnim klubom pa so bile določene spremembe v življenju tudi nekaterih večjih društev. Med take je nedvomno šteti notranjo diferenciacijo v Triglavu, ki je pri volitvah v Svet slušateljev ljubljanske univerze v letih 1926 in 1927 pod vplivom svojih levičarsko usmerjenih članov in ob ogorčenosti starešinstva nastopal s samostojno listo.

Svet slušateljev ljubljanske univerze (SSLU) je zaživel po dveletnih pripravah, med katerimi je hotela vsaka skupina sestaviti reprezentanco v svojo korist.

¹⁰ Prim. Ivan Kreft, *Opredeleževanje za levice na ljubljanski univerzi v letih 1925—1927*; rokopis. — Prim. tudi Vidovdan, IV, stran 61.

¹¹ Ivan Kreft, *Spomini ljudskega agitatorja*. Maribor 1954, str. 22—23.

Novembra 1925 so si tako po daljšem obdobju spet izmerile posamezne študentske skupine svoje moči. Za »listo delovne omladine«, ki so jo predložili Jadran, Triglav in Slovenski Jug, je bilo oddanih tega leta 463 glasov. »Listo katoliških akademikov« je volilo 250 študentov. Tretja je bila »neodvisna lista« neorganiziranih, Njive in bloka levih s 174 glasovi.

Kot rečeno, je morala liberalna grupacija nastopiti pri naslednjih volitvah v svet brez Triglava, ki je po kasnejših jadranskih očenah »v svoji širokogrudnosti zadnje čase združeval i ekstremne nacionaliste i ekstremne levičarje«. ¹² Tako je za »listo delovne omladine«, ki so jo predložili Jadran, Slovenski Jug in Akademsko Orjuna glasovalo leta 1926 362 študentov. Bivša »lista katoliških akademikov« je dobila to pot ime »slovenska lista«. Danica, Zarja, Borba in Ciriško društvo ljubljanskih bogoslovcev so zbrali na njej 273 glasov. Levičarska skupina z agrarnim klubom Njiva je nastopila pod imenom »lista svobodnih akademikov«. Njenih 113 glasov in 96 glasov samostojne »triglavske liste« naj bi kazalo na moč tedanje študentske levice. Ob nespremenjeni sestavi je leta 1927 glasovalo za »listo delovne omladine« 357, za »slovensko listo« 316, za »listo svobodnih akademikov« 96 in za »triglavsko listo« 107 študentov.

Tudi iz vloženi kandidatnih list za volitve v SSLU je razvidno, da je mimo zunanje enotne katoliške skupine, mimo temeljiteje načetega liberalnega bloka, obstajala vrsta študentov, ki si je v univerzitetnem političnem življenju v teh letih z večjim ali manjšim uspehom iskala svoja pota. Poleg kluba Njiva je šlo tu za tretjo, svobodno ali neodvisno skupino, v kateri je imel odločujoč vpliv Klub študentov marksistov. Ta vpliv je bil seveda značilen tudi za Njivo. Z neodvisno skupino študentov, ki si je iskala svojo organizacijsko obliko v Klubu neodvisnih (ali tudi svobodnih) akademikov, nikoli priznanem, vendar aktivnem in zato marca 1928 policijsko prepovedanem, kakor s Klubom študentov marksistov, je bil v tesnih zvezah tudi krog sodelavcev revije Mladina (kasneje Svobodna mladina). Slovenska študentska levica druge polovice dvajsetih let je v reviji izrazila svojo idejno podobo.

Revija Mladina je hotela biti popolnoma neodvisna od raznih političnih strank, hotela je biti celo v uporabi proti večini njih, hotela je biti revolucionarna. ¹³ Na straneh Mladine so se ob ugotavljanju gospodarske krize javljale zahteve po zdravni socialni politiki in zaščiti gospodarskih in političnih interesov delovnih ljudi južnoslovanskih narodov. Ob poudarjanju pomembnosti oktobrske revolucije in zavračanju tendencioznega pisanja o Sovjetski zvezi je bila izražena zahteva po vzpostavljanju kulturnih, političnih in gospodarskih zvez z novo Rusijo, zakaj »mi iščemo pot in našli jo bomo do nove Rusije, do njene nove literature, umetnosti in znanosti«. ¹⁴ ... »Nekje leži zemlja — šestina zemeljske oble — gore težkih pamfletov smo brali — pa je vse zaman; noro, otroško vero imamo vanjo...« ¹⁵

V boju proti tako imenovani »jugoslovanski naciji« in »plemenstvu« Slovenec se je Mladina zavzemala za nacionalno, gospodarsko in politično svobodo slovenskega naroda, za zedinjenje Slovencev, Hrvatov, Srbov, Bolgarov in Makedoncev (!) v federativno državo južnih Slovanov. »Kličimo in dramimo sužnje, ki še ne vedo, da so sužnji... Zedinjeno in enakopravno Slovenijo! ... Slovenijo Slo-

¹² Petnajst let JNAD Jadrana 1920—1935. Ljubljana 1937, stran 32.

¹³ Mladina, IV, št. 1.

¹⁴ Mladina, III, stran 108.

¹⁵ Mladina, IV, stran 27.

vincem! To je naš program... Živimo še nesvobodni v svobodnih državah... Hočemo boj z italijanskim fašizmom in inozemskim imperializmom! Bojevali pa se bomo tudi z domačimi... da dosežemo zedinjeno in svobodno Slovenijo... Za suverenost delovnega slovenskega naroda! Za samostojno in zedinjeno Slovenijo v bratski federativni zvezi z balkanskimi narodi.«¹⁶ Takšna in njim podobna so bila gesla sodelavcev Mladine. »Svobodni akademiki« so za volitve v SSLU leta 1928 izdali letak, v katerem so med drugim pisali: »Kdor je z nami, je: proti sistemu kapitalizma in imperalizma, za prijateljstvo s Sovjetsko Rusijo, za samoodločbo narodov, za samostojno, združeno Slovenijo, proti sistemu Glavnjače in zakonu o zaščiti države...«¹⁷

Ugotavljanju enotnosti katoliških vrst v omenjenih volilnih bojih v SSLU je treba dodati, da je bila Akademska zveza, ki je uokvirjala posamezna katoliška študentska društva, v teh letih v križarskih rokah. O vrednotenju križarskega gibanja in odkrivanju njegovih korenin so živahno razpravljali sredi tridesetih let; ne more biti naš namen, da bi na tem mestu tehtali posamezne teze. Dejstvo je, da je imela tudi katoliška mladina dovolj razlogov za nesoglasje z obstoječo družbeno stvarnostjo in je bila zato prisiljena iskati izhod iz svoje stiske. Načini iskanja, poti in posledice, ki so iz tega izhajale, pa so bile potencialno in tudi dejansko zelo različne. V tem je bila tudi vsebina nadaljnjega razvoja katoliških študentskih vrst. To prvo obdobje križarstva¹⁸ je bilo tako le izrazito prehodna faza.

Križarstvo, ki je dajalo smer Akademske zvezi, si je iz njene revije Križ na gori ustvarilo svoje glasilo. Z vrsto kulturnih, socialnih, literarnih in podobnih krožkov, s prirejanjem počitniških tečajev in taborov je razmajalo organizacijsko togost (in s tem tudi trdnost) katoliških študentskih društev. Pri tem pa ni našlo in povečini tudi ni iskalo pravega stika z družbenimi razmerami, iz katerih je pravzaprav zrastle. Klerikalna stranka in cerkvena hierarhija sta se zbalii tudi za transcendentne sfere zavzetega križarskega duha. Križ na gori je moral prenehati. Po nekaj več kot polletnem presledku je nato zasebno ustanovljeni konzorcij pričel izdajati revijo Križ.

Zaradi nasprotovanja strankinih in cerkvenih krogov, predvsem pa zavoljo lastne nemoči je križarstvo (v svoji prvotni obliki) razpadlo. V okviru katoliškega tabora imamo opraviti še s krščanskosocialističnim gibanjem, katerega pa bi bilo v tem času težko povezovati s križarstvom. Tu gre predvsem za JKAD Borbo, ki je sčasoma pričela združevati za socialistične ideje dovzetne katoliške študente, povezane v precejšnji meri z delavskoprosvetnimi društvi. V šolskem letu 1926/27 je celo spremenila svoje ime v Krščansko socialistični akademski klub Borba in »pod pritiskom časovnih potreb zašla na samostojno pot«.¹⁹ Zaradi samosvoje poti pa je bil v tistem času razpuščen Akademi Orel. Jeseni 1928 je bila tudi Akademska zveza iztrgana križarjem iz rok. Skupno nastopanje katoliških študentov pri volitvah tako ni ustrezalo dejanskemu položaju sredi njihovih vrst.

Pri poslednjih volitvah v Svet slušateljev ljubljanske univerze pred uvedbo šestojanuarske diktature so triglavani spet nastopali skupaj z drugimi »napred-

¹⁶ Mladina, III, stran 98.

¹⁷ Arhiv rektorata univerze v Ljubljani; priloga aktu 1429/29.

¹⁸ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I. Ljubljana 1960, stran 127.

¹⁹ Borci. Ljubljana 1933, stran 15.

nimi« študenti. »Lista enotne napredne omladine« je tedaj zbrala 389 glasov. »Slovenska lista« je dobila to pot 340, »lista svobodnih akademikov« 76 in »stanovska lista delovne omladine«, katero so volili disidenti raznih skupin in neorganizirani študenti, 114 glasov. Vložene liste in študentske skupine, ki so jih predložile in glasovale zanje, so odsevale tedanjo dnevno-politično konstelacijo v državi morda bolj kot v letih dotlej. Zavoljo različnih pogledov na problem odnosov med Jadranom in Triglavom sta se v okviru Jadrana razvili dve struji, manjšinska opozicija je želela spremembo društvenega programa in njegovo konkretizacijo. Za volitve v SSLU leta 1928 je nekaj Jadranskih disidentov s Slovenskim Jugom organiziralo samostojen nastop. Tekmovanje med nekaterimi liberalnimi klubi ni preprečilo njihove povezave v volilni blok, v katerem je bilo najti tudi Triglav in celo Njivo. Na predvečer šestojanuarske diktature je bila tako ob porastu moči katoliških vrst vendarle zagotovljena zmaga »enotne napredne omladine«.

S šestojanuarsko diktaturo so ostala študentska kulturna društva, ki so bila praviloma nepolitična, nedotaknjena, opustiti pa so morala seveda v pravih nezajeto dejavnost. Zaradi strogih predpisov o družtvih je vse klube zajelo za nekaj časa obdobje mrtvila. Ob volitvah v SSLU konec letnega semestra 1929 levičarska skupina ni bila več udeležena. Volitev se je vzdržal tudi katoliški blok. Liberalci so kljub temu priredili manifestacijo svoje dozdevne moči in zbrali za svojo listo 527 glasov. Homogena sestava odbora SSLU pa ni pomenila nikakršnega uspeha. Interesi Jadrana so bili usmerjeni zgolj v krepitev lastnega društva; reprezentančna organizacija je bila s tem zanemarjena. Tudi odnosi med Jadranom in Triglavom so bili vse bolj neprijazni. Zaradi obstrukcije katoliškega tabora in neenotnosti liberalnih vrst, predvsem pa zaradi nedelavnosti, je bil SSLU pred razkrojem. Sredi takšnega stanja so opozicionalci s pomočjo strokovnih društev izvedli reorganizacijo reprezentančne organizacije, ki se je preimenovala v Zvezo slušateljev Aleksandrove univerze (ZSAU). Zvezo so sestavljala strokovna društva, tudi volitve naj bi bile posredne prek njih. Delo v reprezentanci je sedaj zaviral Jadran. Med katoliško skupino in triglavani, katerih je bilo v tem času nekaj prek dve sto, je bil sklenjen sporazum o sodelovanju. S tem je bila izoblikovana osnova študentske fronte proti integralnemu jugoslovenstvu.

Cepitev na »jugoslovenski« in »slovenoborski« tabor je pomenila nenehno nadaljnje upadanje moči in vpliva privrženecv integralnega jugoslovenstva. Po priznanju integralistov pa je imela delitev na oba tabora tudi socialni prizvok, zakaj »slovenski tabor je zbral v svoji sredi tudi tovariše ekstremnih socialnih naziranj...«²⁰ Ob različnih pogledih na socialna vprašanja se je krhala tudi enotnost Jadranskega članstva. Na občnem zboru novembra 1931 je dvajset jadranašev predložilo spomenico, ki je opozarjala, da je njihov čas bistveno različen od dobe starejšin, da je nastopila doba zaostritve razrednih odnosov in je zato potrebna »likvidacija dosedanega brezupnega življenja«. Tako so bili tudi v Jadranu v tem času, kakor pravi kasnejši nacionalistični komentar, »tovariši, katerim je bil nacionalizem le kritje za levičarsko-provokatorske namene.«²¹

O dobi »krščanskih socialistov in komunistov v Akademski zvezi« jeseni 1931 govori tudi kasnejši klerikalni oris razvoja katoliškega študentskega gibanja.²²

²⁰ Petnajst let JNAD Jadrana, stran 45.

²¹ Prav tam, stran 47.

²² Revija Katoliške akcije 1940, stran 405.

Poleg prevladovanja krščanskih socialistov v katoliških študentskih društvih so se, kakor pravi navedeni vir, v društva včlanili tudi marksisti »in jih začeli minirati«. Jadranov kronist je podoben proces opazal v Triglavu, kjer naj bi šlo za »sistematično vtihotapljanje elementov, ki niso imeli z njegovimi (Triglavovimi) idejnimi smernicami prav nič skupnega.«²³ Zaradi vse večjega oddaljevanja Triglava od svojega dotedanjega političnega zaledja je Jadran januarja 1932 prekinil s Triglavom vsako sodelovanje.

Nobenega dvoma ni, da je bilo nadaljnje preusmerjanje Triglava pod vplivom obnovljene dejavnosti komunistov na univerzi. To potrjujejo nacionalistični komentarji za Triglav in klerikalna ugotavljanja za katoliška društva. Poskusi v tem smislu niso manjkali niti v Jadranu. Prej navedeni vir ugotavlja, da so se marksisti z izredno marljivostjo povzpeli v Jadranu do visokih odborniških mest. Zaradi sodelovanja pri demonstracijah so bili nato iz društva izključeni. Med njimi je bil tudi Tone Tomšič.

V začetku leta 1933, v času, ko so bile študentske demonstracije v polnem razmahu, imamo opraviti z nekaj dejstvi, ki so kazala na prehod v novo fazo razvoja slovenskega študentskega gibanja. Tako je treba predvsem omeniti, da je univerzitetna uprava 4. februarja 1933 razpustila ZSAU zaradi posredne krivde ob velikih demonstracijah v januarju. S tem je bila ukinjena organizacija, ki je bila trdno v rokah široke študentske fronte, nastajajoče proti diktatorskemu režimu. To je bil čas, ko so se morali triglavani vse bolj pogosto braniti pred napadi z različnih strani, pa čeprav je bil Triglav z 250 člani najmočnejše in ob svoji organizatorični in propagandno-idejni dejavnosti tudi zunaj univerze ugledno študentsko društvo. Ljubljanska podružnica je s svojih kritičnim odnosom do sodobnega življenja povzročala skrbi še zlasti starešinskemu društvu. Na zboru Zveze akademskih starešin marca 1933 so zato sklenili: »Jugoslovensko napredno starešinstvo hoče zastaviti ves svoj vpliv, da se pogubne struje obrnejo v pravo smer, da se pretirana samoslovenska nacionalna čustvenost podredi zakonom realnosti in nalogam bodočnosti.«²⁴

V študentskih vrstah so hoteli napraviti red tudi na klerikalni strani. Najprej je odbor Akademске zveze v Slovencu protestiral proti »oni skupini akademikov, ki izrabljajo manifestacije celokupne akademske mladine za univerzo v svoje prevratne komunistične namene.«²⁵ Prvemu koraku v razbijanju enotne študentske fronte so sledili drugi. Separatna nočna akcija skupine katoliških študentov na univerzi v drugi polovici februarja 1933 naj bi služila kompromitiranju komunistov. Ker sta bili društvi Danica in še zlasti Borba trdno v rokah krščanskih socialistov, si je klerikalno starešinstvo skušalo ustvariti svoje pozicije vsaj v Zarji. Aprila 1933 je Zarja priredila tečaj, ki je obravnaval predvsem dva problema: marksizem in katoliško akcijo.

Prizadevanje starešinstva obeh meščanskih grupacij so v boju proti enotnosti in razredno nasprotni usmeritvi študentske mladine spremljali ukrepi univerzitetne in politične oblasti. Zasedalo je univerzitetno sodišče, študentje so se zagovarjali pred rednim sodiščem v Ljubljani in izrednim sodiščem za zaščito države v Beogradu. Med obtoženci pred beograjskim sodiščem je bil npr. tudi Boris

²³ Petnajst let JNAD Jadrana, stran 50—51.

²⁴ Triglavanski listi, II, št. 2.

²⁵ Slovenec, 12. februarja 1933.

Kidrič. Obsodbe so segle do pet let strogega zapora. Usmerjanje velikih študentskih demonstracij je bilo v rokah komunistov. Zato in zavoljo svojih političnih računov je opozicionalna buržoazija z radikalnimi posegi prekinila nadaljnje enotno nastopanje slovenskih študentov.

Diferenciacija, ki se je pričela med študentskimi društvi spričo zunanjih posegov konec demonstracijskega obdobja, je prihajala kaj kmalu v končno fazo. Tako je bila npr. ob volitvah v Društvu slušateljev juridične fakultete razbita »enotna slovenska fronta« že jeseni 1933. Poleg nacionalistov sta katoliška in triglavanska-levičarska skupina nastopali spet zase. Iz diferenciacijskega procesa sta v študentski publicistični dejavnosti še v letu 1933 izšli dve publikaciji, ki sta jasno izrazili usmeritev dveh, kmalu nato zavoljo komunizma razpuščenih študentskih društev. Tako so triglavani v brošuri Beseda o našem delu, namenjeni abiturientom, obrazložili delo Triglava, ki vključuje »glasnike nove miselnosti, ki pomeni odklon od dosedanjega psevdonaprednjaštva z vsemi njegovimi tipičnimi slovenskimi priznaki«. Ob temeljitih, debatnih večerih in razgovorih so se člani Triglava dodobra poučili o vsej krivičnosti obstoječega družbenega reda. Močna socialna usmeritev članstva, ki prehaja v razredno-marksistični svetovni nazor, je bila po njihovih besedah praktična posledica tega smotrnega dela. Intenzivnost notranjega društvenega življenja je spremljalo vztrajanje triglavanov pri samostojni svetovnonazorski in politični usmeritvi v odnosu do starešinstva. Le dober mesec pred razpustom ljubljanskega Triglava (razpustila ga je banska uprava 21. marca 1934) so starešine modrovale v Triglavanskih listih ob neuspelem sestanku z odbornikoma študentskega društva takole: »Triglav je bil vedno svoboden v širokem okviru naprednosti, sedaj se je pa opredelil za določen nazor: marksizem. S tem ni le kršil pravil, marveč tudi najlepšo tradicijo Triglava. Menda pa le ne bomo gojili marksistične celice pod programom nacionalizma.«

Že nekaj mesecev pred razpustom Triglava je bil razpuščen tudi krščansko-socialistični klub Borba. Izzvani od cerkvene gosposke so člani tega kluba izdali pred razpustom knjižico Borci. V njej so podali »jasno in odkrito« izjavo svojega prepričanja in se z njo pridružili enotni fronti študentske mladine v Triglavu in Njivi. V obširnem sestavku z naslovom Quadragesimo anno je bil dan odgovor na vprašanje o njihovem odnosu do smernic, ki jih je cerkev določila glede socialnih vprašanj. Z ugotovitvijo, da papeževa okrožnica avtoritativno sankcionira kapitalizem, da povzdiguje kapitalizem v od boga dani družbeni red, da je v okrožnici neznanstveno razložena vloga kapitala, da je delavski razred v okrožnici izenačen s stroji in je z okrožnico dejansko napovedan razredni boj proletariatu, so Borci okrožnico zavrnil in se hkrati izrazili za marksistično razlago kapitalističnega družbenega ustroja. V nadaljnjem sestavku so na tej osnovi pretresli tudi vprašanje fašizma in prišli do sklepa: Cerkev je pred fašizmom povsem kapitulirala.

Poleg Borbe je bila za klerikalno starešinstvo močno problematična tudi Danica. Tudi njeno članstvo je hotelo prekiniti s tradicijo in hoditi po samostojnih poteh. Ob takih težnjah se je za Danico zanimala celo policija. Vendar je imela ljubljanska škofija konec leta 1933 na voljo že Mladce Kristusa kralja, ki so se kot dijaška Katoliška akcija šolali pod vodstvom prof. Tomca nalašč za saniranje razmer v katoliških študentskih društvih. Le-ti so s krogom prof. Ehrlicha iztrgali jeseni 1933 Danico krščanskim socialistom iz rok.

Z razpusti in drugačnimi ukrepi proti uporniškim študentskim društvom slovenskima meščanskima političnima taboroma pač ni uspelo zatreti nove ideološke usmeritve med študenti. V eni tedanjih analiz idejnopoličnega življenja ljubljanskih študentov²⁶ je mimo konservativnih ostankov prejšnjih kulturnopolitičnih taborov govor o »novi, še ne oformljeni, še ne ideološko prečiščeni, vendar izrazito progresivni smeri z novimi, novim gospodarskim in socialnim razmeram odgovarjajočimi težnjami«. Iz te smeri je jeseni 1933 izšla zamisel študentske akcije za univerzitetno knjižnico, ki je še v istem letu dobila svojo konkretno obliko. V tem času je bila konstituirana tudi Zveza strokovnih klubov tehnične fakultete, ki je ob pomanjkanju reprezentančne organizacije sklicevala meddruštvene sestanke, na katerih so obravnavali vprašanje šolnin, ustanovitve doma visokošolk, razširitve medicinske fakultete itd.

S stanovskimi in strokovnimi problemi ljubljanskih študentov se je kot informant namenil ukvarjati tudi jeseni 1933 izšli list Akademski glas. Rdeči signali so ga sprejeli neprijazno; med izdajatelji so bili udeleženci omenjenih separatnih klerikalnih akcij. Ne glede na neizražena hotenja ustanovnikov lista je moč ugotoviti, da si je že tako rekoč od samega začetka našel v Akademskem glasu svoje mesto tudi demokratični, progresivni študentski blok. Z aktivnim sodelovanjem se je študentom marksistom sčasoma posrečilo dati listu svoj pečat.

Želja po akciji je zahtevala ustrezne organizacijske okvire. Triglavani so kmalu po razpustu kluba predložili pravila društva Mladi Triglav, ki jih je univerzitetni senat 2. julija 1934 tudi potrdil. S tem je bila spet vzpostavljena kontinuiteta v delu in ideološkem razvoju članov Triglava pred razpustom. Ponovno je bila okrepljena fronta naprednih študentskih društev, ki jih je po razpustu Triglava in Borbe zastopal le še Akademski agrarni klub Njiva.

V ilegalo potisnjeno dejavnost študentov komunistov je bilo moč čutiti v javnosti prek omenjenih in še nekaterih drugih legalnih študentskih klubov in društev (npr. Zveze strokovnih klubov tehnične fakultete). V Rdečih signalih in nekaterih letakih tega obdobja je partijska organizacija na univerzi opozarjala na nevarnost klerofašizma in klicala k organizaciji enotne protifašistične študentske fronte.

Uspešno revolucionarno dejavnost študentov komunistov na univerzi in zunaj nje je seveda dušila policija, niso pa zaostajale niti univerzitetne oblasti. Januarja 1934 je bilo aretiranih 37 študentov, med njimi 8 poljskih židov, ki so študirali v Ljubljani. Konec leta je sledila preiskava pred sodiščem za zaščito države v Beogradu proti sedmim ljubljanskim študentom. Na istočasnem procesu v Mariboru sta se med večimi mladimi komunisti zagovarjali dva študenta iz Ljubljane. Za ravnanje univerzitetnih oblasti s študenti komunisti je bil značilen primer Toneta Tomšiča, katerega je po prestani eno in polletni robiji v Sremski Mitrovici izročil rektor univerzitetnemu sodišču zaradi »akademika nevrednega dejanja« — komunistične propagande. Tomšiča je univerzitetno sodišče marca 1934 za vedno izključilo iz univerze.

Prizadevanje za ponovno vzpostavitev reprezentančne organizacije Akademski akcija za univerzitetno knjižnico, ki se je spremenila v Akcijo za izpopolnitev univerze, akcija za ustanovitev doma visokošolk in še druga delovanja, ki so ali naj bi zajela vse študente, so predstavljala novo osnovo za enotno študentsko

²⁶ Akademski glas, 28. oktobra 1933.

fronto. S tem delovanjem sta bila slabo povezana nacionalistični pa tudi klerikalni tabor. Ker nista bila niti pobudnika niti nosilca teh akcij, sta ostala v glavnem ob strani. Njuno delo je bilo za zdaj omejeno predvsem le na lastna društva.

Medtem ko je v nacionalističnem taboru morda zmanjkovalo prave volje in predvsem moči, so se klerikalci temeljiteje pripravljali na nov napad na enotno študentovsko fronto. Prvi večji dogodek v okviru teh priprav je bil izid Straže v viharju. Novembra 1934 je krog prof. Ehrlicha pričel pošiljati to klerikalno glasilo v javnost. Med usihanjem drugih študentovskih glasil, med njihovim ukinjanjem, so stražarji svojemu listu povečevali obseg in ga spreminjali v tednik. Njihovo osnovno politično prepričanje, po katerem so se v svojih akcijah na univerzi ravnali, je bilo dokaj jasno. Rekatolizacija slovenskega življenja jim je bila osnovni cilj. Boj za katoliško univerzo pa jim je narekoval boj proti enotni študentovski fronti, proti formiranju enotnih lokalnih študentovskih društev, kajti le »katoliški akademiki so edini, ki zastopajo in branijo vselej in dosledno interese univerze«.²⁷

Prizorišče ostrega političnega boja na univerzi v skladu z navedenimi klerofašističnimi načeli je kaj kmalu postala Akcija za izpopolnitev univerze. Klerikalci so v svoji ofenzivnosti hoteli dobiti to ustanovo v svoje roke. Medtem ko je še novembra 1935 tridnevna stavka študentov tehnike zaradi nove uredbe za to fakulteto stoodstotno uspela in je Akademski glas ob tem celo zapisal, da take enotnosti na ljubljanski univerzi najbrž še ni bilo, je le tri tedne kasneje uspelo klerikalcem razbiti občni zbor Akademске akcije. Sicer pa je že ob koncu omenjene stavke, organizirane skupaj z beograjskimi in zagrebškimi kolegi in podprte s strani študentov drugih fakultet, Akademska zveza v Slovincu izjavila, da bo ob podobnih bodočih akcijah prisiljena nastopiti proti njim.

Ob ofenzivnih nastopih klerikalnega tabora razmere v levičarskih vrstah, žal niso bile take, da bi omogočile odločnejšo zaježitev klerikalnega napada. Od enotne partijske smeri sta se cepili tako desna kot leva frakcijska skupina, kar je vnašalo zmedo in slabost v napredne vrste. Ob tem so levičarski klubi doživljali napade z najrazličnejših strani. Že po slabem letu obstoja Društva Dom visokošolk je morala npr. predsednica na občnem zboru ugotovljati, da stražarji kažejo na društvo kot na nekakšno žensko ekspoziuro marksizma in komunizma v Ljubljani. Z napadi in nezaupanjem se je moral otepati Klub prekmurskih akademikov, čeprav je že na samem začetku sprejel izredno konstruktiven program dela in ga je z veliko požrtvovalnostjo članov tudi izvajal. Sredi političnoideološkega boja s klerikalizmom, posebej še s Stražo v viharju, je bil Akademski glas prisiljen celo umolkniti. Bil je ukinjen, ker je s svojimi članki povzročil »očitno nerazporejenost zoper politični in socialni red v državi«. Približno v istem času, spomladi 1936, je bil razpuščen še Mladi Triglav, katerega je Straža v viharju označevala za »akademsko sekcijo ilegalne komunistične stranke«.

V času teh ponovnih udarcev po naprednem študentovskem gibanju je prišlo tudi do enega glavnih spopadov s klerikalci v tem obdobju. Zavaljo uredbe za tehnične fakultete so sredi marca 1936 razglasili študentje tehnike stavko za nedoločen čas. Na zborovanju vseh študentov je bila predlagana tudi splošna stavka. Na rektorat je večina študentovskih društev naslovila še več drugih upravičenih zahtev. Klerikalna društva so skladno z voljo starešinstva nastopila proti stavki

²⁷ Straža v viharju, I, št. 19.

in odklonila svoj podpis pod študentske zahteve. Med večino študentov, ki so bili za stavko, in klerikalci, še zlasti stražarji, ki so bili proti njej, je prišlo do ostrejšega fizičnega obračuna. Predavanja so bila odpovedana; stavka je uspela. Klerikalci torej te študentske akcije v njenem bistvu niso mogli razbiti.

Že maja 1936 se je klerikalni tabor odškodoval za marčevski poraz. Pri volitvah v Akademsko akcijo za izpopolnitev univerze so zbrali 344 glasov ali štiri mandate, levičarji 234 glasov ali tri mandate in nacionalisti 118 glasov ali dva mandata. Straža v viharju je ob tej priliki ponavljala, da prihajata za bodoče javno življenje na univerzi in zunaj nje v poštev le katoliška in marksistična fronta. K izračunanim odstotkom 49,6 : 33,4 : 17 % si je polaskala: »Tako krasne zmage katoliških akadenikov niti največji optimisti niso pričakovali«. Nacionalistična Naša misel pa je morala priznati, da takega poraza nacionalisti niso pretrpeli, kar stoji univerza v Ljubljani. Da ni bila zmaga klerikalcev v Akademski akciji maja 1936 slučajna, so pokazale še jesenske volitve istega leta. Manj spodbudni so bili za klerikalni tabor tedanji izidi volitev v strokovna društva.

Izgube, ki so jih imele napredne študentske vrste s prepovedjo Akademskega glasa in razpustom Mladega Triglava sta premostila Akademsko glasilo za univerzna in javna vprašanja — 1551 in ustanovitev Slovenskega kluba. Program, ki si ga je novo glasilo začrtalo, se je oslanjal na napredne študentske tradicije, bil je povezan s stvarnim delom naprednega dela študentov in je bil člen v boju s tedanjim političnim stanjem. Geslo »Ne Moskva, ne Rim — Ljubljana!« je sicer izhajalo iz tedanjih objektivnih razmer, vsebovalo pa je za tisto dobo problematične sestavine preobčutljivega samoslovenstva, ki so bile žive tudi v nekaterih drugih pojavih tedanjega naprednega študentskega gibanja, med drugim tudi pri nastajanju Slovenskega kluba. Le-ta je imel svoj ustanovni občni zbor 6. decembra 1936.

Občasna kriza v demokratično usmerjeni študentski fronti je vse bolj ješnjavala. Ideološko razčiščenje sicer še zdaleč ni bilo končano, vendar je bila z notranjim utrjevanjem v univerzitetni partijski organizaciji dana pobuda za vrsto pomembnih akcij. Z dvema ilegalnima številka Slovenskega študenta, ki jih je maja in junija 1937 izdala že okrepljena partijska organizacija, je bil razvit »širok akcijski program«, v katerem je bila »mного jasneje in dosledneje kot doslej postavljena široka linija borbe vseh demokratičnih sil proti fašizmu«. Slovenski študent je bil poleg tega pravzaprav prvi ilegalni list ljudske frote s smerjo, ki jo je leto dni kasneje uveljavljal Slovenski poročevalec.²⁸

Ustanovnemu kongresu KPS je sledila jeseni 1937 tudi prva partijska konferenca na univerzi, ki je kritično pretresla prejšnje delo in si zastavila smernice bodočega delovanja. Tedaj izvoljeni partijski biro so kasneje menjavali na vsakoletni konferenci. Z novimi sprejemi članov je bila univerzitetna celica tudi številčno okrepljena (v naslednjih letih je bila z nekaj nad štiridesetimi člani celo najmočnejši celica na Slovenskem). Prek ilegalnega Slovenskega študenta je bil dan slovenski študentski mladini v pretres osnutek programa, ki je na podlagi poudarjanja pravic slovenskega naroda in njegove študentske mladine vseboval vrsto zahtev. S tem programom je bila potrjena vsebina dotedanjega boja demokratične študentske fronte, dana pa je bila temu boju načrtnejša in enovitejša

²⁸ Vladimir Krivic v govoru na zborovanju 9. novembra 1959 pred univerzo. Delo, 10. novembra 1959.

perspektiva. Prizadevanja za izboljšanje položaja slovenske univerze in slovenskega študenta so bila povezana s splošnim političnim bojem slovenskega naroda za njegovo vsestransko osvoboditev. V tem pa je bil njegov poseben pomen.

Demokratsko usmerjene študentske sile, ki so bile voljne sprejemati omejen program in so se za posamezne njegove dele dotlej še nekaj let tudi dejansko borile, so bile v teh letih v organizacijskem pogledu zajete v Njivi, tudi v Društvu Dom visokošolk in v Slovenskem klubu. Ta zadnji je bil kljub notranji idejni neizčiščenosti in nekaterim nasprotujočim si tendencam, ki so se v začetku pojavljale v njem, že po številu svojih članov osrednja baza naprednega študentskega bloka. Ob obletnici svojega obstoja je klub izdal brošuro Naši pogledi, v kateri je skušal obrazložiti svoj odnos do temeljnih študentskih problemov tistega obdobja. Toda kaj kmalu je v delovanje naprednih društev zopet posegla politična oblast. Banska uprava je konec oktobra 1937 »zaradi prekoračenega delokroga« razpustila Akademski agrarni klub Njiva. Policija pa je iskala natančnejše podatke o akademskem društvu Slovenski klub, v katerega so »baje prestopili člani bivšega akademskega društva Mladi Triglav, ki je bilo radi komunističnega delovanja razpuščeno«.²⁹

Z vidika zasledovanja razvoja enotne in demokratične študentske fronte lahko pustimo trenja v okviru nacionalističnega tabora med ljotičevsko usmerjenim Edinstvom in Jadranom v teh letih ob strani. Tudi nesporazumi med mladčevsko in stražarsko strujo glede stanovske ureditve klerikalnih študentskih društev so na tem mestu nezanimivi. Omeniti pa je treba, da so v klerikalnem bloku povzročali skrbi krščanski socialisti ali križarji druge faze razvoja križarskega gibanja, ki so za krajši čas prevzeli celo vodstvo v Akademski zvezi. Ko so to spet izgubili, so si pridobivali društvene odbore. Prirejali so predavanja v beli dvorani Uniona, kjer so bile burne debate. Osnovali so blok Danica — Savica — Zarja, ki je poleti 1937 organiziral v Bohinju svoj prvi počitniški tečaj. Med katoliškimi študentskimi društvi je tako nastopila tako imenovana »tretja skupina«. Le-ta je naslednje leto sicer izgubila Danico, kajti s pomočjo novincev je »odločni katoliški smeri«, kot že pet let prej, uspelo okupirati to društvo. »Tretja skupina« je tedaj v celoti prestopila v Zarjo. Zarjani so avgusta 1939 v Bohinju priredili »akademski kulturnosocialni teden«, decembra istega leta pa jo je Narodni odbor Katoliške akcije črtal iz seznama pomožnih sil slovenske Katoliške akcije. Tako so zarjani z odklanjanjem klerikalne totalitarosti in v odporu političnemu katolicizmu prispevali svoj delež h krepitvi demokratično usmerjenih študentskih vrst.

Boj za enotno in demokratično študentsko fronto ni bil lahek. Rezultate volitev v Akademsko akcijo jeseni 1937 si je težko razložiti. Od 924 oddanih glasov je dobila »slovenska lista« katoliških študentov 408 glasov, enotna »nacionalna lista« 295 in »lista slovenskih demokratičnih študentov« to pot le 221 glasov. V glasilu »1551« so v začetku leta 1938 pisali o »mrtvi točki« študentskega gibanja. Pa vendar je bila v teh letih vrsta študentskih akcij, še zlasti takih z narodnoobrambnim in protifašističnim značajem. Policija, banska uprava in klerikalni tabor so se največkrat kazali kot njihovi nasprotniki. Kako širok krog študentov oziroma njihovih društev je prišel zavoljo svoje narodnoobrambne dejavnosti ob profašistični jugoslovanski zunanjepolitični usmeritvi v dejansko nemilost, pričata zlasti razpust Kluba jugoslovanskih akademikov iz Trsta, Gorice in Istre in razpust Jadrana v začetku leta 1938.

²⁹ Arhiv rektorata univerze v Ljubljani, fasc. za leto 1937.

Podoba je bila, da je v študentovsko politično življenje prinesla docela novo okoliščino Hitlerjeva zasedba Češkoslovaške. Z že omenjenim razglasom so se vsa študentovska društva združila v enotni akademski narodni blok. Na druge študente Jugoslavije je bil naslovljen poziv za solidarizacijo z razglasom. Kot načelni nasprotnik enotne študentovske fronte je klerikalna študentovska skupina, tedaj organizirana v Danici, Kladivu, Savici in Straži, kaj kmalu izstopila iz Narodno akademskega bloka. Sledilo ji je Ljotićevo Edinstvo. Delo v okrnjenem bloku je poslej ostajalo na ramenih Slovenskega kluba, Zarje in Jugoslavije (ustanovljene kmalu po razpustu in v nadomestilo Jadrana) in seveda komunistov, pobudnikov bloka. Ob skupnem delu, ki je imelo neposreden narodnoobrambni in s tem splošno narodni pomen, je prihajalo do koristnega zблиževanja narodno zavodnih študentov in s tem tudi do širjenja in krepitve enotne, demokratično usmerjene študentovske fronte.

Med poslednje predvojne dogodke, ob katerih se je tedanja razdeljenost slovenskih študentov jasno pokazala, je šteti dogajanje okrog Mirovnega kongresa jugoslovanskih študentov aprila 1940. Kongres je organizirala študentovska levica v Beogradu. V Ljubljani so sledile zadrževanju delegatov in drugih udeležencev kongresa, denuncijacijam, ki so bile s tem nujno povezane, protikongresne manifestacije klerikalcev in tudi nacionalistov, ki so še enkrat pokazale, da sta se na univerzi v skladu s splošnim razvojem izoblikovala dva med seboj ostro ločena tabora. Bistvena razlika med njima je bila pač v tem, da je prvi, progresivni, v svoji zgodovinski perspektivi rasel in se je drugi, reakcionarni, razkrajal in v begu pred razkrojem fašiziral. Medtem ko so prvega že v mesecih pred okupacijo in seveda še zlasti po njej predstavljale akcije članov Slovenskega kluba, se je drugi pričel združevati v Protikomunistično fronto z vsemi posledicami, ki so iz tega izhajale.

Z navedenim izidom bi bil pregled idejnopolitičnega razvoja slovenske študentske mladine v okviru njenih društev in klubov med obema vojnama pri kraju. Zdi se, da ima tudi v tem rezultatu teza o miniaturnem značaju študentovskega gibanja v odnosu do splošnejšega razvoja svoje potrdilo. Ne moremo pa si kaj, da ne bi tudi ob sklepu opozorili na poseben zgodovinski pomen nekaterih posameznosti. Tako se v odnosu študentovskih društev do starešinskih institucij in obratno kažejo študentje z družbenorazvojnega vidika še v posebej ugodni luči. Starešine so imeli v rokah oblast; njihove ustanove so razpuščale klube, sodile so in obsojale študente. Pri tem bi bilo težko trditi, da bi študentje načenjali brezploden in nenačelen generacijski boj. S svojim doslednim, načelnim in odkritim nastopanjem so zbujali simpatije; tudi pod njihovim vplivom so se spreminjala prepričanja prenekaterih, ki niso bili iz njihovih vrst.

Od Društva študentov-komunistov do Slovenskega kluba je bil najnaprednejši del študentov v tej ali drugi obliki, pač v skladu z okoliščinami, povezan z delavskimi organizacijami. Njihova vloga pri organiziranju SKOJ v Sloveniji, pri obnavljanju partijskih organizacij med diktaturo, v najrazličnejših oblikah partijskega dela v sledečih letih je sicer znana, vendar se zdi, da je velika vloga študentovskega gibanja večkrat premalo upoštevana.

Zunaj pričujočega razpravljanja ostaja udeležba študentov v narodnoosvobodilnem boju. Kot je znano, je bila ta zelo visoka in po vlogi udeležencev iz študentovskih vrst dovolj izrazita. Zato bi bil ob socialni strukturi predvojnih študentov takšen rezultat težko razumljiv, če ne bi bil vmes dolgotrajnejši proces osvoba-

janja iz meščanskih idejnih spon. Z razkrajanjem meščanskih vrst je nastajala študentska levica, ki se je kljub velikim oviram skupaj z naprednimi študenti obeh drugih jugoslovanskih univerzitetnih centrov pripravljala na odločilni boj. V tem pa je tudi njen največji pomen.

Informacija o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR)

Ime SNR se pojavi v dokumentih, ki jih hrani arhiv kominterne, že leta 1932. To je bilo takrat, ko so bile partijske organizacije v Sloveniji v glavnem že obnovljene, ko se je začelo obdobje ponovnega množičnega vpliva teh organizacij na slovensko politično življenje, v času vse širših množičnih akcij delovnega ljudstva pod vodstvom KP, ki so se naslednja leta izoblikovale v Slovensko ljudsko fronto (SLF, 1934—1935), Slovensko kmečko-delavsko gibanje (SKDG, 1935—1939), v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS, 1939—1941) in v Protiimperialistično fronto oziroma Osvobodilno fronto slovenskega naroda od junija 1941 naprej.

Program za gibanje SNR je Gorkičevo vodstvo začelo pripravljati leta 1933. To kaže gradivo, ohranjeno v Gustinčičevem arhivu v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Tako je tudi knjižica Lovra Kuharja Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda (program SNR gibanja) izšla na Dunaju z letnico 1933, v Slovenijo pa si je utrla pot šele leta 1934. Slovenski revolucionar je začel izhajati junija leta 1934. To poudarjam zaradi tega, ker bi zapoznela direktiva CK KPJ oziroma kominterne lahko povzročila veliko škodo partiji in ljudskemu gibanju pod njenim vodstvom ki je imelo takrat pripravljen boljši koncept. Več članov partije (dr. France Hočevar, Rudi Čačinovič, dr. Jože Brilej in drugi) je dobilo navodila, naj izstopijo in začnejo delovati kot slovenski narodni revolucionarji oziroma kot organizatorji Revolucionarne sindikalne opozicije (dr. J. Brilej). Proti tej direktivi so imeli nekateri pomisleke in kmalu jim je dal prav tudi pokrajinski komite KPJ za Slovenijo. To potrjuje Edvard Kardelj v svojimi knjižici Po petindvajsetih letih (Cankarjeva založba, Ljubljana 1959). Tako je izšla le ena številka Slovenskega revolucionarja, ki sta jo razmnožila Uroš in Sergej Kraigher v pralnici hiše v Žitnikovi ul. 16 (v Rožni dolini). Gradivo je prispeval med drugim tudi Dušan Kraigher, ki je nesporno avtor članka o sovjetski ustavi. Preden je bila natisnjena druga številka Slovenskega revolucionarja, je PK partije preklical direktivo kominterne o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev. Kako je prišlo do tega, opisuje Edvard Kardelj v omenjeni knjižici: »... V inozemstvu so bile izmišljene takšne abstraktne konstrukcije, kakor so bile na primer koncepcije o RSO (Revolucionarna sindikalna opozicija), Revolucionarni kmečki komiteji in SNR. Vse to naj bi bile po zamislih njihovih iniciatorjev samostojne ilegalne organizacije, ki bi delale skupaj s komunistično partijo za aktivizacijo množic na ustreznih področjih. Seveda je bilo vse to popolnoma ne-realno. Revolucionarna sindikalna opozicija kot nekakšen samostojen ilegalni revolucionarni sindikat ne bi bila prav nič drugega kakor paralelna organizacija delavcev komunistov, ki so že tako bili organizirani v ilegalnih organizacijah komunistične partije. Kdor se je odločil za aktivnost v revolucionarni ilegalnosti, ta

je šel do kraja, se pravi, našel je pot v komunistično partijo. Isto je veljalo tudi za Revolucionarne kmečke odbore.«

Pripomnim naj, da je kominterna direktivo o RSO in Revolucionarnih kmečkih komitejih posredovala vsem svojim članicam in da so jo te skušale tudi uresničiti, čeprav ne povsod z največjim uspehom. Navodilo o ustanovitvi SNR pa je veljalo, kot priča ime, le za Slovenijo in Kardeljeva zasluga je, da se ni izpeljalo. O tem piše v že omenjeni knjižici tole:

»Še celo nemogoča konstrukcija pa je bila tako imenovana organizacija Slovenskih nacionalnih revolucionarjev. Taka konstrukcija bi imela svoj smisel samo s predpostavko, da bi v Sloveniji dejansko obstajalo tako močno samostojno nacionalno-revolucionarno gibanje, ki bi bilo sposobno zgrabiti si tudi lastno ilegalno revolucionarno organizacijo mimo Komunistične partije Slovenije in na samostojnih buržoazno-nacionalističnih pozicijah. Toda takega gibanja v Sloveniji ni bilo.«

Kardelj je v nadaljevanju tudi prepričljivo pojasnil, zakaj slovenski buržoaziji ni bilo do samostojnega narodnega osvobodilnega gibanja:

»Slovenski buržoaziji ne samo ni bilo do nekakšnega samostojnega nacionalno-osvobodilnega gibanja, marveč se je relativno dobro počutila v okviru stare Jugoslavije. Slovenski nacionalizem, s katerim je kdaj pa kdaj operirala, ji je bil pri tem samo sredstvo pritiska, da bi izsilila večje koncesije od vladajoče velesrbske buržoazije. Še več, nobena slovenska meščanska stranka, z izjemo nekaterih političnih drobcev, ki so v glavnem zajemali inteligenco in nekaj kmetov ali srednjih slojev, ni v svojem političnem programu nikoli resneje postavljala vprašanja tudi najslabotnejše avtonomije Slovenije. Za slovensko buržoazijo, ki je bila v Jugoslaviji relativno ekonomsko najmočnejša, bi avtonomija Slovenije pomenila celo oviro za njeno gospodarsko ekspanzijo na področju Jugoslavije. Celotakšen buržoazno-nacionalistični separatizem, kakršen se je pojavljal na Hrvaškem kot samostojen politični faktor, je bil v Sloveniji neznaten in brezpomemben. Skratka, v okviru buržoaznih političnih tokov je sicer bilo nekaj nacionalizma, nacionalnih konfliktov z vladajočo velesrbsko buržoazijo, globljih gospodarskih nasprotij in tudi odpora proti njeni hegemoniji, toda vse to je bilo daleč od kakršnekoli pripravljenosti za kakšno revolucionarno akcijo.«

Glede vloge meščanske opozicije pri organiziranju narodnoosvobodilnega odpora proti narodnemu zatiranju Kardelj ugotavlja: »Med slovensko inteligenco in v srednjih slojih ter kmečkih množicah sploh je seveda nacionalni odpor prihajal močnejše do izraza, zlasti v odporu proti poizkusom zatiranja slovenskega jezika, literature, prosvetnih ustanov itd. V teh okvirih se je formirala nekakšna levoliberalna grupacija tako na periferiji liberalne kakor na periferiji klerikalne stranke. Vendar tudi predstavniki teh levih struj niso nikdar prekoračili okvirov splošnih deklaracij in posameznih zahtev v smislu odpora proti denacionalizatorskemu pritisku režima, čeprav so marsikdaj sodelovali s komunisti, odpirali jim vrata v svoje organizacije, jih vabili k sodelovanju pri svojem tisku in podobno ter so nedvomno opravljali pozitivno, progresivno vlogo v slovenskem političnem življenju. V praktičnem političnem življenju so se te struje gibale v okvirih legalnih možnosti in v splošnih manifestacijah odpora, toda bile so preslabe in premalo povezane z ljudskimi množicami, da bi se v njih mogla roditi misel o kakšni samostojni nacionalni revolucionarni ilegalni organizaciji.«

O geslu kominterne za razbijanje Jugoslavije pa tudi progresivni meščani niso hoteli ničesar slišati, ker je bilo »napačno ter v ostrem nasprotju z vso tradicijo slovenske zgodovine.« (E. Kardelj, prav tam.)

Končno Edvard Kardelj ugotavlja, da je bila edina sila, zmožna organizirati narodnoosvobodilni odpor, KPJ »naslonjena na delavski razred in na široke kmečke množice, ki so bile pravi in globlji vir demokratičnih in narodnoosvobodilnih revolucionarnih energij. Vsakdo, ki je poznal te rezerve, je moral potemtakem na prvi pogled spoznati, kako nerealna je bila direktiva centralnega komiteja o osnovanju organizacije SNR in kako nesmiselno je taka direktiva pehala komuniste s prave poti borbe za aktivizacijo množic v sektaško zagato«.

Pri gibanju SNR gre torej za očiten primer direktive kominterne oziroma dela Gorkičevega vodstva, kateri se je pokrajinski komite KPJ za Slovenijo uprl. To potrjuje tudi Miha Marinko v referatu na drugem kongresu KPS leta 1949, ko ugotavlja: »Nepravilne direktive je dajalo Gorkičevo vodstvo v nasprotju s pravilno akcijsko linijo pokrajinskega komiteja za Slovenijo tudi glede gibanja nacionalno zatiranih slovenskih ljudskih množic, usmerjenih proti monarhofašistični diktaturi. Gorkičevo vodstvo je zagovarjalo politično in organizacijsko linijo tako imenovanih »slovenskih nacionalnih revolucionarjev«, to se pravi ozkih, zakonspiriranih skupin, ki bi z revolucionarno frazeologijo budile nacionalni odpor, medtem ko je imela partijska organizacija v Sloveniji že velike izkušnje z organiziranjem množičnih borb proti nacionalnemu zatiranju. Politična in organizacijska linija tako imenovanih »slovenskih nacionalnih revolucionarjev« je bila tako v političnem kakor v organizacijskem pogledu s temi izkušnjami v popolnem nasprotju in je škodovala nadaljnjemu množičnemu razmahu protifašističnega gibanja slovenskega ljudstva.«

Gibanja SNR pa nikakor ne smemo zamenjati z gibanjem TIGR (Trst—Istra—Gorica—Reka), ki je bilo ustanovljeno v Italiji že oktobra 1927 in se je leta 1936 preimenovalo v Movimento nazionale rivoluzionario degli sloveni e croati della Venezia Giulia (MNR). O tem gibanju piše Mario Pacor v knjigi *Confine orientale*, Milano 1964. Dr. Jožeta Vilfana, ki je bil voditelj SNR, omenja v taki zvezi, da ustvari pri bralcu, ki ne razlikuje obeh omenjenih gibanj, domnevo, da je bil dr. Jože Vilfan kot tržaški rojak tudi voditelj tako imenovanega Movimento nazionale rivoluzionario (MNR). Tako vlogo pa bi lahko imel dr. Joža Vilfan le v primeru, če bi se gibanje SNR res razširilo tudi — kot je računal Lovro Kuhar — med Slovenci pod Italijo.

V gradivu partijskih konferenc v letu 1934, ko je sicer največ terenskih poročil o gibanju SNR, ni nobenega dokumenta, ki bi potrdil, da se je katera od teh konferenc ukvarjala z vprašanjem gibanja SNR, prav tako pa ni dokumentov v katerih bi CK KPJ oziroma kominterne grajala PK KPJ za Slovenijo, ker ni upošteval navodil glede gibanja SNR in glede organiziranja RSO.

O P O M B E

FKI, 1932, Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoći nac. rev. pokretu: »pretvaraju se u borbene revolucionarne demonstracije u jakom porastu pokreta za nacionalno oslobodjenje u Sloveniji«.

FKI, januarja 1933, odlok CK KPJ glede slovenskega vprašanja.

FKI, 9. oktobra 1933, Direktivno pismo CK KPJ pokr. kom. Slovenije (Problematika slov. nac. revol. gibanja).

FKI, 7. aprila 1934, Direktivno pismo privremenom rukovodstvu SKOJ (Navodilo za delo Vladu-Karlu Lutru, inštruktorju CK SKOJ za Slovenijo): »Stvoriti kod SNRG omladinske komisije, koje će sakupljati nove rev. elemente iz omladine i org. ih u borbu.«

FKI, 12. maja 1934, Pismo centralnega komiteja KPJ pokrajinskemu sekretariatu za Slovenijo, »Odnos SNR grupa prema seljačkim komitetima«. (»Na selu treba stvarati jedno i drugo«, to je kmečke odbore in SNR odbore, opomba I. K.). Razširjena seja CK oktobra 1933 je o tem sklenila tole: »Seljački odbori su organi borbe radnog seljaštva za njihove neposredne interese, koji se mogu ustvariti i od slučaja do slučaja u toku pojedinih borbi. Njihova je zadaća da vode borbu protiv egzekucija, protiv poreza, za zemlju, za pomoć poplavljenim i gladnim, protiv terora itd. Komunističke ćelije i partijski povjerenici na selu treba da dadu inicijativu za stvaranje tih odbora. U te odbore treba privlačiti predstavnike poljoprivrednog proletarijata, seoske sirotinje, srednjeg seljaštva, najpožrtvovanije i najborbenije elemente bez obzira na njihovu partijsku pripadnost. Partijske ćelije i komunisti rade u seljačkim odborima kao frakcije u vezi sa pojedinim konkretnim zadacima i borbama i njihovim proširivanjem biraju se ili novi odbori ili se stari proširuju i nadopunjavaju. Organizacije nacionalnih revolucionera jesu stalni organi borbe širokih radnih slojeva ugnjetenih naroda za njihovo nacionalno oslobodjenje. Te organizacije kao jedan od organa saveza radnika i seljaka i ugnjetenih naroda mobilišu seljake, radnike, obrtnike i siromašne gradjane i radnu inteligenciju ugnjetenih naroda protivu sviju oblika nacionalnog ugnjetavanja i kapitalističkog i veleposjedničkog izrabljivanja. Ćelije i komunisti treba da pomažu stvaranje i rad organizacija nacionalnih revolucionera i da sa njima zajedno provode revolucionarne akcije i borbe za pojedine delimične zahteve nacionalno ugnjetenih naroda. Ni seljački odbori, ni organizacije nacionalnih revolucionera nisu nikakve nove seljačke ili nacionalne revolucionarne partije. Jedina partija radnih masa, koja dosljedno zastupa interese radničke klase, seljaštva i oslobodilačke borbe ugnjetenih nacija jeste Komunistička partija, koja je motor cijelog revolucionarnog pokreta. U Beloj Krajini treba u prvom redu stvoriti part. ćelije iz najboljih elemenata, a ostale simpatizere obuhvatiti u SNR grupama i u selj. odborima. Slažemo se sa stvaranjem »nadaljevalnih šol« (Stane Žagar, opomba I. K.) kao legalne forme rada na selu. Ali taj oblik našega rada na selu ne smije da dovede do zanemarivanja revolucionarnog rada u organizacijama kmečkih fantov in deklet i drugog rada na selu na pr. Društva prijateljev vaške kulture. U takvim organizacijama treba stvarati grupe SNR.«

FKI, marec 1934, Poročilo pokrajinskega komiteja KPS CK KPJ Glede viničarjev. »Odpotoval je naš človek, ki bo dobil zvezo in poročila. Zaenkrat bo tam večja možnost SNR kot RSO.«

FKI, 6. januarja 1934, Pismo centralnega komiteja KPJ Komunistični partiji Avstrije, Eksekutivnemu komiteju KI in »Balkanleitung-sekretariatu« o delu slovenske nacionalne študentske mladine.

FKI, 30. maja 1934, Pismo centralnega komiteja KPJ (v nemščini) na BLS (Balkanländersekretariat, opomba I. K.) o položaju v Jugoslaviji.

Slovenische nat. rev. Arbeit. »Der eben erwachte Bericht des slov. PK enthaelt auch alle Angaben ueber die Entwicklung der slov. nat. rev. Arbeit. In Slovenien gibt es bereits ein provis. Landeszentrum, in dem nur ein Parteimit. sitzt. Dieses Zentrum ist dabei in allerkurzester Zeit eine legale nat. rev. Ztg. herauszugeben. Mit gleicher Post uebersenden wir euch eine Kopie der Instruktion dieses Zentrums ueber die Formen, Aufgaben und Methoden der Arbeit der slov. nat. rev. Gruppen. Wir uebersenden euch gleichzeitig auch ein Exemplar des illegalen Flugblattes einer slov. nat. rev. Gruppe anlaesslich eines Arbeiterstreiks.«

FKI, maj 1934, Poročilo pokrajinskega sekretariata za Slovenijo.

Jože Šorn

Cene in mezde ter gospodarski položaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu

V habsburški monarhiji se je normalno, to je svobodno tržno gospodarstvo pričelo rušiti z jesenjo 1914, na njegovo mesto pa je stopalo vojno gospodarstvo. Toda tudi vojno gospodarstvo se je zaradi slabega stanja v poljedelstvu, trgovini, industriji itd. vse bolj razkrajalo. Tu ne moremo napisati niti enega stavka več o tem, kako se je s pričetkom prve svetovne vojne umaknilo rusko žito z evropskega tržišča nazaj za ruske meje in kako ga je kmalu pričelo zelo zelo primanjkovati tudi tam. Evropski žitni fond se je strahotno zmanjšal tudi zaradi slabo obdelanih polj v Evropi sami; mednarodna trgovina je bila skoraj povsem na tleh; nekatere panoge industrije že niso imele kaj predelovati — papirnatega denarja pa je bilo v obtoku vsak dan več. Inflacija je pričela pestiti vse evropske države.

V takem derutnem stanju je prišla na oblast jugoslovanska in z njo vred slovenska buržoazija. Da bi se obdržala na oblasti, je morala čim prej spet vzpostaviti normalno tržno gospodarstvo. To se pravi, da je morala: prvič, na vsem svojem ozemlju uveljaviti dinar kot edino plačilno sredstvo in ublažiti kolikor le mogoče predvidevajočo se inflacijo, zakaj tudi dinar je pričel bolehati; drugič, morala je čim prej uresničiti realni državni proračun; tretjič, Narodna banka kraljevine SHS je morala čim prej pričeti z nakupom velikih količin deviz; četrtoč, država je morala čim prej vzpostaviti aktivno trgovinsko oziroma plačilno bilanco. Od teh in še od drugih dejavnikov je bila odvisna vrednost dinarja, torej tudi stabilnost cen in mezd, posledično pa zanesljiva gospodarska osnova družbe in s tem seveda tudi delavstva.

Dinar je postal plačilno sredstvo februarja 1920, prvi realni proračun je bil sprejet za poslovno dobo 1922/23 (ob podpori posojila v zlatu poleti 1922). Od vključno leta 1922 dalje je Narodna banka dejansko kupovala vse več deviz: v tem letu na primer za 632 milijonov dinarjev, v letu 1923 že za 1821 milijonov dinarjev (torej trikrat več). Leta 1924 je bila trgovinska bilanca prvič aktivna. Na osnovi tega je vrednost dinarja prenehala padati proti koncu leta 1923.

Če hočemo dobiti res splošni pregled gospodarskega položaja slovenskega delavstva in nihanja njegove mezde, je najbolje, da se naslonimo na relacijo valut, konkretno na relacijo USA dolar: dinar. Dolar Združenih držav Amerike je namreč ostal nedotaknjena valuta skozi vso dobo prve svetovne vojne in v poprevratnih letih. Tako je

leta 1921 stal 1 dolar	46,4 din
leta 1922 stal 1 dolar	75,4 din

padec vrednosti dinarja za 63 %

leta 1923 stal 1 dolar

94,0 din

padec vrednosti dinarja za nadaljnjih 25 %

Skupno je torej padla vrednost dinarja kar za 88 %. S tem je dosegla inflacija svoj višek. Valutna reforma je pričela z ostro deflacijo in dinar si je kaj kmalu opomogel. Zato je

leta 1924 stal 1 dolar

76,7 din

dvig vrednosti dinarja za 23 % glede na leto 1923

leta 1925 stal 1 dolar

58,8 din

dvig vrednosti dinarja za 30 % glede na leto 1924

Valutno sta bili leti 1919 in 1920 skoraj docela labilni, nepregledni, fiktivni. O tem pričajo vsi do sedaj pregledani industrijski in delavski arhivi. Potemtakem so bila ekonomsko najtežja leta za delavstvo — če ne računamo vojnih let, let vojnega gospodarstva — leta 1919—1920—1921—1922—1923. Ta leta so bila najbolj labilna in mislim, da ni prav nič pretirano reči, da se ekonomsko zaključí poprevratna doba s koncem leta 1923, ko je dinar dosegel najnižjo stopnjo vrednosti in se tudi že pričel stabilizirati ter dvigati. S tem so se uravnovesile cene in učvrstile mezde. Le-te so postale stvarnejše, predstavljale so neko realno osnovo za računanje eksistenčnega minima. Kot posledica vsega tega je bilo od začetka leta 1924 vse manj stavk, radikalnih mezdnih gibanj in drugih podobnih družbenih pojavov. Izračunali smo, da so vse stavke in mezdna gibanja na Slovenskem v letu 1920 šla za tem, da se mezde zvišajo povprečno za 30 %, leta 1921 za manj kot 30 % glede na prejšnje leto, leta 1922 pa za 45—50 %, leta 1923 le še za 15—20 %.

Delavstvo ni takoj reagiralo na padec vrednosti dinarja in s tem na porast draginje, ampak opazimo včasih večtedenski zaostanek, nekajkrat celo večmesečnega. Porast cen življenjskih potrebščin je namreč potreboval določen čas, da je prišel od grosista prek detajlista do delavske družine.

Po računih Delavske zbornice v Ljubljani so od oktobra 1923 dalje cene pričele občutno padati. Cene na debelo so padle v nadaljnjih nekaj mesecih od indeksa 2098 na indeks 1978, cene na drobno pa niso takoj sledile temu padcu, ampak so za spoznanje še narasle in sicer za 1,2 %.

Ker v citiranih 5 letih ni bilo nobenega uzakonjenega načela oziroma ključa, po katerem bi bili delodajalci zavezani zviševati mezde proporcionalno s padanjem vrednosti dinarja, je bilo vse prepuščeno pogajanjem med delojemalci in delodajalci. Pri tem zaradi delovanja načel svobodnega tržnega gospodarstva opazimo, da so propadle vse zahteve delojemalcev, ki so bile nerealno visoke. Na primer: neka skupina delojemalcev je zahtevala leta 1920 kar za 200 % višje mezde. Zahteva je propadla tisti trenutek, ko je bila predložena. Nasprotno pa so problem draginje reševali zelo realno v železarni v Ravnah na Koroškem. Na mezdnih pogajanjih 26. marca 1920 so določili, koliko hrane potroši 1 delavec in njegova družina na mesec. Potem so mezdo povišali za toliko kron, za kolikor kron se je podražila ugotovljena količina hrane. Najpogosteje pa se je dogajalo, da so mezde, draginjske doklade in podobne bonitete dvigali kar šablonsko: delavci so zahte-

vali 50 %-ni dvig mezd, dosegli pa so 35—40 %-ni dvig, torej približno (ampak zelo približno, raje nižji) tolikšen dvig, za kolikor je padla vrednost dinarja v odnosu na USA dolar.

V splošnem je bilo mestno delavstvo bolj prizadeto kot pa delavstvo zunaj urbanskih naselij. Zato je zelo težko dati trdno sliko za vso Slovenijo. Najbolje bo, dobiti neke bodisi regionalne bodisi strukturne tipe (po profesiji), za njih izračunati povprečje, potem pa jih med seboj primerjati, ker vse kaže, da je bila relacija dolar: dinar v raznih krajih Slovenije različna.

OPOMBE

Za to obravnavo sem uporabil podatke iz fasciklov Inšpekcije dela, Delavske zbornice in Jugoslovanske strokovne zveze za leto 1919—1925. Izmed industrijskih arhivov naj navedem fascikle Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode d. d. v Ljubljani, Tovarne kleja in Kranjske industrijske družbe za ista leta.

France Kresal

Zahteve za zakon o minimalnih mezdah

Razpravljaj bom o prizadevanjih za zakonsko urejanje in določanje minimalnih mezd, ki so v 30-tih letih prihajala od posameznih podjetnikov, Zveze industrijcev in Zbornice za trgovino, obrt in industrijo z ene strani in delavskih strokovnih organizacij in Delavske zbornice z druge strani, kakor tudi od organov oblasti, ki so končno privedla do izida Uredbe o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, o pomirjevanju in arbitraži, ki jo je minister za socialno politiko izdal 13. februarja 1937. Prikazati bom skušal ekonomski položaj delavstva in razmere, v katerih so ta prizadevanja potekala.

Akcija za določitev minimalnih mezd je prihajala tako iz delavskih vrst,¹ da bi si ohranili svoj eksistenčni minimum, kakor tudi iz vrst industrije,² da bi se lažje borila s konkurenco. Že leta 1932 se je pojavila želja po enotni ureditvi delavskih mezd v gradbeni stroki, ko so se gradbeni podjetniki pritoževali, da jim dela podeželje z izredno nizkimi mezdami melojalno konkurenco. Gradbena industrija se je v svojem predlogu sklicevala na ugodne izkušnje pridobljene z enotno tarifo delavskih mezd, ki jo je v letih 1920—1922 sprejela Zveza industrijcev in je veljala za gradbeno stroko v vsej Sloveniji. Ta akcija gradbene industrije pa je takrat zadela ob veliko oviro, ki jo je nudil 2. odstavek člena 209 Obrtnega zakona, ki je določal, da prisilne organizacije delodajalcev in delojemalcev ne morejo sklepatis kolektivnih pogodb.³ Te bi bile v našem primeru Zveza industrijcev na eni strani in Delavska zbornica na drugi strani. Ta člen delavske zakonodaje je bil Zvezi industrijcev zelo napoti in si je ves čas močno prizadevala, da bi ga spremenila in tako od sklepanja kolektivnih pogodb izločila svobodne delavske strokovne organizacije, ali pa jih vsaj obšla. Vedno je bilo od strani industrijcev čutiti težnjo, da bi se v imenu delavstva pogajali z Delavsko zbornico ne pa z delavskimi sindikati.

7. maja 1933 je bil v Mariboru velik shod, ki se ga je udeležilo 4.000 delavcev. Sprejeli so ostro resolucijo proti zaposlitvi tujcev in proti nizkim mezdam zlasti v tekstilni industriji. Resolucijo so odposlali vladi in ministrstvu za socialno politiko.⁴

¹ Skoraj vsi delavski in meščanski časniki so od 1932 dalje veliko pisali o tem problemu.

² Arhiv Slovenije, arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 299 — zapisniki sej industrijskega odseka; fasc. 222 — minimalne mezde. (Navajam okrajšano AS, arhiv zbornice TOI.)

³ AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

⁴ Delavec, 10. maja 1933.

21. junija 1933 je Strokovna komisija izdala apel na državno in vse javne korporacije, naj sprejemjo izredne ukrepe za poživitev gospodarstva in omiljenje brezposelnosti in socialne bede. Zniževanje delavskih plač naj se zaustavi na eksistenčnem minimumu.⁵

31. avgusta 1933 je mariborski tekstilni industrialec Hutter predlagal Zvezi industrijcev zakonsko določitev enotnih minimalnih mezd v tekstilni stroki za vso državo. Zveza industrijcev je nato izvedla med podjetniki anketo o umestnosti določanja enotnih minimalnih mezd nasploh in v tekstilni industriji še posebej. Večina podjetnikov temu predlogu ni nasprotovala, pač pa so bila mnenja močno deljena glede višine minimalnih mezd, skoraj vsi pa so zahtevali enotne minimalne mezde za vso državo.⁶

Leta 1934 so začele široko akcijo za določitev minimalnih mezd Delavske zbornice. 8. julija so na seji odbora centralnega sekretariata delavskih zbornic v Sarajevu sklenili začeti s sistematično akcijo, da se izda zakon o minimalnih mezdah, kes so ugotavljali, da so mezde raznih poklicev tako padle in da so tako neenake, da delodajalci z njimi konkurirajo. Sklenili so sklicati javno anketo, na kateri bi o tem razpravljali.⁷ Ta anketa je bila 25. januarja 1935 v Beogradu. Delavske zbornice so izdale dve publikaciji o vprašanih minimalnih mezd, ki sta jih napisala Bogdan Krekić in Filip Uratnik. Uratnik je sestavil tudi Načrt zakona o osiguranju minimalnih zaslužkov in pobijanju nelojalne konkurence s pomočjo delavskih mezd, ki ga je Delavska zbornica oktobra poslala delavskim strokovnim organizacijam v razpravo. V tem osnutku je Delavska zbornica zagovarjala mnenje, naj bi spadalo reguliranje mezd v pristojnost mezdnih inšpektoratov na sedežih delavskih zbornic, ki bi jih sestavljali trije stalni člani in zastopnika spornih strank. Predsednika inšpektorata bi imenoval minister socialne politike oziroma ban, druga dva stalna člana prav tako, le da enega na predlog Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, drugega pa na predlog Delavske zbornice.⁸ Delavske strokovne organizacije in tudi politične so ta osnutek ostro zavrile, nekatere celotni osnutek v načelu, druge posamezne določbe. Delavske strokovne organizacije, v katerih vodstva so se začeli v letih 1934 in 1935 že uspešno vključevati napredni delavci in komunisti, so videle v osnutku nevarnost, da bi bile izločene od sklepanja kolektivnih pogodb in reguliranja mezdnih in drugih delovnih razmer delavstva. Zveza delavskih žen in deklet je naslovila na Delavsko zbornico in vse strokovne organizacije resolucijo in kritiko osnutka,⁹ v kateri pravi, da je »že v principu napačno postavljati tak načrt, ki naj bo odvisen zgolj od države in akcije delavskih 'zastopnikov' potom resolucij in vlog« in da se »reakcionarna vsebina predloga kaže že v razdelitvi višine minimalnih mezd po starosti in spolu delavstva«, da osnutek »ne predpisuje nikakih družinskih doklad, marveč le rast plač sorazmerno z delavčevo starostjo«. Nadzorovanje mezd po mezdnih inšpektoratih, ki jih nastavlja in določa država, pa ne pomeni »nič več nič manj kot negirati razredni boj«. »Podobno so organizirani inšpektorati v Hitlerjevi Nemčiji. Pripisovati neki državni ustanovi sposobnost urejanja meznega razmerja v korist delavstva, je sposoben samo tisti, ki je zaplaval v fašistično strujo. Edino

⁵ Delavec, 25. junija 1933.

⁶ AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

⁷ Delavec, 25. julija 1934.

⁸ Delavec, 25. oktobra in 10. novembra 1934; AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

⁹ Delavec, 25. oktobra 1934.

možen sistem inšpektoratov bi bil, če bi jih postavljali delavci, to pa je mogoče v čisto drugih epohah, kakor pa danes.« In dalje ugotavlja, ker so odredbe mezdnih inšpektoratov obvezni sklepi za obe strani kot kolektivne pogodbe, to pomeni, da so prepovedane samostojne delavske akcije v boju za delo in kruh. Dalje zavrača osnutek, ker »izloča delavsko borbo na obratu, ki je edina v stanju privedi do uspehov«, ker »kodicifira na fašistični način mezдно razmerje, v katerem ima besedo edinole kapitalist, ker se bo tudi eventualni najboljši zastopnik delavstva znašel vedno v razmerju 1:2«, zato je treba »borbo za eksistenčni minimum prenesti izza zelenih miz na obrat in ga konkretno formulirati v paroli, za višje mezde«.

Delavske strokovne organizacije so zahtevale le zakonsko določitev minimalnih mezd, pod nivo katerih mezde v nobenem primeru ne bi smele pasti, vso drugo ureditev mezdnih razmerij in zviševanje mezdnih skal pa naj prepuste močnim akcijam delavskih strokovnih organizacij, ker slabotne delavske organizacije ne bodo mogle uveljaviti še tako dobre zakonodaje o minimalnih mezdah.

Odločno in dosledno pa so se predlogu za enotno zakonsko ureditev delovnih razmer upirali predstavniki industrije s področja Industrijske komore v Beogradu. Ko je bil 20. in 21. decembra 1934 centralni zbor industrije v Beogradu,¹⁰ se je predsednik komore industrialec Vlada Ilić izrekel proti predlogu, prav tako sekretar komore dr. Stevan Popović. Vlada Ilić je zagovornikom zakonske določitve minimalnih delavskih mezd naravnost očital nelojalnost, češ da ima industrija na severu države vse ugodnejše produkcijske razmere: cenen (največ tuj) kapital, poceni električno energijo, cenejši premog, urejene ceste in železnice ter izkušeno industrijsko delavstvo; edino ugodnost, ki jo ima industrija na jugu, namreč nižje delavske mezde, ki so v skladu z nizkimi cenami živeža in s skromnejšim standardom prebivalstva, hočejo zagovorniki enotnih minimalnih mezd tej industriji odvzeti, tako da bi popolnoma izgubila konkurenčno sposobnost.

To je bilo res. Po statistiki industrije kraljevine Jugoslavije,¹¹ ki pa ne vključuje rudarstva, monopola in državnih železnic, je bilo do leta 1938 v Sloveniji in na Hrvaškem investiranega v eno delovno mesto okrog 35.000 din kapitala, vrednost proizvodnje tega delovnega mesta pa je znašala 65.000 dinarjev, v drugih predelih pa 48.000 din kapitala in le 39.000 din vrednosti proizvodnje. Ali v odstotkih izraženo je prišlo na Slovenijo 17 % vsega kapitala in 26,59 % vrednosti proizvodnje, na Hrvaško 30 % kapitala in 37,15 % proizvodnje, na vse druge predele pa 53 % v to industrijo investiranega kapitala in le 36,26 % vrednosti jugoslovanske industrijske proizvodnje. In še drugače povedano, mezde so predstavljale na severu države neprimerno nižji odstotek proizvodnih stroškov kot v zaostalih predeleh. Zato za prve zvišanje mezd ne bi predstavljalo tolikšne obremenitve proizvodnih stroškov kot za druge. Podjetniki so tak politični in mezdni boj za višje minimalne mezde spreminjali v konkurenčni boj.

Tako odločnemu nastopu beograjskih industrialec je prva popustila zagrebška Trgovinsko-industrijska komora. Avgusta 1935 je izdala publikacijo Anketa o radniškim nadnicama i zarada u industriji, ki sta jo napisala zagrebški industrialec Vladimir Arko in statistik revije Indeks Benko Grado. Publikacija je vsebovala

¹⁰ AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

¹¹ Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća. Izdalo Ministrstvo trgovine i industrije, Beograd 1941.

tudi Nacrt zakona o minimalnim nadnicama i platama, po katerem naj bi se minimalne mezde določale regionalno po banovinah, urejale pa naj bi jih paritetne komisije.

Edino industrija Dravske banovine je zavzemala do načrta zakonske določitve minimalnih mezd še vedno načelno stališče, da morajo minimalne mezde določiti enotno za vso kraljevino.¹²

Anketa o delavskih mezdah v Sloveniji, ki jo je leta 1935 izvedla Delavska zbornica pa je pokazala, da je bilo tudi v Sloveniji precej podjetij, ki so plačevala delavce po 1,50 din na uro in statistika Osrednjega urada za zavarovanje delavcev kaže, da je leta 1934 20.938 ali 26,51 % zavarovanih delavcev v Sloveniji prejelo manj kot 1,50 din na uro, ali 11,60 din na dan, celo leto 1935 in do sredine leta 1936 pa so mezde še padale.

Val stavkovnih in mezdnih gibanj v letu 1935 je prisilil tudi vlado da nekaj stori za regulacijo nevzdržnih mezdnih in delovnih razmer. Konec leta 1935 je ministrstvo socialne politike pripravilo načrt zakona o minimalnih mezdah.¹³ Po tem načrtu bi se mezde odredjale avtonomno po banovinah in v okviru banovin še po strokah. Načrt je vseboval še določbe o pomirjevanju in arbitraži v delovnih sporih in pomembne predpise o kolektivnih pogodbah. Zahteva po uzakonitvi delavskih mezd je prišla končno v finančni zakon za leto 1936.

Temu predlogu so nasprotovali tako podjetniki na severu, ker ni upošteval enotnega normiranja mezd za vso državo, kot tudi Delavska zbornica, ki je medtem svoja stališča do zakona o minimalnih mezdah pod pritiskom delavskih strokovnih organizacij in številnih mezdnih in stavkovnih akcij spremenila. Delavska zbornica je zahtevala korekture osnutka¹⁴ v temle smislu. Predpis o minimalnih mezdah naj predpiše tisto višino mezd, pod katero mezde odraslih in izučenih delavcev v podjetju ne smejo pasti. Ta predpis naj ne normira cele mezde skale, temveč le spodnjo mejo, od katere naprej se sme stopnjevanje mezd začeti. Ta meja naj ustreza najnujnejšim stroškom za preživljanje delavca. Vsa druga določila zakona o minimalnih mezdah bi morala odpasti. Načrt je skušal rešiti s pomočjo organov državne oblasti tudi normiranje cele tarifne skale, ki bi jo v primeru spora med podjetji in delavci ob obveznem sklepanju kolektivnih pogodb določala razsodišča. Stavka, izraz delavske samoobrambe, bi bila praktično zabranjena, delavskim strokovnim organizacijam pa vzeto glavno področje dela.

Kljub vsestranskemu odporu proti takemu predlogu uredbe o minimalnih mezdah, je socialni minister Dragiša Cvetković 11. julija 1936 ob priliki štrajka delavstva beograjske predelovalne industrije izjavil: »Ovaj štrajk nesumnjivo utvrđjuje jednu činjenicu, a to je, da je neophodno potrebno, da se u smislu ovlaštenja u Finansijskom zakonu za 1936—37 godinu što pre donese Uredba o minimalnoj nadnici, koja će regulisati sve odnose izmedju radnika i poslodavaca.« Imenovan je bil tudi komite ministrov za pripravo uredbe, ki so ga sestavljali: socialni minister, minister trgovine in industrije ter minister brez portfelja Miha Krek. Ta komite je ob koncu leta 1936 sprejel predlog uredbe brez bistvenih sprememb in 13. februarja 1937 je minister socialne politike izdal Uredbo o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, o pomirjevanju in arbitraži. Ured-

¹² AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

ba je stopila v veljavo 14. aprila in v moči te odredbe je 31. julija ban Dravske banovine določil minimalne mezde za območje Dravske banovine z mezdami 1,80 do 2 din na uro.¹⁵

Poglejmo na kratko uredbo o minimalnih mezdah, v moči katere je ban izdal svojo odredbo. Imela je štiri dele.

Z ministrovo uredbo določena temeljna minimalna mezda je znašala 2 din na uro, podrobnejše mezde pa so določali bani vsak za svoje področje po zaslišanju predstavnikov delodajalcev in delojemalcev. Ban je imel pravico za svojo banovino predpisati minimalne mezde, ki so bile lahko za 10 % nižje ali pa do 50 % višje od temeljne, za mesta izpod 5.000 prebivalcev je mezde lahko znižal še za 10 % in za delavce mlajše od 18 let še za 25 %. Razpon je bil potemtakem možen od 1,35 do 3 din na uro in je uredba s tem v glavnem sankcionirala obstoječe stanje. Bistveno drugačen pa je bil smisel drugih treh delov, ki so sestavljali celoto uredbe, to je obveznost sklepanja kolektivnih pogodb, obveznost pomirjevalnega postopka in obveznost arbitraže, ki so pomenili novo in podrobno zakonodajo o stankah in pravno bistveno omejevali svobodo delavskih akcij. V času poravnalnega postopka, ki je bil obvezen in ga je na prvi stopnji vodilo pristojno okrajno glavarstvo, je bila vsaka stavka in seveda tudi izprtje (locout), prepovedana in kazniva. Poravnalni postopek pa je bil lahko zelo dolg in ga je bilo možno tudi zavlačevati. Če pa bi sprti stranki prepustili rešitev spora razsodiščnemu odboru, je bil sklep razsodišča brezpogojno obvezen za obe strani in delavstvo v nobenem primeru ne bi smelo stavkati še ves čas veljavnosti sklepa, ki je dobil vlogo kolektivne pogodbe, to je najmanj 6 mesecev. Razsodniški odbor pa so sestavljali od bana imenovani uradnik in najmanj po dva zastopnika vsake stranke. Za delavce v državnih, banovinskih in občinskih podjetjih pa je bil arbitražni postopek obvezen in niso imeli pravice do stavke.

Kako je bila uredba sprejeta v javnosti? Meščanski in delavski tisk jo je v glavnem hvalil, češ da je korak naprej k urejanju delavskih vprašanj. Edino Neodvisnost,¹⁶ list kmečko-delavskega gibanja na Slovenskem, in krščanskosocialistična Delavska pravica sta uredbo pravilno ocenjevali. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo z njo ni bila zadovoljna, ker je obdržala neenake minimalne mezde, pritoževala se je, da je uredba le malo popravila nesorazmerja v višini najnižjih mezd od prejšnjega stanja 1:4 na 3:5 in pravi, da industrija na jugu lahko še vedno za 40 % nižje plačuje delavstvo za isto delo. Prizadevala si je doseči od bana, da bi za Slovenijo predpisal čim nižje minimalne mezde.¹⁷

Delavstvo je uredbo razmeroma mirno sprejelo. Strokovne organizacije, predvsem Strokovna komisija, katere predsednik je bil takrat še Franc Leskošek in Delavska zbornica so sklicevale delavske zборе, kjer so uredbo razlagali. Medtem pa so v Strokovni komisiji in v večini njej priključenih organizacijah prevladali nasprotniki enotne fronte in desničarji, izrinili napredne delavce in komuniste iz odborov in izključili tudi Franca Leskoška, predsednika SMRJ in Strokovne komisije.¹⁸ Franc Leskošek je potem, ko ni mogel več govoriti na delavskih shodih, napisal brošuro Kaj mora vedeti delavec, ki je izšla v prvi polovici maja,

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Neodvisnost, 1. in 15. maja 1937.

¹⁷ AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

¹⁸ Delavec, 15. junija 1937; Delavska politika, 10. junija 1937; Ujedinjeni sindikati, maj-junij 1937; julij-avgust 1937; Neodvisnost, 17. julija 1937; Delavski list, 1. septembra 1937.

v kateri je v pravi luči prikazal slovenskemu delavstvu in javnosti uredbo in njene posledice za delavstvo. Dejal je, da je treba neuspeh glede uredbe v največji meri pripisati prav delavski neslogi («kopica strokovnih organizacij in še v teh kopica raznih mnenj») in podal sklep, da morajo v vseh gibanjih delavci nastopati skupno in složno.¹⁹

Tej ugotovitvi lahko damo popolnoma prav.

Skušajmo dati odgovor na vprašanje, zakaj so prihajale akcije za uredbo o minimalnih mezdah od vseh strani v letih 1933 in 1934 in zakaj je bila sprejeta šele leta 1937 in to ne taka, kakršno so želeli pobudniki.

Poglejmo gibanje števila zaposlenih delavcev, višine mezd in stroškov eksistenčnega minimuma. Posluževali se bomo statistike Osrednjega urada za zavarovanje delavcev²⁰ (ki pa ne vsebuje delavcev zavarovanih po rudarskih Bratovskih skladnicah, železničarjev zavarovanih v Humanitarnem fondu in velikega dela nameščencev) in Delavske zbornice.²¹

Število zaposlenih delavcev in višina povprečne dnevne zavarovane mezde v Sloveniji

Leto	Število delavcev	Odstotek delavk	Dnevna zavarovana mezda din	Opomba
1923	73.899	27,32	20,55	
1924	74.333	29,16	21,74	
1925	72.808	30,47	22,01	I. deflacijska gospod. kriza
1926	75.325	32,14	22,43	
1927	82.546	32,30	23,26	
1928	88.927	32,42	24,32	
1929	94.929	32,51	25,47	
1930	97.688	32,59	26,45	
1931	91.848	33,49	26,21	II. svetovna gospod. kriza
1932	77.653	36,50	24,38	
1933	75.564	38,05	23,33	
1934	79.010	38,55	22,63	
1935	79.263	39,04	22,40	
1936	85.917	37,93	22,57	
1937	94.495	36,56	23,51	
1938	98.768	36,27	24,80	
1939	99.995	36,46	25,17	

Število zaposlenih je naraščalo do leta 1930, najbolj leta 1937. Povprečne zavarovane mezde (dejanske mezde so bile za 10 do 20 % višje zaradi netočnega prijavljanja podjetnikov in uvrščanja v mezdne razrede in zaradi različnih dodatkov in materialnih prejemkov — brezplačno stanovanje, elektrika, vrt, deputatni premog, blago itd. — ki jih je težko točno izmeriti z denarjem), so rapidno naraščale do leta 1923 zaradi inflacijske politike, nato do leta 1925 počasneje, od začetka leta

¹⁹ Leskosek Franc, Kaj mora vedeti delavec. Ljubljana 1937.

²⁰ Poročila Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani za leta 1928 do 1939.

²¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, arhiv Delavske zbornice, fasc. 16, fasc. 52 (dalje navajam IZDG, arhiv DZ).

1926 pa je bilo napredovanje zopet intenzivnejše, največje 1929, leta 1930 pa je začelo napredovanje že popuščati. Ves čas so rasle tudi cene in s tem stroški eksistenčnega minimuma.²²

Leta 1931 je število zaposlenih že močno padlo, najbolj pa leta 1932, konec leta 1933 se je padanje števila zaposlenih ustavilo in leta 1934 začelo naraščati in je leta 1938 že preseгло število izpred krize. Leta 1937 je bil vzpon največji. Za leta 1932 do 1935 je značilen porast odstotka delavk, ki nastane zaradi odpuščanja dražjih moških delavcev. Delavske mezde so začele padati leta 1931 in so najbolj občutno padle leta 1932. Nato so močno padale vse do srede leta 1936, čeprav je medtem gospodarstvo že izšlo iz krize in je zaposlenost naraščala. Mezde so se najbolj dvignile leta 1938, niso pa več dosegle višine izpred krize. Leta 1939 je naraščanje mezd popustilo. Cene in stroški eksistenčnega minimuma so med tem časom tudi padali vse do leta 1936, ko so začeli naraščati, vendar leta 1938 niso dosegli višine izpred krize.

Stroški eksistenčnega minimuma potrošnje po računih Delavske zbornice

Leto	Za delavca samca na mesec din	Za delavsko družino z 2 otrokoma na mesec din
1931	832	1.906
1932	797	1.812
1933	818	1.870
1934	756	1.729
1935	727	1.657
1936	740	1.722
1937	781	1.828
1938	804	1.905

Ceprav so povprečne mezde od leta 1930 do 1936 padle za 15,4 %, stroški eksistenčnega minimuma pa le za 12,6 %, to ni najbolj prizadelo delavstva. Najbolj so ga prizadele redukcije in brezposelnost. Gradivo kaže, da so mezde rasle, ko se je število zaposlenih večalo, in padale, ko se je manjšalo, delavske akcije pa so bile v ofenzivi v času dobre gospodarske konjunktore in v defenzivi v času krize in slabe konjunktore. Tako pade akcija za določitev minimalnih mezd in urejanje nevzdržnih delavskih razmer v letih 1933 in 1934. V letih 1935 in 1936 pa je delavstvo z valom stavk in mezdnih gibanj že v ofenzivi za izboljšanje položaja. Razvoj delavskega političnega gibanja pa je te akcije zelo pospešil.

Pregled stavkovnega gibanja v Sloveniji²³ kaže, da je bilo v letih od 1929 do 1933 malo stavk, da pa jih je bilo leta 1934 že 10, nato 16, leta 1936 28, leta 1937

²² AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 194. Industrijske cene so rasle do leta 1929 in so začele padati leta 1930; najnižje so bile leta 1932 (1926 indeks 100, 1929 — 92,6, 1932 — 66,2). Grosistične cene so rasle do 1928 in začele padati prav tako leta 1930 (1926 indeks 100, 1928 — 106,2, 1930 — 86,6, 1932 — 65,2). Maloprodajne cene pa so zelo počasi nazadovale že od leta 1926 in tudi v letih krize niso tako rapidno padale (leta 1926 indeks 100, 1929 — 88,2, 1930 — 83,2, 1932 — 76,6).

²³ Poročila o stavkah v delavskem in meščanskem časopisju, posebej še: Ujedinjeni sindikati, december 1936; Sodobnost, VI, 1938, 1—2, str. 53—60; Sobota, II, 1938, št. 9; Ljubljanski zvon 57/1937, 7—8, str. 395—396; 11—12, str. 596—600; Poročilo o strokovne in upravnem delu JSZ, Ljubljana 1938, 1939, 1940; IZDG, arhiv DZ, fasc. 1, 8, 16, 32, 39, 42; IZDG, arhiv Inšpekcije dela, fasc. 2; AS, arhiv Inšpekcije dela, fasc. III., V., VI.

Ie še 8, nato 6, 2 in leta 1940 zopet naraste na 9. Več je bilo mezdnih gibanj; ki so se končala brez stavke. Za leti 1932 in 1933 so značilne spontane, tako imenovane divje stavke, npr. stavka delavcev pri regulaciji Ljubljani od 1. do 4. julija, v tekstilni tovarni Braun 13. junija 1932 in Doctor in drug 3. avgusta 1933 v Mariboru. V letu 1934 je najpomembnejša gladovna stavka rudarjev od 3. do 5. julija in druga neuspela od 11. do 15. avgusta 1934. Bilo je še nekaj stavk v tekstilni industriji in stavka v tovarni Westen v Celju. Leta 1935 je bilo izredno veliko mezdnih gibanj (41), stavke pa so bile dolge. Najpomembnejša je bila stavka javorniških in jeseniških kovinarjev od 12. do 20. julija 1935. Velik odmev v javnosti je imela tudi stavka tekstilnega delavskega v Kočevju od 22. maja do 6. junija, dalje v tovarni verig v Lescah pri Bledu od 1. do 17. junija, stavka grafičarjev v Ljubljani julija 1935, štrajk v Bonačevi tovarni na Količevem od 17. avgusta do 14. oktobra, skoraj enomesečna stavka delavstva v celjski cinkarni septembra in stavka študentov na ljubljanski univerzi od 21. do 25. novembra 1935.

Leta 1936 je stavkovno gibanje doseglo svoj vrh. Število mezdnih gibanj, ki so se mirno končala je bilo manjše od prejšnjega leta (33), povečalo pa se je število stavk (28) in število stavkajočih delavcev od 5.434 na 18.235. Stavkovnemu valu v tem letu sta dali pečat splošna stavka gradbincev in velika stavka tekstilcev. Uvod v veliko stavko tekstilcev Slovenije so bile že enomesečna stavka tekstilnega delavstva v Rušah, ki se je začela 27. aprila, stavka v tovarni Bergmann in drug v Celju 2. junija in v tovarni Elka v Celju od 13. do 18. julija, ko se je bilo že začelo največje mezdnno gibanje v Sloveniji za sklenitev enotne kolektivne pogodbe za vse delavstvo tekstilne industrije v Sloveniji, 20. avgusta je izbruhnila v Kranju stavka, ki se je nato razširila na vsa večja tekstilna središča in je trajala do 23. septembra.

Druga največja akcija v letu 1936 je bila splošna stavka gradbincev, ki se je začela 1. junija v Ljubljani, se razširila na Kranj in Maribor in bila 18. junija uspešno zaključena s podpisom kolektivne pogodbe.

V teh akcijah je bila v veliki meri vzpostavljena enotna fronta delavstva, v kateri so bili komunisti vodilna sila. Ta fronta se je pri tekstilcih po stavki razbila in se obnavljala šele leta 1938 v obrambnem boju, pri gradbincih pa je ostala in s podjetniki sklepala še vrsto pogodb in vodila drugo splošno stavko gradbincev od 24. maja do 3. junija 1940.

V letu 1937 ni bilo večjih stavk kakršne so bile v zadnjih dveh letih, leta 1938 pa se začnejo obrambne stavke za ohranitev pridobljenih pravic in proti poslabšanju položaja zaradi rastoče druginje.

Razvoj vseh sindikatov je v teh letih lepo napredoval. Leta 1937²⁴ se čuti začasen zastoj.

Gospodarska kriza je pospešila racionalizacijo in modernizacijo industrije, ki pa je bila za večino industrije precej draga, zato je v letih velike brezposelnosti mnogim malim podjetnikom uspelo z minimalnim kapitalom in zaposlitvijo delavcev iz vrst brezposelnih z izredno nizkimi mezdami konkurirati večjim podjetjem. Od tu izhaja zahteva industrije po poenotenju minimalnih mezd.

Če bi bila uredba o minimalnih mezdah izšla še v času, ko je bila dana pobuda

²⁴ Delavski list, 5. novembra 1937.

zanjo, bi bila za delavstvo ugodna, ker bi zaustavila zniževanje mezd še v času splošnega padanja cen. Vendar se vladi ni mudilo z zakonskim določanjem mezd²⁵ in je to storila šele leta 1937, ko so se cene in mezde že obrnile navzgor. Tako je izdala uredbo o minimalnih mezdah skupaj s še drugimi določili, ki kažejo odkrito težnjo po korporativističnem urejanju mezdnih in vseh drugih delavskih vprašanj šele po že končanem stavkovnem valu.

²⁵ AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

Metod Mikuž

Že pri pripravah in zbiranju virov za predavanje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ravnah na Koroškem pred desetimi leti za proslavo 40. obletnice oktobrske revolucije sem opazil, da so se nekateri podatki bistveno razlikovali, to je da jih ruska literatura o oktobrski revoluciji pred letom 1953 ali ni imela, imela pa jih je npr. ameriška, ali pa je prva neko čisto konkretno dejanje razlagala drugače kot druga. Zato sem z zanimanjem zasledoval vsaj glavno literaturo, ki je začela izhajati v Sovjetski zvezi zlasti po letu 1957 in je bila na pisana v proslavo 40. obletnice oktobrske revolucije, in zato sem se odločil tudi na tem posvetovanju opozoriti na zelo zanimiv razvoj sovjetske zgodovinske znanosti. Žal glavna dela, ki bodo posvečena 50. obletnici oktobrske revolucije, še miso izšla, ali pa jih še nisem imel v rokah, toda razvoj, ki sem ga mogel zasledovati v knjigah do leta 1966, me prepričuje, da bodo izdaje razprav ob 50. obletnici oktobrske revolucije še bolj osvetlile oziroma postavile v pravo luč dogodke, ki so pred 50. leti tako odločilno začeli vplivati na ves svet. Točno je, da dogodku pred 50. leti danes živeči ljudje ne moremo ničesar dodati in ne moremo ga spremeniti v boljšega ali slabšega. Če bi karkoli poskušali v tej smeri, bi bilo to samo ponarejanje, ki bi se prej ali slej hudo maščevalo. Naša dolžnost je, če se že pečamo z zgodovino, da govorimo o dogodku tako, kakršen je bil in kakor se je zgodil, pri tem pa moramo seveda upoštevati vse zunanje in notranje okoliščine, ki so ga spremljale.

Dovolite mi najprej povedati, kako sem se lotil priprav za prispevek k današnjemu posvetovanju. Literatura o oktobrski revoluciji je tako ogromna, da bi rabili več takih posvetovanj, da bi si vsaj delno prišli na jasno o njeni obsežnosti, kaj šele o njeni vsebini. Pod besedo literatura na tem mestu mislim seveda številne zbirke virov za zgodovino oktobrske revolucije, knjige, ki obravnavajo obe revolucionarni razvojni stopnji leta 1917 v celoti, knjige, ki obravnavajo in analizirajo samo nekatere probleme v prvi ali drugi etapi revolucije, knjige, ki pišejo o vplivih oktobrske revolucije na druge dežele, in končno tudi na številne spomine.

Seveda vsega tega ne bomo naštevali. Kogar bi to le zanimalo, bi ga opozoril na skoraj vso našteto literaturo o oktobrski revoluciji v dveh debelih zvezkih Svetovne zgodovine, ki jo izdaja sovjetska akademija znanosti in to na tomus VII in VIII (Moskva 1960 in 1961). Literatura, ki je nastala izven Sovjetske zveze pa je s skrupulozno natančnostjo navedena v knjigi Williama Chamberlaina *The Russian Revolution*. Ta knjiga, ki je izšla v Ameriki že leta 1955, je delo dobrega poznavalca ruske revolucionarne zgodovine in jo uvrščam med najboljša dela o ruski zgodovini sploh, ki so nastala izven Rusije. Kot nekako dopolnilo k tej knjigi štejem prav tako ameriško knjigo avtorja ruske narodnosti Riasanovskega *A History of Russia*, ki je izšla leta 1963 v New Yorku.

Našteli bi lahko še celo vrsto pomembnih knjig, ki prinašajo literaturo o oktobrski revoluciji. Morda so na prvem mestu za Amerikanci učeni ljudje iz Vzhodne Nemčije, po teži bi bili za njimi Italijani, potem Francozi in Angleži. Posebno poglavje bi bili znanstveniki iz slovanskih držav, ločiti pa je treba pri njih, v katerem razdobju so te knjige nastajale.

Ko sem začel pripravljati ta prispevek k današnjemu posvetovanju, mi je delalo težave metodološko vprašanje, kako posredovati novejšo znanstveno izsledke posvetovanju. Glavna teža pripravljalnega dela je bila namreč dolgotrajna in včasih tudi zelo duhomorna tekstno kritična eksegeza precejšnjega števila literature. Če bi se držal te metode tudi na tem mestu, če bi torej po vrsti našteval, do kakšnih novih rezultatov in zakaj je prišla knjiga X, Y, Z itd., bi tak prispevek zdaleč prekoračil odmerjeni čas. Poleg tega sem se znašel pri pripravljanju prispevka pred spoštovanja vredno kopico literature, katere lepe platnice, slabši ali boljši papir in tisk mi sami od sebe niso mogli prav ničesar povedati, dokler nisem knjige prebral. Po domače povedano, treba je bilo knjige potrpežljivo prebrati in se pri tem poleg vsega drugega še prepričati, kako absolutno drži stari antični znanstveni aksiom: *Lectorum unius libri timeo*.

Zato sem se odločil razdeliti vso ogromno literaturo na nekaj kategorij, iz vsake pa izbrati bistvena dognanja, jih med seboj povezati in tako podati nek sintetičen pregled in opis glavnih in tipičnih dogodkov, ki so značilni za obe revolucionarni etapi leta 1917 v Rusiji. V prvo kategorijo bi štel dela, za katera sta služili brez dvoma dve temeljni predlogi: nam vsem znana Zgodovina VKP(b) — kratki kurz, ki jo je odobril CK VKP(b) leta 1938 in njegovo širšo eksegezo prof. Jaroslavskega v dveh knjigah, ki sta izšli leta 1945 v Moskvi. Odlika ogromnega dela profesorja Jaroslavskega ni samo v kvantitativni in kvalitativni razširitvi zgoraj omenjenega temeljnega dela, temveč tudi v tem, da navaja in na podlagi citatov fundamentalnega arhivskega gradiva, to je zapisnikov sej CK boljševiške stranke, dopolnjuje zgoraj omenjeno delo. Tovariši in tovarišice, globoko sem prepričan, da bodo nekoč sovjetski zgodovinarji sklicali posebno znanstveno posvetovanje o tem, zakaj prof. Jaroslavski ni navedel vseh dokumentov, zakaj samo nekatere, ali je imel na voljo res vse dokumente in zakaj so nekateri od teh objavljeni šele v delih leta 1966.

V drugo kategorijo štejem dela, ki so nastala po znani politični in še drugačni odjugi v Sovjetski zvezi po letu 1953. Rezultati vseh teh znanstvenih prizadevanj so že obsežni v omenjeni sovjetski Svetovni zgodovini.

V tretjo kategorijo štejem dela, ki so nastala po zgoraj omenjeni Svetovni zgodovini v letih od 1961 do 1966. Zdi se mi skoraj potrebno omeniti vsaj sledeča glavna dela, ki prinašajo vrsto novih odkritij. Na prvo mesto bi štel knjigo Istorija velikoj oktjabskoj socialističeskoj revoluciji, ki jo je izdala akademija znanosti leta 1962, za to pa bi omenil knjigo *Kratkaja istorija SSSR, I. in II. del*, ki jo je izdala prav tako ruska akademija znanosti v letih 1963 in 1964 in končno knjigo *Istorija komunističeskoj partiji Sovjetskogo Sojuza, tomus II*, Moskva 1966, ki jo je izdal Institut marksizma in leninizma pri CK KP SS.

V četrto kategorijo štejem knjige, nastale na evropskem Zahodu izven tako imenovane železne zavese in v Ameriki, katere naštevata že omenjena zgodovinarja Chamberlain in Riasanovski. Pri tem mislim na knjige resnih znanstvenikov, ki se skušajo dokopati na svoj način in s svojimi znanstvenimi metodami čim bliže objektivni resnici o velikem dogodku, socialistični oktobrski revoluciji.

Dovolite mi ob tej priliki poudariti tole: zmotno bi bilo trditi, da je dolžnost samo sovjetskih zgodovinarjev iskati resnico o veliki oktobrski revoluciji. Če je le kaj na svetu internacionalnega je internacionalna znanost, ki mora — sine ira et studio — od katerekoli že strani, države, plemena ali rase prispevati v splošno zakladnico znanja in vednosti vsega človeštva. Samo v tem vidim uresničevanje velikega humanističnega aksioma, ki ga je mimo krščanstva in drugih vladajočih religij poznala že visoka antična kultura: Quod humanum, non est turpe.

Končno bi omenil še peto kategorijo, kategorije del in spominov raznih prominentnih osebnosti, ki so aktivno sodelovali v revoluciji bodisi na tej ali oni strani barikad. Zdi se mi potrebno posebej omeniti obširno delo Leona Trockega, ki mi je bil na razpolago v italijanščini, Storia dela rivoluzione russa v treh delih. To delo Leva Davidoviča Bronsteina imam kljub avtorjevi blesteči elokvenci za pomemben zgodovinski vir in pričo; pomagal mi je marsikaj osvetliti. Pri naša nam celo vrsto novih podatkov, ki jim sovjetska historiografija še ni oporekala, čeprav ga seveda niti v enem od svojih del ne omenja kot člana CK boljše-viške stranke ali vsaj kot predsednika petrograjskega sovjeta delavskih in vojaških odposlancev, kar je Trocki od 8. oktobra 1917 (po starem koledarju) vse-kakor bil.

Preidimo po tem uvodu na kratko sintezo nekaterih glavnih dogodkov v obeh fazah ruske revolucije leta 1917: najprej nekaj o februarški revoluciji in tako imenovanem dvovladju, nato o aprilskih tezah, o Leninovem geslu: Vso oblast sovjetom!, o začetkih kontrarevolucije ter končno o začetkih revolucije in njenih treh dekretih.

I

Velikih pet dni v drugi polovici februarja 1917 (štel bom po starem koledarju — za datume po novem, je treba prišteti 13 dni) se je začelo 23. februarja v Petrogradu. Po tovarnah in podjetjih so praznovali mednarodni praznik žensk v posebnih okoliščinah. Bilo je to v tretjem letu vojne in Rusija je imela to leto mobiliziranih že 9 milijonov vojakov. V Petrogradu je za ruskega delavca občutno primanjkovalo osnovne hrane — kruha in mesa; tam je bil pravkar končan velik strajk, v katerem je sodelovalo 150.000 delavcev (to je bila namreč proslava 12. obletnice »krvave nedelje«), dan poprej pa se je začel mezdni spor v največji petrograjski Putilovski tovarni, v kateri je bilo takrat zaposlenih do 40.000 delavcev.

Proslava današnjega 8. marca se je na ulicah začela spreminjati v politične demonstracije, ki so se nadaljevale naslednjega dne, toda že jih je podprlo 200.000 stavkajočih, od katerih se je velika večina pridružila demonstracijam 25. februarja. Zaradi spopadov s policijo so se začele spreminjati v oboroženo vstajo pod geslom: Doli car! Kruha in miru! Policija je v noči od 25. na 26. februar izvedla masovne aretacije boljševikov in revolucionarnih delavcev, na carjev ukaz je komandant petrograjskega vojnega okrožja 26. februarja zjutraj ukazal, naj vojska strelja v množice, če se ne bodo hotele raziti, toda zgodilo se je prav nasprotno, in sicer to, česar ni pričakoval nihče: vojska se je začela bratiti z demonstranti in že zvečer 26. februarja je bilo na strani demonstrantov 60.000 vojakov, ki so 27. februarja, ko je revolucionarni zagon v Petrogradu dosegel višek, v znatni

meri pripomogli, da je prišel ves Petrograd v revolucionarne roke. Zasedene so bile vse najpomembnejše strateške točke, tudi Petropavlovska trdnjava, in osvojenjeni so bili vsi politični zaporniki.

Nastaja zanimivo vprašanje, kdo je to revolucijo vodil, saj je vseh pet dni kvalitetno rastla in zadnjega dne strmoglavila dinastijo Romanovih, ki je bila 300 let absolutni gospodar vse Rusije. V literaturi se je utrdilo mnenje, da je to bil viborški rajonski komite boljševiške stranke. Od članov starega CK so bili namreč takrat v Petrogradu samo Šljapnikov, Zalutskij in Molotov, katerim Trocki ne pripisuje zmožnosti, da bi vodili revolucijo. Lenin in Zinovjev sta bila v emigraciji, Kamenjev, Sverdlov, Rikov in Stalin so bili v konfinaciji, v emigraciji so bili tudi takratni najvidnejši voditelji eserov in menjševikov.

Kakorkoli, revolucija je v Petrogradu zmagala, obstaja tudi razglas CK boljševiške stranke od 27. februarja zvečer, da je naloga delavcev in revolucionarnih vojakov postaviti začasno revolucionarno vlado, ki bo vodila pravkar nastalo republiko. Zato naj delavci in vojaki izvolijo delegate za sovjete, ki bodo postavili vlado.

Pri nastajanju voljenih sovjetov so menjševiki in eseri boljševike znatno prehiteli. Znana trojica Cheidze, Skobeljev in Kerenski so že 27. februarja postavili začasni izvršilni odbor petrograjskega sovjeta, ki je imel od 11 članov le dva boljševika, v odloku za volitve sovjetov pa je ta začasni izvršilni odbor petrograjskega sovjeta postavil ključ, ki je majoriziral vojaške odposlance pred delavskimi, pri delavskih odposlancih pa majoriziral delavce manjših in obrtniških podjetij pred delavci velikih tovarn in podjetij, kjer je bil pravi proletariat. Tako so dobili menjševiki in eseri znatno večino v sovjetih.

Kaj pa buržoazija? Car je 26. februarja razpustil dume, toda njeni poslanci so se 27. februarja ponovno zbrali, vzeli na znanje carjev ukaz o razpustu dume, se nato preselili v drugo dvorano v isti tavrski palači, razglasili privatno zasedanje dume in izvolili začasni odbor dume iz poslancev vseh strank, razen skrajne desnice in boljševikov (socialdemokratov), ki se še niso vrnili iz izgnanstva. Tako je nastal zanimiv paradoks februarske revolucije. Delavci in vojaki so na ulici zmagali, oblast pa je prišla v roke dveh organov — začasnemu izvršnemu odboru petrograjskega sovjeta, ki je imel vsaj prve dni dejansko oblast v Petrogradu in je izdajal tudi zakonite odloke in ukaze, ter začasnemu odboru dume, ki naj bi predstavljal kontinuiteto stare državne oblasti.

To je bilo vsem znano dvovladje, ki pa pravzaprav ni trajalo dolgo časa, čeprav govorimo o koncu dvovladja šele po končanih julijskih demonstracijah in po sestavi zadnje koalicijske vlade leta 1917. V začasnem izvršnem odboru petrograjskega sovjeta so se od vsega začetka pokazale tri tendence. Prvo so zastopali boljševiki, ki so bili seveda v veliki manjšini: do volitev v konstituanto naj bi obstajala začasna revolucionarna vlada, niso pa si bili na jasnem, ali naj bi bil tudi petrograjski sovjet organ oblasti. Druga skupina je zagovarjala koalicijsko vlado, sestavljeno iz članov sovjeta in meščanskih strank, tretja skupina pa, ki je končno zmagala, je predlagala, naj gredo socialisti v začasno vlado, petrograjski sovjet pa naj to vlado podpira, vendar sam naj nima nikakršne oblasti.

To zadnje se je tudi zgodilo. Car je 2. marca odstopil, 3. marca pa je prevzel oblast začasni izvršni odbor dume in se preimenoval v začasno vlado. Poudariti pa je seveda treba, da je obdržal petrograjski sovjet kljub temu še veliko elementov prave oblasti. V rokah je imel tako rekoč vso vojsko, kjer se je organizacija

sovjetov izredno hitro razvijala. V rokah je imel železnico, PTT itd. Tako je bila moččasne vlade odvisna od pomoči sovjetov in zato moremo razumeti eno od prvih gesel vrnivšega se Lenina: Vso oblast sovjetom!

II

Znano je, da se je Lenin vrnil iz Švice v Petrograd 3. aprila in da njegov prvi pozdrav Naj živi socialistična revolucija! ni ugodno odmeval pri vseh takratnih boljševiških voditeljih. Še manj ugodno so odmevale Leninove »teze 4. aprila«, na kratko skicirani ohranjen govor pred člani nekdanjega CK, ki jih je objavila tudi Pravda 4. aprila 1917. V vsebino splošno znanih aprilskih tez, ki so po nemajhnem Leninovem naporu končno le postale novi program boljševiške stranke, bi se na tem mestu ne spuščal, rad bi se pa vsaj na kratko dotaknil nesoglasja med Leninom in nekaterimi drugimi boljševiškiimi voditelji. Pravda je namreč 8. aprila, torej 4 dni po objavi Leninovih tez zapisala, da je nesprijemljiva Leninova zamisel, ki govori, da je buržoaznodemokratska revolucija zaključena in da jo je treba neposredno spremeniti v socialistično revolucijo.

Ni toliko važno, ali je to v Pravdi zapisal Kamenjev, Rikov, Pjatakovi ali končno tudi Stalin. To je odsev prepričanja določenega kroga boljševiških voditeljev, ki so trdili, da Rusija zaradi splošne zaostalosti in premalo razvitega proletariata še zdavnaj ni zrela za socialistično revolucijo, in ki so trdili, da mora najprej priti do socialistične revolucije v zahodnoevropskih državah in nato šele v Rusiji. Če bi prišlo, so trdili nekateri, do socialistične revolucije najprej in samo v Rusiji, bi ta nujno morala propasti.

Danes, ko je praksa potrdila Leninovo teoretično zamisel, težko skorajda razumemo pravo težo zgoraj omenjenih teoretičnih trditev nekaterih boljševiških prvakov, vemo pa, da se je vse te teže pravilno zavedal najbolj Lenin sam. Dobro je vedel, da ima pred seboj dva sovražnika, od katerih je treba enega dotolči do kraja s silo, drugega pa pridobiti z argumenti, čeprav so bili včasih zelo ostri in trdi. Reči moramo, da se mu je posrečilo oboje. Poleg orjaške izobrazbe in znanja je imel Lenin še nek poseben intuitiven dar, da je znal pravilno prisluhniti ljudskim množicam, da je znal pravilno razumeti notranjo logiko dogodkov in po tej tudi uravnavati svoje dejavnosti.

Lenin se je neusmiljeno spopadal s Kamenjevim in Rikovim in drugimi na 7. aprilski vseruski konferenci boljševikov, ki je bila od 24.—29. aprila v Petrogradu. Duhovito je ošibal tudi znano parolo Trockega: Brez carja, a delavska vlada! in dosegel pomembno zmago — konferenca je odobrila njegove teze.

V povsem drugačnih okoliščinah je v dneh od 26. julija do 3. avgusta potekal VI. kongres boljševiške stranke. Pravkar je bila končana težka kriza julijskih dni, ki je jasno pokazala, da je bilo razdobje »mirnega« revolucionarnega razvoja končano in da nobena sila razen revolucionarnega proletariata ne more strmoglaviti kontrarevolucionarne buržoazije. Seveda bodo v tej odločilni revoluciji nastopili sovjeti, ne kot dosedanji, ki so bili v bistvu organi kompromisa z buržoazijo, temveč kot organi revolucionarnega boja proti buržoaziji. Zato je Lenin zastavil kongresu vprašanje oborožene vstaje. Ne takojšnjega oboroženega nastopa proti časni vladi, ker za to še niso bile zrele okoliščine, temveč načelno vprašanje revolucionarnega strmoglavljenja buržoazne oblasti. Leninov predlog je bil spre-

jet, toda ne z lahkoto. Ogromno energije je moral uporabiti, da je prepričal kongres o nepravilnih trditvah opozicije, ki je to pot poslala v ogenj Preobraženskega s trditvijo, da bo usoda ruske revolucije v celoti odvisna od zmage proletarske revolucije v zahodnoevropskih državah, in Buharina, da kmet ne bo podprl boja proletariata.

Po razbitju kornilovščine je Lenin spričo vedno vidnejšega dozorevanja revolucionarne krize na vasi, na fronti in v mestih in po velikih uspehih pri boljševizaciji sovjetov pričel intenzivne priprave za organizacijo oborožene vstaje. Iz začetka oktobra so znane njegove teze in dopolnila k tem tezam o oboroženi vstaji, ki jih je CK sprejel na seji 10. oktobra z deset proti dvema glasoma (proti sta bila Kamenjev in Zinovjev), razširjena seja CK 16. oktobra pa je sprejela Leninove teze takole: 19 glasov za, 2 proti in 4 vzdržani.

18. oktobra je na pol menjševiško glasilo Novo življenje objavilo intervju s Kamenjevim, ki je tudi v imenu Zinovjeva izjavil, da je proti oboroženi vstaji. Lenin je o tem napisal posebno pismo, v katerem je oba imenoval izdajalca in zahteval za oba izključitev iz stranke. O tem Leninovem pismu je razpravljala CK 20. oktobra, torej samo 4 dni pred začetkom revolucije. Da bi ne razbijali enotnosti, je bil proti izključitvi Stalin in podprla sta ga Miljutin in Unicki ter tudi druga večina. Tako Zinovjev in Kamenjev nista bila izključena, CK pa jima je posebej naročil, naj ne nastopata z nobenimi izjavami proti odlokom CK. CK je tudi sklenil, da noben član CK nima pravice nastopiti proti sprejetim sklepom. Takoj nato, in to mi je nejasno, je Stalin izjavil, da odstopa kot član uredniškega centralnega glasila stranke. CK ostavke ni sprejel in naročil, naj se o tej Stalinovi izjavi ne razpravlja v uredništvu.

III

Se nekaj besed o oktobrski fazi. Mislim, da je Trocki zelo prav zapisal, da je bilo jeseni 1917 veliko lažje zavzeti Petrograd kot pa petnajst let kasneje rekonstruirati ves potek dogodkov. Morda so stvari tekle takole: Strateško najbolj pomembna točka v Petrogradu je bila trdnjava Petropavlovsk, ki je s svojimi topovi obvladovala dohode k Zimski palači, kjer je bila začasna vlada. Zanimivo je, da je ta mogočna trdnjava prišla v roke boljševikov že 24. oktobra, ko se je izredni zgovornosti Trockega posrečilo pregovoriti posadko, da je prestopila na stran revolucije brez boja. Predaja Petropavlovska je bila pomembna tudi zaradi tega, ker so dobili boljševiki v trdnjavi ogromno orožja in so mogli do zob oborožiti prek 20.000 rdečegardistov. Tudi pri drugih vojaških enotah so imeli boljševiki ta dan srečo — ali so prestopile na stran revolucije, ali pa so izjavile, da bodo nevtralne. Tako se je mogla začasna vlada nasloniti samo na junckerje, to je na gojence oficirskih šol, in na nek ženski bataljon — bataljon smrti, katerega provenienca mi še do danes ni jasna.

24. oktobra je stopila v akcijo začasna vlada, ki je z vojaškim oddelkom ob pol šestih zjutraj blokirala tiskarno dveh boljševiških časopisov, križarki Aurori, ki je bila zasidrana na Nevi blizu Zimske palače, pa je ukazala odpluti na odprto morje. Junkerske enote so zasedle Zimsko palačo in pridružil se jim je že znani ženski bataljon. Toda revolucionarni vojaški komite je s pomočjo litovskega polka

znova spravil v pogon tiskarno in ob 11. uri dopoldne so boljševiški časopisi ponovno izšli, Aurori pa je revolucionarni vojaški komite ukazal, naj se takoj vrne, kar je le-ta tudi stonila.

Taki so bili začetki revolucije in kontrarevolucije 24. oktobra. Vse je šlo gladko in brez krvi. Zanimivo je to, da se je ta revolucija začela poprej, kot je to sklenil vojno revolucionarni komite, končala pa se je kasneje, kot je to pričakoval. Odbor je namreč sodil, da se bo Zimska palača predala poprej, ta pa se ni, ker se je jurišni oddelek kronštadskih mornarjev na poti zakasnil. Trocki je torej mogel v noči od 24. na 25. oktober na zasedanju petrograjskega sovjeta, katerega predsednik je bil, poročati že o dveh zmagah: o ponovnem izhajanju dveh boljševiških časopisov in o vrnitvi Aurore.

Tako je torej prišel znani 25. oktober ali 7. november po novem koledarju. Že ob 2. uri zjutraj so rdečegardisti zasedli dve glavni železniški postaji, ob 4. uri zjutraj se je vsidrala pred Zimsko palačo Aurora, ob 6. uri so rdečegardisti zasedli državno banko, uro za tem telefonsko centralo, ob 10. uri je zbežal predsednik začasne vlade Kerenski z avtomobilom ameriškega veleposlaništva po pomoč na fronto, prav takrat pa je izdal vojnorevolucionarni odbor razglas državljanom Rusije, da je začasna vlada odstavljena in da je prevzel oblast vojnorevolucionarni odbor kot organ petrograjskega sovjeta. Razglas je obljubil takojšnjo sklenitev demokratičnega miru, odpravo veleposestniške lastnine, kontrolo delavcev nad proizvodnjo in postavitve vlade sovjetov. Popoldne je na seji petrograjskega sovjeta spregovoril tudi Lenin. Poudaril je, da je treba zrušiti stari državni aparat in ustvariti novega, napovedal je konec vojne in odpravo veleposestniških pravic.

Vse je šlo torej gladko. Poglejmo še, kako se je tega dne razvijala glavna vojna operacija pri Zimski palači, kjer je bila vlada. Ob pol sedmih zjutraj so dobili branilci Zimske palače ultimatum, naj se predajo v dvajsetih minutah, sicer bo sledilo topovsko obstreljevanje s petropavlovske trdnjave in Aurore. Branilci palače so bili za takojšnjo predajo, začasna vlada pa je ultimatum odbila. Toda tudi topovi so molčali. Verjetno je bilo vmes nekaj sabotaže petropavlovskih topničarjev, ki so trdili, da so topovi preveč izrabljeni, da nimajo vseh potrebnih merilnih naprav itd. Boljševiki so se torej morali lotiti truda polnega dela, menjavanja topov, pošiljanja drugih topničarjev v petropavlovsko trdnjavo itd. Tako so se boji ves 7. november omejevali le na obstreljevanje iz pušk in mitraljezov. Že to je omajalo moralo branilcev, nekaj starejših vojakov pa se je izmuznilo iz palače.

Sele ob devetih zvečer je zagrmel prvi strel z Aurore. Temu je sledilo uro dolgo obstreljevanje s puškami in mitraljezi. Ob desetih zvečer je poskušal ženski bataljon izpad, kar je seveda bilo katastrofalno zanj. Končno se je ob enajstih zvečer oglasilo tudi topovsko streljanje s petropavlovske trdnjave, kateremu je potem sledil vdor oblegovalcev v palačo, kratkotrajni boj po hodnikih in končno aretacija začasne vlade. Presenečajo tele številke: napadalci so imeli le pet mrtvih in nekaj ranjenih, dočim od branilcev ni padel nihče. Tudi z začasno vlado so postopali izredno milo. Ministre, privržence socialističnih grupacij so takoj izpustili domov v časne hišne zapore.

Tričetrt na enajst zvečer je začel zasedati drugi kongres delegatov vseh ruskih sovjetov, ki je bil za ta dan v okviru priprav za vstajo sklican v Smolnem. Pravi predstavniški organ vse Rusije seveda ta kongres le ni bil. Manjkala je buržoazija

in predstavniki bogatih žitnih predelov južne in jugovzhodne Rusije. Bil pa je to kongres delegatov tovarn in vojašnic, vojakov s fronte in vojnih ladij, vseh torej, ki so hoteli obračunati z vojno in krivci te vojne, odpraviti veleposest in ustvariti nov družbeni red. Še danes ne vemo, koliko je bilo vseh delegatov in kakšna je bila njihova strankarska pripadnost. Po nekih cenitvah so imeli boljšeвики med 650 delegati 390 delegatov, torej relativno večino.

Kongres se je začel s hudimi besednimi obračunavanji, nakar so menjševiki in eseri zapustili kongres. Druga akcija proti kongresu je bil organizirani protestni marš proti Smolnemu, katerega pa je oddelek mornarjev razgnal. Končno pa je reakcija, ki se je izredno hitro znašla, ustanovila odbor za rešitev dežele in revolucije, ki se je takoj razglasil za začasno vlado. To je bil prvi resni in upoštevanja vreden protiboljševiški center in taki so začeli kmalu nastajati tudi v drugih večjih mestih. S tem odborom je začel sodelovati tudi stari izvršni odbor sovjetov, ki je obenem ostro odrekal legalnost 2. kongresa in ni priznaval nobenih njegovih sklepov. Tako so poleg boljševikov ostali na kongresu samo levi eseri, sklenili pa so, da v vlado, ki jo bo postavil ta kongres, ne bodo vstopili.

Kongres je začasno prenehal z delom 26. oktobra ob šestih zjutraj. Dotlej so mogli delegati zvedeti vrsto pomembnih novic, med katerimi je bila brez dvoma najpomembnejša padec Zimske palače in da je glavni stan severne fronte, ki je bil Petrogradu najbližji, v Pskovu izvolil nov vojaški revolucionarni odbor. Omembe vredno je, da je ves 26. oktober teklo življenje v Petrogradu povsem normalno, zaprte so bile samo banke. Res pa je, da je bilo mesto prenasičeno vseh mogočih novic.

26. oktobra zvečer je kongres nadaljeval delo. Omejili se bomo samo na Leninovo akcijo. Najprej je Lenin prebral osnutek odloka o miru. Vojskujoči se narodi in njih vlade naj takoj sklenejo mir brez aneksij in kontribucij, odpravijo naj tajno diplomacijo, nova sovjetska vlada pa bo takoj objavila vse tajne dokumente, katerih klavzule so dajale ruskim kapitalistom samo prednosti in dobiček. Osnutek je predlagal tudi trimesečno premirje in pozval na pomoč pri delu mir delavce Anglije, Francije in Nemčije. Osnutek je bil enoglasno sprejet. Nato je prebral Lenin osnutek odloka o zemlji. Veleposestniška zemlja se takoj razlasti brez odškodnine, uprava privatne posesti, cerkva in samostanov pa preide v roke razlastitvenim odborom. Tudi ta predlog je bil enoglasno sprejet. Končno je sprejel kongres še predlog o ustanovitvi sveta ljudskih komisarjev, ki je bil sestavljen iz samih boljševikov, njegov predsednik pa je postal Lenin.

Dušan Kermavner

Ce bi bil mogel prej prebrati referat tovariša Britovška in ne šele sinoči, bi ga bil opozoril na nek v njegovem referatu prezrti vidik in gotovo bi odpadla potreba po tem diskusijskem posegu.

Tovariš Britovšek je pač z vsjo pridnostjo zbral gradivo o tem, kako je Lenin razvil in nato uveljavljal svoje stališče do prve svetovne vojne v okviru zimmerwaldskega gibanja. Ugotoviti pa moramo, da je pri tem izključil vidik, ki je bil brez dvoma odločilen tudi za Leninovo stališče do vojne, namreč njegovo pojmovanje nalog ruske revolucije.

V referatu vidimo Lenina, kako išče izhod za ves evropski proletariat iz ruševin internacionale, ne vidimo pa, kako je vse to njegovo iskanje tega evropskega izhoda in ves njegov odnos do vojne izhajal iz nalog ruske revolucije, kakor si jih je bil zamislil že pred vojno.

Kolikor ne bi bilo več časa za bistveno dopolnitev obravnave, bi bil tovarišu Britovšku preprosto nasvetoval, prvič, naj bi uvrstil na začetek ali v okvir referata opozorilo, da obravnava izključno le stališča Lenina in drugih socialistov do vojne, medtem ko pušča v nemar njihova stališča do nalog delavskega gibanja v narodnih oziroma državnih mejah, in drugič, naj bi končal obravnavo z zadnjo konferenco zimmerwaldskega gibanja v Stockholmu še pred oktobrsko revolucijo in naj bi se ognil vsakršnemu »osvetlevanju« te revolucije v okviru svoje docela na raven mednarodne problematike »dvignjene« obravnave.

Ker pa ni bilo prilike, da bi tovariš Britovšek upošteval te nasvete, mi ni mogoče prizanesti s kritiko tistemu odstavku v njegovem referatu, ki predstavlja nekak poskus gledanja na oktobrsko revolucijo kot na funkcijo Leninovega stališča v mednarodnih vprašanjih, odstavku, kjer stoji stvar na glavi, ne pa na nogah, kjer namreč beremo: »Lenin je organiziral oktobrsko revolucijo na osnovah revolucionarne situacije v evropskih deželah, zlasti v Nemčiji. Verjel je v revolucionarno razpoloženje evropskega delavstva in v njegovo pripravljenost na revolucionarne akcije. Oktobrska revolucija za Lenina ni bila dogodek, ki bi ostal omejen le na Rusijo. Bil je prepričan, da se bo svetovna vojna končala z revolucionarnim gibanjem v svetovnem merilu. Oktobrska revolucija naj bi se vnela hkrati s socialistično revolucijo v Evropi. Za Lenina sta bili ruska in evropska revolucija neločljivi.«

Vsak od stavkov tega odstavka lahko drži, toda samo v zvezi z Leninovo zamisljijo ruske revolucije, ki je vendar bila na dnevnem redu neodvisno od evropske! Še preden se je vnela vojna, je imel Lenin že izdelano zamisel ruske revolucije. Ta se je bila že razgorela leta 1905 in je bila po svojem le začasem porazu spet na dnevnem redu kot prva izmed revolucij v Evropi. Evropsko revolucijo si je bilo mogoče zamišljati le kot skupek več »narodnih« ali — pravilneje — »državnih« revolucij, katerih vrsto je imela začetni ruska. V novem položaju, ki ga je ustvarila vojna, je Lenin k svoji zamisli ruske revolucije pritegnil probleme evropske revolucije, ne pa narobe.

Ne zanikam torej, da Lenin ne bi bil vezal teh problemov z rusko revolucijo, marveč zanikam, da bi bil izvajal probleme te revolucije iz njih. Lenin je z ruskimi tal pripravljaval rusko revolucijo v okviru evropske vojne, ko se je ta vnela. Prvo in najbližje mu je bilo vprašanje, kaj utegne biti in kaj naj bo v Rusiji, le upošteval je tudi, kar bi utegnilo biti ali kar naj bi bilo v Evropi zunaj Rusije. Mislim, da to ne more biti sporno.

Marjan Britovšek

Želel bi podati nekaj pojasnil k izvajanju tovariša dr. Dušana Kermavnerja. Zavedam se, da ob kritiki rastemo in se učimo, zato sprejemam z veseljem vsako kritično pripombo, zlasti še, če je utemeljena. Ne bi se spuščal v kompozicijo

svojega referata, ki je le kratek povzetek obsežnega dela pod naslovom Delavsko gibanje in vojno vprašanje med prvo svetovno vojno (Lenin in zimmerwaldsko gibanje), ki sem ga pripravil za tisk. V navedenem delu zelo izčrpno obravnavam dejavnost Lenina in njegovih sodelavcev na nacionalnem ruskem in mednarodnem torišču. Tu mislim predvsem na nastajanje in oblikovanje Leninove taktične revolucionarne koncepcije v obdobju njegove švicarske emigracije. Iz njegove korespondence s sodelavci in iz člankov je razvidno, da je Lenin obravnaval mednarodno delavsko gibanje in rusko delavsko gibanje kot celoto. Pri tem je vsekakor točno opredelil naloge ruske socialne demokracije v imperialistični vojni, hkrati ko je formuliral tudi naloge evropskemu revolucionarnemu delavskemu gibanju. Že v svojih tezah je zapisal, da moramo boj voditi zlasti proti carski monarhiji ter velikoruskemu in panslavističnemu šovinizmu, oznanjati moramo revolucijo v Rusiji in zahtevati samoodločbo zatiranih narodov. »Demokratska republika, konfiskacija zemljiško-gospodarskih zemljišč in osemurni delavnik morajo biti najaktualnejša gesla.«

Večina tez, ki so bile sprejete v Bernu, je nato predelal v manifest, ki je izšel pod naslovom Vojna in ruska socialna demokracija. V manifestu je Lenin razglasil za najaktualnejše politično geslo evropskih socialnih demokratov ustanovitev republikanskih združenih držav Evrope, ki jih je treba po njegovem mnenju ustvariti z revolucionarnim strmoglavljenjem nemške, avstrijske in ruske monarhije.

Geslo socialistične revolucije je Lenin v manifestu zagovarjal le za najrazvitejše dežele, medtem ko je za Rusijo, ki še ni dokončala buržoazne revolucije, postavil zahtevo postopne demokratične preosnove v demokratično republiko, zasnovano na popolni enakopravnosti in na samoodločbi narodov, na zaplembi veleposestniških zemljišč in osemurnem delavniku.

Ko je Inès Armandova, Leninova najožja sodelavka, na mednarodni ženski konferenci tolmačila resolucijo CK boljševikov, je dejala: »Mi, socialni demokrati, ki pripadamo CK, menimo, da mora biti geslo o državljanski vojni sedaj v ospredju pozornosti in da je delavsko gibanje stopilo v novo fazo, v kateri bodo dosegle najnaprednejše države socializem, zaostalejšje pa demokratično republiko.« (V opombi protokola je avtorica zapisala, da je partija imela tedaj takšno tomačenje za povsem pravilno!) Takšno stališče je Lenin tedaj zagovarjal tudi v vrsti svojih člankov. Za svoje trditve ne bi iskal opore v dolgoveznem navajanju citatov iz Leninove korespondence s sodelavci in iz njegovih člankov. Iz tega gradiva je mogoče zelo natančno slediti Leninovim taktičnim napotkom, ki so se nanašali tako na rusko revolucijo kot na mednarodno revolucionarno gibanje. Za Lenina je bilo revolucionarno delavsko gibanje celota.

Z zmago februarске revolucije je Lenin točno opredelil, kakšne so naloge ruske revolucionarne socialnodemokratske stranke v novih razmerah. V svojih člankih Pisma od daleč je nakazal, kakšno smer naj stranka zavzame po februarски revoluciji. Pisal je, da je treba boljševiško taktiko prikrojiti vsakemu položaju. »Do februarja 1917 je bila na dnevnem redu smela revolucionarno internacionalistična propaganda; pozivali smo množice v boj in jih prebujali. V februarskih in marčnih dneh je bil potreben nesebičen, borben heroizem, da bi čimprej premagali neposrednega sovražnika — carizem. Sedaj preživljamo prehod od prve etape revo-

lucije k drugi, od boja s carizmom k boju z imperializmom Gučkova in Miljukova, veleposestnikov in kapitalistov.« Lenin je dalje pisal, da revolucija še ni zaključena, da se morajo delavci junaško boriti in izvojevati zmago tudi v drugi etapi revolucije. Poudarjal je, da je bila februarska revolucija le prva stopnja revolucije in da preživlja sedaj Rusija svojevrstno zgodovinsko stanje prehoda k drugi etapi.

V svojih aprilskih tezah je z vso jasnostjo nakazal naloge boljševiške stranke v procesu preraščanja buržoaznodemokratske v socialistično revolucijo. Nakazal je politične in ekonomske osnove stranke v novi etapi revolucije ter določil politično-organizacijsko obliko nove oblasti. Leninove teze so zajele vse vidike boja za prehod od buržoaznodemokratske k socialistični revoluciji. Poudarile so vodilne sile proletarske revolucije, nakazale etape prehoda in določile stališče stranke do vseh tekočih problemov. Teze so vsebovale teoretično natančno zasnovan, konkreten načrt za prehod k socializmu.

Pri pripravah na oktobrsko revolucijo je bila za Lenina važna komponenta evropsko revolucionarno gibanje. Ruska revolucija je bila za Lenina samo predhodnica za socialistično revolucijo v Evropi. Za Lenina so bili Rusi avantgarda, ki jim bodo sledili drugi narodi. Nekaj mesecev po oktobrski revoluciji, 24. januarja 1918, je zapisal: »Sedaj vidimo, kako v vseh deželah dozoreva socialistična revolucija iz dneva v dan, celo iz ure v uro. Nam, ruskim delavcem in izkoriščanim razredom, je padla častna vloga avantgarde internacionalne socialistične revolucije in povsem jasno vidimo, kam bo šel razvoj revolucije.« Med oktobrsko revolucijo in v poznejših mesecih je bil Lenin celo prepričan v brezupnost ruske revolucije, ker je bila osamljena. Zapisal je: »Če gledamo stvari v svetovnozgodovinskem merilu, ni nobenega dvoma, da bi bila končna zmaga naše revolucije nemogoča, če bi ostala osamljena, če bi ne bilo revolucionarnega gibanja v drugih deželah. Če je boljševiška partija sama vzela vso stvar v roke, je to storila zato, ker smo prepričani, da dozoreva revolucija v vseh deželah in da bo — pa naj bi naleteli na še take težave, naj nam bodo usojeni še taki porazi — mednarodna socialistična revolucija na koncu koncev, toda ne v začetku začetkov, prišla, ker je že na pohodu, da bo dozorela, ker že dozoreva. Ponavljam, da je naša rešitev iz vseh teh težav v vseevropski revoluciji.« Za Lenina je bila ruska revolucija zlasti povezana z nemško. »Na vsak način smo izgubljeni, pa naj pride še do takih preobratov, če ne bo prišlo do nemške revolucije.«

Lenin je organiziral oktobrsko revolucijo kot del svetovne socialistične revolucije, kot predhodnika socialistične revolucije v industrijskih državah Evrope oziroma v eni odločujočih dežel njenega industrijskega dela. Za Lenina je bila pri organiziranju oktobrske revolucije važna komponenta revolucionarna situacija v Evropi. Ruska in evropska revolucija sta zanj predstavljali nerazdvojno enotnost.

S tem kratkim ekskurzom samo pojasnujem svoja stališča, kar menim, da so globoko zakoreninjena v pravilni interpretaciji Leninovih stališč. Povsem se strinjam s stališčem dr. Dušana Kermavnerja, da je imel Lenin že izdelano zamisel ruske revolucije, še preden se je vnela vojna. To vprašanje pa ne sega v obseg mojega referata.

Ja bih želeo da kažem koju reč u pogledu teze o Lenjinovoj intuitivnosti, o njegovom osećanju revolucionarne situacije u Rusiji 1917. godine. O tome pitanju postojala su različita gledišta ne samo između socijaldemokrata toga doba, nego čak između Lenjina i nekih drugih boljševičkih vođa. Ta suprotna gledišta održala su se i do danas. Čak šta više, neki autori u Sjedinjenim Američkim Državama i Britaniji smatraju da Rusija 1917. godine nije bila zrela za revoluciju, a da je do revolucionarnih promena ipak došlo samo zahvaljujući Lenjinovoj ličnoj volji, to jest da je njegova volja bila osnovni izvor revolucionarnog prevrata. Dakle, nalazimo se pred jednom varijantom voluntarističke filozofije tumačenja ruske revolucije iz 1917., koja ne negira društvene odnose snaga nego težište baca na volju kao suštinsku stranu društvenog života, kao primarnu stranu društvenog života. Objektivni društveni zakoni se na taj način negiraju, a kod istorije se identifikuje s potezima jakih ličnosti za kojima mase idu slepo.

Lenjinova revolucionarna intuitivnost zasnovana je na dubokoj analizi suprotnosti unutar ruskog društva uoči 1917., kao i na suprotnosti između zaraćenih kapitalističkih država u prvom svetskom ratu. Lenjin je u praksi dokazao mogućnosti izvođenja revolucije u ekonomski nerazvijenoj kapitalističkoj zemlji kakva je bila carska Rusija.

U svojim teoretskim radovima pred 1914., Lenin je pokazao da je proces osiromašenja najširih slojeva ruskog naroda, naročito radništva i seljaštva, uzimao neviđene razmere u prvoj deceniji dvadesetog veka. U isti mah putem eksploatacije gomilalo se bogatstvo u rukama kapitalista. Ta pauperizacija najširih masa bila je apsolutna, to jest siromašni su bivali još siromašniji, a uska grupa kapitalista sve bogatija. Taj proces se odigravao baš u periodu jačega uspona industrijalizacije Rusije početkom ovog veka, koja je došla mnogo kasnije nego u zapadno-evropskim državama.

Izbijanje svetskoga rata samo je ubrzalo revolucionarni proces. Oštri sukobi kapitalističkih država samo su uzdrmali vlast kapitalista, a carska Rusija u kojoj je postojao proces apsolutne pauperizacije, u kojoj nije bilo nikakvih političkih ili drugih sloboda za radne ljude, postala je zaista najslabija tačka u imperijalističkom lancu.

Lenjin je osetio te društvene procese bolje nego li dogmatičari socijaldemokrati i neki boljševici njegovog doba, pa je primenio adekvatnu revolucionarnu strategiju i taktiku.

S obzirom na činjenicu da danas apsolutna pauperizacija guši mnoge delove sveta, a naročito ekonomskonerazvijene zemlje, Lenjinovo učenje o revoluciji još tekako je danas aktuelno. U nekim kapitalističkim zemljama, kao na primer u Švedskoj, Danskoj, apsolutne pauperizacije nema. Čitava se društvena piramida diže, to jest siromašniji su manje siromašni, a bogatiji su još bogatiji. Ali za jugoistočnu Aziju, deo Afrike, a pogotovu za Latinsku Ameriku, apsolutna pauperizacija je činjenica života. Nedavno je poznati švedski ekonomist Gunar Myrdal dokazao da se i u Indiji, na primer, odvija proces apsolutne pauperizacije. Zanimljivo je da neki ekonomisti u SAD, koji ne pripadaju marksističkoj tradiciji, nego neokatoličkoj, dokazuju da je apsolutna pauperizacija uzrok velikih pobuna američkih Crnaca. Neki od njih, kao M. Harington, idu još dalje, pa tvrde da oko 30 miliona belaca koji žive u ekonomski zaostalim delovima SAD, takođe

osiromašuju u apsolutnom smislu. Sve to dokazuje kako su apsurdne tvrdnje da Lenjinove osnovne postavke o revoluciji spadaju u arsenal zastarelog oružja socijalnih borbi.

Želeo bih da dodam neku reč o još jednoj Lenjinovoj tezi, o kojoj se ovde jutros govorilo, naime o ulozi seljaštva u socijalnim revolucijama. Ne mislim da je to neka nova teza koju je Lenjin prvi otkrio. U Engelsovom Seljačkom ratu već imamo misao kako bi dobro bilo (posle neuspeha revolucije iz 1848., u kojoj je seljaštvo bilo pasivno ili na strani buržoazije) da seljaštvo iz tabora kontrarevolucije pređe u tabor revolucije, da pod vodstvom proletarijata, bude glavna rezerva revolucije.

Mislim da je Lenjin prihvatio tu misao Engelsa i primenio je na uslove u Rusiji, gde je radnička klasa bila malobrojna i gde je ogromnu masu stanovništva sačinjavalo seljaštvo (unutar koga se takođe odvijao proces klasne polarizacije) i gde je najveći broj seljaštva bio izložen apsolutnoj pauperizaciji. Prema tome Lenjin je tačno uočio da postoji revolucionarna situacija u Rusiji, gde su klasni antagonizmi dobili najoštrije forme.

Razvitak revolucija posle 1917. godine potvrđuje tačnost Lenjinovog učenja. Revolucije se odvijaju u ekonomski nerazvijenim zemljama gde ogromnu većinu stanovništva čini seljaštvo, (usled toga što se proces industrijalizacije ne odvija). One su naročito izložene pritiscima i eksploataciji pojedinih imperijalističkih država.

No, ne prihvatom Fanonovu teoriju da je seljaštvo osnovni elemenat savremene revolucije. On je svoju teoriju gradio na osnovu iskustva revolucije u Alžiru, gdje je zaista tačno da je gradski proleterijat bio u nešto boljem ekonomskom pogledu nego osiromašeni alžirski seljaci, koji su sačinjavali glavnu polugu ustanka.

Ali, odmah u susednom Egiptu najsiromašniji i najzaostaliји deo stanovništva sačinjavaju seljaci, koji žive u uslovima apsolutne pauperizacije. Međutim, u događajima u Egiptu od 1952. vodimo jednu potpunu pasivnost seljačkih masa.

U svakoj socijalnoj revoluciji nužna su dva elementa, prvi je spontanost, stihijnost masa, da razvitak proizvodnih snaga društva dolazi na takav stupanj na kome one dolaze u sukob s vladajućim odnosima koji među ljudima postoje u društvenoj proizvodnji, a drugi je ideologija revolucije, svest o ciljevima revolucije, kao i revolucionarna organizacija. Tek kada se ta dva elementa spoje, spontanost i ideologija, onda revolucija ima uspeha. Jedno bez drugoga ne može da ide. A ideologija radničke klase, organizaciono iskustvo radničke klase, od neocenjive je koristi svakom spontanom revolucionarnom talasu.

Lojze Ude

Tovarišice in tovariši, naj dam nekaj dopolnilnih in drugih pripomb k referatu tovariša Vodopivca Odmevi Oktobra med slovenskimi vojaki v avsto-ogrski armadi, predvsem na podlagi zadevnih arhivalij v dunajskem Kriegsarchivu, pregledanih leta 1965. Arhiv vojaških sodišč po letu 1965 še niso bili urejeni in dostopni.

Moje zanimanje za upore slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski ni usmerjeno samo na splošne vzroke ljudske nezadovoljnosti in revolucionarnosti tistega časa, temveč tudi na vse posebnosti in individualne poteze teh uporov. Pri tem je seveda neizogibno dobiti najprej vpogled v celoten tedanji položaj in se seznaniti, kolikor je mogoče, z vsemi upori avstrijskega in ogrskega vojaštva. (Če rečem »ogrskega«, to seveda ni isto kot madžarskega.) Le tako je mogoče videti, zakaj je upor nekega polka morebiti bolj opazen med drugimi uporniški pojavi in kako se razlikuje od njih.

Uporniška gibanja so se že v prvih letih, posebno pri Čehih in Srbih, pojavljala v obliki dezertacij in nato vključevanja v lastne osvobodilne vojaške formacije v inozemstvu. Zanimajo nas pa tukaj predvsem uporniški pojavi na samih tleh Avstro-Ogrske, doma, ki so se pa pojavili šele leta 1918.

Vojaške upore tega leta je mogoče z dobro utemeljitvijo razvrstiti v tri skupine: v upor v Kotoru, v vrsto uporov maja in junija 1918 in v upore konec oktobra 1918. Upor v Kotoru naj v teh dopolnilnih opazkah pustim ob strani.

Skupna značilnost uporov maja in junija pa je tale: Upori so izbruhnili v mesecih po brestlitowskem miru, ko so bili avstrijski ujetniki, ki so se vrnili iz Rusije prek karantenskih taborišč, tako v telesnem kakor v duhovnem pomenu te besede, zopet pri svojih kadrih ali pa bili že potaknjeni v maršbataljone (pripravljene za odhod na fronto). To je bil sicer čas, ko je bil ne glede na druge elemente in silnice vojaške moči neke države vojaški položaj nemških in avstro-ogrskih vojsk v Evropi kar najugodnejši. Njihove vojske so stale daleč na ozemlju nekaterih sovražnih držav.

Prav ta časovna koincidenca uporov z vrnitvijo avstro-ogrskih vojakov iz ruskega ujetništva kaže že na določen vpliv povrnjencev na te upore; vendar ne edino po tem, kar so videli in doživeli v Rusiji v zvezi z oktobrsko revolucijo, temveč tudi po tem, kar so videli, slišali in ugotovili kot dopustniki doma. Zanimivo je neko poročilo Militärkommande v Gradcu vojnemu ministrstvu na Dunaju 14. maja 1918—in to prav v zvezi z judenburškimi uporniki—o rezultatih sistematičnih opazanj obnašanja povrnjencev. Poročilo ugotavlja, da prihajajo povrnjenci z dopustov mnogo bolj samozavestni, uporni in razdražljivi. »Povrnjenci se zdijo po dopustu bolj sumljivi kot pred dopustom,« tako pravi poročevalec.

Toda tudi drugo dejstvo poleg koincidence uporniških gibanj z vrnitvijo ujetnikov iz Rusije, da je namreč bilo uporniško gibanje v avstro-ogrski vojski v mesecih maju in juniju 1918 omejeno samo na slovenske polke, je ne glede na to, kar ugotavlja o tem po temeljitem študiju temeljnih virov tudi češki zgodovinar Pichlik, že samo po sebi dovolj zgovorno. Jugoslavija teh upornikov je označnica za nacionalno svobodo, mir in kruh.

Nadaljnja značilnost vseh teh uporov je v dejstvu, da so omejeni samo na sedeže nadomestnih bataljonov določenih slovenskih polkov, na kadre, da pa še ne sežejo med polke na fronti. Omejujejo se na zahtevo, da je treba vojno končati, da naj se sklene mir in na težnjo po vrnitvi domov. Politično je vsaj pri slovenskih uporih sicer vse prepuščeno političnim voditeljem jugoslovanskega gibanja tistega časa, toda ne da bi uporniški voditelji imeli s političnimi kakršen koli neposreden stik.

Mislím, da je zelo pravilna ugotovitev predavatelja Vodopivca, da imamo opraviti pri teh povrnjencih iz ujetništva skoraj izključno le z ljudmi, ki niso bili

revolucionarji kakšnih večjih konceptov, temveč da je bil konec vojne, mir in vrnitev domov njihova glavna težnja. To so predvsem prinesli iz Rusije. Kar je več ali drugo kot to, so dobili doma.

Končna značilnost vseh teh uporov pa je v tem, da so bili vsi ti uponi v krvi zadušeni, nekateri uporniki postreljeni v boju z asistenčnimi četami (to so čete, ki so prišle na pomoč kadrskim poveljstvom, ki z lastnimi močmi niso mogla upora zadušiti), drugi pa po obsodbah naglih sodišč. Za časniška poročila o teh uporih je bila najstrožja cenzura, toda sodbe so bile vojaštvu razglašene. Navadno so sodbe izvršili celo pred očmi vsega vojaškega nadomestnega bataljona.

Socialdemokrat Julius Deutsch, poznejši vojni minister v prvih vladah prve avstrijske republike in že od januarja 1918 nekakšen socialnopolitični referent pri c. in kr. vojnem ministrstvu, dobro poučen, kakor trdi, o razvrstitvi in razpoloženju avstro-ogrskega vojaštva, v več spisih govori o teh uporih. V knjigi *Aus Osterreichs Revolution* pravi: »Toda še je uspelo vse te upore zadušiti in nato je dobil rabelj mnogo dela.«

Po teh uporih je za nekaj mesecev zavladal na zunaj popoln mir. Mislim, da se ne motim, če trdim, da je avstrijskim naglim sodiščem začasno še uspelo ustrahovati vojaštvo in uvesti disciplino. Ta se je na italijanski fronti začela rušiti šele konec oktobra. To pa je že nova vrsta uporov, s svojimi značilnostmi. Tudi pri teh uporih so imeli velik delež povrnjenci iz Rusije.

V vrsti uporov po brestlītowskem miru, v maju in juniju, je prvi upor upor slovenskega vojaštva nadomestnega bataljona 17. pešpolka, sestavljenega skoraj iz samih Slovencev, 12. maja. Obenem je ta upor med največjimi tovrstnimi upori v avstro-ogrski vojski. Tako ugotavlja tudi Pichlik. Poleg upora 42. maršbataljona nadomestnega bataljona 17. pešpolka v Judenburgu se omenjajo v poročilih vojnemu ministrstvu na Dunaju in vojaški pisarni nj. c. in kr. veličanstva kot največja le še upora nadomestnega bataljona 7. strelskega polka (Schützenregiment) v Rumburku na Češkem, 21. maja, in upor srbskega vojaštva maršbataljona 6. pešpolka v Pečuhu, 20. maja. Toda 14. maja zvečer se je uprla še marškompanija 7. lovskega bataljona, sestavljena iz samih Slovencev (mimogrede: ne 7. bataljona 17. pešpolka kakor predavatelj pomotoma pravi, ker so avstrijski pešpolki imeli le štiri bataljone), 23. maja pa vojaštvo nadomestnega bataljona 97. pešpolka v Radgoni, katerega nacionalni sestav je bil nekako takle: polovica Slovencev, četrtina Hrvatov in četrtina Italijanov.

V mesecu maju 1918 so bili torej kar trije slovenski, en češki in en srbski upor. Rekel bi, da gre v tistem času za neko posebno vznemirjenost prav slovenskega ljudstva. Za to mi je dokaz še dejstvo, da je bilo na celotnem ozemlju Štajerske, Koroške in Kranjske razglašeno obsedno stanje z naglimi sodišči, kar je izzvalo interpelacije socialdemokratskih poslancev in Jugoslovanskega kluba v dunajski poslanski zbornici. Pregledujoč stenografske zapisnike sej avstrijske poslanske zbornice nisem opazil, da bi bila v njih še kakšna taka interpelacija, ki bi omenjala razglasitev obsednega stanja v kateri drugi avstrijski deželi v celoti.

Samo še nekaj značilnosti, posebnosti ali zanimivosti teh slovenskih uporov. O uporih v Judenburgu, Rumburku in Pečuhu, samo o teh, je 1. junija 1918 poročala tudi *München-Augsburger Abendzeitung*. Izrezek je med zadevnimi arhivalijami. Začne takole: »V nemških političnih krogih so skrajno vznemirjeni nad vedno bolj se množječimi upori slovanskih vojaških oddelkov, katerih žrtev so nato največ nemški častniki. Začelo se je z uporom iz Slovencev sestojечеga se marš-

bataljona 17. pešpolka v Judenburgu.« Itd. Prusko vojno ministrstvo je izrezek tega poročila poslalo avstro-ogrskemu vojnemu ministrstvu na Dunaju in vprašalo, kaj je na stvari. Ne bom vas mudil z opisom celotne korespondence v tej zadevi. Iz tega pisma pa se dovolj jasno vidi, kako nekaj novega, nepričakovanega in alarmantnega za nemške vojaške kroge so bili judenburški, rumburški in pečuški upor.

Poveljnik asistenčnih čet, ki so zadušile judenburški upor, general Kosel v svojem končnem dolgem poročilu 18. maja 1918 navaja tri glavne momente (to je prav njegov izraz), »ki podpihujejo nezadovoljnost in ki v praznih želodcih najdejo sprejemljiva tla. Prvič, nacionalno hujskanje po v svojem rovarjenju od nobene sile ovirani Koroščevi stranki, drugič, boljševidske ideje, in tretjič, nespoštljivost nasproti državni oblasti kakor proti njenim predstavnikom«.

Kot glavnega voditelja judenburškega upora omenjajo poročila Hafnerja. Ta ni bil povrnjenec iz ruskega ujetništva. Eno izmed poročil pa pravi, da je bil Hafner naročnik dveh slovenskih socialističnih listov.

Uporniki so bili deležni simpatij velikega dela nemških delavcev. Poročila pravijo, da je največ koristi od zaplenjenih živil in drugega blaga imelo domače prebivalstvo. Vodstvo krajevne socialdemokratske stranke pa se je od upora izrecno distanciralo.

Veliko upornikov je padlo tudi v boju z asistenčnimi četami. Nekaj jih je padlo tudi v medsebojnem obstreljevanju. Bila je deževna, temna noč. Po opisu očividca, častniškega namestnika Delaka v Kroniki slovenskih mest 1935 je bilo poleg na smrt obsojenih upornikov še 17 drugih mrtvih in mnogo ranjenih.

Le o radgonskem uporu še nekaj besed. Med zanimivosti gotovo spada zatiranje več poročil, da vodijo upor Slovenci in da Italijanov v vodstvu ni opaziti. Obsojenci so korakali na morišče med petjem izzivalnih pesmi. Tako pravi poročilo asistenčnega poveljnika. Katere pesmi so to bile, ni omenjeno. Nobeno poročilo o kakšnem drugem uporu ne omenja kaj takega. O radgonskem uporu je poleg uradnih poročil o uporih v Judenburgu, Rumburku in Pečuhu največ poročil.

Spis, ki bo temeljito in sistematično opisal zgodovino uporov slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski, bo moral zajeti tudi oktobrske upore frontnih polkov, frontnih vojaških formacij. Tudi pri teh uporih so imeli povrnjenci iz Rusije velik delež.

Nekaj besed le o največjem uporu med njimi. To je upor gorskega strelskega polka, Gebirgschützenregiment št. 2, torej zopet slovenskega, v Codroipu v Furlaniji. Pravzaprav gre tu za dva upora: za upor 24. oktobra 1918, spontan, neorganiziran, ko se je začela na italijanski fronti antantna ofenziva. Proti polku so v boju in pri razorožitvi disciplinirano nastopili vsi trije polki, ki so z gorskim strelskim polkom št. 2 sestavljali 44. Schützendivision, oba nemška polka 21. in 2. Schützenregiment, s t r a ž e n j e m razoroženega polka pa koroški Gebirgschützenregiment št. 1. V boju je padlo 6, ranjenih pa je bilo 28 vojakov. Tako stoji v poročilih divizijskega poveljnika. To je edini primer vseh uporov frontnih polkov v teh dneh, da je bil upor še s silo s prelivanjem krvi zadušeni. Čez nekaj dni je bilo orožje vrnjeno, nakar se je polk sedaj že organizirano, pred Casarsom zopet uprl in izsilil odmarširanje v domovino. Zaustavil se je šele v Gorici in jo začasno zasedel. Po pogojih premirja z dne 3. novembra jo je moral 8. novembra zapustiti.

Upori slovenskega vojaštva avstro-ogrske vojske leta 1918 zaslužijo temeljito zgodovinsko monografijo.

Kratka pripomba samo še k polemiki tovariša Kermavnerja proti Kocbekovemu povzetku korespondence med menoj in njim, konec leta 1939 in v začetku leta 1940.

Ne razumem, zakaj ima Kermavner za umestno, da je vključil v svoje predavanje to zadevo. Tudi jaz bi imel k temu povzetku kaj pripomniti. Menim pa, da to nima nobenega pravega smisla, ker javnost ne more kontrolirati nepravilnosti povzetka, nepravilnosti polemike ali pripomb k temu povzetku. To bi ji bilo omogočeno le, če bi bila korespondenca objavljena, pa naj se tovariš Kermavner in jaz pokaževa v kakršni koli luči že. Sama nezmotljivost to ne bo ne pri meni ne pri njem in tudi ne sama lepota, če tako rečem. Le tako bo mogoče priti do zgodovinske resnice o važnih vprašanih naše preteklosti. Končno pa je od tega že skoraj trideset let in ni razloga, da ne bi zvedeli vse resnice.

Bogo Grafenauer

Ob referatu tovariša Kermavnerja bi omenil nekaj vprašanj, glede katerih se z njegovim izvajanjem ne bi mogel popolnoma strinjati.

Najprej sodim, da nalaga nekoliko preveč na hrbet slovenske historiografije, ko pravi, da prihaja do ločitve obravnavanja splošne politične zgodovine in delavskega gibanja po inerciji, ki je v tej historiografiji običajna. Mislim, da je ta ločenost veliko manjša, kot se zdi po taki trditvi. Našel bom samo nekaj takšnih sintez: Lončarja, Prijatelja. Zwitterjevo analizo političnega gibanja oziroma smeri političnega gibanja, potem Gestrin-Melikovo zgodovino. Povsod vidimo povezanost enega in drugega, ene in druge strani razvoja. Konec koncev pa tudi disertacija, kakršno je predložil tovariš Pleterski, kaže smer določene historične šole, v smislu katere je tovariš Pleterski problematiko, ki jo je zajel, povezal in reševal skupaj.

Mislim, da je problem, na katerega opozarja tovariš Kermavner, drugje. Razumljivo je namreč, da je v zgodovini, ki je pretežno politično usmerjena — in to je nedvomno naša historiografija — mnogo laže priti do izraza tistim strankam, ki so politično močnejše in ki močnejše izražajo politično problematiko narodnega vprašanja, jo jemljejo bolj v svoje ospredje. Ni naključno, da je socialno-demokratska stranka v tem pogledu bolj v ozadju, če govorimo o dobi do leta 1918. Mislim, da za razlago tega zadostujejo že opozorila na opredelitve socialista Ivana Cankarja v njegovem predavanju Očiščenje in pomlajenje.

Nedvomno se vidi v tej historiografiji meščanskost določenih koncepcij, vendar ne toliko v tem, da bi marsikatero izmed del, ki so napisana o slovenski zgodovini te dobe, delavsko gibanje sploh izpuščalo, ampak da ga ocenjuje — tako kot npr. Prijatelj — na svoj določen način — se pravi v kriterijih, v načinu obdelave, ne pa da bi ga sploh ne zajelo.

Stvar, ki bi to — pa ne samo to, marveč tudi celo vrsto drugih sestavin — močno prevrednotila in ki bi tudi spremenila razmerje poglavitnih komponent naše zgodovine, je po mojem trdnem prepričanju predvsem vgraditev gospodar-

ske zgodovine in gospodarskega razvoja v ves političen razvoj. To je tista stran, ki v slovenski historiografiji najbolj šepa in ki je dejansko najbolj potrebna, ker ne bo pokazala v novi luči samo delavske stranke, ampak v zelo novi luči tudi pomen Krekovega »upora na vasi« v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno.

To sta dve vprašanji, ki sem ju tu hotel omeniti. Drugi dve vprašanji pa sta povezani z dodatkom, ki ga je tovariš Kermavner dodal k svojemu osnovnemu referatu.

Najprej bi moral reči iz svoje lastne izkušnje, da je razlikovanje med Zarjo in Dejanjem na eni strani ter med Jugoslovansko strokovno zvezo na drugi strani v letih pred drugo svetovno vojno — na čemer je po moji sodbi preveč insistiral tudi tovariš Fajfar že na zadnjem posvetovanju (ob 25-letnici OF) — in podčrtovanje teh razlik pretirano.

Naj povem za primer te pretiranosti dejstvo, da smo od oktobra 1938 pa do jeseni 1939 (kako je bilo od tedaj naprej, ne vem več, ker sem delal za izpite in jeseni leta 1940 odšel v vojsko) nekaj nas zarjanov, prav tistih, ki smo bili pri Dejanju najbolj angažirani, s tovarišem Fajfarjem intenzivno sodelovalo pri urejanju in pisanju za Delavsko pravico itd., torej da ni bil samo Jeršič tisti, ki je pisal na obeh straneh — tako v Dejanju kot v Pravici. Za ilustracijo tega lahko navedem, da se je tovariš Janez Gradišnik pri meni doma tolikokrat oglasil s potrebami po različnih člankih ali podobnih stvareh, da so mu doma dali kar vzdevek »Janez Pravica«.

Mislím torej, da gre to poudarjanje predaleč, da enostavno ni historično, da je v nasprotju s tem, kar je bilo takrat resnično — vsaj v tem letu — to je od oktobra 1938 do jeseni 1939.

Drug problem v zvezi s tem je še vprašanje samega gradiva. Mislím, da ima tovariš Ude prav. Brez virov ne moremo soditi o tem. Naj se tiska korespondenca z obeh strani, če sta oba tovariša za to, kot prispevek k razčiščenju naše levice ob pripravljanju Osvobodilne fronte. Da pa problem ni nepomemben, naj ilustriran zopet z dejstvom: tovariš Kermavner pravi nekako, da to ni noben problem. Toda če je dejstvo, da je dodatek k pogodbi iz leta 1939 do današnjega dne »tabu« za sovjetsko historiografijo in da v sovjetski historiografiji še ni objavljen, če vidimo potem npr. v tretjem zvezku Sovjetske zgodovinske enciklopedije predstavljeno dobo vojne od 1. septembra 1939 do 22. junija 1941 z zemljevidom, na katerem sta vsa Čehoslovaška in vsa Avstrija predstavljeni kot okupirano ozemlje, medtem ko predstavlja Poljsko samo nemška okupirana cona, sovjetska okupirana cona Poljske pa je že sestavni del ozemlja ZSSR, je to dokaz, da to še danes predstavlja za sovjetskega človeka moralen problem svoje vrste. Mislím, da je moralo to za vsakega človeka, ki gleda to problematiko, predstavljati problem svoje vrste od trenutka, ko je prišlo do pogodbe in do njene izvršitve z razdelitvijo Poljske leta 1939. Problem sam torej ni vzet iz zraka, ampak stoji na zgodovinskih tleh. Kako ga rešujemo, to je drugo vprašanje.

Prav tako mislím, da se to, kar nam je povedal tovariš Fajfar in kar je tiskal potem v svojih spominih o tretji konferenci in o razmerju do Jugoslovanske strokovne zveze itd., nekoliko razlikuje od tega, kar smo danes slišali od tovariša Kermavnerja. Tudi to je problem, ki dejansko obstaja. Mi vemo (tovariš Vodopivec vam o tem lahko pove še več, če hoče), da je na meji med leti 1939 in 1940 zaradi istih vprašanj prišlo do notranjega moralnega razčiščenja, čeprav

v širšem kompleksu, v študentskem Slovenskem klubu, in da je bilo takrat pet članov tega kluba izključenih. To je torej problem, ki je takrat živel in ni šele vkonstruiran v takratno celotno historično situacijo.

Vprašanje je seveda, ali je bilo takrat koristno — politično koristno — to stvar načenjati, kot je podoben problem Plisnierova novela Igor, katere objavo so zamerjali Dejanju in ki je načenjala vprašanja, ki so se potem razkrila po Stalinovi smrti kot upravičena: problem resničnosti stalinističnih procesov oziroma obtožb v njih, problem prisiljevanja k lažni izpovedi pred sodiščem, pred tožilcem itd. Vprašanje je, ali je bilo vse to takrat koristno ali ne, toda da je vse to tedaj obstajalo, in sicer konkretno v našem prostoru, je dejstvo, ki ga ni mogoče zanikati.

Vprašanje razmerja resnice in politike je sploh vprašanje zase. Seveda se pa človek sprašuje, ali ni prav to vprašanje razmerja resnice in politike, ki smo ga tako bridko doživeli po letu 1948, povzročilo velik del moralne praznine pri naši mladini, ki jo pogosto vidimo danes.

France Klopčič

Ko sem poslušal referat in tudi že obravnave, moram izreči prijeten občutek o njihovi visoki ravni. Nočem reči, da je vse prav, ali da mi mogoče najti kritičnih okoliščin, nepravilnosti. Razen tega imamo pred seboj še dva dneva in so še mogoča presenečenja, toda kar sem danes slišal, mi vsekakor ugaja in sodim, da smo lahko vsi zadovoljni, da poteka posvetovanje na tako visoki znanstveni ravni, stvarno. Tudi če se pojavlja polemika, je argumentirana.

To bi poudaril zaradi tega, ker sem bil prejšnji teden na znanstvenem posvetovanju, posvečenem petdesetletnici oktobrske revolucije v Kotoru. Tam je bilo štirikrat več referatov. Bili so referati odlične kakovosti, je pa bilo nekaj takih, ki niso zaslužili, da pridejo na tribuno znanstvenega zborovanja.

Spominjam se pred desetimi leti zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Ravnah na Koroškem. Franček Saje je takrat poskušal govoriti o kmečkih republikah na Slovenskem. V današnjem njegovem referatu o tem »romantizmu« ni niti sledu. Stvarno razlaga po arhivskih dokumentih, brez kakršnega koli pretiravanja, trezno. Bilo bi, recimo, zaželeno, da bi povedal nekaj več in jasneje, kako se je majniško deklaracijsko gibanje in mirovno gibanje delavstva združilo, kar je trdil; lahko bi od njega pričakovali, da bo dešifriral, kako je Kmečko-delavska zveza socialne-demokracije dobila več glasov na vasi. Kljub tem zahtevam, ki se pojavljajo, recimo pri meni, pri drugem pa še kaj drugega, je raven njegovega referata visoka.

Priznanje bi dal zlasti referatu Dušana Kermavnerja. To ni samo košček zgodovine delavskega gibanja, ampak je to konkreten primer narodne zgodovine, kjer je zajeta vsa slovenska družba, vsi njeni razredi, kjer se križajo razni razredni in drugi interesi, kjer se spopadajo razne politične koncepcije in ideje. To je primer pisanja narodne zgodovine v času, ko je delavski razred že na prizorišču. Ne strinjам se s tovarišem Grafenauerjem, ki je rekel, da ni delitve na nacionalno zgodovino in na delavsko zgodovino. Namreč, ne gre za to, da imamo v zgodovini napisu rubriko »delavsko gibanje«, tako kot imamo rubriko »zgodovina Novega trga v Ljubljani«. Gre za integralno postavljanje vprašanja.

Ne bi pa mogel pohvaliti tega, kar sem slišal pri tovarišu Metodu Mikužu. Razen bibliografije, je podal dokaj površno kroniko nekaterih dogodkov, ki so privedli do oktobrske vstaje. Če je temu dal naslov Novejša znanstvena dognanja ob oktobrski revoluciji v svetu, tega naslova resno jemati ne gre.

In ko o tem premišlujem, si moram zadati vprašanje, kako to, da Dušan Kermavner ni profesor univerze, zakaj ni član akademije. Morda zato, ker je danes najsposobnejši zgodovinar na Slovenskem? Hkrati najbolj ploden! Morda zato, ker je marksist, ker je komunist od leta 1920? Mislim, da bi ta vprašanja merodajni dejavniki lahko razmotrili.

V obravnavi bi se ustavil samo na enem vprašanju, to je na vprašanju Trsta. S Trstom imamo precej zgodovinopisnih nezdod, kot bi človek rekel. Ena takih velikih nezdod je »Trst leta 1918 po razsulu Avstro-Ogrske«. Trst je bil namreč takrat prifrontno mesto, prometno vozlišče, industrijski center, prehranjevalna žila itd. In v njem se je nakopičilo mnogo revolucionarnih, eksplozivnih moči. Zato je bilo mogoče v Trstu izvesti socialističen prevrat. Ampak italijanski in slovenski meščani so hiteli v Benetke, kot veste, povabit antanto, da zasede Trst. In Dušan Kermavner pravi, da je pač na gluha ušesa naletela misel, da naj bi tržaški socialisti prevzeli v mestu oblast in dali tako zgled za posnemanje oktobrske revolucije v srednji Evropi. Res je, takrat je bila možnost, priložnost, da Trst posname nauke oktobrske revolucije.

Sodim nadalje, da smo s Trstom imeli nezdodo tudi leta 1945. Takrat se nismo držali naukov oktobrske revolucije, zlasti ne nauka Lenina, boljševiške partije o samoodločbi narodov.

Kako je bilo s Trstom, veste in ne bom tega razlagal. Naša narodnoosvobodilna vojska je kot zmagovalec prišla v Trst. Povsod se je razglašalo: Trst je naš. Nihče pa ni hotel vprašati prebivalstva Trsta, kaj le-to misli. Tu bi opozoril na spomine Ivana Regenta (še niso izšli, le izvleček je bil v časopisu). Ivan Regent pravi, da italijanski delavci niso bili zadovoljni, ko so videli samo nacionalne zastave. To se pravi, videli so samo nacionalni moment, ne pa socialnega. Mislim, da se je Ivan Regent prezgodaj ustavil v spominih in da bi lahko rekel še več, da namreč nismo upoštevali nauka oktobrske revolucije, leninističnega nauka o narodnem vprašanju, da nismo zastavili vprašanja samoodločbe tržaškega prebivalstva. In zato k svojim vojaškim uspehom nismo mogli dodati še političnega uspeha. Zakaj, če bi organizirali plebiscit ali volitve ali kakršen koli podoben ukrep, bi bitko gotovo dobili.

Govoril sem čisto na kratko, da bi stekla obravnava. Vrgel sem kamen v tolmun, naj gredo kolobarji po vodi. Polemika je koristna in zgodovinopisje politiska naprej.

Dušan Kermavner

Ne bi hotel razpravljati o čudnih ekspektoracijah tovariša Klopčiča, le pripomniti moram, da se z njim ne strinjam. Ne zavračam sicer v celoti njegovega opozorila glede tržaškega vprašanja v letu 1945, vendar samo strmim ob njegovem lahkotnem računu, kakor da bi bila naša bitka za Trst takrat dobljena ob nekem pametnejšem ravnanju z naše strani. Tako preprosta zadeva le ni bila, odločale so še razne »sile«, ki jih je tovariš Klopčič zanemaril. Skratka, tako »zgodovinariti« ne gre!

Izreči moram začudenje nad tem, kako je tovariš prof. Grafenauer šel mimo mojih trditvev in pobijal kot moje neke trditve, ki jih sploh nisem bil izrazil. Ko sem napadel inercijo ali vztrajanje pri strogo ločenem obravnavanju narodne zgodovine na eni in zgodovine delavskega gibanja na drugi strani, gotovo nisem mislil trditi, da ne bi bil Lončar ničesar napisal o delavskem gibanju, da bi ga bil Prijatelj popolnoma zanemaril, da se ne bi bil prof. Zwitter tudi nekaj bavil z njim in da ga ne bi bila Vasja Melik in Ferdo Gestrin upoštevala v svoji skupni knjigi. To sta dve različni zadevi! Izrecno sem poudaril v besedilu, ki ga je prof. Grafenauer pač prebral, da obsojam »z dveh nasprotnih koncev gojeno strogo ločenost« obeh zgodovin. Na enem koncu goji takšno ločenost npr. tovariš Klopčič, s katerim se v tem oziru ne da sporazumeti. Ali pa je na drugi strani pri zgodovinarjih, ki jih je prof. Grafenauer navedel, dovolj upoštevanja zgodovine delavskega gibanja (z izjemo morda Gestrina-Melika)? Ali res ni utemeljeno govoriti tudi o nekem odtrivanju zgodovine delavskega gibanja ob stran?

Vzemimo npr. tudi knjigo tovariša dr. Pleterskega o Narodni in politični zavesti na Koroškem. Napisana je na temelju zanimivega koroškega gradiva, to je omejenega gradiva dežele, kjer slovenske socialne demokracije ni bilo. Mar ni to primer odtrivanja zgodovine delavskega gibanja iz narodne zgodovine (čeprav gotovo ni šlo tu za namero)? O disntaciji tovariša Pleterskega sem menil, da je ne bi smel dati v javnost kot knjigo, dokler ne bi obravnave spopolnil na temelju koroškega gradiva v osrednjem slovenskem političnem tisku. Sodil sem, da je važno zgodovinsko vprašanje zgolj na podlagi regionalnih virov nezadostno obdelano, in povrh tudi še v smislu ločevanja našega delavskega gibanja od narodnega prav v smislu današnjega opozorila prof. Grafenauerja, češ da ni po naključju delavsko gibanje ob strani ali v ozadju, kadar gre za narodnostno vprašanje. S tem opozorilom je prof. Grafenauer opravičil moj načelni ugovor. To gibanje si namreč lahko predstavljamo kot takšno, da se je vsekozi izmikalo našemu narodnostnemu vprašanju, le v primeru, če se nočemo brigati za okolnost, da se je slovenska socialna demokracija začela intenzivno ukvarjati s tem vprašanjem takoj ob dovolj zgodnjem nastopu Etbina Kristana kot vodilnega slovenskega socialnega demokrata. Nekaterim vodilnim zgodovinarjem so te reči nekoliko znane in ne razumem prav, kako da ne bi bile znane prof. Grafenauerju. Če tudi v meščanski dobi ne bomo upoštevali stališč ideologov delavskega gibanja v narodnostnem vprašanju in se delali, kakor da njihova stališča zaradi malo upoštevnosti moči tega gibanja niso pozornosti vredna v primeri s tistim važnim, kar so delali meščanski politiki na Dunaju in doma, bomo seveda še dalje gojili nedopustno »strogo ločevanje« obeh zgodovin. Menda sem s tem dovolj pokazal, da me prof. Grafenauer ni razumel.

Strinjam pa se z njim glede tega, da z gospodarsko zgodovino ne pridemo nikamor naprej — vsaj za novejšo dobo. Sodim, da tega zaostajanja ni mogoče zagovarjati.

Tudi pri drugi stvari, v kateri je zadel obme, je šef prof. Grafenauer mimo vseh mojih trditvev. Gre za odmev sovjetsko-nemškega nenapadalnega pakta v slovenski levici. Nisem trdil, da ob njem »ni bilo nobenega razpravljanja«, da ni sprožil nobenih ne »političnih« ne »moralnih« pomislekov. Saj je takšne pomisleke uveljavljal in začel o stvari razpravljati tovariš Ude. Zanimal pa sem pripovedko, ki se je pokazala v Kocbekovi Listini in ki se sploh lahko ponaša z neko razširjenostjo, češ da so se slovenski komunisti v presoji pakta ločili v dve struji: eni

se od pakta niso dali zmesi in niso prešli na protisovjetsko stališče, medtem ko da so drugi to storili. Ti drugi so ostali v Koebekovi konstrukciji anonimni. Tu je prof. Grafenauer opozoril na tovariša Vlada Vodopivca in nekaj drugih članov takratnega Slovenskega kluba na univerzi, ki da so bili zaradi protisovjetskega stališča izključeni iz kluba. Dejansko pa je ta spor trajal že dobršen čas pred paktom in tudi izključitve niso bile v zvezi s stališčem do pakta. Kolikor se je k hudim sporom pridružila potem — v nekem od pakta bolj ali manj odmaknjenem času — tudi še različna presoja pakta, je to brez slehernega pomena v spornem vprašanju, ne glede na to, da sem, ko sem zanikal razhajanje med komunisti, izrecno opozoril, da upoštevam le »tiste komuniste, ki so takrat držali skupaj, to je brez nekaterih posameznikov, ki so bili že zaradi drugih vprašanj v odkritem sporu s KPS«.

Slej ko prej trdno zanikam, da bi se bili komunisti pri nas ob paktu in zaradi njega začeli razhajati. Ne morem pritrditi nekim »spominjanjem«, češ da naj bi se bil vsaj eden med takratnimi vidnimi komunisti v presoji pakta ločil od drugih; po mojem se mora to izkazati kot krivo spominjanje. Tovariš Ude sam v korespondenci pove, da ni srečal nobenega komunista, ki bi bil potegnil z njim; tudi jaz za nobenega takšnega komunista nisem mogel zvedeti.

Še manj umestno se mi zdi, kar je skušal prof. Grafenauer izvesti iz okolnosti, da so nekateri krščanski socialisti sodelovali tako pri Delavski pravici kakor tudi pri Dejanju. Tega ni nihče zanikal, toda kdo je sploh o tem kaj povpraševal? Saj za to sploh ne gre, marveč za to, kdo je bil za smer Delavske pravice in kdo proti njej. Smer, ki jo je zastopala precej — ali celo skoz in skoz — dosledno Delavska pravica, je izzivala nekatere — recimo desne — krščanske socialiste, da so jo zaradi nje napadali, da so tiste, ki so pisali vanjo z realističnim razumevanjem mednarodnega položaja, celo označili v »Sloveniji« za »kapitulante« in »snobe«. Poleg tega razhajanja imamo v Dejanju neke pesimistične izlive Edvarda Kocbeka takoj v začetku vojne jeseni 1939 in znova poleti 1940 po porazu Francije. Iz teh pesimističnih izlivov ni mogel nihče povzeti ali sprejeti nobene politične smeri, zakaj bili so le izrazi panike. Tu gre za zgodovinska dejstva. Zato npr. Edvard Kocbek ni prišel v poštev, da bi ga pritegnili ob ustanavljanju Društva prijateljev Sovjetske zveze, medtem ko ni bilo pomislekov, ko je šlo za tovariša Fajfarja in tovariše pri Delavski pravici ali pa tudi za Aleša Stanovnika idr. Ti drugi so bili gotovo pomembnejši od Kocbeka v takratnem položaju. Mislim, da se teh zadev še vsi skupaj toliko spominjamo, da jih ni mogoče zamegliti.

Tovariš Ude je podvomil o umestnosti, zakaj da tu zavračam krivo Kocbekovo pisanje v Listini o mojem stališču iz jeseni 1939. Prej nisem mogel zavračati ali popravljati krivega prikaza, ki je šele sedaj prišel med ljudi.

Prof. Grafenauer se je izrecno strinjal s pomislekom tovariša Udeta, češ da »javnost ne more kontrolirati«, kaj drži v tem mojem popravljanju Kocbekovega prikaza, »dokler ni objavljena najina korespondenca« z Udetom v celoti. Prof. Grafenauer je izjavil: »Mi o tem soditi ne moremo. Naj se tiska korespondenca Ude-Kermavner...« Ne vem, kakšen zgodovinarski kriterij naj bi bil, po katerem ne bi bilo mogoče presojati tudi odlomkov neke korespondence, ki npr. ne bi bila v celoti ohranjena. Če ne bi bilo drugega na voljo, bi moral zgodovinar soočiti Kocbekov spominski prikaz in moj na korespondenco oprti ugovor ter opraviti svojo dolžnost, da osvetli zadevo v okviru časa in kraja. Seveda ne mislim ugovarjati da ne bi zgodovinar laže prišel del bolj trdnega sklepa o stvari, če bi lahko proučil

celotno korespondenco, toda kako je le mogoče govoriti o nekakšni nemožnosti presoje pred objavo korespondence? Ali gre nemara za to, da bi se napravil vtis kakor da sem jaz proti njeni objavi?! Niti najmanj ne nasprotujem tej objavi, marveč sem z vso dušo za to, da bi bila čim prej natisnjena!

Bogo Grafenauer

Glede na Kermavnerjevo obravnavo bi želel samo vnovič opredeliti, o čem sem prej razpravljal:

1. Tovariš Kermavner je v svojem referatu govoril o strogi ločenosti narodne zgodovine na eni strani in delavskega gibanja na drugi strani v delu naše historiografije. Ne vem, ali sem razumel, kakor je on mislil, ali ne. Razumel sem tako, kot je napisano in proti temu sem razpravljal.

2. Tovariš Kermavner je govoril o nasprotju med »manjšinsko skupino dejavnjecev« in »krščanskimi socialisti okrog Delavske pravice«; zoper to sem ugotovil, da sta se obe skupini prepletali in da je govor o tem nasprotju pretiran.

3. Tovariš Kermavner je trdil, da pomenijo moralni problemi v zvezi s procesi in razmerjem med ZSSR in Nemčijo leta 1939 za nas anahronizme: »takšnih razmišljanj in razpravljanj namreč v letu 1939... ni bilo nikjer na Slovenskem«. Na to sem mogel ugotoviti le: to ni res.

Dušan Kermavner

Najprej želim dati majčken spominski prispevek k zgodovinskemu gradivu. Omemba javnih predavanj, na katera je spomladi 1924 vabilo marksistično študentsko društvo Vstajenje, v referatu tovariša dr. Kremenška je obudila v meni neke spomine. V avli univerze smo razobesili velik plakat, ki je pod rdečo peterokrako zvezdo oznanjal teme petih nameranih predavanj. Naslednji ali tretji dan plakata ni bilp več in pri vratarju smo zvedeli, da ga je dal sneti rektor. Delegacija društva se je prijavila k njemu, da bi prosila pojasnila in ugovarjala. Sprejela sta nas rektor dr. France Kidrič in tajnik dr. Matej Šmalc poudarjeno prijazno in nas skušala pripraviti do zmernejše ali do manj izzivalne, bolj tihe dejavnosti. Dr. Šmalc nas je spomnil latinskega reka: Suaviter in modo, fortiter in re! Na rektorjevo vprašanje, ali ni peterokraka zvezda nekaj komunističen, torej prepovedan znak, mu je član delegacije Jože Kranjc (takrat še ni bil znan pisatelj) resno obrazložil, da njenih pet krakov samo nakazuje pet predavanj, ki jih društvo prireja, in izraža kvečjemu tudi še, da ima po statutu društveni odbor pet članov. Seveda smo se drugi člani delegacije komaj vzdržali, da nismo izbruhnili v krohote že vpričo rektorja in sekretarja!

Poleg te anekdote naj obnovim še spomin na dve predavanji od napovedanih petih. Tretjega in nadaljnjih ni v spominu. Zdi se mi, da nam je rektorat na zahtevo policije ali velikega županstva odrekel uporabo prostorov za javna predavanja.

Prvo predavanje je bilo posvečeno Gospodarskemu progresu in stanju Sovjetske Rusije. Kot predavatelja smo navedli tudi v noticah v dnevnikih Dr. Potočnika, to je Draga Potočnika (pozneje je bil dolga leta urednik gospodarske rubrike v Slovencu). Dvorana na univerzi gotovo ne bi bila tako polna poslušalcev, če bi bili izpisali ime Drago namesto kratice Dr., ki jo je kajpak vsakdo razreševal v — doktor in si zamišljal predavatelja z neko avtoriteto! Predavanje sem uveljavil z nekaj odmerjenimi sovjetofilskimi besedami in dal besedo neuglednemu mladeniču Potočniku, ki se je takrat po maturi vpisal v enoletni »abiturijski tečaj«, da bi čim prej prišel do službe (to je kmalu za tem dobil pri Slovencu, kjer se je Francetu Terseglavu predstavil kot »pristaš III. internacionale«, k čemu je Terseglav izjavil, da ga to »nič ne moti«).

Drugo predavanje je uvedel Stane Melihar, predaval pa sem jaz o temi Problem London—Moskva (dve poti delavskega gibanja). Malo prej je prišlo v Londonu do prve »delavske vlade«, to je laburistična stranka je prvič v zgodovini zasedla vsa ministrska mesta pod premierom Macdonaldom; njegovo vlado sem kajpak označil kot psevdodelavsko in sem malo pomembno vladno spremembo v Londonu primerjal z družbenoprevratno sovjetsko oblastjo v Moskvi, ki je izšla iz oktobrske revolucije.

To je bilo spomladi 1924, poleti pa je veliki župan razpustil akademsko društvo Vstajenje, češ da »ne deluje« — kar ni bilo res — in da nima »zadostnega števila članov«, kar je držalo. Število članov se je bilo jeseni 1923 hudo skrčilo; stari člani iz let 1920—1921 so absolvirali ali pa odšli v službe, novega dotoka pa je bilo še malo. Več marksistov abiturientov se je vpisalo v omenjeni abiturientski tečaj in jih ni bilo mogoče prijavit za odbornike ali člane nadzorstva. Društvo tedaj ni moglo prijavljati petčlanskega odbora in tričlanskega nadzorstva!

Da bi naša peščica vendarle politično nekaj pomenila na univerzi, smo skušali postati predstavniki neopredeljenih ali »neorganiziranih« življev, ki niso hoteli biti ne liberalci ne klerikalci. Takšnih ni bilo malo, zlasti dosti jih je bilo na tehniški fakulteti, kjer v glavnem niso bili levičarskih nazorov, pa so se vendarle dali pritegniti v »tretji tabor«, pa tudi na filozofski fakulteti, kjer je bilo neko manj opredeljeno levičarsko razpoloženje. Jeseni 1924 smo zamislili »široko« formacijo skupno z nemarksističnimi levičarji in jo razglasili pod napihnjem imenom Blok levih. Liberalni študentovski list Vidovdan je po nekaj mesecih (1925, št. 3—4, stran 61) poročal, da je »Blok levih po nekaj krčevitih sunkih... o priliki nemirov na ljubljanski univerzi izdihnil« in zapustil »postuma — Klub levih«, pri tem pa je namignil na maloštevilnost »levičarjev«, češ da bo temu klubu »mesto programa morda zadostovalo geslo: tres faciunt collegium«! No, v Klubu levih se nas je zbiralo že kakšen poldrug tucat; približna polovica v tem številu smo bili marksisti, ki smo jeseni 1925 formalno prijaviли rektoratu zgolj na univerzitetnih tleh delujoči Klub študentov marksistov s takrat že počasi naraščajočim dotokom marksistov iz srednjih šol.

O tem razvoju med leti 1923 in 1925 nisem še zasledil točnega opisa. Zato sem ga tem raje obudil v spomin, toda le mimogrede. Poglavitno šele hočem povedati. Seči hočem v zadevo, ki bi jo lahko označil za — žerjavico tega posvetovanja. Mislim, da je tu treba dati še piko na i. Nočem sprožiti nobene nove obravnave in tudi trdno upam, da je ne bom izzval.

Tudi tu smo čuli o stališču Sime Markovića v letu 1924, da je namreč v KPJ branil okvir Jugoslavije pri reševanju narodnega vprašanja, ko ga je bila nje-

govi nasprotna frakcija zavrgla. Omenjeno je bilo ali znano, je, da je isti Marković tisti okvir odbranil leta 1925, ko mu je dal prav na plenumu kominterne tudi Stalin. O vsem tem smo večkrat čuli in govorili, ni pa se še primerilo, da bi bil kdo vstal in povprašal, zakaj pa ne bi zdaj Simi Markoviču vendarle priznal, da je branil nekaj, kar smo potem vsi skupaj odbranili. Mislim, da bi bila takšna misel v logiki vsaj tistih, ki so tako zelo povzdignili poznejšo vnovično privolitev KPJ na državni okvir, kakor je npr. to storil Joca Marjanović na ljubljanskem zboru jugoslovanskih zgodovinarjev. Toda pri tem se ne mislim ustavljati.

Iz daljšega koncepta svojega referata sem bil zaradi krajšanja izpustil odstavek, kjer sem nakazal, da obsojam kot pretirano in nespametno tisto slovo v sklepih V. kongresa KPJ v letu 1928 od jugoslovanskega državnega okvira. Bolje bi bil storil, da bi ga ohranil. Zapisal sem takole: »Jugoslovanskim komunistom kraljevina Jugoslavija s protikomunističnim sistemom od let 1920—1921 dalje ni mogla predstavljati nobene vrednote, ampak zgolj revolucionarnega zanikanja vredno dejstvo na Balkanu in ob Jadranu. Ko presojava razna tudi prav nespametna pretiravanja v tem zanikanju« — pri tem sem imel pred očmi zlasti zadevni sklop IV. kongresa iz jeseni 1928 — »ne smemo pozabljati okolnosti, da so komunisti, če niso hoteli zdrkniti na protirevolucionarne pozicije in prenehati biti komunisti, morali korenito prelomiti z vsem, kar bi jih tudi le najmanj moglo vezati s hegemonističnim sistemom vladavine velesrbske buržoazije in beograjskega dvora. Jugoslavijo so z njenim protirevolucionarstvom navznoter in navzven vnaprej ponujali za udeležbo pri zamišljani intervenciji zahoda zoper Sovjetsko zvezo. Samo nasprotovanje takšnemu sistemu vladavine je bilo v duhu smernic oktobrske revolucije in samo nasprotniki teh smernic so mogli podpirati podoben sistem.«

Mislim, da se bomo vsi strinjali, če stvar zastavim takole: Kam je ta sistem privedel jugoslovanske narode, smo vsi videli. Toda vsi smo tudi videli, kako so razvoj obrnili komunisti. Mislim, da je v tem okviru treba presojati nespametna pretiravanja, ki so jih zagrešili sestavjalci zadevnega sklepa IV. kongresa KPJ. Mar ni že čas, da se vprašamo: Kaj je v okviru revolucionarne strategije KPJ mogla rabiti takšna zaostritev k odcepitvi namesto doslednega vztrajanja pri pravici do odcepitve? Dvomim, da bi mogel kdo s kakšnim verbalizmom izvajati iz tiste formule IV. kongresa kakšne koristi za takratno revolucionarno stvar. Razumemo pa jo lahko — kakor sem že prej v obravnavi poudaril — le iz takrat zaključevanega boja proti frakciji Sime Markoviča v KPJ, proti nečemu, kar je bilo v preteklosti osrednji credo te frakcije. Večina na IV. kongresu je grešila iz bojazni, da ne bi bila videti zadosti »revolucionarna«. Ta bojazen je komuniste dostikrat zavedla v takšna pretiravanja.

Gotovo se bo prihodnjemu — če ne tudi že dandanašnjemu — zgodovinarju ta KP v nekaterih pogledih kazala kot čudna reč — dodal bi lahko še, da v nekaterih kar grozna — vsekakor pa hkrati tudi kot čudovita, ko vidi, kako je prebolela tudi sklepe IV. kongresa ali pa — vzemimo še to zraven! — takšne sklepe, kakršne nam je včeraj prebral tovariš Fajfar, ki so odbijali vsakršne zaveznike v razmerah leta 1940!

Ko so se zbirali referati za posvetovanje, je tovariš Ivan Križnar izrazil bojazen, da bo zazijalo ostro nasprotje med mojim referatom in referatom tovariša dr. Pleterskega. No, tisto nasprotje se je še pred posvetovanjem precej zmanjšalo, komaj ga je še kaj ostalo.

Le glede odnosa med tisto prvo, še ne docela jasno privolitvijo v sklepu V. kongresa kominterne na odcepitve in pa njegovim nalogom KP Italije, da v sporazumu s KPJ zastopa pravico samoodločbe Slovencev in Hrvatov, ki so prišli pod Italijo, se še nisva docela zblížala. Po mojem ti dve stvari nista v medsebojni vzročni zvezi in znova ugovarjam, da iz časovnega sovpadanja, ker sta iz istega časa in sklenjena na istem kongresu, in njune logične skladnosti ni mogoče »sklepati« na takšno zvezo.

Naj v tej zvezi zlasti opozorim, da je pobuda za nalog KP Italije šla iz Ljubljane in zlasti z Dunaja od tovariša Gustinčiča na V. kongres kominterne. Šlo je pravzaprav za star dolg, kajti že leta 1920 je sprejel izvrševalni odbor takrat še enotne italijanske socialistične stranke sklep, da stopi v stik z izvrševalnim odborom takratne socialistične delavske stranke Jugoslavije zaradi sporazumne izjave proti razkosanju Slovenije. V Tumovi zapuščini so se ohranila pisma, iz katerih je razvidno, kako Regent naloga, da naj zaradi tega potuje v Jugoslavijo in sporazum pripravi, ni mogel izpeljati, ker mu je italijanska oblast odklonila potno dovoljenje, kako je potem prevzel nalogo dr. Tuma, ki pa je prišel samo do Ljubljane in do zgolj informativnega razgovora z Gustinčičem. Od takrat je sporazum med KPI in KPJ obtičal »na mrtvi točki« dnevnega reda, toda leta 1924 smo ga hoteli brezpogojno spraviti v reševanje. Vsa ta zadeva nima prav nobene zveze z mislijo v sklepu V. kongresa kominterne o aktualnosti pravice nesrbskih narodov do odcepitve.

O tem, kako in po kom se je v razpravljanju na V. kongresu ta pravica do odcepitve nepričakovano prevesila k sprejemanju odcepitve, mi je kot udeležencu tistih razpravljanj ostalo nekaj v spominu, kar sem povedal v razgovoru tovarišu Pleterskemu, kar pa lahko povem tudi tukaj javno. Omeniti moram, da je v prav tedaj bil v Moskvi tudi Stjepan Radić, ki je že brž po svojem prihodu tja konec maja 1924 priglasil vstop svoje Hrvatske republikanske seljačke stranke v rdečo Kmečko internacionalo, a se je sicer strogo omejeval na stik samo s predstavniki sovjetskega zunanjega ministrstva ter je odklanjal vsakršen razgovor s jugoslovanskimi komunisti. Na komisijo je eden izmed Rusov — morda je bil ravno Buharin — prinesel informacijo od Čičerina, takratnega komisarja za zunanje zadeve, da od Radića z nalašč v to smer mu zastavljanimi vprašanji ni in ni mogoče dobiti nobene izjave, da bi želel od Srbije odcepljeno Hrvaško. V obravnavi o stališču Sime Markovića v njegovi knjigi Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma pa je Buharin temperamentno zavračal Markovićevo stališče, češ da marksisti načelno nasprotujejo razbijanju državnih skupnosti v njihove narodnostne dele. Označil je to stališče kot zastarelo in poudaril, da nimamo nobenega razloga, da bi morali ohranjati države z več narodnostmi, če te hočejo iti naražen. Zakaj ne bi bile namesto ene Jugoslavije štiri neodvisne republike, je vprašal in nato tudi — vsekakor z državnega sovjetskega vidika, ne z vidika kakšne revolucionarne strategije — izjavil, da ima Sovjetska zveza rajši za sosedo več manjših držav kakor eno veliko (pri tej misli mu niti ni šlo za Jugoslavijo, ki ni bila sovjetska sosed). Mislim, da je tedaj Buharin prvi dal pri razpravljanju o narodnem vprašanju v Jugoslaviji pod vprašaj državni okvir, kar je sprožilo pri manjšini jugoslovanske delegacije iz frakcije Sime Markovića hudo prizadetost, toda čutiti je bilo, da je presenetilo tudi predstavnike večinske frakcije s Trišo Kaclevićem na čelu. Da se je potem v resoluciji V. kongresa Buharinova sugestija iz-

razila v nekakšnem — ne docela jasnem — »presežku« od pravice do odcepitve k sami odcepitvi, takrat sploh nisem opazil.

Poudaril bi rad končno, da nikdar — niti takrat niti pozneje — jugoslovanski komunisti v smislu sklepov, ki sem jih označil za nespametne, tudi ne po docela jasnih sklepih IV. kongresa, niso mogli stopnjevati svoje akcije proti šestojanuarski diktaturi v nekaj, kar bi lahko označevali kot »razbijanje Jugoslavije«. Branili so pravico nesrbskih narodov do samoodločbe in do samostojnosti, ki jo jim je hegemonizem odrekal in jih dušil, nastopali so kot najradikalnejši nasprotniki hegemonističnega sistema, toda kot izrazitelji skupnega boja vseh narodov Jugoslavije se nikdar niti za trenutek niso mogli ujeti v soglasje s šovinističnimi razbijalci ne samo tiste Jugoslavije, ampak tudi skupnosti jugoslovanskih narodov. Tako so tisti nespametni sklepi veskoz ostajali na papirju, to je KPJ jim v praksi ni sledila. V tej luči je tudi treba gledati na revizijo sklepov, ki jo je zahteval spremenjeni mednarodni položaj po prihodu nacionalsocializma v Nemčiji na oblast in po utrditvi na njej. Spor okrog te revizije v letu 1936 ni presegal mej emigrantskega vodstva in njegovih papirjev, medtem ko komunistom v Jugoslaviji ni bilo prav nič treba loviti koraka z razvojem, ko so se naravno in samo ob sebi umljivo docela prevesili k najširšemu protifašističnemu boju, h kateremu je mogla prispevati tudi izrecna privolitev na državni okvir od fašističnih sil ogroženih jugoslovanskih narodov.

Končno še nekaj besed k nastopu tovariša Klopčiča. Od njega sem se omejil že v prejšnji obravnavi. Naj dodam le še, da se je tu spet izkazala modrost starogrškega izreka: Lahko se bom sam obvaroval svojih sovražnikov, bogovi naj mi pa pomagajo, da se bom obvaroval svojih prijateljev! Tega je bilo v nastopih tovariša Klopčiča v večji meri, kakor bi bilo mogoče v najslabšem primeru pričakovati. Nameri, s katero je spravil tržaško vprašanje v razgovor, menda ne bi mogli ugovarjati. Razmišljati je hotel o drugi politiki, ki bi nas leta 1945 trdneje povezala z neslovenskim delom tržaškega prebivalstva, s tržaškim proletariatom v celoti. Toda kako nerodno je to misel razvil! Vsako stvar je mogoče obravnavati na razne načine, ki so lahko spretni ali nespretni. Tovariš Klopčič je izbral najbolj nespretnega.

Končno še majhno pripombo, h kateri me je spodbudilo opozorilo prijatelja časnikarja, da bi se ti lahko čutili prizadete zaradi nekkih besed proti novinarjem. Mislim, da bi bila takšna prizadetost docela neumestna, ker so besede merile samo na — slabe žurnaliste, ne pa na časnikarje nasploh!

II

Janko Pleterski

Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ - KPS

V naslovu naznačena snov je preobsežna, da bi jo mogel en sam referat, namenjen zgolj enemu znanstvenemu posvetovanju, vsaj približno izčrpati. Zato bo naše preučevanje nujno pomanjkljivo že pri izbiri obravnavanih problemov. Še manj pa si more lastiti cilj, da bi obdelavo izbranih vprašanj dognalo do konca. Treba je namreč ugotoviti, da je zgodovinska obdelava nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, pa tudi teorije in politike komunistov Jugoslavije v tem vprašanju, šele v svojih začetkih. Ne bomo se še dalj mudili z naštevanjem težav, ki se pojavljajo ob delu s takšnim naslovom. Poleg stalne, vselej navzoče spremljevalke — časovne stiske, pa moramo omeniti vsaj še obe omejitvi, ki smo si ju postavili. Prva je načelnega, druga praktičnega značaja:

- gledišča komunistov na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji zajeti in obravnavati toliko, kolikor je to potrebno za osvetlitev razmerja komunistov do vprašanja slovenskega naroda od leta 1919 do ustanovitve KPS aprila 1937 in Speransove knjige; z zaključnim pogledom na program V. državne konference KPJ oktobra 1940;
- upoštevati dokumentarno gradivo, dostopno brez večjega iskanja v Ljubljani. K drugi omejitvi, ki ji je botroval pač kratek rok, naj pripomnim, da se imam tudi za to, kar sem našel, v veliki meri zahvaliti pomoči nekaterih tovarišev.

Znano je, da je KPJ na začetku svojega obstoja 1919—1920 v svojih ustanovnih in prvih programskih tekstih gledala na Jugoslavijo kot na nacionalno državo in da je njeno raznorodnost priznavala samo v razmerju do narodnih manjšin. To se je pokazalo tudi v njeni organizacijski strukturi: medtem ko je statut, sprejet na ustanovnem kongresu aprila 1919 s tem, da je taksativno naštel, za katere pokrajine je treba ustanoviti strankine izvršilne odbore, vsaj na ta način do neke mere upošteval dejansko različnost in posebnosti posameznih delov na novo nastale države (»v Beogradu izvršilni odbor za Srbijo in Makedonijo (NB: ne za »Južno Srbijo«), v Novem Sadu za Bačko, Banat in Baranjo, v Zagrebu za Hrvatsko in Slavonijo, v Ljubljani za Slovenijo, v Sarajevu za Bosno, Hercegovino in Črno goro in v Splitu za Dalmacijo«)¹, je statut, sprejet na vukovarskem kongresu junija 1920 zabilisal še to sled raznorodnosti in zgodovinskih razlik. O teritorialni strukturi je kratko postavil pravilo: »... celotno državno področje bo razdeljeno po strankinih potrebah (!) na določeno število oblasti«.² To je bilo pač v duhu programskega

¹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 17.

² O. c. stran 45.

stališča, da bo KPJ »še naprej ostala na braniku nacionalne enotnosti in enakopravnosti vseh narodnosti v deželi.«³ Izraz »narodnosti« označuje tukaj narodno manjšino.

Znane so tudi splošne razlage, kako je prišlo do položaja, da je revolucionarna jugoslovanska delavska stranka ob živem zgledu revolucionarnega reševanja nacionalnega problema v sovjetski Rusiji ne le prezrla, ampak celo zanikala obstoj tega vprašanja v na novo ustanovljeni Jugoslaviji. (Navadno navajamo vpliv socialdemokratskega, zlasti avstromarksističnega gledanja na nacionalno vprašanje, vpliv meščanskega nacionalizma in nekaterih tradicij južnoslovanskega narodnoosvobodilnega boja.) Kardelj je opozoril tudi na »vpliv iskrenega, čeprav hkrati nerealnega in kratkovidnega revolucionarnega humanističnega kozmopolitizma, za katerega je obstajal samo delavski razred, ne pa tudi narod«.⁴

Ni treba dvomiti o učinku vseh teh vplivov, gotovo pa je treba upoštevati v tem oziru ne samo splošni položaj v pravkar nastali Jugoslaviji v celoti, ampak tudi konkretni položaj v vsaki jugoslovanski pokrajini, pri vsakem jugoslovanskem narodu posebej. Konkretna okoliščina tedanje zmage takšnega stališča pa so še vse premalo znane in raziskane.

V splošnem bi se dalo reči, da tudi socialdemokratska tradicija nikakor ni bila enotna in ne vsa v smeri zanemarjanja nacionalnega vprašanja in jugoslovanskega unitarizma. Za zdaj naj zadostuje, če omenimo, da imamo vsaj v okviru Jugoslovanske socialdemokratske stranke poleg tradicije etnično unitaristične in že v njenem času sporne in malo popularizirane tivolske resolucije tudi tako jasne in zrele poglede na bodočo državo južnih Slovanov kot federativno republiko enakopravnih narodov, kakor so to dobro znani Cankarjev in nekoliko manj znani federalistični koncept Socialistične Omladine iz marca 1918 (»V imenu samoodločevanja narodov zahtevamo federalistično državno ujedinjenje slovensko-hrvatsko-srbskih ozemelj.«)⁵ v domovini in pa chicaška izjava, ki jo je sestavil Etbin Kristan 29. junija 1917, soglasno pa odobrilo kot program Slovensko republičansko združenje 11. in 12. avgusta 1917 v ZDA in ki je v domovini postala splošno znana najpozneje z objavo v Napreju 28. avgusta 1919 (zahteva rešitev slovenskega in jugoslovanskega vprašanja »v politični obliki jugoslovanske federativne republike«).⁶ Srbska socialna demokracija je svojo pozornost usmerjala sicer bolj na Balkan in manj na probleme južnih Slovanov v okviru habsburške monarhije, vendar je na Balkanu zaznala obstoj makedonskega vprašanja, iskala njegovo rešitev v ustanovitvi balkanske zveze, zavzemala se je za popolno samoodločbo albanskega naroda (Dimitrije Tucović) in tudi sicer znala ločevati med osvobodilnimi težnjami narodov in pa med osvajalnimi težnjami srbskega meščanstva, npr. ob aneksiji Bosne in Hercegovine.⁷

Pri konkretni raziskavi nastanka prvega stališča KPJ do nacionalnega vprašanja tudi ni mogoče iti mimo usode vpliva revolucionarjev iz vrst jugoslovanskih narodov, ki so šli skozi šolo oktobrske revolucije in ruske komunistične partije boljše-vikov in ki so se kot organizirana skupina vrnili v domovino z namenom, da ustanovijo komunistično stranko, ali ki so pri njenem ustanavljanju dejansko tudi sodelovali. Njihova zamisel je bila socialistična večnarodna, federativna Jugoslavija.

³ O. c. stran 42.

⁴ Referat na slovesni seji CK ZKS 15. aprila 1967 (Delo, 16. aprila 1967).

⁵ Demokracija marec 1918, št. 1—2. Ponatis v Zgod. arhivu KPJ, knjiga V, stran 330.

⁶ Zgod. arhiv KPJ, knjiga V, str. 287—289.

⁷ Pregled zgod. ZKJ, Ljubljana, str. 20—21.

Znano je, da se je že maja 1918 pri centralnem komiteju RKPb ustanovila Federacija inozemskih komunističnih skupin in da je 16. maja 1918 sklenila Južnoslovanska komunistična emigrantska partija, ki je tedaj vključevala tudi Bolgare, da vstopi v RKPb kot sekcija.⁸ Bolgari so se ločili šele 15. oktobra 1918 in ustanovili svojo skupino. Komunisti jugoslovanskih narodov se v revolucionarni Rusiji niso soočili le z nacionalnim vprašanjem v splošnem, kakor so ga reševali boljševiki, ampak so bili po svoji lastni izkušnji postavljeni tudi že pred konkretni nacionalni problem v Jugoslaviji. Številni med njimi so namreč izšli iz vrst tako imenovanih disidentov, to je prostovoljcev, ki so spomladi 1917 izstopili iz »srbskega« dobrovoljskega korpusa v Rusiji, ker se niso mogli sprijazniti z velikosrbskim političnim konceptom, ki ga je Pašičeva vlada na vso moč uveljavljala v tej jugoslovanski vojaški enoti. Disidenti so v bodoči neodvisni zedinjeni jugoslovanski državi zahtevali popolno narodno enakopravnost Srbov, Hrvatov in Slovencev v demokratični federativni Jugoslaviji.⁹ Kako živo je bilo izročilo disidentov pri komunistih jugoslovanskih narodov v Rusiji, priča pisanje njihovega organa Svjetska revolucija 8. junija 1918, št. 1 o tem gibanju: »Disidentsko gibanje je bilo odmev ruske revolucije v srcih Jugoslovancev ..., disidentstvo je bilo v svojem bistvu revolucionarno gibanje, pomenilo je strtje okovov nacionalističnih tradicij.«¹⁰ Izkušnja tega gibanja je pač odvrčala od vsakršnih unitarističnih koncepcij. V prvi programski formulaciji (Revolucija, št. 2, Moskva 1918, menda aprila) zahtevajo jugoslovanski komunisti sicer le jugoslovansko ljudsko republiko, to pa, da se južnoslovanska skupina že kmalu preimenuje, in sicer v RKPb — skupino Bolgarov, Srbob, Hrvatov in Slovencev, izraža v dokajšnji meri razumevanje narodne različnosti in enakopravnosti južnih Slovanov (z izjemo Makedoncev). Oktobra 1918 je eden ustanovnikov RKPb skupine BSHS Vukašin Marković, predlagal, naj bi se skupina preimenovala v »balkansko«, ali pa bi jo naj razčlenili na samostojne skupine — bolgarsko, srbsko, slovensko in druge, ki bi imele svoja ločena vodstva, vendar to ni bilo sprejeto.¹¹

Izredna konferenca jugoslovanske komunistične skupine 5. do 7. novembra 1918 v Moskvi je sklenila ustanoviti komunistične stranke za novo jugoslovansko državo, za katero je ugotovila, da je proletariat tam ostal brez resnično revolucionarne stranke.¹² Na novo ustanovljena stranka, ki ni bila več del RKPb, se je imenovala Komunistična stranka (boljševikov) Srbov, Hrvatov in Slovencev in sprejela program in statut RKPb. 7. novembra 1918 je že bil ustanovljen tudi centralni komitej, ki si je postavil kot glavno nalogo delovanje neposredno v jugoslovanskih deželah in zato sklenil organizacijo prenesti v Jugoslavijo. Najprej, 14. novembra 1918, je sklenil poslati v Jugoslavijo vodstvo. Dejansko je tedaj odšlo v domovino 13 vodilnih tovarišev, ki jih potem najdemo tudi v vodilnih organih SDSJk (V. Čopič,

⁸ Podatki o organizaciji jugoslovanskih komunistov v Rusiji so predvsem iz knjige I. D. Očak, Jugoslavjanskije internacionalisty v borbje za pobjedu sovjetskog vlasti v Rossiji (1917—1921 gody). Izdateljstvo moskovskogo universiteta 1966.

⁹ France Klopčič, Ob petdesetletnici dveh deklaracij za zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov. Problemi V, maj 1967, št. 53 str. 718—729.

— ist, Prostovoljci — disidenti. Naši razgledi, 13. maja 1967, št. 9.

¹⁰ I. D. Očak, o. c., stran 48.

¹¹ I. D. Očak, o. c., str. 92, 95 in 96.

¹² Zdi se, da so tedaj imeli v mislih »Državo SHS« pod vlado Narodnega viječa v Zagrebu, s katero je pod vplivom jugoslovanske skupine komunistov sovjetska vlada bila pripravljena urediti vrnitev vojnih ujetnikov. Prim. France Klopčič, Dokument iz Moskve leta 1918, namenjen Narodnemu veču SHS v Zagrebu. Sodobnost XIV, 1966, str. 1264—1269.

L. Vukičević). Februarja 1919 so z enakim namenom odšli še Matuzović, Vuk in Grulović. (Preostanek KPb SHS v Rusiji je nato spet nastopal pod starim imenom Jugoslovanska komunistična skupina RKPb). Kakšno je bilo njihovo stališče in program v nacionalnem vprašanju, lahko razberemo iz razglasa jugoslovanske komunistične skupine Delovnemu ljudstvu jugoslovanskih dežel ob sovjetski revoluciji na Ogrskem: preprečiti zadušitev Madžarske SSR in »slediti zgledu ruskih in madžarskih tovarišev in zrušiti kapitalistično tiranijo, organizirati sovjete delavcev, kmetov in vojakov, prevzeti oblast v svoje roke in proglasiti Jugoslovansko Socialistično Federativno Sovjetsko Republiko« (podčrtal J. P. — Svjetska revolucija, 2. aprila 1919, št. 14).¹³

Kakšna je bila usoda tega revolucionarnega nacionalnega programa, ko so ga prinesli v Jugoslavijo? O tem zvemo nekaj iz spominskih zapisov vidnega člana jugoslovanskih komunistov iz sovjetske Rusije, že omenjenega Nikole Grulovića.¹⁴ Skupina se je spotoma že v Budimpešti sestala s tajnikom Srbske socialdemokratske stranke Filipom Filipovičem, ki jo je seznanil z naporji za ustanovitev enotne revolucionarne delavske stranke v Jugoslaviji. Dogovorjeno je bilo da povratniki ustanove legalno revolucionarno organizacijo samo v Vojvodini, kjer so ministerialisti še docela obvladovali položaj, po kongresu zedinjenja pa se bo ta organizacija, ki bo nosila ime Vase Pelagića, vključila v zedinjeno jugoslovansko stranko. 17. februarja 1919 so se predstavniki pelagičevcev sestali v Beogradu s člani glavne uprave Srbske socialdemokratske stranke, v kateri je v tem času revolucionarna smer pod vodstvom Filipa Filipovića dobila večino in pripravljala kongres zedinjenja. Na tem sestanku so prereševali programsko deklaracijo pelagičevcev. Ob nacionalnem vprašanju so se pokazale razlike: »Dolgo smo se zadržali ob nacionalnem vprašanju in vprašanju državno-pravne ureditve,« se spominja Grulović. »Filip (Filipović) se je v nacionalnem vprašanju izrazil v dvojnem smislu. Dejal je, da se ne upira ugotovitvi, da so Srbi, Hrvati in Slovenci trije narodi, toda za Črnogorce in Makedonce je rekel, da niso nikakršne nacije in tudi, da je, kot večina, razpoložen za centralizem. Z njim so se strinjali tudi vsi drugi in nekateri so celo izjavljali, da bi bilo nepopularno ugotavljati obstoj več narodov. V glavnem je bilo sprejeto stališče, da so vsi narodi sprejeli nacionalno enotnost in da moramo v svoji deklaraciji to ugotoviti. Potem ko je (pelagičevce) Vukičević sprejel ta predlog, smo spremenili svoje prvotno načelno stališče o federativni ureditvi (podčrtal J. P.) in ga nadomestili s centralizmom.« Ustanovna skupščina pelagičevcev 2. marca 1919 v Stražilovu pri Sremskih Karlovcih je potem, ko jo je Vukičević obvestil o nasvetu Srbske socialdemokratske stranke, spremenila v programski deklaraciji prvotno formulacijo »o federativni ureditvi in nacionalnih pravicah« in namesto tega zahtevala: »Uničenje posameznih držav. Ena enotna jugoslovanska socialistična republika.«

Ta epizoda, ki smo jo podali malo bolj obsežno, govori o tem, da je stališče o enotnem jugoslovanskem narodu bilo pred kongresom zedinjenja zavestno uveljavljeno v vodstvu srbske socialne demokracije proti zamisli jugoslovanskih komunistov iz Rusije. To stališče vodstva srbske socialne demokracije, ki se v njej zlasti izraža nerazumevanje bistva jugoslovanskega gibanja na področju habsbur-

¹³ I. D. Očak, o. c., str. 135—139, 111.

¹⁴ Nikola Grulović, Jugoslovanska komunistična revolucionarna grupa Pelagić. Matica srpska, zbornik za društvene nauke 22. Novi Sad 1959, str. 108—128; — isti, Osnivačka konferencija pelagičevaca. Četrdeset godina, knjiga I, Beograd 1960, str. 41—49.

ške monarhije, nerazumevanje, ki se je ujemalo s politiko meščanstva v Srbiji, je pač bilo odločilno za postavitev — brez kake alternative — teze o nacionalni enotnosti pred kongres zedinjenja in pozneje na vukovarskem kongresu.¹⁵

Zanimivo je v tej zvezi opozoriti, da je tudi po ustanovitvi Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) mnenje v kominterni o nacionalnem položaju in vprašanju v Jugoslaviji bilo drugačno od uradnega stališča jugoslovanske stranke.

Se tik pred II. (vukovarskim) kongresom KPJ je izvršni komite KI izdal razglas Proletariatu balkansko-podonavskih dežel in tamkajšnjim komunističnim strankam in organizacijam, med njimi izrecno tudi jugoslovanski. Razglas najprej ugotavlja, da razpad Avstro-Ogrske in nova razmejitev v Podonavju in na Balkanu nacionalnega vprašanja nista razrešila, ampak sta ga še bolj zapletla. Vtem ko za vsako deželo opiše novi položaj, označi jugoslovanski položaj takole: »Proti težnji birokratsko-kapitalistične oligarhije iz Srbije po hegemoniji v državi vstajajo enako makedonski Bolgari, Albanci, Hrvatje, Črnogorci in Slovenci.« Nato ugotavlja za vse balkansko-podonavske dežele, da lahko samo proletariat s svojo zmago prepreči novo katastrofo (to je vojno) in osvobodi delavske in kmetske množice gospodarskega in nacionalnega zatiranja; samo kmetsko-proletarska diktatura »more zediniti v eno federativno sovjetsko socialistično balkansko podonavsko republiko vse balkanske narode« in jih vsestransko osvoboditi. Posebej pa še opozarja komunistične stranke, naj skrbno upoštevajo komplicirani narodnostni položaj: »Razmere narekujejo komunistični stranki, da ima na balkanskem polotoku širšo vlogo kot v čisto nacionalnih kapitalističnih državah, kjer ne obstaja nacionalno vprašanje. K razumevanju te velike vloge komunizma na Balkanu morajo biti usmerjeni vsi napori balkanskih komunističnih strank.«¹⁶

Kakih naporov v smeri, ki jo je nakazovala KI, v sklepih vukovarskega kongresa, ni bilo. Nasprotno, vodstvo KPJ je komaj nekaj mesecev za tem poskrbelo, da dikcijo nekega drugega dokumenta mednarodnega komunističnega gibanja prilagodi tezi o nacionalni enovitosti Jugoslavije, z izjemo narodnostnih manjšin, h katerim prišteva tudi Makedonce. Gre za manifest Balkansko podonavske komunistične federacije, ki so ga 10. avgusta 1920 podpisali osrednji izvrševalni odbori komunističnih strank Jugoslavije, Bolgarije in Grčije. Manifest se vsebinsko naslanja na prej navedeni razglas KI in v prvi vrsti ugotavlja, da nacionalno vprašanje na Balkanu ni rešeno. Glede Jugoslavije pravi le: »Pod pestjo monarhizma in kapitalizma Jugoslavije stoje brezpravne množice Bolgarov, Turkov in Albancev v Makedoniji... Madžarov in Nemcev v Vojvodini.« Načelo nacionalne enotnosti Jugoslovancev je izvedeno dosledno tudi na narodne manjšine jugoslovanskih narodov zunaj državnih meja: »Pod jarmom velike bojarske Romunije zdihujejo... Jugoslovani v Banatu... — Zunaj mej Jugoslavije so ostale pod italijansko oblastjo znatne in celotne jugoslovanske množice...«¹⁷ Razlika med koncepcijo obeh dokumentov je očitna in ne naključna.

Stališče komunistov iz Hrvaške in Slovenije o nacionalnem vprašanju v tem času je bilo doslej malo ali pa sploh nič raziskano. Gotovo je, da se je kongres

¹⁵ O gledanju srbske socialne demokracije na nacionalno vprašanje drugih jugoslovanskih narodov in posledicah za politiko KPJ, glej Vlado Strugar, Socialna demokracija o nacionalnem pitanju jugoslovanskih narodov. Beograd 1956, str. 75—81.

¹⁶ Rdeči prapor, glasilo socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), 23. junija 1920, št. 8.

¹⁷ Rdeči prapor, 11., 15. in 18. septembra 1920, št. 30—32.

zedinjenja sestal brez Slovencev, čeprav so seveda bili povabljeni in tako na stališče kongresa do nacionalnega vprašanja niso vplivali. Pred slovenskimi komunisti je tedaj kot najnujnejša naloga, kateri je bilo treba v interesu revolucionarne akcije podrediti vse drugo, bila naloga zedinjenja s stranko revolucionarnega delavstva vse Jugoslavije. Njihovo glasilo s pomenljivim naslovom Ujedinjenje je to nalogo v svojem programatskem uvodniku obravnavalo realistično, toda z velikim poudarkom, kot prvi pogoj vsega nadaljnjega delovanja. »Nimamo nobenih pretiranih iluzij o resnični moči jugoslovanskega delavstva, ki se večidel komaj razredno kristalizira... Vemo pa, da je zlasti v sedanjih zgodovinskih in še posebej v naših jugoslovanskih razmerah prvi začetek vsake uspešne socialistične politike v organizaciji in ujedinjenju vsega jugoslovanskega proletariata. To je prvo, to je glavno...«¹⁸ Nujnost te zgodovinske naloge, ki jo je bilo treba izvršiti v ostrem spopadu s reformističnim ministerializmom v slovenskem delavskem gibanju, je odrinila spoznavanje in postavljanje posebnega, nacionalnega vprašanja, za katero se je zdelo, da bo v revolucionarni Jugoslaviji, ki je stvar bližnje prihodnosti, rešeno samo po sebi. Toda tudi v tem položaju je zavest posebne odgovornosti slovenskih komunistov nasproti slovenskemu ljudstvu očitna. »S tesnim ujedinjenjem jugoslovanskega delavstva bo šele resnično ujedinjeno jugoslovansko ljudstvo... Slovenski delavec noče biti zadnji v krogu prebujenega ljudstva... On dela za novo socialno življenje in za kulturno slovenskega ljudstva.«

V tem času razpravlja D. Gustinčič v Ujedinjenju o centralistični ali pa federativni organizaciji Jugoslavije.¹⁹ Obnavlja, kako si je med vojno emigrantsko glasilo v Švici Yougoslavie, ki sta ga izdajala skupaj s hrvaškim politikom Smodlako, zamišljalo federativno ureditev Jugoslavije, vendar ne na osnovi obstoja več narodov (administracija naj ne bo centralizirana, ampak naj sloni na avtonomiji provinc, ki naj zedinjujejo gospodarsko in socialno podobne elemente — po religiji, tradicijah, intelektualni ravni; eno tako enoto naj bi tvorila Slovenija z Istro, ampak nasprotno, v korist uresničenja homogenitete narodovih elementov«, to je nacionalne enotnosti Jugoslavije. To zamisel iz leta 1917 Gustinčič zdaj potrjuje in še bolj poudarja nujnost »čimbolj specificirane uprave v Jugoslaviji«, to je, čim večjega števila avtonomnih provinc (predvideva tudi pridružitvev Bolgarije, vendar ne kot nacionalne enote, ampak razdeljene v 3—5 provinc), da bi s tem bil odstranjen »historični, šovinistični serbizem in kroatizem« in da bi se »pokrajinstvo« nadomestilo »z novim patriotizmom, ki se bo naslanjal na socialne principe, na jugoslavizem«, ki naj izključi »plemenske prepire«. — Gre torej za pojmovanje, ki sicer vidi razlike med ljudstvi zedinjene Jugoslavije, vendar gleda v njih elemente enega naroda, s katerim je treba doseči njihovo novo homogenost, pri čemer priporoča federacijo avtonomnih upravnih pokrajin v nasprotju s centralizmom. Tako stališče ni bilo v nasprotju s tistim, ki ga je še nepopolno zedinjena komunistična stranka že pred tem sprejela. Ob neki poznejši priložnosti (leta 1927) je Gustinčič pojasnjeval, zakaj je v Yougoslavie zagovarjal načelo jugoslovanske narodne enotnosti: to je bilo storjeno spričo nujnosti boja za Jugoslavijo proti nemškim tezam in pa zato, da se ne bi list onemogočil pred srbskimi politikami, in končno, ker je bil list namenjen predvsem srbijanskemu in črnogorskemu dijaštvu v Švici, ki ga je bilo mogoče edino tako pridobiti za jugoslovansko misel. Zase pravi Gustinčič, da je bil

¹⁸ Ujedinjenje, 13. marca 1920, št. 1.

¹⁹ Ujedinjenje, 20. marca 1920, št. 2.

tedaj še pod vplivom socialdemokratskega obravnavanja nacionalnega vprašanja in da še ni poznal Leninovega in Stalinovega gledišča. Le posredno pa odgovori na vprašanje, kako je glede tega bilo leta 1920, ko pravi: »Če bi bil imel to tedaj za sabo, bi bil kajpada tudi že v Švici postavljaj vprašanje jugoslovanske narodnosti drugače, mnogo drugače in čeprav še ne tako, kakor ga postavljamo danes, za današnje razmere, za sedanji politični položaj! Ker jasno je, da s stališča proletariata tudi narodno vprašanje ne more biti nikak petrefakt! Ono more vedno služiti njegovemu glavnemu cilju...«²⁰

Ni znano, ali so slovenski delegati na vukovarskem kongresu kaj razpravljali o nacionalnem vprašanju. Znan je drobec, da je delegat partijske organizacije iz Mežiške doline, Anton Metarnik, ki je na kongresu podpiral stališča leveice, tam tudi prebral resolucijo svoje organizacije o koroškem vprašanju, ki jo pozneje Rdeči prapor povzema: »... komunistično orientirani proletariat na Koroškem odklanja plebiscit, ki nam ga je servirala pariška kapitalistična gospoda.« To resolucijo je kongres enodušno pozdravil.²¹

Po vukovarskem kongresu je Rdeči prapor zagovarjal centralistično strukturo stranke: »Ako bi dovolili posameznim provincam avtonomijo v strankinem delovanju, bi imeli prav gotovo na Hrvaškem in v Sloveniji komunizem svoje posebne vrste in to ne gre.« Potrebno je enotno vodstvo v revolucionarnem boju.²² Kmalu zatem razpravlja o nacionalnem vprašanju, ki pa ga vidi le kot mejno vprašanje. Ugotovi, da ga buržoazija ne more rešiti, ampak le sovjetska revolucija. »Proletariat Jugoslavije bo kaj lahko rešil svoja vprašanja z bratskim italijanskim, nemškimi in madžarskim proletariatom ter z ostalimi svojimi sosedi, ko bo prišel njegov čas.« Ta čas pa je zelo blizu.²³ V istem letu je s koroškim plebiscitom in z rapalsko pogodbo bilo slovensko narodno ozemlje dokončno razkosano. Znano je, da sta KPJ in KP Avstrije za plebiscit izdali geslo, da ga revolucionarni proletariat ne priznava in se zato vzdržuje glasovanja.²⁴ Po izidu plebiscita, negativnem za Jugoslavijo, je Rdeči prapor ugotovil polom slovenskega narodnjaštva in pokazal svojo rešitev: »... ves problem malega naroda je v tem, da postane velik v mednarodnosti, da dobi pravico za svoje osvobojenje takrat, ko zahteva in v delih pokaže, da je za svobodo vseh narodov. Proletariatu Jugoslavije pa je naložila besna jugoslovanska buržoazija poleg rešitve jadranskega problema še koroškega. S pomočjo mednarodnega proletariata bo jugoslovanski komunistični proletariat rešil tudi ta problem med proletarsko revolucijo — ki ni za gorami — na ta način, da bo z lica zemlje strl imperializem, nacionalni in socialni šovinizem... Živela svobodna sovjetska Koroška, Primorska, Dalmacija v okviru sovjetskih republik Podonavsko-balkanske

²⁰ Enotnost, 27. avgusta 1927, št. 32.

²¹ Rdeči prapor, 18. avgusta 1920, št. 23; Lovro Kuhar, Borba komunista v Ravnamu posle zabrane KPJ. Četrdeset godina, knjiga I., stran 163 (tu je vsebina resolucije po spominu posredno podana nekoliko drugače: »S tem je KPJ že takrat zahtevala, da se Koroška priključi Jugoslaviji in da se začne boj proti tamkajšnjim nasilstvom; proti raznarodovanju Slovencev.«).

²² Rdeči prapor, 21. julija 1920, št. 15 (D. Gustinčič, Po Vukovarskem kongresu).

²³ Rdeči prapor, 21. avgusta 1920, št. 24 (D. Gustinčič, Rešitev narodnega vprašanja).

²⁴ I. Regent — J. Pleterski — I. Kreft, Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964. str. 97—101.

²⁵ Rdeči prapor, 20. oktobra 1920, št. 41 (Bankrot slovenskega narodnjaštva — za narodov blagorjanstva).

federacijel!»²⁶ V enakem smislu je slovensko glasilo KPJ pisalo tudi po podpisu rapalske pogodbe. («Ko pridemo mi na oblast, bomo čez vse te reči naredili križ.»)²⁶

Na osnovi tega bežnega pregleda lahko zaznamo, da so slovenski komunisti v letu 1920 gledali na nacionalno vprašanje v smislu vukovarskega programa, tako da so problem občutili predvsem kot problem meja, in sicer ob prečnem dejstvu imperialističnega razkosanja Slovenije, ki ga niso priznali. Zavestno so prevzeli v imenu proletariata zgodovinsko nalogo, da ta problem rešijo obenem s proletarsko revolucijo, v sporazumu z zmagovitim proletariatom sosednjih dežel, ker je postalo očitno, da meščanstvo tega problema ne bo rešilo. V okviru Jugoslavije pa so predvsem poudarjali nujnost popolne enotnosti revolucionarne stranke jugoslovanskega proletariata in videti je, da so na vprašanje nacionalne enotnosti gledali predvsem politično, kot na izraz iskrenega proletarskega internacionalizma. Vsem tem stališčem je skupno to, da v nacionalnem vprašanju sicer vidijo odgovornost proletariata, ne pa že tudi nujnosti povezave tega vprašanja s procesom razvijanja svojega revolucionarnega boja.

II

Do konca leta 1923 so se gledišča in politika KPJ v nacionalnem vprašanju tako korenito spremenila, da je naravno vprašati se, kakšni so bili vzroki in vplivi in kakšna je bila pot za takšno spremembo; ki je ustvarila podlago dejavnosti in veljave komunistične stranke med narodi Jugoslavije v prihodnjem času. Dokaj dobro je znan in ocenjen končni rezultat, v katerem se je sprememba pokazala, to je sprejeta teza levice in zavržena teza Sime Markovića. Nastajanje te spremembe pa je bilo doslej še malo obdelano. Znani so splošni vzroki: Komunistična partija Jugoslavije, še nedavno ena največjih sekcij komunistične internacionale, je bila v letu dni po obznani in po zakonu o zaščiti države razbita, in sicer »ob popolni pasivni asistenci plemenskih in nacionalnih skupin«, kakor je trpko ugotovil referent o političnem položaju na drugi državni konferenci KPJ, maja 1923 na Dunaju.²⁷

»Poraz 1920—21. leta,« pravi Edvard Kardelj, »je partijo naučil marsičesa, med drugim tudi tega, da se mora odtrgati od tradicionalnih jugoslovanskih buržoazno-nacionalističnih formul in si na področju mednacionalnih odnosov izoblikovati lasten revolucionarni in demokratični koncept.«²⁸ Kako pa je to »učenje« poteklo, o tem še malo vemo. Edino pri V. Strugarju najdemo povzetek nekaj znamenite obravnave iz leta 1923 o nacionalnem vprašanju v partijskih glasilih.²⁹ K temu vprašanju bomo lahko v tem referatu prispevali le nekaj opozoril splošnega značaja, posebej pa nekaj o stališčih slovenskih komunistov v tedanjih razpravah.

V prvem obnovljenem komunističnem glasilu v Sloveniji Delavske novice v letih 1921 in 1922 ne najdemo kakšnega razpravljanja o nacionalnem vprašanju, vendarle pa nekaj značilnih omemb. Že uvodnik prve številke nastopa proti absolutističnemu

²⁶ Rdeči prapor, 17. novembra 1920, št. 49.

²⁷ Referat na II. državni konferenci KPJ (Dunaj, maja 1923) Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/1032—1040.

²⁸ Delo, 16. aprila 1967.

²⁹ Vlado Strugar, Komunistična partija in rešitev nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Članek v Zborniku Pregled zgodovine ZKJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1959, str. 220—225. — V najnovejšem času je v Zborniku O nacionalnem pitanju Beograd 1967) bilo ponatisnjenih nekaj odlomkov iz te obravnave.

centralizmu, ki se »vzdržuje na površju edinole zaradi razpaljenih šovinističnih strasti, ki jih podžiga plemenska in verska mržnja« in na ta način odvaaja ljudsko energijo od razrednega boja. Proti absolutizmu postavlja list federativno načelo samouprave ljudstva, ki pa se ne sme enačiti z zahtevami po zgodovinski ali verski razdelitvi avtonomnih pokrajin. Enotna fronta ljudstva lahko doseže revizijo ustave v smislu federativne samouprave.³⁰ Neumevanje nacionalnega vprašanja in njegovega pomena je torej še nespremenjeno. Takšnih pogledov najdemo tedaj še več. Zanimivo je, da je list v začetku leta 1922 ob »srbo-hrvaško-slovenskem sporu« opozoril, da je predvojna socialna demokracija bila za federativno ljudovlado Srbov, Hrvatov, Slovencev, Bolgarov in drugih balkanskih narodov, vendar iz tega nič ne sklepa za sodobnost, ampak ostane pri formuli federativne samouprave v ljudsko demokratični državi, ki »ni v interesu le delovnega ljudstva, ampak cele nacije...«³¹ Pač pa je v prvomajski številki istega leta v polemiki z avtonomisti (ki trde, da za besedičenjem o enotnem jugoslovanskem narodu tiči le težnja za srbsko nadvlado) zahteval, da mora delavstvo voditi samostojno politiko, in sicer: konfederacija svobodnih republik južnih Slovanov, kjer bo vladalo delovno ljudstvo; to je realen cilj.³² Najpomembnejši dogodek pa je nastanek Zveze delovnega ljudstva za občinske volitve v Ljubljani, protirežimske, to je proticentralistične koalicije komunistov okrog Delavskih novic s SLS (prek krščanskih socialistov) in socialisti (Zarja), in ko je predstavnik komunistov V. Fabjančič na shodu zveze 27. oktobra 1922 nastopil proti »centralizmu srbske buržoazije«, poudaril pravico »naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega« do popolne samoodločbe in ugotovil: »Če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo ali federacijo, bo razredno zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to ustreza njegovim načelom o nacionalnem vprašanju.«³³ Tako lahko že za leto 1922 ugotovimo težnje po novem formuliranju pogleda na nacionalno vprašanje.

Prva državna konferenca KPJ (3.—15. julija 1922, Dunaj) ni razpravljala o nacionalnem vprašanju. Tako je bilo mogoče, da je na novo ustanovljena Neodvisna delavska stranka Jugoslavije kot legalna organizacija KPJ v svojem nastopnem programu 14. januarja 1923 lahko še izjavila, da se bo »v težnji za narodnim edinstvom borila proti vsakemu nasilnemu in hegemonističnemu centralizmu, za samovlado delovnega ljudstva!« Tako je lahko »plemenske spore« razlagala z »nerešenim gospodarskim bojem raznih plemenskih središč«, samoodločbo narodov pa omenila le v zvezi z vprašanjem državnih meja (Jugoslavije). Za narodne manjšine, ki se »milom ali silom nahajajo v sestavu države«, je zahtevala »popolno politično in kulturno svobodo.«³⁴ V primerjavi z letom 1920 torej še prav nič novega.

Ne prva državna konferenca KPJ ne intervencija IV. kongresa kominterne (novembra 1922) nista rešili splošne krize v KPJ in še posebej ne v vodstvu in zato se je v letu 1923 zaostрил frakcijski boj. In gotovo ni nepomembno, da je sovpadel z debato o nacionalnem vprašanju in ji dal še posebno potezo vnetosti. To je tisto obdobje, za katero pravi Tito, da je imel frakcijski boj »prva leta delno načelen značaj, kadar je šlo za razprave tudi o nacionalnem vprašanju...«³⁵

³⁰ Delavske novice, 28. oktobra 1921, št. 1.

³¹ Delavske novice, 2. in 16. februarja 1922, št. 5 in 7 (L. K. Rudarski, Proletariat in srbohrvaškoslovenski spor).

³² Delavske novice, 1. maja 1922, št. 17 (V. F., Centralizem in avtonomija).

³³ Delavske novice, 2. novembra 1922, št. 44.

³⁴ Glas svobode, 21. aprila 1923, št. 1.

³⁵ J. B. Tito, Govor na X. mestni konferenci ZK Beograda, Delo, 18. aprila 1967.

.Na skupščinskih volitvah marca 1923 so nacionalne, protihegemonistične stranke dosegle ogromen uspeh, posebno HRSS Stjepana Radića, ki je dobila 474.000 glasov (leta 1920 285.000). »Uspeh narodnih meščanskih strank na teh volitvah v Hrvatski, Sloveniji in Črni gori je vplival na komuniste, da so temeljito proučili stališče partije v narodnem vprašanju...«, gotovo pravilno ugotavlja Pregled zgodovine ZKJ.³⁶ Od 9. do 12. maja 1923 se je na Dunaju sestala druga državna konferenca KPJ, kjer so načeli tudi narodno vprašanje in opustili napačno stališče o narodni enotnosti. Na podlagi obravnave je konferenca sklenila, da spodbudi vse člane partije, ki se zanimajo za »nacionalno in plemensko vprašanje«, da o njem razpravljajo.³⁷ V že omenjenem referatu o političnem položaju je ugotovljeno, da politična kriza v državi, ki je do poloma KPJ imela pod vplivom komunistov in mednarodnega položaja v precejšnji meri socialno obeležje, dobiva zdaj kot glavno značilnost »spopad dveh plemenskih grupacij, srbske in hrvatsko-slovenske«. Bistvo tega spopada je konkurenčni boj meščanstva teh grupacij. Nacionalno in plemensko grupirane množice pomenijo gotovo močno odporno silo proti režimu belega terorja, toda zdaj so pod vplivom svojega meščanstva. Zato je glavna naloga KPJ, da izrabi to odporno silo, da pokaže izdajalstvo nacionalnega meščanstva in da s svojim geslom o pravici vsake nacije do samoodločbe glede ustanovitve posebne države prodre v množice, dalje, da sta edini nosilki tega gesla KI in KPJ in da edino ti dve moreta uresničiti popolno nacionalno in plemensko osvoboditev po revolucionarni poti v boju proti vsem buržoazijam. — Tako srečamo v istem poročilu še v eni sapi izraženi obe najznačilnejši tezi nasprotnih si strani v poznejši debati: prva, da je bistvo nacionalnega problema konkurenčni boj meščanstva, druga, da naj komunisti vprašanje rešujejo na osnovi gesla o pravici narodov do samoodločbe, s pravico do odcepitve.

Drug dokument te konference je resolucija o narodnem vprašanju v Jugoslaviji. V njej se najprej ugotavlja, da Jugoslavija ni produkt nacionalne revolucije in proste samoodločbe narodov, ampak produkt zmage imperialističnih držav antante in kršitve pravice narodov do samoodločbe, da sta v tej državi srbsko meščanstvo in monarhija vsilila vsem drugim narodom brutalno gospostvo, da odpor proti temu gospostvu združuje vse razrede hrvatskega in slovenskega naroda in da je v interesu revolucionarnega proletariata Jugoslavije, da podpira zatirane narode v njihovem boju proti srbskemu gospostvu in za njihovo pravico do samoodločbe, pravico do popolne odcepitve. V ta boj je treba pritegniti tudi celotno delovno ljudstvo Srbije, ki mu je treba pojasniti reakcionarni značaj tega gospostva in monarhije. Obenem je treba delovati tudi proti manevrom hrvatske in slovenske buržoazije, ki v svojem razrednem interesu težita h kompromisu s srbskim meščanstvom. KPJ naj se obrne na vse organizacije, ki se bojujejo za samoodločbo narodov in jim predlaga enotno fronto (omenjena je HRSS). »V Sloveniji bo komunistična stranka nenehno razkrinkavala dvolično politiko klerikalcev, ki so vselej pripravljene izdati interese množice, brž ko bi srbsko meščanstvo in monarhija kaj popustili slovenski duhovščini in velikemu meščanstvu. Komunistična stranka bo nenehno zastopala ustvaritev enotne fronte za boj proti srbskemu gospostvu z vsemi delavskimi in kmečkimi organizacijami in jih bo spodbujala, da se osvobodijo vpliva meščanskih strank in se združijo z revolucionarnim proletariatom.« V nadaljevanju našteje

³⁶ Pregled zgodovine ZKJ, stran 86.

³⁷ O. c., str. 76—77.

resolucija gesla KPJ v boju za samoodločbo narodov: ustvaritev položaja, ko ne bo nobena sila mogla narodom preprečiti, da sami odločijo svojo usodo in si izberejo vlado po svoji volji; izbris vidovdanske ustave, katere revizija bi pomenila samo kompromis meščanstev na račun ljudskih množic vseh narodov; postavitve delavsko-kmečkih vlad za vsak narod in njihova prostovoljna združitev v zvezo delavsko-kmečkih republik. Obenem z bojem za uresničenje teh gesel se bo KPJ bojevala proti ločitvi narodov z neprehodnimi zidovi, kajti ločitev in sovraštvo je delo buržoazije. Resolucija končno opozarja, da Makedonci ni moč obravnavati kot nacionalno manjšino in da bo makedonsko vprašanje razčlenjeno v posebnem dokumentu.³⁸ V tej resoluciji najdemo torej že nova stališča in misli, ki pa jih je bilo treba šele uveljaviti, v obravnavi leta 1923 in še pozneje.

Začetek debate v partijskem tisku pomeni knjiga Sime Markovića Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, ki je izšla leta 1923 v Beogradu in kateri avtor pripominja: »Iz obilnega gradiva, ki sem ga pripravil za obsežnejšo študijo o nacionalnem vprašanju, sem izbral tisto, kar se mi je zdelo potrebno, da t a k o j izide glede na popolno dezorientiranost, ki v tem vprašanju vlada v naši javnosti sploh.« Ob upoštevanju obsežne literature, posebej še Leninovih in Stalinovih del, je Marković obravnaval pojem naroda, nacionalnega boja, nacionalno načelo, nacionalno in imperialistično državo, pravico do samoodločbe, nacionalno avtonomijo, nacionalno vprašanje v ruski revoluciji, njegov odnos do socializma in položaj v Jugoslaviji. Ne glede na vse njegove zmotne, ki so hitro doživele svojo zavrnitev, je treba reči, da je Markovićevo knjiga, ki se je naslonila predvsem na Stalinova dela, narekovala vsej obravnavi dokaj visoko raven. Markovićevo namen je gotovo bil ne le najti odgovor na politična vprašanja, ki jih je pred komunistično stranko postavljala položaj v Jugoslaviji, ampak tudi utrditi svojo avtoriteto v stranki nasproti levi opoziciji. V svoji knjigi je odločil nekatera vprašanja, ki poslej v bistvu niso bila več sporna, predvsem vprašanje o enem ali treh narodih: dokazal je, da so se Srbi, Hrvati in Slovenci neodvisno drug od drugega razvili v tri moderne nacije in da je »srbska teorija o narodni enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev samo krinka srbskega imperializma«. Načelno prizna Slovincem in Hrvatom pravico do samoodločbe in do samostojne državne eksistence, vendar hkrati te pravice praktično ne upošteva v prepričanju, da tega ne pri Slovincih ne pri Hrvatih nihče ne terja, ker ločitev ni v interesu ne slovenskega in hrvaškega meščanstva in ne proletariata. S tem pa se začena sistem njegovega zmotnega naziranja, ki ni vzdržalo revolucionarne marksistične kritike: to so predvsem trditve, da je nacionalni boj izraz konkurenčnega boja meščanstva posameznih narodov, da je nacionalno vprašanje potemtakem možno rešiti z revizijo ustave in da bi to bilo v interesu proletariata, ki mu ni neposredno do nacionalnega boja, ampak samo toliko, kolikor ta boj ovira njegov razredni boj proti kapitalistični vladavini. Vse to je znano in je dobilo svojo antitezo že med obravnavo, posebno pa v resoluciji o nacionalnem vprašanju, ki jo je na predlog leveice sprejela tretja državna konferenca KPJ v začetku januarja 1924 v Beogradu.³⁹

Po V. Strugarju je Moša Pijade, ki je bil viden udeleženelec v tej obravnavi, v nekem predavanju leta 1950 izjavil, da spodbuda za spremembo partijske linije ni

³⁸ Resolution über die Nationalitätenfrage in Jugoslawien (maj 1923), Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/997–999.

³⁹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II., stran 60 in sl.

prišla od zunaj, ampak od komunistov s terena.⁴⁰ Vse, kar smo videli do zdaj, potrjuje pravilnost te trditve. O pravilnosti se bomo še bolj prepričali potem, ko bomo pregledali prispevek slovenskih komunistov. Za zdaj pa naj še opozorimo, da seveda tudi kominterna ni bila ravnodušna ob obravnavi, ki se je razvila v okviru jugoslovanske partije in da je o tem imela svoje mnenje. Glas o tem je prodril tudi v javnost v Jugoslaviji. V začetku poletja 1923, torej po II. državni konferenci KPJ, je bila seja razširjenega izvršnega komiteja KI, kjer je v sklepnem govoru Zinovjev govoril tudi o nacionalnem vprašanju. Zavrnil je izročilo druge internacionale, ki je pravico narodov do samoodločbe priznala le na papirju, in opozoril je, da je ta tradicija živa še v nekaterih strankah tretje internacionale. Med naštetimi je omenil tudi jugoslovansko. »V Jugoslaviji,« je preciziral Zinovjev, »se je posrečilo v veliki meri Radiću in drugim, da so zaradi nerazumevanja nacionalnega vprašanja s strani jugoslovanske stranke ulovili mnogo delavcev v svoje mreže nacionalistični (separatistični) elementi.« Nato pa je Zinovjev na naslov vseh omenjenih strank dejal: »Naše stranke morajo znati bojevati se ne le za 8-urni delavnik itd., ampak tudi za osvojitve množic v danih okoliščinah, one morajo vedeti, da je nacionalno vprašanje v mnogih deželah eno naših najmočnejših orožij za zmagonosen boj proti obstoječemu režimu. Naše stranke morajo nedvomno ostati delavske stranke, ali tudi te delavske stranke morajo znati pravilno odgovoriti na nacionalno vprašanje v vseh onih deželah, kjer je pereče. — Mi torej zahtevamo, da v onih deželah, kjer nacionalno vprašanje igra veliko vlogo, znajo naše stranke izkoristiti nacionalni element proti meščanskemu režimu.« Nato je Zinovjev še povedal kot zgled, kako so si ruski boljševiki pridobili ukrajinske nacionaliste proti Kerenskemu in zaključil: »Če pa bi mi, nasprotno, rekli: Predragi ukrajinski kmetje, Marx je rekel, da nima proletarec nobene domovine, zato naš ukrajinsko vprašanje ne zanima, bi to ne bil niti marksizem, niti internacionalizem, ampak navadna karikatura. In tak položaj imamo danes v mnogih državah...«⁴¹

Če zdaj pogledamo v Slovenijo, je najpomembnejši dokument v debati iz te problematike politična resolucija pokrajinske konference KPJ za Slovenijo, ki se je sestala verjetno proti koncu avgusta 1923. Druga točka resolucije govori o nacionalnem vprašanju. »Če hočemo ob današnjem položaju delavskih in kmečkih množic v nesrbskih pokrajinah sploh delati med množicami,« govori resolucija, »potem je edino možno stališče, da zahtevamo široko federacijo v smislu ruske sovjetske ustave. Čisto konkretno moramo zahtevati: samostojnost Slovenije, Hrvatske, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru donavsko-balkanske federacije... Danes se čutijo vsa ta štiri plemena kot samostojne nacije (Srbi, Hrvati, Slovenci in Makedonci) in to njihovo prepričanje mora biti za nas odločilno... Odklanjamo pa vse zgodovinske in državnotpravne programe, Veliko Srbijo, Veliko Hrvatsko itn., ker so v nasprotju z narodnim načelom...«⁴² Jasno je tu postavljeno nacionalno vprašanje kot pot k množicam za revolucionarni boj, nobenega dvoma ni glede narodnih individualnosti v Jugoslaviji, tudi ne glede Makedoncev, upoštevana je posebnost etnične strukture Bosne in Hercegovine, ki je predvidena kot samostojna republika, prav tako Črna gora, samoodločba je postavljena obenem s federativno združitvijo. Skratka, stališča, ki jih je zgodovina potr-

⁴⁰ V. Strugar, o. c., stran 220.

⁴¹ Glas svobode, 12. julija 1923, št. 13.

⁴² Politična resolucija pokrajinske konference KPJ za Slovenijo (1923). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2039—2044 (original nemški).

dila dosti pozneje in ki v dokumentih III. državne konference niso bila tako jasno uveljavljena. O geslu podonavsko-balkanske federacije, nekakšnem odmevu že omenjenega razglasa kominterne iz leta 1920, bomo še govorili.

Gotovo, da do takšnih pogledov ljudje niso prišli čez noč, na pobudo tega ali drugega foruma ali dogodka, ampak da so morali zoreti v glavah že dolgo časa. Zakaj se niso pokazali že prej? Že proti koncu obravnave decembra 1923, je bilo o tem v Glasu svobode zapisano: »Do Markovićeve brošure smo imeli v naši stranki dve tendenci: srbijansko, t. j. centralistično, kateri je bilo 'narodno edinstvo' nedotakljiv aksiom, in pa izvensrbijansko, federalistično, katere se ni upal nikdo javno izpovedati in še manj učiti.«⁴³ Morda meje niso bile tako strogo potegnjene, vsekakor pa je to razlaga iz tega časa, zakaj se je obravnava o nacionalnem vprašanju začela tako pozno in potem sproščena dobila tak nenaden zagon.

Prvi se je na Slovenskem oglasil D. Gustinčič. Najprej je junija 1923 imel na Dunaju v jugoslovanskem marksističnem »Dijaškem klubu« predavanje, ki so se ga udeležili tudi Kosta Novaković, Pavle Pavlović in drugi vidni komunisti. Dokazovanje predavatelja, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi »ravno tako narodi zase, kakor Nemci, Madžari, Romuni, Albanci in drugi narodi v Jugoslaviji in da torej ne gre govoriti samo o treh narodnostih v Jugoslaviji, je v zbudilo splošno skepso in se je šele počasi udomačilo«. Odločen odpor pa je naletelo predavateljevo izvajanje o nujnosti (s stališča Slovencev in sploh zahodnega dela Jugoslavije, pa tudi gospodarskih in kulturnih interesov balkanskih narodov), da se geslo o balkanski federaciji razširi v smislu podonavsko-balkanske federacije, ki bi zajela tudi Čehoslovaško, Avstrijo in Madžarsko, katere enote ne bi bile strogo etnično razmejene, ampak bi bilo upoštevati tudi gospodarsko načelo in kjer bi jezik skupnih zadev bil nemški; v tej zvezi je predavatelje opozoril, da bi Slovenci lahko sprejeli zgolj balkansko federacijo samo kot zadnji izhod in da bi morala biti brez njih, »... ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka druga socialistična federacija«. Na poziv navzočih, naj svoje predavanje objavi, »da ne bi pozneje zanikal, kaj je govoril«, ga je priobčil julija 1923 v Glasu svobode z naslovom K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji. Po kritiki v Borbi ga je še enkrat zagovarjal, odgrnil nekaj ozadja polemike med obema frakcijama (o vplivu »vetra iz Orienta«) in nastopil proti »izzivanju novih kontraverz« v stranki. Prav posebej pa je priporočal spoznavanje in tudi upoštevanje problemov Slovenije.⁴⁴

Z gledišča razkosanosti Slovenije se je avgusta v obravnavi oglasil Vladimir Martelanc v članku K problemu Slovencev, ki so zaradi kapitalističnega versajskega miru postali sužnji laških kapitalistov. Ugotavljal je predvsem, kako se meščanskim nacionalističnim politikom v Nemčiji, Jugoslaviji, Julijski krajini in drugod posreči pridobivati si množice. V tej zvezi je s poudarkom ponovil besede Radeka, izrečene na neki seji izvršnega komiteja KI: »Toda mi mislimo, da ne spada večina nacionalno čutečih mas v tabor kapitala, ampak v tabor dela. Mi hočemo in moramo do teh mas poti iskati in jo najti...«⁴⁵

Glas svobode je objavil tudi vse pripravljalne dokumente za III. državno konferenco KPJ oziroma NDSJ, ki je o njih tekla beseda in jim dodajal tudi priložnostne pripombe. Domnevati pa moramo, da je prispevek slovenskih komunistov, zlasti mlajših, v tej obravnavi bil večji, kot je najti v tem listu. Na to misel

⁴³ Glas svobode, 6. decembra 1923, št. 34.

⁴⁴ Glas svobode, 26. julija, 9. in 23. avgusta, 6. in 27. decembra 1923, št. 15, 17, 19, 34 in 37, 3. januarja 1924, št. 1; prim. tudi Enotnost, 27. avgusta 1927, št. 32.

navaja poročilo o obravnavi, napisano za kominterno ob koncu leta 1923. Potem, ko najprej opiše stališče Sime Markovića, nadaljuje: »Drugi tovariši (Novaković, Jovanović) pravijo, da se mora partija v nacionalnem vprašanju držati federalistične pozicije v duhu drugih opozicijskih strank. Ta pogled so v zadnjem času nekoliko spremenili mladi tovariši iz Hrvaške in Slovenije (podčrtal J. P.). KPJ mora napraviti nacionalno vprašanje za izhodišče vseh prihodnjih nastopov partije, kajti ravno nacionalni konflikti ustvarjajo ugodna tla za revolucionarno gibanje. Ne sme se nacionalne konflikte odpraviti v ozadje, ne jih zabrisati, ampak nasprotno, podčrtavati jih in zaostrovati jih, prenašati jih na razredna tla, prepričevati široke množice delovnega prebivalstva in malomeščanstva z agitacijo in propagando, da meščanske stranke nikakor ne morejo braniti njihovih interesov, paralizirali stranko Radića s spretno taktiko enotne fronte — takšen je strateški načrt nadaljnje dejavnosti partije, ki ga zagovarjajo najmlajši elementi partije,« zaključuje poročilo in še ugotavlja, da se je velika večina stranke v Sloveniji in na Hrvatskem izrekla za federalistično, nacionalno revolucionarno pozicijo.⁴⁵

III

Resolucija III. državne konference v Beogradu, ki je bila sprejeta na predlog leveice, pomeni, kot znano, odločilno zmago revolucionarnega, naprednega stališča v nacionalnem vprašanju. »Partija je z lastnimi silami zavrnila gledišča Sime Markovića kot mešanico velikosrbskih in socialnodemokratskih pojmovanj.«⁴⁷ Ugotovila je, »da država Srbov, Hrvatov in Slovencev ne more veljati za homogeno nacionalno državo z nekaj nacionalnimi manjšinami, ampak za državo, v kateri vladajoči razred enega (srbskega) naroda zatira druge narode«. Vsem narodom priznava pravico do samoodločbe, pravico do odcepitve, pri tem pa poudarja, da odcepitev ni obvezna. KPJ si pridržuje presojo v vsakem konkretnem zgodovinskem položaju z vidika interesov napredka in razrednega boja proletariata. Ker meni, da je zedinjenje srbskega, hrvatskega in slovenskega naroda v skupno državo v smeri zgodovinskega napredka in interesa razrednega boja proletariata, se bo bojevala za to, da se po poti svobodne odločitve vsakega naroda izvrši, glede na njihove narodne, zemljepisne in gospodarske razmere, njihovo prostovoljno federativno (zvezno) državno zedinjenje. Revizija vidovdanske ustave, to je sporazum nacionalnih buržoazij, ne more pomeniti izvršitve samoodločbe, ampak nasprotno. Za uresničenje samoodločbe je potrebno doseči oblikovanje močnega delavsko kmečkega bloka, ki bo izbojeval delavsko kmečke vlade in prostovoljno zedinjenje v zvezo delavsko-kmečkih republik.⁴⁸ V resoluciji je tudi še precej pomanjkljivosti, saj ne pozna makedonskega in črnogorskega naroda in povezuje boj za narodno enakopravnost v Jugoslaviji z nastajanjem federativne delavsko-kmečke republike na Balkanu, kar je bilo »preveč abstraktno« in ni moglo »pritegniti v akcijo širokih množic zatiranih narodov Jugoslavije.«⁴⁹ V resoluciji še odmevajo stara, jalova

⁴⁵ Glas svobode, 23. avgusta 1923, št. 19 (Peter Razbojnik — psevdonim za Vl. Martelanca).

⁴⁶ Poročilo za KI o komunističnem gibanju v Jugoslaviji z dne 4. decembra (1923) Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2125—2130 (dokument v ruščini).

⁴⁷ Pregled zgodovine ZKJ, stran 92.

⁴⁸ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 67 in sl.

⁴⁹ Pregled zgodovine ZKJ, stran 93.

stališča, da je ustanovitev države SHS pomenila »ustvaritev pogojev za proces formiranja enega naroda iz treh sorodnih«, da je »proces njihovega nacionalnega zedinjenja bil ustavljen« zaradi diktature srbskega vladajočega razreda in da je šele po »procesu vse globljega nacionalnega razločevanja«, ko je ta »že toliko napredoval«, nastopilo stanje, ko Jugoslavije ni več moči obravnavati kot narodno enotno državo. Tako glede tega kot glede makedonskega in črnogorskega vprašanja smo videli, da so med obravnavo bila izražena že veliko jasnejša in zrelejša mnenja. Vse te pomanjkljivosti in vse te kompromisne formulacije pa vendarle ne zmanjšujejo pomena osnovnega dejstva, da je ta prvi nacionalni program KPJ, ki je nastal kot važen sestavni del njenega revolucionarnega programa, vendarle postavil pravilne temelje, ki so v bistvu obveljali tudi v prihodnjih desetletjih. Za Slovence je v njem bilo pomembno tudi to, da je opozarjal na tisti del njihovega in hrvatskega naroda, katerega so »imperialistične mirovne pogodbe... izročile nasilju italijanskega imperializma«.

Precej je bilo že napisanega o tem, kako je v nadaljnjih mesecih in letih, tja do IV. kongresa KPJ leta 1928, potekal boj za utrditev stališč, sprejetih v začetku 1924, kako je posegla vmes kominternna na svojem V. kongresu, julija 1924, kako je nastopil Stalin v jugoslovanski komisiji IK KI marca 1925, kakšna je resolucija petega razširjenega plenuma IK KI aprila 1925 o jugoslovanskem vprašanju, nato resolucijo predsedstva IK KI o jugoslovanskem vprašanju aprila 1926, pa tja do odprtega pisma IK KI članom KPJ maja 1928. Ti dokumenti so bili ponatisnjeni že leta 1949 in so vsakomur dostopni.⁵⁰ Iz obsežne in pomembne problematike, ki se je dotikajo, naj na kratko omenimo le dve okoliščini, ki sta posebno važni za nadaljnjo tematiko našega referata. Prvi je odnos do jugoslovanskega okvira kot izhodišča za revolucionarni boj KPJ, drugi pa zadeva neposredno slovensko oziroma hrvaško narodno vprašanje, to je vprašanje Julijske krajine.

V zvezi s prvo okoliščino naj samo ugotovimo, da je kominternna julija 1924 sicer potrdila in utrdila stališča, sprejeta na državni konferenci KPJ v začetku tega leta, vendar z zelo pomembnim dopolnilom oziroma spremembo, ki je imela daljnosežne posledice: splošno geslo o samoodločbi narodov je konkretizirala z zahtevo, da se »mora izraziti v obliki izločitve Hrvatske, Slovenije in Makedonije in njihove ustanovitve kot neodvisnih republik«, to je, zavrženo je bilo stališče KPJ, da je zedinjenje jugoslovanskih narodov v skupni državi zgodovinsko napredno in da hoče KPJ doseči to, da se bo samoodločba teh narodov izvršila tako, da se bodo prostovoljno združili v federativni državi, v zvezi delavsko-kmečkih republik.

Stališče V. kongresa KI o obveznosti odcepitve je bilo v KPJ končno sprejeto šele po več fazah.

V začetku novembra 1924 je bila sprejeta tako imenovana Platforma sporazuma med CO Neodvisne delavske stranke Jugoslavije in opozicijo, dejansko med »levico« in »desnico« v KPJ. V njej se načelo samoodločbe narodov ni izražalo v geslu o obvezni odcepitvi. Plenum CK KPJ sredi novembra 1924 pa je to »platformo« zavrnil in v svojem sklepu poudaril dolžnost partije, »da podpira gibanja zatiranih narodov s ciljem formiranja neodvisnih držav tako Hrvaške, Slovenije, Makedonije in Črne gore kot tudi zaradi osvoboditve Albancev«.⁵¹

⁵⁰ Istorijski arhiv KPJ, tom II. Beograd 1949, str. 417–468.

⁵¹ Zgod. arhiv KPJ, II. knjiga, str. 331 in sl., str. 336 in sl.

Že pred tem se je sovjetska vlada izrekla za federativno preosnovo Jugoslavije na osnovi pravice narodov do samoodločbe (izjava sovjetske delegacije 12. avgusta 1924 na sklepni seji angleško-sovjetske konference).⁵² 30. marca 1925 je Stalin v svojem znanem govoru o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji poleg svojega nauka o nacionalnem vprašanju kot v bistvu kmečkem vprašanju, jasno rekel, da vprašanje samoodločbe in odcepitve v Jugoslaviji sicer nikakor ni akademsko in da ni stvar marksistov, da bi kakemu narodu branili odcepitev, če bi do tega prišlo, toda da pravice do odcepitve tudi ni treba razumeti kot dolžnost, kot obveznost odcepitve. Opozoril je na čisto realno možnost, da se v določenih razmerah posamezni narodi ne bodo želeli ločiti in da je za tak primer treba v programu imeti točko o avtonomiji s pogledom na »preobrazbo jugoslovanske države v federacijo avtonomnih nacionalnih držav na osnovi sovjetskega sistema«. V tem duhu tudi resolucija V. razširjenega plenuma IK KI o jugoslovanskem vprašanju aprila 1925 zahteva le dosledno podporo uveljavljanju pravice narodov do samoodločbe, pri čemer dopušča vse oblike izvršitve te pravice, od pokrajinske avtonomije, do odcepitve in federativnega združenja nacionalnih držav; kot osnovno geslo pa postavlja zahtevo po federaciji delavsko-kmečkih republik na Balkanu.

V istem smislu so bili sklepi III. kongresa KPJ junija 1926 na Dunaju. Kongres je razpravljal pod vtisom sporazuma Radićeve HRSS z režimom in njegovega vstopa v vlado RR, ko je bila »prebita fronta zatiranih narodov, ker je iz njega trenutno izpadel glavni faktor — hrvatski kmetje«. Tu se izrazi misel, da je treba v narodnih gibanjih, spričo sporazumaške politike meščanskih vodstev, podpirati nacionalno-revolucionarne tokove, »da bi se malomeščanska omahljiva nacionalna gibanja kmečkih in delavskih množic spremenila v odločen revolucionarni boj«. Naglašeno je geslo pravice do samoodločbe s pravico do odcepitve, težišče praktične politike pa je postavljeno na aktivno udeležbo v boju proti vsakdanjim konkretnim primerom in oblikam narodnega zatiranja. Tu ni izrecne zahteve po obvezni odcepitvi, kot osnovno geslo pa je postavljena zahtevo po federaciji delavsko-kmečkih republik na Balkanu.

Dobni dve leti pozneje pa je IV. kongres KPJ (začetek novembra 1928), ki se je sestel kmalu po VI. kongresu kominterne, ugotovil, da je »številna in globoka nasprotja znotraj države SHS«, ki so nastala že s samo njeno ustanovitvijo, »mogoče rešiti samo z zlomom te državne tvorbe«. KPJ usmerja boj proti glavnemu sovražniku, to je proti hegemonističnemu meščanstvu in njegovi vojaški monarhiji predvsem v Srbiji, kjer je osnova hegemonističnega režima, in tu deluje za priznanje pravice zatiranih narodov do odcepitve in za oboroženo vstajo proti nacionalnemu zatiranju. V drugih delih Jugoslavije podpira vse akcije množic, ki vodijo k odcepitvi in ustanovitvi neodvisne Hrvatske, neodvisne Črne gore, neodvisne in zedinjene Makedonije, podpira albanski nacionalno revolucionarni boj kosovskega komiteja in boj za neodvisno in zedinjeno Albanijo, priznava pravico madžarske manjšine v severni Vojvodini do odcepitve, hkrati pa jo svari pred Horti-

⁵² Dokumenty vnešnje politiki SSSR, knjiga VII, Moskva 1963, str. 418—420; Delavsko-kmetjski list, 28. avgusta 1924, št. 2; Jutro, 20. avgusta 1924, št. 196; na ta dokument sovjetske diplomacije je že opozoril France Klopčič v članku Čičerin, ustvarjalec sovjetske diplomacije. Primorski dnevnik, 8. in 9. novembra 1966, št. 257 in 258.

⁵³ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 430 in sl.

⁵⁴ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 100—112.

⁵⁵ Zgod. arhiv KPJ, gradivo IV. kongresa KPJ, str. 145—218.

jevim režimom in jo usmerja k skupnemu boju z drugimi zatiranimi narodi Jugoslavije, in končno, poudarja geslo neodvisne Slovenije.

Takšna stališča in gesla v sklepih IV. kongresa so bila del široko zamišljenega revolucionarnega koncepta, ki je računal na razvoj revolucije v najbližji prihodnosti. Bile so sprejete tudi pod vplivom ocene VI. kongresa kominterne, »da je nevarnost vojne najznačilnejše obeležje celotnega današnjega položaja«. Razmerje do Jugoslavije, ki se je tedaj vojaško in politično tesno povezala s Francijo, se je v tej zvezi obravnavalo tudi z vidika »nevarnosti imperialistične vojne proti ZSSR v Jugoslaviji«.

Geslo IV. kongresa KPJ o zlomu jugoslovanske države je bilo že povod za različna tolmačenja v vrstah zgodovinarjev, posebno o njegovem vplivu na politično učinkovitost nastopanja komunistov Jugoslavije. Ne nameravamo se spuščati v pretres o »pravilnosti« in »nepravilnosti« tega gesla, ki ga je pač treba razumeti iz tedanje zgodovinske perspektive, ali pa v pretres o tem, kaj je pravzaprav bilo tisto, kar je hromilo dejavnost in politični uspeh KPJ v letih 1928/29 pa nekako do 1934/35.⁵⁶ (Nekaj o tem bomo povedali pozneje, v drugi zvezi.) Za zdaj se zadovoljimo s stvarno ugotovitvijo Pregleda zgodovine ZKJ, da je to geslo leta 1928 pomenilo »oslabitev pozicij delavskega gibanja in drugih jugoslovanskih demokratskih sil v času, ko je bila nevarnost, ki je grozila neodvisnosti Jugoslavije iz tabora imperialističnih sil, vse bolj očitna«.⁵⁷

V položaju, ko se je govorilo o odcepitvi, je preučitev problemov posameznih narodov — poleg vseh drugih razlogov — postala še bolj nujna. Razume se, da so slovenski komunisti morali odgovoriti na vrsto vprašanj v tej zvezi in da so spričo razkosanosti slovenskega ozemlja težili k temu, da o slovenskem vprašanju ne bi govorili samo v okviru KP Jugoslavije, ampak tudi sosednih držav, zlasti Italije. Pri tem so že od leta 1924 dosegli podporo kominterne, vsaj glede Italije: »V zvezi s hrvatskim in slovenskim prebivalstvom na ozemlju, ki ga je okupirala Italija«, je rečeno v resoluciji V. kongresa KI, »je Komunistična partija Italije dolžna voditi propagando in agitacijo v duhu prej omenjenih gesel (t. j. samoodločbe s pravico do odcepitve i. dr. — opomba J. P.) v sporazumu z bratsko KPJ«. (Podčrtal J. P.)⁵⁸ Misel, da je treba rešiti slovensko narodno vprašanje v sporazumu s proletariatom sosednjih dežel, smo srečali pri slovenskih komunistih že prav v začetku. Zdaj jo je povzela tudi komunistična internacionala.

Potem, ko so bila dognana osnovna izhodišča in načela politike KPJ o nacionalnem vprašanju, je veljalo vse to pojasniti in vnesti med slovenske množice. Referendum o programskih resolucijah NDSJ v strankinem tisku leta 1924 v tem smislu ni zadostoval. Skupščinske volitve februarja 1925 so pokazale, da je politični kapital, ki si ga je ob pravem času pridobila SLS s svojim avtonomističnim programom, trdo dejstvo. Ni bilo dovolj opravičevati stare napake, da je »tako po prevratu množice navdala vera v svetlo bodočnost in so šle skupno v boj brez ozira na narodnost: splošni razredni interesi so stali v ospredju...«, potem »pa je prišlo na dnevni red tako imenovano slovensko-hrvatsko-srbsko vprašanje« in

⁵⁶ Prim. polemiko: J. Marjanović, Prilog izučavanju jugoslovenstva u ustanku 1941 JIČ 1962 št. 1, str. 1, str. 33—46; F. Klopčič O nacionalni politiki KP Jugoslavije. Naši razgledi XI. 1962, št. 2/241, stran 26; J. Marjanović, Još jednom o pitanju jugoslovenstva u ustanku 1941, JIČ 1963, št. 1, str. 47—54.

⁵⁷ Pregled zgodovine ZKJ, stran 117.

⁵⁸ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 421.

so se »razšle po narodnostih«, val nacionalizma, »ker delavska stranka ni imela tu jasnega stališča pa je obsegel tudi precejšen del delavstva« in je »prevladal vpliv avtonomistične SLS...«⁵⁹ V Zapiskih Delavsko-kmetske matice je po volitvah ugotavljal D. Gustinčič: »Mi smo pač imeli že dalj časa prej pripravljene dobre resolucije o narodnostnem vprašanju, toda te resolucije so ostale v naših miznicah in je proletariat prav malo ali pa sploh nič vedel zanje.«⁶⁰

Pri oblikovanju narodnega programa za Slovence je ta čas bilo še vedno veliko iskanja, eno pa postane ob vseh izraženih variantah že hitro jasno: osnova za vsakršno rešitev slovenskega narodnega vprašanja mora biti politično ozemeljsko zedinjenje slovenskega naroda.⁶¹ Medtem ko je npr. leta 1920 v Rdečem praporu še bilo izraženo mnenje, da bi v primeru sovjetske revolucije v Italiji in Jugoslaviji sprememba mej ne bila več važna, ker bi Primorska pod italijansko upravo imela popolno avtonomijo, predvideva isti avtor v letu 1925 suvereno odločitev primorskega ljudstva o državni pripadnosti.⁶² Vlado Martelanc pa je hkrati v svojem poglobljenem članku K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine prišel do sklepa: »Ustanovitev samostojne delavske kmetske republike Slovenije, kateri bi pripadali tudi primorski Slovenci, v okviru Podonavsko-balkanske federacije.«⁶³ V začetku leta 1926 je glasilo stranke že lapidarno ugotovilo: »Vprašanje enotnosti (to je zedinjenja — opomba J. P.) slovenskega naroda ne more tako dolgo z dnevnega reda, dokler ne bo ta enotnost dosežena.«⁶⁴ Geslo zedinjene Slovenije je bilo sprejeto tudi v centralnem komiteju KPJ in po njegovem navodilu je 1. julija 1926 PK KPJ za Slovenijo (ob ratifikaciji nettunskih konvencij) izdal poseben letak, ki sklene: »Za pravico do samostojne države vsakemu narodu na Balkanu! Za zedinjenje Slovencev v svobodno Slovenijo!«⁶⁵

Tudi Koroška je bila del tega programa. Ob peti obletnici plebiscita je Delavsko kmetski list objavil kot uvodnik članek Lovra Kuharja, ki najprej z marksističnega stališča razčleni plebiscitno dogajanje in nato ugotovi, da je koroško vprašanje še vedno odprto in naloga revolucionarnega delavstva »Mi... gremo... k delu za resnično socialistično rešitvijo narodnega vprašanja, ki je dosegljiva v čistem izvajanju marksističnih načel,« nadaljuje članek. »Naša naloga je, da z avstrijskimi sodrugi rešimo in odstranimo koroško vprašanje s sveta (podčrtal J. P.) v smislu naših načel, za kar imamo danes v svetu že zglede... da damo proletariatu pravo pojmovanje narodnega vprašanja... da ima slovenski narod pravico do integralnega edinstva in popolne samostojnosti...«⁶⁶

⁵⁹ Delavsko-kmetski list, 12. marca 1925, št. 11.

⁶⁰ Zapiski Delavsko-kmetske matice 1925 (D. Gustinčič, K vprašanju volilne taktike Delavsko-kmečkega bloka v Sloveniji, str. 102—109).

⁶¹ Prim. prispevek Franceta Klopčiča v obravnavi na posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda Ljubljana, 28.—30. aprila 1966. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966.

⁶² Rdeči prapor, 21. avgusta 1920, št. 24 (D. Gustinčič, Rešitev narodnega vprašanja) in Zapiski Delavsko-kmetske matice 1925 (D. Gustinčič, K taktiki o narodnostnem vprašanju na Primorskem, stran 28).

⁶³ Zapiski Delavsko-kmetske matice 1925, stran 125.

⁶⁴ Delavsko-kmetski list, 4. marca 1926, št. 9. Uvodnik Drobiž velikosrbske buržoazije ali Slovenci.

⁶⁵ Pregled zgodovine ZKJ, stran 113 (navedena napačna letnica!) in v op. 61 cit. prispevek F. Klopčiča.

⁶⁶ Delavsko-kmetski list, 8. oktobra 1925, št. 36 (L. K. G., Petletnica Koroškega plebiscita).

Glede Primorske pa najdemo že čisto konkretne poglede na način izvršitve samoodločbe: ne plebiscit, ampak suveren dogovor vseh treh narodov Julijske krajine za obliko sožitja ali odcepitve. Slovenci priznajo Italijanom (v Trstu, Reki, istrskih mestih) pravico do odcepitve in v tem primeru jamčijo, da ne bodo nastale težave kot pri Zadru, agitirali pa bodo v Trstu, naj postane samostojna republika v federativni zvezi z zalednimi deželami, enako tudi na Reki. Slovenci in Hrvati se priključijo Sloveniji in Hrvatski, ali pa »se pridružijo v posebnih republikanskih oblikah Trstu in Reki ali pa Italiji«, kajti piscu (D. Gustinčiču) je jasno, »da slovensko Primorje ne more in ne bo hotelo živeti brez Trsta in Reke, toda njegova stvar je, da si poišče obliko sožitja«. ⁶⁷ Tudi slovensko Porabje se večkrat omenja.

Jasna je zavest o dejstvu, da so Slovenci popolnoma samostojen in poseben narod in da imajo vse suveree pravice, predvsem pravico do samoodločbe s pravico do odcepitve. Enotnost je konec 1926 v članku Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev naštel med drugim: »da se izjavijo za samoodločbo narodov do odcepitve, da zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države, da zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo«. ⁶⁸ Pisec članka Dušan Kermavner se je moral zagovarjati pred sodiščem in je svoj zagovor izbral za marksistično utemeljitev te pravice za slovenski narod. ⁶⁹ Omeniti je treba tudi članek Jožeta Dolenca v Svobodni Mladini, ki pravico do samoodločbe sistematično marksistično razloži in pove čisto stvarno, kaj pomeni za Slovence. ⁷⁰

Manj enotni so odgovori na vprašanje, kako se naj Slovenci odločijo, ko bodo samostojnost dosegli. To je razumljivo ne samo spričo že omenjenih splošnih stališč v KI oziroma KPJ, ampak predvsem zato, ker v tedanjih mednarodnih okoliščinah pač ni bilo mogoče še dati nedvoumnega odgovora (ocena mednarodnega položaja na VI. kongresu KI leta 1928!). Tako vidimo zelo različna mnenja: Slovenci spadamo v Srednjo Evropo, »česarvno so nas zaenkrat vtaknili na Balkan« (»Katilina« v Del.kmet. listu), ali Balkanska federacija je ravno tako nepopularna kot samostojna Slovenija, zato Podonavsko-Balkanska federacija (D. Gustinčič), ali Slovenija pripada po zgodovinskem, gospodarskem in kulturnem izročilu podonavskemu kompleksu, v današnjem političnem položaju pa je navezana na usodo drugih balkanskih dežel (V. Martelanc). In končno, Jugoslavija naj nam prizna pravico do samoodločbe in jasno je, da bi se posamezni narodi potem ne odcepili, marveč bi upoštevali koristi, ki jih nudi velika država malim narodom (J. Dolenc). ⁷¹

Seveda je začenjala komunistična stranka v Sloveniji poleg omenjenega in še mnogega drugega teoretičnega razpravljanja tudi čisto konkretne akcije. Leta 1926, ob volitvah v oblastni skupščini, ki sta cepili jugoslovanski del Slovenije, je podarjala svobodno in zedinjeno Slovenijo, povabila je socialiste, naj v skupnem letaku in pa v oblastni skupščini obenem s komunisti izjavijo, da so Slovenci samostojen narod, da so proti parcelaciji Slovenije in zahtevajo samoodločbo; leta 1927 je za skupen nastop s SSJ na skupščinskih volitvah postavljala pogoj, da se SSJ odreče centralizmu in nastopi za samoodločbo vseh zatiranih narodov, tudi

⁶⁷ Zapiski Delavsko-kmetске matice 1925 (D. G., K taktiki o narodnostnem vprašanju na Primorskem, stran 28).

⁶⁸ Enotnost, 16. decembra 1926, št. 14.

⁶⁹ Enotnost, 27. aprila 1927, št. 16; Svobodna mladina 1928, str. 104–107.

⁷⁰ Jože Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitve. Svobodna Mladina 1928, str. 5–11.

⁷¹ Delavsko-kmetски list, 2. oktobra 1924, št. 7; Zapiski Delavsko-kmetске matice 1925, stran 107; o. c., stran 49; Svobodna Mladina 1928, stran 9.

slovenskega.⁷² Vse to navajamo le kot primere, saj je to dejavnost treba še dobro raziskati. Gotovo pa je, da je takšna dejavnost vplivala tudi na demokratično usmerjene ljudi v slovenskem kulturniškem krogu in je zato lahko prihajalo z njimi do publicističnega sodelovanja v Mladini (Svobodni Mladini) od leta 1925 do diktature.⁷³ V pisanju Lojzeta Ude, najvidnejšega med temi, se zrcali dejstvo, da so slovenski komunisti postajali priznan dejavnik v boju slovenskega naroda. Tako je po »blejskem paktu« Ude ugotovil, da je končana »prva poprevratna faza borbe za samostojno združeno Slovenijo, v kateri je bila vodnica SLS« in da morajo v tem boju nastopiti »druge, revolucionarnejše sile«. Naslednje leto pa je zapisal, da je v revolucionarnem boju Slovencev za samoodločbo prostora za vse stranke, ki se zedinjujejo na tem kriteriju, stranka, »v kateri bi bili zbrani vsi mali in ponižani v borbi proti svojim gospodarsko-socialnim izkoriščevalcem« pa bi mogla postati »matica zbiranja«, ki bi prinesla »v politično življenje največ jasnosti«, s pogojem, da razrednega boja ne bi pojmovala preveč »mehanično in doktrinarsko«, temveč s »polnim umevanjem za konkretnost, individualnost slovenskega položaja in razmer«.⁷⁴

Tako najdemo v času do šestojanuarske diktature začetne znake stališč in razmerij, ki so svojo novo ustvarjalnost in polno uveljavitev dosegle precej pozneje, v drugačnem zgodovinskem položaju. Vendar ni brez pomena, da najdemo štiri leta po uvedbi diktature, že na začetku novega obdobja, v marksistični Književnosti večkrat opozorila na to, kar je nekoč pisala Mladina.

IV

Diktatura, odpor komunistov, pretrganje celotnosti partijske organizacije v domovini, izselitev vodstev v tujino, vse to pomeni prelomno obdobje tudi v obravnavanju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v teoriji in politiki komunistov. Po vrnitvi iz ječ povzemajo organizirano revolucionarno delo v Sloveniji novi, predvsem mladi ljudje, ki jim je revolucija vse in ki hočejo z njenega vidika spoznati, oceniti in prevrednotiti vsa pereča družbena vprašanja Jugoslavije in jugoslovanskih narodov.⁷⁵ Narodno vprašanje, posebej slovensko narodno vprašanje, ki ga diktatura ob asistenci stranke slovenskega »naprednega« meščanstva sploh zanika, je na vrsti med prvimi. Že v prvi številki nove slovenske marksistične revije Književnost, proti koncu leta 1932, začne izhajati razprava dvaindvajsetletnega Toneta Brodarja — Edvarda Kardelja Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. To je bil po Rdečem praporu in drugih tiskih še en viden in pomemben izraz dejstva, da je organizacija v Sloveniji ne le imela za seboj leto dni obnovljene dejavnosti, ampak tudi, da je že uspešno, v praksi uveljavljala novo, v bojovni izkušnji in v akcijskem stiku z ljudstvom pridobljeno usmeritev. Ta je med drugim zahtevala

⁷² F. Klopčič, v prispevku cit. v op. 61; Enotnost, 6. januarja 1927, št. 1 in 8. julija 1927, št. 25.

⁷³ Dušan Kermavner, O našem delu v krogu Mladine (Svobodna Mladina) v letih 1925—1928. Naši razgledi IX, 1960, št. 3 (194), str. 64—65 in Ludvik Mrzel, Srečko Kosovel in Mladina. Jezik in slovstvo 1959/60.

⁷⁴ Lojze Ude, Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo. Mladina 1927—1928, str. 17—22; — isti Revizija ustave. Svobodna Mladina 1928, str. 132—134.

⁷⁵ Miha Marinko, Politično poročilo CK KPS na II. kongresu KPS. CZ, Ljubljana 1949, str. 36—39; Vlado Kozak, obravnava na II. kongresu KPS, o. c., str. 177—184.

tudi to, da se stranka ne omejuje samo na vsakdanje akcije delavskega razreda, marveč da zaostri tudi ideološke in politične boje na vseh drugih področjih, posebno tudi na področju narodnega vprašanja, da postane ne le »vodnik delavskih množic«, temveč tudi »idejni faktor v celotnem nacionalnem življenju«. ⁷⁶ Tukaj se torej začenja nova črta vzpona marksistične misli o nacionalnem vprašanju in tej bomo odslej predvsem sledili. Preden pa to storimo, si moramo na kratko predočiti še dejavnost v zvezi z nacionalnim vprašanjem, ki v teh letih poteka zunaj domovine in ki v bistvu raste še iz obdobja pred letom 1929. In to že zaradi tega, ker so nekateri rezultati te dejavnosti vplivali tudi na razvoj doma, tedaj in še pozneje.

Zamisli, da se je treba bojevati za možnost ali celo obveznost odcepitve zatiranih narodov Jugoslavije v neodvisne republike, je treba pripisati — vsaj z vidika Slovenije — tudi pozitiven učinek. Če bi naj geslo o odcepitvi Slovenije imelo kak realen politični pomen, ga seveda ni bilo moči ločevati od vprašanja zedinjenja med tri države razkosanega slovenskega naroda. Slovenski komunisti so se mednarodnega značaja slovenskega vprašanja zavedali že od začetka in trudili so se, da bi dosegli, da vodstvo KPJ preuči posebnosti slovenskega položaja in izdela program za njegovo rešitev. Podobna so bila tudi prizadevanja slovenskih komunistov v okviru KP Italije. Razumljivo, da so se trudili, da bi to težnjo uveljavili tudi v okviru kominterne in dosegli koordiniranje dejavnosti vseh prizadetih KP, predvsem jugoslovanske in italijanske, v slovenskem vprašanju. Gotovo je, da je za osvobodilni boj Slovencev, dokler je Jugoslavija veljala, v ocenah komunistov kot stabilna državna tvorba, bilo vprašanje zedinjenja odmaknjeno v bolj oddaljeno prihodnost. Kakor hitro pa se uveljavi mnenje o nestabilnosti Jugoslavije ali pa celo misel o obveznosti odcepitve Slovencev in drugih zatiranih narodov, postane vprašanje koordiniranja politike KPJ in KPI (seveda tudi KP Avstrije) v slovenskem vprašanju čisto aktualna naloga (glede Makedonije, ki je bila ozemeljsko v celoti v območju posebne naddržavne balkanske regionalne skupnosti komunističnih strank, je takšno koordiniranje bilo že ves čas prakticirano). To je bil trenutek, ko so se prizadevanja slovenskih komunistov lahko uveljavila v KI. Gotovo ni slučajno, da prav ista resolucija kominterne, ki leta 1924 prva uveljavi misel o obveznosti odcepitve, tudi prvič naloži nalogo KP Italije, da se mora o vprašaju samoodločbe slovenskega in hrvatskega prebivalstva v Julijski krajini sporazumeti z jugoslovansko partijo.

Kolikor je znano, dogovarjanje med KPI in KPJ o problemu Julijske krajine tja do Aleksandrove diktature ni kaj bistveno napredovalo. V gradivu za teze o gospodarskem in političnem položaju v Sloveniji, ki so ga 15. marca 1933 poslali D. Gustinčič, I. Regent in K. Hudomal kominterni oziroma vsem trem prizadetim partijam, je rečeno, da nobena teh partij do tedaj še ni izdelala analize političnih, gospodarskih in nacionalnih vprašanj Slovenije in tudi ne kakega programa dela med Slovenci, čeprav so slovenski tovariši k temu silili že od leta 1923 naprej in tudi pripravili gradivo za takšno konferenco. Tudi KPJ je uporabljala — tako je rečeno v tem dokumentu — v razmerju do Slovenije le splošna gesla in »kolikor je bilo doslej konkretne nacionalne politike na Slovenskem, so jo vodili slovenski

⁷⁶ Edvard Kardelj, Po petindvajsetih letih. CZ, Ljubljana 1959.

komunisti na svojo pest«. ⁷⁷ Po letu 1929, ko celotno vodstvo KPJ in veliko število posameznih komunistov odide v tujino, se povečata interes in dejavnost za obravnavo problemov posameznih narodov Jugoslavije, katere razpad se pričakuje. Ta dejavnost se kaže tako v uradnih medpartijskih odnošajih kot tudi v bolj ali manj individualnih stikih komunistov v emigraciji.

Tako imamo že 9. januarja 1930 posvetovanje med predstavniki komunističnih strank Italije in Jugoslavije o kordinaciji delovanja obeh strank na območju obeh bodočih zedinjenih in neodvisnih republik Slovenije in Hrvaške. ⁷⁸ Maja istega leta pa je izšla že prva številka Dela kot na tem posvetovanju dogovorjenega skupnega glasila KPJ in KPI za Slovence v Jugoslaviji in Italiji. KPJ pošlje odprto pismo avstrijskim komunistom ob 10-letnici koroškega plebiscita, ki ga organ KPA Rote Fahne objavi 26. julija 1930. ⁷⁹

Clan pokrajinskega komiteja za Slovenijo Lovro Kuhar, ki je tedaj v emigraciji na avstrijskem Koroškem, sodeluje z avstrijskimi komunisti v pripravah za akcije in za letak, v katerem se zahteva za Slovence pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve od Avstrije in združitve v sovjetski Sloveniji. ⁸⁰ Kakor hitro pride v emigracijo, začne Drago Gustinčič na Dunaju pripravljati gradivo za knjigo o slovenskem vprašanju, ki zanjo pozneje, v Moskvi, tudi izgotovi rokopis. ⁸¹ Poleti 1931 opozorijo posamezni slovenski komunisti v emigraciji vodstvo KPJ, da je diktatura sprožila v Sloveniji začetek nove razvojne faze v nacionalnem vprašanju, in predložijo posvetovanje o tem, vendar brez uspeha. ⁸²

Šele novo vodstvo KPJ, ki ga sredi leta 1932 s svojo avtoriteto postavi kominterne in ki je začelo nekoliko bolj živahno delovati v smislu navodil kominterne, ⁸³ začne ukrepati tudi glede izdelave programa za slovensko vprašanje. Že leto nazaj je prejšnje, delno prenovljeno vodstvo, v smislu zamisli kominterne o narodno revolucionarnih gibanjih, pripravilo tako imenovano »platformo za boj hrvatskega naroda«. Izšla je januarja 1932 na Dunaju v knjižici z naslovom Put k oslobodjenju hrvatskog naroda v izdaji Grupe hrvatskih nacionalnih revolucionarjev. ⁸⁴ Končno sprejme CK KPJ januarja 1933 sklep tudi o obdelavi slovenskega vprašanja.

Obdelava naj bi najprej pripeljala do sestave resolucije o položaju v Sloveniji in o nalogah partije, potem pa do dveh brošur v slovenskem jeziku o slovenskem vprašanju: prva naj bi bila spisana »po nacionalno-revolucionarni liniji« po zgledu že omenjene hrvaške brošure, druga pa naj bi govorila o komunistih, kaj so in kaj hočejo. ⁸⁵

Začne se vneta dejavnost tako na Dunaju v krogu CK kot tudi v Moskvi v skupini slovenskih komunistov-emigrantov, ki ji da še poseben pospešek objava

⁷⁷ Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien. 15. marec 1933). Gustinčičeva zbirka v arhivu IZDG. Gradivo je bilo objavljeno v italijanskem prevodu v reviji KPI Stato Operaio. Prim. tudi I. Regenta, Poglavlja iz boja za socializem I. Ljubljana 1958, str. 426–427.

⁷⁸ Beratung zwischen der KP It. und der KP Jugoslawiens, 9. januar 1930. Arhiv CK ZKS, KI LVII/548–549.

⁷⁹ F. Klopčič, glej op. 61.

⁸⁰ J. Pleterski, delo navedeno v op. 24, str. 111 in 127–134.

⁸¹ Korespondenca v zbirki I. Regenta v arhivu IZDG.

⁸² Glej op. 77.

⁸³ Pregled zgodovine ZKJ, str. 139–140.

⁸⁴ Proleter, februar 1932, št. 23.

⁸⁵ Odluka CK KPJ o razradjanju slovenačkog pitanja, 9. (?) januar 1933 arhiv CK ZKS, KI.

tako imenovanih »Koroščevih punktacij« v Sloveniji. Ta dejavnost, ki v okviru kominterne oziroma njenega balkanskega sekretariata obseže tudi italijansko in avstrijsko partijo, pripelje konec koncev do dveh pomembnih javnih dokumentov o slovenskem narodnem vprašanju. Prvi je namenjen Slovencem in to je Program slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja v brošuri z naslovom *Boj za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda*. Osnutek zanjo je napisal Lovro Kuhar, izšla pa je še pred koncem leta 1933.⁸⁶ Drugi dokument je mednarodnega značaja in to je znana Izjava Komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju.⁸⁷

Brošura SNR pomeni poskus programa KPJ za slovensko narodno vprašanje. Čeprav utesnjena v shemo »narodno-revolucionarnega gibanja«, je zaradi konkretnosti analize položaja na vsem slovenskem ozemlju in pa zaradi svojega ljudskega izraza bila privlačna. Poročilo PK za Slovenijo iz maja 1934 pravi, da ljudje brošuro »hlastno bero«, da posamezni izvodi »potujejo iz rok v roke« in da ima veliko vlogo pri rasti revolucionarnega razpoloženja tudi v malomeščanskih krogih.⁸⁸ Tudi poročilo PK za Slovenijo z dne 23. julija 1934 omenja to brošuro in pravi, da ima »sploh več uspeha kot pa ga je kdaj koli imela kakšna komunistična brošura«.⁸⁹

Pomena izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju ne bomo posebej poudarjali, saj je splošno znan, še posebej njena mednarodna politična vloga za rešitev slovenskega narodnega vprašanja med drugo svetovno vojno in po njej.

Ob izjavi naj opozorimo le, da je prvotno »gradivo k tezam« med konkretnimi predlogi predvidelo, naj bi vse tri partije poleg izdelave skupnega programa za celotno Slovenijo, ustanovile tudi skupno agitprop-komisijo iz slovenskih in drugih komunistov s celotnega slovenskega ozemlja, ki bi pod nadzorstvom vseh treh strank pripravljala, koordinirala in vodila partijsko politično delo v Sloveniji! Ta predlog seveda ni bil sprejet, pač pa je SNR gibanje bilo zamišljeno kot enotna organizacija za celo slovensko ozemlje, brez ozira na državne meje, katerega središče bi bilo v jugoslovanskem delu Slovenije. V konkretnih navodilih pokrajinskemu komiteju za Slovenijo se v tej zvezi nalaga skrb tudi za Primorsko in Koroško. Razvoj med NOB ima torej že tu svojo anticipacijo.⁹⁰

To so gotovo pozitivni rezultati, ki jih je dalo delovanje vodstva KPJ in posameznih slovenskih komunistov v tujini v okviru kominterne v letih 1929 do 1934 za politiko KPJ v nacionalnem vprašanju. Spričo splošnih slabosti delovanja vodstva KPJ v teh letih so zveze med vodstvom v tujini in organizacijami doma bile šibke in da so organizacije bile v svojem delovanju precej samostojne. Tako so lahko preizkusile in uveljavile novo orientacijo v partijskem delovanju. Seveda tudi vpliva in smernic vodstva v tujini ni mogoče izključiti, nasprotno, organi-

⁸⁶ Brošura sama nosi letnico 1933. Njen izid jeseni v tem letu je po spominu datiral tudi dr. Joža Vilfan (*Prežihov zbornik*, stran 108); z gotovostjo lahko datiramo vsaj pred 6. januar 1934, ker se njen izid omenja v dokumentu tega datuma (pismo CK KPJ avstrijski KP. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2806—2807).

⁸⁷ Prim. dokumentacijo iz fonda KI v arhivu CK ZKS in obe omenjeni zbirki (D. Gustinčič in I. Regent) v arhivu IZDG.

⁸⁸ Poročilo PK KPJ za Slovenijo, maj 1934; arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2920—2939.

⁸⁹ Poročilo PK KPJ za Slovenijo z dne 23. julija 1934. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2945—2953.

⁹⁰ Dokument iz op. 77; Pismo Dragi prijatelji! z dne 9. oktobra 1933. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2789—2790.

zacije doma, zdaj govorimo o Sloveniji, so se mnogo trudile za njihovo uresničitev. Toda stvarne izkušnje z nekaterimi »abstraktnimi konstrukcijami« iz tujine (RSO, SNR, Revolucionarni kmečki odbori) so pokrajinski komite, kot piše E. Kardelj, vrnile »na tla realnosti... Zato smo prejete direktive bistveno modificirane prilagodili realnim potrebam prakse«.⁹¹

Morda ne bo odveč, če skušamo v nekaj potezah prikazati tisto stran dejavnosti vodstva v tujini pri oblikovanju politike v nacionalnem vprašanju — poleg že omenjenih pozitivnih rezultatov — ki jo je bilo občutiti z vidika organizacije v Sloveniji.

Vodstva v tujini je ves čas upravičeno govorilo o izredni pomembnosti nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Teze CK iz leta 1930 pravijo, kako morajo komunisti razumeti »celotno revolucionarno energijo, ki se nahaja v gibanjih zatiranih narodov Jugoslavije« in kako jo morajo znati usmeriti v »strmoglavljenje diktature srbske buržoazije, za pospešitev proletarske revolucije«, ki ne more zmagati, če ne bo proletariat dosegel bojevne zveze s kmetijskimi množicami.⁹² Kakor so te ugotovitve bile utemeljene, tako malo je v njih bilo napotil za zares uspešen način uresničenja. Priporoča se »najobsežnejša propaganda in agitacija«, ki naj »prepriča delovne mase zatiranih narodov Jugoslavije«, pri čemer priporoča stranki, da se »ne sme bati nastajajočih nacionalnih strasti«, kajti sicer ne bo »nikdar postala zmogovita voditeljica velikega ljudskega revolucionarnega gibanja«, ki se bo »porodilo iz revolucionarne kombinacije delavskega, kmetijskega in nacionalnega gibanja«. Proti nevarnosti sporazumevanja nacionalnih buržoazij se priporoča upoštevati okoliščino, da nacionalna »gibanja nosijo v sebi nujno notranjo tendenco, da razbijejo okvir v Saint-Germainu ustvarjene države«. Nove teze CK KPJ iz leta 1932 O delu med zatiranimi narodi in pomoči narodno revolucionarnemu gibanju že »ugotavljajo«, da se narodno revolucionarno gibanje, ki se je na Hrvaškem začelo organizacijsko-ideološko oblikovati s tiskanjem »platforme« in izdajanjem lista (seveda v tujini — op. J. P.), že razvija »znotraj fronte narodnoosvobodilnega boja«, da se krepí na osnovi »skupnega revolucionarnega boja z delavskim razredom« in da boj proti nacionalnemu zatiranju v Jugoslaviji že »stopa v takšno etapo, ko nacionalno sporazumaškim vodjem ne uspeva več, da bi ga držali v okviru Jugoslavije, ampak se ta boj vse bolj razvija v gibanje za odcepitev in razbitje versajske Jugoslavije«.⁹³

CK je tedaj začel izdajati Proletarca tudi v slovenskem jeziku. Prva številka, januarja 1933, je dala slovenski organizaciji navodilo za ustanavljanje skupin slovenskih nacionalnih revolucionarjev »na podlagi parole popolne samoodločbe slovenskega naroda do odcepljenja, parole združene in neodvisne Slovenije ter slovenske delavsko-kmečke vlade ter na podlagi vsakodnevne borbe proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja«. Te skupine naj ne bi zajemale samo simpatizerjev komunistične stranke, ampak bi morale biti zasnovane »na široki nacionalno revolucionarni bazi«. Tja do leta 1934 imamo številna navodila, urgence, kritike, nasvete vodstva v tujini komunistom v Sloveniji za pospeševanje gibanja SNR.

Vendar pa je slovenska organizacija z ustvarjalnim »realnim modificiranjem« direktive o SNR dosegla pomembne uspehe. »Nacionalno revolucionarna aktivnost

⁹¹ E. Kardelj, o. c., str. 43—44.

⁹² Prim. Teze KPJ o nacionalnem vprašanju. Delo, 20. julija 1930, št. 4.

⁹³ Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoći nacionalno revolucionarnom pokretu (1932). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/2570—2576.

Partije se je izražala v sodelovanju z drugimi progresivnimi političnimi strujami in organizacijami v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za priznanje nacionalne individualnosti slovenskega ljudstva in za njegove vsakdanje nacionalne, demokratske, kulturne in druge zahteve,« piše Edvard Kardelj.⁹⁴ Zanimivo je v tej zvezi omeniti, da je tudi ustanovitev Ljudske pravice bila plod tako prilagojene direktive o SNR.

Ugotovili smo dve črti zgodovinskega razvoja v praksi in glediščih na nacionalno vprašanje: prva pomeni nekakšno zaključevanje idej in prijemov izpred leta 1929, druga pa začetek novega vzpona revolucionarnega gibanja z novimi prijemi in iz domačih razmer izhajajočimi pogledi; obe potekata nekaj časa bolj ali manj vzporedno in šele splošni in domači zgodovinski razvoj v prihodnjih nekaj letih bo odločil o njuni upravičenosti in medsebojnem razmerju. Odločitev, ki je z današnje perspektive nedvoumna, je bilo treba šele izbojevati z neverjetno vztrajnostjo in energijo, pa tudi z neomahljivim optimizmom in vero v prihodnost. Vse to diha iz dokumentov tedanjih let.

Za našo tematiko pomembni prvi vzpon nove črte je že omenjena študija Brodarja-Kardelja o nacionalnem vprašanju iz let 1932/33. Ta študija in pa še dva druga dokumenta izpod istega peresa, referat o »kmečko-nacionalni« politiki na pokrajinski konferenci v Goričanah in pa poročilo Bevca z dne 2. decembra 1934 o političnem položaju v Sloveniji, nam omogočajo dober vpogled v razvoj teoretične in politične misli pokrajinskega vodstva v Sloveniji o nacionalnem vprašanju.⁹⁵

Študija v Književnosti Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje je bila napisana ob polemiki, ki se je v slovenski publicistiki razvila potem, ko je Josip Vidmar s knjigo Kulturni problem slovenstva na osnovi osebno domišljene ideologije nastopil v obrambo slovenske narodne individualnosti proti integralno »jugoslovanskim« težnjam režima. Študija ni nastopila proti Vidmarjevemu cilju, to je proti dokazovanju, da so Slovenci narod, ampak proti njegovemu načinu. Že z naslovom je utrdila, da je narod ne zgolj kulturni, ampak predvsem družbeni pojav, ki ga je treba obravnavati z znanstveno metodo proučevanja družbenih pojavov, to je z marksistično metodo. Razume se, da so razmere, predvsem ozir na režimsko cenzuro, branile, da bi bila uporabljena tudi marksistična terminologija in je bilo treba vse povedati po opisni poti. Vendar pa je tudi po tej poti bilo mogoče povedati vse bistveno. Tako tudi izhodišče, da je slovensko vprašanje »širok kompleks problemov, ki sega prek cele družbene nadstavbe in ki se ga da nazvati z edino pravim imenom — slovenski nacionalni problem...«.

V prvem delu razkrije pisec šibkosti Vidmarjevega sistema,⁹⁶ v drugem pa razvije marksistično-leninistično teorijo naroda. Obvezna Stalinova teza, da je nacionalno vprašanje postalo v bistvu kmečko vprašanje, je podana tako, da je deloma sproščena svoje toge socialne ozkosti (»je to predvsem problem slovenskega kmečkega in malomeščanskega ljudstva«) in tudi absolutnosti. Posebno pa opredeli stališče proletariata, ki ne samo nima nobenega interesa na nacionalnem zatiranju, ampak so mu znanstvena spoznanja nacionalnega problema postala »orož-

⁹⁴ E. Kardelj, o. c., str. 44.

⁹⁵ Referat E. Kardelja na IV. pokrajinski konferenci Slovenije v Goričanah, september 1934). Delo pokrajinske organizacije o kmečkem in nacionalnem vprašanju. Arhiv CK ZKS — Izveštaj Bevca — 2—12—34. Arhiv CK ZKS, KI.

⁹⁶ Josip Vidmar sam je leta 1963 v predgovoru k ponatisu svoje knjige omenil, da je med kritikami »bila gotovo najtehtnejša sociološko dovolj negativna ocena Speransa«.

je ... v boju za rešitev tega vprašanja ... » Marksisti priznavajo pravico slehernega naroda do samoodločbe in se bodo postavili odločno na stran — katalonskega naroda proti Špancem, slovaškega naroda proti Čehom, ukrajinskega proti Poljakom, flamskega proti Valoncem, irskega proti Angležem itd. Samoodločba slovenskega naroda seveda ni mogla biti omenjena neposredno. Napovedana obravnava slovenskega nacionalnega problema, še posebej objavljen analiza socialne strukture slovenskih političnih strank, je morala zaradi cenzure ostati le nakazana. Zasnutek najdemo v kratki skici zgodovinskega razvoja in v uvodnem delu študije (»če dik-tira danes ekonomski interes slovenskemu industrialcu in finančnemu kapitalistu določeno orientacijo, diktira ekonomski interes slovenskemu malomeščanu skrajni oportunistem na eni strani ter politično malkontentstvo na drugi strani«). Ta misel je v zadnjem delu dopolnjena z ugotovitvijo, da »južni trg« vodi skrivno misel liberalne stranke, v katere okviru je malomeščanstvo ostalo, čeprav to ni bilo v njegovem interesu; tega se šele v zadnjih letih zaveda in zato se je začela v slovenskem političnem življenju temeljita pregrupacija: slovensko malomeščanstvo se bliža klerikalni ideologiji, ki nasproti jugoslovanstvu postavlja slovenstvo, poglavitna označba njegove politike pa je — oportunistem. Toda svobodo je mogoče pri-bojevati le z vztrajno borbo delovnega ljudstva, kajti nacionalni problem je v svojem jedru socialni problem in zato se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletariat.⁹⁷

Mikavno pričevanje o pomenu Brodarjeve študije najdemo v poročilu PK za Slovenijo centralnemu komiteju sredi septembra 1935, kjer se ugotavlja: »Manjka nam temeljna knjiga o nacionalnem vprašanju. Imamo Anti-Dühringa za filozofijo, Kapital za ekonomijo, za nacionalno vprašanje pa nič drugega kot Simo Markovića in Brodarjev članek ...«⁹⁸ Študija v Književnosti je zbudila tudi pozornost vod-sta v tujini. Rezultat te pozornosti je bila kritika, ki je dosegla tudi komuniste v Jugoslaviji.⁹⁹ Ravno v tem času so se v Moskvi brez uspeha ubadali z načrti, da bi napisali in izdali brošuro o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji!¹⁰⁰

Septembra 1934 se je sestala v Goričanah pokrajinska konferenca KP za Slo-venijo, katere se je udeležil tudi Josip Broz-Tito kot predstavnik PB CK KPJ (ko-optiran je bil avgusta istega leta, po vrnitvi iz ječe). Konferenca je pomenila izraz organizacijske konsolidacije KP v Sloveniji in utrdila je politični kurz, ki je že dal resne rezultate.¹⁰¹

Organizacijsko poročilo je ugotovilo, da je »odtrganost od centralnega vod-stva in od ostalih organizacij v državi povzročila, da so se v organizaciji in izven nje pojavile tendence po neki samostojni sekciji v centralnem vodstvu, proti katerim pa je strankino pokrajinsko provizorično vodstvo odločno nastopilo«.¹⁰² O usta-novitvi nacionalne KPS v okviru KPJ se na tej konferenci še ni govorilo, čeprav

⁹⁷ Tone Brodar (Edvard Kardelj), Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. Književnost I, 1932/1933, Ljubljana str. 5—9, 48—54, 73—79, 132—137, 163—168 in 236—243.

⁹⁸ Poročilo PK KPJ za Slovenijo CK (sredi septembra 1935). Arhiv CK ZKS, fond KI.

⁹⁹ Dr. Dušan Kermavner hrani prepis, ki ga je prinesel iz kaznilnice v Sremski Mitro-rici in ki mi ga je prijazno posodil.

¹⁰⁰ Poročilo Izdavačke zadruge inostranih radnika u SSSR z dne 10. maja 1933 arhiv IZDG, zbirka I. Regent, mapa 4.

¹⁰¹ E. Kardelj, Po 25 letih, stran 45.

¹⁰² Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/465—473.

je v tem času že nekaj časa obstajal načelen sklep o takšnem ukrepu.¹⁰³ Edvard Kardelj je poročal o delu glede kmečkega in nacionalnega vprašanja.

Poročilo je grajalo, da si pokrajinska organizacija KP in njeno članstvo glede nacionalnega vprašanja še ni na jasnem in da zato v tej smeri tudi ni bilo skoraj nobenega delovanja. Med konkretnimi napakami sta omenjena zanikanje važnosti nacionalnega vprašanja za delavski razred, kar pa se je pokazalo edino pri skupini intelektualcev na univerzi, in ugovor, da smo Slovenci premajhen narod in da zato geslo za združitev slovenskega naroda in odcepitev od versajske Jugoslavije ne more imeti nobenega uspeha, ker bi v tem primeru prišlo takoj do oborožene intervencije drugih držav in do novega podjarmljenja; ta ugovor je posebno razširjen v množici simpatizerjev in močno zasidran tudi v partijski organizaciji. Posebno močna in zanimiva stran poročila pa je konkretna razčlemba zatiranosti slovenskega ljudstva v Jugoslaviji na osnovi obsežnih statističnih podatkov o gospodarskem tlačenju in izkoriščanju Slovenije. Pretres te podobe bi gotovo bil važna in zanimiva naloga za naše gospodarsko zgodovino pisje! — Poglavlje o analizi politične strukture Slovenije je v nekem smislu nadaljnja obdelava zasnutka iz Brodarjeve študije, usmerjena pa je predvsem k dokazovanju, da meščanstvo, tudi ne SLS, ne more več biti vodnik narodnoosvobodilnega boja. Tukaj lahko ugotovimo, da poročilo to ključno politično dejstvo dokazuje drugače, kot pa smo to videli v dokumentih vodstva v tujini: tam se je kot osnovni dokaz in kriterij, po katerem naj bi bila dosežena ločitev množic od »sporazumaških« vodstev, poudarjalo predvsem to, da nacionalne buržoazije nočejo odcepitve od Jugoslavije, v tem referatu pa je težišče na dokazovanju izdajstva meščanskih vodstev in njihovega sporazumevanja z diktatorskim režimom na račun čisto konkretnih in vsakdanjih interesov slovenskega, posebej še kmečkega ljudstva in zaradi strahu pred njegovim demokratičnim gibanjem. — Poročilo potem utemeljuje nujnost, da mora vodnik nacionalnega boja biti proletariat, da mora zajeti večino kmečkih množic, vendar ostaja formalno še v okviru teze o gibanju SNR. Med nalogami postavi na prvo mesto spoznavanje in populariziranje strankine linije v nacionalnem vprašanju in končno poudari, »kako silne važnosti je nacionalno in kmečko vprašanje za uspeh ali neuspeh proletarske revolucije«. — Naj pripomnimo le še to, da preseneča okoliščina, da v poročilu ni omenjena izjava treh partij o slovenskem vprašanju, sprejeta komaj pet mesecev poprej.

Kmalu po tej konferenci je Edvard Kardelj odpotoval k vodstvu v tujino in tam 2. decembra 1934 napisal obsežno poročilo o položaju v Sloveniji. V raziskovanju idejnega razvoja in spoznavnega procesa, ki je pripeljal do dozorelega Speransa, bo to Bevčevo poročilo moralo biti prav posebej upoštevano. Gotovo je, da pomeni izraz dozorelosti pogledov in spoznanj, ki jim sledimo od Brodarja naprej.

Poročilo se izrecno nasloni na referat iz Goričan. V prvem delu, kjer govori o splošnem političnem položaju v Sloveniji, poda zgodovinsko skico razvoja kapitalizma in meščanstva v Sloveniji in analizo razredne strukture slovenskih meščanskih strank. Govori le o jugoslovanskem delu Slovenije, vendar ob osnovni ugotovitvi, da je Slovenija nacionalno zatirana dežela, opozori na njeno razkosanje med tri države po svetovni vojni. Tukaj najdemo dokončno izdelano gospodarsko-družbeno analizo izvira in značaja politične usmeritve slovenskih meščanskih

¹⁰³ Pismo CK KPJ Bistremu (Srdjan Prica) z dne 30. julija 1934. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/273.

strank, posebno še v nacionalnem vprašanju (integralizem in avtonomizem). Poročilo ugotovi in podrobno raziše oportunistem klerikalne stranke in opozarja na njeno približevanje k režimu diktature, obenem pa na pojave diferenciacije v njej, ki so s tem v zvezi. V oddelku o nedokončani meščansko demokratični revoluciji govori najprej o narodnem zatiranju, nato pa o nerešenem agrarnem vprašanju. Pri razčlembi zatiranja postavi na prvo mesto gospodarski aspekt, potem politični in kulturni, pri čemer doseže prepričevalni prikaz. V njem najdemo zanimiv podatek:

»Razume se, da komunisti nimamo interesa braniti slovenske kapitaliste pred srbskim velikim kapitalom, pa vendarle moramo ugotoviti ta dejstva, ki konec koncev prizadevajo tudi delovno ljudstvo v Sloveniji (podčrtal J. P.), kot oblike nacionalnega zatiranja.« — Jedrnato prikaže tudi agrarno vprašanje in poda impresivno podobo o življenju slovenskega kmeta in o položaju delavskega razreda. Kritično ugotavlja, da je poleg krivde slovenskega meščanstva tudi nepravilno stališče kompartije pripomoglo k temu, »da se je (po svetovni vojni) slovenski narod skoraj brez vsakega odpora in deloma celo z navdušenjem izročil velikosrbski buržoaziji...« Komunistična stranka, pravi poročilo naprej, je šele pozno pravilno postavila nacionalno vprašanje in še pozneje, šele zadnji dve leti, je začela to stališče širiti med kmečkimi in malomeščanskimi množicami. Omenja uspehe klerikalne stranke, ki je s frazami o avtonomiji in federalizmu edina nastopala proti velikosrbskim centralističnim težnjam in ki je obresti tega naloženega političnega kapitala uživala celo desetletje po vojni in deloma še danes, leta 1934. Do diktature se je čutil celo priliv malomeščanov iz vrst liberalne stranke in šele potem, ko je Korošec stopil v vlado diktature, se je v kmečkih množicah začel proces odpadanja od klerikalne stranke. Nato opiše boj slovenske klerikalne buržoazije za množice in nadaljevanje procesa njenega krčenja zaradi pogajanj stranke z režimom. Naj iz vse bogate vsebine omenimo samo še značilni poudarek v splošnih političnih sklepih, da je namreč od sposobnosti KP odvisno, če in v kakšnem tempu si bo »pridobila delavski razred in vodstvo v boju kmetov in malomeščanov za njihove gospodarske in politične zahteve, to je v nacionalno-revolucionarnem boju«. — Gre torej predvsem za apel na lastne moči in sposobnosti!

S sklepom IV. državne konference KPJ 24. in 25. decembra, 1934 v Ljubljani o ustanovitvi komunističnih partij Hrvatske in Slovenije v sklopu KPJ, »v najbližji prihodnosti« pa tudi Komunistične partije Makedonije, je sredi leta omenjeni zaupni »načelni sklep« — verjetno še nekaj mesecev starejši — postal veljaven in obvezen. Julija se omenjata le KP za Hrvatsko in Slovenijo,¹⁰⁴ misel o KP Makedonije je bila verjetno dodana šele med julijem in decembrom. Vsekakor gre tu za učinke nerazčiščenosti stališča do Makedoncev kot naroda v vrstah KP Bolgarije in tudi Grčije. Da ob tej priložnosti vsaj načelno ni bilo govora tudi o KP Črne gore navaja na misel, da tudi stališče do Črnogorcev kot naroda v vrstah KPJ ni bilo še docela dognano. In če ostanemo še v okviru domnev oziroma trditev, ki jih bo treba še raziskati, je za to priložnost gotovo primerno opozoriti, da ideja o ustanovitvi nacionalnih partij časovno sovпада z intenzivnimi obravnavami o slovenskem nacionalnem vprašanju v vodstvu KPJ samem in v okviru kominterne in da je zelo verjetno zrasla iz tedaj ustvarjenega razpoloženja in razmišljanja.

¹⁰⁴ Glej op. 103.

Sklep o ustanovitvi nacionalnih partij v okviru KPJ je bil utemeljen v dokumentu državne konference s tem, da je to potrebno »zaradi krepitve boja proti nacionalističnemu vplivu in hitrejšega razvoja lastnega kadra iz vrst delavcev, ki pripadajo zatiranim narodom«. Značaj nacionalnih partij v razmerju do KPJ pa je bil razložen, da »internacionalistični karakter in partijsko-politična in organizacijska enotnost KP, ki deluje na ozemlju države Jugoslavije, s tem sklepom ne bodo oslavljeni, ker bosta KP Hrvatske in KP Slovenije sestavna dela KP Jugoslavije, imeli bosta v njenem vodstvu predstavnike in se bosta podrejali skupnemu vodstvu CK KPJ«. ¹⁰⁵ V enakem smislu je bilo to razloženo že v zaupnem pismu Bistremu julija 1934, kjer je med drugim tudi rečeno: »... to bo boljša protiteža nacionalnim reformistom in nacionalnim fašistom kot pa KP Jugoslavije... S stališča organizacijske strukture cele partije ne bo ta reorganizacija pomenila nobene bistvene spremembe. CK KPH in CK KPSI bosta imela znotraj (KPJ) enake pravice kot pokrajinski komiteji...«

Za Slovenijo, ki je že do tedaj imela na svojem ozemlju (v Jugoslaviji) eno samo pokrajinsko vodstvo, je bila stvar jasna. Malo drugače je bilo na Hrvatskem, kjer je Dalmacija imela samostojen pokrajinski komite. O tem je naročal politični biro Zembilju (delu CK v državi): »Dalmatincem smo v zadevi ustanovitve KPH poslali pismo. Ni nam znano, da bi se pri njih pokazala kakšna opozicija ali nasprotovanje izvedbi te naloge. Vam pa mora biti pri tem jasno, da potreba gibanja terja, da bo Dalmacija še naprej ostala vodilni center v partiji, tudi po formiranju KPH, katere sestavni del bo.« ¹⁰⁶ Za Slovenijo se je vprašanje zastavljalo drugače: očitno je sklep o ustanovitvi KPS vzbudil misel, da gre za organizacijo na celotnem narodnostnem slovenskem ozemlju. Da bi odstranili vsak dvom, je uredništvo Dela (urednik Lovro Kuhar) k članku, ki v njem naznanja ta sklep, dodalo opombo: »Samo po sebi je razumljivo, da velja sklep IV. državne konference o ustanovitvi slovenske komunistične stranke samo za slovensko ozemlje, ki je pod Jugoslavijo, ne pa tudi za Primorsko in za južno Koroško.« ¹⁰⁷ Dvomi so se pojavljali najbrž predvsem v krogu sosednih partij. Najbrž ni naključno, da je ravno v tem času Lovro Kuhar, ki je imel nalogo potovati v Pariz zaradi sodelovanja z italijanskimi komunisti glede slovenskega vprašanja, poročal, da italijanska partija meni, da se dejavnost slovenske stranke ne more razširiti na Julijsko krajino in to ne samo iz tehničnih, ampak tudi iz političnih razlogov. Značilna za položaj je Kuharjeva pripomba: »V resnici bi to pomenilo likvidacijo partijskega dela v teh pokrajinah spričo sedanje šibkosti (italijanske) partije.« ¹⁰⁸

Centralni komite KPJ je hitro opozoril tudi slovenski delavski razred na njegove nove naloge v zvezi z ustanovitvijo KPS. V pismu, ki ga je 25. februarja 1935 naslovil neposredno komunistom v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju, je med drugim rečeno: »Zato je potrebno, da se tudi številčno stanje vse organizacije v Sloveniji mnogo poveča, ker je to pogoj za stvorenje KSSI. Vi, kot najvažnejši

¹⁰⁵ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 230—231.

¹⁰⁶ Pismo PB CK KPJ z Dunaja Zembilju z dne 8. avgusta 1935. Arhiv CK ZKS LXXXIII/3161—3162.

¹⁰⁷ Delo, januar-marec 1935, št. 1—2 (IV. Državna konferenca KSJ in njen pomen).

¹⁰⁸ Izveštaj Riharda (Lovro Kuhar) z dne 4. februarja 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/314—315.

industrijski center, imate sedaj neposredno dolžnost, da pojačate vašo organizacijo, da bo imela vsaj 100—150 članov in to v nekaj mesecih...»¹⁰⁹

Splitski plenum CK KPJ 9. in 10. junija 1935 je sklenil, da je treba ustanovna kongresa KP Hrvatske in Slovenije izvesti v bližnjih mesecih in v tej zvezi je politbiro naročil Smitu (Blagoje Parović), naj napiše izčrpno obrazložitev sklepa o ustanovitvi KPH in KPS.¹¹⁰ Dejansko je kmalu nato izšel v Proleterju članek O stvaranju K. P. Hrvatske i K. P. Slovenije, ki pojasnjuje še nekatera vprašanja in s poudarkom razlaga »praktično politični pomen« tega sklepa tistemu »velikemu številu« tovarišev, ki ga niso razumeli, ampak so ga vzeli »kot teoretično politiziranje in dejansko zelo malo storili za praktično uresničenje...»¹¹¹ Članek je v celoti pomemben izraz uveljavljanja nove usmeritve v delu KPJ in prihranilo nam bo veliko razlaganja, če malo bolj obsežno obnovimo njegove glavne misli.

Na prvo vprašanje, zakaj ustanovljamo KP Hrvatske in KP Slovenije, odgovarja: Zato, ker delovne množice Hrvatske in Slovenije zahtevajo, da njihova stranka nosi ime njihove narodnosti; da povemo zatiranim narodom, da njihovo narodno čustvo, to je njihova privrženost rodni grudi in domovini ni tuja proletariatu in njegovi partiji, zakaj mi ljubimo svoj narod in ne varčujemo s silami in žrtvami v boju za njegovo osvoboditev vsakega zatiranja in izkoriščanja. Tuj nam je buržoazni nacionalizem, sovražen nam je njegov šovinizem. V boju in zaradi boja proti narodnemu zatiranju, za medsebojno bratstvo vseh narodov, ustanovljamo KPH in KPS. Zato da bi hrvatskemu in slovenskemu delavcu in kmetu pokazali tudi s tem dejanjem, da srbski proletariat in delovni kmet, njihova avantgarda KP, nima ničesar proti njihovi rodni grudi in njihovi privrženosti domači deželi. In še zato, da mobiliziramo pobudo hrvatskih in slovenskih delovnih množic; da z ničemer — in tudi ne z imenom njihove partije — ne bi te pobude slabili, zato da bi dali večjo možnost za razvoj domačih kadrov, da bi dali večjo pobudo za postavljanje hrvatskih in slovenskih zahtev v bojih, za mobilizacijo množic krog svojih voditeljev za svoje zahteve.

Na drugo vprašanje, zakaj ne ustanovljamo KP Srbije, odgovarja: Predvsem zato, ker delovne množice Srbije ne zahtevajo ustanovitve KP Srbije. Srbi so vladajoča nacija in ne občutijo nacionalnega zatiranja po drugi narodnosti in razredni boj nima oblike boja za nacionalno osvoboditev. Nadalje zato, ker z ustanovitvijo KPH in KPS ne gremo k ustanavljanju federativne partijske organizacije in to niti ne pomeni »partijskega razbijanja Jugoslavije«. Smo za svobodo in samoodločbo zatiranih narodov, toda ne zahtevamo razbitja Jugoslavije za vsako ceno. Če Hrvatje in Slovenci in drugi narodi, potem ko izbojujejo svobodo in pravico do samoodločbe, sklenejo svobodno, brez vsakega prisiljevanja ali prevare, da hočejo ostati v državni skupnosti (zvezi, federaciji, avtonomiji) s srbskim narodom, mi nismo proti temu, kakor tudi nismo proti odcepitvi, če je to edina pot k osvoboditvi teh narodov. Ime KP Jugoslavije pa nikakor ne pomeni priznanja kakšne neobstoječe »jugoslovanske« narodnosti. To ime preprosto označuje, da naša partija deluje na ozemlju države, ki se tako imenuje.

Parovićev članek (najbrž se ne motimo, če ga pripišemo njemu) nam pokaže še eno važno okoliščino, o kateri moramo spregovoriti: kako ustvarjalno je nova

¹⁰⁹ Pismo CK KPJ članom KPJ v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju z dne 25. februarja 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/323—325.

¹¹⁰ Seja PB CK KPJ, 18. junija 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXII/470—471.

¹¹¹ Proleter, julij — avgust 1935; št. 7—8.

usmeritev KPJ — to je v bistvu usmeritev k boju za ljudsko fronto pri vsakem narodu Jugoslavije posebej in pri vseh skupaj, usmeritev, ki je bila na IV. konferenci komaj nakazana, na splitskem plenumu pa že krepko poudarjena — povzela idejo o ustanovitvi nacionalnih komunističnih partij v okviru KPJ in ji vdahnila življenje. Da je do uresničitve ideje prišlo šele leta 1937, to so zakrivali drugi dejavniki, nekateri objektivni, od subjektivnih pa ravno tisti, ki so se upirali novemu, resnično revolucionarnemu, samostojno k notranjim problemom Jugoslavije in njenega delavskega in demokratičnega gibanja obrnjenemu snovanju KPJ.

Znane so spremembe v mednarodnem položaju in razvoju v Jugoslaviji, ki so narekovele tudi spremembe v usmeritvi političnega dela KPJ. Tukaj bo zadoستovalo, da jih le nakažemo. Zmaga nacizma v Nemčiji in njegova vse večja napadalnost, poraz socialdemokratskega delavstva v Avstriji in postopna fašizacija te dežele, ki dopolni fašistično obkolitev Jugoslavije na severu in zahodu in končno vzame sleherno možnost kake alternativne rešitve slovenskega in hrvaškega vprašanja, zunaj Jugoslavije, nastanek in zmaga ljudske fronte v Franciji, oblikovanje nove usmeritve v politiki kominterne proti koncu leta 1934, ki jo odločilno pospeši 2. maja 1935 sklenjeni pakt med Francijo in Sovjetsko zvezo, in ki se uradno izrazi na VII. kongresu kominterne avgusta 1935 z ugotovitvijo fašizma kot glavne nevarnosti in z geslom boja za ljudsko fronto — to so najvidnejši dejavniki novega položaja. V Jugoslaviji še neuspeh režima diktature na majskih volitvah 1935 in temu sledeče spremembe v politični strukturi režima, za Slovenijo predvsem važen vstop Korošca v Stojadinovićevo vlado, spremembe v zunanjepolitični usmeritvi te vlade na fašistične države itd. Vse to je postopoma pripeljalo, kot znano, do sprememb v nekaterih stališčih KPJ. Nas tukaj zanima predvsem novo formuliranje stališča do jugoslovanskega okvira, to je do okvira jugoslovanske države, ki se naj v njem razvije nadaljnji demokratični in revolucionarni boj.

Omenili smo že, da se skuša v tem novem stališču do Jugoslavije in »politiki, ki je iz njega izhajala«, ugotoviti dejavnik, ki je »omogočil delavskemu razredu in njegovi stranki postopoma pridobiti si zaupanje širokih krogov delovnih množic, postaviti se na njihovo čelo in jih uspešno voditi v razredne spopade«. ¹¹² Ob takšnem tolmačenju moramo ta zares pomembni prelom v stališču KPJ nekoliko bolj osvetliti, sicer lahko zaidemo v nevarnost, da vzrok zamenjamo s posledico tudi mi.

Pokazali smo že, da je KPJ zlasti po letu 1928, v veliki, morda odločilni meri pod vplivom kominterne, podcenjevala stvarne interese jugoslovanskih narodov, ki so bistveno pripomogli k ustanovitvi Jugoslavije, in da je v raznih resolucijah preveč govorila o Jugoslaviji kot bolj ali manj nezaželenem produktu imperialistične delitve sveta. Ugotovili smo tudi že, da je KPJ v boju za množice z radikalnimi nacionalno revolucionarnimi gesli, predvsem z geslom o odcepitvi, ki vanj narodna meščanska vodstva nočejo privoliti, stopala s temi vodstvi v nekakšno tekmovanje, da pa se ji ločitev množic od vodstev s tem ni posrečila (to je bilo bistvo gibanj HNR, SNR in tudi zedinjene VMRO). Toda v enem je

¹¹² Jovan Marjanović. Prilog izučavanju jugoslovenstva u stranku 1941, JIC 1962 št. 1, str. 33—45 (cit. stran 39). To avtorjevo mnenje je še bolj jedrnatno izraženo v angleškem povzetku, kjer pravi (v prevodu): »Pisec ... pride do sklepa, da si je (KPJ) začela pridobivati podporo širokih delov ljudstva od sredine tridesetih let naprej ravno zato, ker se je zavzela za nujnost in možnost, da to (to je nacionalno) vprašanje reši znotraj meja jugoslovanske države, ne pa z njeno razdelitvijo.« (Stran 45). — Prim. tudi polemiko navedeno v op. 49.

ta politika nedvomno imela prav, namreč v poudarjanju, da je za kakršnokoli že zvezo teh narodov neogiben pogoj prostovoljnost in medsebojno zaupanje in da tega ni mogoče doseči brez najpopolnejšega priznanja pravice do samoodločbe in do pravice odcepitve. Ni pa ostalo prikrito tudi to, da je odcepitev (čeprav obvezna) bila vedno mišljena le kot predhodna faza k višji stopnji, k federaciji teh ali pa še drugih narodov.¹¹³ Omenili smo že, da takšno stališče do Jugoslavije ni bilo začetek, ampak le del, posledični del širšega političnega koncepta revolucionarnega boja v Jugoslaviji. Z vidika Sovjetske zveze pa je vprašanje odnosa do obstanka jugoslovanske državne tvorbe bilo tudi del splošnega ocenjevanja mednarodnega položaja v zvezi z nevarnostjo intervencijske vojne imperializma proti ZSSR, v prvi vrsti s strani držav, ki so ustvarile versajski sistem, katerega del je bila tudi Jugoslavija. Spremembe v meddržavnih odnosih Sovjetske zveze po 1933/34 so spreminjale tudi njeno oceno Jugoslavije in ta je vplivala tudi na koncept KPJ.

Res je, da boj KPJ proti diktaturi leta 1929 ni dobil pričakovane množične podpore in da je KPJ v odporu bila osamljena in — razbita. Zakaj? Menda ne bo kdo trdil, da predvsem zaradi leta 1928 sprejetega stališča do Jugoslavije? Takšen bi namreč bil logičen sklep iz zgoraj navedene teze. Zgodovinska in politična analiza očitno kaže na druge in globlje vzroke, v bistvu enake tistim, ki so omogočili tudi najnižjo točko v razvoju evropskega delavskega gibanja — zmago nacizma v Nemčiji. In seveda tudi na posebne vzroke, predvsem na subjektivne slabosti KPJ. Stališče do Jugoslavije je bilo le del teh dejavnikov in njegova negativnost tudi ni bila v vsakem času in povsod enako velika.¹¹⁴ In čisto gotovo je, da tudi nova, uspešna politična usmeritev KPJ, ki se začrta sredi tridesetih let, katere nastajanje pa se začenja že dosti prej, ni bila »politika, ki je iz njega (to je iz pozitivnega stališča do Jugoslavije) izhajala«. Res je namreč ravno obratno, da je pozitivna ocena jugoslovanskega okvira izhajala iz nove usmeritve, to je v bistvu iz boja za protifašistično ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, ki se je dejansko oblikovala in konkretno, akcijsko uveljavljala že nekaj let v okviru Jugoslavije, pri čemer so se komunisti usmerili na to, da postanejo zares vodilni nacionalni dejavnik v življenju vsakega naroda v Jugoslaviji posebej. Pri tem so dosegli že pomembne uspehe in dejansko obstoječa vzajemnost interesov teh narodov se je mogla uveljavljati šele na tej osnovi in odigrati svojo pozitivno vlogo v nadaljnjem razvoju. Isti dejavniki, ki so pripeljali k novi usmeritvi, so v osnovi torej povzročili tudi spremembo v stališču do Jugoslavije. Sprememba v tem stališču sama še ne bi mogla pomeniti nič bistvenega.

Vprašanje, ki smo ga načeli, bo mogoče zadovoljivo rešiti šele potem, ko bo doobra preučen celotni proces uveljavljanja nove usmeritve KPJ, prizadevanja

¹¹³ Ali se ni v letih 1941—1943 pravzaprav ravno tako zgodilo? Seveda v čisto drugačnih okoliščinah, ko je bil razpad stare Jugoslavije predvsem rezultat fašistične agresije, federativna združitev pa rezultat narodnoosvobodilnega boja vsakega in vseh jugoslovanskih narodov, vključno srbskega, ki je, prav tako kot drugi, bil okupiran in neusmiljeno zatiran. In že leta 1944 je aktualno vprašanje federacije vsaj še z Bolgarijo, ki bi do nje po vsej verjetnosti tudi prišlo, če ne bi bilo intervencije zunanjega dejavnika.

¹¹⁴ Ne smemo pozabiti, da v okviru meja stare Jugoslavije slovensko narodno vprašanje nikoli ne bi moglo biti rešeno, glede na razkosanost Slovenije, ki je po letu 1918 bila veliko hujša kot prej. Res je geslo o razbijanju Jugoslavije bilo v »ostrem nasprotju z vso tradicijo slovenske zgodovine« (E. Kardelj), toda hkrati je tudi res, da je vsa napredna slovenska politična tradicija slonela na geslu zedinjene Slovenije.

in uspehi za ustvaritev ljudske fronte. Dve okoliščini, pomembni za našo temo, pa izstopata že danes. Prvo smo že omenili, namreč, da se je konkretna akcija KPJ za ljudsko fronto lahko pri nesrbskih narodih uspešno razvijala predvsem v okviru vsakega naroda posebej. Uspehi komunistov posameznih narodov, da postanejo vodilni dejavnik v boju za napredne, demokratične interese množic vsak svojega naroda, so v svoji vsoti krepili revolucionarni vpliv in postojanke KPJ. To je bila tudi vsebina prizadevanj za izvršitev sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank. V takšnem razvoju protifašistične ljudskofrontne akcije je nakazana tudi poznejša pot zmage ljudske revolucije v narodnoosvobodilni vojni, ki je bila izbojevana v okviru vsakega naroda Jugoslavije posebej in vseh skupaj.

O prvi okoliščini je bilo že veliko in bolje povedanega, kot pa bi bilo to, kar bi tukaj ponavljali. Naj bo za oznako tedanjega pojmovanja dovolj, če ponovimo besede iz tistega časa, ki jih je izrekel Blagoje Parović na splitskem plenumu CK KPJ v političnem referatu: »Ni se treba bati besede narod, niti je ne postavljati kot nasprotno pojmu delavskega razreda. Proti vladajočemu režimu, vladajoči buržoaziji je danes ves narod (in ne samo delavski razred), tako hrvatski kot srbski in slovenski in tudi narodne manjšine. Naša bližnja revolucija je po svojem nacionalnem značaju ljudska revolucija. Na njeni prvi etapi bodo v tej revoluciji sodelovale ne samo proletariat in vaški siromaki, marveč najširše demokratične ljudske plasti. Zato se za nas postavlja kot ena najosnovnejših, vprašanje pridobivanja teh plasti za skupni boj.«¹¹⁵

Druga okoliščina je, da je pri spreminjanju stališča do Jugoslavije, enako kot pri uveljavljanju koncepta boja za ljudsko fronto pod vodstvom komunistov, treba upoštevati dve fazi: pred in po VII. kongresu kominterne.

Ob tej okoliščini naj omenimo, da je v prvi fazi težišče bilo na taktiki ustvarjanja demokratične fronte od spodaj, na neposrednem pridobivanju podpore množic. In tu je bilo treba upoštevati njihovo razpoloženje, ki, čisto realistično, ni bilo za kako opustitev Jugoslavije, ker je edina alternativa bil — fašizem sosednjih držav. Tega si pa ljudstvo ni želelo, čeprav nevarnost, da fašistična demagogija pridobi tudi slovenske in hrvatske množice, če znotraj Jugoslavije ne bi bilo demokratične rešitve, nikakor ni bila izključena (pomislimo samo na vznemirljive pojave leta 1938 in 1941!). In zato KPJ ni več poudarjala gesla odcepitve (v dokumentu, ki ga navajamo naprej, se govori celo o pogoju priznanja tega gesla) in zato je potem postavila geslo obrambe Jugoslavije pred nevarnostjo agresije fašističnih držav kot čisto konkreten del boja proti fašizmu. Začetno fazo najdemo dobro načrtano v dokumentih splitskega plenuma. V resoluciji o nalogah je v oddelku o boju za zaveznike in srednje sloje rečeno: »Korenito moramo spremeniti naš odnos do množic, ki gredo danes za Mačkom in za nacionalnimi sporazumaškimi voditelji, za meščansko opozicijo in socialdemokrati. Te množice niso ne fašistične ne sporazumaške. Naš ton, naš jezik in naš odnos do njih se morajo spremeniti. V sedanji etapi boja je za nas najvažnejše, da te množice z dejanji prepričamo, da smo njihovi prijatelji, da podpremo njihove zahteve in da se trudimo in bojujemo zanje, namesto da jim neprestano zabijamo v glavo trditve, da so njihovi voditelji izdajalci in sporazumaši. Takšne trditve, naj bodo zgodovinsko še tako točne, danes odbijajo te množice od nas. Naša glavna in osnovna

¹¹⁵ Zapisnik plenuma CK KPJ z dne 9. in 10. junija 1935. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/46—57. Opozoriti je treba, da B. Parović nedvomno uporablja tukaj besedo »narod« v pomenu »nacija« in ne »ljudstvo«.

naloga v delu med temi množicami morajo biti vprašanja, ki te množice najbolj zanimajo, kot so to: zahteve proti rubežni, dolgovom, posamezne delne zahteve proti nacionalnemu zatiranju itd... Nikakor ne smemo postavljati za sporazumevanje pogoja, da morajo priznati geslo neodvisne Hrvatske, Slovenije, sovjetske oblasti itd.«¹¹⁶

Druga faza nastopi po VII. kongresu kominterne, ki uveljavi taktiko ustvarjanja ljudske fronte in sicer zdaj tudi od zgoraj, to je s sporazumevanjem oziroma pridobivanjem vodstev (meščanskih) opozicijskih strank in skupin. Ni treba izgubljati besed o tem, da je v tej smeri bilo še veliko manj mogoče postavljati »pogoj« kake obvezne odcepitve, saj je že IV. državna konferenca ugotovila, da bi celo pri Hrvatih le zelo majhni, in sicer fašistično usmerjeni deli nacionalnega meščanstva, hoteli odcepitve, pri Slovencih pa še manj. Pri vodstvih srbskih opozicijskih skupin bi pa takšno geslo bilo sploh nesmiselno. Čisto razumljivo, da je to geslo bilo popolnoma opuščeno. Hkrati pa je bilo treba postaviti novo: resnično demokratsko, to je prostovoljno in suvereno določitev medsebojnega razmerja narodov Jugoslavije kot v tem primeru in v takšnih okoliščinah zaželeno obliko izvršitve pravice do samoodločbe. Če pregledamo dokumente, ki pridejo od CK KPJ kot smernice za izvedbo sklepov VII. kongresa kominterne, se lahko o tem docela prepričamo.

Že dolgo je bil objavljen Sklep politbiroja CK KPJ o nalogah KPJ po VII. kongresu KI.¹¹⁷ V njem so našteje tri glavne naloge Fronte ljudske svobode: 1. uničenje šestojanuarskega režima; 2. enakopravnost med narodi Jugoslavije; 3. preprečiti, da bi bremena krize padla na hrbet ljudstva... Pomen druge točke je obsežno razložen: protifašistični boj množic mora uničiti nacionalno neenakopravnost... In tukaj najdemo prvič formulirano novo stališče: »Komunisti ostajajo pri svojem načelnem pogledu samoodločbe narodov s pravico do odcepitve, jemljejo pa v poštev sedANJI mednarodni položaj in se ob pogoju uničenja nacionalne neenakopravnosti, maksimalnih jamstev za svobodo hrvatskega in drugih narodov in proste privolitve teh narodov, ne izjavljajo za odcepitve tega naroda od današnje državne skupnosti — Jugoslavije.« V nadaljevanju se naštejejo zahtevana jamstva oziroma konkretni ukrepi za odstranitev neenakopravnosti. Ne bo odveč, če jih ponovimo: »Razveljaviti je treba vse zakone, ki se z njimi ovira svoboden razvoj nesrbskih narodov; razveljaviti umetno razdelitev države na banovine; dovoliti svobodno delovanje vsem hrvatskim, slovenskim, makedonskim in albanskim kulturno-prosvetnim in drugim nacionalnim društvom in ustanovam, izgnati iz Hrvatske in iz drugih narodno neenakopravnih dežel vse okupatorje, kolonizatorje in nosilce velikosrbske hegemonije; razveljaviti prepoved izobešanja hrvatske in drugih nacionalnih zastav, emblemov in napisov; odpraviti neenakost pri plačevanju davkov in pri razdelitvi kreditov; vrniti ljudstvu prečanskih dežel milijone, uropane pri zamenjavi krone v dinarje; prepovedati služenje vojaškega roka zunaj domače dežele; zagotoviti uporabo materinskega jezika v vseh javnih in državnih ustanovah; prenehati z demontiranjem industrije v nesrbskih področjih in s favoriziranjem gospodarskega razvoja samo v Srbiji; dati Črnogorcem del reparacij, dobljenih na njihov račun; prenehati nastavljanje na važna mesta in položaje v državni upravi in v vojski samo Srbijance, marveč zagotoviti tudi na

¹¹⁶ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 360.

¹¹⁷ Isto delo, str. 363—379.

tem področju enakopravnost vseh narodov. Komunisti se izrekajo za sklic in svobodno volitev skupščin za vsak narod v Jugoslaviji, v prvi vrsti hrvatskega sabora in potem slovenske, makedonske, črnogorske, bosanske in vojvodinske ljudske skupščine. Hrvatski sabor in druge ljudske skupščine morajo suvereno reševati vsa vprašanja.«

Takšni so torej bili pridržki in zahteve, ki so se ob njih jugoslovanski komunisti leta 1935 izrekli za ohranitev državne skupnosti — Jugoslavije.

V arhivih ZKJ imamo iz fonda kominterne še druge izredno pomembne dokumente, ki se tičejo istega problema v tem času. Predvsem je to okrožnica političnega biroja Zembilju in vsem članom CK KPJ, ki nosi arhivski datum 9. januar 1936, verjetno pa je nekaj starejša.¹¹⁸ Okrožnica še podrobneje pojasnjuje sklepe o delu po VII. kongresu kominterne in potrjuje vse, kar smo o našem problemu do zdaj povedali. Posebno naglaša, kako morajo komunisti, čeprav nastopajo kot internacionalisti, nastopiti kot komunisti Hrvati, komunisti Slovenci itd. Napačno je, če se ne obnašajo kot dediči najboljših nacionalnih bojovnih tradicij svojega naroda in prepučajo meščanskim in malomeščanskim politikom in celo fašistom prosto polje za ponarejanje narodnih tradicij in zgodovine. »Tukaj je treba napraviti popoln prelom. Jasno moramo pokazati, da smo ne samo pripravljeni braniti nacionalne interese in rodno grudo, ampak da smo zares v prvih vrstah boja zanje.« Okrožnica tudi opozarja na dolžnost komunistov v boju proti šovinizmu lastnega naroda, kjer komunistom vladajočega naroda pripada prva naloga, komunistom drugih narodov pa predvsem boj proti fašistom teh narodov. Na koncu svari pred fraziranjem proti sporazumaštvu in naglaša, da se morajo komunisti truditi za svoboden sporazum med svobodnimi narodi.

Za Slovenijo pa je prav posebnega pomena pismo političnega biroja CK KPJ pokrajinskemu komiteju z dne 11. novembra 1935, ki vse postavke konkretizira za Slovenijo ali za slovenski narod.¹¹⁹ Pismo je obsežno in v njem je toliko pomembnih dejstev in misli, da lahko tukaj nanj v glavnem le opozorimo kot na ključni dokument za razumevanje nadaljnjega zgodovinskega razvoja v Sloveniji. Posvečeno je predvsem problemom uresničitve ljudske fronte, ki naj bi po predlogu v tem pismu nosila ime Slovenska fronta. Glede na temo referata se omejujemo na tri okoliščine iz pisma.

V zvezi s posebnim pomenom, ki ga je geslo o odcepitvi imelo za ozemeljsko stran slovenskega narodnega vprašanja, pravi pismo: »Naše geslo »Zedinjena in osvobojena Slovenija« ostane še naprej izraz končne rešitve slovenskega narodnega vprašanja. Toda danes ne smemo premikati težišča naše politike v nacionalnem vprašanju na končno rešitev tega vprašanja. Glede na to: 1. da velika večina Slovencev in nobena izmed slovenskih narodnih organizacij danes ne zahteva odcepitve Slovenije; 2. da je mednarodni položaj danes takšen, da bi odcepitev Slovenije mogla pripeljati do imperialistične vojne — mi pa smo nasprotniki tega, da bi se narodno vprašanje reševalo z vojno in z naslonitvijo na druge imperialistične sile; 3. da je danes možno zediniti veliko večino slovenskega naroda okrog gesel, katerih uresničenje pomeni izpodkopavanje temeljev velikosrbske hegemonije in svoboden razvoj, glede na vse te momente se naša partija danes ne izreka za

¹¹⁸ Okrožnica Zembilju i svima članovima CK KPJ z dne 9. januarja 1936 (datum slabo viden). Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3600—3608).

¹¹⁹ Dragi prijatelj! PK za Slovenijo z dne 1. novembra 1935. Arhiv CK ZKS, KI.

odcepitev Slovenije od Jugoslavije.« Nato našteje pogoje, ob katerih sprejme takšno stališče, v smislu že prej obnovljenega dokumenta. — Temu stališču pač ni potreben poseben komentar.

Druga okoliščina zadeva politični odnos Slovenske fronte do gibanj drugih narodov v Jugoslaviji. Izraža se v predlaganem organizacijskem načelu o vodilnih osebnostih v fronti: »Na vodilnih mestih v Slovenski fronti so lahko samo Slovenci; ne dopuščati, da bi Slovenska fronta postala slepo orodje kateregakoli gibanja ali voditelja v drugih deželah Jugoslavije; na vodilna mesta v Slovenski fronti so lahko dopuščeni samo ljudje, ki se izrekajo za sodelovanje in za zvezo z narodno-osvobodilnimi, kmečkimi in svobodoljubnimi gibanji tako na Hrvaškem kot tudi v Srbiji in v drugih deželah Jugoslavije.« Tukaj imamo podano misel o realni vsebini jugoslovanske solidarnosti med narodi.

Tretja okoliščina pa se tiče letošnjega jubileja KPS in manifesta njenega ustanovnega kongresa. V pismu je rečeno, da morajo slovenski komunisti sami napisati manifest ustanovnega kongresa, ki se naj z njim KP Slovenije predstavi ljudskim množicam Slovenije. Ta dokument naj bo napisan v preprostem, jedrnatem in jasnem slovenskem jeziku, uporablja naj ljudska rekla in primere, ki so delavskemu razredu in ljudstvu dostopni in razumljivi! Ta dokument mora imeti privlačno silo, da bo govoril sam zase in da postane močno sredstvo agitacije Komunistične partije Slovenije.

VI

Minilo je še precej časa, leto in pol, preden se je sestal ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije in izdal Slovincem svoj manifest. Dogajanj v tem vmesnem obdobju, ki je decembra 1936 pripeljalo do vrnitve organizacijskega sekretariata CK KPJ z Josipom Brozom-Titom v državo in na njegovo prizadevanje, do prihoda Edvarda Kardelja v Slovenijo v začetku marca 1937, se bomo dotaknili le toliko, kolikor je nujno za temo referata.

Značilno je, da je na pobudo Gorkiča brez vednosti kominterne sklicani plenum aprila 1936 na Dunaju in v Pragi, poleg drugih kompromisov, sprejel tudi stališče glede nacionalnega vprašanja, ki je pomenilo umik s stališč sprejetih že v letu 1935, predvsem v odnosu do Jugoslavije. V sklepih tega plenuma se obsoja »napaka«, da posamezni tovariši stališče o Jugoslaviji tolmačijo tako, »da se partija in delavski razred že danes, pod režimom vojaško fašistične diktature in velikosrbske hegemonije, lahko izrečeta za državno enotnost Jugoslavije«.¹²⁰ Kominternina je sklepe tega plenuma razveljavila in junijsko posvetovanje vodilnega partijskega aktiva Jugoslavije v Moskvi istega leta, ki se ga je udeležil med drugim tudi že tovariš Kardelj, je potrdilo stališče v nacionalnem vprašanju iz leta 1935 in ugotovilo, da bi povezovanje nove taktike s pogojem, da se najprej likvidira sedanji režim v Jugoslaviji, »pomenilo nadaljevanje stare orientacije za odcepitev.« Obenem je ugotovilo tudi nepravilnost stališča v nekem drugem strankinem dokumentu, ki govori v prvi vrsti o potrebi ohranitve državnih meja Jugoslavije, boj proti nacionalnemu zatiranju, proti velikosrbski hegemoniji, proti prizadevanjem fašistič-

¹²⁰ Plenum CK KPJ, april 1936. Arhiv CK ZKS, fasc. Pokrajinski komite za Slovenijo 1934—1937. — Sklepi plenuma so objavljeni tudi v Zgod. arhivu KPJ, knjiga II, str. 380—349, ravno v citiranem odstavku pa je očitna tiskarska pomota.

nih sil v Jugoslaviji, pa odriva v ozadje.¹²¹ Junijsko posvetovanje je konkretno zahtevalo sklicanje ustavodajne skupščine v Jugoslaviji, »ki bo svobodno in brez preglasovanja odločila o vseh vprašanjih, ki se nanašajo na medsebojne odnose raznih narodnosti znotraj svobodne, demokratične, federativne države.«¹²²

V Proleterju je zahteva po konstituenti konkretizirana in sicer ob stališču Mlačka in Svetozara Pribičevića, ki sta postavljala pogoj, da noben sklep v konstituenti ne more biti sprejet proti večini predstavnikov enega posameznega naroda in pri tem naštela le Hrvate, Srbe in Slovence. Članek se s tem pogojem strinja, dodaja pa: »Mislimo pa, da mora isto veljati tudi za Makedonce in Črnogorce. Vrh tega menimo, da imajo tudi prebivalci posameznih zgodovinskih pokrajin kot so Bosna in Hercegovina in pa Vojvodina, ravno tako pravico prosto opredeliti svoje razmerje in svoj položaj nasproti drugim narodom in nasproti državni celoti.«¹²³ Tukaj najdemo torej že obrise zamisli za federativno ureditev Jugoslavije, kakršna je bila pozneje tudi uresničena. Posebno pomembno je stališče o enakih pravicah Bosne in Hercegovine in pa Vojvodine. Utemeljeno je sicer z njihovim posebnim zgodovinskim značajem, vendar je — kakor se je pozneje jasno pokazalo — šlo v prvi vrsti za posebnosti njihove narodnostne strukture.¹²⁴ Kosovo in Metohija tukaj še ne nastopata.

Iz časa junijskega posvetovanj v Moskvi izvira tudi pismo, katerega pisec je najbrž Edvard Kardelj, o problemih Slovenske fronte.¹²⁵ Pismo med drugim naglašaja značaj Slovenske fronte kot samostojnega nacionalnega gibanja, predvsem v razmerju do Mačkovega vodstva, ki si je skušalo dobiti vpliv v fronti ali mimo nje ustanavljati na Slovenskem lastne organizacije. Poseben pomen daje pismo ugotovitvi: »Slovenske fronte si ne moremo misliti brez delavskega razreda.« Pismo opozarja ne samo na posredne, ampak tudi na samostojne zahteve delavstva nacionalnega značaja. »Temeljno vprašanje je, ali se bo delavstvo stvarno borilo za svoje zahteve narodnega karakterja in za zahteve, ki so mu skupne z drugimi slovenskimi ljudskimi akcijami.« — Ta misel gre dejansko čez okvir teze o zgolj posrednem interesu delavskega razreda do narodnega vprašanja. Prav izrazito je v tem smislu pisal tudi Proleter: »Delavci se bore za svoj narod ne le kot sestavni del naroda, marveč tudi zato, ker veleva to njihov razredni interes. Proletariat ne more osvoboditi sebe, ne da bi bil osvobojen njegov narod.«¹²⁶ Že tedaj se je tu dejansko izražalo spoznanje, da je nacionalno vprašanje »v svojem bistvu ... nedvomno vprašanje celotne družbe.«¹²⁷

Stališče o popolni samostojnosti Slovenske ljudske fronte kot slovenskega narodnega gibanja je v tem času podprl tudi tovariš Tito, ki je o tem pisal 9. aprila 1937 med drugim: »Slovenska ljudska fronta se bo temu (Mačkovemu prizadevanju) uprla, kajti Slovenija ima ravno tako svoje nacionalne in kulturne potrebe kot Hrvatska, ona mora ravno tako zbrati vse nacionalne demokratične moči v

¹²¹ Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, stran 399.

¹²² Isto delo, stran 400.

¹²³ Proleter, julij-avgust 1936, št. 4—5 (Komunisti i konstituenta).

¹²⁴ Prim. govor Moše Pijadeja na ustanovnem kongresu KP Bosne in Hercegovine (gradivo izdano v Sarajevu 1950).

¹²⁵ Pismo Dragi prijatelj iz junija 1936. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3240—3244.

¹²⁶ Marko, Delavski razred in slovenski narod. Proleter, julij 1937, št. 8.

¹²⁷ Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, str. LXXIV.

eno fronto za boj za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in pravice ljudstva Slovenije. Vendar pa Slovenska ljudska fronta želi najtesnejše sodelovanje s hrvatskim gibanjem v boju za nacionalno osvoboditev, za demokracijo in svobodo kot enakopravni politični faktor, ki zastopa interese vsega ljudstva Slovenije.«¹²⁸

Manifest ustavnega kongresa KP Slovenije je naposled izpričal resnično zrelost pogleda na slovensko narodno vprašanje, posebej še na zgodovinsko vlogo delavskega razreda in njegove revolucionarne stranke kot edino možnega vodnika za njegovo rešitev, pokazal je pot, ki je v dneh največje stiske k tej rešitvi vodila. Ugotovil je strašno nevarnost, ki jo pomeni nemško-italijanska fašistična zveza in izrekel, da je jugoslovanski del, »četudi sam zatiran, danes matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil tudi Slovenci v Italiji in v Avstriji«, katerih boj za narodne pravice mora podpreti, »kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojega starega cilja: Združene in svobodne Slovenije.« — »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države.. »Nalogo, združiti vse sile slovenskega naroda proti naklepom fašizma; imajo predvsem slovenski delavci.« Slovenski komunisti so svojo organizacijo preosnovali v Komunistično stranko Slovenije, »da bi s tem najjasneje poudarili svojo pripravljenost boriti se za to, da bi tudi slovenski narod svobodneje zadihal... S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi še okrepile.«¹²⁹

Manifest je bil dostojanstveno dejanje in zaobljuba hkrati. Naj tukaj ponovimo misel, ki jo je leta pozneje, sredi slovenske ljudske revolucije, zapisal Boris Kidrič in ki je primerna zgodovinskemu pomenu ustanovnega manifesta: »Proletariat Slovenije je storil slovenskemu narodu čudovito uslugo. Iz razrednih pobud izvirajočemu izdajstvu protiljudske reakcije je postavil nasproti svoj boj za slovensko narodno enotnost in uspel. Hkrati s tem pa je tudi samemu sebi olajšal svojo zgodovinsko pot.«¹³⁰

Akcija slovenske komunistične stranke za uresničenje programa iz manifesta ustanovnega kongresa je obsegala tudi široko zasnovano publicistično in znanstveno dejavnost za marksistično osvetlitev zgodovinskih in sodobnih problemov slovenskega narodnega gibanja in njegove usmeritve, dejavnost, ki je zdržema trajala že od Književnosti naprej (B. Kidrič, B. Ziherl, D. Kermavner, J. Vilfan, V. Martelanc in dr.). Najpomembnejše dejanje v tej smeri je pač knjiga Speransa — Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je izšla leta 1939. V svojih obsežnih izpiskih in zapiskih — gradivu za knjigo — je Sperans marca 1938 med drugim zapisal: »Vprašanje se postavlja pred nas tako: ali naj nacionalno osvobodilni boj Slovencev postane naposled sestavni del napredka človeške družbe, ali pa naj bo nacionalistično drobtinčarstvo potegnjeno na stran reakcije, slovenski narod pa znova postane zavora napredka. V prvem slučaju je bodočnost slovenskega naroda zajamčena in zavarovana, v drugem pa je slovenski narod ob-

¹²⁸ Poročilo Tita o položaju v Sloveniji z dne 9. aprila 1937. Arhiv CK ZKS, KI. LXXXIII/3634—3636.

¹²⁹ Manifest ustanovnega kongresa KP Slovenije. Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 404—409.

¹³⁰ Boris Kidrič, Za enotnost delavskega razreda Slovenije. Zbrano delo I, stran 290.

sojen, da bo poginil pod razvalinami rušeče se stavbe današnje družbe. Drugega izhoda ni, o obeh pa odločamo mi sami, Slovenci.«¹³¹

Za odločitev v tej zgodovinski alternativni, ki se je postavljala pred slovenski narod, je Speransova knjiga bila dejavnik velikega in trajnega pomena.

1. in 2. avgusta 1937 je bil tudi ustanovni kongres Komunistične stranke Hrvatske. V njegovem razglasu je med drugim bilo rečeno: »Ustanovitev Komunistične stranke Hrvatske ni naključna, ampak izvira iz dolgotrajnega boja Komunistične stranke Jugoslavije, ki je branila ne samo interese delavskega razreda, ampak je imela na svoji zastavi vedno zapisano tudi idejo nacionalne svobode, enakopravnosti in bratstva med narodi... Med delavskimi interesi in praviimi interesi hrvatskega naroda ni in ne more biti neskladnosti, ker so delavci kot del svojega naroda krvno zainteresirani, da bo narod svoboden, da mu bo zagotovljen razvoj, da bo spoštovano vse, kar je lepega in naprednega v njegovih tradicijah in kulturi. V boju za te ideale se bojujemo tudi proti narodni zagrizenosti (šovinizmu), ker vemo, da sta pravi napredek in svoboda hrvatskega naroda zagotovljena samo v bratski slogi in sodelovanju z drugimi jugoslovanskimi narodi.«¹³²

Ni naša naloga govoriti o političnem pomenu ustanovitve KP Slovenije in Hrvatske, treba pa je omeniti vsaj najnujnejše o nadaljnjem oblikovanju programa KPJ v narodnem vprašanju. Obenem z ustanovitvijo slovenske in hrvatske komunistične stranke, piše Pregled zgodovine ZKJ, je dozorelo spoznanje, da je treba še jasneje formulirati gledišča o narodnem vprašanju v celoti.¹³³

»Takrat je v partiji prvič neposredno nastalo tudi vprašanje nacionalne usode srbskega naroda. Treba je bilo odstraniti ostanke nejasnosti in negotovosti v pogledu njegove nacionalne perspektive, se odločneje omejiti pred stališči posameznih meščanskih strank, ki so v svoji politični propagandi dostikrat izenačevale srbski narod z velikosrbsko hegemonistično buržoazijo. Naglašeno je bilo stališče, da mora srbski narod z lastnimi silami zavrniti takšne obdolžitve in si v skupnem boju z drugimi jugoslovanskimi narodi priboriti svoje mesto v skupnosti enakopravnih narodov ter zagotoviti svoj svobodni nacionalni razvoj.«

Zdaj ni bilo več treba razčiščevati kakih načelnih vprašanj, ampak konkretizirati politiko KPJ z že uveljavljenih izhodišč. Politika movega vodstva s tovarišem Titom se — kot vseh drugih problemov — tudi te naloge ni lotovala akademsko, ampak postopno in primerno potrebam revolucionarne politične akcije. Ni šlo za sestavljanje lepih programov, ki bi ostali sami sebi namen, ampak za oblikovanje rešitev takrat, ko je položaj terjal njihovo rešitev. Tako najdemo npr. sredi junija 1939 v pismu tovariša Tita Dimitrovu tudi tale stavek: »Tako moramo zavzeti jasno stališče glede nacionalnega vprašanja v Vojvodini, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji. Ta vprašanja so zdaj postala zrela iz notranjih in zunanjih političnih vzrokov«¹³⁴ Osnovna stališča za celoten nacionalni problem v Jugoslaviji, ki so potem dokazala svojo upravičenost med narodnoosvobodilno vojno, so bila jedrnato formulirana v resoluciji V. državne konference 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu. V celoti se glasijo:

¹³¹ Arhiv CK ZKS, zbirka Edvard Kardelj — Gradivo za knjigo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.

¹³² Zgod. arhiv KPJ, knjiga II, str. 409—414.

¹³³ Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, stran 186. Ves odstavek je povzet po tem delu.

¹³⁴ Pismo Walterja (Tito) Georgiu (Dimitrovu) okrog 20. junija 1939. Arhiv CK ZKS, KI LXXXIII/3913.

»V teh usodnih dneh imperialističnega osvajanja, ko se z grobim nasiljem uničujejo ostanki svobode in neodvisnosti malih narodov in se špekulira z zatiranimi narodi posameznih držav za uresničevanje svojih osvajalskih namenov, se pred našo partijo v še ostrejši obliki postavlja ena izmed najpomembnejših in aktualnih nalog — boj za nacionalno enakopravnost zatiranih narodov in narodnih manjšin Jugoslavije:

- a) boj za enakopravnost in samoodločbo makedonskega naroda proti zatiranju s strani srbske buržoazije, hkrati pa tudi vztrajno razkrinkovanje italijanskih in bolgarskih imperialistov in njihovih agentov, ki prav tako hočejo z demagoškimi obljubami podjarmiti makedonski narod;
- b) boj za enakopravnost in samoodločbo črnogorskega naroda, hkrati pa tudi odločen boj proti vodstvu federalistov, ki s pomočjo italijanskih imperialistov pripravljajo nov jarem črnogorskemu narodu;
- c) boj za svobodo in enakopravnost albanskih manjšin na Kosovem, Metohiji in Sandžaku, hkrati pa tudi boj proti italijanskim agentom, ki skušajo v teh krajih z različnimi obljubami zavarati potlačene Albance in izzvati vojni spopad v tem delu Jugoslavije;
- d) boj proti kolonizatorskim metodam srbske buržoazije v teh področjih in izgon vseh tistih koloniziranih elementov, ki z njihovo pomočjo srbska buržoazija zatira makedonski, albanski in druge narode;
- e) boj za svobodo in enakopravnost madžarske, romunske, nemške in drugih nacionalnih manjšin v Vojvodini, hkrati pa tudi boj proti poskusom madžarskih, nemških in drugih reakcionarjev, da bi z imperialistično osvajalno vojno baje rešili nacionalno vprašanje v tem in drugih področjih;
- f) boj proti poskusom srbske in hrvatske buržoazije, da bi si medsebojno delili Bosno in Hercegovino, ne da bi vprašali narode teh področij; komunisti menimo, da se morajo narodi Bosne in Hercegovine sami odločiti in najti rešitev za ureditev v teh področjih z avtonomijo ali podobnim;
- g) boj za resnično rešitev nacionalnega vprašanja Hrvatov in Slovencev, toda proti zločinskemu dogovarjanju in sporazumevanju med srbsko, hrvatsko in slovensko buržoazijo na račun delovnega ljudstva teh dežel.¹³⁵

Na začetku vojnega časa, ki je pripeljal do narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, jugoslovanski komunisti glede vprašanja o razmerju med jugoslovanskimi narodi in o svoji vlogi v vrstah vsakega izmed njih, niso bili praznih rok.

¹³⁵ Resolucija V. državne konference KPJ. Proleter, januar 1941.

Karel Šiškovič

Beležke o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji (do leta 1941)

Značilnost Italije je poleg drugih tudi ta, da je njeno zedinjenje sad določenih srečnih naključij v notranjih in mednarodnih komponentah, ki so odigrale odločilno vlogo v letih 1851—1861. Zedinjenje v letu 1861 je prispevalo tudi k »očiščenju« njene enotnosti elementov, ki bi jo bili lahko oslabili, saj je izgubila »dinastična« ozemlja, naseljena s Francozi (Savojo in Nico) in se predstavila v mednarodni areni kot mononacionalna država.

Njena mononacionalnost je bila »prekršena« leta 1866, ko je po vojaško izgubljeni, diplomatsko pa zmagoviti vojni pridobila drugi člen bivše lombardsko-beneške kraljevine, to je beneško in furlansko deželo, in s tem tudi fragment slovenskega naroda v tako imenovani Beneški Sloveniji, ki je v stoletjih (za časa oglejskega patriarhata, beneške republike, napoleonske kraljevine Italije in Habsburžanov) ohranila značaj pokrajine s slovensko govorečim prebivalstvom, iz raznih drugih vzrokov pa je bila ločena od ozemlja, kjer je prebival matični narod.

Mononacionalnost Italije s fragmentom Slovencev na vzhodu in Francozov na zahodu (približno v istem številu) ni postavila posebnih problemov političnim silam v državi, niti ne med samimi beneškimi Slovenci.

Šele po prvi svetovni vojni je prišlo do sorazmerno večje »kršitve« mononacionalnosti Italije, ko je Italija po razpadu avstro-ogrske monarhije pridobila ozemlja tako imenovane Julijske Benečije z Reko in Zadrom ter tridentinske Benečije z Južno Tirolsko, kar je podvrglo »zmagujoči« državi več stotisoč Slovencev, Hrvatov in avstrijskih Nemcev.

V tem trenutku je nastal problem narodnih manjših v Italiji za italijanske družbenopolitične sile ter za državo, ki je bila njih okvir.

Problem pa se je od vsega začetka še bolj zapletel zato, ker so bila pridobljena ozemlja vsaj delno narodno mešana in ni šlo kot leta 1866 v primeru beneških Slovencev za fragment naroda brez lastne državnosti in v povojnih nacionalnosti, pač pa za manjšine, ki so že imele svojo izoblikovano nacionalnost in v tedanjem trenutku tudi državnost.

Zato je nastal konflikt, če se omejimo na Slovence in Hrvate, med imperialističnimi težnjami italijanske države na eni in nacionalno-državnimi težnjami Slovencev in Hrvatov Slovenskega primorja in Istre na drugi strani. V ta okvir je treba postaviti konflikte med političnimi silami Italije in Slovencev ter Hrvatov. Toda ti konflikti niso bili enostavno le izraz osnovnega spopada med akcijo aneksije popolnoma slovenskih in hrvatskih ozemelj k Italiji in reakcijo nacionalnih hotenj v

smeri pridružitve prebivalcev teh ozemelj k na novo nastali jugoslovanski državi, pač pa tudi med akcijo aneksije mešanih slovensko-italijanskih in hrvatsko-italijanskih ozemelj k Italiji in reakcijo za pridružitve istih krajev k Jugoslaviji. V tem drugem aspektu je treba iskati vzroke za zapleten položaj, ki je nastal v delih Slovenskega primorja in Istre. To pa predvsem zato, ker se je v zvezi s temi mešanimi ozemlji najbolj razbohotil spopad med političnimi silami treh narodnosti oziroma Slovencev in Hrvatov na eni in Italijanov na drugi strani, in se je kompliciralo stališče političnih sil, ki so izhajale iz vrst delavskega razreda in se sklicevale na marksizem ali socializem.

Poleg drugih okvirov bi bilo treba torej upoštevati tudi ta poseben okvir (specifičen za Italijo), ko gre za preučevanje odnosa italijanskega delavskega gibanja do Slovencev in Hrvatov v Slovenskem primorju in Istri od konca prve pa do začetka druge svetovne vojne. Morda ne bi bilo slabo upoštevati ta specifičen okvir tudi v proučevanju istega vprašanja v naslednjih, nam bližnjih letih.

Predvsem je treba izhajati iz dejstva, da si italijansko delavsko gibanje v vseh svojih odtenkih pred in med prvo svetovno vojno ni postavljalo vprašanj v zvezi z narodnimi manjšinami, ker je bila Italija, razen sorazmerno (sorazmerno za Italijo) malega in gospodarsko-družbenopolitično-nacionalno nerazvitega fragmenta slovenskega naroda v nadiških dolinah (Francozi v Aosti postavljajo druga vprašanja), mononacionalna država. To vprašanje se je postavilo šele ob bližajoči se okupaciji in ob italijanski okupaciji Slovenskega primorja, Istre, Tridenta in Južne Tirolske. Zato se je tedaj italijansko delavsko gibanje v vseh svojih odtenkih znašlo popolnoma nepripravljeno, odsotno, agnostično, ker je obravnavalo le vprašanja revolucije in se je nacionalno vprašanje tretiralo kot nekaj, kar je tuje delavskemu gibanju in je le oblika spopada med buržoazijami različnih narodnosti in različnih držav. Res je, da je del socialistov (tako imenovani reformisti) popolnoma sprejel teze londonskega pakta, aneksije, »naravnih« meja itd, toda ta del socialistov je bil dejansko isti del, ki je zlasti po kobariškem porazu sprejel poziv k »union sacrée« in je bil izven organiziranega dela delavskega gibanja. Ta del težko da je predstavljal težnje delavskega gibanja v Italiji, ki je skoraj v celoti imelo do trenutka okupacije popolnoma agnostično stališče do narodnih vprašanj, medtem ko je, vsaj formalno, zastopalo stališče boljšeševikov: Mir brez aneksij.

Po okupaciji se je stanje spremenilo. Spremenilo se je v vrstah italijanskega delavskega gibanja in tudi v vrstah delavskega gibanja Slovenskega primorja, Istre, Trsta in Reke.

Tako imamo, po okupaciji, stališče italijanskega delavskega gibanja na eni in mešanega slovensko-hrvatsko-italijanskega delavskega gibanja v okupiranih pokrajinah na drugi strani. Poleg tega pa imamo, kar je najvažnejše, stališče italijanskega delavskega gibanja in delavskega gibanja v okupiranih pokrajinah o vprašanju narodnosti in pravic teh narodnosti ter stališče o ozemeljski pripadnosti, državni pripadnosti, skratka o vprašanju meja.

Pred okupacijo, to je pred dokončnim zlomom Avstro-Ogrske, si italijansko delavsko gibanje ni zastavilo nobenih vprašanj v zvezi z narodnimi manjšinami, zlasti še ker nihče ni mislil, da bo prišlo do popolnega razpada habsburške monarhije. Delavsko gibanje pozneje okupiranih ozemelj si je zastavljalo vprašanja le v mejah avstromarksističnih teorij in kolikor jih je postavljalo, se je zavzemalo za razširitev dualističnega sistema ali pa za kulturno avtonomijo.

Sele po okupaciji so se izkristalizirala mnenja okrog tega vprašanja, toda na eni strani na podlagi avstromarksizma, katerega vpliv je bil prevladujoč v vrstah delavskega gibanja Slovenskega primorja in Istre, na drugi strani pa pod vplivom oktobrske revolucije, ki je nakazala, poleg drugega, tudi smer pravic vseh narodov do lastne individualnosti. Precizirati pa je treba, da ni prodrla v celoti misel o samoodločbi s pravico do odcepitve.

Dejstvo je, da je italijansko delavsko gibanje, dokler se ni združilo z delavskim gibanjem Slovenskega primorja in Istre, zavzelo do okupacije popolnoma slovenskih in hrvatskih ozemelj in narodnomešanih ozemelj bolj agnostično, to je pasivno stališče. Del italijanskega delavskega gibanja, tako imenovana reformistična desnica, je bil mnenja, da mora Italija dobiti to, kar je bilo »italijanskega«: mešane kraje zahodno od Wilsonove črte. Na ta način se je ta struja postavila na stališče tako imenovane demokratične buržoazne levice (Salvemini in dr.). Drugi deli italijanskega delavskega gibanja pa se sploh niso brigali za vprašanje meja, pač pa so se postavili na linijo revolucije, ki bo »avtomatično« rešila tako narodnostno kot ozemeljsko vprašanje.

Delavsko gibanje Slovenskega primorja, Trsta in Istre pa se je v tej prvi fazi, to je pred organsko pripojitvijo k italijanskemu delavskemu gibanju, ločevalo na italijanski in slovensko-hrvatski del. Italijanski del je sprejemal italijansko okupacijo kot izvršeno dejstvo, ki ga more spremeniti samo revolucija. Narodnostno vprašanje je postavljaj v mejah kulturne avtonomije in le tu pa tam je pronicala misel vmesne države, ki naj bi se raztezala na spornem ozemlju. Vprašanje ozemeljske pripadnosti je na splošno obravnaval kot spor med buržoazijami, za kar naj bi se proletariat ne brigal. Slovensko-hrvatski del je bil bolj dovzeten za vprašanje ozemeljske pripadnosti, čeprav še vedno izhajajoč iz načela narodnostnega vprašanja kot vprašanja nacionalizma in spora med dvema imperializmoma. Že tedaj se je tudi v slovensko-hrvatskem delu delavskega gibanja pojavilo vprašanje pripadnosti v primeru revolucije v Italiji, ki je bila nešteto krat napovedana v tedanjih časih.

Po spojitvi slovensko-hrvatsko-italijanskega delavskega gibanja Slovenskega primorja, Trsta in Istre z italijanskim delavskim gibanjem in po začetku ostrih bojov v notranjosti tega gibanja med privrženci Oktobra in revolucionarno-leninske stranke na eni in mlačneži ali nasprotniki na drugi strani se je narodnostno vprašanje začelo obravnavati v okviru perspektiv za revolucijo. Delavsko gibanje v svoji levičarsko-socialistični in komunistični smeri (še pred ustanovitvijo KPI) je obravnavalo vprašanje nacionalnih pravic in meja kot »provokacijo«, kot boj med nacionalizmi, ki ga proletariat ne sme podpirati, ker predstavlja nevarnost degeneracije razrednega boja. V tem trenutku se je bolj kot prej pokazala težnja, da se nacionalno vprašanje obravnava le v okviru interesov revolucije in delavskega razreda. Zato ni čudno, da je še z večjo silo izbiljo na dan vprašanje: kam iti v primeru zmage revolucije v Italiji, ko je bilo skoraj aksiomatično izključeno, da bi lahko prišlo do revolucije v Jugoslaviji.

Po Livornu (21. januarja 1921), to je po ustanovitvi KPI, se je zgodilo, da je večji del italijanskih socialistov Slovenskega primorja, Trsta in Istre prešel v vrste KPI, v vrstah socialistične stranke pa je ostalo vseeno veliko socialistov italijanske narodnosti. Med slovenskimi in hrvatskimi socialisti pa ni bilo enega, ki bi bil ostal v vrstah italijanske socialistične stranke, ker so se popolnoma opredelili za KPI. Poleg tega pa je treba pomisliti, da se je v tistem času fašizem

predvsem na okupiranem ozemlju okreplil in razbohotil. Zato ni čudno, da je vloga zaščitnice narodnih manjšin prevzela KPI. Socialistična stranka je ostala na svojih pozicijah priznavanja dejanskega stanja in protesta proti fašističnemu in nacionalističnemu nasilju, medtem ko je KPI postala organizatorica odpora proti nasilju in nacionalizmu (to pa v mejah njenih tedanjih možnosti). Toda tudi takrat ni prodrla misel o pravici do samoodločbe s pravico do odcepitve v poznejšem smislu, pač pa v okviru zamišljene proletarske revolucije. Dogodilo se je dejansko, da je socialistični del, ki je ostal brez slovenskih in hrvatskih privržencev, opustil konkretno obrambo Slovencev in Hrvatov, medtem ko je komunistični del poudarjal predvsem internacionalizem in obrambo slovenskega in hrvatskega delavskega razreda, medtem ko je splošno obrambo nacionalnosti Slovencev in Hrvatov prepuščal tako imenovanim slovenskim in hrvatskim buržoaznim strankam, liberalcem in klerikalcem.

Boj proti fašizmu s strani delavskega gibanja je bil hkrati tudi boj proti slovenskim in hrvatskim »nacionalistom« in ni bilo strateško in taktično jasno, kdo naj bi bil najboljši zaveznik v tem boju proti fašizmu. Morda bi se lahko reklo, da ni bilo jasno, da je bil fašizem glavni sovražnik in da je bilo napačno obravnavati slovenske in hrvatske nacionaliste kot prav tako nevarne sovražnike.

Zato vidimo v letih od leta 1921 do posebnih zakonov leta 1926, da je prevladujoče delavsko gibanje v Slovenskem primorju, Trstu in Istri, to je komunistično, usmerjalo svoje udarce tako proti fašizmu kot proti slovenskim in hrvatskim buržoaznim skupinam, zlasti še, ker so te zastavljale vprašanje ozemeljske pripadnosti, medtem ko si delavsko gibanje tega vprašanja sploh ni zastavljalo in je bilo do njega v najboljšem primeru popolnoma agnostično, če ne nasprotno.

Za časa fašizma, zlasti še po dejanskem in pozneje po formalnem razpustu strank in političnih skupin, skupine delavskega gibanja, ki so bile izven komunistične stranke, so si vprašanja nacionalnosti, narodnih manjšin, meja postavljale le abstraktno in teoretično. Kvečjemu so na splošno obsojale prakso fašizma na škodo Slovencev in Hrvatov. Sprejemale so dejansko stanje meja in le v okviru tega so se teoretično zavzemale za zboljšanje stanja.

Komunistična partija je prav v ilegali začela postajati vodilna politična sila v Slovenskem primorju, Trstu in Istri zaradi svojega protifašističnega stališča, zaradi svoje tedanje (pomislimo, da smo še vedno pred VII. kongresom internacionale!) perspektive zloma ne samo fašizma, pač pa prek zloma fašizma vzpostavitve delavsko-kmečke vladavine. Slovenci in Hrvatje, ki so jih komunisti označevali kot pretežno delavsko-kmečko ljudstvo z zelo šibko buržoazijo, so gledali v komunistih silo, ki jih v perspektivi lahko reši italijanskih državnih spon, in to iz nacionalnih razlogov in le delno (pri slovenskem in hrvatskem delavstvu) iz razrednih vzrokov.

Vsekakor pa je delavsko gibanje v svojem aktivnem delu, to je pri komunistih, gledalo z veliko rezervo, če ne z odporom, vsako gibanje, ki bi nacionalno mobiliziralo Slovence in Hrvate, in se je takemu gibanju upiralo, ker ni bilo razredno, pač pa »interklasistično«. Zato se je nadaljevala polemika proti »nacionalističnim« poskusom, zato so komunisti obsojali TIGR ne samo zaradi njenih terorističnih metod, pač pa tudi zaradi njenega »iredentističnega« bistva. Prominentno delavsko gibanje v Slovenskem primorju, Trstu in Istri se je še vedno držalo načela, da je treba boj nacionalnih manjšin obravnavati le v okviru razrednega boja v klasičnem smislu besede in kot drugorazredni člen tega boja.

Deklaracija treh partij iz leta 1934 je prinesla nekaj novega, ker se je začelo zastopati načelo, ki je bilo že leta 1917 uveljavljeno z oktobrsko revolucijo, to je pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve. To je bilo prvič po prvi svetovni vojni, da je ena izmed italijanskih delavskih strank sprejela načelo, ki je lahko zadevalo meje Italije ne samo v primeru revolucije, ampak tudi abstraktno v vseh primerih. Drugi oddelki italijanskega delavskega gibanja (socialisti, reformisti in osnujoča se levičarska stranka bivših republikancev) so ostali na starih pozicijah teoretičnih pravic kulturnega značaja »drugorodcem«, ne da bi se dotaknili meja Italije ali kvečjemu z možnostjo kakšnih popravkov vzhodno od Wilsonove črte.

Če pa podrobneje preučimo deklaracijo treh partij iz leta 1934, opazimo, da je bila tudi ta deklaracija le načelnega značaja, ker je samoodločba s pravico do odcepitve le splošen, preveč splošen pojem, da bi se dal uveljaviti v konkretnem primeru (edini konkretni primeri do tedaj so bili Finska, Poljska, baltske dežele, toda to pod silo zunanjih dejavnikov, ki so odločilno vplivali na samoodločbo).

Po letu 1934, prav posebej pa v letu 1936, ko je prišlo do sporazuma med KPI in množično organizacijo KPJ »ad hoc« ustvarjeno (ne smemo pozabiti, da smo v letu VII. kongresa internacionale), se je začela zadeva gibati v smeri prepletlosti med organizacijami KPI in KPJ v Slovenskem primorju in Istri, to pa v smislu boja proti fašizmu in »zaščite« manjšin. Ni se postavljalo vprašanje meja, katerega ni hotel nihče načeti, zlasti še, ker bi se bil v tem primeru načel problem mešanih krajev, spričo katerih ni bilo izključeno, da bi se bili pojavili zelo ostri, čeprav »bratski« spori.

Vprašanje ozemeljske pripadnosti se je začelo postavljati le v trenutku, ko je bilo jasno, da bo Italija doživela poraz. Do tedaj se narodnostno vprašanje ni prepletalo z vprašanjem ozemeljske pripadnosti. Načelo o samoodločbi s pravico do odcepitve je bilo postavljeno le abstraktno, toda še vedno v mejah proletarske revolucije. Nihče ni mislil na to načelo v zvezi z zmago nad fašizmom, ki naj ne bi bila hkrati tudi zmaga nad buržoazijo. Nihče si ni postavljaj vprašanja narodnosti in ozemeljske pripadnosti brez zveze z vsebino državne ureditve. Komunisti so si v tistih časih še vedno zamišljali pripadnost mešanih ozemelj v obmejnih pokrajinah kot pojem, ki je nujno, neposredno in brezpogojno povezan z razredno vsebino obeh držav. V primeru držav, ki bi bili obe buržoazni, bi delavsko gibanje dvignilo roke. Le v primeru, da bi bila ena država revolucionarna, bi se postavilo vprašanje, toda še vedno tako, da bi obmejne pokrajine pripadale državi, ki bi bila revolucionarna po načelu, da je treba revolucionarno državo krepiti tudi ozemeljsko (čeprav Lenin po svoji strani ni dajal nobene važnosti večji ali manjši ozemeljski razsežnosti). To pa bi pomenilo, da bi se lahko zgodilo, da bi se bila morala celo večinska narodnost v obmejni pokrajini opredeliti za revolucionarno državo, ki ne bi bila iste narodnosti.

Šele med drugo svetovno vojno, zlasti pa še po drugi svetovni vojni, so se pojmi narodnosti povezali s pojmi o ozemeljski pripadnosti tudi v delavskem gibanju. In šele tedaj so se polagoma začele pojavljati misli, ki so obravnavale narodnost kot stvarnost, ki jo je nemogoče shematično podrežati vprašanju revolucije, ne da bi pri tem pomislili, da je narodnost dejstvo, na katero se je treba ozirati pred in po revoluciji, res v drugih kvalitetnih razmerah, ampak vedno kot nekaj, kar mora predstavljati eno izmed komponent, na katere se mora ozirati delavsko gibanje.

Poleg tega je po drugi svetovni vojni postala povezava narodnosti z ozemeljsko ali državno mejo narodnosti drugi, prav tako važen element odnosa tako »domorodnega« kot »sosednega« delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja.

Ob sklepu bi se lahko reklo, da italijansko delavsko gibanje v dobi med prvo in drugo svetovno vojno ni bilo pasivno do narodnega vprašanja Slovencev in Hrvatov, ker je zlasti v zadnjem desetletju pred izbruhom vojne zavzemalo vidno, aktivno vlogo v boju za njihove nacionalne pravice. Prav tako pa je treba zaključiti, da si ni postavljalo vprašanje ozemeljske pripadnosti, to je meja. Če pa se je odločalo za samoodločbo s pravico do odcepitve, je bila ta samoodločba podrejena zmagi revolucije v eni, drugi ali v obeh deželah. To je tudi razumljivo, če pomislimo, da se je izhajalo iz leninskih načel o naciji in narodnih manjšinah, na katere naj bi se gledalo s stališča interesov proletariata in revolucije.

O P O M B E

Sumarna bibliografija:

- P. ALATRI, *Le origini del fascismo*. Roma 1956.
P. ALATRI, Nitti, D'Annunzio e la Questione adriatica. Milano 1959.
Annali Feltrinelli 1966: G. Berti, *L'Archivio Tasca*. Milano 1967.
E. APIH, *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918—1943*. Bari 1966.
V. BRATULIC, *Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre* (v *Vjesniku državnega arhiva v Rijeki*). Rijeka 1957.
A. BRESSAN — L. GIURICIN, *Fratelli nel sangue*. Rijeka 1964.
F. CATALANO, *L'Italia dala dittatura alla democrazia*. Milano 1963.
G. GALLI, *Storia del Partito Comunista Italiano*. Milano 1958.
I. LEDERER, *La Jugoslavia dalla Conferenza della pace al trattato di Rapallo*. Verona 1966.
A. MALATESTA, *I socialisti italiani durante la guerra*. Milano 1926.
E. MASERATI, *Il socialismo triestino durante la guerra* (v »*Trieste*« XI, št. 64).
A. MOSCONI, *I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia*. Bologna 1924.
A. OBERDORFER, *Il fascismo e le minoranze* (v *Critica Sociale* 1921).
A. OBERDORFER, *Il socialismo nel dopoguerra a Trieste*. Firenze 1922.
M. PACOR, *Il confine orientale*. Milano 1964.
G. PASSIGLI, *Nella Venezia Giulia* (v *Comunismo*, Milano 1—15 ott. 1920).
I. REGENT, *Poglavja iz boja za socializem*. Ljubljana 1958—1961.
I. REGENT — I. KREFT, *Progressivna usmeritev političnega življenja med vojnama v Sloveniji in Trstu*. Murska Sobota 1962.
P. ROBOTTI — G. GERMANETTO, *Trent'anni di lotte dei comunisti italiani*. Roma 1952.
L. SALVATORELLI — G. MIRA, *Storia d'Italia nel periodo fascista*. Torino 1965.
L. SALVATORELLI — G. MIRA, *Storia d'Italia nel periodo fascista*. Torino 1953.
G. SALVEMINI, *Dalla guerra mondiale alla dittatura*. Milano 1964.
G. SALVEMINI, *Il fascismo e le minoranze* (v *Quaderni di Giustizia e Libertá*, Torino 1932, nova izd. 1959).
G. SALVEMINI, *Mussolini diplomatico*. Bari 1952.
C. SCHIFFRER, *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*. Trieste 1946.
E. SESTAN, *Venezia Giulia. Lineamenti di storia etnica e culturale*. Roma 1947.
C. SFORZA, *Jugoslavia. Storia e ricordi*. Milano-Roma 1948.
C. SILVESTRI, *Dalla redenzione al fascismo*. Udine 1959.
»STATO OPERAIO«, Reprint Feltrinelli. Milano 1965.
A. TASCA, *Nascita e avvento del fascismo*. Firenze 1950.
TIBERIO (G. Piemontese), *Il movimento operaio a Trieste*. Udine 1961.
P. TOGLIATTI, *La Formazione del gruppo dirigente del PCI nel 1923—24*. Roma 1962.
Trent'anni di vita e di lotte del PCI. Roma 1951.
L. VALIANI, *La dissoluzione dell'Austria-Ungheria*. Bari 1966.
D. ZUCARO, *L'organizzazione di base del PCd'I avanti al Tribunale Speciale* (v *Studi storici*, Roma I, 5, 1960).

Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1919 — 1921)

Na ozemlju tako imenovane Julijske krajine, ki ga je po razpadu Avstro-Ogrske monarhije zasedla italijanska vojska in je bilo novembra 1920 priključeno Italiji, je prebivalo po italijanskih statistikah iz leta 1921 okrog 350.000 Slovencev in Hrvatov (38,7 %) in okrog 450.000 (51,8 %) Italijanov.¹ Le-ti so prebivali večinoma v Trstu, v zahodnih mestih Istre ter v goriškem delu Furlanije, kjer so bili pomešani s furlansko govorečim prebivalstvom. Na ozemlju vzhodno od Gorice, Tržiča in Trsta do rapalske meje med Italijo in Jugoslavijo so bili strnjeno naseljeni Slovenci v veliki večini kmečkega porekla.

Ozemlje Julijske krajine je postalo med prvo svetovno vojno italijansko-avstrijska fronta, ki je preobrazila gospodarsko-socialne razmere. Večina prebivalcev, zlasti Slovencev je bila izseljena, njihove domove je vojna vihra porušila, zemljo pa opustošila. Z italijansko okupacijo se gospodarske razmere niso izboljšale, saj je bila dežela posebej prizadeta zaradi pretrganih zvez s podonavskim zaledjem in izgubo trga za kmetijske pridelke.²

Središče gospodarskega in političnega življenja Julijske krajine je bil Trst, pred vojno glavno avstrijsko пристanišče in pomembno prometno-trgovsko središče za vso srednjo Evropo. V Trstu je živela dobra četrtina vsega prebivalstva Julijske krajine. Že med vojno je gospodarska dejavnost Trsta kot izrazito prometno-trgovskega vozla upadala, po italijanski zasedbi novembra 1918 pa je mesto čez noč izgubilo zvezo z zaledjem, ki mu je pred vojno omogočilo gospodarski vzpon.

Politične in gospodarske spremembe, ki jih je povzročila vojna po vsej Evropi, zastoj v trgovini, industriji in kmetijstvu, brezposelnost in beda ter dezorientiranost prebivalstva v Julijski krajini zaradi nejasne bodočnosti v sklopu italijanske države, so v letih 1919—1920 vplivale na pregrupacijo političnih sil v deželi, zlasti pa v Trstu.

¹ Pri štetju prebivalstva leta 1921 so popisovalci upoštevali pogovorni jezik ne narodne pripadnosti; po cenitvah zgodovinarjev je tedaj prebivalo v Italiji okrog 550.000 Slovencev in Hrvatov. Prim. Lavo Cermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Ljubljana 1965, stran 15.

² V brošuri *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista*. Paris 1929, stran 16 so tile podatki: 130 občin z okrog 8.000 popolnoma porušeni poslopji, 20.000 poslopj močno poškodovanih; v kmetijstvu je bila vojna škoda ocenjena na eno milijardo lir. Prim. še Engelbert Besednjak, *La questione economica della Venezia Giulia*, govor v poslanski zbornici 3. aprila 1925. Gorica 1925.

I

Pred vojno je med italijanskim prebivalstvom Julijske krajine imela odločilno vlogo italijanska liberalnonacionalna stranka. Združevala je različne politične struje iz različnih socialnih plasti: od industrijsko-trgovskih krogov, vezanih na avstrijske gospodarske privilegije, prek inteligence in mladine, več ali manj prežete z gorečim nacionalizmom in iredentizmom, do obrtnikov in rokodelcev. Geslo o obrambi italijanstva pred slovensko-hrvaškim narodnim gibanjem in pred socialnodemokratskim internacionalizmom je združevalo te heterogene tendence, zlasti v obdobju volitev v avstrijske oblastne in upravne organe. Med vojno je zlasti od leta 1915 delovanje stranke zastalo tako zaradi policijskih preganjanj kakor zaradi številnih prebegov voditeljev na italijansko stran. Po vojni se razpršene sile niso mogle več združiti, ker je s priključitvijo k Italiji odpadla njihova skupna potreba po ohranitvi italijanske nadvlade v deželi. Iz prejšnjega liberalnonacionalnega tabora so do leta 1921 izšle tri italijanske liberalne stranke, iz skrajne desnice je nastala še italijanska nacionalistična zveza, iz levega krila pa republikanska stranka. Italijanska ljudska stranka (Partito popolare) klerikalno usmerjena, ki je leta 1919 razširila svojo organizacijo iz Italije v Julijsko krajino se na tem ozemlju nikdar ni močnejše zakoreninila. Sicer pa so bile vse naštete meščanske stranke šibke in za množice nepriljubljene, kar je izkoristila fašistična organizacija, ki je s konkretnimi, nasilnimi dejanji »branila italijansko deželo« in do leta 1922 absorbirala veliko večino privržencev italijanskih nacionalno-liberalnih struj.³

Med Slovenci v Trstu je pred vojno prevladoval slovenski liberalni tabor s političnim društvom Edinost, na Goriškem pa so bili liberalci (Narodno napredna stranka) in klerikalci ločeni v dve stranki. Po italijanski okupaciji so se vse meščanske politične struje med Slovenci in Hrvati združile v enotno politično društvo Edinost, ki je usmerilo svoje delovanje v obrambo narodnih pravic slovensko-hrvaške manjšine v Italiji.⁴

II

V nasprotju z obema meščanskima blokoma, italijanskim in slovensko-hrvaškim, se je razvijalo delavsko gibanje pod vodstvom italijanske in jugoslovanske socialnodemokratske stranke.

Italijanska socialistična stranka (Partito operaio socialista in Austria) se je že pred vojno razvila v trdno organizacijo. Posebno močna je bila v Trstu, kjer je bil delavski razred najbolj številen. V dobrih dveh desetletjih so italijanski socialisti organizirali v narodno mešanih krajih gosto mrežo delavskih in socialnih ustanov kot so strokovne zveze, gospodarske zadruge, mladinski krožki, krožki za socialni študij, bolniške blagajne in podobno. Delavske strokovne in gospodarske organizacije so bile enotne, vanje so se vključevali delavci italijanske, slovenske, hrvaške, nemške in drugih narodnosti.

³ Prim. Elio Aphi, *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, 1918—1943*. Bari 1966, str. 55—68 in Claudio Silvestri, *Dala redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922*. Udine 1966, str. 26—37.

⁴ Prim. Istra i Slovensko primorje. Beograd 1952, stran 147.

V zadnjih mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske je delavske množice v Trstu zajel val protivojnega razpoloženja, ki ga je povzročila lakota in val revolucionarnosti, ki je po zmagi oktobrske revolucije v Rusiji preplaval vso srednjo Evropo.⁵

V letu 1918 so italijansko socialistično stranko vodili reformisti avstro-marksiističnega kova, z Valentinom Pittonijem na čelu. Bili so internacionalistični, kakor vsa avstrijska socialna demokracija, zastopali so stališče o neodločnosti narodov in o neodvisnosti Trsta, vendar so zavračali revolucionarno perspektivo za uresničenje teh zahtev. V tej vodilni skupini je proti koncu vojne nastopila p o d s k u p i n a nacionalno usmerjenih socialistov z dr. Edmondom Puecherjem, ki se je razhajala z večino pri vprašanju pripadnosti Trsta: prisojala ga je namreč z zaledjem vred Italiji.⁶ Med članstvom stranke in množičnih organizacij, zlasti med mladimi, ki so pristopali med vojno in niso bili obremenjeni z oportunistom avstrijske socialne demokracije, je prevladovalo revolucionarno razpoloženje, ki je nasprotovalo tako Pittonijevemu oportunističnemu kakor Puecherjevemu nacionalizmu. Glede narodnega vprašanja pa je ta struja vztrajala na stališču proglasitve neodvisnega tržaškega ozemlja.

Vendar v dneh prevrata ta revolucionarno razpoložena množica ni imela organizirane subjektivne sile, da bi se uprla reformističnemu nacionalističnemu vodstvu Pittonijeve in Puecherjeve smeri, ki je sproti zatrla vsakršen revolucionarni poskus.⁷

Na zborovanju tržaške socialistične skupine 21. novembra 1918 je to vodstvo še prodrlo s predlogom o vključitvi italijanskih socialistov v Julijski krajini v Italijansko socialistično stranko. S takojšnjo popolno združitvijo politične in strokovnih organizacij s tistimi v Italiji so italijanski socialisti v Julijski krajini v nekem smislu prejudicirali pripadnost Trsta in zaledja k Italiji ter s tem opustili dotedanjo zahtevo po neodvisnosti tega ozemlja.⁸ Ta poteza vodilnih italijanskih socialistov je bila naperjena proti političnim težnjam Slovencev in Hrvatov, ki so zagovarjali priključitev Trsta k Jugoslaviji, posebej pa proti levi opoziciji v sami italijanski socialistični organizaciji, ki je zastopala revolucionarno rešitev narodnega vprašanja z vzpostavitvijo neodvisne tržaške republike. Še na istem zborovanju pa je levica stopila v protiofenzivo, ko je njen najvidnejši predstavnik

⁵ Za predvojno in medvojno delovanje italijanskih socialistov v Julijski krajini prim. Giuseppe Piemontesi, *Il movimento operaio a Trieste, Dalle origini alla fine della prima guerra mondiale*. Udine 1961. Italijanska delavska stranka v Avstriji se je imenovala »socialistična«, da se je razlikovala od socialnodemokratske meščanske stranke v Italiji, sicer pa je bila na enakih pozicijah kot druge delavske stranke v Avstriji.

⁶ Prim. *La Lega delle Nazioni, Libera rivista socialista*. Trst 28. IX. 1918 — 24. XII. 1918, ki jo je izdajal Puecher; Dragovan Šepić, *Raspad Austro-Ugarske i Trst. Jadranski zbornik*, 1. februarja 1957, stran 169 in sl. ter Nacionalno pitanje u odnosima izmedju jugoslovenskog i italijanskog radničkog pokreta. *Putovi revolucije*, Zagreb, št. 3—4, str. 232 in sl.; Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*. Spomini, misli in izpovedi. Ljubljana 1937, stran 381.

⁷ Dne 1. novembra 1918 so bile v Trstu delavske demonstracije v odgovor na italijanske nacionalistične manifestacije; dne 3. novembra je skupina revolucionarne mladine zasedla uredništvo lista *Il Lavoratore*, ker je časopis navdušeno pozdravil italijansko vojsko ob prihodu v Trst. Vodstvo italijanskih socialistov je to akcijo preprečilo in odbilo predlog revolucionarjev o demonstracijah za izplačilo podpore družinam vpoklicanih avstro-ogrskih vojakov. Prim. *Il Lavoratore*, 3. novembra 1918; Aldo Oberdorfer, *Il socialismo del dopoguerra a Trieste*. Firenze 1922, str. 35—38; Piemontesi, n. d., stran 330 in Apih, n. d., stran 29.

⁸ Zgod. arhiv KPJ, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951, stran 373.

Giuseppe Tuntar predlagal resolucijo o narodnem vprašanju, ki jo je sprejela velika večina prisotnih. V resoluciji je rečeno, naj si vsi organi in predstavniki stranke prizadevajo vplivati v skladu z obljubami o pravici do samoodločbe, »da bo pri nacionalno političnem urejevanju naših krajev aplicirano... načelo homogenosti in etnične nepretrganosti«.⁹

S tem se je torej začel odkrit spopad s Puecherjem, v katerem se je revolucionarna internacionalistična struja čedalje bolj uveljavljala. K njeni hitri krepitvi pa je še posebej pripomogla združitev z Italijansko socialistično stranko, saj je v tej stranki nezadržno napredovala tako imenovana »maksimalistična« ali »revolucionarno-intransigentna« struja, s stališči o razpadajočem buržoaznem redu, ki ga bo zamenjala diktatura proletariata.

Na deželnem kongresu 26. januarja 1919 so italijanski socialisti v Julijski krajini poleg predloga o združitvi z Italijansko socialistično stranko izglasovali še resolucijo, ki jo je predložila revolucionarna struja. V resoluciji je rečeno, da je zaradi nevarnega prebujanja imperialističnih interesov v zmagovitih državah mogoče doseči pravi mir samo z enotno akcijo vseh delovnih množic v Evropi in v svetu, ki bodo zrušile kapitalistični družbeni red. Za vzpostavitev vsaj začasnega miru pa je neobhodno potrebno, da dobe vsa ljudstva pravico do samoodločbe, tudi kar zadeva izbiro notranjepolitične ureditve. Hkrati je levica predlagala še združitev vodilnih odborov italijanske socialistične stranke in JSDS v Julijski krajini, »ker ni več razlogov za ločeno delovanje«.¹⁰ Ker je kongres sprejel oba gornja predloga, je to pomenilo pravo zmago revolucionarne maksimalistične struje nad reformističnim rodoljubno usmerjenim vodstvom.

Dne 21. marca 1919 je centralno vodstvo Italijanske socialistične stranke, v kateri so bili vključeni italijanski socialisti iz Julijske krajine, sprejelo še sklep o izstopu iz druge internacionale in se izreklo za tretjo komunistično internacionalo, kar je sprejel kongres v Bologni oktobra 1919. Odklonilo je tudi vsakršno sodelovanje socialistov v meščanskih ustanovah in se ponovno izreklo za samoodločbo vseh prizadetih narodov v skladu s sklepi, sprejetimi v Zimmerwaldu.¹¹

Tržaška sekcija italijanskih socialistov, ki je bila daleč najmočnejša v Julijski krajini, je na sestanku 3. aprila 1919 z večino glasov odobrila pristop italijanske stranke k tretji internacionali in sprejela za temeljno geslo diktaturo proletariata in ustanovitev »socialistično komunistične republike«. Stališče tržaškega političnega odbora oziroma njegovega glavnega predstavnika Valentina Pittonija o širši in bolj elastični politiki, prilagojeni okoliščinam v deželi ter o nujnosti priprav za vzgojo razredne zavesti, kar bo samo po sebi pripeljalo v nov družbeni red, je naletelo med zborovalci na ostre proteste, čemur je sledila ostavka predsednika Pittonija in celotnega političnega odbora tržaške socialistične organizacije. Vodstvo organizacije je prešlo v roke levece. Za revolucionarno pot v socializem in za vstop v tretjo internacionalo se je odločila tudi italijanska mladinska socialistična organizacija na deželni konferenci 14. aprila 1919.¹² Revolucionarno razpoloženje množic

⁹ La Lega delle Nazioni, zv. IV., stran 203 in sl.; Tuma n. d., dopolnitve Dušana Kermavnerja, stran 472.

¹⁰ Il Lavoratore, 27. januarja 1919. O morebitni združitvi odborov italijanske socialistične stranke in JSDS ni podatkov.

¹¹ Il Lavoratore, 22. marca 1919.

¹² Il Lavoratore, 4. in 15. aprila 1919; Naprej, glasilo jugoslovanske socialno-demokratske stranke, 15. aprila 1919.

je potegnilo s seboj del voditeljev, drugi, ki so ostali na socialnodemokratskih reformističnih pozicijah (Pittoni, Puecher, Oberdorfer), so zgubili vpliv v stranki.

Leta 1919 je bila Italijanska socialistična stranka v Trstu edina organizirana politična sila, ki je imela vse možnosti, da odloča o splošni politiki v deželi. Nepriključnosti italijanskega liberalno-nacionalnega tabora, razcepljenega v strančice, težavne socialnogospodarske razmere in zgled revolucionarnih gibanj po Evropi, so vplivale na pristopanje čedalje večjega števila ljudi iz delavskega in srednjega sloja v stranko in njene organizacije.¹³ Delovanje teh vsestransko organiziranih množic je bilo usmerjeno zlasti v zahteve socialnogospodarskega značaja, vendar zaradi okupacijskega režima v prvih povojnih mesecih ni bilo mnogo stavk. Sindikati so dosegali uspehe z neposrednimi pogajanja z delodajalci in oblastmi; pri tem so jih podpirale javne demonstracije in zborovanja.¹⁴

Neposredna posledica revolucionarne preusmeritve italijanskih socialistov so bili sklepi o nesodelovanju z meščanskimi strankami. Iz tega je izvirala kriza v tržaškem občinskem svetu, ki je trajala do julija 1919. Ko so iz občinskega sveta izstopili socialisti, predstavniki velike večine tržaškega prebivalstva, je postal svet in njegov odbor nemočen. Po množičnih demonstracijah proti odločitvam okrnjenega sveta je le-ta konec junija 1919 odstopil.¹⁵ Tudi predlog italijanske republikanske stranke v Trstu o enotnem delovanju republikancev in socialistov kot protiutež italijanskemu nacionalno-liberalnemu gibanju so socialisti odklonili. Zanje je republikanska stranka bila še vedno meščanska, čeprav najbolj demokratična in levičarska.¹⁶

III

Poleg italijanske socialistične stranke je na ozemlju Julijske krajine delovala še Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ki je povezala delavce slovenske in hrvaške narodnosti. Pred vojno je bila JSDS močna v Trstu, šibkejša pa na Goriškem in v Istri. V narodno mešanih krajih, zlasti v Trstu, je v skladu z internacionalističnimi načeli avstromarksizma tesno sodelovala z italijanskimi socialisti, zlasti pri pomembnejših delavskih akcijah in v volilnem boju. V začetku vojne se je preselilo iz Ljubljane v Trst tudi osrednje vodstvo JSDS in tu ostalo do leta 1917. Vendar je politično delo med vojno zamrlo, saj je bila večina delavcev in voditeljev mobilizirana, prebivalstvo Goriške pa izseljeno.

Proti koncu vojne je v tržaškem vodstvu JSDS prevladala narodno usmerjena »socialistična omladina« (Rudolf Golouh, dr. Ferfolja), ki se je zavzemala za pri-

¹³ Iz časopisa *Il Lavoratore* iz leta 1919 razberemo, da je tržaška socialistična sekcija tedensko sprejemala po 100, pa tudi več članov. Sindikalne organizacije so samo v Trstu leta 1919 narasle na 118 strokovnih zvez z nad 30.000 člani italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti, medtem ko je bilo leta 1914 le 8.000 strokovno organiziranih delavcev. Prim. *Il Lavoratore*, 1. maja 1919. V gospodarske zadruge se je do leta 1920 tudi vključilo nad 30.000 članov; samo v Trstu je poslovalo 80 skladišč, polletni promet pa je porastel na 22 milijonov lir. Prim. Delo, 16. aprila 1920; Apih n. d., stran 79.

¹⁴ V letu 1919 je delavska zbornica v Trstu, ki je vključevala vse strokovne zveze, dosegla osemurni delavnik, izenačenje mezd z delavskimi mezdami v Italiji, ugodnejšo menjavo avstrijskih kron, maksimirane cene živil in stanovanj za delavce, upoštevanje delavske kontrole v podjetjih prek tako imenovanih notranjih komisij, itd. Prim. *Il Lavoratore* leta 1919.

¹⁵ *Il Lavoratore*, 22. januarja, 23. februarja, 11. in 30. junija 1919.

¹⁶ *Il Lavoratore*, 13. februarja 1919.

ključitev Trsta k Jugoslaviji in s to tezo stopila v Narodni svet skupno s slovenskimi meščanskimi strankami.¹⁷ Med vojno in po italijanski zasedbi so se nekateri vodilni slovenski socialni demokrati umaknili v Jugoslavijo, kjer so nadaljevali s protesti proti zasedbi Julijske krajine, agitirali za plebiscit in se zanašali na Wilsonovo posredovanje za pravično rešitev jadranskega vprašanja.¹⁸

Člani JSDS, ki so ostali na zasedenem ozemlju, so se morali najprej odločiti kam usmeriti dejavnost stranke, potem ko jo je demarkacijska črta ločila od izvršnega odbora v Ljubljani. Hkrati jih je gnal tok revolucionarnega razpoloženja, ki je zajel delovne množice, na nova pota. Iz pisma dr. Henrika Tume z dne 6. novembra 1918 Ivanu Regentu razberemo, da je bil hitro po italijanski okupaciji sklican sestanek slovensko-hrvatskih »neodvisnih socialistov« v Julijski krajini.¹⁹ Po spomilih Ivana Regenta so se na tem sestanku odločili za ustanovitev samostojne socialistične stranke Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in obsodili JSDS, ker je sodelovala z meščanskimi strankami v narodnih svetih.²⁰ Dokumentov, ki bi pričali o ustanovitvi slovensko-hrvatske neodvisne socialistične stranke v Julijski krajini že v novembru 1918 ni na voljo. Tudi poznejši viri iz leta 1919 govore še vedno o Jugoslovanski socialnodemokratski stranki v Julijski krajini (časopisa Njiva in Naprej). V samih strankinih dokumentih pa je govora samo o »slovenskemu proletariatu« ali »slovenskih socialistih«. Ne glede na uradni naziv pa je iz nadaljnega razvoja razvidno, da se je politika slovenskih socialistov v Julijski krajini dejansko ločila od socialnodemokratske in se naglo prilagodila načelom oktobrske revolucije.

Do aprila 1919, ko je bila sklicana deželna konferenca slovensko-hrvatskih socialistov, o dejavnosti slovenskih socialistov ni ničesar znanega. Edini vir Il Lavoratore nima podatkov o razvoju stranke med Slovenci, bodisi da dejavnosti ni bilo, ali pa se italijanski socialisti niso zanimali za slovenske tovariše. V poročilu o deželni konferenci je rečeno, da so se slovenski socialisti ob okupaciji obdali z opreznim molkom, ki so jim ga vsilile posebne okoliščine, izvirajoče iz prejšnjih narodnih bojev. Ta zadržanost pa po mnenju poročevalca ni smela dlje trajati, saj »slovenski proletariat Julijske krajine ne želi brezvestno pobirati sadov, ki

¹⁷ O razvoju JSDS v Julijski krajini pred in med vojno glej zlasti: Ivan Regent — Ivan Kreft — Janko Pleterski, *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964*, stran 21 in sl.; Tuma, n. d., Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov. Ljubljana 1966* in recenzija Dušana Kermavnerja, *Se o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918. Sodobnost 1967*, št. 4; Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938*.

¹⁸ V decembru 1919 je Josip Kopač, predstavnik JSDS osebno interveniral pri vodstvu italijanske socialistične stranke s prošnjo po podpori slovenskim narodnim zahtevam. V svojem poročilu navaja, da so italijanski socialisti privolili »da store brezpogojno vse, kar je v njihovih močeh« za razpis plebiscita na zasedenem ozemlju. (Naprej, 25. decembra 1919.) To izjavo pa je demantiral Tuntar, član direkcije ISS in pojasnil, da ISS ni želela razpravljati o jadranskem vprašanju s »predstavniki kolaboracionistične delavske stranke« oziroma s predstavniki »beograjske vlade«, pač pa bi se dogovarjala s predstavniki »antikolaboracionistične« socialistične stranke v Jugoslaviji, članice III. internacionale. (Il Lavoratore, 8. februarja 1920).

¹⁹ Zgod. arhiv, n. d., stran 370.

²⁰ Regent-Kreft-Pleterski, *Progresivna Slovenija*, n. d., str. 42 in 45; Ivan Regent, *Spomini*, stran 156. V spominskih sestavkih Ivana Regenta se podatki o tem razlikujejo. V sestavkih, objavljenih v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1960*, št. 2, stran 312 in v knjigi Poglavlja iz boja za socializem III. Ljubljana 1961, stran 57, pravi, da je bila neodvisna stranka ustanovljena na deželni konferenci aprila 1919, v poznejših publikacijah pa je datum prestavljen na november 1918.

jih bodo izbojevali njegovi neslovenski tovariši, temveč želi in hoče deliti s proletariatom vse, tudi težave ki nastajajo v boju za splošno dobrobit«. To je po mnenju italijanskih socialistov napotilo tržaški slovenski odbor, da je sklical konferenco.²¹

Na konferenci 6. aprila 1919 so člani JSDS v Julijski krajini dokončno obravnavali s socialno demokracijo. Obsodili so vodstvo JSDS in vodstvo tržaške organizacije, ker je ob koncu vojne sodelovalo z meščanskimi strankami, in ponovno izvolilo dotedanji začasni odbor, ki je z vključitvijo predstavnikov s podeželja postal osrednje vodilno telo. V soglasno sprejeti resoluciji so ugotavljali, da vojna in mirovna pogajanja kažejo na popolno razsulo kapitalističnega reda in buržoazne ideologije, iz česar sledi, da je vsa vprašanja, politična, gospodarska, kulturna in socialna mogoče reševati le z diktaturo proletariata. Zato slovenski proletariati »sprejema načela in taktiko ruske proletarske revolucije ob strani italijanskih sodrugov in sodrugov vseh drugih narodov... poziva politične organizacije, da strnejo vse moči slovenskega delavstva v smeri in po poti revolucionarnega proletariata, da bo pripravljeno uporabiti odločilne trenutke; poziva vse strokovne gospodarske in kulturne organizacije, da napno vse svoje sile za združitev slovenskega delavstva... ter ga pripravijo za združenje z enakimi organizacijami drugih narodov, da se skupno polaste v odločilnem trenutku vodstva in uprave vseh gospodarskih in kulturnih institucij«. ²² Želja Henrika Tume, naj se mala četa slovenskih socialistov, ki je ostala zvesta svojim načelom, konstituira v neodvisno socialistično stranko, in njegovo prepričanje, da mora ta akcija izhajati iz proletariata, ki bo tudi obsodil osebe, ki so izdale socializem, ²³ se je na zasedenem slovenskem ozemlju v polni meri izpolnila. Podatki v časopisu Naprej o »prizadetih osebah«, ki so dale pobudo za konferenco in resolucijo, ²⁴ pričajo o pritisku od spodaj, o revolucionarnem razpoloženju delavstva, ki je potegnilo za seboj tudi vodilne socialne demokrate, ki niso gojili revolucionarne perspektive. V slovenski delavski stranki je torej spomladi 1919 prišlo do enake preusmeritve, kakor v italijanski stranki, vendar s to razliko, da med Slovenci nihče ni zaviral prehoda na nove, popolnoma revolucionarne pozicije.

Kolikšen je bil leta 1919 dotok Slovencev in Hrvatov v socialistično stranko in v enote strokovne zveze ter gospodarske ustanove, je težko ugotoviti. Do konca leta 1920 je bilo samo med Slovenci na Goriškem razdeljenih 2943 članskih izkaznic. Po večjih podeželskih krajih kot so Bovec, Kobarid, Čepovan se je število članov socialistične stranke gibalo med 80 do 300. ²⁵ Delavsko gibanje je postajalo vse bolj privlačno tako za Italijane kakor za Slovence in Hrvate, ne samo za delavce, temveč tudi za pripadnike kmečkega in srednjega stanu. Italijanski zgodovinarji pra-

²¹ Il Lavoratore, 8. aprila 1919. Sodeč po tem poročilu je torej od novembra 1918 do aprila 1919 obstajal nekakšen začasni odbor slovensko-hrvatske organizacije, vendar le-ta ni bil deželni ali pokrajinski, kakor piše Ivan Regent v svojih spominih, temveč tržaški.

²² Zgod. arhiv, n. d., stran 378; Il Lavoratore, 8. aprila 1919.

²³ Pismo dr. Henrika Tume z dne 6. novembra 1918 v Zgod. arhivu, n. d., stran 370; Tuma, n. d., stran 469.

²⁴ Zgod. arhiv, n. d., stran 378.

²⁵ Podatki iz Dela, januar—junij 1920 in 8. novembra 1920. Gibanje na strokovno-gospodarskem in političnem področju je bilo enotno, kljub temu da sta leta 1919 obstajali dve, po narodnosti ločeni delavski stranki. Iz tega izvira enoten pojem »socializem«, ki ga uporabljajo tedanji viri in sedanji raziskovalci in ki označuje ves proces dogajanja v delavskem taboru po prvi svetovni vojni v Julijski krajini.

vijo, da je bil socializem v Julijski krajini po vojni zatočišče vseh nezadovoljnih, zlasti pa Slovencev in Hrvatov, ki so pričakovali, da bo zadostil tako socialnim kot narodnostnim interesom.²⁶

V tej zvezi so značilne ocene sodobnikov; naj omenim samo tedanjega civilnega komisarja Antonia Mosconija in socialista Alda Oberdorferja, ki je v italijanski socialistični stranki pripadal desnemu, reformističnemu krilu. Oba trdita, da je glavni dotok v socializem izviral iz slovanskega življa, iz vrst delavcev, kmetov in slovensko-hrvatske inteligence. S tem pa je socializem po njunem mnenju dobival »nevarne in tuje« elemente, ki so ga potiskali v revolucionarno smer, ne toliko zaradi zadostitve socialnim zahtevam kolikor zaradi jugoslovanskih nacionalističnih teženj.²⁷ Ocene o prikritem jugoslovanskem nacionalizmu v vrstah delavskih organizacij so bile za italijanske nacionaliste in fašiste odlična pretveza za napade na socialistično in slovensko narodno gibanje hkrati. Z združitvijo obeh »nasprotnikov« pod skupnim vzdevkom »slavobolscevichi« (pozneje je bil v rabi izraz »slavocomunisti«) so si fašisti olajšali boj za obrambo italijanstva pred »slovensko« in »komunistično« nevarnostjo. Italijanski nacionalisti so italijanskim socializmom očitali, da so protiitalijanski in celo protijugoslovanski, ker sprejemajo v delavske množične organizacije člane druge narodnosti. Ostre tovrstne napade srečamo že januarja 1919 ob železniški stavki. Stavko so sprožili železničarji, večinoma slovenske narodnosti, z zahtevo po zvišanju mezd, podprli pa sta jo delavska zbornica v Trstu z razglasitvijo splošne solidarnostne stavke ter osrednji vodstvi Italijanske socialistične stranke in Generalne konfederacije dela. Nacionalistični tisk je stavki pripisoval politično-nacionalni značaj, češ da je bila naročena iz Jugoslavije v podporo jugoslovanskim aneksionističnim težnjam.²⁸

V nasprotju z gornjimi ocenami sta obe socialistični stranki v Julijski krajini poudarjali internacionalistično možnost in sicer: združiti proletariat obeh narodnosti, da se bo skupno boril proti obema nacionalizmoma, italijanskemu in jugoslovanskemu, ker samo združen proletariat zmore z revolucijo rešiti tako socialno kot narodno vprašanje v narodno mešanih krajih.

Kakšne okoliščine so dejansko vplivale na dotok slovensko-hrvaških množic v socialistične organizacije? Ali so bili socialisti posebno po prevladi maksimalizma zato privlačni, ker so bili dosledno v opoziciji do režima, ki je nasilno ločil pol milijona Slovencev in Hrvatov od matičnega ozemlja? Kaj jih je bolj privlačilo,

²⁶ Prim. Apih, n. d., stran 52; Silvestri, n. d., str. 26 in 37 ter članek Il socialismo a Trieste dopo la prima guerra mondiale v reviji Trieste, leto IV., št. 21, stran 29.

²⁷ Antonio Mosconi v spominih: I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919—1922. Bologna 1924, str. 7—8, pravi: »Pogostoma sem tedanje socialistične voditelje ... opozarjal na veliko napako, ker je imel socializem tako izrazit protinarodni (beri protiitalijanski) značaj in to prav na ozemlju, komaj združenim z Italijo ... Pa še drugo napako je storil socializem, ko je z odprtimi rokami sprejel Slovine, ki jim je socialistična barva slabo prekrivala notranji nacionalistični čut in protiitalijanskega duha ... Le-ti bodo nedvomno potisnili stranko proti skrajnim in nasilnim tendencam, t. j. v komunizem.« Oberdorfer v navedenem delu, str. 35—38 pa pravi: »Kaj storiti s to ogromno maso nezadovoljnega naroda (beri slovensko-hrvatskega), ki je prav toliko socialističen kot nacionalističen; in ta masa je vsa na strani socialistične stranke, ker jo privlači predvsem njeno osnovno protestno zadržanje ... In če stranka želi revolucijo, nima boljšega pomočnika kot je organizirana množica mož, ki jim je preprečena vsakršna manifestacija lastne politične zavesti in se zato zadovoljuje z usmerjanjem svojega nezadovoljstva na tuje mlinsko kolo.«

²⁸ Il Lavoratore, 2. februarja do 23. aprila 1919.

stališče socialistov o popolni enakopravnosti narodne manjšine v Italiji in pravici do samoodločbe, ali geslo o takojšnji revoluciji in diktaturi proletariata, ki bo z rešitvijo socialnega vprašanja avtomatično rešila tudi narodnostni problem?

Gospodarsko-socialne razmere so bile po vojni težavne. Osrednja italijanska vlada in nova lokalna oblast v Julijski krajini nista mogli hitro reševati gospodarskega vprašanja, ki je postajalo tem bolj zapleteno zaradi pretrganih zvez s Podonavjem in zavlačevanjem priključitve tega ozemlja k Italiji. Vlada na te okoliščine ni bila pripravljena, hkrati so jo hromile težke gospodarske razmere in pritisk delovnih množic za revolucionarno rešitev teh vprašanj. Revolucionarni val, ki je zajel osnovne sloje italijanskega prebivalstva pa je bil pomemben zgled za Julijsko krajino, kjer je oster okupacijski režim zaviral vsakršno svobodno dejavnost in prizadel zlasti Slovence in Hrvate.

Slovenska meščanska organizacija Edinost je bila za množice neprivlačna. Po okupaciji se je razočarana umaknila v čakanje na pravično določitev meja in ni imela ne političnega ne gospodarskega programa, ki bi ga ponudila množicam. Krščanskosocialna struja v društvu Edinost se je zato vztrajno borila za program, ki bi bil protiutež socialističnemu.²⁹ Po drugi strani pa je bilo zaradi italijanskega okupacijskega režima in slabe organizacijske strukture prav slovenskim narodnjakom politično delovanje najbolj otežkočeno. Henrik Tuma pravi v svojih spominih, da slovenski narodnjaki »niso mogli nastopiti javno, ker bi morali zatajevati princip nacionalizma in svoje prepričanje, da mora priti Primorska k Jugoslaviji. Zato so raje molčali.«³⁰

Delu socialističnih voditeljev med podeželskim prebivalstvom je bila torej odprta pot. Slonelo je tudi na predvojnih stališčih o odnosu do kmečkega vprašanja, ki je bilo za Goriško odločilno. Od leta 1912 so prav goriški socialni demokratje (Tuma, Srebrnič) poudarjali potrebo po delu med kmeti in združevanju industrijskega proletariata s kmečkim razredom.³¹ Ni slučaj, da se je spomladi 1919 na pobudo slovenskih kmetov ustanovila prva socialistična kmečko-vrtnarska zadruga, ki je bila izrazito slovenska gospodarska ustanova in je povezovala neposredno kmeta-proizvajalca z delavcem-potrošnikom.³²

Izkušenim političnim delavcem, kot so bili Henrik Tuma, Ivan Regent in Jože Srebrnič, se je naglo pridružila vrsta mlajših somišljenikov, ki so po posameznih naseljih vztrajno širili organizacijo in utrjevali razredno zavest. K temu, da je postajalo razpoloženje vse bolj revolucionarno, so pripomogli povratniki s fronte, izmed katerih so mnogi od blizu spoznali oktobrsko revolucijo. Po vrnitvi na opustošeno domačo zemljo so vneto propagirali revolucijo po zgledu Rusije, ki bo edina sposobna rešiti kompleksno vprašanje, socialno in narodno, slovenskega in hrvaškega življa v Italiji.

²⁹ Na seji političnega društva Edinost, dne 10. maja 1920 je predstavnik krščanskih socialistov Ivan Rejc med drugim rekel: »Narodna stranka z določenim socialno-organizatoričnim in gospodarskim programom (mora) iti k ljudstvu; eden vzrokov je, da ne smemo beja proti kapitalizmu puščati za monopol socialistom... Predvsem mora delo v velikem stilu zastaviti v obrambo naroda in kulture proti internacionalističnim in čisto partikularističnim tendencam komunizma.« Mestni arhiv, zbirka Wilfan, fasc. 16.

³⁰ Tuma, n. d., stran 397.

³¹ Prim. Zgod. arhiv, n. d., str. 225 in 271—273; Tuma, n. d., stran 413 in dopolnitve Dušana Kermavnerja, stran 437.

³² Njiva, leto I, št. 14, stran 219.

Stališče socialistov, italijanskih in slovenskih, o nasilni spremembi družbenega reda, ki bo avtomatično privedla do sožitja dveh narodov in rešila vsa sporna vprašanja, je nedvomno bilo za izkoriščane sloje odločilnega pomena. Zaradi izoliranosti, pasivnosti in oportunitizma narodnjaške Edinosti pa je bila vsestranska dejavnost socialistov najbrž privlačna tudi za nacionalno usmerjene tokove, zlasti za aktivnosti željno inteligenco. Proces vključevanja teh tokov v socialistično gibanje, ali sodelovanje narodnjaških elementov s socialisti, je bil najbolj opazen na kulturno-prosvetnem področju.

V marcu 1919 so slovenski socialisti ustanovili višji kulturni svet za slovenski proletarijat in povabili k sodelovanju vso napredno slovensko inteligenco. Prek revije višjega kulturnega sveta Njiva so poskušali ustvariti temelje za enotno kulturno dejavnost Slovencev pod Italijo. V reviji, kakor v delavskih kulturno-prosvetnih društvih Ljudski oder, so dejansko sodelovali slovenski kulturniki vseh političnih nazorov. Vendar je hegemonija slovenske socialistične stranke, ki se je čedalje bolj naslanjala na italijansko revolucionarno gibanje, nad slovensko kulturno dejavnostjo postala kmalu nesprijemljiva za narodnjaške elemente. Časopis Edinost je višjemu kulturnemu svetu očital, da ni nadstrankarski, kulturnemu vestniku Njiva pa, da se ne bi smel ukvarjati z gospodarsko-socialnimi in zadružniškimi vprašanji.³³ Njiva je že oktobra 1919 prenehala izhajati in poskus združitve slovenskih kulturnikov ni uspel. Do vidnejše diferenciacije je prišlo še julija 1920, ko je skupina narodno usmerjenih kulturnih delavcev na občnem zboru Ljudskega odra odklonila vstop v enoten slovensko-italijanski višji kulturni svet.³⁴

Vedno močnejša usmeritev delavskega gibanja v revolucionarno akcijo, odklanjanje vsakršnega stika z nedelavskimi organizacijami ter odlaganje rešitve narodnega vprašanja na čas po revoluciji je postopoma odbilo posameznike, ki so nameravali sodelovati s socialisti iz narodnostnih nagibov. Prepad med slovenskim-narodnim gibanjem in slovenskimi socialisti je postajal vse globlji po vključitvi drugih v italijansko socialistično stranko. Odnosi med slovenskimi socialisti in slovenskimi narodnjaki so se zaostrovali v sorazmerju s konsolidacijo in združevanjem delavstva.

Sodelovanje med socialisti obeh narodnosti je bilo pred vojno tesno. V prvih povojnih mesecih je nekoliko zastalo zaradi vdora narodnih idej na obeh straneh. Vendar je bilo to bolj opazno v vršičkih obeh strank kot na terenu, v strokovnih in gospodarskih organizacijah. Deželni kongres italijanskih socialistov, januarja 1919 je npr. že ugotavljal, da so slovenski in nemški železničarji sklenili vstopiti v italijanske strokovne organizacije, hkrati je sprejel predlog o združitvi vodilnih odborov slovenske in italijanske stranke. Do popolne združitve pa je prišlo šele septembra istega leta.

Dne 14. septembra 1919 so se sestali italijanski socialisti v Julijski krajini na deželni konferenci. Razpravljali so o reorganizaciji stranke v deželi, kakor jo je narekoval statut italijanske socialistične stranke. V resoluciji so odločili, da sme obstajati v vsakem kraju le ena sekcija socialistične stranke, v katero naj bodo vključeni vsi socialisti ne glede na narodnost in spol. Ustanovili so še Socialistično zvezo Julijske krajine, ki naj poveže te enotne sekcije po de-

³³ Edinost, 29. avgusta 1919; Njiva, leto I, št. 17.

³⁴ Delo, 28. julija 1920. Spomladi leta 1919 sta bila ustanovljena dva višja kulturna sveta, posebej za italijanske in posebej za slovensko-hrvaške delavce. Po združitvi političnih strank sta se v letu 1920 tudi sveta združila v enotno telo.

želi in usmerja njihovo dejavnost. Predlog za tesnejšo povezavo podeželja z mestom in s tem v zvezi za enotno deželno organizacijo so dali furlanski socialisti, ki jih je podprl dr. Tuma, slovenski gost na konferenci, s temile besedami: »Za nas Slovence predstavlja Julijska krajina zemljepisno gospodarsko in tudi narodnostno enoto kljub narodnostnim razlikam.« Hkrati je napovedal skorajšnjo vključitev slovensko-hrvaške socialistične organizacije v italijansko socialistično stranko.³⁵

Teden dni pozneje, 21. septembra 1919, so se sestali na deželni konferenci slovensko-hrvatski socialisti, ki so sprejeli resolucijo o »pristopu organizacij slovenskega proletariata v komunistično organizacijo delavstva v Italiji« s pojasnilom, da to »nima nikakršnega stika s političnimi, državnimi in nacionalističnimi vprašanji«. Resolucija je bila sprejeta z 58 glasovi, en delegat je glasoval proti, trije pa so se vzdržali.³⁶

Kako naj gledamo na pristop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko septembra 1919, dobro leto pred formalno priključitvijo Julijske krajine k Italiji? Odgovor moremo iskati v revolucionarni preusmeritvi slovenskega delavstva, ki je gledalo v italijanskem delavskem gibanju pravo revolucionarno silo, sposobno speljati revolucijo, in z njo rešiti vsa vprašanja hkrati, tudi narodno. V poročilu na konferenci 21. septembra 1919 je dr. Tuma takole formuliral politični cilj slovenskih in hrvatskih socialistov: »Od italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata in njegovega skupnega nastopa in dela bo odvisno, ali ostane Julijska Benečija (krajina) nevarno torišče nacionalističnih šovinističnih bojov, ali pa naredimo iz Julijske Benečije politično skupino, ki bo tvorila prijateljsko vez med dvema velikima skupinama italijanske in jugoslovanske kulture, ekonomije in političnega sožitja.«³⁷ Narodnjaški Edinosti, ki je slovenskim socialistom očitala narodno izdajstvo, pa je Tuma odgovarjal, da je bil korak socialistov zavesten. Stranka se je morala odločiti ali naj združi slovenski proletariat z italijanskim ali pa naj ga loči zaradi narodnih in jezikovnih razlik in podpre slovenske narodnjake v boju za narodnostne zahteve. Vendar je po mnenju Tume možnost sodelovanja omejena zaradi pretirane ekskluzivnosti narodnjakov. Sicer pa niso bile odločilne lokalne razmere temveč izkušnje iz preteklosti, ko je delitev socialne demokracije po narodni pripadnosti pripeljala Čeha in Poljake v separatizem in s tem razbila internacionalno delavsko združenje.³⁸ Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da so se slovenski socialisti združili z italijanskimi v enotno organizacijo predvsem zaradi načela, da naj v vsaki državi obstaja le ena delavska stranka, k čemur so tudi levičarji v Jugoslaviji prav tedaj težili. Ta delavska stranka v Italiji je bila povrhu še članica tretje internacionale in zato še posebej privlačna za komunistično usmerjene slovenske delavce.³⁹

Prepričanje o skorajšnji revoluciji v Italiji je bilo tolikšno, da je zameglilo také obsodbo slovenskih nacionalistov kakor pričakovanja italijanskih nacionalistov, ki so v priključitvi slovenske organizacije k italijanski stranki iskali potrditev o pripadnosti Julijske krajine k Italiji.

Obojni socialisti, italijanski in slovensko-hrvaški, so namreč na deželnih konferencah sprejeli program levega krila v italijanski stranki in sicer taktiko »mak-

³⁵ Il Lavoratore, 15. septembra 1919.

³⁶ Njiva, leto I, št. 17; Il Lavoratore, 24. septembra 1919.

³⁷ Tuma, n. d., dopolnitve Kermavnerja, stran 473.

³⁸ Il Lavoratore, 6. novembra 1919.

³⁹ Regent, Poglavlja, n. d., III, str. 189.

simalistično elekcionistične« struje.⁴⁰ V resoluciji o taktiki stranke so slovenski socialisti napovedali solidarnost z revolucionarnim delavstvom vsega sveta, zlasti pa s socialističnim režimom novih sovjetskih republik in odobrili taktiko delavskih sovjetrov. Pozvali so revolucionarno delavstvo, naj podpre proletarske republike, ne samo moralno, temveč naj tudi dejansko pomaga vsem novim revolucionarnim tvorbam, da se obdrže. Glede na to, da se v Italiji pripravljajo volitve, je rečeno v resoluciji, slovenski socialisti sprejemajo volilno metodo, vendar samo »kot uspešno sredstvo za pregled delavskih vrst«. Hkrati pa zahtevajo najmočnejšo revolucionarno propagando, »kajti le proletarska diktatura more strmoglavit današnje družbene forme ter zagotoviti... izkoriščanim človeško eksistenco«.⁴¹

Stališče o »maksimalistično elekcionistični« taktiki je prevladalo tudi na državnem kongresu Italijanske socialistične stranke v dneh od 5. do 8. oktobra 1919 v Bologni. Kongres je v posebni resoluciji protestiral »proti nasilni priključitvi ozemelj, naseljenih večinoma z ljudstvi neitalijanske narodnosti, kot so nemško v gornjem Poadižju in slovensko v Julijski krajini, za katera zahtevamo najširšo svobodo za samoodločbo.« Hkrati je dokončno potrdil vstop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko. V pristopni izjavi, ki jo je prebral dr. Tuma v imenu Slovencev, je med drugim rečeno: »Jugoslovanski proletarci so imeli doslej neodvisno avtonomno organizacijo, toda so se odpovedali tej avtonomiji, da bi izrazili polno solidarnost s proletariatom ne samo italijanskim, temveč s proletariatom vsega sveta... Vstopamo v vaše vrste, ker vemo, da more edino proletarska solidarnost napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, naj bo ta francoska, italijanska, angleška ali jugoslovanska... Vstopamo v vaše vrste brez pridržkov... pripravljeni podrediti se vaši disciplini in pripravljeni boriti se ob vaših sovjetih za popolno svobodo na svetu.« V dopolnilni izjavi predstavnika tržaških italijanskih socialistov Passiglia pa je rečeno, da je dala Julijska krajina prvi zgled »prave internacionale«, saj tako slovenski tovariši kot italijanski ponavljajo »veliko herezijo: najprej socialisti, potem Slovenci — najprej socialisti potem Italijani«.⁴²

IV

V letu 1920 je socialistično gibanje v Julijski krajini še vedno napredovalo. Obstajala je organizacijska enotnost na političnem in gospodarsko-strokovnem področju. Dejavnost socialistične zveze Julijske krajine, ki je bila ustanovljena v septembru 1919, je vodil deželni izvršni odbor, v katerem so bili trije Slovenci: Henrik Tuma, Ivan Regent in Anton Jernejčič. V centralnem vodstvu italijanske socialistične stranke sta zastopala Julijsko krajino Giuseppe Tuntar in Ivan Regent. Delavskim časopisom v italijanščini *Il Lavoratore*, mladinskemu *La Riscossa* in istrskemu *Il Proletario* se je februarja 1920 pridružil delavski

⁴⁰ V italijanski socialistični stranki sta po vojni obstajali desna reformistična in leva maksimalistična struja. Na skrajni levici je bila še skupina pod vodstvom Amadea Bordige, ki je zagovarjal bojkot volitev v buržoazne ustanove in se je zato imenovala »astenzionistična« (astensione = vzdrževanje). Večina maksimalistov pa je taktiko volilnega boja sprejemala, zato je bila »elekcionistična« (elezione = volitve).

⁴¹ Njiva, leto I, št. 17; Zgod. arhiv n. d., str. 393—394.

⁴² Resoconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano (Bologna 5—6—7—8 ottobre 1919). Roma 1920, str. 18—19 in 331—335. Izjava dr. Tume, ki je objavljena v Zgod. arhivu, n. d., stran 394, ni bila prebrana na kongresu.

časopis v slovenščini Delo. Slovensko glasilo je bilo tembolj pomembno, ker je bilo namenjeno zlasti slovensko-hrvaškemu podeželju in je zato posvečalo pozornost kmečkemu vprašanju. Italijanskemu podeželskemu prebivalstvu v Furlaniji in zahodni Istri pa je bila namenjena posebna izdaja lista *Il Lavoratore*.

Postopna zamenjava vojaškega režima s civilnim, čeprav še vedno v mejah izrednega stanja, je odprla možnost za javne delavske nastope, stavke in demonstracije. Težišče dejavnosti na zunanjepolitičnem področju je bilo v demonstracijah proti belemu terorju na Madžarskem in proti intervenciji v Rusiji ter v zahtevah po priznanju sovjetske republike. Te množične demonstracije so trajale vse leto 1920, hkrati so delovali še odbori za pomoč preganjanim ogrskim komunistom in za bojkotiranje naročil intervencionističnim državam. To dejavnost, ki je potekala hkrati z akcijami proletariata po vsej Italiji, je spremljala še druga, namenjena urejevanju notranjih razmer v deželi. Delavstvo je zahtevalo odpravo izrednega režima, vzpostavitev splošnih svoboščin, ohranitev avstrijske delavske socialne zakonodaje, občinsko in deželno avtonomijo; na gospodarskem področju pa predvsem obnovo dežele, povezavo z zaledjem, svobodno tržaško luko in podobno.⁴³

Glede odnosa do slovensko-hrvaške narodne manjšine je Italijanska socialistična stranka zagovarjala načelo popolne enakopravnosti in zavarovanja narodnih pravic. V konkretnem primeru, ko so fašisti 13. julija 1920 zažgali slovenski Narodni dom v Trstu, so tržaški socialisti sprejeli protestno resolucijo »proti ponovnim provokacijam, nepremišljenim činom in nasilstvu nacionalistov toliko italijanskih kolikor slovenskih, ki ogrožajo s podpihovanjem narodnega sovraštva mirno skupno življenje obeh narodov«. V resoluciji je rečeno, »da se bodo delavske množice znale upreti z vsemi silami proti vsakemu kaljenju miru« in da je treba hitro preiti na proletarski režim, »ker bodo delavske mase mogle nemoteno izvrševati pravico do samoodločbe le z zmago socializma in bodo tedaj vsi narodni spori definitivno rešeni«.⁴⁴

Do jeseni 1920 je delavsko gibanje v Julijski krajini doseglo višek. V prvih dneh septembra je izbruhnila največja splošna stavka, ki je pomenila zadnje soočenje med socialistično in fašistično-nacionalistično silo. Stavka je bila posledica dveletnih neurejenih razmer v deželi in odgovor na fašistično nasilje proti delavskim ustanovam. Potekala je hkrati z akcijo italijanskega proletariata, ki je zasedel tovarniške obrate po Italiji. Neuspeh gibanja v Italiji in splošne stavke v Julijski krajini pa je bil prej posledica razkroja v delavskih vrstah kot moči fašizma. »Ni fašizem premagal revolucije, pač pa je neizvedena revolucija porodila fašizem.«⁴⁵

⁴³ Podatki o stavkah, demonstracijah in manifestacijah so v vseh številkah časopisov *Il Lavoratore* in *Delo*, leto 1920. Prim. še Mosconi, n. d., str. 32–34; Alenka Nedog-Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1965, str. 170–174 in 182–189.

⁴⁴ *Delo*, 19. julija 1920; Desnica v socialistični stranki je obsodila to stališče, češ da je splošno in mlačno, da ne vsebuje dovolj tehtnih besed obžalovanja in obtožb. Krivi so levičarji, maksimalisti, pravi Oberdorfer v navedenem delu (str. 92–95), ker so polni revolucionarnih fraz, hkrati pa ne vidijo realnih razmer. Levičar Tuntar pa je napadel uredništvo časopisa *Il Lavoratore* z besedami: »Izgleda, da je tisti, ki obravnava (v časopisu) narodne probleme, neprestano zaskrbljen, da ne bi izpadel dovolj Italijana« (*Il Lavoratore*, 28. septembra 1920), kar je bilo očitno naperjeno proti ravnatelju lista Passigliju, ki je pod krinko internacionalizma gojil reformistična in nacionalna čustva. (O tem prim. ocene v navedeni knjigi Oberdorferja).

⁴⁵ Angelo Tasca, *Nascita e avvento del Fascismo*. Firenze 1950, stran 123.

V Italiji so v letu 1919 in prvi polovici leta 1920 obstajale objektivne revolucionarne možnosti, toda socialistična stranka ni bila pripravljena, da bi jih izkoristila. Maksimalizem je leta 1919 zmagal, vendar je v stranki še ostalo reformistično krilo, ki je zaviralo revolucionarne nastope. Maksimalizem je bil sad trenutnih objektivno revolucionarnih razmer, stremel je k najvišjemu cilju, k prevratu družbenega reda. Za uresničenje tega pa ni storil ničesar, odlagal je trenutek za sprožitev upora na najugodnejši čas v upanju, da bo razsulo buržoaznega reda samo od sebe pripeljalo proletariata na oblast. V aprilu 1920, ko je torinsko delavstvo prek svojih tovarniških svetov prevzemalo upravljanje tovarn, je vodstvo italijanske stranke razpravljalo o načrtih za ustanovitev delavsko-kmečko-vojaških sovjetov, namesto da bi podprlo torinsko akcijo.

Načrt o »sovjetih v predrevolucionarni dobi« je predvideval, da v določenem kraju, kjer so razmere ugodne, izvolijo delavci iz svoje srede poseben odbor-sovjet, ki bo zarodek bodočih delavskih oblastnih organov. V vmesni dobi, pred revolucijo, naj bi sovjeti pripravili vsa sredstva za prevzem oblasti. Vzgojiti bi morali množice v komunističnem duhu, izpopolniti in utrditi strokovne, gospodarske in kulturne institucije ter jih psihološko pripraviti, da bodo sposobne nadomestiti buržoazne upravne organizme. Te priprave naj bi hkrati preprečevale poskuse socialnodemokratskih reform in pospeševale razsulo buržoazne državne ureditve. Tudi tržaška socialistična sekcija je dne 29. marca 1920 sklenila poskusiti z volitvami v sovjete.⁴⁶ Vendar načrt ne v Trstu ne drugje po Italiji ni bil uresničen, ostal je na papirju tako kot »vojaško-telnične priprave« za revolucijo. V opoziciji do reformizma in neodločnega maksimalizma so se v stranki porajale skupine komunistov, ki so težile za disciplinirano revolucionarno stranko, ki bo sposobna izpeljati revolucijo. Dokončni spopad med temi strujami je sprožila komunistična internacionala, ko je poleti 1920 zahtevala od svojih članic upoštevanje pogojev določenih v 21 točkah. Italijansko socialistično stranko sta zadevali predvsem 7. in 17. točka in sicer zahteva po izključitvi vseh reformistov iz stranke in preimenovanje stranke v komunistično. V jeseni 1920 so se uradno konstituirale v italijanski socialistični stranki struje in določile svoje programe glede na zahteve III. internacionale. Na konferenci dne 10. in 11. oktobra v Reggio Emiliji je reformistična struja pod imenom »socialistična koncentracija« sprejela program: čas za revolucijo še ni dozorel, potrebno je nadaljevati s pripravami zanjo in z vzgojo; socialistična stranka se mora prilagajati razmeram v Italiji, zato mora ohraniti avtonomijo. Dne 15. oktobra se je v Milanu ustanovila komunistična struja, v katero so se vključile dotedanje skupine: astenzionisti z Bordigo, ordinovisti (imenujejo se po torinskem časopisu Ordine Nuovo) z Gramscijem in levo krilo maksimalistov z Marabiniem na čelu. Komunistična struja je na konferenci v Imoli 28. in 29. novembra sprejela moskovske teze brez pridržkov in zahtevala izključitev reformistov iz stranke. Dne 20. novembra 1920 se je v Firencah sestala »unitarna socialistično-komunistična« frakcija, ki je združevala večino dotedanjih maksimalistov. Privolila je v pogoje tretje internacionale s pridržkom, da ostane stranka enotna in da sme prilagajati programske točke italijanskim razmeram.⁴⁷

V notni socialistični organizaciji v Julijski krajini je v začetku leta 1920 že obstajala struja komunistov »astenzionistov«, ki je pozivala socialiste, ki se stri-

⁴⁶ Delo, 28. maja in 4. junija 1920; Il Lavoratore, 30. marca 1920.

⁴⁷ Prim. Paolo Spriano, Storia del Partito comunista italiano Torino 1967, stran 64 in sl.; Giorgio Galli, Storia del Partito Comunista Italiano. Milano 1958, str. 43—44.

njajo s »čistim komunizmom« brez reformističnih in socialnodemokratskih elementov, naj se konstituirajo v skupine znotraj socialističnih sekcij. Take skupine so februarja delovale v Trstu, Gradiški, Sv. Križu in drugih krajih.⁴⁸ Deželni izvršni odbor je marca 1920 prepovedal ustanavljanje komunističnih skupin, z utemeljitvijo, da je italijanska socialistična stranka tako ali tako komunistična, ker je vključena v tretji internacionali.⁴⁹ To pojmovanje je prevladovalo zlasti med slovenskimi člani socialistične stranke, ki so od vsega začetka sami sebe imenovali komuniste.⁵⁰ Odločilno vlogo pri usmerjanju slovenskih socialističnih sekcij v komunističnem duhu je imel časopis Delo, ki je posvečal posebno pozornost dogajanju v Sovjetski Rusiji, tezam tretje internacionale in komunističnih skupin v italijanski socialistični stranki.⁵¹ Na deželnem kongresu septembra 1920 je Ivan Regent poročal, da med slovenskim proletariatom vlada predkomunistično razpoloženje, saj se slovenski tovariši imenujejo komuniste še preden se povežejo v organizacijo. Hkrati pa njihovo števila narašča; »od vseh strani prihajajo na nas (voditelje — op. M. K. W.) prošnje za ustanovitev komunistične organizacije. Mi ne moremo niti ugoditi vsem prošnjam, ne zadostiti vsem tem zahtevam.« Kongres je dal vse priznanje slovenskemu časopisu Delo, ker je zastopal pravilna internacionalistična stališča in ker priča o preusmeritvi slovenskih delavcev iz »nacionalizma v komunizem«. Glede organizacijske rasti stranke v deželi pa je ugotovil, da se je število sekcij dvignilo v enem letu od 34 na 73, število članov pa od 5000 na 9000. Na kongresu je komunistična struja v Julijski krajini že nastopila z zahtevo po čiščenju stranke v skladu z zahtevami tretje internacionale.⁵²

V naslednjih mesecih, od oktobra 1920 do januarja 1921, se je tudi v Julijski krajini bil tako imenovan boj za tendence, ki ga je sprožila ustanovitev treh struj v italijanski socialistični stranki. V tej kampanji so se morali člani stranke opredeliti za posamezno strujo oziroma za nadaljnji razvoj socializma v Italiji, kar naj bi dokončno odločil državni kongres v Livornu.

Reformistična struja je bila v Julijski krajini šibka, omejena je bila na peščico socialnih demokratov (Puecher, Oberdorfer — Pittonija ni bilo več v Trstu), ki jih je maksimalistična večina spomladi 1919 odrinila z vodilnih mest v stranki. Skupina je sestavila program v skladu z načeli, sprejetimi v Reggio Emiliji, vendar se boja za tendence ni udeležila, ker ni imela upanja za uspeh med članstvom.⁵³

Struja »unitarcev« je začetku novembra 1920 s posebno deklaracijo pozvala socialiste v deželi, naj se ji pridružijo. V izjavi je rečeno, da žele unitarci ohraniti enotnost stranke in delavskega gibanja, kar je za Julijsko krajino še posebej pomembno, ker bi razkol stranke odprl prosto pot nacionalnemu boju. Glede taktike v boju z buržoazijo so unitarci zagovarjali uporabo vseh sredstev, od parlamentarnih delavskih zastopstev do nasilne poulične akcije. Odklanjali so

⁴⁸ Il Lavoratore, 24. februarja 1920.

⁴⁹ Il Lavoratore, 10. marca 1920; Delo, 12. marca 1920.

⁵⁰ Preživeli partijski delavci v svojih spominih in izjavah trde, da je ime »komunisti« namesto »socialisti« vpeljal dr. Tuma. Z njim so po goriškem ustanavljali »prave« komunistične organizacije. Arhiv IZDG, fond razno, izjave Ferda Ferjančiča in drugih. Prim. še terminologijo v časopisu Delo, leta 1920 in v resoluciji z dne 21. septembra 1919.

⁵¹ V prvi številki Dela, z dne 20. februarja 1920 so objavljene teze astenzionistične skupine v italijanski socialistični stranki, ki jih je med Slovenci propagiral Drago Godina.

⁵² Il Lavoratore, 26.—29. septembra 1920; Delo, 27. septembra 1920.

⁵³ Prim. Oberdorfer, n. d., str. 137—144.

reformistične metode in želeli ostati v tretji internacionali, vendar so zahtevali avtonomijo stranke in možnost prilagajanja razmeram v državi.⁵⁴

Komunistična struja se je v Julijski krajini konstituirala 18. novembra 1920, ko sta se združili skupina skrajnih levičarjev — »astenzionistov« in skupina levih maksimalistov — »elekcionistov«, po zgledu združevanja komunističnih skupin po Italiji. Njen program je slonel na težah, sprejetih v Imoli in sicer: izključitev iz stranke vseh reformistov in oportunistov ter takojšnje priprave za revolucionarno akcijo.⁵⁵

Člani socialistične stranke v Trstu, Italijani in Slovenci, so se zadnjič sestali skupno v dneh od 7.—9. decembra 1920. Unitarna in komunistična struja sta predložili svoji resoluciji, medtem ko so se reformisti odrekli lastnemu programu in podprli unitarce. Unitarna struja je tako dobila 224, komunistična pa 223 glasov.⁵⁶ Značilno za tržaško sekcijo je še dejstvo, da je kljub fuziji »astenzionistov« in »elekcionistov« in kljub enotnemu deželnemu odboru komunistične struje, astenzionistična skupina še vedno delovala ločeno. Se po zgoraj omenjenemu sestanku je izdala resolucijo o »revolucionarnem parlamentarizmu«, ki je bila uperjena proti tistim komunistom v frakciji, ki so še vedno računali s čiščenjem stranke, ne pa tudi z razkolom in ustanovitvijo nove komunistične stranke. Šlo je torej tudi za ocepitev od unitarne struje, zlasti ko se je izkazalo, da unitarci reformistov ne bodo odbili. Delo je v komentarju k resoluciji pripisalo: »Resolucija vsebuje kvintesenco komunistične taktike ne samo v volilnem in parlamentarnem boju, ampak v delovanju ... komunistov na političnem polju sploh ... Upamo, da bo sprejeta z odobravanjem in da si jo naši sodrugi osvojijo z njenim duhom vred.«⁵⁷

Iz tega je mogoče sklepati, da je bilo Bordigovo sektaško stališče o bojkotiranju volitev in absolutni nepopustljivosti komunistov močno zakoreninjeno v Trstu in da so bile te teze tudi za Slovence sprejemljive. V prid temu sklepu je dejstvo, da se je idrijska sekcija komunistične stranke edina v Italiji vzdržala parlamentarnih volitev maja 1921 in prekršila sklep tedaj že obstoječe komunistične stranke, ki je volilni boj sprejela.⁵⁸ Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da med Slovenci ni bilo »bordigovstva«, da so bili Slovenci in Hrvatje nekaka posebna komunistična skupina, ki se je vezala že prej na torinsko, Gramscijevo skupino kot na Bordigovo.⁵⁹

Dne 31. oktobra 1920 so se sestali zastopniki socialističnih sekcij iz slovenskega dela Goriške. V poročilih je bilo poudarjeno, da so socialistične sekcije po slovenskih krajih strogo komunistične in da »odklanjajo vsak oportunistem pa tudi pretirani radikalizem«. Ker so v Julijski krajini posebne razmere, bi se morali socialisti izogniti vsakršnemu »problematičnemu manevriranju«, tembolj ker so okoliščine za revolucionarni nastop vse prej kot ugodne. Po mneju dr. Tume je torej

⁵⁴ Delo, 8. decembra 1920. Značilno za unitarno frakcijo v Julijski krajini je dejstvo, da je iz uradnega imena spuščala ime »socialistična« in se podpisovala kot »Unitarni komunistični odbor«. Tisk pa je za pripadnike te struje uporabljal imena: »socialisti-komunisti«, »centristi« ali »unitarci«. Sami sebe so imenovali »unitarne komuniste«, da bi se razlikovali od »čistih komunistov«, ki so jim pravili tudi »secesijonisti« (razkojniki).

⁵⁵ Delo, 24. novembra 1920; Il Lavoratore, 23. novembra 1920.

⁵⁶ Il Lavoratore, 9. decembra 1920.

⁵⁷ Delo, 24. decembra 1920.

⁵⁸ Prim. Milica Kacin-Wohinz, Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1965, stran 58.

⁵⁹ Regent, Odlomek spominov, n. d., stran 315.

osnovna naloga slovenskih komunistov, da pridobe vse delavce v strokovne organizacije in vse kmete v gospodarske ustanove in povežejo oba sloja prek konzumnih združenj. Utrditev teh organizmov bo privedla v gospodarsko revolucijo, ki bo izpodkopal temelje kapitalizmu, čemur bo sledil politični prevrat.⁶⁰

Glede opredelitve za posamezno strujo med slovenskimi socialisti v italijanski socialistični stranki ni bilo ostrejših obravnav. V časopisu Delo so se sicer spoprijeli duhovi, vendar samo v vršičku. Dr. Tuma, ideolog in najagilnejši strankin delavec med goriškimi Slovenci, ni zagovarjal reformizma pa tudi ne unitarizma. S komunistično strujo se je razhajal, ker je realno ocenjeval položaj, ki po njegovem ni bil več goden za revolucijo. Želel je enotnost delavskega gibanja, ker je predvideval, da bo razkol v dobi upadanja revolucionarnega poleta odprl fašizmu pot za dokončen obračun z delavskim gibanjem. Sicer pa po mnenju Tume med Slovenci ni reformizma, pa tudi ne »ekstremizma, maksimalizma in boljševizma«, ker so Slovenci komunisti na podlagi Karla Marxa. »Naš proletariat je prav iskreno komunističen. Kdor deželo in ljudstvo pozna, sme trditi, da je slovenski proletariat bolj komunistično vzgojen nego laški v Italiji... Komunistem naš je na sebi enoten, ni treba posebnega unitarizma.«⁶¹ Ivan Regent, urednik Dela in eden izmed odločilnih osebnosti pri usmerjanju slovenskih delovnih množic, se je zavzemal za čisti komunizem, vendar ni vnaprej težil po razkolu, temveč le po izčiščenju stranke. Skrajno levo krilo (astenzionistično) in tezo o prelomu z reformisti in unitarci je zastopal Drago Godina, ki je ob volitvah leta 1920 organiziral bojkot v Idriji. Na skrajni desnici so bili prav redki Slovenci, večinoma starejši socialni demokrati, ki novih razmer niso mogli razumeti. Reformistične teze je v Delu zagovarjal Josip Petejan.⁶² Sicer so pa vsi reformisti v Julijski krajini podpirali unitarno strujo.

V posameznih slovenskih sekcijah je »boj za tendence« potekal mirno, brez medsebojnih spopadov, kakršni so bili značilni za sekcije v italijanskih oziroma narodno mešanih krajih. Tudi pojmi o strujah in različnih programih so bili večinoma nejasni.⁶³ Člani so se opredeljevali nekako instinktivno za komunistično strujo, kar je bilo odvisno od prepričljivosti agitatorjev, ki so večinoma pripadali komunistični frakciji.

Do konca decembra 1920 se je socialistična organizacija v Julijski krajini opredelila za dve struji: komunistično in unitarno. Dne 1. januarja 1921 so se sestali v Trstu zastopniki komunistične struje, ki so med drugim ugotovili, da je v deželi zagotovljena komunistična večina, ker so za to strujo glasovale skoraj vse sekcije na slovensko-hrvatskem podeželju. Obsodili so časopis Il Lavoratore, ker se je odmikal od internacionalističnih stališč in se nagibal k propagiranju unitarno-reformističnih tendenc. Izvolili so deželni izvršni odbor komunistične frakcije, kjer sta Slovence zastopala Jože Srebrnič in Kocijančič.⁶⁴

Dne 6. januarja 1921 je zborovala unitarna struja. Iz poročila je razvidno, da sta v Istri komunistična in unitarna struja dobili enako število glasov, podobno kot v Trstu, v goriški Furlaniji pa so unitarci zmagali s 500 glasovi večine. Neuspeh unitarcev na slovensko-hrvaškem podeželju, ki je glasovalo za komuniste,

⁶⁰ Delo, 8. novembra 1920.

⁶¹ Delo, 22. decembra 1920; prim. Tuma, n. d., stran 417.

⁶² Prim. članke v Delu 3., 6., 8., 24. in 31. decembra 1920.

⁶³ Delo, 13. decembra 1920.

⁶⁴ Delo, 5. januarja 1921.

so opravičevali z obtožbo o nelojalnosti komunističnih propagatorjev. Očitali so slovenskim političnim delavcem, da so preprečili agitacijo za unitarno frakcijo pod pretvezo, da se bodo slovenske sekcije vzdržale glasovanja, ker so komaj ustanovljene. Medtem pa so komunisti izpeljali glasovanje v svoj prid.⁶⁵

Na izrednem kongresu italijanske socialistične stranke v Livornu, v dneh od 15. do 21. januarja 1921, je dobila unitarna struja 98.028 glasov, komunistična 58.783, reformistična pa 14.695 glasov. Ker unitarci niso hoteli izključiti reformistov, so se komunisti odcepili in ustanovili Komunistično stranko Italije. Zastopniki Julijske krajine so oddali 4462 glasov komunistom, 3286 unitarcem in 30 glasov reformistom.⁶⁶

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, ki je dala večino glasov komunistični struji. Časopis *Delo* je avtomatično postal glasilo na novo ustanovljene komunistične stranke, italijanski časopis *Il Lavoratore* pa so komunisti kot večinska stranka v deželi s silo zavzeli. Spopad s socialisti, ki je naraščal vso dobo agitacije za struje se je ob tem primeru silovito zaostрил. In spet je vzniknilo vprašanje o vlogi Slovencev in Hrvatov v delavskem gibanju v deželi, ki so ga italijanski nacionalisti neprestano podtikali: Slovenci in Hrvatje so krivi, da je socializem v Julijski krajini zajadral v komunistične vode, ker hočejo z revolucijo zadostiti svojim zakrinkanim nacionalističnim težnjam.⁶⁷ Italijanski socialisti so s takimi ocenami, prevzetimi od italijanskih nacionalistov, opravičevali lastni poraz, hkrati pa so prav zato izgubljali še zadnje simpatije delovnih množic.

Socialistična stranka se v Julijski krajini ni nikdar več uveljavila, o čemer pričajo rezultati dvojnih parlamentarnih volitev. Na volitvah maja 1921 je komunistična stranka dobila na Goriškem 17 % glasov, socialistična pa 7 %; v Trstu 20 %, socialistična 12 %, v Istri pa vsaka po 7 %. Komunistična stranka je bila v Julijski krajini na tretjem mestu, dobila je 20.474 glasov in dva mandata, socialistična pa 12.147 glasov in nobenega poslanskega mesta. Še bolj značilni so rezultati iz leta 1924, posebno če upoštevamo že obstoječi fašistični režim in temu prilagojeno volilno geometrijo. Tedaj so komunisti dobili na Goriškem 15 % glasov, socialisti 2 %, v Trstu 15 %, socialisti 4,5 %, v Istri 5 %, socialisti pa 1 % glasov. Razmerje glasov v vsej deželi je bilo 16.454 za komuniste (dva mandata) in 3.268 za socialiste. Socialistični glasovi so bili razdeljeni: 1.964 za maksimalistično in 1.304 za reformistično unitarno stranko.⁶⁸

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, kjer je na obeh volitvah komunistična stranka premagala socialiste. Na drugih volitvah (1924) so socialisti še posebej nazadovali zaradi nadaljnjega razkroja, ki je sledil Livornu. Leta 1922 je bila iz socialistične stranke izključena reformistična struja, ki se je konstituirala v samostojno unitarno sociali-

⁶⁵ *Il Lavoratore*, 7. januarja 1920.

⁶⁶ *Resoconto stenografico del XVII Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano*. Milano 1921.

⁶⁷ *Il Lavoratore*, posebna izdaja, 27. januarja 1921; Oberdorfer, n. d., str. 147–148. V posebni izdaji časopisa *Il Lavoratore*, ki je izšla že po zasedbi tiskarne je urednik Oberdorfer očital komunistom, da je njihova večina v deželi ponarejena, in nadaljeval: »Sicer pa poglejmo pogloblje to vašo večino: iz česa izvira? kdo vam jo je zagotovil? Bolje od nas veste, da so vam jo dali vaši Slovani (slavi), ne tisti stari preizkušeni in zvesti tovariši ... temveč tisti novi komunisti, ki so pristopili v zadnjem trenutku.«

⁶⁸ *Prim. Kacin-Wohinz, Parlamentarne volitve*, n. d.

stično stranko, dve leti pozneje je iz čiste socialistične stranke izstopila struja »tretjeinternacionalcev«, ki se je vključila v komunistično stranko. Ob trikratnem razkolu delavske stranke v Italiji se je pokazalo, da je v Julijski krajini nesporno napredovala leva usmeritev, tudi potem ko je fašizem prevzel oblast: ob Livornu je večina vstopila v komunistično stranko, od socialistične stranke je po razkolu z reformisti prevladala v deželi maksimalistična struja, v tej stranki pa struja »tretjeinternacionalcev«. Ta proces je bil zlasti značilen med Slovenci,⁶⁹ ki po prvi svetovni vojni niso nikdar več podlegli socialnodemokratskim vplivom.

⁶⁹ Isto.

Leopold Kobsa

Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u razdoblju od kongresa ujedinjenja 1919 do lipanjskog plenuma CK KPJ 1935

Neriješeno nacionalno pitanje u monarhističkoj Jugoslaviji bilo je u cijelom periodu njezinog postojanja jedno od ključnih pitanja čitavog društveno-političkog i ekonomskog života zemlje. Stvorena kao višenacionalna država na izrazito nedemokratski i reakcionaran način, pod pritiskom i djelovanjem čitavog spleta međunarodnih i unutarnjih društveno-političkih okolnosti, ona je bila poprište oštih socijalnih i nacionalnih sukoba, koji će na koncu biti jedan od glavnih uzroka njezinog tragičnog sloma. Bit nacionalnih sukoba svodila se je na borbu ugnjetenih naroda u Jugoslaviji za svoju punu nacionalnu ravnopravnost, i u skladu s time, za stvaranje takve državne organizacije koja će osigurati i garantirati nesmetan nacionalni i socijalni razvitak svim narodima Jugoslavije. Drugim riječima, sve postojeće političke stranke, grupacije i pokreti morali su nužno zauzeti, i zauzeli su, svoje stajalište i prema nacionalnom pitanju. Mislim da neću pogriješiti ako kažem da je od politike koju su pojedine stranke i grupacije u monarhističkoj Jugoslaviji vodile u odnosu na nacionalno pitanje u znatnoj mjeri ovisila njihova snaga i utjecaj, osobito, među nacionalno porobljenim narodima.

U dvadesetdvo godišnjoj međuratnoj povijesti KPJ je prošla dug i mučan put borbe za izgradnju svog marksističkog nacionalnog programa. Čini mi se da je u tome, u biti, u navedenom periodu KPJ prošla kroz tri razvojne faze.

I. Prvu fazu obuhvaća razdoblje od formiranja KPJ travnja 1919. približno do II zemaljske konferencije, svibnja 1923.

II. Drugu fazu obuhvaća period od, po prilici, II zemaljske konferencije do, približno, lipanjskog plenuma CK KPJ 1935. godine.

III. Treću fazu obuhvaća period od lipanjskog plenuma CK KPJ 1935. godine do, aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine.

Razumije se samo po sebi da ova periodizacija predstavlja samo najgrublji orijentacioni okvir. U toku daljnjih istraživanja i diskusija gotovo je sigurno da će ona doživjeti određene korekcije i svoju daljnju razradu i detaljizaciju. Bit će nužno odrediti unutar pojedinih perioda, potperiode, i slično. Isto tako, zbog kompleksnosti čitavog pitanja nije nimalo lako dati niti kratku skicu razvitka teorije i prakse KPJ u nacionalnoj politici KPJ u razdoblju između dva rata. Svjestan svih

* Prilog je rezultat razmišljanja o nekim pitanjima i problemima koji su mi se nametnuli u toku rada na izradi šireg studijskog projekta za istraživanje navedene problematike.

poteškoća, bez ikakvih pretenzija, pokušat ću na osnovu svog uvida u građu i postojeću literaturu ukratko skicirati neka osnovna pitanja i probleme iz prve dvije razvojne faze u nacionalnoj politici KPJ.

I. Unitaristička koncepcija

U akcionom programu SRPJ (k) donesenom na Kongresu ujedinjenja o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji rečeno je: »Zaštita nacionalnih manjina i potpuna pravna i politička jednakost nedržavljana sa državljanima. Jedna nacionalna država najširoom samoupravom oblasti, okruga i opštine«.¹ Takvim svojim stajalištem SRPJ (k) je zanemarila nacionalno pitanje koje se je već tada, uz čitav niz drugih pitanja, nalazilo među najvažnijim pitanjima cjelokupnog društveno-političkog života u zemlji. U biti se je stajalište Partije u tom važnom pitanju podudaralo sa stajalištem vladajućih velikosrpskih hegemonističkih elemenata i jugoslavenskih integralista i centralista iz redova ostalih jugoslavenskih naroda koji su na tezi da u Jugoslaviji postoji jedan jedinstveni narod sa tri imena, gradili svoju unitarističko-centralističku državnu koncepciju. U tom periodu Partija još nije u dovoljnoj mjeri shvatila značenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Cjelokupnu svoju političku aktivnost Partija je usmjerila u pravcu razvijanja teorije i prakse »čiste klasne borbe«, koja je jednostrano shvaćena, smatrajući da izvršeno državno ujedinjenje i stvaranje Jugoslavije pruža radničkoj klasi široke i velike mogućnosti za vođenje »čiste klasne borbe«. Nacionalno pitanje ocijenjeno je kao problem koji otežava »čistu klasnu borbu«, i koji je stran i nepoznat radničkoj klasi. Ponesena svojim velikim uspjesima u prvim danima svog djelovanja, koji su prije svega bili rezultat objektivnih međunarodnih okolnosti (snažan utjecaj Oktobarske revolucije, revolucionarne prilike u čitavom nizu zemalja itd.) i objektivnih unutrašnjih prilika (revolucionarno vrenje, nestabilnost režima koji se još nije učvrstio, teško ekonomsko stanje u zemlji itd.), SRPJ (k) je zanemarila pitanje odnosa sa svojim prirodnim saveznicima, sa seljaštvom i s nacionalno-oslobodilačkim pokretima.

Godinu dana kasnije, na II kongresu u Vukovaru (srpanj 1920.) Partija je u odnosu na svoju nacionalnu politiku ostala u biti na istim pozicijama: »KPJ će ostati i dalje na braniku ideje nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti sviju nacionalnosti u zemlji«.² U svoj nacionalni program ona je postavila samo općeniti zahtjev za stvaranje »Sovjetske republike Jugoslavije koja će biti sastavni dio balkansko-podunavske i međunarodne federacije sovjetskih republika«.³ Taj zahtjev bio je u to vrijeme politički nerealan iz više vanjskopolitičkih i unutrašnjepolitičkih razloga. Glavni vanjskopolitički razlog bila je činjenica da su velike sile, pobjednice u ratu, tek uspjele uspostaviti i kako-tako stabilizirati u Evropi svoj versajski mirovni sistem, u kojem je i monarhistička Jugoslavija predstavljala važnu kariku. Stvaranje »sovjetske republike Jugoslavije« značilo bi ozbiljno narušavanje samih temelja versajskog sistema, što njegovi tvorci nisu mogli dozvoliti, osim ako na to ne bi silom bili prisiljeni. A takove organizirane sile u tadašnjoj međunarodnoj

¹ Praktički akcioni program; materijal Kongresa ujedinjenja, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 12.

² Politička situacija i zadaci Komunističke partije u Jugoslaviji; materijali Vukovarskog kongresa KPJ, isto, 42.

³ Program KPJ, materijali Vukovarskog kongresa KPJ; isto, 35.

konstelaciji snaga nije bilo. Analiza unutrašnje političke situacije također je pokazivala da su ti zahtjevi u to vrijeme politički nerealni. Iako je utjecaj i snaga KPJ još uvijek bila, barem po svojim vanjskim obilježjima, jaka, režim je sistematski učvršćivao svoju vlast, jačao svoj administrativno-upravni, policijski i vojni aparat i pripremao napad na revolucionarni radnički pokret vođen od KPJ. Umjesto da se tome suprostavi organiziranjem jedinstvene revolucionarne fronte proletarijata i nacionalnooslobodilačkih pokreta, koje su vodili opozicioni građanski elementi, rukovodstvo KPJ orijentiralo se gotovo isključivo na legalne oblike borbe, kroz parlament i slično, pridavajući tim oblicima borbe preveliko značenje.

Slično stajalište dominirat će i na I. zemaljskoj konferenciji KPJ (srpanj 1922), ali će se u pokušajima da se istraže uzroci teškog poraza Partije nakon njene zabrane od strane režima načeti i rasprave o nacionalnoj politici Partije. Ta rasprava će biti tada vođena još vrlo suzdržljivo, s unitarističkih pozicija i s mnogo neshvaćanja biti problema. O tome svjedoči i način na koji su u rezoluciji bili formulirani partijski zadaci u tom pogledu. Nacionalni sukobi ocijenjeni su kao plemenski sporovi, a kao osnova za njihovo rješavanje istaknut je princip samoodređenja.⁴

Uskoro će se, međutim, u redovima KPJ razviti vrlo široka i značajna diskusija o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji i o stavu Partije prema tom problemu. Stavovi o tom pitanju bit će jedan od važnih faktora (dakako, uz ostale) na kojem će se probuditi unutar rukovodstva i članstva u KPJ frakcijske borbe i formirati lijeva i desna frakcija. Šire i svestranije razmatranje nacionalne politike KPJ nametnula je Partiji konkretna politička situacija u Jugoslaviji. Posljedice pogrešne nacionalne politike Partije vrlo brzo su se pokazale i one su bile teške za čitav revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji. Vladajući velikosrpski režim relativno je lako i brzo uspio slomiti i u znatnoj mjeri razbiti Partiju. Tome je, uz ostale objektivne i subjektivne okolnosti, doprinijela i činjenica da je Partija u ugnjetenim zemljama uslijed pogrešne nacionalne politike u znatnoj mjeri oslabila svoj uticaj u širokim slojevima naroda, prije svega seljačkim, ali i u dijelu radničkih. Oni su pošli za onim političkim partijama i grupacijama koje su u prvi plan istakle borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja i neravnopravnosti, iako su u vodstvu tih stranaka i grupacija bili građanski elementi. Na toj se osnovi u Hrvatskoj, na primjer (a slično je bilo i u drugim zemljama), pod vodstvom HRSS u prvim godinama nakon rata formirao relativno snažan tzv. hrvatski nacionalni pokret. Takva je situacija u velikoj mjeri otežavala djelatnost KPJ u Hrvatskoj i to još dugo nakon što je KPJ iz osnova promijenila svoj stav prema nacionalnom pitanju.

Razlozi koji su uvjetovali i utjecali na formiranje takve nacionalne politike Partije u prvim poslijeratnim godinama bili su mnogobrojni, objektivne i subjektivne prirode, i još su nedovoljno istraženi. Jedan od osnovnih razloga svakako je bilo socijaldemokratsko idejno nasljeđe s kojim je bio opterećen znatan dio rukovodstva, a i članstva i koje je dovelo do nerazumijevanja suštine nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Isto tako nije bez utjecaja, vjerovatno, bila ni činjenica, da jedan dio pripadnika radničkog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji nije osjećao nacionalni problem jer je pripadao narodu koji nije bio nacionalno ugnjeten, već je osjećao na svojim leđima samo teret socijalnog izrabljivanja, što ga je objek-

⁴ Rezolucija o političkoj situaciji i najbližim zadacima Partije; materijali I zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 19/I, 1922, 20/21, prijepis u IHRPH.

tivno prvenstveno upućivalo u borbu za socialno oslobođenje. Isto tako, čini se da prilikom formiranja nacionalnog programa u tom razdoblju KPJ nije u dovoljnjoj mjeri uzela u obzir neke važne elemente, kao što su bili nacionalni i socijalni sastav stanovništva, relativna nerazvijenost radničke klase u cjelini, razlike koje su postajale u stupnju razvijenosti između nacija, povijesne tradicije i okolnosti pod kojima se je razvijao dotada proletarijat pojedinih nacija, njegov ekonomski položaj, nacionalni i socialni sastav rukovodstva itd. No to su sve pitanja koja tek treba istražiti i naučno objasniti. Na indirektan način utjecale su i opće poslijeratne revolucionarne prilike u zemlji i inostranstvu, idejna i organizaciona nezrelost KPJ, utjecaj Kominterne, koja u to vrijeme također još nije vidjela postojanje nacionalnog problema u Jugoslaviji i niz drugih okolnosti.

II. Borba za izgradnju marksističnog stava u nacionalnoj politici KPJ

Razvoj političke situacije u zemlji, gubljenje utjecaja u širokim slojevima naroda, neuspjeli pokušaji KPJ da se poveže s tim slojevima naročito u Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji, teško i sporo obnavljanje razbijenih partijskih organizacija itd. ubrzalo je u redovima KPJ evoluciju u shvaćanju nacionalnog pitanja i dovelo do spoznaje o potrebi svestranijeg analiziranja nacionalnog programa.

Druga zemaljska konferencija KPJ (svibanj 1923) značila je u tom pogledu prvi ozbiljniji pokušaj. Na konferenciji se je dalje zaoštrio sukob između partijske ljevice i desnice, a stav prema nacionalnom pitanju, uz druga, bilo je važno pitanje spora. Posebna rezolucija o nacionalnom pitanju ni tada još nije donijeta, ali je u tezama o političkoj situaciji i neposrednim zadacima KPJ koje je u ime komisije podnio Kosta Novaković bilo posvećeno nacionalnom pitanju dosta mjesta. U njima se, uz ostalo, zahtijevalo da Partija svojom parolom o pravu na samoodređenje do otcjepljenja krene u borbu za mase. Isto tako je istaknuto da istinski nosioci tog zahtjeva mogu biti samo radnici.⁵ Iznijeti stavovi bili su još u znatnoj mjeri konfuzni i daleko od pravilnog gledanja na nacionalno pitanje u Jugoslaviji, iako je niz konstatacija bio tačan. Još uvijek se govorilo o plemenima a ne o nacijama u Jugoslaviji, o »plemenskoj opoziciji«, o »plemenskom i nacionalnom grupisanju«, o »hegemoniji srpskog plemena« itd. Bez obzira na ispoljene slabosti i nedosljednosti, značajna je već bila sama činjenica da je nacionalno pitanje postalo predmet raspravljanja i da se pošlo korak naprijed u napuštanju dotadašnjih teza o nacionalnom jedinstvu. Osobito je, nadalje, bila značajna odluka konferencije da se u redovima članstva provede široka javna diskusija o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji.⁶

Diskusija je vođena na stranicama partijske štampe u toku 1923. godine, a s manjim intenzitetom i kasnije. U njoj su sudjelovala najznačajnija imena iz redova jugoslovanskog radničkog pokreta, čitav niz najistaknutijih tadašnjih partijskih i javnih radnika, kao što su bili Sima Marković, Triša Kaclerović, Kosta Novaković, Filip Filipović, Đuro Cvijić, Simo Miljuš, Miroslav Krleža, August Cesarec, Moša

⁵ Politička situacija i neposredni zadaci KPJ; materijali II zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 34/II, 1923, 13, prijepis u IHRPH.

⁶ Odluka konferencije po referatu o političkoj situaciji; materijali II zem. konferencije KPJ, A—CK SKJ, KI, 34/II, 1923, prijepis u IHRPH.

Pijade, Pavle Pavlović, Rajko Jovanović i dr. Diskusija je bila neobično oštra. Tok i rezultat diskusije predstavljaju, vjerojatno, najviši domet koje je naša marksistička misao postigla do tada u teoretskoj obradi nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Diskusija se je, uglavnom, temeljila na analizama konkretne političke i društvene stvarnosti u Jugoslaviji. U toku diskusije probudio se je postojeći jaz između partijske »ljevice« i »desnice« i iskristaliziralo se je nekoliko stajališta. U osnovi se je ipak radilo o dva suprotna gledišta. Najizrazitiji predstavnik desnice bio je Sima Marković, dok ljevica nije imala tako izrazitog predstavnika, ali su stav ljevice zastupala i takva značajna imena kao što su Cesarec, Krleža, Pijade, Novaković, Đ. Cvijić, Kaclerović, P. Pavlović, R. Jovanović i dr.

U biti S. Marković je nacionalni problem u Jugoslaviji svodio na konkurentsku borbu između srpske, hrvatske i slovenske buržoazije, koje »uopšte imaju tu osobinu, da maskiraju i zamaćuju socijalnu strukturu političkog života, muteći klasnu borbu i otežavajući klasno diferenciranje društva«,⁷ jer »nacionalne borbe nigde i nikad nisu bile u osnovi ništa drugo nego konkurentске borbe između buržoazija raznih nacija«. ⁸ Gledajući problem s tih pozicija, on dalje konstatira da je »najviši interes jedne internacionalne proleterske partije da ubrza prirodan proces slivanja sličnih nacija u jedno i izbegne nacionalna trenja koja su ogromna smetnja za vođenje revolucionarne klasne borbe.«⁹ Zato se Marković zalaže za stvaranje nacionalnog mira u Jugoslaviji, koji će omogućiti »čistu klasnu borbu«. Zbog toga je on protiv hegemonističke vladavine srpske buržoazije, ali i protiv rješenja na bazi federacije ili konfederacije koja predstavlja, po njemu, u jugoslavenskom slučaju izraz separatističkog buržoaskog nacionalizma.¹⁰

S obzirom da »se do sad nijedna politička grupa nijedne nacije nije ni na koji način izjasnila protiv današnje državne zajednice za otepljenje« to se, kako kaže Sima Marković, »nacionalno pitanje u Jugoslaviji očevidno svodi... na ustavno pitanje.«¹¹ Iz tih razloga glavni je zadatak radničke klase u Jugoslaviji da se svim silama založi za donošenje takvog ustava kojim će se u Jugoslaviji osigurati ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca. Po mišljenju S. Markovića to bi se najbolje moglo osigurati donošenjem ustava u kojem će se garantirati pokrajinske političke autonomije. Osim toga, ustavom treba zagarantirati svim nacijama pravo na istupanje iz državne zajednice.¹²

Očigledno je da je ovakva platforma bila i u teoriji i kao praktički program u mnogo čemu neispravna. Tretirajući nacionalno pitanje u Jugoslaviji isključivo kao konkurentsku borbu nacionalnih buržoazija, S. Marković je suzio i pojednostavio problem. Istina je da se je nacionalno pitanje javljalo i kao borba konkurentskih jugoslavenskih buržoazija za jednako pravo učešća u podjeli vlasti, za jednake društveno-ekonomske uvjete razvitka buržoazije, jednake mogućnosti eksploatacije itd. Ali, samim time što su u toj borbi sudjelovali i svi ostali društveni slojevi i klase, proletarijat, seljaštvo, inteligencija itd., nacionalne borbe ne mogu se svesti samo na konkurentsku borbu nacionalnih buržoazija. Bez obzira što je tada na čelu nacionalne borbe bila buržoazija, i što se je ona, u biti,

⁷ S. Marković: Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Beograd, 1923, 16.

⁸ S. Marković: Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, Beograd, 1923, 37.

⁹ S. Marković: Ustavno pitanje, 16.

¹⁰ S. Marković: Protiv konfuzije u nacionalnom pitanju; Borba, br. 43, 22. IX. 1923, 5.

¹¹ Isto.

¹² S. Marković: Ustanovno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Beograd, 1923, 29.

u njoj prvenstveno borila za svoje klasne interese, u datim uvjetima, zbog učešća ostalih društvenih slojeva i zahtjeva koje je postavljala, ta borba je objektivno značila i borbu za nacionalnu ravnopravnost, protiv hegemonije velikosrpske buržoazije i njenih pokušaja da onemogući i uspori samostalan društveno-politički, ekonomski i kulturni razvitak drugih nacija. Ne uočavajući upravo tu činjenicu Markoviću je moglo izgledati da nacionalne borbe u Jugoslaviji »mute« i otežavaju klasnu borbu. Gledano apstraktno, teoretski, neovisno od konkretnih uvjeta i društvenopolitičke stvarnosti možda je to i tačno. Ali, u konkretnim prilikama i u tadašnjoj konstelaciji snaga u monarhističkoj Jugoslaviji istina je bila suprotna. Takvo stajalište je zatvaralo KPJ put k nacionalno ugnjetenim slojevima stanovništva, zanemarivalo specifičnosti konkretnog položaja pojedinih naroda u Jugoslaviji i sužavalo platformu za stvaranje istinski revolucionarnog pokreta radnih masa pod vodstvom KPJ, jer je odbijalo dio proletarijata i dio ostalog socijalno i nacionalno ugnjetenog stanovništva od KPJ, pa je prema tome, objektivno, slabilo i mogućnosti za vođenje klasne borbe. Osim toga, S. Marković nije uočavao da je borba za nacionalnu ravnopravnost istovremeno, dobrim svojim dijelom, bila i klasna borba, ne samo po tome što je bila vođena protiv vladajuće velikosrpske buržoazije, već i po tome što je jačala revolt protiv svih nosilaca vladajućeg režima, i pridonosila revolucioniranju svih, i socijalno i nacionalno ugnjetenih. Sve to pokazuje da je u interesu revolucionarnog radničkog pokreta bilo da svim snagama sudjeluje u borbi za rješavanje nacionalnog pitanja i da tu borbu povezuje s borbom za socijalno oslobođenje. Samo na taj način moglo se je ostvariti istinsko jedinstvo svih revolucionarnih snaga za uspješno vođenje klasne borbe.

Označavajući kao najveći interes internacionalne proleTERSKE partije ubrzavanje prirodnog procesa »slivanja sličnih nacija u jedno« S. Marković griješi što na taj proces gleda prvenstveno kao na proces mehaničkog stapanja nacija, koji je u interesu radničke klase i koji ova treba ubrzati. On ne uočava da se proces povezivanja i zbližavanja među nacijama ne odvija putem slabljenja postojećih nacionalnih individualnosti i brisanja postojećih razlika među nacijama, u pravcu mehaničkog stapanja nacija, nego upravo suprotno, putem priznavanja individualnosti i samostalnog nacionalnog razvitka i ravnopravnosti naroda. Što je nacionalni razvitak jednog naroda slobodniji, nezavisniji i samostalniji, to i tendencije zbližavanja i tješnije suradnje s drugim narodima na svim poljima društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog života snažnije dolaze do izražaja kao rezultat razvitka i porasta produkcionih odnosa, koji u interesu svog daljeg razvitka sve više probijaju uske nacionalne granice. Zbog toga je borba za punu nacionalnu ravnopravnost i slobodan razvitak potlačenih nacija u Jugoslaviji ujedno bilo i najefikasnije sredstvo koje je doprinosilo jačanju suradnje među narodima i učvršćivalo revolucionarnu klasnu borbu proletarijata. »Svaka nasilna intervencija ili svako veštačko forsiranje spajanja jezika i kultura i nacija je samo reakcionarna prepreka takvom (progresivnom — L. K.) razvitku, a nikako progresivno stremljenje. Naprotiv, u današnjim uslovima je to uvek izraz hegemonističkih tendencija, odnosno oblik nacionalnog ugnjetavanja...«¹³

Tu činjenicu S. Marković nije vidio. I to je bio jedan od razloga zbog kojeg je on bio protiv federacije ili konfederacije kao bazi za rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. On je smatrao da bi uređenje Jugoslavije na federativnim ili

¹³ Edvard Kardelj-Sperans; Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd, 1958, 399.

konfederativnim osnovama vodila ka slabljenju onih elemenata koji približuju i spajaju narode Jugoslavije. Najbolje sredstvo da se to postigne bilo je, po mišljenju S. Markovića, preuređenje države u pravcu formiranja regionalnih samouprava, što nije moglo značiti rješavanje nacionalnog pitanja. Pravi smisao Markovićeve autonomije i samouprave, bez obzira kako je široko bila zamišljena, sastajao se u tome, svjesno ili nesvjesno, da se oslabi nacionalna svijest i ograniči nesmetan društveno-politički, ekonomski i kulturni razvitak potlačenih nacija. Markovićeve samouprava je krnjila neke bitne karakteristike nacionalne suverenosti i ograničavala pravo svake nacije da potpuno samostalno određuje državni okvir i oblik državne vlasti u kojem će se razvijati. Ustvari, Marković je kao put za rješavanje nacionalnih problema u Jugoslaviji predlagao u biti slična rješenja koja su svojevrjeme predlagali austro-marksistički teoretičari na čelu s O. Bauerom, kao put za rješavanje nacionalnih sukoba u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, iako ih je on kritizirao i odbacivao.

Gledajući na nacionalno pitanje s navedenih pozicija S. Marković ga je i mogao svesti na ustavno pitanje, s obzirom da je rješenje za koje se je on zalagao predstavljalo — barem teoretski — pitanje revizije ustava. Negirajući svaku mogućnost marksističkog rješavanja nacionalnog pitanja u okvirima buržoaskog društva i odvajajući borbu za rješavanje nacionalnog pitanja od revolucionarne klasne borbe proletarijata, Marković se zalagao za nerevolucionarna, djelomična, rješenja. Težište kritike i borba radničke klase protiv velikosrpske hegemonije bila je pomaknuta sa suštine, na oblike i taktiku kojom će se postići nacionalni mir u buržoaskoj Jugoslaviji i stvoriti povoljniji uslovi za klasnu borbu. Osnovni razlozi takvog stajališta S. Markovića i partijske desnice bili su uglavnom oni isti koji su uvjetovali i stavove KPJ u nacionalnom pitanju u prvom periodu njenog djelovanja.

Nasuprot stajališta desnice, partijska ljevica branila je u srži marksističke poglede na nacionalno pitanje, koji su u svojim osnovnim elementima bili izloženi u prijedlogu rezolucije Đure Cvijića o nacionalnom pitanju za zemaljsku konfederaciju NRPJ.

Ljevica je odbacila gledišta S. Markovića, izjavljujući da je nacionalno pitanje revolucionarno pitanje, pitanje za čije su rješavanje zainteresirani svi društveni slojevi i klase jednog naroda, a ne samo buržoazija i prema tome da se ono ne može svesti na ustavno pitanje.

Ne isključujući sudjelovanje u borbi za reviziju ustava, ljevica ističe pravo samoodređenja naroda i priznaje »svakom narodu pravo na suverenost u određivanju svojih odnosa, dakle i pravo na slobodno otcjepljenje i obrazovanje svoje posebne države, odnosno na priključenje svojoj nacionalnoj državi« smatrajući da »odricanje toga prava znači pogodovanje hegemonističkoj politici vladajuće srpske buržoazije.«¹⁴ Polazeći od ovih osnovnih gledišta, u prijedlogu rezolucije se izjavljuje: »N. R. P. J. borit će se sama i spremna je da se bori zajednički sa svakim progresivnim i republikanskim pokretom seljaštva i srednjih slojeva za uspostavu vlade radnika i seljaka na teritoriju svake nacije u Jugoslaviji. Radničko-seljačke vlade lako će rešiti nacionalna pitanja u Jugoslaviji i tako stvoriti preduslove za dobrovoljni savez radničko-seljačkih republika u balkansko-podunavskoj federaciji.«¹⁵ Navedeno stajalište partijske ljevice predstavljalo je radikalno kidanje s do-

¹⁴ Predlog rezolucije o nacionalnom pitanju za zemaljsku konferenciju N. R. P. J. Borba, br. 36, 27. IX. 1923, 3/4.

¹⁵ Isto, str. 4.

tadašnjim unitarističkim pogledima KPJ na nacionalno pitanje. Priznavši svakoj naciji pravo da samostalno određuje pravac svog nacionalnog razvitka na bazi potpune samostalnosti i ravnopravnosti, ljevica je zauzela ispravno marksističko stajalište, koje se je temeljilo na pravu svake nacije da vodi borbu za samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje. Zauzevši takav stav prema nacionalnim borbama u monarhističkoj Jugoslaviji i postavljajući u svoj program, kao jedan od svojih bitnih zadataka, aktivno učešće i pomaganje borbe nacionalno porobljenih naroda, ljevica je istakla platformu s koje je jedino bilo moguće povezati borbu za socijalno oslobođenje s borbom za nacionalno oslobođenje i ostvariti jedinstvo u toj borbi. No proći će još dosta vremena prije nego će u KPJ ta politička linija, u teoriji, i osobito u praksi postati dominantna.

Dalji korak u pravcu evolucije svaćanja KPJ o nacionalnom pitanju učinjen je na III. zemaljskoj konferenciji KPJ (siječanj 1924). Unatoč veoma oštrom suprostavljanju desnice, na konferenciji su bila prihvaćena osnovna gledišta ljevice. S te strane su stajališta prihvaćena na konferenciji radikalnan preokret u nacionalnoj politici KPJ bez obzira na to, što je u prihvaćenoj rezoluciji o nacionalnom pitanju još uvijek bilo dosta slabih mjesta, nedorečenosti i pogrešnih političkih procjena. Najkrupnije slabosti u rezoluciji bile su »nesagledavanje do kraja karaktera borbe makedonskog i crnogorskog naroda«¹⁶ i ocjena da je 1918. formiranje Jugoslavije značilo stvaranje objektivnih uslova za proces formiranja jedne nacije iz triju srodnih nacija, koji je proces zaustavljen »usled klasnih interesa celokupne buržoazije i nametanja monarhije«¹⁷.

Daljnja slabost rezolucije bila je u tome što je u priličnoj mjeri bila općenita, sa relativno slabo izgrađenim konkretnim akcionim programom. U rezoluciji se je, praktički, zahtijevalo odstranjenje hegemonije srpske buržoazije, suradnja radničke klase sa seljačkim masama i ugnjetenim nacijama u borbi protiv kapitalizma i stvaranje preduslova za obrazovanje federativne radničko seljačke republike.¹⁸ Na koji način i kakvim metodama u konkretnoj praktičkoj i društvenoj stvarnosti monarhističke Jugoslavije to ostvariti, o tome je u rezoluciji bilo vrlo malo riječi. Bolje rečeno, ti zahtjevi su gledajući realno bili pretežnim dijelom samo apstraktne parole. KPJ još nije uspjela, u cijelosti, izgraditi takvu konkretnu nacionalnu politiku koja će joj omogućiti da preuzme vodstvo i inicijativu u socialnoj i nacionalnooslobodilačkoj borbi.

Iako je na konferenciji rezolucija bila prihvaćena, predstavnici desne opozicije i dalje su ostali na svojim stajalištima. Zbog toga je u toku 1924. bio proveden među članstvom KPJ referendum o zaključcima konferencije i sporu u KPJ. U referendumu je učestvovalo 88 partijskih i 3 skojevske organizacije. Za prihvaćene odluke konferencije izjasnila se, (gotovo jednoglasno) 79 organizacija (20 iz Srbije, 30 iz Hrvatske, 7 iz Makedonije, 5 iz Bosne, 2 iz Crne Gore i 15 iz Slovenije); 1 organizacija izjasnila se protiv (iz Srbije), a 8 organizacija (za sada još nisam utvrdio odakle) nije se izjasnila. Sve skojevske organizacije bile su za prihvaćenu liniju. Isto tako, isključenje opozicije (odmah ili ako se još na jedan poziv ne pokore odlukama) tražilo je 57 organizacija (9 iz Srbije, 15 iz Slovenije, 24 iz

¹⁶ Rodoljub Colaković: Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja, Socijalizam, g. II, br. 2, 1959, 69.

¹⁷ Rezolucija III zemaljske konferencije KPJ o nacionalnom pitanju, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 68.

¹⁸ Isto, 70.

Hrvatske, 5 iz Makedonije, 3 iz Bosne i 1 iz Crne Gore), dok je rješenje spora sazivanjem partijskog kongresa zahtijevalo 16 organizacija (7 iz Srbije, 7 iz Hrvatske, 1 iz Makedonije i 1 iz Crne Gore). Ostale organizacije nisu se izjasnile.¹⁹

I iza provedenog referenduma, i bez obzira na njegove rezultate, desna opozicija u rukovodstvu KPJ ostala je na svojim stajalištima, što je bio jedan od bitnih razloga daljeg zaoštavanja sukoba koji će 1928. godine dovesti do privremenog otcjepljenja beogradske partijske organizacije iz KPJ. Sukob je poprimio vrlo oštre razmjere i doveo do intervencije Kominterne. Održani peti kongres Kominterne (srpanj 1924), u posebnoj rezoluciji o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, prihvatio je u osnovi stajališta izražena u rezoluciji III zemaljske konferencije KPJ: da je »Jugoslavija mnogonacionalna država«; da »Srbi, Hrvati, Slovenci jesu tri posebna naroda«; da je zadatak KPJ »da vodi odlučnu borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja u svim njegovim oblicima, a za samoopredeljenje naroda«; da »nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije ustavno pitanje« itd. U jednom od osnovnih pitanja, odnosno prema monarhističkoj Jugoslaviji, rezolucija Kominterne, bila je radikalnija i zahtijevala je otcjepljenje Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranje nezavisnih republika.²⁰

Pošto se i nakon ove intervencije Kominterne spor u KPJ nastavljao nesmanjenom žestinom, što je dovelo do daljeg gubljenja utjecaja i slabljenja KPJ, Izvršni komitet Komunističke internacionale formirao je u ožujku 1925. posebnu Komisiju IK KI sa zadatkom da još jednom razmotri stanje u KPJ. U radu Komisije sudjelovali su gotovo svi najistaknutiji predstavnici Kominterne (Staljin, Gramsci, Dimitrov, Manuilski, Zinovjev, Kolarov, Dugočki, Frunze, Šmeral, Alpari i dr.). Osnovni predmet razmatranja u Komisiji bila je nacionalna politika KPJ. Zaključci diskusije izraženi su u »Rezoluciji Egzekutive Komunističke internacionale o jugoslovanskom pitanju« (travnja 1925). Osnovni zahtjev istaknut u rezoluciji bio je zahtjev za stvaranje federacije radničko-seljačkih republika na Balkanu, jer jedino federacija može dovesti do stvarnog rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i na Balkanu.²¹ U tadašnjim unutrašnje-političkim i vanjskim prilikama taj zahtjev je zaista mogao biti samo parola. Radilo se u stvari o stajalištu da se nacionalno oslobođenje ne može postići bez provođenja socijalističke revolucije. A takvo gledište, tada, znatno je utjecalo na konkretnost borbe KPJ za rješenje nacionalnog pitanja. Ono je otežavalo Partiji da jasnije i određenije istakne neposredne, konkretne ciljeve u borbi za nacionalnu ravnopravnost.

U svojoj osnovi, navedena stajališta bit će srž nacionalnog programa i nacionalne politike KPJ slijedećih nekoliko godina. Doduše u pojedinim će razdobljima toga perioda, ovisno o konkretnoj unutrašnjoj ili međunarodnoj situaciji, utjecaju Kominterne i sl. biti i izvjesnog nijansiranja te političke linije, ali će ona u biti ostati ista. Tako će na III kongresu KPJ (lipanj 1926), u rezoluciji o nacionalnom pitanju, biti posebno naglašena Staljinova postavka da je nacionalno pitanje u suštini seljačko pitanje, ali se ne će posebno istaći zahtjev za izdavanjem Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz Kraljevine SHS. Treba istaknuti da je u rezoluciji III. kongresa, osim općih teoretskih ocjena i analiza (od kojih su neke imale i ozbiljnijih slabosti) bio po prvi put iznijet i značajniji konkretan akcioni nacionalni

¹⁹ Rezultat diskusije o sporu u NRPJ, isto 343.

²⁰ Rezolucija V kongresa Kominterne o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, Isto, 421.

²¹ »Pčelarstvo, praktične upute o racionalnem gajenju pčela«, Zagreb, 1925; ilegalna partijska brošura, fotokopija, u arhivu IHRPH — Zagreb.

program. U njemu se zahtijevala najpunija politička građanska sloboda za sve bez obzira na nacionalnu pripadnost, sloboda upotrebe materinskog jezika, obavezno školovanje na materinskom jeziku, borba protiv srbiziranja nesrpskih krajeva, borba protiv većeg poreskog opterećivanja nesrpskih oblasti i isključivanja iz agrarne reforme seljaka nesrpskih nacija i dr. Isto tako, priznat će se postojanje make-donske nacije, a uočiti će se i crnogorski i vojvodinski problem, i problemi nacionalnih manjina.²²

Stajalište KPJ prema cjelokupnosti državnog teritorija Kraljevine SHS koje je na direktan način bilo zaobiđeno u rezoluciji III kongresa o nacionalnom pitanju, dominirat će, međutim, na IV kongresu KPJ (listopad 1928). Iako na kongresu nije, donesena posebna rezolucija o nacionalnom pitanju, partijsko gledište na taj problem bilo je izraženo u nekoliko kongresnih dokumenata, napose u rezoluciji »O privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ«. Ostajući na svojim ranijim gledištima, i dalje ih konkretizirajući (borba protiv srpske hegemonije nad Siptarima, borba protiv pojava fašizma i ekstremnog šovinizma u pokretima ugnjetenih nacija, borba protiv konkretnih manifestacija nacionalnog ugnjetavanja, isticanje zadataka partijskog članstva i proletarijata vladajuće nacije itd.) KPJ je naročitu pažnju posvetila hrvatskom pitanju. U odnosu na hrvatsko pitanje KPJ je posebno naglasila zahtjev za razbijanje Jugoslavije i obrazovanje nezavisne Hrvatske, ističući pri tom da treba »u toku borbe za nezavisnost Hrvatske masama objašnjavati da se konačno oslobodenje, kako hrvatskog, tako i ostalih ugnjetenih naroda na Balkanu, može osigurati samo izvojevanjem radničko-seljačke vlasti i stvaranjem Balkanske federacije radničko-seljačkih republika«.²³

Takva procjena situacija, kao i ranije slične procjene bile su, čini se prije svega u tom momentu naglašene pod utjecajem konkretne društveno-političke stvarnosti u Jugoslaviji u kojoj je, upravo u to vrijeme, došlo do drastičnog zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa (skupštinski atentat na prvake HSS, ogorčenje u Hrvatskoj, otvorene pripreme dvora za uvođenje diktature i dr.). Međutim one nisu, izgleda, vodile dovoljno računa o nekoliko činjenica. Prvo, razbijanju Jugoslavije i izdvajanju Hrvatske nisu bili skloni, tada, čak ni građansko-buržoaski elementi u Hrvatskoj koji su bili okupljeni oko HSS-a. Oni su tražili samo preuređenje Jugoslavije. Za otcjepljenje Hrvatske bila je tek neznatna grupa velikohrvatskih šovinista frankovaca. Drugo, s obzirom na tadašnje međunarodne i unutrašnje odnose i konstelaciju snaga nisu postojale nikakve, ili barem vrlo minimalne, šanse da bi se mogla održati samostalna, nezavisna, slobodna i demokratska država bilo kojeg od naroda Jugoslavije, pa tako ni hrvatskog naroda. Treće, istinski interes svih progresivnih snaga hrvatskog naroda, i ostalih naroda u Jugoslaviji nalazi se uvijek, pa i tada, u zajednici s ostalim narodima Jugoslavije, ali u takvoj zajednici koja osigurava pun nacionalni razvitak na bazi potpune ravnopravnosti svim njenim narodima i narodnostima. To što Kraljevina Jugoslavija od prvog dana svog postanka nije bila takva država nametalo je obavezu svim progresivnim snagama u zemlji ne borbu za razbijanje Jugoslavije, već okupljanje progresivnih snaga u borbi za stvaranje takve Jugoslavije. Slabost izraženog stajališta bila je i u tome što se je još uvijek naglašavalo da se nacionalno pitanje može riješiti

²² Rezolucija III kongresa KPJ o nacionalnom pitanju; Istorijski arhiv KPJ; Beograd, 1949, II, 112.

²³ Rezolucija IV kongresa KPJ »O privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ; isto, 162—163.

samo stvaranjem federacije sovjetskih republika na Balkanu. A to je KPJ otežavalo borbu za predobivanje nacionalno porobljenih masa i njihovo izvlačenje ispod utjecaja HSS-a. Ovakvu koncepciju rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji KPJ je u osnovi, s manjim modifikacijama, zastupala približno do IV. zemaljske konferencije.

IV zemaljska konferencija KPJ (prosinca 1934) označavala je prvi vidljiviji i jasniji znak dalje evolucije stajališta KPJ o nacionalnom pitanju. Dokaz zato bila je prije svega odluka konferencije »da se u okviru KPJ osnuje KP Hrvatske i KP Slovenije i u najbližoj budućnosti KP Makedonije.«²⁴ U obrazloženju odluke bilo je istaknuto da je ona donesena zbog lakšeg suprotstavljanja nacionalističkim utjecajima i jačanja nacionalnih kadrova.

Donošenje takve odluke jasno je svjedočilo da je u redovima KPJ dalje sazrijevalo saznanje da je u cilju uspješnog povezivanja klasne borbe s borbom za nacionalno oslobođenje potrebno da KPJ promijeni i organizacione forme svog djelovanja. Dakako, nije se radilo samo o formalnoj promjeni organizacione strukture Partije, nego i o potrebi da se izgradi takva organizaciona struktura koja će lakše otvoriti put KPJ ka nacionalno i socijalno ugnjetenim slojevima. Činjenica da je ta odluka sprovedena tek 1937. godine (i to djelimično, jer nije osnovana KP Makedonije) samo dokazuje da se zaista nije radilo o formalnom pitanju, nego o početku jedne nove orijentacije protiv koje je u KPJ još uvijek postojao snažan otpor konzervativnih elemenata, koji će biti likvidirani dolaskom novog rukovodstva na čelu s J. Brozom Titom. Konferencija će ostati na marksističkom stajalištu prava na samoodređenje naroda sa pravom na otcjepljenje, ali će zahtjev za otcjepljenjem i razbijanjem Jugoslavije biti mnogo slabije izražen i ne će se više na njemu insistirati. Isto tako, izostat će zahtjev za stvaranjem balkanske federacije radničko seljačkih republika na Balkanu. To što se više nije inzistiralo na razbijanju Jugoslavije i zahtjevu za stvaranjem balkanske federacije također je bio jasan dokaz da u nekim vrlo važnim elementima svoje nacionalne politike KPJ počinje da pravi zaokret. Najizrazitije će se pak element starih shvaćanja očitovati u stavu konferencije da se putem oružanog ustanka masa sruši monarhofašistička diktatura i uspostavi radničko-seljačka sovjetska vlast u Jugoslaviji.²⁵ S obzirom na postojeće međunarodne i unutrašnje prilike taj zahtjev očito nije mogao biti neposredan program za uspješnu akciju. Snaga i utjecaj KPJ iako se nalazio u porastu, bio je još premali da bi davao realne izgleda na uspjeh oružanog ustanka protiv diktature. U znatnoj mjeri toga je bilo svjesno i rukovodstvo Partije, pa je stoga konferencija naznačila uz taj dalji cilj, i prilično detaljan program za neposrednu djelatnost komunista. Iz svega ovoga lako se može vidjeti da su na konferenciji — u odnosu na nacionalno pitanje — mnoge stvari još tretirane na stari način, ali i nastojanja da se nađe nova orijentacija. Lipanjski plenum Centralnog komiteta KPJ 1935. godine značit će u tom pogledu značajnu prekretnicu. Iako se još ni na njemu ne će cjelovitije formulirati nova orijentacija i taktika u nacionalnoj politici, učinjen će biti velik korak naprijed u tom pravcu.

Na formiranje nacionalnog programa KPJ u ovom periodu, koji je od III zemaljske konferencije, bez obzira na mnoge slabosti i nedostatke bio u svojoj

²⁴ »Odluka o izveštaju CK i zadaćama Partije«, materijali IV zemaljske konferencije, Istorijski arhiv KPJ, Beograd, 1949, II, 231.

²⁵ Isto, 226.

osnovnoj liniji pravilan, nesumnjivo je imala znatnog utjecaja i Kominternu. »Poslije diskusije i borbe protiv gledišta Sime Markovića zauzet je uz pomoć KI, pravilan stav u nacionalnom pitanju.«²⁶ I nakon toga, Komiterna je pružila pomoć progresivnim snagama u KPJ. Uz ostalo, ona je dala i značajnu podršku akciji i platformi progresivnih snaga iz zagrebačke organizacije za konsolidiranje KPJ. To međutim još ne znači, da se može tvrditi da su intervencije i stajališta Kominterne u svim momentima bile pravilne i da su uvijek odgovarale realnim prilikama u Jugoslaviji. To se prvenstveno odnosi na Staljinovu teoriju da je nacionalno pitanje u biti seljačko pitanje. Prihvatanjem te Staljinove teorije i njenim unošenjem u svoj program, KPJ je preuzela jednu jednostranu i u mnogo čemu pogrešnu teoriju koja joj je otežavala da u teoretskom i praktičko-političkom pogledu, ovisno o konkretnim okolnostima, primjenjuje i dalje razvija marksističko stajalište o nacionalnom pitanju. Bez namjere da analiziram Staljinovu teoriju, želim samo naglasiti da Staljinovo identificiranje nacionalnog pitanja sa seljačkim ne vodi u prvom redu računa o činjenici da je nacionalno pitanje po svom karakteru i značenju mnogo šire i kompleksnije od seljačkog i da je za njegovo rješavanje zainteresirano ne samo seljaštvo već sve društvene klase i slojevi nacionalno porobljenog naroda. Ipak, gledajući u cjelini, čini mi se da je utjecaj Komunističke internacionale, kad je riječ o nacionalnom pitanju, bio pretežno pozitivan. Naime, u bitnom pitanju, pitanju borbe protiv simomarkovštine i borbe za prihvatanje načela o pravu svake nacije na samoodređenje do otcjepljenja od strane KPJ, Komiterna je odigrala pozitivnu ulogu. Čitava ta problematika, međutim, u znatnoj je mjeri još znanstveno neistražena i zahtijeva daljna ispitivanja da bi se utvrdilo koliki je bio stvarni utjecaj Kominterne, u kojim se je sve oblicima on ispoljavao i kakve je sve posljedice u teoretskom i praktičko-političkom pogledu imao. To je nužno uraditi već i zbog toga da se utvrdi uolikoj mjeri je svoj nacionalni program u ovom razdoblju, a i kasnije, KPJ izgrađivala vlastitim snagama na osnovu poznavanja konkretne situacije u monarhističkoj Jugoslaviji, u procesu svog idejnog i organizaciono-političkog sazrijevanja, a uolikoj mjeri je ona pojedina stajališta unosila u svoj nacionalni program pod utjecajem Kominterne.

I da zaključimo. Svoj teoretski i praktičko-politički program o nacionalnom pitanju koji će olakšati i omogućiti KPJ da uspješno povede borbu radničke klase i nacionalno ugnjetenih naroda, na osnovi povezivanja borbe za socijalno oslobođenje sa borbom za nacionalno oslobođenje, i ostvari svoju rukovodeću avangardnu ulogu u tom procesu, oformila je definitivno KPJ u posljednjim godinama pred drugi svjetski rat. U tom periodu uspjele su se u KPJ definitivno afirmirati najprogresivnije revolucionarne snage na čelu s J. Brozom. One su preuzele vodstvo, likvidirale frakcijske borbe i na temelju marksističke analize učinjenih grešaka i uočavanja konkretne međunarodne i unutrašnje političke situacije znale izvući ispravne zaključke za svoju teoretsku i praktičko-političku djelatnost. A to je imalo presudno značenje za sve narode Jugoslavije i bilo je jedan od osnovnih preduvjeta koji su KPJ omogućili da provede oslobodilački rat i socijalističku revoluciju.

²⁶ Politički izvještaj CK KPJ na V kongresu KPJ; J. B. Tito, Govori i članci, Zagreb, 1959, III, 307.

Dušan Biber

Zunanjepolitična konstelacija v času ustanovnega kongresa KPS

V skopo odmerjenem času in prostoru je težko izčrpno orisati zunanjepolitični položaj kraljevine Jugoslavije v času ustanovnega kongresa KPS in prikazati nasprotja med politiko Stojadinovićeve vlade in težnjami ljudskih množic, analizirati zunanjepolitično orientacijo vlade. Zgolj nizanje problemov in dogodkov brez historične retrospektive do zloma in razpada stare Jugoslavije že zaključnih procesov ne more ustrezati namenu koreferata, ki naj dá zunanjepolitični okvir za razumevanje problematike, ki je predmet našega znanstvenega posvetovanja.

Pa tudi zgoščen pregled ne more dati več kot skop analitičen oris glavnih problemov, na katere je v zunanji politiki zadevala kraljevina Jugoslavija. Pri tem se je mogoče opreti le na doslej znane rezultate našega in tujega zgodovinskega pisja, ni pa moč nadrobno obravnavati sicer pomembnih vprašanj. Zato naj ta koreferat poleg priloženega pregleda dosedanjih dosežkov našega zgodovinskega pisja v obliki »bibliographie raisonnée« opozori na nekatera neraziskana vprašanja, pa tudi na vzroke, ki pojasnjujejo (ne pa opravičujejo) naše zaostajanje.

V prvi polovici leta 1937, v času ustanovnega kongresa KP Slovenije, so na zunanjepolitičnem prizorišču zbužali pozornost javnosti doma in v svetu predvsem tile problemi: odnosi Jugoslavije do nacistične Nemčije, urejanje in boljšanje bilateralnih odnosov s sosednimi državami, ki so vodile iredentistično ali ekspanzionistično politiko, to je z Bolgarijo, Madžarsko in s fašistično Italijo, stališča Jugoslavije do male antante ter francoskega in češkoslovaškega predloga, da se mala antanta spremeni v splošni obrambni pakt in sklene nato kot celota pakt s Francijo. S tem v zvezi je zbudil posebno zanimanje obisk Edvarda Beneša aprila v Beogradu. Zelo žive obravnave in odklonilna stališča v vrstah demokratične javnosti in meščanske opozicije sta zbužali pogodba o večnem prijateljstvu z Bolgarijo (29. januarja 1937) in pogodba z Italijo, podpisana 25. marca 1937. Obisk nemškega zunanjega ministra von Neuratha v Beogradu v začetku junija 1937 (ki se je tajno pletel že od januarja 1937) je bil za mnoge pravo presenečenje, demokratični javnosti v Beogradu pa je na pobudo KPJ dal povod za protinacistične demonstracije predvsem študentov in delavcev v Beogradu. Angleško-italijanski gentlemenski sporazum o status quo na Sredozemlju, sklenjen januarja 1937, ni pomenil angleškega jamstva za integriteto jugoslovanskih meja (kljub nasprotni izjavi Stojadinovića v skupščini). Odnosi med Jugoslavijo in Avstrijo so bili sicer korektni, vendar polni medsebojnega nezaupanja in strahu beograjskih vlad, da bi v tej državi prišlo do restavracije habsburške monarhije. Na pobudo Berlina in Rima je Stojadinovićeve vlada zboljšala odnose z Madžarsko.

Ker pa je morala upoštevati interese svojih zaveznikov v mali antanti, Češkoslovaške in Romunije, ni hotela in tudi ni mogla skleniti pogodbe z Madžarsko.

Podpis jugoslovansko-bolgarske pogodbe o večnem prijateljstvu je povzročil vrsto trenj in sumničenj med članicami balkanskega sporazuma. Nekatere so sicer privolile v ta podpis, nato pa vse bolj skeptično gledale na prave cilje Stojadinovićeve vlade. Pokazalo se je, da je bil ta sum upravičen, zakaj Stojadinović je skupaj z Bolgarijo težil k izhodu na Egejsko morje na račun zavezniške Grčije. Obisk predsednika Beneša v Beogradu aprila 1937 je ob sijaju sprejemov in bogatem protokolarnem sporedu, ob navdušenem vzklikanju množic za slovansko bratstvo pomenil na videz manifestacijo politike male antante in nakazoval upe, da bodo v jugoslovanski zunanji politiki le prevladale sile, ki so se zavemale za kolektivno varnost v okviru Društva narodov ter sovjetsko-francoske in sovjetsko-češkoslovaške pogodbe, dejansko pa je bil ves ta ceremonial, kot je cinično izjavil sam Stojadinović nemškemu poslaniku von Heerenu, zgolj pogreb prvega razreda. Stojadinović sicer ni odklonil predloga za spremembo male antante v splošni obrambni pakt, ampak ga je taktično odložil, Beneša pa nagovarjal, naj tudi Češkoslovaška uredi in izboljša odnose s tretjim rajhom, kot da bi Hitlerju res šlo le za sudetske Nemce, ne pa za gospostvo nad Prago in vso srednjo Evropo.

Ob španski državljanski vojni je jugoslovanska vlada zavzela nevtralno stališče in prepovedala odhod prostovoljcev na bojišča v Španiji, vendar je v odboru za nevmešavanje v Londonu sledila bolj angleškim in francoskim stališčem kot nemškim in italijanskim. Kljub svojim simpatijam za antikomunista Franca je Stojadinović le z oklevanjem privolil v načelo nevmešavanja, ker je videl v tem nevarnem precedens za svojo vlado, če bi se znašla na primer soočena z odkritim ustaškim oboroženim uporom v državi, druge države pa bi, sklicujoč se na nevmešavanje, odklonile pomoč in dobave orožja.

Kljub potovanjem Stojadinovića v London in Pariz so odnosi med Jugoslavijo in Francijo v tem času postajali vse bolj hladni. Na Quai d'Orsayu je nezaupanje Stojadinovićevi vladi postajalo čedalje večje. Jugoslovansko-angleški odnosi v tem času pa so bili več kot dobri, zakaj preorientacija jugoslovanske zunanje politike je naposled imela korenine v Londonu. Veliki Britaniji namreč tedaj ni ustrezalo, da bi se zapletla v vojno v Evropi, če bi se Francija na osnovi obveznosti iz svojih pogodb z ZSSR in s ČSR ali po ustavi Društva narodov morala zaplesti v oborožen spopad z nacistično Nemčijo.

Sredi 1937 je Jugoslavija kljub svojim poudarjeno prijateljskim odnosom s tretjim rajhom in kljub pogodbi, ki jo je pravkar sklenila s fašistično Italijo, še vodila nevtralistično politiko. Neurathov obisk v Beogradu junija 1937, kot danes ugotavljajo celo sovjetski zgodovinarji na podlagi še neobjavljenih sovjetskih diplomatskih dokumentov, ni prinesel pričakovanih sadov. V finančnem odboru skupščine, kjer so sedeli predstavniki domačega (in ne le domačega) kapitala, je Stojadinović na zaupni seji uradno prikazoval svojo politiko kot politiko nepovezovanja z ideološkimi frontami in blokii, kot jugofilsko politiko in se hvalil z moderno oborožitvijo jugoslovanske vojske, z milijonom vojakov, ki bi jih vlada v bodoči vojni ob pravem času vrgla kot odločilno utež na tehtnico na stran bodočega zmagovalca.

Taka je torej bila zunanjepolitična konstelacija Jugoslavije v času, ko se je ustanovila Komunistična partija Slovenije in je v skladu z direktivami kominterne in sklepi njenega VII. kongresa v svojem manifestu opozarjala na fašistično

nevarnost, se zavzemala za politiko ljudske fronte, za povezavo Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, Veliko Britanijo, Francijo in ČSR, za kolektivno varnost in za skupen nastop proti vse bolj agresivnemu fašizmu.

Za razumevanje in analizo globljih vzrokov takšne zunanjepolitične usmeritve kraljevske jugoslovanske vlade pod predsedstvom dr. Milana Stojadinovića je seveda potrebno, spet v najbolj skopih obrisih, orisati celotne, že zaključene zgodovinske procese. Osnovna značilnost zunanje politike kraljevine Jugoslavije do Hitlerjevega prihoda na oblast leta 1933 je bila sodelovanje Jugoslavije v versajskem sistemu, protirevizionistična politika z jugoslovansko-francosko pogodbo iz leta 1927 in z malo antanto, ki naj bi varovala Jugoslavijo pred restavracijo habsburške monarhije ter iredentističnimi zahtevami Madžarske in njenih zaveznikov. Predvsem pa so se jugoslovanske vlade v tem času bale italijanske ekspanzije in s tem povezanega obkrožanja.

Nacistični prevzem oblasti v Nemčiji 30. januarja 1933 je pomenil usodno prelomnico in novo polarizacijo sil, formiranje novih blokov v Evropi. Sovjetska zveza je vstopila v Društvo narodov in se zavzemala za kolektivno varnost. Čeprav je prej obsojala versajski sistem za krivičen in imperialističen, je v novem mednarodnem položaju sodila, da je le boljši od ciljev revizionistične politike nemških nacistov.

Odnosi med Francijo in Sovjetsko zvezo so se stalno boljšali in privedli slednjič do podpisa medsebojne pogodbe o prijateljstvu in pomoči 2. maja 1935 ter brž nato do podobne pogodbe med ZSSR in ČSR (16. maja). Ta sistem pogodb je v množicah zbujal velika upanja pa tudi iluzije, vendar je bil že od začetka neučinkovit, ker ni bil podprt z ustrežno vojno konvencijo. Francoski zunanji minister Laval je s to pogodbo želel preprečiti predvsem obnavljanje Rapalla, to je dobrih odnosov med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, hkrati pa pustiti vrata odprta in trgovati z Nemčijo s ciljem, da se Francija morebiti z njo naposled le sporazume. Velika Britanija se je dosledno izogibala nevarnosti, da bi se kakorkoli zapletla v morebitno vojno z Nemčijo na strani Francije, zato je rajši sklenila, na veliko nejevoljo Pariza, leta 1935 sporazum z Nemčijo o tonaži ladjevja obeh držav. To je bila odkrita kršitev mirovne pogodbe, ena izmed mnogih, vendar s privolitvijo Velike Britanije, ki je upala, da bo Hitler tako povečano nemško vojno brodogvajstvo tako in tako uporabljal predvsem na Baltiku proti Sovjetski zvezi.

Politiko približevanja Jugoslavije nacistični Nemčiji si je leta 1933 zamislil sam kralj Aleksander Karadjordjević. Njegov taktični cilj je bil, okrepiti svoj položaj nasproti Franciji, dobiti večje koncesije od Francije, predvsem finančno pomoč, preprečiti morebitni sporazum med Italijo in Francijo, ki bi bil naperjen proti nacistični Nemčiji, vendar bi Italiji kot protiuslugo za njeno sodelovanje prinesel morda celo teritorialne koristi na račun Jugoslavije. Rivalstvo med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo okrog Avstrije in gospostva v Podonavju je želel Aleksander izkoristiti tako, da bi nemški Drang nach Süden usmeril po možnosti proti Italiji, ne pa na Balkan. Kralj je računal, da bi Nemčija po priključitvi Avstrije težila proti Trstu in Južni Tirolski, priključitev Avstrije Nemčiji pa je bila po njegovih računih Jugoslaviji manj nevarna kot italijanska dominacija nad Dunajem ali restavracija habsburške monarhije (pač glede na nerešeno hrvatsko vprašanje!). Zato ni naključje, da je ob neuspelem nacističnem puču v Avstriji julija 1934 jugoslovanska vlada dala zatočišče pobeglim nacistom in se zapletla v hude spore z Italijo in Avstrijo.

Nacistična Nemčija je v skladu z načrti, grobo zasnovanimi že v času weimarske republike, želela z gospodarskim prodiranjem v države jugovzhodne Evrope ustvariti razmere za svoj bodoči politični vpliv. Potem ko so se zaradi tendenc za skorajšnji Anschluss razbili prvi poskusi za sporazum med Nemčijo in Italijo in je Italija reagirala z ustanovitvijo svojega bloka z Avstrijo in Madžarsko (s tako imenovani rimskimi protokoli leta 1934), se je Nemčija najprej usmerila k Romuniji, da bi prek nje razbila malo antanto, po neuspehu teh prizadevanj pa k Jugoslaviji. Osnovni cilj te politike je bil oslabiti francoski vpliv v Jugoslaviji, postopoma razbiti malo antanto, izolirati Češkoslovaško, razbiti po možnosti balkanski sporazum in doseči, da ostane v bodoči vojni Jugoslavija vsaj nevtralna, njen ekonomski potencial pa bi služil nemškim vojnim ciljem. Kasneje naj bi Jugoslavija postala nemški satelit. V perspektivi naj bi se pridružila bloku z Bolgarijo in Madžarsko, morda tudi z Romunijo, toda pod nemškim vodstvom.

Izvajanje te politike je olajšalo dejstvo, da Jugoslavija ni hotela priznati SZ in vzpostaviti z njo diplomatskih odnosov, v strahu pred Italijo pa ni kazala zanimanja za predlagani tako imenovani vzhodni pakt, ki naj bi se po vzorcu locarnske pogodbe sklenil ob sodelovanju ZSSR, Francije, Poljske, baltskih držav, Romunije in Nemčije. Prav tako je zelo oklevala pri pogajanjih za sklenitev podobnega sredozemskega pakta.

S trgovinsko pogodbo, sklenjeno 1. maja 1934, je nacistična Nemčija upoštevala težave Jugoslavije, ker je po znatno višjih cenah kot so bile svetovne, čeprav na bazi kliringa, kupovala kmetijske pridelke, ki jih Jugoslavija ni mogla plasirati na drugih tržiščih. Gospodarski vpliv Nemčije v Jugoslaviji je stalno naraščal in spravljal deželo v vse večjo gospodarsko odvisnost; čeprav nemški kapital ni bil na prvem mestu v Jugoslaviji. Nemški vojaški gospodarski strokovnjaki so menili, da je samo v interesu Nemčije, če tuji, na primer angleški kapital investira v Jugoslaviji, ker bi v primeru vojne nad tem področjem gospodarila Nemčija ter tako sama žela plodove tujih investicij. Morda je v tem in ne samo v sistemu imperialnih preferencialnih tarif iskati razlog, da kasnejša prizadevanja kneza Pavla v Londonu, da prevzame nemško mesto v jugoslovanski zunanji trgovini Anglija, niso rodili pričakovanih sadov.

Z atentatom v Marseillu 9. oktobra 1934, kjer sta izgubila življenje kralj Aleksander in francoski zunanji minister Barthou, se vsekakor začenja nova faza v zunanji politiki Jugoslavije. Ne da bi se podrobneje spuščal v ozadje in posledice tega atentata, je treba z rezervo sprejeti trditve sovjetskega zgodovinarja Volkova, da je bil kralj Aleksander odločen privrženec politike kolektivne varnosti in sodelovanja s Francijo in da je marsejski umor ustrezal interesom in ciljem nacistične politike. Tu so potrebne še temeljite, na čim bolj kompleksnih in vsestranskih virih sloneče raziskave.

Že 24. junija 1935 je novo jugoslovansko vlado po nalogu kneza namestnika Pavla sestavil dr. Milan Stojadinović, ki je prišel na ta položaj na pobudo in nasvet tedanjega britanskega poslanika v Beogradu in kasnejšega veleposlanika v Berlinu Hendersona. Temeljna značilnost zunanje politike Stojadinovićeve vlade je bila postopna slabitev poprejšnjega tesnega sodelovanja in zavezništva s Francijo in malo antanto ter približevanje Nemčiji in Italiji. Ta politika je bila uradno tolmačena kot prizadevanje dobiti poleg starih prijateljev še nove ter kot politika ogibanja blokom in ideološkim frontam. Razlogi za tako usmeritev so bili zunanje in notranjepolitične narave, razredni in gospodarski. Osnovna kon-

cepčija kneza Pavla, ki je držal niti zunanje politike v svojih rokah, je bila doseženi angleško-nemški sporazum, nacistična ekspanzija pa naj bi se usmerila proti Sovjetski zvezi. V tem okviru naj bi se razvijali dobri in prijateljski jugoslovansko-nemški odnosi, zagotovljena naj bi bila integriteta države, nasprotstva z iredentističnimi sosedami pa bi bilo treba ublažiti in po možnosti odstraniti s sklenitvijo bilateralnih pogodb. Spričo slabitve Društva narodov po Pavlovih ocenah ni kazalo zaupati naporom za kolektivno varnost in nedeljivost miru. Novi jugoslovanski poslanik v Berlinu Aleksander Cincar-Marković je decembra 1935 ob izročitvi svojih akreditiv strogo zaupno sporočil Hitlerju v imenu kneza Pavla in Stojadinovića, da Jugoslavija v prihodnje ne bo sodelovala v nikakršnih aranžmajih, naperjenih proti Nemčiji. Če se ne bo mogla odtegniti že obstoječim obveznostim, jih bo skušala vsaj razrahljati in si prizadevati, da v teh okvirih ne bo sprejet noben sklep v škodo Nemčije. Na prvem tajnem sestanku v Berchtesgadenu leta 1936 je Hitler obljubil svojemu gostu knezu Pavlu, da bo Nemčija jamčila Jugoslaviji meje, če ostane v bodoči vojni nevtralna.

Ob remilitarizaciji Porenja 7. marca 1936 in odpovedi locarnske pogodbe s strani Nemčije je Stojadinovićevega vlada nastopila proti predlogu, da se uvedejo gospodarske sankcije proti Nemčiji. Imela je slabe izkušnje iz udeležbe v sankcijah proti Italiji in spričo izmikavanja Lavalove vlade, pa je želela vsaj delno kompenzirati te izgube. Prizadevanja, da se prepreči restavracija habsburške monarhije v Avstriji, so ustrezala nacistični Nemčiji in knez Pavle je leta 1936 celo predlagal, vendar kot kaže brez uspeha, da bi Jugoslavija in Nemčija sklenili tajno pogodbo o skupni vojni intervenciji v Avstriji v primeru restavracije.

Na nemške nasvete in pritisk pa tudi na osnovi lastnih ocen je Stojadinovićevega vlada vztrajno odklanjala misel, da se mala antanta reorganizira v splošni obrambni pakt, povezan s Francijo. Res pa je, da bi tak pakt, če bi se uresničil, lahko zapletel Jugoslavijo tudi v konflikt s Sovjetsko zvezo, če bi zaradi Besarabije prišlo do spopada med ZSSR in Romunijo. V tajnih kontaktih prek Subotića s sovjetskim zunanjim ministrom Litvinovim je zato Stojadinović skušal to politiko razlagati kot naklonjeno Sovjetski zvezi, češ da se Jugoslavija ne bo pridružila nobeni vojni proti njej. V svojih odnosih s ČSR je Stojadinovićevega vlada bila pripravljena stopiti v vojno za obrambo ČSR samo v primeru napada z madžarske strani in si je zato kasneje na vso moč prizadevala v Rimu, da bi za primer vojne med ČSR in Nemčijo ostala Madžarska nevtralna.

Taka zunanjepolitična usmeritev Stojadinovićeve vlade je zadela na oster odpor med ljudskimi množicami, saj so njihovemu razpoloženju ustrezale zahteve in prizadevanja Komunistične partije Jugoslavije, da se fašizem zaustavi, da se Jugoslavija nasloni na Sovjetsko zvezo in bori za kolektivno varnost. Meščanska opozicija je v skupščini in zunaj nje, izkoriščajoč protifašistično razpoloženje množic, občutke slovanske solidarnosti in nacionalistično sovraštvo proti Nemčiji in Italiji, kritizirala prijateljsko politiko vlade do osi Rim—Berlin in zahtevala krepitev zvez s Francijo in malo antanto, ignorirala pa je skoraj vselej Sovjetsko zvezo. Hrvatska kmečka stranka je prav tako napadala Stojadinovićevo zunanjepolitično smer, ker je v njej videla namero vlade, da okrepi z naslonitvijo na os svoj unitaristični in centralistični sistem.

Agitacija meščanske opozicije in v precejšnji meri tudi Komunistične partije Jugoslavije prek ilegalnih letakov in tiska je žela brez dvoma večji uspeh, kot se da to razbrati iz skopih ohranjenih virov. To se je jasno pokazalo ob volitvah

11. decembra 1938, ko je Stojadinović popuščanje zahodnih velesil pred Hitlerjem v Münchnu skušal obrniti sebi v prid ter je v predvolilni kampanji stalno naglašal, da je njegova zunanja politika s tem potrjena kot pravilna. Rezultat volitev je pokazal — to je ugotovil celo nemški poslanik von Heeren — da je naglašanje takšne zunanjepolitične usmeritve izzvalo med množicami nasproten učinek. Dober del odgovornosti za tragično usodo Češkoslovaške so volivci pripisovali prav Stojadinoviću in njegovi politiki.

Po nepričakovanem padcu Stojadinovića 4. februarja 1939 je nova Cvetkovićevo vlada, morda manj očitno, nadaljevala staro politiko ter je prestrašena brez ugovora sprejela na znanje nemško okupacijo Češkoslovaške marca 1939 in italijansko okupacijo Albanije aprila 1939. Obiski Cincar-Markovića, novega zunanjega ministra, v Benetkah in v Berlinu spomladi 1939 so potrjevali staro usmeritev. Ob državnem obisku kneza Pavla v Berlinu junija 1939 je Hitler znova slovesno jamčil jugoslovanske meje, vendar je bil jezen zaradi Pavlovega kasnejšega obiska v Londonu in je zato Ciana spodbujal, naj Italija čimprej napade in razkosa Jugoslavijo, hkrati pa se s tem tudi zaplete v drugo svetovno vojno.

Ob začetku vojne je jugoslovanska vlada razglasila nevtralnost, v sklenitvi pogodbe o nenapačanju med Sovjetsko zvezo in Nemčijo je videla potrdilo za pravilnost svoje zunanjepolitične usmeritve.

Najprej je vlada Cvetković-Maček lavirala med Rimom in Berlinom in skušala njuno rivalstvo obrniti sebi v prid. Nevtralnost Jugoslavije v začetku druge svetovne vojne je ustrezala tudi Londonu, ki si je prizadeval formirati na Balkanu blok nevtralnih držav, da bi ga kasneje lahko izkoristil proti Nemčiji. Fašistična Italija pa si je prizadevala, da s privoljenjem Londona in kasneje celo Moskve prigrabi dele Jugoslavije v duhu londonskega pakta iz leta 1915.

Zelo zapletene borbe velesil za vpliv na Balkanu in v Jugoslaviji v času druge svetovne vojne seveda ni mogoče niti očrtati v tem koreferatu; v ta namen so potrebne še zelo obsežne in temeljite raziskave. Ni dvoma, da si je Pariz, kasneje pa tudi London prizadeval zaplesti Jugoslavijo v vojno proti Hitlerjevi Nemčiji, da bi tako razbremenil svoj položaj. Takim načrtom je nasprotovala Sovjetska zveza, ki je s krepitvijo svojega vpliva na Balkanu in s teritorialnimi aneksijami skušala slabiti nemški vpliv in prodor na jugovzhod, pazila pa je, da ne bi tvegala spor z Berlinom. Komunistična partija Jugoslavije je v tem času nasprotovala sleherni vključitvi Jugoslavije v vojno proti Nemčiji ali Italiji na strani zahodnih velesil in se zavzemala za priznanje de iure ter naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo, kar je naposled junija 1940 jugoslovanska vlada tudi storila.

Hitler je po zlomu Francije poleti 1940 preprečil namen italijanskih fašistov, da napadejo Jugoslavijo. Menil je, da bi preuranjen napad lahko Jugoslavijo spremenil v oporišče angleških bombnikov in privedel morda celo do skupnega nastopa Sovjetske zveze in Anglije. Neuspeli Mussolinijev napad na Grčijo in potreba, da se zaščiti bok za bližnji napad nacistov na ZSSR, sta narekovala spremembo dotedanje nemške politike nasproti Jugoslaviji. Hitler je z vsemi sredstvi izvajal pritisk na beograjsko vlado, da pristopi k trojnemu paktu, angleška, ameriška in sovjetska vlada pa so skušale to preprečiti. Šele po dolgem oklevanju in vrsti direktnih tajnih pogajanj je vlada Cvetković-Maček 25. marca 1941 na Dunaju podpisala protokol o pristopu k trojnemu paktu, toda že dva dni kasneje je vojni puč generala Simovića to vlado zrušil in privedel do nemškega napada na Jugo-

slavijo 6. aprila 1941 ob sodelovanju Italije in drugih nemških satelitov. Že 17. aprila je bila podpisana kapitulacija jugoslovanske vojske.

Če ob tem sumarnem pregledu poskušamo ugotoviti, kje so praznine in glavni problemi našega zgodovinopisja, ki se ukvarja s to problematiko, moramo reči, da smo kljub nekaterim uspehom šele na začetku naših raziskav, da nam primanjkuje specialistov, da še zdaleč niso ustvarjene potrebne materialne okoliščine (finančne, tehnične in organizacijske), pa tudi glede virov in bibliotek ter specialističnih dokumentacij stanje ni zadovoljivo. Praktično delajo danes na tem področju le posamezniki brez ustrezne pomoči dobro organiziranih in vodenih kvalificiranih strokovnih sodelavcev, boreč se često z najbolj banalnimi tehničnimi in finančnimi težavami.

Res solidne sinteze zunanje politike Jugoslavije v času med obema vojnama si ni moč niti zamisliti brez ustreznih sistematičnih raziskav in razprav o zunanji trgovini in gospodarstvu Jugoslavije, raziskav javnega mnenja in njegovega vpliva na oblikovanje in izvajanje uradne zunanje politike ter pregleda kulturnih in drugih bilateralnih in mednarodnih stikov. Sodobno zgodovinopisje se ne zadovoljuje le z diplomatsko zgodovino, marveč proučuje mednarodne odnose z vseh vidikov, raziskuje medsebojne vplive notranjih in zunanjih političnih situacij, proučuje vlogo vojske in obveščevalne službe, pomen in vpliv kapitala, domačega in tujega, in vsekakor ne na zadnjem mestu tudi razredne motive za takšne ali drugačne zunanjepolitične odločitve in usmeritve, vse pa povezuje z obćim mednarodnim položajem in glavnimi tokovi razvoja v sodobnem svetu.

Doslej je bila glavna pažnja našega zgodovinopisja usmerjena predvsem na nastanek in zunanjepolitične okoliščine ob ustanovitvi kraljevine SHS oziroma Jugoslavije in na problematiko razpada in zloma te države. Taka začetna usmeritev je razumljiva, če upoštevamo, da se je ves čas stare Jugoslavije razpravljalo o raznih nerešenih vprašanjih, ki so imela svoje korenine v načinu njene ustanovitve, pa so si razočarane množice ob aprilskem zlomu zastavljale vprašanje, kako in zakaj je bilo mogoče, da je država doživela tako bliskovit in nesladen konec.

Vrsta vprašanj doslej ni prišla niti v program znanstvenih raziskovanj. Sem sodijo vprašanja, kot so npr. odnosi Jugoslavije z Avstrijo, Grčijo, Bolgarijo, Združenimi državami Amerike, Poljsko, Romunijo, vtem ko se bilateralni odnosi z drugimi državami raziskujejo le parcialno. Podrobneje kaže raziskati politiko in dejavnost kraljevine Jugoslavije v Društvu narodov in jugoslovansko zunanjo politiko v zvezi s kompleksnimi mednarodnimi vprašanji.

Raziskovalec mednarodnih odnosov XX. stoletja mora dobro poznati več svetovnih jezikov pa tudi jezike sosednih narodov. Zlasti mlajši zgodovinarji pa imajo le redko to znanje. V seminarjih naših fakultet, kjer se predava tudi sodobna zgodovina, bomo zaman iskali kompletnih kolekcij nemških, angleških, francoskih, ameriških, madžarskih in drugih diplomatskih dokumentov, da o pomanjkanju vse obsežnejše tuje, le za devize dosegljive strokovne literature niti ne govorimo. Posebno poglavje je vprašanje, kako in zakaj se počasi urejajo naši arhivi z gradivom za čas med obema vojnama. Dosedanji napor, da si ustvarimo res temeljito bibliografijo dosežkov vsaj svojega zgodovinopisja, kaj šele tujega, niso zadovoljivo uspeli. Teško si je zamisliti, da bi nadarjen in razgledan raziskovalec

lahko kar z lastnimi sredstvi opravljal raziskave tudi drugod po državi in na tujem, saj celo za redne, že programirane in odobrene raziskovalne naloge primanjkuje sredstev priznanim strokovnjakom.

ORIS VIROV IN NAJVAŽNEJŠE LITERATURE:

Pregled virov, ki prihajajo v poštev ne le za jugoslovansko-nemške odnose, je objavil Dušan Biber, Pregled izvora za pitanje jugoslovansko-nemačkih odnosa 1933—1941. Jugoslovanski istorijski časopis, 2, 1963, 37—56.

Kasneje so začele izhajati tudi druge kolekcije diplomatskih dokumentov, med katerimi velja omeniti Les documents diplomatiques français ter kolekcijo madžarskih diplomatskih dokumentov: Diplomáciái Iratok Magyarorszag Külpolitikájához 1936—1945. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962 in Allianz Hitler, Horthy, Mussolini. Budapest 1966.

Doslej, žal, nič ne kaže, da bi začela izhajati kaka kolekcija jugoslovanskih diplomatskih dokumentov. Med jugoslovanskimi in češkoslovaškimi zgodovinarji se je rodila zamisel, da bi v bližnji bodočnosti pričeli s pripravami za izdajo češkoslovaških in jugoslovanskih diplomatskih dokumentov, ki zadevajo predvsem odnose med kraljevino Jugoslavijo in ČSR ter obča vprašanja svetovne politike, ki so zanimala obe državi.

Med številno literaturo, ki se ukvarja z mednarodnimi odnosi XX. stoletja, naj opozorim predvsem na tale dela: Potemkin, Istorija diplomatije, III. Beograd 1951; V. G. Truhanovski, Istorija mednarodnih otnošenij i vnešnej politiki SSSR 1917—1939, I. Moskva 1961; Vnešnja politika SSSR, I. Moskva 1966. Pierre Renouvin, Histoire des relations internationales, VIII, Les crises du XX e siècle, II. De 1929 à 1945. Paris 1958, navesti pa se da še številna druga dela, ki obravnavajo posamezna obdobja in kompleksna mednarodna vprašanja.

Sintetične zgodovine zunanje politike Jugoslavije med obema vojnama izpod peresa jugoslovanskih zgodovinarjev doslej še nimamo. Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1964 daje samo najbolj splošne teze in oris te politike, kar bodo brez dvoma kasnejše raziskave dopolnile ali korigirale.

J. B. Hoptner, Yugoslavia in Crisis 1933—1941. New York in London 1962 je na osnovi v tujini dosegljivega gradiva vendar brez raziskav v političnem arhivu v Bonnu (Auswärtiges Amt) in v jugoslovanskih arhivih, opirajoč se predvsem na posamezne jugoslovanske diplomatske dokumente in zapiske emigrantskih jugoslovanskih politikov, poskusil napisati sintetičen oris jugoslovanske zunanje politike za čas od marsejskega atentata do aprilskega zloma kraljevine Jugoslavije. V tem delu je očitna tendenca razložiti in opravičiti politiko zlasti kneza in regenta Pavla.

Med sovjetskimi zgodovinarji je posebno pažnjo zunanji politiki Jugoslavije posvetil V. K. Volkov, Germano-jugoslavskie otnošenija i razval Maloi Antanti 1933—1938. Moskva 1966, vendar, žal, tudi on ni raziskoval virov v političnem arhivu v Bonnu (Auswärtiges Amt) niti ne ohranjenih jugoslovanskih diplomatskih dokumentov v diplomatskem arhivu državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu. To delo je pravzaprav razširjena in poglobljena obdelava tematike, o kateri je isti pisec objavil že prej razpravo: Germano-jugoslavskie otnošenija v 1933—1938 godah i razval Maloi Antanti, Slavjano-germanskie issledovanija. Moskva 1963.

Zgoščen enciklopedijski oris jugoslovanske zunanje politike med obema vojnama ter jugoslovansko-nemških odnosov je v Enciklopediji Jugoslavije. VI, 340—342 objavil Dušan Biber.

O raznih aspektih jugoslovanske zunanje politike v času od Hitlerjevega prihoda na oblast leta 1933 do aprilskega zloma kraljevine Jugoslavije leta 1941 so v obliki zelo nepopolnih pregledov pisali razni avtorji na osnovi v času pisanja znane in dostopne literature ter gradiva, do katerega jim je uspelo priti. Marsikatere trditve in teze v teh pregledih seve ne bodo docela obstale, ko bodo opravljene potrebne temeljite raziskave. Tako je npr. Ferdo Culinovič, Jugoslavija izmedju dva rata, I, II. Zagreb 1961 le obrobno, brez upoštevanja vseh že tedaj objavljenih virov in literature, pisal tudi o zunanji politiki Jugoslavije. Zelo splošen pregled, ki mi zasnovan na arhivskih raziskavah, kar je razumljivo za čas po končani drugi svetovni vojni, je objavil Vladimir Dedijer, Jugoslavija od Versaja do Pariza, Trideset dana, 11—12, 1946, 1—51. Podobno velja tudi za zbornik predavanj Iz istorije Jugoslavije 1918—1941. Beograd 1958, kjer je Julijana Vrčinac

objavila svoje predavanje Spoljna politika Jugoslavije u periodu 1919—1941, str. 299—313, Č. Djurdjević pa Jugoslavija uoči drugog svetskog rata i politika Narodnog fronta, str. 314—328.

Posamezni jugoslovanski zgodovinarji so, ko so razpravljali o vprašanih iz obče evropske ali balkanske zgodovine, v svojih delih, člankih in razpravah, osvetljevali tudi posamezne faze jugoslovanske zunanje politike in stališča jugoslovanskih vlad. Med njimi velja omeniti predvsem Živka Avramovskega in tale njegova dela: Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925—1939, godine. Istorija XX. veka Zbornik radova, V, 1963, 137—224; Pitanje sovjetsko-rumunskog pakta i pad Titulesca i posledice za rumunsku spoljnopolitičku orijentaciju. Istorija XX. veka. Zbornik radova, VII, 1965, 5—92; Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije. Istorijski glasnik, 2—3, 1964, 123—140; Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata. Istorija XX. veka. Zbornik radova, II, 1961, 5—161.

Isti pisec je objavil tudi vrsto zelo koristnih prispevkov in člankov, v katerih je raziskal stališča in diplomatsko dejavnost jugoslovanskih vlad ob raznih pomembnih mednarodnih dogodkih in problemih. Naj omenim predvsem razprave: Bombardirajneto na Bitola na 5. XI. 1940. godine i prašanjetto na ostavkato na general Nedić. Glasnik na Institutot na nacionalna istorija, 1, 1963, 99—125; Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade, Istorijski glasnik, 1, 1963, 3—38; Pitanje podele Albanije u razgovorima Stojadinović-Cano januarja 1939. Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva u Prištini, I, 1965, 131—159; Pitanje učešća Jugoslavije u vojnim sankcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju (1935—1936). Jugoslovanski istorijski časopis, 1, 1964, 13—36; Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom paktu od 25. III. 1937. Historijski pregled, 1. 1963, 19—31; Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januarja 1937 na odnose izmedju članica Balkanskog sporazuma. Jugoslovanski istoriji časopis, 2, 1965, 3—20.

Dušan Biber, O padu Stojadinovićeve vlade. Istorija XX. veka Zbornik radova, VIII, 1966, 5—73 je na osnovi doslej dosegljivega gradiva skušal analizirati vzroke in zunanjepolitične reperkusije padca te vlade, v svoji knjigi Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Ljubljana 1966 pa je rekonstruiral in analiziral stališča in reagiranja Stojadinovićeve vlade na priključitev Avstrije k Nemčiji leta 1938. Isti pisec je v razpravi Ustaše i Treći Reich. Prilog problematici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933—1939. Jugoslovanski istorijski časopis, 2, 1964, 37—56 obravnaval vprašanje delovanja ustašev v nacistični Nemčiji ter zadevne reperkusije na jugoslovansko-nemške diplomatske odnose. Ljubo Boban je v zvezi s svojimi notranjepolitičnimi raziskavami obravnaval tudi nekatere mednarodne aspekte hrvatskega vprašanja (ni pa upošteval vseh v tujini dosegljivih virov). To velja za njegovo doslej največje delo Sporazum Cvetković-Maček. Beograd 1965, vtem ko je zelo podrobna in analitično kritična njegova razprava Oko Mačekovih pregovora s grofom Čanom. Istorija XX. veka. Zbornik radova, VI, 1964, 303—357.

Vuk Vinaver je z metodo skrbnega zbiranja fragmentov iz većinoma sekundarnih virov skorajda v mozaični tehniki poskušal rekonstruirati stališča raznih jugoslovanskih vlad do Sovjetske zveze in njene mednarodne politike ter je v Zborniku Matice srpske, 45, 1966 objavil razpravo Spoljnopolitičke posledice uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1940. Za razumevanje stališč in politike vlade Cvetković-Maček neposredno po izbruhu druge svetovne vojne je vsekakor potrebno upoštevati razpravo istega pisca Vojno-političke akcije fašističke Italije protiv Jugoslavije u jesen 1939. godine. Vojnoistorijski glasnik, 3, 1966, 73—94. Bogdan Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937—1941. Historijski zbornik, 1964, 227—257 pa je obravnavano tematično v obliki pregleda zasnoval predvsem na objavljenih diplomatskih dokumentih.

Jugoslovansko zgodovino pisje se je doslej razmeroma največ posvečalo vprašanjem zunanje in notranje politike Jugoslavije v zvezi z vojnim pučem 27. marca 1941 in z aprilskim zlomom kraljevine Jugoslavije leta 1941. Ferdo Čulinović, Dvadesetsedmi mart. Zagreb 1965 je objavil doslej najpopolnejšo študijo o tem vojnem puču, s tem pa problematika puča še ni izčrpana (pisec ni uporabil vseh, sedaj že dostopnih, zelo bogatih nemških virov). Nikola Milovanović, Vojni puč i 27. mart 1941. Beograd 1960 je napisal golj publicistični prispevek brez znanstveno vrednosti, Č. Djurdjević. 27. mart 1941. godine. Godišnjak grada Beograda, VI. Beograd 1959, 425—440 pa je dal le svoj prispevek k temu vprašanju. Ferdo Čulinović, Slom stare Jugoslavije. Zagreb 1958 je objavil prav-

zaprav hrestomatijo zbranega gradiva, ki terja glede na zdaj dosegljive vire v raznih arhivih nadaljnje poglobljene študije in analize. V obliki zgoščenega pregleda je pisana razprava Vojina Popovića, Imperijalistički planovi država Trojnog pakta prema Jugoslaviji u aprilskom ratu 1941. god. Vojnoistorijski glasnik, 3, 1964, 57—67 ter je lahko le pobuda za nadaljnje razprave.

V širši zvezi načjenja vrsto vprašanj zunanjepolitične orientacije jugoslovanskih vlad Živko Avramovski v še ne objavljeni doktorski disertaciji (na filozofski fakulteti v Zagrebu 1965) Politika velikih sila na Balkanu od italijanske agresije na Etiopiju (oktobra 1935) do jugoslovensko-italijanskog pakta (25. marta 1937). Prav tako ni objavljena doktorska disertacija Mala Antanta (Milan Vanku, leta 1965 na pravni fakulteti v Beogradu).

Alenka Nedog

O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju

Pri preučevanju partijske politike o slovenskem narodnem vprašanju v tridesetih letih je treba izjavo treh komunističnih strank iz aprila 1934 upoštevati kot pomemben element. Njena izhodišča pojasnjuje Edvard Kardelj v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja,¹ nanjo se je opiral Boris Kraigher v polemичnem članku O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju,² pomen izjave je bil poudarjen na lanskoletnem posvetovanju o Osvobodilni fronti, mimo nje niso šli avtorji zgodovinskih del iz tega razdobja. Koreferat ima namen osvetliti proces nastajanja tega pomembnega dokumenta na podlagi doslej zbranih virov in s tem prispevati tudi k objektivni presoji pomena in vloge izjave pri reševanju slovenskega narodnega vprašanja.

V tridesetih letih so bili Slovenci v vseh treh državah, med katere so bili razkosani, tako v Jugoslaviji pod režimom diktature, v fašistični Italiji kot v klerofašistični Avstriji, izpostavljeni najbolj grobemu narodnemu zatiranju. Boj za svobodo in združitev slovenskega naroda je v takšnih razmerah dobil večje razsežnosti in globlji pomen. Slovensko buržoazijo in njene stranke, ki so se po tradiciji imele za edine poklicane voditeljice slovenskega narodnega boja, so njihovi interesi omejevali, da bi slovensko vprašanje zastavile dosledno in revolucionarno. V dobi imperialističnih zaostrovanj je lahko to storil le delavski razred oziroma njegov revolucionarni, organizirani del — komunistične stranke Slovenskega narodnega vprašanja so se morale torej vse tri komunistične stranke, ki jih to vprašanje zadeva, lotiti kot problema revolucionarnega boja in si izoblikovati o tem skupna programska stališča.

Slovenski komunisti — deklarativno pa tudi KSJ — so si že sredi dvajsetih let začrtali program revolucionarnega zedinjenja in samoodločbe Slovenije. Spričo razkosanega slovenskega narodnega ozemlja so že takrat mislili tudi na to, da bo potrebno v tej smeri doseči določene sporazume s Komunistično stranko Italije in Komunistično stranko Avstrije, to se pravi razpravljati o slovenskem narodnem vprašanju tudi v okviru komunističnih strank sosednjih držav, pa so v tem smislu dajali pobude za usklajevanje dela.³

¹ Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, str. 343.

² Delo, glasilo CK KPS, oktobra 1948, št. 2, str. 11—12.

³ Arhiv IZDG, Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, elaborat v Zbirki Gustinčič. Omenjeni elaborat, napisan leta 1933, govori o tem, da so dobile KSJ in KSI na pobudo slovenskih komunistov na V. kongresu kominterne nalogo, da se morajo glede politike v Sloveniji med seboj sporazumevati in svojo taktiko o slovenskem narodnem vprašanju uskladiti. Obe vodstvi strank pa sta se izogi-

Začetke uresničevanja teh zamisli zasledimo leta 1930, ko je bilo 9. januarja prvo posvetovanje zastopnikov komunističnih strank Jugoslavije in Italije. O razmerah v Jugoslaviji sta poročala Albert (Djuro Salaj?) in Baum (Filip Filipovič), o razmerah v Italiji pa Gallo (Luigi Longo). Drugi zastopnik KSI Quinto (Umberto Massola) je poročal o položaju narodnih manjšin v Italiji. Glavna razprava je potekala okrog vprašanja »kako voditi boj zatiranega slovenskega naroda proti italijanskemu in srbskemu imperializmu, kako združiti obe stranki v tem boju«. Takšni zasnovi ustreza razredna podlaga skupnega boja, ki sta jo sprejeli obe stranki: skupen boj delavcev in kmetov Slovenije in Julijske krajine za strmo-glavljenje buržoazije, uničenje kapitalizma, za diktaturo proletariata, za neodvisno in enotno Hrvatsko in Slovenijo, za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik. V tem boju sta slovenskemu in hrvatskemu narodu zaveznika proletariat Balkana in Italije.

Zastopniki obeh strank so se sporazumeli, da ne bodo ustanavljali nobenih posebnih slovenskih narodnorevolucionarnih organizacij, temveč le kmečke bojne komiteje kot enotno fronto spodaj. Sklenili so izdajati Delo kot skupno glasilo KSI in KSJ za Slovence v Italiji in Jugoslaviji (maja istega leta je prvič izšlo), v tem ko naj bi Proleter imel enkrat mesečno posebno prilogo za Hrvate in Italijane. Med organizacijske ukrepe posvetovanja sodi še medsebojno uporabljanje slovenske in hrvatske literature in utrditev zvez med slovenskimi in hrvatskimi delavci v inozemstvu.⁴

Do leta 1933 ne zasledimo več nobenih pomembnejših stikov med vodstvom obeh strank, pa tudi Delo je v letih 1931—1932 izhajalo spet kot glasilo KSI. O vzrokih za ta premolk v stikih med vodstvom obeh strank lahko le domnevamo. Eden od sicer manj pomembnih je verjetno ta, da se je spomladi 1930 vodstvo KSJ znašlo v težkih okoliščinah, ko so morali njegovi člani dokončno zapustiti domovino in skupaj z že prej delujočim zamejskim birojem ustanoviti svoj sedež na Dunaju, nekaj časa tudi v Berlinu. To je vsekakor otežkočalo stike s centralnim komitejem KSI v Parizu. V Gorkičevem pismu Vujeviću v Moskvo iz novembra 1932 sicer zasledimo sporočilo, da je CK KSJ sklenil sklicati skupno konferenco z italijanskimi in madžarskimi tovariši »o skupnih vprašanjih, da bi o njih izdelali skupna stališča«. Toda v arhivih doslej ni najti dokumentov, ki bi pojasnili, ali se je ta namera uresničila.

Vsaka izmed obeh strank pa se je medtem naprej ukvarjala z narodnim vprašanjem Slovencev. Centralni komite KSI v Parizu je še istega leta (1930) s tem

bali skupni konferenci, ki naj bi to vprašanje obravnavala, čeprav so slovenski komunisti gradivo za konferenco pripravili; Ivan Regent se je spominjal, da je že leta 1930 v Parizu predlagal stalen odbor iz zastopnikov treh strank, ki bi deloval v vseh treh deželah, kjer so Slovenci. Izjava 14. septembra 1967.

⁴ Arhiv CK ZKS, Beratung zwischen der KPIt und der KP Jugoslawiens, 9. januar 1930. F/KI — 1930. Po tem zapisniku so na posvetovanju zastopali KSJ Albert (Djuro Salaj?) in Gorkič, KSI Gallo (Luigi Longo) in Quinto (Umberto Massola?), komunistično mladinsko internacionalo je zastopal Štefan (Stjepan Cvijić) in balkanski sekretariat pri KI Baum (Filip Filipovič); iz navedenega zapisnika je razvidno, da so imeli zastopniki KSI tole stališče: pravico samoodločbe Slovencev in Hrvatov do pravice odcepitve, za slovensko in hrvatsko delavsko-kmečko republiko, za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik. Jugoslovanski zastopniki pa so predlagali geslo o enotni in neodvisni Sloveniji in Hrvatski kot konkretizacijo gesla samoodločbe Slovencev in Hrvatov s pravico do odcepitve. Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, maj 1930, št. 1; Ivan Regent navaja, da so izjavo dveh strank sestavljali že leta 1929 v Parizu. Pri tem delu se je večkrat sestal s Togliattijem. Zapisek izjave v Zbirki Regent v arhivu IZDG.

namenom ustanovil stalen odbor za Julijsko krajino. O njegovi dejavnosti v dokumentih ni sledov. Upoštevati kaže navedbe Ivana Regenta, ki je bil določen za vodjo tega odbora, da so se gledišča njenih članov glede na taktiko reševanja narodnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini razhajala, pa zato tudi ni sprejel tega dela. Druga dva člana odbora sta namreč trdila, »da je narodno vprašanje samo agitacijsko sredstvo, manever in da bo treba v primeru socialistične revolucije v Italiji, če ne bo šlo drugače, tudi s silo prisiliti Slovence in Hrvate, da bi ostali v socialistični Italiji«. V nasprotju s tem pa je Regent menil, kot sam pravi v spominih: »da bodo ob morebitni revoluciji v Italiji komunisti morali priznati Slovincem in Hrvatom v Julijski krajini pravico do samoodločbe in njihovo odločitev sprejeti. Vprašanje, kako bi se slovensko in hrvatsko ljudstvo v primeru revolucije obnašalo, kako bi se odločilo, je po mojem mnenju bilo odvisno od nas, od komunistov, od našega dela, od naše sposobnosti pritegovati ti dve ljudstvi v naš tir, skratka od naše odkritosrčnosti.«⁵ Toda to so bila bolj teoretična razglabljanja, odmaknjena od stvarnih vprašanj. Izhajala so iz predpostavke italijanskih komunistov o zmagi socialistične revolucije v Italiji prej kot v Jugoslaviji kot edino mogoči alternativni.

Bolj zanimiva je Shema platforme za politično akcijo komunistične organizacije v Julijski krajini, ki jo je sprejelo vodstvo KSI novembra 1929 in jo objavilo leta 1930 kot razpravno gradivo za bližnji četrti kongres KSI. To je bil v bistvu programski načrt za reševanje narodnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. V njem so se najprej opredelili za splošno stališče proletariata do narodnega vprašanja: samoodločba zatiranih narodov v povezavi z razrednim bojem. Samoodločba zunaj tega okvira ali celo proti njemu, na primer odcepitev od delavske države in priključitev k meščanski, je v nasprotju s stališčem revolucionarnega delavskega gibanja. Med neposrednimi nalogami je v shemi najbolj pomembna zahteva, naj komunisti v Julijski krajini uresničijo politično zvezo z narodnorevolucionarnim gibanjem slovenskega in hrvatskega ljudstva na temelju revolucionarnega programa. Slovenski in hrvaški manjšini priznavajo pravico do odcepitve od italijanske države pod pogojem, da se ustanovi delavsko-kmečka slovenska republika in sklopu federacije delavsko-kmečkih republik Balkana. Za tako samoodločbo pa je potreben boj tako proti italijanskemu fašizmu kot proti srbskemu imperializmu.⁶ Toda na IV. kongresu KSI so vprašanje slovensko-hrvaške manjšine omenili le v stranski točki. Sklepi navajajo samo zahtevo po organiziranem boju narodnih manjšin proti italijanskemu imperializmu.⁷ Delegat kongresa Anton Ukmar pravi, da so mnogi delegati zaradi nerazumevanja narodnega vprašanja pokazali sektaška nagnjenja do zatiranega slovenskega in hrvatskega življa v Julijski krajini. Zato kljub prizadevanju vodstva KSI narodno vprašanje Slovencev in Hrvatov na četrtem kongresu še ni bilo razčiščeno.⁸

⁵ Ivan Regent, Spomini, v tisku; izjava Ivana Regenta 14. septembra 1967.

⁶ Lo Stato Operaio, 1930, št. 8; glej tudi dokument pod opombo 3 in elaborat Ivana Juvančiča, Stališče KSI do slovenskega narodnega vprašanja v razdobju med dvema vojnama v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, str. 43–48; Ivan Regent v izjavi 14. septembra 1967 pravi, da je platforma predvsem delo Togliattija.

⁷ Isto kot opomba 3; Delo, glasilo KSI, decembra 1931, št. 2; glej o tem podrobneje v navedenem Juvančičevem delu, str. 51–54.

⁸ Anton Ukmar, IV. kongres KP Italije i pitanje Julijske krajine. Četrdeset godina, 2. knjiga, Beograd 1960, stran 102.

Poglejmo še sočasna zadevna prizadevanja vodstva Komunistične stranke Jugoslavije. V tezah o narodnem vprašanju, ki jih je centralni komite objavil julija 1930 v Delu, so razglašena samo načelna stališča o tem vprašanju, medtem ko se v stvarne razmere v večnarodni državi teze ne spuščajo. Pač pa je centralni komite menil, da so teze veljavne tudi za komuniste v Julijski krajini, »ker so v polnem skladu z tezami komunistične internacionale«. Tudi teze iz leta 1932 o delu med zatiranimi narodi o slovenskem vprašanju ne govore določno.⁹ Da takratnega centralnega partijskega vodstva ni dosti zanimalo konkretno slovensko vprašanje, nam pove tudi dejstvo, da so mu leta 1931 slovenski komunisti v emigraciji brezuspešno predlagali sklicanje posvetovanja o tem vprašanju, kljub opozorilu, »da je diktatura sprožila v Sloveniji začetek nove razvojne faze v nacionalnem vprašanju«.¹⁰ Podrobneje se je lotil slovenskega vprašanja novi centralni komite konec leta 1932. Partijskemu vodstvu v Slovenijo je decembra poslal načrt za obdelavo slovenskega vprašanja, da bi dali opombe in predloge.¹¹ Žal, tega načrta v doslej dostopnih arhivih ni najti. Obstaja pa odlok centralnega komiteja iz decembra 1932 ali januarja 1933, ki je poveril Rihardu (Lovro Kuhar — op. A. N.) Janezu (?) in Kirschu (Gjuro Cvijić — op. A. N.) izdelavo projekta resolucije o položaju v Sloveniji in nalogah komunistične stranke. V njej naj bi med drugim razčlenili ekonomsko političen položaj v Sloveniji, politiko SLS ter socialnodemokratskih formacij, narodnostno zatiranje, narodnorevolucionarni boj ter stališče komunistov do enotne in neodvisne Slovenije. Na temelju te resolucije naj bi izdali tudi dve brošuri o slovenskem vprašanju. Ne gre prezreti tudi sklepa, da bodo resolucijo dokončno sprejeli šele potem, ko bodo dobili o njej mišljenje tovarišev iz Slovenije.¹²

Ta prizadevanja centralnega komiteja najbrž niso slučajno sočasna z značilnim pojavom v KSJ, povezanim s problemom delovanja enotne komunistične stranke v večnarodni državi.

Centralni komite KSJ namreč ni dovolj upošteval posebnih razmer v Sloveniji in s tem povezanih potreb za delovanje slovenskih komunistov. Tu je iskati vzrok, da se je med nekaterimi slovenskimi komunisti pojavila težnja po oddvojitvi slovenske komunistične stranke od KSJ in njeni neposredni povezavi s kominterno kot samostojna sekcija.¹³ Ta pojav zasledimo med slovenskimi komunisti tudi pozneje, npr. leta 1936, prav tako zaradi neurejenih odnosov s centralnim vodstvom in nezaupanja vanj.¹⁴ Novi centralni komite, ki ga je leta 1932

⁹ Delo, glasilo KSI in KSJ, 20. julija 1930, št. 4; Arhiv CK ZKS, Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoći nac. rev. pokretu. F/KI—1932.

¹⁰ Isto kot opomba 3.

¹¹ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slovenijo z dne 13. decembra 1932. F/KI—1932; Referat o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji, F/KI—1934. To je bil referat na IV. pokrajinski konferenci septembra 1934. O tem problemu pravi: »Ta odtrganost od centralnega vodstva in od drugih organizacij v državi je povzročila, da so se v organizaciji in izven nje pojavile tendence po neki slovenski samostojni akciji v centralnem vodstvu, proti kateremu pa je strankino pokrajinsko vodstvo odločno nastopilo.

¹² Arhiv CK ZKS, Odluka CK KPJ o razradjivanju slovenačkog pitanja. F/KI—1932.

¹³ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slovenijo z dne 26. oktobra 1932. F/KI—1932.

¹⁴ Glej o tem Alenka Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1—2, str. 83—84.

postavila kominterna, se je kritiki slovenskih komunistov odzval in oktobra 1932 obvestil oblastni komite za Slovenijo, da želi popraviti napake prejšnjega vodstva glede politične in praktične pomoči organizaciji v Sloveniji. Sklenili so, da bodo vso literaturo od letakov, listov in revij do knjig, tiskali tudi v slovenskem jeziku. Proleter bo izhajal v slovenskem jeziku kot Proletarec, dokler ne bo začelo ponovno izhajati Delo kot skupno glasilo dveh strank. (Proletarec je začel izhajati že januarja, Delo pa marca 1933.) Pri centralnem komiteju so določili posebnega tovariša — Slovenca, ki se bo ukvarjal s slovenskim vprašanjem.¹⁵

Iz pisma, ki ga je poslal Gorkič v istem času predstavniku KSJ v balkanskem sekretariatu kominterne, zvedemo, da si je centralni komite že dalj časa prizadeval dobiti za to delo in za uredništvo Dela Prežihovega Voranca, ki je takrat deloval v okviru RGI v drugih deželah. Ker so v Moskvi s tem zavlačevali, jih Gorkič opozarja, »da imamo samo lepe načrte in vse večjo nevarnost nenormalnih odnosov s slovensko organizacijo, ki na temelju žalostnih izkušenj ne zaupa več nobenemu CK, v katerem ni Slovencev«. Hkrati naroča, da se mora vse, kar v Moskvi tiskajo za Jugoslavijo, tiskati tudi v slovenščini, zakaj »imej v vidu, polovica partije nam je v Sloveniji«.¹⁶

Oblastni komite je v odgovoru centralnemu komiteju obsodil zamisel o samostojni slovenski stranki. Po načelih proletarskega internacionalizma je zavzel stališče, da izkoriščanje delovnih ljudi in zatiranih narodov v eni državi terja enotno komunistično organizacijo ne glede na večnarodni značaj države. Vendar pa bi moralo centralno vodstvo upoštevati svojevrstne razmere pri posameznih narodih. Zadevne napake prejšnjega vodstva so dajale možnost za separatistične tendence, ki pa so v Sloveniji izginile takoj, ko je centralni komite uvidel posebne potrebe slovenskih komunistov.¹⁷

O podobnem problemu govori tudi nepodpisano pismo Ivanu Regentu, predstavniku KSI v Moskvi. Ugotavlja, da nobena izmed treh komunističnih strank, »v katerih odseva živa partijska aktivnost več ali manj tudi slovenskega ljudstva«, ne objavlja v slovenskem jeziku. To ima za veliko vrzel v dejavnosti treh strank, zakaj »v današnjem položaju, ko Slovenci ne morejo imeti svoje lastne stranke, bi morale KSI, KSA in KSJ skrbeti, da bi v vsem nadomestile odsotnost samostojne Komunistične stranke Slovenije«.¹⁸

Ta pojav zahteva sicer podrobnejšo obravnavo. Opozorila sem nanj, ker ga najdemo tudi v izjavi KSI in KSJ iz leta 1933, o čemer bo še govora.

Kar zadeva avstrijsko komunistično stranko, lahko govorimo predvsem o prizadevanjih članov KSA slovenske narodnosti na Koroškem. Že leta 1925 je Prežihov Voranc ob peti obletnici plebiscita zapisal, da je naloga komunistov, »da z avstrijskimi sodrugi rešimo in odstranimo Koroško vprašanje s sveta v smislu naših načel, za kar imamo danes v svetu že zglede... da damo proletariatu pravo pojmovanje narodnega vprašanja... da ima slovenski narod pravico

¹⁵ Isto kot opomba 13.

¹⁶ Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja Gregorju z dne 27. oktobra 1932. F/KI—1932; RGI (Rote Gewerkschaftinstanzen).

¹⁷ Arhiv CK ZKS, pismo Oblastnega komiteja KSJ za Slovenijo CK KSJ z dne 25. novembra 1932. F/KI—1932.

¹⁸ Arhiv IZDG, Al rappresentante del PCI presso la Komintern, nepodpisano in nedatirano pismo Ivanu Regentu v Zbirki Regent; po vsebini sodeč je pismo napisal nekdo iz agitprop oddelka kominterne.

do integralnega edinstva in popolne samostojnosti.¹⁹ Sredi leta 1930 pa zasledimo prve stike med KSJ in deželnim odborom KSA za Koroško glede reševanja slovenskega narodnega vprašanja. Julija tega leta so člani pokrajinskega vodstva KSJ za Slovenijo pomagali slovenskim komunistom na Koroškem sestaviti znano spomenico o koroških Slovencih, ki jo je Johan Kacianka prebral v celovški Delavski zbornici v slovenskem jeziku. V imenu komunistične stranke je takrat izjavil, da imajo Koroški Slovenci sami pravico odločati o svoji usodi. Spomenici je še isti mesec sledilo odprto pismo KSJ delovnemu ljudstvu na avstrijskem Koroškem ob deseti obletnici plebiscita. V njem podpira zahteve Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji po samoodločbi s pravico do odcepitve, z geslom za samostojno, združeno delavsko-kmečko republiko Slovenijo.²⁰ S tem, da je bilo pismo objavljeno v centralnem glasilu KSA Rote Fahne, je bilo slovensko vprašanje postavljeno že v ospredje politike avstrijske komunistične stranke. Ob obletnici plebiscita je Kacianka v imenu deželne organizacije KSA izdal tudi letak v slovenskem in nemškem jeziku, v katerem je pozival slovenske in nemške delavce in kmete na skupen boj proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju, za strmoglavljenje kapitalističnih vlad Avstrije, Jugoslavije in Italije kot edino možno pot do narodne samoodločbe in do osvoboditve delavcev in kmetov vseh narodov.²¹ Prizadevanja slovenskih komunistov so torej posredno vplivala tudi na narodno politiko avstrijske komunistične stranke.

Omenjena dejavnost v okviru vsake izmed treh komunističnih strank je bila izraz teženj, zlasti slovenskih komunistov po oblikovanju samostojne narodne politike na temelju političnih in gospodarskih razmer, v katerih so Slovenci živeli v vsaki izmed treh držav. Toda deklarativna politika vodstev treh komunističnih strank je bila koordinirana bolj v okvirih takratne politike kominterne. Septembra 1932 je dvanajsti plenum kominterne spoznanje X. in XI. plenuma o bližnji revolucionarni situaciji in končanem razdobju relativne stabilizacije kapitalizma, še konkretiziral. Ugotovil je, da se na eni strani zaostrujejo odnosi med imperialističnimi državami, ki se oborožujejo za vojaške spopade, da pa se na drugi strani krepijo revolucionarne sile, vpliv komunistov v podjetjih, sindikatih in med brezposelnimi in da narašča tudi revolucionaren boj kmetov. Te ugotovitve je strnil v sklep, da se je treba nevarnosti imperialistične vojne in intervencije proti Sovjetski zvezi upreti z bojem proti šovinizmu in nacionalizmu, za proletarski internacionalizem.²²

Na temelju te politične linije in s poudarkom na deseti obletnici francoske zasedbe Porurja, je potekala 1. januarja 1933 v Essnu konferenca zastopnikov komunističnih strank Nemčije, Francije, Anglije, Italije, Poljske, Belgije, Cehoslovaške, Avstrije in Luksemburga torej tistih strank, ki so »posebej zainteresirane na boju proti versajskemu sistemu in povezane med seboj s skupnimi mejami«. V skupni izjavi so se zastopniki komunističnih strank obvezali, da se bodo bojevali proti določbam imperialističnih mirovnih pogodb do njihovega uničenja

¹⁹ Delavsko-kmetijski list, 8. oktobra 1925, št. 36.

²⁰ Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota, 1964, str. 111; France Klopčič, obravnava na znanstvenem posvetovanju o OF slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v dneh od 28. do 30. aprila 1966. *Prispevki* 1966, št. 1—2, str. 266—267.

²¹ Pleterski, navedeno delo, str. 111—112.

²² Arhiv CK ZKS, XII. plenum IK KI i zadače KPJ, F/KI—1932.

s silo proletariata in da bodo ustvarjali bojno zvezo množic prek državnih meja na temelju proletarskega internacionalizma, vzajemne pomoči in skupnega boja proti imperializmu in šovinizmu. Zato so med drugim pozdravili boj poljske komunistične stranke za pravico samoodločbe prebivalcev Gornje Šlezije in poljskega koridorja, zahodne Ukrajine in Belorusije do odcepitve od Poljske, za pravico svobodne priključitve Gdanska k Nemčiji; boj francoskih komunistov za samoodločbo naroda v Alzaciji in Lotaringiji, za osvoboditev Saara, kot tudi boj italijanskih delavcev in kmetov za samoodločbo slovenskega in tirolskega prebivalstva s pravico do odcepitve od Italije. Podprli so skupen boj KSI in KSJ zoper vojne navijače v njihovih lastnih državah. Komunistična stranka Jugoslavije, ki na konferenci ni sodelovala, se je v posebni izjavi solidarizirala z njenimi sklepi.²³

Na osnovi essenske konference sta februarja 1933 sprejela centralna komiteja KSI in KSJ skupno izjavo, ki ji je bilo izhodišče nevarnost vojaškega spopada med ekspanzionistično Italijo in Jugoslavijo, glavno oporo imperialistične Francije na Balkanu. Stranki sta izjavili, da bosta podpirali in razvijali boj vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in Italiji za popolno pravico do samoodločbe, osvoboditve in edinstva slovenskega, hrvatskega, albanskega, makedonskega in drugih zatiranih narodov v Jugoslaviji in Italiji. Zato podpirata narodnorevolucionarna gibanja zatiranih narodov in narodnih manjšin in si prizadevata ustvariti revolucionarno zvezo italijanskega in srbskega delavskega razreda z narodnorevolucionarnim gibanjem zatiranih narodov in manjšin v obeh državah. Vodstvi strank sta tudi sklenili, da bosta najtesneje sodelovali in se vzajemno podpirali v skupnem revolucionarnem boju proti jugoslovanskemu in italijanskemu fašizmu ter proti vojnim pripravam obeh držav.²⁴ Centralni komitej KSJ je aprila opozoril oblastni komitej v Sloveniji na to izjavo in naročil, naj ukrepajo; da bi se naloge, formulirane v izjavi, v Sloveniji uresničevale. Hkrati so poslali tudi 5000 izvodov razglasa CK KSJ slovenskemu narodu v duhu te izjave.²⁵

Kmalu po februarjski izjavi sta KSI in KSJ sprejeli še skupno stališče k slovenskemu vprašanju. Objavila sta ga Delo in Proleter v dvojni številki maj-junij, medtem ko še ni ugotovljeno, če ga je objavila tudi KSI v svojem glasilu. Se-stanek, na katerem so sprejeli skupna stališča, je bil verjetno konec aprila ali v začetku maja 1933, ker je član centralnega komiteja KSJ Lovro Kuhar 15. maja pisal o tem Gustinčiču v Moskvo. Obe izjavi se po njegovem mnenju lepo dopolnjujeta in sestavljata podlago za uspešno sodelovanje obeh strank.²⁶

Stališče, ki sta ga stranki sprejeli, temelji na spoznanju o nujnosti skupnega boja proti narodnemu zatiranju Slovencev v mejah Italije in Jugoslavije. Izrekli sta se za — samoodločbo slovenskega naroda s pravico do odcepitve, za osvoboditev in združitev slovenskega naroda ob podpori srbskih in italijanskih komunistov, za delavsko-kmečko republiko Slovenijo kot končni cilj narodnostnega boja, ki je hkrati tudi boj proti buržoaziji.

Predlog nekaterih slovenskih komunistov za ustanovitev samostojne komunistične stranke Slovenije, ki naj bi združevala komuniste iz treh pokrajin, to

²³ Proleter, februar-marec 1933, št. 3.

²⁴ Delo, marec 1933, št. 1.

²⁵ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slov. z dne 3. aprila 1933, F/KI—1933; razglasa, ki ga omenja pismo, v arhivu ni.

²⁶ Arhiv IZDG, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 15. maja 1933. Zbirka Gustinčič.

se pravi samostojne stranke v okviru slovenskega etničnega ozemlja, sta obe stranki v izjavi zavrnila: »Bojni interesi zahtevajo brezpogojno ohranitev in krepitev mednarodne enotnosti proletariata in njegove stranke, tako v Italiji kot tudi v deželah današnje Jugoslavije. V vsaki deželi mora biti le ena sekcija kominterne, ker le to daje osnovne pogoje za uspešen boj in zmago proletariata.«²⁷

Zastavlja se vprašanje, zakaj pri omenjenih izjavah ni sodelovala komunistična stranka Avstrije. Njeno odsotnost nam pojasnjuje Lovro Kuhar takole: »Najprej smo mislili (CK KPJ — op. A. N.), da bi izjavo tudi ona podpisala, kar bi bilo pravilno. Toda potem smo se odločili za to, da resolucij, ne prve in ne druge ne sopodpiše, temveč da da solidarnostno izjavo, ki se bo objavila hkrati z izjavo obeh strank. Vzroki za to niso bili politični pomisleki s katerekoli strani, temveč so bili tehnično konspirativne narave zaradi naključja, da »taborimo« pod njeno streho. Zato smo se v njenem interesu hoteli izogniti povodu za kako ultimativno postopanje tukajšnjih oblasti proti njej, ki bi podpisu gotovo sledilo. Sedaj so se dogodki tako razvili, da je tudi brez tega prišla v tak položaj. Vendar bi njen sopodpis pomenil formalen povod za njeno likvidacijo... Obljubljena solidarnostna izjava za drugo številko Dela ni prišla niti za naslednjo številko. Vzrok ni bil, kot se je opravičevalo v političnem nesoglasju z vsebino, temveč zaradi trenutnega kaosa v katerem je (KSA — op. A. N.).«²⁸ Junija je Kuhar ponovno pisal, da so se zaman trudili dobiti prepotrebno izjavo od KSA, zato so vso zadevo poslali kominterni.²⁹ Ta problem zasledimo tudi v pismu jugoslovanskega partijskega vodstva avstrijskemu iz januarja 1934. V njem namreč sporočajo očitek slovenske narodnorevolucionarne študentske mladine iz Koroške, ki je študirala na Dunaju, da se KSA ne zanima za narodno vprašanje na Koroškem. Zato so ob objavi skupnega stališča KSI in KSJ o slovenskem narodnem vprašanju takoj vprašali, zakaj ni sodelovala tudi KSA. Centralni komite KSJ v omenjenem pismu obžaluje, »da se naša obljuba, da bo Vaša izjava še sledila, ni izpolnila, kljub prizadevanjem, da bi jo od Vas dobili.«³⁰ Vsekakor je iskati glavne vzroke, da KSA ni sodelovala pri izjavah, v težkih okoliščinah, v katerih so se znašli avstrijski komunisti leta 1933, ko se je v Avstriji pod Dolfussovo vlado zelo hitro uveljavljal klerofašističen režim in so bili delavskim organizacijam šteti dnevi legalnega delovanja. Toda zanikati ne gre tudi določenega nerazumevanja vodstva KSA do slovenskega vprašanja na Koroškem. V omenjenem pismu jugoslovanskega partijskega vodstva je poudarjen tudi očitek avstrijskemu partijskemu vodstvu, ki je zavračalo širjenje glasila Delo po Koroškem, češ da slovenski knjižni jezik koroškim Slovencem ni razumljiv.

V istem času, ko sta vodstvu KSI in KSJ sprejeli skupni izjavi, pa je v Moskvi skupina slovenskih komunistov po naročilu centralnega komiteja KSJ pripravljala resolucijo o političnih razmerah na Slovenskem in nalogah KS. Skupina, ki so jo sestavljali Drago Gustinčič, Ivan Regent in Karel Hudomal, je začela s tem delom januarja 1933 na temelju obširne študije o slovenskem narod-

²⁷ Delo, maj-junij 1933, št. 2; Proleter, junij 1933, št. 6—7.

²⁸ Isto kot opomba 26.

²⁹ Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču z dne 12. junija 1933. Zbirka Gustinčič.

³⁰ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ CK KSA z dne 6. januarja 1934 (v nemščini) poslano tudi IK KI in balkanskemu sekretariatu. F/KI—1934.

nem problemu, ki jo je že dalj časa pripravljala Drago Gustinčič.³¹ Po dvomesečnih razpravah so sestavili Gradivo za teze o gospodarskem in političnem položaju v Sloveniji — obširen tekst razdeljen na štiri poglavja. V prvem je razčlenjen gospodarski, v drugem pa politični položaj v jugoslovanskem, italijanskem in avstrijskem delu Slovenije. Tretje poglavje daje kritičen pogled na dotedanjo politiko treh komunističnih strank v odnosu do slovenskega vprašanja, v četrtem pa so začrtani predlogi za usklajevanje dejavnosti KSI, KSJ in KSA glede na slovensko vprašanje.³² Kot vidimo, so avtorji gradiva za teze zastavili delo mnogo širše, kot je to naročil centralni komite. Analiza tez, zlasti ocene značaja političnih strank na Slovenskem, bi zahtevala posebno študijo. Tukaj naj le omenimo, da je zlasti označitev SLS kot glavne slovenske kapitalistične stranke in torej glavnega sovražnika delavskega razreda (to je Gustinčičeva teza), sprožila mnogo spornih razprav v CK KSJ, pa tudi med samimi sestavljalci tez.³³ Polemika o teh, zlasti pa še o drugih vprašanjih, kot so problem samoodločbe, vloga Trsta v slovenskem gospodarskem življenju, problem obsega slovenskega ozemlja oziroma vprašanje meja itd. se je avgusta 1934, že po objavljeni izjavi treh komunističnih strank, prenesla v Stato Operaio, ki je objavil teze pod naslovom Zapiski o Sloveniji. Z zapiski je polemiziral Ivan Regent, ki mu je Gustinčič odgovoril s čudno kritikó.³⁴

V zvezi z našo obravnavo nastajanja izjave treh strank, nas bolj zanimajo ugotovitve v tretjem in četrtem poglavju tez. Avtorji namreč trdijo, da nobena izmed treh strank ni imela dotlej izdelane analize o političnih, gospodarskih in narodnih vprašanjih Slovencev, niti programa za delo med slovenskimi množicami, na kar so slovenski komunisti že dolgo opozarjali. Izrečena je bila ostra kritika vodstev vseh treh strank zaradi brezbržnega odnosa do slovenskega narodnega vprašanja kot tudi zaradi zanemarjanja razvoja slovenskega kadra in izdajanja literature v slovenskem jeziku. Teze dalje ugotavljajo, da kolikor se je vodila konkretna narodna politika, se je vodila na lastno pest slovenskih komunistov in ne pod vodstvom pristojnih komunističnih strank.³⁵ Danes je še težko objektivno presoditi upravičenost ali neupravičenost te kritike, ker je to vprašanje še premalo razjasnjeno. Posamezne postavke v tej kritiki so avtorji podprli s stvarnimi dokazi. Upoštevali pa niso, ali pa niso poznali prizadevanj vodstev ko-

³¹ Arhiv IZDG, Komentar Dragotina Gustinčiča k dopisovanju med Prežihom in Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, oktober 1963. Zbirka Gustinčič; Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja Gregorju z dne 27. novembra 1932; Odluka CK KPJ o razradjivanju slovenačkog pitanja. F/KI—1933. Gustinčič navaja, da je skupina delala po naročilu balkanskega sekretariata, ker mu je sporočil nalogo Vujević — predstavnik KSJ v balkanskem sekretariatu. Toda iz pisma Sommerja Gregorju (Vujeviću) in odloka CK KSJ je razvidno, da je naročil Vujeviću to centralni komite KSJ.

³² Arhiv IZDG, Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, elaborat v Zbirki Gustinčič.

³³ Glej o tem Arhiv IZDG, korespondenca med Kuharjem in Gustinčičem. Zbirka Gustinčič.

³⁴ Lo Stato Operaio 1943, VIII, št. 5 in 6. Note sulla Slovenia, fotokopija št. 5 v arhivu IZDG; Lo Stato Operaio 1943, VIII, št. 8, Osservazioni alle Note sulla Slovenia, fotokopija v arhivu IZDG; glej tudi Regent, Poglavja iz boja za socializem, Ljubljana 1958, str. 391—400; Lo Stato Operaio 1935, IX, št. 2, Una critica curiosa (arhiv v IZDG nima te fotokopije); glej tudi neobjavljen odgovor Ivana Regenta na Una critica curiosa, rokopis v arhivu IZDG. Zbirka Regent.

³⁵ Isto kot opomba 32.

munističnih strank, o katerih smo že govorili, niti objavljenih izjav o slovenskem vprašanju iz leta 1930 in februarja 1933. Pri poudarjanju važnosti slovenskega vprašanja so teze izhajale predvsem z vidika strateške pomembnosti slovenskega ozemlja kot najvažnejšega bojnega področja italijansko-jugoslovanske armade: če komunistična stranka ne bo odtrgala ljudskih množic od vpliva SLS in jih pridobila za proletarsko revolucijo, »lahko postane Slovenija zaradi strateške lege nevarna tako jugoslovanski kot italijanski revoluciji«.

Avtorji tez so predlagali ustanovitev skupne agitprop komisije, ki bi jo sestavljali slovenski komunisti iz vseh treh delov Slovenije (jugoslovanskega in obeh zamejskih). Ta bi pod nadzorstvom treh komunističnih strank usklajevala delo na celotnem slovenskem ozemlju. Predlagali so tudi sklicanje mednarodne konference, ki bi določila jasne smernice glede dela med Slovenci v vseh treh državah. Na njej naj bi sodelovali predstavniki vseh treh strank, delegati aktiva iz vseh treh delov slovenskega ozemlja ter starejši slovenski komunisti, ki so se dotlej ukvarjali s slovenskim narodnim vprašanjem. Vsaka izmed treh komunističnih strank bi morala pripraviti temeljito analizo razmer v delu Slovenije, ki spada v okvir njene države, ter program glede na narodno in kmečko vprašanje. Pripravile naj bi tudi osnutek manifesta slovenskemu delovnemu ljudstvu. V njem bi vse tri stranke pojasnile, da se slovensko ljudstvo lahko osvobodi samo z zmagovito revolucijo in da mu komunistične stranke zagotavljajo popolno samoodločbo s pravico do odcepitve od države.

Naslednja dva predloga pa obravnavata načrt za skupno izdajanje slovenske literature in ukrepe za hitrejši razvoj slovenskega kadra.³⁶

Na podlagi tez je skupina izdelala še Resolucijo o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in naloge KSJ.³⁷

Gradivo za teze so sredi marca 1933 poslali centralnim komitejem KSI, KSJ in KSA. V priloženem pismu so poročali o velikih težavah, ki so jih imeli pri sestavljanju spricho dejstva, da temeljna vprašanja o slovenskih narodnih problemih še niso obdelana in rešena. Zato so še enkrat poudarili nujnost sodelovanja treh strank. Tez niso imeli za popolno delo, temveč le za razpravno gradivo.³⁸ Tudi Regent je v neobjavljenem odgovoru na že omenjeno polemiko v Stato Operaio poudaril, da je gradivo poslano trem strankam nepopolno, z mnogimi političnimi napakami, ker člani skupine, ki so ga sestavljali, niso bili enotni glede vseh vprašanj. Sklenili so, da bo vsak izmed njih lahko povedal svoja stališča na predvideni konferenci.³⁹

Vodstvom treh strank so predlagali, naj sestavijo komisijo iz predstavnikov treh strank, zastopnika oddelka za narodne manjšine pri kominterni in članov skupine, ki so sestavljali teze, da bi še naprej proučevali ta vprašanja. Predlagali so tudi, naj pošljejo prepis poslanega gradiva oddelku za narodne manjšine.⁴⁰ Tako je bilo slovensko vprašanje prvič postavljeno hkrati pred vse tri komunistične stranke, ki jih zadeva ta problem in s tem je postalo tudi medpartijsko vprašanje.

³⁶ Isto.

³⁷ Arhiv IZDG, Zbirka Gustinčič; glej tudi opomba 31.

³⁸ Arhiv IZDG, An die ZK der KPJ, ZK der KPI, ZK der KPÖ, Teuere Genossen, Golubjev, Matteo, Hernet z dne 15. marca 1933. Zbirka Gustinčič.

³⁹ Arhiv IZDG, odgovor Ivana Regenta na Una critica curiosa, rokopis. Zbirka Regenta.

⁴⁰ Isto kot opomba 38.

Kljub temu, da so teze poslali vsem trem strankam že 17. marca 1933, pa vse kaže, da jih vodstvi KSI in KSJ takrat, ko sta sprejeli skupna stališča o slovenskem narodnem vprašanju, še nista imeli v rokah. Iz korespondence med Kuharjem in Gustinčičem je namreč razvidno, da centralni komite KSJ še več kot dva meseca ni prejel tega gradiva. Gustinčič se v pismu Kuharju z dne 23. maja huduje, ker še sredi maja predstavnik KSJ pri kominterni ni poslal tega gradiva naprej, niti ni o tem, da je že pripravljeno, obvestil vodstva na Dunaju. Kuharju priporoča, naj tudi on pritiska, »ker samo tako lahko pride do skupne akcije«. ⁴¹ Šele konec avgusta je Kuhar sporočil, da je dokument o slovenskem vprašanju končno le prišel, bil sprejet in poslan kominterni. Razen drugega so bili sprejeti vsi predlogi. Ne ve pa, kako bosta reagirali drugi dve stranki. ⁴²

Kdaj sta prejeli gradivo vodstvi drugih dveh strank, ne vemo. Iz Regentovega pisma Galliju (Luigi Longo — op. A. N.) iz sredine junija 1933 lahko sklepamo, da je tudi pri KSI stvar zastala: »Minili so že trije meseci, odkar smo poslali gradivo za teze o slovenskem vprašanju,« piše Regent. »Naproseni ste bili, da skličete posvetovanje med vami in nekaterimi slovenskimi tovariši in drugimi ustreznimi člani našega gibanja. Doslej niste storili ničesar.« ⁴³

V istem času, ko je skupina v Moskvi obdelovala slovensko vprašanje, je na Dunaju pripravljal Lovro Kuhar s sodelavci po sklepu centralnega komiteja dva projekta o istem vprašanju: Podlago za slovensko narodno revolucionarno gibanje, ki je predelana izšla v brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda kot programa SNR gibanja, in Osnutek resolucije o položaju v Sloveniji in najbližjih nalogah stranke. ⁴⁴ Ko so eni in drugi ugotovili, da hkrati preučujejo ista vprašanja, so si izmenjavali gradivo, dajali opombe in pismeno polemizirali o vprašanih, kjer so se njihova stališča razhajala. Zlasti so razpravljali o značaju SLS in vlogi cerkve, o značaju slovenskega narodno revolucionarnega gibanja in sodelovanja v njem. ⁴⁵

Poleg omenjenih dveh se je ukvarjala z istim delom še neka tretja skupina v Moskvi, v kateri pa ni bilo Slovencev. O tem piše maja 1933 Gustinčič Kuharju: »Tako se torej stvar pripravlja na treh straneh in to nima po našem mnenju nobenega smisla. Če je naša filiala (CK KSJ — op. A. N.) mnenja, da to lahko drugi bolje opravijo, naj bo pač tako,« ⁴⁶ nakar mu junija Kuhar odgovarja: »Čudno se mi zdi poročilo o drugi brigadi (skupini — op. A. N.), ki jo omenjaš.

⁴¹ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 23. maja 1933, Zbirka Gustinčič; iz pisma Gregorja Sommerju z dne 3. aprila 1933 pa je razvidno, da je bilo gradivo o slovenskem vprašanju poslano CK KSJ in se je verjetno nekje na poti zataknilo. Gregor namreč obešča, da pošilja projekt o slovenskem vprašanju, o katerem se bo v bližnji prihodnosti razpravljalo v balkanskem sekretariatu, zato prosi opombe k projektu. Sommer pa 17. maja odgovarja Gregorju, da projekt še ni prispel, pač pa je CK KSJ poslal Gustinčiču svoj projekt resolucije o slovenskem vprašanju, Arhiv RPJ, F/KI, MF 46/257, Arhiv CK ZKS, F/KI-1933.

⁴² Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču 31. avgusta 1933. Zbirka Gustinčič.

⁴³ Arhiv IZDG, pismo Ivana Regenta iz Sovjetske zveze Galliju, sredi leta 1933. Zbirka Regent.

⁴⁴ Arhiv IZDG, oba projekta v Zbirkah Gustinčič in Regent; Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, narodno revolucionarna knjižnica, zvezek 1, 1933, primerek hranita arhiv CK ZKS in NUK; glej tudi opombo 12.

⁴⁵ Arhiv IZDG, glej o tem korespondenco med Kuharjem in Gustinčičem, Zbirka Gustinčič.

⁴⁶ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 23. maja 1933. Zbirka Gustinčič.

Nam ni o tem ničesar znanega. Zadevno smo se obrnili do našega zastopnika (pri KI — op. A. N.). Ne more biti delovne skupine, ki se bavi s slovenskimi problemi, ako ni v njej Slovencev, ki so na razplago in če so na razpolago. Popolnoma razumemo vašo nevoljo, mislimo pa, da se bo stvar medtem pojasnila in urenila v našo skupno korist in pravilno razumevanje vašega sodelovanja tam zgoraj.«⁴⁷ Toda o delu te tretje skupine, razen omenjenih pripomb v pismih, v dokumentih ni obenih podatkov.

Zadnja stopnja do nastanka izjave treh strank je bil širši sestanek v balkanskem sekretariatu pri kominterni v Moskvi, konec decembra 1933. Po Gustinčičevih navedbah so na njem sodelovali v imenu KSJ Josip Čižinski-Gorkič in Dragotin Gustinčič, za KSI Palmiro Togliatti, Ruggero Grieco in Ivan Regent, za KSA pa Gregor Kersche. Na sestanku je bil prisoten še nek Bolgar, balkanski sekretariat pa je zastopal nek Poljak (Vasiljev?), ki je sestanek tudi vodil. Zaključni akt tega sestanka, na katerem je Gustinčič na osnovi zbranega gradiva obrazložil politiko treh strank do narodnega vprašanja Slovencev, je bila deklaracija treh strank o narodnem vprašanju Slovencev. Namesto predlagane komisije za preučevanje slovenskega vprašanja so sklenili ustanoviti časopis, ki naj bi še naprej zbiral gradivo o tem vprašanju in ga obdeloval. To je bila revija Rdeča zvezda, ki je izšla v Moskvi prvič pa tudi zadnjič junija-julija 1934. Uredila sta jo za KSJ Gustinčič, za KSI pa Ivan Regent.⁴⁸ Predlagano komisijo, ki bi usklajevala delo v vseh treh delih slovenskega ozemlja, pa naj bi nadomestilo SNR gibanje kot enotna organizacija za vse slovensko ozemlje, brez ozira na državne meje, katerega središča bi bilo v jugoslovanskem delu Slovenije.

O domnenem sestanku v balkanskem sekretariatu priča tudi pismo centralnega komiteja KSJ iz januarja 1934, ki obvešča pokrajinski komite KSJ za Slovenijo, da je bil sestanek predstavnikov treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju in da so na njem sprejeli deklaracijo treh strank ter skupni manifest slovenskemu narodu. V deklaraciji razloženo skupno stališče o slovenskem vprašanju naj bi bilo osnova za vse nadaljnje delo.⁴⁹

Sprejeta deklaracija je bila torej izjava treh komunističnih strank oziroma njen osnutek. Bolj zapleteno je vprašanje, kaj je bilo s skupnim manifestom treh strank slovenskemu narodu, ki ga omenja centralni komite v pismu. Že ko smo govorili o predlogih skupine v Moskvi, ki je napisala teze, smo omenili tudi manifest, ki naj bi ga stranke sprejele. O tem vprašanju zasledimo tudi kratko sporočilo Gustinčiča januarja 1934 Kuharju, da pošilja projekt oklica slovenskemu narodu in prosi centralni komite za mnenje o njem.⁵⁰ Opombe k temu projektu, ki jih je centralni komite poslal 22. marca 1934 komiterni, so se ohranile. Potrjujejo nam, da se je o manifestu, ki »izhaja iz splošne deklaracije treh strank«, govorilo na sestanku v balkanskem sekretariatu. Mnenje centralnega komiteja o projektu oklica je pozitivno, opozarja pa na tele tri glavne vsebinske po-

⁴⁷ Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču z dne 12. junija 1933. Zbirka Gustinčič.

⁴⁸ Pismena izjava Dragotina Gustinčiča 14. julija 1967 in ustni podatki istega Alenki Nedog 28. avgusta 1967. Ivan Regent načelno potrjuje navedbo. Gustinčiča o sestanku v balkanskem sekretariatu in udeležbe na njem v izjavi z dne 14. septembra 1967, dasi se sam tega ni podrobno spominjal. O Gorkičevi udeležbi na sestanku govori tudi pismo CK KSJ Bariču v Slovenijo z dne 20. januarja 1934, ki sporoča: »Sommer se vratio. Uskoro dobičeš opirne informacije o odlukama gore.«

⁴⁹ Arhiv CK ZKS pismo CK KSJ PK KSJ z dne 29. januarja 1934. F/KI—1934.

⁵⁰ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 29. januarja 1934. Zbirka Gustinčič.

manjkljivosti: 1. samo SLS in socialni demokrati so označeni kot izdajalci slovenskih osvobodilnih teženj in tlačitelji lastnega ljudstva, medtem ko slovensko liberalna buržoazija ni omenjena, dasiravno je politično in razredno tako ob prevratu kot pod diktaturo igrala pomembno vlogo in jo še igra: 2. ocena stališč socialne demokracije do slovenskega vprašanja se omejuje samo na jugoslovanski del Slovenije. Razčleniti bi bilo treba tudi imperialistično vlogo socialne demokracije v Italiji, zlasti pa podčrtati raznarodovalno politiko avstrijske socialne demokracije na Koroškem; 3. centralni komite poudarja tudi potrebo naglasiti vlogo klerofašizma v zvezi s februarskimi dogodki v Avstriji, ker ti razkrivajo nasilne ukrepe proti Slovincem na Koroškem kot tudi nasilno politiko korporacijskih sistemov proti narodnim manjšinam sploh. Podrobnejšim opombam k posameznim formulacijam v tekstu, sledijo še opombe k sklepnim geslom. Manifest je bil, kot zvezmo iz omenjenega pisma centralnega komiteja z opombami, v Moskvi že pripravljen za objavo, zato prosijo zanj, da bi ga lahko objavili v partijskih listih.⁵¹ V nobenem takratnem časopisu ali letaku pa manifesta ni najti. Iz tega lahko sklepamo, da ga niso objavili, zato tudi ne poznamo njegove vsebine. Navedene opombe jo le rahlo nakazujejo. Zakaj so opustili prvotni namen, da se tri stranke v skupnem manifestu obrnejo na slovensko ljudstvo, ostaja še nadalje odprto vprašanje.

Izjava Komunistične stranke Jugoslavije, Komunistične stranke Italije in Komunistične stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju je datirana z aprilom 1934. Dosedanje raziskave nas vodijo k sklepu, da izjave niso sprejele tri stranke aprila 1934 na sestanku na Dunaju, kot se je doslej pisalo.⁵² Besedilo, ki so ga sprejeli na sestanku v balkanskem sekretariatu, je 11. januarja 1934 v dokončni obliki sprejel in potrdil na seji politični sekretariat IK komiterne, ga nato poslal vodstvom treh strank, marca pa objavi tudi v svojem glasilu Internationale Presskorrespondenz.⁵³ Vodstvo Komunistične stranke Jugoslavije je na seji 26. aprila 1934 ob prisotnosti zastopnika pokrajinskega komiteja KSJ za Slovenijo Vilija Konteja razpravljalo o izjavi in jo sprejelo.⁵⁴ Iz tega lahko sklepamo, da sta imeli enake sestanke tudi vodstvi KSI in KSA in da je izjava zato datirana z aprilom. To domnevo nam potrjuje tudi Gorkičevo pismo z dne 30. aprila 1934, ko sporoča IK KI, »da bodo objavili prejeto izjavo treh strank«. V pismu tudi opozarja, da je po mnenju centralnega komiteja v izjavi nezadovoljiva formulacija o vlogi socialne demokracije v Avstriji in njenega stališča do slovenskega vprašanja. Zato predlaga, da stavek v četrtem odstavku, ki se glasi »V Avstriji taji socialna demokracija sploh narodno zatiranje Slovencev na Koroškem«, spremeni takole »V Avstriji socialna demokracija ni samo tajila nacionalno zatiranje Slovencev na Koroškem, ampak je Slovence kot vladna stranka skupno z meščanskimi strankami nasilno raznarodovala in tlačila.« To spremembo formulacije so predlagali

⁵¹ Arhiv CK ZKS, Opombe k projektu slovenskega poziva treh zainteresiranih strank (v nemščini), Sommer, 22. marca 1934. F/KI—1934.

⁵² Arhiv CK ZKS, M/Spomini; glej o tem cit. delo I. Juvančiča str. 95, ter Lidije Sentjurc, *Ilegalna aktivnost v Slovenskem Primorju — Trstu*. Borec 1963, str. 332—338.

⁵³ Glej opombo 48; Arhiv PJ, Deklaracija KP Jugoslavije, KP Italije in KP Avstrije o slovenskem vprašanju (v ruščini), potrjeno na zased. polit. sekret. 11. januarja 1934, protokol št. 207, F/KI, MF 106/148; Internationale press corespondence (Inprekor), 9. marec 1934, št. 16, str. 403 (v angleščini). Tako deklaracija v ruskem jeziku kot tista iz Inprekora nimata datuma, niti niso na njih podpisane komunistične stranke.

⁵⁴ Arhiv CK ZKS, Zapisnik sestanka CK KSJ 26. aprila 1934. F/KI—1934.

tudi vodstvu KSI.⁵⁵ Če bi izjavo sprejeli aprila predstavniki treh strank na skupnem sestanku, te dodatne opombe ne bi bile potrebne. Ker pa je bil končen tekst sprejet oziroma potrjen že v januarju, je predlagana formulacija upoštevana samo v izjavi, objavljeni v Delu in v letaku PK KPJ za Slovenijo, v vseh drugih objavah pa je ostalo prvotno besedilo.

Izjavo sta objavila julija 1934 Proleter in Delo, prvi v srbohrvatskem, drugi pa v slovenskem jeziku. PK KSJ za Slovenijo jo je objavil v ciklostiliranem letaku, ni pa je zaslediti v Rdečem praporu, kot je bilo to napovedano v sklepih seje CK KSJ. V slovenskem jeziku jo je objavila tudi revija Rdeča zvezda. Stiliščno in jezikovno se ta tekst zelo razlikuje od tistega v Delu, ker gre za dva različna prevoda. Izjava v Rdeči zvezdi je bila prevedena po Inprekorju iz francoščine,⁵⁶ medtem ko za predlog prevoda v Delu ne vemo, kot tudi ne vemo, v kakšnem jeziku je bil napisan izvirnik izjave. Lahko sklepamo, da je bil napisan v istem jeziku, v katerem je dajal pripombe Gorkič, to je v nemškem, ali pa v ruskem, ker je fotokopija deklaracije iz januarja 1934, ki jo hrani arhiv, napisana v tem jeziku. Komunistična stranka Italije je objavila izjavo v Stato Operaio avgusta 1934, ne vemo pa, če so jo tiskali tudi v Unità kot so nameravali, ker nimamo še na voljo starih letnikov tega lista.⁵⁷

Iz istega razloga tudi ne vemo, ali je in kje je tiskala izjavo KSA. Pač pa vemo, da so jo nameravali leta 1935 tiskati slovenski komunisti iz okolice Železne Kaple v ciklostiliranem slovenskem listu Kam?, pa jim je policija to preprečila.⁵⁸ Centralni komite KSJ je vodstvu KSA predlagal, da bi zaradi pomembnosti tega dokumenta za Koroško poskrbeli, da bi ga širili okrožni odbori komunistične stranke v slovenskem in nemškem jeziku. V ta namen so tudi ponudili 500 izvodov Dela za objavljeno izjavo.⁵⁹ Centralni komite KSJ je ob objavi izjave poudaril, da so jo sprejeli v času, ko »podjarmljeni slovenski narod postaja ponovno predmet imperialističnih apetitov«. Označuje jih okrepljena velesrbska propaganda za tako imenovano »jugoslovansko idejo«, s katero se obračajo na Slovence in Hrvate v Julijski krajini in v Avstriji, njihovo zakulisno mešetarjenje z nacisti in prvi še rahli poskusi avstrijskih fašistov da bi s pomočjo Italije kovali iz usode Slovencev v Jugoslaviji zase političen kapital. »Zaradi izdajstva voditeljev slovenskih meščanskih strank in slovenske socialne demokracije izgleda, kot da bi težnje slovenskega naroda po osvoboditvi in združitvi spet postale plen solzavih fraz različnih domoljubov in krempljev sosednih fašističnih držav.« Zato so komunistične stranke, ki se na slovenskem ozemlju borijo proti narodnemu in gospodarskemu zatiranju, imele za svojo »programatično dolžnost, da k slovenskemu vprašanju jasno opredelijo svoje stališče« in hkrati pokažejo tudi »način, kako je slovenskemu narodu mogoče uresničiti svoje težnje«.

Če primerjamo izjavo treh strank s stališči KSI in KSJ o slovenskem narodnem vprašanju iz leta 1933, vidimo, da se njune glavne postavke ujemajo. V izjavi treh strank so stališča le natančneje oblikovana in širše utemeljena, razen tega pa so jih tokrat sprejele tri stranke. Z njeno obravnavo v IK kominterne in objavo v že omenjenih listih, zlasti v Inprekoru, je bilo slovensko vprašanje tokrat postavljeno pred celotno komunistično gibanje.

⁵⁵ Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja z dne 30. aprila 1934. F/KI—1934.

⁵⁶ Glej opombo 48.

⁵⁷ Glej opombo 55.

⁵⁸ Pleterski, navedeno delo, stran 55.

⁵⁹ Glej opombo 55.

V izjavi so se tri stranke izrekle za samoodločbo s pravico do odcepitve od imperialističnih držav Italije, Jugoslavije in Avstrije in za združitev slovenskega naroda. Vprašanje okvira bodoče Zedinjene Slovenije pušča izjava popolnoma odprto, medtem ko ga stališča KSI in KSJ iz leta 1933 povezujejo z zmagovito revolucijo na Balkanu, v Podonavju in Italiji.

Tretja točka izjave opredeljuje razredni značaj boja za rešitev slovenskega vprašanja določneje kot stališče dveh strank iz leta 1933: »Komunisti vseh treh delov Slovenije... bodo... vezali boj za uresničitev osvoboditve in združitve slovenskega naroda z bojem proti lastni buržoaziji, za vzpostavitev delavsko kmečke oblasti. To je zato neobhodno potrebno, ker je vsa slovenska buržoazija protirevolucionarna in ker slovenski narod svojo osvoboditev in združitev lahko doseže samo z revolucionarnim bojem pod vodstvom delavskega razreda in v zvezi s proletariatom vladajočih narodov.«

V naslednji točki, ki je v stališčih dveh strank ni, je podrobneje označen odnos buržoaznih strank in socialne demokracije do slovenskega vprašanja na temelju obsežnega gradiva, o katerem smo obširneje že prej govorili. Iz te karakteristiske izhaja naloga slovenskih komunistov, naj nastopajo z enako ostrostjo zoper režimske stranke in zoper politiko slovenskih narodnosporazumaških strank, ki zapeljujejo delovne množice. Vse tri stranke so se zavezale, da bodo aktivno podpirale boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja in se za ta cilj hkrati borile tudi proti lastni buržoaziji.⁶⁰

Izjava treh strank je bila sprejeta v prelomnem obdobju boja mednarodnega proletariata in s tem povezane politike kominterne. Doba, ko je komunistično delavsko gibanje usmerjalo svoj glavni udarec na notranjo slabitev imperialističnega versajskega sistema v Evropi, za obrambo Sovjetske zveze pred intervencijo zahodnih imperialističnih sil na čelu s Francijo, se je pravkar stekla. Umikala se je novemu razdobju, v katerem je postal boj proti fašizmu osrednja točka združevanja ne le proletariata, temveč vseh demokratičnih sil sveta, to je dobi ljudske fronte, ki je bila sprejeta kot nova smer v politiki kominterne že leto dni po izjavi treh strank, na njenem sedmem kongresu. Zato vsebuje izjava elemente enega in drugega razdobja. Iz stališč, ki jih omejuje še stara politika, se že prebijajo osnovna izhodišča za novo, ljudskofrontno politiko zbiranja demokratičnih sil, še posebej, kar zadeva politiko KSJ. Delo je ob objavi izjave treh strank v uvodniku že v tem novem duhu zapisalo, da se za uresničenje izjave zahteva od komunistov »zbrati v enotno fronto vso za boj pripravljeno množico slovenskega naroda« in pridobiti za to »tudi vse tiste, ki proti imperializmu in fašizmu niso samo v besedah, ki jim nacionalna usoda slovenskega naroda ni samo prazno čvekanje.«⁶¹

Prikazan proces nastajanja izjave treh komunističnih strank lahko sklenemo z nekaj osnovnimi ugotovitvami: prvič, izjavo je treba gledati kot izraz reagiranja revolucionarnega delavskega gibanja na dejansko obstoječi narodni problem Slovencev, konkretni ukrepi komunistične internacionale v tej smeri so torej le posledica tega; drugič, slovenski komunisti so si vztrajno prizadevali, da se slovensko narodno vprašanje postavi pred vse tri komunistične stranke, ki jih zadeva ta problem in da se mednarodno uveljavi; tretjič, skupna stališča vseh treh

⁶⁰ Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, maj-junij 1933, št. 2; Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, julij 1934, št. 8; Delo, glasilo CK KPS, julij 1948, št. 1.

⁶¹ Delo, julij 1934, št. 8.

strank so se lahko oblikovala le postopoma, ker je bilo to odvisno od okoliščin revolucionarnega delovanja vsake izmed treh strank v svoji deželi in od splošnih strateško taktičnih vprašanj mednarodnega delavskega gibanja; četrtrič, pomen izjave ni v njenem akcijskem, namreč v programskem značaju. Z njo so prevzeli skupaj s slovenskimi tudi drugi jugoslovanski ter avstrijski in italijanski komunisti odgovornost za uresničenje tega programa, katerega bistvo je v osvoboditvi in združitvi Slovencev.

S kratkim, fragmentarnim dopolnilom želim opozoriti še na zanimivo in dokaj nejasno vprašanje, zakaj komunistična stranka Jugoslavije in po letu 1937 tudi Komunistična stranka Slovenije vse do leta 1941 nista več omenjali izjave v svoji narodnostni politiki. Presenetljivo je namreč že dejstvo, da v referatu o narodnem vprašanju na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934 — to je dva meseca po objavi izjave — ta ni več omenjena. Tudi skupnih sestankov vodstev komunističnih strank ni več zaslediti, razen skupne izjave CK KSI in CK KSJ iz leta 1937 ob sklenitvi italijansko-jugoslovanske državne pogodbe, ki pa je imela protesten značaj. Da so nekaj časa še obstajala prizadevanja v tej smeri, nam priča pismo Prežihovega Voranca Ivanu Regentu iz januarja 1935, v katerem razlaga razmere v vodstvih posameznih komunističnih strank. Na osnovi tega predlaga storiti nekaj potrebnih ukrepov in tudi »kako posvetovanje onih, kot je zamišljeno, bi bilo že pereče. Toda brez zastopnikov iz domovine bi to malo hasnilo. In to je problem z ozirom na stanje na Primorskem.«⁶²

O tem, kako so sprejeli izjavo slovenski komunisti in se nanjo odzvali, v arhivih skoraj ni sledu. Ohranilo se je le zanimivo poročilo univerzitetnega komiteja KSJ v Ljubljani iz junija 1934, ki omenja izjavo kot velik dogodek: »Takega programa Slovenci doslej še nismo imeli, zato je razumljivo, da je (izjava — op. A. N.) naredila na študente največji vtis.« Hkrati graja slab, duhu slovenskega jezika tuj prevod in poudarja: »V svojem tisku moramo z vso skrbnostjo paziti na vsebino in nič manj na jezikovno obliko in slog, ki mora biti tembolj izklesan in dovršen v deklaraciji o slovenskem vprašanju.«⁶³

Drug neposreden odziv na izjavo pa je izjava slovensko-hrvatske komunistične federacije Julijske Benečije iz septembra 1934, ob tretjem kongresu slovensko-hrvatskih emigrantov iz Julijske krajine, v Mariboru. Sklepe kongresa so označili kot orodje notranje in zunanje politike beograjskega režima, ker so »v odkritem nasprotju z današnjimi in bodočimi interesi Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini«. Ponovno so se izrekli za načela izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju in se izjavili za pravico samoodločbe s pravico do odcepitve in za zedinjenje slovenskega naroda. Hkrati so zahtevali enako pravico tudi za vse narode in manjšine (Hrvatje, Nemci in Italijani), ki prebivajo na slovenskem jezikovnem ozemlju.⁶⁴

V neposredni zvezi z izjavo treh strank je tudi sklep o ustanovitvi Komunistične stranke Slovenije, če drži Gustinčičeva izjava, da je bilo to vprašanje načeto že na sestanku v balkanskem sekretariatu ob razpravi o slovenskem narodnem vprašanju. O tej zamisli so razpravljali potem na sestanku izvršnega

⁶² Arhiv IZDG, Pismo Lovra Kuharja Ivanu Regentu z dne 17. januarja 1935. Zbirka Regent.

⁶³ Arhiv CK ZKS, poročilo univerzitetnega odbora KSJ junija 1934, Kazenski spis Tepina Pavle, 1934, corpora delicti.

⁶⁴ Delo, oktobra 1934, št. 10.

komiteja kominterne in hkrati z izjavo treh strank sprejeli tudi sklep o reorganizaciji KSJ na avtonomne stranke v okviru enotne KSJ.⁶⁵ To navajam le kot domnevo, ki jo bo potrebno še raziskati s pomočjo protokolov sej IK KI in njegovih sekretariatov, ki pa zaenkrat še niso dostopni.

Vsekakor pa drži, da je centralni komite KSJ že tri mesece po izjavi sporočil svojemu članu Bistremu-Srdjanu Prici v domovino, da »obstaja principialni sklep, da se v okviru KSJ ustanovi posebna Komunistična stranka Slovenije in Komunistična stranka Hrvatske«. Ta sklep je utemeljen s potrebo, da komunistične stranke zatiranih narodov nastopijo kot samostojne narodne stranke kot boljša protiutež nacionalnim reformistom in nacional-fašistom od Komunistične stranke Jugoslavije. Drug dokaz pa je podčrtan s potrebo po krepitvi komunističnih kadrov posameznih narodnosti. Z omenjeno reorganizacijo pa se bistveno ne menja notranja organizacijska struktura enotne KSJ, ki ostane centralistično in ne federalistično organizirana. Ta sklep je moral, kot je razvidno iz pisma, ostati v tajnosti in se o njem še ni smelo razpravljati niti na bližnjih pokrajinskih konferencah KSJ. Centralni komite prosi Bistrega za mišljenje o tem sklepu kot tudi za mišljenje ožjega kroga partijskih delavcev na Hrvatskem in v Sloveniji, s katerimi bo o tem razpravljaj.⁶⁶ Ta tajna navodila govore za zgoraj navedeno domnevo o sklepu IK KI o ustanovitvi samostojnih nacionalnih partij.

Ne glede na te hipoteze pa ostane dejstvo, da je zamisel o samostojni slovenski stranki nastala v času obsežnih razprav o slovenski narodni problematiki, razprav, ki so se strnile v izjavi treh komunističnih strank. Že sam sklep o ustanovitvi samostojnih komunističnih strank, ki ga je sprejela IV. državna konferenca decembra 1934, je logično povezan z izjavo treh strank oziroma z njenim uresničenjem, čeprav formalno pri tem ni omenjena. KSJ je s tem v praksi pokazala, da je boj za osvoboditev in združitev Slovencev njen revolucionarni program. Potrebno pa je opozoriti še na zanimivo opombo centralnega komiteja KSJ pod objavljeno izjavo, da je »samo po sebi razumljivo, da velja sklep IV. državne konference o ustanovitvi slovenske komunistične stranke samo za slovensko ozemlje, ki spada pod Jugoslavijo, ne pa tudi za Primorsko in Južno Koroško«.⁶⁷

V spremenjenih mednarodnih okoliščinah, pa tudi v spremenjenih notranje-političnih razmerah v Jugoslaviji, je Komunistična stranka Jugoslavije že naslednje leto (1935) modificirala stališče v prvi točki izjave glede vprašanja odcepitve, ne da bi se s tem izneverila programskim načelom izjave, katerih bistvo ni v pravici Slovencev do odcepitve, ampak v pravici do združitve. Centralni komite novembra 1935 pojasnjuje to takole: Program Zedinjene in svobodne Slovenije ostane nespremenjen, toda v novih okoliščinah »ne poudarjamo več tega stališča, ki je končna rešitev nacionalnega vprašanja«. Velika večina slovenskega naroda in nobena slovenska narodna organizacija ne zahteva Slovenije zunaj meja Jugoslavije; mednarodni položaj je tak, da bi odcepitev lahko sprožila imperialistično vojno; veliko večino slovenskega naroda je mogoče združiti okrog zahtev,

⁶⁵ Glej opombo 48.

⁶⁶ Arhiv CK ZKS, Pismo CK KSJ Bistrome z dne 30. julija 1934. F/KI—1934.

⁶⁷ Delo, julij 1934, št. 8.

⁶⁸ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ PK KSJ za Slovenijo z dne 1. novembra 1935. F/KI—1934.

katerih uresničitev pomeni spodkopavanje velikosrbskega hegemonizma in svobodni razvoj slovenskega naroda. »Zato se danes ne izrekamo za odcepitev Slovenije od Jugoslavije, temveč prenašamo težišče delovanja na boj za narodno in državljansko enakopravnost v Jugoslaviji, za demokratične svoboščine in pravico, na boj proti fašizmu in zatiranju.«⁶⁸

Septembra 1936 je centralni komite ob kritiki unitarističnega stališča srbskih komunistov, ponovno preciziral svoje stališče: pravica do odcepitve se ne poudarja, pač pa boj zatiranih narodov za svoje narodne svoboščine in enakopravnost v okviru Jugoslavije; pomoč srbskega naroda zatiranim narodom v tem boju; sporazum med narodi v odnosu do državne skupnosti in zahteva po konstituantih.⁶⁹

Ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije je na vprašanje bodoče oblike Zedinjene Slovenije, ki ga je izjava pustila odprtega, stvarno odgovoril: »Izhajajoč iz neposredne ogroženosti slovenskega naroda pred nemško-italijansko napadalnostjo, je slovenski narod v jugoslovanskem delu, čeprav sam zatiran, matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil Slovenci v Italiji in Avstriji.« Manifest je postavil bodočo Zedinjeno Slovenijo v okvir svobodne zveze bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države, v kateri bi imel slovenski narod svoj parlament. Hkrati poudarja, da je treba boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji in Avstriji za njihove narodne pravice podpirati, zakaj »slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju Združeni in svobodni Slovencji.«⁷⁰

Izjavo zasledimo v dokumentih ponovno šele leta 1941, med narodnoosvobodilnim bojem. Nanjo se sklicuje CK KPS v komunikeju o odnosu KPS do slovenskega vprašanja, ko odgovarja na klevete nasprotnikov o anacionalnosti KPS. Z izjavo treh strank, ki je prva postavila slovensko narodno vprašanje v celoti pred svet, dokazuje, da se slovenski komunisti niso odrekli življenjskih potreb svojega naroda. Pač pa so italijanski in avstrijski komunisti v duhu proletarskega internacionalizma »obsodili imperializem svojih vladajočih razredov, poudarili nujnost neizprosnega boja proti njemu in se brez pridržka izrekli za pravice zatiranih Slovencev, da se s svojim narodnim in gospodarskim prostorom vred odcepijo od Italije in Avstrije.«⁷¹

Mihailovičev eksponent ing. Nagode je februarja 1942 napadel KPS in izjavo treh strank tolmačil, kot da bi Slovenci po njej izgubili štiri mejnike: Maribor, Celovec, Gorico in Trst. Komunistom je odrekal pravico reševati slovensko narodno vprašanje, »ker bo zemljevid bodoče Evrope krojila Sovjetska zveza, ne pa italijanski in nemški komunisti, ki jih nikjer ni«. Zavzemal se je za tako samoodločbo, po kateri se bo slovenski narod kot del Jugoslavije vključil v Sovjetsko zvezo, kar pa je v »ostrem nasprotju z dunajskim dogovorom treh strank«. Pravica do odcepitve zaradi tega ni več aktualna, ker bi pomenila le odcepitev slovenskega naroda od Jugoslavije in Sovjetske zveze, ter vključitev v podonavsko federacijo, v kateri bi se Slovenci utopili.⁷²

⁶⁹ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ vsem PK KSJ z dne 9. septembra 1936. F/KI—1936.

⁷⁰ Ustanovni kongres KPS. Ljubljana, 1967, str. 7—21.

⁷¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1962, stran 169.

⁷² Izvestja, 1. februarja 1942, št. 2. Arhiv IZDG.

⁷³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 294—295.

⁷⁴ Slovenski zbornik 1942. Ljubljana 1945, stran 48.

⁷⁵ Original razglasa v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, prepis v arhivu IZDG.

Na ta provokativna stališča je centralni komite odgovoril s posebnim komuniquejem. V njem je poudaril, da Slovenci niso prevzeli z izjavo treh komunističnih strank nobene obveznosti do Italije in Avstrije, »pač pa narobe, italijanski in avstrijski komunisti so po načelih proletarskega internacionalizma in pravice slehernega naroda do samoodločbe in odcepitve slovesno priznali pravico Slovencev na Koroškem in Primorskem, da se odcepijo od Avstrije in Italije in se združijo s svojim narodom«. ⁷³

Prežihov Voranc je takrat v članku Za samoodločbo slovenskega naroda programske temelje izjave dalje razvil v skladu s povsem novimi razmerami, ki so nastale z narodnoosvobodilnim bojem: »Izjava treh partij velja v polnem obsegu še danes. Njena važnost postaja ravno v času sedanjega narodnega boja večja, kakor je bila kdajkoli. Ona tvori tisto osnovo, po kateri razteguje Osvobodilna fronta področje svojega nacionalnega revolucionarnega dela na slovensko ozemlje Koroške in Primorske. S tem so podani prvi obrisi Združene Slovenije.« ⁷⁴

Muzej narodne osvoboditve v Mariboru hrani zanimiv razglas centralnega komiteja KPA in komunistične mladine iz julija 1941. V njem pozivata slovensko ljudstvo na Koroškem v boj proti skupnemu sovražniku, ki hoče uničiti slovenski živelj. Nemško govoreče delavce in kmete pa opozarja, naj ne dovolijo zapeljati se šovinistični propagandi in medsebojnemu obračunavanju s slovenskim ljudstvom. Med sklepnimi gesli razglasa je tudi geslo »Naj živi svobodna, neodvisna in srečna Slovenija!«. ⁷⁵

Z izjavo treh strank se srečamo spet julija 1948, ko jo je ponatisnilo Delo. ⁷⁶ Postala je aktualna, ko je informbiro obtoževal KPJ nacionalizma in ko se je federativna ljudska republika Jugoslavije bojevala za pravično rešitev vprašanja zahodne in severne meje. Zedinjena Slovenija takrat ni bila več samo programsko, temveč stvarno vprašanje, ki je terjalo priznanje pravice do samoodločbe in odcepitve ne le v besedah, temveč tudi v dejanju.

⁷⁶ Delo, glasilo CK KPS, julij 1948, št. 1, str. 11–12.

Jovan R. Bojović

Manifest CK KPJ od januara 1937. godine i njegov odraz na rad partije u Crnoj gori

U istoriji Komunističke partije Jugoslavije, u medjuratnom periodu, 1937. godina označava jednu prekretnicu u njenom političko-organizacionom razvoju. Ovaj prelomni period u njenoj istoriji usko je vezan za ime Josipa Broza. Tita, odnosno za njegov dolazak na čelo Komunističke partije.¹ Prehodne i te godine unutar Komunističke partije učinjeni su odlučujući i presudni koraci, koji su joj kasnije omogućili da stane na čelo jednom dubokom narodnom revolucionarnom procesu i da ga sa uspjehom privede kraju, tj. pobjedi socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Iako je Komunistička partija tokom 1934. i 1935. godine postigla značajne rezultate u organizacionom jačanju, njen razvitak nije išao ukorak s objektivnim mogućnostima, koje su nastale u vrijeme poleta revolucionarnog antifašističkog pokreta u zemlji. Baš u tom periodu jasno su se pokazale posljedice sektaštva u vrhovima Partije. Isto tako u tom periodu pojedine organizacije i rukovodstva nijesu pokazala dovoljno političke širine u prilaženju raznim pojavama, pokretima i organizacijama, sporo su se oslobadjali u svakodnevnoj političkoj aktivnosti sektaških parola i zavjereničkih oblika organizacije. Takve pojave kočile su proces izgradjivanja Komunističke partije u rukovodeću snagu revolucionarnog i antifašističkog pokreta. Sve je to otežavalo njene napore da taj pokret obuhvati i usmjeri u svoj njegovoj mnogostrukosti. Zbog njenih organizacionih i političkih slabosti mnoge su revolucionarne i antifašističke akcije širokih masa još nosile pečat spontanosti, poprimajući karakter izolovanih akcija.

Rukovodstvo Komunističke partije nije moglo iz inostranstva uspješno rukovoditi pokretom u zemlji, koji se u njoj ispoljavao u različitim oblicima. Narastanjem revolucionarnog pokreta u zemlji, pojavljivali su se novi problemi koji su zahtijevali odgovarajuće stavove rukovodstva Komunističke partije. Međutim, šablonsko prenošenje opštih stavova Kominterne, rukovodstvo Komunističke partije u inostranstvu nije moglo uspješno rukovoditi pokretom u zemlji. Uočavajući sve negativne posljedice odvojenosti Centralnog rukovodstva od organizacija u zemlji i pokreta, pojedina rukovodstva Komunističke partije u zemlji i neki članovi Centralnog komiteta postavljali su sve češće pitanje prelaska partijskog rukovodstva u zemlju. Ovo pitanje je postavljeno i na četvrtoj zemaljskoj konferenciji (1934) i na Junskom plenumu (1935) Centralnog

¹ Edvard Kardelj, Osećamo da je to dan naše Partije. Četrdeset godina — Zbornik sećanja aktivista jugoslovanskog revolucionarnog radničkog pokreta, Beograd 1960, knjiga 3, 21.

komiteta Komunističke partije. Međutim, ono ni na jednom od ovih foruma nije bilo usvojeno. Ova ideja nije napušтана. Naprotiv, ona je još više potencirana kako među partijskim organizacijama u zemlji tako i kod jednog broja članova Centralnog komiteta. Zbog toga je poslije Junskog plenuma Politbiro Centralnog komiteta obrazovao Zemaljski biro u zemlji sa sjedištem u Zagrebu. On je postao kao operativni organ biroa Centralnog komiteta za neposredno rukovođenje cjelokupnim radom partijskih organizacija u zemlji.² Ovo je bila jedna od početnih faza u konsolidaciji Komunističke partije.

Zemaljski biro održavao je neposredne veze sa svim pokrajinskim komitetima dajući im direktive o pojedinim pitanjima, koja je situacija nametala. On je raspolagao i sa centralnom partijskom tehnikom. Sve je to uslovalo da je on za kratko vrijeme postigao značajne rezultate. Međutim, Zemaljski biro je za važnije odluke morao prethodno tražiti saglasnost Politbiroa Centralnog komiteta u Beču, što je u mnogome otežavalo rad Partije u zemlji. Zbog toga je ponovo postavljeno pitanje prelaska Centralnog rukovodstva u zemlju ili u krajnjoj mjeri formiranje autoritativnijeg rukovodstva u zemlji, odnosno proširenje kompetencija Zemaljskog biroa. Rad na realizaciji ovih pitanja omela je velika partijska provala u zemlji, krajem 1935. i početkom 1936. godine.

Iako je provala 1936. godine privremeno omela razvoj Partije, revolucionarni pokret u zemlji nije zaustavljen. On se i dalje razvijao i jačao. To su pokazali i događaji u zemlji, kada je od sredine te godine izvedeno niz štrajkova i demonstracija pod rukovodstvom Komunističke partije. Međutim, frakcijske borbe u centralnom rukovodstvu u mnogome su otežavale i umanjivale revolucionarnu snagu Partije u zemlji.

Tokom 1936. godine učinjene su izvjesne promjene u Centralnom rukovodstvu Partije. Jedna od veoma važnih odluka te godine bila je odluka da Organizacioni sekretarijat Centralnog komiteta Komunističke partije na čelu s Titom predje u zemlju i uzme na sebe neposredno rukovođenje Partijom i pokretom u zemlji. Ovo je bio značajan momenat u organizacionom razvoju Komunističke partije, jer je to »omogućilo pripremu za stvaranje rukovodstva u cjelini u zemlji.«³

Krajem 1936. godine prešao je u zemlju Organizacioni sekretarijat Centralnog komiteta. Evocirajući sjećanja na njegove zadatke u zemlji Tito je, pored ostalog, rekao:

»Po mom povratku u zemlju, u jesen 1936. godine, glavni zadaci su bili: reorganizacija Partije, formiranje jednog dijela rukovodstva, pošto je drugi bio u Parizu, mobilizacija boraca za pomoć republikanskoj Španiji, onemogućavanje i likvidiranje raznih provokatora, jer je Partija u to vrijeme podnosila veoma mnogo žrtava. Jednom riječju, trebalo je Partiju očistiti od svega što je ugrožavalo njen opstanak i smetalo njenom razvitku. A to nije bio lak zadatak.«⁴

Prelaskom u zemlju Organizacionog sekretarijata na čelu s Titom otpočeo je sistematski rad na konsolidaciji Partije. Jedna od najznačajnijih mjera Organizacionog sekretarijata u procesu konsolidacije Komunističke partije i njene afirmacije

² Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije. Beograd 1963, 233.

³ Josip Broz Tito, Politički izvještaj na V Kongresu Komunističke partije Jugoslavije. V Kongres KPJ, Beograd 1948, 46; Isti, Izvještaj na V zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. Materijal o omladinskom pokretu do rata, Beograd 1948.

⁴ Tito, Govor na Gradskoj konferenciji SK u Beogradu. Komunist, br. 522 od 20. aprila 1967.

macije u širokim društvenim slojevima bilo je stvaranje Komunističke partije Slovenije i Komunističke partije Hrvatske 1937. godine. Iste godine održana je pokrajinska konferencija Komunističke partije u Crnoj Gori, obnovljen Pokrajinski komitet u Srbiji i formiran Oblasni komitet na Kosovu i Metohiji. Uporedo s konsolidacijom svojih redova, obnavljanjem i stvaranjem novih partijskih organizacija, Komunistička partija se pripremala za aktivno učešće u političkoj i ekonomskoj borbi u zemlji.

Pored niza mjera koje je trebalo sprovesti do kraja unutar Partije, političke prilike tada u svijetu i u zemlji zahtijevale su mnogo širu i sveobuhvatniju njenu političku aktivnost. Iskustvo iz političkih borbi u zemlji posljednjih godina pokazivalo je sve očividnije da borbeno raspoloženje i politički radikalizam širokih narodnih slojeva prelaze okvire onog zašto su se borila vodstva opozicionih građanskih stranaka. U onakvim političkim okolnostima Komunistička partija je morala dublje zalaziti u politički život zemlje i da ubrza proces slivanja sve masovnijih akcija širokih narodnih slojeva u jedan jedinstveni jugoslovanski revolucionarni i demokratski pokret, koji bi postao dominantna politička snaga u zemlji. Ovo je bio jedan od veoma značajnih poteza koji je učinilo organizaciono rukovodstvo, preduzimajući sve mjere da ga do kraja sprovede u život. Otada je proces unutrašnje konsolidacije pratila široka politička aktivnost Partije. U tom pogledu još od početka 1937. godine bile su veoma značajne akcije Partije u oblasti spoljne politike i borbe protiv fašizma. Otada je Partija, od proklamovanja principijelnog stava protiv rata i fašizma, prešla na organizovanje masovne političke borbe. Prelomni momenat za takvu orijentaciju učinjen je na Plenumu Centralnog komiteta januara 1937. godine. Na tom Plenumu, pored ostalog, donesena su veoma značajna dva dokumenta — rezolucija i manifest Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.

Manifest Centralnog komiteta KPJ od januara 1937. godine — *Protiv ratne opasnosti, protiv napadaja fašističke reakcije! Udružimo sve demokratske snage u borbenu Pučku frontu i u Jugoslaviji! Radnom narodu! Svim narodima Jugoslavije!* — imao je ogromni značaj za dalju taktičku orijentaciju Komunističke partije u masama.⁵ U njemu je tretirano nekoliko važnih pitanja kao: fašistička i ratna opasnost, spoljna i unutrašnja politika jugoslovenskih vladajućih krugova, politika vodjstva Udružene opozicije, stav Komunističke partije prema spoljnoj i unutrašnjoj politici jugoslovenske vladajuće buržoazije i vodjstva Udružene opozicije, platforma saradnje Komunističke partije sa opozicionim demokratskim partijama, Narodni front i drugo.

Ukazujući na ratnu opasnost, koja je prijetila jugoslovenskim narodima u Manifestu je rečeno da je »Jugoistočna Evropa jedna od najvažnijih linija napadaja glavnog potpaljivača rata — Hitlerovog fašizma. Oživljavajući staru Kajzerovu politiku gospodovanja od Hamburga do Bagdada — kaže se u njemu — Hitlerova Njemačka grozničavo radi na tome, da privredno i politički podjarmi zemlje jugoistočne Evrope, da ih pretvori u svoje kolonije.«⁶ U

⁵ Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije, (ARPJ) Fond CK KPJ br. 7640 VIII 1—1 (1937), Manifest CK KPJ od januara 1937. Objavljen je u *Proleteru* br. 2 od februara 1937. Policijski prepis iz *Proletera* čuva se u ARPJ, br. XII 1—10 (1937). Objavljen je u knjizi *Komunistička partija Jugoslavije 1919—1941*, izabrani dokumenti. Školska knjiga, Zagreb 1959, 144—155.

⁶ Isto.

Manifestu je dalje ukazano da Njemačka već drži Hortijevu Madjarsku, priprema »anšlus« Austrije, rovari na pograničnim linijama Čehoslovačke, u Bugarskoj nalazi podršku kod Cankova i fašističkih dvorskih krugova, nalazi pomagače među dvorskim i vladinim krugovima Rumunije, traži oslonca u Grčkoj preko svog štićenika Metaksasa, i da njeni agenti rade među reakcionarnim krugovima u Turskoj. Ovakva politika fašističke Njemačke imala je, pored ostalog, cilj da razbije Malu i Balkansku Antantu i da otvori sebi put na Jugoistok Evrope.⁷

Komunistička partija je uočila napore fašističke Njemačke da pretvori Jugoslaviju u svog privrednog vazala i orudje njene politike, pa je ukazala i na tu opasnost. U vezi sa tim u Manifestu se kaže: »Opasnost, koja prijete Jugoslaviji zbog ratnih planova njemačkog fašizma, još je veća zbog sve agresivnije djelatnosti talijanskog fašizma.« Ukazano je na učvršćivanje Italije u Albaniji kao njene polazne baze za napad na Jugoslaviju. Isto tako ukazano je i na aneksionističke planove Madjarske i opasnost koja je i sa te strane prijetila nezavisnost Jugoslavije. Sve tjesniji savez Italije i Njemačke stvoren radi podjele Balkana pokazao je kako je bila pogrešna politika onih koji su u njemačkom fašizmu tražili zaštitu od italijanske agresije.

Rukovodstvo Komunističke partije, pored ukazane fašističke opasnosti za Jugoslaviju sa strane, ukazalo je i na pojavu te opasnosti u samoj zemlji. Vlada Stojadinovića ostavila je »potpunu slobodu otvorenim neprijateljima demokracije, fašistima svih dlaka, da nastave svoje mračne pothvate.«⁸ Ukazano je na pojačanu opasnost fašističkih snaga u Jugoslaviji koje su nastojale »da stvore masovni fašistički pokret« oslanjajući se na Hitlerove agente i fašistički nastrojene oficire. Isto tako ukazano je i na mogućnost vojnog puča i uspostave vojnofašističke diktature. Otuda je i prijetila »opasnost da se Jugoslavija svrsta među fašističke države.«⁹

Centralni komitet ukazao je u Manifestu na opasnost spoljne politike Stojadinovićeve vlade po nezavisnost Jugoslavije. On je dobro uočio najopasnije poteze Stojadinovićeve vlade u spoljnoj politici po nezavisnost zemlje. U vezi sa tim u Manifestu je rečeno:

»U vanjskoj politici vlada Stojadinovića sve je više sklona zbližavanju s Hitlerovom Njemačkom. Nasuprot interesima proizvodjača i čitave narodne privrede Jugoslavije, vanjska trgovina orijentira se sve više na Njemačku. Njemačkom kapitalu daju se pljačkaške povlastice, pogoduje se osnivanju njemačke banke. Štaviše, izvjesni vladini krugovi su skloni da pomognu priključak Austrije Njemačkoj, pravdajući to, da je »Anšlus« tobože manje zlo od obnove Habsburške Monarhije. Vlada Stojadinovića jedna je od posljednjih vlada na svijetu koja neće da uspostavi normalne odnose sa Sovjetskim Savezom — tvrdjavom svjetskog mira — već sudjeluje u bjesomučnoj hajci Hitlerovog fašizma protiv Sovjetskog Saveza.«¹⁰

Otklanjanje opasnosti fašiziranja Jugoslavije Centralni komitet je vidio u ujedinenju svih demokratskih snaga u zemlji u jedan jedinstveni pokret koji bi

⁷ Mala Antanta — Savez između Jugoslavije, Čehoslovačke i Rumunije. Osnovana 1920—21 godine. Prestala da postoji posle Minhena 1938. g. Balkanski pakt (Balkanska Antanta) osnovan je 1934. To je bio Savez između Jugoslavije, Rumunije, Grčke i Turske.

⁸ ARPJ, Fond CK KPJ VIII 1—1 (1937), Manifest.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

imao jasno postavljene ciljeve borbe i jedinstveno i smjelo rukovodstvo. Polazeći od takve ocjene, kao i ocjene o sve većoj ulozi i jačanju radničkog pokreta i Komunističke partije u zemlji, u Manifestu je istaknuta parola — Fašistička opasnost može i mora biti odstranjena!¹¹ Preko ove parole trebalo je ujediniti sve demokratske i antifašističke snage u Narodni front slobode, koje bi preko njega povele borbu protiv Stojadinovićevog režima kao predstavnika uvodjenja fašističkog sistema u Jugoslaviji.

Komunistička partija je s velikim interesovanjem pratila pregovore vodjstva Udružene opozicije (Seljačko-demokratske koalicije i srbijanskih opozicionih stranaka) oko stvaranja Bloka narodnog sporazuma.¹² Ona je tom pitanju i u ovom Manifestu posvetila punu pažnju, kao i pitanju stvaranja Narodnog fronta.¹³ Rukovodstvo Komunističke partije dobro je tada ocijenilo znatan uticaj gradjanskih opozicionih stranaka u masama. Zbog toga je ono i pojačalo napore u cilju stvaranja Narodnog fronta na bazi koalicije s opozicionim gradjanskim strankama. Tom pitanju ono je u ovom Manifestu posvetilo veliku pažnju. Medjutim, ono nije ni ovom prilikom izostavilo opravdanu kritiku dotadašnjeg rada Udružene opozicije. Rukovodstvo Komunističke partije dobro je ocijenilo i uočilo da Udružena opozicija može postati »važan faktor« u stvaranju Narodnog fronta. Medjutim, po svom shvatanju, obliku organizacije i svojoj taktici ona to »ni izdaleka nije« bila. Udružena opozicija nije imala jedinstveni i jasan cilj. Ona »nije bila voljna da upotrebi sva prikladna sredstva masovne borbe« pomoću kojih je bilo jedino moguće izvojevati pobjedu nad fašizmom, a za pobjedu demokratije. Rukovodstvo Udružene opozicije bilo je sklono da paktira s vladom i regentskim savjetom čak i na račun vlastitih partnera u Udruženoj opoziciji. Ovakav stav njenog rukovodstva slabilo je čvrstinu Udružene opozicije i borbenu raspoloženje masa koje su njom bile obuhvaćene. Osim toga vodjstvo Udružene opozicije odbijalo je saradnju s radničkim pokretom i Komunističkom partijom. Ovakvim svojim stavom ono je odbijalo »znatan, odlučujući i najaktivniji dio radničke klase sviju naroda Jugoslavije«.¹⁴

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije ukazao je na ona važnija pitanja koja je bilo nužno rješavati i oko kojih je trebalo okupiti široke društvene slojeve u jedan jedinstveni pokret koji bi se borio za rješavanje neriješenih pitanja. U vezi sa tim pitanjima, pored ostalog u Manifestu je rečeno:

»Da bi zajednička borba narodnih masa sviju naroda Jugoslavije protiv fašizma i ratnih pustolovina, za slobodu i demokraciju pobijedila, potrebno je da budu postavljeni jasni i razumljivi ciljevi. Cilj te borbe u koju će narodne mase uložiti čitavu svoju snagu mora da bude neodložno rješenje nacionalnog pitanja, saglasno načelu demokratskog prava na nacionalno samoodredjenje. To rješenje mora se poklapati s težnjama i voljom svih naroda Jugoslavije, a prije svega onih naroda koje velikosrpski šovinizam ugnjetava i zapostavlja. Režimu velikosrpske hegemonije i velikosrpskog centralizma treba učiniti kraj.

¹¹ Isto.

¹² Todor Stojkov, O Stvaranju Bloka narodnog sporazuma. Istorija XX veka. Zbornik radova VI, Beograd 1964, 245—301.

¹³ O tome opširno Ivan Jelić, Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941 godine. Putovi revolucije, Zagreb 1966/7—8.

¹⁴ ARPJ, Fond CK KPJ, VIII 1—1 (1937), Manifest.

Država se mora pretvoriti u slobodan savez slobodnih naroda, u demokratsku federativnu državu. U takvoj državi, izgrađenoj na osnovu dobrovoljnog sporazuma ravnopravnih naroda, moći će svaki narod bolje da iskoristi svoje pravo na neograničeno nacionalno samoodredjenje. U toj demokratskoj federativnoj državi moraju svi narodi biti ili ravnopravni članovi te države ili dobiti široku autonomiju.

Režimu velikosrpske prevlasti treba učiniti kraj. Srpski demokratski narod mora razumjeti, da mu samo dobrovoljna saradnja sa svim narodima Jugoslavije osigurava vlastitu političku slobodu i nezavisnost...

Kad narodi Jugoslavije danas ustaju protiv razbijanja današnjeg državnog područja, to se ne protivi demokratskom načelu prava na nacionalno samoopredeljenje, uključujući pravo na otcjepljenje. To je načelo koje zastupaju komunisti. U samoj Jugoslaviji i izvan nje rade fašističke snage na tome da plemenito nacionalno osjećanje i težnju za nacionalnom slobodom naroda Jugoslavije iskoriste za podupiranje fašističkih ratnih planova. Svako nastojanje, da se današnje državno područje Jugoslavije razbije ili da se ugrozi njezin opstanak, znači u današnjem međunarodnom položaju pomaganje fašizma i njegovih ratnih priprema. Svako takvo nastojanje protivno je životnim interesima svijeta naroda Jugoslavije.

Hrvatski, slovenski i makedonski demokrati moraju zbog toga shvatiti, da svaka igra za separatističkim tendencijama, svaka pomirljivost prema fašističko-nacionalističkim elementima (frankovci na čelu s Pavelićem i makedonski fašisti soja Vanče Mihajlova) ide na ruku rovaranju stranih imperijalista, koji guraju svijet u rat.

Svi srpski, hrvatski, slovenski, bosanski, crnogorski, vojvodjanski, makedonski i albanski demokrati moraju shvatiti: zajedničkog neprijatelja, velikosrpski fašizam, Hitlerov i Musolinijev fašizam, koji ugrožavaju nezavisnost naroda Jugoslavije, može se pobijediti samo ujedinjenim snagama, samo boreći se rame uz rame. Izvojsštena sloboda nakon pobjede može se osigurati samo ako se u zajedničkoj borbi iskovanost jedinstvo produži i poslije te pobjede, ako se svi bratski ujedine u jednoj demokratskoj federativnoj državi (podvukao — J. R. B.)...

Komunistička partija, kao i druge dosljedno demokratske partije u Jugoslaviji, protivnici su monarhije i teže da ostvare demokraciju u Jugoslaviji, u obliku demokratske federativne republike. Ali pošto znatni djelovi demokratskog protufašističkog tabora u Jugoslaviji još nisu spremni da prihvate tu lozinku, Komunistička partija ne traži kao uvijek da se ta lozinka o republici uključi u zajednički program Pučke fronte¹⁵. Ovo su bila veoma važna pitanja u mobilizaciji masa za njihovo rješavanje.

Komunistička partija je ulagala napore za jedinstvo svih antifašističkih snaga u zemlji. Ona je preko svojih predstavnika vodila razgovore s pojedinim vodjstima građanskih stranaka iz Udružene opozicije o zajedničkoj saradnji u Narodnom frontu.¹⁶ Ona se i ovom prilikom obratila Udruženoj opoziciji za zajedničku

¹⁵ Isto.

¹⁶ I. Ribar, Politički zapisi III. Beograd 1951, 72.

saradnju u Narodnom frontu. U vezi sa tim pitanjem ona je u 7 tačaka iznijela osnovna pitanja predlažući ih Udruženoj opoziciji kao osnovu zajedničke platforme u Narodnom frontu:

1. Ukidanje svih protivnarodnih zakona i ustanova šestojanuarskog režima, na prvom mjestu Zakona i Suda za zaštitu države. Amnestija svih političkih zatvorenika i emigranata;

2. Uspostavljanje demokratskih prava i sloboda (sloboda štampe, zbora i dogovora, udruživanja);

3. Bezodložno raspuštanje »sadašnje protunarodne jevtičevske skupštine i raspis izbora za novi parlament«, na temelju opšteg, jednakog i tajnog prava glasa uz proporcionalnu podjelu mandata;

4. Potpuna ravnopravnost hrvatskog, slovenačkog i drugih potlačenih naroda Jugoslavije;

5. Saziv Konstituante;

6. Olakšanje i poboljšanje života čitavog radnog naroda — radnika, seljaka, gradske sirotinje i inteligencije;

7. Očuvanje mira. Savez sa svim državama koje su protiv ratnih provokacija fašističkih sila i uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom.¹⁷

Rukovodstvo Komunističke partije nije postavilo ove »zahtjeve kao ultimativni uvjet drugim organizacijama«, koje su stajale na demokratskim načelima. Komunistička partija bila je »spremna da se u svako doba s njima dogovori« o zajedničkoj platformi Narodnog fronta.¹⁸ Ona se ovim Manifestom obratila »otvoreno vodjstvu svih demokratskih partija i organizacija sviju naroda Jugoslavije« s pozivom da se otpočnu pregovori za ostvarenje Narodnog fronta, »za borbu protiv fašizma i rata, za slobodu i demokratiju«.¹⁹

Komunistička partija je i ovom prilikom, s pravom, izrazila sumnju prema vodjstvu Udružene opozicije na pristanak o zajedničkom radu na stvaranju Narodnog fronta pa se zbog toga i obratila radnim masama s pozivom, »da odmah, ne čekajući na pregovore, razviju široki, neodoljivi pokret« za stvaranje Narodnog fronta.²⁰ Partija je bila spremna »da sa svakom demokratskom organizacijom zaključi sporazum za zajedničku borbu.«²¹ Isto tako ona je otvoreno izjavila da »neće prestati da se obraća vodjama sviju demokratskih partija i organizacija svoje zemlje, svim slojevima radnog naroda, svim narodima Jugoslavije« u cilju stvaranja jednog jedinstvenog, masovnog i borbenog antifašističkog pokreta u zemlji.

Rukovodstvo Komunističke partije predlagalo je da sve demokratske snage, bez obzira na različita shvatanja o budućem unutrašnjem državnom uredjenju, pristupe zajedničkim akcijama na osnovu zahtjeva koje mogu prihvatiti svi demokratski elementi. Ono je pravilno postavilo stvar da »borba protiv fašizma i rata, za hljeb i za slobodu ne smije oslabiti zbog nesloge u demokratskim redovima«.²² Predlagalo je da se savladaju sve zapreke, koje su stajale na putu jedin-

¹⁷ ARPJ, Fond CK KPJ, VIII 1—1 (1937), Manifest CK KPJ od januara 1937.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

stva demokratskih i antifašističkih snaga, jer su one bile neznatne prema tegobama koje su tištale narod, prema veličini opasnosti koja je narodu prijetila i prema veličini ciljeva kojima su narodne mase težile.

Vodstvo Udružene opozicije odbilo je ponudjenu platformu Centralnog komiteta Komunističke partije iznesenu u ovom Manifestu o zajedničkom radu na stvaranju jednog jedinstvenog antifašističkog pokreta u zemlji. Međutim, iako je odbijen ovaj njegov predlog, s njim je Komunistička partija postigla značajni politički i moralni efekat u masama. Naime, slobodno javno političko mnjenje sa ovim se još više ubijedilo da se u rukovodstvu pojedinih opozicionih stranaka nalaze reakcionarni elementi koji su se plašili »da će, udruženi s Komunističkom partijom u Narodnom frontu, izgubiti svoje seljačke mase, a kod vodstva reakcije, s knezom namjesnikom na čelu, izgubiti zauvijek povjerenje bez koga se ne može dobiti vlast.«²³ Međutim, drugi je slučaj bio sa demokratski orijentiranim članstvom opozicionih partija. Ono se sve više orijentiralo prema Komunističkoj partiji i Narodnom frontu, ne obazirući se na stav svog vodstva.

Zahvaljujući novoj orijentaciji i taktici rada Komunističke partije u masama, u Jugoslaviji je sve više jačao demokratski pokret što su pokazali i martovski događaji 1941. godine kada su osujećeni planovi jugoslovske vladajuće reakcije da Jugoslaviju uvrste u fašistički osovinski blok Rim—Berlin.

U januarskom Manifestu Komunistička partija istakla je okvirni program novog taktičnog djelovanja u masama, napuštajući raniju taktiku izolovanosti i ilegalnosti od širokih društvenih slojeva. Svojom novom orijentacijom rada u masama, Komunistička partija je, pored ostalog, imala više mogućnosti za legalno djelovanje. To su uočili i njeni klasni protivnici karakterišući ovaj programski dokumenat kao značajnu prekretnicu komunističkog taktičnog djelovanja u masama, a veoma opasnu po vladajuću buržoaziju.²⁴

Januarska Rezolucija i Manifest Centralnog komiteta KPJ predstavljaju i pobjedu novog shvatanja u rukovodstvu Partije. Oni spadaju među prve programske dokumente novog rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije na čelu s Titom. Tokom 1937. godine ovi dokumenti su proradjivani na svim partijskim forumima u pokrajinama. Njihova sadržina činila je kostur programskih dokumenata pokrajinskih partijskih rukovodstava o radu Partije među masama u pokrajinama.

Rezolucija i Manifest Centralnog komiteja KPJ od januarja 1937. godine imali su posebni odraz na rad Partije u Crnoj Gori na stvaranju antifašističkog i demokratskog pokreta u njoj. O tome nam govori i činjenica što su sve rezolucije prihvaćene na Pokrajinskoj konferenciji KPJ za Crnu Goru, održanoj sredinom 1937. godine, radjene »na osnovu rezolucije i januarskog proglašenja« Centralnog komiteta.²⁵

Poznato je da je početkom 1936. godine Komunističku partiju u Crnoj Gori zahvatila masovna provala. Tom prilikom jedan broj partijskog članstva emigrirao je u Albaniju, a drugi je prešao u duboku ilegalnost. Mali broj partijskih

²³ I. Ribar, Politički zapisi III, 73.

²⁴ ARPJ, XII 1—10 (1937), Ministarstvo un. poslova, Odjeljenje za državnu zaštitu, Pov. br. 9360 od 6. marta 1937. Na ovaj dokumenat ukazao mi je Radoje Pajović na čemu mu zahvaljujem; Arhiv Istorijskog instituta Titograd (AIIT), V 1—2 (1937), Bilten Odjeljenja za državnu zaštitu Min. un. poslova za februar 1937.

²⁵ ARPJ, Fond Kominterne, br. 282/VI. Izvještaj Mitra od januara 1938.

organizacija ostao je neprovaljen. Tako da je Komunistička partija u Crnoj Gori, tokom prve polovine 1936. godine, preživljavala teške dane. Medjutim, zahvaljujući nekolicini istaknutih komunista, Nikoli Lekiću, Blažu Jovanoviću, Jevtu-Čaju Šćepanoviću, Radovanu Vukanoviću, Ristu Lekiću i drugim, uz pomoć studenata komunista, koji su se sredinom te godine vratili iz univerzitetskih centara u Crnu Goru, organizovano je crnogorsko demokratsko javno mnjenje u zaštitu članstva Komunističke partije od progona. Došlo je do demonstracija u Kolašinu i Podgorici (Titogradu), kao i sukoba seljaka sa žandarmerijom u Crmnici. U aprilu iste godine prilikom poznatog Aprilskog štrajka studenata Beograjskog, Zagrebačkog i Ljubljanskog univerziteta, ubijen je u Beogradu student Žarko Marinović rodom iz okoline Cetinja.²⁶ Povodom svih tih događaja crnogorski studenti komunisti u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i drugim mjestima, uz pomoć partijskih organizacija u tim mjestima, povelili su akciju među demokratskim elementima u zemlji za obustavljanje progona i nasilja od strane režima u Crnoj Gori. Zahvaljujući požrtvovnom radu nekih istaknutih komunista među crnogorskim demokratskim javnim mnjenjem došlo je, krajem juna iste godine, do poznatih Belvederskih događaja. Svi navedeni i drugi momenti uticali su na veću političku aktivizaciju crnogorskog demokratskog javnog mnjenja u borbi protiv vladajućih krugova.

Tokom druge polovine 1936. godine došlo je do pojačane političke aktivnosti crnogorske studentske omladine. Te i naredne 1937. godine u Crnoj Gori se razvio jak mirovni pokret. U nizu mjesta formirani su mirovni omladinski odbori. Napredna studentska omladina ulagala je napore da legalizuje studentska udruženja. Pokrajinski studentski odbor za Crnu Goru koordinirao je rad napredne studentske i ostale omladine. Krajem te godine izdat je Manifest crnogorske narodne omladine u kome su izneseni njeni ekonomski i politički zahtjevi.²⁷ Politička aktivnost studentske komunističke omladine bila je naročito zapažena prilikom opštinskih izbora, novembra 1936. godine, u Crnoj Gori. Pošto partijske organizacije u mnogim mjestima još tada nijesu bile obnovljene, studentska komunistička omladina preduzela je njihovu ulogu u političkoj borbi. U vezi sa tim pitanjem veoma je interesantan jedan izvještaj iz Crne Gore, oktobra iste godine, Centralnom komitetu Komunističke partije. »U mnogim mjestima kod nas — kaže se u njemu — još nije sredjena glavna stvar (misli se na obnavljanje partijskih organizacija — J. R. B.). Ukoliko je sredjena, omladina igra glavnu ulogu što izaziva miješanje sa čisto omladinskim radom. Tako u jednom mjestu postoji odbor studenata pri Partiji, koji vrši obadva posla. U ostalom u Crnoj Gori danas je teško odvojiti partiju od omladine (podvukao — J. R. B.). Primjer su opštinski izbori gdje omladina pod tim imenom pregovara i sa drugim političkim grupacijama i ističe kandidate«.²⁸

Stvaranje Bloka narodnog sporazuma, oktobra 1937. godine, pod uticajem Komunističke partije, komunistička i ostala napredna studentska omladina iz Slovenije, Crne Gore, Makedonije, Vojvodine i Bosne i Hercegovine pozdravila je taj sporazum. U vezi sa tim sporazumom ova omladina donijela je jednu rezolu-

²⁶ O tome opširnije Jovan R. Bojović, Studentski aprilski štrajk 1936. godine. Ubištvo Žarka Marinovića i njegov odjek u Crnoj Gori. Pravni zbornik 1966/1.

²⁷ AIIT, III 2—5 (1936), Manifest crnogorske narodne omladine 1. decembra 1936.

²⁸ ARPJ, Fond Kominterne, Mikrofilm (MF), br. 46/259/612), Izvještaj iz Crne Gore od okt. 1936 — Centralnom komitetu KPJ.

ciju sa zahtjevom da, pored Srbije i Hrvatske, postanu federalne jedinice, u okviru Jugoslavije, Slovenija, Makedonija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina.²⁹ Tokom te i naredne 1938. godine zahtjevi izneseni u ovoj rezoluciji popularisani su medju omladinom u ovim pokrajinama.

U drugoj polovini 1936. godine formirano je privremeno rukovodstvo Komunističke partije za Crnu Goru. Ono je postiglo značajne rezultate u obnavljanju i povezivanju partijskih organizacija u Crnoj Gori jer je do sredine 1937. godine obnovljen znatan broj partijskih organizacija. Sredinom te godine, kada je održana Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, izabran je novi Pokrajinski komitet.³⁰ Održavanje ove konferencije i dokumenti koji su na njoj usvojeni bili su veoma značajni za dalji rad Partije u Crnoj Gori

Od druge polovine 1937. godine, na bazi već pomenutog Manifesta Centralnog komiteta, rukovodstvo Komunističke partije u Crnoj Gori preduzelo je značajne korake u cilju stvaranja jednog jedinstvenog demokratskog pokreta u Crnoj Gori.

Tokom druge polovine 1937. godine Komunistička partija u Crnoj Gori osnovala je društvo Seljačko bratstvo preko koga je okupila znatan broj seljaka. Cilj osnivanja ovog društva bio je ekonomsko i kulturno podizanje sela i seljaka. Do sredine 1938. godine formirane su 82 mjesne organizacije sa preko sedam hiljada članova.³¹ Preko ovog društva Komunistička partija imala je jak uticaj na selu, zbog čega je njen rad bio i zabranjen krajem 1938. godine od strane upravno-policijskih vlasti. Međutim, iste godine Komunistička partija je formirala zemljoradničku nabavno-prodajnu zadrugu Seljačku samopomoć. Imala je 17 mjesnih filijala sa oko pedeset hiljada članova. Komunistička partija je preko ove organizacije pokrenula seljaštvo u »borbu protiv političkog i nacionalnog ugnjetavanja, za demokratske slobode, protiv prevelikih poreza i raznih trošarina na seljačke proizvode«.³²

Računajući na mogućnost ulaska u Blok narodnog sporazuma, Komunistička partija je preduzela mjere za stvaranje jedne legalne partije preko koje bi bila predstavljena u njemu.³³ U tom cilju Komunistička partija je radila na stvaranju Stranke radnog naroda, koje je imalo znatno širu podlogu i platformu od Jedinstvene radničke partije u okupljanju svih demokratskih elemenata u zemlji. U vezi sa tim pitanjem formiran je Glavni inicijativni odbor Stranke radnog naroda u koji su ušli većinom članovi inicijativnog odbora Jedinstvene radničke partije (Božidar Adžija, Miroslav Pintar, Mladen Iveković, Franc Leskošek i Veselin Masleša).³⁴

Po ugledu na Glavni inicijativni odbor Stranke radnog naroda tokom druge polovine 1937. godine stvoren je Inicijativni odbor Stranke radnog naroda (Radničkoseljačke stranke) za Crnu Goru. Ovaj »odbor izdao je svoj proglas, štampan u 5 000 primjeraka, koji su podpisali 23 ugledna domaćina iz sviju krajeva Crne

²⁹ Arhiv Instituta radničkog pokreta Srbije (AIRPS), Fond Studentski pokret, br. 8389 XII 1937, Rezolucija.

³⁰ ARPJ, FK, br. 282/VI, Izvještaj Mitra od januara 1938.

³¹ Niko S. Martinović, Seljačko bratstvo. Istorijski zapisi, 1949/1—3, 41.

³² Blažo Jovanović, Izvještaj o političkom radu PK KPJ za Crnu Goru, referat održan na Osnivačkom kongresu KP Crne Gore, Cetinje 1948, 17.

³³ Ivan Jelić, n. d., str. 93.

³⁴ Milovan Bosić, Komunistička partija Jugoslavije u parlamentarnim izborima 11. decembra 1938. godine. Istorija radničkog pokreta — Zbornik radova, Beograd 1965/2, 317.

Gore».³⁵ Naredne 1938. godine formiran je Glavni odbor Stranke radnog naroda za Crnu Goru preko koje je Komunistička partija u Crnoj Gori saradnjivala sa Udruženom opozicijom.

Još od druge polovice 1937 godine Komunistička partija u Crnoj Gori ulagala je napore da stupi u saradnju sa svim opozicionim strujama u Crnoj Gori. U vezi sa tim pitanjem ona je, na bazi pomenutog Manifesta Centralnog komiteta, podnijela platformu »za saradnju svih Crnogoraca za demokratiju i ravnopravnost Crne Gore u Jugoslaviji«.³⁶ Pored osvrta na stanje opštih prilika u svijetu i u Jugoslaviji, u Platformi je data analiza tadašnjeg položaja Crne Gore. Analizirajući položaj Crne Gore u Platformi je konstatovano da su centralistički sistemi i nenaodni režim Crnu Goru »stavili u jedan izuzetno težak i zavisani položaj«. Konstatujući opšte političke prilike u svijetu i Jugoslaviji, a posebno položaj Crne Gore u državnoj zajednici, u Platformi se došlo »do zaključka da je za zapostavljenost i zavisnost Crne Gore, pored ostalog, uveliko kriva i dotadašnja »politička moljavanja i razbijenost u razne partijske tabore, čija je nesloga uvijek iskorišćavana na račun siromašnog naroda ove pokrajine«. Istaknuto je »kao neophodno potrebno grupisanje svih poštenih, nepotkupljenih i naprednih Crnogoraca oko zajedničkih pitanja«.³⁷ Istaknuta je potreba da se jedinstvenom snagom povede borba, na bazi slobode i demokratije »za političku, ekonomsku i socijalnu ravnopravnost Crne Gore u Jugoslaviji«, koja bi bila povezana sa ostalim naprednim i demokratskim pokretima u zemlji, do rješenja zajedničkih, opštih i posebnih pitanja.

Postavljeni zahtjevi u ovoj Platformi grupisani su u četiri grupe pitanja — (politička, ekonomska, seljačko-radnička, i ostala socijalna i kulturna pitanja).

U grupi političkih pitanja istaknuti su zahtjevi:

a) raspuštanje skupštine i raspisivanje slobodnih tajnih izbora sa opštim jednakim pravom glasa za Ustavotvornu skupštinu sa nezavisnim i slobodnim listama;

b) donošenje novog ustava »po sporazumu slobodno izabranih narodnih predstavnika svake pokrajine« koji će zagarantovati ravnopravnost svim narodima u Jugoslaviji;

v) puna ravnopravnost Crne Gore »sa ostalim političkim jedinicama u okviru današnje Jugoslavije;

g) politika međunarodnog mira, kolektivne bezbjednosti i savez sa svim demokratskim državama koje se stavljaju u borbi protiv fašizma i za neodložno uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom;

d) ukidanje Zakona i suda za zaštitu države i svih drugih reakcionarnih zakona, a donošenje zakona o korupciji i zloupotrebama, koji bi imao retroaktivnu snagu, od 1918. godine do dana primjene, »radi oduzimanja nepravedno stečene imovine na račun opljačkanog narodnog blaga« i osnivanje jednog vanrednog suda za korupcionaše i aferaše, umjesto političkog suda za zaštitu države;

đ) opšta amnestija svih političkih osudjenika;

e) puna sloboda štampe, zbora i dogovora, političkog organizovanja svih partija i sindikalnih organizacija na demokratskoj osnovi i

³⁵ ARPJ, Fond Komiterne, 282/VI, Izvještaj Mitra od januara 1938 — CK KPJ. Stranka radnog naroda u Crnoj Gori u nekim dokumentima se naziva i Radničko-seljačka stranka.

³⁶ AIIT, IV 5—1 (1938), Platforma za saradnju.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

ž) suzbijanje i raspuštanje svih fašističkih i terorističkih organizacija u zemlji.³⁹

U grupi ekonomskih pitanja istaknuti su zahtjevi:

a) izgradnja željezničkih linija neophodnih za Crnu Goru;
b) isušenje i regulacija Skadarskog jezera i drugih vodoplavnih polja;
v) racionalno navodnjavanje Zetske i bjelopavličke ravnice putem razvodje-
nja vode iz dotičnih rijeka;

g) izgradnja kolskih i turističkih puteva, koji stoje nedovršeni;

d) slobodna proizvodnja i prodaja duvana i podizanje jedne moderne fabrike duvana u Podgorici;

đ) pojeftinjenje svih monopolskih artikala i sniženje taksa i trošarine;

e) racionalno i organizovano iskorišćavanje šuma i ruda, pomorstva, ribolova, mineralnih voda, vazdušnih banja, voćarstva i stočarstva;

ž) podizanje i uredjenje bolnica, sanatorijuma i lječilišta, i turističkih domova i

z) pošumljavanje goleti i izgradnja bunara i cisterni u bezvodnim selima.³⁹

U grupi seljačko-radničkih pitanja istaknuti su zahtjevi:

a) dovršenje agrarne reforme i plansko izvodjenje kolonizacije;

b) pomaganje zemljoradničkog zadrugarstva od države;

v) potpuno razduženje siromašnih zemljoradnika i jevtine zemljoradničke kredite;

g) organizovano podizanje cijena zemljoradničkim proizvodima;

d) besplatno i obavezno liječenje siromašnih i srednjih, naročito tuberkoloznih seljaka i radnika;

đ) oslobodjenje od poreza, taksa i drugih dažbina siromašnih seljaka i radnika;

e) pravo radnika na slobodno organizovanje i štrajk;

ž) posebna radnička komora za Crnu Goru;

z) izgradnja radničkih domova po varošima;

i) osmočasovno radno vrijeme, utvrđivanje minimalnih nadnica i podizanje radničkih stanova i kuhinja;

j) osiguranje i obezbjedjenje svih radnika i njihovih porodica u slučaju povrede, bolesti, starosti, besposlice i smrti;

k) oslobodjenje radničkih nadnica od svih poreza i prireza i

l) ukidanje kuluka.⁴⁰

U grupi ostalih socijalnih i kulturnih pitanja istaknuti su zahtjevi:

a) razduženje siromašnih i srednjih trgovaca, zanatlija;

b) povećanje invalidskih potpora i prinadležnosti nižih državnih i samoupravnih službenika;

v) stalnost državnih i samoupravnih službenika, njihovo odabiranje i postavljanje putem konkursa, kako bi u službu dolazila sposobna i stručna lica;

g) otvaranje većeg broja stručnih škola i ukidanje svih školarina i školskih taksa;

d) stvaranje boljih uslova kulturnog rada i pomaganje javnih radnika, književnika i umjetnika kao i izgradjivanje narodne kulture;

đ) uvodjenje novog nastavnog plana u školama po ugledu na napredne demokratske zemlje i

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

e) izrada narodne istorije na osnovu »nepobitnih dokumenata«.⁴¹

Potpisnici ove Platforme istakli su da su izložena pitanja zajednička za sve na predne Crnogorce in da za njihovo rješenje treba voditi »jedinственu borbu bez obzira na ranije partijske razlike, ili druge podvojenosti«. Medjutim, Komunistička partija u Crnoj Gori nije postavila ove zahtjeve kao »jedini uslov za saradnju«. Ona je istakla da će saradjivati sa svim protivnicima reakcionarnih režima koji su bili spremni da sa njom saradjuju po ma kojem od istaknutih pitanja ili grupa pitanja i da se založe za njihovo ostvarenje.⁴²

Usvajajući ovu Platformu Komunistička partija u Crnoj Gori apelovala je na »radni narod Crne Gore, crnogorsku seljačku i radničku omladinu, sve napredne i demokratski orijentirane intelektualce i javne radnike, da se okupe na ovom opštem narodnom programu, na programu: slobode, bratstva, jednakosti i ravnopravnosti svijju naroda i svijju istorijskih pokrajina u državnoj zajednici Jugoslavije«.⁴³

Na bazi stavova iznesenih u ovoj Platformi, Komunistička partija u Crnoj Gori, tokom 1938. godine, vodila je pregovore sa predstavnicima gradjanskih opozicionih stranki u cilju zajedničke saradnje u borbi za ostvarenje postavljenih zahtjeva. U ime Komunističke partije za Crnu Goru pregovore je vodio Božo Ljumović, kako sa predstavnicima Bloka narodnog sporazuma na strani tako i u Crnoj Gori. Nakon učinjenih pregovora došlo je do sporazuma Komunističke partije sa nekim predstavnicima Zemljoradničke, Demokratske i lijevim krilom Crnogorske federalističke stranke. Kao rezultat tog sporazuma o zajedničkoj saradnji, pored ostalog, bile su i poznate demonstracije, septembra 1938. godine u Nikšiću i Kolašinu, povodom dolaska Milana Stojadinovića u ta mjesta. Demonstracije u Nikšiću naročito su poznate po oštini i broju učesnika. Ovo je bila jedna od polaznih masovnih akcija zajedničke saradnje Komunističke partije u Crnoj Gori sa opozicionim strankama na bazi pomenute Platforme u borbi protiv vladajuće buržoazije.

Do saradnje Komunističke partije u Crnoj Gori sa Blokom udružene opozicije došlo je i prilikom parlamentarnih izbora, decembra 1938. godine. Na tim izborima Komunistička partija u Crnoj Gori preko Stranke radnog naroda (Radničko seljačke stranke) istakla je tri svoja kandidata (podgoričkom, cetinjskom i danilovgradskom srezu) na čiju je kandidaturu pristala Udružena opozicija, dok je u ostalim mjestima pomagala kandidate Udružene opozicije. Na ovim izborima Komunistička partija u Crnoj Gori, zajedno sa Udruženom opozicijom, postigla je značajne uspjehe, jer je pobijedila u Podgoričkom, Danilovgradskom, Nikšićkom, šavničkom, Cetinjskom i Bokokotorskom izbornom srezu.⁴⁴

U toku ove predizborne kampanje Komunistička partija u Crnoj Gori pokazala je živu političku aktivnost. I pored svih smetnji i teškoća od strane vlasti održala je niz predizbornih zborova u zajednici sa Blokom Udružene opozicije. Na svim tim zborovima isticani su zahtjevi izneseni u pomenutoj Platformi. Preko tih zahtjeva Komunistička partija poprimala je sve veći uticaj i ugled medju anti-fašističkim i demokratskim elementima u Crnoj Gori.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

Zahvaljujući primjeni nove taktike rada u masama Komunistička partija u Crnoj Gori postigla je značajne rezultate na okupljanju i povezivanju antifašističkih i demokratskih snaga u borbi protiv unutrašnje i spoljne politike vladajuće jugoslovenske buržoazije. Isto tako ona je postigla značajne uspjehe i u organizacionim pitanjima jer se, pored ostalog, prišlo energičnom otklanjanju iz njenih redova svih nepartijskih i frakcionaških elemenata. Za sve ovo nesumnjivo bio je odraz pobjede nove orijentacije i shvatanja novog rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije.

O nekim aspektima razvitka odnosa Komunističke partije Hrvatske prema nacionalnom pitanju od 1937 — 1941

1. Premda razvitak odnosa Komunističke partije Hrvatske prema nacionalnom pitanju u razdoblju od 1937. do 1941, tj. od njena osnutka do sloma Kraljevine Jugoslavije, treba, među ostalim, razumijevati i kao novu etapu u politici KPJ prema hrvatskom pitanju, ipak konstatacijom te činjenice još uvijek nije u cjelini sadržajno i vremenski određena problematika o kojoj je riječ.¹ Budući da je hrvatsko pitanje bilo samo dio nacionalnog pitanja u monarhističkoj Jugoslaviji, te ga zbog toga treba isključivo razmatrati u tom okviru, osnivanje KP Hrvatske označavalo je pristup stvaranju one potrebne podloge na kojoj se jedino moglo izgrađivati ispravan odnos prema tom pitanju u samoj političkoj praksi. A upravo je to bila os čitava problema, jer novoosnovana nacionalna partija nije imala zadaću da rješava nekadašnje akutne teoretsko-programatske sporove, koji su bili konačno prebrođeni s rješenjem dileme da Jugoslaviju ne treba razbijati na niz zasebnih republika, nego da se treba boriti za federativnu zajednicu ravnopravnih naroda (1936).² KP Hrvatske naslijedila je u tom pogledu jasan nacionalni program, ali u isto vrijeme i teško breme određenih praktično-političkih stavova i ocjena koje je po svom karakteru bilo toliko upečatljivo da ga se nije moglo tako lako osloboditi. Osnovni problem bio je dakle u pronalaženju ispravnih oblika političke taktike u pogledu nacionalnog pitanja, koji bi ujedno bili i potvrda uspješne izgradnje one političke linije određene dolaskom dijela rukovodstva KPJ u zemlju na čelu s J. Brozom Titom potkraj 1936, a koja je označavala kurs izgradnje Partije modernog tipa. Stvaranje, prema tome, takve Komunističke par-

¹ Budući da historijski razvitak Komunističke partije Hrvatske u razdoblju od 1937—1941 nije bio predmet znatnijeg interesa u našoj historiografiji, shvatljivo je da i odnos prema nacionalnom pitanju, kao jednoj od najznačajnijih komponenata tog razvoja također nije pobuđivao veću pažnju. Zbog toga se tek u sklopu cjelovitih pregleda povijesti SKJ (Priručnik za istoriju Saveza komunista Jugoslavije. Beograd 1957; Č. Đurđević, Komunistička partija Jugoslavije 1937—1941. Beograd 1950; Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije. Beograd 1963, glava IV i V. P. Morača, Istorija Saveza komunista Jugoslavije — kratak pregled. Beograd 1966 ili nekih specijalnih radova (M. Trbojević, Neki momenti iz borbe i razvoja KPH u okviru KPJ. Historijski pregled. 1957, br. 4, 269—279; R. Čolaković, Borba Komunističke partije Jugoslavije za rješenje nacionalnog pitanja. Izabrani govori i članci, I, Sarajevo 1960, 302—303) može naići na određene momente iz okvira problematike o kojoj je ovdje riječ.

Od političkih ocjena treba posebno istaći referat J. Broza Tita na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ (Komunist, 1946, br. 1, 57—95) i Politički izvještaj V. Bakarića na Drugom kongresu KPH (Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, 35—39).

² Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II. Beograd 1950, 399.

tije, koja će se svojom širinom otvoriti prema rješavanju svih vitalnih problema društva, ovisilo je s druge strane upravo o uspješnoj realizaciji i shvaćanju niza bitnih pitanja, koja je Partija postavila da bi se mogla razviti u političku snagu s osloncem u širokoj društveno-političkoj osnovici. Nacionalno pitanje, kao jedan od tih problema, bilo je svakako među najaktuelnijima i najsloženijima u pogledu njegova tretmana u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj je naime problem praktično-političkih odnosa Komunističke partije prema nacionalnom pitanju bio u prvom redu vezan za probleme odnosa prema Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), koja je sebe predstavljala kao jedinog pravog nosioca borbe za rješenje hrvatskog pitanja, što je niz godina doista i uspijevala nalazeći se na čelu tzv. hrvatskog nacionalnog pokreta. Taj problem je po svom sadržaju i karakteru neobično složen jer se u njemu isprepliće nekoliko veoma utjecajnih i važnih komponenata, koje su, svaka na svoj način, igrale određenu ulogu, bilo samostalno bilo povezano.

Namjera je ovih redaka da se uočavanjem nekoliko osnovnih pitanja u tom okviru, unese nešto više svjetla u promatranje i ocjenu spomenute problematike.

2. Osnivanje Komunističke partije Hrvatske u okviru Komunističke partije Jugoslavije prvi je problem koji se neposredno nameće u pristupu analizi razvoja odnosa novoosnovane partije prema nacionalnom pitanju. On se ne ogleda samo u potrebi ocjene karaktera ideje, odnosno odluke, o osnivanju KP Hrvatske kao određene historijske činjenice, nego također i u neophodnosti da se uoči pravo značenje njene realizacije.

Premda se odluka Četvrte zemaljske konferencije KPJ, decembra 1934, o potrebi što hitnijeg osnivanja Komunističke partije Hrvatske (i KP Slovenije),³ s pravom tumači kao novi značajan momenat u razvoju stavova Partije prema nacionalnom pitanju, ipak treba istaći da u tome nije cijela istina. U historiografskim i drugim ocjenama ne ide se međutim znatno dalje od te ocjene, iako su uočljivi problemi koje ona u vezi s tim nameće. U objašnjavanju toga problema treba naime poći od činjenice da KPJ u vrijeme Četvrte zemaljske konferencije još uvijek nije konačno izgradila svoj ispravan stav prema nacionalnom pitanju, tj. da je još uvijek perspektivu nacionalnog razvitka gledala u neophodnosti razbijanja monarhističke Jugoslavije, kao državno-političke tvorevine koja ne omogućava slobodan razvitak pojedinih naroda i ravnopravne međunacionalne odnose. Prema tome, spomenuta odluka Konferencije o osnivanju KP Hrvatske (i KP Slovenije) ne može se isključivo ocjenjivati kao korak dalje u tom okviru, nego u prvom redu kao korak dalje u procesu reorganizacije KPJ u takvu društveno-političku snagu koja će, uvođenjem novih oblika rada, omogućiti sebi perspektivu prerastanja u sve prisutniji i odlučujući politički faktor. U tom smislu je u stvari i precizirana odluka Konferencije kao jedna u nizu brojnih zadataka koje je ona postavila pred svoje partijske redove. Ona naime polaže osnovno težište na dva neophodna zadatka koji obrazlažu potrebu osnivanja KP Hrvatske (i KP Slovenije): stvaranja nacionalne partije kao snage pomoću koje će se s jedne strane slabiti premoćni utjecaj nacionalističkih snaga u Hrvatskoj, a s druge, omogućiti uvjete uspješnijeg odgoja i izgrađivanja nacionalnog partijskog kadra, koji jedini može da bude nosilac nove politike Partije u Hrvatskoj (u Sloveniji).

³ Isto, 230—231.

Treba istaći da je u procesu realizacije odluke Četvrte zemaljske konferencije, koji je imao svojih objektivnih i subjektivnih obilježja, potreba osnivanja KP Hrvatske primala postepeno karakter jedinog realnog cilja za kojim se težilo. To ujedno znači da ona nije odmah od samog početka bila a limine jedinstveno shvaćena u partijskim redovima u Hrvatskoj kao najuspješniji put u daljem razvoju, nego je jednim dijelom podvrgnuta i takvoj načelnoj kritici, koju je trebalo suzbijati nalaženjem pravih objašnjenja.⁴ A upravo ta objašnjenja nije još uvijek u odgovarajućoj mjeri pružala Četvrta zemaljska konferencija, pa je trebalo ulagati dalje napore u raščišćavanju tog čvornog pitanja. Na tom pravcu je bez sumnje Splitski plenum, juna 1935, učinio odlučan korak naprijed i pomogao da se odluka o stvaranju KP Hrvatske konačno shvati kao životna potreba. Plenum je naime težište u analizi ovog problema postavio u znatno šire relacije, što je dakako bilo povezano i s prvim znakom izgrađivanja konačnog stava KP prema nacionalnom pitanju. Tom prilikom je naime prvi put, iako ni tada još odlučno, istaknuta ideja očuvanja Jugoslavije kao višenacionalne zajednice, koja može tek kao takva pretendirati na osiguranje nacionalnog razvitka svojih naroda i njihove obrane od prijeteće opasnosti rastućeg imperijalizma u svijetu. Upravo je i pitanje stvaranja KP Hrvatske (i KP Slovenije) dobilo u analizama Plenuma u prvom redu ocjenu važnog koraka u daljoj nacionalnoj politici Partije, a ne samo u organizacionom smislu.⁵ Nakon ovog prijelomnog momenta, odluka o što hitnijem osnivanju KP Hrvatske dobiva svoju sigurnu potporu, te dalju nemogućnost da se ona konačno realizira treba nalaziti gotovo isključivo u objektivnim preprekama, od kojih svakako najveću čine partijske provale 1936—1937, koje su obuhvatile preko polovice partijskog članstva u Hrvatskoj te sve važnije pokrajinske rukovodeće organe.⁶

Splitski plenum pridaje »ogromnu političku važnost« pitanju osnivanja KP Hrvatske postavljajući ga u široki okvir razmatranja ostalih veoma bitnih problema daljeg razvoja KPJ, prvenstveno na liniji strategije i taktike stvaranja širokog pokreta Narodne fronte, kojemu su tom prilikom udareni pravi temelji.⁷ Upravo na toj liniji KP Hrvatske treba da bude ona politička snaga koja će najuspješnije prići izvršavanju konkretnih zadaća postavljenih od strane Plenuma, a u čemu se u stvari i ogleda dalja perspektiva djelatnosti KPJ, koju će uskoro potvrditi VII kongres Kominterne.⁸

U daljem objašnjavanju potrebe stvaranja KP Hrvatske i KP Slovenije, koje je slijedilo nakon Plenuma, kao izraz njegovih ideja, ističe se prvenstveno zahtjev da se one osnivaju kao potreba »radnih masa« Hrvatske i Slovenije »da njihova partija nosi naziv njihove narodnosti«, tj. da se pojača interes širokih slojeva za te partije, jer nacionalnooslobodilački pokret tih naroda »nije tuđi proletarijatu i njegovoj partiji«. Tim se ujedno stvara i ona snaga koja će se boriti protiv

⁴ M. Iveković, Sjećanja na rad u Zagrebu 1933—1935 godine. Četrdeset godina, II, Beograd 1960, 142—143.

⁵ Istorijski arhiv KPJ, tom II, 351—361; Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd, KI/246.

⁶ Usp. Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, 271—218.

⁷ Usp. I. Jelić, Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine. Putovi revolucije, 7—8/1966, 71—101.

⁸ Isto.

jačanja »buržoaskog nacionalizma«, čiji su nosioci one građanske snage koje »trguju nacionalnim osjećajima« širokih slojeva na liniji ostvarenja vlastitih interesa.⁹

3. Realizacija istaknute linije, a to je ovdje najbitnije, započinje kao jedan od prvih koraka političkog realizma dijela rukovodstva KPJ na čelu s J. Brozom Titom u zemlji, koje upravo među najvažnije zadaće postavlja hitnu potrebu osnivanja nacionalnih partija. Osnivanje Komunističke partije Hrvatske, na početku augusta 1937, bilo je prema tome formalna potvrda novog kursa KPJ u odnosu prema nacionalnom pitanju.

Već na osnivačkom kongresu KP Hrvatske nacionalno pitanje dobiva prvo-razredno značenje. Novostvorena KP Hrvatske je odmah jasno istakla svoj program rješavanja nacionalnog pitanja u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Bitna obilježja tog programa, istaknuta u Rezoluciji Kongres (Proglas Komunističke stranke Hrvatske),¹⁰ bila su ova:

— Kao osnova dalje politike KP Hrvatske istaknuta je činjenica, da njeno osnivanje »nije slučajno, nego proističe iz dugogodišnje borbe Komunističke stranke Jugoslavije, koja je branila ne samo interese radničke klase, nego je na svojoj zastavi imala uvijek ispisanu i ideju nacionalne slobode, ravnopravnosti i bratstva među narodima«;

— Odlučno se odbija kritika građanskog nacionalnog pokreta, tj. različitih buržoaskih struja i grupacija u Hrvatskoj, da Komunistička partija uopće ne vodi brige o rješavanju nacionalnog pitanja, pa prema tome i hrvatskog, jer je ona po svom karakteru isključivo proleterska i internacionalna te zbog toga ne izražava nacionalne interese. Treba istaći da je to bio osnovni argument u kritici Partije od strane različitih političkih tendencija u Hrvatskoj — od HSS-a pa sve do ustaštva;

— KP Hrvatske jasno precizira svoj pristup rješavanju nacionalnog pitanja. Ona u središte borbe za nacionalno oslobođenje postavlja radničku klasu kao dio hrvatskog naroda, koji je životno zainteresiran za rješavanje njegove nacionalne sudbine. Upravo zato i treba da se »pod okriljem« Komunističke partije Hrvatske »zblžavaju« komunisti, radnička klasa, seljaštvo i ostali široki slojevi naroda;

— KP Hrvatske oštro osuđuje »nacionalnu zagriženost«, tj. sve one šovinističke pojave i tendencije koje teže rušenju progresivnih međunacionalnih odnosa, jer su »prvi napredek i sloboda hrvatskog naroda osigurani samo u bratskoj slozi i suradnji sa ostalim narodima Jugoslavije«;

— Rješavanje nacionalnog pitanja KP Hrvatske najuže povezuje sa socijalnim oslobođenjem, jer su te dvije osnovne komponente nerazdvojive u programu Partije;

— Svi spomenuti stavovi i ocjene, koje KP Hrvatske izražava u svom programu, proizlaze iz uočavanja i naglašavanja značajne činjenice, da društveno-politički razvoj u Evropi obilježava ubrzani porast fašizma kao najveće opasnosti za svjetski mir i demokraciju, a u koji vrtlog sve više ulazi i Jugoslavija, dajući to jasno do znanja svojom vanjskopolitičkom orijentacijom i nizom novih momenta u svojoj unutrašnjoj politici.¹¹ KP Hrvatske upućuje na odlučnu borbu protiv takve politike.

⁹ Proleter, 7—8/1935.

¹⁰ Istorijski arhiv KPJ, tom II, 409—414.

¹¹ Usp.: Z. Avramovski, Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata. Istorija XX veka. Zbornik radova II. Beograd 1961,

Prema tome, Komunistička partija Hrvatske programatski je u potpunosti istakla pravilan stav Partije prema nacionalnom pitanju već od samog svog početka. Ona je pri tome jasno izrazila mjesto i ulogu radničke klase kao predvodnika svih progresivnih društvenih snaga u borbi za njegovo rješavanje.

Problemi koji su slijedili u daljem razvoju KP Hrvatske u vezi s nacionalnim pitanjem, a na što ovdje treba položiti osobito težište, ogledali su se prvenstveno u putovima praktično-političkih ocjena i stavova u pojedinim situacijama tog vremena. Odgovarajuća gledišta u pojedinim odlučnim momentima, koji su obilježavali razvoj društveno-političkog sistema u Jugoslaviji, trebala su naime pokazati koliko je KP Hrvatske dosljedna u svom nacionalnom programu. Treba odmah istaći da su rezultati prve etape tog procesa, koja traje do sporazuma 26. augusta 1939, u odnosu na politiku KP Hrvatske označavali i niz ozbiljnih kriza. One su bile obilježene prisustvom izvjesne dezorijentacije u samom rukovodstvu KP Hrvatske. Kako je dakle — slijedi čvorno pitanje — bilo moguće da se u rukovodstvu KP Hrvatske u određenim delikatnim situacijama privremeno pojavljuju i takve tendencije, koje ne označavaju ispravan praktično politički pristup u primjeni vlastitog političkog programa u pogledu nacionalnog pitanja?

U razmatranju ove složene problematike treba poći od bitne činjenice da je rukovodstvo KP Hrvatske — sastavljeno od mlađih kadrova koji nisu imali dovoljno revolucionarno-političkog iskustva i izgrađene ideološke podloge u momentu kada su preuzeli velike zadaće — prilazilo zauzimanju određenih stavova u pojedinim nastupajućim situacijama na taj način što je u biti neposredno nastavilo na dotadašnji politički kurs Partije. Ono je dakle u izvjesnoj mjeri nekritički, iz niza objektivnih i subjektivnih razloga, uglavnom prihvaćalo staru političku taktiku, a nije se orijentiralo na potrebu obračuna s tim naslijeđem. Dakako da ova konstatacija zahtijeva odgovarajuće objašnjenje, a to je moguće jedino na taj način da se u biti ocijeni sam karakter spomenutog nasljeđa, kao jedne od bitnih pojava u razvoju KPJ prethodnih godina.

Komunistička partija Jugoslavije sukobila se s kompleksom hrvatskog pitanja osobito od nastupanja šestojanuarskog režima 1929, kada je pod upečatljivim dojmom nastalog stanja došlo u njenim redovima do još jače potvrde već stečene spoznaje da treba ubrzati dalju izgradnju Partije na takvom pravcu koji će je čitavim njenim interesom otvoriti prema svim vitalnim problemima društveno-političkog života u zemlji. Hrvatsko pitanje, koje građanska opozicija sve više počinje naglašavati kao osnovni problem zemlje, privlači ujedno i sve življi interes KPJ. Zanimati se za hrvatsko pitanje značilo je već tada u stvari zauzimati određene stavove prema tzv. hrvatskom nacionalnom pokretu, dakle onoj širokoj skupini različitih političkih grupacija koje su se nalazile u opoziciji prema Beogradu. U tom okviru interes KPJ najviše je zaokupljala politika Hrvatske seljačke stranke, kao najjačeg i osnovnog stuba hrvatskog nacionalističkog pokreta, s kojim se svjesno i poistovećivala. To je potpuno shvatljivo, jer je HSS nakon atentata u Skupštini sve više u stvari jačala, šireći vlastitu političku osno-

5—161: Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, 220 i d.; Lj. Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965, 29—104; B. Krizman, Odnosi Jugoslavije s Nemačkom i Italijom 1937—41. Historijski zbornik, XVII/1964, 227—257; D. Biber, O napadu Stojadinovićeve vlade. Istorija XX veka Zbornik radova VIII. Beograd 1966. 5—71; V. Vinaver Vojno-politička akcija fašističke Italije protiv Jugoslavije u jesen 1939. godine. Vojnoistorijski glasnik, 1966, br. 3, 73—94.

vicu. Vodstvo HSS-a na čelu sa novim vođom stranke V. Mačekom postaje iz dana u dan sve više predmet kritike od strane KPJ zbog svoje kolebljive i neodlučne politike prema režimu, koja je i unatoč pojedinim radikalnijim postupcima, pokazivala osjetnu tendenciju nastojanja za postizanje sporazuma s dvorom.¹²

U daljem razvoju, u kojem HSS stalno i širi svoj utjecaj unatoč istaknutoj političkoj taktici, postepeno se mijenja i odnos KPJ prema njoj. U relativno izmijenjenoj političkoj situaciji nakon parlamentarnih izbora, maja 1935, kojom prilikom je vodstvo HSS svoj nastup ocijenilo kao značajnu političku pobjedu, i KPJ pronalazi nove oblike u svojoj političkoj taktici. Nova taktika međunarodnog komunističkog pokreta, proklamirana zatim na VII kongresu Kominterne, omogućavala je nove pokušaje na liniji uspostave određene suradnje s HSS-om. U stvaranju Narodne fronte, kao pokreta koji je težio okupiti i opozicione političke snage u zemlji, KPJ je nastojala zainteresirati i vodstvo HSS-a. Na to su je vodila dva osnovna momenta: HSS je bila najjača opoziciona politička snaga u Hrvatskoj; ona je pod svojim jakim utjecajem držala široke seljačke mase, a uz to jačala uporište i u drugim socijalnim grupacijama.¹³

Vjera u mogućnost stvaranja Narodne fronte u Hrvatskoj u zajednici s građanskom opozicijom na čelu s HSS-om bila je istaknuta i u momentu osnivanja KP Hrvatske. U tom povodu konstatirani su određeni zajednički momenti koji svojom težinom mogu poslužiti kao argumenti za potrebu lojalne suradnje. Ti momenti su bili: 1. borba za pravo samoodređenja hrvatskog naroda; 2. borba protiv fašizacije zemlje i međunarodnog fašizma, te u vezi s tim borba za mir; 3. borba za slobodnu i suverenu Ustavotvornu skupštinu; 4. borba za poboljšanje materijalnog i ekonomskog položaja radničke klase, seljaštva i ostalih širokih slojeva; 5. borba za bratstvo među narodima Jugoslavije.¹⁴

Pri ocjeni ovog prijedloga zajedničkog programa koji je dala KP Hrvatske treba odmah istaći da on pokazuje i određene znakove političkog realizma, jer je u prvom redu bio upućen širokim stanačkim redovima građanske opozicije, a u drugi plan je postavljao njena vodstva.

Nastupajući u daljoj političkoj praksi sa osnovnim zahtjevom da se široki opozicioni politički pokret u Hrvatskoj ne može zamisliti bez Komunističke partije, rukovodstvo KP Hrvatske usmeravalo je velik dio svojih napora u pravcu propagiranja potrebe legalizacije političkog pokreta radničke klase. Dok je, usko povezano s tim, ono s jedne strane postizalo vidne uspjehe u popularizaciji programa Partije te organizacionom jačanju njenih redova, s ciljem da bude sve spremnija za nastupajuće događaje, s druge strane, u rukovodstvu se u isto vrijeme osjećala određena kolebljivost u tome da treba konačno obračunati sa dotadašnjim presudnim utjecajem HSS-a; pa se doista za njegovu politiku u pogledu nacionalnog pitanja može tvrditi da je bila obilježena »prirepashtvom«, kojim se pojmom slikovito izražavao položaj slijeda za građanskom opozicijom. Takav stav rukovodstva KP Hrvatske dolazio je u političkoj taktici do izražaja upravo u nekim najpresudnijim momentima razvoja građanske Jugoslavije u razdoblju

¹² Usp. Lj. Boban, Iz historije odnosa između V. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (u tri dijela: Historijski zbornik, XVIII/1965, 47—88; Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 3/1965, 167—201, i 4/1966, 167—238).

¹³ Usp. bilj. 7.

¹⁴ Usp. bilj. 10.

1938—1939. Ta pitanja bila su dakako odlučujuća i za razumijevanje politike građanske opozicije u Hrvatskoj na čelu s HSS-om.

U rukovodstvu KP Hrvatske bile su dakle prisutne pojave posebnog obzira prema stavovima HSS-a u određenim situacijama, jer bi suprotna politika prema njegovoj ocjeni, značila s jedne strane razbijanje nacionalnog pokreta u Hrvatskoj, a s druge i slabljenje pozicije Partije. Zbog toga je u situaciji nakon Anshlusa 1938, kada CK KPJ apelira na okupljanje svih progresivnih snaga i elementa, bez obzira na njihovu stranačku pripadnost, u rukovodstvu prevladalo kao jedino ispravno rješenje odbacivanje mogućnosti zajedničke borbe sa naprednim elementima iz Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) i Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), jer su te stranke stubovi režima, tj. protiv rješavanja hrvatskog pitanja.¹⁵ Rukovodstvo KP Hrvatske nije moglo da se odluči za samostalan istup Partije na parlamentarnim izborima, decembra 1938, jer bi to u Hrvatskoj značilo slabljenje opozicije prema Beogradu. Slično je bilo i u pitanju gledišta na obronu zemlje i imperijalistički rat.¹⁶ Dakako da bi trebalo izvršiti posebnu analizu snaga i utjecaja koji su tada izbijali na površinu i određivali takvu političku taktiku, ali je ovdje međutim bitno istaći činjenicu da je naslijeđeni politički kurs u odnosu prema građanskoj opoziciji, usporavao proces organizacionog jačanja Partije u Hrvatskoj, kao monolitne političke snage koja će konkretno i samostalno ulaziti u javna razmatranja i rješavanja bitnih problema vremena.¹⁷

4. Dalji razvitak društveno-političkih odnosa u Jugoslaviji s jedne, i konstantno jačanje Komunističke partije s druge strane, bili su faktori koji su presudno utjecali i na oslobođenje od određenih devijacija u politici rukovodstva KP Hrvatske. Bilo je naime jasno, a to je pokazala analiza rukovodstva KPJ i njegova pomoć Centralnom komitetu KP Hrvatske, da treba mijenjati način pristupa razmatranju nekih osnovnih pitanja, upravo u samom rukovodstvu Partije u Hrvatskoj, kojim će se korakom ona ubrzo riješiti teškog bremena spomenutog nasljeđa, jer ono nije znatnije opterećivalo samu partijsku organizaciju, tj. njene redove. Reorganizacije rukovodstva KP Hrvatske koja je slijedila od jeseni 1939. pokazala se ispravnom.

Sporazum Cvetković-Maček bio je momenat u kojemu se jasno ogledao i novi kurs u politici rukovodstva KP Hrvatske. Detaljnija analiza pokazuje da je Partija u Hrvatskoj posvetila razmatranju karaktera sporazuma znatnu pažnju, koja je osobito došla do izražaja putem legalne partijske štampe, što je dakako značajna činjenica. Gledajući u cjelini, sporazum Cvetković-Maček bio je od strane rukovodstva KP Hrvatske već od prvog momenta u biti ocijenjen kao negativan politički čin. Pri tome je u prvom redu osuđen sam način sklapanja sporazuma, koji je bio potpuno nedemokratski jer je izvršen »odozgo«. Nova situacija, na-

¹⁵ Srp i čekić 1940—1941. Zagreb 1951, 114.

¹⁶ Isto: V. Bakarić, Politički izvještaj CK SKH nad. 52—54. Isti. Referat na svečanoj sjednici CK SK Hrvatske u povodu 30-godišnjice osnivanja KP Hrvatske i dolaska J. Broza Tita na čelo KPJ, Vesnik 1. X. 1967: M. Bosić, Komunistička partija Jugoslavije u parlamentarnim izborima 11. decembra 1938. godine. Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova, br. 2, 297—358.

¹⁷ U svakom slučaju ne može se o određenim skretanjima u rukovodstvu KP Hrvatske 1937—1939. govoriti kao o rezultatima neprijateljskih akcija u Partiji, tj. o utjecajima »pritajenih neprijatelja« (Priručnik za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, 107), jer je takva ocjena ishitrena i očigledno neispravna. Težište u objašnjavanju ovog složenog problema treba tražiti u cjelovitom istraživanju uvjeta koji su utjecali na provođenje spomenute taktike CK KPH.

stala stvaranjem Banovine Hrvatske, demantirala je politički program HSS-a, što je dakako bilo od velikog značenja i za dalji razvoj Partije u Hrvatskoj. Njene dalje ocjene politike HSS-a usmeravale su se u pravcu javnog isticanja da je rukovodstvo na čelu s Mačekom izdalo u stvari i vlastiti program na kojem je okupljalo seljaštvo, te da je dolaskom na vlast u Banovini Hrvatskoj počelo u stvari zastupati i stvarno braniti samo uže klasno-političke interese pojedinih socijalnih grupacija.¹⁸

Dakako da je dalji kurs u politici Partije u Hrvatskoj bio u konstantnom privlačenju onih slojeva koji su do tada u stvari bili materijalna podloga tzv. hrvatskoga nacionalnog pokreta, što se u prvom redu odnosi na široke seljačke mase. Prema tome, KP Hrvatske sve je uspješnije rješavala zadaću koju je imala u okviru politike Komunističke partije Jugoslavije, a to je da »zaista postane organizator i vođ borbe ne samo radničke klase, nego i čitavog radnog naroda Hrvatske.«¹⁹ A upravo u tome je i bio ispravan pristup tretiranju i rješavanju nacionalnog pitanja. Taj proces, koji je počeo sve vidljivije izražavati tendencije zdrave nacionalne politike KP Hrvatske, bio je ujedno i konačna potvrda da se ona oslobodila svih dotadašnjih utjecaja sa strane, dakle one osjetne kočnice u prethodnom razdoblju. Linija reorganizacije rukovodstva KP Hrvatske i njegove politike u konstatiranim značajnim pitanjima nalazi svoj konačni završetak u Prvoj konferenciji, augusta 1940.

Prva konferencija KP Hrvatske ne označava samo polaznu tačku u razmatranju svih osnovnih pitanja koja obilježavaju posljednju etapu predrevolucionarnog razvoja Partije u Hrvatskoj, nego također, gledajući retrospektivno, s njom završava i prva etapa razvoja KP Hrvatske. Upravo u analizi tog razdoblja, Konferencija je s jedne strane dala ocjenu društveno-političke situacije u zemlji, polažući težište u prvom redu na jednogodišnju vladavinu Hrvatske seljačke stranke u Banovini Hrvatskoj, a s druge zauzela određeni stav prema akutnim problemima politike KPH u tom okviru. Dakako da su upravo određene konsekvence, proizašle iz takve analize, u znatnoj mjeri pridonijele i određivanju zadataka KPH u njenom daljem razvoju.

Analiza razvoja političkog režima u Jugoslaviji, dakako sa težištem na situaciji u Hrvatskoj, obilježena je bila na Konferenciji u prvom redu izrazitim pridavanjem pažnje njegovoj drugoj etapi, koja počinje sklapanjem sporazuma od 26. augusta 1939. i stvaranjem Banovine Hrvatske, a navršava svoju prvu godinu upravo u vrijeme održavanja Konferencije. Ta činjenica ne može se, međutim, objasniti samo time, što je bilo neophodno potrebno da rukovodstvo KPH ocijeni karakter postojeće političke situacije u zemlji, kako bi se zauzeo potreban stav i uočila na taj način perspektiva daljeg razvoja, nego i time što je politička praksa vlade Cvetković-Maček u potpunosti razbila sve moguće nade i iluzije o demokratizaciji zemlje, koje su postajale u progresivnim i antifašističkim grupacijama društva, obuhvaćajući ih u najširem smislu riječi. Zbog toga je ta etapa u razvoju režima, koji je osobito u pogledu svoje klasne politike činio očigledan korak natrag, tj. jačanje snaga reakcije, gotovo isključivo zaokupljala pažnju Komunističke

¹⁸ V. Bakarić *Aktuelne teme* Zagreb 1965, 142—143; *Isti*, Izlaganje na VII sjednici CK SK Hrvatske Komunist 20. IV. 1967 6: I. Jelić, Prvomajske demonstracije u Zagrebu 1940. *Historijski zbornik*, XVIII/1965, 189—201.

¹⁹ *Srp i čekić 1940—1941*, 106.

partije Hrvatske kao pokretača i nosioca suprotnog, proturežimskog i antifašističkog fronta.

Upravo je jedno od bitnih značenja Konferencije bilo u tome što je ona u analizi razvoja Partije u Hrvatskoj zahvatila njenu djelatnost od samog osnivačkog kongresa KPH. KP Hrvatske je također prošla u svom trogodišnjem razvoju dvije osnovne etape, koje se u određenom smislu podudaraju s etapama razvoja režima. Premda je, gledajući u cjelini, čitav taj razvoj obilježavala ulazna linija, tj. konstantno jačanje Partije u Hrvatskoj, ipak s obzirom na njenu političku taktiku i postignute rezultate, treba u njemu razlikovati doista dva perioda. U analizi prvog razdoblja Konferencija je ocijenila tadašnje rukovodstvo KP Hrvatske kao »nedoraslo« da vodi samostalnu politiku radničke klase, ali je s druge strane također konstatirala da je Partija u Hrvatskoj u tom periodu »postigla na izvjesnim sektorima rada vrlo lijepe rezultate«. U razmatranju druge etape Konferencija je težište postavila na one zadaće kojima Partija u Hrvatskoj treba posvetiti osobitu pažnju. U tom okviru dalji program nacionalnog pitanja bio je jedan od najznačajnijih ciljeva. Njegovo dalje definiranje Konferencija je postavila na osnovu detaljne analize postojeće situacije u Hrvatskoj, koju obilježavaju »stalan proces opadanja buržoaskih partija i odvajanja masa od njihovih vrhova«, i, usko povezano s tim, »zaoštavanje klasne borbe između buržoazije i proletarijata i sve oštija klasna diferencijacija na selu.«²⁰

Bilo je dakle jasno da u daljem razvoju, u pogledu praktično-političkih stavova prema nacionalnom pitanju, nije u Komunističkoj partiji Hrvatske moglo više biti dilema.

²⁰ Isto, 112—122; I. Jelić, *Revolucionarni put KPH 1937—1941*, Vjesnik 30. IX. 1967 (nastavak 7).

Franc Zadravec

Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919 — 1941)

Slovenska slovstvena zgodovina še ni raziskala, kolik je delež marksistov v predvojni slovenski leposlovni kritiki in teoriji besedne umetnosti. Prav tako manjka analiz, iz katerih bi nedvoumno izhajalo, kako je marksistično pojmovanje umetnosti, človeka in družbe vplivalo na književnike in njihove pisateljske zasnove. V dialektični igri dveh plasti: kako so pisateljske zasnove vplivale na delo kritikov in na oblikovanje teoretičnih stališč in kaj sta kritika in teorija pisateljem vračali, čaka torej še nerešena raziskovalna naloga. Za tokrat je preobsežna in se je bom dotaknil le mimogrede v sklepu razpravljanja. Omejujem se namreč le na pregled glavnih meril in kritičnih sklepov, ki so jih napisali marksisti o pojavih v tedanji slovenski književnosti.

Sistematik bo v zgradbi članka pogrešal zamisli, po kateri si zgodovinar izbere le bistvene prvine določene problematike, jih analizira in o njih sklepa v zaporedju, kakor ga narekuje logika predmeta. Pregled je zasnovan namreč kot mozaik vprašanj, ki so jih obravnavali marksistični publicisti v 20-ih in 30-ih letih. S tako zgradbo sem hotel doseči to, da njihova merila in vrednotenja bolj beležim, kakor vrednotim. Mozaično zgradbo poskušam deloma premagati s povzetkom po prvem in drugem desetletju: ta hočeta strnjeno opozoriti, katera leposlovna vprašanja so marksiste predvsem zaposlovala in kako so jih postavljali.

Imena, ki se v članku največkrat ponavljajo in ki predstavljajo jedro slovenske marksistične leposlovne kritike in teorije v tem času, so: Vladimir Martelanc, Bratko Kreft, Dušan Kermavner, Boris Kidrič, Ivo Brnčić, Edvard Kardelj in Boris Zihelr.

I

V 20-ih letih zaradi premajhnega števila marksističnih književnikov in publicistov v Sloveniji ni bilo mogoče ustanoviti leposlovnega časopisa, ki bi temeljil na marksistični leposlovni estetiki in marksistični filozofiji.

Anton Podbevšek se je 1922 poskušal z Rdečim pilotom in zbral skupino naprednih pesnikov in publicistov, toda po drugi številki je časopis ustavil. Povrh ga tudi ni zasnoval marksistično. Anton Kristan je v reviji Pod lipo dopuščal sicer različna nazorska stališča, prevladoval pa je vendarle socialnodemokratski reformizem. Tudi revije Mladina ni mogoče imeti za marksistično glasilo, ampak le za filomarksistično, v kateri so sodelovali nekateri mladi komunisti. Revija Gruda je sprva uveljavljala novorousseaujevstvo pozne ekspresionistične romantike in pesniki so na veliko idealizirali kmečko življenje in pokrajinska občutja. Zapiski delavsko kmečke Matice, edina marksistično zastavljena revija, so po nekaj številkah leta 1925 nehali izhajati. Spričo nešte-

tih dejstev je bilo razumljivo, da je Prežihov Voranc, ki je tedaj delal na Ravnah, hudo občutil pomanjkanje takega časopisa, v katerem bi mogel v leposlovni obliki delati »za našo stvar« (pismo Miletu Klopčiču, 1925). Marksistična literarna publicistika je izhajala torej neorganizirano. Več načrtnosti je mogoče opaziti le v publicistiki Vladimira Martelanca v tržaškem Delu in Učiteljskem listu v letih 1922—1923 in v publicistiki Bratka Krefta v Mladini in v Svobodni Mladini 1926—1928.

Naslovi Martelančevih člankov Moderna umetnost in njene naloge (Učiteljski list 1922), Proletarskim pesnikom (Delo 1922, št. 123), Proletarska umetnost (Delo 1922, št. 132) in Razredni moment v moderni umetnosti (Učiteljski list 1923) pričajo, da umetnosti ni utemeljeval niti z ontološko niti z oblikovno estetsko zamisljivo, ampak jo je zasidral na psihologiji in na socialistični ideji. Usodno odločitev pisatelja v dvajsetem stoletju je videl v alternativni, ali se bo odločil za socialistično idejo ali pa bo služil kultu individualizma. Martelanc ni zanemarjal estetskega merila, mislil pa je, da je ideja o človeku tista matica, ki umetnini zagotavlja tudi estetsko kakovost in trajnost. Zato je bilo naravno, da je odklanjal teorijo o »čisti umetnosti«. Toda tudi kritičnega realizma ni priznal za stil in nazor, s katerim bi si pisatelj socialist lahko bistveno pomagal. Menil je namreč, da ostra diferenciacija nazorov in etike v XX. stoletju pisatelju nalaga več kakor samo kritičen odraz izraz in subjektivno sliko objektivnih razmer. Spoznavni kriterij kot važna prvina realistične estetike mu ni zadoščal. V svoj umetniški nazor je vključil Marxovo misel, da filozofi sveta niso samo razlagali, ampak so ga tudi spreminjali. In ko se je skliceval na Marxovo definicijo, »kdor pravi človek, pravi svet človeka« (= narava, družba) je podrl meje umetnikom, dobo in družbo, ter oba, umetnost in umetnika, družbeno določil.

V takem teoretičnem položaju se je moral spopasti s tedaj prevladujočo iracionalistično življenjsko filozofijo (Lebensphilosophie) in Freudovo teorijo podzavesti, ki sta prodirali v slovensko leposlovno kritiko, torej s teorijami, ki so poskušale med drugim dokazati, da je umetniško ustvarjanje posledica apriorne narave in predvsem stvar podzavesti in da niti nazor niti gospodarski, duhovni in etični sestav v njem nista bistveno navzoča in sta zato za umetnost nevažna in nebitvena. Martelanc ni motila trditev, da je »nezavedno ustvarjanje« pogoj umetnosti. Toda brž ko priznamo, da je umetniško ustvarjalni potek »nezaveden«, je ugovarjal, moramo tudi priznati, da ni nič bolj naravnega kot to, da pisatelj in pesnik izrazita v umetnini svojo ideologijo oziroma svoj svetovni in etični nazor. Še več! Za umetnost je celo zelo ugodno, da je umetniško izražanje »nezavedno«, zakaj samo tako je umetnikov nazor v umetninah navzoč prvinsko in neprisiljeno. Je pa prav zaradi »nezavednosti« neizpodbitno navzoč, zaradi česar bi ga morali v prvi vrsti priznati ravno tisti, ki se sklicujejo na izjemno vlogo nezavestnega ali podzavestnega v besedni in vsaki drugi umetnosti.

V članku Razredni moment v moderni umetnosti pa moti, da je besedno umetnost napravil za glasnico »duha razrednosti«; namesto da bi videl v njej tudi kritiko tega duha in celo negacijo razrednosti. Tu je Martelanc preveč poudaril »socialni faktor« in družbeno razredno merilo. Lok je prenapel bržkone tudi zaradi polemičnega izhodišča članka.

Nekaj časa je Martelanc bil mentor delavcem-pesnikom, ki so objavljali pesmi v Delu. Ko je pisal »poetiko« za te pesnike, je izhajal iz oblikovnih teženj v te-

danjem slovenskem pesništvu. Odklonil je tradicionalne pesniške oblike. Menil je namreč, da je delavska duša revolucionarna in eksplozivna, eksplozivnega občutja pa ni mogoče »vklentiti v stalne pesniške oblike«. V težnji po dialektiki med novo vsebino, idejo in pesniško obliko, je pisal:

Današnje duševno življenje zahteva prostih oblik izražanja. Največja napaka naših proletarskih pesnikov je, da hočejo spraviti svoja čustva in svoje misli v verze in rime. Moderna umetnost je z njimi obračunala... Predvsem pa ne smemo pozabiti, da tudi najbolj gladki verzi in najlepše rime niso še umetnina. Bistvo te leži v ideji, podani v lepoti vsebine in oblike (Proletarskim pesnikom).

Oblike ne negiram, ampak trdim, da mora biti povsem individualna, samonikel izraz občutja v umetnikovi duši, in da dosedanje oblike izražanja ne morejo več objeti današnjega občutja, ki je preveliko, da bi se moglo vklentiti v njej (Proletarska umetnost).

V zgodovini slovenske filozofije je Martelancu bržkone pripadlo tudi mesto prvega pisca, ki je nasproti nekaterim pisateljem branil marksizem in materializem kot etični in znanstveni nazor. V članku Nekoliko o historičnem materializmu (Učiteljski list 1923) je pojasnjeval marksizem spiritualistom in idealistom, ker so ga napačno razlagali, med drugim tudi komunistu Jožetu Pahorju in Srečku Kosovelu. Zlasti Kosovelu je dokazoval, da filozofskih izrazov materializem in idealizem v članku Narodnost in vzgoja (Učiteljski list 1923) ni uporabljal filozofsko, ampak je posnemal tiste, ki so te filozofske izraze uporabljali v praktične namene, materializem izenačevali z gmotnimi strastmi ter iz takih vulgarizacij smešili materializem kot filozofijo in mu odvzemali značaj etične miselnosti.

Martelanc je odklanjal nekatera tedanja slovenska leposlovna pojmovanja, skupino Treh labodov in Rdečega pilota, in očital Otonu Župančiču in Alojzu Gradniku, da sta, zanemarjajoč socialistično idejo, stala zunaj osrednjega evropskega spopada. Slovenske književnike je opozarjal tudi na marksistično usmerjenost Avgusta Cesarca in Miroslava Krleže. Zavrnil je Leva Tolstoja, ker je videl v tehniki in civilizaciji tragično kal za človeštvo ter zato klical »Retournons!«, zavzel pa se za Whitmana, ker je klical »Allons!« in bi zato proletarski pesniki morali videti v njem velikega predhodnika (Walt Whitman, Učiteljski list 1922).

Drugi pomemben marksistični leposlovni publicist v tem desetletju je bil Bratko Kreft. Kot je povedal v romanu Človek mrtvaških lobanj, se je že okoli 1923—1924 spreminjal iz »zanesenega tolstojanca« in privrženca »duhovne revolucije« v vernika proletarske socialistične ideje. Marksizem je vplival nanj zlasti močno od leta 1924—1925, ko je študiral na Dunaju. V časopisu Arbeiterliteratur je lahko bral vrsto člankov o socialno revolucionarnem leposlovju, madžarskem, nizozemskem, ameriškem in o sovjetskih leposlovnih razmerah. Prva številka 1924 je bila posvečena Leninu, njegovim pogledom na leposlovje in umetnost; tu je utegnil brati njegov članek Partijska organizacija in partijska literatura, teze o proletarski kulturi, ki jih je sestavila znanstvena komisija proletkulta v Moskvi, gotovo pa sta ga zanimali tudi študiji o Majakovskem in njegovi šoli in o Damjanu Bednem, pesniku oktobrske revolucije. Poleg prvega letnika Arbeiterliteratur je vzel v Ljubljano tudi knjigo Leva Trockega Literatur und Revolution.

Če strnemo Kreftovo leposlovno publicistiko 20-ih let na njena idejna izhodišča in cilj, potem zasledimo v njej na eni strani leposlovnega teoretika, ki utemeljuje leposlovne in gledališko idejne zamisli tudi z družbenimi razmerami, na drugi strani pa vnetega popularizatorja znanih socialno zavzetih evropskih in ameriških pisateljev. Ko je raziskoval marksistično družbeno misel pri Jacku Londonu, Uptonu Sinclairju in drugih, je hkrati poudarjal, kako ta misel ni čisto nič prizadela umetniške vrednosti besedil. In ko je pisal o Emilu Zolaju, je zavrnil »čisto« umetnost, ki so jo v literarni estetiki tedaj razširjali nekakšni »revolucionarni (!) slovenski književniki«. Aktualna je bila zlasti njegova študija *Ruski teater* (Mladina 1927 in Svobodna mladina 1928) in sicer iz dveh razlogov. Prvič zato, ker se je strinjal s Tairofom, da je odpravil naturalistično gledališče, hkrati pa zavrnil njegovo tezo »*théâtre pour le théâtre*« ali gledališki esteticizem, kakor ga je zagovarjal ta ruski režiser v knjigi *Sproščeno gledališče*. In drugič zato, ker se je ustavil tudi pri nasprotju, ki je nastalo v ruski filozofiji med Levom Tolstojem in Leninom. Tolstoj je poskusil ustvariti novo človeštvo na podlagi ruske mistične religioznosti, Lenin se je temu idealizmu uprl z močjo materialističnega svetovnega nazora in menil, da je izhod samo v revoluciji. »Kaj pomaga Tolstojeva pasivnost, sočustvovanje, kaj je pomagala Mahatmi Gandiju pasivna resistenca?« je spraševal Kreft. »Ako nosiš v sebi načrt, bij se zanj, trpi in žrtvuj in umiraj.«

To je tista živa vera vsake revolucije: aktivnost zoper pasivnost, optimizem zoper pesimizem, pogled obrnjen v tostranstvo in vera samo v življenje, ki ga vidiš in ki ga zamoreš živeti. Tako pravi in dela ruski revolucionar in naj se strinja kdo z njim ali ne (*Slovenska mladina 1927—1928*, str. 45).

Kakor se je v članku o Zolaju uprl slovenski teoriji larpurlatizma, tako je tu zavrnil tolstojsko ideologijo, ki je na Slovenskem v 20-ih letih našla več privrženecv.

Kreft se ni ustavljal le v okvirih leposlovja in gledališke estetike, ampak je pisal tudi ostre glose na evropsko imperialistično politiko in na militarizem (*Smrtna rosa*, Mladina 1926—1927).

Če upoštevamo še njegovo leposlovno delo tega desetletja in izjavo iz leta 1930 v anketi Slovenskega naroda (*Proletarski glasniki o sebi in proletariatu*, SN 1930, št. 129), potem se je v dvajsetih letih razvil v vnetega predstavnika in teoretika družbeno zavzetega leposlovja, objektivno pa bil deklasiran razumnik in kot se je sam izrazil, vnet pisateljski »sopotnik« delavskega razreda.

V okvire literarnofilozofske miselnosti, kot sta jo razvila Martelanc in Kreft, je mogoče zbrati tudi literarno publicistiko nekaterih drugih tedanjih marksistov oziroma komunistov, Frána Albrehta (do obznane), Jožeta Pahorja, Draga Gustinčiča (1922), Ivana Vuka (1923), Staneta Meliharja (1925) in Mileta Klopčiča. Albreht je podobno kot Martelanc opisoval pomen socialistične ideje za tedanje pisateljstvo in zavrgel kult individualizma (*Misli o sodobnem slovstvu*, Naši zapiski 1920). Kakor je boljševizmu priznal, da je dejavni etos, ker ustvarja mednarodno bratstvo, je umetnost vzdignil nad vse ideologije, stranke in socialne boje. Vendar je tudi vztrajal, da bodi umetnost »puntarska, sodobna in aktualna«. Podobno je hotel napraviti iz pisatelja »glasnika onih na dnu« in obvarovati pred politizacijo in pred nevarnostjo, da bi ga dnevni aktualistični tokovi potegnili vase,

tudi Jože Pahor (Socializem in književnost, Njiva 1919). Tudi Ivan Vuk je umetnost nasproti meščanskemu razredu branil kot svobodno in osvobodujočo silo (v pravljici Adapa, 1923), Drago Gustinčič je v Delu polemiziral z modnimi izrazi »čista umetnost«, »večna etika« in drugimi in zahteval od pisateljev, da bi si morali pridobiti jasno vednost o družbi in temeljnih svetovnih nazorih. Toda njegova kritika je zvenela ozkosrčno in na nekatere je delal vtis »sovražnosti« (Juš Kozak v pismu Dušanu Kermavnerju, 25. X. 1940) do umetništva (Duševna kriza slovenskih intelektualcev, Delo 1922, št. 121—123). Stane Melihar je s poudarkom poročal o novih leposlovnih oblikah, ki so nastajale v sovjetskem leposlovju in gledališču (Nove kulturne smernice, ZDKM 1925), Prežihov Voranc pa je zaman čakal na revijo, v kateri bi mogel uresničiti svojo inačico »proletkulta« (Voranc Klopčiču, 1925).

Mile Klopčič je ob koncu desetletja pisal v socialnodemokratski reviji Svoboda o recitacijskem zboru oziroma o zbornem glasovnem izražanju lirске, epske in dramske pesnitve, ki naj bi bilo primerno za novo, skupnostno reproduciranje in uživanje besedne umetnosti. Tak zbor si je zamislil Vasilij Konstantinovič Serjožnikov in ga že okrog leta 1915 s Teatrom čteca (Gledališčem bralcev) dvignil do simfonije človeških gl. Klopčič je priredil tudi fonično zrežirana prizora iz recitacijskega zbora Vojna Karla Vogta. Seznanil je tudi z njegovo teorijo recitacijskega zbora (Praxis des Sprechchors) in opozoril, da se je tak zbor v Nemčiji razvil že v umetnostno obliko, ki priznava muziko glasov in gibanje skupin na odru za svoje bistvo (Mile Klopčič, O recitacijskem zboru, Svoboda, 1929).

Ko se je konec desetletja razvnelo razpravljanje, kaj je proletarska književnost in ali sploh jè, je Klopčič povzel glavne misli iz razprave Juliusa Baba Delavsko pesništvo (M. K., Nemško delavsko pesništvo, Svoboda 1930). Povzel jih je zato, da bi tudi slovenski delavski pesniki tehtali sebe in si prizadevali za umetniško pesništvo. J. Bab je sicer menil, da delavska pesem mora biti spočeta od duha delavskega razreda, ni pa pozabil povedati, da v pesništvu odločuje oblikovna moč. To opozorilo je bilo dragoceno, ker je delavske pesnike in njihove simpatizerje svarilo, da v umetnosti ni mogoče slepomišiti z navideznim revolucionarstvom in da specifičnosti estetskih zakonov v pesmi ni mogoče obiti, naj jo pišeta delavec ali meščan, marksist ali svobodoumnik.

Na pojave v sovjetskem romanu je v Svobodi opozarjal filomarksist Bogo Teply (Novi ruski roman, Svoboda 1929, 1930). Zavračal je teoretike lar-purlartizma, nazor, da je namen umetnosti olepševati življenje. Skliceval se je na tedanje sovjetske romanopisce, ker so po njegovem izbrali način, s katerim so globoko posegli v življenje in ga skušali preurediti v duhu socialističnih idej. Navedel je tudi marksistično misel ruskega leposlovnega teoretika, da »umetnost ne prikazuje, temveč oblikuje življenje«. Sam pa je ugotavljal, da se individualizem umika iz evropskega leposlovja in da ga zamenjuje »kolektivna umetnost«. S takim pisanjem je podpiral naloge in cilje, ki so jih pisateljem zastavljali maloštevilni marksistični publicisti.

Kar so marksisti v 20-ih letih povedali o literarno estetskih vprašanjih, je bilo priložnostno, le pri Martelancu in Kreftu načrtno in podprto tudi z mislimi klasikov marksizma. V enem so se strinjali: da umetnika in njegovo delo do-

loča tudi družba in je zato le relativno svoboden. Kakor pa so ga odvezali od apriorne narave, so ga odvezali tudi od strank in aktualnih političnih gesel. Potegovali so se za to, da bi kult umetnika individualista padel in bi se »izjemna osebnost«, ki jo vežejo le zakoni apriorne nadarjenosti in narave, umaknila načelu skupnosti in njeni psihologiji. Umetnik bi moral biti osebni glasnik skupnosti, njen »prerok in demon« in nosilec socialistične ideje. Pisatelj bi moral prerasti realistični odraz-izraz z idejno substanco, ki pa bi jo moral znati zasidrati v totalni družbeni stvarnosti in izpeljati iz nje. V novem leposlovnem načrtovanju je realizem potemtakem izgubljal lastnost, da bi lahko objektivno podajal vse značilnosti, ki so se nakopičile v družbi. Misel na naravno prepletanje ideje in življenja je marksistične publiciste zavarovala pred nevarnostjo, da bi se zagledali v »proletkult« in a limine odklanjali »meščansko« umetnost. Martelanc je sicer stopil predaleč, ko je preveč poudaril razrednega duha in ko je podvomil v vrednost »mehke, trubadurske lirike«, vendar še ne tako daleč, da bi se potegoval za tip takšnega idejnomehničnega konstruktivizma, kot ga je kasneje uveljavila tako imenovana socialističnorealistična sovjetska šola. Vsi po vrsti so odklanjali šolo »čiste« umetnosti. Nekateri so razmišljali tudi o novih oblikah, vendar Martelanc s poetiko svobodnih pesniških oblik ni prodril. Za občutno pomanjkljivost je mogoče imeti to, da so problematiko lepega in grdega, torej ožje vprašanje umetnosti čisto zanemarili. Nihče se namreč ni spopadel s teorijami lepega, ki so tedaj živele v slovenski publicistiki in so bile ali izrazito formalistične ali teološko ideološkega izvora. Martelanc se je omejil na izvor umetniške resnice in jo izpeljeval iz medsebojnega učinkovanja subjektivnega in objektivnega, premalo pa se je ukvarjal s tem, kaj to resnico spreminja v umetnostni pojav. Opredeljevali so osrednjo idejo nove umetnosti in naloge novega leposlovja, prezrli pa so, kako pomembno bi bilo, če bi načeli tudi nekatera teoretična vprašanja estetike. Deloma je to naredil Kreft, vendar samo za gledališko umetnost.

Sorazmerno šibko udeležbo marksistov v slovenski leposlovni teoriji tega desetletja kaže tudi to, da niso prevedli nobenega besedila iz marksistične leposlovne teorije in kritike.

II

V 30-ih letih se je število marksističnih razumnikov povečalo in ta novi val je opazen tudi v obsegu in teoretični moči njihove leposlovne publicistike. Okrepilo se je tudi jugoslovansko marksistično literarnoteoretično zaledje (Miroslav Krleža, Milan Bogdanović, Stevan Galogaža, N. Kostin idr.). Martelanc je v začetku 20-ih let lahko opozarjal samo na Cesarca in Krležo, zdaj je izhajalo več leposlovnih časopisov z napredno literarnoteoretično zasnovo (Literatura, Izraz, Danas). Tudi slovenski marksisti so konec 1932 začeli izdajati revijo *Književnost*. Do ukinitve 1935 so v njej objavljali leposlovno kritiko Dušan Kermavner, Bratko Kreft, Ivo Brnčič, Boris Kidrič in Edvard Kardelj, v njej je začel tudi Boris Zihlerl, torej vsi glavni predstavniki marksistične publicistike v 30-ih letih.

Glavno vprašanje, ki je stalo pred njimi, je bilo, kako opredeliti lastnosti socialnega pisatelja in socialnega realizma. Naloga, da oba natančno določijo, je bila toliko glasnejša, ker se je v Sloveniji v drugotni plasti leposlovja porajal proletkult, ki je pri vsej svoji idejni neobjeljenosti in estetski primitivnosti hotel biti napredna, revolucionarna proletarska umetnost. Zarodki primitivnega proletkulta so naraven razvoj socialnega leposlovja ovirali in v enem delu kritike

porajali dvome tudi o njem. Marksistična kritika je tudi zato morala pojasniti značaj socialnega realista in opozoriti, da raste tak pisatelj tudi iz širokega družbenega obzorja.

Estetsko načelo, ki so ga zastopali marksistični kritiki, je bilo, da mora besedna umetnina biti dialektično zasnovana. To je pomenilo, da mora pisatelj človeka izražati in pokazati v družbenih nasprotjih. Da so tako pojmovali »dialektično zgrajeno umetnino« (Ziherlov izraz), je razvidno iz Kermavnerjevih kritik Mrzelove zbirke *Luči ob cesti* in Bartolove drame *Lopez*, iz številnih Kreftovih člankov o književnosti in umetnosti, še zlasti iz eseja *Književnost o vasi in kmetu* ter kritike Seliškarjevega romana *Nasedli brod*, iz Ziherlove kritike Kreftove drame *Celjski grofje*, iz Kardeljeve kritike Čufarjeve drame *Februarska noč* in Kidričeve analize njegovega romana *Polom* ter ne nazadnje iz več Brnčičevih kritik, zlasti še iz njegovega eseja *Fragment o umetnosti*.

Dialektika in leposlovnem delu jim je pomenila mnogo več, kot tedanja formula pisatelja Ludvika Mrzela, da je za umetnika dovolj, da vse ve in vse razodene (LZ 1931, št. 1), več kakor samo pasivno odslikavanje in izražanje stanja stvari in človeka. Nekaterim od njih realistično načelo odraz-izraz ni zadoščalo in se jim je dozdevalo prepasivno. Svojo zamisel o realizmu so razločevali od realizma 19. stoletja. Novi realizem naj ne bi podajal le tipičnih značajev v tipičnih okoliščinah, marveč naj bi vseboval tudi nazorsko akcijsko prvino in nekakšno romantično perspektivno težnjo. Izrazi »novi človek«, človek bodočnosti in podobni so v tej kritiki napovedovali leposlovni realizem, ki revolucionira in vodi poglede v prihodnost. Slovenski pisatelj pa bi moral skrbeti za to, kako bo uskladil filozofski in zgodovinski materializem z estetskimi zakoni tega novega realizma.

Dialektično leposlovno načelo in izraz »socialni pisatelj« sta jim pomenila torej tako umetnikovo ravnanje, s katerim odkriva v družbi dejavnike, ki nakazujejo novo etiko. Odkrivaljski etos novega realizma je Edvard Kardelj takole opisal:

Od socialnega pisatelja pa zahtevamo nekaj več kakor samo objektivno slikanje. Ne zadostuje konstatacija, da so ljudje zrasli iz razmer. Treba je najti v teh razmerah tendenco, ki vodi ven iz njih, treba je pokazati pot iz teh razmer v druge, ki bodo spremenile tudi človeka. Čufar ne gleda dialektično in to je njegova poglobljena napaka. Brez dialektike pa ni socialne literature. Socialni pisatelj mora pokazati proletariatu pot prek dnevnih ekonomskih borb v bodočnost.

Ko so poudarjali perspektivo, so hkrati svarili pred vsiljivo tendenco. Boris Kidrič je očital Tonetu Čufarju, da je roman *Polom* popleskal »z zunanjo tendenco«. Kot socialni realist bi moral vedeti, da je pogoj proletarske književnosti realizem, ki ne prenese vsiljive tendence, ker je nujno idealistična:

Ne mehanično nizanje dejstev in idealistična razlaga razvoja, kar oboje je poglobljena značilnost meščanskega realizma, temveč realno podajanje na višji stopnji, to se pravi podajanje stvarnosti z odkrivanjem njenih vsestranskih odnosov, razvojnih tendenc in perspektive v bodočnost (*Polom*, 1935).

Tudi Bratko Kreft je zavrnil formulo vse vedeti in vse razodeti s predlogom: najti korenike za novo življenje na vasi in pokazati, kateri sili naj se kmet pridruži. Tudi on je opisal temeljno značilnost novega oziroma socialnega realizma:

Današnji socialni realizem, ali če hočete naturalizem, se ne naslanja več na mehanični materializem enciklopedistov, temveč na dialektični materializem, s pomočjo katerega skuša prikazati ljudi in razmere, družbo in človeštvo v dialektičnem razvoju, v gibanju, v nasprotjih in protislovljih in išče vzroke in posledice tega gibanja (O b D e t o n i j e v i m a p i).

Dialektika v besedni umetnini je tem kritikom torej pomenila, da bi pisatelj moral opaziti »novega človeka« in se ne ozirati samo na »stari propadajoči svet« (Kermavner) in da bi moral jasno pokazati napredno družbeno silo. Samo tako bi se uveljavila »zahteva naših dni: novi realizem« (Kermavner). Leposlovje novega realizma bi moralo povečati bralčevo družbenoetično zavzetost, v njem samem pa prebujati pogum in optimizem, učinkovati bi moralo torej tako, kakor mu je naloge začrtal tudi Maksim Gorki (O socialni književnosti, Kole-dar Cankarjeve družbe za leto 1930). Kritiki so od pisatelja pričakovali, da bo znanstveno preučeval zgradbo meščanske družbe, saj bi le tako mogel izbrati glavne probleme in »tipične individualnosti« ter z njimi prepričljivo aktivirati in zbuditi optimizem. Zahteva po tipičnem in razvojno novem je bila hkrati kritika subjektivizma in individualističnega zasnutka človeka v leposlovju, bila je tudi polemika s statiko »večnega« človeka, ki je ugajal meščanu in njegovim institucijam. Toda človek ni »večen« in socialni pisatelj osebne problematike ne more ločiti od družbenih odnosov. Drama osebnosti je v dialektično pisanem dramskem beser-tu nujna posledica tudi teh odnosov, dramski in epski zgodovinski junak je nujno tudi družbeno določen. Če je osebno in družbeno pravilno zasnovan, ga je mogoče razčleniti z zgodovinsko materialistično metodo, po njem pa določiti tudi pisateljev družbenoideološki položaj. Tako je razlagal zgodovinskega dramskega junaka in pisateljevo ideologijo Boris Zihlerl.

Ko so ti kritiki odklanjali nazorsko medla ali pa rousseaujevsko in meščansko zasnovana dela in svetovali, naj slovenski pisatelj spoznava historični materializem oziroma naj upošteva dialektiko človeka in družbe, so s tem polemizirali in spodbijali tudi stališče, po katerem svetovni nazor za umetnost ni važen. Josip Vidmar, ki je tedaj največ pisal o vprašanju nazora in umetnosti, je sklepal, da nazor umetniku škoduje, ker ga ovira pri svobodnem človeškem odnosu do stvari. Marksisti pri Književnosti se s to tezo niso strinjali, vendar z Vidmarjevim stališčem tedaj niso neposredno polemizirali.

Omenim naj še, da se je z meščansko leposlovno kritiko in zgodovino spopadel Dušan Kermavner in jima očital, da ju zanima predvsem oblika oziroma estetska urejenost umetniškega dela in pisateljeva oseba, premalo ali nič pa njegova idejnost. Ko pa je idejnost napredna ali celo marksistična, jo ta kritika takoj napada kot umetnosti tujo prvino. Sam je vztrajal pri pomenu idejne kritike, hkrati pa ni zametaval estetskega merila. Z Martelancem pa ga je družilo to, da je dajal umetniški obliki drugo mesto.

Kakšno teoretično ozadje je mogoče najti pri imenovanih kritikih v Književnosti?

Med številnimi prevodi marksistične filozofske in politične literature, ki so jih izdali v Sloveniji v času, ko je izhajala Književnost, zaman iščemo takih, ki zadevajo leposlovno estetiko. Revija sama je objavila Lukásev esej Marx in Engels o vprašanjih dramaturgije (1935) kjer sta navzoči tudi znana Engelsova teza o realizmu in njigov pogled na tendenco v umetnosti. To je bilo vse. Toda kritiki se v svojih besedilih večkrat sklicujejo na Franza Mehringa

(Kermavner, Kreft), na V. Plehanova (Ziherl), na Lenina (Kreft), na Andorja Gaborja, ki je sodeloval pri nemški slovstveni levici v reviji *Links kurve* (Kermavner), (kot Johannes Becher, Kurt Kläber, Ludwig Renn in Erich Weinert), od Jugoslovanov pa na Stevana Galogažo, Miroslava Krležo, Milana Bogdanovića in druge. Močno je čutili literarni nazor Maksima Gorkega, nekateri pa so poznali tudi »bajko o svobodi umetnosti« v razredni družbi oziroma *Die goldene Kette* Uptona Sinclairja (Berlin 1928). Ziherl je navajal misel Plehanova, da nastaja larpurlartizem tedaj in tam, kadar in kjer zaveza brezupni razkol med umetnikom in družbo, žlahtni utilitarizem pa tedaj in tam, ko umetnik s slikami iz življenja in sodbami sodeluje v življenjskih bojih. Bratko Kreft je v eseju *Književnost o vasi in kmetu* navajal iz Leninovega članka *Lev Tolstoj kot ogledalo ruske revolucije* (1908) odlomek, v katerem Lenin med drugim dokazuje, da »protislovja v nazorih in naukih Tolstoja niso slučajna, ampak so izraz protislovnih pogojev, v katere je bilo postavljeno rusko življenje v zadnji tretjini XIX. stoletja« (prim. Lenin o kulturi in umetnosti. Ljubljana 1950, 68).

Predvsem pa je prevladovala literarnonazorska misel Gorkega, da mora pisatelj namreč poiskati in upodobiti zlasti novo, tisto, kar v družbi šele nastaja. Podreti staro je premalo — videti novega človeka, ki prihaja, to mu je bilo bolj bistveno. Toda ravno ta »novi človek« je bil kljub proletariatu še neznanca, za umetnost še dvojna neznanca. Kako namreč slikati in opisovati človeka, ki ga še ni bilo? Mogoče ga je bilo domišljjsko predvideti, pri čemer se je odpirala pot romantično revolucionarni utopiji. Nevarnost je tičala zlasti v tem, ker je utopija radikalno spodmikala tla realizmu. Če je hotelo napraviti vtis, je bilo treba dobro, plemenito, jutrišnje ne le tipizirati, marveč tudi stopnjevati, opevati, povečevati, današnjega človeka »domišljati« — vse to pa je vodilo prek resničnosti in nad resničnost. Nekatere leposlovne zamisli Gorkega pa so bile seveda popolnoma sprejemljive.

Leposlovni nazor Maksima Gorkega je bil križišče, na katerem so se pota tedanjih slovenskih marksistov že v *Književnosti* začela razhajati. Niti Kreft niti Brnčić nista sprejela vseh prvin te umetnostne miselnosti.

Če si natanko ogledamo odlomek, v katerem Kreft opredeljuje socialni realizem, ni mogoče prezreti, da v njem ni izrečnega poudarka na perspektivi umetniške ideje, da perspektiva ni pogoj socialnega realizma. Po Kreftu umetnik mora biti odprt do vse stvarnosti, mora vztrajati v protislovljih in jih odkrivati v gibanju. Gibanje tu kajpada ni kolobarjenje v istih krogih, marveč dinamika, ki pelje naprej. Toda v točki ne za vsako ceno zahtevati optimistično in perspektivno leposlovje, se je nakazoval drugačen odnos do socialnega leposlovja oziroma do socialnega v leposlovju. In ko se je začela polemika o socialni književnosti v hrvatsko-srbski književni levici v začetku 30-ih let, se je Kreft odločil za Krležo. Odobral je zamisel socialne književnosti in umetnosti, kakor jo je Krleža razložil v *Uvodu k Podravskim motivom Krste Hegedušića* (1933) in nato še v knjigi *Moj obračun s njima* (1934). Krleža je tu poudarjal, da v umetnosti ne odloča motiv, marveč estetska obdelava motiva. Kdor bi s svojim delom hotel učinkovati na bralca in »spreobračati«, mora izpolniti vsaj osnovni pogoj: da ustvari umetniško sugestivno delo. Brez umetniškosti ni sugestije, brez sugestije ne trajnejšega učinka na bralca. V eseju *Ob Detonijevi mapi* je Kreft dal vedeti, da se s Krležo strinja in da se razhaja s socialno leposlovno kritiko, ki

je zahtevala, da umetniško delo mora kazati pot v prihodnost. Tako kritiko je začel imenovati kritika dogmatično mehanične smeri, torej le navidez dialektična kritika. Odklanjal je možnost, da bi umetnost zamenjavali z agitko in dnevno aktualnostjo. Pri tem se je skliceval na Franza Mehringa, da sta »politika in poezija dve ločeni polji, njiju mej ne smemo zabrisati«. Vendar je navajal tudi mesto, kjer Mehring umetnika postavlja daleč nad strankino streho, hkrati pa od njega zahteva, da mora poleg starega sveta videti tudi novega, »v vladajoči mi-zeniji ne sme opaziti samo bede sedanjosti, temveč mora znati odkriti tudi upanje bodočnosti« (Književnost 1934, 425). Kreft je perspektivo torej dopuščal, ni je pa absolutiziral. In kakor je dopuščal perspektivo, je enako dopuščal tudi defetistično liriko (Mile Klopčič, Preproste pesmi, Književnost 1935). Celo zagovarjal jo je, ker je menil, da je tudi defetistična lirika znak sodobnih družbe- nih nasprotij, saj je vsak umetnik podvržen zakonom okolice. Z eno besedo: tudi defetistično leposlovje je lahko priznано kot važna napoved razmer in kot umet- nost, in ker odkriva pogled v razmere in ker jih osvetljuje, jih pomaga tudi spreminjati.

Videli bomo, da se z »defetistično« liriko ni strinjal Ivo Brnčić (Slovenska katoliška lirika). Toda nasprotje med dvema pojmovanjima socialnega leposlovja in marksistične kritike je nastalo torej že v Književnosti.

Iz različnih prevodov in esejev v Književnosti je videti, kako so si marksi- stični kritiki prizadevali, da bi dobila prost vstop v Slovenijo tudi sovjetska knji- ževnost in drugo socialno revolucionarno leposlovje. S to dejavnostjo so notranje slabili in odpravljali »slovensko malomeščansko omejenost«, ki je videla v lepo- slovni umetnosti nevarnost za lasten obstoj.

Časovni prostor od 1935—1938 sta zapolnila s kritikami in esejmi o leposlovju Ivo Brnčić in Vladimir Martelanc. Martelanc, ki je molčal skoraj celo desetletje (od 1927), je zdaj objavil eseja Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju (Sodobnost 1935) in O Cankarjevem sve- tovnom nazoru (Sodobnost 1937), Brnčić pa nekaj esejev o slovstveni umet- nosti, vrsto leposlovnih kritik ter polemično študijo o Ivanu Cankarju. Razprav- ljanja o kulturnih vprašanjih se je znova lotil tudi Dušan Kermavner, zlasti v člankih K pravdi za Cankarja (Sodobnost 1938) in Problem »tretje- ga tabora« (Sodobnost 1939).

V izhodišču je bil Brnčić najbližji Kreftu. S Kreftom na eni strani, na drugi pa z Miroslavom Krležo (Brnčić je študiral slavistiko in filozofijo v Zagrebu v prvi polovici 30-ih let!), pa tudi z drugimi slovenskimi marksističnimi publicisti ga je družila zlasti zahteva po estetskem, ki konstituira umetniško delo, in upor proti vsemu vulgarnemu v okviru socialnega leposlovja torej prepričanje, da besedna umetnina ne more biti resnično socialna, če ni estetsko neoporečna.

Kot kritik se je začel uveljavljati leta 1934, naslednjih nekaj let pa je postal najplodovitejši predvojni marksistični literarni kritik. Književnoteoretsko izob- razbo in misel je zasnoval na zgodovinskem materializmu in na Adlerjevi indi- vidualni psihologiji, kar ga je oboje navajalo v kritiki na to, da je iskal v lite- rarnih osebah in liriki dialektično sintezo subjektivnega in objektivnega, osebne- ga in družbenega. V razvoju slovenske marksistične literarne kritike je posebno zanimiv njegov prvi esej, to je Fragment o umetnosti (Književnost 1935). Ta esej je bil namreč prvi teoretični obračun z vsemi estetikami, ki iščejo izvor umet- nosti, umetniške lepote, v »večni lepoti«, »božji ideji« in podobnih mističnih me-

glenicah. Brnčič se je skratka odločil, da podre na slovenskem prevladujočo teorijo o lepem. Izšel je iz dialektične teze, da »nadčasne, nadčloveške, nadsnovne ‚Lepote‘ ni. Če lepote ni zunaj časa in prostora, zunaj snovi in zunaj človeškega, potem tudi ne more biti nič večnega, statičnega, nespremenljivega. Pogoj lepote je občutje za lepo. To občutje pa se spreminja, kakor se spreminjata človek in družba, hkrati pa je to občutje stvar procesov med človeško duševnostjo in objektivnim svetom. »Edino merilo vrednotenja, kaj je lepo in kaj ni, kaj je umetnost in kaj ni umetnost«, je po Brnčiču zmožnost, »najti v stvareh in rečeh poteze in odtenke, ki utegnejo v nas zbuditi estetske tresljaje in razburjenja«. V slovenski estetski teoriji je torej lepota postala čisto snoven-duševni in človeški pojav in lepo in grdo kot imanenca besedne umetnine je dobilo svoj stvarni temelj v zapletenem naravnem poteku duševnih odzivov na objektivno stvarnost.

V tem eseju je Brnčič obravnaval tudi nekatere pogoje za socialno leposlovje. Za prvi pogoj je imel pisatelja samega; ta ne sme biti brezbrizen do zgodovinskega dogajanja in ne odklanjati družbenega razvoja. Socialni pisatelj mora tudi po Brnčiču poznati statične oziroma zaviralne in dinamične oziroma napredne družbene sile. Človeka mora opisovati kot družbeno in osebno bitje. Človek je namreč družbeno bitje, vendar tudi »posebna, lastna realnost«, doživlja odnose med ljudmi, tj. družbeno dialektiko, in dialektiko »skritega psihološkega dogajanja« v samem sebi. Sele kdor opisuje in izpoveduje oboje, izraža »družbeno stvarnost« v celoti.

S temi mislimi je Brnčič utrjeval in poglobljal dotlej razvita načela marksistične estetike v naši leposlovni kritiki.

Ker so idealistični kritiki očitali marksistom, da se potegujejo za tendenčno leposlovje, je Brnčič raziskoval tudi ta naziv in ga tolmačil kot izrazito idejno-estetsko kategorijo (*Umetnost in tendenca*, LZ 1936). Kako je namreč razumel tendenco v mejah estetskega, lepo kaže zlasti opis tendence v romanu Požganica Prežihovega Voranca. Požganica je po njegovem

tendenčna knjiga, če je tendenca pisateljeva želja, da bi pokazal neponarejeno, neizmaličeno obličje resnice ter na svoj način pomagal k rojstvu sveta, v katerem človek več ne bo suženj ne sočloveku ne prirodi ne zemlji in ne lastnemu delu.

Najvišja tedenca umetniškega dela je, skratka, zmerom in povsod ta, da izraža in odseva osebno in po njej tudi družbeno stvarnost in nagib. Zato sta po Brnčiču najvišje estetsko merilo resničnost in prirodnost umetniške izpovedi in tega, kar je izpovedano v besedni umetnini. Brnčič je vztrajno odklanjal zlasti misel idealistične estetike, po kateri bi bila umetnikova dolžnost v prvi vrsti ta, da kaže človeka sub specie aeternitatis, kar nič pa se ne meni za čas in prostor, v katerih pisatelj ustvarja. Enako je pred idealistično kritiko zagovarjal tudi čutno-emocionalno prvino v pesništvu. Ugotovil je, da je katoliška kritika zmedla pojem o liriki, in s tem da je poveščevala omejevanje emocionalnosti, je liriko spreminjala v suh intelektualni napor in okras dogmatičnega nazora.

Razumljivo je, da je kritik, ki mu je bila naravno-osebna in družbena stvarnost pogoj avtentičnega leposlovja, moral zadeti na omejitve, ki jih vsaka dogmatična misel zasadi v leposlovna dela. Njegov estetski nazor je silovito privrel na dan v polemičnih analizah slovenskega katoliškega ekspresionističnega pesništva (*Slovenska poveljna katoliška lirika*, Sodobnost 1935; *Razgledi v liriki*, LZ 1935). Analize so mu pokazale, da je ta lirika močno zatajevala

življenjsko resničnost in jo poskušala nadomeščati z dogmatično idejno resnico. Po njegovem je bila sprta z realnostjo, in predvsem zato polna groze, pasivnosti in statike. Manjkale so ji lastnosti zrele lirike, emocionalna prvobitnost, neposrednost, preprostost, elementarna lirska iskrenost, strastna čustvena napetost — torej prvine, ki privro v dobro lirsko pesem iz neizsiljenega čustva in misli in so pravi lirizem. Deloma je zavrnil tudi Kocbekovo zbirko *Zemlja* in s tem slovensko inačico idealistične »nove stvarnosti« ali »metafizičnega realizma«, kot jo je teoretično razvijal France Vodnik, praktični zgled zanjo pa je bilo leposlovje Edvarda Kocbeka. V tej zvezi je opozarjal, da si sme izraz realizem lastiti le tako pesništvo, ki ne beži pred življenjem in se ne trga iz realnega dogajanja in glavnih problemov človeštva. »Pravi realizem išče probleme dejanskega človeka.« Brnčić je potemtakem zavrnil idealistično filozofsko osnovo »nove stvarnosti«. V članku *Misli o liriku* (1941) je ponovno polemiziral z idealističnimi esteti, kritiki in pesniki in družbenemu dogajanju odpiral vrata v liriko. Tem in literarnim zgodovinarjem je očital, da brez podlage in po nemarnem štejejo družbeno tematiko za manjvredno in nepesniško. Za majhnega je štel pesnika, ki se je v evropskem vojnem požaru lahko zamaknil v »nadčasovni« svet in zakrknil v nesocialno in brezbrizno držo, v kateri se je nemoteno lahko ukvarjal samo s svojo notranjostjo.

Brnčiću je bila književna kritika potemtakem znanost, ki temelji na marksističnem pojmovanju človeka in umetnosti. Za predmetu ustrezna in znanstvena je imel tri merila: sociološko, psihološko in estetsko. Odklanjal je vse, kar se je štulo v umetnost brez žiga lepote in stila, hkrati pa jo je obravnaval s stališča njene življenjske in sociološko-zgodovinske pristnosti.

Leta 1937 je Izidor Cankar zaključil izdajo *Zbranih del Ivana Cankarja* (XX. zvezek je uredil France Koblar). Ravnal je v skladu s svojim nazorom, ko si je ves čas prizadeval dokazati, da je bil Ivan Cankar po nazoru in ideologiji katolik in da so bile materialistične in socialistične nazorske prvine v njegovem delu in njegovi življenjski filozofiji nebitvene in nevažne. Brnčić (*Za Cankarjevo podobo*, LZ 1937) je to stališče zavrnil z dvema dokazoma. Najprej je dokazal, da je Izidor Cankar po svoje rekonstruiral historični in dialektični materializem in s stališča takega neresničnega marksizma prepričeval, da Ivan Cankar ni bil marksist. Takšno prepričevanje je bilo neznanstveno in subjektivistično. Čeprav se je Brnčiću pravda za Cankarja marksista in Cankarja katolika zdela odveč, je Izidorja Cankarja zavrnil naposled z mislijo, da je Ivan Cankar kot socialist s tenkim občutkom in zanesljivo apliciral sociologijo na kulturna in umetniška vprašanja.

Tudi Vladimir Martelanc je ugovarjal, da so Ivana Cankarja na silo pokatolicanili. Dilemo, »ali je Cankarjev socializem istoveten z marksizmom ali ne«, je zavrnil kot »že a priori napačno«. Zavzel se je za to, da je treba dialektično razlagati protislovja v Cankarjevem nazoru. Kakor Ivo Brnčić je tudi Martelanc ugotavljal, da Cankarja k marksizmu nikakor ni približalo poznavanje marksizma kot filozofskega sestava, ampak je bila glavna vzmet za to približanje njegova umetniška metoda. V svojih glavnih delih je namreč izvedel človeka, njegovo miselnost, način čustvovanja in ideologijo iz gospodarskih oziroma družbenorazrednih dejavnikov. Njegov svetovno življenjski nazor je bil socializem z nekaterimi primesmi miselnosti, »ki je bila plod slovenskega socialnega in kulturnega razvoja«. Martelanc je ravnal pravilno, ko je pisateljev nazor odmaknil od filozofskih sestavov, torej iz abstraktnih oblik teh sestavov (idealizem, materializem,

monizem, dualizem itd.) in je videl v njem živ sklop pisateljevih idej o človeku in družbi, »njegovo stališče o velikih vprašanjih sodobnosti in predvsem duha, ki preveča vso njegovo ideologijo« (A. V. Vladimir Martelanc, O Cankarjevem svetovnem nazoru, Sodobnost 1937). S tem je Cankarja in umetnika sploh vzel iz oklepov vsakršne nazorske dogmatike.

Polemiko zoper poglede, ki jih je Izidor Cankar naprtil Ivanu Cankarju pri opredeljevanju do liberalizma, katolištva in marksizma, je na marksistični strani zaključil Dušan Kermavner (K pravdi za Cankarja, Sodobnost 1938). Ko si je zastavil vprašanje, kako proučevati idejne razpone kakega pisatelja, je sklepal podobno kot pred njim Martelanc. Menil je namreč, da umetnikovega idejnega razvoja ni mogoče odtrgati od razvojnih značilnosti kake ideje v času in prostoru. Pravilno ga je mogoče določiti le tako, da ga temeljito primerjamo z enakšnim idejnim prizadevanjem drugih. Kermavner je opozarjal torej na zgodovinsko in dialektično komplementarno metodo svetovnonazorskega proučevanja.

O tem, kako so marksisti vrednotili slovensko književnost in vlogo pisatelja v družbi, je zlasti mnogo povedala knjiga Edvarda Kardelja Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1938). Čeprav se ukvarja s kar nič leposlovnim vprašanjem, so v njej upravičeno navzoča tudi imena najvidnejših leposlovnih ustvarjalcev in njihova politična pojmovanja ter vloga knjižnega jezika in celotnega leposlovja v zgodovinski usodi malega naroda. Osnovne Kardeljeve trditve v zvezi z našim vprašanjem je mogoče povzeti v tele stavke: Slovenska književnost je bila v svojih vrhunskih družbenih pojmovanjih in estetskih vzponih zmerom usodno povezana z našo narodno in socialno problematiko. Književna dejavnost protestantov in kasnejših vrhunskih umetnikov od Prešerna do Cankarja in Zupančiča je bila poleg drugega tudi intenzivna narodno združevalna dejavnost. Nazorska pojmovanja slovenskih pisateljev so sicer ustrezala vsakokratnim razrednim težnjam, toda Prešeren in Cankar sta razred tudi preseгла in poudarjala splošno narodni interes (Cankar: »delavec-proletarec« = »narod-proletarec«). Ne politik, pisatelj je kazal narodu demokratična pota osvobojevanja, ne filozof, zgodovinar, ekonomist in politik — pisatelj je uvedel v Sloveniji družbeno kritiko in podiral provincialne jezove. Medtem ko je v naravi politika že od nekdaj, da taktizira, ostaja slovenski pisatelj demokratična in revolucionaarna oblikovalna sila, četudi sta ga od Vodnikovih in Linhartovih časov ovirala domača kulturnopolitična omejenost, cesarskokraljeva uslužnost ter državni pravnik.

Priznati moramo, da tako postavljena in ocenjena vloga slovenskega pisatelja v narodni zgodovini ni olepšana. Kardelj mu je povsem upravičeno priznal vlogo prvega oblikovalca slovenskega kolektiva. Vlogo slovenskega pisateljstva je utemeljil na marksistični teoriji literarne zgodovine in umetniškega ustvarjanja. Pisateljstvo je vrednotil kot eminenten družbeni duhovni pojav. Knjiga je tudi pokazala, da marksist na pisatelja ne gleda kot na brezmočno in pasivno determiniranost in družbeni rezultat, marveč tako, da ta razpolaga z močjo osebnega odraza in izraza in je zato enkratna, vplivna in zgodovinsko odgovorna oseba. Pisatelj je trdno vključen v čas in prostor, toda dvojna determiniranost mu ne odjemlje osebnih dispozicij in izrazne suverenosti.

Ta teoretična načela in knjiga sama so bila posredno tudi polemika z literarno-kritičnimi zamisleki, ki so videli v umetnosti posebno estetsko igro duha, fenomen za sebe, ki ni družbeno pogojen, zaradi česar naj se literarni zgodovinar in kritik omejita le na estetsko plat fenomena. Bila je tudi polemika s predlogi, ki so knji-

ževnosti omejevali družbenoanalitično vlogo in jo poganjali v moralno in utilitarno ožino. Skratka, knjiga je vidno opredeljevala stališče, da je bistvo velike umetnosti in umetnikov tudi boj proti vsemu, kar človeka in narod omejuje in tlačí in da je bila slovenska besedna umetnost v svojih estetskih vrhovih ena sama, četudi ovirana revolucionarnost.

Kardeljeva knjiga je izšla v času, ko je spor v jugoslovanski kulturni levici ob Krleževem Pečatu (1939—1940) izbruhnil z vso ostrino. Slika, ki jo o tem sporu daje publicistično gradivo na hrvaški in srbski strani, je taka, da bremeni bolj Miroslava Krležo kot njegove nasprotnike. Res je sicer, da je razvoj dogodkov dal Krleži prav glede leposlovno esetetskih vprašanj in da se je tu moral umakniti Radovan Zogović. Toda Krleža je v tem sporu ravnal dvakrat pomanjkljivo: politično in filozofsko. Njegovo nestrpno stališče do napak v umetnostnih nazorih marksistov je bilo v tistem času, če že ne kaj hujšega, vsaj politično kratkovidno in malomeščansko. Brez dvoma je oslabilo napredni kulturnopolitični tabor v Jugoslaviji in njegov idejno šibkejši del tudi zmedlo. Filozofsko pa je Krleža branil v tem sporu položaje biološko-mehaničnega in ne dialektičnega materializma.

Spor se je prenesel tudi v Slovenijo. Bratko Kreft (Miroslav Krleža), LZ 1939) in Juš Kozak (Pogovori na vasi, LZ 1939) sta izrazila strah, da se politika preveč polašča umetnikov, in se zavzela za umetniško svobodo nasproti vsem ideologijam. Oba sta podprla Krležo. Kreft zato, ker je soglašal z njegovimi umetnostnimi nazori že od tedaj, ko je v Uvodu v Podravske motive Krste Hegedušića (1933) zavrnil teorijo prezavzete socialne tendence. Pri Jušu Kozaku pa je manj odločalo prijateljstvo in soglasje s Krležo kot stari spor med Sodobnostjo in Zvonom. Nekateri marksisti v Zvonu namreč niso marali sodelovati, kar je Kozaka prizadelo. Sodelovali pa niso zato, ker je Zvon po zaslugi Tiskovne zadruge (izdajateljice) in po urednikovi privolitvi bežal od slovenskega narodnega vprašanja in ker si je prizadeval, v Zvonu zgraditi leposlovno estetiko in kritiko na podlagi marksističnega nazora — zaslanjal s psevdorevolucionarnim načelom internacionalizma, po katerem naj bi se avtomatično, brez boja razrešilo slovensko narodno vprašanje.

V takem leposlovnazorskem ozračju na levici in pri njenih simpatizerjih je bilo nujno ponovno razmišljati o realizmu, zlasti še o novem oziroma socialističnem realizmu, o katerem so prihajali podatki iz Sovjetske zveze. Doktrina »socialističnega realizma« je v drugi polovici 30-ih let že povzročala pregone sovjetskih pisateljev. Stalin je namreč z nazori nekdanjega Lefa, z nazorsko nestrpnostjo, utilitarizmom in z zanikanjem osebnega na račun skupnosti v leposlovni teoriji zvijačno nadigrjal ne samo Gorkega, marveč tudi Šolohova, A. Tolstoja, Gladkova in druge sovjetske pisatelje. Te novosti so v Sloveniji odmevale neugodno in zbujale nezaupanje do socialističnega realizma. Slovenskemu marksističnemu kritiku se je nudila izjemna priložnost, da vrednoti socialistični realizem, kot ga je imel v mislih in praksi Maksim Gorki, da ga vrednoti s stališča naprednih pogledov na književnost, ne pa s položaja stranke in oblasti. Te naloge se je lotil Boris Zihertl.

Iz članka O realizmu v literaturi (Sodobnost 1941) je razvidno, da so nanj napravile močan vtis leposlovne ideje, ki jih je Maksim Gorki razvil v govoru na kongresu sovjetskih pisateljev 17. avgusta 1934. Del tega gradiva je objavil Ljubljanski zvon 1939 (D. Janez (Pirjevec) — Maksim Gorki, Govor o literaturi, LZ 1939).

Obsežno vprašanje o realizmu v literaturi, zlasti še o novem v realizmu, je Ziherl presojal tako, da je razčlenil opredelitve realizma na črti Diderot — Engels — Gorki. Sodeč po ustreznem realističnem romanopisju, je ugotovil da meščanski oziroma klasični realizem 19. stoletja ni presegel kritičnega opisa družbe. Novi ali socialistični realizem Gorkega, Šolohova in Gladkova pa je kritiko dopolnil še z voljo, ki se bojuje za višjo osebno in družbeno etiko in zato prinaša s seboj učinek, ki pomaga spreminjati družbene razmere. Ta novi realizem je premaknil tudi značilnosti obeh osnovnih odnosov do človeka in sveta v leposlovju: romantiko in realizem. Če so romantični junaki nekoč poosebljali predvsem svet umetnikovih notranjih doživetij in teženj, realist pa je upodabljal in izražal »vnanji« svet in v tipih podajal »prvine življenja«, »stvari, ki same govore in govore tako glasno« (Balzac), oba pa sta prikazovala odtujeno osebo, pa predmet novega realizma ni več oseba, ki jo je družba odtujila, jo iztrgala iz skladne celote in vrgla v vrtinec slučajnosti, ampak je oseba, katere »konflikti se lomijo skozi prizmo socialnih konfliktov, zaradi česar postanejo razumljivejši, resničnejši, nazornejši«. Tak novi realizem ni samo posledica novega razmerja med romantiko in realizmom, ampak je predvsem posledica brezrazrednega ideala delavskega razreda oziroma razreda, ki je ideološko premostil razredne izključenosti, premostil tudi »navzkrižja med svetom notranjih teženj individua, subjektivne tendence posameznika in razreda, med svetom vnanje resničnosti, objektivne tendence razvoja, med romantizmom in realizmom«.

Novi ali socialistični realizem je pomenil Ziherlu potemtakem pisateljev dialektično ustvarjalni odnos do človeka, njegov zavesten napor, da človeka razodtuji in ga notranje in družbeno uskladi. V novem oziroma socialističnem realizmu je videl in pričakoval kritično in angažirano pisateljstvo ter boj za harmonizacijo človeka proti silam, ki tako uskladitev preprečujejo. Hkrati pa je z estetskega stališča mogoče najjasneje povedal, kar so tedanji marksistični politiki pričakovali od levega pisatelja: da naj stoji »sredi boja množic in oblikuje duše v imenu prihajajoče skupnosti vseh ljudi«. To je bila že sociološko leposlovna programska misel. Ugotoviti moramo naposled, da v njegovi zamisli novega oziroma socialističnega realizma ni najti bosedne o »krasnem človeku« in »heroju«, nobene težnje po heroizaciji ljudi z družbenega dna, torej nič takega, kar bi vodilo ali v proletkult ali pa k papirnatim tvorbam in sencam, ki so v ZSSR tedaj že nastajale pod pritiskom nauka o socialističnem realizmu.

Takšen nazor o realizmu in naprednem pisateljstvu mu je narekoval negativne sodbe o poeziji, ki je stvarnost zatajevala zdaj tako, da jo je najodločneje ironizirala in depoetizirala mesto, salon, politiko, vero, življenje in poezijo samo, ne da bi namesto razkrojenega znala postaviti novo vrednost, ali pa tako, da je uprizarjala brezciljno beganje po mistiki onstranstva in po neki drugi »realnosti« ter se utapljala v artističnih nalogah. Kritično je zavrnil nazorske in čustvene osnove treh pesniških zbirk: Šalijeve Slap tišine, Ludvikove S potepuško palico (Poezija zagate, Sodobnost 1940) in Voduškove Odčarani svet (Sodobnost 1941). Voduška je kritiziral zlasti zato, ker njegov poskus razodtujitve ni mogel biti uspešen, saj je pesnik podrtlo ravnotežje med ideali in stvarnostjo odpravljal v okvirih meščanskega sveta, torej tam, kjer je njegov spor nastal, namesto da bi si poiskal naravnega zaveznika v delavstvu. Predlog, ki ga je pesnik zato lahko dal, je bilo hrepenenje po koncu, po smrti. V vseh treh primerih je Ziherl odklanjal dokončni obup in življenjski strah. Obup in strah, pesimizem in nihilizem je zajel te pesnike

po njegovem zato, ker svoje ontološke izpovedi niso zasnovali celovito, na vsej družbi, ampak so se oklenili le odmirajočega v njej in prek tega niso videli. Zato sta bila njihov pesniški pesimizem in beg enostranska in negativna, in ne revolucionarno romantična, kot je bil npr. Prešernov pesimizem. Ta namreč je bil pesimizem, ki zatajuje staro, ker sluti novo in negativni odnos do starega in še obstoječega družbi s pozitivnim, življenjsko vedrim odnosom do prihajajočega.

Brezupno zanikovanje vsega je pomenilo v tedanjem duhovnem položaju in evropskem vojnem kontekstu zanikovanje tistih snujočih sil, ki so kljub vsemu zagotavljale narodno in osebno perspektivo. Mednje je mogoče šteti tudi Ziherlov in drugih marxistov upor proti begu pred življenjem in proti popolni depoetizaciji človeka in družbe.

— — —

Leposlovna vprašanja, ki so se z njimi ukvarjali marksistični kritiki in publicisti v tridesetih letih, je mogoče povzeti v nekaj glavnih točk.

V primerjavi z dvajsetimi leti, ko je kljub akciji nekaterih marxistov slovensko književnost in leposlovno estetiko ter kritiko preplaval val filozofskega idealizma in iracionalizma, se je v 30-ih letih že samo razmerje med pisateljem in slovenskim okoljem toliko spremenilo, da je pomaknilo v ospredje leposlovno misel in metodo, ki odvrta od subjektivizma, idealizma in iracionalizma in zahteva vsaj kritično, če že ne tudi borbeno izražanje in opisovanje objektivne tematike, torej realistično misel in pisateljsko metodo.

Kakor v 20-ih so se marksisti tudi v 30-ih letih, vendar zdaj z mnogo jasnejšo teoretično argumentacijo, potegovali za dialektiko znotraj realizma kot filozofskega in družbenega nazora in kot umetniško ustvarjalne metode. Realizem, novi realizem, socialni realizem in socialni pisatelj realist — to so bila vprašanja, ki so jih obravnavali na podlagi marksistične filozofije. Njihova teorija novega realizma je od socialnega pisatelja zahtevala celovit pogled na človeka in družbo in umetniško reprodukcijo človeka oziroma duševnosti v družbenih razmerah. V enem delu te teorije je poleg estetskega načela o tipičnih značajih v tipičnih razmerah navzoča tudi čustvena in nazorska romantična prvina prihodnosti, nekoliko optimistično perspektivna zasnova človeka in družbe. Realizem torej, ki vsebuje aktivizirajočo in poudarjeno razodtjuvalno humanistično prvino. Razodtjuvalno načelo v realizmu je narekovalo tudi že prve slovenske modifikacije in opredelitve socialističnega realizma. Spor okrog pečatovščine je marksistično leposlovno teorijo pomaknil na eni strani v bližino poetike Maksima Gorkega in dotdanje slovenske inačice socialističnega realizma, na drugi strani pa je stopnjeval strah za umetnikovo svobodo pred strankarsko aplikacijo družbenih ideologij oziroma pred pritiskom stranke na umetnika.

Boreč se za realistično leposlovje, ki naj bi človeka izražalo in dokumentiralo celovito, kot duševno-razredno enoto v družbenem razvoju, so marksisti grajali pesniška pojmovanja radikalne in idealistične nove stvarnosti, ker — prva s preveč razdirajočo in neomejeno družbenomoralno kritiko, druga z novorusseaujevskim iracionalizmom — nista zagotavljali razodtjujive oziroma nista pozitivno spreminjali človeških odnosov. V splošnem velja, da so marksistični kritiki pisatelje usmerjali na osrednja vprašanja slovenske družbe, opozarjali na negativne posledice defetizma in mysticizma v leposlovju, zlasti pa na nevarnost, ki preži na umetnost, kadar se umetnik izloči iz domačega življenja in glavnih svetovnih

umetnostnih tokov ter se omeji na »notranjost« ali pa se zastrmi v kozmične nedoglednosti.

V marksistični zgodovinski vedi je dobil slovenski pisatelj mesto priznanega zgodovinskega delavca, ki je odločilno oblikoval slovensko narodno in družbeno zavest in ji začrtaval demokratična pota. Priznala mu je, da je bil kljub vsej nazorski blokadi slovenskega malomeščanstva in državnega pravdnika od reformacije naprej »srce v sredini«.

Ko so slovenski katoliški kritiki rekatolizirali Ivana Cankarja, so jim marksisti ugovarjali, da umetnika ni mogoče nazorsko uklepati v racionalne filozofske sestave, marveč je potrebno raziskovati njegov celovit duhovni odnos do stvarnosti, osnovno duhovno akcijsko usmerjenost, ki prevladuje v njegovi umetniški viziji človeka in družbe in njegovi temeljni, v vsem njegovem delu navzoči tendenci. V Cankarjevem delu prevladuje socialistična »tendenco«.

Marksisti so poravnali še en važen dolg iz 20-ih let, tega namreč, da so lepoto posebej, ki so jo imenovali skoraj vsi za bistveno lastnost oziroma pogoj umetnosti, presadili iz metafizike na zemljo, v dialektično človeško-predmetne odnose in odzive.

Katoliška stran je imela v začetku 30-ih let nekaj razgledanih esejistov, ki so znali prenašati v območje umetniške teorije ideje krščanskega eksistencializma in francoskega personalizma, torej misli Kierkegaarda, Jaspersa, Péguyja, Mouniera in tudi že Heideggerja (Rajko Ložar, Edvard Kocbek in drugi), s čimer so podirali dogmatično okostenelost, ki je prevladovala v katoliški leposlovni estetiki od Mahniča do Ušeničnika in ki jo je vmes nekoliko omajal le Izidor Cankar. Toda marksistična literarna publicistika je bila tedaj bolj nova in prepričljiva in je zato vplivala na književnike močneje kot delo katoliških esejistov. Nasproti idealistom in vsem abstraktnim ontologom so marksisti utrjali zlasti zavest, da je duhovna kultura in zato tudi umetnosti poseben izraz človeka kot psihične enote v globljih družbenih procesih.

Vzporedno z marksistično leposlovno kritiko je delal v umetnostni kritiki France Mesesnel čisto v skladu s teorijo aktivnega realizma. Konec 30-ih let je vabil slikarje proč od abstraktne umetnosti, »iz goščave teorij in oblik razkrojene umetnost«. Umetnik bi se »moral povrniti od spekulacije na zemljo in se intenzivno pečati s problemi časa in ljudi«. Po njegovem so bila tista leta čas, ko bi bile upodabljajoče umetnosti morale zapustiti suvereno izolacijo in beg v artizem in spet služiti dobi, umetnik pa bi bil moral pogledati resnici časa v obraz, »če je še tako odbijajoča in grozna« (Umetnik in njegova doba. Umetnost in revolucija. Sodobnost 1939).

Poudarim naj še, da je kljub posebnemu stališču o razmerju med miselnostjo in umetnostjo in kljub svobodomiselnosti hodil blizu marksistične teorije s svojo kritiko tudi Josip Vidmar, zlasti še z načelom, da se umetnik naj ne oddaljuje od življenja in ga avtentično izpoveduje. Podpiral jo je tudi tako, da je za tedanje književne nagrade mesta Ljubljane zavzeto predlagal umetniško nesoporna dela Prežihina in Miška Kranjca.

Poleg vsebine, ki jo je v slovensko književnost v 30-ih letih pisala naša družbena struktura, je mogoče trditi, da je na obrat k človeku kot osebno-družbeni vsoti, torej na premik motivacijskih osnov od vere, duhovnosti, teorije podzavesti k družbeni motivaciji, zlasti v dramatikini in prozi, v začetku 30-ih let in naprej vplivala tudi marksistična umetnostna misel in kritika. Kreft je premaknil motivacij-

ski vzvod slovenske dramatike po ekspresionizmu v družbeno tipologijo in izpeljeval osebne poteze dramskih značajev tudi iz razrednih podlag. Tudi v prozi Miška Kranjca, Prežihovega Voranca, Ivana Potrča, Antona Ingoliča in še pri nekaterih je stopil v ospredje družbeni in psihološki zasnutek in tip človeka. Povečalo se je tudi število pisateljev in pesnikov marksistov (Voranc, Klopčič, Kreft, Kranjec, Potrč, Brnčič). Toda tu se začinja že novo raziskovalno območje, ki presega okvire diskusijske snovi, kot jo predvideva naslov.

Dušan Kermavner

Ne želim se vtikati v zabavno debato med zgodovinarjem in politikom, marveč bi želel obrniti pozornost na nekaj drugega. Povod mi je dala ugotovitev v referatu tovariša dr. Šiškoviča, da med komunisti v Slovenskem primorju v začetnih dvajsetih letih še »ni prodrla misel o samoodločbi s pravico do odcepitve«, s pripisom v oklepaju: »Ta problem je še neraziskan.« Bržčas je dr. Šiškovič nekaj o tem čul, kako je takrat ta misel prodirala, toda ves potek je res še skrit v morebitnem arhivskem in spominskem gradivu.

Izredno dragocene spominske podatke o tem najdemo v Martelančevih spominih, ki so v Gustinčičevem gradivu v inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Iz njih je razvidno, da so o vprašanju začeli razpravljati v Trstu že leta 1923. Plod prvih razpravljanj sta bila članka Dragotina Gustinčiča in Vladimira Martelanca, objavljena leta 1925 v skupni reviji slovenskih komunistov iz Jugoslavije in Slovenskega primorja, v Zapiskih Delavsko-kmečke matice (oba članka omenjam z naslovoma ob svojem referatu pod črto). Istega leta 1925 je Martelanec v listu La Fédération balcanique, ki je izhajal na Dunaju, v »nekoliko člankih«, ki jih je podpisal s polnim imenom — navajam njegove spomine — »postavljaj geslo neodvisne slovenske delavsko-kmečke republike in nalogo boja proti velesrbski diktaturi (pač hegemoniji) in italijanskemu imperializmu«. Te članke je napadel tržaški nacionalistični (fašistični) Il Piccolo in izzval narodnjaško Edinost, da se je tudi obrnila proti njihovemu piscu v notici Mi in komunizem (Edinost št. 112, dne 13. maja 1925). Po tej notici so začeli komunisti, »ker so se jim računi z veliko revolucijo izjalovili, manevrirati z nacionalnim problemom«, toda slovenski narodnjaki se ne bodo »skušali spuščati v kako tekmo z njimi«. Elio Apih navaja v svoji knjigi odmev te zadeve v nekem policijskem aktu. Za naše vprašanje pa je najbolj zanimiva okolnost, da so takrat v tržaški organizaciji KPI — kakor povedo Martelančevi spomini — predlagali ukrepanje zoper Martelanca zaradi njegovega »nacionalizma«, toda predlagatelji so jih dobili po prstih, zakaj Martelanca, ki je bil že prej na Dunaju temeljito rapravljal o vprašanju z Gramscijem, je podprl CK KPI iz Rima. Iz Martelančevih spominov zvemo nekaj o razprtijah med tržaškimi komunisti, ki bi bile sicer pozabljene. Pokojni Regent se je vse zadeve spominjal precej spremenjeno, češ da ga je — kakor mi je pisal dne 13. januarja 1964 — nekoč celo tudi Gramsci »prepričeval, da je potrebno dati delavskemu gibanju narodnih manjšin večji narodni poudarek«, da pa se je nazadnje uklonil Regentovi nasprotni argumentaciji, češ »da je v Trstu in v Julijski krajini to nemogoče in da bi bilo to mogoče samo pod skupnim imenovalcem boja proti fašizmu« (to zadnje je tako samo po sebi umevno, da je sploh čudno, da je Regent to zapisal). Ta Regentova spominska pripoved je v nasprotju z Martelančevo, češ da je Regent končno popustil v svojem odporu, ko je spomladi 1926 na nekih posvetih v Trstu predstavnik

CK KPI Scoccimarro na vsej črti podprl od Martelanca priporočano narodnostno politiko.

Ta zadeva mi je bila pred očmi, ko sem nekajkrat ugovarjal tovarišu Ivu Juvančiču, da bi s študijem o odnosu KPI do slovenskega narodnega vprašanja ne smeli začenjati šele z letom 1933 ali s še kakšnim poznejšim letom, ampak da bi morali seči nazaj najmanj do prvega in — kakor je videti — najbolj temeljitega pretresanja tega vprašanja v okviru KPI. Iz njega je izviralo naše takratno zatrjevanje tako v Trstu in v Gorici kakor v Ljubljani, da KPI zastopa pravico samoodločbe za Slovence in Hrvate, ki so bili leta 1918 nasilno priključeni k Italiji.

V zvezi s tem naj še omenim, da sem iz svojega referata, ko sem ga okrajševal, izpustil omembo Grahorjevega poskusa v letu 1928, da bi naravnal pot do nekega sodelovanja med narodnjaki okrog Zorka Jelinčiča in komunisti na Goriškem. Zaradi hudega medsebojnega političnega nasprotstva ni bilo mogoče nobeno skupno posvetovanje; Grahor je prenašal predloge od enih do drugih. Iz tistega časa se je ohranila neka korespondenca med goriškimi komunisti in nami v Ljubljani. Iz goriškega pisma z dne 17. aprila 1928 navajam, kako so bili v Gorici za propagandno geslo »slovenske delavsko-kmečke republike« in za »agitacijo za slovenske šole«, za »pravico uporabe slovenskega jezika v javnem življenju«, za »zahtevo, da se vrnejo slovenski učitelji« ter za »pravico samoodločbe do odcepitve«, in kako so izhajali od osnovnega spoznanja: »Treba je, da komunisti znamo izraziti potrebe ljudstva tudi v nacionalnem oziru.«

Menim, da sem s temi podatki prispeval k pravi sliki razvoja k leninističnemu gledanju na narodno vprašanje med komunisti v Primorju. Nemara bom pobudil več raziskovanja v tej smeri.

Prehajam k točki v referatu tovariša Pleterskega, ki se mi ne zdi prav zastavljena. Gre za njegovo povezovanje misli na eventualno odcepljeno Hrvaško in Slovenijo v ne docela jasnem sklepu V. kongresa kominterne z nalogom, naj se KPI sporazumno s KPJ izjavi za samoodločbo Slovencev in Hrvatov v takratni Julijski krajini. To sta dve docela različni in nepovezani zadevi. Okolnost, da se dogajata hkrati v letu 1924 in da se logično skladata, ne opravičuje, da bi ju smeli medsebojno vzročno povezovati.

Izrecno bi rad posvaril pred dobesednim pojmovanjem formulacij v sklepih IV. kongresa KPJ iz leta 1928 za odcepitev nesrbskih narodov in manjšin od Jugoslavije, ki bi se potem spremenila v Srbijo z zgolj srbskimi področji, posvaril pred pojmovanjem, kakor da bi bilo to pomenilo sprejemanje in dajanje smernic za »razbijanje Jugoslavije«. Že pred dobrim desetletjem, ko se je v zvezi s pripravo Pregleda zgodovine ZKJ začelo o tem razpravljati, sem opozarjal na zgolj papirnati pomen vseh teh sklepov in imam tudi zdaj za krivo predstavo, kakršno je morda tovariš Pleterski vendarle mestoma pripuščal v referatu, češ da so komunisti v tistih sklepih »realno politično« zamišljali ustvarjanje samostojnih narodnih republik Hrvaške in Slovenije. Po mojem mnenju tudi najskrajnejše med tistimi formulacijami niso privedle komunistov k separatističnemu »državičarstvu«, ki jim je bilo in jim je moralo ostati tuje. Zavedati se moramo, da niso nikdar mogli izhajati od šovinističnega separatizma, marveč le od leninistične teorije o pravici narodov do samoodločbe vključno do odcepitve, da so zaradi nje sicer privolili tudi v možnost odcepitve nesrbskih narodov, toda pri tem predvsem vezali revolucionarne sile vseh narodov Jugoslavije v skupen boj proti sistemu narodnega zatiranja. Tako zastavljam to stvar na temelju lastnega izkustva. Ne samo da

sam nikdar nisem gledal na narodno vprašanje v Jugoslaviji kot na izhodišče za razhod jugoslovanskih narodov, tudi med drugimi komunisti, ki sem jih srečeval cele kolone — bodisi na prostosti ali po zaporih od Ljubljane in Maribora prek Lepoglave in Sremske Mitrovice do Beograda — in se s številnimi zblížal, nisem opazil kaj takega. V prav nobenem nasprotstvu s tem mojim prikazovanjem ni okolnost, da smo v Sloveniji kajpak pisali in govorili o svobodni Sloveniji, saj smo lahko samo s takšnim geslom izpovedali svoje dosledno nasprotovanje naši razkosanosti in nasilnemu hegemonističnemu sistemu v »narodni« državi.

Pojasniti pa je treba, kako je vendarle prišlo do formulacij o obvezni odcepitvi nesrbskih narodov v papirnatih sklepih IV. kongresa idr. Po mojem je privedel do njih priostren frakcijski boj, prvič že leta 1924, ko je na tem vprašanju skušala radikalna frakcija Triše Kaclerovića iztisniti zmernejšo Sime Markovića iz KP, drugič pa leta 1928, ko je kongres novega vodstvenega kadra skušal dokazati bolj popolno sprostitev od navezanosti na državni okvir kot ovire za stopnjevano revolucionarno dejavnost. Mislim, da tu tiči na vse strani zadovoljiva pojasnitev tudi najbolj nesmiselnih formulacij zoper državni okvir.

Končno se moram vrniti k svojemu včerajšnjemu — recimo — »izpadu« v repliki tovarišu prof. Grafenauerju in se nekoliko popraviti. Mislim, da sem se nekaj boril z mlini na veter, ko sem v nekakšni živčnosti kar videl zgodovino delavskega gibanja ogroženo! Po pomiritvi se mi je posvetilo, da vendar tovariš Grafenauer te zgodovine ni niti najmanj ogrožal in da je gotovo noče ogrožati. Tudi primer s knjigo dr. Pleterskega ni prav spadal v ta okvir. Zato je umljivo, da je prof. Grafenauer krivo razumel mojo kritiko. Pojasnim naj, da sem le izkoristil priliko, da enkrat javno izpovem sodbo, ki sem jo dozdej izražal le v ožjih krogih zgodovinarjev, da bi bila morala biti njegova disertacija dopolnjena še z osrednjimi slovenskimi viri, preden bi bila mogla iti v tisk kot knjga. Ne gre samo za njegov primer, marveč za nekaj načelno važnega za slovensko zgodovino-pisje. Ni dopustno obravnavati tako važne problematike samo na regionalnih in osrednjih avstrijskih virih, toda ob neupoštevanju osrednjih slovenskih virov, kadar gre za objavo knjige, ki naj bi pomenila proučitev Koroške — ali katere druge slovenske regionalne — narodnostno-politične problematike na zadostni gradivni osnovi. Ko takšno preveč »regionalno« zgodovinarsko obravnavanje načelno kritiziram — storil sem to tudi v drugem primeru, kjer je bilo neupoštevanje osrednjega slovenskega tiska nemara vezano na krivo predstavo, kakor da je ta tisk le »samokranjskega« pomena! — seveda pri tem ne odrekam Korošcem ali Primorcem ali Goričanom njihove regionalne zgodovine, kakor me je docela krivo razumel prof. Grafenauer, marveč nasprotujem le smerem nekakšne »separatistične« regionalne zgodovine.

Le mimogrede se je pri — nedopustni — regionalni omejitvi tovariša Pleterskega primerilo, da je slovenska socialna demokracija, ki je na Koroškem ni bilo, tako slabo odrezala, kakor da je sploh nikjer ne bi bilo! Naj spomnim, da je bilo vprašanje »Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem?« pred desetimi leti (v Sodobnosti 1957—1958) predmet polemike med tovarišem Lojzutom Udetom in menoj. V tistem sporu sem branil — in mislim, da tudi odbranil — pojasnitev, da slovenska socialna demokracija zaradi svoje šibkosti ni mogla razširiti svoje dejavnosti tudi na Koroško, ne pa iz kakih drugih razlogov. V tej luči se je seveda morala pravda o »koroški krivdi ali nekrivdi slovenske socialne demokracije« čisto drugače izteči, kakor se je z narodnjaškega

vidika začela. K tisti pravdi pa tovariš Pleterski ni mogel zaradi svoje omejitve na regionalno gradivo in na regionalni vidik ničesar prispevati.*

Popraviti se moram tudi pri »skupini ‚dejanjevcev‘«, kakor sem jo imenoval v referatu. Opozorim naj, da me je k temu navedel Kocbek, ko je na tistem mestu Listine pisal o »naprednih mladih«, ki da so po Münchnu in po nemško-sovjetskem paktu odkrili pravo pot med zahodno Scilo in vzhodno Karibdo. Kriv sem le, ker sem prezrl, kako je Kocbek tudi to skupino »naprednih mladinov« izkonstruiral, in da sem jo krivo poimenoval za »skupino ‚dejanjevcev‘«. Dejansko nisem nikoli mislil, da bi bili vsi sodelavci Dejanja deležni takratnih Kocbekovih paničnih razpoloženj.

Vrnil bi se še k vprašanju Trsta — toda ne v letu 1945, marveč v letu 1918 — v zvezi z omenbo v referatu tovarišice Kacin neke »revolucionarne rešitve narodnega vprašanja«, kakršno da je zagovarjala »leva opozicija v (tržaški) italijanski socialistični organizaciji«. Pred tem je omenila obe nasprotujoči si rešitvi tržaškega vprašanja, italijansko in jugoslovansko. To — tretje, različno od prejšnjih dveh — pa je pustila v hieroglifu, tako da se hiter bralec niti ne zave, da je šlo za neodvisno tržaško republiko, za katero so se pred prevratom leta 1918 izjavljali tržaški italijanski socialisti z večinskimi sklepi svoje organizacije in za katero je bilo tudi nekaj slovenskih socialistov. Opozorim naj, da je ta zadeva potrebna temeljitejša zgodovinske osvetlitve.

Juraj Andrassy

Kada govorimo o veliki oktobrski revoluciji treba se sjetiti na jedan važan dokumenat iz dana nakon preuzimanja vlasti. To je dekret o pravima naroda Rusije od 15. novembra 1917. godine kojim se svima narodima Rusije priznaje ravnopravnost, suverenost i pravo samoodređenja te otcjepljenja. Citirani akt, izdat za Rusiju, imao je značajnih posljedica. Prvo je došlo u zemlji do pojave dezintegracije, a tek 1922—1923 do integracije u Sovjetski Savez.

Dekret o pravima naroda Rusije je važan i velik doprinos oktobarske revolucije u izgradnji prava samoodređenja za sve narode svijeta, na temelju kojega su se kasnije borili i izborili svoju samostalnost mnogi kolonijalni narodi.

A k toj pedesetgodišnjici mogli bi se sjetiti naše tridesetgodišnjice i dolaska druga Tita na rukovodstvo Partije, u koji čas pada i prihvaćanje ispravnog gledanja na naše nacionalno pitanje i na njegovo rješavanje.

* Tu naknadno uvrščam opuščeno polemično prasko s prof. Grafenauerjem. »A primerilo se je ravno tovarišu profesorju, da je čudno krivo »izigral« knjigo Pleterskega proti meni, ko je v prikazu slovenskega zgodovinopisja za knjigo Historiographie yougoslave 1955—1956 (str. 340—341) spremenil pravdo med Udetom in menoj o »koroški krivdi ali nekrivdi slovenske socialne demokracije« v pravdo o vlogi nemške avstrijske socialne demokracije in je zato mogel predstaviti Pleterskega vidike kot bližje Udetovim pogledom kakor pa mojim! Gotovo me je prav ta Grafenauerjev quid pro quo navedel k asociaciji od predstave o odkrivanju zgodovine delavskega gibanja iz narodne zgodovine k Pleterskega knjigi!«

Dovolite mi, da povem, nekoliko besed o odmevanju oktobrske revolucije v srednješolskih učbenikih. Pri tem mislim zlasti na leta, ki so nekoč bila del srednjih šol, danes pa so del višjih razredov osnovnih šol.

Kadar namreč govorimo in razpravljamo o oktobrski revoluciji, mislimo na debele znanstvene knjige, ki prikazujejo z vso natančnostjo vzroke, potek in posledice dogodkov, ki so se odigrali v tedanji carski Rusiji, zlasti leta 1917. Mnogo manj pa mislimo, kako se dogodki tega svetovnozgodovinskega preloma posredujejo ljudem, ki si šele nabirajo temeljne pojme o zgodovinskem procesu sploh, še posebej pa o takih prelomnicah, kakršno pomeni oktobrska revolucija.

Letos praznujemo petdesetletnico dni, ki so po besedah Johna Reeda pretresli svet. V petdesetih letih po oktobrski revoluciji se je na svetu marsikaj zgodilo in tudi marsikaj spremenilo od razmer, iz katerih je zrasla. Ta odmaknjenost nam more, na primer tudi pokazati, kakšen odnos do velikega oktobra so do danes imeli učbeniki za zgodovino te dobe, to je učbeniki za mladino, ki si začčenja nabirati znanje o zgodovinskih dogodkih ožjega in širšega okvira.

V ta namen sem pregledal nekaj domačih in tujih učbenikov. Glede na čas med obema vojnama sem pregledal dva slovenska in tri srbohrvatske, enega avstrijskega in dva italijanska. Glede na čas po vojni sem pregledal naše jugoslovanske in enega češkega. Citatov iz teh učbenikov ne morem navajati, ker nimamo dovolj časa za to. Omejil se bom le na spoznanja, ki se tako rekoč sama od sebe ponujajo ob prebiranju delov, ki govore o oktobrski revoluciji, če jih primerjamo med seboj in časom, ki je minil od tedaj do danes.

Vsi predvojni učbeniki so do oktobrske revolucije zelo rezervirani, če smem milo označiti njihov kvantitativni prikaz oktobrske revolucije. V glavnem ji namreč posvečajo zelo malo prostora. Jasno pa je, da v tem primeru ni odločal kak ugovor o potrebni časovni odmaknjenosti do takega svetovnega dogajanja. Saj na primer vsi učbeniki posvečajo mnogo prostora prvi svetovni vojni, njenemu poteku in razpletu, ki je bila vendar sodobnica velike oktobrske revolucije.

Ugovor o časovni odmaknjenosti bi mogel imeti več veljave, kadar primerjamo prikaz oktobrske revolucije s prikazom francoske, kolikor jo učbeniki moderne zgodovine tudi prikazujejo. V tem primeru gre sicer res za to, da je francoska revolucija za vsak učbenik že zdavnaj zaključen proces, medtem ko je oktobrska bila dobi med dvema vojnama res še zelo blizu. Toda tak izgovor bi bil le navidezno resničen. Ne smemo namreč pozabiti, da so učbeniki, ki sem jih pregledal, veljali v meščanskih državah. Te pa so na sebe gledale kot na konsekvenco procesa, ki mu je položila temelje francoska revolucija. Zato je to bila njihova revolucija, oktobrska pa v tem primeru logično ni bila njihova. Tu ima korenine dejstvo, da je v teh učbenikih posvečeno francoski revoluciji toliko strani ali celo listov, kolikor je oktobrski vrstic.

Pri jugoslovanskih učbenikih je značilno, da so tisti, ki so nastali kmalu po končani vojni, ali vsaj v prvem desetletju po vojni, vsaj faktološko bolj stvarni kakor učbeniki iz drugega desetletja, čeprav se bistvenih okoliščin revolucionarne preobrazbe oziroma revolucionarnih pridobitev skoraj ne dotikajo. Skoraj neverjetno je čuti, če kak učbenik te dobe pove, da so komunisti ali boljševiki bili nasprotniki vojne. O politiki narodne enakopravnosti, osvoboditvi kmeta velepo-

sestniške oblasti ni seveda niti govora. Namesto tega prikazujejo nacionalizacijo kot nekaj, kar naj vzbuja strah in grozo pred sovjetsko državo, s katero so zaradi tega mnoge evropske države tudi pretrgale zveze.

V drugem desetletju med obema vojnama se poveča odklanjanje sovjetske države in s tem tudi oktobrske revolucije. Odklanjanje je seveda bilo v tesni zvezi z naraščajočo močjo reakcionarnih krogov v buržoaznih državah. Oktobrska revolucija se v tem času enostavno enači s politiko državnih udarov. Vzporedno s takim premikom v ocenjevanju velikega svetovnega dogodka se v nekaterih učbenikih daje večja vrednost februarški revoluciji leta 1917. Zlasti italijanski učbenik prikazuje prvenstveno pomen februarске revolucije za vse nadaljnje revolucionarne dogodke v Rusiji. Moralno upravičenost v sklopu revolucionarnih dogodkov ima po italijanskem viru predvsem februarска revolucija, o kateri je znano, da je bila buržoazno-demokratska.

Spričo takega položaja, da so uradni učbeniki zamolčali pomen oktobrske revolucije v svetovni zgodovini, pa je bilo hvalevredno ravnanje mnogih profesorjev, ki se v svojih predavanjih niso držali uradnih učbenikov, temveč so njihovo pomankljivost v tem pogledu reševali tako, da so poglavje o oktobrski revoluciji vključili v svojo razlago v obsegu, ki je dejansko ustrezal njenemu sklopu svetovnega dogajanja.

Razumljivo je, da se je odnos do oktobrske revolucije v mnogih državah po drugi svetovni vojni temeljito spremenil. Zlasti velja to za tabor socialističnih držav. Kakor nam kaže češki učbenik za 9. letnik osnovnih šol, se zgodovina najnovejše dobe pri njih začne s prikazom oktobrske revolucije in naslednjih let. Podobno je tudi pri nas. Zgodovina najnovejše dobe se začne s prikazom oktobrske revolucije. Tako je končno oktobrska revolucija dobila v učbeniku mesto, ki ji pripada. Toda delež oktobrske revolucije v učnem gradivu povojne dobe vendarle ni ostal vsa leta nedotakljiv. Učni načrti povojne dobe, razen prvega, ki je znan pod imenom »začasni učni načrt«, so vseskozi predpisovali tudi obdelavo oktobrske revolucije. Kljub vsemu pa se je zgodilo, da so v dobi kominforma nekateri črtali oktobrsko revolucijo iz učnega programa. Vem, da boste zmajevali z glavo, kako se je kaj takega moglo zgoditi. Popolnoma se strinjam z vašim mnenjem, ker je resnično neverjetno, da so se našli ljudje, ki so črtali iz sklopa zgodovinskih dogodkov velike dni, dogodke, ki pomenijo izhodišče in začetek nove dobe na svetu.

Mislím, da se je kaj takega moglo zgoditi le zato, ker učbenikov za zgodovino na srednjih šolah v tistih letih sploh ni bilo. Učitelji zgodovine so si pomagali z narekovanjem važnih zgodovinskih dejstev, pa se je zato mogla vtihotapiti tudi pamet, ki je zanikala zgodovinski pomen oktobrske revolucije za svet.

Upamo, da so ti časi za vedno minili. Danes že imamo učbenike, ki odmerjajo oktobrski revoluciji čas in prostor, ki ji pri pouku in v učbeniku pripadata. V njih so primerno razloženi njeni vzroki, potek in posledice. Šepajo pa v njih, kolikor šepajo, komentarji in ocene pomena oktobrske revolucije za svet. Toda to je stvar, ki tudi zahteva svoj razvoj. Mislím, da je tudi v teh stvaréh od leta do leta bolje oziroma od ene izdaje učbenika do druge, zakaj tudi učbeniki poznajo svojo zgodovino.

To sem hotel povedati, ker mislim, da nam ne more biti vseeno, kaj naša mladina zve iz zgodovine dni, ki so za mnoge že postali temelj življenja naših dni.

Prispevek, ki ga podajam, se le posredno dotika na tem zborovanju zajete problematike, vendar pa se v širšem okviru vključuje v razmere neposredno po prvi svetovni vojni. Dotakniti se namreč želim odnosa obeh slovenskih meščanskih strank, slovenske ljudske in jugoslovanske demokratske stranke do delovanja jugoslovanske socialnodemokratske stranke na plebiscitnem ozemlju Koroške. Casovno se prikaz omejuje na obdobje po jugoslovanski spraznitvi Celovca julija 1919, prostorsko pa na nekdanjo plebiscitno cono A.

Znano je, da je bilo slovensko koroško ozemlje tja do razpada stare monarhije vplivno območje nemško-avstrijske socialne demokracije in njenih organizacij. Znano je tudi, da se je ljubljanska vlada po ponovni zasedbi Koroške leta 1919 bala celo tega, da bi vplivom nemške socialne demokracije na Koroškem bilo mogoče postaviti nasproti agitacijo jugoslovanske socialnodemokratske stranke, čeprav je ta sodelovala v deželni vladi; znano je tudi prožnejše gledanje dr. Gregorja Žerjava na to vprašanje.¹

Formalno je dala smer strankarskemu režimu v plebiscitni coni A tako imenovana koroška anketa v dneh 28. in 29. avgusta 1919 v Ljubljani, ki so se je poleg Korošcev, generala Maistra, zastopnikov deželne vlade in vojske udeležili tudi predstavniki vseh treh tradicionalnih političnih strank na Slovenskem.² Ob anketi so predstavniki socialistov podčrtali glede na plebiscit nujnost uskladitve političnega nastopa vseh treh slovenskih političnih strank na Koroškem v skladu s politično diferenciacijo južnokoroškega prebivalstva in njegovih političnih tradicij, ki bi s strani jugoslovanske socialne demokracije terjale ustanovitev lastne politične organizacije. Glavno nalogo pa je stranka videla v pridobivanju dotedanjih nemško usmerjenih socialnih demokratov za slovensko rešitev koroškega vprašanja. Za pravilno se je ob tem izkazalo opozorilo dr. Žerjavu, da bodo prav socialnodemokratsko usmerjeni južni Korošci odločali pri plebiscitu, in da bi bil v drugačnih okoliščinah plebiscit v nevarnosti.³

Eden sklepov koroške ankete je bila namreč prepoved vsakršnega političnega in organizacijskega dela slovenskih in nemških političnih strank na plebiscitnem ozemlju. V ozadju te prepovedi pa ni bila le bojazen deželne vlade in meščanskih strank pred strankarskimi nasprotji, ki bi skupaj z nemško nacionalno propagando utegnile negativno vplivati na bližnji plebiscit, ampak tudi strah pred širjenjem komunističnih idej na južni del Koroške in prek nje v druge dele države.⁴ Kljub temu pa so bile oblasti prisiljene dopuščati delovanje jugoslovanske socialnodemokratske stranke že zaradi močnih socialnodemokratskih strokovnih organizacij v industrijskih središčih, deloma tudi ob neuspehu krščanskosocialne jugoslovanske strokovne zveze, ki se je skušala vsidrati na tem območju in izriniti vpliv

¹ Prim. dr. Janko Pleterski, *Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progressivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964, str. 95–96.

² JSDS so na sestanku zastopali Ignac Mihevc, Rudolf Golouh, dr. Milan Korun, Filip Uratnik in Ivan Torkan. Podatek v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja (INV), f. 30, mapa 7.

³ Pismo Filipa Uratnika dr. Gregorju Žerjavu z dne 27. septembra 1919. Arhiv Slovenije, fond Narodnega sveta za Koroško, f. 2.

⁴ Ta strah se je 2. julija 1919 npr. kazal pri dr. J. Brejcu v zahtevi po popolnem zaprtju koroške demarkacijske črte. Arhiv Slovenije, fond poverjenišтва za notranje zadeve, f. 11/1919, dok. št. 7288.

tamkajšnjih socialističnih strokovnih organizacij; tako ponovno septembra 1919 v Bistrici v Rožu⁵ in istega meseca v Borovljah.⁶

Znano je, da je ostala večina strokovnih delavskih organizacij tudi v času jugoslovanske uprave neposredno povezana s celovško centralo in le posamezne organizacije so se, kot kažejo primeri iz Roža, neposredno povezale z Ljubljano. V določeni meri so takemu stališču koroških strokovnih organizacij pripomogle tudi ljubljanske oblasti, ki so dopuščale jugoslovanski socialnodemokratski stranki le omejeno akcijo. V ozadju takega odnosa do socialistične stranke je bil namreč strah meščanskih strank, da bi se ne razširjala socialistična misel z delavskih središč na agrarna območja in vzporedno s tem ogrozila tudi tamkajšnje pozicije slovenske ljudske stranke. Vsekakor ni naključje, da je prvi napadel dejavnost jugoslovanske socialnodemokratske stranke na Koroškem podeželju Slovenec decembra 1919.⁷ Vse to je vodilo k temu, da so avstrijsko usmerjene strokovne organizacije še nadalje ostale povezane s Celovcem in se pod neposrednim vplivom nemško nacionalnih in meščanskih krogov še bolj zasidrle v južnokoroško podeželje ter zajele vse nasprotnike jugoslovanske rešitve koroškega vprašanja.

Kolikor so sicer bile oblasti prisiljene dopuščati jugoslovanski socialnodemokratski stranki vsaj omejeno delovanje, pa je to delovanje pomagalo oblastem, da dejansko prepovejo organizacijsko delovanje te stranke na plebiscitnem ozemlju. Vzporedno s Slovencem so prihajali negativni glasovi proti jugoslovanski socialnodemokratski stranki predvsem iz krogov slovenske ljudske stranke iz takratnega boroveljskega političnega okraja,⁸ podprl pa jih je koncem januarja 1920 tudi general Maister s predlogom, naj »stavi deželna vlada meje propagandi mednarodne socialistične organizacije, h kateri se zateka mnogo ljudi, ki čutijo le za nemško republiko in ki škodujejo pod krinko mednarodnega socializma našemu delu za plebiscit.«⁹ Dokončno obliko pa je dobilo to stališče na posvetovanju o koroških razmerah v dneh 3. in 4. marca 1920, ki so se ga udeležili predsednik deželne vlade dr. Brejc, general Maister, tajnik Narodnega sveta za Koroško dr. Dolar in poverjenik deželne vlade dr. Vrstovšek. O vprašanju delovanja socialistov na ozemlju južne Koroške pravi sklep tega posveta tole: »... Ker se Jugoslovanski socialnodemokratski stranki do sedaj z neznatnimi izjemami ni posrečilo, da bi odtrgali nemške sodruge iz celovške organizacije in jih priklopili k svoji jugoslovanski, pač pa so s sprejemanjem Nemcev in nemškutarjev dali nasprotnikom priliko, da pod krinko socialistične organizacije hujskajo proti naši državi, in ker so s svojo propagando po čisto kmečkih občinah razdvojili doslej strnjene slovenske vrste ter tako naše šanse za ugoden izid plebiscita poslabšali, zato določata okrajna glavarja (velikovški in boroveljski — op. pisca) posebna navodila, da se prepove socialistična propaganda povsod tam, kjer ni še pred prihodom slovenskih socialističnih agitatorjev obstajala nemška socialistična stranka. Začasno se ukine š zborovalnega zakona. To sistiranje velja samo za zasedeno koroško ozemlje.«¹⁰

Rezultati take politike in druge okoliščine o plebiscitu so znani. Slovenske stvari ni moglo poleg drugega rešiti tudi živahnije delovanje Narodnega sveta za Ko-

⁵ Naša moč, 24. januarja 1919, št. 8 in jubilejna številka iz istega leta.

⁶ Večerni list, 22. januarja 1920, št. 17.

⁷ Slovenec, 28. decembra 1920, št. 250.

⁸ Podatki v arhivu INV, f. 30, mapa 10.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

roško in drugih organizacij v dneh pred plebiscitom, katerega vidni izraz je med drugim izid štirih številčk Socialistov za plebiscitno ozemlje, ki naj bi ga bila izdajala posebna »eksekutiva socijalno-demokratskega razredno zavednega delavstva na Korškem«; uredništvo in uprava sta bili v Celovcu. Prva številka je izšla 19. septembra 1920, zadnja, četrta pa štiri dni pred plebiscitom 6. oktobra. V utemeljitvi potrebe po listu je poudarila prva številka tega časnika, da je glavni namen, »... poučiti organizirano socijalnodemokratsko delavstvo, kakšno stališče ima zavzeti pri plebiscitu. Marsikateri delavec ni na jasnem,« je nadaljeval list, »katero pot naj hodi. Naša pot bode strogo socialistična in begati se ne bomo dali od nikogar. Razredno zavedni proletariati bode stopal pot poštenosti in pravice, pot ki jo je začrtal svetovni socializem. Odločno odklanjamo vsak pritisk šovinističnih in delavstvu sovražnih meščanskih strank, zavedajoč se, da naša zaščita leži le v naših organizacijah, ki so simbol našega dela in gibanja. Socialist za plebiscitno ozemlje« bode prinašal vesti in navodila, tikajoča se plebiscita strogo na internacionalni socijalistični podlagi, za kar vnaprej prosimo sodruga, da nas v tem težkem boju podpirajo in razširijo naš list, da si ustvarimo trdno podlago za nadaljnje izhajanje tudi po plebiscitu,“ seveda ugodnem za jugoslovansko stran.

Zanimivo je, da se dejansko kaže s tem s strani predplebiscitne dejavnosti, vnovič po prepovedi delovanja jugoslovanske socialnodemokratske stranke v začetku leta 1920, poziv na razredno zavest južnokoroškega proletariata — dejstvo, tuje takratni kraljevini SHS, toliko bolj blizu po nemški strani, ki ga je znala tudi izkoristiti.

Franc Štoka

Povedal bi nekaj o Trstu in tržaškem delavskem gibanju. V nekem referatu je bilo rečeno, da so bili vsi Slovenci v stari Avstriji prijatelji velike Rusije in da se tudi v času revolucije niso hoteli boriti za tuje interese proti boljševiški Rusiji. Sicer pa se je revolucionarnost kazala med Slovenci v raznih oblikah. Revolucionarno razpoloženje se je uveljavilo tudi med tržaškim delavstvom in med tržaškimi mornarji. Upor bokeljskih mornarjev ni bil brez odmeva.

Kako je prišla Italija v Trst in kakšne so bile posledice tega dogodka, je vsem dobro znano. Toda že pred tem se je ljudstvo upiralo in napadalo tržaška javna skladišča. Toda socialistične sile v mestu so bile razdvojene. Tudi v vodstvu teh sil je prevladovala miselnost, da je treba najprej ustvariti red in ga obdržati ter se šele potem obrniti po pomoč tja, kjer bo razumevanje za stvar socializma. Strah pred domačimi boljševiki je res obstajal in zato je danes iluzorno govoriti o tem, zakaj takrat socialisti niso našli poti v samostojno boljševiško revolucijo v Trstu leta 1918. Delavstvo je bilo za tako revolucijo, njegovo vodstvo pa ne. Nihče iz vodstva ni bil za tak skok. Ljudje so sprejeli Italijo kot neko začasno okupacijo in mislili so, da bo antanta napravila kaj več za Trst. To idejo je gojilo predvsem malomeščanstvo in jo vezalo na stare simpatije do Francije ter drugih velikih sil. Nihče ni videl, da je bil Trst žrtev interesov vsega imperializma.

Naš dvajsetletni protifašistični boj v Trstu mi bil takšen kot boj tukaj v Jugoslaviji, kjer je le obstajala določena rešitev narodnega vprašanja. Že pred fašistično Italijo so naši ljudje okusili internacije.

¹¹ Socialist za plebiscitno ozemlje. 19. septembra 1920, št. 1.

Ko se je danes tu govorilo o plebiscitu, sem se vprašal: Kaj smo dvajset let delali v Trstu, Slovenskem primorju in Istri? To naše delo bi moral tovariš Klopčič vsekakor poznati in upoštevati. Da, vsa naša dejavnost je imela značaj plebiscita. Leta 1945 je bila nova Jugoslavija brez učinkovite podpore Sovjetske zveze. Napačno je trditi, da smo prišli v Trst šele z našo, s slovensko vojsko. Kaj se nismo že skozi vseh dvajset let bojevali proti fašizmu na našem narodnem ozemlju? Zato vsi vedo, tudi italijanski komunisti s Togliattijem na čelu, da nismo prišli v Trst kot v tujo deželo. Prav k temu naj dodam, da smo ustanavljali delavsko enotnost tako v Trstu kot v drugih delih Julijske krajine. Uspelo nam je ustanoviti prek 70 odborov delavske enotnosti. Reči moram, da so tudi italijanski delavci in drugi tovariši rešili mnogo privržencev našega ilegalnega gibanja v Trstu. Ravno z mojim prihodom v Trst v aprilu 1944 smo tamkaj začeli organizirati odbore. Težišče protifašističnega dela smo postavili v tržaške družine, ne pa na primer samo v slovenske ljudi, ki so prišli s Krasa, iz Postojne, Komna itd. Nasprotniki nam še danes ne odpustijo, da nam je uspelo vriniti se v vse mogoče njihove ustanove. Inženirji, direktorji in drugi javni delavci so bili naši aktivisti; tudi ti so vzdrževali našo organizacijo v Trstu. In to se mi zdi najboljši plebiscit za našo stvar. Ko nam je danes tovariš Klopčič na svojski način nekako sugeriral vprašanje, zakaj nismo ravnali pri svojem delu v duhu njegovih predpostavk, mu moram odgovoriti, da nam bi taka parola prav nič ne koristila.

Takrat res še nismo mogli vedeti za stališče Stalinove diplomacije. Glede Jugoslavije smo vedeli za politiko fifty-fifty, v Trstu pa so šli prek volje nas vseh. Ves čas narodnoosvobodilnega boja smo se borili v Trstu, torej na domačih tleh. Toda Trst je bil sestavni del igre imperializma. Večkrat sem imel priložnost pričakati se z ameriškiimi oficirji o teh vprašanjih. »Štoka,« so mi rekli, »kaj se tako razburjaš? Trst smo dali sebi!« In tako je bilo takrat: Trst so dali sebi, ker so v nas videli boljševice, Sovjetsko zvezo.

Miha Marinko

Priglasil sem se k besedi zato, da dam nekatera pojasnila k vprašanjem, ki so že bila načeta v obravnavi. Glede naše celotne razprave včeraj in danes bi dejal, da je posvetovanje izredno plodovito in da bo zato gotovo pripomoglo k razjasnjevanju vprašanj o zgodovini naše partije in našega delavskega gibanja sploh, še posebej pa k izoblikovanju stališč o slovenskem narodnem vprašanju. Brez dvoma je bila razprava o tem zelo sproščena in prav je, da se je sem in tja vkresala tudi kakšna iskra v polemiki, saj bo to vsekakor samo koristilo našemu zgodovinopisju pri oblikovanju obravnavanega gradiva.

Ko sem včeraj slišal besedi »resnica in politika«, je bilo iz tega razumeti namig, da si to dvoje nasprotuje oziroma se vzajemno izključuje. Kakršnakoli bi že bila politika, ki odstopa od resnice, ali jo negira, je po moji sodbi to slaba politika. Žal, imamo v mednarodnem delavskem gibanju še dokaj primerov, ko skuša politika negirati objektivna resnična zgodovinska dejstva. Marsikje po svetu so razmere res še take, da se resnico tlači ali pa ne pove jasno, kar meče slabo luč na nosilce take politike. Tudi kar se narodnega vprašanja tiče, mislim, da povzroča nekaterim komunističnim gibanjem še vedno dokaj težke preglavice. Imamo pri-

mere, pa tudi tisti iz bližnje preteklosti nam govorijo tako, da se nekatera napredna gibanja niso znala vselej ustrezno vključiti v tokove časa, v tokove osvobodilnih gibanj, ko komunisti, hoteč za vsako ceno imeti vodilno vlogo, niso v zadostni meri upoštevali tega vprašanja in so bili ali so še v zagati glede doslednega zavzemanja stališč o narodnem vprašanju. Zelo razširjeno je bilo namreč mnenje raznih komunističnih partij, da je narodno vprašanje zgolj obrobno vprašanje in da ga je moči s socialistično revolucijo rešiti spotoma. Zaradi takih stališč komunisti marsikdaj tudi niso mogli uspeti, posebno če so hoteli odigrati dogmatsko, vnaprej deklarirano vodilno vlogo. Alžirija in vrsta drugih afriških dežel, kjer narodnoosvobodilnih gibanj niso vodili komunisti, so dovolj nazorna zgodovinska dejstva, ki dovolj zgovorno pričajo o nepravilnosti takih gledanj. Tudi kadar so bili na čelu osvobodilnih gibanj ljudje — kot Seku-Tourè ali Keita, ki so izšli iz francoske komunistične partije, so se od nje ločili, ker niso mogli čakati, kdaj bo francoski proletariat opravil revolucijo, ki bo prinesla svobodo tudi kolonijam — postali so disidenti in ostro nasprotovali Komunistični partiji Francije, češ če francoski proletariat lahko čaka, pa narodno zatirano ljudstvo v kolonijah ne more čakati, kdaj bo proletariat metropole izvršil revolucijo in tako zagotovil tudi našo osvoboditev. Mislim, da ti primeri vsiljujejo eno od vprašanj, ki bo še dokaj časa nerešeno in zato na dnevnem redu zgodovinskega znanstvenega razglabljanja, v katerem se bo moralo razčistiti razmerje med zgodovinsko resnico in »politiko« v slabem pomenu te besede.

Tako kot je bilo že včeraj in pa danes omenjeno, je tudi naša partija precej časa omahovala med različnimi stališči, preden se je izoblikovalo enotno stališče, na podlagi katerega so komunisti lahko uspešno sprožili in tudi vodili našo narodnoosvobodilno vstajo. Mislim pa, da ne kaže biti preveč občutljiv za določene očitke in morda dejanske napake, ki jih je KP Jugoslavije ali KP Slovenije zagrešila v posameznih obdobjih ali glede posameznih vprašanj. Zelo važna okoliščina, ki jo je treba bolj naglasiti — kot je tudi že bilo včeraj omenjeno — je odločilni trenutek v zgodovini partije v letu 1937, ko je bil končno realiziran sklep IV. konference CK Jugoslavije v Ljubljani leta 1934, da se formirajo komunistične partije Slovenije in Hrvaške. To je namreč pomenilo zelo učinkovito osamosvojitve delovanja naše partije.

Če se danes ozremo nazaj — in to moram posebej naglasiti — seveda lahko veliko bolj kritično ocenjujemo, vendar pa lahko mnogokrat delamo krivico, ko vprašujemo, zakaj nismo takrat prav tako kritično gledali na posamezne stopnje razvoja partije, na odnose v kominterni, na politiko Stalina, kakor smo to delali po letu 1948. Mislim pa, da bi bilo ob vsej znani naši kritičnosti do Stalinovih postopkov napak ne priznati Stalinu zaslug ob sklenitvi nenapadalnega pakta Nemčije z Sovjetsko zvezo. Vredno je tudi poudariti stališče, ki ga je zavzela naša partija ob tem paktu. Res je ta pakt v dokajšnji meri spravil številne partije v zmedo, to tem bolj, ker so že prej zgubljali svojo samostojno pozicijo spričo procesa, kakršen je potekal v vrhovnem organu komunističnega gibanja — v kominterni — kjer so začele prevladovati tendence, po katerih naj bi bila kominterna vodstvo nekakšne svetovne partije. Zlo je, da ob tem paktu kominterna ni povedala svojega mnenja, niti ni imela svojega stališča. Ne glede na to, da je v dosedanjem obdobju odkritih dovolj dokazov za takšna nasprotovanja napotkom, namenom in mnenjem, so ti še vedno premalo raziskani. Ne držijo podatki, ki so bili pred nedavnim pri nas javno objavljeni, češ da pakt ni povzročil neke zmede pri nas,

marveč je treba reči objektivno resnico oziroma našo takratno oceno pakta še raziskati. Ne vem, če je res, da bi v Sovjetski zvezi zgodovinarji baje oklevali, češ da ne vedo, kako naj bi ta pakt osvetlili oziroma kako naj bi ga obravnavali. Dobro se spominjam, da je bilo naše stališče o paktu, da gre verjetno za genialno potezo sovjetske državne politike, da izigra nakane združenega imperialističnega tabora, katerega smoter je bil pahnuti Hitlerja kot »avantgardo« imperialističnega sveta proti Sovjetski zvezi s ciljem, da bi potem, ko bi se Hitlerjeva Nemčija in Sovjetska zveza med seboj zadosti izčrpali, druge imperialistične dežele požele plodove take politike. Ob taki oceni pakta, katerega utemeljenost je potrdil tudi kasnejši razplet vojne,* pa smo naglašali, da pakt ne spreminja našega odnosa do hitlerizma in fašistične nevarnosti sploh. Ne gre zanikati posameznih napak ali pa tudi spodrsrljajev, ki so v vseh resolucijah možni — prav tako tudi v resoluciji CK KPS na Vinjah, kjer je uporabljena okorna formulacija, »da hitlerizem ni več glavni in edini sovražnik«. Sicer pa mislim, da se je v svoji oceni hotela distancirati od tedaj običajne prakse »črno-belo«. Za izjave kominterne je bilo namreč dolgo časa in tudi tokrat značilno iskanje in ocenjevanje, »kje je center revolucije« in »kje center reakcije«. Taka formalna polarizacija pa je bila velikokrat neadekvatna in v škodo jasnemu političnemu opredeljevanju v konkretnih razmerah. Zgodovinarjem je nedvomno dobro znano, kakšni so bili v resnici takrat računi raznih imperialističnih dežel, pa tudi nameni, ki so jih imele z Jugoslavijo. Zato ni čudno, da smo takrat do določene mere upoštevali obe nevarnosti — nevarnost zahodnega in hitlerjanskega imperializma, čeprav je bila v ospredju nevarnost neposrednega napada Hitlerja na Jugoslavijo.

Ker ob tem paktu ni bilo objavljeno stališče kominterne, da bi se komunistične partije posameznih dežel mogle orientirati, so se pač enostavno orientirale tako, da so istovetile sovjetsko državno politiko s politiko kominterne. Tako so nekatere partije, kakor KP Francije, Norveške itd. zavzele — kakor je bilo na posvetovanju omenjeno — napačno stališče.

Znano je, da je po letu 1939, ko je po kratki vojni — po delitvi Poljske in pripojitvi Estonije, Latvije in Litve Sovjetski zvezi, nastopilo obdobje formalnega vojnega stanja med Anglijo, Francijo in Nemčijo, ni pa bilo še kakega večjega vojaškega spopada. V tem obdobju je naša partija, ki je bila že dobro organizacijsko utrjena, nudila izdatne usluge raznim funkcionarjem drugih partij in izpostavi kominterne v Parizu, ki so morali bežati iz Francije. Ti so po naših kanalih šli prek Turčije v Sovjetsko zvezo. Tako se spominjam srečanja s češkim tovarišem Švermo, članom izvršnega komiteja komunistične internacionale, ko je potoval ilegalno iz Pariza skozi Jugoslavijo v Sovjetsko zvezo. Spotoma je bil tudi na konferenci v Joštovem mlinu. Takrat je prišlo do žive obravnave med tovarišem Kardeljem in njim, ker so se naša gledanja na mednarodni položaj razhajala s stališčem, ki ga je zastopal Šverma, prihajajoč iz Pariza. (Šverma je bil kasneje v Sovjetski zvezi, nato pa na Slovaškem, ki je bila mimo nas edina dežela, kjer se je v Hitlerjevem rajhu ljudstvo dvignilo v vstajo. V tej vstaji je Šverma v sumljivih okoliščinah pozimi padel; niso dovolj skrbeli za njegovo varnost glede na njegovo šibko zdravje. V muzeju slovaške vstaje pa kasneje niso imeli njegove slike, niti opisanega njegovega pomena kot voditelja vstaje.)

* Mar ni značilno za politiko zahodnih sil, da so tudi potem šele po treh letih vojne, ko je bila zmaga Sovjetske zveze nad Hitlerjevo Nemčijo že očitna, odprli drugo fronto.

S takim tolmačenjem pakta kot poteze sovjetske vlade, ki je prekrizala račune zahodnjakom, smo obenem branili prestiž Sovjetske zveze, ki je bil pomemben tudi za nas. Povsem razumljivo je, da bi kakršno koli razočaranje ob tem paktu pri nas precej zmanjšalo vpliv partije na množice in izredno otežkočilo njen polet v pripravi narodnoosvobodilne vstaje. Sovjetska zveza je bila brez dvoma navzlic vsem vijugam v svoji politiki do naše partije objektivno vendarle osnovna moralno-politična sila, ki je omogočala da smo lahko vztrajali v narodnoosvobodilnem boju in ga vse bolj razmahnili. Ta moralnopolitična opora, ki smo jo iskali v Sovjetski zvezi, je bila odločilna, da smo lahko že prej, pred napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo, začeli z neposredno akcijo, z oboroženo vstajo. Vprašanje, zakaj ni poziv na oboroženo vstajo sledil takoj po napadu na Jugoslavijo, izhaja od ljudi, ki ne znajo upoštevati pomena moralnopolitične opore. Brez tega bi poziv na vstajo bil iluzorno početje. Brez tega pri nas ni bilo mogoče pričakovati takšnega odziva na poziv partije.

Želel bi se dotakniti tudi nesoglasja v razpravi včerajšnjega dne in z nekaterimi pojasnili korigirati dve njeni strani. Omenjeno je bilo, da v tem obdobju ni bilo neenotnosti v naši partiji. Ta enotnost pa je v resnici nastala šele potem, ko smo ostro obračunali z nekaterimi pojavi dezorientacije pri delu leve inteligence. Če bi ta dezorientacija dobila širši obseg, bi utegnila spraviti v nevarnost revolucijo samo. Zato se je bilo treba nujno upreti vsaki paniki, ki je izhajala iz ugibanj, kako je mogoče, da je komunistična država sklenila pakt z največjim sovražnikom komunizma.

Naše stališče je bilo jasno: na eni strani politika sovjetske vlade kot take, nekaj drugega pa je samostojna politika našega in drugih revolucionarnih gibanj. Ne glede na to, da kominterna ni povedala svojega mnenja in da je bila to pravzaprav usodna napaka, pa je to na drugi strani in v naših razmerah v celoti odtehtala politika vodstva našega revolucionarnega gibanja, ki je moralo slej ko prej samostojno zavzemati lastnim razmeram ustrezajoča politična stališča. In prav zato je bilo omenjeno omahovanje v krogu inteligence precej neznatno. Še več, komunistična partija je bila uspešna kljub določenim še drugim nevšečnim okoliščinam. Ni bilo namreč mogoče enostavno sprejeti delitve Poljske med Hitlerjem in Stalinom, kakor tudi ni bilo enostavno razumeti šest mesecev vojne na karelofinski fronti. Tudi ti dve okoliščini zgodovinarjem ne bi smeli biti neznani, saj sta lahko vplivali na to, da je kdo zgubil glavo, še zlasti, če je tudi sicer imel pomisleke zoper generalno politično linijo partije. Taki pomisleki pa so tudi v resnici obstajali celo znotraj vodstva KP Slovenije, čeprav ne v obdobju, o katerem je bilo govora v razpravi na posvetovanju. Težnja v slovenskem vodstvu partije, da bi prekinila stike s CK KPJ v inozemstvu, češ da tem stikom sledijo stalne »provale«, se je pojavila že prej koncem leta 1935 in v letu 1936. Takrat je Mirko Košir razvijal teorijo, da je treba prekiniti stike s CK KPJ in osnovati posebno slovensko komisijo, vezano neposredno na vodstvo kominterne, ki naj bi prilagajala direktive kominterne razmeram v Sloveniji. To pa so bile ne samo nesprijemljive, marveč tudi precej konfuzne in kontradiktorne zahteve, ker je takrat že bilo jasno, da ni mogoče dirigirati iz inozemstva delavsko in revolucionarno gibanje v deželi in da take zahteve težijo in tudi dejansko vodijo k razbijanju homogenosti vsakega vodstva, pa čeprav to vodstvo v inozemstvu ni moglo biti učinkovito. Bilo je kratko malo jasno, da vodi taka pot z ene strani v separatizem, z druge pa še k večjemu podrejanju kominterni. Te tendence po separatizmu so v teh letih ne-

odvisno obstajale in v gradivu enega izmed plenumov CK KPS je govora o tem — kot je bilo danes že omenjeno — da pomeni razdvajanje in popolno osamosvajanje Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Hrvatske razbijanje enotnosti Komunistične partije Jugoslavije, ki vodi na mlin ustašem. Pojavov teh tendenc ne gre povsem zanikati.

Da so take tendence imele neko podporo tudi v kominterni pod vplivom nekaterih bolgarskih komunistov, domnevajo nekateri tovariši iz takratnega našega predstavništva v kominterni, ki bolj podrobno poznajo tedanje razmere v Moskvi. To je sicer za prvi hip težje dokazljiva hipoteza, ki pa je vredna podrobnejše proučitve s strani zgodovinarjev. Vsiljuje pa se na primer spricho zanikanja makedonske nacije s strani bolgarskih komunistov v preteklosti, deloma pa še danes (oporekanje makedonskega jezika, Pirinska Makedonija), njihove pretenzije na Makedonijo pred in med vojno, njihov odnos do V. M. R. O., zlasti pa njihove očitne deklaracije in ravnanje njihovega eksponenta Metodija Šatorova v PK KPJ za Makedonijo. Sama »Balkanska federacija«, umetno skonstruirana v emigrantskih krogih, se zdi, da je šla na roko takim separatističnim tendencam v okviru KPJ kakor tudi računom glede Makedonije.

Ko pa še razmišljam o tem, ne mislim, da bi bile separatistične tendence v Sloveniji in Hrvatski zavestno usklajene z bolgarsko makedonskim vprašanjem, marveč so to slučajne koincidence.

Nadalje bi še rad izrazil svojo misel o tem, od kod izvira konstrukcija S. N. R. Menim, da sodi v okvir dogmatskih koncepcij, ki so še danes velikokrat žive, da morajo namreč vsako gibanje voditi komunisti kot avantgarda, če ne odkrito pa prikrito. V tem primeru je šlo za to, da se umetno ustvari tako prikrito vodstvo in gibanje samo. Tedanje začasno vodstvo naše partije je zamislilo tako konstrukcijo posebnega nacionalno revolucionarnega gibanja in zanj tudi iskalo primerne komuniste, ki naj bi ga vodili, pri tem pa skrivali svojo komunistično prepričanje. Ta zasnova mi je živo v spominu, ker sem sam prinesel prvo osnovo in pobudo za razmah slovenskega narodnega gibanja v Slovenijo. Po opravljeni skoraj eno in pol letni partijski šoli v Moskvi, sem prišel v Slovenijo z direktivami, ki sem jih dobil na Dunaju. Tovariši doma so me seveda kaj čudno gledali, nekateri se tega gotovo še sami spominjajo.

Ta navodila so bila skozi in skozi neživljenjska. Ko je vodstvo partije končno spoznalo, da se mora posvetiti boju proti narodnemu zatiranju, se je tega lotilo na način, ki je praktično formalno še pomenil ločevanje delavskega revolucionarnega gibanja od gibanja za narodno osvoboditev. Poleg tega se tudi še ni znalo otresti sektaške psevdorevolucionarne frazeologije, s tem da je to gibanje ob samem spočetju (ne rojstvu) poimenovalo za »revolucionarno«. Zato je hitro sledil splav. V težkih razmerah šestojanuarskega in kasneje JNS režima ni bilo govora, da bi tako gibanje moglo zaživeti na revolucionarni frazi. Izkazalo se je, da je bila jalova zamisel, po kateri naj bi komunisti, prekniti s plaščem narodnih revolucionarjev, imeli več uspeha. Znano je, da smo imeli s sličnimi koncepcijami v kominterni dosti težav še tudi po letu 1937, vse tam do vojne. In še kasneje je bilo treba včasih tudi nekoliko prilagodljivega oportunitizma, če naše vodstvo ni hotelo priti v neposreden konflikt s kominterno. Računalo je pač, da so te težave posledica nezaupanja in nepoznavanja razmer v deželi ter moči našega revolucionarnega gibanja, da pa bo to nezaupanje odstranjeno z rezultati in uspehi našega boja.

Preden je bilo zaupano vodstvo naše partije tovarišu Titu, se je postavljalo v kominterni — enako kot se je zgodilo na Poljskem in na Madžarskem — tudi vprašanje razpusta komunistične partije Jugoslavije. Tak sklep je preprečilo dejstvo, da je bilo revolucionarno gibanje v državi vendarle mnogo močnejše. Mimo tega so bila frakcijska trenja v KPJ tedaj pretežno že omejena na ozek krog naših ljudi v inozemstvu. Razen tega je Tito že prej bil z naše strani predlagan na mesto Gorkiča, kar pa so v KI odklanjali. V tem trenutku je praktično in formalno že bil organizacijski sekretar KPJ. To je bil tudi vzrok, da ni kazalo uporabiti takšnega ukrepa.

Praksa sama je kasneje pokazala, da je novemu vodstvu partije zelo hitro uspelo konsolidirati notranje razmere. Prav tako hitro pa je opravilo tudi z jedrom opozicije, ki ga je predstavljal takratni jetniški komite v Sremski Mitrovici (Petko Miletić). Komunisti, ki so se iz Mitrovice vračali k političnemu delu na teren, so tudi sami drug za drugim spoznali neustreznost koncepcij, ki jih je zagovarjal ta jetniški komite. Celo člani tega komiteja samega (med njimi Slovenec Vojnilovič in Hrvat Korski) so spoznali preživelost takih koncepcij in ker so bili po svojem bistvu pošteni, so se preorientirali in se tudi kasneje v partizanih dostojno borili in padli za osvoboditev. Petko Miletić pa je po prestani kazni s pomočjo NKVD prišel v Moskvo in bil še tam izkoriščen za frakcijsko rovarjenje proti Titovemu vodstvu.

Ko sedaj razglabljamo o tem zgodovinskem obdobju naše partije, je po mojem mnenju pomembno še eno vprašanje in sicer to, da na preživelih udeležencih te zgodovine leži precejšnja odgovornost kompletirati nepopolno gradivo o njej. Iz arhivov kominterne smo dobili nekaj gradiva o zgodovini partije iz obdobja, ko je bilo naše vodstvo v inozemstvu, medtem ko je v tem arhivu zelo malo gradiva od leta 1937 naprej. Marsičesa sploh ni, kratko malo zaradi tega, ker je bilo v obdobju zadnjih let pred drugo svetovno vojno neprimerno manj neposrednih stikov s kominterno in je zaradi tega tudi manj materiala prispelo do KI. Pa tudi za vojno obdobje imamo razmeroma dovolj dobro kompletiran arhiv glede vojaške dokumentacije, medtem ko je politična dokumentacija precej slabša.

Mimo zbiranja gradiva iz arhivov leži na »stari generaciji« tudi še naloga rekonstruirati zgodovino po spominih. Rad priznam, da je to čestokrat zelo težko, zlasti glede bolj zapletenih okoliščin. Vendar je treba te subjektivne spomine v monografijah obdelati in jih medsebojno konfrontirati, da bi ugotovili objektivno resnico. Nujna je tudi obdelava obsežnega razpoložljivega gradiva — bodisi iz časopisja te dobe, ali iz sodnih in policijskih arhivov o štrajkih in legalnih oblikah delovanja komunistov iz tega obdobja. Vendar to gradivo v glavnem ne vsebuje nekaterih osnovnih notranjih okoliščin samega življenja partije, tako da je današnji zgodovinar kljub vsemu razpoložljivemu gradivu večkrat v zadregi, ker ne najde notranje gibalne sile. Razen tega mora biti zgodovinar pri uporabljanju zgodovinske snovi, ki jo črpa iz sovražnih, režimskih, meščanskih virov, zelo zadržan in kritičen. Moram reči, da je posvetovanje v tem pogledu, vsaj zame, spodbudno, ker je zbralo precej bogato gradivo, ki tudi nam osvežuje spomine. Manjka pa še vedno, kar bi dovolj odkrivalo, kakšne so bile razmere znotraj, recimo ljudske fronte, ali pa kmečko-delavskega gibanja, kajti partija je gradila in delovala v teh kakor tudi v drugih organizacijah. V ponazoritev bi navedel samo dogodek, ki se ga morda tudi kdo od prisotnih spominja. V Črnučah je bilo leta 1938 pri ing. Štebiju posvetovanje naprednega delavsko-kmečkega gibanja pod okriljem Kukovca, ki ga je sklical sam Štebi. Mi pa smo z zanimanjem ugotovili, da se je

tu znašel dobesedno celoten CK KP Slovenije. To samo po sebi govori, kako smo bili vsi komunisti angažirani tudi v legalnih oblikah naprednih gibanj na Slovenskem. Danes je morda marsikomu težko doumeti, kako je mogla partija v tem obdobju opraviti tako ogromno delo. To je zmogla, ker je njen vodilni aktiv spremljal vsa tedanja politična dogajanja, zlasti pa dejavnosti, v katerih je videl možnosti, da se v njih angažira in vpliva na progresivno usmeritev. Zaradi tega pa se po drugi strani marsikdo lahko moti, če ne vidi vseh notranjih gibalnih sil določenega političnega gibanja ter prihaja do sklepa, da se je to gibanje razvijalo spontano. V resnici ni bilo nič spontanega v razvoju revolucionarnega gibanja na Slovenskem, zakaj ne le v samem partijskem življenju, marveč na vseh toriščih družbenopolitičnega delovanja je bila potrebna čvrsta priprava in organizacija komunistov. Te organizacije se kajpada na zunaj ni videlo in se je tudi ni moglo videti. In prav zategadelj je proučevanje tega obdobja tudi po tej plati tako izredno pomembno.

V zvezi z razpravo na posvetovanju bi želel opozoriti še na interesanten pojav iz najtežjega obdobja po letu 1933, ki je v zvezi s Primorsko. Že leta 1932 je bilo v Ljubljani več procesov proti komunistom (npr. Prijonova skupina, večinoma Primorci). Kasneje je prihajalo čez mejo v Jugoslavijo vedno več ljudi. Komunisti v Sloveniji smo imeli na ta ali drug način dosti opravka z njimi. Vsi od kraja so bili patrioti. Eni so prihajali kot komunisti, dočim so se drugi vključevali v režimske stranke in društva. Od tod jih je režim kot navdušene Jugoslovane vključeval tudi v svoj policijski aparat. Večina Primorcev, ki so pred fašizmom pribežali iz Italije, so bili izrazit rodoljuben element, in jih je, takratni režim ocenjeval za izredno zanesljive. Še danes je na primer v Zagrebu mnogo Slovencev, tedanjih beguncev iz Primorske. Že tedaj niso imeli kaj dosti specifične slovenske narodne zavesti, saj jim je bila v mislih predvsem Jugoslavija. (To se je kazalo še po drugi svetovni vojni v času plebiscitne odločitve, ko je po vsej Primorski pisalo »Tukaj je Jugoslavija«.) In čeprav noben Primorec ni znal srbohrvatskega jezika, so bili vsi rodobljubi Jugoslavije. Za njihove napore, da bi se osvobodili izpod fašizma je hrbtenico predstavljala Jugoslavija in sicer takšna, kakršna je bila. Njen režim je pa tudi znal iz takega velikega rodoljubja kovati dobiček zase in si napraviti dober in zanesljiv aparat.

V Zagrebu je takrat izhajal njihov časopis. Kolikor se spominjam, se je imenoval Istra, in smo ga komunisti zelo kritično ocenjevali. Izražal je seveda nasprotovanje fašistični Italiji, bil pa je hkrati tudi protidelavski oziroma protikomunističen. Te razmere so se spreminjale s konsekvantnostjo našega dela in splošno afirmacijo komunistične partije kot homogene partije slovenskega naroda, z razkrinkavanjem buržoazne vlade, zlasti še potem, ko je ta pričela paktirati s Hitlerjem. Končno so se razmere spremenile celo do stanja, ki bi ga mogli šteti za izjemno, svojstveno, na primer, da smo v letu 1941 imeli v Ljubljani kakih 150 policajev v Osvobodilni fronti in celo nekatere glavne komisarje politične policije (Vrečar, Jeranče, Kanté), ki so bili Primorci, in ki so imeli kot policijski uradniki skoraj dve desetletji opravka s komunisti.

Z letom 1939 so se namreč začele stvari krhati, zvestoba izdajalskemu režimu pa majati. Iz tega časa je dovolj konkretnih dokazov, kako je aparat države začel popuščati v svoji vnehi glede preganjanja komunistov — tudi sam sem to izkusil in se prepričal. Po aretaciji leta 1940 me je zasliševal policijski komisar Kanté, ki je bil v mnogih prejšnjih »srečanjih« izredno strog, tokrat pa je pokazal veliko

obzirnost in razumevanje, priznal, »da smo komunisti tako rekoč edina patriotična sila, da pa je iluzorno misliti, da bomo lahko kaj napravili«. Ko je prišlo leta 1941 do zloma stare Jugoslavije, kateri so ti ljudje prej posvečali vse svoje rodoljubje, pa so se zdaj do kraja razočarali spričo petokolonske politike vlade. Zato so se orientirali na sodelovanje s komunisti, ki so ostali edini dosledni rodoljubi. Tako smo imeli v letu 1941 med njimi mnogo simpatizerjev Osvobodilne fronte in tudi precej članov partije. To po mojem mnenju ponazoruje pravilnost delovanja komunistične partije, še zlasti glede na narodno vprašanje.

Naj dodam še nekaj, kar zadeva Primorsko in Trst, čeprav je to iz kasnejšega obdobja. Ob akcijah partizanske vojske na Primorskem smo hkrati v Trstu in drugih na novo osvobojenih središčih uspešno in hitro snovali množične organizacije Osvobodilne fronte in Comitato della liberazione nazionale med prebivalstvom italijanske narodnosti kakor tudi partijske organizacije v skupnem odporiškem gibanju. Od tod so rasle partizanske enote italijanske narodnosti, pa tudi zelo uspešne organizacije G. A. P. Čeprav smo spričo znanega italijanskega temperamenta težko uveljavljali konspirativne metode delovanja v samem Trstu in je bilo dosti aretacij, nam je vendarle uspelo ustvariti splošno protifašistično ozračje in zelo ostro diferenciacijo nasproti zagrizenim fašistom med italijanskim življenjem na Tržaškem, še zlasti pa v Istri. Resnici na ljubo je treba celo reči, da smo kontaktirali z italijanskimi tovariši zelo dobro, brez vsakega šovinizma, dokler smo bili komunisti iz Slovenije sami nasproti vodstvu protifašističnega gibanja na Tržaškem, manj pa kasneje, ko so prišli posamezni vodilni ljudje KPI iz Moskve. Prej bi dejal, da smo imeli večje težave z nekaterimi našimi uglednimi Slovenci, ki niso mogli verjeti v iskrenost italijanskih protifašistov in razumeti pomena boja za proletarski internacionalizem, v znamenju katerega smo vključevali tudi Italijane v protifašistični boj. Tržaški življ delavskega porekla se je opredeljeval za protifašistični boj, ker je imel pred očmi predvsem socialistično revolucijo in ker je računal, da bo ta v Jugoslaviji prej uspela kot v Italiji.

Dalje, ne morem se strinjati z mnenjem, izraženim na posvetovanju, da bi bili morali uporabiti na Tržaškem kakšne druge metode, plebiscit in podobno, če bi bili hoteli dobiti Trst. Taka razmišljanja danes so čista iluzija, fantazija, toliko prej, ker ne upoštevajo tedanjih realnih dejstev, zlasti ne tega, da smo brez podpore Sovjetske zveze morali Trst zapustiti. Kako deplasirano je fantaziranje o plebiscitu, ko vemo za dogovore med Churchillom in Stalinom o delitvi interesnih sfer. Kako naj bi dosegli formalno plebiscitno odločanje, če je pa grozil direkten oborožen konflikt z zahodnimi zavezniki ob popolnem molku Molotova? Če hočeš — večina tržaškega delovnega ljudstva se je dejansko plebiscitno odločila še preden je IV. armada izgnala okupatorje. Seveda pa si je težko zamisliti, da bi Trst s kakim plebiscitom mogli osvojiti, če v ta namen nismo imeli opore niti takrat, ko smo prišli v neposreden konflikt z zahodnimi zavezniki.

Na koncu pa samo še to: ne glede na to, kako bo zgodovina ocenila odločitev II. zasedanja AVNOJ o priključitvi Trsta in Julijske Benečije k Jugoslaviji, je bila taka odločitev pogojena s takratnimi razmerami. Šele kasneje smo namreč sprevidele, da problem mešanih področij ne moremo reševati z zahtevami po spremembah meje, pač pa na druge načine. To pa pomeni, da se neki recepti iz zgodovine ne dajo uporabljati za vse večne čase.

Tovariš Kermavner me je spodbüdil, posebno z zadnjim delom svojega referata in tudi z ustno obrazložitvijo, da sem se malo bolj zamislil v nekoliko čudne razmere leta 1940, ko je vso slovensko levico prevzel nek nemir v zvezi s tedanjo sovjetsko zunanjo politiko, se pravi s paktom, z rusko-finsko vojno in z vsemi posledicami, ki so se kazale v razpoloženju ljudi v vseh slovenskih levih formacijah, ki so se že poprej medsebojno povezovala v ljudski fronti.

Doba ljudske fronte je bila tedaj že za nami. Ljudska fronta na Slovenskem ni dosegla posebnih uspehov, recimo z volilnimi rezultati in drugimi podobnimi stvarmi, pač pa je po mojem mnenju bila prvo tako večje organizirano sodelovanje zelo raznorodnih skupin, ki so se povezovala s svojim središčem, specifično najtežjim, to je s komunistično partijo, ki je organizirala, povezovala, propagirala skupne politične nastope pri raznovrstnih volitvah — državnozborskih, občinskih in drugih.

Toda tovariša Kermavnerja sem razumel tako, kot da ta problem, ki je leta 1939/1940 moril slovensko levico, ni bil tako pomemben, da komunisti konec koncev takrat niso izgubili nobenega svojih zaveznikov. Ponovno sem prebral resolucijo III. partijske konference, ki je pravzaprav zelo zanimiv dokument za takratno razpoloženje na Slovenskem, za razpoloženje v partiji sami in razpoloženje oziroma za pojave, ki so se takrat v vsej slovenski levici, ki je bila na en ali drug način, bolj ali manj intimno poprej povezana s partijo. V tretjem poglavju te resolucije, ki nosi naslov Krah slovenskih meščanskih strank, pravi takratno vodstvo Komunistične stranke Slovenije to-le: »Zlom francoskega imperializma je spodmaknil tla vsem perspektivam, ki so jih zagovarjale slovenske meščanske in malomeščanske stranke te grupacije. Slovenski del JRZ si skuša iz zagate pomagati z neprikrito italofilsko propagando. JNS je formalno ostala brez jasne zunanjepolitične perspektive, vendar jo mržnja proti Sovjetski zvezi in vse odkritejše soglasje z zunanjepolitičnimi in notranjimi totalitarnimi nameni vladajočega razreda vse tesneje družita z JRZ. Najtežji udarec je zadel socialno demokracijo in malomeščanske demokratske stranke: Lončarja, SDS, krščanske socialiste itd. Ta gospoda je sabotirala enotnost proletariata in delovnega ljudstva že takrat, ko je bila borba proti fašizmu še glavna naloga. Za druge imperialistične vojne se je povsem zapisala zahodnemu imperializmu ter se uvrstila med njegove agente in vojne hujskače. Vodila je uradno propagando proti Sovjetski zvezi. Razvoj dogodkov je temeljito razkrinkal te imperialistične hlapce. Vse številnejši so danes njihovi pristaši iz vrst delavcev in kmetov pa tudi intelektualnega malomeščanstva, ki spoznavajo pravilnost politike Komunistične stranke Slovenije in zapuščajo svoje reakcionarne voditelje. Komunistična stranka Slovenije poudarja, da je za uspešen boj delovnega ljudstva nujno potrebno, do kraja razkrinkati to gospodo in spodbiti njen vpliv med delovnim ljudstvom. Boj za resnično borbena enotnost delavcev in kmetov in za osvobodilno pot delovnega ljudstva je nemogoč brez dosledne borbe proti takim kapitalističnim in imperialističnim slugam. Hkrati izjavlja Komunistična stranka Slovenije, da podaja svojo roko vsem pristašem Lončarja, SDS, krščanskih socialistov itd., ki spoznavajo, da je njena politika resnično v službi slovenskega delovnega ljudstva in slovenskega naroda.«

Druga točka tega poglavja obračunava s tako imenovano levo akcijo socialnega demokrata Svetka.

Zanimiva je še v četrtem poglavju pri »osnovnih nalogah« točka 6, ki pravi:

»Borba za dnevne zahteve delovnega ljudstva nalaga na sindikalnem terenu:

a) okrepitev boja proti reakcionarnim socialnodemokratskim, krščanskosocialističnim, narodnosocialističnim in jugorasovskim sindikalnim voditeljem, ki skušajo sindikate spremeniti v zavoro razrednega boja ter v kapitalistično orožje za razbijanje delavske razredne enotnosti na splošno in za preprečevanje delavskih dnevnih akcij posebej.«

Tako je julija 1940 vodstvo slovenskih komunistov ocenilo takratno situacijo.

Zame je velika uganka: kaj se je krilo izza take ocene? Kaj je povzročilo tako oceno? Ali morda res samo moralnopolitični pomisleki, ki so nastopili pri takratnih komunističnih zaveznikih zaradi pakta, ali so bili tukaj še kakšni drugi vzroki? Ti pomisleki, ki so takrat zajeli večino napredne javnosti, zaskrbljene zaradi pakta, so bili po mojem razumljivi, posebno na Slovenskem bolj kot v ostali Jugoslaviji, ker smo bili Slovenci takrat nacionalno neposredno in zelo živo ogroženi od fašizma in nacizma, in je ta pakt povzročil prav gotovo (tega se dobro spominjam) veliko zaskrbljenost, kaj bo z usodo Slovencev, kaj z našim protifašizmom. Tukaj je bilo res narobe, da kominterna, kakor je tovariš Marinko že prej dejal, ni nič rekla o tej stvari, ni razložila tega — čeprav moram reči, da je takrat mogoče (to lahko trdim za krščanske socialiste, ker sem neposredno pri teh stvareh sodeloval) bila pravilna ocena, ki še danes velja in do katere smo prišli zelo hitro — razložil jo je poprej že tovariš Marinko — in ki je bila po mojem mnenju edino pravilna in edino možna, namreč, da je bila to taktična poteza Sovjetske zveze, da se izmakne takrat neposrednemu napadu združenega tabora na čelu s Hitlerjem, da si na ta način pridobi čas. Takrat ni šlo pri tej zaskrbljenosti pri nas za to, da se razbije zaupanje v Sovjetsko zvezo. Mislim, da je to zaupanje, kot smo vsi čutili, bilo ena glavnih spodbud, da smo lahko vzdržali in se odločili za narodnoosvobodilni boj in za revolucijo, namreč zaupanje v moč Sovjetske zveze in pa predvsem v njeno revolucionarno nalogo, ki naj prinese ne samo nacionalno osvoboditev, temveč tudi socialno osvobojenje slovenskemu narodu.

Mislim, da bi bil čas, da danes te okolnosti, ki so spremljale zelo nemirno razdobje, ki je bilo sicer kratko, na večeru tik pred vojno, trezno ocenimo in pretehtamo, kaj je vodilo takrat naše slovenske komuniste do take ocene, kaj jih je vodilo, recimo, do takih direktiv, po katerih naj bi se boj za delavsko enotnost, za akcijsko enotnost delavskega razreda razvijal predvsem z razkrajanjem in na razvalinah sindikalnih organizacij, z bojem proti sindikalnim vodstvom, in ustvarjanjem neke nove politične enotnosti delavcev na razvalinah tako imenovanih hlapcev kapitalizma, kakor so ocenjevali takratne sindikalne voditelje, ki so jih razvrščali ne glede na njihovo usmerjenost popolnoma v eno vrsto — od Jugorasa do socialnih demokratov in krščanskih socialistov.

Meni je tukaj dosti nerazumljivega, toliko bolj, ker je bil julij 1940 doba, ko smo, kot se dobro spominjam, krščanski socialisti ponovno šli do partije s predlogom o čim ožjem akcijskem sodelovanju. To je bila doba, ko je bilo ustanovljeno Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki je zbiralo svoje članstvo v zelo širokih slojih slovenskega ljudstva, predvsem pa v kulturnih in drugih pomembnejših plasteh, ki so se, lahko rečemo, zelo enodušno lotevale te akcije, ki jo je partija takrat začela — kot nov način, novo nadomestilo za že pozabljeno in razbito ljudsko fronto.

Zgodovinsko je to že bila preteklost, npr. francoska ljudska fronta je že zdavnaj šla po gobe, prav tako je španska ljudska fronta doživela neuspeh. V Jugoslaviji, razen v Sloveniji, take ljudske fronte, frontovskega združevanja raznovrstnih političnih organizacij, skoraj ni bilo. V Sloveniji so bili taki poskusi, ki so imeli tudi delne, ampak vendar solidne uspehe v posameznih fazah tega političnega boja na terenu, posebno v boju za oblast v občinah in pri parlamentarnih volitvah. Svetoval bi tistim, ki se s tem bavijo kakor npr. tovariš Kermavner, ki se je zagnal v to obravnavo pod videzom polemike proti Kocbeku, da bi te stvari danes začeli res na miren način študirati in da bi dobili jasne odgovore, zakaj je šlo, kakšni so bili globlji in dejanski vzroki za tako zelo hudo obsodbo. Ta boj okrog SZ, okrog stališča SZ, se je pri nas v krogih levice dogajal zlasti v vrstah takratnega Slovenskega društva in na straneh tednika Slovenija. Dobro se spominjam, da smo takrat, ko se je ta boj zaostрил, vsaj krščanski socialisti šli zaradi tega iz Slovenskega društva. Takrat sem odložil odgovorno uredništvo Slovenije. Potem smo morali nadaljevati polemiko s Slovenijo o vlogi SZ in o teh stvareh v krščansko-socialističnem glasilu Delavska pravica. Tukaj je res mnogo nejasnosti, ki bi jih bilo treba razvozlati.

Prvotno sem v dogovoru s tovarišem Zihlerlom pripravil obravnavo o vlogi krščanskih socialistov pri ustvarjanju delavske enotnosti in skupne akcije s komunisti. S temi stvarmi se danes ne bi posebno pečal, ker je to stvar globljega študija. Na žalost imamo o teh stvareh v partijskem gradivu zelo malo dokumentov, skoraj ni dokumentacije. Zelo malo je podatkov o celi vrsti akcij (protidraginjske akcije itd.) v zadnjih dveh letih pred vojno in ki so potem konec koncev pripeljale do dejanskega ustvarjanja delavske enotnosti med osvobodilnim bojem, ko so se predstavniki takratnih organiziranih delavskih skupin na Slovenskem sporazumeli o bodoči popolni, tudi organizacijski enotnosti delavskega razreda.

Glede nadaljnje poteka obravnave mislim, da bi bilo dobro, če bi tovarišu Grafenauerju rekel tole: Med osvobodilnim bojem krščanska skupina OF ni bila homogena. Ta skupina je bila sestavljena iz raznih delov; najmočnejši oziroma najtrdnje organiziran del so bili krščanski socialisti, ki so imeli svojo strokovno organizacijo s kakimi 8.000 do 10.000 člani, z 62 skupinami po vsej Sloveniji in ki so bili na trdnih tleh razrednega boja v stari Jugoslaviji. Ti so bili pravzaprav jedro te skupine. Dejanje je nastalo takrat, ko je skupina kulturnih delavcev-literatov odšla od Doma in sveta, kjer je nastal spor zaradi znanega Kocbekovega članka. Takrat je nastalo Dejanje, ki pa je v neki meri tudi bilo naslednik prejšnjih revij krščanskih socialistov, to se pravi Socialne misli in Besede o sodobnih vprašanjih. Takrat so se povezovala s krščanskim socializmom tudi akademska društva, od nekdanjega Akademskega Orla, glasila Križ na gori, raznih akademskih do Zarje, ki je zadnja leta pred vojno združevala leve katoliške študente. Ti so bili blizu po eni strani tako krščanskim socialistom kot reviji Dejanje oziroma krogu, ki je to revijo izdajal. Dejanja ne moremo povsem istovetiti s Kocbekom, ker je pri njem sodelovalo mnogo ljudi, tudi mnogi izraziti krščanski socialisti, medtem ko Kocbek zase zanika, da je bil krščanski socialist. Zanj je pojem krščanski socializem nesmisel, ker se komunizem oziroma socializem ter krščanstvo kot nazora diametralno razhajata. Še leta 1944 je zavračal, da bi takratno krščansko skupino v Osvobodilni fronti preimenovali v krščanskosocialistično skupino, ker je bil to zanje preozek, premalo univerzalen pojem. Hotel je postati vodnik slovenskega katoliškega sveta in ga peljati v novo dobo z modernimi pogledi.

Zato menim, da ima tovariš Kermavner prav, ko loči razne grupacije, ki so se pojavljale. Krščanski socialisti s svojo skrokovno organizacijo so bili osrednji dejavnik, medtem ko so se razne druge organizacije, ki so bile v vrstah na leviči takratnega katoliškega tabora, na to jedro v raznih razdobjih bolj ali manj naslanjale. Opozoril bi tudi na to, da je treba upoštevati nekatere zelo zanimive pojave levičarskih stremeljenj med krščanskimi socialisti. To so bile revije Mladi plamen in Ogenj krščanskosocialistične mladine, ki so bile oblastveno prepovedane. Ljudje so odhajali iz takratne katoliške levice naprej še bolj na levo, drugi pa tudi na desno. Predlagal bi, da sedaj te pojave mirno pretehtamo, jih analiziramo in ustvarimo možnost za objektivno ocenjevanje dogodkov, ki naj bo neodvisno od trenutnih ocen, ki so jih mogoče narekovale takratne taktične potrebe. Danes je še mnogo ljudi, ki se marsičesa še spominjajo in katerih pričevanja nikakor ne gre zamuditi. Treba je te stvari urejati sedaj, ko imamo težave z rekonstruiranjem dogodkov okoli oktobrske revolucije, ko se s težavo prebijamo do osnovnih resnic, ne samo zaradi tega, ker je mnogo pozabljenega in izgubljenega, ampak tudi zaradi tega, ker je bila zgodovina dostikrat falzificirana. Po mojem je zelo koristna spodbuda, da se to gradivo začne resno, solidno in brez kakršnihkoli neumestnih obzirov zbirati in urejati, tako da bomo čimprej prišli do res veličastne podobe Komunistične partije Slovenije, ki je kljub trenutnim iskanjem v odločilnih trenutkih zmerom zadela pravo, ter se usposobila med predvojno dobo, da je lahko postala središče in združevalna sila vse slovenske levice in prek nje tudi vsega slovenskega delovnega ljudstva v revoluciji.

Vladimir Dedijer

Hteo bih da dodam nekoliko reči o pitanju ocene sovjetsko-nemačkog pakta iz 1939. godine. Znam da je teško našoj generaciji davati istonjske ocene o događajima iz naše ere, kada smo, kako je to rekao Marx, i pisci i glumci svoje sopstvene drame.

Ja pokušavam da taj pakt posmatram u jednoj široj istorijskoj perspektivi, a naročito u svetlu ratnih ciljeva nemačkog imperijalizma u prvom i drugom svetskom ratu. Iako se prvi svetski rat odvijao u drugim istorijskim okolnostima nego drugi svetski rat, ipak se može tvrditi da postoji kontinuitet u ratnim ciljevima Nemačke. Na osnovu zaplenjenih nemačkih dokumenata, hamburški profesor savremene istorije Fritz Fischer je u svom zamašnom delu o ratnim planovima Nemačke u prvom svetskom ratu dokazao da su se sve nemačke vlade od 1914. pa do 1918. godine držale septembarskog programa iz 1914, koji je predviđao krupne aneksije kako na zapadnim tako i na istočnim granicama Nemačke. Rusiju je trebalo gurnuti čak do Urala, a između nje i Nemačke stvoriti niz satelitskih državica pod komandom Nemačke. Čitava Evropa imala bi se pretvoriti u jednu ekonomsku celinu, vođena Nemačkom. Ovaj program prihvatile su sve nemačke vlade, od 1914. pa do 1918., a na njegovoj izradi učestvovali su predstavnici vojske, banaka, univerziteta, pa čak i neki desni nemački socijaldemokrati, znači vladajućí slojevi nemačkog društva.

Upadljiva je sličnost ovog plana iz septembra 1914. s onim što je Hitler pokušao da ostvari u drugom svetskom ratu. No, pri tome se Hitler služio drugom taktikom.

On je još u Mein Kampfu došao do zaključka da je Nemačka izgubila rat, jer ga je vodila na dva velika fronta: s Velikom Britanijom za prevlast na svetskim morima, a u isti mah težila je osvajanju evropskog kontinenta, dakle postajala je kolonijalna i kontinentalna varijanta.

Hitler je od 1933 pokušao da izbegne tu bitku na dva fronta. Očigledno je da je on i dalje težio ka svetskom gospodstvu, ali je pokušao iz taktičkih razloga da sukob s Britanijom odloži dok ne svrši na evropskom kontinentu obračun s najjačom snagom — Sovjetskim Savezom. Zbog toga su svi njegovi diplomatski pokušaji bili upereni da se Britanija uveri da Nemačka želi samo da se proširi na račun istočno evropskih zemalja, a u prvom redu Sovjetskog Saveza.

Ne može se reći da Hitler nije imao uspeha u toj politici. Naime, on je pokušao da obnovi pohod evropske buržoazije protiv mlade sovjetske republike iz 1919. godine. Nedavno je i sam bivši predsednik britanske vlade lord Alec Hume, braneći Chamberlainovu politiku saradnje s Hitlerom, ukazivao na antikomunistički karakter toga saveza. Ni francuska buržoazija nije bila ravnodušna prema ovim Hitlerovim planovima, što pokazuje naročito držanje francoske vlade u vreme sklapanja Münchenskog sporazuma. Antikomunizam i nada da će Hitler likvidirati Sovjetski Savez uticali su da je najveći deo i britanske i francuske buržoazije prihvatio politiku Münchena.

Racionalnije struje u redovima vodeće klase u Britaniji, okupljene oko Churchilla, prozrele su ove namere Hitlera, ali su one došle do reči tek posle Münchena, kada je Hitler počeo da osvaja zapadne države.

Zbog toga, treba uzeti u obzir i ove istorijske činjenice, kada se daje ocena sovjetsko-nemačkog pakta iz 1939. godine. Ne zaboravimo da je baš u to doba Sovjetski Savez bio uvučen u krupne vojne incidente na svojim istočnim granicama s Japanom. Ti incidenti po obimu i žestini bili su ravni velikim ratnim operacijama.

Nesumljivo da je način na koji je izveden sovjetsko-nemački pakt mnogo štetio naprednim pokretima u svetu, a naročito komunističkim partijama. Nije li Staljin predavao Hitleru nemačke komuniste, pohapšene u SSSR-u?

Završio sam komparativnu studiju evropskih pokreta otpora, a posebno sam razradio pitanje držanja komunističkih partija Evrope prema Nemačkoj u periodu između avgusta 1939. godine i juna 1941. godine.

Naime, još je na Sedmom Kongresu Kominterne Togliatti izneo misao da se spoljna politika komunističkih partija na vlasti treba razlikovati od spoljne politike komunističkih partija koje se bore za vlast.

Međutim, sve evropske komunističke partije nisu primenile taj princip. Držale su dogme. Na primer, KP Norveške je posle okupacije Norveške, sredinom aprila 1940, preko svega lista Arbeiderer pozvala norvešku radničku klasu da nastavi s upornim radom, jer je tobože Nemačka spasla Norvešku od provokacija zapadnih imperijalista. (Nešto slično je Arbeiderer napisao i u svome broju od 1. maja 1940.) Može se zamisliti kakve su teškoće imali norveški komunisti, posle 22. juna 1941 kada su se pridružili norveškom pokretu otpora da dokažu da su vođeni u prvom redu patriotskim motivima.

Drug Marinko je juče napomenuo držanje KP Francuske u periodu između avgusta 1939 i juna 1941. Među francuskim komunistima bile su dve struje. Jedna je tražila legalnost kod Nemaca, što se mnogo osvetilo.

U tom pogledu je istorijski važan stav KP Jugoslavije i KP Slovenije. Još pre izbivanja rata komunisti Jugoslavije vodili su borbu protiv uvlačenja zemlje

u rat na strani zapadnih imperijalista, ali ni jednog trenutka nisu zanemarili opasnost od germanske agresije. To je po mom mišljenju jedan od glavnih razloga što su komunisti u Jugoslaviji mogli da posle 22. juna 1941, postanu vodeća snaga jugoslovenskih masa u borbi protiv okupatora.

Na primer, kada je Nemačka napala SSSR 22. juna 1941, Ribbentrop je dao javno jedno široko objašnjenje zašto je došlo do invazije SSSR-a. Pored ostalih dokaza o »verolomnosti« SSSR-a navode se i dva proglašenja jedan KP Jugoslavije, a drugi KP Slovenije iz 1940. godine, u kojima se osuđuje nemački imperijalizam. U suštini komunisti Jugoslavije sprovodili su dosledno Togliattijev princip iz 1935. godine.

Međutim, posle 1945. godine mnoge komunističke partije i dalje su slepo sledile sve cik-cake sovjetske spoljne politike, što im je nesumljivo donosilo veliku štetu, a naročito što se tiče borbe kolonijalnih naroda. Žalosna je činjenica da su na primer komunisti Kube i Alžira bili potpuno pasivni za vreme revolucije u tim zemljama.

Ili, zapitajmo se kakav je stav bio KP Francuske prema revoluciji u Indokini i Alžiru. Iako je KP Francuske imala u tom periodu i do 24 % svih Francuza za sobom, ona nije napravila nijedan jači gest da bi pomogla borbu tih naroda protiv francuskog imperijalizma.

Ovo su pitanja na koja traži odgovore naročito naša najmlađa generacija. Da li su to samo greške KP Francuske, da li je to posledica socijaldemokratizacije KP Francuske, ili se mora ući u dublje pitanje o stavu radničkih partija, pa i radničke klase kao takve u industrijski razvijenim zemljama prema borbi kolonijalnih naroda. To su neobično duboka pitanja i ovde se ne može dati odgovor u nekoliko reči. Želim da vas podsetim da sam za vreme rata 1943. godine o tom istom problemu diskutovao s drugom Borisom Kidričem na Rogu. Njega je strašno mučila pasivnost nemačke radničke klase za vreme rata.

Sve su to pitanja koja se otvaraju i koja naročito kopkaju našu novu generaciju, koja je slobodnija od dogmi nego naša generacija, jer kao što sam rekao: mi smo i glumci i pisci svoje sopstvene drame. Ali baš sama činjenica da mi ovde, ovako okupljeni, diskutujemo na ovakav način, mi stariji i mnogi mlađi, daje mi nadu da će naši budući istoričari zaroniti i u ova za nas tako bolna pitanja i dati poštene odgovore.

France Klopčič

Najprej še enkrat o Trstu! Moj namen. da bi izzval obravnavo, se ni posrečil. Tovariš Marinko je rekel, da smo imeli aspiracije na Trst in če se nismo mogli nasloniti na Sovjetsko zvezo, nam tudi plebiscit ne bi mogel pomagati. Priznam, situacija ni bila preprosta, ni bila lahka. Zato sem se omejil na najsplošnejšo oznako tega problema. Dotaknil sem se politične strategije, ki smo jo vodili v Trstu leta 1945. Kaže se v odloku o priključitvi Primorja in v geslu: »Trst je naš!« Čim je vzeta taka politična linija, je a priori izključena pravica naroda do samoodločbe. Mislim, da o tem ne more biti dvoma.

Druga stvar je, kakšno strategijo bi bilo treba najti, da bi ustrezala politični situaciji. Mislim, da bi lahko govorili o svobodnem Trstu, o svobodnem pristanišču Trst, da bi lahko govorili o neodvisni republiki Trst, o Trstu kot o enoti jugoslo-

vanske federacije. To so razni vidiki strateškične linije ali osnovne politične linije za rešitev tega vprašanja. Ne vztrajam pri plebiscitu, saj je to le vprašanje tehnične izvedbe samoodločbe, ne vztrajam pri volitvah, saj to so drugovrstna vprašanja. Jasno mi je pač, da bi morali ostati pri pravici naroda do samoodločbe. Če te pravice ne bi mogli izvesti v obliki plebiscita, bi morala naša politična linija izražati to pravico samoodločbe v neki drugačni, toda določeni politični obliki.

Danes smo slišali referat tovarišice Kacin, ki je omenila za leto 1918 dve politični možnosti: priključitev k Italiji, priključitev k Jugoslaviji. Tretjo možnost je moral povedati v obravnavi tovariš Kermavner in sicer: Neodvisno republiko Trst. Skoro 50 let je preteklo, odkar so predlagali takšno politično rešitev. In če smo to tretjo možnost pozabili ali pozabljam, potem tudi izkušenj nimamo in jih ne moremo uporabljati.

Hotel bi vprašanje Trsta razširiti na vzročno vprašanje, odkod so se pojavile take koncepcije glede Trsta. Zdi se mi, da je treba odgovor najti v podatku, ki smo ga slišali aprila 1966 na posvetovanju ob obletnici Osvobodilne fronte in sicer v razpravi tovariša Pleterskega. Ne da bi se distanciral — to je druga stvar! — je navedel podatek, da je komisija za meje pri Osvobodilni fronti leta 1941/42 razpravljala o mejah bodoče Slovenije. Sprejela je stališče, naj potekajo po etničnih mejah, ki jih je slovenski narod zasedal v sredini preteklega stoletja. To pomeni, da bi se v Slovenijo vključili tudi deli slovenske zemlje, ki jih je imperializem z raznarodovalno politiko odtrgal od slovenskega naroda. S tega stališča izhajajoč je potem nastal odlok in je nastala politika: »Trst je naš«. Mislim, da je ta povezava jasna. Hotel bi vas pa hkrati spomniti na podatek, ki sem ga zdaj slišal v referatih, da sta se leta 1933 KP Jugoslavije in Italije izrekli za meje Slovenije znotraj črte, ki zajema kraje, kjer je večina prebivalstva slovenska. Ta točka iz leta 1933 se mi zdi pravilna, komunistična, leninistična. Sklep komisije za meje iz leta 1941/42 se mi pa zdi umik od omenjenega stališča na pozicije morda celo nacionalistične. Zato bi ta problem želel pridružiti obravnavi, naj se zgodovinopisje bavi tudi s takimi zadevami.

Zdaj pa nekaj načelnega o narodnem vprašanju v Jugoslaviji. Pri nas v Jugoslaviji je med zgodovinopisci, še bolj pa med publicisti razširjeno gledanje na narodno vprašanje kot na razodetje neke misterije — v preteklosti namreč (ne govorim za dobo od leta 1941 naprej) — kot na iskanje pravilne rešitve. Dokler se ta rešitev ne zabliška v obliki, ki je podobna današnji obstoječi obliki rešitve nacionalnih odnosov. To stališče je v izraziti obliki zastopal na sarajevskem kongresu zgodovinarjev tovariš Vlado Strugar.

Vlado Strugar je bil glavni referent na kongresu zgodovinarjev leta 1965. Njegova ideja je bila v tem, da so vsa prejšnja stališča o narodnem vprašanju pomenila neke stopničke, dokler se končno ni pokazala rešitev tega vprašanja v socialistični federativni Jugoslaviji. Vsa prejšnja stališča so bila namreč zanič. V neki rahli obliki je to opaziti pri tovarišu Pleterskem, vendar se ne da primerjati z zmoto, ki jo razlagal Vlado Strugar. V ciklostiranem referatu tovariša Pleterskega na strani 34 piše: »Tako najdemo v času do šestojanuarske diktature začetne znake stališč in razmerij, ki so svojo novo ustvarjalnost in polno uveljavitev dosegle precej pozneje...« Na strani 48 piše: »...tudi stališče do Črnogorcev kot naroda ni bilo še docela dognano v vrstah KPJ.« In na strani 64: »Manifest ustanovnega kongresa KPS je naposled« — poudarjam besedo »naposled« — »izpričal resnično zrelost

pogleda na slovensko narodno vprašanje...» To se pravi — prej je bilo tavanje, iskanje, nezrelost, potem naposled se pa odpira... Amerika.

V resnici je KP v raznih obdobjih zavzemala razna konkretna stališča o nacionalnih odnosih na podlagi trajnih komunističnih načel. Obdobja so se menjala, razlikovala. Zato so se menjale tudi predlagane rešitve tedanjih odnosov. Kar je bilo pravilno ze eno razdobje, ni moglo biti pravilno za drugo dobo. To je ABC zgodovinskega materializma, dialektične logike.

V glavnem razlikujemo pri KP Jugoslavije do leta 1941 tri obdobja njene nacionalne politike.

Prvo obdobje 1919—1920. To je tako imenovani »vukovarski kurz«, ki je izhajal iz pričakovanja, da bo socialistična revolucija nujno rešila tudi narodno vprašanje. To je imelo svoje opravičilo in v osnovi ni bilo napačno v letih revolucionarnega vrenja. Niso pa bila partiji jasna še temeljna načela o narodnem vprašanju in potrebno je bilo, da jih partija osvoji.

Drugo obdobje 1922—1934. To je bilo odločilno obdobje, v katerem je prišlo do teoretičnega spoznanja marksistično-leninističnih načel v narodnem vprašanju in hkrati že do praktične uporabe teh načel na domačih tleh. Nastale so velike idejne vrednosti znotraj partije, pojavili sta se desnica in levica v njenih vrstah, zorele so obravnave, globoke in zanimive. Te so prerastle okvire domače nacionalnosti, zakoračile so na mednarodno areno, v svetovni forum komunistov: na kongrese, plenuma in komisije Komunistične internacionale. Na jugoslovanskem narodnem vprašanju so se takrat učile vse partije in sama Komunistična internacionala. Ni ma prav, kdor trdi, da je izključno Komunistična internacionala učila komunistične partije. Jugoslovanski komunisti iz vrst levece so bili tisti, ki so prodromno uveljavili svoje poglede tudi v internacionali. Kar poglejte sestav komisije Komunistične internacionale, ki se je ukvarjala leta 1924/25 z narodnim vprašanjem v Jugoslaviji. Kdo vse je bil tam udeležen!

In kaj je značilno za to dolgo obdobje? V skladu z načelom samoodločbe narodov do odcepitve, z načelom leninizma, smo komunisti upoštevali, da je Jugoslavija mnogonacionalna država, v kateri vladajoči narod, srbski zatira druge narode, ki se zato v nacionalnem odporu zbirajo proti obstoječemu redu, razglasili pravico vseh narodov Jugoslavije do lastne državnosti, do neodvisnosti. Komunistična partija Jugoslavije je razglasila njihovo pravico, da se odcepijo od obstoječe Jugoslavije; ni pa jemala te pravice za obveznost. Hkrati je zagovarjala združitev svobodnih narodov v federaciji narodnih republik. In ker je rešitev narodnega vprašanja pri Slovencih in Makedoncih segala čez meje takratne Jugoslavije, KPJ ni jemala mejâ kot okvir, v katerem naj se rešijo nacionalni odnosi. Od tod nezainteresiranost komunistične partije v tedanji dobi za meje Jugoslavije, za njen obstoj. Narodna gibanja nosijo, kot citira referat na strani 40, »v sebi nujno notranjo tendenco, da razbijejo v okviru Saint-Germainu ustvarjene države«. K temu bi dejal, da se je za razbitje Jugoslavije predvsem trudila, objektivno in po rezultatih, srbska buržoazija s svojo socialno, ekonomsko in nacionalno politiko. Partija je v tej dobi postavila tudi nekaj prognoz, kako se lahko zasuče reševanje narodnega vprašanja in kasnejši dogodki so potrdili pravilnost teh prognoz.

Tretje obdobje 1935—1941. V tem tretjem obdobju prihaja do zavestnega spreminjanja konkretne nacionalne politike KPJ (na podlagi osnovnih načel). Partija namreč izjavi, da bo branila Jugoslavijo pred agresorji; treba je pa Jugoslavijo demokratizirati, da bo ljudstvo imelo kaj braniti. Ni več stališča, da gre podpreti

odcepitev posameznih narodov. Ni več stališča, da nam je obstoj monarhistične Jugoslavije drugovrstno vprašanje. Nič več ni poudarjanja balkanske federacije.

Zakaj je prišlo do take spremembe? Do teh sprememb v nacionalni politiki je prišlo leta 1935/36 zato, ker so se razmere v Evropi radikalno spremenile. Na oblast v Nemčiji je prihrumel fašizem, Hitler je postavljaj na dnevni red nasilno menjanje mej, sistem versajske Evrope se je krušil, nevarnost vojne se je hipoma povečala. Fašizem je razglasil svoje ozemeljske zahteve, svojo protislovansko sovražnost in neposredno ogrozil obstoj slovanskih narodov, posebno Slovencev. Te korenite spremembe so zahtevale spremenjeno nacionalno politiko. Partija je morala determinirati svojo politiko glede na nove družbene razmere, ne pa izhajajoč iz kabinetnih kombinacij. Razmere so zahtevale ustvarjanje najširše narodne fronte vseh enako mislečih in v enaki skrbi za lasten narod pripravljenih na boj slojev, strank, društev, posameznikov.

Zbiranje slovenskega naroda pod enotno zastavo narodne obrambe pred fašizmom je bila osnovna težnja ustanovnega manifesta na kongresu partije leta 1937 na Cebinah.

Torej tri etape razvoja imamo do leta 1941 in tri nacionalne politike jugoslovanskih komunistov. Nastajale so ustrezno materialnim razmeram v družbi, med razredi in mednacionalnih odnosih. Ni šlo za umetno konstruiranje shem ali šablon, ni šlo za iznajdbo univerzalnega zdravila za nacionalne spopade in ni šlo za odkritje skrivnosti, kako »naposled«, »končno« in »navsezadnje« rešiti narodno vprašanje. O tem sem že razpravljaj na ljubljanskem kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev leta 1961 in pisal v Naših razgledih v začetku leta 1962.

Izredno me veseli, da v referatu tovariša Kobse najdem iste misli, iste ocene.

Lotil bi se še vprašanja obveznosti odcepitve. Tovariš Pleterski je namreč v referatu na strani 26 zapisal: »Stališče V. kongresa Komunistične internacionale o obveznosti odcepitve je bilo v Komunistični partiji Jugoslavije končno sprejeto šele po več fazah.« To misel avtor ponavlja še večkrat (na str. 28, 36, 41 in 53).

Tu gre verjetno za nesporazum, zakaj trditev ne ustreza resnici. Nikoli Komunistična partija Jugoslavije ni bila v celoti ali trajno za obveznost odcepitve.

Za kaj gre tu? Gre za resolucijo V. kongresa Komunistične internacionale iz julija 1924 in za razumevanje njene vsebine. Prvih šest točk resolucije govori o načelih in nalogah nacionalne politike Komunistične partije Jugoslavije; ne bom jih ponavljal. Nato pride 7. točka: »Ker obstaja v Jugoslaviji množično gibanje proti nacionalnemu zatiranju v vseh oblikah in za samoodločbo, je nacionalno vprašanje dobilo aktualen in oster značaj ter neposredno zadeva koristi delovnih množic.« Drugi odstavek te točke pravi: »Zato« (to se pravi, ker je aktualno, ostro) »se mora splošno geslo pravice naroda do samoodločbe, ki ga zagovarja Komunistična partija Jugoslavije, izraziti v obliki izločitve Hrvatske, Slovenije in Makedonije iz obstoječe Jugoslavije in ustanovitve njihovih neodvisnih republik.«

Ne trdim, da je to bilo nepravilno, marveč samo razlagam, kako je prišlo do te točke. V sedmi točki govori prvi odstavek o konkretnem stanju, drugi pa pravi, kako se mora partijska politika konkretizirati.

Kakšen je bil tedaj položaj? Naj na kratko navedem, da je takrat v Jugoslaviji obstajal Pašić-Pribičevićev režim hude reakcije, ki se je lotil poskusa fašizacije. Takrat je močno in za državni obstoj nevarno naraslo narodno gibanje na Hrvat-

skem, zlasti med kmečkimi množicami. Stjepan Radić je bil v Moskvi in včlanil hrvatsko republikansko seljačko stranko v zeleno Kmečko internacionalo itd. Upoštevajoč to kritično stanje v državi, je resolucija V. kongresa kominterne splošno načelo samoodločbe konkretizirala v predlog odcepitve, ne pa v obveznost odcepitve na sploh. To je bolj ali manj ustrezalo takratnemu položaju. Ko se je ta položaj spremenil, ko je Radić odšel v Beograd, priznal monarhijo in vidovdansko ustavo in postal prosvetni minister, razlogov za tako postavljanje odcepitve ni bilo več in predlog je odpadel, bil je eliminiran. Naslednje leto je bil kongres Komunistične partije Jugoslavije in na njem o geslu odcepitve ni sledu. Vedeti moramo, da so bile komunistične stranke naučene zelo občutljivo spremljati politično in socialno stanje in takoj reagirati na spremembe, zlasti kadar je šlo za velike in realne spremembe v družbi in za materialne odnose v dobi posebne zaostritve znotraj države. Ne gre za umetno, v hermetičnih prostorih, brez vpliva od zunaj izmišljeno taktiko.

Da komunistična partija ni mogla sprejeti obveznosti odcepitve, govori še cela vrsta drugih razlogov. Eden je npr. v Stalinovi poziciji med debato v jugoslovanski komisiji kominterne v Moskvi. Dne 30. marca 1925 je Stalin na seji komisije dejal: »Nekateri tovariši spreminjajo pravico do odcepitve v obveznost in zahtevajo na primer, da se morajo Hrvatje za vsako ceno odcepiti. To je nepravilno stališče in treba ga je zavreči. Pravice ne smemo zamenjati z obveznostjo.« Stalin leta 1925 ni bil na višku moči in ta njegova izjava je obveljala zaradi prepričljive argumentacije, ki jo je tej izjavi dodal.

V partiji in njenih komitejih je bila tista leta najširša demokracija. Bile so obsežne obravnave, v katerih se je svobodno govorilo o najrazličnejših stališčih. Sklepi so nastajali kot plod takšnega ideološkega ustvarjalnega, kolektivnega ozračja. In kar se je na obravnavah dognalo kot načelo, kot važen element idejno-političnega spoznanja, je postajalo last posameznih strank.

Tovariš Pleterski v referatu ni dal zadosti poudarka drugemu zelo važnemu elementu v nacionalni politiki Komunistične partije Jugoslavije, namreč zahtevi po zvezi osvobojenih narodov, po federaciji samostojnih narodov. Na strani 63 pravi, da šele leta 1936 najdemo »obrise zamisli za federativno ureditev Jugoslavije, kakršna je bila pozneje tudi uresničena«.

V partijskem tisku najdete nešteto krat gesla: za svobodno in zedinjeno Slovenijo, za samostojno Hrvatsko, za pravico vsakega naroda do lastne države, za pravico do odcepitve itd. Tega je bilo v člankih in letakih, na zborovanjih in v govorih še in še. In skoro nikoli ne boste pogrešali zraven, takoj v istem hipu gesla: za zvezo svobodnih narodov, za zvezno državo, za federacijo svobodnih delavsko-kmečkih republik, za balkansko federacijo, za balkansko-podonavsko federacijo. In če tega gesla ni bilo, je bilo to le izjemoma, kar pa ni bilo rojeno iz kakšnih načelnih pomislekov. Obe gesli sta bili neločljivi, integralni, sestavljali sta enotno pojmovanje, kako rešiti narodne odnose.

V vrstah Komunistične partije Jugoslavije ni bilo idejnopolitičnih dejavnikov, ki se ne bi zavedali nevarnosti obstoja posameznih narodnih držav v sosedstvu z zahodnimi imperialističnimi razbojniki in ki zato ne bi stalno in neizogibno poudarjali potrebe po federaciji svobodnih republik. K temu jih je navajal tudi spodbuden primer oktobrske revolucije in Sovjetske zveze.

Tovariši, najprej to, s čimer sem prej mislil obravnavo končati. Tovariš Štoka je govoril o Trstu kot o mestu na slovenskih tleh, o težnjah tržaških Slovencev, ki so izvirale iz stališča, da gre za kos domače, slovenske zemlje. In to je res. Če bi tovariš Klopčič za ščepec bolje poznal slovensko zgodovino, kakšna je bila, bi vedel, da ni to meja, na katero smo mislili, ko smo govorili o etničnih mejah sredi prejšnjega stoletja. Edini kriterij za mejo, ko smo določali mejo proti Italijanom, nam je bila statistika iz leta 1910. Statistika iz leta 1921 je bila za njo še edinā pred koncem druge svetovne vojne, ki je upoštevala etnično (oziroma jezikovno) pripadnost prebivalstva; toda mirovna konferenca sama jo je zavrgla kot ponarejeno in zavzela stališče, da je ni mogoče vzeti v poštev kot podlago pri določanju etnične meje.

In kakšno je stanje po statistiki iz leta 1910? Trst ne leži ob meji v etničnem smislu. Meja teče od Tržiča proti Gorici. Če pregledujemo etnični sestav občin ob narodnostni meji, vidimo, da je le v dveh občinah (Devin in Doberdob) Slovencev pod 90 % (80 oziroma 86 %). V vseh drugih obmejnih slovenskih občinah je Slovencev nad 90 %, v marsikateri 99 %. Ob tako jasni etnični meji zares ni treba govoriti, da vodimo Trst k nam v tujo hišo, če je zrastle mesto na naših tleh. In če deli Trst na kopnem od najbližjega mesta italijanskega ozemlja približno 20 km širok pas povsem slovenskega etničnega ozemlja, določa šele njegova meja proti italijanskemu ozemlju etnično mejo na Tržaškem. Slovenci so bili torej resnično v Trstu doma, so se doma borili in vse drugo, kar je tovariš Klopčič v zvezi s tem napletel, nima nobene zveze.

Osporavana »nacionalistična odločba« oziroma kriterij je namreč kriterij za Koroško. Koroški Slovenci so bili 100 let pod germanizacijskim pritiskom in tu je šlo v resnici (sc. v primerjavi z etničnim stanjem v 30. letih našega stoletja) za teritorij približno 500 km², germaniziran od srede prejšnjega stoletja naprej, za katerega smo rekli, naj bi se z našo zahtevo zajel. Sicer pa mi takrat še nismo govorili o črti, o tem je bilo govorjeno v izvršnem odboru Osvobodilne fronte leta 1944, ko je šele prišlo do konkretnega predloga. Takrat smo govorili samo o načelnih kriterijih, po katerih bomo izdelali bazo za celotno argumentacijo.

V zvezi s tem bi se dotaknil še nečesa. Tega, kar je zajel včeraj tovariš Kermažner in o čemer sva nadaljevala obravnavo na hodniku. Če sem ga prav razumel, je namreč tovarišu Pleterskemu nekako zanikal umestnost obravnavanja teme, kakršno je zajela njegova disertacija, češ da je treba študirati našo socialno demokracijo, ne avstrijske. Tu se resnično čutim prizadetega kot človek, ki izvira s Koroškega. Kot da so Slovenci na Koroškem nekaki Slovenci druge vrste. Kot da bi imela slovenska zgodovina nalogo, da se prvenstveno peča s kranjskim, spodnještajerskim pa morda še primorskim človekom, mogoče brez Trsta, medtem ko Korošce zaradi tega, ker je zgoraj pač predvsem agrarna manjšina, pustimo zunaj.

Trdim, da je problem zedinjene Slovenije osnovni problem naše zgodovine in da je problem plebiscita na Koroškem dejstvo, ki nam enega dela te historične naloge ni dovolil rešiti, da pa je problem plebiscita obenem čisto gotovo problem političnega stališča slovenskega koroškega delavstva, to je problem avstrijske socialne demokracije, razmer, zaradi katerih je na Koroškem pri Slovencih zrastle kot je zrastle itd. Prav ta problem je tovariš Pleterski zajel v svoji disertaciji, zakaj

to je jedro vprašanj, ki jih je reševal. To pa je zame eden izmed osnovnih problemov slovenske zgodovine in slovenskih zgodovinarjev.

Tu se dejansko dotikamo vprašanja, ali smo si na jasnem glede temeljnih koncepcij slovenske zgodovine: ali mora biti baza za koncepcijo slovenske zgodovine del slovenskega naroda, ki so ga zajemale slovenske politične stranke, ali pa vsega slovenskega naroda sploh. Če so res nejasnosti v takih vprašanjih, bi bilo res treba določiti, naj se — na primer ob priložnosti na sestanku Zgodovinskega društva — razčisti ta problem koncepcije slovenske zgodovine, ki se kaže v takšnih medsebojnih nasprotjih. Rešimo ga na svojih sestankih in si povejmo, kaj si pod temi stvarmi pravzaprav predstavljamo, da ne bo vnovič prihajalo do takih reči, ki gredo v resnici do srca, če jih analiziraš.

Vrnil bi se še k tistemu, kar je rekel danes dopoldne tovariš Fajfar. Deloma sem sam kriv, da je storil takšne sklepe, namreč kolikor sem v svoja izvajanja pritegnil tudi njegove spomine. V njih namreč v resnici govori samo o sestavu Osvobodilne fronte in ne o drugih stvareh. Z druge strani pa je on toliko pogrešil, da je pritegnil Kermavnerju v sporu z menoj glede pojmovanja razmerja med Delavsko pravico in Dejanjem. Zato naj tukaj preciziram: gre enostavno za to, da Dejanje oziroma skupina okrog Dejanja ni bila te vrste skupina, da bi enega ali drugega zavezovala, da v vsakem vprašanju misli tako, kot mislijo drugi. Vsak je mislil pač s svojo glavo. Dejanje tudi ni nastopalo kot določena skupina v političnih akcijah. Imeli smo v določenih okvirih iste koncepcije, toda to je daleč od tega, da bi moral vsak med nami vsako politično vprašanje presoјati na isti način. Npr. glede vprašanja Rusije itd.: že od aprila 1939 — ko sem sam v članku Med Ukrajino in Španijo govoril o nepravilni zahodni ukrajinski meji in predvideval, da se bo na etnični podlagi premaknila na škodo Poljske — tja do konca leta 1940 imate celo vrsto konceptov s strani različnih avtorjev. Torej, Dejanje se kot skupina ni moglo opredeljevati, Zarja že malo bolj, čeprav tudi Zarja nikdar ni nastopala kot politični korpus izven akademskega življenja. V akademskem življenju pač.

Izven akademskega življenja pa smo nastopali kot krščanski socialisti. Sam sem bil imenovan v komisijo, ki jo je omenil tovariš Klopčič, kot predstavnik krščanskih socialistov, čeprav smo se nato dogovorili, da bom deloval v njej kot strokovnjak, ne pa kot politični delavec. To so tri vprašanja, o katerih sem želel govoriti.

Fran Zwitter

Oglašam se k obravnavi zaradi dveh točk v izvajanjih tovariša Klopčiča. Prva točka so vprašanja meja. Tovariš Klopčič sodi, da je bila izjava treh partij v redu, medtem ko je bilo stališče komisije za mejna vprašanja pri IOOF v letih 1941/42, kateri sem imel slučajno čast predsedovati, nacionalističen odklon. Danes smo že poslušali temeljit referat o tem, kako je bilo pravzaprav z izjavo treh partij, in slišali smo tudi opozorilo tovariša Šiškoviča, da se v tej izjavi sicer govori o združitvi slovenskega ozemlja in o pravici samoodločbe do odcepitve, da se pa prav nič ne govori o tem, kaj naj bo z mešanimi kraji. V komisiji za mejna vprašanja, kjer so bila v bistvu formulirana že vsa načela, na katerih so slonele naše

teritorialne zahteve proti Italiji in Avstriji po drugi svetovni vojni, je pa najprej nastopil Prežihov Voranc s predlogom, da se zahteva združitve vsega slovenskega etničnega ozemlja skupaj s kraji, ki so bili potujčeni v dobi imperializma. Sprejeli smo prvo načelo, glede potujčevanja v dobi imperializma smo pa ugotovili, da to vprašanje za nas konkretno ni tako važno kakor vprašanje tujerodnih ali mešanih mest sredi slovenskega agrarnega etničnega ozemlja, mest, ki so bila deloma tujerodna ali mešana že prej, kar se je pa seveda potem še okrepilo v dobi imperializma. Zagovarjali smo stališče, da morajo taka mesta slediti svoji agrarni okolici, ker je njihov drugačen etnični značaj determiniran predvsem po tem, kdo je bil v preteklosti gospodar, medtem ko se etnični karakter podeželja ne da tako hitro menjati. Pri tem smo sledili našemu tradicionalnemu narodnemu stališču, vedeli smo pa, da sta to stališče zagovarjala v svojih spisih tudi Lenin in Stalin in da na tem stališču sloni teritorialna organizacija Sovjetske zveze. Sovjetska zveza je zveza republik, organiziranih po etničnem načelu, tem republikam je bilo potrebno določiti meje in pri tem je obveljalo, da odloča etnični značaj podeželja in da mesta pripadajo temu podeželju, čeprav imajo sama drugačen etnični značaj (npr. Odesa v Ukrajini). Mi smo ta načela poznali, saj je bil član naše komisije geograf prof. Anton Melik, ki je v več spisih, objavljenih v času stare Jugoslavije, opozarjal na to načelo organizacije Sovjetske zveze. Na podlagi tega načela je delala naša komisija, na njem so sloneli naši argumenti. Tega problema mest in podeželja se je ves avstromarksizem pri svojih projektih teritorialnih avtonomij vedno izogibal in puščal vse to nerešeno. To načelo smo mi dodali tudi v primeri z izjavo treh partij in v tem je ves »nacionalistični odklon«. Kako se je vprašanje meja reševalo potem, po drugi svetovni vojni, je bilo seveda odvisno od politične moči. Toda naša načela so bila tu popolnoma jasna.

Druga točka je stališče KPJ do narodnega vprašanja v Jugoslaviji, kjer se omejujem na nekaj najbolj splošnih okoliščin. Mislim, da med referati, ki smo jih tu slišali, med mnenjem tovariša dr. Marjanovića v referatu na III. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ljubljani leta 1961 in med mnenjem tovariša Klopčiča ni bistvenih razlik, kar se tiče ugotavljanja samih dejstev. Vsi govore o tem, da je KPJ bila v prvi fazi na unitarističnem stališču. Vsi razlikujejo tudi drugo fazo nekako enega desetletja, ko je stala KPJ na separatističnem stališču, označevala Jugoslavijo kot produkt versajskega sistema, govorila o pravici samoodločbe do odcepitve, čeprav se je pri tem včasih zavzemala za razbitje Jugoslavije, včasih pa izjavljala, da je odcepitev pravica, ne pa dolžnost. Vsi razlikujejo tudi tretjo fazo dobe druge polovice tridesetih let in druge svetovne vojne, ko KPJ ni stala na enem niti na drugem od teh stališč, ampak se je zavzemala za federacijo in to ne za podonavsko ali balkansko, ampak za federacijo enakopravnih jugoslovanskih narodov. O obstoju teh faz so vsi zgodovinarji več ali manj na jasnem, razlike med njimi obstoje v raznih podrobnostih, za katere so drugi bolj kompetentni kakor jaz in se v ta vprašanja ne bi spuščal. Razlike pa obstoje v vrednotenju teh faz. Dr. J. Marjanović je v svojem predavanju na kongresu leta 1961, ki je bilo nato tudi objavljeno v JIC, zastopal mnenje, da KPJ ni mogla niti s svojim prvim niti s svojim drugim stališčem potegniti mas za seboj, ampak je mogla to doseči šele s svojim tretjim stališčem, kar je bil pogoj za njen uspeh v NOB. Navajal je spomine nekega nemškega generala iz dobe druge svetovne vojne, ki je pisal, da so bili v trenutku, ko je Tito v gozdovih postavil proti tezi unitarizma in antitezi separatizma sintezo federalizma, Nemci proti temu

brez moči. Na drugi strani je teza, ki jo je France Klopčič zastopal že leta 1961 v obravnavi na kongresu in v Naših razgledih, teza, da ne moremo govoriti o tem, da bi bilo kako stališče pravilno, da more biti vsako stališče pravilno v določenih političnih razmerah, da se pa vse spreminja, ker je pač vse dialektika. Mislim, da gre tu za globlji problem, za vprašanje, ali obstoji v družbenih problemih samo linija, ki se vsak dan spreminja, ali pa obstoje neke globlje zakonitosti, ki so relativno trajne in jih je treba odkriti. Zame je mnenje, da se razmere vsak dan spreminjajo in da moramo zato postati vsak dan nekaj drugega, zelo problematično. Naj opozorim na to, da imamo na severu zelo zanimivega soseda, ki še danes mnogo razpravlja o tem, ali je narod ali ne. Leta 1848 so bili za avstrijstvo tisti, ki so bili črnožolti in vdani Habsburžanom, medtem ko so se republikanci in revolucionarji zavzemali za nemško republiko. V dobi po prvi svetovni vojni so se pa za Anschluss zavzemali najbolj antisemiti in nacisti, to je ljudje, ki so se sramovali tega, da so bili njihovi predniki, ki so se leta 1848 prvi zavzemali za priključitev Nemčiji, republikanci in demokrati. Na drugi strani so bili pa v tridesetih letih v času, ko je v Nemčiji zmagal nacizem, med tistimi, ki so se zavzemali za tezo, da so Avstrijci poseben narod, prav avstrijski komunisti, ki so pri tem navezovali tudi na črnožolte tradicije in sem bral pri njih npr. trditev, da je bil katoliški pridigar 17. stoletja Abraham a Santa Clara večji književnik kakor pa Goethe. Tu se ne spuščam v vprašanje, ali so Avstrijci poseben narod ali pa le del nemškega naroda. Hočem izraziti samo svoje mnenje, da obstoje neke objektivne družbene zakonitosti, ki jih je treba odkrivati, jim prisluhniti in se po tem ravnati, in da ni vse samo taktika, po kateri smo danes to, jutri pa drugo, da obstoje globlji problemi in ne samo linija. Mislim, da obstoji taka globlja logika tudi v razvoju jugoslovanskih narodov, ki niso in ne bodo postali en narod, vendar so pa med njimi nastali določeni odnosi, ki so našli končno svoj ustrezeni izraz v jugoslovanski federaciji. Ta federacija — skupaj z Bosno kot posebno enoto — ustvarja probleme in se je treba za njeno uresničevanje stalno boriti, vendar pa mislim, da je to ustrezna rešitev, boljša kakor vse drugo. Tu smo pa še pred drugimi problemi. Vem, da so ljudje, ki vsak dan menjajo svoje mnenje pod vplivom trenutnih direktiv. Mislim pa, da to more roditi uspeha, ker je človeška narava drugačna. Predvsem sem pa prepričan, da so tudi družbene vede nekaj, da obstoji v družbi vendar nekaj zakonitosti in da zato ni mogoče trditi danes nekaj, jutri pa nekaj čisto drugega. To more delati kak novinar ali kdo drugi. Zgodovinar pa mora odkrivati globlje zakonitosti in jim znati prisluhniti, sicer bi ne bil več pravi zgodovinar.

Janko Pleterski

Preden sem prebral povzetek svojega referata, sem prosil, da se v svoji kritiki naslonite na celotni tekst, ki vam je bil predložen. Zdaj ponovno prosim, da bi vsak kritik pozorno prebral, kar sem napisal, da se ne bi pogovarjali o stvareh, o katerih pravzaprav ni treba razpravljati. Po mojem nima smisla kritizirati stvari, ki jih v tekstu ni. Mislim, da sem s tem odgovoril na nekatere pripombe. So pa seveda stvari, o katerih se da razpravljati in imeti različne poglede na eno ali drugo dejstvo. To, kar je prej rekel tovariš prof. Zwitter, namreč da se v tej

problematiki naše današnje zgodovinske ne razhaja toliko v faktografiji, ampak bolj v tolmačenju dejstev, ki jih poznamo, drži v veliki meri. Zlasti velja to za problem odnosov med kominternom in med jugoslovansko partijo, zlasti v dvajsetih letih. Za ta problem pravzaprav nisem imel nobenih drugih dokumentov kakor tiste, ki so že dolgo časa objavljeni in ki jih je lahko vsak že zdavnaj prebral. Različna mnenja lahko izvirajo bodisi iz različnosti pogledov ali pa iz različnosti tega, kar človek ve še zraven. Prepričan sem, da tovariš Klopčič, ki je v tistem času doživel veliko iz prve roke, lahko še marsikaj ve, česar jaz iz dokumentov vedeti ne morem. Vendar pa mislim, da kljub temu lahko nekaj rečem o vprašanju razvoja v pogledih KPJ na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji. Po mnenju tovariša Klopčiča, če sem ga prav razumel, sploh ne moremo govoriti o kakšnem razvoju, ampak samo o različnih etapah, o različnih situacijah, v katerih se je to gledanje vselej pravilno izkazalo, primerno trenutni situaciji. Tudi jaz seveda vem, da je treba vsako stvar razumeti iz situacije, v kateri je nastala. Vendar pa mislim, da lahko v idejnih pogledih KPJ ugotovljamo tudi razvoj, idejni razvoj tudi v nacionalnem vprašanju. Ne bom govoril zdaj o kreativnosti marksizma in podobnem; ampak če čisto preprosto primerjamo tisto prvo fazo, ko se gleda na Jugoslavijo kot na nacionalno enotno državo, z naslednjo fazo, ko zmaga pogled na Jugoslavijo kot na večnacionalno državo, gotovo lahko govorimo o razvoju v gledanju KPJ na nacionalno vprašanje in da izraz »pravilnost« ali »nepravilnost« tukaj sploh ne bi mogel priti v poštev.

Vzemimo še drug primer s področja nacionalnega vprašanja. Znamenita Stalina teza, da je nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje, se da interpretirati širše in se da interpretirati ožje. Vemo, da je kljub temu, da je bila splošno priznana še vse tja do konflikta z informbirojem, ta teza v konkretni politiki komunistov Jugoslavije doživela takšno interpretacijo, da je dejansko preseгла samo sebe. V drugi izdaji Speransove knjige je končno jasno povedano, da je Stalina teza preozka in da je treba vprašanje gledati širše. Ne bom ponavljal besed tovariša Kardelja, ampak mislim, da tudi tu lahko ugotovimo določen idejni razvoj. Če gre za to, ali sem uporabil besedo »naposled« ali ne, mislim, da ni tako važno.

Če sem prav razumel tovariša Klopčiča, je rekel, da menda trdim, da se je ideja o federaciji pojavila šele po letu 1935. To seveda ne drži. Ideja o federaciji se vendar pojavi pri komunistih iz Sovjetske Rusije že takoj leta 1919 in se potem stalno ponavlja v raznih oblikah in ob raznih priložnostih. Seveda pa ni vseeno, kakšna federacija je bila mišljena, predvsem v teritorialnem oziru. Dejstvo je, da je v dvajsetih letih, kadar je bilo govora o federaciji, bila v glavnem mišljena balkanska federacija (npr. v dokumentih IV. kongresa KPJ). O tem piše tudi Pregled zgodovine ZKJ. Ne mislim, da tukaj nekaj novega odkrivam, ampak dejstvo je, da pojem balkanske federacije ni bil adekvatna formula, ki bi imela tisti politični učinek, ki so ga od nje pričakovali, in da je potem perspektiva, da se stvari uredijo v revolucionarno preobraženi Jugoslaviji, bila čisto realna in da je zaradi tega imela večjo privlačno moč kot pa recimo geslo balkanske federacije, ki vse do takrat nikoli ni bilo aktualno v stvarnem političnem dogajanju.

Glede sklepa V. kongresa kominterne, ki ga je moči razumeti kot obveznost odcepitve, se pravi tudi nekakšnega razbijanja Jugoslavije, se lahko opira samo na dokument, ki je objavljen v Zgodovinskem arhivu ZKJ. Tam so objavljeni tudi drugi dokumenti, na katere se naslanjam, ko pravim, da se stališče, da je treba pravico do odcepitve tolmačiti kot nekakšno obveznost, pojavlja v različnih fazah

kot sprejeto in spet odklonjeno. Poudaril pa sem hkrati, da gre tukaj za vprašanje, ki je v tej fazi, po letu 1924 pa tja do leta 1928, postalo vprašanje, ki je že odrinjeno s principialne ravni, ampak je bolj potisnjeno na področje frakcijskega boja. Tovariš Klopčič je citiral Stalinov nastop leta 1925 v jugoslovanski komisiji — in tudi jaz ga navajam. Stalin je jasno poudaril, da ni stvar marksistov, da bi kakemu narodu branili njegovo odcepitev, ampak da se to tudi ne more tolmačiti kot dolžnost in mislim, da je pomembno upoštevati, da je Stalin to poudarjal ravno zato, ker je del, očitno jugoslovanskih komunistov, razumel sklep V. kongresa kominterne kot nekakšno obveznost odcepitve in da je Stalin zato proti temu nastopil. To je seveda domneva, ki bi jo bilo treba proučiti, ampak seveda na osnovi novih dokumentov ali pa osebnih pričevanj ljudi, ki so bili zraven ali ki so lahko drugače poučeni o ozadjih te obravnave.

Za kaj pravzaprav pri vprašanju odcepitve gre? Po mojem skromnem mnenju za to, da je KPJ po porazu, ki ga je doživela po obznani, iskala prijeme in načine, kako razširiti svoj krog vpliva, kako utrditi položaj najprej v delavskem razredu in temu delavskemu razredu poiskati tudi zaveznikov, v prvi vrsti v kmečkem razredu in tudi v srednjih slojih. To so bila tla, ki je na njih prišlo do pospešene obravnave in novih stališč v nacionalnem vprašanju. Neposrednega uspeha seveda ni bilo, saj se zgodovinska situacija ne da čez noč popraviti in tistega kar je bilo zamujeno, ni bilo mogoče popraviti čez noč. In geslo o odcepitvi v raznih fazah, tudi v obliki narodnorevolucionarnega gibanja, je poskus, kako odtrgati množice, ki so stale pod vplivom svojih nacionalnih meščanskih vodstev (na Hrvaškem Radićeve stranke, pri nas SLS), izpod njihovega vpliva in dokazati, da so komunisti boljši zastopniki tudi njihovih nacionalnih interesov, ne samo socialnih, in na ta način doseči preobrat v političnem položaju. Zakaj to v letih do diktature in potem še nekaj časa ni pripeljalo do pričakovanega uspeha? Tu ravno zavračam tezo, ki krivdo za izostali uspeh vidi v napačnem stališču do jugoslovanskega okvira. Jasno pa je, da je treba ta neuspeh pripisati čisto drugim in globokim razlogom. To so razlogi, za katere pravim, da v svoji celosti pomenijo iste razloge, ki so pripeljali tudi do tega, čemur pravi Kardelj »največji poraz oziroma neuspeh delavskega gibanja v obdobju med dvema vojnama«, to je, do zmage nacizma v Nemčiji. Pri ocenjevanju konkretnega položaja v Jugoslaviji v vrstah jugoslovanske partije, pa ne smemo prezreti tega, da je recimo ravno leta 1928 prišlo do intervencije kominterne na podlagi pisma zagrebške partijske organizacije, ko je KI posegla v znane razmere, ki so nastale v frakcijskem boju. Ta boj je bil verjetno omejen bolj na vrh — tu se ne bi spuščali v vprašanje, kako daleč je ta boj segal. Dejansko je ta boj hromil partijo in sodim, da je pač tukaj treba iskati glavne razloge neuspeha in ne toliko v večji ali manjši posrečenosti politične formule v odcepitvi oziroma o ohranitvi jugoslovanskega okvira. Dejstvo je, da je partija prebila to svojo osamljenost v letih od 1932 naprej, potem ko se je dejansko postopoma usmerila na akcijsko pridobivanje množic ob vseh perečih družbenih vprašanjih življenja, tako na področju čisto socialnega, razrednega boja kot na področju nacionalnega boja itd. O tem ne bi več govoril, ker so te stvari vendarle že precej jasne.

Končno je novi zgodovinski položaj, to se pravi, pojav fašizma kot glavne nevarnosti, pojav vojne, ki bi jo ta fašizem prinesel, odpor proti vsemu temu, na čemer so bile zainteresirane najširše ljudske plasti, prinesel nove možnosti. In te možnosti je partija, za komunisti znali izkoristiti ravno zaradi tega, ker

so vse svoje delo usmerili k aktivni politiki, ki ni bila toliko vezana na ne vem kakšne formule, ampak na akcijsko pridobivanje širše opore v ljudskih množicah. Tako je uresničevanje ljudske fronte — tudi tovariš Kermavner je to povedal včeraj v svojem referatu — nova kvaliteta, zaradi katere ne moremo neposredno primerjati situacije v 30. letih s situacijo v 20. letih, in tega tudi nisem naredil. Tovariš Klopčič pa mi je to oponesel, ko je citiral stavek, da najdemo v 20. letih začetna znamenja stališč in razmerij, ki so pozneje doživela svojo pravo afirmacijo. Toda izpustil je del stavka, ko pravim »v drugačnem zgodovinskem položaju«. Tega nisem slučajno napisal, ker pač hočem reči, da je v 20. letih položaj bil drugačen in da so probleme ljudje sicer že takrat zaznavali, da so že takrat dajali določeno izkušnjo, da pa so se te izkušnje obnesle pozneje v novem zgodovinskem položaju. Več zdaj o teh stvareh ne bi govoril, mogoče bi bilo bolje pismeno nadaljevati to polemiko, ko bo gradivo posvetovanja objavljeno.

Tovariš Kermavner je vprašal, kako mislim s tisto tezo, da je geslo odcepitve nekako pospeševalo geslo zedinjene Slovenije. Mislim, da je tudi to precej jasno zapisano. Hotel bi še reči samo to, da to izhaja tudi iz kronologije dogodkov in stališč. Dokler nimate gesla o odcepitvi, ki obsega tudi odcepitev Slovenije, to se pravi do leta 1924, meni vsaj ni znano, da bi bil formuliran program zedinjene Slovenije v programu komunistov na Slovenskem. Imamo recimo razmišljanja Gustinčiča takoj leta 1920 in še pozneje o slovenskem nacionalnem vprašanju kot o vprašanju, ki je nastalo zaradi razkosanja Slovenije. Gustinčič govori, da bi revolucija obračunala s tem imperialističnim razkosanjem, obenem pa govori tudi o tem, da bi v primeru zmage socialistične revolucije tako v Jugoslaviji kot v Italiji spremembe rapalske meje ne bile potrebne. Pravi, da bi v tem primeru Primorska lahko ostala pod Italijo in bi z avtonomijo tamkaj bila vsa ta vprašanja rešena. Šele pozneje, in o tem je govoril lansko leto tudi tovariš Klopčič, so znani članki Gustinčiča in Martelanca v Zapiskih Delavsko kmečke matice dali osnove, ki so potem leta 1926 pripeljale do jasno formuliranega gesla iz ust komunistov o zedinjeni Sloveniji, ki pa je seveda vedno bila mišljena kot revolucionarna Slovenija. Mislim, da ta časovna koincidenca ni naključna, saj je jasno, da kdor je hotel govoriti o odcepitvi Slovenije v kakršni koli varianti, se ni mogel omejiti samo na jugoslovanski del Slovenije, če je to govorenje hotelo imeti kak racionalen pomen, ampak da o takšni samodločbi do odcepitve, ki bi obsegala zedinjenje vseh slovenskih ozemelj. Opozoril sem na okoliščine, da v trenutku, ko kongres kominterne poudarja pravico na odcepitev tako močno, da se je to celo dalo razumeti kot obveznost odcepitve, to ni bila samo močna spodbuda za vsakogar, ki je o tem razmišljal, da formulira obenem tudi zahtevo po zedinjeni Sloveniji, ampak da je KI s svojim priporočilom KPJ in KPI o koordiniranju politike v Julijski krajini tedaj v mednarodnem merilu sama sankcionirala tako razmišljanje. In kakor smo videli, je to priporočilo v nadaljnji fazi pripomoglo k izjavi treh partij o slovenskem vprašanju, ki geslo o samodločbi dopolnjuje z geslom boja za zedinjeno Slovenijo.

Glede vprašanja »razbijanja« Jugoslavije (tega izraza nisem rabil) ne mislim in nisem rekel, da bi to bil nekak boj za razbijanje, svoja izvajanja sem utemeljil na dokumentih, kakor sem jih pač razumel. Tu je dokument IV. kongresa KP, ki govori, da je mogoče rešiti nasprotja znotraj države, ki so nastala že s samo njeno ustanovitvijo — to se pravi ne šele takrat, ko je zmagala diktatura —

samo z zlomom te državne tvorbe, KPJ se usmerja, piše v tem dokumentu, v boj proti glavnemu sovražniku, to je proti hegemonističnemu meščanstvu in njegovi vojaški monarhiji predvsem v Srbiji, kjer je osnova hegemonističnega režima, in tu deluje za priznanje pravice zatiranih narodov na odcepitev, na oboroženo vstajo proti nacionalnemu zatiranju. Torej to bi se še dalo razumeti, kot da gre samo za boj proti diktaturi. Ampak dokument nadaljuje, da v drugih delih Jugoslavije KPJ podpira vse akcije množic, ki vodijo k odcepitvi in ustanovitvi neodvisne Hrvatske, neodvisne Črne Gore, neodvisne in zedinjene Makedonije (če se govori o zedinjeni Makedoniji, mislim, da ni bilo mogoče misliti na zedinjeno Makedonijo v okviru Jugoslavije, ker tega bi z Bolgari pač nikoli ne spravili na zeleno vejo), podpira albanski nacionalno revolucionarni boj kosovskega komiteja in boj za neodvisno in zedinjeno Albanijo, pri čemer je očitno mišljena priključitev vsaj enega dela Kosmeta Albaniji, priznava pravico na odcepitev madžarske manjšine v severni Vojvodini, torej gotovo k Madžarski, hkrati pa jo svari pred Hortijevim režimom in jo usmerja k skupnemu boju z drugimi zatiranimi narodi Jugoslavije, in končno, poudarja geslo neodvisne Slovenije. Takšen je tekst, interpretacije so lahko različne. Mislim, da je v tem trenutku ideja gotovo ta, da so avtorji pričakovali razpad Jugoslavije. Mogoče to s tem nima nobene zveze, ampak omenil bi nekaj drugega iz istega časa: pred leti sem delal študijo o odnosu med Italijo in Jugoslavijo, o Mussolinijevi politiki do Jugoslavije in tam sem na nešteto dokumentih videl, kako je v tem času fašistična italijanska zunanja politika čisto resno računala na razpad Jugoslavije. To torej ni bila stvar, ki bi zrasla samo v glavah komunistov, ampak je takšno pričakovanje izviralo iz tedanjega položaja. Ne bi se dotaknil še vprašanja, kakšen vpliv je imel VI. kongres kominterne. Hočem le dodati, da kake akcije s strani KPJ za razbitje Jugoslavije dejansko ni bilo. Mislim, da je to treba razumeti tako, da komunisti razbitje Jugoslavije niso postavljali kot kake točke svojega programa, ampak so pričakovali, da se to lahko zgodi ali pa celo postane potrebno pri razvijanju revolucionarnega boja in v tem smislu so potem tudi govorili tako, kot je to tukaj napisano.

Ob koncu še nekaj, kar sploh ne spada k tej obravnavi. Gre za polemiko o razmerju med zgodovino delavskega gibanja in narodno zgodovino, ki se je dotaknila moje disertacije oziroma knjige. Moram reči, da sem pomisleke tovariša Kermavnerja danes prviš slišal, nisem vedel, da jih je imel pred natisom. Če bi vedel zanje, bi seveda o njih dobro premislil, saj ga močno cenim. Danes je tovariš Kermavner sicer že rekel, da to nima pravzaprav zveze s problemom povezanosti proučevanja narodne zgodovine z delavskim gibanjem in zato o tem ne bom govoril, vendar pa moram nekaj reči o metodi, ki sem jo uporabil. Če tovariš Kermavner pogleda knjigo, ki jo je pač lahko dobiti v roke, bo videl, da gre tukaj za temo, ki govori o dejavnih nacionalne in politične orientacije prebivalstva slovenske Koroške. To se pravi, da nima namena proučevati zgodovino koroškega vprašanja kot takšnega in zato tudi ne gledanja na koroško vprašanje vseh prizadetih političnih subjektivnih dejavnikov tako slovenskih kot nemških in katerih koli drugih. Ob tako zastavljeni temi sem poskušal ugotoviti dejstva na Koroškem, ki so pripomogla k temu, da se je zgodilo to, kar se je v resnici zgodilo, namreč, da je tako velik del Slovencev prišel pod vpliv nemških političnih strank tako nemško-liberalne kot nemške socialne demokracije. In zato sem upošteval in gradil predvsem na stvareh, ki so tam na terenu neposredno učinkovale na prebivalstvo in njegovo orientacijo (na terenu je delovalo koroško časopisje, na terenu je

delovalo koroško gospodarstvo, posebna struktura migracije itd.), in ravno te stvari sem preštudiral. Jasno je, da bi mogoče našel še kakšno zanimivo osvetlitev tudi v bolj oddaljenih virih. Kjer se mi je zdelo nujno, sem poskusil upoštevati tudi centralno časopisje. Slej ko prej pa je za rešitev tako zastavljenega problema uporabljena metoda bila čisto primerna.

France Klopčič

Zavedam se, da nisem storil popularnega akta, ko sem sprožil tržaško vprašanje. Vem, da bi lahko žel aplavz, če bi govoril o tržaškem vprašanju tako, kot je govoril tovariš Štoka, ne povsem znanstveno, predvsem pa z nostalgijo po Trstu. Ampak kaj hočete, tudi nepopularna vprašanja je treba reševati. Pri nas je sploh premalo obravnave, premalo polemike, premalo intenzivnega in hitrejšega izmenjavanja mnenj in mi se moramo iz počasnetov spreobrniti v dinamične družboslovce.

Ko sem tržaško vprašanje razširil na vprašanje meja Slovenije, sta se v obravnavi oglasila dva oponenta. Gradivo za svojo tezo o mejah sem našel v lanskoletnem zborniku o posvetovanju ob obletnici Osvobodilne fronte. Tam piše, kakšne so in kakšne naj bodo meje bodoče zedinjene Slovenije. Navajam: Tu je bilo že sprejeto načelno stališče, da naj te meje zajamejo celotno slovensko ozemlje, vključno področja, potujčena v dobi imperializma, pri čemer je tudi že bilo precizirano, da gre za slovenske etnične meje, kakršne so bile sredi 19. stoletja. To načelo je bilo veliko širše, kot pa na primer tisto, ki je bilo leta 1933 izraženo v brošuri o programu slovenskega nacionalno-revolucionarnega gibanja itd. To sem torej označil kot nacionalizem.

Ponudil sem za obravnavo zgornjo načelno osnovo, da se o njej govori, razpravlja. Prof. Grafenauer, ki je prvi spregovoril, te osnove ni sprejel, ampak se je spustil v podrobnosti, v ljudsko štetje, koliko kilometrov je Trst oddaljen od etničnih mej in drugo. Hkrati je v jezi dopustil osebni izpad. Jaz se na tak nivo ne bom spuščal, že iz spoštovanja do tovariša Grafenauerja ne. In ker je zdrknil na nižji nivo, ni dal glavnega odgovora, namreč kakšno je njegovo mnenje o stališču, ki naj bi bilo stališče komisije za meje. Nastala je praznina in razpravljati z njim ni kaj.

Druga stvar je nastop tovariša Zwittera. Z njemu svojstveno odkritostjo in dostojanstvenostjo je povedal, da je bil član te komisije in je razložil, po kakšnih načelih je komisija za meje delala. Ta načela seveda niso v nasprotju s stališčem partije iz leta 1933; to so demokratična načela. In če je to res, kar je rekel tovariš Zwitter — in ni najmanjšega razloga, da mu ne bi verjeli, ker je bil član te komisije — nimam razloga, da vztrajam pri obtožbi v nacionalizmu in zato to obtožbo umikam.

To se tiče vprašanja meja. Nihče pa se ni v obravnavi oglasil glede tržaškega vprašanja. Tržaško vprašanje je namreč širše od mejnega in leta 1945 je imelo ne samo nacionalni, ampak tudi vojaški značaj. In ker je bil Trst presečišče mednarodnih interesov, je imelo tržaško vprašanje eminenten političen značaj. Zato je bilo tudi potrebno izredno skrbno, pazljivo, občutljivo formulirati osnovno

partijsko linijo glede nanj. Moja trditev je bila, da je pri tej liniji, ki se kaže v geslu: »Trst je naš«, bilo kršeno leninistično načelo samoodločbe narodov ali kakor sem še pozneje rekel, da je bila a priori izključena pravica naroda do samoodločbe. In navedel sem nekaj možnih variant drugačne politične linije, drugačnega političnega obravnavanja tega vprašanja, nisem se pa opredelil, kakšna naj bi bila konkretna politika, ker gre za hipoteze. Če torej ni nihče ovrgel moje trditve, vztrajam pri njej in nimam nič proti, če ostane še naprej predmet obravnave.

Bogo Grafenauer

Ne mislim se vračati še enkrat na včerajšno obravnavo, omejil bi se le na en popravek.

Tovariš Klopčič je rekel, da sem se izmaknil načelu, ki ga je postavil oziroma na katerega je opozoril. Mislim, da nisem storil tega. Zakaj ugotovitev, da je neka meja stara tisoč let in ne sto ter ugotovitev, da je popolnoma čista in niti malo sporna v nobenem delu svojega poteka, sama odgovarja na to, kar je on trdil glede podlag našega predloga za zahodno mejo. Zato opozorilo ni bilo nenačelno, kajti prav zaradi tega stališče, na katerega je opozoril — kot sem že včeraj rekel — dejansko za ta sektor ni bilo veljavno oziroma le v kombinaciji, ki jo je za menoj dopolnil prof. Zwitter. Le za sektor okrog Celovca, ki je bil nasilno germaniziran od srede prejšnjega stoletja, res nismo vzeli čiste etnične meje, kot bi se dala ugotoviti okrog leta 1934, ampak smo res vzeli mejo, ki je bila pred začetkom te germanizacije — se pravi le načelno in ne konkretno, zakaj konkretno predloga meje sploh nismo določali mi, marveč je bila to stvar, ki jo je obravnavala komisija na Rogu leta 1944 in nato izvršni odbor v Beli krajini. Tako mislim, da tu ni bilo nič nenačelnega.

Kolikor mi je ušla ostra beseda, je do neke mere pač razumljiva, ker gre pri tisočletnosti meje, ki se naenkrat spreminja v mejo, ki naj bi bila ustvarjena šele sredi prejšnjega stoletja, resnično za hud spodrsrljaj pri človeku, ki intimno živi s slovensko zgodovino. Mislim pa, da mi je dal malce pravice zanjo tovariš Klopčič prejšnji dan, ker je bila tista suverenost, s katero je prejšnji dan sodil o vseh referatih, ki smo jih slišali, in ljudeh, ki so jih imeli, te vrste, da opravičuje potem tudi tak spodrsrljaj z druge strani. Če tako suvereno sodim o vseh ljudeh, ki referirajo, in o kvaliteti njihovih referatov, potem moram biti namreč res podkovan o vsej snovi, o kateri referati govorijo.

Boris Zihel

Ustavil bi se ob tistem, o čemer je dopoldan govoril tovariš Fajfar. Začel pa bi s primerjavo, ki je na zelo svojevrsten način povezana z obema obletnicama, katerima je posvečen naš razgovor, namreč s primerjavo med brest-litovskim mirom in nemško-sovjetskim paktom. V tej primerjavi bomo našli marsikatero

razlike, ne samo glede časa, ne samo glede dobe, v kateri sta se tadva dogodka izvršila, ampak tudi glede njunih akterjev in pa glede glavnih obeležij. Našli bomo pa tudi nekatere podobnosti. Opozoril bi predvsem na to, da je brest-litowski mir zbudil v krogih antante in pri vseh, ki so ji bili blizu, silno ogorčenje. Lenina so razglašali za nemškega špijona.

Kaj se je dogajalo pred brest-litowskim mirom?

Vemo, da je bil eden prvih dokumentov zmagovite oktobrske revolucije prav dekret o miru, v katerem je sovjetska vlada predložila vsem vojskujočim se državam, naj takoj sklenejo mir. Ta predlog in pa vrsta drugih, ki so mu sledili, niso pri antanti naleteli na odmev, nakar je po mnogih težkih peripetijah prišlo do separatnega miru med Sovjetsko Rusijo na eni strani ter Nemčijo in njenimi zaveznicami na drugi, do miru, ki je bil v marcu 1918 podpisan v Brest-Litowsku.

To je bil izhod revolucionarne Rusije iz prve svetovne vojne. Navzlic vsem težkim pogojem, ki jih je vseboval, je brest-litowski mir do neke mere prispeval tudi k zmagovitem izhodu Rusije iz državljanske vojne. Lenin je bil tisti, ki je predvsem vztrajal na sklenitvi tega miru in zelo ostro nastopal proti vsem, ki so nasprotovali mirovnim pogajanjem s centralnimi silami. Navzlic temu pa Lenin ves čas trajanja brest-litowske pogodbe ni niti malo spremenil svojega mnenja o nemškem imperializmu, ki ga je imel za najbolj brutalnega in najbolj agresivnega. Izhajajoč iz revolucionarne perspektive je tej pogodbi pripisoval precejšen pomen tudi v mednarodnem smislu. Govoril je o »boljševiškem bacilu«, ki se bo začel širiti po deželah centralnih sil. Za njegove nosilce je imel ujetnike, ki se bodo vračali domov. Znano je, kako ogromno je bilo število teh ujetnikov in kakšno vlogo so dejansko odigrali, tudi pri nas, na Slovenskem.

Hotel sem poudariti, da so se Lenin in boljševiki odločili za ta korak, potem ko so se lotili vseh drugih ukrepov za doseg miru.

V nekem smislu je to mogoče primerjati s sovjetsko-nemškim paktom. Ko se je brest-litowski mir sklepal, mnogih, kar nas je tu, še ni bilo, ali pa smo bili še otroci. Nemško-sovjetski pakt pa smo večidel sodoživljali; kot komunisti, kot ljudje, ki jim gre za revolucionarno stvar, smo z veliko pozornostjo spremljali vse, kar se je v zvezi z odporom proti hitlerjevski Nemčiji takrat dogajalo in pripravljalo. Ob dolgotrajnih pogajanjih, ki so tekla med Sovjetsko zvezo in anglo-francoskim blokom, je bilo tudi opazovalcu od strani jasno, da tukaj gre za vse mogoče intrige, da gre predvsem za poskus, zveliči Sovjetsko zvezo v vojno s fašistično Nemčijo in jo potem pustiti na cedilu, čakati, da se ti dve sili v medsebojnem boju izčrpata, nakar bi zahodni imperialisti diktirali pogoje miru in vsilili svetu svojo voljo. Ta predpostavka, ki je bila ob objavi sovjetsko-nemškega pakta glavni argument sovjetske zunanje politike, prav gotovo ni bila iz trte izvita. Potrjevalo jo je marsikaj, kar se je potem med drugo svetovno vojno dejansko zgodilo. Vzemimo samo zavlačevanje druge fronte. Mnogi, tudi angleški in ameriški zgodovinarji opozarjajo, da je bila druga fronta odprta šele tedaj, ko je bilo jasno, da utegne Rdeča armada prodreti do Rena, se pravi, da je bila druga fronta odprta ne toliko proti Nemčiji, kolikor proti Sovjetski zvezi. Ne bi kazalo zaostajati za resnimi zgodovinarji, ki v svojih delih vsa ta dejstva potrju-

jejo. Mislim, da pri nas dostikrat prav ta dejstva zanemarjajo in da na nemško-sovjetski pakt gledajo enostransko. Omenim naj le Kostičev učbenik, pa tudi o drugih podobnih dokumentih bi lahko govorili.

Problem je torej drugod in kot tak še danes interesanten.

Kaj je Stalin počel po sklenitvi nemško-sovjetskega pakta?

Tovariš Zwitter je omenil, da se je odtlej v sovjetskem tisku na mah umolknilo o fašizmu. V nekaterih komunističnih partijah je prišlo tudi do zelo čudnih izjav glede bistva fašizma. Pregovor sicer pravi, da volk dlako menja, narave pa ne. V tem primeru, v primeru nemškega fašizma, pa volk niti dlake ni menjal. Dejansko je šlo za neko iluzijo o pravih namenih nemškega fašizma. Dostikrat omenjamo razna opozorila, ki so bila glede teh namenov naslovljena na Stalina. Tudi mi, jugoslovanski in posebej slovenski komunisti, smo se v letih 1940—41 s svojimi informacijami pridruževali tem opozorilom. Stalin je doseženi premor izkoristil in skušal rekonstruirati zahodne meje starega ruskega imperija. Nekateri njegovi ukrepi v tej smeri, npr. združitev ukrajinskega in beloruskega etničnega ozemlja v mejah ZSSR, so nam bili zelo sprejemljivi, o čemer je govoril že tovariš Grafenauer. Druge smo spet sprejemali z večjimi ali manjšimi rezervami. Pozitivne posledice teh ukrepov so bile bolj objektivnega značaja kakor pa izraz Stalinovih subjektivnih namenov in daljnovidnosti, če pomislimo, da dolgo sploh ni verjel v možnost nemškega napada na ZSSR. Vsekakor pa smo tedaj slovenski komunisti nemško-sovjetski pakt z razumevanjem sprejeli na znanje. Nismo ga imeli za izdajstvo nad socializmom, pa tudi nismo zaradi njega spremenili svoje ocene fašizma in v naši partijski dejavnosti nismo prenehali z bojem za enotno mirovno fronto, za takšno notranjo in zunanjo politiko Jugoslavije, ki bi kar največ prispevala k obrambni sposobnosti njenih narodov pred obličjem zunanje fašistične nevarnosti.

S tem neposredno prehajam na vprašanje, ki ga je načel tovariš Fajfar, na III. konferenco KPS iz leta 1940, ki smo ji pred kratkim posvetili skromno spominsko svečanost, in pa na resolucijo; ki je bila na tej konferenci sprejeta.

Po mojem mnenju bi si morali biti vendar enkrat edini v tem, da ne more vsaka formulacija, vsak stavek neke partijske resolucije veljati za resnico zadnje instance, ki ji ni mogoče oporekati. To velja tudi za resolucijo III. partijske konference, ki jo je treba vzeti v njeni celoti, kakor je izražala stališče naše partije, usmerjeno k tedaj najbistvenejšemu, k boju za mir, k zbiranju vseh sil, zavzetih za mir in človeški napredek, in pa h konkretnim zunanjepolitičnim ukrepom, ki naj bi Jugoslavijo obvarovali pred vojno vihro, izven igre imperialističnih sil. Sam sem bil na tretji konferenci in menim, da je tudi inkriminirane stavke treba razumeti iz konkretnih razmer, ki so nastale po sklenitvi sovjetsko-nemškega pakta. Z raznih ravni in strani so na nas, komuniste, leteli očitki, s katerimi so hoteli kompromitirati ves naš dotedanji boj proti fašizmu, posebej pa še naš boj za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda. V skupinah, ki jih resolucija omenja, so se pričeli oglašati ljudje z njihovega krila, ki jim enotna fronta s komunisti nikoli ni bila prav po godu. Ves protifašistični boj so skušali stisniti v okvirje politike, ki je s sklenitvijo nemško-sovjetskega pakta doživela precejšen neuspeh. Pomanjkljivost resolucije, ki jo je sprejela III. konferenca KPS, je bila vsekakor v tem, da je bila v zadevnih ocenah presplošna, da ni upoštevala kon-

kretne diferenciacije v posameznih skupinah, ki jih je navajala. Mislim, da nikomur, kar nas je bilo na konferenci zbranih, ni padlo v glavo, da bi z inkriminiranimi besedami prizadejal tudi ljudi iz vrst krščanskih socialistov, s katerimi smo že dolgo časa skupaj delali in ki so predstavljali ogromno večino pripadnikov svoje skupine. To mojo postavko najbolj potrjuje praksa tistega časa. Znano je, da smo komunisti prav takrat ustanavljali pripravljalni odbor Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki je bilo zelo široko zasnovano in je igralo precej važno vlogo v oblikovanju enotne fronte proti fašizmu na slovenskih tleh. Bilo je v nekem smislu predhodnik Osvobodilne fronte. V tem prizadevanju so ves čas aktivno sodelovali tudi tovariši krščanski socialisti. Če bi imeli do njih dejansko tako odklonilno stališče, se pokojni Boris Kidrič, inspirator cele vrste takratnih enotnostnih akcij, ne bi prav v času konference tako intenzivno zavzemal za poglobljeno in razširjeno sodelovanje z vsemi demokratičnimi in protifašističnimi skupinami na Slovenskem. Če priznavamo, da je bila resolucija v tej točki dejansko presplošna in premalo konkretna, moramo pa hkrati tudi priznati, da je v svoji celoti ustrezno izražala skrb komunistov, da bi ohranili narode Jugoslavije izven imperialističnih konfliktov in jim s temeljitimi notranjimi preobrazbami omogočili drugačno medsebojno sožitje in drugačen razvoj.

J a k a A v š i č

K naporom akcije za enakopravnost jezikov bi rad prispeval tole, kar se nanaša na jezike v armadi.

Vojska kraljevine Jugoslavije je uporabljala izključno srbskohrvatski jezik in tudi sicer je bila tako urejena, da je služila kot orodje raznarodovanja nesrbskih narodov in narodnosti. Raznarodovanju je služilo tudi eksteritorialno služenje rekrutov, ki so bili sistematsko razporejeni v tuje kraje. Znano je, da takšna ureditev, ki je bila delo Nikole Pašića, kralja Aleksandra in celotne velesrbske politike, ni upoštevala interesa ljudstva, niti srbskega samega ne. Znano je tudi, kaj se je dogajalo v prvem vojaškem kontaktu jugoslovanskih narodov; o tem je govoril tovariš France Klopčič. Zaradi zanemarjanja narodnih pravic Hrvatov in Slovencev so zapustili prostovoljci srbski dobrovoljski korpus v Rusiji v prvi svetovni vojni, ta je zato razpadel z vsemi posledicami slabljenja moči v tako važnem času kot je vojna. V boju za narodno enakopravnost zasledimo v dveh dokumentih zelo pomembna stališča partije; oba se nanašata na razmere v armadi. Prvi se nanaša na uporabo materinega jezika v armadi, drugi na služenje rekrutov v domačih krajih.

V brošuri Komunistične stranke Jugoslavije, ki obravnava kmečke zahteve in program KSJ, ki sodi v čas pred letom 1933 se poziva k ustanavljanju revolucionarnih kmečkih odborov, katerim postavlja med drugim tele neposredne naloge: V boju za pravice narodov do samoodločbe se morajo delovni kmetje že danes boriti proti nasilnemu posrbljevanju in za narodni jezik v vojski, proti odsluženju vojaškega roka Hrvatov, Slovencev, Makedoncev itd. zunaj njihovega domačega kraja.

Na posvetovanju predstavnikov KP Jugoslavije in KP Italije leta 1930 so bili ob navzočnosti predstavnika komiteja balkanske federacije (šlo je za položaj Slovencev in Hrvatov) izdani določeni politični sklepi za koordinirano delo KPI in KPJ. Med drugimi je tudi zahtevk, da mora vojaška vzgoja potekati v materinem jeziku in da se mora služenje vojaščine odpraviti v pristojnem domačem kraju. Podrobnejših razlogov in pojasnil nisem zasledil v dokumentih razen mnenja, da je raba tujega jezika nasilno posrbljevanje in da je v nasprotju z narodno enakopravnostjo.

France Klopčič

Slovinci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1919-1921

(Kratko poročilo)

Leto 1917 je zateklo v Rusiji desettisoče Slovencev, vojnih ujetnikov, podobno stotisočem Srbov, Hrvatov, Čehov, Madžarov, Nemcev in pripadnikov drugih narodnosti, ki jih je Avstro-Ogrska mobilizirala v vojsko in izgubila v letih 1914—1916 na bojnem polju. Po najskromnejših podatkih¹ so Rusi zajeli nad milijon vojakov in oficirjev avstro-ogrske armade. Vsi ti vojni ujetniki so bili izpostavljeni vplivu revolucionarnih dogodkov leta 1917.

Že februarska revolucija, ki je strmoglavila carja in uvedla demokratične svobščine, zlasti pa ustvarila sovjete, je spremenila položaj vojnih ujetnikov: bili so deležni svobodnejšega gibanja v taboriščih ali na delovnem mestu v tovarnah in na vasi, vključevali so se polagoma v družbeno in politično življenje narodov obsežne Rusije.

Najbolj se je vpliv februarske meščansko-demokratične revolucije pokazal med vojaki in častniki Srbskega dobrovoljskega korpusa v Odesi in sosednih krajih južne Ukrajine. V ta korpus so se leta 1916 javljali prostovoljci iz vrst slovenskih, hrvatskih in srbskih vojnih ujetnikov, bivših vojakov in častnikov avstro-ogrske armade, da bi se z orožjem v roki bojevali zoper zatiralsko monarhijo, za osvoboditev južnih Slovanov, za ustanovitev Jugoslavije. Prva divizija tega korpusa se je leta 1916 že junaško tolkla v Dobrudži na strani ruskih vojsk proti Avstriji, Nemčiji, Bolgariji in Turčiji ter pretrpela hude izgube. Toda poveljstvo korpusa, ki je bilo v rokah oficirjev kraljevine Srbije, ni hotelo slišati o Jugoslaviji, marveč je po nalogu srbske kraljevske vlade zastopalo politiko velike Srbije, kamor naj bi se vključile hrvatske in slovenske dežele. Hkrati je poveljstvo uvedlo v korpusu sistem neenakopravnosti in nasilja, spričo česar je med vojaki že oktobra 1916 prihajalo do odpora, po februarski revoluciji pa se je sprevergel v radikalno in mogočno gibanje za istop iz korpusa. Poimenovali so ga disidentsko gibanje. Ob podpori vojaških in oficirskih sovjetov v Odesi, Zaporozju in drugih krajih so tisoči Slovencev, Hrvatov in Srbov zapustili korpus. Če je ta v začetku leta 1917 štel nad 40.000 vojakov in častnikov, je maja 1917 bilo v njem le 20.662 mož; polovico moštva je vzelo disidentstvo in dezerterstvo.² Kasneje je skopnela še druga polovica, razen v nekaterih enotah na Murmansku in v Odesi; zadnje so se umaknile na Ural.

¹ Karel Pichlik, Das Ende der österreichisch-ungarischen Armee. Österreichische Osthefte, 1963, zvezek 5, stran 366, opomba 25. (Pisec je češki zgodovinar iz Prage.)

² Glej Jugoslovanski dobrovoljački korpus u Rusiji. Beograd 1954; Arhiv CK ZKS, Arhiv disidentskega gibanja v Rusiji 1917; I. Očak, Jugoslavjanskije internacionalisty v borbe za pobeđu sovjetskoj vlasti v Rossiji. Moskva 1966.

Tako je disidentstvo in dezerterstvo ohromilo in okrnilo Srbski dobrovoljski korpus. Zato njegovi ostanki leta 1918 niso mogli postati orodje protirevolucije zoper boljševisko oblast, kakor se je zgodilo s češkimi legijami na Volgi in v Sibiriji, ki so postale opora armadi belega admirala Kolčaka in antantnim intervencionističnim vojskam.

Med Slovenci, ki so se izkazali v disidentskem gibanju in njegovi politični usmeritvi, so bili: Pavel Golia, Gašper Pekle, Milan Gorup, Janko Kotnik, Ernest Sorčan, Stanko Lapajne, Ciril Cirman, Srečko Jeras, Jože Zupančič, Jože Velnar, Josip Rožman, Srečko Lapajne, Jože Urbančič, Jakob Stefančič, Josip Bergoč, D. Rustja, M. Juvan, V. Španger in drugi.³ Od 18 naštetih jih živi še polovica.

Vpliv oktobrske socialistične revolucije na ujetnike je bil neprimerno večji od vpliva februarske.

Oktobrska revolucija je med vojnimi ujetniki zbudila simpatije in si pridobila zveste privrženke s svojo socialno vsebino, miroljubno politiko, protiimperialistično usmerjenostjo, samoodločbo narodov, s sovjetsko oblastjo, ki je združevala delavce in kmete itd. K živahnemu političnemu življenju je pritegnila stotisoče delavcev, kmetov in izobražencev iz vrst vojnih ujetnikov.

Vojne ujetnike je osvobodila in izenačila z ruskimi državljani. Predsednik vojaškega oddelka Vseruskega centralnega izvršilnega odbora sovjetov je 13. decembra 1917 poslal astrahanskemu sovjetu tale navodila: »Revolucionarna dežela ne sme imeti sužnje. Vojni ujetniki se morajo počutiti v naši deželi kot gosti revolucionarnega delovnega ljudstva. Potrebno jim je dati lastno notranje samoupravljanje, olajšati njihovo delo in ga plačevati kot ruskim delavcem.«⁴

Iz vseh teh in drugih razlogov je boljševizem našel med njimi plodna tla. Med Jugoslovani so se pojavili boljševiski, mnogi disidenti so se razvili v komuniste.

Tu je treba omeniti razliko v usmeritvi delavcev in kmetov na eni in intelektualcev na drugi strani. Razredna pripadnost delavcev in kmetov je pospeševala njihov razvoj v smeri boljševizma in zato je ta razvoj potekal brez večjih težav. Drugače je bilo z intelektualci, z inteligenco. Oblečeni v oficirske uniforme so v začetku in spomladi 1917 prestali hude preizkušnje, ko je prišlo do izstopa iz Srbskega dobrovoljskega korpusa, do disidentstva. Mnogi častniki so pogumno in uspešno sprejeli demokratična načela februarske revolucije in do vprašanj jugoslovanstva zavzeli napredno in radikalno stališče o federativni, demokratični Jugoslaviji. Takšen duhovni preokret v vrstah intelektualcev je pomenil do tedaj neznan dogodek z velikim učinkom in slavnimi dejanji. Toda minilo je dobrega pol leta, ko so se po oktobrski revoluciji vsi Jugoslovani-intelektualci, disidenti in nedisidenti, vnovič znašli pred izbiro: za revolucijo ali proti njej, naprej v razvoju političnih idej ali nazaj k ustanovam in idejam meščanske družbe. Odločitev ni bila lahka in še celo ne v kratkem času, ki ni čakal in je bil poln presenečenj. Med intelektualci v oficirskih uniformah so bili po premoženjski plati pripadniki posedujočih razredov, po ideološki pa so se vsi kljub razlikam gibali v okolju meščanske družbe. Mnogi inteligenti so kazali interese in miselnost mlade slovenske buržoazije. Zdaj, po oktobru, se je vsiljevala nova alternativa: odreči se tradicij in ustanov meščanske družbe ter se izreči za socializem, za temeljito druž-

³ Arhiv CK ZKS, Arhiv disidentskega gibanja v Rusiji 1917.

⁴ Nav. delo I. Očaka, stran 68.

beno preobrazbo. To je zahtevalo miselnih naporov in za marsikoga odpoved od koristi kapitalistične lastnine. Precejšen del intelektualcev-disidentov je z uspehom premagal te pregrade in se pridružil sovjetom in komunistični partiji. Drugi del intelektualcev-disidentov je postal nedelaven in v nekakšni nevtralnosti ni šel tako daleč, da bi se dal izkoristiti za protirevolucionarne akcije. Tretji, večidel nedisidenti, se je znašel v vrstah protirevolucije, toda ta je bil v manjšini.

Protislovni razvoj je zlasti videti pri Pavlu Golii, priznani avtoriteti med jugoslovanskimi oficirji in vodilnem disidentu. O tem priča njegovo stališče na mitingu zatiranih narodov Avstro-Ogrske v Kijevu 12. decembra 1917, torej mesec dni po boljševiški vstaji v Petrogradu in oblikovanju nove, sovjetske vlade. Mitingu je predsedoval Tomaž Masaryk. Osnovna naloga zbora je bila: izreči se za nadaljevanje vojne na strani antante in s tem proti mirovni politiki sovjetske vlade, doseči poraz in razsulo Avstro-Ogrske, razglasiti voljo zatiranih narodov po svobodi, suverenosti. Golija je na tem mitingu govoril kot »Slovenec s Kranjskega«. Zahteval je »zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v svobodni, neodvisni in federativni državi« z imenom Jugoslavija, pri tem je pozdravil odločitev zahodnih zaveznikov o nadaljevanju vojne in poudaril zahteve Slovencev in Hrvatov po Dalmaciji, Istri, Gorici in Trstu. Z izjavo o federativni Jugoslaviji je ponovil program disidentov in vztrajal pri njem. Z izjavo za nadaljevanje vojne se je uprl sovjetski politiki miru, ni pa v govoru nobenega sledu o sovražnem odnosu do sovjetske vlade, kar je bilo opaziti pri drugih govornikih na mitingu. Kar pa se tiče njegove izjave o slovenskih in hrvatskih ozemljih, ki morajo pripasti Jugoslaviji, je ta del govora očitno naperjen proti italijanskemu imperializmu, ki mu je londonski pakt leta 1915 dodelil omenjeno ozemlje. Tako se je pri Golii oblikoval odpor proti imperializmu: prevladala je skrb za nacionalno svobodo njegovega naroda. Takšno Goliovo stališče se je moglo pojaviti le pod močnim vtisom sovjetske politike proti imperializmu, za svobodo in samoodločbo narodov, za revolucionarno preobrazbo družbe sploh. Njegovo tedanjo presojo bi lahko rekonstruirali takole: če zmaga antanta in propade Avstro-Ogrska, si bodo zahodni zavezniki in njihovi podzavezniki delili med seboj njeno zapuščino, kakor kaže londonski pakt, zoper katerega se je treba bojevati in nasproti kateremu gre postavljati narodnostne zahteve, išoč opore v Evropi, pa tudi pri novi Rusiji; zato ruska oktobrska revolucija, ki zagovarja svobodo in samoodločbo narodov in ki pričakuje revolucionarne spremembe v Evropi in v svetu, lahko le koristi slovenskemu narodu kakor tudi drugim zatiranim narodom, da vržejo raz sebe jarem tuje države in dosežejo narodno svobodo. V tej načelni presoji se je Golija, tedaj šele pesnik-začetnik, izkazal realnega politika, ki je znal pretehtati osnovne in trajne silnice družbenega razvoja in bil sposoben za samostojno mišljenje ne glede na okolje in na trenutne neugodnosti za rešitev jugoslovanskega vprašanja. Zato mu moramo izreči priznanje. Še posebej smo mu dolžni priznanje, da se ni dal zavleči v vode antisovjetizma, kakor se je pripetilo vrsti slovenskih izobražencev v Rusiji po oktobrski revoluciji (dobrovoljci do kraja, zastopniki obeh takratnih meščanskih taborov na Slovenskem).

Nekaj mesecev kasneje vidimo Golio v Moskvi, med jugoslovanskimi komunisti in ruskimi gledališčniki, prevajajočega iz ruščine v slovenščino komunistične tekste in oblikujočega svoje umetniške koncepcije.

Razvoj Golie je dokaj značilen za slovenskega intelektualca. Tudi njegova kasnejša odmaknjenost od revolucionarnega gibanja v domovini, ki pa ni prerastla

proti komunizmu, je postala tipična za del slovenske inteligence. Po letih revolucionarnega vrenja 1919—1920 in zaradi razočaranja nad razmerami v kraljevini SHS se je ta zatekla v pasivnost, pa jo je morala naslednja mlajša generacija zamenjati v aktivnem družbenem protestu in v revolucionarni politični akciji.

Golivo pozitivno vlogo v Rusiji zlasti opazimo, če jo primerjamo recimo z vlogo Franca Terseglava, ustanovitelja Orlov na Slovenskem, urednika Slovenca in sploh enega vodilnih mož slovenskega katoliškega tabora. Leta 1918—1919 se je na Uralu, v Ufi in Jekaterinburgu dogovarjal z visokimi dostojanstveniki ruske pravoslavne cerkve in zastopniki katoliške iz Poljske in Francije o zbliževanju obeh cerkva, kar je »po udarcih, ki jih je prejela ruska cerkev od boljševizma... postalo še bolj aktualno«, kakor je kasneje poročal Slovenec (10. junija 1920). Slo je torej za ustvarjanje protiboljševiške fronte iz zastopnikov pravoslavne in katoliške cerkve, nedvomno protirevolucionarnega značaja. Terseglav je bil podporočnik v polku majorja Blagotića v Čeljabinsku, ki se je aktivno bojeval proti sovjetom in Rdeči armadi. Potem je postal predsednik Jugoslovanske komisije pri Češkem narodnem svetu v Jekaterinburgu in končno poročnik v sibirski vojski belega admirala Kolčaka. Skratka, potem »ko je vstopil v protiboljševiško organizacijo, je posegel tudi praktično v delo in z besedo in z delom skušal povsod, kjer se mu je nudila prilika, delovati v smislu idej... sv. Cirila in Metoda«, kakor je pisal Slovenec.

Iz tega je pač videti, da je antikomunizem in antisovjetizem pri slovenskem klerikalizmu starega datuma ter zakrknjenega in trdovratnega značaja.

Golia se razlikuje tudi od znanega slovenskega kulturnika dr. Franceta Steleta, ki se je leta 1918—1919 pogosto javljal z vodilnimi članki v protiboljševiškem listu Jugoslavjanin. Ta list je izhajal v Jekaterinburgu, potem ko je bila zadušena sovjetska oblast. Objavljal je srbohrvatska besedila v latinici in cirilici ter slovenska. V tem listu se je Stele izrekel proti teoriji, da bi bili Hrvati, Srbi in Slovenci en narod in je zato zagovarjal federativno ureditev Jugoslavije. Federativno načelo namreč »daje posameznim delom, ki so slučajno produkt zgodovinskega razvoja, senco samostojnosti, podaljša njihovo samostojno življenje vsaj navidezno, čeprav jih na drugi strani zapiše neizbežni počasni smrti«. Tako je pisal Stele v Jugoslavjaninu 5. decembra 1918 in nadaljeval: »Slovenci smo dosedaj dajali svoje znanstvene sile Nemcem... V Jugoslaviji pa bodo naši znanstveniki pisali na hrvaško-srbskem jeziku, na domačem pa le literaturo, ki bo popularizirala znanstvene rezultate. Zame je popolnoma nedvomno, da se bodo v Jugoslaviji Slovenci polagoma prilagodili v jeziku in kulturi močnejšemu delu. To pa ni nič tragičnega...«

Tako so se nekatere pozitivne misli spletle z negativnimi v čudno mešanico slovenstva in jugoslovanstva, naprednosti in nazadnjaštva. Kaj je pravzaprav sestavljalo jedro tej zmesi, je napisal Stele tri tedne pozneje: »Revolucionarji smo pač bili, toda ne revolucionarji proti bodočemu ustrojstvu naše lastne države ali dinastije, ki jo prizna doma naš narod po svojih zastopnikih, ampak proti Avstriji. Ko je ta razpadla, je naše revolucionarstvo samo po sebi padlo v vodo.«

Toda vrnimo se k Rusiji po oktobrski vstaji.

Oktobrske vstaje v Petrogradu in Moskvi se je neposredno udeležilo le nekaj Jugoslovanov; Slovenca med njimi ni bilo nobenega. Pač pa so se oktobrskih in novembrskih bojev za sovjete v Kijevu udeležili posamezni borci Jugoslovanskega udarnega bataljona in sicer na lastno pest in pobudo. O tem pričajo spomini slovenskih udeležencev.

Organizirana dejavnost vojnih ujetnikov na strani nove sovjetske oblasti se je pričela v začetku leta 1918, ko se je sovjetska oblast zmagovito razširila po vsej Rusiji. Tako je bila 14. marca 1918 v Moskvi konferenca vojnih ujetnikov-internacionalistov. Mesec pozneje se je prav tam zbral kongres vojnih ujetnikov v Rusiji. Od 14. do 18. aprila je zborovalo nekaj sto delegatov, ki so zastopali 520.426 ujetnikov revolucionarnega razpoloženja.⁵

Na kongresu so se uveljavile ideje internacionalizma. Med glavnimi sklepi najdemo nalogi:

1. Vojni ujetniki naj podprejo proletarsko revolucijo in se aktivno bojujejo za sovjetsko oblast.

2. Vojne ujetnike je treba pripravljati za dejavnost v domovini, da bodo avantgarda socialistične revolucije na zahodu.

Jugoslovane je zastopalo več delegatov, med njimi Jože Srebrnič, predvojni slovenski socialni demokrat iz Solkana, kasnejši narodni heroj, ki je bil na kongresu izvoljen v Centralni komite Revolucionarne socialistične organizacije inozemskih delavcev in kmetov.⁶

Medtem ko se je v Moskvi na teh zborovanjih določila politika bivših vojnih ujetnikov, je na jugu Rusije, v Ukrajini prihajalo do opredelitve Jugoslovanov neposredno v bojih s prodirajočo nemško in avstrijsko armado, ki je sporazumno z ukrajinsko nacionalistično Rado okupirala deželo.

Naši rojaki, predvsem disidenti, so se v tem kritičnem trenutku postavili v bran sovjetske republike. V Poltavi so izdali letak v ruščini, namenjen »delavcem in vojakom, Srbom, Hrvatom in Slovencem«. V njem sprašujejo: »Ali naj mirno gledamo težavno stanje mlade, nove Rusije?« In odgovarjajo: »Naša obveznost je, ker smo zatirani, ker smo delavci in kmetje, da se postavimo v bran ruske delavsko-kmečke republike.«

Pri tem avtorji letaka Jelica, Hranilović, Juraković in Čop ne pozabljajo svojih narodov. Takole pišejo:

»... Naši očetje, matere, bratje in sestre, ki jih podjarmlja avstrijsko-nemški imperializem, čakajo osvoboditve. Naš zatirani narod nam ne bo oprostil in zgodovina nam ne bo oprostila, če bomo mi, jugoslovanski delavci, kmetje in vojaki, zdaj v usodnem trenutku pustili na cedilu naše ruske tovariše... Pojdimo radostnega srca reševati rusko revolucijo, vedoč, da je v rešitvi ruske revolucije tudi rešitev in osvoboditev nas samih in zatiranih vsega sveta... Stopajte v vrste Jugoslovanske rdeče garde!«

Letak je imel uspeh. V zgodovino državljanske vojne v Rusiji so vpletena mnoga slavna dejanja Jugoslovanov v vrstah Rdeče armade prav na ukrajinskem bojišču. Tu pa je treba poudariti, da ostanki Srbskega dobrovoljskega korpusa, potem ko so ga zapustili disidenti, niso posegli v boje zoper nemško in avstrijsko armado. Ker niso hoteli braniti sovetov, jim ta prej sovražna vojska ni bila več sovražnik. Umaknili so se v mesta ob Volgi globoko v zaledje in varnost. To je važno in pomembno dejstvo, ki daje označbo preostalim dobrovoljcem srbskega korpusa.

Medtem ko se je del Jugoslovanov tolkel na frontah državljanske vojne, so v Moskvi, v središču revolucije, tekle priprave za čvrsto organizacijo revolucionar-

⁵ Prav tam, stran 85.

⁶ Prav tam, stran 86.

nih Jugoslovanov. Marca 1918 je bilo posvetovanje socialistično usmerjenih Jugoslovanov, živečih v Rusiji. Od Slovencev se ga je udeležil Drago Godina, uslužbenec iz Trsta, ki je emigriral v Rusijo leta 1916. V začetku aprila 1918 je nastala Jugoslovanska skupina mednarodne socialne demokracije, ki je začela izdajati list Revolucija. Maja in junija 1918 pa se je iz te skupine oblikovala Jugoslovanska komunistična skupina kot članica Federacije inozemskih komunističnih skupin pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije (skrajšano KP (b) R).

Prvi akt nastanka Jugoslovanske komunistične skupine ima datum 16. maja 1918.⁷ To je resolucija, ki razglša ustanovitev Jugoslovanske komunistične emigrantske partije. Ime partija pa se ni obdržalo.

Njen drugi akt z dne 16. junija je statut Jugoslovanske skupine Komunistične partije Rusije. Statut so lastnoročno podpisali njeni ustanovitelji, 40 po številu, med njimi Slovenci Jože Srebrnič, Drago in Milena Godina.⁸ Med drugimi so imena kasneje znanih hrvatskih, srbskih in črnogorskih komunistov: Vladimir Čopić, Ivan Matuzović, Nikola Kovačević, dr. Vukašin Marković in drugi.

Tako je v Moskvi spomladi 1918 nastala prva komunistična organizacija med Srbi, Hrvati, Slovenci in Bolgari, skoraj leto prej od nastanka komunističnih strank v Jugoslaviji in Bolgariji. V začetku je ta organizacija združevala štiri južnoslovanske narodnosti.

Dejavnost skupine se je razširila na druge kraje Rusije. Delovala je polna tri leta, do spomladi 1921, ko so se skoraj vsi člani z drugimi vojnimi ujetniki vred vrnili iz Rusije v domače kraje. Sestava se je menjala, menjalo se je njeno vodstvo; oktobra 1918 so iz skupine izstopili Bolgari in osnovali lastno bolgarsko komunistično sekcijo, tudi ime se je še spremenilo, vendar je skupina v bistvu ostala pri temeljih, ki so jih postavili njeni ustanovitelji maja 1918.

Jugoslovanska komunistična skupina je izdajala glasilo Vsemirnaja revolucija, ki je v letih 1918—1919 priobčevala članke in dopise v jezikih in pisavah jugoslovanskih narodov.

Tiskala je številne letake, namenjene bivšim vojnim ujetnikom in jugoslovanskim borcem v Rdeči armadi, prav tako pa zapeljanim vojakom v belih in intervencionističnih vojskah.

Prevajala in tiskala je številne knjige in brošure komunistične in napredne vsebine. Nastala je prva komunistična literatura v srbohrvaščini in slovenščini, tiskana v latinici in cirilici. Leninovi spisi so bili tu prvič izdani v slovenščini.

Organizirala, podpirala in spodbujala je številne jugoslovanske enote v Rdeči armadi, med njimi Prvi jugoslovanski komunistični polk, pošiljala vanje agitatorje in organizatorje. Odtod je črpala tudi del vodilnih kadrov.

Ustanovila je partijsko šolo in šolo rdečih poveljnikov ter pošiljala najboljše tečajnike v ustrezne sovjetske višje šole.

Skratka, razvila je živahno dejavnost. Znotraj skupine niso Slovenci, Hrvati ali Srbi predstavljali kakih posebnih, samostojnih sekcij. Dasi je vsak v anketah navajal narodnost in jo je le malokdo označil z besedo Jugoslovan, so vsi enotno

⁷ Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd (v nadaljnem IIRP), mikrofilm (MF) 16/33, posnetka 2 in 3. Fotokopije teh dokumentov je beograjski institut prejel od Instituta marksizma-leninizma v Moskvi.

⁸ IIRP, MF 16/33, posn. 377—380.

delovali v jugoslovanski skupini, brez narodnostnih preprirov, kot složna in iskrena tovarišija.

Leta 1918 so v moskovski skupini bili mnogi Slovenci: Drago Godina in Jože Srebrnič, Milan Gorup in Jože Velnar, Ivan Vuk in Stanko Lapajne, Pavel Golia in Ciril Cirman, Srečko Jeras in Lovro Klemenčič, Ivan Maver in Ernest Pertot, Filip Kumbatović in Aleksander Skaza, Srečko Lapajne in drugi.

Naši rojaki-internacionalisti niso delovali le v svoji skupini. Zaposlovali so se tudi v sovjetskih ustanovah v Moskvi. Tako npr. je bil Vladimir Čopić tajnik oddelka južnih Slovanov ljudskega komisariata za narodnostne zadeve; v ljudski komisariat za zunanje zadeve je šel delat Stanko Lapajne, pozneje odvetnik v Ljubljani.

Nadalje so naši rojaki širom Rusije delali v tovarnah, pri kmetih, v gospodarski upravi, sovjetih, organih notranjih zadev, komitejih KP (b) R itd. Najbolj pa so se uveljavili v enotah Rdeče armade, v katere zgodovini najdemo številne junake iz vrst Jugoslovanov kakor npr. Aleksa Dundića, Danila Serdića, Avgusta Barabaša, Vilka Mariona in druge, ki so poveljevali polkom in divizijam ali bili v armadnih štabih.

Kot poveljniki srednjih enot Rdeče armade so se odlikovali Slovenci Srečko Jeras, Jože Horvat; Jože Velnar in drugi.

Ko se je konec oktobra 1918 sesula Avstro-Ogrska in je v začetku novembra 1918 kapitulirala Nemčija, kar je pomenilo konec prve svetovne vojne, so se slovenski, srbski in hrvatski komunisti v Moskvi zbrali, da določijo naloge v novem položaju. Dotlej niso imeli stikov z domovino, zdaj se je takšna možnost porajala. Izredna konferenca jugoslovanske skupine KP (b) R je dne 5. novembra 1918 sklenila:

— ustanoviti Komunistično partijo (boljševikov) Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj nadomesti socialnodemokratske stranke v domovini, ker so le-te izdale stvar delavskega razreda in socializma;

— poslati večje število članov v domovino, da odpočno z delom nove komunistične stranke.⁹

Kakor je bila druga točka nemudoma izpolnjena, tako prva ni mogla biti takoj uresničena. V pokrajinah, ki so sestavile novo kraljevino SHS, so obstajale socialnodemokratske stranke, ki so se le počasi otesale miselnosti in politike druge internacionale in obotavljaje osvobajale reformizma. Razvoj v teh pokrajinah je šel svojo samostojno pot. Najprej je prišlo aprila 1919 do zedinjenja večine socialnodemokratskih strank v novo Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) in šele drugi kongres te stranke junija 1920 je sprejel ime komunistične stranke in se brez pridržkov izrekel za program in politiko tretje, komunistične internacionale. Povratniki iz Rusije so se sicer morali prilagoditi razmeram v domovini, toda postali so pomemben del v vodstvu nastajajoče Komunistične partije Jugoslavije.

Z odhodom precejšnjega števila jugoslovanskih komunistov iz Moskve v Jugoslavijo dejavnost moskovske skupine ni prenehala. Nasprotno, navezala je stike s skupinami in krožki jugoslovanskih komunistov širom Rusije. Organiziranost in strnjjenost teh grup se je povečala in utrdila ter dobila redno obeležje. V po-

⁹ IIRP, 16/33, posn. 544—549.

ročilu za marec 1920 je Centralni jugoslovanski biro agitacije in propagande pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije — tako se je takrat imenovalo vodstvo jugoslovanskih komunistov v Rusiji — navedel, da je na vsem ruskem ozemlju bilo v KP (b) R okoli 450 članov in 50 kandidatov, skupno torej okoli 500 partijcev iz vrst Jugoslovanov. Polovica jih je bila srbske narodnosti, 35 odstotkov hrvatske in 15 odstotkov slovenske. V Rdeči armadi je služilo 70 odstotkov jugoslovanskih komunistov, poleg številnih nestranskarско opredeljenih.¹⁰

Ta redna in tesna povezava jugoslovanskih komunistov v Rusiji, tako v evropskem delu dežele kakor tudi v Sibiriji in v srednji Aziji ali Turkestanu — tu so se zlasti uveljavili Slovenci — je omogočila sklic državne konference jugoslovanskih komunistov iz vse Rusije. Trajala je od 8. do 13. oktobra 1920 v Moskvi. Udeležilo se je 15 delegatov s pooblastili in 15 delegatov s posvetovalnim glasom, ki so zastopali 18 sekcij in 21 krožkov s skupno 326 člani in 210 kandidati KP (b) R. Med delegati sta bila Slovenca Janez Košir in Ernest Pertot.¹¹

Skupina je nadaljevala plodno delo izdajanja knjig in brošur (poleg lista in letakov). Bile so namenjene bivšim vojnim ujetnikom, kasneje pa so jih pošiljali tudi v Jugoslavijo. Kako obsežna je bila ta literarna dejavnost, pričajo tile podatki za triletno obdobje:

Knjig in brošur je izšlo 65, od tega 13 v slovenščini, druge v srbohrvaščini, v latinici in cirilici.

Izhajali so tile listi: v Moskvi Revolucija spomladi 1918, Vsemirnaja revolucija v drugi polovici 1918 in Svjetska revolucija leta 1919; v Irkutsku Komuna spomladi 1920 in v Taškentu spomladi in poleti 1920 list s trojnim imenom Crveni barjak — Crvena zastava — Rdeči prapor. Med uredniki in pisci teh listov so bili Slovenci Ivan Vuk, Drago Godina, Jože Srebrnič, Pavel Golia in drugi.

Letakov in proklamacij je bilo 17, od tega eden v slovenščini. Pri tem niso upoštevani letaki, ki so jih razširili v raznih krajih Rusije na pobudo tamkajšnjih jugoslovanskih komunistov.

Naklada tega tiska je presenetljivo velika: knjig ali brošur 650.200 izvodov, od tega v slovenščini 97.000; moskovskih časopisov (brez irkutskega in taškentskega lista) 949.000 izvodov; letakov 292.000 izvodov. Skupna naklada je dosegla 1.891.200 izvodov.¹²

V slovenščini so izšle tele knjižne izdaje: Klara Zetkin, Borba za svobodo in mir; Bela Kun, Kaj hočejo komunisti; Osnovne črte Komunistične internacionale; V. M. Friče, Imperializem; F. Marchlewski, Kaj je boljševizem; Paul Lafargue, K državi socializma; K. Liebknecht, Pajki in muhe; D. Godina, Narodnjaštvo in interesi proletariata; Manifest Komunistične internacionale; Teze tovariša Lenina o buržoazni demokraciji in proletarski diktaturi; V. M. Friče, Internacionala; O. Obolenski, Mednarodni položaj in politika sporazuma; Program Ruske komunistične stranke (boljševikov).

Prevajalci iz ruščine v slovenščino so bili po podatkih iz arhiva Jugoslovanske komunistične skupine pri KP (b) R, ki se je v celoti ohranil, tile tovariši:

¹⁰ IIRP, MF 16/33, posn. 847—849.

¹¹ IIRP, MF 16/33, posn. 981—1011.

¹² IIRP, Poročilo D. Vidnjeviča z dne 1. avgusta 1921, MF 16/37, posn. 398—404.

Pavel Golia, Ciril Cirman, Jože Velnar,¹³ Ivan Vuk,¹⁴ Alojz Sedej,¹⁵ in Jožko Prezelj.¹⁶ Kaj je vsak izmed naštetih prevedel, tega v arhivu ni najti. Stavca za slovenski tisk sta bila Ivan Maver in Ernest Pertot.

Poleg dejavnosti osrednje jugoslovanske skupine v Moskvi najdemo v dokumentih podatke o razviti politični in kulturni dejavnosti Jugoslovancev v Sibiriji in Turkestanu.

Ko je Rdeča armada konec 1919 in v začetku 1920 podila od zahoda na vzhod vzdolž sibirske železniške magistrale ostanke razbite bele armade admirala Kolčaka in z njo vred češke legije, ki so hitele v Vladivostok na Tihem oceanu, da bi se od tam z ladjami napotile v domovino, je med to pisano družino vojsk prišel tudi jugoslovanski polk Matije Gubca, formiran v Tomsku. V polku je rastlo boljševiško razpoloženje in v Nižnjem Udinsku sta dva bataljona od treh z dvema oklopnima vlakoma vred prešla na stran Rdeče armade in se ji priključila.¹⁷ Stavila sta jugoslovanski sovjetski bataljon, ki je štel 700 mož. Ves februar 1920 je po naročilu enot Rdeče armade, ki so prodirale dalje na vzhod, držal Nižji Udinsk in železniško progo. Pri tem so se izkazali Pavle Gregorić, še živeči hrvatski komunist in predsednik JRK, Branko Sicelj, Ernest Pertot, Ernest Sorčan, Jože Zupančič in drugi. Strojvodja enega oklopnih vlakov je bil Alojz Kusold, Slovenec iz Ljubljane, kovinar, kasneje član pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, odgovorni urednik partijskih legalnih tednikov v Ljubljani, nato partizan in spomeničar.

V Irkutsku je ob istem času februarja 1920 nastala Prva internacionalna komunistična divizija; v njej je bil eskadron konjenikov Jugoslovancev, 120 po številu. Poveljnik divizije je bil Vilko Marion, Hrvat po narodnosti, komunist po prepričanju. Žal ga je pokosil pegasti legar, tedaj pogosta bolezen, ki je spremljala državljansko vojno.¹⁸

V Turkestanu so Jugoslovani, med njimi Slovenci Janez Košir, Franjo Novak, Ivan Vuk, Srečko Jeras, Ljudomil Kalin, Peter Uzar, Lovro Klemenčič, Karel Mali, Franc Fon, Ivan Možina in drugi, sodelovali v ustanovah sovjetske uprave, v Rdeči armadi, v partiji. Nekateri so z orožjem pomagali zatreti upor belih zoper sovjetsko oblast v Taškentu januarja 1919.

Precejšnjo zaslugo za zadušitev tega upora je imel Janez Košir, železniški uslužbenec iz Ljubljane. V taškentski trdnjavi, ki je bila v vojaškem pogledu ključnega pomena je bil namreč dežurni ter je pravočasno opazil sumljive premike nekaterih čet v mestu. Ukazal je moštvu postaviti topove in strojnice na obzidje, da zavaruje trdnjavo. Naskok belih je bil tako odbit in v bojih, ki so se razvneli v mestu, je trdnjava predstavljala glavno oporo rdečih čet. Upor je bil po treh dneh zatrt.

O obsegu prosvetne dejavnosti v Taškentu, kjer so se med Jugoslovani izkazali predvsem Slovenci, pričajo tile podatki:

¹³ IIRP, MF 16/33, posn. 80—81; glej tudi Sodobnost 1967, zv. 6, članek o Pavlu Golii.

¹⁴ IIRP, MF 16/37, posn. 341 in 344.

¹⁵ IIRP, MF 16/33, posn. 810—811.

¹⁶ IIRP, MF 16/37, posn. 329.

¹⁷ IIRP, Brzjav predsednika Sibirskega rev. komiteja Smirnova v Moskvo CK KP (b) R z dne 4. februarja 1920, MF 16/33, posn. 669.

¹⁸ IIRP, MF 16/35, posn. 81—87.

Obstajal je pevski zbor iz približno 50 pevcev. Vodil ga je slovenski skladatelj Emil Adamič, ki je naučil zbor ne samo slovenskih pesmi ter pesmi Hrvatov in Srbov, marveč tudi ruske in nemške. Na programu je imel izvirne Adamičeve skladbe, nastale v tej dobi na besedila v slovenščini, ruščini in nemščini. Nastopal je na »koncertih-mitingih«, kjer so se vrstili govori in petje, deklamacije in dramske scene, nastopi tamburašev in humoreske.

Močna opora propagandistični in agitacijski dejavnosti jugoslovanskih komunistov v srednji Aziji je bil štirinajstdnevnik Crveni barjak-Rdeči prapor-Crvena zastava, ki je izhajal od maja do novembra 1920. Njegov najmarljivejši urednik je bil Ivan Vuk, slovenski pisatelj in urednik Slovenskega ilustrovanega tednika v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. Po oktobrski revoluciji je postal komunist. Pisal je članke, podlistke in svoje prve revolucionarne pesmi kakor npr. Komunistični internacionali in Rdeči val.

O vsebini debat med jugoslovanskimi komunisti na sestankih, ki so bili redni in skrbno pripravljene, priča izvleček iz ohranjenega zapisnika z dne 18. aprila 1920.

»Tovariš Kalin razlaga, da teoretično diktatura proletariata ne more biti eno in isto kot sovjetska oblast. Lahko se namreč zgodi, da proletariat drugih držav uporabi drugo obliko proletarske diktature. Citira neke izreke.

Tovariš Vuk pojasnjuje, da nove oblike še niso odkrili, da je nihče ne more pokazati in je morda tudi v prihodnje ne bo pokazal. Zato je skoraj popolnoma verjetno, da bo prav sovjetska oblast oblika za proletarsko diktaturo po vsem svetu.«

Naši rojaki v Taškentu so se že pred mnogimi leti ukvarjali z vprašanji, ki so bila kasneje včasih sporna. Vsekakor je življenje potrdilo predvidevanja Ljudomila Kalina, člana ZKS v bežigrasjski organizaciji v Ljubljani. Večina Slovencev — »taškentcev« se je po vrnitvi v Jugoslavijo vključila v delavsko gibanje in komunistično partijo, dasi ne vsi enako dejavno. Med NOB so »taškentci« šli v partizane ali delovali v zaledju, bili žrtve v taboriščih. Med najbolj znane »taškentce« štejemo Franja Novaka, Petra Uzarja, Janeza Koširja, Ljudomila Kalina, Ivana Možino, Franca Fona.

Lahko bi našli še mnogo stvarnih dejanj iz zvrsti v dejavnosti Slovencev in drugih Jugoslovancev v oktobrski revoluciji med državljansko vojno v Rusiji v letih 1918—1921. Dostopni arhivi govore o njih kot z glednih internacionalistih.

Dokumenti hkrati osvetljujejo delovanje enega dela Jugoslovancev v taboru protirevolucije. To so predvsem skupine ob murmanskem železniški progi poleti 1918 ter skupine v Samari, Čeljabinsku in Tomsku leta 1918—1919.

Število Slovencev in drugih Jugoslovancev v vrstah protirevolucije je bilo majhno. Velika večina bivših vojnih ujetnikov jugoslovanske narodnosti je bodisi aktivno in z orožjem v roki bila za sovjete, za boljševike, za oktobrsko revolucijo, ali pa s simpatijami spremljala revolucionarne dogodke, ne da bi se dala izkoristiti od reakcije.

Zatorej lahko sklepamo o pomembnem in častnem deležu Slovencev, Hrvatov in Srbov v revoluciji leta 1917 in v bojih za utrditev sovjetske oblasti leta 1918—1921 v Rusiji. Številen tisk v Sovjetski zvezi zdaj dokumentirano pripoveduje o tem slavnem deležu.

Niki Brumen

Kratko poročilo o predvojni Ljudski pravici ob sestavljanju bibliografije člankov in prispevkov lista

»Dan, ko se je pojavila prva številka Ljudske pravice, je upravičeno zabeležen kot eden najvažnejših datumov v razvoju Komunistične partije Slovenije« (E. Kardelj, Po petindvajsetih letih. Ljubljana 1959, stran 48).

Doslej so izšla o predvojni Ljudski pravici razna poročila, razprave in spominski zapisi; pomembnejše so prispevali: Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj, Ivan Kreft, Miško Kranjec, Ivan Regent, Rudi Čačinovič, Boris Ziherl, Janko Liška, Vanek Šiftar, Janko Glazer, Ivan Šinkovec, Tomo Brejc, Franc Zadavec, Jože Munda. Na pobudo Ivana Krefta je omogočil sestavljanje bibliografije predvojne Ljudske pravice delavcem soboške študijske knjižnice Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Bibliografija je posvečena 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije.

Ob sestavljanju bibliografije člankov in prispevkov Ljudske pravice 1934—1936, Nove ljudske pravice 1939 in Ljudske pravice 1941 se je izkazalo, da ima list bogato vsebino. Naj opozorim na nekatere teme, zaradi česar je bila Ljudska pravica pomembna že tedaj in je zanimiva še iz današnje zgodovinske perspektive. Članki, objavljeni v takratni Ljudski pravici, so realno ocenjevali takratni notranji in zunanji politični položaj, opozarjali bralce na nevarnost fašizma in poskuse režima, da zaduši napredna gibanja. Značilne so stvari, za katere so se jasno in odločno borili skupaj s preprostim delovnim ljudstvom člani PK KPJ: glavni pobudnik in idejni usmerjevalec lista Edvard Kardelj, pisci Ljudske pravice Rudi Čačinovič, dr. Jože Brilej, dr. Joža Vilfan. Z urejanjem lista in s svojimi prispevki pa so dajali fiziognomijo listu Miško Kranjec, Ivan Kreft, Edvard Kardelj in Miha Marinko.

V svojem daljšem poročilu o Ljudski pravici, sem izbrala iz bogatega gradiva naslednje teme: *Politika v svetu*; enakopravnost in solidarnost narodov, vojna, svarilo pred oboroževanjem, zlata knjiga miru, fašizem, nacizem, imperializem, lakota. *Notranja politika pri nas*: gospodarskopolitične in kulturne zahteve, skupnost ljudstva in njihov boj, volitve, slovenske manjšine v zamejstvu, razkrinkavanje kapitalistov in politikov, pojem svobode in demokracije, narodno vprašanje, Celjski dogovor, komunisti ali klerikalci, občina, najmanjša samoupravna enota. *Delavstvo, kmečko vprašanje, socialno vprašanje*; tovarniški in rudniški delavci pri nas, stavke, obrtništvo, izseljenstvo in sezonstvo, brezposelnost, boj za pravice, obratne volitve, delavski zaupniki, agrarna reforma, stanje kmečkega gospodarstva, zaščita kmetov, zdravstvo, stanovanjsko vprašanje, upokojeanci, socialno stanje

in cigansko vprašanje. *Kultura*; slovenski jezik, boj za kulturne institucije, prosveta, Sodobnost — Ljubljanski zvon — Straža v viharju, obramba kulture v svetu, podlistki Miška Kranjca. *Boj žene za enakopravnost in žensko volilno pravico*; položaj žene-delavke v družini in družbi, žena za posebne pravice, ženska volilna pravica. *Uredniška sporočila in zanimivosti iz prispevkov dopisnikov Ljudske pravice*.

Tukaj omenjam le nekatere misli iz predvojne Ljudske pravice in opozarjam najprej na nekaj člankov, ki so govorili o politiki v svetu. Najvažnejše, kar je poudarjala predvojna Ljudska pravica in je še danes živo, je boj za enakopravnost narodov. Geslo slovenskega delavca in kmeta je bilo: 'Vsi narodi morajo biti enako-pravni' (Vilfan J., B. P., Ob desetem manjšinskem kongresu: LdP 1934, 1, 2); v zvezi z afriškimi kolonialnimi narodi pa, 'da Slovenci pozdravljamo vsak njihov boj in vsak njihov napor za osvoboditev' (Vilfan J., Politični pregled: LdP 1935, 1, 1) List je opozarjal na svetovno oboroževanje in svaril pred vojno, predvsem pa pred fašizmom, nacizmom in imperializmom, češ naloga, vseh narodov je, da drug drugemu pomagajo in da se skupaj bore proti skupnemu sovražniku imperializmu' (Čačinovič R., Formoza v Aziji in drugod po svetu: LdP 1935, 9, 2—3).

Politika pri nas, objavljena v predvojni Ljudski pravici, je morda najzanimivejši del prispevkov. To so predvsem slovenski dogodki, zahteve slovenskega naroda, vzgoja slovenskega ljudstva na solidnost med preprostimi ljudmi, vzgoja in priprava naših ljudi na boj za enakopravnost, narodnost, svobodo, demokracijo, pojem volitev, o glasovanju ipd. Med zahtevami Ljudske pravice je poleg črtanja zaostalih davkov, o vzdrževanju šol, nove bolnice, svobode tiska in združevanja itd., bila največja zahteva — pomilostitev vseh političnih jetnikov.

Ljudska pravica je osvetljevala gospodarske, socialne, kulturne potrebe in zahteve slovenskega delovnega človeka in poudarjala, da je rešitev le v skupnosti slovenskega preprostega ljudstva (Brilej J., Skupnost preprostega ljudstva: LdP 1935, 3, 1), da se mora združiti v zvezi delovnega ljudstva Slovenije, v boju za mir, kruh in svobodo, 'kjer se bodo ljudje sami odločili o svojih stvareh' (Kardelj E., Za Zvezo delovnega ljudstva: NLdP 1939, 1, 1). Ob takratnih volitvah je pisala Ljudska pravica, da je gospoda 'samo obljubljala, po volitvah pa so bili delavci in kmetje spet siromašni, brez dela, brez hrane in brez obleke' (Čačinovič R., Kmet iz Goriškega, Glas prekmurskega kmeta: LdP 1935, 4, 3) zato 'bi moralo ljudstvo, delavec, kmet in obrtnik, postaviti in voliti samo svoje zastopnike' (Jevtičev glas: LdP 1935, 5, 2). Odločna je bila zahteva lista: 'hočemo parlament, v katerem bodo od ljudstva resnično izvoljeni zastopniki delali take zakone, kakor jih ljudstvo hoče in volili tako vlado, ki ustreza volji ljudstva' (Čačinovič R., Kadar se bratci sprejo: LdP 1935, 12, 2). Vidno mesto je Ljudska pravica namenila slovenskim manjšinam. Opozorila je tudi na porabske Slovence (Vilfan J., Na pragu v 1935: LdP 1934, 7, 1—2). Ironizirala je domače kapitaliste. Pisala je za delavce in kmete naziv tovariš, pred imeni kapitalistov in politikantov pa zmerom g. = gospod. Slovensko gospodo je ocenila, da nima nobenega ponosa; 'za pravice naroda se ne postavi, še huje: navzgor se klanja, navzdol pa pritiska' (Vilfan J., Kaj nam pove znanost: LdP 1935, 13, 3). Prikazala je kapitaliste, ki so odnašali iz rudarskih revirjev črne trboveljske doline težke milijone — 'rudarji pa polomljene kosti in jetiko' (Trbovlje: LdP 1935, 24, 6). Ljudska pravica je razkrinkala list Slovencev, ki je podtikal Zvezi delovnega ljudstva Slovenije, 'da se zveza bori za odcepitev Prekmurja in Bele krajine od Slovenije za priključitev k Hrvatski. Ta črni naklep je

Slovenec očital slovenskemu pisatelju Mišku Kranjcu, ki je s svojim obsežnim književnim delom več napravil za okrepitev slovenske zavesti v Prekmurju, kakor vse legije Slovenčevih agentov' (Laž-orožje obupancev: NLdP 1939, 1, 4). O svobodi je razpravljala Ljudska pravica takole: ,če vlada resnična svoboda, potem je mogoče vsa mnenja enako svobodno zastopati. In zmagati more samo ono mnenje, za katero je večina ljudstva, katero večina za dobro in pametno spozna, o katerem se večina prepriča. Za kar pa je večina, je pa dobro za skupnost' (Zloraba svobode: LdP 1935, 16, 1). O demokratizaciji je poudarjala, ,da je smer, ki vodi k sodelovanju in odločevanju vedno širših množic, ki polaga usodo skupnosti vedno bolj v široke množice, da bi v politiki zavestno sodelovale najširše množice slovenskega naroda' (Vilfan J., Ne odlašajmo s sporazumom: LdP 1935, 20, 1). Pomembna je zahteva o pravici vsakega naroda, da sam odloča o svoji usodi, ,da v enakopravnem odnosu s sosedi, sam si vero voli in postave' (Vilfan J., Dva dokaza: LdP 1936, 3 b, 1). Delo in pomen občine je nakazala Ljudska pravica takole: Občina je ,najmanjša, a zelo pomembna samoupravna edinica, ki upravlja v neki meri tudi politične, državljanske pravice ljudstva, predvsem je tukaj mišljena volilna pravica' (Brilej J., Občina najmanjša — a zelo pomembna samoupravna edinica: LdP 1935, 23, 2). Z geslom ,Vsi ljudje imajo pravico do dela, vsak naj dobi plačilo po svojem delu' (Kmečko delavska šola: LdP 1935, 5, 3) je Ljudska pravica in z njo Komunistična partija Slovenije poleg osvetljevanja stanja preprostega ljudstva povedla ljudi revolucionarno v boj proti okupatorju in za boljše in srečnejše življenje. Pravica do dela je uzakonjena v naši ustavi.

Tehtni stavki so bili posvečeni v Ljudski pravici tudi izseljenstvu, sezonstvu, brezposlenosti, odpuščanju delavcev, na drugi strani pa obratnim volitvam, volitvam delavskih zaupnikov, iz katerih se je kasneje ustvarila ne samo mreža Ljudske pravice, temveč tudi zaupnikov Komunistične partije Slovenije. Zelo jasno je posvetila Ljudska pravica stavek agrarnemu vprašanju: Zemljo naj dobi tisti, ki jo obdeluje' (Gornji Grad: LdP 1935, 1, 4). Opisano pereče kmečko vprašanje v svetu in pri nas, socialno stanje ljudi je resnično zrevolucioniralo ljudstvo, da je prek Ljudske pravice začelo verjeti v lepšo in boljšo bodočnost, tako tudi cigani, ki so zahtevali, ,proč s šotori' (Cigan, Kanižarica pri Črnomlju: LdP 1935, 12, 4).

O kulturi je najpomembnejši v Ljudski pravici prispevek Kluba prekmurskih akademikov, ki so v javnem pismu odločno izpovedali svoje stališče: slovenščina je jezik, ne narečje (LdP 1934, 1, 4). Nadalje je Ljudska pravica veskozi spremljala zatiranje slovenskega jezika naših manjšin v zamejstvu. Tudi pri nas je ugotavljala, da se je počenjalo s slovenščino, kakor da je jezik manjšine. O kulturnem delu pa je poudarila, ,da ima le toliko smisla, toliko vrednosti, kolikor to delo koristi skupnosti' (Vilfan J., Ne odlašajmo s sporazumom: LdP 1935, 20, 1). Podprla je akcijo Kluba prekmurskih akademikov za popolno gimnazijo v Soboti in akcijo visokošolcev ljubljanske univerze za zgraditev univerzitetne knjižnice. Za literarne zgodovinarje bo morda zanimiv članek Sodobniki o Ljudski pravici (LdP 1935, 2, 2) o programu slovenske akademske mladine, beležke o gledaliških delih, o knjigah v svetu, morda proglas proti napadam organiziranih fašistov na svobodo duha in na kulturne ustanove (Svoboda prepričanja: LdP 1934, 6, 4); kongres za obrambo kulture v Parizu: (LdP 1935, 13, 4) in M. Kranjčevi podlistki. Boj žene za enakopravnost in žensko volilno pravico je pridružila Komunistična partija Slovenija skupnemu boju preprostega ljudstva, ,za posebne ženske pravice' (Križev pot slovenske kmečke žene: LdP 1935, 10, 2). Zahteve so bile: ,enako

plačilo za moško, žensko in mladostno delo, zaščita matere in otrok, dvomesečni plačani dopust pred in po porodu, ženska volilna pravica, enakopravnost pred zakonom' (Delavska žena z Jesenic, Slovenska delovna žena: LdP 1935, 7, 2) in nadalje 'enakopravnost žene tudi v javnem in političnem življenju' (Shod za žensko volilno pravico: NLdP 1939, 1, 8). Ljudje so kmalu spoznali, da je Ljudska pravica edini list na Slovenskem, ki se bori za pravice delovnega človeka, saj so dopisniki npr. pisali: 'četudi ni za sol, za Ljudsko pravico mora biti!' (Prijetelji »Ljudske pravice«, »Ljudska pravica« v Ptuj: LdP 1935, 11, 4). Zato je razumljivo, da se je iz kroga naročnikov zatrttega Novega časa razširila Ljudska pravica iz Prekmurja po vsej Sloveniji, deloma na Hrvaškem in južni Jugoslaviji, celo med sezonce v Franciji, kar nam pričajo nekateri dopisi, ki so jih pošiljali uredništvu bralci skupaj s podporo za tiskovni sklad.

Bibliografski zapis predvojne Ljudske pravice obsega:

1. Uvodne besede o namenu bibliografije člankov in prispevkov lendavske in ljubljanske Ljudske pravice (I—III, 1934—1936), zagrebške Nove ljudske pravice (I, 1939) in treh ilegalnih številk Ljudske pravice IV—1941, ki so bile natisnjene v Šmartnem pod Šmarno goro in v Sadinji vasi.
2. Osnovni opis lista, ki govori o izhajanju, tiskarjih, izdajateljih, založnikih, urednikih, nakladi itd.
3. Bibliografsko gradivo po abecedi avtorjev, šifer, psevdonimov in naslovov anonimnih prispevkov.
4. Register pojmov, predmetov, imen, krajev, ki se pojavljajo v vsebini lista.
5. Vire in literaturo predvojne Ljudske pravice.
6. Odmev predvojne Ljudske pravice v prekmurskem časopisu do 1941.

OPOMBA

Razrešitve psevdonimov in anonimov, ki so navedeni v tekstu, je posredoval bivši urednik Ljudske pravice Ivan Kreft.

Navedek LdP 1934, 1, 1 pomeni Ljudska pravica 1934, št. 1, stran 1; NLdP pa Nova ljudska pravica.

Tomaž Weber

Poročilo o položaju, problemih in perspektivah pouka zgodovine, zlasti novejše, v naših šolah

Menim, da pouka novejše zgodovine ne moremo obravnavati ločeno od pouka zgodovine nasploh. Novejša zgodovina je sestavni del zgodovine in sta glede na razvoj v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Seveda je razumljivo, da daje naša družbena skupnost prav glede na pomembnost razvoja naše socialistične skupnosti novejši zgodovini poseben poudarek.

Učnovzgojni smotri pouka zgodovine na vseh stopnjah šol to pomembnost še posebej poudarjajo in so v kratkem tile: »Pouk zgodovine seznanja učence s pomembnimi obdobji preteklosti naših narodov, bojem za svobodo in NOB, razvija patriotično zavest učencev, vodi jih k spoznavanju nenehnega razvoja človeške družbe, ugotavlja potrebo po stalnem boju za boljše in lepše življenje, budi v učencih zavest, da pripadajo v tem boju naprednim silam, razvija pojme, ki so potrebni za razumevanje sodobnega sveta, prispeva k svetovnonazorski orientaciji, vzgaja učence k spoštovanju enakopravnosti in mirnega sožitja med narodi in k internacionalizmu, prispeva k lažjemu vključevanju učencev v samoupravni sistem spoznava jih z zakonitostmi zgodovinskega razvoja, prispeva k razvoju zgodovinskega mišljenja, navaja jih h kritičnosti, primerjanju in sklepanju, torej k samostojnemu delu in razvija delovne navade.«

Nedvomno so učnovzgojni smotri pouka zgodovine v naših šolah visoko zastavljeni, rekel bi perspektivno, njihova realizacija pa je odvisna od vrste dejavnikov. Zato menim, da bi si ogledali te dejavnike in njihovo stanje, preden lahko rečemo, kaj storiti, da bi v čim krajšem času približali pouk zgodovine zgoraj navedenim smotrom. Pri tem ne bom navajal vseh problemov, ki so bili že objavljeni (glej literaturo navedeno v opombah), ampak bom skušal osvetliti te probleme s strani, ki niso bile obdelane dovolj sistematično, in jih opremil z novimi podatki.

Dejavniki, ki pomembno vplivajo na pouk zgodovine in realizacijo navedenih smotrov, so po mojem mišljenju tile:

1. Zasnova predmetnika in organizacija pouka v šolah.
2. Zasnova učnih načrtov.
3. Kvalifikacijska struktura uččnega kadra.
4. Instrumentarij za pouk zgodovine.
5. Vsebina in učinek dela in uveljavljanje diferenciranih oblik in sodobnih metod in tehnik dela.

Analizirajmo stanje posameznih dejavnikov:

1. Zasnova predmetnika in organizacija pouka v šolah

Pouk zgodovine je organiziran in zagotovljen s predmetnikom na osnovnih, poklicnih, tehniških in njim ustreznih šolah ter gimnazijah. V osnovni šoli se uvaja predmet zgodovina v okviru spoznavanja prirode in družbe že v 1., 2. in 3. razredu, v 4. razredu v okviru spoznavanja družbe, prav tako v 5. razredu ter nato predmetno v okviru zgodovine v 6., 7. in 8. razredu osnovne šole. Tako je pouka zgodovine tedensko v osnovni šoli na predmetni stopnji 7 ur (3 ure v 6. razredu in po 2 uri v 7. in 8. razredu), na poklicnih šolah eno leto po dve tedenski uri, na tehniških šolah po dve tedenski uri skozi dve leti in na gimnazijah po tri tedenske ure skozi štiri leta. Skupno imamo torej na predmetni stopnji osnovne šole na razpolago za zgodovino 245 ur, na poklicnih šolah 70 ur, na tehniških in njim ustreznih šolah največ 140 ur in na gimnazijah 420 ur. Od teh ur odpade na obravnavanje novejšje zgodovine v osnovnih šolah 68 ur (NOB 19 ur), v poklicnih šolah 50 ur (NOB 15 ur), na tehniških in njim ustreznih šolah 40 ur (NOB 12 ur) in na gimnazijah 102 uri (NOB od 10 do 27 ur). V osnovnih in poklicnih šolah so ta razmerja orientacijsko določena v učnih načrtih, na drugih šolah pa sem vzel za razmerje povprečno število ur.

Če torej šole razvrstimo glede na predmetnik, dobimo štiri kategorije intenzivnosti seznanjanja z zgodovino in še posebej novejšo, od katerih je na prvem mestu gimnazija, na drugem osnovna šola, na tretjem poklicna in na četrtem, zadnjem mestu srednja strokovna šola.

Najmanj znanja osvojijo mladi ljudje, ki ne končajo osnovne šole v celoti. Teh je v slovenskem merilu 38 %, kar pomeni, da nekaj več kot ena tretjina otrok v času rednega šolanja ne dobi znanstveno zasnovane in sistematično podane novejšje zgodovine, pač pa le fragmentarno v okviru spoznavanja družbe in s pomočjo občasnih informacij, praznovanj itd. Vendar pa lahko ugotovim, da se na tem področju v zvezi z reformo osnovne šole položaj postopoma izboljšuje. Če je v letu 1957/58 končalo osemletno šolsko obveznost 30 % učencev, jih je v šolskem letu 1964/65 končalo že 61,1 %. Če k tem številkam dodam še dejstvo, da 10 % učencev konča obvezno osemletno šolanje v devetih letih, torej 75 % učencev osnovne šole dobi sistematično in zaokroženo znanje iz zgodovine, s tem pa tudi novejšje zgodovine. Treba je upoštevati, da se tudi preostanek 25 % učencev preusmeri v obrt in slične poklice ter mora nato v poklicnih šolah dopolniti svojo strokovno in družbeno razgledanost.

Učenci, ki nadaljujejo svoje šolanje na šolah druge stopnje, resnično sistematično razširjajo in poglobljajo zgodovinsko znanje le v gimnazijah in ekonomskih srednjih šolah, medtem ko v poklicnih šolah sistematično le z zgodovino delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in ZKJ, torej novejšjo zgodovino, v tehničnih in njim ustreznih šolah pa včasih še skromneje kot v osnovnih šolah. V slednjih se pojavlja akcentiranje gospodarske in drugih zvrsti zgodovine. Od teh bi izvzeli le ekonomske srednje šole, ki imajo kljub težnjam, da bi obravnavale predvsem gospodarsko zgodovino, program pouka zgodovine precej podoben tistemu na gimnazijah. Če trdim, da največ znanja iz novejšje zgodovine dobijo učenci v gimnaziji, opiram to trditev na predmetnik in na učni načrt. Dejansko pa temu ni tako, saj tudi v gimnaziji prihaja do precejšnjega osipa učencev, po številkah iz leta 1966 40 % učencev, ki so se vpisali leta 1962 v 1. razredu gimnazije, ni prišlo do 4. razreda. Tako se mi vsiljuje misel, ki bi jo morala potrditi globlja analiza,

da prav na osnovnih in poklicnih šolah kar največje število učencev najbolj celostno osvaja gradivo iz novejše in najnovejše zgodovine, v osnovni šoli s splošno orientacijo, na poklicnih šolah pa z orientacijo na delavsko gibanje, ZKJ in narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Poudaril bi še, da je osip na poklicnih šolah manjši kot na gimnazijah in tehniških šolah.

Seveda s tem ne trdim, da sta obseg in kvaliteta pouka zgodovine kot celotnega tečaja na srednjih šolah najboljša, da učenci tudi osvoje največ znanja, kajti kvaliteta in kvantiteta pouka zgodovine v posamezni vrsti šol je v mnogočem odvisna od definiranih nalog, na kateri način in v kakšni meri je z učnim načrtom definirano učno gradivo, ali in kakšna so navodila k programu, ali in kakšni so učbeniki za posamezne šole in razrede, ali in kakšen je strokovni in metodični nivo učnega kadra in ali in kakšen je materialni položaj zgodovine nasploh in konkretno v posamezni šoli.

Poseben problem predstavlja organizacija pouka zgodovine na nižji in srednji stopnji osnovne šole v okviru predmeta spoznavanja narave in družbe in spoznavanja družbe, kjer nedvomno trpi pouk zaradi tega, ker je premalo upoštevano načelo postopnosti in se po vsebini in obsegu obravnavajo te teme več ali manj skorajda enako v vseh razredih. Dalje se pouk zreducira preveč na veselje nad vojaškimi zmagami in tako postaja pouk na tej stopnji pravljica. V višjih razredih se te napake ponekod še ponavljajo, kar je težji problem, saj učenci postajajo kritični. Kaže, da trpi pouk tudi na tem, ker se posamezne teme prikazujejo vsaj na razredni stopnji in tudi v 4. in 5. razredu preveč izolirano, premalo pa genetično. Reforma osnovne šole je nedvomno povzročila v zgodovini na predmetni stopnji precej problemov. Sistematično se zgodovina danes obravnava na predmetni stopnji le tri leta, njen obseg pa je narasel, kar tudi ovira solidnejše znanje. Nedvomno so upravičeni glasovi, da se v 5. razredu zopet uvede sistematično predmetni pouk zgodovine, saj dvakratno obravnavanje Jugoslavije gotovo ni racionalno (5. in 8. razred), pa tudi glede na to, da vedno več učencev zaključuje redno šolsko obveznost. Gotovo tudi princip od bližnjega k daljnjemu ne more več veljati za 5. razred (obravnavanje SFR Jugoslavije).

Posebno poglavje je predmetnik poklicnih šol in tehniških šol, ker je organizacija pouka poklicnih šol glede pouka silno pestra. Imamo celotne poklicne šole s praktičnim poukom, 6-mesečne in 4-mesečne s praktičnim poukom v gospodarskih organizacijah. V tehniških šolah načeloma traja pouk zgodovine dva letnika po dve uri tedensko. Pri tem nastopajo različne kombinacije in neredki pojavi, ko šole samovoljno zmanjšajo ure zgodovine od 4 na 3 itd. Vsekakor niti zgodovinarjem niti pedagogom ne more biti vseeno, ali se zgodovina v tehniških in njim ustreznih šolah poučuje v 1. in 2. razredu ali v 2. in 3. razredu ali v 3. in 4. razredu, ker na ta način ne pride do soglasnosti s predmeti, ki se z zgodovino dopolnjujejo (geografija, družbenoekonomska ureditev, politična ekonomija itd.). Vzemimo za primer neko tehniško šolo. Pouk je organiziran v 1. in 2. letniku po 2 tedenski uri. Novejšo zgodovino, tj. od 1918 dalje obravnavajo v 2. letniku 23 tednov oziroma 46 ur, čeprav moremo ugotoviti, da od tega precej ur odpade zaradi obvezne učne prakse. Na neki tehniški šoli za kemijsko stroko poučujejo zgodovino v 2. in 3. letniku ter pridejo v okviru zgodovine do druge svetovne vojne, nato pa imajo poseben predmet Narodnoosvobodilni boj in temelji družbene in politične ureditve SFRJ, kjer je obravnavan narodnoosvobodilni boj po ofenzivah, poleg tega obravnavajo še ustavo, povojni mednarodni razvoj pa je zanemarjen. Na nekem tehni-

kumu poučujejo zgodovino v 2. in 3. letniku po 2 uri tedensko, na novejšo zgodovino pa odpadeta dve konferenčni obdobji, torej povprečno nekaj čez 30 ur. Mnogo ugodnejša je situacija recimo na neki pomorski srednji šoli, kjer poučujejo zgodovino 3 leta po 2 uri in kjer odpade na 3. letnik samo novejša zgodovina in s tem toliko ur kot v osnovni šoli, tj. 68. Edina poklicna šola, ki ima razdelitev zgodovinskega gradiva isto kot na gimnazijah, vendar le v 2, ne 3 tedenske ure, je šola za oblikovanje. Neka administrativna šola v dveh letih s po 2 tedenskima urama obdela vso zgodovino po programu, ki je blizu gimnazijskemu, začne v 2. letniku npr. z nastankom ZDA in po vsej verjetnosti ne porabijo za novejšo zgodovino več kot 30 ur. Še najboljše je urejen pouk zgodovine na ekonomskih srednjih šolah, čeprav so opazne tendence, da bi jo reducirali predvsem na gospodarsko zgodovino. Na neki farmacevtski šoli predavajo zgodovino v 1. in 2. letniku po 2 tedenski uri. Novejšo zgodovino posredujejo po učnem načrtu v 2. letniku in sicer aprila in maja, junij pa je predviden za ponavljanje in utrjevanje. Potemtakem obdelajo novejšo zgodovino v 16 urah in na narodnoosvobodilni boj odpade le minimalno število ur. Neka šola za medicinske sestre ima zgodovino samo eno leto, zato pa 3 ure tedensko, pa porabi za novejšo zgodovino približno 33 ur, medtem ko ima šola za zdravstvene delavce II. stopnje uveden učni načrt iz zgodovine za poklicne šole, tj. zgodovino delavskega gibanja v 2. razredu po 3 tedenske ure, kar daje letno približno 36 ur za obravnavo novejše zgodovine.

2. Zasnova učnih načrtov

Ce pomislimo, kakšni so učnovzgojni smotri pouka zgodovine, ki sem jih na kratko omenil v uvodu, in jih primerjamo z obstoječimi učnimi načrti, ki so večinoma le minimalni ter torej predstavljajo samo sumarne zahteve brez globlje časovne in metodične orientacije, na osnovi katerih šole same oblikujejo podrobne učne načrte, pa lahko ugotovimo, da prav navedeni smotri zahtevajo širjenje domene obravnave zgodovine kot učnega premeta in zahtevajo kompleksnejšo obravnavo gradiva kot doslej. Se pravi, če v dosedanjih okvirnih ali pa minimalnih učnih načrtih obravnavamo predvsem vojaško in politično zgodovino, je potrebno razširiti področje še s kulturno, gospodarsko itd. Smotri zahtevajo tudi določene didaktično metodične prijeme, ki morajo v procesu pouka zgodovine postaviti tak način dela, ki bo zahteval širše gledanje, primerjanje in povezovanje ter vzročnost najpomembnejših dejstev in dogodkov v zgodovinskem razvoju. Dejansko je refleks učnovzgojnih smotrov, ki jih družba zastavlja zgodovini kot osrednji družbeni vedi tak, da so mnogokrat bolj deklarativni kot pa stvarni, saj je program marsikje divergenten od zastavljenih smotrov. Značilnosti sedanjih učnih načrtov so tele:

Prišlo je sicer do nove prerazdelitve snovi med razredi, zlasti v osnovni šoli in gimnaziji, ki je taka, da primerno poudarja novejšo zgodovino v učnih načrtih, saj zajema kot že povedano v celoti oba zaključna razreda teh dveh šol. Drugo vprašanje je zasnova učnih načrtov, ki ni prečiščena, zlasti kar se tiče novejše zgodovine. Deloma je koncepcija popravljena v učnem načrtu za osnovne šole, korekture pa so potrebni tudi vsi drugi učni načrti. (Glej informacijo komisije za zgodovino delavskega gibanja pri CK ZKS in CK ZKJ!). Določena problematika zadeva tudi probleme historiografije nasploh. Prav zaradi nejasnosti smo

marsikdaj v učnih načrtih izpustili celoten prikaz družbenega razvoja in osvetljevanja procesov in pojavov z vseh strani, saj recimo ob obravnavanju narodno-osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov opuščamo problem ekonomike in kulture med njim, obdobje stare Jugoslavije slikamo črno-belo itd. Naslednje vprašanje, ki se odpira pri obravnavanju zgodovinskega gradiva, je tudi vprašanje izbire gradiva in katera zgodovina ter v kakšni meri naj se obravnava. Druga stopnja bi morala graditi, poglobljati in širiti gradivo, ki ga zajema učni načrt osnovnih šol. To ni vedno slučaj. Šele pred nedavnim smo glede tega storili korak naprej ob konceptiji novih učnih načrtov za poklicne šole in sicer z vidika odpiranja problemov delavskega gibanja v najožji povezavi z gospodarskimi, kulturnimi in političnimi dejavniki zgodovinskega razvoja. Naslednja značilnost naših učnih načrtov za vse vrste šol je ta, da so načrti in s tem tudi gradivo koncipirani za šole I. stopnje evropeistično, pa naj bo to za starejša kot novejša obdobja zgodovine in za vse vrste šol. V novem učnem načrtu za osnovno šolo in poklicne šole smo ta okvir ponekod prebili, ne moremo pa mimo ugotovitve, da se učni načrti šol II. stopnje, na splošno gledano, izogibajo obravnave svetovne zgodovine. Poseben problem, ki izhaja iz učnih načrtov, je obravnavanje določenih narodnosti v naši državi. Zgodovinski razvoj posameznih narodnosti, ki danes po številu že presegajo število južnoslovanskih narodnosti v Jugoslaviji, vsekakor zahteva ekvivalentno obravnavo. S tem nočem reči, da mora biti zgodovina narodov Jugoslavije enakomerno obravnavana, saj je jasno, da bo vsaka narodnost poudarila zgodovino svoje dežele in svoje narodnosti, ne more pa pri tem mimo dejstva obstoja drugih. Še poseben problem poleg ostalih je problem nepreciznosti programa in navodil, kar povzroča vrsto nesporazumov o pomembnosti določenega gradiva, nesporazumi pa ogrožajo tudi realizacijo učnovzgojnih smotrov, še posebej glede novejše zgodovine in navajajo včasih na neobjektivno prikazovanje dejstev in črno belo slikanje (recimo obravnavanje stare Jugoslavije, obravnavanje NOB po ofenzivah itd.). Mislim tukaj na veliko subjektivnost ocenjevanja tehtnosti gradiva, ki se izraža v izredno različnem odčitavanju zahtev gradiva ter se na zunaj izraža v velikih nihanjih realizacije urnega fonda za posamezne učne enote. To dejstvo želim prikazati na konkretnem primeru, ki izvira iz izračuna povprečka vseh gimnazij v Sloveniji. Tako so slovenske gimnazije za učno enoto porabile:

1. Prva svetovna vojna in oktobrška socialistična revolucija	5 — 12 ur
2. Naši narodi med prvo svetovno vojno	2 — 8 ur
3. Pariške mirovne pogodbe	1 — 6 ur
4. Kapitalistični svet med dvema vojnama	6 — 25 ur
5. Razvoj znanosti in kulture	0 — 6 ur
6. Stara Jugoslavija	5 — 12 ur
7. Druga svetovna vojna	4 — 17 ur
8. Kapitulacija stare Jugoslavije	1 — 4 ur
9. NOB	10 — 27 ur
10. Graditev socialistične Jugoslavije	1 — 15 ur
11. Kriza kapitalizma po drugi svetovni vojni	3 — 20 ur

Prikazana tabela kaže vzroke nesporazumov pa tudi nereda v šolskem delu. V osnovni šoli smo se takemu načinu interpretacije izognili z izdelavo precej podrobnejših učnih načrtov in orientacijskim fondom ur, s pomočjo katerih smo si vsaj formalno zagotovili določen obseg važnih učnih enot. Isto velja tudi za po-

klicne šole. Nedvomno je potrebno, vsaj po mojem mnenju, pri vseh nadaljnjih revizijah učnih načrtov ubrati tako pot. Pri osnovni šoli smo sicer naleteli na kritiko nekaterih pedagogov (ne praktikov, ki poučujejo), češ da s takim receptom omejujemo ustvarjalno svobodo prosvetnega delavca. Osebno menim, da je najbolj kvalitetna ustvarjalna svoboda delavca tista, ko prosvetni delavec družbeni predpis glede obsega in vsebine pretvarja s popolnoma svobodno obliko, metodo in tehniko dela v učno prakso.

Torej anomalije dokazujejo, da je potrebno učne načrte stalno spremljati in dopolnjevati z vseh strani. Vsekakor menim, da bi tudi zaradi zelo različnih stališč do zasnove učnih načrtov, ki jih imajo zgodovinarji pa tudi drugi, koncepcije mesta in vloge posameznih delov zgodovine, deleža zgodovine narodnosti, deleža delavskega gibanja, pa tudi metode obdelave, bila nujno potrebna studiozna revizija učnih načrtov, ki bi vsa ta različna gledanja spravila na isti imenovalec, potem pa bi bilo treba soglasno skrbeti za njihovo izvajanje.

3. Kvalifikacijska struktura učnega kadra

Za kvaliteten pouk zgodovine je potreben znanstveno in metodično ustrezno kvalificiran kader. V tem pogledu položaj prav gotovo ni najboljši in je ponekod tak, da so potrebni ukrepi. Naj razložim. V Sloveniji je 259 centralnih šol, torej tistih, na katerih poučujejo zgodovino predmetno. Ugotovimo lahko, da se je kvalifikacijska struktura kadra za zgodovino na osnovnih šolah od preteklih treh let precej izboljšala. Danes je kvalificiranih učnih moči za zgodovino v osnovnih šolah 78 %, 22 % pa nekvalificiranih ter se je torej odstotek kvalifikacije v zadnjih treh letih dvignil za 18 %. Kljub temu torej manjka okrog 106 učiteljev zgodovine v osnovnih šolah in če jih bodo šole dobile, večjih problemov kvalifikacijskega značaja v osnovnih šolah ne bo. Poseben problem so nižje organizirane šole, kjer pa bodo zaradi zasnove pouka (kombiniran pouk) vedno poučevali le učitelji. Daleč najboljši je kadrovski položaj v gimnazijah. Kar 97,3 % učiteljev zgodovine je kvalificiranih, 2,7 % je nekvalificiranih, vendar le-ti v glavnem dopolnjujejo učno obveznost z nekaj urami pouka zgodovine, navadno v prvih razredih. Nikakor pa ni stanje optimistično na strokovnih šolah. Pregledal sem organizacijska poročila 107 strokovnih šol, na katerih predava le 34 kvalificiranih učiteljev zgodovine oziroma DEU, 73 pa nekvalificiranih. Pri vsem tem pa v letošnjem razpisu delovnih mest v Prosvetnem delavcu nisem zasledil niti enega razpisa za ta delovna mesta. Dobro bi bilo izdelati kompletno kadrovsko analizo na strokovnih šolah, kar bi seveda zahtevalo dalj časa in 100 % podatke, na katere pa se iz organizacijskih poročil ni mogoče v celoti zanesti. Samo ilustrativno navajam, da na 73 šolah učijo zgodovino oziroma DEU geografi, inženirji, slavisti, strokovni učitelji za predvojaško vzgojo, komercialisti, učitelji telesne vzgoje, učitelji gospodinjstva, ekonomisti, višji referenti, učitelji, lingvisti, pravniki itd. Res je, da gre na tehniških šolah v mnogih primerih za ljudi, ki poučujejo le po nekaj ur tedensko zgodovino, sem pa nestrokovno zasedbo ugotovil tudi na šolah, kjer je dovolj ur ne samo za enega, ampak za več strokovnjakov. Iz teh števil je razvidno, da je mnenje, ki pa seveda ni bilo preverjeno in ki sva ga s tovarišem Križnarjem posredovala v reviji Borec, in ki je razvidno tudi v gradivu zgodovinske komisije CK ZKS in CK ZKJ, o tem, da je kadrovska zasedba tehniških in njim ustreznih šol še

kar ugodna, zmotno. Potemtakem so po neurejenosti kadrovskega značaja danes na prvem mestu nedvomno vse strokovne šole, tem slede osnovne šole in daleč spredaj pri vrhu je gimnazija.

Drug problem na tem področju je profil strokovnega kadra, torej ali je ta usposobljen s strani kadrovske šole za pouk dovolj dobro ali ne. Lahko rečem na osnovi izkušenj in velikega števila hospitacij, da ni pravega ravnotežja med strokovno in metodično izobrazbo učiteljev zgodovine. Izhod vidim v popolni uglasenosti enega in drugega.

4. Instrumentarij za pouk zgodovine

Naslednji problem, ki zadeva realizacijo uvodoma navedenih učnovzgojnih smotrov pouka zgodovine v vseh šolah, je nedvomno instrumentarij za pouk zgodovine. Se pravi, problem učbenikov, atlasov, stenskih kart, virov, delovnih zvezkov, slikovnega materiala, literature, enciklopedičnih priročnikov in ekskurzij. V tem pogledu smo v nezavidnem položaju, saj je po malem absurdna vendar resnična stvarnost, da se v instrumentariju približujemo položaju izpred druge svetovne vojne. Vsa dosedanja praksa je pokazala, da je mogoče načela sodobnega pouka in s tem kvalitetnega pouka izvajati le v primeru, če imamo poleg dobrih učnih načrtov, ustreznega kadra tudi urejene materialne razmere, ki pogojujejo uveljavljanje sodobnih in kvalitetnih oblik, metod in tehnik dela. Ugotoviti moram vsaj glede gimnazij, da je verifikacijski akt za gimnazije prepotencial pomembnost naravoslovnih ved glede materialne opremljenosti, družbene vede in med njimi zgodovino pa popolnoma zanemaril.

V prvi vrsti nas zanima vprašanje, ali imamo na Slovenskem potrebne učbenike za pouk zgodovine, kakšen je njihov koncept in kvaliteta in kako je obdelano gradivo, za katerega je družbena skupnost še posebej zainteresirana. In ne na koncu, kakšna je didaktično-metodična uporabnost učbenikov. Po podatkih, ki jih imam na voljo, položaj glede učbenikov v vseh pogledih ni najbolj razveseljiv. Razveseljivo je le to, da se položaj dokaj izboljšuje in da se oddelek za zgodovino na univerzi in zgodovinsko društvo v zadnjem času mnogo ukvarjata tudi s temi problemi. Pa poglejmo kakšen je položaj. V osnovni šoli smo z izidom učbenika za 8. razred, ki je izšel februarja 1967 pri Državni založbi Slovenije, nekako prebrodili krizo in so v tem pogledu razmere boljše. Precej slabša je situacija glede zgodovinskih učbenikov v gimnazijah, ker jih ni ne za 1., ne za 2. in ne za 4. razred. Za 3. razred imamo prevod iz hrvaščine dr. Mirjane Gross., ki pa po mnenju praktikov zahtevam našega načrta ne ustreza. V pripravi je učbenik za 4. razred gimnazije dr. Metoda Mikuža, o katerem bo mogoče izreči sodbo, ko bo izšel, je pa vsekakor eden redkih za to obdobje. V poklicnih in tehniških ter njim ustreznih šolah učbenikov sploh ni in jih tudi nikdar ni bilo. Za poklicne šole je v pripravi učbenik za zgodovino, vprašanje je, kdaj in kako bo urejeno vprašanje učbenikov za tehniške in njim ustrezne šole, ker razen skript posameznikov, ki so različna po koncepciji in v didaktičnem pogledu popolnoma neprimerna, nimamo ničesar. V teh šolah nastopa še problem obravnavanja zgodovine, ki naj bi se podrejala poklicni usmerjenosti šole, torej v ekonomskih šolah gospodarska zgodovina, v zdravstvenih zdravstvena zgodovina, v tehniških

tehniška zgodovina itd. Po vsem tem pouk zgodovine razen v osnovnih šolah nima zagotovljenega osnovnega instrumentarija učbenikov, ki pa bi moral biti obvezen in dosledno izveden.

Tudi če pogledamo koncept obstoječih učbenikov, ne moremo biti prav zadovoljni. Vsekakor moremo v osnovni šoli ugotoviti, da so učbeniki v bistvu kompromis med nekdanjimi sintetičnimi učbeniki in delovnimi učbeniki francoske zgodovinske šole. Menim, da je ta koncept v marsičem zelo posrečen, vendar pa iz njega ne izhaja zahteva, da učenec pridobiva informativno znanje tudi iz drugih virov in da svoje znanje na določen način preizkusi, ureja, primerja itd. (povezava z zgodovinsko čitanko, napotki za iskanje podatkov v enciklopediji, delovni zvezki iz zgodovine). Seveda se temu ne smemo čuditi, ker vsega navedenega instrumentarija pri nas ni. Drugače in manj sodobno so zasnovani učbeniki, sicer že neveljavni, pa še vedno v rabi, ker ni drugih, ki v glavnem predstavljajo široke sinteze in v glavnem le horizontalno obravnavo, mnogo manj ali nič pa vertikalne, problemske. Ti preobširni učbeniki onemogočajo kreativnost učiteljev. Menim, da bi v učbenikih za šole druge stopnje težnje po samostojnem aktivnem delu z določenim odvisnim instrumentarijem, ki bi ga nakazoval učbenik, morale biti še mnogo bolj poudarjene in to ne z informativnega, ampak formativnega vidika. Tekst v učbeniku bi moral biti najnujnejša sinteza, vsi drugi zahtevki pa tempirani na določene intelektualne operacije učencev, torej orientirani na druge vire za pridobivanje in izpopolnitev znanja. Tem zahtevam se precej približuje predvideni učbenik iz zgodovine delavskega gibanja za poklicne šole. Po obsegu je prav, da učbeniki za osnovno šolo ostajajo v evropskem merilu, ni pa prav, da drugi ta okvir premalokrat presežejo, če pa ga, ga parcialno, ne problemsko, čeprav bi bilo svetovno obravnavanje zgodovine nujno. V učbenikih nas moti ponekod enostranski prikaz zgodovinskega razvoja in reduciranje zgodovinskega gradiva v glavnem na probleme političnega in vojaškega značaja, manj pa gospodarskega in kulturnega. Za primer vzemimo samo obravnavanje narodnoosvobodilnega boja, ki je obdelan z vidika najpomembnejših vojaških operacij in političnega razvoja, to je razvoja ljudske oblasti, neosvetljena pa je stran ekonomike narodnoosvobodilnega boja, kulture itd., kar je v nasprotju z marksističnim pojmovanjem zgodovine. Premalokrat je razvidno, kakšno stališče je zavzela KPJ oziroma ZKJ do določenih vprašanj, recimo ureditve države, do oblik razrednega boja, do vloge KPJ v delavskih sindikatih itd. Poleg tega so kot že povedano učbeniki po mojem mnenju preobširne sinteze, v katerih so dana vsa spoznanja, pri tem pa se seveda razvija le spominska veja intelekta, mnogo manj pa druge intelektualne veje, ki izvirajo iz smotrov. Bistveno se mi zdi, da bi moral učbenike pisati kolektiv piscev naenkrat po enotnem konceptu — sinhrono za vse stopnje šol. Ne morem se znebiti vtisa, da smo prehitro zadovoljni in se zadovoljimo z reklom: Samo da je nekaj! Tudi oprema učbenikov ni vedno zadovoljiva. Slab tisk, medli klišeji, ki marsikdaj še podvajajo že navedeni tekstualni del, premalo barv in zemljevidov, brez kronoloških pregledov ob koncu učbenika in sinhronističnih tablic, ne pritegujejo učenca v potrebni meri. Če primerjamo obstoječe zgodovinske učbenike z novjšimi učbeniki iz geografije založbe Mladinska knjiga, vidimo, kako smo pri tem na področju zgodovine zaostali. Pri tem pa naj pripomnim, da geografiji ne manjka drugega instrumentarija, kot je to primer prav pri zgodovini. Ročnih atlasov za pouk zgodovine sploh ni. V dvajsetih letih po vojni si Slovenci nismo znali ustvariti svojega zgodovinskega atlasa. Vse se

premika strahovito počasi in ogromno napora je treba, da dobimo stvari, ki bi morale biti same po sebi umevne. V Sloveniji imamo 4 založniške hiše, ki se bavijo z izdajanjem učbenikov, nobena pa se ni oprijela resno problema zgodovinskega atlasa. Stenskih zgodovinskih kart nimamo, razen nekaj od Šolske knjige iz Zagreba. Nedvomno v svetu obstoje izvrstno izdelane karte in če recimo založba Westermann izdeluje stenske zgodovinske karte za vse dežele sveta, menim, da bi bilo potrebno najti nekaj deviznih sredstev za nabavo teh kart, kar bi bilo vsekakor ceneje kot da se razna podjetja nekvalificirano in nestrokovno ukvarjajo z izdelavo takih učil, ki so neprimerna in poleg tega draga, pa tako slabe kvalitete v tehniki izdelave, da že po 1—2 letih niso več uporabna. Na naših šolah nimamo zgodovinskih čitank (osnovna šola), v šolah druge stopnje ni zbirke virov, na osnovi katerih naj bi učenci študirali neposredno zgodovinska dogajanja. Upamo sicer na skorajšnji izid zbirke virov iz zgodovine za 4. razred gimnazije ter zgodovinskih čitank za vse razrede osnovne šole in virov, ki bodo priključeni zgodovinskemu učbeniku za poklicne šole, vendar se z delom zavlačuje. V najkrajšem času pa bo komisija razpisala tudi druge. Najhuje je to, da od predlogov za razpis posameznih učbenikov, čitank, zbirke virov, delovnih zvezkov itd. pa do njihovega izida po navadi minejo 2 do 4 leta. Zato prihaja do absurdne situacije, da avtor odda tekst v recenzijski postopek tedaj, ko že pride veljavni učni načrt v revizijo. Cela vrsta razlogov zavira hitrejši napredek na tem področju. Na eni strani komisija za učbenike pri republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo SRS ne more izvesti razpisa, če nima zagotovljenih sredstev za izplačilo nagrad avtorjem, na drugi strani avtorji tudi več kot za eno leto prekoračijo razpisne roke, na tretji strani zavlačujejo z delom recenzenti in končno zavlačujejo z delom tudi založbe, saj je gotovo v srednjeevropskem merilu čas, ki preteče od oddaje rokopisa pa do tiska mnogo predolg. Nimamo tudi enotnega teama avtorjev, ki bi skupaj prevzeli razpisane učbenike in priročnike in bi bil s tem zagotovljen enoten koncept pa tudi oprema učbenikov. Še najboljši je položaj na področju slikovnega materiala, kjer je z diafilmi obdelan kompletno vsaj narodnoosvobodilni boj. Manjka nam zgodovinski enciklopedijski priročnik, manjkajo nam vaje, ki bi povezovale instrumentarij za pouk zgodovine, manjkajo nam izdaje virov, kjer je v zadnjem času založba Borec zaorala ledino. Končno glede materialnih osnov predmeta ne moremo mimo ustrezne ali neustrezne opremljenosti naših šol. Ugotoviti morem, da je res sodoben zgodovinski pouk možen le v kabinetni organizaciji pouka ter da so vse druge klasične rešitve dvomljive, ker ne omogočajo učencu pa tudi učitelju zgodovine neposrednega dostopa ter izrabe zgodovinskega instrumentarija.

5. Vsebina in učinek dela in uveljavljanje diferenciranih oblik in sodobnih metod in tehnik dela

V zgodovini prihaja do vedno večje akumulacije dejstev, ki jih odkriva znanost, kar je v razkoraku z možnostjo, da se ta dejstva pri pouku zgodovine osvojijo. Menim, da moramo iskati izhod iz teh razmer v dveh smereh:

a) v racionalizaciji procesa pouka, kar pomeni, da morajo učenci v čim krajšem času obvladati čim več znanja, to pa pomeni ne samo memorirati, ampak znati znanje tudi uporabiti;

b) težišče znanja moramo premikati vse bolj od količine osvojenega znanja v smer razvijanja intelektualnih operacij, s pomočjo katerih pridemo do znanja in s katerimi se znanje utrjuje in pogloblja. Torej preiti k efektni tehniki učenja in osvajanja intelektualnih delovnih sposobnosti in navad.

Menim, da je prav ta zavest še mnogo premalo prodrla do učiteljev zgodovine, čeprav ne zanikam pojava bodrilnih in organiziranih poskusov v tej smeri na območju nekaterih zavodov za prosvetno pedagoško službo. To dokazuje, da se na področju osnovnega šolstva in delno gimnazij zavedajo teh problemov, je pa jasno, da samo navdušenje brez resnične materialne osnove ne more pripeljati do zaželenih rezultatov. V glavnem je le bolj deklarativno načelo, da naj učenec od pasivnega objekta, ki se mu predava in ki se ga sprašuje, postaja v procesu pouka aktivni subjekt. Vprašanje je, koliko učenca postavljamo v vse faze dela in koliko ga sploh moremo ob prikazani situaciji postaviti v položaj, v katerem je primoran razmišljati in reševati naloge, da z njihovo pomočjo pride do samostojnih sklepov. Takih oblik in metod dela je bolj malo. Stenske karte (seveda večinoma geografske, ker zgodovinskih ni) le malokdaj služijo za prostorno zgodovinsko predstavo, v večji meri pa za topografijo pomembnejših bitk, konferenc itd. Le redkokje sem ugotovil zahteve učiteljev, da bi na osnovi gradiva ki ga imajo v učbenikih, opravili določeno nalogo. Nema lokrat sem ugotovil, da sicer šole ekskurzije planirajo, jih pa večkrat ne izvedejo (sredstva!), pri eskurzijah ne uporabljajo skupinske oblike dela, tj. neposredno angažiranje učencev za opazovanje in posredovanje ugotovitev razredni skupnosti. Večkrat sem ugotovil, da je premalo vprašanj, ki bi zahtevala od učencev sklepanje, primerjanje, ugotavljanje razlik in posledic. Največkrat se učitelji kmalu zadovoljijo s parcialnimi odgovori na zastavljena vprašanja. Večkrat sem ugotovil, da šole imajo učila in učne pripomočke, pa jih ne uporabljajo. Premalo razvijajo pri učencih čut za to, kaj je bistveno, torej formativno in kaj je informativno ter le dopolnjuje formativno snov. Uvajanje učencev v seminarsko delo ter vaje se mi zde vsaj na šolah druge stopnje bistvena zahteva, ki bi pouk zgodovine postavile kvalitativno na višjo raven. Več je bilo tega dela na gimnazijah v zvezi z maturitetnimi nalogami, ker pa je zaradi nepojmljive zasnove pravilnika o zaključnem izpitu kandidatov iz zgodovine izredno malo, ta način dela upada.

V nasprotju s temi težnjami se pouk zgodovine marsikje razvija v tekmo za memoriranje dejstev, učinek znanja pa je minimalen. To vse povzroča, da se uvajajo ob zgodovini v šolah še drugi predmeti, s katerimi se hoče reševati obseg in znanje, tega pa je dovolj že v zgodovini. To se pravi, da zgodovine ne bomo reševali z obsegom, pač pa s kvaliteto dožemanja, razvijanja stališč in razumevanja učencev. Zato je treba iskati v oblikah in metodah dela pri pouku zgodovine pot k racionalizaciji pouka, to se pravi razvijati oblike, metode in tehnike dela, s pomočjo katerih bo učenec v čim krajšem času učinkovito obvladal določeno količino snovi in tako dobil dovolj časa za razvijanje svojih intelektualnih sposobnosti in delovnih navad (vaje in seminar). Skratka, potrebno je uvajati metode dela, ki bodo učenca postavile v center učnega procesa, učitelj pa bo v pretežni meri organizator tega procesa. V nemajhni meri trpi kvaliteta pouka zgodovine tudi zaradi tega, ker je bila zgodovina kot osrednja družbena disciplina izločena iz zaključnega izpita, s čimer se je družbena skupnost odrekla nadzoru in pregledu rezultatov ter dosežkov učnovzgojnih smotrov in dovolila obravnavanje predmeta zgodovine kot drugorazrednega predmeta. Kljub vsemu povedanemu lahko

rečemo, da položaj vsaj v perspektivi ni tako slab. V osnovni šoli se je fiksiral čas za obravnavo novejših zgodovine, znanje zlasti narodnoosvobodilnega boja je boljše in trdnjše, učitelji dosti bolj skrbno izpolnjujejo rubrike o vzgojnih smotrih pouka zgodovine, kar kaže, da o tem tudi premišljajo, povečalo se je število ur za obravnavo novejših zgodovine in vedno več je poskusov v izvajanju skupinskih oblik dela. Nedvomno se precej opušta togi predavateljski način pouka v prid aktivnim oblikam. Vsekakor pa je težko kakršnekoli rezultate kvantitativno prikazati, saj je to nedvomno proces, v katerem moramo težiti za boljšim in je torej stvar širše in daljše akcije, ki je povezana z mnogimi dejavniki. Prav gotovo prodiramo počasi naprej tudi na gimnazijah, srednjih tehniških in poklicnih šolah.

Sklepi

Zavedam se, da je vse to zelo pomanjkljiv prikaz položaja in gibanja problematike zgodovinskega pouka in pouka novejših zgodovine, vsebuje pa opažanja, ki sem jih v zadnjih dveh letih kot svetovalec za zgodovino in geografijo na zavodu za šolstvo SR Slovenije sam ali s pomočjo sodelavcev lahko zbral. Položaj, kljub temu da se zboljšuje, narekuje nekaj ukrepov, ki jih s svetovalci za zgodovino in zemljepis pri medobčinskih zavodih za prosvetno pedagoško službo ne moremo urediti, ker presegajo naše moči in se tičejo širših problemov ter vloge vzgoje in izobraževanja ter mesta učitelja zgodovine v tem sistemu. Naj jih naštejemo:

1. Urediti je potrebno koncept pouka in mesta zgodovine na razredni stopnji osnovne šole, torej v 4. in zlasti v 5. razredu. Še posebej nas na ta problem ne opozarjajo le učitelji zgodovine, ampak tudi pedagogi (dr. Strmčnik v Sodobni pedagogiki št. 5/6, leta 1967).

2. Urediti moramo instrumentarij za pouk zgodovine, pri čemer gre v prvi vrsti za zgodovinski atlas, ki ga Slovenci nimamo in ki ga moramo imeti, ker menim, da to ni le šolsko vprašanje, ampak tudi kulturno. Ker so sredstva majhna, je treba združiti možnosti vseh založb, ki se ukvarjajo s šolskimi publikacijami ter angažirati sredstva sklada za pospeševanje založniške in sklada za pospeševanje kulturnih dejavnosti.

3. Nujno je potrebno urediti problem učbenikov, zlasti glede na njihovo konceptno uglašenost. Učbeniki morajo biti krajše sinteze in naj navajajo učence predvsem na razmišljanja ob sodelovanju drugega instrumentarija. Roki za tisk se morajo skrajšati na zadovoljivo mero.

4. Prizadevati si moramo za ureditev učnih načrtov z dovolj natančnimi napotili.

5. Uvesti moramo redni sistem strokovnega in metodičnega izpopolnjevanja, kar naj zagotovi poseben zakon, saj je vse dosedanje izobraževanje potekalo bolj na prostovoljni osnovi in vezano na sredstva, s katerimi je šola razpolagala.

6. Kadrovske šole naj bi se bolj zavedale dejstva, da potrebujemo za sodoben pouk zgodovine enako prvovrstne strokovnjake kot metodike. Težnje po uveljavljanju sodobnih in učinkovitih metod in tehnik dela morajo prodreti v naše šole, morajo pa jih posredovati in oblikovati vse šole, ki vzgajajo učni kader.

7. Podpreti je potrebno prizadevanja naprednih in vztrajnih praktikov in zavodov za prosvetno pedagoško službo, da njihova prizadevanja širša praksa ne bo ovrednotila kot vsiljevanje, marveč kot kompleksno družbeno zahtevo.

OPOMBE

LITERATURA: Ivan Križnar-Tomaž Weber, O problemih pouka NOB v naših šolah. Borec 1966/1. — Tomaž Weber, O problematiki novejšje zgodovine v naših šolah. TV—15, 1966/4. — Ivan Križnar, O problematiki pouka novejšje zgodovine. Teorija in praksa, 1, 1967. — Metod Mikuž, Kaj lahko pouk moderne zgodovine prispeva k oblikovanju socialistične osebnosti mladega človeka. Sodobna pedagogika, 1956/2. — Tomaž Weber, O problematiki pouka zgodovine. Sodobna pedagogika, 1967/5—6. Organizacijska poročila šol za šolsko leto 1966/67. — Učni načrti: osnovna šola, gimnazija, poklicne šole, tehnične in njim ustrezne šole, 1966/67.

Ernest Turk

Načel bom samo vprašanja ob referatu tovariša Klopčiča Slovenci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1917—1921. V tem referatu je prikazal vojne dobrovoljce in disidente v Rusiji na tak način, da bi utegnil kdo misliti, da so bili izključno samo disidenti na pravi poti, vsi drugi vojni dobrovoljci pa naj bi bili neki zapeljanci. Pravilno je poudaril, da je disidentsko gibanje nastalo zaradi antagonizma med velesrbsko in jugoslovansko idejo, in ko komanda korpusa ni mogla ugoditi vsem zahtevam disidentov, so ti izstopili. Pri tem pa se sedaj zastavlja vprašanje, ob katerem je naloga zgodovinarja, da z zgodovinskega vidika in dialektično ugotovi, kakšna je bila vloga disidentov v gibanju vojnih dobrovoljcev. Akcija disidentov je bila v času, ko so opozarjali na nepravilne in težavne razmere v korpusu, na nepravilno pojmovanje jugoslovanske ideje in na to, da se korpus preuredi v duhu te ideje, pravilna in pozitivna. Ko so pa stopili iz korpusa, je postala njihova vloga negativna, zakaj ta izstop je izrabila predvsem propaganda: avstro-ogrška, potem nemška in italijanska za imperialistične interese svojih držav. Disidenti so verovali v moč in zmago februarске buržoazno-demokratske revolucije in v njeno začasno vlado, ki pa je predstavljala interese kapitalistov in zemljiške gospode. Ta vlada ni znala rešiti vprašanja o koncu vojne in miru, ljudem ni dala kruha in tudi ne prave svobode. Tako disidenti niso mogli pričakovati, da bi začasna vlada, ki je predstavljala kapitaliste in zemljiško gospodo, v takih razmerah rešila jugoslovansko vprašanje. Disidentsko gibanje ni imelo razrednega in tudi ne socialnega značaja. Imelo je izključno nacionalnopolitični značaj, kajti Leninove aprilske teze so šle mimo disidentov, v katerih je Lenin nakazal pot proletariatu in socialistični revoluciji, pa to, kako naj boljševiki dobijo večino v nastalih sovjetih, v katerih so do njegovega prihoda imeli večino menjševiki in eseri.

Druga posebnost je bila v tem, da so na socialistično revolucijo mislili, in teh je bilo malo, samo levo usmerjeni socialni demokrati, ki so dobili zvezo že v času februarске revolucije, pa mogoče že pred to, s črnomorsko sekcijo boljševikov okrog Odese. Tudi v memorandumu, ki ga je objavil tovariš France Klopčič v Naših razgledih 13. maja letos, ni nobenih socialističnih gesel v smeri socialističnega gibanja; tudi ni nobenega podpisa kakega vojaka vojnega dobrovoljca disidenta. Zato je disidente povsem razumljivo presenetila oktobrska socialistična revolucija, pa se niso mogli vključiti več množično, ampak samo posamezno. Po podatkih Očaka in podatkih, ki sem jih mogel dobiti iz rokopisov ali spominov, ki še niso objavljeni, pa so jih napisali Slovenci, udeleženci oktobrske revolucije, med katerimi so tudi disidenti, je vseh disidentov Slovencev, Hrvatov in Srbov, to pomeni Jugoslovanov, bilo 42. Med temi so se nekateri zaradi svojih vojaških, organizacijskih in drugih sposobnosti povzdignili do najvišjih položajev v Rdeči arma-

di, Slovenci pa kakor smo tu slišali le do srednjih poveljniških mest. Iz teh razlogov je treba gledati in ugotoviti vlogo disidentov in dobrovoljskem gibanju kakor tudi v njihovem nadaljnjem ravnanju.

Nadalje je važno pri tem gibanju to, kaj je bilo z drugimi vojnimi dobrovoljci. Ti so zagovarjali drugo stališče in to njihovo stališče o odhodu na solunsko fronto je bilo odločilno, da korpus ni razpadel, kakor nekateri mislijo. Po opravljenem plebiscitu, ki ga tovariš Klopčič v svojem referatu ni omenil, je zapustilo korpus 149 oficirjev in 12.735 vojakov, ki so postali s tem disidenti. Korpus je štel nad 40.000 ljudi. Torej je ostalo v korpusu več kakor polovica ljudi in od teh jih je potem odšlo na solunsko fronto okrog 24.000. Že pred oktobrsko socialistično revolucijo so odšli druga divizija oziroma njeni ostanki in štab korpusa iz Rusije avgusta 1917. Tem je sledila prva brigada prve divizije septembra 1917. Že pred februarско revolucijo pa je šel iz Rusije na solunsko fronto jugoslovanski bataljon vojnih dobrovoljcev — tako se je tudi imenoval — ki je štel okrog 1.100 ljudi skupno z oficirji in teh je bilo okrog 20. Samo druga brigada prve divizije je še ostala takrat v Rusiji, ta pa je odpotovala po pričetku oktobrske socialistične revolucije in to v popolnem soglasju s takrat že uveljavljeno sovjetsko oblastjo oziroma vlado, prvo delavsko kmečko vlado ljudskih komisarjev v Moskvi. Ti vojni dobrovoljci so zagotovili predvsem popolno nevtralnost, ter nevmešavanje v notranje zadeve, in enako že prej tudi drugi vojni dobrovoljci, ki so z vojnimi enotami odšli na solunsko fronto. Prepričani so bili, da jugoslovanskega vprašanja v Rusiji takrat ni mogoče rešiti, ker je bila to doba revolucije, kontrarevolucije, nastajanja nove sovjetske oblasti, formiranja sovjetske Rusije z državnega stališča in podobno. Zahtevali pa so, da se korpus ne sme uporabiti v nikakršne kontrarevolucionarne namene, temveč da ga je treba čimprej transportirati na solunsko fronto, tako da se bodo vojni dobrovoljci borili na jugoslovanskem ozemlju revolucionarno in z oboroženo silo proti Avstro-Ogrski in njenim zaveznikom za osvoboditev in združitve naših narodov. Potemtakem je tudi druga brigada zagovarjala isto stališče. Sovjetske oblasti, priznati je treba, so to popolnoma razumele; drugi brigadi so pustile orožje, samo s to zahtevo, da ga ob mandžurskoruski meji izroči na postaji Mandžurija ruskim oziroma sovjetskim oblastem. To se je tudi zgodilo. Komisariat za narodno obrambo pri svetu ljudskih komisarjev je hkrati izdal odlok, da je treba vojake druge brigade prve dobrovoljske divizije opremiti, če imajo slabe čevlje, z obutvijo. Takrat so dobili tudi 150.000 rubljev na račun ruskega kredita za nadaljnjo pot.

Če gledamo s teh stališč, potem vidimo, da se vojni dobrovoljci niso dali vpreči v nikakršen voz antisovjetizma, ampak da so v vsem zastopali strogo nevtralnno stališče nevmešavanja v ruske notranje zadeve, najmanj pa, da bi uporabili orožje proti ruskemu narodu. S takim pojmovanjem so odšli potem tudi na solunsko fronto. Enote, ki sem jih navedel in ki so nekdam sestavljale korpus, so potem izpopolnile razredčene srbske divizije, ki so izgubile v trdih bojih več kakor polovico svojega moštva.

S prihodom dobrovoljcev na solunsko fronto se je označeni formacijski sestav povečal za 75 %. Tam so se vojni dobrovoljci borili za osvoboditev in združitve naših narodov, za teritorialno integracijo vseh jugoslovanskih pokrajin in za politično zedinjenje, ter tako prispevali svoj delež k nastanku stare Jugoslavije oziroma takrat države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Razen tega je pojav jugoslovanskih vojnih dobrovoljcev na solunski fronti ustvaril okoliščine za spodbi-

janje londonskega pakta, prav tako pa so tudi vojni dobrovoljci razbili habsburško-avstrijski okvir majniške deklaracije. Z boji v Dobrudži so jugoslovanski dobrovoljci omogočili, da je mirovna konferenca po prvi svetovni vojni razdelila Banat, katerega so zavezniki obljubili v celoti Romuniji. Tako smo dobili potem meje po prvi svetovni vojni v Banatu med Romunijo in Jugoslavijo, kakor še danes teče državna meja. Glede Italije se ni uveljavil londonski pakt. Italija je obdržala po londonskem paktu samo Zadar, medtem ko smo obalo od Rečine pri Sušaku pa vse tja do Bojane dobili Jugoslovani. Tako so vojni dobrovoljci prispevali svoj delež k teritorialno-političnemu obsegu stare Jugoslavije. Nova Jugoslavija ni nadaljevanje stare po politični in družbeni ureditvi, pač pa je njeno teritorialno-politično nadaljevanje. Stara Jugoslavija je merila 249.000 km², nova pa meri 256.000 km².

Te pripombe sem dal zato, da bi služile predvsem obrambi zgodovinsko doznane znanstvene resnice, znanstvenemu posvetovanju pa jih dajem v presojo.

France Klopčič

Pri navedbah o Slovencih v Rusiji sem se opiral na originalne arhivske dokumente ali tisk. Moram pa precizirati, da to niso samo viri iz sovjetskih ustanov, iz sovjetske dežele, ampak da so nekateri viri tudi pri nas dostopni. Tako npr. sem podatke o Francu Terseglavu in o dr. Francetu Steletu bral v naši Narodni in univerzitetni knjižnici in ni moja krivda, če niso doslej teh časopisov študirali. Tam je namreč komplet lista Jugoslavjanin, ki je izhajal v Rusiji in ki ga je dr. France Stele prinesel s seboj v Ljubljano ter ga dal Narodni in univerzitetni knjižnici.

Problem Slovencev v Rusiji bi pravzaprav morali dopolniti s podatki, kako so se ti Slovenci po vrnitvi iz Rusije domov v lastne rojstne kraje obnašali tukaj. Imamo namreč zelo komplicirane pojave, protislovne. Ljudje, ki so bili aktivni v Sovjetski Rusiji na strani sovjetov, se po prihodu domov včasih pasivizirajo, niso pa — skoraj ne poznam primera — postali antisovjetisti ali anti-Rusi. Prav tako ljudje, ki so bili v Rusiji na strani belih, po povratku domov kažejo vpliv ruske revolucije, postanejo levičarji. Isti France Terseglav, ki sem ga omenil, kaj je delal v Rusiji, je pri nas v Ljubljani, po vrnitvi iz Rusije na leviči Slovenske ljudske stranke. Priznavam to dejstvo, ne izogneš se mu nikakor. Bil je eden izmed tistih, ki je v Slovenski ljudski stranki prispeval, da je ta stranka leta 1921 in 1922 odvrгла svoj, človek bi rekel »krvav«² antiboljševizem (Zaloška cesta in njen Večerni list, bulvarski listič, ki je pisal neverjetno »krvavo«² proti boljševikom in objavljial karikature: boljševika z bombami okrog pasu in z nožem med zobmi). Terseglav je bil tisti, ki je nasprotoval takšnemu odnosu do domačega komunizma. V Slovenski ljudski stranki pride do velikega preokreta, do izjave za avtonomijo in do nove taktike, ki se je zlasti pokazala jeseni leta 1922, ko je Terseglav skupno s Stanovnikom in drugimi levičarji Slovenske ljudske stranke, ob odobritvi Jegliča, nadškofa ljubljanskega, sedel za isto mizo s socialisti, narodnimi socialisti in komunisti in se dogovoril za skupni nastop pri ljubljanskih občinskih volitvah. To so pojavi, dialektični bi rekel — na to me je opozoril medklic iz dvorane — ki razlagajo, kako je bil velik vpliv oktobrske revolucije ne

samo na Slovence, ki so bili v Rusiji, ampak tudi na Slovence, ki so bili domá ali so se vračali iz Rusije, pa so se ali pasivizirali ali aktivizirali — tu imamo razne primere.

Kar se tiče nasprotovanja dr. Ernesta Turka, bi moral reči sledeče. Dr. Turk vprašuje, ali so samo disidenti bili na pravi poti? V referatu zaradi časovne omejitve nisem mogel povedati, da je bil dobrovoljski korpus sam po sebi pozitiven zgodovinski pojav in vsi dobrovoljci, tako disidenti kakor drugi, so prispevali k zlomu Avstro-Ogrske. To je konstatacija, ki je izven dvoma. Tudi na Češkem razpravljajo o čeških legijah v Rusiji in pri tem so bila izražena mnjenja, da so pomenile češke legije od začetka do konca le reakcijo, kar pa ni res. Februarska revolucija 1917 je v dobrovoljskem gibanju porodila nov pojav, pojav disidentstva. Disidenti se niso odpovedali boju proti Avstro-Ogrski, niso bili za to, da prenehajo oborožen boj z Avstro-Ogrsko, toda razmere v korpusu so postale takšne, da so morali izstopiti. Nastala so razna gledanja na bodočo Jugoslavijo, na jugoslovanstvo, na politiko srbske kraljevine, ki je v korpusu hotela imeti orodje čisto velesrbske politike. In tukaj so bili disidenti na pravi poti. V vprašanju jugoslovanstva, v vprašanju bodočnosti jugoslovanske države niso imeli prav dobrovoljci, ki so do kraja ostali v korpusu, ampak so bili disidenti na pravilni poti. Zato je bil njihov izstop iz korpusa pozitiven. Deklaracija, ki so jo disidenti sprejeli, sicer ni socialističen dokument, o tem se strinjam s tovarišem Turkom in sem tako tudi pisal. Še danes rečem, da je deklaracija disidentov, ki je nastala v istem času z majsko deklaracijo poslancev v dunajskem parlamentu, dokument, ki prča o najbolj radikalnih, najbolj demokratičnih idejah, kar jih je premogla meščanska družba pri nas v Sloveniji. V njej ni socialističnih idealov, pač pa so demokratični ideali, ki zadevajo tako nacijo kot Evropo in svetovno človeštvo. V njej so čudovito demokratični nazori: klobuk dol pred avtorji tega dokumenta! Mislim, da je disidentstvo ena svetlih strani v zgodovini slovenskega naroda. Ne bi očital disidentom, kar jim očita dr. Turk, da disidentstvo ni imelo razrednega značaja, da je šlo mimo Leninovih aprilskih tez. Mimo Leninovih aprilskih tez sta šla še Stalin in Kamenjev. Mar hočete, da bi se disidenti, ki pojma niso imeli o boljševizmu, izjavili za Leninove aprilске teze? Ne, tega ne moremo zahtevati od njih. Dr. Turk glede tega pretirava.

Zakaj so odšli deli korpusa na solunsko fronto? Dva vzroka sta vplivala: polom ofenzive, ki jo je Kerenski organiziral in razmere v korpusu samem. Srbsko poveljstvo je hitelo, da čimprej spravi vojsko iz nevarne, revolucionarne, kipeče Rusije. Zato jih je poslalo na solunsko fronto. To je ena od posledic disidentstva, posledic revolucionarnega vrenja v Rusiji. Nevtravno stališče, ki so ga zastopali Radoslav Jovanović in nekatere osebnosti v korpusu, se v taki revolucionarni situaciji ni moglo obdržati. Kadar nastane fronta revolucije in je vmes samo barikada, nevtralnega stališča biti ne more. V domačih zadevah gospodinja lahko ostane nevtralna, če pa gre za vojaško enoto, ki ima orožje, oprostite, tu nevtralnega stališča v kritičnem trenutku revolucije ne more biti.

Omenil bi še, da med »dobrovoljci do kraja« srečujemo kasneje pozitivne osebnosti. Med njimi bi navedel Franja Vulča-Vlada, ki je bil dobrovoljec v Rusiji, vojeval se je v Dobrudži, šel na solunsko fronto, prešel vso Srbijo, osvabljajoč jo od okupatorja, se vrnil domov, to se pravi v Ljubljano, zakaj Trst je bil pod Italijo (Vulč je bil Primorec). Tukaj je poiskal, bogat na izkušnjah in po

razmišljanjih, zvezo s komunisti. Našel je Alojza Kusolda, enega od povratnikov iz Rusije, poznejšega člana pokrajinskega komiteja partije. Stopil je v partijo, bil aktiven, organiziral protifašistične Proletarske akcijske čete. Potem se je šel šolat v Rusijo in se vrnil po dveh letih. Aretiran zaradi ilegalnega dela, je junaško prenesel mučenja in dal življenje v beograjski glavnjači za ideje komunizma. Mislim, da gre takim dobrovoljcem čast in slava.

Boris Zihelr

Sklepne besede

Svoje delo lahko zaključimo. Najbrž izražam prepričanje vseh, če ugotavljam, da to posvetovanje vsekakor pomeni resen prispevek k proučevanju naše novejši in najnovejši zgodovine, da je pokazalo pomembne rezultate, ki so jih rodili naporu naših zgodovinarjev in drugih delavcev na tem področju, in da je hkrati načelo vrsto vprašanj, odkrilo mnoge vrzeli, ki jih naša zgodovinska veda mora odstraniti, opozorilo na marsikatera vprašanja, ki jih je treba razčistiti. Naša zgodovinska veda mora k temu prispevati tako glede svetovne in evropske zgodovine, kakor in še prav posebej glede naše domače, jugoslovanske in slovenske zgodovine.

Menim, da se z razpravo na tem posvetovanju stvar ni končala, ampak da bomo probleme, ki so bili načeti, razvijali naprej v našem zgodovinopisju in drugem tisku, da bodo dali pobudo za nove pomembne uspehe naše zgodovinske vede.

Gradivo posvetovanja bo izdano v posebni publikaciji in sicer v založbi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Predlagal bi, da redakcijo tega gradiva zaupate prireditvenemu odboru, ki ga — kakor veste — sestavljajo predstavniki vseh znanstvenih ustanov, ki so prirediteljice tega posvetovanja.

Upam, da se strinjate s tem predlogom? Potemtakem ne bi sedajle sestavljali posebnega redakcijskega odbora, ampak bi to prevzel nase prireditveni odbor, ki je posvetovanje pripravljal.

Ob tej priložnosti se v imenu prirediteljev zahvaljujem vsem udeležencem posvetovanja, referentom, koreferentom in vsem, ki so se udeležili razprave. Še prav posebej se zahvaljujem udeležencem iz bratskih republik, ki so s svojimi prispevki v marsičem razširili okvir naše razprave.

Hkrati pa imam za svojo dolžnost, da se zahvalim tudi vsem, ki so s svojim požrtvovalnim delom med pripravljanjem posvetovanja omogočili, da je bilo gradivo zanj razmnoženo in da so ga udeleženci lahko v pravem času dobili. V mislih imam predvsem znanstvene in tehnične sodelavce centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in pa inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki so zadnje mesece, lahko rečem, žrtvovali marsikatero svojo prosto uro, da bi bilo posvetovanje zares dobro pripravljeno in da bi bil z materialno-organizacijske plati omogočen njegov neoviran potek.

Še prav posebej se zahvaljujem tovarišu Ivanu Križnarju, ki mu pripada levji delež skrbi in naporov, kar zadeva pripravljanje in organiziranje posvetovanja.

S tem je naše delo zaključeno. Še enkrat najlepša hvala za udeležbo in najboljše želje za nove uspehe pri delu za napredek našega zgodovinopisja!

RESUMÉS

CONSULTATION SCIENTIFIQUE À L'OCCASION DU 50ème ANNIVERSAIRE DE LA REVOLUTION D'OCTOBRE ET DU 30ème ANNIVERSAIRE DU CONGRÈS CONSTITUTIF DU PARTI COMMUNISTE DE SLOVÉNIE

Boris Zihelr

DEUX ANNIVERSAIRES

Au cours de la consultation scientifique consacrée au cinquantenaire de la révolution d'octobre et au trentième anniversaire de la fondation du Parti Communiste de Slovénie, nous devons mettre ces deux événements au même dénominateur et parler de deux révolutions, de leurs caractères communs et essentiels et de leurs caractères spécifiques, conditionnés par le temps et le lieu.

I

Dans quelle mesure pouvons-nous parler de la révolution d'octobre et de ses résultats comme d'un «modèle» de révolution socialiste et de socialisme? Déjà Lenine avait posé cette question d'une manière tout à fait concrète. Pour lui, la révolution d'octobre était dans les conditions historiques de l'impérialisme et de la première guerre mondiale le seul, l'unique «modèle» de la révolution socialiste. La Russie, relativement arriérée, était, dans cette situation historique, le chaînon le plus faible dans le système mondial du capitalisme, mais elle avait des représentants du mouvement socialiste moderne tels, qu'ils fixèrent le caractère de la révolution et la conduisirent à bonnes fins. Toutes ses lignes fondamentales: suppression des rapports de la propriété capitaliste, modification dans la structure sociale des détenteurs de l'autorité, etc. montrèrent, au cours des décades qui suivirent, sa portée générale et internationale. Même ses lignes secondaires furent reproduites partout où, dans de nouvelles circonstances historiques, le mouvement révolutionnaire ouvrier s'unit à la lutte des classes rurales pour la possession de la terre et à la lutte des peuples opprimés pour leur libération nationale. Mais, par ailleurs l'arriérisme relatif de la Russie dictait dans son évolution socialiste une légalité particulière qui n'était pas applicable partout. La loi qu'on appelle loi de l'industrialisation socialiste, a, p.ex. sa véritable portée là où il faut compléter ce qui n'avait pas été obtenu sous le signe de l'industrialisation capitaliste.

Les expériences pratiques directes de l'édification statale et sociale-politique en Union soviétique et dans les autres pays socialistes ont fait naître de nouveaux problèmes, issus de contradictions intérieures et des contrastes du passage au socialisme et au communisme, qui ont leur noeud dans la gestion des biens de la société et qui provoquent certaines déformations comme p. ex. le «culte de la personnalité» etc.

Lenine n'a jamais considéré la révolution d'octobre comme un «modèle» général ou même obligatoire de révolution socialiste. Il a, au contraire, traité ce problème dans ce qu'il avait de passager et de relatif. L'idée d'octobre ne pouvait triompher que comme une idée dialectique, dans son essence antidogmatique, léninienne. La révolution socialiste en Russie a créé une nouvelle proportion des forces sociales dans le monde. Pour la défense de son pouvoir de classe, la réaction bourgeoise a dû employer des formes de résistance de plus en plus barbares, a dû se retrancher dans le fascisme, soulevant ainsi contre elle une concentration de plus en plus grande des forces populaires démocratiques, ce qui a créé de nouvelles formes de pénétration socialiste révolutionnaire dans le monde capitaliste.

II

Après la victoire de l'Entente sur les Empires centraux, naquit en 1918 l'ancienne Yougoslavie qui différait totalement de celle que ses peuples avaient tant désirée. Comme pays typique de l'exploitation par les grands propriétaires capitalistes et de la persécution sur le plan national, cette Yougoslavie avait plus d'un trait commun avec la Russie tsariste. Elle aussi était, en raison de bien des contradictions intérieures, un des points les plus faibles dans le système du capitalisme européen entre les deux guerres. Dans la lutte pour une transformation démocratique de la Yougoslavie et pour son retrait du jeu des puissances impérialistes, le rôle principal échut dès le début au mouvement révolutionnaire ouvrier, au Parti communiste de Yougoslavie. La fondation du Parti communiste de Slovénie fut la conclusion de cette période de la montée du mouvement communiste en Slovénie et ouvrit l'ère de sa constitution en première force politique nationale parmi le peuple slovène. Ce processus et d'autres du même ordre contribuèrent fortement à raffermir l'unité des peuples et la nationalité de la Yougoslavie.

La révolution socialiste en Slovénie et dans toute la Yougoslavie commença et se développa dans une situation historique totalement nouvelle, surtout caractérisée par: 1) la victoire de la Révolution d'octobre et le développement de l'Union soviétique devenue le premier pays socialiste et 2) l'arrivée au pouvoir du fascisme dont les deux puissantes forteresses, l'Allemagne hitlérienne et l'Italie mussolinienne touchaient au territoire slovène et menaçaient l'existence même du peuple slovène. Ce danger direct eut surtout une influence sur l'étroite union des forces antifascistes slovènes sous la conduite de la classe ouvrière et sur l'initiative de son avant-garde communiste. Le résultat le plus significatif de cette union fut le Front de Libération du peuple slovène, créé en avril 1941, organisation politique de masse pour la lutte du peuple tout entier contre l'occupant fasciste et contre tout retour possible à l'ordre bourgeois de l'ancienne Yougoslavie.

La révolution socialiste en Yougoslavie en général et en Slovénie en particulier comporte deux principales particularités, à savoir: 1) elle a commencé au coeur

même de la guerre contre l'occupant fasciste étranger, et 2) la logique de la lutte entre les deux classes fondamentales de la société capitaliste s'y est révélée sous la forme de l'attitude à l'égard de la lutte de libération. La peur éprouvée devant l'ampleur du grand mouvement populaire jeta la plus grande partie de la bourgeoisie dans la collaboration avec l'occupant, dans la trahison envers la nation. C'est dans la lutte contre l'occupant fasciste et contre les traîtres à la nation que s'est forgée cette union de classe entre les ouvriers et les couches non-prolétariennes des travailleurs, ce que Lenine considérait comme un des signes fondamentaux de la dictature du prolétariat.

Par ses résultats effectifs, notre révolution — même en considérant toutes les particularités de temps et de lieu — se range parmi les révolutions du type de la grande révolution socialiste d'octobre en Russie.

Dušan Kermavner

LA RÉVOLUTION D'OCTOBRE ET LES SLOVÈNES

Avant la Première guerre mondiale, les rapports des Slovènes à l'égard de la Russie slave étaient surtout basés sur les sentiments de la communauté de race avec le grand peuple frère; les liens qui les unissaient étaient surtout d'ordre historique et culturel. Les russophiles extrêmes étaient même animés d'une très grande indulgence envers l'absolutisme tsariste. Les russophiles plus modérés avaient déjà une attitude plus portée à la critique, les sociaux-démocrates et quelques démocrates radicaux étaient nettement hostiles à la Russie, voyant en elle un Etat réactionnaire. Ces deux derniers groupes avaient de vives sympathies pour les révolutionnaires russes et espéraient en leur victoire.

Lorsque, en 1914, les Slovènes durent aller se battre contre les armées russes, il se rendirent en masse comme prisonniers de guerre. C'est là un fait qui fut des plus rares sur le front de la Soča p. ex., à partir du printemps de 1915. Les Slovènes, prisonniers de guerre en Russie, furent témoins de la révolution de février et de la Révolution d'octobre. C'est ce qui marqua une nouvelle forme dans les rapports entre Slovènes et Russes et dans l'influence de ces derniers sur les premiers. De nombreux prisonniers de guerre slovènes qui, en Russie d'Europe, furent libérés après la paix de Brest-Litovsk, ne rentrèrent d'un pays qui sortait de la guerre que pour être renvoyés au front. Les rebellions de Judenburg et d'autres montrent clairement comment, sous l'influence des mots d'ordre de la révolution d'octobre, ces hommes s'orientaient surtout contre la guerre et contre l'Autriche.

La campagne anti-bolcheviste des années 1917—1918 dans la presse bourgeoise slovène provenait surtout de sentiments «ententophiles». Après la chute de L'Autriche-Hongrie, la bourgeoisie sentait la forte opposition des soldats rentrés dans leurs foyers et de la classe ouvrière. Les vagues de l'agitation populaire, conséquences des influences de la révolution d'octobre, commencèrent à effrayer la classe bourgeoise. Au printemps de 1919, nombre de Slovènes inclinaient vers un «bolchevisme à base nationale», c'est-à-dire, pour des raisons nationales, vers des perspectives révolutionnaires internationales bolchevistes. Cela provenait du fait que, après la première guerre mondiale, le peuple slovène se trouvait aussi parmi les vaincus, car son territoire national avait été sensiblement démembré. On n'at-

tendait d' autre secours que de ce qu'on appelait »la révolution mondiale« c'est— à—dire l'extension de la révolution bolcheviste à l'Europe orientale et plus loin vers l'ouest. Cette révolution aurait réparé l'injustice faite aux Slovènes par le démembrement de leur pays. Le »bolchevisme à base nationale« était donc une forme, dans son essence momentanée, de l'union d'idées des Slovènes avec les résultats de la révolution d'octobre. C'est dans ce cadre que se place le voyage que fit Ivan Grahor en Union soviétique en 1924.

A l'automne de 1925, la revue slovène »Mladina« passa aux mains d'un groupe littéraire qui se rattacha les communistes et les démocrates de gauche. Bientôt, la revue prit nettement un caractère soviétophile et insista toujours sur les raisons nationales de son orientation révolutionnaire. »Svobodna Mladina« (La Jeunesse libre) qui lui succéda, demanda le droit de selfdétermination pour le peuple slovène.

En 1920 et 1921, les communistes Yougoslaves et par conséquent les communistes slovènes furent obligés de passer à la clandestinité à cause de la fameuse »obznana«, loi sur la protection de la sécurité et de l'ordre publics en Yougoslavie. Le groupement des forces, en vue du moment décisif, fut poursuivi dans la clandestinité pendant environ 20 ans.

Dans la suite du texte, l'auteur passe à l'année 1939, au moment de la conclusion du pacte germano-soviétique de non-agression. Dans sa polémique avec Edvard Kocbek, auteur de l'ouvrage »Listine« (Les feuillets), il défend le programme et la ligne suivis par le Parti communiste slovène d'alors et repousse l'idée que le parti communiste slovène ait, du fait de ce pacte, abandonné en quoi que ce soit son orientation vers l'Union soviétique.

Marjan Britovšek

LENINE ET LE MOUVEMENT DE ZIMMERWALD

Dans les dernières années qui précédèrent la première guerre mondiale, le mouvement socialiste connut un extrême développement et cependant, généralement parlant, la guerre surprit les socialistes à l'improviste. Seuls les bolcheviks (et sous leur influence la fraction menchevik de la Duma), la social-démocratie serbe dirigée par Tucović et quelques membres du Parti travailliste indépendant en Angleterre appliquèrent les principes proclamés par la IIe internationale dans ses résolutions contre la guerre.

Bientôt après la déclaration de guerre, Lenine quitta l'Autriche et alla s'installer à Berne. Dès son arrivée en Suisse il rencontra les bolcheviks vivant à Berne. La deuxième rencontre eut lieu le 6 ou le 7 septembre, Lenine y exposa sa thèse sur la guerre impérialiste. Il reprocha à la majorité des leaders de la IIe Internationale d'avoir, par leur conduite, préparé sa débâcle idéologique-politique. Il affirma qu'il faut grouper de nouvelles forces pour une IIIe Internationale, qui sera débarrassée de l'opportunisme. Ses camarades et lui décidèrent de convoquer dans ce but une conférence des bolcheviks qui eut lieu du 17 février au 4 mars 1915 à Berne. De nombreuses différences de tactique s'y firent jour, et surtout la différence entre les conceptions de Lenine et celles de Bouharine. Cependant, les socialistes des pays de l'Entente se réunissaient à

Londres le 14 février 1915 et les socialistes des Pouvoirs centraux les 13 et 14 avril 1915 à Vienne. Ces deux réunions prouvèrent qu'il n'est nullement possible de s'entendre avec les groupes qui approuvaient la politique impérialiste de leurs gouvernements.

Les bolcheviks prirent alors l'initiative de convoquer une conférence des femmes socialistes. Elle se tint à Berne du 26 au 28 mars 1915 et réunit les militantes socialistes des pays belligérants et des pays neutres. L'idée qui prédominait à cette Conférence était la lutte pour la paix sur des bases pacifiques. A l'issue de cette réunion deux projets de motions furent présentés: la motion du secrétariat international des organisations socialistes féminines et celle du Comité central des bolcheviks. Cette dernière fut rejetée. La Conférence internationale des Jeunesses socialistes tenue à Berne du 5 au 7 avril 1915 rejeta, elle aussi, la résolution de la délégation russe sur la guerre et les devoirs des organisations socialistes de jeunes.

La Conférence de Zimmerwald se tint du 5 au 8 septembre 1915. Lenine qui était à la tête de l'aile gauche, en minorité, des participants' espérait que la réunion de Zimmerwald deviendrait la conférence constitutive de la e internationale. Cependant le texte du manifeste de clôture représentait un compromis entre des tendances différentes et même opposées entre les pacifistes et les internationalistes révolutionnaires. Malgré cela, Lenine et ses collaborateurs, formant la gauche de Zimmerwald, persévéraient dans leurs efforts pour le succès de la ligne tactique révolutionnaire. Le Comité socialiste international désigné à la conférence de Zimmerwald prépara entre autres une nouvelle rencontre du mouvement. Celle-là eut lieu à Kienthal (Suisse) du 24 au 30 avril 1916. On y constata que l'influence de la gauche de Zimmerwald a gagné du terrain et que ses adhérents sont définitivement entrés dans la voie d'une scission avec les socialistes officiels. Lenine lui-même était d'avis qu'il faut rompre avec la IIe Internationale et, avec la gauche de Zimmerwald, édifier la IIIe Internationale.

La révolution démocratique-bourgeoise de février en Russie ouvrit de nouvelles perspectives à la lutte révolutionnaire. La nouvelle situation demandait aux bolcheviks d'adopter une autre orientation, un nouveau plan stratégique, une autre tactique et de nouveaux mots d'ordre. C'est pourquoi, le 3 avril 1917, Lenine, Zinojev et un groupe d'émigrés politiques russes quittèrent la Suisse et rentrèrent en Russie. Dès le lendemain de son arrivée Lenine prononça un discours qu'il résuma en brèves thèses connues dans l'histoire sous le nom de thèses d'avril. Il y indiquait les devoirs du parti dans le processus de la transformation de la révolution bourgeoise-démocratique en révolution socialiste.

Après bien des complications, la troisième conférence de Zimmerwald se réunit à Stockholm du 5 au 12 septembre 1917. Elle fut moins importante que les deux autres pour l'histoire de la IIIe Internationale.

Le triomphe de la Révolution d'octobre rendit encore plus évident le relâchement du mouvement de Zimmerwald. C'est pourquoi le Congrès constitutif de la IIIe Internationale, longuement préparé, se tint à Moscou du 2 au 6 mars 1919. Les Forces motrices capitales de cette internationale étaient désormais Lenine, les bolcheviks et la révolution d'octobre.

LA PAYSANNERIE DANS LES RÉVOLUTIONS DE FÉVRIER ET D'OCTOBRE

Dans cet exposé, on constate que la paysannerie fut, aux côtés du prolétariat, la force de base dans les révolutions de février et d'octobre. Les mouvements de réforme de la seconde moitié du 19e siècle et des premières années du 20e, l'avaient placée au premier plan de tous les mouvements politico-sociaux. L'auteur présente les caractéristiques fondamentales de ce processus, surtout de celle qui fut directement la conséquence de la première révolution russe de 1905—1907.

La constitution de la société russe en partis politiques opéra une différenciation et une confrontation des forces et créa les conditions politiques de base préalables pour la révolution de 1917. Dans l'exposé, on traite des points de vue des divers partis à l'égard de la paysannerie, surtout des partis petit-bourgeois (Eser et menchevik), qui exprimaient de la manière la plus adéquate la structure économique et sociale de la Russie tsariste. Les conceptions bolchevistes sur la paysannerie, assez largement étudiées dans l'exposé, sont intimement liées à la plateforme révolutionnaire générale des bolcheviks qui demandait une solution révolutionnaire radicale de la question de la paysannerie.

Quant à l'élaboration de la législation agraire et sociale en général du Gouvernement Provisoire, l'auteur, au moyen de comparatives analyses historiques, montre que la révolution de février prolonge par des compromis la période Stolipinski, trompant les masses par des promesses, faisant appel aux droits de l'Assemblée constituante qui doit régler toutes ces questions. On accompagne parallèlement un processus qui est la négation du premier, l'éloignement des masses des partis petit-bourgeois, ce qui est l'explication la plus claire du vaste mouvement paysan, assez élémentaire, qui commence par incendier et faire main basse sur les blens féodaux.

Grâce à l'initiative des masses mêmes et à l'action systématique du parti bolchevik, ce processus prit peu à peu de l'autorité, sous la forme de députés soviétiques paysans, de divers comités, de Congrès paysans et de cellules du parti. C'est pourquoi, aux jours de la révolution d'octobre, ce processus devait connaître un développement assez bien organisé et progressif et représenter la force essentielle de la mise en pratique des mesures révolutionnaires des pouvoirs soviétiques dans les villages.

Dans le présent exposé, on étudie surtout la Loi sur la terre, la Loi sur la socialisation de la terre, comme l'activité déployée pour leur mise en vigueur en 1918. On constate que c'est là un processus qui a révolutionné le village et atteint sa plus grande intensité par la constitution des Comités des Pauvres (juin 1918). On donne dans l'exposé une place importante à ces Comités comme étant une des formes de l'organisation de la force dans les villages que la classe de leur population prédestinait à la révolution.

De la conclusion de cet exposé il ressort que, au début de 1919, l'étape de base dans la transformation socialiste du village russe est achevée et que la paysannerie a, en majorité, rejoint la plateforme bolcheviste. C'est grâce à son aide que le parti a assuré la stabilité de la société. En se rattachant la paysannerie, le parti a conquis la Russie. Lenine avait d'ailleurs dit: »Nous, parti bolchevik, avons convaincu la

Russie. Nous avons libéré la Russie des riches pour les pauvres, des exploitants pour les travailleurs. Il faut maintenant que nous conduisions la Russie».

En terminant, l'auteur mentionne théoriquement l'importance et les résultats du processus dans son ensemble.

Pero Damjanović

MOUVEMENT OUVRIER DES PEUPLES DE YOUGOSLAVIE À LA VEILLE DES CONGRÈS CONSTITUTIFS DU PARTI COMMUNISTE DE SLOVÉNIE ET DU PARTI COMMUNISTE DE CROATIE EN INSISTANT SUR LA SLOVÉNIE

Après les élections de mai 1935, en dépit des falsifications des résultats électoraux, de la terreur et de la pression générale du régime, l'opposition unifiée obtint un grand nombre de suffrages et se présenta comme un mouvement politique d'importance. C'est alors que, de nouveau, la question nationale en Yougoslavie apparut au premier plan; elle n'avait d'ailleurs pas cessé d'être un constant élément de crises. Il ne faut pas non plus oublier l'influence catastrophique de la crise économique mondiale ni après sa fin la tendance à l'orientation économique et politique vers l'Allemagne hitlérienne.

Au lendemain des élections, l'opposition bourgeoise se trouva presque au sommet d'un vaste mouvement populaire contre le régime, mais elle ne sut pas lui donner de programme. Elle se décida à une politique de tergiversation. La gauche agraire seule était très active en 1935, mais elle tendait surtout à s'affirmer comme parti et non pas comme fondatrice d'un mouvement véritablement populaire et révolutionnaire.

L'antifascisme apparut en Yougoslavie bientôt après l'arrivée au pouvoir d'Hitler. Le mouvement syndical ouvrier, jusqu'alors désuni et fragmenté, commença à s'organiser d'une manière plus forte, et dans une longue série de grèves de vaste envergure au cours des années 1935—36, comme aussi dans divers forums syndicaux, les communistes et les sympathisants du parti communiste se distinguèrent de plus en plus. Le parti communiste se raffermi et passa plus visiblement au premier plan, bien que, un peu partout en Yougoslavie, apparussent aux syndicats et dans le mouvement paysan des dispositions nettement anti-communistes. Au cours des années 30, apparurent également des organisations révolutionnaires de Jeunes et les organisations féminines. L'antifascisme devint une forme permanente de l'activité des communistes, surtout à partir de la seconde moitié de 1935, lorsque le Front Populaire commença à s'organiser en Yougoslavie. Les événements d'Espagne qui survinrent vers le milieu de 1936 marquèrent une nouvelle phase dans le développement du Front Populaire. Les révolutionnaires yougoslaves soutinrent la république espagnole par l'envoi de volontaires, de subsides, par la propagande, l'agitation, etc.

La force toujours croissante du fascisme incita l'Union soviétique elle-même à se rapprocher de l'Europe occidentale. Cette politique facilita indirectement la tâche du Parti communiste de Yougoslavie. Demander l'établissement de rapports réguliers avec l'Union soviétique était l'une des revendications constantes de la politique du Parti communiste de Yougoslavie. Ce dernier, décimé les années précédentes par les mesures de terreur du régime au pouvoir, recommença, à la fin de

1934, à se consolider et à se raffermir. Ses activités politiques et syndicales furent beaucoup plus grandes. C'est d'ailleurs pourquoi il eut de nouveau beaucoup à souffrir en 1935 et 36 en raison d'arrestations de masse. Mais la résolution de faire rentrer dans leur pays les chefs du parti communiste yougoslave et l'application de cette résolution (Josip Broz — Tito rentra en Yougoslavie en 1936) permit au Parti communiste yougoslave d'intensifier son influence et d'avoir une activité qui alla en augmentant d'année en année.

Vlado Vodopivec

ECHOS DE LA RÉVOLUTION D'OCTOBRE PARMIS LES SOLDATS SLOVÈNES DANS L'ARMÉE AUSTRO—HONGROISE

La vague de rébellion au bataillon de réserve du 17e régiment d'infanterie, cantonné depuis la fin de 1917 à Judenburg, monta rapidement dans les premiers jours de mai 1918. Les soldats étaient pour la plupart des Slovènes de l'ancienne Carniole. Le dimanche 12 mai, vers 10 h. du soir, les chefs du mouvement qui se groupaient autour du commandant de section Rogelj, du caporal Hafner et du soldat Možina donnèrent le signal de la rébellion. Des groupes de rebelles commencèrent d'occuper les points stratégiques de la ville: dépôts de munitions, gare du chemin de fer etc. En quelques heures ils tinrent toute la ville. Mais le 13 mai au matin, les troupes du général von Kosel occupèrent la ville, se mirent à désarmer la garnison rebelle et à pourchasser les fugitifs. Les 13 et 14 mai il y eut des échauffourées avec divers groupes de rebelles aux alentours de Judenburg.

La rébellion avait pris plus d'extension au moment où de nombreuses usines, de Judenburg à Leoben, se mettaient en grève et où la population organisait des manifestations contre la guerre. La grève des ouvriers de Judenburg avait commencé le 13 mai au matin et d'autres grèves avaient suivi. Mais, dès le 14 mai, l'autorité militaire avait brisé la rébellion, les grèves et les troubles. Cependant, le même soir, la garnison de Murau, où était cantonné le 7e bataillon du 17e régiment d'infanterie, se soulevait à son tour. Le meneur de cette rébellion était le soldat Boštjan Olip, qui avait été prisonnier de guerre en Russie et collaboré avec les autorités soviétiques. Cette nouvelle rébellion fut matée avant l'aube du 15 mai. Les leaders des rébellions de Judenburg et de Murau furent passés par les armes les 16 et 17 mai.

La troisième rébellion parmi les soldats slovènes éclata à Radgona le 23 mai au soir. Les unités du 97e régiment d'Infanterie comprenaient des hommes du Littoral et des environs de Trieste, Slovènes et Italiens. Cette rébellion fut étouffée le 24 mai; trois jours plus tard et le 29 mai, les meneurs furent fusillés.

Ces rébellions militaires faisaient partie des grands mouvements sociaux qui se faisaient jour dans la monarchie austro-hongroise la dernière année de la guerre. Ils demandaient la fin de la guerre et prouvaient que la structure politique, nationale et sociale de la monarchie des Habsbourg était des plus embrouillées. Ces mouvements reflétaient également l'influence de la révolution d'octobre dans l'armée de l'empire.

REBELLION MILITAIRE A MARIBOR EN JUILLET 1919

La rébellion militaire qui gagna plusieurs casernes de la ville éclata à Maribor le 22 juillet 1919. Les soldats se plaignaient de leurs officiers de tendances germanophiles, de la manière dont ces derniers traitaient les hommes. Le mécontentement avait aussi son origine dans le mauvais ravitaillement, l'insuffisance des effets et la diminution de la solde qu'on portait de 5 couronnes à 3 couronnes par jour. Les soldats manifestaiont contre le roi et en faveur d'une république slovène; on entendait même des vivats à l'adresse du bolchevisme. La répression fut rapide. Il y eut de nombreux emprisonnements et condamnations et même deux soldats furent passés par les armes.

Miško Kranjec

COUP D'OEIL SUR LES ÉVÈNEMENTS DU PREKMURJE EN 1918 et 1919

Dans la région du Prekmurje, les Slovènes avaient été de tout temps opprimés tant au point de vue national que sous l'angle social et en outre exposés à une intense magyarisation. Au cours des dernières années de la Première guerre mondiale, la situation changea tout à coup. L'éveil national des Slovènes était soutenu par la Déclaration de mai, les activités de Wilson et aussi, dans une certaine mesure, par la révolution d'octobre. Une vague de révolte se fit jour parmi la population de Prekmurje surtout à partir du 2 novembre 1918. Elle fut sévèrement réprimée par la bourgeoisie, mais en mars 1919, la situation empira en Hongrie. Le prolétariat s'empara du pouvoir et Bela Kun devint la plus haute personnalité du gouvernement des soviets en Hongrie. Dans la région de Prekmurje, le personnage le plus influent fut le dr. Bela Obal. A Murska Sobota on constitua un directoire composé de membres du parti social-démocrate, car il n'y avait pas de communistes. Le bolchevisme au pouvoir voulait faire de la région de Prekmurje une province culturelle autonome qui n'aurait pas été rattachée à la Yougoslavie. La contre-révolution gagna le bas Prekmurje au mois d'avril-elle n'y put agir immédiatement, et en mai, une conspiration contre le bolchevisme fut organisée aussi à Murska Sobota. Le 30 mai on proclama la république socialiste de la Mura. Elle fut attaquée et liquidée en 3 jours par les bataillons ouvriers de Budapest. C'est alors seulement que se multiplièrent les organisations communistes.

La Conférence de Paris attribua la région de Prekmurje à la Yougoslavie. En Hongrie, le bolchevisme était liquidé. C'est de cette manière et dans ces conditions que le Prekmurje devint partie de la Yougoslavie bourgeoise.

MOUVEMENT RÉVOLUTIONNAIRE DE LA PAYSANNERIE EN SLOVÉNIE 1917—1919

L'étude de documents d'archives accessibles depuis ces dernières années nous a permis de dénombrer les différentes actions révolutionnaires et leur caractère. Il nous a également été possible de connaître l'ampleur et l'intensité de cette ébullition dans les masses paysannes en Slovénie qui, sous l'influence des idées de la révolution d'octobre, s'est produite durant la dernière année de la Première guerre mondiale et s'est étendue après la débâcle de l'Autriche-Hongrie.

Dans les nombreux meetings pour la paix tenus en décembre 1917 les ouvriers avaient lancé en Slovénie un large mouvement pour la paix. Bientôt après, le petit mouvement qui avait soutenu la déclaration de mai et le club yougoslave à Vienne, se bornant toutefois à des déclarations de solidarité faites par les Conseils municipaux, prit de l'ampleur parmi les Slovènes, devint de plus en plus radical et se développa en un mouvement révolutionnaire de libération nationale.

Ces deux mouvements commencèrent, parmi le peuple, à opérer une union spontanée. Nous le remarquons déjà aux réunions ouvrières du Premier mai et à d'autres meetings du printemps de 1918. C'est sous l'influence de ces mouvements et sous l'impulsion des prisonniers de guerre rentrés de Russie où ils avaient vécu la révolution d'octobre, que se produisirent les rebellions des soldats slovènes à Judenburg, Murau et Radgona. Des rebellions allaient éclater en certains autres lieux, mais elles ne furent pas menées à bien parce que toutes les précédentes avaient été réprimées.

Dans ce mouvement spontané contre la guerre, le nombre des déserteurs augmenta. En Slovénie ils ne rejoignirent pas les formations armées de ce qu'on appelle le cadre vert, mais gardant leurs armes, ils se cachèrent individuellement aux alentours de leurs maisons.

C'est seulement lors des changements de novembre 1918 que commencèrent des actions révolutionnaires rurales de caractère local; elles étaient menées par des hommes revenus de Russie soviétique, des participants aux révoltes militaires, des déserteurs et quelques hommes rentrant des fronts de bataille.

A Cerklje, à Krška vas près Krško ainsi qu'à Semič près Črnomelj, les foules paysannes attaquèrent les postes de gendarmerie et à Semič déposèrent le maire. A Brestanica, les paysans et les ouvriers mirent en fuite les gendarmes et assiégèrent les magasins pour obliger les commerçants qui cachaient leurs marchandises à vendre aux anciens prix. A Libelče près Dravograd, les paysans attaquèrent le commissaire de la commune et pillèrent sa grande propriété. Aux environs de Cerknica, des groupes importants de paysans armés firent de grandes coupes dans les forêts du châtelain. Dans la vallée de Lož, les paysans s'emparèrent du bétail du château de Snežnik.

Dans quelques localités, les paysans attaquèrent aussi les cures ou demandèrent le départ des prêtres austrophiles. Le parti clérical et le parti libéral ayant essayé de calmer les paysans, ces derniers dispersèrent leurs réunions.

Environ 500 paysans déposèrent le Conseil municipal de la commune de Šmihel-Stopiče à la fin de décembre 1918 et élurent un Conseil provisoire. Une action de même ordre était en préparation à Dolenjske Toplice, mais elle fut empêchée par

l'intervention de la gendarmerie. Dans le bassin de la Sava, en janvier 1919, les paysans conduisirent des démonstrations contre les profiteurs de guerre et firent des perquisitions dans les magasins de Krško, Leskovec, Boštajn et Radeče, puis avec les ouvriers, à Senovo.

Dans quelques secteurs des districts de Brežice et de Krško et dans la région de la Bela Krajina régnait une résistance passive aux autorités bourgeoises. Cette résistance passa à la révolte à Vinica en Bela Krajina en avril 1919, lorsque les paysans manifestèrent sur la place toute la journée et élurent un nouveau Conseil municipal. En mai 1919 à Škofja Loka, Moravče et ailleurs, les hommes encore soumis aux obligations militaires se révoltèrent ouvertement contre l'appel à des périodes de service. Les paysans des environs de Kostanjevica attaquèrent le poste de gendarmerie à Kostanjevica, ceux de la plaine de Krško, diverses stations de gendarmerie. Cette révolte d'assez grande envergure, puisque plusieurs centaines de paysans armés y prenaient part, ne put être étouffée que par un bataillon de l'armée serbe, la gendarmerie locale n'y ayant pas réussi.

Après les changements de 1918, les soldats slovènes étaient mécontents et peu sûrs. Il y eut des troubles militaires le 2 juillet 1919 à Ptuj et le 22 juillet à Maribor et ailleurs. En septembre 1919, nouveaux troubles à Maribor où les soldats de tendances républicaines s'opposaient à la prestation de serment au roi.

À l'automne de 1919, le mécontentement du peuple slovène augmenta à cause de la terrible cherté de la vie et du manque des denrées alimentaires; en même temps, la tension révolutionnaire augmentait aussi. Mais, tandis que les actions révolutionnaires menées par les ouvriers se succédaient, celles des paysans allaient cesser; à cause de leurs échecs, les paysans abandonnaient peu à peu leur lutte autonome et élémentaire et se rattachaient de plus en plus à la vie politique alors très animée. Ils y étaient invités par les anciens et les nouveaux partis bourgeois qui se présentaient avec de nouvelles et radicales revendications, adaptées aux dispositions des masses paysannes.

Ce mouvement révolutionnaire paysan spontané resta, sauf de rares exceptions, sans liens avec le mouvement révolutionnaire ouvrier, bien qu'il ait cherché à en établir. Le parti social-démocrate yougoslave aurait pu les réunir s'il avait lui-même été révolutionnaire. Mais, dans sa politique opportuniste, il s'employa lui-même à étouffer le mouvement révolutionnaire ouvrier, négligea longuement le mouvement paysan et le laissa isolé pour que les partis bourgeois pussent plus facilement l'étouffer.

Par leurs slogans radicaux, les partis bourgeois absorbèrent en grande partie le mouvement paysan à son déclin. Dans quelques régions, ce fut cependant au Parti social-démocrate yougoslave (JSDS) que se joignirent les paysans. Ce parti avait créé dès mars 1919 une Union paysanne-ouvrière KDZ, mais pendant longtemps il n'y eut aucun meeting rural et, d'ailleurs, il y eut peu d'organisations locales de l'Union paysanne-ouvrière. C'est seulement au moment de la scission du Parti social-démocrate que ses leaders de droite, voyant que les communistes entraînaient la majorité des ouvriers, essayèrent de compenser ce qui avait été négligé. Au début de 1920, en créa donc des comités de l'Union ouvrière-paysanne et, de cette manière, le parti social-démocrate eut aux élections de novembre 1920 un assez grand nombre de suffrages paysans.

En Slovénie, le parti communiste n'apparut qu'en mars 1920. Il ne put donc pas pénétrer parmi la population rurale qui était déjà gagnée à d'autres partis.

Il dut se contenter des paysans de tendances bolchevistes qui se rallièrent d'eux-mêmes, ne voulant pas rester dans l'Union social-démocrate ou ne voulant pas s'y inscrire.

La portée de cet assez large mouvement révolutionnaire paysan d'après-guerre a son importance dans le fait que la paysannerie slovène a renoué avec ses traditions de révolte en les enrichissant de nouvelles actions révolutionnaires. Ce raffermissement des traditions révolutionnaires n'a joué un rôle important qu'en 1935, au moment où les foules paysannes, de nouveau déçues par la politique réactionnaire des partis bourgeois, commencèrent à se rapprocher des communistes. Le parti communiste de Yougoslavie qui songeait alors à la formation d'un Front populaire chercha à entrer en rapports avec les foyers révolutionnaires qui s'étaient maintenus parmi les paysans depuis les temps d'après-guerre. Ces foyers devinrent le premier et le solide appui du mouvement paysan-ouvrier et, en 1941, au début de l'occupation, du Front de Libération du peuple slovène.

Mirko Stiplovšek

COUP D'OEIL SUR LES MOUVEMENTS DE GRÈVES EN SLOVÉNIE de 1917 à 1920

En 1914, juste avant l'entrée en guerre de la monarchie des Habsbourg le gouvernement mit en vigueur une loi de guerre datant de 1912, d'après laquelle les cheminots, les mineurs, les ouvriers de l'industrie lourde et de quelques autres ateliers travaillant pour l'armée étaient mobilisés et soumis au code pénal militaire.

L'impossibilité de mener une action normale, de régler la question des salaires et des rapports de travail, les appels sous les drapeaux, provoquèrent une diminution sensible des membres des organisations ouvrières professionnelles et la presque disparition de leur activité. La révolution bourgeoise-démocratique de février 1917 en Russie donna cependant un nouvel élan au mouvement ouvrier. Pour la première fois en temps de guerre, les ouvriers fêtèrent le Premier mai et, dans leurs réunions, manifestèrent pour une paix immédiate sans conquêtes et sans humiliation d'aucun des belligérants, et saluèrent les succès des ouvriers en Russie. En bien des points de la monarchie austro-hongroise, le célébration du Premier mai fut suivie d'une vague de grèves. La Slovénie ne fit pas exception. Le 28 juin 1917 éclatait à Maribor la première grève des ouvriers des ateliers du chemin de fer.

La révolution d'octobre donna une impulsion nouvelle au mouvement ouvrier en Autriche-Hongrie. Les démonstrations et les grèves se firent plus fréquentes, et cela à partir de janvier 1918. Presque partout où il y avait des usines ou des mines, on enregistra des grèves, des mouvements de salaires, des revendications pour un meilleur ravitaillement, etc.

Après la débâcle de l'Autriche-Hongrie, le gouvernement national de l'Etat des Serbes Croates et Slovènes (SHS), essaya, dès son arrivée au pouvoir d'endiguer les mouvements de salaires par des mesures contre la cherté de la vie et le réglément du ravitaillement. Mais les grèves ne cessèrent pas. L'auteur donne ensuite une vue chronologique des mouvements de salaires depuis la fin novembre 1918,

le printemps de 1920, jusqu'à la fin de 1920 où les grèves prirent leur plus grande extension. Il constate qu'il y eut, de mai 1919 à avril 1920, 53 grèves économiques. Ce fut là un nombre sans précédent et qui ne se reproduisit plus.

Franc Zadavec

LA RÉVOLUTION D'OCTOBRE ET LES GENS DE LETTRES SLOVÈNES

Dans cette atmosphère d'élan général de libération nationale après 1918, personne ne fut surpris de voir que les hommes de lettres slovènes étaient plutôt en faveur de la révolution d'octobre. Si nous faisons abstraction du poème de Valerijan Brjusov «Révolte» écrit en 1905 et publié dans la revue «Ljubljanski Zvon» (La Cloche de Ljubljana) dans son numéro de mars 1918 dans la traduction d'Ivan Prijatelj, trois écrivains slovènes qui avaient été en Russie au moment de la révolution d'octobre mais étaient bientôt rentrés dans leur pays contribuèrent le plus à interpréter les événements d'alors. Pavel Golia, Josip Vidmar, Vojeslav Mole. Un des interprètes les plus éminents de la révolution était le poète et publiciste Fran Albreht, mais son esprit révolutionnaire faiblit après 1920. Les idées de la révolution d'octobre ne laissèrent pas de troubler certains écrivains catholiques p. ex. Stanko Majcen et Jože Piber. Un groupe d'écrivains dont les plus en vue étaient Govekar, Vladimir Levstik et Ivan Tavčar tentaient consciemment de minimiser l'importance de la révolution. La Yougoslavie bourgeoise, par le fameux «obznana» (1920) et la «Loi sur la sécurité de l'Etat» (1921) empêcha la création d'une feuille littéraire qui se serait appuyée sur l'idéologie marxiste et aurait groupé autour d'elle les écrivains d'orientation marxiste et leurs sympathisants. Mais ils eurent à Trieste deux organes, surtout rédigés par Vladimir Martelanc. Malgré tout, chez de nombreux poètes et prosateurs, les thèmes sociaux et révolutionnaires restèrent à la base de leur inspiration; Tone Seliškar, Mile Klopčič, Srečko Kosovel, Lovro Kuhar, Ivan Vuk, Rudolf Golouh, Bratko Kreft, Juš Kozak et d'autres.

Dans la décade qui suivit la révolution d'octobre cette génération d'écrivains contribua pour une grande part à entraîner les ouvriers vers la culture esthétique. Cette innovation fit opérer un important changement dans la littérature slovène et élargit son champ d'action; ce mouvement ne fut cependant pas total, car les écrivains touchèrent fort peu aux questions du prolétariat rural.

Erna Muser

SOCIALISTES ET COMMUNISTES ET LUTTE DES FEMMES SLOVÈNES POUR L'ÉGALITÉ EN DROITS

Le sort des femmes slovènes a été, de longs siècles durant, celui du peuple slovène, vassal de féodaux allemands, hongrois, italiens. Cependant c'est à elles que revient le mérite d'avoir transmis la langue slovène de génération en génération. Plus tard, dans la lutte de la jeune bourgeoisie slovène contre la bourgeoisie allemande,

cette langue conquiert ses droits, devint langue littéraire et aida à la formation de la nation slovène. Tant que l'activité publique des femmes se cantonna dans le domaine national et dans celui des bonnes œuvres, les représentants politiques et culturels de la bourgeoisie slovène la considérèrent avec assez de bienveillance et même lui donnèrent des encouragements. Mais, dès que les femmes dépassèrent les limites de ce qui, selon les principes d'alors, leur était permis, cette bienveillance et ces encouragements cessèrent. Lorsque, en 1872, un de nos premiers socialistes, Matija Kunc essaya de faire entrer les femmes à la »Delavska izobraževalna društva« (Société pour l'instruction des ouvriers) de Ljubljana, le quotidien libéral »Slovenski narod« trouva la proposition ridicule. Et quand la femme de lettres Zofka Kveder publia en 1900 son livre »Le Mystère de la femme«, dévoilant dans ce mystère l'exploitation, l'injustice et la dépendance qui était le lot des femmes, et accusant le système social d'être la cause de cette situation, libéraux et cléricaux attaquèrent violemment l'auteur et le livre, cependant que les socialistes éminents d'alors, et parmi eux le grand écrivain Ivan Cankar, se rangeaient à ses côtés.

Le développement de notre vie économique, politique et culturelle fut accompagné de la création de la première association féminine; en 1887 il y eut à Trieste une section féminine de la société de Sts Cyrille et Méthode, société de défense nationale. Le premier journal féminin »La Slovène« parut également à Trieste de 1897 à 1902. La première société féminine ouvrière fut créée à Ljubljana en 1894 sous le nom de Société ouvrière catholique, qui devait préserver les ouvrières de la démocratie sociale. Deux ans plus tard à Ljubljana se constituait le Parti social-démocrate yougoslave qui, adoptant le programme de la démocratie sociale d'Autriche, dit programme de Hainfeld, se prononçait pour le suffrage universel et direct sans distinction de sexe, mais ne demandait pas l'égalité des salaires, ce qui était une des revendications essentielles du mouvement féminin pour l'égalité en droits. Les institutrices furent les premières à formuler cette revendication et fondèrent en 1898 la Société des institutrices slovènes; bientôt après, elles demandèrent aussi le droit de vote.

La première société socialiste féminine Veda fut créée en 1900 à Idrija dans le but d'instruire les femmes et d'améliorer leur situation matérielle. Les activités de cette société, dans le cadre desquelles entre la constitution de la coopérative des dentellières, prirent fin avec la première guerre mondiale. La société ne se reconstitua pas car, après la guerre, Idrija fut attribué à l'Italie. Le premier organe des femmes socialistes »Journal des femmes«, édité en 1913 sous la direction de Lojzka Štebi n'eut que quelques numéros, car la rédactrice elle-même déclara que le parti socialiste ne la soutenait pas assez. En effet, après que, en 1911, sur la proposition du parti social-démocrate, le Parlement de Vienne eut modifié la loi sociale et permis aux femmes l'accès aux associations politiques, le parti supposa qu'il avait rempli son devoir dans la solution de la question féminine et qu'il pouvait laisser les femmes poursuivre elles-mêmes leur lutte.

En 1917, au moment de la Déclaration de mai, les femmes slovènes, de toutes orientations politiques déployèrent une grande activité. Il en fut de même en 1918, lorsque, surtout à Ljubljana, les femmes se livrèrent en mars et avril à des manifestations pour la paix, le pain et la liberté ainsi que pour l'égalité en droits, saluant en même temps les succès du prolétariat révolutionnaire russe. Les femmes slovènes suivaient donc avec attention les événements du jour et espéraient

à bon droit que la débâcle de l'Autriche-Hongrie et la fondation d'un nouvel Etat allait apporter la libération sociale et par conséquent la leur. Elles furent cruellement déçues, tant dans leurs espérances nationales que dans les autres, et c'est pourquoi, en mars 1919, elles manifestèrent en plusieurs endroits de Slovénie contre le Pacte de Londres qui abandonnait à l'Italie une partie du territoire slovène; en janvier 1920, les femmes tinrent à Ljubljana un meeting pour protester énergiquement contre l'intention du gouvernement de ne pas accorder le droit de vote aux femmes. De tous les partis slovènes, seul le parti social-démocrate exigeait le suffrage universel et le scrutin direct et secret, sans distinction de sexe. Mais le nouvel Etat ne reconnut ni alors ni plus tard aucun droit politique aux femmes.

Cependant, les voies politiques des sociaux-démocrates slovènes avaient commencé à diverger même avant la fin de la guerre; Lojzka Štebi, qui directrice de la feuille Démocratie s'était prononcée pour le communisme en 1919 travailla surtout, par la suite, à l'Alliance féministe créée en 1923. Cette alliance prit en 1926 le nom d'Alliance des mouvements féminins. Les sociaux-démocrates de droite, tout comme précédemment les libéraux, en vinrent à redouter le vote féminin, même aux conseils municipaux et révélèrent leurs véritables points de vue à l'égard de l'égalité en droits des ouvrières surtout à l'égard du problème: salaire égal à travail égal.

Le jeune parti communiste fit l'unité de la lutte des femmes pour leur égalité dans la société. Dans son premier journal, Baklja (La Torche) il publiait un article sur la question féminine (1919) et l'année suivante, sur les directives de l'Internationale communiste, il passa à la préparation d'une «organisation politique féminine» ou «organisation communiste féminine». Cette activité était menée par Tončka Ceč. Mais, dès l'année suivante la fameuse «obznana» jeta le mouvement communiste féminin et le parti communiste lui-même dans la clandestinité ou dans la recherche d'autres moyens légaux de se manifester. A partir de ce moment, certaines feuilles légales du parti communiste de même que ses journaux clandestins et ses forums s'occupèrent de la question et du mouvement féminins avec plus ou moins d'intensité, tantôt les posant en principe, tantôt les mentionnant à l'occasion de certains événements politiques ou économiques. Ainsi, en 1923, le Secrétariat régional du Parti communiste de Slovénie adopta une motion sur le «mouvement féminin» qui disait que, seule la modification de l'ordre social résoudra la situation des ouvrières et que le parti communiste doit lutter contre l'exploitation des femmes et exiger le salaire égal à travail égal, en même temps que la pleine égalité en droits des deux sexes, etc. L'année suivante, pour donner suite aux résolutions des IIIe et IVe Congrès de l'Internationale communiste, les communistes slovènes voulurent créer, dans le cadre de leur parti légal, le «Parti ouvrier indépendant de Yougoslavie», une vaste section féminine, mais les autorités interdirent bientôt ce parti. Lors de la création de l'Alliance féministe, le Parti ouvrier indépendant avait, dans son organe, approuvé le programme de cette Alliance mais pas sur le point déclarant que le mouvement féminin est un mouvement culturel, car il continuait d'affirmer que le mouvement féminin n'est qu'une partie de la question sociale et, surtout alors, économique et par conséquent question politique au premier chef.

En 1924, les sociaux-démocrates créèrent «l'Union des ouvrières, femmes et jeunes filles» qui publia le Journal féminin (Zenski list). A deux reprises la fraction

communiste y pénétra; la première fois, elle en fut exclue par les femmes d'orientation sociale-démocrate; la seconde fois, la centrale du parti à Ljubljana ne réussit pas à cause des tendances révolutionnaires qui se faisaient jour dans quelques sections des centres industriels. La résolution du parti communiste de Yougoslavie touchant l'activité parmi les femmes constatait dès décembre 1928 que les ouvrières coopèrent de plus en plus aux grèves et autres actions politiques et qu'il faut créer auprès du Comité central une commission spécialement chargée de mener cette activité; en travaillant ainsi à l'unité du front révolutionnaire de la lutte des ouvriers et des paysans, on appliquerait pleinement les paroles de Lénine qui disait: «qu'il est impossible de mobiliser les foules pour une action politique sans le concours actif des femmes». La presse clandestine et les divers forums du parti furent fortement agités par les événements des régions minières provoqués par la «Révolte des femmes» en juin 1933 à Trbovlje. Le journal «La Proletaire» qui paraissait comme supplément de «Rdeči prapor» (le Drapeau rouge) écrivit que, jusqu'à présent dans l'histoire des Slovènes, jamais la femme ne s'était présentée comme facteur décisif; la séance élargie du Comité central du Parti communiste de Yougoslavie d'octobre 1933 attira l'attention sur les dispositions combatives des ouvrières et le rôle qu'elles peuvent jouer dans la lutte révolutionnaire et, en conséquence, sur les obligations d'organisation et d'agitation parmi les femmes qui incombent au parti. A la fin de mai de l'année suivante, le Comité central du Parti communiste yougoslave adressa aux organisations régionales du parti une lettre concernant la question féminine. Tenant compte du fait que, en Slovénie, le mouvement des prolétariennes a joué un rôle important, tant dans la lutte contre le chômage que dans les grèves, le Comité central du Parti communiste yougoslave demandait aux chefs du Comité régional d'envoyer au moins deux déléguées slovènes au Congrès international des travailleuses organisé à Paris contre la guerre et le fascisme. La IVe conférence régionale du Parti communiste de Slovénie de septembre 1934 confirma que «les femmes sont un puissant élément révolutionnaire et qu'elles ont parfois montré plus d'esprit combatif que les hommes». Tout comme à la Société des ouvrières, femmes et jeunes filles, les femmes communistes travaillaient dans les autres organisations féminines et collaboraient à des journaux féminins légaux.

En novembre 1935, cette Société fut totalement dissoute par les autorités, à cause de son activité politique et de ses rapports avec le parti communiste clandestin. Jusqu'à sa dissolution, malgré des dissensions d'idées et de tactique dans la lutte contre la restriction des droits déjà concédés aux femmes et pour l'obtention de nouveaux droits, comme dans la lutte contre la menace de guerre et le fascisme, cette Société avait créé un front démocratique féminin uni. En général, «la Société des ouvrières, femmes et filles» marchait de pair avec l'Union féminine yougoslave, la Société des femmes de culture universitaire, le Mouvement féminin, l'Union des ménagères. En octobre 1935 il y eut à Ljubljana comme d'ailleurs un peu partout en Slovénie et dans le pays tout entier des meetings pour le droit de vote aux femmes. Les actions communes continuèrent évidemment même après la dissolution de la Société ouvrière des femmes et jeunes filles; on comptait d'ailleurs, dans la fraction slovène de l'Union féminine yougoslave une vingtaine de sociétés, révolutionnaires à des degrés divers et, également à des degrés divers suspects aux autorités. Les dernières années avant la guerre, l'activité des sociétés féminines s'orienta de plus en plus vers les efforts de

défense nationale. C'est ainsi que la «Société du Foyer des étudiantes» que, bientôt après sa création, les cléricaux proclamaient la «succursale du marxisme et du communisme à Ljubljana», organisa la première ce qu'on appela les campements de travail, d'abord dans les régions socialement menacées puis dans les régions frontalières menacées sous l'angle national, en Slovénie. En mars 1939, 67 sociétés féminines et 185 sociétés mixtes publièrent un memorandum qui, dans le cadre des activités de défense nationale et «devant la gravité de la situation» soulignait l'unité des femmes slovènes et leur action commune pour le bien de tous. Ni dans ce comité qui unissait les sociétés féminines slovènes pas plus que dans aucune autre activité féminine en commun, les sociétés féminines catholiques ne se présentèrent. L'Union féminine chrétienne ne croyait pas l'Etat en danger et l'Union féminine yougoslave à Belgrade croyait que ce n'est pas le moment de venir l'importuner par des réclamations de femmes. Malgré cela, il y eut un peu partout, en décembre 1939 des réunions pour demander le droit de vote.

En octobre 1940, la Ve conférence du parti communiste de Slovénie traita aussi de l'activité parmi les femmes et c'est en conséquence que le périodique «Naša žena» (Notre femme) parut à Ljubljana en janvier 1941. C'était le premier périodique communiste slovène legal. Il s'avérait de première nécessité, car le périodique mensuel «Ženski svet» (Le monde féminin) auquel collaboraient aussi des communistes était passé aux mains des libéraux. Pour le 8 mars 1941, le Comité central du Parti communiste de Slovénie publia encore un feuillet volant adressé aux «ouvrières, paysannes, à toutes les travailleuses de Slovénie». A la fin de février, également à l'occasion de la Journée internationale des femmes, le journal clandestin «Ljudska pravica» parlait, pour la dernière fois avant la guerre, du mouvement ouvrier féminin en ces termes: La libération de la femme dépend de la libération du prolétariat et il n'y a pas de libération du prolétariat sans la libération de la femme. Cette pensée a pour les petits peuples encore une autre portée: ils ne peuvent lutter et se libérer que si les femmes luttent elles aussi pour la libération nationale et pour leur propre libération.

Après le triomphe de la lutte pour la libération, nos femmes seraient en droit de se demander: Quelles femmes ont fait plus que nous pour la libération de leur nation, de leur peuple, de leur sexe? Et, pourtant, c'est aujourd'hui même, trop souvent que nous devons nous souvenir des paroles de Bebler: «Même quand nous parlons du peuple, nous pensons généralement aux hommes... Et si nous pensons également aux femmes, ce n'est le plus souvent ni en socialistes ni en communistes. Et cela, parce que dans la conscience de la plupart des gens-hommes comme femmes-la transformation économique et politique n'a pas encore éveillé de reflet correspondant dans notre raison et nos idées, Il est évident que nous comptons trop que les divers changements économiques surtout opéreront d'eux-mêmes dans nos têtes une espèce de bond de la quantité à — la qualité!

POUR UN FRONT ETUDIANT UNI ET DÉMOCRATIQUE

L'exposé donne en larges touches générales le développement du mouvement étudiant slovène, depuis la création de l'Université de Ljubljana en 1919 jusqu'à l'occupation de la Yougoslavie en 1941. A cause de la place restreinte dont il disposait, l'auteur n'a pris en considération que les processus idéologiques-politiques des diverses organisations et de groupes en particulier, et il a dû laisser de côté de nombreuses actions étudiantes comme manifestations, démonstrations etc.

Le point de départ du développement du mouvement étudiant slovène entre les deux guerres était la structure d'organisation idéologique-politique telle qu'elle s'était formée parmi les étudiants bientôt après la création de l'Université de Ljubljana. Cette structure succédait dans son essence au développement d'idées atteint jusqu'alors par les intellectuels slovènes qui passaient les années de leurs études à l'étranger. Dès le début, les étudiants slovènes se groupèrent selon les courants politiques bourgeois d'alors: l'association »Danica« représentait les catholiques et »Jadran« les libéraux. Plus tard, il y eut encore d'autres groupements étudiants. Une nouveauté parmi les étudiants slovènes, fut en mars 1920 la Société des étudiants communistes. Dès la création de l'Université de Ljubljana, pourrait-on dire, les étudiants ayant une activité politique étaient répartis selon les idées qui répondaient aux circonstances politiques du moment en Slovénie. Tout le développement ultérieur était plus au moins sous le signe de cette répartition. Cependant, les étudiants d'orientation démocratique s'efforçaient de s'élever au-dessus de ces circonstances. Ils y réussirent le mieux dans les années qui virent de fermes manifestations contre la dictature du 6 janvier (1931—1933). C'est alors que s'élaborèrent les bases du front étudiant contre le »yougoslavisme« intégral. Les courants de gauche apportaient en outre dans le mouvement une note progressive et révolutionnaire sociale. En face de ce développement, les leaders des deux groupements bourgeois, les autorités universitaires et les pouvoirs politiques sévirent contre l'orientation des étudiants slovènes vers l'unité et contre les classes sociales. Malgré la dissolution des sociétés étudiantes d'idées avancées et les mesures de répression prises contre les étudiants-presque exclusivement les étudiants communistes-le mouvement en faveur d'un front étudiant uni et démocratique ne fut pas anéanti. Il se manifesta par exemple dans l'action pour l'édification de la bibliothèque universitaire et en d'autres occasions. Lorsque Hitler occupa la Tchécoslovaquie, les sociétés étudiantes slovènes s'unirent même en un bloc national unique. Mais, adversaires de principe d'un front étudiant uni, le groupe des étudiants cléricaux et les adhérents des anciens groupements libéraux d'orientation fasciste quittèrent le bloc. Ainsi, à la veille de la guerre, les forces étudiantes slovènes étaient divisées en deux camps strictement séparés. Tandis que les activités des membres du Slovenski klub se plaçaient au premier plan à la veille de la guerre et pendant l'occupation, l'autre camp entra dans un front anti-communiste avec toutes les conséquences que ce fait entraîna pendant la guerre.

Ivan Kreft

INFORMATIONS SUR LE MOUVEMENT DES RÉVOLUTIONNAIRES SLOVÈNES NATIONAUX (SNR)

Le nom de l'organisation clandestine «Révolutionnaires slovènes nationaux» apparaît dans les documents des archives du Komintern dès 1932, et le programme de cette organisation fut établi en Yougoslavie l'année suivante. Elle devait agir sur une ligne autonome mais cependant parallèle à celle du Parti communiste de Yougoslavie. Lorsque le Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie reconnut que l'activité de cette organisation n'est pas positive puisqu'elle ne repose nullement sur les aspirations des masses ouvrières et paysannes, il ne manifesta pour elle aucun enthousiasme et l'abandonna.

Il ne faut pas confondre cette organisation autonome clandestine avec le mouvement TIGR (Trieste—Istrie—Gorica—Rijeka) qui prit naissance en 1928 dans le Littoral slovène et l'Istrie, alors régions italiennes et qui, en 1936, prit le nom de Movimento rivoluzionario nazionale sloveno-croato (Mouvement révolutionnaire national slovéno-croate). C'était là une organisation autonome qui n'avait aucun rapport avec la première.

Jože Šorn

PRIX ET SALAIRES SE SITUATION ÉCONOMIQUE DES OUVRIERS DE L'INDUSTRIE EN SLOVÉNIE IMMÉDIATEMENT APRÈS LE CHANGEMENT DE 1918

En Slovénie, partie de l'ancienne monarchie des Habsbourg qui passa à la Yougoslavie après les changements de 1918, le dinar ne devint monnaie d'échange qu'en février 1920. Jusqu'alors, l'ancienne couronne autrichienne appelée yougoucouronne circulait en Slovénie et en raison de l'inflation, cette circulation était très intense. Elle fut échangée contre les dinars à un taux extrêmement défavorable (4 contre 1 au profit du dinar). Ensuite, le dinar fut lui aussi rapidement déprécié; lors de l'introduction de la politique de déflation en 1923, le dinar avait perdu les 88 % de sa valeur par rapport à 1920. En conséquence, la situation économique de l'ouvrier fut la plus dure de 1919 à 1923. C'est pourquoi, durant ce laps de temps, on enregistra le plus grand nombre de grèves, de mouvements de salaires et de protestations. La situation économique s'améliora en 1924 et il y eut dès lors beaucoup moins de pareils événements sociaux. Cette année-là le bilan du commerce yougoslave fut actif pour la première fois, et le budget de l'Etat fut, à partir de ce moment, équilibré et répondit à des réalités.

A la lumière de l'histoire de l'économie, la crise économique au lendemain de la première guerre mondiale se termina à la fin de l'année 1923.

REVENDEICATION D'UNE LOI SUR LES SALAIRES MINIMA

Dans son exposé, l'auteur étudie les efforts en vue de faire fixer par une loi les salaires minima... Dans les années 30 de notre siècle, au moment où, à cause de la crise économique, les salaires baissaient rapidement, il y avait eu une grande activité en vue de la faire voter: c'étaient d'un côté les organisations ouvrières professionnelles et la Chambre ouvrière, et de l'autre, des entrepreneurs particuliers, l'Union des industriels et la Chambre de Commerce, d'artisanat et d'industrie qui le demandaient. Les organes du pouvoir appuyaient cette demande, si si bien que, le 13 février 1937, le ministre de la politique sociale promulgua un décret qui fixait les salaires minima, la conclusion de contrats collectifs, les questions d'accords et d'arbitrage. L'auteur montre ensuite quelle était la situation économique de la classe ouvrière et les conditions dans lesquelles l'activité dont nous venons de parler fut poursuivie. Les ouvriers espéraient que cette loi leur conserverait et leur assurerait des moyens d'existence minima; les patrons voulaient, grâce à elle, pouvoir faire concurrence à l'industrie du sud du pays qui ne se maintenait que par des salaires très bas. Le décret, promulgué plus tôt, aurait été favorable aux ouvriers, en fixant les salaires minima dès l'époque de la baisse générale des prix. Mais il n'en fut rien et, comme il n'entra en vigueur qu'en 1937, au moment de la hausse des prix et des salaires, les ouvriers ne furent aucunement favorisés ni les patrons fortement touchés. L'exposé présente ensuite des données sur le nombre d'ouvriers employés, sur les salaires et les moyens d'existence minima de 1923 à 1937. A travers le prisme de l'augmentation ou de la diminution du nombre des ouvriers employés et de la fluctuation des salaires ouvriers, l'auteur montre également les causes essentielles de l'oscillation de l'intensité d'action des partis ouvriers et des mouvements de salaires en Slovénie dans la troisième décennie du siècle.

Janko Pleterški

QUESTION NATIONALE EN YUGOSLAVIE EN THEORIE ET DANS LA POLITIQUE DU PARTI COMMUNISTE DE YUGOSLAVIE — PARTI COMMUNISTE DE SLOVENIE

L'auteur étudie l'origine d'un concept qui considère la Yougoslavie comme un Etat nationalement unifié, ce qui est caractéristique de la phase de début dans l'activité du Parti communiste yougoslave. Mais il fait en même temps remarquer, entre autres que les communistes appartenant à divers peuples yougoslaves, rentrés de l'Union soviétique au début de 1920, concevaient la Yougoslavie comme un pays composé de plusieurs peuples et avaient mis à leur programme la lutte pour une Yougoslavie socialiste et fédérale. Ils avaient discuté ce point de leur programme, avant le Congrès constitutif du Parti communiste yougoslave, avec la direction du Parti social-démocrate serbe qui fit prévaloir le thème de l'unité nationale de la Yougoslavie. L'exposé cite également un document de l'Internationale communiste, postérieur au Congrès constitutif du Parti communiste yougoslave, exprimant

l'idée d'une Yougoslavie, composée de plusieurs peuples. A ce moment-là, les communistes slovènes n'avaient pas de vues particulières sur la situation nationale en Yougoslavie. Ils ne considéraient comme urgent que le problème des frontières qui se posa dans toute son acuité lorsque, en 1920, le plébiscite de Carinthie et le traité de Rapallo eurent partagé le territoire national slovène entre plusieurs pays. Les communistes slovènes ne reconnurent ni l'un ni l'autre de ces actes de l'impérialisme international. Ils se chargèrent sciemment de la tâche historique de régler ce problème d'une manière révolutionnaire par un accord avec le prolétariat triomphant en Italie et Autriche.

L'exposé traite ensuite des circonstances qui ont conduit à la revision du concept de la question nationale et surtout à la reconnaissance d'une Yougoslavie composée de plusieurs peuples et ayant une question nationale en suspens. Ce furent surtout les communistes slovènes et croates qui donnèrent une forte impulsion vers cette revision, et cela dès 1922. Dans l'étude de la fameuse discussion de la question nationale, l'exposé reconnaît la participation fort active des communistes slovènes qui contribua à faire triompher les vues marxistes. L'exposé attire l'attention sur la résolution de la conférence régionale du Parti communiste Yougoslave en Slovénie en août 1923; il la considère comme un document prouvant que, en Slovénie, les communistes avaient déjà à cette époque, des vues très mures sur la question nationale en Yougoslavie en général ainsi que sur sa portée à l'égard de la lutte révolutionnaire de la classe ouvrière. L'exposé fait aussi remarquer la part active prise dans cette discussion par les communistes slovènes d'Italie.

En traitant de la période qui va jusqu'à la dictature du 6 janvier, l'exposé s'attache surtout à l'attitude de l'Internationale communiste sur la discussion de la question nationale dans les rangs du Parti communiste yougoslave; il s'arrête en particulier sur le point de vue du Ve Congrès de l'Internationale communiste qui, en affirmant que le droit des peuples yougoslaves à l'auto-détermination et au détachement d'un Etat donné doit être considéré comme le devoir de ces peuples de procéder à ce détachement, a ouvert la question de ce qu'on a appelé le cadre yougoslave. Ce même Congrès de l'Internationale communiste imposait au Parti communiste de Yougoslavie et au Parti communiste d'Italie la coordination de leur politique à l'égard de la population slovène et croate dans la Marche Julienne (Vénétie Julienne); les efforts de longue durée faits par les communistes slovènes dans ce sens reçurent ainsi leur confirmation. C'était là une importante issue concrète pour la composition du programme national des communistes pour la Slovénie dans le cadre des vues générales du Parti communiste yougoslave; le trait le plus saillant de ce programme était le slogan de la Slovénie unifiée, c'est-à-dire l'unification territoriale du peuple slovène sans considération des frontières d'Etat qui le divisaient alors.

Dans les circonstances amenées par l'introduction de la dictature en Yougoslavie et le triomphe du nacisme en Allemagne, on enregistra aussi des déplacements de vues dans le traitement de la question nationale en Yougoslavie, dans la théorie et la politique des communistes. La question nationale slovène est une des premières auxquelles s'attache l'organisation renouvelée du parti communiste en Slovénie; elle commence par appliquer avec succès une nouvelle politique cherchant des contacts avec les masses, non pas seulement dans les activités quotidiennes de la classe ouvrière, mais encore dans la lutte idéologique et politique

dans tous les autres domaines, surtout le domaine national, afin d'en faire un facteur de l'ensemble de la vie nationale. Cette nouvelle activité dans le pays a son parallèle dans celle des communistes yougoslaves en émigration, qui montrent une recrudescence d'intérêt pour les problèmes des divers peuples de Yougoslavie. Après la décision du Comité central du parti communiste yougoslave de janvier 1933 sur la question nationale slovène, décision qui approuve l'activité déployée jusqu'alors dans ce sens par les communistes slovènes à Vienne et à Moscou, se poursuit un travail d'importance auquel participent aussi les partis communistes d'Italie et d'Autriche. L'aboutissement final de ces activités, ce sont deux importants documents sur la question nationale slovène «Programme du mouvement national révolutionnaire slovène», à la fin de 1933 et la «Déclaration des Partis communistes de Yougoslavie, d'Italie et d'Autriche sur la question nationale slovène», en avril 1934. L'orientation et l'activité des communistes dans le pays est de la plus grande importance. L'exposé cite les documents des années 1932 à 1934, dans lesquels les communistes slovènes ont raffermi l'idée que le problème national slovène n'est pas seulement un phénomène d'ordre culturel, mais que c'est avant tout une question politique; ils ont montré en même temps que ce problème dépasse toute la superstructure sociale et que le prolétariat révolutionnaire lutte pour sa solution sur la base du droit à l'autodétermination. Les communistes slovènes se mirent à l'analyse de la structure politique slovène et y découvrirent la possibilité et l'urgence pour le prolétariat slovène de devenir le facteur dirigeant dans cette lutte et, d'une façon générale, dans la vie nationale. L'idée de la fondation des partis communistes nationaux de Croatie et de Slovénie coïncide, quant à l'époque, avec les discussions animées sur la question nationale slovène poursuivies à la direction du Parti communiste yougoslave et dans le cadre de l'Internationale communiste jusqu'en avril 1934. Il serait faux de voir dans la décision de la IVe Conférence d'état du parti communiste yougoslave sur la fondation des partis nationaux l'expression d'une quelconque modification des vues relatives au cadre yougoslave. L'affirmation des vues positives des communistes yougoslaves à l'égard de l'existence de l'Etat yougoslave, à laquelle on arrive au cours de l'année 1935, se rattache inséparablement à tous les facteurs qui ont conduit à la politique du Front populaire. L'exposé réfute une opinion selon laquelle la formation de l'attitude positive à l'égard du cadre yougoslave et la politique qui s'ensuivit constituent le facteur qui aurait le premier permis à la classe ouvrière et à son parti de gagner peu à peu la confiance de vastes cercles parmi les foules ouvrières. L'exposé montre que c'est justement le contraire: l'estimation positive du cadre yougoslave est sortie de la nouvelle orientation du Parti communiste de Yougoslavie, c'est-à-dire, en essence, de la lutte pour un front populaire antifasciste, dirigé par les communistes. Cette question est en rapport avec les deux points déjà évidents qui sont à considérer dans le processus de réalisation de la nouvelle orientation du Parti communiste yougoslave: d'abord, l'action concrète du Parti communiste Yougoslave en faveur du Front populaire chez les peuples autres que les Serbes s'est efficacement développée, surtout dans le cadre de chacun des peuples en particulier, en se basant évidemment sur les traditions révolutionnaires acquises par le Parti communiste yougoslave depuis qu'il avait été constitué comme parti de la classe ouvrière.

Les succès des communistes des divers peuples yougoslaves dans leurs efforts pour devenir le facteur dirigeant de la lutte antifasciste pour les intérêts démocra-

tiques de leurs peuples respectifs, constituèrent un total qui raffermirait l'influence révolutionnaire et les positions du Parti communiste yougoslave, partout en Yougoslavie. C'était là aussi le fond de toute l'activité d'alors pour réaliser la décision prise de fonder un parti communiste de Croatie et un parti communiste de Slovénie. Le second point est qu'il faut distinguer deux phases dans la modification de l'attitude à l'égard de la Yougoslavie, de même que dans l'application du concept de la lutte pour un Front populaire: celle qui précède et celle qui suit le VIIe Congrès de l'Internationale communiste. Dans la première phase, l'attitude positive envers la Yougoslavie commence à prendre forme, surtout comme partie composante tout à fait concrète de la lutte contre le danger fasciste qui menaçait les masses ouvrières de tous les peuples de Yougoslavie. C'est seulement dans la seconde phase que s'élabore l'idée que le cadre yougoslave offre les plus grandes possibilités pour conduire la lutte révolutionnaire antifasciste. Cette phase applique la tactique de la création du Front populaire, aussi d'en haut. Le mot d'ordre de l'obligation du détachement put être abandonné à la seule condition que le Parti communiste yougoslave posât une autre alternative: lutte pour fixer d'une manière véritablement démocratique, c'est-à-dire volontaire et souveraine les rapports mutuels entre les peuples de Yougoslavie, ce qui serait dans ce cas et en pareilles circonstances la forme souhaitée d'exercer le droit d'auto-détermination. C'est ainsi que les efforts en vue de fonder les partis communistes nationaux de Slovénie et de Croatie, et enfin les Congrès constitutifs du Parti communiste de Slovénie et du Parti communiste de Croatie en 1937, dépassèrent l'idée initiale de la IVe Conférence d'Etat et lui donnèrent la portée d'une des actions principales affirmant la nouvelle orientation politique du Parti communiste Yougoslave. Le Congrès constitutif du Parti communiste de Slovénie était encore l'expression de la maturité de vues des Slovènes sur leur question nationale, particulièrement sur le rôle historique de la classe ouvrière et sur la lutte que doit poursuivre leur parti national afin de la résoudre. Dans le développement ultérieur et jusqu'à la guerre, il n'y eut plus dans les rangs des communistes yougoslaves aucune vue de principe à mettre au clair touchant la question nationale. On s'occupa de rendre concrète la politique du Parti communiste yougoslave en partant des points déjà réalisés.

Karel Šiškovič

**NOTES SUR LES POINTS DE VUE DU MOUVEMENT OUVRIER ITALIEN
A L'EGARD DE LA QUESTION NATIONALE DE LA REGION DENOMMÉE
VÉNÉTIE JULIENNE (jusqu'en 1941)**

Dans la période qui se place avant la fin de la première guerre mondiale et immédiatement après, il faut distinguer entre les points de vue du mouvement ouvrier italien à l'intérieur des frontières de l'Italie d'avant Rapallo et le point de vue du mouvement ouvrier italo-sloveno-croate sur le territoire plus tard attribué à l'Italie. Le premier était conditionné par un Etat mono-national et le second par l'austro-marxisme. Dans la période où la tendance à la révolution allait croissant dans l'Italie d'après-guerre, la question révolutionnaire passait au premier plan et ce n'est qu'en fonction d'elle que se posait la solution de

la question nationale. Seule, une fraction peu importante du mouvement réformiste se prononça pour le rattachement territorial soit à l'Italie, soit à la Yougoslavie, selon que prédominait l'élément italien ou l'élément slovène-croate. D'ailleurs, en Vénétie Julienne, cette question nationale était extrêmement compliquée; en effet, dans de nombreuses localités, la population était très mélangée, ce qui conditionnait évidemment le point de vue du mouvement ouvrier. Après la fondation du Parti communiste italien (à Livourne en janvier 1921) et l'introduction de la dictature fasciste (le 28 octobre 1922), il y eut dans le mouvement ouvrier deux courants principaux: le courant appelé socialiste-réformiste qui mettait la question des Slovènes et des Croates sur le plan du «respect des droits» et le courant révolutionnaire (celui du parti communiste italien) qui se prononçait, pour la défense des Slovènes et des Croates en tant que d'appartenance à un groupe national important hors d'Italie. C'est seulement après la déclaration des trois partis communistes (Italie, Autriche, Yougoslavie en 1934 qu'on accepta la conception de la possibilité pour les Slovènes et les Croates de se séparer de l'Italie; cette conception n'était d'ailleurs adoptée que par une partie du mouvement ouvrier italien, c'est-à-dire par les communistes; les autres ne l'acceptèrent que partiellement et cela, uniquement à cause de la défaite italienne dans la deuxième guerre mondiale. Cependant, même cette idée de la self-détermination et du droit de se séparer de l'Italie était purement abstraite pour les agglomérations à population mixte en Vénétie Julienne. C'est d'ailleurs ce qui causa plus tard des désaccords entre le parti communiste Italien et le parti communiste yougoslave.

Milica Kacin-Wohinz

NOUVELLE ORIENTATION RÉVOLUTIONNAIRE DANS LA MARCHÉ JULIENNE APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE (1918—1921)

Jusqu'à l'automne 1919, il y avait dans la Marche Julienne deux partis socialistes en activité: le parti socialiste italien et le parti socialiste slovène.

Sur l'initiative de ses dirigeants réformistes nationalistes, le parti italien se rattacha bientôt après la fin de la guerre au parti socialiste d'Italie. C'était un trait dirigé contre les aspirations des Slovènes et des Croates qui avaient espéré le rattachement de Trieste à la Yougoslavie et surtout contre l'opposition de gauche au sein du parti socialiste qui opinait pour une solution révolutionnaire de la question nationale et l'indépendance du territoire de Trieste. Mais en combattant les dirigeants réformistes de Valentino Pittoni et le groupe nationaliste d'Edmondo Puecher, le courant révolutionnaire s'affirma de plus en plus; il bénéficia du rattachement au parti socialiste d'Italie dans lequel avançaient irrésistiblement les aspirations maximalistes. Dès novembre 1918, ce courant posait la thèse de l'autodétermination des peuples, et au Congrès Provincial de janvier 1919, celle d'une action unie du prolétariat, destinée à détruire l'ordre social capitaliste. En avril 1919, les socialistes triestins soutinrent la décision du parti socialiste italien de se rallier à l'internationale communiste et se prononcèrent pour la dictature du prolétariat; de ce fait ils rompaient définitivement avec leurs dirigeants sociaux-démocrates.

Dans le parti social-démocrate yougoslave, il y avait aussi un groupe de socialistes d'orientation nationale qui se prononçait en faveur du rattachement de Trieste à la Yougoslavie; mais dès les premiers jours de l'occupation, ce fut le courant internationaliste qui domina; il se décida à former une organisation socialiste autonome des Slovènes et des Croates dans la Marche Julienne et blâma ses ex-dirigeants qui, dès l'abord, avaient collaboré avec les partis bourgeois. A la Conférence régionale du 6 avril 1919, les socialistes, slovènes et croates, adoptèrent les principes et la tactique de la révolution russe et se prononcèrent pour la dictature du prolétariat. Dans le parti ouvrier yougoslave, il y eut donc, au printemps de 1919 le même mouvement que parmi les socialistes italiens, avec toutefois une différence: parmi les Slovènes, nul ne se mit en travers des nouvelles prises de positions, complètement révolutionnaires.

Le point de vue des socialistes, tant italiens que slovènes, à l'égard d'une transformation violente de l'ordre social, qui devait entraîner automatiquement une harmonie des peuples sur un territoire à population mixte et résoudre toutes les questions à la fois, était certainement bien fait pour rattacher les masses au socialisme, surtout parmi les Slovènes et les Croates. L'isolement et l'opportunisme de l'organisation slovène «partriotarde» «Edinost» qui, après l'occupation italienne se retira, déçue, sur les positions d'attente d'une juste délimitation des frontières, donnèrent probablement aux activités multiples des socialistes un attrait qui s'exerça aussi sur les courants d'orientation nationale. Le rattachement de ces courants au mouvement socialiste fut le plus marqué dans le domaine de la culture et de l'instruction. Mais l'orientation croissante du mouvement ouvrier vers une action révolutionnaire, son refus d'entrer en contact avec toute organisation non-ouvrière, sa remise de la solution de la question nationale après la révolution, éloignèrent ceux qui voulaient avant tout se servir du socialisme pour le règlement de la question nationale. Le fossé entre le mouvement national slovène et les socialistes slovènes se creusait de plus en plus et devint infranchissable après le rattachement de ces derniers au parti socialiste italien.

Le nombre des Slovènes et Croates menacés, tant au point de vue social qu'au point de vue national, allait sans cesse accroître les rangs des organisations ouvrières. C'est ce qui donna aux nationalistes italiens une arme contre le danger du mouvement socialiste en progrès. Plus tard, les fascistes utilisèrent d'une façon magistrale le slogan de nationalisme yougoslave caché au sein des organisations ouvrières; ils réunirent deux de leurs ennemis sous une dénomination commune «slavo — communisti».

En septembre 1919, l'organisation socialiste slovéno-croate s'incorpora au parti socialiste italien sur la plate-forme d'une unité d'action de la classe ouvrière, devant conduire à une révolution mondiale. Les masses ouvrières slovéno-croates voyaient à juste titre dans le mouvement ouvrier italien une force capable de mener à bien la révolution et de régler en même temps toutes les autres questions.

Mais en 1920 commença, dans le cadre du parti socialiste italien, une lutte entre trois courants; elle aboutit en janvier 1921 à la division en deux partis: socialistes et communistes. Il est à remarquer que, dans la Marche Julienne, le courant réformiste était extrêmement faible; il n'y eut donc pas participation à la lutte de tendances, mais on soutint le courant unitariste. La thèse d'extrême gauche de Bordigo sur l'intransigeance absolue était fortement ancrée dans le courant communiste. Dans les sections rurales slovènes et croates, on se pro-

nonçait pour l'un ou l'autre des courants dans le calme, sans attaques réciproques. Il n'en allait pas de même dans les localités italiennes ou à population mixte. Les Slovènes et les Croates avaient en effet adhéré au parti socialiste, persuadés qu'il s'agirait d'un parti communiste, puisque le parti socialiste italien était affilié à l'Internationale communiste, et cela était conforme à leur formation politique. Dans la lutte entre les courants, ils allèrent automatiquement au courant communiste; seuls, de rares sociaux-démocrates d'avant-guerre soutenaient les tendances réformistes ou unitaristes.

Dans les endroits à population mixte, en Istrie et à Trieste, les socialistes se répartirent en nombre égal entre communistes et unitaristes; dans la région du Frioul de Gorica, les unitaristes eurent plus de voix que les communistes, cependant que les campagnes slovènes donnaient une majorité aux communistes, ce qui fut décisif pour la victoire du courant communiste dans le pays. La Marche Julienne fut la seule région d'Italie qui, au Congrès de Livourne, donna la majorité des voix au nouveau parti communiste (4462 voix aux communistes, 3286 aux unitaristes, 30 aux réformistes). Ce fait envenima de nouveau la question du rôle des Slovènes et des Croates dans le mouvement ouvrier de la Marche Julienne. Pour expliquer leur échec, les socialistes adoptèrent le motto des nationalistes italiens et reprochèrent aux Slovènes et aux Croates d'avoir engagé le mouvement ouvrier du pays dans les eaux communistes, afin de satisfaire leurs tendances nationalistes camouflées. Les événements qui suivirent, les doubles élections parlementaires et la désagrégation du parti socialiste, prouvèrent que, malgré les modifications intérieures fondamentales amenées par le fascisme, l'orientation vers la gauche révolutionnaire fut de plus en plus marquée dans la Marche Julienne, surtout parmi les Slovènes. Après la guerre, ces derniers ne furent jamais plus dominés par les idées de la démocratie sociale.

Leopold Kobsa

**CONTRIBUTION A LA RECHERCHE DU POINT DE VUE DU PARTI
COMMUNISTE YOUGOSLAVE SUR LA QUESTION NATIONALE EN
YOUGOSLAVIE ENTRE LE CONGRÈS DE L'UNIFICATION DE 1919
ET LE PLENUM DE LIPANJ DU COMITÉ CENTRAL DU PARTI
COMMUNISTE YOUGOSLAVE EN 1935**

Dans cette contribution, on a brièvement esquissé certaines questions et certains problèmes qui ont trait aux recherches sur le point de vue du Parti communiste Yougoslave sur la question nationale dans le Royaume de Yougoslavie, entre le Congrès de l'unification 1919 et le Plenum de Lipanj du Comité central du Parti communiste yougoslave, 1935. L'auteur constate que, au cours de cette période, le Parti communiste yougoslave a traversé deux phases dans l'évolution de son programme marxiste national.

La première phase embrasse la période qui va de la formation du Parti communiste yougoslave en avril 1919, à peu près jusqu'à la deuxième conférence générale en mai 1923. Durant cette période, le Parti communiste yougoslave ne reconnaissait pas l'existence de la question nationale en Yougoslavie et adoptait

la théorie d'un peuple yougoslave unique sous trois dénominations. Le Parti communiste yougoslave considérait alors la question nationale en Yougoslavie comme réglée, tant en théorie que sous l'angle pratique politique.

La seconde phase va de la IIe Conférence générale jusqu'au Plenum de Ljpanj du Comité central du Parti communiste yougoslave en 1935. Cette période est surtout caractérisée par la reconnaissance du fait que le royaume de Yougoslavie est un Etat constitué par des peuples divers et qu'il est le théâtre constant de luttes sociales et nationales. En conséquence, le Parti communiste yougoslave édifia un programme national marxiste basé sur le droit de chaque peuple à décider lui-même de sa séparation d'avec les autres.

Dušan Biber

CONSTELLATION DE POLITIQUE EXTERIEURE AU MOMENT DU CONGRES CONSTITUTIF DU PARTI COMMUNISTE DE SLOVÉNIE

Dans la première moitié de l'année 1937, au moment du Congrès constitutif du Parti communiste de Slovénie, l'intérêt du public dans le pays et dans le monde se fixait avant tout sur les problèmes suivants: les rapports de la Yougoslavie à l'égard de l'Allemagne nazie, le règlement et l'amélioration des rapports bilatéraux avec les pays limitrophes qui poursuivaient une politique irrédentiste ou expansionniste (Bulgarie, Hongrie, Italie), le point de vue de la Yougoslavie à l'égard de la Petite entente et de la proposition franco-tchécoslovaque pour la transformation de la petite Entente en un pacte général de défense, et la signature d'un pacte du bloc tout entier de cette Petite Entente avec la France.

D'abord la Yougoslavie signa un pacte d'amitié éternelle avec la Bulgarie (29 janvier 1937), ce qui causa bien des frictions et des suspensions parmi les membres du Pacte balkanique. La signature du pacte avec l'Italie (25 mars 1937) et la visite du ministre des Affaires étrangères Von Neurath au début de juin 1937 (visite qui était prévue depuis le mois de janvier), tout cela ne fit qu'augmenter le mécontentement contre la politique de Stojadinović. La visite d'Edvard Beneš à Belgrade en avril 1937 avait été en apparence une manifestation de la politique de la Petite Entente, mais en réalité, d'après les propres paroles de Stojadinović, un simple «enterrement de première classe». Au moment de la guerre d'Espagne, le gouvernement yougoslave resta neutre, cependant que les voyages de Stojadinović à Paris et à Londres prouvaient que les rapports entre la Yougoslavie et la France s'étaient refroidis, mais que les liens avec l'Angleterre, à qui une guerre en Europe ne convenait pas, étaient plus que satisfaisants.

C'est dans cette situation internationale que fut constitué le Parti communiste de Slovénie. En accord avec les directives du Komintern et les résolutions de son septième congrès, le Parti nouvellement constitué attira, par son manifeste, l'attention sur le danger fasciste, se prononça en faveur de la politique du Front populaire, de l'alliance avec l'Union soviétique, la Grande-Bretagne, la France et la Tchécoslovaquie, de la sécurité collective et de la communauté d'action contre le fascisme toujours plus agressif.

ORIGINES DE LA DÉCLARATION DE TROIS PARTIS COMMUNISTES SUR LA QUESTION NATIONALE SLOVÈNE

Dans les années 30, la question nationale slovène se présenta avec plus d'acuité à cause de l'oppression toujours plus grande qui pesait sur les Slovènes dans les trois pays entre lesquels ils étaient répartis. Pendant la période de l'agressivité fasciste et des exactions impérialistes, seule la classe ouvrière, en d'autres termes le parti communiste, pouvait poser la question nationale slovène d'une manière conséquente et révolutionnaire. C'est pourquoi les trois partis communistes que cette question concernait durent la considérer comme un problème de lutte révolutionnaire et élaborer là dessus un programme et des points de vue communs. Ce fut là un processus long et compliqué, au cours duquel les partis échangèrent leurs idées et clarifièrent leurs points de vue. Dans la première période, la lutte pour l'autodétermination des Slovènes et leur droit de détachement était liée à l'obligation de saper les Etats bourgeois et d'unir les Slovènes dans le cadre de républiques balkaniques ouvrières-paysannes. Plus tard, le Parti communiste de Yougoslavie déclara qu'il fallait avant tout défendre la Yougoslavie contre le fascisme et lutter pour en faire un Etat démocratique capable d'englober aussi les Slovènes de la Marche Julienne et de Carinthie.

Dans ce processus de formation des points de vue communs il y eut trois entretiens fort importants entre les dirigeants du Parti communiste yougoslave et ceux du parti communiste d'Italie; en janvier 1930, en février 1933 et en avril 1933. A cause de dissensions intérieures dans une Autriche cléro-fasciste et aussi à cause de l'incompréhension de la question nationale slovène en Carinthie, le parti communiste autrichien n'assista pas encore à ces entretiens. Les discussions et les révolutions dont ils étaient l'objet présentaient plutôt le reflet de la politique du Komintern à ce moment que l'expression des aspirations des communistes slovènes en particulier à une politique autonome, basée sur les circonstances politiques et économiques dans lesquelles vivaient les Slovènes dans chacun des trois pays.

Parallèlement à ces contacts entre les dirigeants des deux partis, des efforts dans le même sens se poursuivaient également dans le cadre de chacun des trois partis communistes, surtout du Parti communiste de Yougoslavie. Dès la fin de 1932, on avait chargé un groupe de membres du Comité central du Parti communiste de Yougoslavie, d'élaborer une résolution sur la question slovène. En même temps, on avait fait une demande analogue aux communistes slovènes vivant en Union soviétique. Ces derniers préparèrent au début de 1933 une considérable documentation sur les thèses de la question slovène, accompagnée de propositions pour sa solution. Du fait que la documentation était remise aux trois partis communistes, le problème national slovène devenait aussi une question commune à ces partis. Le succès de tous ces efforts fut, à la fin de 1933, la rencontre des représentants du Parti communiste italien, du Parti communiste yougoslave et du Parti communiste autrichien au Secrétariat balkanique à Moscou, où on adopta une déclaration des trois partis sur la question nationale slovène et un manifeste au peuple slovène qui ne fut pas ensuite publié. En janvier, la déclaration fut acceptée et confirmée par le Comité exécutif du Parti

communiste d'Italie, qui la publia en mars 1934 dans la feuille »Internationale presskorespondenz«. Ainsi, la question nationale slovène devint-elle question internationale. En avril 1934 (c'est également la date de cette déclaration) la déclaration fut acceptée respectivement par les organes directeurs des trois partis. Trois partis communistes adoptèrent la déclaration sur la question slovène à un tournant de la lutte du mouvement ouvrier international et, par suite, de la politique du Komintern. C'est pourquoi, les points de vue acceptés, encore limités par la politique d'affaiblissement du système impérialiste de Versailles en Europe pratiquée jusqu'alors, vont donner naissance à des issues fondamentales vers une nouvelle politique de front populaire, de groupement des forces démocratiques contre le fascisme. Cela s'applique particulièrement à la politique du Parti communiste de Yougoslavie.

Le processus qui a conduit à la déclaration des trois partis communistes peut être présenté en quelques constatations fondamentales:

1° la déclaration doit être considérée comme l'expression de la réaction du mouvement ouvrier révolutionnaire à l'égard du problème national des Slovènes, tel qu'il était en réalité; les mesures concrètes prises à ce propos par le Komintern ne sont qu'une conséquence de ce fait.

2° les communistes slovènes se sont constamment efforcés de présenter la question nationale slovène devant les trois partis intéressés et de la mettre ainsi sur le plan international.

3° le point de vue commun des trois partis ne s'est élaboré que petit à petit; tout dépendait en effet des circonstances dans lesquelles se déployait l'activité révolutionnaire de chacun des partis dans son propre pays et des questions générales de caractère stratégique et tactique du mouvement ouvrier international

4° La portée de la déclaration ne réside pas dans son caractère d'action, mais dans son caractère de programme. En l'adoptant, les communistes slovènes et yougoslaves, de même que les communistes autrichiens et italiens, prenaient la responsabilité de la réalisation de ce programme dont l'essence était la libération et l'union des Slovènes. Et, même si, à partir de sa publication, cette déclaration n'est plus mentionnée jusqu'en 1941 dans la politique nationale des trois partis signataires (à cause des changements dans les rapports internationaux et les questions techniques) ses principes de programme restèrent toujours d'actualité. Pendant la guerre de Libération ils ont constitué »cette base d'après laquelle le Front de Libération a étendu son champ d'action, son activité révolutionnaire nationale aux territoires slovènes de la Carinthie et du Littoral« (Prežihov Voranc). Enfin, la déclaration est en rapport direct ou même indirect avec la fondation du Parti communiste de Slovénie dont l'idée s'est fait jour au moment où il y a eu, sur le problème national slovène, tant de discussions qui se sont concentrées dans la déclaration des trois partis communistes.

**LE MANIFESTE DE JANVIER 1937 DU COMITÉ CENTRAL DU PARTI
COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE ET SA RÉPERCUSSION SUR LES
ACTIVITÉS DU PARTI AU MONTÉNÈGRE**

En 1934 et 1935, le parti communiste de Yougoslavie procéda à un raffermissement assez marqué de son organisation; cependant, son développement restait au-dessous de ce qu'il aurait pu être, compte tenu des possibilités objectives qui lui étaient offertes. C'est en 1937 qu'on fit un grand pas dans ce sens, car le manifeste de janvier du Comité central du Parti communiste de Yougoslavie représentait déjà un important document de programme actif: il orientait en effet les membres du parti vers une activité parmi les masses populaires. C'est de là qu'il faut partir pour expliquer l'attitude du Parti communiste de Yougoslavie à l'égard du fascisme et du danger de guerre en Europe et particulièrement dans les Balkans, à l'égard de la politique intérieure et de la politique extérieure du Royaume de Yougoslavie, comme à l'égard de l'opposition unie, dans le pays même. Ce manifeste pose en effet la base d'une coopération du Parti communiste de Yougoslavie et des partis démocratiques de l'opposition, de même qu'il précise le rôle du Front populaire, etc.

C'est également ce manifeste qui amena une recrudescence d'activité chez les communistes du Monténégro en leur donnant des indications précises sur l'activité parmi le peuple. Dès la seconde moitié de 1936 la jeunesse étudiante monténégrine manifestait une grande activité qu'elle augmenta encore l'année suivante. Jusqu'au milieu de 1937, on avait réussi à faire revivre de nombreuses organisations du parti, si bien qu'une Conférence régionale du parti communiste de Yougoslavie pour le Monténégro put siéger; on y élut un nouveau Comité régional. Dans la seconde moitié de cette année là, le parti fut à même de créer la Société de la «Fraternité paysanne» qui entraîna à l'activité un assez grand nombre de paysans monténégrins. En 1938, le Parti organisa une coopérative paysanne d'achat et de vente, «l'Entraide paysanne»; dans la seconde moitié de 1937, le Parti fondait le Parti des travailleurs, grâce auquel il comptait entrer au Bloc de l'accord national et travailler ainsi aux côtés de l'opposition unifiée.

En prenant pour base le manifeste de janvier du comité central, le parti communiste du Monténégro lança en 1938 une proclamation qui établissait une plate-forme permettant à tous les Monténégrins de collaborer à obtenir la démocratie et l'égalité en droits du Monténégro dans le cadre de la Yougoslavie. C'était là un document d'importance capitale pour l'activité politique du parti et pour le mouvement démocrate en général au Monténégro, puisque son programme se basait sur la liberté, la fraternité, l'égalité et l'égalité en droits de tous les peuples et de toutes les provinces historiques de Yougoslavie. C'est en partant de ce programme que, en 1938, le Parti s'entendit avec les partis de l'opposition pour une action commune au Monténégro. Le résultat se manifesta aux élections parlementaires de décembre 1938; le Parti y enregistra de grands succès, puisqu'il triompha dans six circonscriptions électorales.

Ivan Jelić

**SUR QUELQUES ASPECTS DE L'ÉVOLUTION DES VUES DU PARTI
COMMUNISTE CROATE A L'ÉGARD DE LA QUESTION NATIONALE
CROATE DE 1937—1941**

Dans son exposé, l'auteur a seulement essayé de mettre en relief les problèmes essentiels dans la politique du Parti communiste croate à l'égard de la question nationale, et cela depuis sa fondation jusqu'à la débâcle de la monarchie yougoslave, (1937—1941). Passant à ces problèmes très étudiés, l'auteur a tout d'abord montré la portée de la compréhension du caractère même de l'idée de la nécessité de la fondation du Parti communiste croate. Au début, cette idée avait surtout mis l'accent sur les questions d'organisation (1934), mais elle fit ensuite passer au premier plan la question nationale comme une des composantes essentielles de la fondation du Parti communiste de Croatie. Puis l'auteur constate, grâce à des arguments solides, que les chefs du Parti communiste croate ont manifesté un grand intérêt pour la question nationale; mais, justement en étroite rapport avec cet intérêt, le parti communiste croate eut à traverser une certaine crise qui se manifesta par une soumission encore sensible à l'influence du Parti paysan croate, principale force politique d'opposition croate à l'hégémonie de Belgrade. C'est pourquoi le problème central de la politique du Parti communiste croate à l'égard de la question nationale était l'impérieuse nécessité de se libérer de l'influence dont nous venons de parler. Lors de la réorganisation de la direction du Parti communiste croate (1939) cette libération a pu efficacement être réalisée, si bien qu'en 1941, le Parti communiste croate, même à l'égard de la question nationale, s'était pleinement édifié en une force politique monolithique.

Franc Zadavec

VUES DES MARXISTES SLOVÈNES SUR LA LITTÉRATURE 1919—1941

L'histoire littéraire slovène n'a pas encore étudié en détail la participation des marxistes à la critique littéraire comme aux théories littéraires de l'époque entre les deux guerres. Cependant, ce qu'on a, d'une manière générale, déjà constaté, c'est que les jugements des marxistes sur les questions littéraires et esthétiques durant la première décennie après la première guerre étaient, la plupart du temps, d'occasion. Il faut cependant faire exception pour Vladimir Martelanc et Bratko Kreft dont les vues ont été systématiques et se sont aussi appuyées sur les idées des classiques du marxisme. Dans les années 30, le nombre des intellectuels marxistes a augmenté, et cette nouvelle vague apparaît dans l'étendue et la force théorique de la publicité littéraire. A la fin de 1932, les marxistes slovènes fondèrent la revue »Književnost« (Littérature) où s'affirmèrent surtout dans la critique littéraire Dušan Kermavner, Bratko Kreft, Ivo Brnčić, Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Boris Zihel. Lorsque en 1935 cette revue cessa de paraître, ces critiques, surtout Ivo Brnčić et Tomo Martelanc continuèrent pendant quelques années encore à écrire des critiques et des essais littéraires. Le

livre d'Edvard Kardelj »Evolution de la question nationale slovène«, paru à Ljubljana en 1938, nous en dit long sur l'appréciation marxiste de la littérature slovène et sur le rôle de l'écrivain dans la société. Les autres écrivains marxistes ou approchant du marxisme continuèrent à publier leurs essais dans diverses revues d'idées avancées, »Sodobnost« et en partie »Ljubljanski Zvon«.

France Klopčič

LES SLOVÈNES PENDANT LA RÉVOLUTION ET LA GUERRE CIVILE EN RUSSIE 1917—1921

En 1917, plusieurs dizaines de milliers de Slovènes, mobilisés dans l'armée austro-hongroise pendant la première guerre mondiale et faits prisonniers de guerre sur le front russe, se trouvèrent en Russie. Les événements révolutionnaires dont ils furent témoins eurent sur eux une influence considérable.

La répercussion de la révolution de février se manifesta le plus ouvertement dans le Corps de volontaires serbes en Ukraine méridionale. En 1916, les volontaires Slovènes, Croates et Serbes, prisonniers de guerre en Russie, avaient rallié ce Corps pour continuer les armes à la main, à combattre l'Autriche-Hongrie et pour créer la Yougoslavie. En 1916, ils participèrent aux combats du front de la Dobroudja. Mais, comme le commandement du Corps soutenait une politique d'hégémonie serbe, la moitié des hommes et la majorité des officiers slovènes et croates passèrent à la dissidence. Ce mouvement, auquel se joignit la désertion, paralysa le Corps qui, après les journées d'octobre, ne put être une force réactionnaire contre les Soviét, comme le furent par exemple les légions tchèques.

La révolution d'octobre exerça une influence plus grande encore sur les prisonniers de guerre. Placés au point de vue matériel sur un pied d'égalité avec les Russes, ils furent entraînés à mener une vie politique active et à prendre place dans les rangs de l'Armée rouge.

Au Congrès des prisonniers de guerre, tenu en avril 1918, Jože Srebrnič, originaire du Littoral slovène, social-démocrate d'avant guerre et plus tard héros national, fut élu au Comité central de l'organisation des prisonniers de guerre internationalistes.

Parmi les quarante signataires des statuts constitutifs de la fraction yougoslave du parti communiste russe nous trouvons en juin 1918 les Slovènes Jože Srebrnič, Drago Godina et Mileno Godina. Ce groupe qui eut ses activités à Moscou de 1918 à 1921 comprenait de nombreux collaborateurs slovènes: Milan Gorup, Ivan Vuk, Stanko Lapajne, Pavel Golia, Ciril Cirman, Srečko Jeras, Ivan Maver, Ernest Pertot, Filip Kumbatovič, etc. Le groupe publiait une feuille »Vse-mirnaja revolucija« (La Révolution mondiale) qui donnait des articles dans les trois langues yougoslaves. Le groupe éditait aussi, outre des écrits communistes en serbo-croate, des ouvrages en slovène: 13 livres en langue slovène, au tirage total de 97.000 exemplaires parurent. C'est dans cette édition que nous trouvons les premiers écrits de Lenine traduits en slovène.

Le groupe de Moscou envoya ses membres déployer leur activité politique en Yougoslavie et en Italie. Parmi les Slovènes nous pouvons citer Jože Srebrnič, Drago Godina, Janez Košir, Ivan Možina etc.

Il y avait également un important groupe de Slovènes à Tachkent. Leur activité culturelle était aussi riche que féconde; le compositeur Emil Adamič s'y distinguait particulièrement. Le rédacteur le plus actif de la feuille communiste yougoslave «L'Étendard rouge» était Ivan Vuk, écrivain slovène. Sur le front de Turkestan, les Slovènes se trouvaient dans les rangs de l'Armée rouge ou dans les ateliers du front, et parmi eux Franjo Novak, Janez Košir, Peter Uzar, Ljudomil Kalin, Franc Fon, Karel Mali et d'autres.

Un troisième groupe de Slovènes se distingua en Sibérie, surtout à Nižnejdinsk et à Omsk. Alojz Kusold, métallurgiste slovène, plus tard militant communiste et partisan, conduisit le train blindé qui, avec deux bataillons du régiment yougoslave «Matija Gubec», se mit à la disposition de l'Armée rouge. Les Slovènes Ernest Sorčan, Jože Zupančič, Leopold Šmalc, Alojz Sedej, etc. travaillèrent activement pour les Soviets.

Nous trouvons aussi des Slovènes parmi les officiers de moyennes unités de l'Armée rouge: Srečko Jeras, Jože Horvat et Jože Velnar. Le premier fut pendant quelque temps chef de l'état-major du front (aktjubinska) le second, commandant rouge en Ukraine.

Janez Košir et Ernest Pertot furent délégués au Congrès des communistes yougoslaves de toute la Russie en octobre 1920.

Quelques Slovènes se trouvèrent dans les rangs de la contre-révolution à Murman, dans l'Oural et en Sibérie, mais pour la plupart, soit dans la production, soit dans l'administration, soit sous les armes, les Slovènes étaient du côté des Soviets ou tout au moins accompagnaient de leurs sympathies la révolution d'octobre, sans se laisser exploiter par la réaction. En manière de conclusion, nous pouvons donc dire que les Slovènes, Croates et Serbes ont apporté une contribution honorable à la révolution de 1917 et aux efforts en vue de la consolidation des pouvoirs soviétiques en Russie de 1918 à 1921.

Niki Brumen

COMPOSITION DE LA BIBLIOGRAPHIE DES ARTICLES ET DES CONTRIBUTIONS DE LA FEUILLE «LJUDSKA PRAVICA» D'AVANT GUERRE

L'auteur expose le cours de la compilation de la bibliographie des années de «Ljudska Pravica», organe du Parti communiste de Slovénie avant la guerre, c'est-à-dire de 1933 à 1936 et de 1939 jusqu'à l'occupation de 1941.

Tomaž Weber

ÉTAT, PROBLÈMES ET PERSPECTIVES DE L'ENSEIGNEMENT DE L'HISTOIRE, SURTOUT DE L'HISTOIRE RÉCENTE DANS NOS ÉCOLES

Nous ne pouvons traiter de l'enseignement de l'histoire récente en dehors du problème de l'enseignement de l'histoire en général dans nos écoles. Nous mettons pourtant un accent particulier sur l'histoire, à cause de sa portée éducatrice, c'est-à-dire de la portée qu'elle a dans la formation de la personnalité du socialiste. Cela apparaît au dehors dans la conception des buts instructifs-

éducatifs du sujet, chez celui qui dispense cet enseignement, et dans les subventions destinées à permettre de donner plus d'importance à l'histoire récente. A l'intérieur, on devrait reconnaître la portée de l'histoire récente par le soin plus marqué du cadre enseignant pour la réalisation de ses buts d'instruction et d'éducation et pour les résultats obtenus.

C'est justement sur ce dernier point, le fond et les résultats de l'enseignement de l'histoire, que devrait reposer toute activité si on veut atteindre les résultats de l'enseignement de l'histoire récente; le principal est certainement la contribution essentielle apportée par cet enseignement au développement de l'esprit historique. Ce dernier, à son tour, aidera à la formation des jeunes dans la mesure et dans le sens attendus par la communauté socialiste.

Nous ne sommes pas aussi près de ce résultat que nous le souhaiterions. L'enseignement de l'histoire n'est pas donné partout avec la même intensité. Celle-là varie avec le type et la catégorie des écoles, les enseignants, les programmes, les niveaux de formation du cadre enseignant. Nous y ajoutons la base matérielle du sujet, c'est-à-dire les manuels scolaires et autres moyens supplémentaires, ainsi que la façon d'envisager la discipline histoire; ce dernier point est particulièrement d'actualité dans les écoles techniques et les écoles professionnelles correspondantes. En conséquence, la réalisation des buts de l'enseignement de l'histoire n'est pas partout la même et cet enseignement n'est pas toujours tel qu'il puisse les réaliser.

Ce sont là des faits qu'il faut toujours avoir présents à l'esprit quand on traite du problème de l'enseignement de l'histoire récente. Il ne convient donc pas de rendre le cadre enseignant seul responsable des lacunes de cet enseignement, surtout si nous ne lui avons pas donné une préparation méthodique et, pour certaines écoles, une préparation professionnelle, si nous n'avons pas équilibré tout cela et donné aux professeurs d'histoire des moyens leur facilitant l'obtention des résultats que notre communauté socialiste exige de l'enseignement de l'histoire.

C'est là sans nul doute une vaste question dont seule la solution permettra de régler l'opposition qui existe entre l'accumulation constante de nouveaux faits et la possibilité d'assimilation de ces événements par les élèves.

Dans l'intérêt de l'enseignement de l'histoire, notre but doit être d'essayer de déplacer cet enseignement, ainsi que sa valeur éducatrice, de la quantité de savoir acquis au développement d'opérations intellectuelles, grâce auxquelles les élèves parviendront au savoir, l'approfondiront et le consolideront et atteindront ainsi les buts de l'enseignement de l'histoire.

РЕЗЮМЕ

НАУЧНОГО СОВЕЩАНИЯ ПО СЛУЧАЮ 50 ГОДОВЩИНЫ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И 30 ГОДОВЩИНЫ УЧРЕДИТЕЛЬНОГО СЪЕЗДА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СЛОВЕНИИ

Борис Зихерл

ДВЕ ГОДОВЩИНЫ

На научном совещании, посвященном пятидесятой годовщине Октябрьской социалистической революции и тридцатой годовщине установления Коммунистической партии Словении, необходимо оба явления приводить к общему знаменателю и говорить о двух революциях, их общих и существенных характеристиках, а также специфичностях, обусловленных временем и местом.

I

В какой мере можем говорить о Октябрьской революции и ее результатах как «образце» социалистической революции и социализма? Уже Ленин поставил этот вопрос совсем конкретно. Для него Октябрьская революция была до тех пор единым, в конкретных исторических условиях империализма и первой мировой войны действительно осуществленным «образцом» социалистической революции. Сравнительно отсталая Россия была в тех исторических условиях самым слабым звеном в мировой капиталистической системе, однако с такими развитыми носителями современного социалистического движения, которые определили характер революции и победоносно ее завоевали. Все ее основные черты: уничтожение капиталистических отношений собственности, изменения в социальном носителе власти, и т. д. показали в следующих десятилетиях свое общее международное значение. Вторичные черты тоже нашли свое повторение везде, где революционное рабочее движение в новых исторических условиях об'единилось с борьбой крестьянских масс за землю и борьбой угнетенных народов за национальное освобождение. В то же время сравнительная отсталость России обусловила некоторые особые закономерности в ее социалистическом развитии, которые нельзя принимать за общие. Так например, так называемый закон социалистической индустриализации имеет свою полную ценность там, где необходимо возместить то, что не было достигнуто при капиталистической индустриализации.

Непосредственный практический опыт государственного и общественно — политического строительства в Советском Союзе и других социалистических

странах набросил ряд новых проблем, вытекающих из особых внутренних противоречий и противоположностей перехода в социализм и коммунизм, имеющих свой узловой пункт в управлении общественной собственностью и порождающих те или иные деформации, «культ личности», и т. д.

Ленин никогда не принимал Октябрьскую революцию как общий или даже как для всех обязательный «образец» социалистической революции, а рассматривал эту проблему во всей ее переходности и относительности. Мысль Октября смогла побеждать только как диалектическая, во всем своем существе антидогматическая, ленинская мысль. Социалистическая революция в России создала новые соотношения общественных сил в мире. В защиту своего классового господства буржуазная реакция прибегала к все более варварским методам сопротивления, к фашизму, а тем самым вызвала против себя все более широкую концентрацию демократических народных сил, которая порождала новые формы революционных социалистических прорывов в капиталистический мир.

II

После победы Антанты над Центральными силами, в 1918 году родилась старая Югославия, совсем иная, нежели это мечтали ее народы. Как характерная страна капиталистическо-помещичьей эксплуатации и национального гнета, старая Югославия во многом походила на прежнюю царскую Россию. Вследствие разнообразных внутренних противоречий она также представляла одно из самых слабых мест в системе европейского капитализма в период между двумя войнами. В борьбе за демократическое преобразование Югославии и ее выход из игры империалистических сил решающая роль уже с самого начала принадлежала революционному рабочему движению, Коммунистической партии Югославии. Последняя открывала все более подходящие организационные формы для мобилизации широчайших масс трудящихся Югославии. Установлением Коммунистической партии Словении закончился этап созревания коммунистического движения в Словении и начался этап его исторического оформления как ведущей национальной политической силы среди словенского народа. Такие и подобные меры сильно способствовали укреплению единства народов и национальностей Югославии.

Социалистическая революция в Словении и по всей Югославии началась и развивалась в совсем новой исторической обстановке, характерной прежде всего следующим: 1) победа Октябрьской революции и укрепление Советского Союза как первого социалистического государства и 2) выступление на арену фашизма, который с 1938 года и далее двумя своими сильнейшими государственными формациями — гитлеровской Германией и муссолиниевской Италией — непосредственно граничил со словенской территорией и угрожал само существование словенской нации. Эта непосредственная опасность особенно влияла на тесное объединение словенских антифашистских сил под руководством рабочего класса и на инициативу его коммунистического авангарда. Самым значительным результатом этого объединения был Освободительный фронт словенского народа, установленный в апреле 1941 года, как массовая политическая организация всенародного сопротивления фашистским оккупантам и любому возвращению к буржуазному строю старой Югославии.

Двумя главными особенностями социалистической революции в Югославии вообще и в Словении в частности были:

1) она началась в условиях освободительной войны против иностранных фашистских оккупантов и

2) логика борьбы между основными классами капиталистического общества обнаруживалась в ней как преобладающая тенденция при определении своего отношения к освободительной борьбе. Страх перед широким масштабом всенародного движения гнал большинство буржуазии в открытое сотрудничество с оккупантами и в национальное предательство. В борьбе с оккупантами и национальным предательством выковалась та классовая связь рабочих с непролетарскими слоями трудящихся, которую Ленин считал одним из существенных признаков диктатуры пролетариата.

По своим действительным результатам наша революция — при всех особенностях времени и места — относится к революциям того же типа, какой была Великая октябрьская социалистическая революция в России.

Душан Кермавнер

ОКТЯБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И СЛОВЕНЦЫ

Отношение словенцев к славянской России перед первой мировой войной основывалось на чувстве родства с великим братским народом; их соединяли в частности культурно-исторические связи. Крайние русофилы относились к царизму и абсолютизму терпимо, умеренные русофилы — более критически, а социалдемократы и некоторые радикалдемократы были решительными противниками самодержавия, так как усматривали в нем реакционное государство. Они симпатизировали русским революционерам и верили в их победу.

Когда словенцы в 1914 году должны были отправиться на войну против русской армии, они массово сдавались в плен русским. Сдача в плен например на фронте у реки Соча с весны 1915 года и далее была очень редким явлением. Словенцы, находившиеся в плену в России прошли сквозь Февральскую и Октябрьскую революции. В результате этого появилась новая форма отношений и влияния русских на словенцев. После заключения Брест-Литовского мира большое число словенцев-военнопленных, которых в европейской части России освободила Октябрьская революция, вернулось из государства, покончившего с войной, в свое государство, которое вновь бросило их в военную пучину. Восстания в Юденбурге и других местах показали свой в основном антивоенный и антиавстрийский характер, на что повлияли лозунги Октябрьской революции.

Начало антибольшевистской кампании в словенской буржуазной печати в годы 1917—1918 в основном исходило из антантофильства. После распада Австро-венгрии буржуазия почувствовала, насколько сильно противостоят ей массы возвращающихся с войны солдат и рабочие. Она стала бояться возрастания народной активности, порожденной влиянием Октябрьской революции. Весной 1919 года многие словенцы, в результате национальных побуждений, склонились к «национальному большевизму», т. е. к большевистской международной революционной перспективе. Это было вызвано тем обстоятельством, что словенский народ также относился к числу побежденных в первой мировой войне, ведь его национальная территория была ощутимо раскромсана. Помощи можно было ожидать только от так называемой «мировой революции», от распространения большевистской революции на среднюю Европу и дальше на запад. Такая рево-

люция должна ликвидировать несправедливость, причиненную словенцам разделением их родины. «Национальный большевизм» представлял новую, по существу переходную форму идейной связи словенцев с результатами Октябрьской революции. Сюда относится и поездка Ивана Грахора в Советский Союз летом 1924 года.

С осени 1925 года словенским журналом «Младина» (Молодежь) стала руководить группа литераторов, притянувшая к работе коммунистов и левых демократов. Журнал вскоре стал по своему характеру просоветским, при этом подчеркивал национальные побуждения своей революционной ориентации. Его преемник — журнал «Свободна младина» (Свободная молодежь) — также отстаивал право словенского народа на самоопределение.

В 1920 и 1921 гг. югославские, в том числе и словенские, коммунисты должны были уйти в подполье из-за «обзнаны» и закона о защите общественной безопасности и порядка в государстве. Находясь в подполье, коммунисты двадцать лет упорно собирали силы для решающего момента.

Далее автор говорит о 1939 году, о времени заключения советско-германского пакта о ненападении. Полемизируя с автором книги «Листина» (Акт) Эдуардом Коцбеком, докладчик защищает тогдашнюю программу и линию Коммунистической партии Словении и отвергает мысль о том, что де словенские коммунисты из-за пакта отошли от ориентации на Советский Союз.

Марьян Бритовшек

ЛЕНИН И ЦИММЕРВАЛЬДСКОЕ ДВИЖЕНИЕ

В годы непосредственно перед первой мировой войной социалистическое движение сильно размахнулось и все же война застала социалистические партии в основном неподготовленными. Только большевики (а под их влиянием и меньшевистская фракция в думе), сербская социалдемократия под руководством Туцовича и несколько членов независимой рабочей партии Англии при возникновении войны придерживались принципов, которые провозгласил Второй Интернационал в своих антивоенных резолюциях.

Вскоре после начала войны Ленин покинул Австрию и стал жить в Берне. С большевиками, живущими в Берне, он встретился уже на следующий день после прихода в Швейцарию. Вторая встреча состоялась шестого или седьмого сентября; Ленин тут развил свои тезисы о империалистической войне. Большинство руководителей Второго Интернационала Ленин упрекал, что они своим поведением подготовили его идейно-политический слом. Ленин утверждал, что необходимо собирать силы для нового, третьего интернационала, очищенного от оппортунизма. Поэтому он и товарищи решили подготовить конференцию большевиков, которая состоялась с 17 февраля по 4 марта 1915 года в Берне. Обнаружились многие тактические разногласия, особенно разногласия между концепциями Ленина и Бухарина. В то же время проходили встречи социалистов стран Антанты в Лондоне (14 февраля 1915) и социалистов Центральных сил в Вене (13 и 14 апреля 1915). Обе встречи показали, что соглашения с ними быть не может, ибо защищали империалистическую политику своих правительств.

Поэтому большевики дали инициативу для созыва конференции женщин — социалистов в Берне (26—28 марта 1915), где встретились женщины социали-

сты — представители воюющих и нейтральных стран. Главным вопросом конференции была борьба за мир на пацифистских основах. К концу работы было предложено двое проектов резолюции: резолюция международного секретариата социалистических организаций женщин и проект резолюции Центрального комитета большевиков. Последний был отвергнут. И международная социалистическая конференция молодежи в Берне (5—7 апреля 1915) не приняла резолюции, предложенной русской делегацией, о войне и задачах социалистических организаций молодежи.

С пятого по восьмое сентября 1915 года проходила циммервальдская конференция и Ленин, руководя левым крылом присутствующих групп (крыло находилось в меньшинстве), надеялся, что встреча циммервальдцев превратится в учредительную конференцию Третьего Интернационала. Однако содержание заключительного манифеста представляло компромисс между различными, даже противоположными тенденциями, между пацифистами и революционными интернационалистами. Несмотря на это, Ленин и его товарищи, об"единенные в циммервальдском левом крыле, настойчиво продолжали бороться за успех революционного тактического направления. Международный комитет социалистов, назначенный на циммервальдской конференции, подготовил в частности вторую конференцию циммервальдского движения, которая состоялась 24—30 апреля 1916 года в Киентале (Швейцария). Тут сказалось, что усилилось влияние циммервальдского левого крыла и что его сторонники окончательно стали на путь разрыва с официальными социалистами. Ленин лично считал, что необходимо порвать со Вторым интернационалом и за счет сил левого циммервальдского крыла установить Третий интернационал.

Февральская буржуазно-демократическая революция в России открыла новые перспективы для революционной борьбы. Новая обстановка потребовала от большевиков новой ориентировки, нового стратегического плана, иной тактики и иных лозунгов. Поэтому 3 апреля 1917 года из Швейцарии в Россию вернулись Ленин, Зиновьев и группа русских политических эмигрантов. Уже следующего дня Ленин выступил с короткими тезисами, вошедшими в историю под названием Апрельских тезисов. В них указал задачи Партии в ходе перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую.

После многих осложнений, с 5 по 19 сентября 1917 года в Стокгольме состоялась третья циммервальдская конференция. По своему значению для истории Третьего интернационала она не настолько значительна, как первые две конференции.

Благодаря победе Октябрьской революции распад циммервальдского движения стал все более заметным, поэтому со второго по шестое марта в Москве состоялась уже давно намечавшийся учредительный с"езд Третьего интернационала. Основными движущими силами этого интернационала с тех пор были Ленин, большевики и Октябрьская революция.

Веселин Джуретич

КРЕСТЬЯНСТВО В ФЕВРАЛЬСКУЮ И ОКТЯБРЬСКУЮ РЕВОЛЮЦИЮ

В работе констатируется, что крестьянство вместе с пролетариатом составляли основную силу Февральской и Октябрьской революций. В результате борьбы за реформы во второй половине 19-го и в начале 20-го века оно поставлено на

первый план всех общественно-политических течений. Автор показывает основные характеристики этого процесса и особенно того, что было непосредственно вызвано Русской революцией 1905—1907.

Политико-партийное формирование русского общества дифференцировало и сопоставило силы и создало основные политические предпосылки для революций в 1917 году. В работе обработаны позиции политических партий по отношению к крестьянству и особенно мелкобуржуазных (эсеров и меньшевиков), которые наименее адекватным образом отражали социально-экономическую структуру царской России. Большевистские концепции о крестьянстве, которые в докладе довольно хорошо обработаны, тесно связаны с их общей революционной платформой, требовавшей радикального революционного решения крестьянского вопроса.

Говоря об аграрном и вообще социальном законодательстве Временного правительства, автор путем сравнительно-исторического анализа доказывает, что Февральская революция продолжала с компромиссами столипинского периода, заводя массы в заблуждение обещаниями, ссылаясь на права учредительного собрания, которое призвано де все это решать. Параллельно с этим наблюдается новый процесс, обозначающий отрицание первого — отход масс от мелкобуржуазных партий — и лучше всего выраженный в широком крестьянском движении, довольно стихийном, которое началось сжиганием и отниманием помещичьей собственности.

В результате самоинициативы масс и систематических действий Большевистской партии этот процесс постепенно приобретает свое руководство в виде советов крестьянских депутатов, различных комитетов, крестьянских съездов и партийных ячеек. В период Октябрьской революции это движение получает поэтому более организованный и прогрессивный оборот и представляет основную силу для осуществления революционных мероприятий советской власти в деревне.

В работе обращено особое внимание Закону о земле, Закону о социализации земли, а также активности при проведении в жизнь этих мероприятий в 1918 году. Констатируется, что это был процесс революционизирования деревни, достигший высоты при создании комбедов (июнь месяц 1918 года). Комитетам бедноты в докладе посвящается значительное место как одной из форм организации тех сил деревни, которые имели классовые предпосылки для революции.

В заключение работы подчеркивается, что до начала 1919 года закончился основной этап социалистического преобразования русской деревни и что большинство крестьян приняло большевистскую платформу. Партия при помощи крестьянства обеспечила устойчивость общества, а склонив на свою сторону крестьян — получила и Россию. «Мы, партия большевиков, Россию убедили. Мы Россию отвоевали — у богатых для бедных, у эксплуататоров для трудящихся. Мы должны теперь Россией управлять» — говорил Ленин.

В конце автор дает теоретическое обозрение о характере и результатах рассматриваемого процесса в целом.

**РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ ЮГОСЛАВСКИХ НАРОДОВ НАКАНУНЕ
УЧРЕДИТЕЛЬНЫХ СЪЕЗДОВ КП СЛОВЕНИИ И КП ХОРВАТИИ
(при особом внимании на Словению)**

На выборах пятого мая 1935 года об'единенная оппозиция, несмотря на фальсификацию выборов, террор и общее давление режима, получила очень большое число голосов и выступила как сильное политическое движение. При этом опять стал на первый план неразрешенный национальный вопрос в Югославии, который и так был все время элементом кризиса. Нет необходимости особо подчеркивать катастрофическое влияние мирового экономического кризиса и — после его окончания — важность экономической и политической ориентировки на гитлеровскую Германию.

Буржуазная оппозиция после выборов оказалась почти на верху широкого народного противоречивого движения, однако не смогла дать последнему ясной программы. Она перешла на путь тактических приемов. Только аграрное левое крыло было в 1935 году очень активным, однако оно стремилось в основном к тому, чтобы закрепиться как партии, а не как творцу действительного народного революционного движения.

Антифашизм развился в Югославии вскоре после прихода Гитлера к власти. Прежде раз'единенное и разбитое рабочее профсоюзное движение начало сильнее организовываться. В целом ряде широких забастовок в годы 1935 и 1936, а также в работе отдельных профсоюзных органов все более укрепляли свои позиции коммунисты и симпатизирующие Коммунистической партии. Партия укреплялась и все заметнее становилась на первый план, несмотря на то, что в многих местах Югославии в профсоюзах и крестьянском движении имело место антикоммунистическое настроение. К середине тридцатых годов закрепились ставши уже революционными, и молодежные и женские организации. Антифашизм стал постоянной формой активности коммунистов, особенно начиная со второй половины 1935 года и далее, когда в Югославии начал организовываться Народный фронт. Новым этапом в развитии Народного фронта стали события в Испании в середине 1936 года. Эту республику югославские революционеры поддерживали добровольцами, разного рода помощью, пропагандой, агитацией.

Советский Союз, из-за роста фашизма, все больше обращал внимание на Западную Европу. Такая его политика посредственно облегчала работу Коммунистической партии Югославии и требование по установлению постоянных взаимоотношений с Советским Союзом стало одним из постоянных пунктов политики КПЮ. Коммунистическая партия Югославии, ослабленная из-за террора господствующего режима в прежние годы, с конца 1934 года начала консолидироваться и укрепляться. Ее политическая и профсоюзная активность очень усилилась. Именно поэтому она перетерпела, особенно в 1935 и 1936 годах, опять сильные удары вследствие массовых арестов. Решение о том, что руководство КПЮ должно вернуться на родину и осуществление этого решения (Иосип Броз Тито вернулся в Югославию в конце 1936 года) обеспечили сильное укрепление влияния КПЮ и нарастание ее активности из года в год.

ОТКЛИКИ ОКТЯБРЯ СРЕДИ СЛОВЕНСКИХ СОЛДАТ В АВСТРОВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ

Решительное недовольство в запасном батальоне 17 пехотного полка, дислоцированного с конца 1917 года в Юденбурге, в первых числах мая месяца 1918 года стремительно усиливалось. Численный состав полка в основном составляли словенцы из бывшей Краньской. В воскресенье 12 мая, приблизительно в 22 часа, руководящее ядро, собирающееся около ротного Рогеля, отделенного Хафнера и солдата Можины, дало сигнал на восстание. Отдельные восставшие группы начали брать в свои руки стратегически важные пункты в городе, склады боеприпасов, железнодорожную станцию и т. д. За несколько часов восставшие завладели всем городом. В дообеденное время 13 мая роты генерала фон Козеля заняли город, приступили к разоружению восставшего гарнизона и к поимке укрывающихся. До конца 13 и 14 мая проходили столкновения рот с отдельными группами восставших около Юденбурга.

Восстание получило новый размах в тот момент, когда на многих заводах от Юденбурга до Леобна начались забастовки, а население начало антивоенные демонстрации. Рабочая забастовка в Юденбурге началась утром 13 мая, последовали забастовки и в других местах. В течение 14 мая военному командованию удалось задуть восстание, забастовки и волнения. Однако вечером того же дня восстал военный гарнизон в Мурау, где дислоцировался 7 батальон 17 пехотного полка. Центральной личностью этого восстания был солдат Боштиян Олип, вернувшийся из России, где был в военном плену и сотрудничал с Советской властью. Тут восстание было сломлено еще до утра 15 мая. Руководители восстания в Юденбурге и Мурау были расстреляны 16 и 17 мая.

Третье значительное восстание среди словенских солдат произошло в Радгоне 23 мая вечером. В состав 97 пехотного полка входили представители словенской и итальянской нации из Приморской и окрестностей Триеста. Восстание было подавлено 24 мая, а его руководителей расстреляли через три дня и 29 мая.

Указанные солдатские волнения представляли составную часть больших общественных движений в монархии в последний год войны и помимо требования об окончании войны являлись доказательством сложной политической, национальной и социальной структуры габсбургской монархии и доказательством влияния Октябрьской революции на солдат этой империи.

Милан Жеварт

ВОССТАНИЕ СОЛДАТ В МАРИБОРЕ В ИЮЛЕ 1919 ГОДА

Солдатское восстание в городе Мариборе 22 июля 1919 года охватило ряд казарм города и базировало на сопротивлении солдат германофильским офицерам, на невозможном обращении с личным составом, на недовольстве из-за слабого питания и неудовлетворительной одежды, слишком длительном сроке службы и особенно из-за снижения солдатской зарплаты с пяти на две кроны.

Восставшие поднимали голос против властвующего короля и за Словенскую республику, слышались и голоса за большевизм. Восстание было быстро подавлено. Много участников арестовали и предали суду, двоих расстреляли.

Мишко Краньец

ОБОЗРЕНИЕ СОБЫТИЙ В ГОДЫ 1918 И 1919 В ПРЕКМУРЬЕ

Словенцы района Прекмурье все время испытывали национальный и социальный гнет и сильную маджаризацию. В последние годы первой мировой войны эта картина сильно изменилась. Национальное пробуждение получило опору в майской декларации, в вильсонской активности и частично в Октябрьской революции. Волна восстания среди прекмурцев получила сильное выражение в дни от второго ноября и далее. Восстание было в крови задушено буржуазией, однако в марте 1919 года обстановка в Венгрии сильно обострилась. Власть перешла в руки пролетариата и руководящей личностью правительства советов стал Бела Кун. Самой влиятельной личностью в Прекмурье стал тогда Др. Бела Обал. В Мурской Соботе составили директорию из членов социалдемократической партии, ибо коммунистов тут вообще не было. Завоевавшие власть большевики намеревались превратить Прекмурье в автономную культурную область, которая не должна присоединиться к Югославии. В апреле разгорелась контрреволюция в нижней части Прекмурья, однако тут не смогла сразу закрепиться, а в мае был организован заговор против большевизма в Мурской Соботе. 30 мая была провозглашена Мурска социалистическая республика. Рабочие батальоны из Будапешта напали на республику и ликвидировали ее в течение трех дней. Только тогда начали более массово организовываться коммунистические организации.

Парижская конференция о мире передала Прекмурье Югославии, а в самой Венгрии большевизм был ликвидирован. Прекмурье стало таким образом и в такой обстановке частью буржуазной Югославии.

Франчек Сайе

РЕВОЛЮЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ КРЕСТЬЯНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СЛОВЕНИИ 1917 — 1919

Изучение архивных данных, которые стали доступными в последние годы, дает нам возможность определять отдельные крестьянские революционные действия и их значение, а также масштабы и интенсивность революционных волнений среди крестьянского населения в Словении, возникших в последний год первой мировой войны под влиянием идей Октябрьской революции и развернувшихся после распада Австровенгрии.

На многих митингах в поддержку мира в декабре 1917 года рабочий класс Словении возбудил широкое движение за мир. Узкое до тех пор движение в под-

держку майской декларации и югославского клуба в венском парламенте, которое ограничивалось заявлениями комитетов общин о солидарности, вскоре после этого расширилось среди словенского народа, становилось все более радикальным и развилось в революционное народноосвободительное движение.

Оба движения в народе стали стихийно связываться. Это можем обнаружить уже на первомайских рабочих собраниях и других сходках весной 1918 года. Под влиянием этих движений и агитации вернувшихся из России военнопленных, прошедших сквозь революционные октябрьские события, в мае 1918 года возникли восстания словенских солдат в Юденбурге, Мурау и Радгоне. Восстания готовились и в некоторых других местах, однако до них дело не дошло, ибо к тому времени все восстания уже были задушены.

В стихийном сопротивлении войне возрастало число военных дезертиров, которые однако в Словении не об'единялись в вооруженные группы так называемого «зеленого кадра», а скрывались поодиночке с оружием в руках около своих домов.

Только в связи с переворотом в ноябре 1918 года начались различные местные революционные действия крестьян под руководством вернувшихся из Советской России, участников солдатских восстаний, военных дезертиров и некоторых вернувшихся с фронта.

В населенных пунктах Церкле и Кршка Вас в районе Кршко и в населенном пункте Семич в районе города Черномель в начале ноября 1918 года масса крестьян напала на отделения жандармерии, а в Семиче даже свергла градоначальника. В Брестанице крестьяне и рабочие изгнали жандармов и окружили магазины, чтобы заставить торговцев, которые скрывали товары, продавать по прежним низким ценам. В населенном пункте Либеличи в районе Дравогграда крестьяне напали на комиссара общины и конфисковали все его поместье. В окрестностях Церкницы большие группы вооруженных крестьян провели крупные вырубки помещичьего леса, а в Лошкой долине конфисковали скот в поместье Снежник.

В некоторых местах крестьяне нападали даже церковные дома и требовали смещения австрофильских богослужителей. Клерикальная и либеральная партии пытались умиротворительно влиять на крестьян, поэтому последние громили их собрания.

В конце декабря 1918 года в Кандии, недалеко от города Ново Место, приблизительно 500 крестьян общины Шмихел-Стопиче сместили комитет общины и избрали новый временный комитет. Подобные действия начали в населенном пункте Доленске Топлице, однако потерпели поражение вследствие интервенции жандармерии. В Посавье, в январе 1919 года, крестьяне демонстрировали против наживающихся в результате войны и провели обыски торговых магазинов в населенных пунктах Кршко, Лесковец, Боштайн и Радече, а затем в населенном пункте Сеново провели обыски вместе с рабочими.

Некоторые места районов Брежице и Кршко и в Белой Краине захватило общее пассивное сопротивление против буржуазной власти. В апреле 1918 года, на Винице в Белой Краине, такое сопротивление переросло в восстание, во время которого крестьяне целый день демонстрировали на площади и избрали новый комитет общины. В мае месяце 1919 года военнообязанные из окрестностей города Шкофья Лока, в населенном пункте Моравче и в других местах явно отказались явиться на призыв в армию. Крестьяне из окрестностей Костанье-

вица напали отделение жандармов в Костаньевице, а крестьяне из населенного пункта Кршко Поле — отделение жандармов в одноименном населенном пункте. Это широкое восстание, в котором приняло участие несколько сотен вооруженных крестьян, было задушено только батальоном сербских солдат, ибо местная жондармерия оказалась бессильной.

Словенские солдаты после переворота также были недовольными и следовательно ненадежными. Первые солдатские волнения имели место 2 июня 1919 года в Птуе, 22 июля разгорелось восстание в городе Мариборе и в других местах. В том же Мариборе, в сентябре месяце, республиканско настроенные солдаты отказывались дать присягу королю.

Осенью 1919 года, по причине невыносимой догвизны и нехватки основных жизненно-необходимых товаров, среди словенского народа нарастали недовольство и революционное напряжение. В то время, как революционные действия рабочих следили одно за другим, такие действия среди крестьян уже слабели, ибо, по причине неудач, крестьяне покидали самостоятельную и стихийную борьбу и все более включались в тогдашнее разросшееся политическое движение. В такое движение влекли их и старые и новые буржуазные партии, выступающие с новыми радикальными требованиями, приспособленными настроениям крестьянских масс.

Стихийное революционное крестьянское движение развивалось, с редкими исключениями, без связи с революционным рабочим движением, несмотря на то, что стремилось к таким связям. Такую связь могла осуществить только югославская социалдемократическая партия, если сама была бы революционной. Однако, вследствие своей оппортунистической политики, даже сама душила революционное рабочее движение, долгое время пренебрегала крестьянским движением и оставляла его наедине, так что буржуазным властям легче было душить его.

Слабеющее крестьянское движение в большой мере притянули на свою сторону буржуазные партии путем своих радикальных лозунгов. В некоторых районах оно было притянуто на сторону югославской социалдемократической партии, которая уже в марте 1919 года установила для своих сторонников-крестьян Крестьянско-рабочий союз. Однако эта партия редко проводила собрания на деревне и установила мало районных организаций Кмечко-делавске звезе (Крестьянско-рабочего союза). Только в связи с расколом югославской социалдемократической партии, когда ее правые руководители осознали, что коммунисты потянули за собой большинство рабочего класса, они попытались возместить упущенное. Поэтому с начала 1920 года устанавливали комитеты Крестьянско-рабочего союза и таким образом в некоторых районах притянули на свою сторону большое число крестьянских избирателей на выборах в ноябре 1920 года.

В Словении Коммунистическая партия была установлена только в марте 1920 года и не смогла поэтому расширить своего влияния на крестьянское население, которого потянули на свою сторону уже другие партии. Она должна была ограничиться крестьянами-большевиками, которые сами присоединились к ней, ибо не хотели оставаться в социалдемократическом Крестьянско-рабочем союзе или же вступать в него.

Значение довольно широкого революционного крестьянского движения в послевоенное время в том, что словенское крестьянское население возродило

свою традицию крестьянских бунтов и обогатило ее новыми революционными действиями. Такое укрепление революционной традиции сыграло значительную роль только после 1935 года, когда крестьянские массы вновь разочаровались реакционной политикой буржуазных партий и стали приближаться Коммунистической партии Югославии, которая тогда стала устанавливать Народный фронт. Тогда КПЮ устанавливала связи с революционными очагами, которые сохранились среди крестьян еще из послевоенного времени. Эти очаги стали прочными опорными пунктами Крестьянско-рабочего движения, а в начальном периоде оккупации 1941 года — и Освободительного фронта словенского народа.

Миро Стиповшек

ОБОЗРЕНИЕ СТАЧЕЧНОГО ДВИЖЕНИЯ В СЛОВЕНИИ В ГОДЫ 1917—1920

Непосредственно перед вступлением габсбургской монархии в первую мировую войну правительство издало военный закон 1912 года, на основании которого были милитаризованы и подчинены военному уголовному законодательству: рабочие-железнодорожники, горняки, рабочие тяжелой промышленности и некоторых предприятий, работавших на военные нужды.

Ограниченные возможности действий и оформления наемных отношений и трудоустройства, призыв в армию и т. д. привели к значительному падению численности рабочих профсоюзных организаций и к упадку активности. Только благодаря буржуазнодемократической революции 1917 года в России рабочее движение получило больший размах. Впервые в военное время рабочие праздновали первое мая и на сходках высказывались за безотлагательный мир без аннексий и унижения какой либо воюющей страны и приветствовали успех рабочего класса России. В многих местах монархии первомайским празднованиям последовала волна стачек. Подобная обстановка была и в Словении. 28 июня 1917 года была проведена первая забастовка рабочих железнодорожных мастерских в городе Мариборе.

Рабочее движение в Австровенгрии получило новый толчок благодаря Октябрьской революции. Увеличилось число демонстраций и стачек. И в Словении с января 1918 года начались демонстрации, манифестации и забастовки. Почти в каждом центре, где было несколько заводов или шахт имели место забастовки, движения заработной платы, требования по увеличению количества продуктов питания и т. д.

После распада габсбургской монархии народное правительство Сербов-хорватов-словенцев в Любляне, немедленно после взятия власти в свои руки пыталось путем мероприятий, направленных против дороговизны, и наладкой снабжения продуктами приостановить размах движения заработной платы. Однако забастовки продолжались.

Далее автор в работе хронологически перечисляет все движения заработной платы с конца ноября 1918 года, весной 1920 года, когда стачечное движение в Югославии достигло максимального размаха и до конца 1920 года. Автор отмечает, что с мая 1919 по апрель 1920 года было 53 экономических забастовок. До того времени и после него число забастовок никогда не достигало такого уровня.

ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И СЛОВЕНСКИЕ ЛИТЕРАТОРЫ

В атмосфере общего народноосвободительного под"ема после 1918 года никого не удивлял тот факт, что словенский литератор приветствовал и не отвергал революцию. Если исключить перевод поэмы Валерияна Брюсова «Восстание», написанной им в 1905 году и об"явленной в журнале «Люблянски зvon» в марте 1918 года (в переводе Ивана Приятеля), больше всего при раз"яснении октябрьских событий сделали трое словенских литераторов, которые в дни революции оказались в России и вскоре вернулись на родину: Павел Голия, Иосип Видмар, Воеслав Моле. Основным толкователем революции был публицист и поэт Фран Альбрехт, однако его революционность после 1920 года слаба. Идеи Октябрьской революции всколыхнули и литераторов-католиков (Станко Майцен, Йоже Пибер). Группа же литераторов, которую представляли в основном Г. (лонар), Владимир Левстик и Иван Тавчар, стремилась принизить роль революции. В буржуазной Югославии, вследствие «обзнаны» (1920) и закона о защите государства (1921), не было возможности установить литературную газету, которая опиралась бы на марксистскую идеологию и собирала вокруг себя марксистских писателей и их приверженцев. В городе же Триесте были два органа, в которых больше всего писал Владимир Мартеланц. И несмотря на все вырос целый ряд поэтов и писателей, борющихся за социальную и революционную тематику: Тоне Селишкар, Миле Клопчич, Сречко Косовел, Ловро Кухар, Иван Вук, Рудольф Голоух, Братко Крефт, Юш Козак и другие.

Эта генерация литераторов в первое десятилетие после Октябрьской революции во многом способствовала вовлечению рабочих в эстетическую жизнь. Благодаря этому нововведению словенская литература заметно продвинулась и расширилась, однако не полностью, ибо проблематики деревенского пролетариата она касалась очень слабо.

Эрна Мусер

СОЦИАЛИСТЫ И КОММУНИСТЫ И БОРЬБА СЛОВЕНОК ЗА РАВНОПРАВИЕ

Судьба словенок в течение многих веков представляла собой судьбу словенского народа, угнетенного немецкими, итальянскими, венгерскими феодалами. И вот, именно благодаря женщинам — крепостным иностранным феодалов, из поколения в поколение охранялся словенский язык, который в последующем, в борьбе укрепляющейся словенской буржуазии — прежде всего в борьбе против немецкой буржуазии — оформился в литературный язык и привел к окончательному утверждению словенской нации. И пока словенские женщины проявляли себя в национальной и благотворительных областях, политические и культурные представители словенской буржуазии довольно таки благосклонно и порою даже поддерживающе смотрели на общественную работу женщин. Но, как только женщины переступили те границы, в которые они были поставлены по тогдашним воззрениям, благосклонность и поддержка кончились. Когда, например, один из наших первых социалистов Матия Кунц

свою традицию крестьянских бунтов и обогатило ее новыми революционными действиями. Такое укрепление революционной традиции сыграло значительную роль только после 1935 года, когда крестьянские массы вновь разочаровались реакционной политикой буржуазных партий и стали приближаться Коммунистической партии Югославии, которая тогда стала устанавливать Народный фронт. Тогда КПЮ устанавливала связи с революционными очагами, которые сохранились среди крестьян еще из послевоенного времени. Эти очаги стали прочными опорными пунктами Крестьянско-рабочего движения, а в начальном периоде оккупации 1941 года — и Освободительного фронта словенского народа.

Миро Стипловшек

ОБОЗРЕНИЕ СТАЧЕЧНОГО ДВИЖЕНИЯ В СЛОВЕНИИ В ГОДЫ 1917—1920

Непосредственно перед вступлением габсбургской монархии в первую мировую войну правительство издало военный закон 1912 года, на основании которого были милитаризованы и подчинены военному уголовному законодательству: рабочие-железнодорожники, горняки, рабочие тяжелой промышленности и некоторых предприятий, работавших на военные нужды.

Ограниченные возможности действий и оформления наемных отношений и трудоустройства, призыв в армию и т. д. привели к значительному падению численности рабочих профсоюзных организаций и к упадку активности. Только благодаря буржуазнодемократической революции 1917 года в России рабочее движение получило больший размах. Впервые в военное время рабочие праздновали первое мая и на сходках высказывались за безотлагательный мир без аннексий и унижения какой либо воюющей страны и приветствовали успех рабочего класса России. В многих местах монархии первомайским празднованиям последовала волна стачек. Подобная обстановка была и в Словении. 28 июня 1917 года была проведена первая забастовка рабочих железнодорожных мастерских в городе Мариборе.

Рабочее движение в Австро-венгрии получило новый толчок благодаря Октябрьской революции. Увеличилось число демонстраций и стачек. И в Словении с января 1918 года начались демонстрации, манифестации и забастовки. Почти в каждом центре, где было несколько заводов или шахт имели место забастовки, движения заработной платы, требования по увеличению количества продуктов питания и т. д.

После распада габсбургской монархии народное правительство Сербов-хорватов-словенцев в Любляне, немедленно после взятия власти в свои руки пыталось путем мероприятий, направленных против дороговизны, и наладкой снабжения продуктами приостановить размах движения заработной платы. Однако забастовки продолжались.

Далее автор в работе хронологически перечисляет все движения заработной платы с конца ноября 1918 года, весной 1920 года, когда стачечное движение в Югославии достигло максимального размаха и до конца 1920 года. Автор отмечает, что с мая 1919 по апрель 1920 года было 53 экономических забастовок. До того времени и после него число забастовок никогда не достигало такого уровня.

ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И СЛОВЕНСКИЕ ЛИТЕРАТОРЫ

В атмосфере общего народноосвободительного под"ема после 1918 года никого не удивлял тот факт, что словенский литератор приветствовал и не отвергал революцию. Если исключить перевод поэмы Валерияна Брюсова «Восстание», написанной им в 1905 году и об"явленной в журнале «Люблянски звон» в марте 1918 года (в переводе Ивана Приятеля), больше всего при раз"яснении октябрьских событий сделали трое словенских литераторов, которые в дни революции оказались в России и вскоре вернулись на родину: Павел Голия, Иосип Видмар, Воеслав Моле. Основным толкователем революции был публицист и поэт Фран Альбрехт, однако его революционность после 1920 года слабея. Идеи Октябрьской революции всколыхнули и литераторов-католиков (Станко Майцен, Иоже Пибер). Группа же литераторов, которую представляли в основном Г. (лонар), Владимир Левстик и Иван Тавчар, стремилась принизить роль революции. В буржуазной Югославии, вследствие «обзнаны» (1920) и закона о защите государства (1921), небыло возможности установить литературную газету, которая опиралась бы на марксистскую идеологию и собирала вокруг себя марксистских писателей и их приверженцев. В городе же Триесте были два органа, в которых больше всего писал Владимир Мартеланц. И не смотря на все вырос целый ряд поэтов и писателей, борющихся за социальную и революционную тематику: Тоне Селишкар, Миле Клопчич, Сречко Косовел, Ловро Кухар, Иван Вук, Рудольф Голоух, Братко Крефт, Юш Козак и другие.

Эта генерация литераторов в первое десятилетие после Октябрьской революции во многом способствовала вовлечению рабочих в эстетическую жизнь. Благодаря этому нововведению словенская литература заметно продвинулась и расширилась, однако не полностью, ибо проблематики деревеньского пролетариата она касалась очень слабо.

Эрна Мусер

СОЦИАЛИСТЫ И КОММУНИСТЫ И БОРЬБА СЛОВЕНОК ЗА РАВНОПРАВИЕ

Судьба словенок в течение многих веков представляла собой судьбу словенского народа, угнетенного немецкими, итальянскими, венгерскими феодалами. И вот, именно благодаря женщинам — крепостным иностранных феодалов, из поколения в поколение охранялся словенский язык, который в последующем, в борьбе укрепляющейся словенской буржуазии — прежде всего в борьбе против немецкой буржуазии — оформился в литературный язык и привел к окончательному утверждению словенской нации. И пока словенские женщины проявляли себя в национальной и благотворительных областях, политические и культурные представители словенской буржуазии довольно таки благосклонно и порою даже поддерживающе смотрели на общественную работу женщин. Но, как только женщины переступили те границы, в которые они были поставлены по тогдашним воззрениям, благосклонность и поддержка кончились. Когда, например, один из наших первых социалистов Матия Кунц

попытался в 1872 году обеспечить и для женщин вступление в люблянское рабоче-просветительское общество, такое предложение словенской либеральной газете «Словенски народ» показалось смешным. А когда писательница Зофка Кведер в 1900 году в книге «Мистерия женщины» раскрыла эту мистирию в эксплуатации, пренебрежении к женщине и ее зависимости, виновника же такого положения — в общественной системе, либералы и клерикалы грубо напали на книгу писательницы. Книгу защищали известные словенские социалисты того времени, среди них и Иван Цанкарь.

В соответствии с развитием нашей экономической, политической и культурной жизни, в 1887 году в городе Триесте был установлен женский филиал народнозащитного Общества святого Кирилла и Мефодия, как первое словенское общество женщин. В период с 1897 по 1902 год в Триесте выходила первая словенская газета женщин «Словенка». Как первое словенское рабочее общество женщин, в 1914 году в городе Любляне было установлено католическое общество женщин-работниц, которое должно защитить их и перед социалдемократией. Через два года это общество в городе Любляне слилось в Югославскую социалдемократическую партию и с хаинфельдской программой австрийской социалдемократии восприняла и борьбу за общее, равное и прямое право голоса независимо от пола. В то же время оно не требовало одинаковой заработной платы за одинаковый труд, несмотря на то, что это является одним из существенных требований движения женщин за равноправие. Первыми, кто поставил такое требование, были словенские учительницы, которые в 1898 году установили Общество словенских учительниц и начали вскоре требовать и права участия женщин в выборах.

Первое словенское социалистическое общество женщин «Веда» было установлено в 1900 году в городе Идрия с задачей — поднимать образовательный уровень женщин и улучшать их материальное положение. Приблизительно в начале первой мировой войны работа этого общества, в рамках которого была образована и задруга кружевниц, прекратилась и больше уже не возобновлялась по той причине, что город Идрия после войны отошел к Италии. И первый словенский орган женщин социалисток «Женски лист», которого в 1913 году издавала и редактировала Лойзка Штеби, перестал издаваться уже после нескольких номеров по той причине, по словам издательницы, что не встречал достаточной поддержки со стороны самой партии. В связи с изменением общественного закона в венском парламенте, что было сделано в 1911 году по предложению социалдемократов в таком смысле, что с тех пор и женщины могут стать членами политических обществ, издательница считала, что уже выполнила свою задачу в отношении решения вопроса женщин и уже может оставить дело дальнейшей борьбы самым женщинам.

В 1917 году, в связи с майской декларацией, движение словенских женщин всех политических направлений получило сильный толчок; то же наблюдаем и в 1918 году, когда женщины, особенно в городе Любляне, уже в марте и апреле манифестировали и демонстрировали за мир, хлеб, свободу и политическое равноправие, а также приветствовали революционный русский пролетариат. Таким образом, наши женщины принимали активное участие во всех событиях того времени и поэтому справедливо надеялись, что распад Австро-венгрии и установление нового государства принесет им не только национальное, но и общественное освобождение, а вместе с тем и освобождение женщины. Однако, оказались сильно разочарованными как в смысле национальных, так и остальных

надежда и поэтому в марте 1919 года в различных местах Словении выступили против лондонского договора, согласно которому к Италии отошла и часть словенской территории. В январе 1920 года женщины на сходке в Любляне решительно протестовали против намерения правительства не признавать за женщинами права голоса. Они требовали права участия в выборах на основании общего, прямого и тайного голосования. Такое право выбора — не только для мужчин, но и для женщин — требовала тогда только социалдемократия. Однако новое государство ни тогда ни позже не признавало за женщинами никаких политических прав.

Политические позиции словенских социалдемократов уже перед концом войны начали расходиться. Лойзка Штеби, которая как редактор газеты «Демокрация» в 1919 году высказалась за коммунизм, в последующем работала в основном в организации «Феминистична альянса», установленной в 1923 году и переименованной в 1926 году в «Альянса женских покретов» (Альянс движений женщин). Правых социалдемократов, как в свое время и либералов, начало пугать право участия женщин на выборах, даже на выборах в общины. Они особо показали свой реформизм по отношению к равноправию рабочих-женщин и рабочих-мужчин при вопросе одинаковой заработной платы за одинаковый труд.

Борьбу за общественное равноправие женщин восприняла тогда на себя молодая коммунистическая партия, которая уже в своей первой газете «Баля» в 1919 году объявила статью о женском вопросе, а уже в следующем году, по директивам Коммунистического интернационала, начала подготовку за создание «политической организации женщин» или «коммунистической организации женщин». Эту работу возглавляла Тончка Чеч. Однако пресловутая «обзнана» уже в конце 1920 года загнала коммунистическую партию, а вместе с ней и коммунистическое движение женщин в подполье и вынудила их искать другие, легальные возможности. С тех пор различные легальные органы Коммунистической партии, а и ее подпольные газеты и форумы, то более то менее основательно, то принципиально, то по случаю определенных экономических и политических событий, уделяли внимание женскому вопросу и движениям женщин. Так например, областной секретариат КПЮ за Словению в конце 1923 года принял в частности резолюцию «О движении женщин», в которой подчеркивалось, что только смена общественного строя разрешит положение женщин-работниц, а коммунистическая партия должна бороться против неограниченной эксплуатации женщин и требовать одинаковой заработной платы за одинаковый труд, полного равноправия обоих полов и т.д. В следующем году коммунисты, учитывая решения третьего и четвертого съездов Коммунистического интернационала, через свою легальную Независимую рабочую партию Югославии намеревались создать широкое «Движение женщин Независимой рабочей партии Югославии», однако власти вскоре сделали невозможным существование этой партии. При установлении «Феминистического альянса» Независимая рабочая партия Югославии объявила в своем органе о своем согласии с программой альянса, утверждая одновременно, что движение женщин не является культурным движением, что женский вопрос представляет часть социального вопроса и следовательно является в основном экономическим, а таким образом «преимущественно политическим вопросом».

В 1924 году социалдемократы установили «Союз трудящихся женщин и девушек», который издавал свой орган «Женски лист» и в котором дважды проя-

вила себя коммунистическая фракция. В первом случае эту фракцию исключили социалдемократки, а во втором случае центральной организации в городе Любляне это сделать не удалось из-за революционного расположения в низовых организациях в различных промышленных районах. В резолюции КПЮ о работе среди женщин уже в декабре 1928 года отмечалось, что работницы принимают все активнейшее участие в забастовках и различных политических действиях и что надо поэтому установить при Центральном комитете комиссию по работе среди женщин с целью утверждения единого фронта революционной борьбы рабочих и крестьян и лучшего усвоения ленинских слов о том, что нельзя мобилизовать массы на политическую деятельность, если в политическую работу не втянуть и женщин. На работу подпольной партийной печати и различных партийных форумов особенно повлияли события в рудниках, поводом для которых было «женское восстание» в июне 1933 года в городе Трбовле. В «Пролетарке» — дополнении к газете «Речи прапор» писало, что женщина в истории словенцев до того времени еще никогда не выступала как решительный фактор, а на расширенном заседании ЦК КПЮ в октябре 1933 года в связи с тем отмечались боевой дух женщин-работниц и роль, которую те могут занять в революционной борьбе. В связи с этим отмечались и организационные и агитационные задачи партии при работе среди женщин. В конце мая следующего года ЦК КПЮ послал областным партийным организациям специальное письмо о женском вопросе. В связи с тем, что движение пролетарок в Словении сыграло в последнее время значительную роль в борьбе против безработицы и в забастовках, ЦК рекомендовал руководству партии за Словению послать хотя бы двух представительниц-словенок в Париж на международный съезд трудящихся женщин против войны и фашизма. На четвертой областной конференции КПЮ за Словению в сентябре 1934 года также отмечалось, что женщины представляют собою сильный революционный элемент, что местами они показали даже больше готовности в борьбе, нежели мужчины. Помимо «Союза трудящихся женщин и девушек», женщины — коммунисты работали и в других женских обществах и легальных печатных органах.

В ноябре 1935 года власти распустили Союз трудящихся женщин и девушек и все его организации вследствие их политической активности и связей с подпольной коммунистической партией. Несмотря на идейные и тактические разногласия в борьбе против ограничения старых и за завоевание новых прав женщин, в борьбе против грозившей военной катастрофы и против фашизма, уже до роспуска Союза трудящихся женщин и девушек был создан единый демократический фронт женщин. Обычно совместно выступали: Союз трудящихся женщин и девушек, Союз женщин Югославии, Общество академически образованных женщин, Движение женщин, Союз домохозяек. В октябре 1935 года проводились, например, сходки за право участия женщин в выборах в городе Любляне и в других местах Словении, как и вообще по стране. Совместные выступления имели место и после роспуска Союза трудящихся женщин и девушек. Ведь только по Словении насчитывалось около 20 обществ Союза женщин Югославии, среди которых некоторые были более, а другие менее революционными, некоторые менее, другие более подозрительными для властей. В последние годы перед войной работа обществ женщин получила все более народно-оборонное значение. Так например, общество «Дом студенток», которого клерикалы вскоре после установления прогласили за «женскую экспозитуру марксизма и коммунизма в Любляне», первым приступило к организации так

называемых трудящихся лагерей, вначале в социальном, а затем и в национально угроженных пограничных районах Словении. В марте месяце 1939 года 67 женских и 185 мешаных обществ об"явили меморандум, в котором, в рамках народнооборонных действий и в «данной сер"езной обстановке», подчеркивались единство женщин Словении и общие усилия для достижения общих целей. Католические общества женщин и в работе этого межобщественного комитета словенских женских обществ не приняли участия, также, как не участвовали ни в одной из прежних акций женщин. Христианский союз женщин не считал, что государство в опасности, а руководство Югославского союза женщин в Белграде считало, что женщины не должны беспокоить государство своими специальными требованиями. И несмотря на это, в декабре 1939 года по всей стране проходили собрания с требованием права участия женщин в выборах.

В октябре 1940 года пятая конференция КПЮ обсуждала в частности работу среди женщин и на этой основе, в январе 1941 года в городе Любляне стала издаваться первая словенская легальная женская коммунистическая газета «Наша жена». Последняя была необходима особенно потому, что в середине 1940 года ежемесячник «Женски свет», на страницах которого писали и коммунисты, перешел в руки либералов. К восьмому марта 1941 года ЦК КП Словении издал специальную листовку для «работниц, крестьянок, всех трудящихся женщин Словении», а подпольная газета «Людска правда» в конце февраля, по тому же случаю — международному празднику женщин, в последний раз перед войной записала характерную для рабочего движения женщин мысль: **«От освобождения пролетариата зависит и освобождение женщин и нет освобождения пролетариата без освобождения женщин»**. Данная мысль имеет для малых народов еще и другое значение: они не могут бороться и освободиться, если в борьбе за общенациональное и в частности свое освобождение не участвуют и женщины.

После победы освободительной борьбы наши женщины могли бы вполне себя спросить: какие еще женщины столько сделали для освобождения своей нации, своего народа и своего пола, сколько сделали мы? И все же человек должен и по сей день вспомнить слова Бебеля: «И говоря о народе имеем обычно в виду мужчин...» Действительно, если даже думаем о женщинах, в основном не думаем по социалистически, по коммунистически. Дело в том, что экономические и политические изменения в сознании большинства людей — как мужчин, так и женщин — не вызвали еще соответствующего отражения разума и мышления. Вероятно сышком надеемся на то, что различные в частности экономические изменения сами по себе приведут к какому-то скачку в наших головах из количества в качество!

Славко Кременшек

ЗА ЕДИНЫЙ И ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ ФРОНТ СТУДЕНТОВ

В работе, в виде общего очерка, показано развитие словенского студенческого движения со дня установления люблянского университета в 1919 году до оккупации Югославии в 1941 году. Из-за недостатка места, учтены только идеологические процессы по отдельным организациям и группам, вследствие чего

пришлось выпустить много студенческих действий демонстративного, манифестативного и иного характера.

Исходным положением для развития словенского студенческого движения в период между двумя войнами была идейнополитическая организационная структура, оформленная среди студентов непосредственно после установления люблянского университета. Последняя являлась в своем существе следствием прежнего идейного развития словенской интеллигенции, которая в прежние времена проводила свои студенческие годы на чужбине. Буржуазное политическое группирование словенских студентов вначале в городе Любляне представляли католическая «Даница» и либеральный «Ядран». В последующие годы к ним присоединились и другие того рода общества. Новостью среди словенских студентов было Общество студентов — коммунистов, установленное в марте 1920 года. Таким образом, политически активная часть студентов была с самого установления люблянского университета разделена на идейнополитические группы, соответствующие тогдашней политической обстановке в Словении. Все дальнейшее развитие в последующем протекало более или менее в смысле этого разделения. Однако, демократически направленная часть студентов старалась преодолеть такие обстоятельства. Это ей лучше всего удавалось в годы решительных демонстраций против диктатуры шестого января (1931—1933). Тогда оформился основной студенческий фронт против интегральных течений в Югославии. Левые течения кроме того вносили в движение и передовое, революционное социальное содержание. При таком развитии, против единства и классово противоположной направленности студенческой молодежи выступили начальствующий состав обеих буржуазных группировок и университетская и политическая власть. Движение за единый и демократический фронт студентов не замерло несмотря на ликвидацию прогрессивных обществ и привлечения студентов к ответственности (почти исключительно коммунистов). Это манифестировалось, например, по случаю выступления студентов за строительство университетской библиотеки и подобно. В связи с гитлеровской оккупацией Чехословакии словенские студенческие общества даже об"единились в единый академический народный блок. Клерикальная студенческая группа и сторонники бывшей либеральной группировки фашистского направления, как принципиальные противники единого фронта студентов, вскоре выступили из блока. Таким образом, словенские студенческие силы накануне возникновения войны оказались разделенными на два остро различающиеся лагеря. Первого из них представляли в месяцы непосредственно перед оккупацией, и безусловно особо после оккупации, в основном действия членов Словенского клуба, а второй лагерь начал об"единяться в Протокоммунистический фронт со всеми отсюда вытекающими во время войны последствиями.

Иван Крефт

ИНФОРМАЦИЯ О ДВИЖЕНИИ СЛОВЕНСКИХ НАРОДНЫХ РЕВОЛЮЦИОНЕРОВ (СНР)

Название самостоятельной подпольной организации Словенские народные революционеры появляется в документах архива Коминтерна уже в 1932 году. Программу работы этой организации в Югославии составили в следующем году.

Действовать должна была по существу самостоятельно, однако, параллельно с линией Коммунистической партии Югославии. Когда областной комитет КПЮ за Словению осознал, что работа отмеченной организации была бы делом нерезультативным, ибо не опиралась на широкие крестьянские и рабочие массы, перестал воодушевляться этим и оставил эту работу.

Эти самостоятельные подпольные организации нельзя путать с движением ТИГР (Триест-Истра-Горица-Река), которое было установлено в 1928 году на отнесенной к Италии территории Словенского Приморья и Истры и которое было переименовано в 1936 году в Мовименто революционарио национале словено-кроато, сокращенно МРН (Словенско-хорватское национальное революционное движение). Это была совсем самостоятельная организация, не имеющая никакой связи с первой.

И о ж е Ш о р н

ЦЕНЫ И ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОЛЕТАРИАТА В СЛОВЕНИИ НЕПОСРЕДСТВЕННО ПОСЛЕ ПЕРЕВОРОТА

В Словении, как части бывшей габсбургской монархии, которая после переворота присоединилась к Югославии, динар стал законным платежным средством только с февраля 1920 года. Так называемая югокрона, бывшая австрийская крона, которая еще осталась в обращении в Словении и обращалась, в результате инфляции, в большом количестве, обменивалась очень невыгодно (4:1 в пользу динара). Однако, и цена динара стала падать; при введении дефляционной политики в конце 1923 года цена динара уменьшилась за 88% по сравнению с 1920 годом. Поэтому, для рабочего класса, самым тяжелым пятилетием было пятилетие 1919—1923. В результате этого властями было в то время отмечено самое большое количество забастовок, движений заработной платы и протестов. Начиная с 1924 года экономическое положение стало поправляться, а число таких и подобных общественных явлений было зарегистрировано все меньше. В том году югославский торговый баланс впервые оказался активным, а государственный бюджет стал с тех пор уравновешенным. С точки зрения экономической истории экономический кризис после первой мировой войны кончился в конце 1923 года.

Ф р а н ц е К р е с а л

ТРЕБОВАНИЯ О ПРИНЯТИИ ЗАКОНА О МИНИМАЛЬНОЙ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЕ

В работе обсуждаются стремления регулировать и назначать путем закона минимальные заработные платы. Инициаторами таких требований в тридцатые годы, когда зарплаты, вследствие экономического кризиса, остро падали, были рабочие профсоюзы и рабочие палаты с одной и отдельные предприниматели, союзы промышленников и торговые, ремесленные и промышленные палаты — со

второй стороны, а также органы власти, что в конечном итоге привело к выходу указа о назначении минимальной заработной платы, заключении коллективных договоров, о примирении и арбитраже, изданного министром за социальную политику 13 февраля 1937 года. Далее в работе говорится о экономическом положении рабочего класса и обстановке, в которой развивался этот процесс. Рабочие ожидали, что закон о минимальных заработных платах сохранит и обеспечит для них прожиточный минимум, а предприниматели желали использовать закон в борьбе с конкуренцией промышленности на юге государства, которая лишь при низком уровне зарплат могла бы конкурировать. Если указ о минимальной заработной плате был бы издан немедленно, когда была подана для этого инициатива, он оказался бы выгодным для рабочего класса, ибо остановил бы процесс снижения заработной платы еще в период общего падения цен. Однако этого не случилось. Указ вышел только летом 1937 года, когда по причине роста цен и заработной платы уже не смог существенно помочь рабочему классу и не смог также принести ущерба предпринимателям. В работе приводятся данные о численности рабочих, занятых на производстве, о заработных платах и прожиточном минимуме в период с 1923 по 1939 год. Автор через призму нарастания или падения численности занятых на производстве и колебания заработной платы рабочих показывает также и существенные причины колебания интенсивности рабочих партий и движений заработной платы в тридцатые годы в Словении.

Янко Плелерски

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ЮГОСЛАВИИ В ТЕОРИИ И ПОЛИТИКЕ КПЮ — КПС

Касаясь вопроса о том, каким образом формировалась точка зрения о Югославии как едином государстве в национальном отношении, что было характерным в начальной фазе работы КПЮ, докладчик в частности указывает на тот факт, что коммунисты — представители югославских народов, организованно вернувшиеся на родину из Советской России в начале 1919 года, толковали Югославию как государство нескольких народов и что в их программу входил вопрос борьбы за Югославию как федеративное социалистическое государство. Этот пункт программы они обсуждали еще до учредительного съезда КПЮ с руководством сербской социалдемократией, однако последнее приняло точку зрения о национальном единстве Югославии. В докладе приводится документ Коммунистического интернационала, относящийся ко времени после учредительного съезда КПЮ, в котором выражена позиция о Югославии как многонациональном государстве.

У коммунистов Словении тогда не было особой позиции по отношению к национальному вопросу в Югославии. Злободневным они считали только вопрос границ, который стал именно для словенцев особенно острым в результате раздробления словенской национальной территории в 1920 году и отнесения ее к нескольким государствам, что последовало Каринтийскому плебисциту и Рапальскому договору. Ни один из этих актов международного империализма словенские коммунисты не признавали. От имени пролетариата они сознательно

восприняли на себя историческую задачу — решить эту проблему революционным путем в согласии с победоносным пролетариатом Италии и Австрии.

Далее в докладе говорится об обстоятельствах, приведших к ревизии положения программы о национальном вопросе, т. е. в основном к утверждению взглядов на Югославию как многонациональное государство с неразрешенным национальным вопросом. Сильная инициатива за такую ревизию исходила как раз из рядов словенских и хорватских коммунистов уже в 1922 году. Говоря об известной дискуссии по национальному вопросу, особенно развившейся во второй половине 1923 года, докладчик подчеркивает очень активное участие коммунистов Словении, способствовавших тогда победе марксистских взглядов. Особо отмечается резолюция партийной конференции КПЮ за Словению в августе месяце 1923 года как документ, который подтверждает, что у коммунистов Словении уже тогда были очень зрелые взгляды о национальном вопросе в Югославии в целом и о значении этого вопроса в деле революционной борьбы рабочего класса в частности. Отмечается также активное участие в этой дискуссии коммунистов — словенцев из Италии.

В отношении последующего периода до диктатуры шестого января доклад подчеркивает позицию Коммунистического интернационала до обсуждения национального вопроса в рядах КПЮ. Особенно останавливается на позиции Пятого съезда КИ, проходившего в июле 1924 года, который своим тезисом о том, что право отдельных югославских народов до самоопределения вплоть до отделения надо выразить в виде обязанности этих народов на отделение, поставил вопрос так называемых югославских рамок. Указанный съезд КИ обязал КП Югославии и КП Италии координировать свою политику в отношении словенского и хорватского населения в Юлийской Краине (Венеция Джулия). Многолетние стремления словенских коммунистов в этом вопросе получили с этим авторитативное признание. Это было значительным конкретным исходным положением для формирования национальной программы коммунистов в отношении Словении в рамках общих позиций КПЮ, программы, самым видным положением которой является лозунг Об'единенной Словении, т. е. политического территориального об'единения словенского народа независимо от государственных границ, которые тогда его разделяли.

В обстановке, созданной введением диктатуры в Югославии и победой нацизма в Германии, пришло до значительных сдвигов в обсуждении национального вопроса в Югославии в теории и политике коммунистов. Словенский национальный вопрос становится в число первоочередных проблем, за которые берется обновленная Партия в Словении, начавшая тогда успешно осуществлять новое политическое направление на сближение с народом не только в ежедневных делах рабочего класса, а и в идеологической и политической борьбе во всех других областях, особенно в национальной, стремясь при этом стать фактором в национальной жизни в целом. Параллельно с новой деятельностью в стране проходит и деятельность югославских коммунистов, находившихся в эмиграции. Последние проявляют большой интерес к обсуждению проблем отдельных югославских народов. После решения ЦК КПЮ в январе 1933 года о разработке словенского вопроса, с которым была одобрена предшествующая активность словенских коммунистов в Вене и Москве в этом направлении, развивается широкая деятельность, которая тогда охватила и Итальянскую и Австрийскую коммунистические партии и привела в конечном итоге к двум значительным документам о словенском национальном вопросе: к Программе словенского

национального революционного движения (в конце 1933 года) и к Заявлению Коммунистических партий Югославии, Италии и Австрии о словенском вопросе (в апреле 1934 года). Самое большое значение конечно имели ориентировка и деятельность коммунистов в стране. Докладчик отмечает документы с 1932 по 1934 год, в которых словенские коммунисты укрепили исходное положение о том, что словенская национальная проблема не только культурное, а в основном политическое явление, что эта проблема проходит через всю общественную надстройку и что революционный пролетариат борется за ее решение на основе права на самоопределение. Словенские коммунисты взялись за анализ словенской политической структуры и обнаружили возможность и необходимость, чтобы словенский пролетариат стал ведущим фактором в этой борьбе и в национальной жизни вообще. Идея об установлении в рамках КПЮ национальных коммунистических партий Хорватии и Словении совпадает по времени с интенсивными дискуссиями о словенском национальном вопросе в руководстве КПЮ и в рамках КИ, проходившими вплоть до апреля 1934 года. Ошибочно было бы, однако, уже в решении Четвертой государственной конференции КПЮ в конце декабря 1934 года об установлении национальных партий усматривать выражение измененной позиции по отношению к югославским рамкам. Формулирование в течение 1935 года положительного отношения югославских коммунистов к существованию Югославского государства тесно связано со всеми факторами, ведущими к политике народного фронта. В докладе отвергается мнение о том, что только формированию положительного отношения к югославским рамкам и политике, которая из этого вытекала, можно де приписывать роль фактора, давшего рабочему классу и его партии возможность постепенно приобрести доверие широких масс трудящихся. Докладчик считает, что истина как раз в обратном, а именно: положительная оценка югославских рамок исходила из новой ориентировки КПЮ, т. е. по существу из борьбы за антифашистский народный фронт во главе с коммунистами, и не наоборот. В связи с этим вопросом уже сейчас выступают два очевидных момента в процессе утверждения новой ориентировки КПЮ. Во — первых: конкретная борьба КПЮ за народный фронт у несербских народов могла успешно развиваться в основном в рамках каждого народа в отдельности, безусловно на основе общих революционных традиций, приобретенных Коммунистической партией Югославии, как партией рабочего класса, уже с начала своего существования. Успехи коммунистов отдельных народов в их стремлении стать ведущим фактором в антифашистской борьбе своих народов за передовые демократические интересы масс в своей общей сложности укрепляли революционное влияние и опорные точки КПЮ по всей Югославии. Это было и содержанием тогдашних стремлений за осуществление решения об установлении коммунистических партий Хорватии и Словении. Во — вторых: при изменении отношения к Югославии, также, как и при подтверждении концепции борьбы за народный фронт, надо учитывать две фазы, а именно — до и после Седьмого с'езда КИ. В первой фазе начинает формироваться положительное отношение к югославским рамкам в основном как к чисто конкретной составной части борьбы против фашистской опасности, угрожавшей тогда все народы Югославии. Окончательное определение позиций к Югославии как рамкам, в которых даны самые большие возможности революционной антифашистской борьбы, оформилось только во второй фазе, в которой и сверху утверждается тактика формирования народного фронта. Лозунгом же об обязанности на отделение можно было пренебречь только благодаря тому, что КПЮ

выдвинула новую альтернативу: борьба за действительно демократическое, т. е. добровольное и суверенное определение взаимоотношений между народами Югославии, как желаемой в данном случае и в данных обстоятельствах форме осуществления права на самоопределение.

Таким образом, стремления по осуществлению решения об установлении национальных партий Хорватии и Словении и, наконец, учредительные съезды КП Словении и КП Хорватии в 1937 году вышли из рамок замыслов Четвертой государственной конференции и придали им значение одному из центральных действий в деле утверждения новой политической ориентировки КПЮ. Учредительный съезд КП Словении был помимо того выражением зрелости взглядов коммунистов по отношению к словенскому национальному вопросу и особенно по отношению к исторической роли рабочего класса и его революционной партии в борьбе за его спасение. В дальнейшем развитии, вплоть до войны, в рядах югославских коммунистов уже не надо было больше выяснять принципиальные взгляды по отношению к национальному вопросу, а речь шла в основном о конкретизации политики КПЮ исходя из уже укрепившихся исходных позиций.

Карел Шишкович

**ЗАМЕТКИ О ПОЗИЦИЯХ ИТАЛЬЯНСКОГО РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
ПО ОТНОШЕНИЮ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ВОПРОСУ В ТАК НАЗЫВАЕМОЙ
ЮЛИЙСКОЙ БЕНЕЧИИ
(ДО 1941 ГОДА)**

Для периода перед концом первой мировой войны и после ее надо различать позиции итальянского рабочего движения в пределах дорапальской Италии и итальянско-словенско-хорватского рабочего движения на территории, которая отошла в последующем к Италии. Первое исходило из условий многонационального государства, а второе из позиций австромарксизма. В период нарастающей революционности в послевоенной Италии ставился только вопрос революции, которой было подчинено и решение национального вопроса. Только незначительная реформистская часть движения определилась за территориальную принадлежность Италии или Югославии в зависимости от того, относилась ли к итальянской, словенской или же хорватской национальности. Вопрос был очень сложным и потому, что в Юлийской Бенечии существовало ряд мешаных районов, где национальности переплетались, что обуславливало позиции рабочего движения. После установления КП Италии (Ливорно, январь 1921 года) и после установления фашистской диктатуры (28 октября 1922 года) в рабочем движении преобладали два течения: так называемое социалистическо-реформистское, которое ставило вопрос словенцев и хорватов на уровень «соблюдения прав», и революционное (КП Италии), которое защищало словенцев и хорватов как представителей широкой национальности вне Италии. Только с заявлением трех партий в 1934 году была принята концепция о возможности отделения словенцев и хорватов от Италии. Однако, эта концепция соблюдалась только частью итальянского рабочего движения, т. е. КПИ, и не его остальными отрядами, которые концепцию восприняли только частично в связи с поражением Италии во Второй мировой войне. В действительности, концепция о самоопределении

с правом на отделение была для районов Юлийской Бенечии, которые были мешаными в национальном отношении, только абстрактным понятием, что при вело к последующим разногласиям между КП Италии и КП Югославии.

Милица Кацин-Бохинц

РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПЕРЕОРИЕНТИРОВКА В ЮЛИЙСКОЙ КРАИНЕ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1918—1921)

До осени 1919 года в Юлийской Краине действовали две социалистические партии: итальянская и югославская.

Сразу после окончания войны итальянская партия, на инициативу реформистско-националистского руководства, присоединилась к Социалистической партии Италии. Этот факт был направлен против стремлений словенцев и хорватов, рассчитывающих на приключение Триеста к Югославии. Больше всего это было направлено против левой оппозиции внутри социалистической партии, выступающей за революционное решение национального вопроса и за независимость территории Триеста. Революционное течение, борясь с реформистским руководством Валентина Питтони и националистской подгруппой Эдмонда Пуехер, все более укреплялось. Этому особенно способствовало соединение с итальянской партией, где неудержимо нарастали максималистские тенденции. Уже в ноябре 1918 года она успела с резолюцией, требующей самоопределения народов, а на областном с'езде в январе 1919 года добилась принятия положений о совместных действиях пролетариата с целью разрушения капиталистического общественного строя. В апреле 1919 года социалисты Триеста поддержали решение Итальянской социалистической партии о вступлении в Коммунистический Интернационал и определились за диктатуру пролетариата. Этим они окончательно порвали с прежним социал-демократическим руководством.

В Югославской социалдемократической партии также существовала группа социалистов национальной ориентации, которая требовала приключения Триеста к Югославии. Однако, уже первые дни после итальянской оккупации победило интернационалистическое течение, которое определилось за самостоятельную социалистическую организацию словенцев и хорватов в Юлийской Краине и осудило прежнее руководство, которое во время переворота сотрудничало с буржуазными партиями. На областной конференции 6 апреля 1919 года словенские и хорватские социалисты приняли основы и тактику русской революции и высказались за диктатуру пролетариата. Таким образом, весной 1919 года в югославской рабочей партии произошла такая же переориентация, как и среди итальянских социалистов, однако с той разницей, что у словенцев никто не задерживал перехода на новые, всецело революционные позиции.

Позиция социалистов, как итальянских так и словенских, о том, что насильственное изменение общественного порядка автоматически приведет до содружества народов на национально неоднородной территории и решит все проблемы сразу, была без сомнения решающим фактором вовлечения широких масс в социалистическое движение, особенно среди словенцев и хорватов. Из-за изолированности и оппортунизма словенской националистской организации «Единство», которая после итальянской оккупации, разочарованная, отступила,

выжидая справедливого установления границ, всесторонняя деятельность социалистов была наверно привлекательной и для течений национальной ориентации. Включение этих течений в социалистическое движение больше всего замечалось в области культуры и просвещения. Однако, все сильнейший переход рабочего движения к революционным действиям, отвергание всяких связей с нерабочими организациями, откладывание национального вопроса на послереволюционное время, постепенно оттолкнули отдельных людей, которые через социалистические организации намеревались удовлетворить в основном свои национальные стремления. После включения словенских социалистов в социалистическую партию Италии пропасть между словенским национальным движением и словенскими социалистами стала все более глубокой.

Тот факт, что в рабочие организации вступало все больше словенцев и хорватов, находившихся под угрозой и в социальном и в национальном отношении, стал оружием итальянских националистов для нападения на опасно возрастающее социалистическое движение. В последующем фашисты ловко использовали упреки о скрытом югославском национализме в недрах рабочих организаций, соединяя обоих противников в единое понятие «Славянокоммунисты» (Славянокоммунисты).

В сентябре 1919 года словенско-хорватская социалистическая организация присоединилась к Социалистической партии Италии в соответствии с позицией о единстве действий рабочего класса, которое приведет к мировой революции. Дело в том, что словенско-хорватские рабочие массы справедливо усматривали в итальянском рабочем движении ту силу, которая сможет осуществить революцию и вместе с ней разрешить все вопросы.

В 1920 году в Итальянской социалистической партии началась борьба трех течений, приведшая в январе 1921 года к расколу партии на Социалистическую и Коммунистическую. Характерным для Юлийской Краины была исключительная слабость реформистского течения, которое поэтому и не участвовало в борьбе за тенденции, а поддержало унитаристское течение. В коммунистическом же течении довольно крепко утвердилось крайне левое бордиговое стремление к абсолютной неуступчивости. В словенской и хорватской провинции определение в секциях за то или иное течение протекало мирно, без междоусобных схваток, характерных для секций в итальянских и национально-разнородных районах. Дело в том, что словенцы и хорваты вступали в социалистическую партию убежденные, что это коммунистическая партия, так как Итальянская социалистическая партия входила в состав Коммунистического интернационала; в таком духе они были и воспитаны.

Поэтому в борьбе за тенденции они автоматически определились за коммунистическое течение и лишь немногочисленные довоенные социалдемократы защищали реформистские или унитаристские тенденции.

В национально-разнородных районах в Истре и Триесте члены Социалистической партии отдали одинаковое число голосов коммунистам и унитаристам; в горюшкской части Фурланий унитаристы получили больше голосов нежели коммунисты, в словенских районах полностью преобладали коммунисты, что было решающим для победы коммунистического направления в стране. Юлийская Краина была единственной провинцией в Италии, которая на съезде в Ливорно отдала большинство голосов новой Коммунистической партии (4462 голоса коммунистам, 3286 голосов унитаристам, 30 голосов реформистам). Этот факт вновь обостряет вопрос о роли словенцев и хорватов в рабочем движении

Юлийской Краины. Ведь социалисты, в оправдание своего поражения, взаимствовали лозунг итальянских националистов и упрекали словенцев и хорватов в том, что те якобы толкнули рабочее движение в стране в коммунистическое русло для того, чтобы этим удовлетворить свои замаскированные националистские стремления. Последующие события, двойные парламентарные выборы и дальнейший распад Социалистической партии показали, что в Юлийской Краине, несмотря на существенные внутренние изменения, которые вызвал фашизм, несомненно прогрессировало левое революционное направление, особенно среди словенцев, которые после первой мировой войны больше никогда не поддались социалдемократической идеологии.

Леопольд Кобса

ДОПОЛНЕНИЕ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОЗИЦИИ КПЮ О НАЦИОНАЛЬНОМ ВОПРОСЕ В ЮГОСЛАВИИ В ПЕРИОД ОТ ОБЪЕДИНИТЕЛЬНОГО СЪЕЗДА В 1919 ГОДУ ДО ИЮНЬСКОГО ПЛЕНУМА ЦК КПЮ В 1935 ГОДУ

В дополнении коротко наброшены некоторые вопросы и проблемы, которые вырисовываются при исследовании позиции КПЮ о национальном вопросе в королевской Югославии в период от объединительного съезда в 1919 году до Июньского пленума ЦК КПЮ в 1935 году. Констатируется, что в деле создания своей марксистской национальной программы, КПЮ, в указанный период прошла в основном через две фазы развития.

Первая фаза охватывает период от формирования КПЮ в апреле 1919 года и приблизительно до второй областной партконференции в мае 1923 года. В этот период КПЮ не признавала существования национального вопроса в Югославии и придерживалась теории о существовании одного единого трехименного народа; КПЮ считала, что национальный вопрос в Югославии решен и в теоретическом и практико-политическом смысле.

Вторая фаза охватывает период приблизительно от второй областной партконференции и приблизительно до июньского пленума ЦК КПЮ в 1935 году. Основную характеристику этого периода представляет сознание того положения, что королевская Югославия является многонациональным государством и что в ней проходит непрерывная социальная и национальная борьба. Исходя из этих выводов, КПЮ создала марксистскую национальную программу, основу которой составляло признание права каждой нации на самоопределение вплоть до отделения.

Душан Бибер

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЙ ГОРИЗОНТ ВО ВРЕМЯ ПРОВЕДЕНИЯ УЧРЕДИТЕЛЬНОГО СЪЕЗДА КП СЛОВЕНИИ

В первой половине 1937 года, в период учредительного съезда КП Словении, в отношении внешнеполитического горизонта внимание нашей и зарубежной общественности приковывали к себе в основном следующие проблемы: отношение Югославии к нацистской Германии, налаживание и улучшение двухсторонних отношений с соседними государствами, которые проводили ирредентист-

скую или же экспансионистскую политику (Болгария, Венгрия, Италия), отношения Югославии к Малой антанте и к французскому и чехословацкому предложениям о превращении Малой антанты в общий оборонный пакт и заключении этими государствами совместного пакта с Францией.

Сначала Югославия подписала договор о вечной дружбе с Болгарией (29 января 1937 года). Договор изврал много трений и подозрений между участниками Балканского договора. Договор же с Италией (25 марта 1937 года) и посещение Белграда министром иностранных дел Германии фон Неуратом в начале июня 1937 года (посещение планировалось уже января месяца) служили дальнейшим поводом недовольства политикой Стоядиновича. Посещение Белграда Эдуардом Бенешом в апреле 1937 года внешне означало манифестацию политики Малой антанты, однако по существу представляло — по словам Стоядиновича — только похороны первого класса. По отношению гражданской войны в Испании югославское правительство было нейтральным, однако посещения Стоядиновичем Лондона и Парижа показали, что взаимоотношения Югославии и Франции все сильнее охлаждались, а связи с Англией, которой война в Европе не соответствовала, были более чем хорошими.

При такой международной обстановке была установлена Коммунистическая партия Словении, которая на основе директив Коминтерна и решений седьмого съезда Коминтерна в своем манифесте предупреждала о фашистской опасности, боролась за политику Народного фронта, за связь Югославии с Советским Союзом, Великобританией, Францией и Чехословакией, за коллективную безопасность и за совместное выступление против все более агрессивного фашизма.

Аленка Недог

К ВОЗНИКНОВЕНИЮ ЗАЯВЛЕНИЯ ТРЕХ КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ О НАЦИОНАЛЬНОМ ВОПРОСЕ СЛОВЕНИИ

В тридцатые годы национальный вопрос в Словении обострился вследствие усиления гнета словенцев во всех трех государствах, на которые они были разделены. В период фашистской агрессивности и империалистических обострений только рабочий класс и коммунистические партии могли последовательно и по революционному поставить национальный вопрос Словении. Поэтому, все три партии, которых это касалось, должны были взяться за решение национального вопроса Словении как проблемы революционной борьбы и формировать об этом совместные программные позиции. А это был длительный и очень сложный процесс, при котором партии обменивались точками зрения и выясняли свои взгляды. В первую пору они связывали борьбу за самоопределение словенского народа включая и право на отделение с обязанностью разгромить буржуазные государства и объединить словенцев в рамках рабоче-крестьянских республик на Балканах. В последующем же в КПЮ преобладала позиция, что Югославию надо оборонять перед фашизмом и бороться за ее демократизацию, чтобы смогла стать собирательным центром и для словенцев в Юлийской Краине и на Корюшке. Значащим в процессе формирования общих позиций были три встречи руководства КПИ и КПЮ: в январе 1930, феврале 1933 и апреле 1933 года. Коммунистическая партия Австрии, вследствие тяжелой внутренне-политической обстановки в клерикально-фашистской Австрии и частично по причине непонимания

словенского вопроса на Корошкой, в то время не приняла участия во встречах. Обсуждения и принятые заявления на этих совместных встречах выражали, однако, не настолько стремления — особенно стремления словенских коммунистов — по формированию самостоятельной политики на основе политических и экономических условий, в которых жили словенцы в каждом из трех государств, насколько тогдашнюю политику Коминтерна. Параллельно с указанными встречами руководством двух коммунистических партий развивалась и соответствующая подготовка в рамках каждой из трех коммунистических партий, особенно в КПЮ. Уже в конце 1932 года была назначена группа членов ЦК КПЮ с задачей приступить к разработке резолюции о словенском вопросе. Такая задача была одновременно поставлена группе словенских коммунистов, проживавших в Советском Союзе. Последние к 1933 году разработали большой материал для тезисов о словенском вопросе с предложениями по его решению. Материал был разослан руководствам трех коммунистических партий и словенская национальная проблема стала таким образом межпартийным вопросом. Благодаря такой подготовке, в конце 1933 года состоялась встреча представителей КПИ, КПЮ и КПА в балканском секретариате в Москве, где было принято совместное заявление трех коммунистических партий о национальной проблеме Словении и манифест, адресованный словенскому народу, который, однако, в последующем не был опубликован. В январе месяце заявление принял и подтвердил ИК КИ и опубликовал его в марте месяце 1934 года в органе «Интернационале пресскорреспондентц». Словенский вопрос стал таким образом и международным вопросом. В апреле 1934 года (это является и датой заявления) указанное заявление приняли на своих заседаниях и руководства трех партий. Трое коммунистических партий приняло заявление о словенском вопросе в переломный период борьбы международного рабочего движения и связанной с этим политики Коминтерна. Поэтому, из принятых позиций, которые были к тому же ограниченными вследствие предшествующей политики ослабления империалистической версальской системы в Европе, уже пробивали себе путь основные взгляды для новой народнофронтской политики сосредоточения демократических сил против фашизма; особенно это относится к политике КПЮ.

Указанный процесс возникновения заявления трех коммунистических партий можно заключить несколькими основными выводами:

во-первых, заявление надо рассматривать как выражение реагирования революционного рабочего движения на фактически существующую национальную проблему словенцев, а конкретные меры Коммунистического интернационала в этом отношении являются только последствием этого;

во-вторых, словенские коммунисты настойчиво стремились поставить национальный вопрос Словении перед все три коммунистические партии, к которым он относился, вопрос должен получить международный характер;

в-третьих, совместные позиции всех трех партий смогли формироваться только постепенно, ибо это зависело от обстоятельств, в которых работала каждая из них в своей стране и от общих стратегическо-тактических вопросов международного рабочего движения;

в-четвертых, значение заявления не в его действительном, а в программном характере. Принимая заявление, вместе со словенскими коммунистами, ответственность за осуществление этой программы, суть которой в освобождении и объединении словенцев, приняли на себя и другие югославские, а также австрийские и итальянские коммунисты. Несмотря на то, что после опубликования, вплоть

до 1941 года, заявление, вследствие измененной международной обстановки и тактических вопросов, больше не упоминается в национальной политике коммунистических партий — подписниц, его программные положения были всегда злободневными. А в период народно-освободительной борьбы они составляли основу, на которой Освободительный фронт расширял свою национально-революционную деятельность на словенскую территорию Коросхой и Приморской» (Прежихов Воранц); и наконец, в посредственной и даже непосредственной связи с заявлением находится и установление Коммунистической партии Словении, ибо замысел об этом возник именно во время широких обсуждений словенской национальной проблематики, обсуждений, которые отражались в заявлении трех коммунистических партий.

Иован Боиович

МАНИФЕСТ ЦК КПЮ В ЯНВАРЕ 1937 ГОДА И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ НА РАБОТЕ ПАРТИИ В ЧЕРНОГОРИИ

В 1934 и 1935 годах Коммунистическая партия Югославии достигла значительных результатов в деле укрепления своей организации, однако, ее развитие не шло в ногу с объективными возможностями еще большего размаха. Именно 1937 год является в этом отношении значительной вехой, ибо Январский манифест ЦК КПЮ представлял собой значительный и активный программный документ: он ориентировал членов партии на работу среди народа. Документ разъяснил отношение КПЮ к опасности войны и фашизма в Европе и особенно на Балканах, отношение ко внутренней и внешней политике королевской Югославии и к политике Объединенной оппозиции в самом государстве; определил основу для сотрудничества КПЮ с оппозиционными демократическими партиями, уточнил роль Народного фронта и т. д.

Указанный манифест заметно оживил работу черногорских коммунистов и указал им конкретные направления работы среди народа. Уже во второй половине 1936 года сильно окрепла работа черногорской студенческой молодежи, а в следующем году эта деятельность еще более усилилась. До середины 1937 года значительная часть партийных организаций была обновлена. Поэтому уже летом можно было провести заседание областной конференции КПЮ за Черногорию, на которой был избран и новый областной комитет. Во второй половине того же года Партия была в состоянии установить общество «Селячко братство» (Крестьянское братство), которое активизировало большое число черногорских крестьян. В 1938 году Партия установила земледельческую заготовительно-сбыточную задругу «Селячка самопомоч» (Крестьянская взаимопомощь), а во второй половине 1937 года приступила к организации Партии трудящихся, при помощи которой стремилась войти в Блок «Народного споразума» (Блок народного соглашения) и таким образом сотрудничать с Объединенной оппозицией в стране.

На основе Январского манифеста ЦК, Коммунистическая партия в 1938 году объявила в Черногории воззвание, с которым была создана платформа для сотрудничества всех черногорцев в деле осуществления демократии и равноправия Черногории в рамках Югославии. Этот документ имел большое значение для

политической активности Партии и общего демократического движения в Черногории, ибо содержал требования свободы, братства, единства и равноправия всех народов и всех исторически сложившихся областей в Югославии. На его основе Партия в 1938 году вела переговоры с оппозиционными партиями с целью совместного сотрудничества в Черногории. В результате этого, Партия на выборах в парламент, в декабре 1938 года, достигла больших успехов, одержав победу в шести выборных округах Черногории.

Иван Елич

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ХОРВАТИИ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ВОПРОСУ В ПЕРИОД 1937—1941

Автор в своей работе хотел только показать некоторые основные проблемы в политике КП Хорватии по отношению к национальному вопросу, а именно в период от ее установления до слома королевской Югославии (1937—1941 гг.). Приступая к этой очень сложной проблематике, автор предварительно подчеркнул значение понимания самого характера идеи о необходимости установления КП Хорватии. В идее вначале придавалось больше значения организационному вопросу (1934 год), а в дальнейшем развитии (1935—1936 гг.) отдавалось предпочтение национальному вопросу как существенному компоненту в деле создания национальной коммунистической партии в Хорватии. В дальнейшем тексте автор аргументирует, что руководство КПХ показывало исключительный интерес к национальному вопросу, однако переживало в тесной связи с этим определенный политический кризис, который обнаруживался во все еще значительном подчинении влиянию Хорватской крестьянской партии как главной оппозиционной политической силы в Хорватии по отношению к гегемонии Белграда. Поэтому, как главная проблема в дальнейшей политике КПХ по национальному вопросу и указывалась необходимость возможно более решительного освобождения из-под указанного влияния. После реорганизации руководства КПХ (1939 год) начали успешно решать эту задачу так, что Партия в Хорватии к 1941 году преобразовалась в монолитную политическую силу и в отношении национального вопроса.

Франц Задравец

ВЗГЛЯДЫ СЛОВЕНСКИХ МАРКСИСТОВ НА ЛИТЕРАТУРУ (1919—1941)

История литературы Словении еще окончательно не исследовала участия марксистов в литературной критике и теории литературного искусства в период между двумя войнами. В основном, однако, установлено, что сказанное марксистами в первое десятилетие после переворота о литературно-эстетических вопросах было в основном случайным и только у Владимира Мартеланца и Братка Крефта — планомерным и подкрепленным классиками марксизма.

В тридцатые годы число марксистских интеллигентов увеличилось, эта новая волна заметна и в объеме и в теоретической силе литературной публицистики.

Словенские марксисты в конце 1932 года начали издавать журнал «Книжевность» (Литература), в котором с литературной критикой активно выступали Душан Кермавнер, Братко Крефт, Иво Брнчич, Борис Кидрич, Эвард Кардель, Борис Зихерл. В 1935 году выход журнала прекратился; в течение нескольких последующих лет критику и очерки о литературе восполнили в основном Иво Брнчич и Владимир Мартеланц. О том, как марксисты оценивали словенскую литературу и роль писателя в обществе, особенно много сказано в книге Эварда Карделя «Развитие национального вопроса в Словении» (Любляна 1938). Другие марксистские и близкие марксизму литераторы и далее помещали свои очерки в прогрессивных словенских журналах («Содобность», частично в журнале «Люблянски звон»).

Франце Клопчич

СЛОВЕНЦЫ В ПЕРИОД РЕВОЛЮЦИИ И ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В РОССИИ (1917—1921)

Год 1917-й застал в России несколько десятков тысяч словенцев, мобилизованных в период первой мировой войны в ряды австровенгерской армии и попавших на фронте в плен. Революционные события в России сильно повлияли на них.

Влияние Февральской революции сильнее всего сказалось на солдатах и офицерах Сербского добровольческого корпуса на юге Украины, к которому в 1916 году добровольно присоединились словенские, хорватские и сербские военнопленные в России, чтобы таким путем с оружием в руках бороться против Австровенгрии за Югославию. Осенью 1916 года они приняли участие в боях в Добрудже. Однако в связи с тем, что командование корпуса защищало велико сербскую политику, из корпуса вышли половина состава и большинство словенских и хорватских офицеров. Это дезидентское движение и дезертирство распатали корпус, которого поэтому не смогли превратить после Октябрьской революции в реакционную силу против советам, как это случилось с чешскими легионами.

Еще большее влияние на военнопленных оказала Октябрьская революция. В результате революции они получили одинаковые материальные права с местным населением, включились в активную политическую жизнь и вступали в ряды Красной армии.

На с'езде военнопленных в апреле 1918 года Иоже Сребрнич, родом из Словенского Приморья, до войны социалдемократ, ставши в последующем народным героем, был избран в ЦК организации военнопленных — интернационалистов.

Среди сорока подписавших в июне 1918 года учредительный устав югославской группы КП России находятся и словенцы Иоже Сребрнич, Драго Година и Милена Година. В этой группе, работавшей в Москве с 1918 по 1921 год, приняли участие многие словенцы: Милан Горуп, Иван Вук, Станко Лапайне, Павел Голия, Цирил Цирман, Сречко Иерас, Иван Мавер, Эрнест Пертот, Филип Кумбатович и другие. Группа издавала печатный орган «Всемирная революция», помещавший статьи на трех югославских языках и выпустила помимо коммунистической литературы на сербохорватском и 13 книг на словенском языке,

тиражом в 97 тысяч экземпляров. Издательство об"явило сочинения Ленина впервые на словенском языке.

Московская группа послала своих членов на политическую работу в Югославию и Италию. Среди них и словенцы Иоже Сребрнич, Драго Година, Янез Кошир, Иван Можина и другие.

Сильная группа словенцев проявила себя в Ташкенте. Ее культурная деятельность оказалась исключительно плодотворной и богатой; в ней сотрудничал и Эмиль Адамич — словенский композитор. Словенцы боролись в рядах Красной армии и работали в мастерских Туркестанского фронта, как например Франьо Новак, Янез Кошир, Петер Узар, Людомила Калин, Франц Фон, Карел Мали и другие. Самый активный редактор югославского коммунистического органа в 1920 году в городе Ташкенте «Црвени барьяк — Рудечи прапор — Црвена застава» — был Иван Вук — словенский писатель.

Третья сильнейшая группа словенцев проявила себя в Сибири, особенно в Нижнеудинске и Омске. Словенский металлист Алоиз Кусольд, в последующем активист КПЮ и партизан, был машинистом бронепоезда, который вместе с двумя батальонами югославского полка имени Матия Губец перешел на сторону Красной Армии. На стороне советской власти активно работали Эрнест Сорчан, Иоже Зупанчич, Леопольд Шмальц, Алоиз Седей и другие.

Как командиры частей Красной армии отличились словенцы Сречко Иерас, Иоже Хорват и Иоже Вельнар. Первый из перечисленных был несколько времени начальником штаба Актюбинского фронта, а второй — красным командиром на Украине.

Янез Кошир и Эрнест Пертот приняли участие в работе Всероссийского съезда югославских коммунистов в октябре 1920 года в Москве.

Несколько словенцев оказалось и в рядах контрреволюции в Мурманской области, на Урале и Сибири, однако большинство словенцев, активно участвуя в производстве, работая в учреждениях или же борясь с оружием в руках, были за советскую власть или же симпатизировали Октябрьской революции и не позволили реакции воспользоваться ими. Поэтому можем говорить о значительном и почетном участии словенцев совместно с хорватами и сербами в Революции 1917 года и в борьбе за победу советской власти в России в годы 1918—1921.

Ники Брумен

ИНФОРМАЦИЯ ОБ ОФОРМЛЕНИИ БИБЛИОГРАФИИ СТАТЕЙ И ЗАМЕТОК ДОВОЕННЫХ ИЗДАНИЙ ГАЗЕТЫ «ЛЮДСКА ПРАВИЦА»

В информации говорится о ходе работ по оформлению библиографии за те издания органа Коммунистической партии Словении «Людска правица» (Народная правда), которые вышли еще в довоенной Югославии в годы 1933—1936, 1939 и в 1941 году до оккупации.

Томаж Вебер

О ПОЛОЖЕНИИ, ПРОБЛЕМАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ, ОСОБЕННО НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ, В НАШИХ ШКОЛАХ

Преподавание новейшей истории нельзя рассматривать отдельно от проблемы преподавания истории в наших школах вообще. Новейшей истории, однако, придается особое значение как раз из-за ее воспитательной роли, т. е. роли в деле формирования социалистической личности. Внешне это проявляется в замыслах учебновоспитательных целей для соответствующей дисциплины, в распределении дисциплин, в отведении большего числа учебных часов на новейшую историю, а внутренне это должно проявляться в усиленной заботе преподавателей о реализации учебновоспитательных целей и эффекте работы.

Именно на последнем, т. е. содержании и эффекте работы при преподавании истории, должен быть центр тяжести всей деятельности если хотим достигнуть целей, главная среди которых безусловно в том, чтобы обучение новейшей истории способствовало развитию исторического мышления, а это должно в свою очередь способствовать формированию молодой личности до той меры и того содержания, которые являются желательными в социалистическом обществе.

Ко всему этому мы не настолько сильно приблизились, как было бы желательно. Интенсивность обучения истории очень различна в зависимости от типа и категории школ, от замыслов учебных программ и учебных планов, от сильно разнообразной квалификационной структуры преподавательского состава, от материальной основы соответствующей учебной дисциплины, при чем имеются в виду учебники и учебные пособия, а также от отношения к истории как учебной дисциплине, что особо злободневно на технических, им соответствующих и профессиональных школах. По этой причине, реализация замыслов обучения истории безусловно различна и зачастую не такова, чтобы удовлетворить эти замыслы.

Все это факторы, которые надо учитывать при любом рассмотрении проблемы преподавания новейшей истории. Причины некоторых недостатков при преподавании истории нельзя таким образом относить только за счет преподавательского состава, и особенно тогда нет, если те кадры не вооружили соответствующим методическим, а для некоторых категорий школ и специальным образованием, если те кадры не уравновесили и не вооружили такими рычагами, которые облегчили бы достижение целей, поставленных социалистическим обществом перед самым обучением истории.

Безусловно, что это более широкий вопрос и только его решением сможем урегулировать разноречивую между постоянным нагромождением новых фактов в истории и возможностью их восприятия учениками.

Ясно, что в интересах обучения истории, наша цель должна заключаться в стремлении передвигать преподавание, а вместе с тем и воспитательную ценность этого обучения, от количества усвоенного знания к развитию интеллектуальных операций, при помощи которых ученики придут до знаний, познаний и закономерностей, углубят и укрепят знания и тем самым удовлетворят замыслы самого обучения истории.

KAZALO

Predgovor uredništva	5
<i>Bogdan Osolnik</i> , Uvodne besede	7
<i>Boris Ziherl</i> , Dve obletnici	9

I

<i>Dušan Kermavner</i> , Oktobrska revolucija in Slovenci	23
<i>Marjan Britovšek</i> , Lenin in zimmerwaldsko gibanje	43
<i>Veselin Djuretić</i> , Seljaštvo u februarskoj i oktobarskoj revoluciji	75
<i>Pero Damjanović</i> , Radnički pokret naroda Jugoslavije uoči osnivačkih kongresa KP Slovenije i KP Hrvatske (s posebnim osvrtom na Sloveniju)	107
<i>Vlado Vodopivec</i> , Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi	121
<i>Milan Ževart</i> , Vojaški upor v Mariboru julija 1919	129
<i>Miško Kranjec</i> , Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju	135
<i>Franček Saje</i> , Revolucionarno gibanje kmečkèga ljudstva v Sloveniji 1917—1919	141
<i>Miro Stiplovšek</i> , Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem v letih 1917—1920	151
<i>Franč Zadavec</i> , Oktobrska revolucija in slovenski književniki	171
<i>Erna Muser</i> , Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost	191
<i>Slavko Kremèšek</i> , Za enotno in demokratično študentovsko fronto	213
<i>Ivan Kreft</i> , Informacija o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR)	229
<i>Jože Sorn</i> , Cene in mezde ter gospodarski položaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu	233
<i>France Kresal</i> , Zahteve za zakon o minimalnih mezdah	237
Obravnave (<i>Metod Mikuž</i> , <i>Dušan Kermavner</i> , <i>Marjan Britovšek</i> , <i>Vladimir Dedijer</i> , <i>Lojze Ude</i> , <i>Bogo Grafenauer</i> , <i>France Klopčič</i> , <i>Dušan Kermavner</i> , <i>Bogo Grafenauer</i> , <i>Dušan Kermavner</i>)	247

II

<i>Janko Pleterski</i> , Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ — KPS	277
<i>Karel Šiškovič</i> , Beleške o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji (do leta 1941)	317
<i>Milica Kacin-Wohinz</i> , Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1918—1921)	323
<i>Leopold Kobsa</i> , Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u razdoblju od kongresa ujedinjenja 1919 do lipanjskog plenuma CK KPJ 1935	343
<i>Dušan Biber</i> , Zunanjepolitična konstelacija v času ustanovnega kongresa KPS	355

<i>Alenka Nedog</i> , O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenkem narodnem vprašanju	365
<i>Jovan Bojović</i> , Manifest CK KPJ od januara 1937. godine i njegov odraz na rad partije u Crnoj gori	385
<i>Ivan Jelić</i> , O nekim aspektima razvitka odnosa Komunističke partije Hrvatske prema nacionalnom pitanju od 1937—1941	399
<i>Franc Zdravec</i> , Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919—1941)	409
Obravnave (<i>Dušan Kermavner, Juraj Andrassy, France Skerl, Tone Zorn, Franc Stoka, Miha Marinko, Tone Fajfar, Vladimir Dedijer, France Klopčič, Bogo Grafenauer, Fran Zwitter, Janko Pleterski, France Klopčič, Bogo Grafenauer, Boris Ziherl, Jaka Avšič</i>)	427
<i>France Klopčič</i> , Slovenci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1917—1921	471
<i>Niki Brumen</i> , Kratko poročilo o predvojni Ljudski pravici ob sestavljanju bibliografije člankov in prispevkov lista	481
<i>Tomaž Weber</i> , Poročilo o položaju, problemih in perspektivah pouka zgodovine, zlasti novejše, v naših šolah	485
Obravnave (<i>Ernest Turk, France Klopčič</i>)	497
<i>Boris Ziherl</i> , Sklepne besede	503
Povzetki v francoščini	507
Povzetki v ruščini	541

PRISPEVKI

za zgodovino delavskega gibanja
Letnik VII 1967 Št. 1-2

Zunanja oprema: arhitekt Vlasto Kopač
Lektor in tehnični urednik Ferdo Fischer

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Številka čekovnega računa 501-3-15

Dopise in rokopise pošiljajte na naslov:
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Telefon št. h. c. 23-571

Tiskalo ČZP »Soča« Nova Gorica

Natisnjeno v 1500 izvodih s povzetki
v tujih jezikih

[The main body of the page contains extremely faint and illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is arranged in several paragraphs, but the characters are too light to be transcribed accurately.]